ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՇՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆՆ

'Ի ԳԵՐՄԱՆԻԱ

ՅՕՐԻՆԵԱԼ
'Ի ՄԷՌԼԷ Տ' ՕՊԻՆԷԻ:
ՄԵԾԱՆՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼ
'Ի ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ԲՆԱԳՐԷ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

Ի ԶՄԻՒՌՆԻԱ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԿՈՒԼԻԵԼՄՈՍ ԳՐԻՖԻԹԻ
1846

PA
70191

A
619

~~ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ~~
~~Гос. Библиотека~~
~~ՀՍՍՌ Арм. ССР~~
~~им. А. Мясникяна~~
~~Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ~~

A. Malounian
P.O.B. 282 Cairo
(Egypt)

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ

Այն բարեհռչակ Գաղղիարէն գործը՝ որուն մէկ մասէն սակաւ ինչ համառօտելով թարգմանուած է ներկայ հատորս, երբոր կատարելագործի, պիտի պարունակէ Պատմութիւն Վեշտասաններորդ դարու ան մեծ Բարեկարգութեանը որ եղաւ Գերմանիայի, Զուիցերիի, Գաղղիոյ, Անգղիոյ եւ Սկովտիայի մէջ, եւայլն։ Երեք հատորներ՝ իւրաքանչիւրը 600ի չափ երեսներ պարունակող, ատենէ մը 'ի վեր 'ի լոյս ընծայուած ըլլալով, հասարակութեան փափագը կը լեցընէին․ չորրորդ մըն ալ աս օրերս երեւան ելաւ․ եւ մնացած հատորներն ալ հետզհետէ հեղինակը պիտի հրատարակէ, մինչեւ որ Աստուածային շնորհաց ան փառաւոր գործին բովանդակ պատմութիւնը կատարեալ ըլլայ։

Մենք առ այժմ ձեռք զարկինք աս պերճաբան գործիս ան մասը միայն թարգմանելու ու հրատարակելու, որ Գերմանիայի կը վերաբերի․ եւ ահա՛ աս հատորը՝ ան մասին վրայօք հրատարակուած նիւթին գրեթէ կէսը կը ներկայացընէ մեր ընթերցողներուն։

Գործիս հեղինակը՝ Զուիցերիի մէջ Ժ'էնէվա քաղաքին աստուածաբանական դպրոցի մը համբաւաւոր նախագահն է, Յովհաննէս Մեռլ Տ'Օպինէ կոչուած։ Աս պատմութիւնը՝ մեծապէս հռչակեց անոր համբաւը՝ Ասիկայ՝ Փարիզի մէջ քանի մը անգամ կրկին տպուեցաւ․ երկու անգամ ալ Հոլանտայի մէջ․ եւ շատ ընդունելի եղաւ նաեւ Անգղիա՝ Սկովտիա եւ Ամերիկա․ երեք անգամ զատ զատ Անգղիարէնի թարգմանուեցաւ, եւ գրեթէ 200 հազար օրինակներ ծախուեցան։ Անգղիացիք այնքան սքանչացեր էին առաջին երեք հատորներուն վրայ, որ չորրորդ հատորը (որն որ աս օրերս հրատարակուեցաւ,) երբոր պատրաստ էր տպուելու, Սկովտիայի Էտինպէրկ քաղքին մէջէն քանի մը հարուստ գրավաճառներ՝ յօժարակամ երեք հազար լիրէ սթէրլին հեղինակին հատուցանելով, ձեռագիրը ծախու առին անկէց, որպէս զի միայն իրենք տպել տալով եւ ծախելով միայն իրենցն ըլլայ շահը։ Ասոնք անտարակոյս անոնք՝ հեղինակին հատուցուած գումարէն շատ աւելի վաստակ ընելու են։

Տ'Օպինէի պատմագիրը՝ 1831էն 'ի վեր անձնատուր եղած է աս հատորները պատրաստելու. երկար ատեն կեցաւ Գերմանիա՝ Հոլանտա և Զուիցերի, յաճախ ճամբորդութիւններ ընելով նաև Գաղղիայի մէջ։ Բոլոր աս միջոցիս՝ մեծապէս պարապեցաւ պատմութիւններ, ձեռագիրներ և Բարեկարգութեան վերաբերեալ հաստատ վկայութիւններ ժողվելու, և իր պտըտած երկիրներուն հասարակաց գրատուններուն մէջ մեծ զգուշութեամբ փնտըռելու ան ամէն բաները, որոնք իր Պատմութեանը աւելի ուղղութիւն և աւելի կատարելութիւն կրնային ընծայել։ Ինքը աշխատեր է աս ամէն վկայութիւնները՝ երեսներուն ներքևը ծանօթութեանց մէջ յառաջ բերելու. բայց մեզի աւելի աղէկ թուեցաւ որ դուրս ձգենք ան ծանօթութեանց մեծ մասը. որովհետև օտար լեզուէ ըլլալնուն համար՝ գուցէ ձանձրութիւն տան մեր ընթերցողին մտացը։

Հոս տեղ արժան կըհամարիմք ծանուցանել կարդացողին, որ բնաւ չկարծէ թէ մենք Լուտերի հետևողներն եմք. վասն զի մեր փափագը և դիտաւորութիւնը միայն Քրիստոսի հետևիլ է. բայց այնչափ կընդունիմք զմարդիկ և անոնց օրինակին կըհետևիմք, որչափ որ անոնք կըհետևեին Եկեղեցւոյ ան միակ Գլխոյն։ ա Կորնթ. ժա. 2։ Մենք Լուտերական չեմք, ոչ ալ աս Գրքիս հեղինակը Լուտերական է. բայց քանզի ինքը ձեռք զարկած է Աստուածային շնորհաց ան մեծ գործը ստորագրելու, որուն մէջ Լուտեր իբրև մէկ գործիք մը եղած էր, վասն որոյ հարկաւ կըպարտաւորի պատմել Լուտերի բաները և գործերը։ Ի վերայ այսր ամենայնի՝ կարդացողը պիտի տեսնէ որ հեղինակը անկողմնասիրութեամբ կըգրէ. քանզի երբոր մէկ կողմանէ ինքը ուրիշ պատմագիրներուն շատերէն աւելի նպաստաւոր կըխօսի Բարեկարգութեան ան գլխաւոր հակառակորդներուն վրայով, այսինքն՝ Լեոն Ժ., Կարոլոս Ե., Ալպերտոս արքեպիսկոպոս և Էք աստուածաբանը, նոյն ատենը ուրիշ կողմանէ ալ բնաւ չծածկեր Բարեկարգողին պակասութիւնները։ Աստի աս գրքիս ան միտքը յօրինած չէ՛ որ Լուտերը փառաւորէ և իր անունը աշխարհի քարոզէ. հապա անոր նպատակը միայն Ճշմարտութիւնը քարոզել և զԱստուած փառաւորել է։ Լուտեր լոկ մարդ մըն էր. և սնապաշտութեան խաւարէն նոր դուրս ելած ըլլալուն համար, զարմանք չէ որ երբեմն կծու և յանդիմանող գտնեմք զինքը։

Բայց կարելի է աս գիրքը այնպիսի անձանց ձեռք ալ անցնելու է, որ միշտ սորված են հաւատալու՝ թէ Լուտեր մարդ ալ չէր, հապա վատթարագոյն գազան մը կամ հրէշ մը։ Մենք գիտեմք թէ թշնամիները ամէն տեղ ինչ ամօթալի բարուբանքներով՝ տգէտ մարդոց նախապաշարմունքը գրգռած են Լուտերի դէմ, անանկ որ՝ ոմանք կըզարհուրին Լուտերի միայն անունը լըսելէն, որչափ որ կըզարհուրին նոյն ինքն Սատանայէն։ Բայց անշուշտ աս գործս անաչառապէս քննելով՝ շուտով պիտի փարատին այնպիսի անտեղի և տղայական կարծիքները։ Նաև արդ՝ բանասէր ընթերցողին միտքը կատարեալ հանգչեցնելու համար, հոս տեղ յառաջ կըբերեմք քանի մը վկայութիւններ Հռովմէադաւան պատմագիրներէ, որոնք մեծ թշնամի էին Բարեկարգութեան. բայց Լուտերի ու իր գրութեանցը վրայ աղէկ տեղեկութիւն ունեցող մարդիկ ըլլալովնին՝ կարող էին անոր յարգը ճանչնալու։

Աստի երկու դար առաջ ծաղկած Հռովմէական պատմագիրներէն երկու հատ կընտրեմք, և երկուք ալ մեզի ժամանակակից եղողներէն։ Առջի երկուքը ասոնք են. Գաղղիացի Ճիզվիթ Մէյմպուրկը*, ան անհաշտ թշնամին Բարեկարգութեան, ծնած 1610ին. ու Վարիլլաս†, եկեղեցական պատմագիրը՝ ծնած 1624ին։ Իսկ վերջին երկուքը ասոնք են. Ֆրիդերիկոս Վօն Շլէկէլ‡, Վիեննայի համալսարանին Ուսուցիչը՝ և հիմա Գերմանիայի առաջին գիտուններէն մէկը. ու Ժ. Մ. Վ. Օտան§, մէկ հմուտ՝ ճարտար և խիստ նախանձաւոր պապական եկեղեցական մը, որ հիմա կենդանի է Գաղղիայի մէջ։ Աս պատմագիրներուն ամէնն ալ չարաչար կըյանդիմանեն Լուտերը, Բարեկարգութեան միջոցը ըլլալուն համար. շատ գովեստներ կընեն պապական եկեղեցիին՝ երկրիս վրայ Աստուծոյ մի միայն ճշմարիտ եկեղեցին համարելով զանիկայ. մեծ ցաւ կըցուցընեն Լուտերին ըրածներուն համար, եկեղեցիին վրայ հասնող ամենադառն թշուառութիւնը սեպելով զանիկայ։ Բայց սակայն ասոնք քիչ մը տեղեկութիւն ունենալով ան մարդուն վրայօք, հետևեալ կերպով կըխոստովանին անոր ինչպէս մէկը ըլլալը։

Մէյմպուրկ կըսէ.

"Անիկայ կենդանի և ազդու ոգի մը ունէր, իր ուսմանցը մէջ անխոնջ էր. և շատ անգամ անանկ զբաղած կըլլար անոնցմով, որ ամբողջ օրեր առանց կերակուրի կանցընէր։ Մեծ գիտութիւն ստացեր էր լեզուներուն և հայրերուն վրայով։ Զարմանալի զօրեղ ու առողջ էր, և ջերմ մաղձային բնութեան տէր։ Իր աչքերը սուր և կրակոտ էին, իր ձայնը քաղցր և ուժով երբոր բաւական բարձրացընէր։ Խոժոռ դէմք մը ունէր. և թէպէտ խիստ աներկիւղ և յանդուգն էր, բայց իր ուզած ատենը կրնար հեզութիւն և խոնարհութիւն ցուցընել, թէև աս բանը շատ հեղ չէր պատահեր"։ Միւսը բաւականին անարատ վարք ունեցող մէկը սեպուած էր՝ մենաստանին մէջը եղած ատենը. մինչև որ իր բարի հանգամանքները գլխովին կորսնցուց իր հերետիկոսութիւններովը *: Գերմանիայի զանազան կողմերուն ժողովուրդները՝ որ շարունակ Հռովմայ նեռին բռնակալութեանը վրայ կը լըսէին, համարեցան թէ Լուտեր մէկ մարգարէ մըն է, որն որ Աստուած յարուցեր է, Աստուածային Բանին իշխանութիւնը վերստին հաստատելու Եկեղեցիին մէջ, և զանիկայ ազատելու ան մարդկային օրէնքներէն և աւանդութիւններէն, որոնց տակը՝ Յիսուս Քրիստոսի ազատութեան դարձուցած քրիստոնեաները չարաչար կը հեծէին: Անիկայ իր քարոզներուն մէջ շատ սաստիկ կը խօսէր մոլութեան դէմ, և արդէն շատ հոգևոր գրքեր շարադրած է, թէ Գերմաներէն և թէ Լատիներէն. մեկնեց Աստուծոյ Տասնաբանեայ Պատուիրանքները, Տէրունական աղօթքը, քառասնօրեայ պահոց մէջ կարդացուած Թուղթերը և Աւետարանները, Սուրբ Կուսին Մեծացուցէն, Սաղմոսները և Գաղատացւոց Թուղթը, որուն մէջ շատ աղէկ բաներ ալ կըսէ. անկէց զատ կերևար թէ ինքը խիստ անշահախնդիր էր, և բարի վարք ունեցող մէկը", ևն:

---

*Maimbourg. †Varillas. ‡Frederick Von Schlegel. §I. M. V. Audin.

(Պատմ. Լուտերականութեան, 'ի Հայր Մէյմպուրկէ. Յընկերութենէն Յիսուսի. 'ի Փարիզ, 1681:)

Վարիլյաս կըսէ.

"Ան Օգոստինեան կրօնաւորը՝ իր անձին մէջ միաւորած էր, իր ատենի հերետիկոսապետներու ամէն աղէկ և ամէն գէշ հանգամանքները: Գերմանական զօրեղութեանը՝ առողջութեանը և ճարտարութեանը վրայ, կերևար թէ բնութիւնը աւելցուցեր էր նաև Իտալական ոգին և աշխոյժը: Բնաւ մէկը չգերազանցեց զանիկայ փիլիսոփայութեան և դպրոցական աստուածաբանութեան մէջ, բնաւ մէկը չհաւասարեցաւ անոր ճարտարախօսութեան արհեստին մէջ. ինքը քաջ ատենաբան մըն էր: Շատ աղէկ սորվեր էր մարդոց բնութիւնը. և հետևապէս գիտէր թէ ինտոր ուղղելու է իր խօսքերը՝ որ համոզուին անոնք: Որչափ տարբեր և անհամաձայն ըլլային իր ունկնդիրներուն կիրքերը՝ կ'նար իր նպատակին դարձընելու զանոնք. քանզի կատարելապէս կըմբռնէր իր հաստատելու փաստը. և թէ որ նիւթն ալ խիստ դժուար ըլլար, շատ փաստերով հաստատելու համար, տակաւին իր նպատակը գլուխ կը հանէր հասարակութեան յարմար խօսքեր և ձևեր գործածելով: Հասարակ խօսակցութեան մէջ՝ ան նոյն զօրութիւնը կը բանեցընէր ունկնդիրներուն վրայ, որ շատ անգամ ցըցուցեր էր, ուսուց-

---

* Տես հիմա ի՛նչպէս մէկ բարի մարդու մը հերետիկոս անունը տրուելուն պէս՝ շուտով թշնամիները այլ ևս չեն յիշեր անոր առջի բարի հանգամանքները. և որչափ որ կրնան, կը ջանան որ անոր անունը աւրեն և գէշ վարք ունեցող մէկը ցուցընեն զանիկայ հասարակութեան աչքին:

ջութեան աթոռին և ամպիոնին վրայէն ։ Թէ իր ատենը՝ կամ թէ անկէց մինչև հիմա մարդ չեղաւ որ Լուտերէն աւելի աղէկ խօսէր կամ գրէր Գերմաներէն լեզուն, և անոր ոճերը փայլունութեամբ բանեցընէր"։

(Վարիլլասի Պատմ. Եւրոպայի մէջ պատահած կրօնական փոփոխութեանց. 'ի Փարիզ, 1686։)

Փրիդերիկոս Ֆօն Շլէկէլ կըսէ.

"Մէկ գործիք մը կար՝ որով բարբարոսութեան ընթացքը կըխափանուէր. և մէկ գանձ մը՝ որ կորսուածին տեղը կըլեցընէր. ըսել կուզեմ (Լուտերին) Աստուածաշունչին Գերմաներէն թարգմանութիւնը։ Դուք աղէկ գիտէք թէ ամէն ճշմարիտ գիտնականները՝ Գերմանական լեզուին ընտիր ոճոյն օրինակը և կանոնը կըհամարին զանիկայ. և թէ ոչ միայն Կլօփսթօք բանաստեղծը, բայց ուրիշ բարձրագոյն դասու պատմագիրներն ալ՝ աս թարգմանութեանս համեմատ յօրինեցին իրենց ոճը, և ընտրեցին իրենց խօսքերը։ Մենք մեծապէս երախտապարտ եմք իրեն (Լուտերին), Գերմաներէն ոճին աս խիստ ընտիր և վսեմ օրինակը մեր ձեռքը ձգելուն համար։

"Իսկ Լուտերի մտաւորական կարողութեանը և մեծութեանը վրայով, (բան մը չեմ ըսեր իր հանճարները ինչ նպատակի համար գործածելուն վրայով,) կարծեմ թէ բուն իր աշակերտներուն մէջն ալ քիչերը կան, որ բաւական անոր յարգը գիտցած են ։. . . . . Ինքը իր դարուն և իր ազգին ամենէն երևելի մարդն էր"։

(Շլէկէլի Պատմութիւն Գրականութեան. երես 349—350։)

Օտան կըսէ.

"Բանաստեղծական ոգին աս թարգմանութեանս (Լուտերի Աստուածաշունչին) մէջ կըգտնէ գերբնական երևոյթներ, և այնպիսի կենդանի՝ գեղեցիկ և ընտիր ոճեր, ճիշդ ինտոր որ բնագրին մէջ կըտեսնուին ։ Լուտերի թարգմանութիւնը տեղ տեղ հին ոճեր կըներկայացընէ ազգու պարզութեամբ, տեղ տեղ զարդարուած է վսեմութեամբ և չքեղութեամբ. և ինքը ինտոր որ կուզէ՝ զանոնք կըբանեցընէ և կըյարմարցընէ։ Ասոր վրայ աւելցուր նաև ան ճոխութեան հոտը՝ որ կըբուրէ Լուտերի գործածած գաւառական լեզուէն, որ այնչափ սիրելի է Գերմանացւոց, ... ։ Ապա ուրեմն չզարմանանք ան ազդեցութեանը վրայ՝ որ բոլոր Սաքսոնիա ունեցաւ Լուտերի թարգմանութիւնը երևան ելլելուն։ Թէ Կաթոլիկները և թէ Բրոթէստանդները՝ երկուքն ալ իրենց հին ոճոյն պատիւ սեպեցին զանիկայ։

"Լուտեր առաջին և փառաւոր տեղը ունի Գերմանական գրականութեանը մէջ ։ Անիկայ իր գրութիւններովը ո՛չ սնապարծ եղաւ , ո՛չ ալ հարստացաւ ։ Բարեկարգութեան մեծ քարոզիչն էր Լուտեր ։ Ատենաբանի մը պէտք եղած գրեթէ ամէն յատկութիւնները ունէր ։ Իր ձայնը յըստակ և բարձր էր , աչքերը կրակոտ , գլխուն ձեւը՝ վաղեմի մարդոց գլխուն պէս վսեմ և գեղեցիկ էր ․ ձեռքերը փափուկ էին , և իր շարժուածքը նազելի և դիւրաշարժ ։ Հարկ չէր որ Լուտեր իր ճակատը չփէ , իր գաղափարները արթընցընելու , կամ իր միտքը հանդարտեցընելու համար ։ Իր գրիչը հազիւ կըհասնէր իր խորհուրդներուն հոսանքին ։ Իր ձեռագիրներուն մէջ՝ տեղ մը չեմք նշմարեր ձանձրութեան կամ սրտնեղութեան նշաններ , ոչ չփոթութիւն կամ սխալանք , ո՛չ անյարմար ածական , կամ անճոռնի խօսք մը ․ և իր գրութեան մաքրութեանը նայելով կրնամք երևակայել թէ ինքը աւելի օրինակողն էր գործին՝ քան թէ յօրինողը"։

(Օտանի վարք Լուտերի ․ երես 212–214 և 500—506 ։)

Վերը դրուած քաղուածներուն ընթացքէն կարծես թէ Լուտերի խիստ չափազանց գովաբանողներն են որ կըխօսին զանոնք ․ բայց կարդա՛ ան գրքերը՝ ուրկէց որ ան յօդուածները քաղեցինք , և պիտի տեսնես թէ անհրաժեշտ իրաւունքէ միայն ստիպուելով բովանդակ աս գովութիւնը ըրած են ան անձինքը՝ որոնք ամէնն ալ (դուցէ բացի Շլէկելէն) Լուտերի անհաշտ թշնամիներն էին ։

Հոս տեղ մէկ խօսք մըն ալ թարգմանութեանս ոճին վրայով ընենք , և այնպէս մեր յառաջաբանութիւնը վերջացընենք ։ Թարգմանութեանս ոճը քիչ մը բարձր է ․ քանզի տեսնելով որ միշտ դիւրին պիտի չըլլայ՝ հեղինակին պերճախօս և վսեմ խորհուրդները՝ պարզ աշխարհաբառով բացայայտելու , վասն որոյ պարտաւորեցանք շատ անգամ գրաբառ բառեր գործածելու ․ և միանգամայն գրաբառ չգիտցողներուն ալ աս գիրքս օգտակար ընելու ջանալով , գրքիս վերջը ան գրաբառ բառերուն մեկնութիւնը աւելցուցինք , իրենց գործածուած տեղերուն յարմար նշանակութիւններովը ։

ՅԱՆԿ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻՆ

ԻՐԵՐՈՒՆ ՎԻՃԱԿԸ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵՆԷՆ ԱՌԱՋ

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

Քրիստոնէութեան սկիզբը, ա: — Բանը մարմին եղած, բ: — Երկուղատ սկզբունք, գ: — Եկեղեցւոյ սկզբնաւորութիւնը, դ: — Առաջին Եպիսկոպոսները, ե: — Պատուաւոր Հռոմ, զ: — Տեսանելի և անտեսանելի եկեղեցին, է, ը: — Սուրբ Պետրոսի գլխաւորութիւնը, թ: — Պատրիարգական սահմանադրութիւն, ժ: — Հռոմայ պաշտպանները, ժա: — Հռոմ Գաղղիացւոց կայսրին, ժբ: — Իզիդորոսի սուտ կանոնագիրքը, ժգ: — Հռոմայ անկարգութիւնները, ժդ: — Այսոր կը զօրացընէ Պապերը, ժե: — Հիլտէպրանտ, ժզ: — Պապը ինքնակալ կըլլայ, ժէ:

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Շնորհք. Կենդանի հաւատք, ժը: — Կրօնքը կործանող սկզբունք, ժթ: — Պելագեան աղանդ, ի: — Նոր հետևանքները, իա: — Խոստովանութիւն. Ապաշխարանք, իբ: — Ներողութիւն. Սրբոց արդիւնքը, իգ: — Քաւարան. Գնահատութիւն, իդ: — Յոբելեան տարի, իե: — Պապութիւն և քրիստոնէութիւն, իզ:

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Եկեղեցիին վիճակը, իէ, իը: — Մասունքներ. Զատկի ծիծաղներ, իթ: — Քահանայից անառակ վարքը, լ: — Եպիսկոպոսաց անառակ վարքը, լա: — Պապերուն անառակ վարքը, լբ: — Աղէքսանդր պապին ընտանիքը, լգ: — Եկեղեցականաց խորին տգիտութիւնը, լդ: — Սուրբ Գիրքը կանարգուի, լե:

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Քրիստոնէութիւնը անկործանելի է, լզ։ — Երեք տեսակ ընդդիմութիւններ, լէ։ — Մարդիկ կը զզուին պապերէն, լը։ — Փրիդերիկոս խոհեմը, լթ։ — Ժողովուրդը. Տէրութիւնը, խ։ — Գերմանացւոց յօժարութիւնը, խա։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Եկեղեցիին կործանման պատճառը, խբ։ — Ճշմարտութեան բազմաթիւ վկաներ, խգ։ — Վալտենցիք. Ուիքլիֆ. Հուս, խդ։ — Հուս. Անսելմոս, խե։ — Բերնարդոս. Արնօլտի. Քրիստափոր, խզ։ — Թովմաս Կոննեկտոս. Անդրէաս, խէ։ — Հերոնիմոս Սավօնարօլա, խը։ — Հաւատքով արդարութիւն, խթ։ — Վիդրէր և Լայլէր, ծ։ — Յովհաննէս Տը Վեսաղիա, ծա։ — Յովհաննէս Վէսսել, ծբ։ — Անդրէաս Փրօլէս, ծգ։ — Յովհաննէս Հիլթէն, ծդ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

Գիտուններուն օգնութիւնը, ծե։ — Յունական և Լատինական գրագիտութիւնը, ծզ։ — Տանդէ և Վալլա, ծէ։ — Գրագիտութիւն Գերմանիոյ մէջ, ծը։ — Հռեկլինոս, ծթ։ — Հռեկլինոսի աշխատութիւնները, կ։ — Իր կռիւը Դոմինիկեանց հետ, կա, կբ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

Էրասմոս, կգ։ — Իր աշխատասիրութիւնը և համբաւը, կդ։ — Ինքը Բարեկարգող չեղաւ, կե։ — Միայն ճամբան բացաւ, կզ։ — Երկչոտ բնութիւն Էրասմոսի, կէ։ — Անոր երկմտութիւնը և ամէնուն անհաճոյ ըլլալը, կը, կթ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Ասպետներուն օգնութիւնը, հ։ — Ուլրիկ Հութթընցի, հա։ — Աննշան մարդոց նամակները, հբ, հգ։ — Լուտերի կարծիքը անոնց վրայ, հդ։ — Հութթընցին Պրուսէլի մէջ, հե։ — Ֆրանչիսկոս Սիկինգէնցին, հզ։ — Աւետարանին համար կըպատերազմի, հէ։ — Աւետարանը սրով չտարածուիր, հը։ — Հարմուտ Գրօնպէրկցի, հթ։ — Ընդհանուր յուզմունք, ճ։

ԳԻՐՔ Ա

ԼՈՒՏԵՐԻ ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ ԴԱՐՁԸ ՈՒ ԱՌՋԻ ԳՈՐԾՔԵՐԸ

1483—1517

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

Յովհաննէս Լուտեր՝ Բարեկարգողին հայրը, 1 : — *Լուտերի ծընունդը*, 2 : — *Իր ծնողացը վիճակը*, 3 : — *Անոնց ջանքը զինքը կրթելու*, 4 : — *Դպրոցին մէջ սորվածները*, 5 : — *Մակտէպուրկի դպրոցը կը խրկեն*, 6 : — *Այզէնախ կը խրկեն*, 7 : — *Բարեպաշտօն Սոմնացին*, 8, 9 : — *Լուտերի յիշատակութիւնները*, 10 : — *Տրէբոնիոս*, 11 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Համալսարանը, 12, 13 : — *Անոր մէջ գտածը*, 14 : — *Աստուածաշունչ Գիրքը*, 15 : — *Իր մտատանջութիւնները*, 16 : — *Իր ծնողացը տես կերթայ*, 17 : — *Լուտերի առաջադրութիւնք*, 18 : — *Աշխարհէ հրաժարիլը*, 19 : — *Վանքը*, 20 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Վանքը, 21, 22 : — *Իր նուաստութիւնները*, 23 : — *Իր համբերութիւնը*, 24 : — *Իր ուսմունքները*, 25 : — *Խստակրօնութիւն*, 26, 27 : — *Իր մտքին տագնապը*, 28, 29 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Վանքերուն վիճակը, 30 : — *Ստաուպից*, 31 — 33 : — *Ստաուպից և Լուտեր*, 34—38 : — *Ստաուպից Աստուածաշունչ մը կընծայէ*, 39 : — *Ծերունի միաբանը*, 40 : — *Լուտերի փոփոխութիւնը*, 41 : — *Քահանայ ձեռնադրուիլը*, 42 : — *Այզլէպէն կերթայ*, 43 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Վիդդէմպէրկ կըհրաւիրուի , 44 : — Իր առջի դասատուութիւնները , 45 : — Դասասացութիւնները , 46 : — Քարոզութեան կըհրաւիրուի , 47 : — Հին մատուռը , 48 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

Ճամբորդութիւն ՚ի Հռովմ , 49 : — Լոմպարտիայի վանքը , 50 : — Պօլոնիայի մէջ հիւանդանալը , 51 : — Լուտեր Հռովմ կըհասնի , 52 : — Լուտեր Հռովմայ մէջ , 53 : — Հռովմայ եկեղեցականները , 54 : — Պապերը , 55 : — Աղջիկ պապ , 56 : — Իր ճամբորդութեանը օգուտը , 57 : — Պիղատոսի սանդուխը , 58 : — Դրախտին դուռը , 59 : — Լուտերի դաւանութիւնը , 60 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

Լուտեր Հռովմէն կելլէ , 61 : — Վիդդէմպէրկ կըդառնայ , 62 : — Կարլշտադ , 63 : — Լուտերի երդումը , 64 : — Սպալատին , 65 , 66 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Լուտերի քարոզութիւնը կռապաշտութեան վրայ , 67 , 68 : — Լուտերի վարքը , 69 : — Գէորգ Սպէնլէյն , 70 : — Ճշմարիտ արդարութիւն , 71 : — Գործ առանց հաւատոյ , 72 : — Լուտեր ու Էրասմոս , 73 : — Քրիստոնէական սէր , 74 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

Լուտեր վանքերը կըպտըտի , 75 : — Իր ճամբորդութեան օգտակարութիւնը , 76 : — Արուսեակ Բարեկարգութեան , 77 : — Գէորգ դուքս 78 : — Լուտերի քարոզը , 79 : — Տը լա Սալ և Էմսէր , 80 : — Պալատականները , 81 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

Ազատ կամք , 82 : — Նախադասութիւնները , 83 , 84 : — Բնութիւն մարդոյ , 85 : — Էք վարդապետ , 86 , 87 : — Լուտերի խոնարհութիւնը , 88 :

◆

ԳԻՐՔ Բ

ՆԵՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ, ՈՒ ԼՈՒԹԵՐԻ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1517—1518 Յ

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

Կրօնաւորներուն բացած տօնավաճառը, 89 : — *Տէցէլ*, 90—92 : — *Տէցէլի ատենաբանութիւնը*, 93—96 : — *Կոնդակներուն ծախուիլը*, 97 : — *Մեղքերուն գինը*, 98 : — *Հրապարակական ապաշխարանք*, 99 : *Ներողութեան կոնդակները*, 100 : — *Նուիրակութեան վերջը*, 101 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Քաւարանի մէջ հոգի մը, 102 : — *Հագենօի կօշկակարը*, 103 : — *Միկոնիոս*, 104 — 106 : — *Տէցէլին ծեծ ուտելը*, 107 : — *Ժողովրդոց կարծիքները*, 108 : — *Շնէեպէրկի հանքագործը*, 109 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Լեոն տասներորդ, 110, 111: — *Ալպերտ*, 112, 113 : — *Անձնավաճառ ներողութեանց*, 114 : — *Ֆրանչիսկեանները ու Դոմինիկեանները*, 115 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Տէցէլ չկրնար Սաքսոնիա մտնել, 116 : — *Լութեր ու ներողութիւնները*, 117 : — *Լսուած ուղեց Խաբեկարգութիւնը*, 118 : — *Լութերի քարոզելը*, 119, 120 : — *Կայսրընտրին երազը* : 121 — 124 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Ամենայն Սրբոց տօնախմբութիւնը, 125 : — *Լութերի նախադասութիւնները*, 126 — 130 : — *Անոնց ներգործութիւնը*, 131 : — *Լութե-*

րի հանդարտութիւնը, 132 : — Նամակ առ Ալպերտ, 133, 134 : — Եպիսկոպոսներուն անհոգութիւնը, 135, 136 : — Նախադասութիւններուն տարածումը, 137 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

Նախադասութիւններուն ազդեցութիւնը, 138, 139 : — Կայսրընտիրը և պապը, 140 : — Աննապէրկի աշակերտ, 141 : — Միկոնիոս, 142 : — Մարդոց երկիւղը, 143 : — Պրանտէպուրկի եպիսկոպոսը, 144 : — Էրֆուրթի բամբասողները, 145 : — Լուտերի պատասխանը, 146 : — Լուտերի սրտաբեկութիւնը, 147, 148 : — Ազնիւ շարժառիթներ, 149 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

Տեցելի յարձակումը, 150 : — Լուտեր կըպատասխանէ, 151 : — Հաւատք և գործք, 152 : — Լուտերի արիութիւնը, 153 : — Սպալատին, 154 : — Սուրբ Գիրքը սորվելու եղանակը, 155 : — Լուտերի անկեղծութիւնը, 156 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Ֆրանքֆորթի վիճաբանութիւնը, 157 : — Տեցելի նախադասութիւնները, 158, 159 : — Մէկ նոր ախոյեան մը, 160 : — Կրակով յաղթութիւն, 161 : — Միաբաններուն աղաղակը, 162 : — Աշխարհի հատուցումը, 163 : — Աշխարհի անծանօթ հանդարտութիւն, 164 : — Եռանդոտ պատանիներ, 165 : — Լուտեր սաստիկ կը վշտանայ, 166 : — Եկեղեցւոյ գլխաւորներ, 167 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

Սեղբեստրոս Պրիէրիաս կըցուցընէ Հռովմայ դրութիւնը, 168, 169 : — Հռովմայ դրութիւն, 170 : — Բարեկարգութեան դրութիւնը, 171 : — Լուտեր կըպատասխանէ Սեղբեստրոս Պրիէրիասին, 172, 173 : — Յակոբոս Սխստրատէն, 174 : — Էք՝ Ինկոլստադի վարժապետը, 175 : — Կոթողք և աստեղք, 176, 177 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

Դիւրիմանալի տետրակներ, 178 : — Հայր մեր, 179 : — Եղիցին կամք քո, 180 : — Զհաց մեր հանապազորդ, 181 : — Երկու տեսակ թողութիւն, 182 : — Քրիստոսով թողութիւն, 183 : — Խղճմտանքի մխիթարութիւնը, 184 :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

Լուտեր Հայտէլպէրկ կերթայ, 185 ։ — Բիբրայի եպիսկոպոսը, 186 ։ — Փալադինեան պալատը, 187 ։ — Նորափառ նախադասութիւններուն վիճաբանութիւնը, 188, 189 ։ — Մարտինոս Բուկէր, 190 ։ — Յովհաննէս Բրէնց, 191 ։ — Բարեպաշտօն Հէյլպրօնացի, 192 ։ — Նորահաս աստուածաբաններ, 193 ։ — Ծերունիներուն կամակորութիւնը, 194 ։ — Լուտեր Վիդէմպէրկ կըդառնայ, 195 ։

◆

ԳԻՐՔ Գ

ԼՈՒՏԵՐ ՊԱՊԻՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻՆ ԿԸ ՆԵՐԿԱՅԱՆԱՅ

1518

Մայիսէն մինչև Դեկտեմբեր ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

Լուտեր անշարժ կըկենայ իր ապացուցութեանցը վրայ, 196 ։ — Ճշմարիտ ապաշխարութիւն, 197 ։ — Ի՛նչ է քրիստոնեայ ըլլալը, 198 ։ — Լուտերի մէկ նամակը, 199 ։ — Ուրիշ նամակ մը Պապին գրուած, 200, 201 ։ — Լուտերի անկեղծութիւնը, 202 ։ — Լուտեր կըգրէ Ստաուպիցին, 203 ։ — Միօվէր առ Փրիդերիկոս, 204 ։ — Քարոզ բանադրանքի վրայ, 205 ։ — Բազմաթիւ պաշտպաններ, 206 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Աւկզպուրկի ժողովը, 207, 208 ։ — Լուտեր Հռոմ կըկանչուի, 209 ։ — Վիդէմպէրկ կըշփոթի, 210 ։ — Համալսարանը աղերսագիր կըգրէ, 211 ։ Պապին հաւանութիւնը ու իր գրած կոնդակը, 212, 213 ։ — Պապին կոնդակը, 214 ։ — Իր նամակը առ կայսրընտիր, 215 ։ — Ըզղքորթող խօսքեր, 216 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Մելանկտոնի ծնունդը, 217 : — Ուսման մէջ իր զարգացումը, 218 : — Համալսարան կերթայ, 219 : — Փիլիսոփայութեան վարժապետ կըլլայ, 220 : — Վիթդէմպէրկ կըհրաւիրուի, 221 : — Մելանկտոնի ատենախօսութիւնը, 222 : — Իր սէրը Լուտերի հետ, 223 : — Իր ընդհանուր ներգործութիւնը, 224 : — Իր տուած գրգիռը Լուտերին, 225 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Ստաուպիցի զգացմունքները, 226 : — Լուտեր Աւկզպուրկ կըկանչուի, 227 : — Երկիւղ և վստահութիւն, 228 : — Լուտեր ճամբայ կելլէ, 229 : — Վայմառ կըհասնի, 230 : — Երկու ընկեր կըգտնէ, 231 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Լուտեր Աւկզպուրկի մէջ, 232 : — Կարդինալ Տը Վիօ, 233 : — Սէրրա Լօնկա, 234 : — Աւկզպուրկի խորհրդականները, 235 : — Սէրրա Լօնկա և Լուտեր, 236 : — Լուտերի խոհեմութիւնը, 237 : — Սէրրա Լօնկա և Լուտեր, 238 : — Կայսրընտրին ազատագիրը, 239 : — Խորհուրդներ, 240 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

Լուտեր՝ կարդինալին կըներկայանայ, 241 : — Առաջին խօսակցութիւն, 242 : — Կարդինալին առաջարկութիւնը, 243 : — Լուտեր կը պատասխանէ, 244 : — Յառաջ կըբերէ Սուրբ Գիրքը, 245 : — Սպառնալիք, 246 : — Լուտեր կըմեկնի հօնկէց, 247 : — Ստաուպիցին գալը, 248 : — Լուտեր իր կարգէն կըզատուի, 249 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

Երկրորդ խօսակցութիւն, 250 : — Լուտերի առաջարկութիւնը, 251 : — Կարդինալը կըբորբոքի, 252 : — Համոզուած կըչափաւորի, 253 : — Լուտերին զգացումները, 254 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Երրորդ խօսակցութիւն, 255 : — Նախադասութեանց գանձը, 256 : — Հաւատքով արդարութիւն, 257 : — Լուտեր թակարդին մէջ կըձգէ զկարդինալը, 258, 259 : — Լուտեր կըմեկնի, 260 : — Տը Վիօի զգացումները, 261 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

Տը Վիօ և Ստաուպից, 262 ։ — Ստաուպից և Լուտեր, 263 ։ — Լուտեր իր խուցին մէջ, 264 ։ — Իր բարեկամներուն կըգրէ, 265 ։ — Տէրունական Ընթրիք, 266 ։ — Լինք և Տը Վիօ, 267 ։ — Ստաուպիցի և Լինքի մեկնիլը, 268 ։ — Նամակ առ Կայետանոս, 269 ։ — Կարդինալին լռութիւնը, 270 ։ — Լուտերի մնաս բարեւը, 271 ։ — Մեկնելու կը պատրաստուի ու ճամբայ կելլէ, 272, 273 ։ — Կարդինալին զայրացումը, 274 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

Լուտերի ճամբորդութիւնը, 275 ։ — Ընդհանուր հետաքրքրութիւն, 276 ։ — Լուտերի մտածմունքները, 277 ։ — Տը Վիօ առ կայսրընտիր, 278 ։ — Լուտեր առ Կայսրընտիր, 279, 280 ։ — Կայսրընտրին զգացումը, 281 ։ — Իր նամակը առ Տը Վիօ, 282 ։ — Համալսարանին համբաւը, 283 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

Լուտեր կըմտածէ, 284 ։ — Գերմանիայէն հեռանալ, 285 ։ — Վըտանգաւոր վայրկեաններ, 286 ։ — Ազատութիւն, 287 ։ — Սրբոյն Պօղոսի խօսած Նեռը, 288 ։ — Կարդինալին դէմ գանգատներ, 289 ։ — Հռովմայ Վճիռը, 290 ։ — Լուտեր կըբողոքէ Պապին դէմ 291 ։

◆

Д
619

ԳԻՐՔ Դ

ԼԻՓՍԻԱՅԻ ՎԻՃԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1519

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

Թանձրամած ամպեր ,։ 292 ։ — Կարոլոս Միլտից, 293 ։ — Նոր Նուիրակին գալուստը, 294 ։ — Աշխարհի փոփոխութիւնը, 295 ։ — Տեցել համար տալու կըկանչուի, ու վախնալով չհնազանդիր, 296, 297 ։ —

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀԱՍՌ Арм. ССР
им. А. Мясникяна

Միլտից կըշողոքորթէ ու հերքելու կըհամոզէ զԼուտեր, 298, 299: — Լուտերի առաջարկութիւնները ու Միլտիցի հետ միաբանութիւնը, 300, 301: — Նուիրակին համբոյրը, 302: — Տէցէլի թշուառ մահը, 303: — Լուտեր կըգրէ Պապին, 304: — Իր յարգը Հռովմայ եկեղեցիին վրայ, 305: — Լուտեր ոչ հերձուածող, 306: — Թշնամեաց լարած որոգայթը, 307: — Լուտերի փաստը կըտարածի՝ զանազան գաւառներու մէջ, 308, 309:

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Հանդարտութիւն 'ի Գերմանիա, 310: — Էք կընորոգէ վիճաբանութիւնը, 311: — Էք և Կարլստադ, 312: — Լուտեր այլ ևս չըլռեր, 313: — Իր բարեկամներուն երկիւղը, 314: — Ճշմարտութիւնը մարդու կարօտ չէ, 315: — Ադոլֆոս եպիսկոպոս չուզեր վէճը և կըյանդիմանուի Դուքսէն, 316, 317:

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Վիճաբանողներուն Լիփսիա մտնելը, 318: — Ժողովրդոց գուշակութիւնը, 319: — Էք և Լուտեր, 320: — Փլայսէնպուրկի սրահը, 321:

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Մոսելլանոսի խրատը, 322: — Վիճաբանողաց կենդանագրութիւնը, 323: — Լուտեր՝ Կարլստադ և Էք, 324: — Վիճաբանութիւնը կըսկըսի, 325: — Երևելի նիւթ մը, 326: — Մարդուն ազատ կամքը, 327: — Դպրոցական գիւտ, 328: — Ազատութիւն Աստուծոյ շնորհքով, 329: — Մելանկթոնի ընթացքը և իր կարծիքը, 330, 331: — Լուտերին և Էքին քարոզները, 332:

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Երկրորդ վիճաբանութիւն, 333: — Թէ՛ զինուորեալ թէ յաղթական Եկեղեցւոյ գլուխը Քրիստոս ինքն է, 334, 335: — Ափրիկէի ժողովին վճիռը, 336: — Քրիստոս մի միայն հիմը, 337: — Քրիստոս գլուխ անկեան, 338: — Էքին մէկ ճարտարութիւնը, 339: — Ընդհանուր շըշունջ մը, 340: — Արևելեան եկեղեցիներ, 341: — Դուքսին Թղուկը, 342: — Միաբաններուն աղմուկը, 343: — Վիճաբանութիւնը կըվերջանայ, 344:

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ.

Նոր հետեւանքները, 345 : — Մելանխտոնի կոչումը, 346 : — Լութերի յառաջադիմութիւնը, 347 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Է.

Էք կըյարձակի Մելանխտոնի վրայ, 348 : — Մելանխտոն կըպատասխանէ, 349 : — Սուրբ Գիրք և Նախնեաց գրուածք, 350 : — Ստաւպից կըհրաժարի Լութերէն, 351 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը.

Քրիստոս մին է և մենք Քրիստոսի, 352, 353 : — Էք Իտալիա կերթայ վրէժխնդիր ըլլալու, 354, 355 :

◆

ԳԻՐՔ Զ

ՀՌՈՎՄԱՅ ՊԱՊԻՆ ԿՈՆԴԱԿԸ

1520

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

Նոր խաղարկու մը երևան կելլէ, 356 : — Մաքսիմիլիանոս կայսր, 357 : Կայսերական Թագին հետամուտները, 358 : — Փրեդերիկոս կընտրուի ու կըհրաժարի, 359 : — Կայսերութիւնը կըմնայ Կարոլոսին, 360 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Մոլեգին նախանձաւորութիւն, 361 : — Խօսք Փրեդերիկոսի առ Հռոմ, 362 : — Լութերի զգացումները, 363 : — Մելանխտոնի երկիւղը, 364 : — Գերմանիայի իշխանաւորները, 365 : — Ուլրիկ Հութթընցին, 366 : Լութեր չապաւինիր մեծամեծներուն, 367 : Բարեգործութիւնը հաւատոյ պտուղն է, 368 : Հաւատքը ձրի տուրք է, 369 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Հարուած պապականութեան, 370 : — *Երեք պատնէշները*, 371 : — *Քահանայութիւն բոլոր քրիստոնէից*, 372 : — *Դատաւորը պապէն մեծ է*, 373 : — *Հռովմայ մոլորութիւնները*, 374 : — *Պապին աշխարհային իշխանութիւնը*, 375 : — *Ամուսնութիւն եկեղեցականաց*, 376 : — *Բողոքին ազատութիւնը*, 377, 378 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Հռովմայ խստութեան պատճառները, 379 : — *Էքին ճարքները*, 380 : — *Բաժանում*, 381 : — *Հռովմայ սիւնհոդոսը*, 382 : — *Դատապարտութիւն*, 383, 384 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Խաղաղաւէտ դիպուածներ, 385 : — *Մելանքթոնի ամուսնութիւնը*, 386 : — *Իր քաղաքաբարոյութիւնը*, 387 : — *Իր ունակութիւնները*, 388 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ, Է

Բաբելոնեան գերութիւն, 389 : — *Միլտից Օգոստինեանց ժողովին մէջ*, 390, 391 : — *Իր նամակը առ կայսրընտիր*, 392 : — *Իր տեսութիւնը Լուտերի հետ*, 393 : — *Նամակ Լուտերի առ Պապն*, 394—398 : — *Քրիստոսի հետ միութիւն*, 399 : — *Ազատ և ծառայ*, 400 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Կոնդակը Գերմանիայի մէջ, 401, 402 : — *Միլտից և Էքք*, 403 : — *Էքք Էրֆուրթի մէջ*, 404 : — *Ուլրիկ Զուինկլ*, 405, 406 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

Բարեկարգողին զգացումները, 407 : — *Իր մտածմունքը կոնդակին վըրայ*, 408 : — *Իր պատասխանը անոր դէմ*, 409 : — *Կոնդակին պտուղը*, 410, 411 : — *Լուվանիայի փայտակոյտը*, 412 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ.

Նոր հարուած, 413: — Լուտեր՝ պապէն կըբողոքէ, 414: — Դէմ առ դէմ կռիւ, 415: — Լուտեր կայրէ զկոնդակը, 416: — Միւս օրուան ատենաբանութիւնը, 417: — Ինտոր կըքաջալերէ երկչոտները, 418: — Նախատանաց պատասխան, 419—421:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ.

Ալէանտէր նուիրակը Լուտերի գիրքերը այրել կուզէ, 422, 423: — Ալէանտէր և Կայսր, 424, 425: — Երեւելի բարեխօս մը, 426: — Կայսրընտիրը կըպաշտպանէ զԼուտեր, 427: — Ալէանտէրի յանդգնութիւնը, 428: — Կայսեր բռնած ճամբան, 429:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԲ.

Խոստովանահարց Չարքը, 430: — Ճշմարիտ արձակումը, 431: — Նեռին Թագաւորութիւնը, 432: — Լուտերի փաստը կըզօրանայ, 433: — Երգիծաբանութիւն, 434: — Վիդդէմպէրկի բարեկենդանը, 435: — Ստաուպից կըվախնայ, 436: — Լուտերի գրութիւնները, 437: — Բարեկարգութիւնը կըյառաջանայ, 438, 439:

* * *

ԳԻՐՔ Զ.

ՎՈՐՄՍԻ ԺՈՂՈՎԸ

1521. Յունուար և Մայիս:

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա.

Բարեկարգութիւնը օրէ օր կըմեծնայ ու կըտարածի, 440: — Վօրմսի ժողովը, 441: — Ժողովին գլխաւոր նպատակը, 442: — Լուտերի հոն կանչուիլը, 443: — Բարեկարգողին հաւատքը, 444: — Կայսրընտրին հաստատ ընթացքը, 445: — Նուիրակը կըշփոթի, 446: — Կըջանայ Լուտերի գալուն դէմ, 447: — Իր ջանքին անյաջողութիւնը, 448: — Հռովմ կարթննայ, 449: — Բանադրանք, 450, 451:

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Քաղաքապէտներու գիւտը՝ և Գլապիոնի դեսպանութիւնը , 452 , 453 : — Խօսակցութիւն՝ խոստովանահօրը և ատենադպրին մէջ , 454 — 457 : — Շնորհուած ներողութիւններ , 458 : — Ալէանդրի նոր ջանքերը , 459 : — Լութերի խօսքը , 460 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Ալէանդր՝ ժողովին առջևը , 461 : — Իր ատենաբանութիւնը , 462 : — Կըյանդիմանէ զԼութեր , 463 : — Կարդարացընէ զՀռոմ , 464 , 465 : — Կայսեր նախանձը կըզըրգռէ , 466 : — Իր խօսքին ազդուութիւնը , 467 : — Առ աչօք յաղթութիւն , 468 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Ազդեցութեան ցրուիլը , 469 : — Գէորգ դուքսին ատենաբանութիւնը , 470 , 471 : — Ինչո՞վ բարեպաշտ կըլլամք , 472 : — Հիւանդութիւն և դեղ , 473 : — Հարիւր մէկ ամբաստանութիւն , 474 : — Կարոլոս կըհամոզի , 475 : — Ալէանդրի հնարքները , 476 : — Մեծացուցէին մեկնութիւնը , 477 : — Մեռնիլ՝ քան թէ հերքել , 478 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Լութեր Վօրմս կըկանչուի , 479 : — Կարոլոս առ Լութեր , 480 : — Ազատագիր , 481 : — Լութեր պիտի գա՞յ արդեօք , 482 : — Աւագ հինգ շաբթուան նզովքը , 483 : — Պապ և Լութեր , 484 — 488 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

Վսեմ վայրկեան մը , 489 : — Բոմերանոս , 490 : — Հալածում Բրաբանիոյ մէջ , 491 : — Մելանխթոնի սէրը Լութերի վրայ , 492 : — Հութթէն առ Կարոլոս , 493 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

Լութեր ճամբայ կելլէ , 494 : — Չախորդ գուշակութիւններ , 495 : — Վախցընելու ջանքեր , 496 : — Խումբ մը ձիաւորներ , 497 : — Յուստոս Յոնաս , 498 : — Լութեր իր առջի վանքին մէջ , 499 : — Էրֆուրթը քարոզ կուտայ , 500 : — Երկիւղալի դիպուած մը , 501 : — Ժողովրդոց յուզմունքը և վախցընելու խօսքերը , 502 , 503 : — Լութեր Ֆրանքֆուրթի մէջ , 504 : — Պապին բարեկամացը խոստովանութիւնը , 505 : — Իրենց հընարագիտութիւնը , 506 : — Լութերի հաստատ պատասխանը , 507 : — Լութեր միշտ անդրդուելի , 508 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը.

Որմսի մէջ մտնելը , 509 : — Ննջեցելոց շարականը , 510 : — Կարոլոս և իր խորհրդականները , 511 : — Միջակ ճամբայ բռնողները , 512 : — Այցելութիւն ընողներ , 513 : — Քաջալերական նամակ մը , 514 : — Լութերի տառապանքը և աղօթքը , 515 , 516 : — Ատեանին առջևը կըկանչուիլ , 517 : — Հազարապետի մը խօսքը , 518 : — Ժողովին շքեղութիւնը , 519 : — Ատենադպրին խօսքը , 520 : — Լութերի պատասխանը , 521 : — Իր խոհեմութիւնը , 522 : — Առ երևոյթ յաղթութիւն , 523 : — Հասարակութեան վրդովմունքը , 524 : — Սեմ երդում մը , 525 : — Լութեր դարձեալ ժողովին առջևը , 526 : — Իր ատենաբանութիւնը , 527 , 528 : — Աստուածային Բանին ապացոյցը , 529 : — Լութերի տուած իմաստուն խրատը , 530 : — Իր որոշ պատասխանը , 531 : — Լութեր՝ Աստուծոյ կապաւինի , և ժողովին կըյաղթէ , 532 , 533 : — Անդրդուելի ժայռ մը , 534 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ.

Խռովութիւն և հանդարտութիւն , 535 : — Իշխանաց սրտին փոփոխութիւնը , 536 : — Էրիք դուքսին գաւաթը , 537 : — Ալէքսանտր կը ջանայ համոզել զկայսրը , 538 : — Կայսեր թուղթը , 539 : — Սոսկալի առաջարկութիւն , 540 : — Ժողովուրդը կըպաշտպանէ զԼութեր , 541 : — Կարոլոսի հռչակաւոր խօսքը , 542 : — Նոր փորձ Բարեկարգողին վրայ , 543 : — Կայսրընտրին գիրը իր եղբօրը , 544 : — Հեսէի Թագաւորը և Լութեր , 545 : — Թրէվէզի արքեպիսկոպոսին , 546 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ.

Բարեկամական միջնորդութիւնը , 547 : — Վէհէի յորդորանքը , և Լութերի պատասխանը , 548 , 549 : — Միջնորդութեան անյաջողութիւնը , 550 : — Քոքլէոս և Լութեր , 551 : — Արքեպիսկոպոսին հրաւէրքը , 552 : — Խօսակցութիւն իջևանին մէջ , 553 : — Նոր առաջարկութիւն , 554 : — Լութեր և արքեպիսկոպոս , 555 , 556 : — Որմէն մեկնելու հրաման , 557 : — Մեկնելու պատրաստութիւն , 558 : — Լութեր ճամբայ կելլէ , 559 :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

Խորհրդաւոր նամակ մը, 560 : — Լուտեր առ Կարոլոս, 561 : — Լուտեր Հիրշֆէլտի ու Այզէնախի մէջ, 562 : — Իշխանաց չարը ժողովէն կըզատուին, 563 : — Կարոլոս կըստորագրէ, 564 : — Լուտերի դատապարտութիւնը, 565 : — Վորմսի հրովարտակը, 566, 567 : — Լուտեր իր ազգականացը հետ, 568 : — Լուտեր կըբռնուի, 569 : — Լուտեր իբրև գերի Վարդպուրկի մէջ, 570, 571 : — Աստուած կըթագաւորէ, 572 :

ԻՐԵՐՈՒՆ ՎԻՃԱԿԸ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵՆԷՆ ԱՌԱՋ

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

Երբ որ քրիստոնէութիւնը սկսաւ, տկարացած էր աշխարհս՝ և իր հիմանցը վրայ կըսասանէր։ Ազգային կրօնքները՝ որ նախնիքներուն բաւական եղած էին, ալ հաճելի չէին անոնց որդւոցը. քանզի աս նորածին սերունդը՝ ոչ ևս կրնար համբերելու ան վաղեմի ծէսերուն։ Բոլոր ազգաց աստուածները յափշտակուած Հռոմ տարուելով՝ հոն համրացեր և իրենց պատգամները կորսնցուցեր էին, ինտոր որ անոնց երկրպագող ազգերն ալ՝ իրենց ազատութիւնը։ Աս կուռքերը՝ դէմ յանդիման Կապիտոլիոնին մէջ դրուած մէկզմէկ կործանեցին, և իրենց աստուածութիւնը աներևոյթ եղաւ. անանկ որ գրեթէ աշխարհիս մէջ կրօնք չմնաց։ Անկից ետքը. տեսակ մը ապուշ և անզգայ աստուածադաւանութիւն երևաց քիչ մը ատեն ան նոյն անդունդին վրայ՝ որուն մէջը ընկղմեր և անյայտ եղեր էին նախնի մարդոց զօրաւոր սնապաշտութիւնները։ Բայց աս ալ միւս անզգայ կրօնքներուն պէս չկրցաւ օգուտ մը ընելու։ Ազգերուն նախապաշարմունքները՝ իրենց կուռքերուն հետ կործանեցան. վասն որոյ զանազան ժողովուրդներ մէկզմէկու խառնուեցան. Եւրոպա, Ասիա և Ափրիկէ ամէնը մէկ տեղ մէկ տէրութիւն մը եղաւ, ու մարդկային սեռը՝ որ սկսեց իր ընդհանրութիւնը և միութիւնը հասկընալու ։

Ան ատենը Բանը մարմին եղաւ ։

Աստուած երեւցաւ մարդոց մէջը՝ մարդկային մարմնով, որ կորսուածը փրկէ. Յիսուս Նազովրեցիին մարմնոյն մէջը՝ բովանդակ Աստուածութեան լրութիւնը բնակեցաւ ։

Ահա՛ ասիկայ է աշխարհիս մէջ պատահած ամենէն մեծ և սքանչելի դիպուածը ։

Այնուհետև աշխարհիս ժողովրդոցը բոլոր սնապաշտութիւնները խայտառակեցան. քանզի անոնց տկար մնացորդները՝ որոնք այն անզգայ անհաւատութեան ահագին նաւակոծութենէն ազատեր էին, յաւիտենական ճշմարտութեան շքեղափայլ արեւուն առջեւը աներեւոյթ եղան ։

Որդին մարդոյ երեսուներեք տարի ապրեցաւ աշխարհիս վրայ, հիւանդները բժշկելով, մեղաւորներուն քարոզելով, և իր գլուխը դնելու տեղ մը չունենալով. ու սակայն նուաստ վիճակի մէջ՝ մէկ աստուածային մեծութիւն, սրբութիւն և իշխանութիւն մը ցուցընելով՝ որուն նմանը աշխարհս երբեք տեսած չէր ։ Անիկայ չարչարուեցաւ, մեռաւ, յարութիւն առաւ և երկինքը համբարձաւ ։ Իր աշակերտները Երուսաղէմէն սկսելով՝ բոլոր աշխարհիս մէջը պտըտեցան, ամէն տեղ աւետարանելով թէ իրենց Վարդապետն է "Յաւիտենական փրկութեան հեղինակը" ։ Բազմաթիւ Ասիացիք, Յոյնք և Հռովմայեցիք, որոնք մինչև ան ատենը իրենց քուրմերուն առաջնորդութեամբը՝ անշունչ կուռքերուն առջեւը կերթային, հաւատացին Բանին ։ Քանզի անիկայ յանկարծ լուսաւորեց աշխարհը՝ արեւուն ճառագայթներուն պէս, կըսէ Եւսեբիոս ։ Կենդանութեան շունչ մը սկսեց շարժիլ աս լայնատարած մահուան դաշտին վրայ ։ Սուրբ ժողովուրդ մը մարդոց մէջը երեւան ելաւ, և աշխարհ զարմացաւ՝ տեսնելով Յիսուսի աշակերտներուն անօրինակ մաքրութիւնը , անձնուրացութիւնը , մարդասիրութիւնը և քաջասրտութիւնը :

Բայց ամէն բանէն աւելի՝ երկու սկզբունք աս Նորածին կրօնը կըզատէին բոլոր մարդկային ան գրութիւններէն , որոնք իր առջևը կործանած էին . մէկը Հաւատոյ պաշտօնէից վերաբերեալ՝ և մէկալը Հաւատոյ վարդապետութեանց :

Հեթանոսաց քուրմերը գրեթէ մարդկային կրօնքներուն աստուածներն էին . բայց Յիսուս Քրիստոս կործանեց աս կենդանի կուռքերը , բնաջինջ ըրաւ անոնց գոռոզամիտ իշխանութիւնը , առաւ մարդուն ձեռքէն ինչ որ մարդը յափշտակեր էր Աստուծմէ . և վերստին ճամբայ բանալով Հոգիներուն՝ որ առանց ուրիշ միջնորդի՝ Ճշմարտութեան աղբիւրին մերձենան , Հրատարակեց զինքը մի միայն Տէր և մի միայն Միջնորդ :

Գանք Վարդապետութեանը : Մարդկային կրօնքները կըսորվեցընէին թէ՝ փրկութիւնը մարդէն յառաջ կուգայ . և աս ալ կըսէին մարդոց՝ թէ երկինքը պիտի տրուի իրենց իբրև մէկ վարձք մը . անոր գինը անգամ որոշեր էին , և ի՜նչ սնոտի ծառայութիւններ և արարողութիւններ կըլեցընէին աս գինը : Բայց Աստուածային կրօնը սորվեցուց որ փրկութիւնը Աստուծմէ կուգայ , որ անիկայ Աստուծոյ մէկ պարգևն է՝ իր գերագոյն իշխանութեան շնորհքովը ձրի տրուած . "Աստուած՝ կըսէ աս կրօնը , մեզի յաւիտենական կեանք տուաւ" : ա Յովհ . ե . 11 :

Ստոյգ է որ քրիստոնէական կրօնին վարդապետութիւնը՝ աս երկու մասին մէջ միայն չպարունակուիր . սակայն ինչպէս որ յայտնի է , խիստ երևելի մասերն են ասոնք : Վասն զի քանի որ ուղիղ և հաստատ բռնուին՝ մարդս քրիստոնէութեան ճշմարիտ սահմաններուն մէջ կըգտնուի , իսկ ասոնցմէ դուրս քրիստոնէութիւնը բնաջինջ կըլլայ : Աս երկու գլխաւոր մասերուն պահպանութենէն կամ խանգարումէն կախեալ է քրիստոնէական կրօնին կործանումը կամ հաստատութիւնը : Ասոնք նաև սերտ կապակցութիւն մը ունին մէկզմէկու հետ . վասն զի հնար չէ որ մէկը բարձրացընէ կամ Եկեղեցւոյ քահանաները և կամ հաւատացելոց բարեգործութիւնները՝ առանց խոնարհեցընելու զՅիսուս Քրիստոս՝ իր Միջնորդ և փրկիչ ըլլալու միաւորեալ հանգամանացը մէջ : Աս երկու սկզբունքներուն մէկը՝ կրօնական պատմութեանը վրայ ազդելու էր , և մէկալը՝ անոր վարդապետութեանը վրայ : Քրիստոնէական կրօնին սկզբնաւորութեանը՝ ասոնց երկուքն ալ կը թագաւորէին . տեսնենք հիմա թէ ինչպէս իրենց իշխանութիւնը կորսնցընելով անհետ եղան . և նախ առջինին վրայով խօսինք :

Եկեղեցին իր սկզբնաւորութեանը՝ եղբայրներէ բաղկացած ժողովուրդ մըն էր , ու եղբայրներէն կըկառավարուէր : Ասոնք ամէնը մէկ տեղ Աստուծմէ կըսորվէին , և իւրաքանչիւր ոք իրաւունք ունէր ինքնին՝ աստուածային լուսոյ աղբիւրին մօտենալու և իրեն համար լոյս ընդունելու : Յովհ . զ . 45 : Ան ատենը հաւատոյ մեծամեծ խընդիրներուն վճիռը տալու համար գրուած թղթերուն մէջ՝ (Գործ . ժե . 23) ընաւ մէկ մարդու մը և մէկ գլխու մը մեծաշուք անունը յիշուած չէ , հապա ասանկ կըկարդացուին անոնց մէջ . "Առաքեալներ , երէցներ ու եղբայրներ , մեր եղբայրներուն" , ևայլն :

Բայց նոյն առաքեալներուն գրուածքները՝ աս ալ կը ծանուցանեն մեզի , թէ աս եղբայրներուն մէջէն մէկ իշխանութիւն մը պիտի ելլէ՝ ամէնուն վրայ հպարտանայ , ու աս պարզ և նախնական կարգը խափանէ : բ Թես . բ :

Նայիմք ուրեմն ուշադրութեամբ , թէ ինչպէս հաստատուեր և առաջ գացեր է աս իշխանութիւնը , որ եկեղեցին վաղեմի սովորութենէն դուրս և օտար բան մըն է :

Պօղոս Տարսոնացին՝ Նորահաստատ կրօնին գլխաւոր առաքելոց մէկը , աշխարհիս մայրաքաղաքը Հռովմ հասեր էր , ու կըքարոզէր ան փրկութիւնը՝ որ Աստուծմէ կուգայ : Աս առաքելային հաստատած եկեղեցին * շատ ժամանակ փայլեցաւ՝ իբրև պայծառանշոյլ ճրագ լեռան մը վրայ . բայց ետքը խոտորեցաւ ու իր առջի զօրութենէն տկարացաւ :

Հռովմայ առաջին հովիւները կամ եպիսկոպոսները կանուխ սկսան աս քաղաքիս մօտ Քամպանեայ ըսուած դաշտին գեղերուն և քաղաքներուն բնակիչները դարձի բերել : Ուստի ետքը՝ ան Քամպանիայի մէջ հաստատուած եկեղեցիներուն եպիսկոպոսները կամ հովիւները՝ նեղութեան և հալածանաց ժամանակները կարօտութիւն ունենալով գիտուն և փորձ առաջնորդի մը , նմանապէս երախտագէտ ըլլալով Հռովմայ եկեղեցիին՝ որ իրենց լուսաւորութեանը սկզբնապատճառ եղած էր , ուզեցին որ մտերիմ կապակցութիւն մը ունենան անոր հետ : Բայց ափսո՜ս՝ որ աս միաբանութիւնը շատ չգնաց հպատակութեան փոխուեցաւ :

Այսու ամենայնիւ Հռովմէական եպիսկոպոսին գլխաւորութիւնը ուրիշ բան չէր ան ատենը , բայց միայն վերակացութիւն ընել ան եկեղեցիներուն՝ որ Հռովմայ Ոստիկանին տիրած վիճակներուն մէջ կըգտնուէին : Բայց աս կայսերաբնակ քաղաքին ունեցած մեծ համարումը աշխարհիս մէջ՝ իր առջի եպիսկոպոսներուն պատուասիրութեանը յոյս կուտար , թէ օր մը պիտի գայ՝ որ աւելի մեծ պատիւներ ունենալու են : Քանզի երկրորդ դարուն մէջ քանի մը հռովմէական Եպիսկոպոսներուն պատիւը՝ համեմատ էր ան քաղաքներուն անուանը՝ ուր որ իրենք կըբնակէին : Արդ՝ Հռովմ աշխարհիս մէջը ամենէն մեծ ,

---

* Հեղինակին միտքը անշուշտ աս պիտի ըլլայ՝ որ Պօղոս Հռովմ երթալով՝ ան տեղի հաւատացեալներուն քաջալերութիւն տուաւ , և իր քարոզութեամբը քրիստոնէութիւնը աւելի ծաղկեցուց : Տե՛ս Գործ . իը . 15 . և Փիլիպ . ա . 12 , 14 : (Ծանօթ . Թարգմանչին)

ամենէն հարուստ և ամենէն հզօր քաղաքն էր ։ Եւ թէ որ Հռոմ՝ բովանդակ երկրի վրայ եղած քաղաքներուն թագուհին է, ինչո՞ւ համար իր հովիւը եպիսկոպոսներուն թագաւորը պիտի չըլլար ։ Ինչո՞ւ համար Հռոմէական եկեղեցին՝ բոլոր քրիստոնէից մայր պիտի չըլլար ։ Դիւրին էր որ մարդկային պատուասէր սիրտը այսպէս խորհի, ինչպէս որ ըրաւ պատուասէրն Հռոմ ։

Աստի հեթանոսական Հռոմը իր կործանման ատենը՝ իր աւերակներուն մէջ նստող Քրիստոսի խոնարհ պաշտօնատարին ժառանգութիւն թողուց ան փառաւոր տիտղոսները՝ որոնք երկրիս ժողովուրդներէն առած էր իր անյաղթելի սրով ։

Տէրութեան զանազան կողմերու եպիսկոպոսներն ալ հրապուրուած ան դիւթական զօրութենէն՝ որն որ Հռոմ քանի մը դարէ 'ի վեր բոլոր աշխարհի վրայ կըներգործէր, իրենք ալ հետեւեցան Քամբանիայի օրինակին, և ձեռնտու եղան աս բռնաւորական գործոյն. հաճելի երեւցաւ իրենց՝ Հռոմայ Եպիսկոպոսին պատիւ ընծայել համեմատ ան փառքին՝ որ աշխարհի քաղաքաց թագուհին կըվերաբերէր ։ Առջի բերանը՝ աս պատուոյն մէջ բնաւ հպատակութեան երեւոյթ մը չկար. անոնք կը վարուէին Հռոմայ հովիւին հետ, իբրև հաւասար ընդ հաւասարի* ։ բայց անիրաւութեամբ առնուած իշխանութիւնը միշտ կաճի և կուռենայ ։ Առջի անդամներուն տրուած եղբայրական պարզ խրատները՝ շատ չանցած պարտաւորիչ հրամաններու փոխուեցան քահանայապետին բերանը. և հաւասար ընկերներու մէջ իր ունեցած առաջին տեղը՝ շուտով իր աչքին առջեւը գահոյք մը երեւցաւ ։

Դարձեալ՝ Եկեղեցւոյ որպիսութեանը և արտաքին

* Իւսեբիոսի. Պատ. Եկեղեց. գիրք. Ե. գլ. 24 ։ Սոկրատ. Պատ. Եկեղեց. գլ. 21 ։ Կիպրիանոսի Նամակ. 59, 72, 75 ։

միութեանը վերաբերեալ այն գաղափարները՝ որ երրորդ դարուն մէջ արդէն սկսեր էին հաստատուիլ, օգնեցին Հռովմայ պահանջմունքներուն։ Եկեղեցին է իսկապէս “Սուրբեր ըլլալու կանչուածներուն” ժողովը. (ա Կորնթ. ա. 2.) “Երկինքը գրուած անդրանիկներուն” ժողովը։ Եբր. ժբ. 23։ Այսու ամենայնիւ՝ Տէրոջը Եկեղեցին ոչ միայն ներքին և անտեսանելի է, այլ և հարկաւոր է որ դրսուանց ալ յայտնուի. և աս յայտնուելուն համար է որ Տէրն մեր Մկրտութեան և Հաղորդութեան խորհուրդները հաստատեց։ Ուստի արտաքին կամ տեսանելի եկեղեցիին նշանները ուրիշ են, և ներքին կամ անտեսանելի եկեղեցիին նշանները ուրիշ են։ Ներքին եկեղեցին՝ որ Քրիստոսի մարմինն է, հարկաւ և մշտնջենաւորապէս մէկ է։ Տեսանելի եկեղեցին ալ անշուշտ միութիւն մը ունի. բայց թէ որ ուշադրութիւն ընելու ըլլանք՝ կը տեսնենք որ բազմաւորութիւն ալ ունի. վասն զի՝ Նոր Կտակարանը կը յիշէ “Գաղատացւոց եկեղեցիները, Մակեդոնացւոց եկեղեցիները, Հրէաստանի եկեղեցիները և սուրբերուն բոլոր եկեղեցիները։ ա Կորնթ. ժզ. 1։ բ Կորնթ. ը. 1։ Գաղ. ա. 22։ ա Կորնթ. ժդ. 33։ Աս զանազան եկեղեցիները անտարակոյս ըստ չափու միութիւն մը ունենալու կրնան հետամուտ ըլլալ. բայց թէ որ չունենան ալ՝ չենք կրնար ըսել թէ Քրիստոսի Եկեղեցիին էական հանգամանքներէն զուրկ են։ Այն մեծ կապը՝ որ առաջ եկեղեցւոյ անդամները կը միաւորէր՝ սրտին կենդանի հաւատքն էր, որով ամէնքը միացած էին Քրիստոսի՝ իբրև իրենց հասարակաց գլխոյն։ Բայց պէսպէս պարագաներ պատճառ եղան երևան հանելու և յառաջ տանելու այն գաղափարը՝ թէ արտաքին միութիւնն ալ հարկաւոր է։ Քանզի մարդիկ սորված ըլլալով՝ երկրաւոր հայրենեաց քաղաքական կապակցութիւններուն և կանոններուն, ուզեցին որ Յիսուս Քրիստոսի հոգևոր և յաւիտենական թագաւորութիւնն *ալ՝ արտաքին միաւորութիւն մը ունենայ ։ Դարձեալ՝ հալածումը չկրցաւ բնաջինջ ընել և ոչ իսկ երկիւղ մը պատճառել աս նորածին ընկերութեանը ․ մանաւանդ ձեռընտու եղաւ անոր յառաջադիմութեանը , անանկ որ՝ ալ աւելի շատցան և զօրացան ։ Աս յաջողութիւնը անշուշտ աղէկ բան մըն էր՝ քանի որ անտեսանելի և հոգևորական եկեղեցին մէկ էր՝ բաժնուած չէր տեսանելի և արտաքին եկեղեցիէն ․ բայց շատ չանցած մեծ երկպառակութիւն մը ծագեցաւ ․ հոգին ու կեանքը բաժնուեցան ծէսերէն և արարողութիւններէն ․ արտաքին անզգայ միաձեւութիւնը առ սակաւ սակաւ յաջորդեց ներքին և հոգևորական միութեանը , որ աստուածահիմն կրօնին էական մասն էր ։ Արդէն մէկ դի թողուցին հաւատոյ անուշահոտ բուրմունքը , և երկրպագութիւն ըրին ան դատարկ ամանին՝ որ զանիկայ կը պարունակէր ։ Անոնց հաւատքը ոչ ևս միացընելով Եկեղեցւոյ անդամները՝ ուրիշ կապ մը փնտռեցին և ջանացին Եպիսկոպոսներու, Արքեպիսկոպոսներու , Պապերու , պապական Թագերու, արարողութիւններու և կանոններու միջոցով՝ միաւորել զանոնք ։ Կենդանի եկեղեցին առ սակաւ սակաւ քաշուելով քիչուոր մարդոց սրտին մէջը , անոր տեղը հաստատեցին արտաքին եկեղեցին , և հրատարակեցին զանիկայ իր ամէն կանոններովը՝ իբրև աստուածային սահմանադրութիւն ։ փրկութիւնը ոչ ևս բղխելով Աստուածային Խօսքէն , որ ալ ծածկուած էր , սկսան սորվեցընել թէ իրենց հնարած ծէսերովը ձեռք կը բերուի ան , և թէ ոչ ոք ուրիշ կերպով կարող է ստանալ զանիկայ՝ բայց աս միջոցով միայն ։ Ո՛չ ոք կրնայ , ըսին , բուն իր հաւատքովը յաւիտենական կեանքը ստանալ ։ Քրիստոս առաքեալներուն տուաւ Հոգւոյն Սրբոյ շնորհքը , առաքեալներն ալ եպիսկոպոսներուն տուին , և մինակ աս կարգովը կընդունուի Հոգին ։ Առաջուց՝ ով որ Յիսուս Քրիստոսի Հոգին ունենար՝ Եկեղեցիին անդամն էր ․*

հիմա կարգը խանգարեցին, և ըսին թէ՝ ով որ եկեղեցիին անդամ է, անիկայ միայն կընդունի Յիսուս Քրիստոսի Հոգին :

Ան նոյն ատենները որ աս գաղափարները կը հաստատուէին, եկեղեցականները օր ըստ օրէ իրենց իշխանութիւնը աւելցընելով՝ կը զատուէին հասարակ ժողովուրդէն : Հոգւոյ փրկութիւնը ոչ ևս միայն Քրիստոսի հաւատալէն յառաջ կուգար, բայց յատկապէս Եկեղեցիին հետ միութիւն ունենալէն : Եկեղեցւոյ երեսփոխանները և գլուխները կընդունէին ան վստահութեան մէկ մասը, որ միայն Յիսուս Քրիստոսի կը վայլէր. և իրենք կըլլային իրենց հօտին միջնորդները : Ան ատենը սկսաւ քրիստոնէից ընդհանուր քահանայութեան (Ա Պետ. բ. 9) գաղափարը հետզհետէ բնաջինջ ըլլալ. Քրիստոսի եկեղեցիին պաշտօնեաները՝ հին օրէնքի քահանաներուն նմանցուցին. և անոնք որ եպիսկոպոսէն կը բաժնուէին, Կորխի՝ Դաթանի և Աբիրամի կարգը սեպուեցան : Այսպէս՝ մասնաւոր քահանայութենէ մը՝ ինչպէս որ անատենը եկեղեցւոյ մէջ հաստատուեցաւ, պապին պահանջած ինքնիշխան քահանայութեան մը անցնիլը՝ դիւրին բան մըն էր :

Արդէն ան նոյն ատենը որ աս մոլորութիւնը հաստատուեցաւ, թէ եկեղեցիին արտաքին միաձևութիւնը հարկաւոր է, անմիջապէս ուրիշ մոլորութիւն մըն ալ ելաւ, թէ հարկաւոր է նաև որ աս միաձևութիւնը ներկայացընող մը ըլլայ : Եւ թէպէտ Աւետարանին մէջ ամենևին յիշուած չէ մէկ տեղ մը՝ որ սուրբն Պետրոս ուրիշ առաքեալներէն նախապատիւ եղած ըլլայ. թէպէտև նախապատիւ գաղափարը անգամ՝ գլխովին դէմ է աշակերտներուն ունեցած եղբայրական կապակցութեանը, նաև՝ Նոր Կտակարանին բոլոր իմաստին. քանզի անիկայ երկնաւոր Հօրը բոլոր որդիները կը հրաւիրէ որ մէկզմէկու ծառայեն, և միայն մէկ Վարդապետ և մէկ

Գլուխ մը ճանչնան իրենց . Թէպէտև Յիսուս սաստիկ կշտամբեց իր աշակերտները ամէն անգամ՝ երբոր նախապատուութեան փառասէր խորհուրդը իրենց մարմնաւոր սրտէն կելլէր , այսու ամենայնիւ մարդիկ՝ սուրբ Պետրոսի գլխաւորութիւնը հնարելով , քանի մը ծուռ հասկըցուած վկայութիւններով հաստատեցին զանիկայ , և ան առաքեալը ու անոր կարծուած յաջորդը Հռովմայ մէջ ընդունեցին , իբրև տեսանելի փոխանորդ և Գլուխ ան արտաքին միաձևութեանը ։

Պատրիարգական սահմանադրութիւնը ևս ձեռնտու եղաւ Հռովմէական պապականութեանը հաստատուելուն ։ Արդէն առջի երեք դարերուն մէջը՝ մայրաքաղաքաց եկեղեցիները մասնաւոր պատիւ մը ունէին ։ Նիկիոյ ժողովը իր վեցերորդ կանոնին մէջ երեք քաղաք նշանակեց , որոնց եկեղեցիները՝ իր ըսածին նայելով , վաղեմի իշխանութիւն մը ունէին շրջակայ գաւառաց եկեղեցիներուն վրայ . և ասոնք էին ան քաղաքները * . Աղէքսանդրիա , Հռովմ և Անտիոք ։ Իսկ երկրորդ ընդհանուր ժողովը մէկ նոր պատրիարգութիւն մը հաստատեց Կոստանդնուպօլսոյ մէջ՝ որ Նոր Հռովմ կոչուեցաւ , ու Տէրութեան երկրորդ մայրաքաղաքն էր ։ Յետոյ Քաղկեդոնի ժողովը՝ Հռովմայ եկեղեցիին կարգը դրաւ աս Բիւզանդիոյ եկեղեցին ։ Ուստի Հռովմայ պատրիարգական գլխաւորութեանը՝ աս իրեք եկեղեցին ալ մասնակից էին ։ Բայց երբոր Աղէքսանդրիոյ և Անտիոքայ աթոռները՝ թշնամեաց տրշաւանքէն անյայտ եղան , ու երբոր Կոստանդնուպօլսոյ աթոռը տկարացաւ և ատենէ մը ետև Արևմուտքէն բաժնուեցաւ , ան ատենը Հռովմ մինակ մնաց , առանց նախանձորդի ։

---

* Աս պատուոյն նախ և առաջ քաղաքական բան մը ըլլալը՝ ան քաղաքներու եպիսկոպոսներուն տրուած առաջին անունը անգամ բացայայտ կիմացընէ . քանզի Էքսարխոս՝ այսինքն քաղաքական կառավարիչ անուանեցին զանոնք ։ (Տես Քաղկեդոնի ժողովին 8 և 18 կանոնները) ։ Ժամանակէ մը ետև Պատրիարգ կոչեցին , որ եկեղեցականի մը աւելի յարմար է ։

Ուրիշ զօրաւոր օգնութիւն մըն ալ երևան ելաւ․ տգիտութիւնը և սնապաշտութիւնը տիրեցին եկեղեցիին՝ և Հռովմայ ձեռքը մատնեցին զանիկայ, աչուըները կապած և ձեռքերը երկաթը դրած :

Յիրաւի շատ անգամ ձայն արձակեցին եկեղեցիները, իրենց ազատութիւնը և անկախութիւնը հրատարակելով․ բայց Հռովմ՝ եկեղեցիներուն ձայնը խափանելու համար նոր դաշնակիցներ գտաւ : Քանի մը իշխաններ՝ որոնք ժամանակին փոթորիկներէն կերերային իրենց աթոռին վրայ, խօսք տուին օգնել անոր՝ թէ որ կամենայ աս բանիս փոխարէն պաշտպանել զիրենք : Ասոնք հոգևորական իշխանութիւն կուտային անոր, աս պայմանաւ որ ինքը փոխարէնը աշխարհական իշխանութիւն տայ իրենց : Թէոդոս Բ․, և Վաղենտինիանոս Գ․, հրովարտակ հանեցին թէ՝ Հռովմայ եպիսկոպոսը բովանդակ եկեղեցւոյ կառավարը կամ առաջնորդն է : Յուստինիանոս ալ սանկ հրաման մը հրատարակեց :

Բայց արդէն Հիւսիսային երկրի անտառներէն դուրս ելեր էին զօրաւոր պաշտպաններ՝ որոնք պապական իշխանութիւնը առաջ տանելու պիտի աշխատէին : Բարբարոս ժողովուրդները՝ Վանդաղեցիք Գոթացիք ևայլն, որ Արևմուտք արշաւելով՝ հոն իրենց բնակութիւնը հաստատեր էին, արիւնով և յափշտակութեամբ կշտանալէն ետև, ստիպուեցան իրենց ամեհի սուրը խոնարհեցընելու ան մտաւորական իշխանութեանը առջին՝ որուն որ հանդիպեցան : Ասոնք նոր ընդունած ըլլալով քրիստոնէութիւնը, ամենևին չէին գիտեր թէ ինչ է հոգևորական եկեղեցիին բնութիւնը․ մանաւանդ թէ իրենց միտքը կը յափշտակուէր կրօնքի արտաքին զարդերով․ վասն որոյ կէս մը վայրենի և կէս մը հեթանոս՝ ծռեցան երկրպագութիւն ըրին Հռովմայ քահանայապետին առջևը, իրեն յանձնելով բովանդակ Արևմուտքի զօրութիւնը․ անանկ որ՝ Հիւսիսային կռապաշտ ազգաց ուժեղ ուսերն էին, որ վերջապէս քրիստոնէութեան բարձրագոյն գահը նստուցին Տիբերիս գետոյն եզերքը բնակող հովիւներուն մէկը ։

Աս բաները կատարուեցան Արեւմուտքի մէջ եօթներորդ դարուն սկզբնաւորութեանը ։ Ան ատենէն 'ի վեր պապին զօրութիւնը միշտ աճելու վրայ էր ։ Ութերորդ դարուն մէջ կը տեսնենք, որ Հռովմայ եպիսկոպոսները մէկ ձեռքով կը հրեն իրենց օրինաւոր իշխանները, Յունաց կայսրերը, և կը ջանան Իտալիայէն վռնտելու զանոնք. միւսոյն ալ Գաղղիոյ թագաւորին հազարապետները կը գգուեն և օգնութիւն կը խնդրեն աս նոր տէրութենէն՝ որ մեծնալու վրայ էր Արեւմուտքը ։ Ապա Արաբացիներուն ձայնը լսելով կը սոսկայ Հռովմ. քանզի անոնք Սպանիոյ տիրելէն ետեւ՝ կը սպառնային շուտով Իտալիա գալու Պիրենեան և Ալպեան լեռներէն ։ Նոյն ատենը ահուդողի մէջ ինկաւ Ասդոլփոսի յանդգնութիւնը տեսնելուն, որ իր բարբարոս Լոմպարտացիներուն գլուխը կանգնելով՝ առիւծաբար կը մռնչէր, և "Յաւէժական Քաղաքին" դրանը առջեւը իր թուրը քաշած կը սպառնար բոլոր Հռովմայեցիները սպաննելու ։ Ուստի երբ որ Հռովմ կործանելու վրայ էր, և գլխովին զարհուրած չորս դին կը նայէր որ օգնութիւն մը գտնէ իրեն, որոշեց որ Գաղղիացիներուն ապաւինի ։ Պեպինոս բռնաւորը՝ որ յիշեալ հազարապետներուն մէկն էր, և անիրաւութեամբ յափշտակեր էր իր իշխանութիւնը, խնդրեց որ պապը հաստատէ զանիկայ. ան ալ յօժարակամ անոր խնդիրքը կատարեց, որուն փոխարէն՝ Պեպինոս հրատարակեց իր անձը իբրեւ "Պաշտպան հասարակապետութեանն Աստուծոյ". ու առնելով Լոմպարտացիներէն ան քաղաքները՝ որ անոնք կայսեր ձեռքէն առեր էին, սուրբ Պետրոսի սեղանին վրայ դրաւ անոնց բանալիքները՝ փոխանակ տիրոջը դարձընելու. և ձեռքը վեր վերցընելով երդում ըրաւ և ըսաւ թէ՝

մարդու մը համար զէնք առած չէ, այլ միայն իր մեղքերուն թողութիւնը ընդունելու Աստուծմէ, և իր առած քաղաքները սուրբ Պետրոսին նուիրելու համար։ Ահա աս կերպով՝ Գաղղիա հաստատեց պապերուն ժամանակաւոր իշխանութիւնը։

Մեծն Կարոլոս Պեպինոսի որդին թագաւորելով՝ Արևմտեան բոլոր ժողովրդոցը նաև Հռովմայ տիրեց․ Լեոն Գ. արժան համարեցաւ անոր տալ տիտղոսը՝ որ արդէն իշխանութիւնը առեր էր․ և յամին 800, Ծննդեան տօնին՝ Պեպինոսի որդւոյն գլուխը դրաւ Հռովմայ կայսերաց թագը։ Ան ժամանակէն 'ի վեր՝ Ֆռանկաց տէրութեանը կըվերաբերէր պապը, վասնորոյ դադարեցաւ իր կապակցութիւնը Արևելքի հետ․ բաժնուելով փտտած ծառէ մը որ կործանելու վրայ էր, վայրի և ուժեղ ծառատունկի մը հետ պատուաստեցաւ։

Մեծն Կարոլոս՝ իր տկար յաջորդներուն ժառանգութիւն թողուց իր իշխանութեան մնացորդները միայն․ ու Հռովմ մտածեց թէ՝ ալ իր գլուխ վերցընելու ատենը հասեր է։

Աս միջոցիս էր որ Իզիդորոսի* սուտ կանոնագիրքը հրատարակուեցաւ։ Աս գրքին մէջ՝ ուր որ շինծու պապական կոնդակներ ժողվուած էին, հեղինակը պապեր կըհանէ Հերոնիմոսի ժամանակէն մէկ՝ երկու կամ երեք դար առաջ․ և իրենց գրութիւններուն մէջ վկայութիւններ բերել կուտայ անոնց, սրբոյն Հերոնիմոսի Լատիններէն թարգմանած Աստուածաշունչէն՝ որ այնքան շատ ժամանակ ետքը եղաւ։ Նաև կըցուցընէ թէ՝ Վիկտոր Հռովմայ եպիսկոպոսը՝ 192 թուականին, նամակ կըգրէր Թէոփիլոսի՝ որ 385ին Աղէքսանդրիոյ արքեպիսկոպոսը եղաւ։ Ստախօս հեղինակը՝ աս շինծու պապական օրինագրութիւններովը կըջանար հաստատել թէ՝

---

* Իզիդորոս՝ Սպանիայի Սեվիլիա քաղաքին եպիսկոպոսն էր, վեցերորդ դարուն մէջ։ (Ծանօթ. Թարգմանչին)

բոլոր եպիսկոպոսները իրենց իշխանութիւնը առեր են Հռովմայ եպիսկոպոսէն , որ ան ալ՝ անմիջապէս Յիսուս Քրիստոսէ առեր է իրենը ։ Ջանացան պապերը այսպիսի անարգ և մոռացածին բանի մը ապաւինելու , ու աս անամօթ առասպելը՝ շատ դարեր Հռովմայ զինարանը եղաւ ։

Այսու ամենայնիւ՝ քահանայապետներուն մոլութիւնները և ոճիրները ատեն մը 'ի կախ թողուցին յիշեալ կանոնագիրքին գործադրութիւնը ։ Ան ատենը քանի մը անպարկեշտ կնիկներ կը թագաւորէին Հռովմայ մէջ . Թէոդորա և Մարոզիա՝ իրենց ուզածին պէս կը հաստատէին կամ իշխանութենէ կը զրկէին , Քրիստոսի եկեղեցին ան կարծուած գլուխները . և իրենց տարփածուները՝ իրենց որդիքը և իրենց թոռները կը նստեցընէին սուրբ Պետրոսի աթոռը ։ Հռովմ՝ անկարգութեան ընդարձակ թատրոն մը դարձաւ , որուն տիրապետելու համար՝ Իտալիոյ խիստ երևելի տները մէկզմէկու հետ կը կռուէին . բայց սովորաբար Թօսքանայի կոմսերը յաղթող կը լլային ։ Աս դերդաստանը՝ 1033ին յանդըգնեցաւ քահանայապետական աթոռը նստեցընել տասներկու տարեկան նորահասակ տղայ մը անառակութեան մէջ մեծցած , Բենեդիկտոս Թ անունով , որ պապական իշխանութիւնը առնելէն ետքն ալ իր սոսկալի խայտառակութիւնները շարունակեց * ։ Իրեն հակառակ կողմը եղաւ Սեղբեստրոս Գը ընտրեց իր տեղը ։ Իսկ Բենեդիկտոս պապը՝ իր խղճմտանքը շնութիւններով բեռնաւորած , և ձեռքը իր մարդասպանութեանցը արիւնովը շաղախած () , վերջապէս քահանայապետութիւնը վաճառեց Հռովմայեցի եկեղեցականի մը՝ Յովհաննէս կո-

---

* Տեսիտէրիոս՝ աբբա Քասինոյի , ետքը պապ Վիկտոր Գ. անունով , իր գրքին մէջ՝ " Սուրբ Բենեդիկտոսի հրաշքներուն վրայով գրուած ", գիրք Գ ։

() Պօնիզօ՝ եպիսկոպոս Սուդրիի , " Գիրք առ բարեկամս " ըսուած գործոյն մէջ ։

չուած , որ պապ եղաւ Գրիգոր Զ. անունով :

Գերմանիոյ կայսրերը խիստ բարկացած , սրով մաքրեցին Հռովմայ մեծամեծ անկարգութիւնները : Տէրութիւնը՝ իր կայսերական իշխանութեան իրաւունքը բանեցընելով , վերցուց եռապսակ թագը ցեխին մէջէն՝ ուր որ ինկեր էր , և անարգուած պապականութիւնը ազատեց , արժանաւոր մարդոց ձեռքը յանձնելով աս իշխանութիւնը : Հենրիկոս Գ՝ 1046ին երեք պապ փոխեց , և յետոյ իր ընտրութեամբը չորս Գերմանացի պապեր մէկզմէկու յաջորդեցին : Երբոր Հռովմայ քահանայապետը կըմեռնէր , աս եկեղեցւոյ երեսփոխանները կայսեր քովը կերթային , ինչպէս և ուրիշ վիճակներու փոխանորդները , իրմէն նոր եպիսկոպոս մը խնդրելու համար : Ան ատենը կայսրը տեսաւ հաճութեամբ սրտի , որ պապերը գէշ սովորութիւնները կըբարեկարգէին , եկեղեցին կամրացընէին , ժողովներ կընէին , առաջնորդներ կըդնէին կըփոխէին , առանց օտարազգի թագաւորներէն հրաման սպասելու . քանզի պապականութիւնը ասանկով՝ ալ աւելի կըփառաւորէր զկայսրը՝ իբրև տէր ու իշխան իր վրայ : Բայց այսպիսի բաներու թոյլտուութիւն ընելը շատ վտանգաւոր էր կայսեր : Քանզի առ սակաւ սակաւ ուժովնալով պապերը՝ կրնային նաև կայսեր անգամ յանկարծ դէմ կենալու : Երբ որ գաւանը մեծնալու ըլլար , զինքը ջերմացընող ծոցն ալ պիտի բզքտէր . ինչպէս որ յիրաւի ասանկ եղաւ :

Աս տեղս՝ պապականութեան համար նոր թուական մը սկսաւ : Անիկայ իր նուաստ վիճակէն յանկարծ բարձրանալով , շատ չգնաց՝ թագաւորները անգամ ոտքին տակը առաւ :

Լեոն Թ՝ Գլունիի հռչակաւոր մենաստանէն անցնելու ատենը , իր հետը առաւ անոր մեծաւորը՝ որ Հիլտէպրանտ կըսուէր , ու Հռովմ տարաւ : Ան նոյն ժամանակէն Հիլտէպրանտ պապականութեան հոգին ըլլալով՝ վերջապէս ինքը եղաւ բուն պապականութիւնը ։ Անիկայ եկեղեցին կառավարեց շատ քահանայապետներու անունով , ու երբ ինքն ալ պապ ընտրուեցաւ՝ Գրիգոր Է կոչուելով ։ Աս խորագէտ մարդը միտքը դրաւ որ Եկեղեցիին տեսանելի գլուխ մը հաստատէ , իբրև փոխանորդ Յիսուս Քրիստոսի ։ Իր երևակայութիւնը՝ Նախնի հեթանոսական Հռովմայ տիեզերական իշխանութեան յիշատակովը լցուած , իր եռանդը արծարծեցաւ ։ Կամեցաւ որ պապական Հռովմը վերստին ձեռք բերէ , ինչ որ կայսերական Հռովմը կորսընցուցած էր ։ Որչափ որ աներկիւղ , փառասէր և իր միտքը դրած բաներուն վրայ անդրդուելի էր , այնչափ ալ յաջողակ և քաղցրահամբոյր էր՝ զանոնք գլուխ տանելու միջոցները բանեցընելու մէջ ։ Իր առաջին գործը եղաւ եկեղեցական զինուորութիւնը կարգադրելու . վասն զի պէտք էր որ առաջ զօրացընէ զինքը՝ որ երբ կայսեր դէմ դնելու կարող ըլլայ ։ Հռովմայ մէջ ժողով մը ընելով՝ հոգևոր հովիւները իրենց ընտանիքներէն բաժնեց , և պարտաւորեց զանոնք որ բոլորովին եկեղեցական դասակարգութեանը իրենց անձերը նուիրեն ։ Ամուսնութեան աս օրէնքը՝ բովանդակ եկեղեցւոյ ուխտը՝ գրեթէ վանական կարգի մը փոխելու էր ։ Աստի Հիլտէպրանտի նուիրակները քաղաքէ քաղաք պտըտելով՝ հոգևոր հովիւները իրենց օրինաւոր կնոջմէն կըբաժնէին . ու երբոր հարկը կըպահանջէր՝ ինքը պապն ալ խառնիճաղանճ ժողովուրդը ոտք կըհանէր ամուսնացած պաշտօնեաներուն դէմ ։

Բայց Գրիգոր Է՝ ամէն բանէն աւելի միտքը դրեր էր կայսերական իշխանութենէն բաժնել զՀռովմ , ու ինքնագլուխ տէրութիւն մը ընել ։ Աստի իր փաստը միացընելով ուրիշ մեծամեծ հպատակներուն իրաւանցը հետ , աղնուապետութեան կուսակիցներ գտաւ . ապա բոլոր եկեղեցականներուն բանադրանքով արգիլեց որ իրենց պաշտօնը ընաւ կայսրէն չընդունին ։ Խզեց ան վաղեմի կապերը որ եկեղեցիները և իրենց հովիւները՝ կայսեր իշխանութեանը հետ կըմիաւորէին , որպէս զի անոնց ամէնն ալ քահանայապետական աթոռին յարէ ։ Ուզեց որ բոլոր քահանաները , թագաւորները և ժողովուրդները՝ հզօր ձեռքով մը նոյն աթոռին հետ կապակցէ , որ պապը տիեզերական ինքնակալ մը ըլլայ ։ — Իւրաքանչիւր քահանայ՝ միայն Հռոմէն վախնալու էր , միայն անկէց ակնկալութիւն պիտի ունենար ։ Երկրի տէրութիւնները և իշխանութիւնները իր հրամանին տակն ըլլալու էին . բոլոր թագաւորները պիտի դողային Հռոմայ մէջի նոր Արամազդին կայծակներէն ։ Ա՛յն իշխանին որ դէմ կըկենայ . քանզի պապը՝ անոր հպատակները իրենց հաւատարմութեան երդումէն իսկոյն կարձըկէ , ու անոր բոլոր երկիրը արգելքի տակ կը դնէ ։ Ա՛ն ատենը Աստուածային պաշտօնը կըդադրի հոն . եկեղեցւոյ դռները կըդոցուին . զանգակները ձայն չեն հաներ . խորհուրդները չմատակարարուիր . անէծքը մինչև մեռելներուն կըհասնի . անա՛նկ որ երկիրը աս գոռոզամիտ քահանայապետին ձայնը լսելով , կըզրկէ զանոնք գերեզմանական հանգստութենէ ։

Պապը՝ որ իր հաստատուելուն առջի օրէն սկսեալ , նախ Հռոմայեցի կայսրերուն՝ ապա Ֆռանկ կայսրերուն , և վերջապէս Գերմանիոյ կայսրերուն հպատակ էր , ահա՛ հիմա ինքնագլուխ եղաւ , հաւասարելով անոնց , կամ դուցէ գերազանցելով ալ ։

Այսպէս ամէն բան փոխուեցաւ եկեղեցւոյ մէջ ։ ՚Ի սկզբան՝ հաւասար եղբայրներու ժողով մըն էր , և ահա հիմա՝ ինքնագլուխ տէրութիւն մը իր ծոցը հաստատուեցաւ ։ Բոլոր քրիստոնեաները կենդանի Աստուծոյ քահանաներն էին , և խոնարհ հովիւները կառաջնորդէին անոնց , բայց հիմա աս հովիւներուն մէջէն հըպարտ գլուխ մը բարձրացաւ . խորհրդաւոր բերան մը գոռոզութեամբ լեցուն խօսքեր ըսաւ․ Երկըթէ ձեռք մը բոլոր մարդիկը՝ մեծ և փոքր, աղքատ և հարուստ, ազատ և գերի, բռնադատեց որ իր իշխանութեան կնիքը վրանին կրեն։ Զանազան քրիստոնեայ ազգեր հպատակեցան աս հոգևորական թագաւորին, որ յաղթելու իշխանութիւնը առաւ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

ԲԱՅՑ քրիստոնէական կրօնի պատմութեանը մէջ թագաւորող սկզբունքին հետ՝ ուրիշ մըն ալ անոր վարդապետութեանը մէջ կըթագաւորէր։ Եւ ասիկայ էր քրիստոնէութեան ան մեծ սկզբունքը, այսինքն՝ շնորհօք փրկութեան սկզբունքը՝ ձրի թողութեան սկզբունքը․ ուսկից որ կըհետևի թէ մարդս զատուած է Աստուծմէ, և թէ իրեն անհնարին է բուն իր զօրութիւնովը նորէն հաղորդութիւն ստանալու աս Ամենասուրբ Էակին հետ։ Իսկ ասոր հակառակ սկզբունքը, այսինքն՝ մարդուս փրկութիւնը իրմէն գալու սկզբունքը, ակն և աղբիւր է ամէն տեսակ մոլորութեանց և ապականութեանց։ Անշուշտ ան առաջինը հարկաւոր էր աստուածային կրօնը բոլոր մարդկային կրօններէն զատելու համար։ Այսու ամենայնիւ շատ չանցաւ մեծ սխալմունք մը ըրին, չճանչցան փրկարար հաւատոյ զօրութիւնը։ Հաւատքը՝ Պօղոս առաքելոյ ըսածին նայելով, ան միջոցն է՝ որով միայն կրնայ հաւատացեալը ժառանգել ան փրկութիւնը, որ Աստուծոյ Որդիին մարդեղութեամբը և մահուամբը ստացուեր է իրեն համար։ Հաւատքը ան ձեռքն է՝ որ կըբռնէ զՅիսուս Քրիստոս․ և ան նոյն ատենէն՝ Քրիստոս է ամէն բանը մարդուն համար և մարդուն մէջը ։ Անիկայ աստուածային կեանք մը կըհաղորդէ մարդկային բնութեանը · և մարդս այսպէս նորոգուած , անձնասիրութեան և մեղաց բռնութենէն ազատուած , նոր փափագներ կունենայ և նոր բարեգործութիւններ կընէ ։ Թէ որ հաւատքը՝ փրկութիւնը իրեն չսեփհականեր , ոչինչ բան մըն է ան · բովանդակ քրիստոնէութիւնը կըվրդովի , նոր կեանքին աղբիւրը կըգոցուի , և կրօնը հիմնայատակ կըկործանի ։

Ահա՛ սանկ եղաւ ան ժամանակները ։ Հաւատոյ սա գործնական գաղափարը հետզհետէ մոռցուեցաւ · և շատ չգնաց՝ հաւատքը անանկ իմացուեցաւ՝ ինչպէս որ հիմա ալ շատերը այնպէս կըհասկընան · այսինքն՝ մտքի անգործ հաւանութիւն մը , կոյր հպատակութիւն մը իշխանութեան ։

Աս առաջին մոլորութենէն՝ հարկաւ երկրորդ մոլորութիւն մըն ալ ծագեցաւ ։ Քանզի հաւատքը իր գործնական ներգործութենէն զրկուելով՝ ալ այնուհետև անհնար եղաւ ըսել թէ՝ անիկայ միայն կարող է փրկել ։ Բարեգործութիւնները այլ ևս անոր ետևէն չերթալով՝ մարդիկ բռնադատուեցան զանոնք հաւատքին քովը դնելու և անոր հետ հաւասարելու ։ Ասանկ մտաւ եկեղեցւոյ մէջ աս վարդապետութիւնը՝ թէ մարդս կարդարանայ հաւատքով և բարի գործքերով ։ Ան աւետարանական միաձայն սկզբունքին՝ որ մէկ տեղ կը կապէ արդարանալը և բարի գործելը , շնորհքը և օրէնքը , հաւատոյ վարդապետութիւնը և գործնական պարտաւորութիւնը , յաջորդեց մէկ ցաւալի մոլորութիւն մը որ կրօնը և բարոյականը՝ երկու մէկզմէկէ գլխովին տարբեր բաներու կըբաժնէ ։ Ահա՛ մէկ աղետաբեր մոլորութիւն մը՝ որ երկուքի բաժնելով ան բանը՝ որն որ կեանք ունենալու համար հարկաւոր էր միացած ըլլալու , և հոգին մէկ կողմ ու մարմինը մէկալ կողմ ձգելով , մահ պատճառեց ։ Անանկ որ՝ իրաւացի եղաւ առաքելական ան խօսքը թէ՝ "Հոգիով սկսեցիք, ու հիմա մարմնով կըվերջանաք":

Ուրիշ մեծ մոլորութիւն մըն ալ ելաւ աղմկեց շնորհաց վարդապետութիւնը. և ասիկայ էր Պեղագեանց աղանդը: Պեղագոս կըսէր՝ թէ մարդկային բնութիւնը վատթարացած չէ, թէ անոր մէջը բնաւ ժառանգութեամբ եղած ապականութիւն մը չկայ, և թէ անիկայ բարի ընելու կարողութիւնը առած է, բաւական է որ կամենայ ընել: Թէ որ աս բարի ընելը քանի մը արտաքին գործքերու վրայ կըկայանայ նէ, Պեղագոս իրաւունք ունի. բայց թէ որ նայիմք ան սկզբունքներուն, ուսկից որ աս արտաքին գործքերը յառաջ կուգան, ան ատենը միշտ կըտեսնեմք մարդուս մէջը կատարեալ անձնասիրութիւն, աստուածմոռացութիւն, պղծութիւն և տկարութիւն: Պեղագեան վարդապետութիւնը՝ որն որ սուրբն Օգոստինոս արտաքսեց եկեղեցիէն, երբոր առաջ դէմ յանդիման երևցաւ, նորէն կողմնակի միայն տեսնուիլ սկսաւ իբրև Կիսապեղագեան, Օգոստինեան ոճերու երևոյթովը ծածկուած. ու զարմանալի արագութեամբ տարածուեցաւ քրիստոնէից մէջ: Աս մոլորութեան վտանգը աս տեղս յայտնի եղաւ, որ առաքինութիւնը արտաքին բաներու վրայ կայացընելով և ոչ ներքին, մեծ յարգ մը տալ տուաւ լոկ արտաքին գործքերուն, ծիսական պաշտպանութիւններուն և մարմնաւոր ապաշխարանքներուն. որչափ որ աս կրթութիւնները կընէին, այնչափ աւելի սուրբ կըսեպուէին, ասոնցմով երկինքը կըգնէին. և շատ չանցած անանկ մարդիկ ելան երևցան՝ (զարմանալի գաղափար) որ հարկաւոր եղածէն աւելի սրբութիւն ունեցան:

Պեղագեան աղանդը՝ հաւատոյ վարդապետութիւնը խանգարելով, եկեղեցականներուն զօրութիւնը աւելցուց. ան նոյն ձեռքովը՝ որ շնորհքը նուաստացուց, անով եկեղեցին բարձրացուց. քանզի շնորհքը՝ Աստուած է , և եկեղեցին մարդն է ։ փրկութիւնը Աստուծոյ ձեռքէն վերցուած՝ քահանաներուն ձեռքը ինկաւ , որոնք Աստուծոյ տեղ դրին ինքզինքնին ․ անանկ որ՝ թողութեան կարօտ հոգիները ալ երկինքը չէին նայեր , հապա միայն եկեղեցիին , և մանաւանդ անոր կարծեցեալ գլխուն ։ Կուրացեալ մտքերը՝ Աստուծոյ փոխանորդը սեպեցին Հռովմայ քահանայապետը ։ Ասկից յառաջ եկան պապերուն մեծութիւնը , փառքը և ուրիշ անպատմելի գէշ հետևանքները ։ Ասկէց զատ՝ Պեղագեան մոլորութիւնը սորվեցնելով՝ թէ մարդս կրնայ կատարեալ սրբութեան հասնիլ , հաստատեց նաև թէ սուրբերուն և մարտիրոսներուն արժանաւորութիւնները կրնան եկեղեցիին օգնել ․ վասն որոյ մասնաւոր զօրութիւն մըն ալ անոնց բարեխօսութեանը ընծայեցին , անոնց աղօթք և աղաչանք մատուցին , զանոնք օգնութեան կանչեցին իրենց կենացը թշուառութիւններուն մէջ ։ Ահա այսպէս ճշմարիտ կռապաշտութիւն մը՝ կենդանի և ճշմարիտ Աստուծոյ երկրպագութեանը յաջորդեց ։

Աս աղանդը շատցուց նաև ծէսերը և արարողութիւնները ․ քանզի մարդս՝ կարծելով թէ կրնայ և թէ պարտի բարի գործքերով շնորհաց արժանաւոր կացուցանել զինքը , ալ աւելի յարմար բան մը չգտաւ զանիկայ ձեռք բերելու , բայց միայն կրօնական արարողութիւնները ։ Ուստի արարողութեանց օրէնքը հետզհետէ չափէ դուրս մեծնալով ու բազմապատկուելով , շատ չանցաւ գրեթէ բարոյական օրէնքին հաւասարեցաւ ։ Եւ այսպէս քրիստոնէից խղճմտանքը նորէն բեռնաւորեցաւ անանկ լուծով մը՝ որ անտանելի կոչուած էր առաքելոց ժամանակը ։ Գործ ․ ժե ․ 10 ։

Բայց ան որ ամենէն աւելի քրիստոնէութիւնը այլափոխեց՝ աս աղանդին հնարած ապաշխարանքի սահմանադրութիւնն էր ։

Հաւատքով՝ միայն Քրիստոսէն թողութիւն յուսալու տեղը , գլխաւորապէս կըյուսային որ եկեղեցիէն թողութիւն առնեն՝ ապաշխարանք քաշելով :

Մեծ բանի մը տեղ դրին զղջման արտաքին նշանները , արտասուքը , ծոմապահութիւնը և մարմնոյ ճնշումը . մոռցան սրտի ներքին նորոգութիւնը , որ անով միայն ճշմարիտ դարձի գալը կըհաստատուի :

Եւ որովհետև խոստովանութեան և ապաշխարանքի վերաբերեալ գործքերը աւելի դիւրին են , քան թէ բոլորովին մեղքէն դադարիլը և մոլութենէն հրաժարիլը , վասն որոյ շատերը մարմնոյ ցանկութիւններուն դէմ մաքառումը զանց ընելով՝ ընտրեցին առաջ կշտացունել զանոնք ու ետքը անոնց փոխարէնը վճարել , քիչ մը անձերնին նեղելով :

Ապաշխարանքի գործքերը՝ Աստուծով եղած փրկութեան տեղը անցնելով , շատցան եկեղեցւոյ մէջ , Տերտուղիանոսի ժամանակէն սկսեալ մինչև երեքտասաներորդ դարը : Պէտք էր ծոմ բռնել , բոպիկ պտըտիլ , շապիկ չհագնիլ , ևայլն . կամ թողուլ իր տունը և իր հայրենիքը՝ հեռաւոր երկիրներ երթալ . կամ հրաժարիլ աշխարհէ և վանական ըլլալ :

Մետասաներորդ դարուն սկսաւ խարազանով ինքզինքը ծեծելու սովորութիւնը . և ասիկայ ժամանակէ մը ետև խելագարութեան պէս բան մը եղաւ Իտալիոյ մէջ՝ որ ան ատենները սաստիկ աղմկած էր : Ազնուականները և գեղացիները , երիտասարդները և ծերերը , և մինչև անգամ փոքրիկ տղայքը , հարիւրաւոր՝ հազարաւոր և բիւրաւոր մէկ տեղ հաւաքուած , գեղերուն և քաղաքներուն մէջէն կանցնէին երկու երկու , ուրիշ հանդերձ մը չունենալով վրանին , բայց ղենջակ մը միայն մէջքերնին կապած . և այսպէս թափորով եկեղեցիներուն այցելութեան կերթային՝ նաև սաստիկ ձմեռուան մէջ : Ձեռքերնին մէյմէկ խարազան ունէին ասոնք , և անով անխնայ ինքզինքնին կըծեծէին . անանկ որ՝ աղաղակներու և հեծեծանաց ձայները՝ փողոցները կըհնչեցընէին, և լսողներուն աչքերը արցունքով կըլեցընէին :

Բայց մոլորութիւնը դեռ աս աստիճանը չհասած, շատ մարդիկ՝ քահանաներուն տուած ներողութիւններէն ձանձրանալով, կըհառաչէին ու ազատութեան կըփափաքէին : Ան ատենը քահանաները աս բանիս առաջքը առնելու համար՝ ան փոխանակութեան կանոնը և սովորութիւնը հնարեցին, որ հռչակաւոր է ‘Ներողութիւն անունով. և սկսան ասանկ ըսել. “Ո՛վ ապաշխարողք, դուք չէք կրնար ձեր ապաշխարանքները անթերի կատարել. բայց հոգ չէ, մենք որ Աստուծոյ քահանաներն եմք և ձեր հովիւները, ահա վրանիս կառնեմք աս ծանր բեռը. և դուք մեզի դրամ հատուցէք աս բանիս համար”:

Շատ չգնաց հասկըցաւ պապը՝ թէ աս ներողութիւններէն կրնայ մեծ օգուտ քաղել : Աղեքսանդր Տէհալէս որ “Անյաղթ” վարդապետ կըկոչուէր, երեքտասաներորդ դարուն հնարեց մէկ վարդապետութիւն մը՝ որ շատ յարմար էր պապականութեան աս մեծ նպատակը հաստատուն պահելու. և աս վարդապետութիւնը՝ Կղեմէս Է. կոնդակով մը հաստատեց թէ հաւատոյ մասն է : “Յիսուս Քրիստոս, կըսէր, շատ աւելի բան ըրաւ, քան որչափ հարկաւոր էր զմարդիկ Աստուծոյ հետ հաշտեցընելու համար. իր արիւնին միայն մէկ կաթիլը բաւական էր աս բանիս. բայց անիկայ շատ արիւն թափեց, որպէս զի իր Եկեղեցիին անանկ գանձ մը թողու, որ յաւիտենականութիւնը անգամ կարող չէ հատցընել զանիկայ : ‘Նմանապէս սուրբերուն արդիւնքը՝ պէտք եղածէն աւելի, և իրենց պարտաւորութեննէն աւելի ըրած գործքերնուն արժէքը ևս՝ աս գանձը շատցուցին. ու ասոր պահպանութիւնը և մատակարարութիւնը յանձնուած է, երկրիս վրայ՝ Յիսուս Քրիստոսի փոխանորդին” :

Աս միտքէ դուրս հնարքը շուտ մը սկսաւ տարածուիլ ու յառաջ երթալ ։ Աղեքսանդրիայի հին փիլիսոփաները կրակի մը վրայով խօսեր էին , որուն մէջ մարդիկ պիտի մաքրուէին . և շատ վաղեմի վարդապետներն ալ աս գաղափարը ընդուներ էին ։ Ուստի աս փիլիսոփայական կարծիքը՝ Հռովմ իբրև վարդապետութիւն եկեղեցւոյ հրատարակեց ։ Պապը կոնդակ մը հանեց , և անով քաւարանն ալ իր ժառանգութեանը հետ միացուց ։ Վճռեց թէ՝ մարդս քաւարանին մէջ պիտի մաքրուի և քաւէ այն մեղքը՝ որն որ չէ կրցեր աս աշխարհիս մէջը քաւելու , և թէ ներողութիւնները կրնան հոգիները ազատել այն միջանկեալ վիճակէն , ուր տեղ մեղքերնին պիտի արգիլէ զիրենք ։ Թովմաս Ագուինացին " Բովանդակութիւն աստուածաբանութեան" կոչուած իր հռչակաւոր գրքին մէջը աս նիւթիս վրայով խօսեցաւ ։ Մարդոց մտքերը երկիւղով լեցընելու մէկ միջոց մըն ալ զանց չընելով , զարհուրելի կերպերով պատկերներու մէջ նկարեցին այն տանջանքները՝ որ մաքրողական հուրը հոն դացողներուն քաշել կուտայ ։ Մեր օրերը անգամ՝ դեռ կը տեսնուին Հռովմէականաց երկիրներուն մէջ այսպիսի պատկերներ՝ եկեղեցիները կամ ճամբու գլուխները գրուած , որոնց վրայ կը տեսնենք որ խղճալի հոգիները՝ բոցավառ կրակին մէջէն մեծ տագնապով օգնութիւն կը խնդրեն ։ Ո՞ր ապառաժ սիրտ կրնայ արդեօք դիմանալ և չտալ այն ազատիչ դրամը՝ որ Հռովմայ գանձանակը իյնալով պիտի փրկէ զհոգին այնքան սոսկալի տանջանքներէն ։

Քիչ մը ատենէն ետքը՝ աս առուտուրը կարգի դնելու համար , ներողութեանց հռչակաւոր և միանգամայն գարշելի գնահատութիւնը հնարուեցաւ , (հաւանականաբար Յովհաննէս ԻԲ պապին ձեռքովը) որն որ քառասուն անգամէն աւելի տպեցին ։ Եւ թէ որ այն գրքին մէջը եղած բոլոր սոսկալի խօսքերը դնէինք հոս , անշուշտ մեծ զզուանք կուտային ընթերցողաց ։ Ազգապղծութեան գինը թէ որ յայտնուած չէ նէ, հինգ կրօս* . իսկ թէ որ յայտնուած է, վեց կրօս : Սպանութեան համար այսքան, տղայասպանութեան, շնութեան, ստերդմնութեան, գողութեան համար, եւայլն, այսքան : “Ամօ՜թ Հռովմայ” կաղաղակէ Կղօդիոս Տէսփէրս՝ Հռովմէական աստուածաբանը : Մենք աս խօսքն ալ կաւելցընենք . “Ամօ՜թ մարդկութեանս . քանզի չեմք կրնար յանդիմանել զՀռովմ բանի մը համար, առանց յանդիմանելու զմարդիկ : Որովհետեւ Հռովմ բռնածը ուրիշ բան չէ՝ բայց միայն մարդկային ապականած բնութիւնը բարձրացած եւ զօրութեամբ փառաւորուած :

Վոնիփակիոս Ը՝ ամենէն յանդուգն եւ ամենէն պատուասէր պապը, Գրիգոր Եօթներորդէն ետեւ՝ իր նախորդներէն աւելի բաներ ըրաւ : Յամին 1300, կոնդակ մը հրատարակեց, որով կըծանուցանէր եկեղեցւոյ, թէ հարիւր տարին մէկ անգամ ով որ Հռովմ երթայ, հոն լիակատար ներողութիւն պիտի շահի : Աստի Իտալիայէն, Սիկիլիայէն, Սարտենիայէն, Քօրսիքայէն, Գաղղիայէն, Սպանիայէն, Գերմանիայէն, Անկարիայէն եւ ամէն կողմէն գունդագունդ Հռովմ կըվազէին : Վաթսուն եւ եօթանասուն տարեկան ծերեր ճամբորդութիւն կընէին . եւ հաշիւ ըրին որ՝ մէկ ամսուան մէջ մինչեւ երկու հարիւր հազար ուխտաւոր Հռովմ եկեր են : Աս ամէն օտարականները մեծագին ընծաներ կըբերէին, անանկ որ՝ պապին եւ Հռովմայեցիներուն քսակները լեցուեցան :

Շատ չանցաւ Հռովմէական ընչաքաղցութիւնը սահմանեց որ յիսուն տարին հեղ մը Յոբելեան տարի ըլլայ . ետքը՝ երսունուիրեք տարին անգամ մը, եւ վերջապէս քսանըհինգ տարին անգամ մը : Աս՝ ներողութիւն ծախու առնողներուն մեծ դիւրութիւն տալու, եւ ներողութեան վաճառականներուն ալ մեծ շահ մը ըլլալու համար, բոլոր քրիստոնէից երկիրներուն հրապարակները տանիլ սկսան Յոբելեանը, իր ներողութիւններովը մէկ տեղ ։ Ալ հարկաւոր չէր որ մէկը իր անէն հեռանայ ճամբորդութիւն ընէ. քանզի ինչ որ ուրիշները կը փնտռէին Ալպեան լեռներուն անդիի կողմը, իւրաքանչիւր ոք իր տանը դուռը կրնար գտնել ։

---

*Մէկ կրօսը՝ գրեթէ մէկ դահեկանի չափ արժէք ունի :

Այսպէս մոլորութիւնը տարածուելով՝ վերջին աստիճանը հասեր էր, և ահա ան ատենը բարեկարգողը ոտք ելաւ ։

Ահա տեսանք թէ ինչպէս փոխուեցաւ ան սկզբունքը՝ որ քրիստոնէական կրօնին պատմութեանը պիտի տիրէր. տեսանք նաև թէ ինչպէս փոխուեցաւ ան մէկալ սկզբունքը՝ որ քրիստոնէական կրօնին վարդապետութեանը պիտի տիրէր ։ Երկուքն ալ անյայտ եղեր էին ։

Մարդուն և Աստուծոյ մէջ տեղը միջնորդներու կարգ մը հաստատելը, և Աստուծոյ տուած փրկութիւնը՝ բարի գործքերով, ապաշխարանքներով և ստակով ծախու առնել տալը. ահա՛ աս է պապականութեան գործը ։

Իսկ ամէնուն առջին ճամբայ բանալը՝ որ մարդիկ առանց ան իշխանութեանը՝ որ եկեղեցի կը կոչուի, առանց ուրիշ միջնորդի մը՝ բայց միայն Յիսուս Քրիստոսի, Աստուծոյ ձրի տուած յաւիտենական կենաց մեծ պարգևը ընդունին. ահա՛ ասիկայ է քրիստոնէութեան և բարեկարգութեան գործը ։

Պապականութիւնը ահագին պարիսպ մըն է, որ շատ դարերու աշխատանքովը շինուած է՝ մարդուն և Աստուծոյ մէջ տեղը ։ Թէ որ մէկը կամենայ միւս կողմը անցնիլ, կա՛մ ստակ վճարելու է և կամ տանջուելու է. բայց տակաւին պիտի չկրնայ ան պատէն անցնիլ ։

Իսկ բարեկարգութիւնը ան զօրութիւնն է՝ որ աս պարիսպը կործանեց, զՔրիստոս մարդոց տուաւ, և այսպէս դիւրին ճամբայ մը բացաւ անոնց՝ իրենց Արարչին երթալու ։

Պապականութիւնը՝ Աստուծոյ և մարդուն մէջ տեղը կըդնէ զեկեղեցին ։

Իսկ քրիստոնէական կրօնը և բարեկարգութիւնը՝ մարդս դէմ առ դէմ Աստուծոյ կըբերեն ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

ՏԵՍՆԵՆՔ հիմա թէ ինչ վիճակի մէջ էր եկեղեցին՝ բարեկարգութենէն առաջ ։

Քրիստոնեայ ժողովուրդները ալ չէին սպասեր, որ կենդանի և սուրբ Աստուծմէ ընդունին յաւիտենական կենաց ձրի պարգևը․ այլ աս պարգևը ձեռք բերելու համար՝ կըդիմէին սնապաշտ, երկչոտ և շփոթած երևակայութենէ մը հնարուած ամէն տեսակ միջոցներուն ։ Երկինքը լեցուեցաւ սուրբերով և միջնորդներով, որ անոնք աս պարգևը առնել տան մարդոց․ երկիրը լեցուեցաւ բարեպաշտութեան գործքերով, զոհերով, կրթութիւններով և արարողութիւններով, որ նոյն շնորհքը ընդունելու արժանաւոր կացուցանեն զմարդիկ ։ Բարեկարգութենէն առաջ՝ քրիստոնէական կրօնը ինչ վիճակի մէջ ըլլալը՝ աղէկ կընկարագրէ Միկոնիոս, որ շատ ժամանակ կրօնաւորութիւն ըրաւ, ու ետքը գործակից ընկեր եղաւ Լուտերի ։

“ Քրիստոսի չարչարանքները և արդիւնքը՝ կըսէ ան, սնոտի պատմութիւն մը կըհամարուէին, կամ Հոմերոսի առասպելներուն կարգը դրուած էին ։ Նաև չէք խօսուեր ան հաւատքին վրայ՝ որով կարող է մարդ փրկչին արդարութեանը վստահանալով՝ յաւիտենական կենաց ժառանգորդ ըլլալու ։ Անոնց նկարագրութեանը նայելով՝ Քրիստոս խիստ դատաւոր մըն էր, և պատրաստ դատապարտելու ամէն անոնք՝ որ սրբոց բարեխօսութեանը և պապերուն ներողութեանցը չէին ապաւիներ ։ Քրիստոսի տեղը՝ ուրիշ բարեխօսներ կըձևացընէին , նախ՝ Կոյսն Մարիամ , և ապա սուրբերը՝ որոնց թիւը անդադար աւելցընելու վրայ էին պապերը ։ Աս միջնորդները՝ միայն անոնց համար բարեխօսութիւն պիտի ընէին , որ իրենց վանքերուն կամ կրօնական կարգերուն քովը բարի անուն մը ստացեր էին ։ Եւ ասոր համար ընել պէտք էր՝ չէ թէ ինչ որ Աստուած իր խօսքին մէջը կըհրամայէ , հապա ուրիշ բազմաթիւ գործքեր՝ որ կրօնաւորները և քահանաները հնարած էին , և որոնցմով շատ ստակ կըշահէին ։ Պէտք էր երգել՝ աղաղակել գիշեր ցորեկ ։ Այնչափ ուխտատեղիներ կային , որչափ որ լեռներ , անտառներ կամ ձորեր կան ։ Բայց բոլոր աս նեղութիւններէն ստակ տալով կրնար մէկը խալըսիլ ։ Ուստի վանքերուն և քահանաներուն կըտանէին ստակ և ամէն տեսակ պարգևներ , հաւեր , սագեր , բադեր , հաւկիթներ , մոմ , իւղ , պանիր , ևայլն ։ Ան ատենը երգերուն ձայնը կըհնչուէր , զանգակները կըզարնուէր , անուշահոտ ծխանելիքներով տաճարը կըլեցուէր , զոհեր կընուիրուէր , խաչանոցները բարիքներով կըհարստանային , գինիի բաժակները մէկզմէկու կըզարնուէին , և վերջապէս պատարագներով՝ կըլմընցունէին իրենց գործը ։ Եպիսկոպոսները՝ քարոզ չէին տար , այլ զբաղած էին քահանաներ ձեռնադրելու , զանգակներ , կրօնաւորներ , եկեղեցիներ , մատուռներ , պատկերներ , գրքեր և գերեզմաններ օրհնելու . և աս ամէնը մեծ եկամուտ կըբերէր իրենց ։ Մեռելի ոսկորներ , բազուկներ և ոտքեր , արծըթէ կամ ոսկիէ տուփերու մէջ կըպահուէին , և զանոնք համբուրել կուտային պատարագի ժամանակ , ըստ որում աս ալ շատ ստակ կըբերէր իրենց ։

“Բոլոր աս մարդիկը կըհաստատէին թէ պապը՝ Աստուծոյ փոխանորդը * ըլլալով , չկրնար սխալիլ , և բնաւ ընդդիմաբանութեան չէին համբերեր"։

Վիդդէմպէրկի ամենայն Սրբոց եկեղեցւոյն մէջ՝ կըցուցընէին ՙՆոյի տապանին մէկ կտորը · քիչ մը ձանձախարիթ՝ երեք մանկանց հնոցէն առնուած · տախտակի մը կտոր՝ Յիսուս Քրիստոսի մսուրէն · Սրբոյն Քրիստափորի մօրուքին մազերը · և տասնութը հազար ուրիշ շատ կամ քիչ յարգ ունեցող մասունքներ ։ Շափհաուզէնի մէջ կը ցուցընէին սուրբ Յովսէփայ շունչը՝ որ Նիկոդեմոս իր ձեռքնոցին մէջը ընդուներ էր ։ Վիդդէմպէրկի մէջ կը պտըտէր ներողութեանց վաճառական մը , որ իր ապրանքը կը ծախէր գլուխը զարդարած մեծ փետուրով մը՝ որ Միքայէլ հրեշտակապետին թևէն հանուած էր ։ Բայց հարկաւոր չէր հեռաւոր տեղուանք երթալ՝ աս անգին գանձերը փնտըռելու համար · քանզի մասունքի վաճառականները՝ երկրի ամէն կողմը կը պտըտէին ։ Երկնից թագաւորութիւնը անյայտ եղեր էր , և մարդիկ անոր տեղը երկրի վրայ հաստատեր էին այսպիսի ամօթալից վաճառանոց մը ։

Ահա ասանկ ամբարիշտ ոգի մը տիրած էր կրօնին , և եկեղեցւոյ խիստ սրբազան յիշատակութիւնները ու ան երջանիկ ժամանակները՝ որ զհաւատացեալները կը հրաւիրէին մտքերնին ամփոփելու և եղբայրական սէր ունենալու , խեղկատակութիւններով և գլխովին հեթանոսական սրբապղծութիւններով անարգուած էին ։ "Զատկական ծաղրաբանութիւնը և ծիծաղները" եկեղեցական արարողութիւններուն կարգը գլխաւոր բան մը կըսեպուէին ։ Յիսուս Քրիստոսի յարութեան տօնը ուրախութեամբ կատարելու համար , կը ջանային որ ժողովուրդը ծիծաղելու գրգռեն ։ Այս ինչ քարոզիչը՝ կկու թռչունին պէս կերգէր , ուրիշ մը սագի նման կըսուլէր ·

---

* Բ Թես · բ · 4 ։

մէկը՝ դէպի սեղանը քաշկռտելով կըտանէր աշխարհական մը , անոր գլուխը վեղար մը անցուցած . մէկը խիստ անհամեստ խօսքեր կըգրուցէր . ուրիշ մէկն ալ Պետրոս առաքեալին վարպետութիւնը կըպատմէր , թէ ինչպէս պանդոկը գտնուելով ան՝ պանդոկապետը խաբեց ու իր բաժինը չվճարեց ։ Ստորին կարգի եկեղեցականները՝ աս առիթով իրենց մեծաւորները ծաղր կընէին ։ Եկեղեցիները հասարակ թատրոններու դարձեր էին , և քահանաները ձեռնածուներու ։

Արդ՝ թէ որ կրօնը այսպէս էր նէ , բարոյականը ինչ վիճակի հասած էր արդեօք ։ Անշուշտ բարքերնին ալ հաւատքնուն հետ կործանեալ էր . քանզի յաւիտենական կենաց ձրի պարգևին լուրը Աստուծոյ զօրութիւնն է մարդիկ նորոգելու և սրբելու համար . ու թէ որ վերցունես ան փրկութիւնը որ Աստուած կըպարգևէ , ահա այսպէս վերցուցած պիտի ըլլաս սուրբ վարքը և բարի գործքերը ։

Աւա՜ղ , ի՛նչ անկարգութիւններ և ոճիրներ չգործուեցան աս խաւարամած դարերուն մէջը . որ անատենը կրնար մէկը ստակ վճարելով անպատիժ մնալ ։ Ո՞վ պիտի վախնար մեղք գործելէն , երբ որ գիտէր թէ քիչ մը բան տալով եկեղեցիի մը շինութեանը համար , կազատէր գալու աշխարհին վրէժխնդրութենէն ։ Ան ժամանակին տարեգրութիւնները՝ գայթակղեցուցիչ պատմութիւններով լցուած են ։ Շատ տեղերու բնակիչներուն հաճելի էր տեսնելը՝ որ քահանայք կնիկ պահեն , որպէս զի ամուսնացած կնիկները՝ անոնց խաբեբայութիւններէն ազատ մնան ։ Գեղերը՝ բազմաթիւ անկարգութեանց թատրոններ էին . եկեղեցականաց բնակարանները՝ շատ անգամ անառակութիւն գործելու տեղուանք էին ։ Կուռնելիոս Ագրիպանոս Պրուկէսի մէջ , և Գրինքլէր աբբան Բափէլի մէջ , արևելեան սովորութեանը հետևելով՝ իրենք ալ կանանոցներ ունէին ։

Քահանաներէն ոմանք չարագործ մարդոց հետ ընկերացած գինետունները կերթային, նարտ կը խաղային, և իրենց շուայտութիւնը կռիւներով և հայհոյութիւններով կըվերջացընէին ։

Շափհաւսէնի ատեանը պարտաւորեցաւ արգիլել քահանաներուն՝ որ բացի հարսանեաց հանդէսէն, հրապարակաւ չկաքաւեն, և զէնք չկրեն․ հրամայեց նաև որ քահանայական հանդերձէն մերկացընեն զանոնք՝ թէ որ անհամեստ տան մը մէջ գտնեն ։ Մայնցի արքեպիսկոպոսարանին մէջ՝ քահանաները գիշեր ժամանակ պատին վրայէն կանցնէին, աղմուկ կըհանէին և ամէն կերպ անկարգութիւնները կընէին պանդոկներուն և գինետուններուն մէջ․ դռները և կղպաքները կոտրելով ։ Շատ տեղուանք՝ քահանան տուրք մը կըվճարէր եպիսկոպոսին, ան կնկանը համար՝ որուն հետ կապրէր, և անկից ունեցած ամէն մէկ զաւկին համար ալ ։ Գերմանացի եպիսկոպոս մը, մեծահանդէս խնջոյքի մը մէջ գտնուելով օր մը, հրապարակաւ զրուցեց թէ՝ մէկ տարուան մէջ՝ տասնումէկ հազար քահանաներ ներկայացեր էին իրեն աս պատճառով ։ Աս բանը Էրասմոս կըպատմէ ։

Բարձրագոյն կարգի եկեղեցականներուն մէջ ալ նըմանապէս մեծ անկարգութիւններ կային․ աւելի կըսիրէին պատերազմական աղմուկը, քան թէ աստուածային պաշտօնը․ քանզի նիզակը ձեռքերնին, իրենց բոլորտիքը եղողները հնազանդութեան ստիպելը՝ եպիսկոպոսաց առաջին գործքերուն մէկն էր ։ Պատուինոս Թրէվէզի արքեպիսկոպոսը անդադար պատերազմ ընելով՝ իր դրացիներուն և իր հպատակներուն հետ, անոնց դղեակները հիմնայատակ կըկործանէր, ամրոցներ կըկառուցանէր, և իր վիճակը մեծցընելէն ուրիշ բան չէր խորհեր․ Այխսդատի եպիսկոպոս մը՝ երբոր դատաստան կընէր, իր վերարկուին տակէն զրահաւորեալ էր երկըթէ շինուած շապիկով մը՝ ձեռքն ալ մեծ սուր մը կըբռնէր․ Ափրիկայ սովոր էր ըսել՝ թէ ինքը մինակ կրնայ հինգ Պաւարիացիի դէմ գնել, բաւական է որ առանց դաւաճանութիւն մը ընելու՝ իր վրայ յարձակին :

Քահանայապետական աթոռը ևս՝ ի՛նչ գարշելի տեսարան մը կըներկայացընէր, բարեկարգութենէն յառաջ :

Հռոտերիկոս Բորգիա՝ Հռովմայեցի տիկինի մը հետ կենակցելէն ետև, նոյն ապօրինաւոր կենակցութիւնը շարունակած էր ան կնոջը մէկ աղջկանը հետ ալ՝ Ռօզա Վանօցցա անունով, և հինգ զաւակ ունեցեր էր անկից : Անիկայ կարդինալ և արքեպիսկոպոս էր Հռովմայ մէջ. ու որ ատեն իր ժամանակը կանցընէր Վանօցցային և ուրիշներուն ընկերութեամբը, և միանգամայն եկեղեցիներուն ու հիւանդանոցներուն այցելութեան երթալով, Իննովկենտիոս Ը մեռաւ և քահանայապետին աթոռը պարապ մնաց : Բորգիա՝ կարդինալները զատ զատ գինով ծախու առաւ. և այնպէս աս իշխանութիւնը ձեռք բերաւ : Զորս ջորի ստակով բեռնաւորած, Հրապարակաւ խրկեց կարդինալ Սփորձային պալատը, ան որ՝ բոլոր ուրիշներէն աւելի մեծ համարում ունէր Հռովմայ մէջ : Բորգիա պապ ընտրուեցաւ՝ Աղեքսանդր Զ կոչուելով, և շատ կուրախանար որ այսպէս իր հաճոյիցը ծայրը հասաւ :

Իր թագադրութեան օրը՝ Վալէնսիայի արքեպիսկոպոս և Բամբլոնի եպիսկոպոս ըրաւ իր որդին Կեսարը, որ վայրենամիտ և անառակ երիտասարդ մըն էր :

Ապա Վատիկանեան պալատին մէջը՝ իր Լուկրետիա աղջկանը հարսնիքը կատարեց մեծ հանդէսներով, ուր տեղ ներկայ էր նաև իր տարփածուն Ջուլիա Պէլլա անունով. և կերպ կերպ անհամեստ խաղերով և երգերով զուարճացաւ : "Բոլոր եկեղեցականները՝ կըսէ Ինֆէսուրա պատմիչը, տարփածուներ ունէին, և մայրաքաղաքիս բոլոր վանքերը պոռնկանոց դարձեր էին" :

Յամին 1497, Աղէքսանդր պապը իր անդրանիկ որդւոյն՝ Պէնէվէնդի դքսութիւնը տուաւ․ բայց դուքսը աներեւոյթ եղաւ․ քանզի իր եղբայրը Կեսար սպաննեց զանիկայ: Սակայն աս բաւական չեղաւ․ քեռայր մը ունէր ան՝ որ իր փառքը նսեմացընելուն համար ատելի էր իրեն: Ուստի մէկ օր մը Կեսար զարնել տուաւ զանիկայ՝ քահանայապետական պալատին սանդուխին վրայ․ ուսկից վերցուցին եւ արիւնաթաթաւ իր դստիկոնը տարին: Բայց երբոր անիկայ նոր սկսեր էր առողջանալ, Կեսար անոր քովը գնաց, դուրս վռընտեց անոր կնիկը եւ իր քոյրը, կանչեց իր դահիճը Միքիլոդդօ անունով, որ միայն անոր վրայ քիչ մը վստահութիւն ունէր, եւ իր աչքին առջեւը խեղդել տուաւ իր քեռայրը *: Աղէքսանդր սիրելի մը ունէր Փէրոդօ կոչուած․ երիտասարդ դուքսը նախանձելով անոր վրայ, մէկ օր մը անոր ետեւէն վազեց․ ան ալ գնաց պապին վերարկուին տակը մտաւ, ու երկու ձեռքը փաթտուեցաւ անոր: Կեսար զարկաւ վերաւորեց զՓէրոդօն, որուն արիւնը՝ քահանայապետին երեսը ցաթկեց: “Իսկ պապը՝ (կըսէ ան ժամանակակից վկան որ կըպատմէ մինչեւ սոսկալի դէպուածները,) իր որդին դուքսը կըսիրէ, եւ շատ կըվախնայ անկից”: Կեսար իր ժամանակին խիստ գեղեցիկ եւ խիստ ուժով մարդն էր: Վեց վայրենի ցուլերու դէմ կրնար մարտնչիլ դիւրութեամբ եւ սպաննել զանոնք․ Անառակ հանդէսները, որ պապը՝ իր տղան եւ իր աղջիկը Լուկրետիա մէկմէկու կընէին քահանայապետական պալատին մէջ՝ հնար չէ ստորագրել, եւ մարդ չկրնար յիշել զանոնք առանց սոսկալու: Կան պատմիչներ որոնք ազգապղծութեան յանցանքն ալ կըդնեն Աղէքսանդրի եւ Լուկրետիայի վրայ․ բայց աս բանիս համար բաւական ապացոյցներ չունիմք: Վերջապէս պապը թոյն պատրաստած ըլլալով հարուստ կարդինալի մը համար, շաքա-

---

* Ջեռադիր Քարէլըցի որ Հռովմայ դեսպան էր, յամին 1500

բեղէնի փոքր տուփի մը մէջ՝ որ մեծահաց սեղանէ մը ետև պիտի տրուէր, կարդինալը աս նենգութիւնը իմանալով՝ պապին տաճարապետը որսաց, և թունաւոր տուփը Աղէքսանդրին առջևը դրուելով՝ կերաւ անկից և մեռաւ: "Բովանդակ քաղաքը վազեց եկաւ, և չէին կշտանար աս մեռած իժը զննելէն":

Ահա այսպիսի մարդ մըն էր քահանայապետական աթոռը նստողը ան նոյն դարուն սկիզբը՝ որուն մէջ Բարեկարգութիւնը ծագեցաւ:

Ասանկով՝ եկեղեցականները կորսնցուցին թէ՛ կրօնին՝ և թէ իրենց համարումը: Անկարգութիւնը տարածուած էր ամէն աստիճանի մարդոց մէջ. բարուց ապականութիւնը՝ հաւատոյ ապականութեանը կըհամաձայնէր. "անօրէնութեան խորհուրդը" * զօրացեր էր Յիսուս Քրիստոսի եկեղեցիին վրայ:

Ուրիշ հետևութիւն մըն ալ հարկաւ յառաջ կուգար ան մոռացութենէն՝ որուն մէջ թաղուած էր Աւետարանին հիմնական վարդապետութիւնը: Մտաց տգիտութիւնը՝ սրտին ապականութեանը ընկերն էր: Քահանաները՝ իրենց ձեռքը առնելով փրկութեան մատակարարութիւնը, որ միայն Աստուծոյ կըվերաբերի, բաւական պատճառ մը ունէին ժողովուրդներէն պատիւ և ակնածութիւն ընդունելու. ի՞նչ պէտք էր անոնց Սուրբ Գրոց ուսմանը պարապիլ, որովհետև Սուրբ Գրոց բացատրութեանը վրայով ալ խօսք չէր ըլլար, բայց միայն ներողութեան կոնդակներ տալու վրայով. և աս գործը կատարելու համար, հարկաւոր չէր դժուարութիւն կրել և շատ բան սորվիլ:

"Գեղերուն մէջը՝ կըսէ Ուիմֆելինկ պատմիչը, քարոզիչներ կընտրէին անանկ խեղճ մարդիկներէն՝ որ մուրացկանութենէ յառաջ եկեր էին. և անոնք որ երբեմն խահարար, երաժիշտ, որսորդ և ձիադարման եղեր է-

---

* Թես. Բ. Է

ջին , կամ աւելի անարգ պաշտօններ վարեր էին" :

Եկեղեցւոյ բարձր աստիճանաւորները ևս՝ շատ անգամ յետին տգիտութեան մէջ ընկղմած էին : Տընֆէլտի եպիսկոպոս մը կըպարծենար թէ ինքը բնաւ սորված չէր Եբրայեցերէն և Յունարէն լեզուները : Կրօնաւորները կըպնդէին թէ ամէն հերետիկոսութիւնները ան լեզուներէն յառաջ կուգան , և մանաւանդ Յունականէն : "ՙՆոր Կտակարանը՝ կըսէր անոնցմէ մէկը , օձերով և փուշերով լեցուն գիրք մըն է : Յունարէնը՝ կըշարունակէր ան , նոր լեզու մըն է մօտ ժամանակներս հնարուած , ուսկից պարտիմք շատ զգուշանալ : Իսկ Եբրայականը՝ իմ սիրելի՛ եղբայրներս , գիտնաք որ զանիկայ սորվողներուն ամէնն ալ իսկոյն Հրէայ կըլլան" : Այսպէս կըգրէ Հերեզպախ , Երասմոսի բարեկամը , և պատկառելի մատենագիրը : Թովմաս Լինակէր՝ գիտուն և հռչակաւոր եկեղեցականը , ՙՆոր Կտակարան ամենևին կարդացած չէր : Իր վերջի օրերը (1524ին) անկէց մէկ օրինակ մը բերել տուաւ իրեն , բայց իսկոյն մէկ դի նետեց զանիկայ՝ երդում ընելով . քանզի գիրքը բանալուն՝ աս խօսքերը կարդաց . "Բայց ես ձեզի կըսեմ , Ամենևին երդում մի՛ ընէք" * : Եւ որովհետև ինքը շատ երդում ընող մըն էր , այսպէս ըսաւ . "Կամ ասիկայ Աւետարան չէ , կամ մենք քրիստոնեայ չեմք" :

Ահա՛ մէկ քանի հետևութիւններ ան մոլար դրութեանը՝ որ նոյն ատենները քրիստոնէից մէջ տարածուած էր :

Աս համառօտ նկարագրութիւնը անշուշտ յայտնի կը ցուցընէ , թէ եկեղեցւոյ ապականութիւնը , և թէ Բարեկարգութեան հարկաւորութիւնը : Եւ աս բանիս համար է որ մենք ալ ձեռք զարկինք աս պատմութիւնը ընելու :

---

* Մատթ . ե . 34 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

ԲԱՅՑ ան վնասակար չարիքը որ ան ատենը կընեղէին քրիստոնեայ ժողովուրդները , այսինքն՝ սնապաշտութիւնը , անհաւատութիւնը , տգիտութիւնը , սնոտի վիճաբանութիւնք և ապականութիւն բարուց , որոնց ամէնն ալ մարդկային սրտի բնական պտուղներն են , նոր բաներ չէին աշխարհիս վրայ : Շատ անգամ նշանակուեր էին անոնք՝ զանազան ազգաց պատմութիւններուն մէջ . որովհետև մեծ չփոթութիւն տուեր էին (մանաւանդ Արևելեան կողմը) պէսպէս կրօնքներու՝ որոնք երբեմն խիստ տարածուած էին , բայց ետքը տկարանալով՝ բոլորովին անյայտ եղան այսպիսի վատթարութեանց զօրութենովը . և անոնց մէկն ալ՝ իր կործանումէն ետքը , վերստին չկանգնեցաւ :

Քրիստոնէական կրօնն ալ միթէ անո՞նց պէս պիտի ըլլայ հիմա : Ո՛չ . քանզի քրիստոնէութեան մէջ այնպիսի բան մը կայ , որ ան ժողովրդոց կրօնքներուն և ո՛չ մէկուն մէջը կըգտնուէր : Քրիստոնէութիւնը՝ մարդու գործ չէ , որ անցաւոր ըլլայ , բայց Աստուծոյ գործն է , որ հաստատ կը մնայ :

Անհնար է որ մարդկային բնութիւնը կարենայ երբէք քրիստոնէական կրօնը գերազանցելու . և թէ որ ատ ժամանակ մը այնպէս կարծելով թէ պէտք չէ իրեն՝ մերժեց զանիկայ , և ոտքի տակ առաւ . բայց ան իսկոյն նոր առոյգութեամբ և կենդանութեամբ մը երևան ելաւ , իբրև միակ միջոց հոգիները բժշկելու : Անատենը՝ ապականեալ ժողովուրդները նորածին եռանդով մը ետ դարձան ան վաղեմի , պարզ և հզօր ճշմարտութիւններուն, որն որ իրենց յիմարութեան և կուրութեան ժամանակը՝ արհամարհեր էին :

Յիրաւի քրիստոնէական կրօնը ցուցուց վեշտասաներորդ դարուն մէջ ան նոյն նորոգիչ իշխանութիւնը՝ որ առաջին դարուն բանեցուցած էր : Տասնըհինգ դար անցնելէն ետքը՝ նոյն ճշմարտութիւնները նոյն արդիւնքը յառաջ բերին : Բարեկարգութեան օրերը՝ Պօղոս և Պետրոս առաքեալներուն ատեններն պէս, Աւետարանը անթիւ արգելքներ կործանեց անյաղթելի զօրութեամբ :

Հիմա քննենք նայինք՝ թէ ի՛նչպէս կատարուեցաւ արդեօք այս եկեղեցւոյ և մարդկային ազգին նորոգութիւնը :

Աստուածային Նախախնամութիւնը առ սակաւ սակաւ բարեկարգութիւնը պատրաստեր էր՝ երեք տարբեր աշխարհի մէջ · այսինքն՝ քաղաքական, եկեղեցական և գիտնական մարդոց մէջը : Թագաւորները և ժողովուրդները, քրիստոնեաները և աստուածաբանները, գիտունները և իմաստունները, ամէնն ալ վեշտասաներորդ դարուն փոփոխութեանը ձեռնտու եղան : Տեսնենք հիմա այս իրեք աստիճանի մարդոց ընդդիմութիւնները, և խօսքերնիս վերջացընենք գիտուններուն բրած ընդդիմութեամբը, որ խիստ զօրաւոր եղաւ ճիշդ ան ատենները՝ որոնց անմիջապէս Բարեկարգութիւնը յաջորդեց :

Ու նախ՝ ժողովուրդներուն և թագաւորներուն վրայով գիտնալ պէտք է, որ Հռոմ իր վաղեմի համարմունքը շատ կորսնցուցած էր անոնց առջևը : Իտալիա՝ որ Եւրոպայի գժտութեան խնձորն էր, ամէնէն աւելի գործակից եղաւ թագաւորներուն միտքը լուսաւորելու, որովհետև անոնք երբեմն երբեմն պապերուն հետ քաղաքական դաշնադրութիւններ ընելու ստիպուելով՝ զարմանքով մը տեսան որ պապերը պատրաստ են իրենց քահանայապետական իրաւունքը զոհելու, որպէս զի իրենց թագաւորական իշխանութիւնը ձեռքերնին մնայ :

Դարձեալ աղէկ հասկըցան թէ՝ պապերը քաղաքականութեան ամէն կերպ խորամանկութիւնը , խաբէութիւնը և սուտ երդումը կըբանեցընեն միշտ : Ան ատենը արձըկուեցաւ աչքերնուն կապը , որն որ իրենց տղայութեանը կապուած էր : Ան ատենը ճարտարամիտ Փերդինանդոս Արագոնացին՝ խորամանկութեան դէմ՝ խորամանկութիւն բանեցուց : Ան ատենը դիւրագրգիռ Լուդովիկոս ԺԲ , Հռովմայ դէմ իր ունեցած աննահանջելի ատելութիւնը ցուցընելու համար՝ մետաղ մը շինել տուաւ՝ աս խօսքը վրան դրոշմած . “Պիտի կորսընցընեմ Բաբելոնի անունը” : Իսկ համեստաբարոյն Մաքսիմիլիանոս Աւստրիացին՝ լսելով Լևոն Տասներորդին իրեն դէմ ըրած խարդախութիւնը և խիստ շատ ցաւելով՝ յայտնաբարբառ կըզըրուցէր . “Աս պապն ալ եղեռնագործ կըհամարիմ ես . ու հիմա կրնամ ըսել թէ՝ իմ բոլոր կենացս մէջը չտեսայ ամէնէին մէկ պապ մը՝ որ ինծի ցուցըրած հաւատարմութեանը և տուած խօսքին վրայ հաստատ կենայ . . . . . թէ որ Աստուած կամենայ , յուսամ որ ասիկայ վերջին պապը պիտի ըլլայ” :*

Անատենը Թագաւորները և ժողովուրդները սկսեր էին զգալ ան ծանր բեռը՝ որն որ պապերը իրենց վրայ կըդնէին , և որուն իրենք ալ չէին կրնար համբերել : Ուստի կըխնդրէին որ Հռովմ ազատէ զիրենք ան տասանորդներէն , հարկերէն և տարեկան տուրքերէն՝ որոնք իրենց ույժը կըսպառէին : Արդէն Գաղղիա ինք իր գըլխուն սահմաներ էր եկեղեցական իրերուն օրինադրութիւնը : Կայսրն ալ ատեն մը միտքը դրաւ որ պապական իշխանութիւնը իրեն յատկացընէ : Բայց ժողովրդոց գլխաւորներուն մէջէն ոչ ոք այնպէս օգտակար եղաւ Բարեկարգութեանը՝ որչափ որ ան իշխանը՝ որուն միճակներուն մէջ Բարեկարգութիւնը սկսաւ :

---

* Պատկեր դրամաձև :

Ասիկայ Սաքսոնիայի կայսրընտիրը Փրիդերիկոսն էր, որ Խոհեմ մականուանեցաւ, և ունեցած իշխանութեամբը, հարստութեամբը և առատաձեռնութեամբը՝ իր հաւասարներէն գերազանց եղաւ։ Աստուած ընտրեց զանիկայ իբրև մէկ ծառ մը, որ ճշմարտութեան սերմը իր առաջին շառաւիղը՝ անոր հովանաւորութեան տակը արձակէ, ու մրրիկները չկարենան զանիկայ արմատաքի խլելու։

Չկար ուրիշ մէկը՝ որ ասանկ երևելի պաշտօնի մը աւելի յարմարութիւն ունենար։ Փրիդերիկոս՝ խիստ մեծ համարմունք ունէր ամէնուն քովը, և մասնաւորապէս կայսեր մտերիմ բարեկամն էր։ Երբոր Մաքսիմիլիանոս իր տէրութենէն կըհեռանար, Փրիդերիկոս կըվարէր անոր փոխանորդութեան պաշտօնը։ Աս իշխանը կըզգար նաև իր սրտին մէջը՝ Աստուծոյ Խօսքին զօրութիւնը։ Մէկ օր մը՝ Ստաւպից Օգոստինեանց ընդհանուր մեծաւորը իր քովն ըլլալով՝ խօսք բացուեցաւ այնպիսի քարոզիչներուն վրայով, որոնք անօգուտ ատենաբանութիւններ կընեն. “Ան ամէն քարոզութիւնները՝ ըսաւ կայսրընտիրը, որ նրբին խօսքերով և մարդկային աւանդութիւններով լեցուն են, շատ ցուրտ են, ո՛չ զօրութիւն ունին՝ և ո՛չ ազդուութիւն։ Սուրբ Գիրքը միայն անա՛նկ զօրութիւն և վսեմութիւն մը ունի, որ մեր ամէն մտաւորական ճարտարութիւնները բնաջինջ ընելէն ետքը, մեզ կըստիպէ և կըպարտաւորէ ըսելու. “Երբէք մարդ մը ասանկ խօսած չէ”։ Երբոր Ստաւպից յայտնեց անոր, թէ ինքն ալ ճիշդ այսպէս կընդունի, կայսրընտիրը մտերմաբար ձեռքը երկնցուց անոր և ըսաւ, “Խօսք տո՛ւր ինծի որ դուն միշտ հաստատ պիտի կենաս աս մտացդ վրայ”։

Փրիդերիկոս այնպիսի իշխան մըն էր՝ որուն կարօտ էր բարեկարգութիւնը իր սկզբնաւորութեանը։ Քանզի աս գործոյն բարեկամները՝ թէ որ շատ տկարամըտութիւն ցուցընէին, արգելք կըլլային անոր յառաջադիմութեանը · իսկ թէ որ մեծ եռանդով մը շատ արտորային, շուտով կը ծագէր ան մրրիկը՝ որ բարեկարգութիւնը սկսուած օրէն ծածուկ կը պատրաստուէր անոր դէմ ։ Փրիդերիկոս զգուշաւոր էր՝ բայց քաջասիրտ ։ Անիկայ Աստուծոյ կը սպասէր, և կը հետևէր Գամաղիէլին իմաստուն խրատին, “Եթէ աս խորհուրդը կամ գործը մարդոցմէ է նէ՝ կը քակուի · հապա թէ որ Աստուծմէ է՝ չէ՛ք կրնար անոնք քակել” ։ Գործ · Ե · 38, 39 ։

Թագաւորներուն ըրած փորձառութիւնը՝ առ սակաւ սակաւ ժողովուրդներն ալ ըրին, որոնց խիստ մնացինները սխալ վարժուիլ ան գաղափարին մէջ՝ թէ Հռովմայ եպիսկոպոսը սոսկ մարդ մըն է, և երբեմն ալ խիստ չարագործ մարդ մը ։ Պապերուն անառակութիւնը՝ քրիստոնեաները ՚ի բարկութիւն գրգռեց և Հռովմէական անունին ատելութիւնը՝ զանազան ազգաց սրտին մէջը արմատացաւ ։

Գերմանիոյ Տէրութիւնը զանազան վիճակներէ կը բաղկանար՝ որոնք դաշնակից էին իրարու հետ, և Կայսրը անոնց գլուխն էր · բայց ան վիճակներուն ամէն մէկ Տէրը իր յատուկ երկրին կիշխէր ։ Կայսերական Ժողովը՝ որ բոլոր իշխաններէն կը բաղկանար, օրինադրական իշխանութիւնը կը բանեցընէր բովանդակ Գերմանացի ազգին վրայ ։ Կայսրը հաստատութիւն կուտար ժողովին օրէնքներուն ու վճիռներուն · և իր ձեռքն էր անոնց գործադրութիւնը ։ Իսկ եօթը քաջազօր իշխանները՝ կայսրընտիր կը կոչուէին · քանզի երբոր կայսրը մեռնէր, անոնց արտօնութիւնն էր իրեն յաջորդը ընտրելու ։

Տէրութեան աս մասնաւոր սահմանադրութիւնը՝ ինչպէս որ Աստուածային Նախախնամութիւնը տնօրիներ էր, նոր գաղափարներ տարածելու ձեռնտու էր ։ Թէ որ Գերմանիոյ կառավարութիւնը միապետական եղած ըլլար, Գաղղիայի և Անգղիայի պէս, Ինքնակալին անձնիշխան կամքը գուցէ բաւական կըլլար երկար ժամանակ արգելք դնելու Աւետարանին յառաջադիմութեանը. բայց զանազան վիճակներէն բաղկացած ըլլալով, թէ որ մէկ վիճակի մը մէջ ճշմարտութեան դէմ ըլլէին, ուրիշի մը մէջ գուցէ սիրով պիտի ընդունէին զանիկայ :

Դարձեալ՝ Գերմանացիք մասնաւոր յօժարութիւն մ՚ունէին կրօնական Բարեկարգութեան համար. քանզի անոնք կեղծաւոր բարեկրթութեամբ երբեք տըկարացած չէին : Անոնց վաղեմի բարքը՝ դեռ բնաջինջ եղած չէր : Գերմանիայի մէջ կըգտնուէր ան ուղղութիւնը, հաւատարմութիւնը, աշխատութեան սէրը, յարատեւութիւնը և ան կրօնական յամառութիւնը՝ որ տակաւին կըտեսնուի հոն, և որոնցմէ աւելի յաջողութիւն կըգուշակուի Աւետարանին ընդունելուն, քան որչափ Եւրոպայի քանի մը ուրիշ ազգերուն՝ թեթեւ, ծաղրասէր կամ բիրտ բնաւորութիւնէն :

Իսկ Եւրոպայի ուրիշ տէրութիւնները . . . . .

. . . .

Ահա աս վիճակիս մէջն էր Եւրոպա, որ ատեն սկսաւ վեշտասաներորդ դարը, որ այնքան մեծ փոփոխութիւն մը պիտի ընէր քրիստոնէից մէջը :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

ԱՐԴ՝ ժողովրդոց և իշխանաւոր անձանց ինչ վիճակի մէջ ըլլալնին համառօտիւ նշանակելէն ետև, պէտք է որ սկսինք պատմել Բարեկարգութեան ան պատրաստութիւնները՝ որ աստուածաբանութեան և եկեղեցւոյ մէջ կըգտնուէին :

Ան տարօրինակ աստուածաբանութիւնը՝ որ անատենը եկեղեցւոյ մէջ հաստատուեր էր, խաւարամած դարու մը համար հնարուած ըլլալով, անշուշտ պիտի խափանուէր ու ամէն կողմէն մեծ վնաս կրէր՝ երբոր մարդիկ լուսաւորէին. և արդարև այսպէս եղաւ: Պապերը ատեն ատեն բան աւելցուցեր էին քրիստոնէական վարդապետութեանը մէջ, բայց բան մը չէին հաներ, բացի ան բաներէն որ հակառակ կերևնային իրենց իշխանութեանը. և ի՛նչ որ հակառակ չէր թուեր, թող կուտային որ մնայ ան: Աս ընթացքով իրենց աստուածաբանութեանը մէջ՝ քանի մը ճշմարիտ վարդապետութիւններ կային. զոր օրինակ՝ փրկագործութեան և Աստուծոյ Հոգիին զօրութեանը վարդապետութիւնները, որոնցմով թէ որ յաջողակ աստուածաբան մը գտնուէր նէ անատենը, կարող էր զանոնք ձեռք առնելով՝ օտար վարդապետութիւնները կործանել:

Եկեղեցին կործանած էր՝ Յիսուսի հաւատալով արդարանալու ան մեծ վարդապետութենէն զրկուելուն համար: Պէտք էր ուրեմն որ աս վարդապետութիւնը վերստին տրուէր իրեն, որպէս զի կարող ըլլար դարձեալ կանգնելու: Ու ան նոյն ատենը որ աս հիմնական վարդապետութիւնը հաստատուելու ըլլար քրիստոնէից մէջ, ամէն մոլորութիւնները և աւելորդապաշտութիւնները՝ որ անոր տեղը բռներ էին, այսինքն՝ սուրբերուն բարեխօսութիւնները, արժանաւորութիւն ստանալու գործքերը, ապաշխարանքները, պատարագները, ներողութիւնները ևայլն, իսկոյն անհետ պիտի ըլլային: Երբոր ճանչնային հաւատացեալները մի միայն Միջնորդը ու անոր մի միայն պատարագը, բոլոր ուրիշ միջնորդները և ուրիշ պատարագները բնաջինջ պիտի ըլլային: "Աս հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնը՝ (կըսէ մէկը*, որ աս նիւթիս վրայով կրնայ լուսաւորեալ համարուելու), զեկեղեցին կըհաստատէ, կըսնուցանէ, կըշինէ, կըպահպանէ և կըպաշտպանէ։ Ո՛չ ոք կարող է քաջ վարդապետել եկեղեցւոյ մէջ, կամ յաջողութեամբ դէմ կենալ հակառակորդի մը, առանց աս ճշմարտութեանը վրայ հաստատ ըլլալու։ Ասիկայ է ան գարշապարը՝ որ օձին գլուխը կըջախջախէ"։

---

* Լուտեր առ Պրենտիոս :

Աստուած՝ իր գործին պատրաստութիւն ընելով, յաջորդաբար ամէն դարու մէջ աս ճշմարտութեան բազմաթիւ վկաներ հանեց։ Բայց ան ազնուամիտ մարդիկը՝ իրենք ալ պէտք եղածին չափ աղէկ ծանօթութիւն չունեցան ան ճշմարտութեանը վրայով, և չկրցան բացայայտ կերպով մը քարոզել զանիկայ։ Իր գործը կատարելու անբաւական ըլլալով՝ միայն զանիկայ պատրաստելու գործիք մը եղան։

Հռովմ հազիւ թէ յափշտակած էր ան մեծ իշխանութիւնը՝ որ ատեն հզօր հակառակութիւն մը ծագեցաւ իրեն դէմ, որ միջին դարէն ետքն ալ տեւեց։

Կղօդիոս Թուրինի արքեպիսկոպոսը՝ իններորդ դարուն, նմանապէս Պետրոս Բրիւյսի, անոր աշակերտը Հենրիկոս, և Առնոլդոս Պրէշեայի, ժ̃բերորդ դարուն՝ Գաղղիայի և Իտալիայի մէջ ջանք ըրին որ հոգիով և ճշմարտութեամբ Աստուծոյ երկրպագութիւն ընելը հաստատեն. սակայն իրենց անկատար գիտութիւնովը՝ ըստ մեծի մասին ուրիշ բան չէին իմանար ասանկ երկրպագութիւնը՝ բայց միայն պատկերներէն և արտաքին արարողութիւններէն ազատուիլը։

Դարձեալ՝ Վալտենցիք շարունակ վկայ եղան ճշմարտութեան։ Այնպէս կըթուի որ ուրիշներէն աւելի արթուն քրիստոնեայ անձինք, Բիէմոնթի կողմը եղած Ալպեան լեռներուն գագաթները հին ժամանակէն բնակեր են. բայց յետոյ անոնց թիւը շատցաւ, և իրենց հաւատոյ վարդապետութիւնն ալ մաքրուեցաւ Պետրոս Վալտոսի աշակերտներէն։ Ասիկայ հարուստ վաճառական մըն էր Լիոնի մէջ, և 1170ին ծախեց իր ամէն ստացուածքը՝ և դրամը աղքատներուն բաժնեց: Թուի թէ անիկայ՝ ինչպէս և իր բարեկամներն ալ, կը ջանար՝ որ նախնական քրիստոնէութեան կատարելութիւնը հաստատէ կենցաղավարութեան մէջ: Ուրեմն ճիւղերէն ըսկըսեց ան իր գործը՝ չէ թէ արմատներէն: Սակայն իր խօսքը՝ որ Սուրբ Գիրքին վկայութեամբը կը հաստատէր, մեծ զօրութիւն մը ունէր, և Հռոմէական եկեղեցականաց դասակարգութիւնը 'ի հիմանց կը սասանէր: Այսպէս անոր աշակերտները իրենց բարձրաբերձ լեռներէն ուր որ կը բնակէին, շարունակ բողոքեցին շատ դարեր՝ Հռոմայ սնապաշտութեանցը դէմ: Անոնք կը մարտընչէին կենդանի յուսոյն համար, որ ունէին առ Աստուած՝ Յիսուս Քրիստոսով, հաւատով՝ յուսով և սիրով վերստին ծննդեան և ներքին նորոգութեան համար, Յիսուս Քրիստոսի արդեանցը և իր շնորհացը և արդարութեանը կատարեալ բաւականութեանը համար:

Այսու ամենայնիւ ան գլխաւոր ճշմարտութիւնը՝ մեղաւորին հաւատքով արդարանալու ճշմարտութիւնը, իրենց բոլոր դրութեանը վրայ բաւական ազդեցութիւն չունէր:

Ուիքլիֆ ծաղկեցաւ Անգղիայի մէջ՝ 1360ին, և Աստուածաշունչ Գիրքէն պապին դէմ վկայութիւններ կը բերէր· բայց ան ալ կատարեալ չիմացաւ թէ եկեղեցին մահաբեր հիւանդութիւնը՝ հաւատքով արդարանալու վարդապետութենէն զուրկ ըլլալն է:

Յովհաննէս Հուս որ Լութերէն դար մը առաջ սկսաւ խօսիլ Պոհեմիայի մէջ, իր նախորդներէն աւելի աղէկ իմացաւ քրիստոնէական ճշմարտութեան բուն էութիւնը· Անիկայ Քրիստոսէն շնորհք կը խնդրէր՝ միայն իր խաչովը և իր չարչարանքներուն նախատինքներովը պարծենալու: Բայց աւելի եկեղեցականաց գայթակղեցուցիչ վարքին դէմ զինեցաւ, քան թէ Հռոմէական եկեղեցիյին մոլոր վարդապետութեանցը դէմ ։ Այսու ամենայնիւ Բարեկարգութեան կարապետը եղաւ ան · իր խարուկին բոցերը այնպիսի հուր մը վառեցին եկեղեցւոյ մէջ՝ որ մեծ լոյս մը տուաւ անոր խաւարին ։

Յովհաննէս Հուս բանտին մէջ եղած ատենը՝ մարգարէական խօսքեր ալ ըսաւ · գուշակեց որ եկեղեցիին ճշմարիտ բարեկարգութեան ժամանակը մօտեցած է ։ Եւ երբ որ Բրակայ քաղաքէն վտարուած ստիպուեր էր Պոհեմիայի դաշտերը թափառելու, ուր տեղ անթիւ բազմութիւն ետեւէն կերթային անոր քարոզութիւնը լսելու՝ աս խօսքերը ըսաւ անոնց · “Չար մարդիկը՝ իրենց չարութիւնը ՚ի գործ դնել սկսան, անագորոյն որոգայթ մը լարելով սագին * ։ Բայց սագը՝ որ ընտանի թռչուն մըն է, հանդարտ կենդանի մը, ու շատ բարձր չթռչիր, թէ որ կրցաւ անոնց որոգայթները պատռել, ուրիշ թռչունները՝ որոնք աներկիւղ բարձրաթռիչ են օդոյն մէջ, ալ աւելի ուժով պիտի խորտակեն զանոնք” ։

“Ճշմարտութիւնը՝ կորովարիւ արծիւներ և բազէներ պիտի խրկէ անզօր սագի մը” ։ Աս կանխաձայնութիւնները՝ բարեկարգողներուն ձեռքով կատարուեցաւ ։

Դար մը անցաւ, ու Աւետարանին ջահը՝ որ բարեկարգողները վառեցին, լուսաւորեց արդարեւ շատ ժողովուրդներ, որոնք բերկրեցան անոր լուսովը ։

Բայց ան ատենները՝ կենաց խօսքը ոչ միայն լռեցաւ անոնց մէջ, զորոնք Հռովմայ եկեղեցին իր հակառակորդներուն տեղը դրեր էր · ճշմարտութիւնը բուն Հռովմէականութեանը ծոցն ալ բազմաթիւ վկաներ ունէր ։

Մետասաներորդ դարուն՝ Անսելմոս + Քանթէրպէրիի Արքեպիսկոպոսը, Քրիստոսի մարդեղութեան

---

* Հուս՝ սագ կը նշանակէ Պոհեմացւոց լեզուաւ ։ Տես երես 123 և 143 ։

+ Շտեմ · Պիտանի Գիտելեաց · 1844 տարւոյն · երես 35 ։

և միայն Անով մեղաց քաւութիւն ըլլալը վարդապետութիւնները հաստատեց իբրև գլխաւոր մասն քրիստոնէական հաւատոյ . և մէկ գրուածի մը մէջ՝ ուր որ աղէկ մեռնելու կերպը կըսորվեցընէ , սանկ կըսէ մեռնողին . “Միայն Յիսուս Քրիստոսի արդեանցը ապաւինէ” ։ Երկոտասաներորդ դարուն ալ՝ Սուրբն Բեռնարդոս յայտնաբարբառ կըքարոզէ փրկագործութեան խորհուրդը ։ “Թէ որ իմ մեղքս մէկ ուրիշէ մը կուգայ ինծի , կըսէ ան , ինչու համար իմ արդարութիւնս ալ նմանապէս ուրիշէ մը պիտի չշնորհուի ինծի . անշուշտ աւելի աղէկ է որ անիկայ տրուի ինծի՝ քան թէ բնածին եղած ըլլայ” ։ Նմանապէս շատ դպրոցականներ՝ ու ետքն ալ Գերսոն ատենադպիրը , եկեղեցւոյ մոլորութիւններուն և գէշ սովորութիւններուն դէմ սաստիկ մաքառեցան ։

Բայց ասոնք զանց ընելով՝ դառնանք հիմա ան բիւրաւոր աննշան անձանց , որոնք թէպէտ անծանօթ էին աշխարհիս , այսու ամենայնիւ Քրիստոսով ճշմարիտ կեանք ստացեր էին ։

Կրօնաւոր մը Արնօլտի անունով՝ իր հանդարտ խուցին մէջ ամէն օր աս եռանդագին աղօթքը կընէր . “Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս , ես կըհաւատամ որ միայն դուն ես իմ փրկութիւնս և իմ արդարութիւնս” ։

Բարեպաշտ եպիսկոպոս մը Գալ քաղաքին՝ Քրիստափոր Տը Ուտէնհայմ կոչուած , ապակիի վրայ նըկարուած պատկերի մը վրայ՝ որ դեռ կըկենայ Գալ քաղքին մէջ , իր անունը գրել տուաւ , և անոր բոլորտիքն ալ աս խօսքը . “Իմ յոյսս Քրիստոսի խաչն է . ես շնորհք կըփընտռեմ՝ և չէ թէ գործք” ։ Ինքը կուզէր որ անիկայ միշտ իր աչքին առջևը ունենայ ։

Կարթուսեան կարգէն խեղճ կրօնաւոր մը՝ Մարտինոս եղբայր անունով , սրտաշարժ դաւանութիւն մը գրեց , որուն մէջ այսպէս կըսէ . “Ամենողորմ Աստուած , *գիտեմ որ ես չեմ կրնար փրկուիլ, կամ քու արդարութիւնդ ուրիշ կերպով մը հաճեցունել, բայց միայն արդեամբ և անպարտ չարչարանօք և մահուամբ քու ամենասիրելի Որդւոյդ . . . Գթածդ Յիսուս, իմ փրկութիւնս քու ձեռքդ է ։ Դուն չես կրնար վերցունել ինծմէ քու սիրոյդ ձեռքը, ինչու որ ան զիս ստեղծեց, կազմեց և փրկեց ։ Դուն՝ մեծ ողորմութեամբ և անջնջելի կերպով իմ անունս գրեցիր երկաթի գրիչով մը, քու կողիդ՝ ձեռքերուդ և ոտքերուդ վրայ . . .": Նարեմիտ Կարթուսեանը աս իր դաւանութիւնը գրելէն ետքը՝ տուփի մը մէջ դրաւ զանիկայ և պահեց ծերպի մը մէջ իր խուցին պատին վրայ ։ Եղբայր Մարտինոսին բարեպաշտութիւնը երբեք պիտի չիմացուէր, թէ որ չգտնային յիշեալ տուփը՝ 21 Դեկտ. 1776 Կարթուսեանց վանքին մօտ տուն մը փլցընելու ժամանակին, որ ատենօք նոյն վանքին մէկ մասն էր ։ Որչափ վանքեր կան արդեօք, որ այսպիսի գանձեր պահած ունին ։*

Հազիւ թէ Կոստանդիա և Պալ քաղաքաց ժողովները եղեր էին, ուր տեղ Հուս և իր աշակերտները դատապարտեցան, որ Թովմաս Կոնեկտոս Կարմեղեան կրօնաւորը Ֆիանտրայի մէջ ծաղկեցաւ ու յայտնաբարբառ քարոզեց թէ Հռոմայ մէջ շատ անկարգութիւններ կըլլան, թէ եկեղեցին բարեկարգութեան կարօտ է, և թէ Աստուծոյ ծառայելով՝ պէտք չէ պապին բանադրանքէն վախնալ ։ Ֆիանտրացիք մեծ եռանդով անոր խօսքը լսեցին . Հռոմ այրեց զանիկայ 1432 ին, և Կոնեկտոսի ժամանակիցները բարձրաձայն վկայեցին թէ Աստուած փառաւորեց զանիկայ երկնից մէջ ։

Անդրէաս Կռայնի Արքեպիսկոպոսը և կարդինալը Հռոմ գտնուելով, կայսեր կողմանէ դեսպանութեան պաշտօնով եկած, երբոր տեսաւ թէ պապին Սրբազնութիւնը՝ որուն միամտութեամբ հաւտացեր էր, առասպել բան մըն է և ոչ ուրիշ բան, զարմացաւ մնաց . և իր պարզմտութեամբը Աւետարանական խրատներ գրեց Սիքստոս Չորրորդին , որուն պատասխան տուին ծայր ընելով զինքը և հալածելով ։ Անատենը Անդրէաս (1482ին) նոր ժողով մը ընել ուզեց Պալ քաղաքին մէջը ։ “Բովանդակ ընդհանուր եկեղեցին , կըսէր , երկպառակութիւններով , հերետիկոսութիւններով , մեղքերով , մոլութիւններով , անիրաւութիւններով և անթիւ չարիքներով սասաներ է . անանկ որ՝ մօտ է անոր խորասոյզ ըլլալը դատապարտութեան սոսկալի անդունդին մէջ ։ Վասն որոյ կը ծանուցանեմք թէ պէտք է ընդհանուր ժողով մը ընել կաթողիկէ հաւատոյ բարեկարգութեանը և բարուց ուղղութեանը համար” ։ Սակայն Կռայնի արքեպիսկոպոսը բանտը դրուեցաւ Պալ քաղաքին մէջ , ուր տեղ իր կեանքը վճարեց ։ Հենրիկոս Ինստիտորիս անունով սրբաքննիչը՝ որ անոր դէմ դատախազութիւն ընողներուն առաջինը եղաւ , աս նշանաւոր խօսքը գրեց . “Բոլոր աշխարհս կաղաղակէ և ժողով կը խնդրէ . բայց չկայ ամենևին մարդկային զօրութիւն մը որ կարող ըլլայ ժողով ընելով բարեկարգել զեկեղեցին ։ Ամենաբարձրեալը ուրիշ միջոց մը պիտի բանեցունէ , որ հիմա անծանօթ է մեզի , թէև շատ մօտ ըլլայ ան . և աս միջոցով՝ եկեղեցին իր նախնական վիճակը պիտի ընդունի” ։ Սրբաքննիչի մը բրած աս նշանաւոր մարգարէութիւնը՝ ան նոյն տարիները որ Լութեր ծնաւ , Բարեկարգութեան ամենէն ընտիր ջատագովութիւնն է ։

Հերոնիմոս Սավօնարօլա . Պոլօնիայի մէջ 1475ին , Դոմինիկեան կարգը մտնելէն քիչ մը ետքը՝ ինքզինքը շարունակ աղօթք ընելու , ծոմ պահելու և ուրիշ ճգնութիւններու տալով՝ կաղաղակէր . “Ո՛վ դու՝ որ բարի ես , քու բարութեամբդ սորվեցուր ինծի քու արդարութիւններդ” ։ Ֆիօրէնցա տարուելով 1489ին՝ ազդու քարոզներ կուտար . իր ձայնը սրտերուն կըթափանցէր , իր երեսը կրակ կըկտրէր , և իր շարժմունքը հրապուրիչ գեղեցկութիւն մը ունէր : "Պէտք է նորոգել զեկեղեցին" , կըսէր բարձրաձայն : Այն ատենն ալ կըհաստատէր ան մեծ սկզբունքը՝ որ միայն կարող էր կենդանութիւն պարգևել եկեղեցիին : "Աստուած՝ կըսէր , մարդուն մեղացը ձրի թողութիւն կուտայ , և կարդարացընէ զանիկայ միայն իր ողորմութեամբը : Որչափ արդարներ որ կան երկրի վրայ , այնչափ ալ գթութիւն և կարեկցութիւն կայ երկինքը . քանզի ոչ ոք իր գործքովը կըփրկուի կամ կրնայ ինքիրմէն պարծենալ . և թէ Աստուծոյ առջևը հարցուէր բոլոր արդարներուն թէ՝ "Դուք ձեր կարողութիւնո՞վը փրկուեցաք", ամէնն ալ պիտի աղաղակէին միաբերան , Ոչ թէ մեզի , ո՛վ Տէր , չէ թէ մեզի , հապա քու անունիդ տրուի փառքը : Վասն որոյ՝ ո՛վ Տէր , ես քու ողորմութիւնդ կըփնտըռեմ , ու իմ արդարութիւնս չեմ մատուցաներ քեզի . բայց երբոր դուն ինծի արդարացընես քու շնորհքովդ , անատենը քու արդարութիւնդ իմս է . ինչու որ շնորհքն է Աստուծոյ արդարութիւնը : Ուստի՝ ո՛վ մարդ , որչափ երկար ժամանակ որ դուն չես հաւատար , դուն զրկուած ես շնորհքէն՝ մեղաւոր ըլլալուդ համար : Տէր Աստուած փրկէ զիս քու արդարութեամբդ , այսինքն՝ քու Որդւովդ , որ անիկայ միայն արդար գտնուեցաւ մարդոց մէջը" : Այսպէս հաւատքով արդարանալու ան մեծ և սրբազան վարդապետութիւնը խնդութեամբ լցուց Սավօնարօլային սիրտը : Ուստի եկեղեցական մեծերը փուճ տեղը կըհակառակէին անոր . գիտէր որ Աստուծոյ պատգամները՝ տեսանելի եկեղեցիէն աւելի պատուական են , և որ պէտք է քարոզել զանոնք , թէ եկեղեցիին կամքովը ըլլայ , թէ առանց անոր կամացը , և թէ անոր կամքին դէմ ալ : Ուստի կաղաղակէր միշտ . "փախէ՛ք , հեռու փախէ՛ք Բաբիլոնէն" . աս անունով Հռովմը իմացընելով : Շատ չգնաց Հռովմ իր սովորական կերռոմը պատասխան տուաւ անոր ։ 1497ին՝ Աղէքսանդր Զ. չարասէր պապը կոնդակ մը հրատարակեց անոր դէմ, և 1498ին՝ պէսպէս տանջանքներ տալէն ետև աս բարեկարգողին՝ ողջ ողջ այրեցին զանիկայ ։

Յովհաննէս Միլրէր Ֆրանչիսկեանը Դուրնեցի , որ թէպէտ չերևնար թէ ջերմեռանդ վանական մը եղած ըլլայ , այսու ամենայնիւ սաստկութեամբ կըխօսի եկեղեցիին խանգարուելուն դէմ ։ “Աւելի աղէկ է կըսէ , որ մէկ մարդ մը իր տղուն վիզը կտրէ , քան թէ մեծցունէ զանիկայ այնպիսի կրօնքի մը մէջ որ բարեկարգեալ չէ ։ Թէ որ ժողովրդապետը կամ քահանայ մը կնիկ պահէ իր տանը մէջ , պարտիք երթալ ան տունը , և բռնութեամբ կամ խայտառակութեամբ կնիկը անկից դուրս հանել ։ Կան ոմանք որ Կոյս Մարիամին աղօթք կընեն , որպէս զի կարենան տեսնել զՍուրբ Կոյսը իրենց մահուան ժամուն ։ Դուն սատանան պիտի տեսնես , չէ թէ զԿոյսն Մարիամ”։ Աս կրօնաւորը ստիպեցին որ իր ըսածները հերքէ , ու ան ալ չկրնալով դէմ կենալ՝ հերքեց զանոնք 1498ին ։

Յովհաննէս Լայլիէր Սօրպոնեան վարդապետը՝ 1484ին , եկեղեցական մեծերուն բռնաւորական իշխանութեանը դէմ գրեց . “Բոլոր եկեղեցականները՝ ըսաւ , հաւասար իշխանութիւն մը առեր են Քրիստոսէ ։ Հռոմէական եկեղեցին՝ բնաւ միւս եկեղեցիներուն գլուխը չէ ։—Դուք պարտիք , կըսէր , Աստուծոյ և Առաքելոց պատուէրները պահել , ու բոլոր եպիսկոպոսներուն և եկեղեցականաց մեծերուն պատուէրները . . . ոչինչ բան մը սեպել . ինչու որ անոնք իրենց սնոտի հրամաններովը կործանեցին զեկեղեցին ։—Արևելեան եկեղեցւոյ քահանաները՝ իրենց ամուսնանալովը բնաւ չեն մեղանչեր . ուստի թէ որ մենք ալ ամուսնանայինք Արևմտեան եկեղեցւոյ մէջ՝ չէինք մեղանչեր ։—Սուրբ Սեղբեստրոսէն 'ի վեր՝ Հռոմայ եկեղեցին այլ ևս Քրիքիստոսի եկեղեցին չէ , հապա պաշտօնի հասնելու և ըստակ շահելու եկեղեցի մը" ։

Յովհաննէս Տը Վեսաղիա՝ Երֆուրթի աստուածաբան վարդապետը , որ շատ մտացի և բարեբարոյ մարդ մըն էր , գրեց ան մոլորութիւններուն դէմ՝ որոնց վրայ հիմնեալ է եկեղեցականաց իշխանութիւնը · և բարձրաձայն քարոզեց թէ Սուրբ Գիրքն է հաւատոյ մի միայն աղբիւրը ։ "Չէ թէ կրօնը (այսինքն՝ վանական վիճակն) է մեզ փրկողը , ըստ քանի մը կրօնաւորներու , բայց միայն Աստուծոյ շնորհքը ։—Աստուած 'ի յաւիտենից սահմաներ է մէկ Գիրք մը , որուն մէջ բոլոր իր ընտրեալներուն անունները գրած է · ուր ով որ գրուած չէ նէ՝ յաւիտենական ընտրելոց կարգը պիտի չանցնի · և ով որ հոն գրուած է նէ , իր անունը երբէք պիտի չաւրուի անկից ։—Ընտրեալները՝ միայն Աստուծոյ շնորհքովը փրկուած են ։ Ան՝ որ Աստուած կուզէ փրկել իր շնորհքը անոր տալով , պիտի փրկուի , թէև աշխարհիս մէջ բոլոր քահանաները զանիկայ դատապարտեն և բանադրեն ։ Եւ ան՝ որն որ Աստուած կուզէ դատապարտել , թէև ամէնն ալ փրկել ուզեն զանիկայ , պիտի դատապարտուի ։—Ի՜նչ յանդգնութիւն է առաքելոց յաջորդներուն ըրածը , որոնք կըհրամայեն՝ չէ թէ ինչ որ Քրիստոս պատուիրեր է իր Սուրբ Գրքերուն մէջը , բայց ինչ որ իրենց խելքը կըփչէ , արծաթսիրութիւն և հրամայելու մոլեգնութիւնը ունենալով ։—Ես կանարգեմ պապը , զեկեղեցին և զժողովուրդները , և կըգովեմ կըպատուեմ զՅիսուս Քրիստոս"։ Վեսաղիա հետըզհետէ աս ճշմարտութիւններէն համոզուած՝ ամպիոնէն ալ աներկիւղ քարոզեց զանոնք , և սկսաւ Հուսեանց կողմէն եկողներուն հետ տեսնուիլ ։ Աս քաջասիրտ ծերունին՝ որ տկար , հիւանդութենէ նիհարցած ու կորաքամակ էր , և հազիւ թէ իր գաւազանին կռթնելով կրնար քալել , դողդոջուն ոտքերով սրբաքննութեան տեանը ներկայացաւ, և բանտի մէջ մեռաւ 1482ին :

Սակայն՝ Բարեկարգութեան յառաջընթացներուն մէջ խիստ երևելի եղաւ Յովհաննէս Վէսսէլը, մականուանեալ "լոյս աշխարհի", որ ճշմարտութեան համար մեծ քաջութիւն և սէր ունէր, որ յաջորդաբար Գօլօնիա, Լուվէն, Փարիզ, Հայտէլպէրկ և Գրօնինկ քաղաքներուն մէջ աստուածաբանութեան վարդապետ կարգեցաւ, և որուն համար կըսէ Լուտեր, "Թէ որ ես յառաջագոյն կարդացած ըլլայի անոր գրուածքները, գուցէ իմ թշնամիներս հաւատային թէ Լուտեր ամէն բան Վէսսէլէն սորված է, այնքան իր միտքը և իմս համաձայն են իրարու հետ" : "Պօղոս և Յակոբոս Առաքեալները՝ կըսէ Վէսսէլ, տարբեր բաներ կըզրուցեն, բայց ոչ իրարու հակառակ : Թէ մէկը և թէ մէկալը կըսեն որ արդարը հաւատքով կապրի, բայց այն հաւատքով՝ որ սիրով կըյաջողի : Ան՝ որ Աւետարանը լսելով կըհաւատայ, կըփափաքի, կըյուսայ, կըվստահի աւետաբեր խօսքերուն, և կըսիրէ զԱնիկայ որ զինքը կարդարացընէ և երանելի կընէ, անատենը բոլորովին անձնանուէր կըլլայ անոր՝ որ կըսիրէ, և բան մը իրեն չըյատկացըներ, որովհետև գիտէ որ ինքիրմէ բան մը չունի :—Ոչխարը պիտի զանազանէ այն խոտերը՝ որով զինքը կըսնուցանեն. և վնասակարներէն զգոյշ պիտի կենայ, թէ և հովիւը ինք իր ձեռօքը տայ անոր : Ժողովուրդը պարտի հովիւներուն ետևէն երթալ արծելու տեղը. բայց երբոր այն հովիւները արծելու տեղը չեն տանիր զիրենք, ալ հովիւ չեն անոնք. և այն ժամանակը՝ որովհետև իրենց պաշտօնը չեն կատարեր, հօտն ալ պարտական չէ անոնց հնազանդելու : Առաջնորդներուն և վարդապետներուն պատուէրները այն կերպովը միայն կատարել պէտք է, ինչպէս որ Պօղոս Առաքեալը կըպատուիրէ (ա Թես. ե. 21). կամ՝ քանի որ Մովսէսի աթոռը նստած, Մովսէսի պէս կըխօսին : Մենք

Աստուծոյ ծառաներն եմք՝ չէ թէ պապին, ինչպէս որ գրուած է. “Դուն երկրպագութիւն պիտի ընես քու Տէր Աստուծոյդ, և անոր միայն պիտի ծառայես”։

Այսպէս՝ որչափ որ Նարեկարգութիւնը կըմօտիկնար, ճշմարտութիւնը քարոզող ձայներն ալ կըշատնային։

Բայց ասկից աւելին կար. Նարեկարգութիւնը ոչ միայն վարդապետաց մէջն էր, այլ նաև ժողովրդոց մէջը։ Ուիքլիֆի վարդապետութիւնները Օքսփորթէն ելլելով բովանդակ քրիստոնէից մէջը տարածուեր էր, ու համախոհներ պահած էր Պաւարիայի, Սուէվիայի, Ֆրանկօնիայի և Բրուսիայի մէջ։ Պոհեմիայի մէջ՝ անմիաբանութեանց և պատերազմաց ծոցէն վերջապէս հանդարտաբարոյ և քրիստոսասէր ժողովուրդ մը ծաղկեր էր, նախնական եկեղեցիին նման՝ որ շատ ազդուութիւն կուտար աւետարանական ան մեծ սկզբունքին, թէ “Ինքը Քրիստոս է վէմը, որուն վրայ եկեղեցին շինուած է, և ոչ Պետրոս առաքեալը և իր յաջորդը”։

Ան ատենը եկեղեցին կըզգար որ պատերազմին ժամը մերձենալու վրայ է. վասն զի շատ վարդապետներ՝ հընգետասաներորդ դարուն վերջերը գուշակեր էին, թէ մօտ է Նարեկարգութիւնը։

Օգոստինեանց մեծաւորը Անդրէաս Փրօլէս, որ գրեթէ կէս դարու մը չափ աս միաբանութիւնը կառավարեց, և որ անդրդուելի քաջութեամբ հաստատուն պահեց իր կարգին մէջ սրբոյն Օգոստինոսի վարդապետութիւնները, իր կրօնակից եղբարցը հետ Վերնիկէրոտի մօտ՝ Հիմէլփորթի վանքը բնակելով, շատ անգամ Աստուծոյ Խօսքը կարդացուած ատենը, կըդառնար ասանկ կըսէր մտադիր կրօնաւորներուն. “Ե՛ղբարք աՀա կըլսէք Աստուածաշնչի վկայութիւնը. անիկայ կըսէ թէ մենք ինչ որ եմք նէ՝ շնորհքով եմք, և անով միայն ունիմք՝ ինչ որ ունիմք նէ։ Ասկի՞ց է ուրեմն այնքան խաւարը , և այնքան սոսկալի սնապաշտութիւնները . . . ։ Ո՛վ եղբարք , քրիստոնէութիւնը՝ մեծ և աներկիւղ Բարեկարգութեան մը կարօտ է . և արդէն կը տեսնեմ որ անիկայ մօտենալու վրայ է"։ Անատենը կրօնաւորները կաղաղակէին ըսելով . "Ինչո՞ւ համար դու ինքնդ չես սկսիր աս Բարեկարգութիւնը ընել , և այնքան մոլորութիւններու դէմ կենալ"։ Իսկ ծերունի մեծաւորը պատասխան կուտար . "Կը տեսնէք , եղբարք , որ ես ծերացած եմ և մարմնով տկար . նաև չունիմ ան գիտութիւնը , հանճարը և պերճախօսութիւնը որ այսպիսի մեծ գործը կը պահանջէ : Բայց Աստուած պիտի յարուցանէ ախոյեան մը , որ իր երիտասարդական հասակովը , ուժովը , խելքովը , գիտութեամբը և պերճախօսութեամբը՝ առաջին տեղը պիտի գրաւէ : Անիկայ Բարեկարգութիւնը պիտի սկսի , անիկայ մոլորութեան դէմ պիտի կենայ , և Աստուած այնպիսի քաջութիւն մը պիտի տայ անոր՝ որ համարձակի մեծամեծ մարդոց դէմ կենալու" :

Ֆրանչիսկեան կարգէն կրօնաւոր մը Յովհաննէս Հիլդէն անունով՝ Այզենախ քաղաքին վանքը կը բնակէր , Թուրինկիայի մէջ : Ասիկայ մտադրութեամբ կարդաց Դանիէլի մարգարէութիւնները և Սրբոյն Յովհաննու Յայտնութիւնը . ու աս գրքերուն վրայով մեկնութիւն մըն ալ գրելով՝ պախարակեց վանական կարգին խիստ գէշ սովորութիւնները : Ասոր կրօնաւորները բարկացան և բանտը դրին զանիկայ . ուր տեղ իր ծերութիւնը և բանտին աղտեղութիւնը պատճառ եղան որ ծանր հիւանդութիւն մը եկաւ վրան : Ողորմելի կըրօնաւորը՝ իրենց առաջնորդ եղբայրը կանչել տուաւ ։ Ասիկայ եկածին պէս՝ առանց հարցընելու թէ ինչ ըսելիք ունի բանտարկեալը , բորբոքեցաւ բարկութեամբ և սկսեց սաստիկ յանդիմանել զանիկայ իր վարդապետութեանը համար , որ հակառակ էր՝ (կըսէ ժամանակագրութիւնը) կրօնաւորաց խոհանոցին : Ան ատենը

Ֆրանչիսկեան կրօնաւորը իր հիւանդութիւնը մոռնալով և 'ի խորոց սրտէ հառաչելով մը՝ ըսաւ · “Այս հանդարտութեամբ կըհամբերեմ քու նախատինքներուդ, Քրիստոսի սիրոյն համար · վասն զի ես չըսի անանկ խօսք մը՝ որ վանական կեանքին վնաս մը տայ · միայն թէ յանդիմանեցի խիստ երևելի եղած գէշ սովորութիւնները ։ “Սակայն (շարունակեց անիկայ իր խօսքը,) ուրիշ մէկը գալու է, յամի Տեառն 1516ին · անիկայ ձեզ պիտի ջնջէ, ու դուք պիտի չկրնաք անոր դէմ կենալու”։ Յովհաննէս Հիլդէն որ գուշակած էր թէ աշխարհիս վախճանը պիտի ըլլայ 1651ին, այս անգամ շատ չխաբուեցաւ գալու բարեկարգողին ժամանակը գուշակելով · քանզի քիչ մը ատենէն ետքը իր բանտին մօտ տեղ մը Լուտեր ծնաւ · ու նոյն Այզէնախ քաղքին մէջ՝ ուր որ աս կրօնաւորը բանտը դրուեր էր, անիկայ ուսում սորվելու սկսաւ, և հրապարակաւ ձեռք զարկաւ եկեղեցին բարեկարգելու · միայն թէ Ֆրանչիսկեան կրօնաւորին ըսած ժամանակէն տարի մը ետքը եղաւ աս բանը ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ.

ԱՅՍՊԷՍ իշխանները և ժողովուրդները, եկեղեցւոյ կենդանի անդամները և աստուածաբանները, իւրաքանչիւր ոք իր վիճակին մէջ կաշխատէր պատրաստելու ան գործը՝ որ վեշտասաներորդ դարը պիտի յայտնէր ։ Սակայն Բարեկարգութիւնը ուրիշ օգնական մըն ալ պիտի ունենար, և ասիկայ էր գիտուններուն դասը ։

Մարդկային հանճարը՝ Իտալիայի մէջ իր ազատութեան առաջին թռիչը արձակեց ։

Արդէն չորեքտասաներորդ դարուն Տանդէ և փեթբարգա՝ Հռովմայ նախնի բանաստեղծները կըպատուէին, բայց նոյն ատենը՝ առաջինը դժոխքին մէջ կըդնէր Հռովմայ հզօր պապերը , և երկրորդը համարձակաձայն բողոքելով՝ նախնական եկեղեցւոյ սահմանադրութիւնը կըպահանջէր ։ Հնգետասաներորդ դարուն սկզբնաւորութեանը՝ Յովհաննէս Ռաւեննացին մեծանուն հանդիսացաւ Պատուայի և Ֆիորէնցայի մէջ՝ լատինական դրագիտութիւնը սորվեցընելովը . Նմանապէս Գրիզօլորաս՝ Ֆիորէնցայի և Պաւիայի մէջ , Յունաց ընտիր մատենագրութիւնները թարգմանելովը ։

Այսպէս Արևելքէն նոր նշոյլներ ծագեցաւ Արևմտեան կողմը ։ Գէորգ Տրապիզոնցին , Արգիրոպուլոս , Բեսարիոն , Լասկարիդ , Քաղկոնտիղաս և ուրիշ շատ գիտնական անձինք՝ բովանդակ Արևմուտք տարածեցին Յունաստանի և անոր երևելի մատենագիրներուն վրայ իրենց ունեցած սէրը . անանկ որ Իտալացւոց հայրենասիրութեան իղձը շարժելով՝ ծաղկեցաւ Իտալիա գիտուն մարդիկներով ։ Ասոնց մէջ անուանի եղան Գասպարինոս , Աւրիսպաս , Արեթինոս , Փոկիոս և Վալլաս , որոնք Լատինացւոց հնութեան վաղեմի պատիւը տեղը բերելու ջանացին ։ Անատենը լուսոյ մեծ նշոյլ մը ծագեցաւ , ուսկից Հռովմ անշուշտ պիտի վնասուէր ։

Ստոյգ է որ աս գիտնականները բարձրաձայն կըվըկայէին , թէ իրենց գիտութիւնը ամենևին վնաս մը չունի եկեղեցւոյ հաւատքին . սակայն բարեկարգողներէն շատ առաջ՝ դպրոցական վարդապետներուն դէմ կեցան ու զանոնք ծաղր ըրին ։ Մէկ քանիները ևս Աւետարանին վարդապետութիւնները քարոզեցին , և Հռովմայ խիստ յարգելի եղած բաներուն անգամ դպան ։ Արդէն Տանդէ բանաստեղծը՝ որ թէպէտ Հռովմէական վարդապետութիւններուն մեծ մասին յարեալ էր , այսու ամենայնիւ յայտնի կըքարոզէր հաւատոյ զօրութիւնը , ինչպէս որ բարեկարգողները ըրին . քանզի ըսած էր ան՝

թէ "Ճշմարիտ հաւատքն է որ մեզ երկնաքաղաքացի կընէ : Հաւատքը՝ Աւետարանական վարդապետութեանը նայելով՝ կենաց սկիզբն է . ան կայծն է որ միշտ աւելի տարածուելով՝ պայծառափայլ բոց մը կը դառնայ և մեզ կը լուսաւորէ, ինչպէս որ աստղերը երկինքը կը լուսաւորեն : Առանց հաւատոյ՝ ո՛չ բարեգործութիւն կայ և ո՛չ համեստ կենցաղավարութիւն մը՝ որ կարենան օգնել մեզի : Մեղքը որչափ որ մեծ ըլլայ՝ աստուածային շնորհաց բաղուկները ալ աւելի մեծ են : Մարդուս հոգին՝ պապերուն բանադրանքովը չկորսուիր : Աստուծմէ միայն մեր արդարութիւնը կուգայ հաւատքով" :

Ժամանակէ մը ետքն ալ Լաւրենտիոս Վալլա՝ եկեղեցւոյ կարծիքները հնութեան ուսումով քննեց : Յիսուի Քրիստոսի և Աբգար թագաւորին մէջ եղած թղթակցութեան վաւերական ըլլալը ուրացաւ . հերքեց Առաքելական Հանգանակին երբ շինուելուն աւանդութիւնը , և քանդեց ան հիմունքը՝ որոնց վրայ հաստատուեր էր ան կարծեցեալ ժառանգութիւնը , որուն համար կըսուի թէ պապերը Կոստանդիանոսէն առած են :

Բայց ան մեծ լոյսը որ նախնեաց մատենագրութիւնները կարդալէն ծագեցաւ հնգետասաներորդ դարուն , աւելի յարմարութիւն ունէր հաւատքը կործանելու՝ քան թէ շինելու : Ո՛չ Հոմերոսի և ո՛չ Վիրգիլիոսի գործն էր զեկեղեցին բարեկարգելը : Ընտիր ուսմանց , գիտութեանց և արհեստից ծաղկիլը՝ երբէք կրօնին բարեկարգութեան պատճառ չեղաւ : Բանաստեղծներուն հեթանոսութիւնը վերստին երեւնալով Իտալիայի մէջ՝ աւելի ձեռնտու եղաւ մարդոց սրտին բնական հեթանոսութիւնը հաստատելու : Եւ վերջապէս գիտնականներուն մէջ անանկ անհաւատութիւն մը ծնաւ , որ թէպէտ երեսանց եկեղեցւոյ հնազանդութիւն կը ցուցընէր , բայց քրիստոնէական կրօնին խիստ մեծ ճշմարտութեանցը դէմ կը մաքառէր : Ահա՛ այսպէս՝ փիլիսոփայական կրօնը երբեք պիտի չկրնայ զեկեղեցին և զաշխարհը նորէն ծընանելու :

Ի՞նչ պիտի պատահէր ուրեմն, թէ որ ճշմարիտ քրիստոնէութիւնը աշխարհիս մէջ երևցած չըլլար, և թէ որ հաւատքը՝ իր զօրութեամբը և սրբութեամբը՝ մարդոց սրտերը վերստին չլեցունէր : Բարեկարգութիւնը կրօնը ազատեց, և անոր հետ մարդկային ընկերութիւնն ալ : Թէ որ Հռովմայ եկեղեցին՝ Աստուծոյ փառքին և ժողովրդոց երջանկութեանը սրտանց փափաքէր, ուրախութեամբ պիտի ընդունէր զԲարեկարգութիւնը : Բայց աս բաները Լեոն Ժ պապին ի՞նչ հոգն էր :

Այսու ամենայնիւ անհնար էր որ մէկ ջահ մը վառուած ըլլար Իտալիայի մէջ, և իր լոյսը՝ Ալպեան լեռներուն անդին կողմը չտեսնուէր. ուստի անցնինք հիմա Գերմանիա :

Նախնեաց գրականութեան ուսումը՝ Գերմանիայի մէջ անանկ արդիւնք մը ունեցաւ՝ որ Իտալիայի և Գաղղիայի մէջ ունեցածէն գլխովին տարբեր էր. վասն զի աս ուսումը ան երկրին մէջ՝ հաւատոյ հետ միացաւ : Ասոնց առաջին նորոգիչները Իտալիայի և Գաղղիայի մէջ, թեթեւամիտ և շատ անգամ անհամեստ վարք մը ունեցան : Իսկ անոնց յաջորդները Գերմանիոյ մէջ՝ ծանրաբարոյ էին, ու բարի նախանձով լցուած՝ ճշմարտութիւնը կը փընտռէին : Իտալիա՝ գրականութիւնը և արտաքին գիտութիւնները գովելով, անհաւատ հակառակորդներ ծընաւ. իսկ Գերմանիա՝ խորին աստուածաբանութեան պարապելով և մտադրութեամբ սորվելով, ծնաւ Հռովմայ դէմ անա՛նկ հակառակորդներ, որոնք կատարեալ հաւատով լցուած էին :

Ճշմարտութիւնը յաղթական հանդիսանալու համար, պէտք էր նախ որ ան զէնքերը՝ որոնցմով պիտի յաղթէր, Հին և Նոր Կտակարանին սուրբ Գիրքերը ըլլային : Հարկաւոր էր որ քրիստոնէից մէջ վերստին արծարծուէր Եբրայական և Յունական սուրբ Գրոց սէրը և ուսումը : Եւ ան մարդը՝ որն որ Աստուածային Նախախնամութիւնը ընտրեց աս գործոյն համար, Յովհաննէս Հռեւկղինոս կը կոչուէր :

Փորցհէյմի եկեղեցիին դասէն պատանիի՝ մը խիստ գեղեցիկ ձայնը կը լսուէր · անանկ որ՝ անիկայ Պատ քաղաքի իշխանին ուշադրութիւնը իրեն գրաւեց : Յովհաննէս Հռեւկղինոսին ձայնն էր, ան բարեբարոյ և զուարթամիտ պատանիին, որ նոյն քաղաքը բնակող համեստ մարդու մը զաւակ էր : Իշխանը շատ սէր ձգեց անոր վրայ, և 1743ին՝ որոշեց որ անիկայ իր Փրիդերիկոս որդւոյն հետ Փարիզու համալսարանը խրկէ · Հռեւկղինոս գտաւ հոն՝ Սպարտացի Հերոնիմոսը և Յովհաննէս Վէսսէլը՝ "Լոյս աշխարհի" կոչուած · և առիթ ունեցաւ այսպիսի հմուտ վարժապետներէն Յունական և Եբրայական լեզուները սորվելու : Ան Գերմանացի աղքատ պատանին՝ հարուստ աշակերտաց համար կօրինակէր Հոմերոսի երգերը և Իսոկրատէսին խօսքերը, ու սանկ վաստակով մը կը շարունակէր իր ուսմունքը ու գիրքեր ծախու կառնէր :

Ապա հետագայ խօսքերը լսեց Վէսսէլի բերնէն, որոնք սաստիկ տպաւորեցան իր մտքին մէջը · "Պապերը կրնան սխալիլ : Մարդոց որ և իցէ ըրած գործքերը մեղաց քաւութեան համար՝ հայհոյութիւն են Քրիստոսի դէմ, որ հաշտեցուց և արդարացուց մարդկային ազգը : Աստուած միայն ունի կատարեալ արձակում տալու իշխանութիւնը · հարկաւոր չէ որ մէկը իր մեղքերը քահանային խոստովանի : Բնաւ քաւարան չկայ" . . . :

Քիչ մը ատենէն ետքը Եբերհարդ Վիրդէմպէրկցին՝ Դուպինկէն քաղաքը կանչեց զՀռեւկղինոս, որ աս քաղաքի նորահաստատ համալսարանը զարդարէ և ծաղկեցընէ :

Կայսրընտիրը՝ 1495ին Հռոմ խրկեց զանիկայ, ուր տեղ իր ունեցած բոլոր ժամանակը՝ Եբրայական լեզուին մէջ յառաջադիմութիւն ընելու գործածեց, Աբդիա Սփորն գիտուն Իսրայէլացիին քովը:

Երբոր Հռեւկղինոս Գերմանիա դարձաւ, թարգմանեց և բացատրեց ապաշխարութեան սաղմոսները, սրբագրեց Վուլկաթա ըսուած Լատիներէն Աստուածաշունչը, և մանաւանդ քերականութիւն և բառարան մը հրատարակելով առաջին անգամ Գերմանիայի մէջ, մեծ յարգ և համբաւ ունեցաւ:

Բայց Հռեւկղինոս՝ ոչ միայն իր գրուածքներովը, այլ իր վարքովն ալ կը ջանար Ճշմարտութեան թագաւորութիւնը յառաջացընելու: Ո՛չ ստակի կը խնայէր և ո՛չ աշխատութեան, Գերմանիա բերել տալու Յունարէն և Լատիներէն ընտիր մատենագրութիւնները՝ որ Իտալիայի մէջ կը տպուէին. և աս կերպով՝ աննշան մէկու մը տղան կաշխատէր իր ազգը լուսաւորելու՝ հարուստ ատենակալներէն և զօրեղ իշխաններէն աւելի: Իր խօսքերը մեծ ազդեցութիւն մը ունէին պատանիներուն վրայ. և աս բանիս համար՝ Բարեկարգութիւնը խիստ շնորհապարտ է անոր: Աս ըսածնուս միայն մէկ օրինակը կը դնենք հոս: Զինագործի մը զաւակ՝ պատանի մը՝ Շուարցէրդ (Սեւ հող) կոչուած, որ Հռեւկղինոսի ազգականն էր, ուսմունք սորվելու համար եկաւ անոր Եղիսաբեթ քրոջը տունը բնակեցաւ: Հռեւկղինոս ուրախութեամբ լցուեցաւ, տեսնելով ծաղկահասակ աշակերտին ուշիմութիւնը և ջանասիրութիւնը. սիրով ընդունեց զանիկայ, ազդու խօսքերով խրատեց, գրքեր ընծայ տուաւ անոր, ու բան մը չխնայեց անկից, որպէս զի իր ազգականը՝ եկեղեցիին և հայրենեաց օգտակար մարդ մը ըլլայ: Եւ ցնծութիւն մը կըզգար իր սրտին մէջը՝ երբոր կը տեսնէր որ իր գործը արդիւնաւոր ըլլալու վրայ է: Ուստի անոր Գերմաներէն Շուարցէրդ անունը բարբարոսական համարելով, Յունարէնի թարգմանեց ըստ սովորութեան ան ժամանակին, և անուանեց զանիկայ Մելանկտոն, որ ետքը Լուտերի հռչակաւոր բարեկամը եղաւ։

Երբ որ Ռեւկլինոս հանդարտութեամբ իր ուսմանցը կըպարապէր, դպրոցականներուն թշնամութիւնը առիթ տուաւ որ յանկարծ՝ իր կամացը դէմ, մեծ վէճի մը մէջ մտնէ. և աս բանը Բարեկարգութեան նախապատրաստութիւն մը եղաւ։

Կողոնիայի մէջ մկրտեալ Ռաբբի մը կար Փֆեֆերքորն անունով, որ մտերիմ բարեկամութիւն ունէր Օխստրատէն սրբաքննիչին հետ։ Աս մարդուն հետ՝ Դոմինիկեանները Մաքսիմիլեանոս կայսրէն հրաման մը առին յատուկ իրենց խնդրանօքը, որ Հրէաները՝ Աստուածաշնչէն զատ, իրենց ամէն գրքերը նոյն քաղաքին դատարանը բերեն։ Աս գրքերը պիտի այրէին հոն, պատճառելով թէ անոնց մէջ շատ հայհոյութիւններ գրուած են Յիսուս Քրիստոսի դէմ։ Պէտք է խոստովանիլ թէ ան գրքերուն մէջ հայհոյութիւն չկար ալ նէ՝ գոնէ շատ անտեղի խօսքեր կային, և թէ Հրէաները մեծ կորուստ մը չէին ըներ յիշեալ հրամանը 'ի գործ դրուելուն։

Կայսրը հրաւիրեց զՌեւկլինոս, որ աս գրքերուն վըրայով իր կարծիքը ղրկէ։ Ան ալ զատեց անոնց մէջէն քրիստոնէութեան դէմ գրուած գրքերը, և տուաւ որ այրեն. բայց ջանաց մնացածները ազատելու։ “Իսրայէլացիները դարձի բերելու լաւագոյն միջոցը ան է, ըսաւ, որ ամէն մէկ համալսարանին մէջ Եբրայական լեզուի համար երկու վարժապետ դրուի, որոնք աստուածաբաններուն սորվեցունեն Եբրայեցերէն Աստուածաշունչը կարդալ, և այսպէս ջրել աս ժողովուրդին Ռաբբիներուն խօսքը”։ Ասոր վրայ Հրէաները հրաման ընդունեցին որ իրենց գրքերը ետ առնեն։

Ան ատենը նորահաւատ Ռաբբին և սրբաքննիչը կատաղի ձայներ հանեցին , ինչպէս կընեն անօթի ագռաւները՝ երբ որ իրենց որսը կըփախցընեն : Ռուեկղլինոսի գրուածքներուն մէջէն քանի մը խօսք ընտրեցին , ու անոնց ծուռ մեկնութիւններ տալով՝ հերետիկոս համբաւեցին աս հեղինակը · նաև ամբաստանութիւն ընելով անոր վրայ , թէ ծածուկ յօժարութիւն մը ունի Հրէութեան , սպառնացան սրբաքննութեան բանտը դնել զանիկայ : Առջի բերանը Ռուեկղլինոս վախցաւ · բայց երբոր աս մարդիկը աւելի գոռոզացան և անարգական պայմաններ առաջարկեցին անոր՝ արիացաւ , ու 1513ին գրուած մը հրատարակեց , "Պաշտպանութիւն զիս բամբասողներուն դէմ" ըսուած , որուն մէջ ազդու կերպով մը՝ դպրոցական աստուածաբանները կընկարագրէ :

Դոմինիկեանները երդում ըրին վրէժ առնել անկից , և կըյուսային որ իրենց սասանեալ զօրութիւնը պիտի հաստատէին բարձրագոյն հրամանով մը : Ոխստրատէն ատեան մը ընել տուաւ Մայնցի մէջ՝ Ռուեկղլինոսին դէմ, ուր տեղ աս գիտնական մարդուն գրուածքները այրուելու դատապարտուեցան : Այն ատենը գիտնականները տեսնելով որ Ռուեկղլինոսի դէմ եղածները իրենց ալ կըվերաբերի , ամէնը մէկէն ոտք ելան : Ժամանակները փոխուած էին . Գերմանիա Սպանիայի պէս չէր : Գրականութեան մեծ յառաջադիմութիւնը արթընցուցեր էր հասարակութեան միտքը , և զանիկայ մէկ ատեան մը կազմեր էր , որուն առջևը բարձրագոյն աստիճանի եկեղեցականները ևս գլուխ կըծռէին : Ռուեկղլինոս՝ Ժ Լևոնին բողոքեց : Աս պապը որ չէր սիրեր տգէտ և կոյր նախանձաւորութիւն ունեցող կրօնաւորները , Սփայր քաղաքի եպիսկոպոսին յանձնեց գործը . ան ալ Ռուեկղլինոսի անմեղութիւնը երևան հանելով՝ վճռեց որ դատաստանի ծախքերը կրօնաւորները վճարեն :

Լուտեր երբոր լսեց ինչ որ Ռուեկղլինոս ըրեր էր , ասանկ գրեց իրեն , Դոմինիկեանց դէմ իր ըրած յաղ-

Թուղթնէն քիչ մը ետքը . “Տէրը՝ քեզմով աս գործքերը կատարեց , որպէս զի Սուրբ Գրոց լոյսը սկսի փայլել Գերմանիայի մէջ , ուր որ այսքան դարերէն 'ի վեր՝ աւա՜ղ , ոչ միայն ծածկուած կըկենար , հապա բոլորովին մարած էր” :

ՀԱՏՈՒԱԾ Է:

ԲԱՅՑ *արդէն այնպիսի մարդ մը երևցած էր , որ իր կենացը առաջին գործը համարեցաւ համալսարաններուն և վանքերուն մէջ դաս տրուած դպրոցական աստուածաբանութեանը դէմ մաքառելու . և ասիկայ էր քաջանուն մատենագիրն Էրասմոս , որ վեշտասաներորդ դարուն սկիզբները ծաղկեցաւ :*

Էրասմոս դեռ տասնուիրեք տարեկան հասակին մէջ էր , որ իր ծնողքը մեռան : Իր խնամակալները շատ կըստիպէին որ կրօնական կեանքը ընտրէ իրեն , բայց անիկայ միշտ սաստիկ ընդդիմութիւն կընէր աս բանիս : Վերջապէս համոզեցին որ մէկ վանք մը մտնէ . բայց հազիւ թէ մտեր էր՝ այնպէս եկաւ իրեն , որ իր ուխտերուն ծանրութեանը տակը կըճնշուի : Աստի վերստին ազատութիւն գտնելով՝ եկաւ Քամպրայի արքեպիսկոպոսին պալատը գնաց , ու ետքն ալ Փարիզու համալսարանը մտաւ . ուր տեղ իր ուսմունքը կըշարունակէր յետին աղքատութեամբ՝ բայց անխոնջ պարապելով : Երբոր քիչ մը ստակ ձեռքը կանցնէր , անով նախ և առաջ Յոյն մատենագրաց գրքերը ծախու կառնէր , ու ետքը իրեն պէտք եղած հանդերձը կըհոգար : Շատ անգամ խեղճ Հոլանտացին՝ զուր տեղը իր պաշտպաններուն առատաձեռնութեանը կըդիմէր . ասոր համար՝ ետքը իր բոլոր կենացը մէջ մեծ ուրախութիւն կըհա-

մարէր իրեն՝ աղքատ ուսումնասէր տղայոց ձեռնտու ըլլալը ։ Երասմոս անձանձիր պարապելով ճշմարտութիւնը և գիտութիւնը փնտռելու, աստուածաբանական ուսմունքէ կըհրաժարէր, վախնալով թէ գուցէ մոլորութիւններ կըգտնէ անոնց մէջը, և իբրև Հերետիկոս կամբաստանուի ։

Երիտասարդն Երասմոս շատ աշխատասէր էր ․ իր ճամբորդութիւններուն մէջ ևս՝ որ սովորաբար ձիով կընէր, երբէք պարապ չէր կենար, այլ ճամբայ գացած ատենը՝ միտքին մէջ նորանոր նիւթեր կըպատրաստէր, և իջևանը հասնելուն՝ իր խորհրդածութիւնները կըգրէր կարգի կըդնէր ։ Ահա աս կերպով շինեց իր հռչակաւոր երգիծաբանութիւնը կրօնաւորներուն դէմ, "Գովեստ յիմարութեան" * կոչուած, որ ատեն Իտալիայէն դէպի Անգղիա ճամբորդութիւն կընէր ։

Երասմոս իսկոյն մեծ համբաւ ունեցաւ գիտուններուն մէջը ․ բայց կրօնաւորները բարկանալով սաստիկ թշնամացան անոր դէմ ։ Երբոր իշխանաւոր մարդիկ կըհրաւիրէին զԵրասմոս որ իրենց քովը երթայ, անիկայ կերպ կերպ պատճառներ մէջ բերելով՝ հեռու կըկենար անոնցմէ ։ Աւելի աղէկ կըհամարէր Փրոպենիոս տպագրիչին հետ աշխատիլ, անոր տպած գրքերը սրբագրելով՝ և այնպէս իր ապրուստը ճարելով, քան թէ Կարոլոս Ե, Հենրիկոս Ը, և Ֆրանչիսկոս Ա թագաւորներուն հոյակապ պալատները բնակելով՝ անոնց մտերմութիւնը և շքեղութիւնը վայելել, կամ կարդինալական խոյրը ընդունիլ, որն որ իրեն կընուիրէին ։

Աս պատուական անձը 1509ին՝ Անգղիայի մէջ Օքսֆորթի համալսարանին դասատու կարգեցաւ ․ 1516ին Զուիցերիի Պալ քաղաքը դարձաւ, և 1521ին՝ հոն իր բնակութիւնը հաստատեց ։

---

* Աս գիրքը՝ քանի մը ամսուան մէջ եօթը անգամ տպուեցաւ ․ և քսանուեօթը անգամ՝ Երասմոսի բոլոր կենացը մէջ ։

ԵՐԱՍՄՈՍ

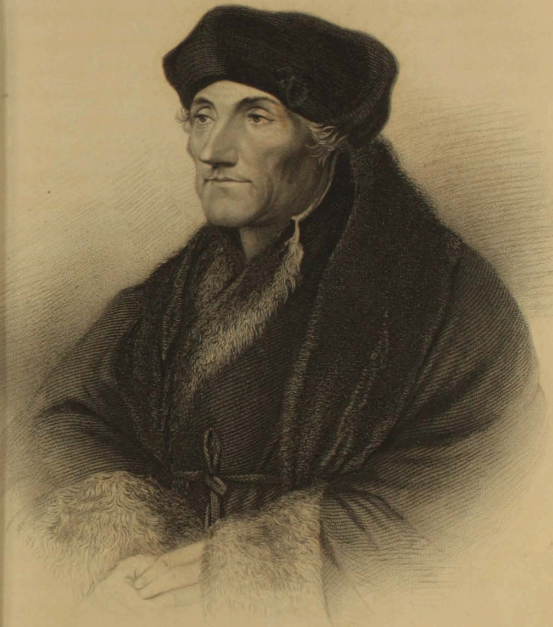

Eng^{d} by H. Robinson.

ERASMUS.

FROM THE ORIGINAL AT WINDSOR.

BLACKIE & SON, GLASGOW, EDINBURGH & LONDON.

Էրասմոս երբէք բարեկարգող չեղաւ և չկրցաւ ըլլալու. սակայն ուրիշներուն համար ճամբայ բացաւ։ Ո՛չ միայն գիտութեան սէրը՝ քննութեան ու հարցուփորձ ընելու ոգին տարածեց, բայց նաև բարձրաստիճան եկեղեցականներէ և հզօր իշխաններէ պաշտպանութիւն գտնելով, եկեղեցւոյ մոլորութիւնները խայտառակեց, և անոնց դէմ զինեցաւ խիստ կծու խօսքերով։

Բայց Էրասմոս ոչ միայն աս կերպովս մաքառեցաւ անոնց հետ, այլ գիտութեան և հմտութեան միջոցովն ալ։ Ոտք կոխեց որ Թովմաս Ագուինացին և ուրիշ դպրոցականներուն աստուածաբանութիւնը չսորվին, հապա եկեղեցւոյ Հայրերուն գրքերը կարդան աստուածաբան ըլլալու համար, և մանաւանդ ՚Նոր Կտակարանը։ Աս ալ ըսաւ, թէ պէտք չէ որ Վուլկաթայի Աստուածաշունչին կապուին միայն, որուն մէջ շատ սխալներ կան. և մեծ ծառայութիւն մը ըրաւ ճշմարտութեանը՝ հրատարակելով ՚Նոր Կտակարանին Յունարէն բնագիրը, որ Արևմտեան երկիրներուն մէջ շատ քիչ մարդու ծանօթ ըլլալով՝ կարծես թէ հօն բոլորովին կորսուած էր։ Աս գիրքը 1516ին հրատարակուեցաւ Պալ քաղաքը, Բարեկարգութենէն տարի մը առաջ։ Ասանկ՝ Էրասմոս՚ Նոր Կտակարանին բնագիր լեզուով կարդացուելուն համար աշխատեցաւ, ինչպէս որ Հռեւկղինոս եւ աս ջանքը ըրած էր Հին Կտակարանին համար։ Ան ժամանակէն ՚ի վեր՝ աստուածաբանները սկսան կարդալ Աստուծոյ խօսքը ան նոյն լեզուներովը որ գրուած էր. և այսպէս վերահասու եղան ետքը՝ Բարեկարգողներուն մաքուր վարդապետութեանը։

Էրասմոսի՚ Նոր Կտակարանէն պայծառափայլ լոյս մը ծագեցաւ. իր շինած մեկնութիւնները՝ Առաքելական թղթոց և Մատթէոսի ու Յովհաննու աւետարաններուն վրայ, իր տպել տուած Կիպրիանոսի և Հերոնիմոսի գործքերը, իր թարգմանութիւնները՝ Որոգինէսի, Աթանասի և Ոսկեբերանի գործքերէն, իր "Ճշմարիտ աստուածաբանութիւնը" և "[illegible]" ըսուած գիրքերը, և իր սաղմոսներուն վրայով տուած շատ բացատրութիւնները, շատ գրգռեցին մարդոց ախորժակը Աստուծոյ խօսքին և մաքուր աստուածաբանութեան համար. անանկ որ՝ իր աշխատութիւնները ուզածէն աւելի արդիւնաւոր եղան: Ռուեկլինոս և Երասմոս՝ Աստուածաշունչը գիտուններուն տուին. իսկ Լուտեր՝ ժողովուրդին տուաւ զանիկայ:

Երասմոսի գործքերը հետզհետէ կը հրատարակուէին. քանզի անդադար կաշխատէր: Հեղինակին ազդու ոճը, նրբամիտ՝ աշխոյժ և համարձակ խօսքերը, ամէն կողմ տարածուելով՝ կը յափշտակէր և կը զմայլեցընէր անթիւ հասարակութիւնը, որոնք մեծ փափագով մը կը կարդային Ռոդէրտամի փիլիսոփային գործքերը: Ասոր խիստ մեծ համբաւ մը ունեցաւ բոլոր Եւրոպայի մէջ, անանկ որ՝ ամէն կողմէն թոշակներ և գովութեան պսակներ կանձրևէին իր գլխուն վրայ:

Այսու ամենայնիւ Երասմոս յաջողակութիւն ունեցաւ, միայն Բարեկարգութեան ճամբան պատրաստելու, չէ թէ զանիկայ գլուխ տանելու: "Երասմոս շատ աղէկ գիտէ, ըսաւ Լուտեր, մոլորութիւնները նշանակել. բայց ճշմարտութիւնը սորվեցընել չգիտեր": Քրիստոսի Աւետարանէն չէր իր բոլոր յոյսը: Նախ և առաջ գիտուն մարդ մըն էր ան, ու ետքը քրիստոնեայ: Սընափառութեան գերի եղած՝ չկրցաւ իր դարուն վրայ կատարեալ ազդեցութիւն մը ունենալու: Իր ամէն մէկ գործոյն վախճանը զգուշութեամբ կը դիտէր, որ չըլլայ թէ իր բարի համբաւոյն վնաս մը պատահի: Ոչի՛նչ այնքան ախորժելի էր իրեն, քան որչափ ինքզինքը գովել և իր վրայովը խօսիլ: Անգամ մը տղայական պարծենկոտութեամբ գրեց իր մտերիմ բարեկամին մէկուն, ան ժամանակը որ Լուտերի դէմ հակառակեցաւ. "Պապը

Հրամանագիր մը խրկեց ինծի, շատ մարդասիրական խօսքերով և մեծարանօք գրուած. իր քարտուղարը երդում կընէ ինծի՝ թէ ասիկայ չլսուած բան մըն է. և թէ բոլորն ալ բառ առ բառ պապին ըսած խօսքերն են որ ինքը գրեր է":

Երասմոս խիստ երկչոտ բնութիւն մը ունէր. իր մանկութեան ժամանակէն 'ի վեր մահուան անունը միայն լսելուն՝ դողը կը բռնէր. ուստի չափէ դուրս խնամք ունէր իր առողջութեանը վրայ. և տարափոխիկ հիւանդութիւն մը եղած տեղէն հեռու փախչելու համար՝ բնաւ բանի մը չէր խնայեր: Կենաց հանգստութիւնները վայելելու փափագը՝ իր սնափառութենէն ալ աւելի էր. և ասոր համար ամենեւին մեծ պաշտօն մը չկամեցաւ ընդունիլ, որ չըլլայ թէ անհանգիստ ըլլայ: Այսպէս՝ չուզեց անիկայ Բարեկարգող ըլլալու. "Թէ որ Հռովմայ պալատին ապականեալ բարքը՝ մեծ և ազդու դեղի մը կարօտ է նէ, կըսէր, աս բանը ո՛չ իմ գործս է և ո՛չ ալ անոնց՝ որոնք ինծի կընմանին": Չունէր բնաւ ան հաւատոյ զօրութիւնը՝ որով զինուորեալ էր Լուտեր. ու երբ որ ասիկայ միշտ պատրաստ էր ճշմարտութեան համար իր կեանքը զոհելու, Երասմոս կըսէր անկեղծութեամբ. "Թո՛ղ ուրիշները մարտիրոս ըլլալու փափագին, ես աս պատուոյն արժանի չեմ. ես կըվախնամ որ եթէ աղմուկ մը ծագի նէ՝ Պետրոս առաքեալին իյնալուն պիտի հետեւիմ":

Երասմոս իր գրուածքներովը և իր խօսքերովը Բարեկարգութիւնը պատրաստեր էր ուրիշներէն աւելի. բայց ետքը երբ որ տեսաւ ան մրրիկը որ ինքը յարուցեր էր, սկսեց դողալ. և պատրաստ էր բանի մը չխնայելու՝ որ հասարակութեանը մտքին առաջին հանդարտութիւնը տեղը բերէ, թէև ան վաղեմի տգիտութիւնն ալ անոր հետ նորէն ետ դառնար: Բայց ժամանակը անցեր էր. թումբը խորտակուած էր, և մէկը չէր կրնար գետին ընթացքը արգիլել · որ պիտի մաքրէր և միանգամայն բեղմնաւորէր զաշխարհ ։ Էրասմոս իբրև գործի Աստուծոյ՝ Բարեկարգութիւնը նախապատրաստելու համար հզօր էր · բայց երբ որ իր պաշտօնէն դադարեցաւ , ալ այնուհետև ոչինչ մէկ մըն էր ։

Վերջապէս՝ Էրասմոս տարակուսեցաւ և չէր գիտեր թէ որ կողմը բռնէ · քանզի մէկ կողմն ալ ախորժելի չէր իրեն , և երկուքէն ալ կըվախնար · "Վտանգաւոր է , կըսէր , խօսիլը · բայց լռելն ալ վտանգաւոր է" ։ Կրօնական ամէն մեծ յուզմունքներուն մէջ՝ ասանկ տարտամ բնաւորութիւն ունեցողներ կըգտնուին , որոնք թէև մէկ կողմէն յարգելի ալ ըլլան , միշտ վնաս կուտան ճշմարտութեանը · և չուզելով մէկու մը անհաճոյ ըլլալ , ամենուն անհաճոյ կըլլան ։

Ինչ պատահելու էր արդեօք ճշմարտութեանը , թէ որ Աստուած՝ քանի մը քաջասիրտ ախոյեաններ չյարուցանէր անոր համար ։ Ահա Էրասմոս աս խորհուրդը տուաւ Վիկլիոս Յուիքէմին , որ նոր Պրուսէլի բարձրագոյն ատեանին գահերէցը եղաւ , թէ ինչպէս պիտի վարուի աղանդաւորներուն հետ (քանզի աս անունը կուտար բարեկարգողներուն) ։ "Բարեկամութիւնը որ ունիմ քեզի հետ , կըստիպէ զիս փափաքիլ , որ դուն շատ հեռու կենաս աղանդներուն տարափոխիկ ախտէն , ու երբեք առիթ չտաս անոնց ըսելու՝ թէ Յուիքէմ ալ մեզմէ է ։ Թէ որ կըհաւնիս անոնց վարդապետութեանը , գոնէ մարդու մի ըսեր · և մանաւանդ երբեք մի վիճաբանիր անոնց հետ ։ Դուն որ իրաւագէտ մըն ես , այսպիսի մարդոց պարտիս խորամանկութիւն բանեցընել , ինչպէս որ մարդուն մէկը Սատանային բրաւ իր մեռնելու ատենը ։ Սատանան հարցուց անոր · "Ի՞նչ բանի կըհաւատաս դուն" ։ Օրհասական հիւանդը վախնալով՝ թէ գուցէ իր հաւատքը դաւանելու ըլլայ նէ՝ հերետիկոսութեան մէջ կիյնայ , ասանկ պատասխանեց · "Ինչ որ եկեղեցին կը հաւատայ" ։ Սատանան հարցուց թէ՝ "Եկեղեցին ի՞նչ բանի կը հաւատայ" ․ միւսը պատասխանեց, "Ինչ որ ես կը հաւատամ" ։ Սատանան վերստին հարցուց, "Դուն ի՞նչ բանի կը հաւատաս ուրեմն" ։ Ան ալ միայն աս խօսքը կրկնեց ․ "Ի՛նչ որ եկեղեցին կը հաւատայ" ։

Նմանապէս Սաքսոնիացի Գէորգ դուքսն ալ՝ Լուտերի ոխերիմ թշնամին, Երասմոսէն երկդիմի պատասխան մը առնելով մէկ խնդրի մը վրայով, որ հարցուցեր էր անոր, կըսէր ․ "Սիրելի՛դ իմ Երասմոս, կրնաս լուալ իմ մուշտակս և չթրջել զանիկայ" ։

Սեկունդոս Կուրիոս՝ իր մէկ գրքին մէջը երկու երկինք կստորագրէ ․ մէկը պապական՝ մէկալը քրիստոնէական․ և չգտնար զԵրասմոս՝ ոչ մէկին՝ և ոչ մէկալին մէջ ․ հապա աս երկու երկնից մէջ տեղը կը գտնէ զանիկայ, որ անդադար կը շարժի անվերջանալի շրջանակներու վրայ ։

Ահա ասանկ էր Երասմոսի բնաւորութիւնը ։ Երանի՜ թէ ինքզինքը հոգալու տեղը՝ Ճշմարտութեան անձնանուէր ըլլար ։ Բայց քանի մը բարեկարգութիւններ ընելու և միանգամայն եկեղեցւոյ մեծերուն հաւանութիւնը պահելու աշխատելէն ետև, տեսնալով որ հնար չէ աս երկու բանը մէկ տեղ առաջ տանիլ, Բարեկարգութիւնը զոհ ըրաւ Հռովմայ, և այսպէս ինքն ալ ամէնուն ատելի եղաւ ։ Մէկ կողմէն իր խօսքը ետ առնելով՝ չկրցաւ զսպել պապականութեան կոյր նախանձաւոր կուսակիցներուն բարկութիւնը ։ Քանզի անոնք կը զգային, թէ Երասմոս ինչ վնաս հասցուց իրենց ․ վասն որոյ երբեք ներողամիտ չէին ըլլար անոր ։ Կրօնաւորները կատղած՝ ամպիոններէն նախատինք կը թափէին անոր վրայ ։ "Աղուէս մըն է ան, կըսէին, որ Տէրոջը այգին ապականեց" ։ Կոստանդնիայի վարդապետ մը՝ Երասմոսի կենդանագիրը իր սենեակը կախեր էր, որ ուզած ատենը անոր ծրեսը թքնէ ։ Բայց միւս կողմէն ալ՝ Երասմոս Աւետարանին դրօշակը ձգելով, իր ժամանակին խիստ վեհանձն մարդկանց սիրալիր մտերմութիւնը կորսընցուց. և անշուշտ զրկուեցաւ ալ ան երկնային մխիթարութիւններէն, որ Աստուած կը լեցունէ ամէն անոնց սրտին մէջը՝ որոնք Քրիստոսի բարի զինուորներուն պէս աներկիւղ կը մարտնչին ։

Եւ աս բանը կը հաստատեն՝ ան դառն արտասուքը, դժուարակիր տքնութիւնները, անհանգիստ քունը, և կերակուրները՝ որոնց համը չէր առներ. իր զզուիլը բանաստեղծութենէն՝ որ երբեմն իրեն միակ մխիթարութիւնն էր, տժգոյն դէմքը, տրտում նայուածքը, իր կեանքը աչքէն ելլելը, որն որ ինքը "անգութ" կանուանէր, և իր վերջին վայրկեանին հառաչանքները, որով իր խորին թշուառութիւնը կը յայտնէր իր բարեկամացը։ Եղկելի՜ Երասմոս ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Ան նոյն արթնութիւնները՝ որ իշխաններուն, եպիսկոպոսներուն և գիտուններուն մէջ կը տեսնուէին, ասպետներուն և զինուորական կարգի մարդոց մէջ ալ կերևնային ։ Գերմանիայի ազնուականները քաջանուն հանդիսացան Բարեկարգութեան մէջ. Գերմանիոյ խիստ անուանի որդիքներէն շատերը՝ սերտ կապակցութիւն մը հաստատեցին գիտնականաց հետ, և մեծ նախանձով մը վառուած՝ երբեմն ալ սրտմտութեամբ լցուած, շատ ջանք ըրին որ իրենց ժողովուրդը Հռովմայ լուծէն ազատեն ։

Զանազան պատճառներ ձեռնտու եղան որ Բարեկարգութիւնը ազնուականներուն և ասպետներուն մէջէն բարեկամներ ունենայ : Քանզի ոմանք համալսարանները երթալով՝ ընդուներ էին իրենց սրտին մէջ ան կայծը որ գիտնականներուն եռանդը կը բորբոքէր : Ոմանք վեհանձնական զգացողութիւններ ունենալու կրթուած, յօժարակամ կ'ընդունէին աւետարանին քաղցր վարդապետութիւնները : Շատերն ալ բարեկարգութեան մէջ ասպետական երևոյթ մը կը նշմարէին որ զանոնք կը հրապուրէր և իրեն կը քաշէր : Վերջապէս պարտիմք ըսել նաև, թէ ուրիշներն ալ բարկացած էին եկեղեցականաց, որոնք Մաքսիմիլիանոսի կայսրութեան ատենը խիստ շատ աշխատեր էին, ասպետներուն վաղեմի անկախութիւնը վերցնելու որ թագաւորներուն հպատակ ըլլան : Ուստի բարեկարգութեան համար սաստիկ եռանդով մը լցուած, այնպէս կը համարէին որ աս բանը պատճառ պիտի ըլլայ նաև քաղաքականութեան մէջ մեծ նորոգութիւն մը մտցնելու . կը յուսային որ Տէրութիւնը աս բանով աւելի կը պայծառանայ և կը փառաւորի . և այսպէս 'ի հեռուստ կը բարևէին մէկ լաւագոյն վիճակ մը՝ որ աշխարհիս մէջ հաստատուելու վրայ էր, ոչ միայն Աստուծոյ խօսքին զօրութեամբը՝ այլ նաև ասպետներուն ձեռքովը :

Ուլրիկ Հութթընցի՝ պապականութեան դէմ իր շինած երգիծաբանական ճառերուն համար մականուանեցաւ Դեմոսթենէս Գերմանիոյ, և անուանի եղաւ իր գրուածքներովը՝ ինչպէս և իր քաջութեամբն ալ : Ֆրանկոնիայի հին ազատոհմի մը սերունդէն ըլլալով՝ Ֆուլդայի վանքը խրկուեցաւ՝ երբոր տասնըմէկ տարեկան էր, ուր տեղ կրօնաւոր պիտի ըլլար : Բայց Ուլրիկ աս վիճակին յօժարութիւն չունենալով, տասնըվեց տարեկան եղածին պէս՝ վանքէն փախաւ և Կողոնիայի համալսարանը երթալով, լեզուագիտութեան և բանաստեղծութեան ուսմանը պարապեցաւ : Ժամանակ մը ետև թափառական կեանք մը վարեց . 1513ին Պատուայի պաշարմանը մէջ գտնուեցաւ իբրեւ սովական զինուոր ․ ապա Հռոմ գնաց և այս քաղաքին բոլոր գայթակղութիւնները տեսնելով, հոն պատրաստեց և սրեց այն նետերը՝ որ ետքը պապականութեան դէմ արձակեց ։

Երբոր Հութթընցին Գերմանիա դարձաւ, Հռոմայ դէմ գրուած մը շարադրեց, "Հռոմէական Երրորդութիւն" կոչուած, որուն մէջը երևան հանեց Հռոմայ պալատին բոլոր անառակութիւնները, և հաստատեց թէ անոր բռնաւորութիւնը բռնութեամբ վերջացընել հարկաւոր է ։ "Երեք բան կայ, կըսէ, որոնք սովորաբար Հռոմէն հետերնին կը բերեն ճամբորդները ․ գէշ խղճմտանք՝ ապականեալ ստամոքս՝ և դատարկ քսակ ։ Երեք բան կայ՝ որոնց չհաւատար Հռոմ ․ անմահութիւն հոգւոյ, յարութիւն մեռելոց և դժոխք ։ Երեք բան կայ՝ որոնցմով Հռոմ առուտուր կընէ ․ Քրիստոսի շնորհքը, եկեղեցական աստիճանները, և կանայք" ։

Այս գրքին հրատարակուիլը պարտաւորեց զՀութթընցին որ Մայնցի արքեպիսկոպոսին պալատէն հեռանայ, ուր որ շարադրած էր զանիկայ ։

Հռեկլինոսի անցքը Դոմինիկեանց հետ՝ որուն մէջ անոնք յաղթուեցան, քաջալերութիւն տուաւ իրենց բոլոր թշնամիներուն և մէկ տեղ հաւաքեց գիտնականները, ատենակալները և ազնուականները ։ Տէրութեան խորհրդականները, երևելի քաղաքաց իշխանները, անուանի բժիշկները, պատմագիրները, բոլոր գիտունները, ատենաբանները և բանաստեղծները, որոնց գլուխ եղած էր Ուլրիկ Հութթընցին, այս "Հռեկլինեանց Բանակը" կազմեցին, որուն ցուցակը ևս հրատարակուեցաւ ։ Այս գիտնականներուն դաշնակցութեանը խիստ նշանաւոր արդիւնքը եղաւ այն հռչակաւոր երգիծաբանութիւնը այսպէս կոչուած ․ "Քանի մը աննշան մարդոց նամակները" ։ Ասոնց գլխաւոր հեղինակներն էին Հութթընցին և իր համալսարանի բարեկամներէն մէկը՝ Կռրոտոս Ռոբիանոս անունով: Մեծ և տգեղ պատկերի մը կընմանէր աս գործը, տեղ տեղ քիչ մը անճոռնի նկարուած, բայց շատ ճշմարիտ և ազդու, զարմանալի նմանութեամբ և վառվռուն գոյնով, որ խիստ արդիւնաւոր եղաւ: Հեղինակները այսպէս կըձևացընէին թէ՝ Հռևկղինոսի դէմ հակառակութիւն ունեցող միաբաններուն մէկ քանին՝ աս նամակները գրեր էին, որոնք ան գրքին մէջը՝ իբր թէ իրարու հետ կը խօսակցէին իրենց սովորական եղանակովը և անախորժ Լատիներէնովը՝ ան ժամանակին անցքերուն և աստուածաբանական խնդիրներուն վրայով: Ասոնք խիստ տխմարական ու անօգուտ խնդիրներ ալ կառաջարկէին իրենց թղթակցին Որտուինոս Գրատիոսի, որ Կողոնիայի մէջ դասատու էր և բարեկամ Փֆէֆէրքորնի. և ասով բացայայտ կըծանուցանէին իրենց յետին տգիտութիւնը, անհաւատութիւնը, սնապաշտութիւնը և բիրտ որկրամոլութիւնը, որով իրենց որովայնը աստուած մը ըրած կըպաշտէին, և միանգամայն իրենց գոռոզութիւնը, կրօնքի մոլեգին նախանձաւորութիւնը, և իրենց հալածիչ ոգին: Կը պատմէին անոր իրենց գլուխը եկած ծաղրական դիպուածները, այսինքն՝ արբեցութիւննին, անառակութիւննին, և մանաւանդ Ոխստրատէնի, Փֆէֆէրքորնի և իրենց ուրիշ մեծաւորներուն տուած զանազան գայթակղութիւնները: Աս նամակները՝ երբեմն կեղծաւոր և երբեմն տխմարական ոճ մը ունենալով, կարդացողները 'ի ծաղր կըշարժեն. և ամբողջ գործը անանկ բնական եղանակաւ մը գրուած է, որ Անգղիայի Դոմինիկեանները և Ֆրանչիսկեանները հաճութեամբ սրտի ընդունեցին զանիկայ, և այնպէս կարծեցին որ յիրաւի իրենց կարգին սկզբանցը համեմատ, և անոր պաշտպանութեանը համար գրուած էր: Պրապանտի մեծաւորը՝ պարզամիտ մարդ մը ըլլալով, աս գրքէն շատ օրինակներ գնոյ առնել տուաւ, և ընծայ խրկեց զանոնք անուանի Դոմինիկեաններուն ։ Ասոր վրայ միաբանները ալ աւելի զայրացած՝ խնդրեցին պապէն որ սաստիկ կոնդակ մը հանէ և ան նամակները կարդալը արգիլէ . բայց Լեոն Ժ՝ անոնց խնդիրքը չկատարեց ։ Վասն որոյ հարկ եղաւ իրենց՝ որ ծաղր և ծանակ ըլլան ամէնուն առջին , և իրենց բարկութիւնը զսպեն՝ որչափ որ կրնան նէ ։ Բնաւ մէկ գիրք մը ասոր պէս աջագին հարուածներ տուած չէր պապականութեան աս ախոյեաններուն . բայց Աւետարանին յաղթութիւնը՝ ծաղրածութիւններով և երգիծաբանութիւններով պիտի չկատարուէր ։ Թէ որ աս բանս շարունակուելու ըլլար , թէ որ Բարեկարգութիւնը՝ փոխանակ Աստուծոյ զէնքովը մոլութեան դէմ յարձակելու՝ աշխարհի ծաղրական ոգւոյն վստահէր , անշուշտ իր փաստը և իրաւունքը պիտի կորսնցունէր ։ Լուտեր սաստիկ պախարակեց աս երգիծաբանութիւնները ։ Իր բարեկամին մէկը՝ ուրիշ ասոր պէս երգիծաբանութիւն մը խրկած ըլլալով իրեն , սաստիկ պատասխանեց անոր . "Աս անտեղի խօսքերը՝ որ ինծի խրկեր էիր , անխոհեմ մարդու մը գրուածք թուեցաւ ինծի ։ Ես ցըցուցի զանիկայ մեր բարեկամացը , և ամէնն ալ նոյն կարծիքը ունեցան" ։ Գրեց նաև իրեն մէկ ուրիշ թղթակցին . "Աս երգիծաբանութեան հեղինակը՝ կարծեմ թէ Աննշան մարդոց նամակները շարադրողը պիտի ըլլայ ։ Իր փափաքը հաճելի է ինծի , բայց ոչ իր գործը . քանզի ամենևին չզգուշանար նախատալից և թշնամական խօսքերէն" ։ Աս վճիռը թէպէտև խիստ է , բայց յայտնի կը ցուցընէ Լուտերի ի՛նչ ոգւոյ տէր ըլլալը , և որչափ իր ժամանակակիցներէն գերազանցելը ։ Բայց աս ալ ըսել պէտք է , որ ինքն Լուտեր չհետևեցաւ միշտ այսպիսի իմաստուն սկզբունքներու ։

Ուլրիկ ստիպուելով Մայնցի արքեպիսկոպոսին պաշտպանութենէն զրկուելու՝ ջանք ըրաւ որ Կարոլոս Հինգերորդինը ձեռք բերէ , որն որ անատենը պապին հետ որդողած էր : Ուստի ելաւ Պրուսէլ գնաց, ուր տեղ կը կենար Կարոլոս : Սակայն բան մը ձեռք չըբերելէն զատ՝ հոն լսեց նաև Հութթընցին, թէ պապը կայսրէն խնդրեր է որ զինքը բռնել տայ, և ձեռքերը ու ոտքերը կապած Հռովմ խրկէ : Հռևկղինոսի հալածիչ Ոխստրատէն աբբաքննիչը՝ ան մարդոց մէկն էր, որոնք Հռովմէն հրաման ընդուներ էին զանիկայ բռնելու : Ուլրիկ սրտմտելով պապին աս պահանջմանը վրայ՝ ելաւ Պրուսէլէն. ու երբոր յառաջ կերթար, արահետ ճամբուն վրայ Ոխստրատէնի պատահեցաւ : Աբբաքննիչը զարհուրած՝ ծնկան վրայ եկաւ ու զԱստուած և զսուրբերը յօգնութիւն կըկանչէր : «Մի՛ վախնար, ըսաւ ասպետը, ես կըխնայեմ իմ սուրս քու արիւնովդ շաղախելէն» : Աս ըսելով՝ իր սուրին տափակ կողմովը քանի մը անգամ անոր զարնելէն ետքը, թող տուաւ որ իր ճամբան երթայ :

Հութթընցին գնաց Էպէրնպուրկի բերդը նստաւ, ուր տեղ Ֆրանչիսկոս Սիխինգէնցին ապաստանարան մը տուեր էր ամէն անոնց՝ որ Հռովմէն հալածուած էին. և նոյն բերդին մէջը՝ իր ազգին ազատութեանը համար մեծ նախանձով մը վառուած, քանի մը հռչակաւոր նամակներ գրեց Կարոլոս Հինգերորդին, Սաքսոնիայի կայսրընտիր Ֆրիդերիկոսին, Մայնցի արքեպիսկոպոս Ալպերտոսին, և ուրիշ իշխաններուն և ազնուականներուն. ու այսպէս՝ ընտիր մատենագրաց առաջին կարգը անցաւ : Նոյն բերդին մէջն էր որ շարադրեց հասարակութեան համար շատ ուրիշ գրքեր ալ, որոնք կարդացուելով Գերմանիայի մէջ՝ ամէն տեղ Հռովմայ վրայ ատելութիւն մը և ազատութեան համար սէր մը տարածեցին : Աս անձը Բարեկարգութեան փաստին և իրաւունքը անձնատուր եղած, իր միտքը ան էր որ ազնուականները յորդորէ զէնք առնուլ Աւետարանին համար, և յարձակիլ Հռովմայ վրայ, որ ատեն Լուտեր զանիկայ բնաջինջ ընել կը ջանար , միայն Աստուծոյ խօսքին և Ճշմարտութեան անյաղթելի զէնքովը ։

Բայց Հութթընցին՝ իր պատերազմական սաստիկ եռանդին մէջն ալ դիւրազգած սիրտ ունենալը ցըցուց · Երբ որ իր ծնողքը մեռան , անոնց ամէն ինչքը և ստացուածքը իր եղբարցը տուաւ , թէպէտև ինքն էր անդրանիկը · նաև աղաչեց որ բնաւ նամակ չգրեն և ստակ չխրկեն իրեն , որ չըլլայ թէ իր թշնամիներէն նեղութիւն մը կրեն անոնք , և իր հետը փոսը իյնան ։

Թէ որ Ճշմարտութիւնը իր հարազատ որդւոց կարգը չկրնար դնել զՀութթընցին , քանզի Ճշմարտութիւնը կըպահանջէ կատարեալ սրբութիւն վարուց և մարդասիրութիւն , այսու ամենայնիւ գոնէ պատուաւոր յիշատակութեան մը կարժանաւորի ինքը պատմութեանց մէջ , իբրև մոլորութեան դէմ դնող ահարկու թշնամեաց մէկը ։

Ասանկ էր նաև Ֆրանչիսկոս Սիխինգէնցին՝ Ուլրիկին անուանի բարեկամը և պաշտպանը ։ Աս ազնուական ասպետը՝ որն որ իր ժամանակակիցներուն շատը կայսերական թագի արժանաւոր կըհամարէին , քաջանուն հանդիսացաւ Հռոմայ դէմ պատերազմ ընող ախոյեաններուն մէջը ։ Ասիկայ որչափ որ պատերազմասէր էր , այնչափ ալ գիտութեանց համար մեծ եռանդ մը ունէր և կըպատուէր զգիտնականները ։ Երբ որ իր բանակովը Վիւրդէմպէրկ քաղաքը պաշարեց , հրամայեց զօրքերուն որ եթէ Սթութկարտ քաղաքը յարձակմամբ առնելու ըլլան նէ , Յովհաննէս Հռեւկլինոս անուանի գիտնականին ընչիցը և տանը վնաս մը չհասցընեն ։ Ետքը իր բանակը կանչել տուաւ զանիկայ , սիրով ընդունեց և խոստացաւ օգնել անոր՝ Դոմինիկեաններուն հետ իր ունեցած վէճին ։

Հութթընցին Պրուսէլէն դառնալուն՝ Սիխինգէնի բերդը իրեն ապաստանարան ընելով , հրաւիրեց իր քաջասիրտ *պաշտպանը որ Աւետարանական վարդապետութիւնը սորվի . և բացատրեց անոր ան հիմունքը՝ որուն վրայ աս վարդապետութիւնը հաստատեալ է ։ "Բայց անանկ մէկը կա՞յ , ըսաւ Սիխինգէնցին բոլորովին զարմացած , որ յանդգնութեամբ ջանք կընէ այսպիսի շինուածքը հիմնայատակ կործանելու . . . Ո՛վ կրնայ աս բանս ընել . . ."։*

Սիխինգէնցիին բերդը ապաստանարան մը եղած էր շատ մարդոց , որոնք ետքը բարեկարգողներ ըսուելով համբաւ ստացան . ասոնց մէջն էին նաև Մարտինոս Բուկէր , Ագուիլա , Շուէպէլ և Էկօլամպադիոս , անանկ որ իրաւունք ունէր Հութթընցին "Օթևան արդարոց" կոչելու Էպէրնպուրկի բերդը ։ Էկօլամպադիոս ամէն օր քարոզ կուտար բերդին մէջը ։ Բայց աս ախոյեանները որ հոն ժողվուեր էին , ստէպ լսելով քրիստոնէական քաղցր առաքինութիւններուն վրայով եղած խօսքը , սկսան ձանձրանալ անկից . քարոզները շատ երկար կըթուէին իրենց , Թէպէտև Էկօլամպադիոս կաշխատէր համառօտաբան ըլլալու ։ Յիրաւի գրեթէ ամէն օր եկեղեցի կերթային , բայց միայն վերջին օրհնութիւնը լսելու և կարճ աղօթք մը ընելու կերթային . անանկ որ Էկօլամպադիոս հառաչելով կըսէր . "Ո՜հ , Աստուծոյ խօսքը ապառաժի վրայ կըսերմանուի հոս"։

Իսկ Սիխինգէնցին՝ ճշմարտութեան փառքին և իրաւանցը համար իր գիտցածին պէս ծառայել ուզելով , շատ չդնաց պատերազմ բացաւ Թրէվէզի արքեպիսկոպոսին դէմ . "Որպէս զի՝ կըսէր ան , Աւետարանին դուռ մը բանամ" ։ Զուր տեղը աշխատեցաւ Լուտեր՝ որ արդէն երևցած էր , ասպետը համոզելու որ չընէ աս բանը . քանզի Սիխինգէնցին ականջ չդնելով անոր յորդորանացը , Թրէվէզ քաղաքին վրայ յարձակեցաւ հինգ հազար ձիաւոր և հազար հետևակ զօրքով ։ Քաջասիրտ արքեպիսկոպոսը՝ Փալադինեան Կայսրընտրին և Հէսսէի իշխանին օգնութեամբը նեղը ձգելով զանիկայ , ստիպեց որ ետ քաշուի ։ Հետագայ գարնան մէջ՝ դաշնակից իշխանները անոր վրայ գացին , երբ որ իր Լանտըլդէնի բերդին մէջը կըկենար . և արիւնահեղ պատերազմով բերդին վրայ յարձակուելէն ետքը , անձնատուր եղաւ Սիկինգէնցին որ մահուչափ վիրաւորեալ էր ։ Երեք իշխանները բերդը մտան , ամէն տեղ աչքէ անցուցին , և վերջապէս գտան աննուաճելի ասպետը ստորերկրեայ սենեակի մը մէջ իր մահուան անկողինին վրայ պառկած ։ Ասիկայ ձեռքը երկընցուց Փալադինեան Կայսրընտրին , առանց նայելու միւս իշխաններուն որ անոր հետն էին , ու կերպ կերպ հարցուփորձ և յանդիմանութիւններ կընէին անոր , և ըսաւ անոնց . "Ո՛հ , հանգի՛ստ թողուցէք զիս , քանզի հիմա պէտք է որ ես պատրաստուիմ պատասխան տալու այնպիսի մէկ Տէրոջ մը՝ որ ձեզմէ մեծ է" . . . Լուտեր ասոր մահը լսելուն՝ ըսաւ . "Տէրը արդար է և սքանչելի . Ասիկայ իր Աւետարանը սրով տարածել չուզեր" ։

Ահա այսպէս աղետալի վախճան մը ունեցաւ աս քաջամարտիկ ասպետը . որ եթէ կայսր կամ կայսրընտիր եղած ըլլար , գուցէ մեծագոյն փառաց աստիճանը կը հասցունէր զԳերմանիա . բայց ստորին վիճակի մէջ գտնուելով՝ զուր տեղը վատնեց իր ունեցած քաջութիւնը ։ Աստուածային ճշմարտութիւնը չէ թէ այսպիսի խռովայոյզ պատերազմողներուն մտացը մէջ իր բնակութիւնը հաստատելու համար երկինքէն իջած էր ։ Ասոնց զէնքերովը պիտի չյաղթէր ան . և Աստուած՝ Սիկինգէնցիին յիմարական գաղափարները ոչնչացընելով , վերստին հաստատեց Պօղոս առաքեալին աս խօսքը . "Ինչու որ մեր զինուորութեան զէնքը մարմնաւոր չէ , հապա Աստուծմէ զօրութիւն առած՝ բերդերը քակելու ։ բ Կորնթ . ժ . 4 ։

Ուրիշ ասպետ մըն ալ Հարմութ Գրօնպէրկցի , բարեկամ Հութթընցիին և Սիկինգէնցիին , աս երկուքէն աւելի խոհեմ և Ճշմարտութեան տեղեակ կերևար : Ասիկայ նամակ մը գրեց Ժ Լևոնին՝ շատ խոնարհութեամբ, հրաւիրելով զանիկայ որ իր ժամանակաւոր իշխանութիւնը յանձնէ ան իշխանութեան օրինաւոր տիրոջը, այսինքն Կայսեր : Յիշեալ ասպետը իր հպատակներուն հետ հօր պէս վարուելով, ջանաց սորվեցընել անոնց՝ Աւետարանին վարդապետութիւնը, և յորդորեց զանոնք որ հաւատան, հնազանդին և վստահութիւն ունենան Յիսուս Քրիստոսի վրայ, "Որ մեր ամէննուս ինքնիշխան Տէրն է", կըսէր : Իր երկու հարիւր տուգաթ ռոճիկէն հրաժարեցաւ, կայսեր ձեռքը յանձնելով զանիկայ. "Քանզի չեմ ուզեր, ըսաւ, ծառայել անանկ մարդու մը՝ որ Ճշմարտութեան թշնամիներուն ականջ կըդնէ" : Հետագայ խօսքն ալ ըսած է ան, որով՝ Հութթընցիէն և Սիխինգէնցիէն շատ գերազանց կըհամարուի : "Մեր երկնաւոր վարդապետը Սուրբ Հոգին թէ որ ուզէ՝ կարող է մէկ ժամու մէջ անանկ աղէկ սորվեցընել մէկու մը՝ Քրիստոսական հաւատքը, որ տասը տարի Փարիզի համալսարանը աշխատելով հնար չէ սորվիլ" :

Ահա այսպէս ամէն աստիճանի մարդոց մէջ մէկ շարժմունք մը կար, որ զԲարեկարգութիւնը կըդուշակէր · Ամէն կողմէն նշաններ կերևային և մէկզմէկու վրայ կը պատահէին անանկ դիպուածներ, որոնք յայտնի կըսպառնային թէ խաւարամած դարերուն գործը պիտի կործանեն, և "Նոր Ժամանակ մը" երևան պիտի հանեն մարդկային ազգին համար : Բայց ուսկի՞ց գալու է ան հարուածը՝ որ վաղեմի շէնքը հիմնայատակ կործանէ, և անոր աւերակներէն նոր շէնք մը հանէ : Մարդ չէր գիտեր աս բանը : Ո՞վ արդեօք Փրիդերիկոսէն աւելի իմաստուն էր · ո՛վ Ռեւկլինոսէն աւելի գիտուն էր · ո՛վ Էրասմոսէն աւելի տաղանդ ունէր · ո՛վ Հութթընցիէն աւելի խելք և վառվռուն երևակայութիւն ունէր ·

ո՞վ Սիխինգէնցիէն աւելի քաջ էր · ո՞վ Գրօնպէրկցիէն աւելի առաքինի էր ։ Բայց սակայն ոչ Փրիդերիկոս, ոչ Հռևկղինոս, ոչ Էրասմոս, ոչ Սիխինգէնցին, ոչ Հութթընցին և ոչ Գրօնպէրկցին ան հարուածը կրցան տալ ։ Գիտունները, իշխանները, պատերազմողները, և նոյն ինքն եկեղեցին՝ ամէնն ալ վաղեմի շէնքին քանի մը հիմերուն տակը փորեր էին, բայց ուրիշ բան մը ըրած չէին · և դեռ երևցած չէր ան հզօր ձեռքը՝ որ Աստուծոյ ձեռքը պիտի ըլլար եկեղեցին բարեկարգելու ։

Սակայն ասոնց ամէնն ալ կըխորհէին որ ան հզօր ձեռքը անշուշտ պիտի երևնայ առանց ուշանալու ։ Մէկ քանիները կըսէին թէ անոր նշանները տեսած են աստղերուն մէջը · ոմանք քրիստոնէական կրօնին խեղճ վիճակը տեսնելով՝ կըսէին թէ Նեռին գալու ժամանակը մօտեցեր է · ուրիշները ընդհակառակն կըգուշակէին՝ թէ խիստ մօտ է մեծ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ մը ։ Եւ երբոր բոլոր աշխարհ զանազան կարծիքներ ընելով կըսպասէր, ահա Լուտեր երևցաւ ։

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ
Ի ԳԵՐՄԱՆԻԱ

ԳԻՐՔ Ա

ԼՈՒՏԵՐԻ ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ ԴԱՐՁԸ ՈՒ ԱՌՋԻ ԳՈՐԾԵՐԸ

1483——1517

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

ԱՍՏՈՒԱԾ՝ որ բազմաթիւ դարերէ առաջ իր գործը կը պատրաստէ, ժամանակը լրանալուն՝ տկարագոյն գործիքներով զանիկայ կըկատարէ: Աստուածային Նախախնամութեան կանոնն է որ մեծամեծ իրողութիւնները ամենանուաստ միջոցներով կատարէ: Ինքը Եկեղեցւոյ Բարեկարգողները ընտրեցան նոյն վիճակէն ու աշխարհային հանգամանքներէն՝ ուրկէց առաջ ընտրեր էր Առաքեալները. և սանկով յայտ յանդիման ցուցուց աշխարհի՝ թէ գործը մարդկային գործ չէ, այլ Աստուածային: Հիմա նայիմք թէ ինչպէս սկսեց աս գործը, և ինչ վախճան ունեցաւ:

Յովհաննէս Լուտեր՝ որդի գիւղականի և հայր ան մեծ Բարեկարգողին՝ որուն պատմութիւնը հիմա կըսկսիմք, արդարակորով մարդ էր. իր գործին մէջը ժիր, անխարդախ, ու յամառութեան մօտեցած հաստատուն դիտաւորութեան տէր: Իր աստիճանը ունեցող ժողովրդոց ընդ-

հանրութենէն աւելի մշակեալ միտք մը ունենալուն՝ շատ կըպարապէր ընթերցման ։ Եւ թէպէտ գիրքերը հազուագիւտ էին անատենը, բայց Յովհաննէս ձեռքը ինկած պատեհութիւնը միշտ 'ի գործ կըդնէր և կըստանար զանոնք ։ Գիրքերն էին իր զուարճութիւնը իր հանգստութեան միջոցներուն՝ որ իր դժուար և հանապազօրեայ աշխատութիւններէն իրեն կըմնային ։ Իսկ Մարգարիտ իր ըծակիցը ունէր ան առաքինութիւնները՝ որ բարի ու բարեպաշտ կանանց զարդարանք են ։ Համեստութիւնը՝ Աստուծոյ երկիւղը՝ ու ջերմեռանդութիւնը յատկապէս կըփայլէին իր վարքին վրայ ։ Իր բնակած տեղին տուներուն մայրերը զինքը իրենց արժանաւոր գաղափար կըսեպէին անոր նմանելու ։

Աս նորապսակ ամուսինները Սաքսոնիայի Այզլէպէն քաղաքը հաստատուելնէն ետքը՝ յամի Տեառն 1483ին՝ Նոյեմբերի 10՝ իրիկուան ժամը 11ին Մարգարիտ որդի մը ծնաւ ։ Հետևեալ օրը սրբոյն Մարտինոսի տօնն էր ։ Նորածին մանկան բարեպաշտօն ծնողացը առաջին խորհուրդն էր՝ իրենց շնորհուած զաւակը աւազանին մկրտութեամբը Աստուծոյ նուիրել ։ Առաւօտուն՝ որ էր Երեքշաբթի, հայրը ուրախութեամբ և երախտագիտութեամբ սրբոյն Պետրոսի եկեղեցին տարաւ իր որդին ։ Հոն մանուկը ընդունեց իր Աստուծոյ նուիրուելուն կնիքը . ու անոր անունը կոչուեցաւ Մարտինոս, 'ի յիշատակ նոյն աւուր ։

Մարտինոս դեռ վեց ամսու չեղած իր ծնողքը Այզլէպէնէն ելան Մանսֆէլտ երթալու, որ միայն հինգ փարսախ հեռի է ։ Մանսֆէլտի հանքերը շատ հռչակաւոր էին ան ատենը ։ Յովհաննէս Լութեր՝ որ բանիբուն մարդ էր, զգալով որ գուցէ պիտի պարտաւորի մեծ ընտանիք մը նայելու, կըյուսար որ հոն լաւագոյն ապրուստ կըգտնէ իրեն ու իր զաւակացը ։ Բայց իրենց հոս բնակութիւն հաստատելու առջի տարիներուն մէջ ազնուամիտ Յովհաննէսը ու իր ամուսինը բազմապատիկ նեղութիւններով պաշարուած էին ։ Առջի բերանը յետին չքաւորութեան մէջ կապրէին ։

“Իմ ծնողքս՝ կըսէ Բարեկարգողը, շատ աղքատ էին։ Հայրս փայտահատ էր, ու մայրս շատ անգամ փայտին բեռը կըշալկէր ծախելու կըտանէր, որ մեր՝ իր զաւկըներուն ապրուստը ճարէ։ Մեր պատճառովը խիստ դժուարին աշխատութեան կըհամբերէին անոնք”։ Լուտեր իր պատուած ծնողացը օրինակովը՝ ու անոնց իրեն սորվեցուցած ունակութիւններովը կանուխ վարժուեցաւ աշխատելու ու չափաւոր կերուխումի։ Փոքրիկ Մարտինոսը անտարակոյս շատ անգամ իր մօրը հետ անտառը կերթար, ու իր պզտի խուրձը կըկապէր և անոր կըբերէր։

Աստուած արդարին աշխատութիւնը օրհնութիւններով պսակել խոստացաւ, ու Յովհաննէս Լուտեր անոնց ճըշմարտութեանը փորձը առաւ։ Կամաց կամաց սկսեց յառաջանալ, ու Մանսֆէլտի մէջ երկու երկաթի բովքեր հաստատեց։ Մարտինոս աս բովքերուն քով կըմեծնար, ու իր հայրը ասոնցմէ եղած շահերովն էր որ ետքը կարողացաւ զինքը դպրոցը դնել։ “Հանքագործի մը հալոցին քովէն մէկը պիտի ելլէր՝ կըսէ Մաթէսիոս՝ որ սահմանուած էր կենդանի Քրիստոնէութիւնը վերստին ձուլել․ յայտնի նշան Աստուծոյ դիտաւորութեանը՝ անոր միջնորդութիւնովը Գեհի որդիքը մաքրելու, ու զանոնք իր հալոցին մէջ ոսկիի պէս զտելու”* ։ Յովհաննէս իր առաքինութեանը՝ իր անմեղադրելի վարքին ու ճարտար մըտացը համար բոլոր ժողովուրդէն պատիւ ստանալով, Մանսֆէլտի ատենակալներուն մէկը եղաւ, որ համանուն գաւառին գլխաւոր քաղաքն էր։ Չափազանց չքաւորութեան վիճակը կարելի է որ անոնց որդւոյն աշխոյժը շիջուցանէր․ բայց իրենց սակաւ ինչ հանգստութիւնը անոր սիրտը ընդարձակեց, ու անոր աշխոյժը կենդանացուց։

Յովհաննէս իր նոր պաշտօնին մատուցած պատեհութիւնը ձեռք առնելով ան ընկերութեանը հետամուտ էր որ նախապատիւ կը համարէր։ Իր ուշադրութիւնը գիտնականներուն վրայ էր, ու շատ անգամ իր եղած տեղին եկեղեցականները ու վարժապետները իր սեղանը կը հրաւիրէր։ Տղան ալ անկէց օգուտ կը քաղէր։ Աս մարդոցը երթեւեկութիւնը՝ որոնց այնչափ պատիւ կը ցուցուէր իր հօրը տունը, մանկահասակ Մարտինոսի սրտին մէջ անտարակոյս փառասէր փափաք մը ձգեց՝ թէ կարելի է որ ինքն ալ օր մը ուսուցիչ կամ ուսումնական ըլլայ։

---

* Մաղ․ Գ․ 3։

Վարժութեան ընդունակ ըլլալու չափ մեծնալուն պէս իր ծնողքը կաշխատէին Աստուծոյ ծանօթութիւնը իրեն հաղորդելու, անոր երկիւղին մէջ զինքը մեծցունելու, ու Քրիստոնէական առաքինութիւններուն գործադրութեանը զինքը յարմարելու։ Ամենայն խնամով կը ջանային տպաւորել անոր մտացը մէջ աս տնտեսական նախկին վարժութիւնը։

Իր ծնողացը բարեպաշտութիւնը՝ անոնց գործունեայ ճարտարամտութիւնը ու ամբիծ առաքինութիւնը բարեվիճակ ներգործութիւն մը ըրին տղին, ու ծանրաբարոյութեան և ուշադրութեան ունակութիւն մը տուին անոր։ Ան օրերը ծեծին ու վախին գործածութիւնը վարժութեան գլխաւոր դրդիչները կը սեպուէին։ Մարգարիտ՝ որ թէպէտ երբեմն իր էրկանը չափազանց խստութիւնը կը գովէր, սակայն շատ անգամ իր մայրական բազուկները կը բանար Մարտինոսին՝ ու կը մխիթարէր զանիկա իր արցունքներուն մէջ։ Բայց և այսպէս ինքը ևս անդի ծայրը կանցնէր ան իմաստութեան պատուիրանին՝ որ կըսէ մեղի, թէ ան որ իր զաւակը կը սիրէ, խնամով կը խրատէ զանիկա։ Տղին հաստատուն բնաւորութիւնը շատ անգամ պատճառ կըլլար պատժի ու յանդիմանութեան։ “Իմ ծնողքս, կըսէր Լուտեր իր մեծնալուն, անգթութեամբ կը վարէին իմ հետս, անանկ որ՝ շատ վախկոտ եղայ · օր մը չնչին բանի մը համար մայրս անանկ ծեծեց զիս որ արիւնս կը վազէր։ Անշուշտ իրենք կը կարծէին որ ըրածնին շիտակ էր · բայց

"Ընտրութիւն Հոգւոց" ըսուած պարգևը * չունէին, որ բացարձակապէս հարկաւոր բան մըն է, որպէս զի գիտնանք թէ երբ և որու և ինչպէս պէտք է պատժել" :

Ողորմելի տղան դպրոցին մէջ ևս նոյն խստութիւնը կը կրէր : Իր վարժապետը մէկ օր մը տասնըհինգ անգամ ծեծեց զինքը : "Իրաւունք է՝ կըսէ Լուտեր աս դիպուածը պատմելուն՝ իրաւունք է որ տղաքը պատժուին . բայց միանգամայն պարտիմք սիրել զանոնք" : Աս կերպ վարժութիւնով Լուտեր կանուխ սորվեցաւ փափկասէր կեանքի մը հրապոյրները արհամարհել : Իր վարուցը պատմութիւնը գրողներուն մէկը ճշմարտապէս կընշանակէ , թէ "Ով որ մեծ պիտի ըլլայ , փոքր բաներով պարտի սկիզբ ընել . և թէ որ տղայք իրենց մանկութենէն չափազանց փափկութիւնով ու խնամքով մեծնան , իրենց մնացած կեանքին մէջ կըվնասին" :

Մարտինոս քիչ մը բան սորվեցաւ դպրոցին մէջ : Քրիստոնէական վարդապետութեան մասունքները , Տասնաբանեայ Պատուիրանքը , Առաքելական Հանգանակը , Տէրունական Աղօթքը , քանի մը մեղեդիներ՝ քանի մը աղօթքներ , Լատիներէն Քերականութիւնը . մէկ խօսքով՝ Մանսֆէլտի Լատինական դպրոցին մէջ աւանդուած ուսմունքներուն բոլորը սորվեցաւ :

Բայց կերևայ որ տղան տակաւին առ Աստուած ուղղեալ չէր : Մի միայն Քրիստոնէական զգացումը՝ որ ինքը ան ատենը կըցուցընէր , երկիւղ էր : Քանի անգամ որ Քրիստոսի վրայով խօսք մը լսէր , զարհուրելով կայլագունէր . ինչու որ Քրիստոս միայն իբրև զայրացեալ դատաւոր մը իրեն ցուցուցած էին : Ճշմարիտ կրօնքէն բոլորովին հեռի եղած աս ծառայական երկիւղը գուցէ անոր միտքը պատրաստեց աւետարանի բերկրապատար աւետիսին , և ան ուրախութեանը՝ որ ինքը ետքը կըզգար , եր-

---

* ա՟ . Կորն . ժբ՟ . 10 :

բոր սորվեցաւ ճանչնալ զանիկայ՝ որ հեղ է ու սրտով խոնարհ ։

Յովհաննէս Լութեր իր ըղձանացը համեմատ միտքը դըրաւ որ իր տղան գրոց աշակերտէ ։ Ան նոր առաւօտը որ սկըսեց ամէն տեղ ճառագայթել, մինչև անգամ Մանսֆելտի հանքագործին խրճիթն ալ հասաւ, ու հոն փառաւոր խորհուրդներ յարուց ։ Տղին նշանաւոր բնաւորութիւնը ու յարատև ուշադրութիւնը մեծամեծ յոյսեր մատուցին Յովհաննէսին անոր յառաջադիմութեանը վրայ ։ Վասն որոյ Մարտինոս տասնըչորս տարու ըլլալուն՝ 1497 ին՝ իր հայրը որոշեց որ իր տղէն զատուի, ու զանիկայ Մակտեպուրկի Ֆրանչիսկեան կրօնաւորներուն դպրոցը խրկէ ։ Մարգարիտ պարտաւորեցաւ անոր կամացը հաճութիւն տալ, ու Մարտինոս պատրաստուեցաւ իր ծնողացը բնակարանը ձգել ։

Մակտեպուրկ նոր աշխարհ մը կըթուէր Մարտինոսին ։ Բազմապատիկ պակսութիւններով պաշարուած՝ (քանզի հազիւ թէ քիչ մը ապրուստ ունէր,) իր դիտողութիւնը և ունկնդրութիւնը յառաջ կըտանէր ։ Անդրէաս Պրովլէս Օգոստինեան կարգի գաւառապետը մեծ նախանձաւորութեամբ կըքարոզէր անատենը կրօնքին ու Եկեղեցիին բարեկարգութեան մտնելու հարկաւորութիւնը ։ Բայց չէ թէ աս անձն էր որ մանկահասակ Մարտինոսի հոգւոյն մէջ տնկեց վաղաբոյս բողբոջը ան խորհուրդներուն որոնք ժամանակով երևան ելան ։

Ասիկա դժուարատար աշակերտութիւն մըն էր Լութերին ։ Տասնըչորս տարեկան հասակին մէջ աշխարհի վրայ ձգուած առանց բարեկամի կամ պաշտպանի՝ իր վարժապետներուն առջևը կըդողար, ու իր պարապ ժամերուն ինքը ու իրեն պէս քանի մը աղքատ տղայք դժուարութեամբ կըմուրային իրենց օրական հացը ։ ‘‘Մոլորութիւն ունէի, կըսէ, իմ ընկերներուս հետ քիչ մը կերակուր մուրալ մեր կարօտութիւնը լցունելու համար ։ Մէկ օր մը՝ Ծննդեան մօտերը , ամէնս մէկ տեղ շրջակայ գիւղերը տնէ 'ի տուն կանչնէինք , ու Բեթլէհէմի մէջ մարմնացեալ Յիսուսի վրայ շինուած սովորական երգերը միաբանութեամբ կերգէինք : Կայնեցանք գիւղականի մը տանը առջևը՝ որ մնացեալ տըներէն զատ էր գիւղին մէկ ծայրը : Գեղացին մեր ծննդեան երգերը լսելով դուրս ելաւ քիչ մը կերակուրով , որ միտք ունէր մեզի տալու , ու բիրտ և բարձր ձայնով մը հարցուց , Ո՞ւր էք , տըղաք : Զարհուրելով աս խօսքէն շուտ մը սկըսանք փախչիլ : Բայց վախերնիս առանց պատճառի էր , վասն զի գեղացին մարդասիրութեամբ աս օգնութիւնը մեզի կըմատուցանէր . սակայն մեր սրտերը երկիւղով պաշարուած էին ան սպառնալիքներէն ու բռնութենէն որ անատենները վարժապետները կընէին իրենց աշակերտներուն , անանկ որ յանկարծական վախով մը բռնուեցանք : Վերջապէս տեսնելով որ գեղացին անդադար մեր ետևէն կըկանչէ , կանկ առինք , վախերնիս մոռցանք , դէպի իրեն վազեցինք , ու իր մեզի մատուցած ուտելիքը առինք : Այսպէս է , կըսէ Լուտեր , որ կըդողանք ու կըփախչինք , երբոր մեր խիղճերը յանցաւոր ու շփոթեալ են : Անատենը կըվախնամք մինչև անգամ մեզի շնորհուած օգնութենէն , ու անոնցմէ՝ որ մեր բարեկամներն են՝ ու ամէն կերպ բարութիւնները մեզի ընել կուզեն'' :

Հազիւ անցաւ տարի մը՝ երբոր Յովհաննէս ու Մարգարիտ իրենց որդւոյն Մակտէպուրկի մէջ ապրուստ գտնելու համար քաշած դժուարութիւնը լսելով Այզենախ ղրկեցին զինքը , ուր որ հռչակաւոր դպրոց մը կար , ու հոն իրենք շատ ազգականներ ունէին : Բայց ան աւելի բարեվիճակ չէր հոն , քան որչափ Մակտէպուրկի մէջն էր : Իր ազգականները՝ որ քաղաքը կըբնակէին , հոգ չտարին իր վրայ , կամ գուցէ իրենք ալ աղքատ էին ու չէին կրնար օգնութիւն մը ընել անոր :

Մարտինոս երբոր անօթութենէն կըստիպուէր՝ Մակտէպուրկի մէջ ըրածին պէս՝ իր աշակերտակիցներուն հետ կերթար տներուն առջևը կերգէր, պատառ մը հաց ճարելու համար : Լութերի ժամանակին աս սովորութիւնը տակաւին կըպահուի Գերմանիայի շատ քաղքըներուն մէջ : Աս նորահաս պատանիներուն ձայները երբեմն խիստ քաղցրանուագ ներդաշնակութիւն մը կըյօրինեն . բայց և այնպէս՝ աս կարօտեալ և ամօթխած տղան՝ հացին տեղը շատ անգամ միայն կծու խօսքեր կընդունէր : Անատենը տըրտմութեան մէջ թաղուած գաղտուկ տեղեր արցունք կը թափէր, ու ապառնիին վրայ առանց դողալու չէր կրնար նայել:

Եւ մանաւանդ մէկ օր մը երեք տունէ վռընտուելէն ետև, ծոմ բերնով իր դպրոցը դառնալու վրայ էր՝ երբոր Սուրբ Գէորգ կոչուած տեղը հասնելով պատուաւոր քաղաքացիի մը տանը առջևը անշարժ կանգնեցաւ, ցաւալի մտածութիւններու մէջ թաղուած : Կըմտածէր թէ արդեօք իր կարօտութեան պատճառովը իր ուսմունքները պարտի՞ ձըգել, ու Մանսֆէլտի հանքերուն մէջ իր հօրը հետ գործելու երթալ: Ան միջոցին յանկարծ դուռը կըբացուի, ու դրանը սեմին վրայ կին մը կըտեսնուի . ասիկայ Կոնրադ Կոտայի կինն էր, Այլֆէլտի իշխաններէն մէկուն դուստրը, Ուրսուլա անունով : Այզէնախի ժամանակագիրները կըկոչեն զանիկայ "Բարեպաշտօն Սոմնացի" , 'ի յիշատակ ան կնոջը՝ որ մեծ թախանձանքով աղաչեց Եղիսէին իր տունը հաց ուտելու : Աս Քրիստոնեայ Սոմնացիս եկեղեցիին մէջ քանի մը անգամ տեսած էր Մարտինոսը, ու անոր ձայնին քաղցրութիւնովը և յայտնի ջերմեռանդութիւնովը յափշտակուեր էր . լսեր էր ևս ան կծու խօսքերը որոնցմով խղճալին վռընտուեցաւ : Հիմա իր դրանը առջին տրտմութեան մէջ թաղուած տեսնելով զանիկայ, փութացաւ անոր օգնելու, աչք ըրաւ որ ներս մտնէ, ու անոր կերակուր տուաւ ուտելու :

Կոնրադ իր կնոջը բարեսրտութիւնը գովեց . նաև մանկահասակ Լութերի ընկերութիւնը այնչափ հաճելի եղաւ *իրեն, որ քանի մը օրէն ետև իր տունը ընդունեց զանիկայ որ հոն բնակի: Ան նոյն րոպէէն ետև Լուտեր այլ ևս չվախցաւ որ պիտի պարտաւորի իր ուսմունքները ձգել: Ալ ինքը Մանսֆելտի հանքերը պիտի չդառնար, ու Աստուծոյ իրեն յանձնած տաղանդը թաղելու չէր: Ան նոյն րոպէին երբոր ինքը չէր գիտեր թէ ինչ պիտի ըլլայ իրեն, Աստուած Քրիստոնեայ ընտանիքի մը սիրտը ու դռները բացաւ անոր: Աս դիպուածը անոր հոգին պատրաստեց Աստուծոյ վրայ ա՛ն ապաւինութիւնը ունենալու, որ ետքի ատենները ամենասաստիկ փորձութիւնները չկրցին շարժել զանիկայ:*

Լուտեր Կոտայի տանը մէջ շատ տարբեր կեանք մը կը վարէր մինչև հիմա իր վարած կեանքէն: Հանգիստ կացութիւն մը ունէր հոն՝ առանց հոգի ու կարօտութեան: Վասն որոյ իր միտքը աւելի խաղաղ էր, իր բնաւորութիւնը աւելի զուարթ, ու իր սիրտը աւելի ընդարձակեալ: Իր բարերարներուն մարդասիրութեանը քաղցրիկ ճառագայթներովը իր բոլոր բնութիւնը զուարթացաւ, ու կենդանութեամբ՝ խնդամտութեամբ և երջանկութեամբ բացուեցաւ: Իր աղօթքները առաւել ջերմեռանդ էին, իր գիտութեան փափաքը առաւել սաստկացաւ, ու իր ուսմունքներուն մէջ արագ յառաջադիմութիւն ցոյց տուաւ:

Գրականութեան ու գիտութեան հետ միացոյց նաև արհեստներու ուսումը, որովհետև Գերմանիայի մէջ ան ատենը արհեստներն ալ կը յառաջանային: Լուտեր սորվեցաւ սրինգ փչել ու վին զարնել: Իր քաղցրալուր ձայնը շատ անգամ վերջի յիշուած նուագարանին հետ կը խառնէր, ու ասանկով իր տրտմութեան ժամերուն մէջ իր սիրտը կը մխիթարէր: Մեծ բերկրութիւն կը զգար նաև իր քաղցրալուր երգերովը իր երախտագիտութիւնը յայտնել իր մայրագրին, որ շատ սէր ունէր երաժշտութեան: Լուտեր ինքն ալ մինչև իր ծերութեան հասակին աս արհեստը կը սիրէր, ու Գերմաներէն խիստ գեղեցիկ մեղեդիներուն *մէկ քանիները ինքը շարագրած ու անոնց եղանակը ինքը դրած է ։*

Երջանիկ ժամանակներ էին ասոնք աս պատանիիս ։ Լուտեր ան ժամանակները յիշելուն միշտ իր սիրտը կայլայէր ։ Կոնրադի որդին շատ տարիներէն ետև երբոր Միդգէմպէրկ գնաց ուսման պարապելու , որ ատեն Լուտեր՝ Այզէնախի աղքատ աշակերտը՝ իր դարուն իմաստուն ուսուցիչը եղած էր , ուրախութեամբ ընդունեց զանիկայ իր յարկին տակը ու իր սեղանը ։ Ուզեց որ անոր հօրմէն ու մօրմէն ընդունածը ըստ մասին անոնց որդւոյն հատուցանէ ։ Աս Քրիստոնեայ կինը յիշելուն՝ որ հացով կերակրեր էր զինքը՝ երբոր բոլոր ուրիշները երես դարձուցեր էին իրմէն , աս յիշատակաց արժանի խօսքը ըսաւ . “Բան մը չկայ երկրի վրայ այնչափ քաղցրագոյն՝ որչափ բարեպաշտօն կնոջ մը սիրտը” ։

Սակայն Լուտեր ամենևին ամօթ մը չէր զգար ան ժամանակին վրայով երբոր անօթութենէ ստիպուած տըրտմութեամբ կըմուրար ան հացը՝ որ իր կենացը պահպանութեանը ու իր ուսմանցը շարունակութեանը համար հարկաւոր էր ։ Ընդհակառակը՝ շնորհակալութեամբ կըմտածէր իր մանկութեան յետին աղքատութեանը վրայ ։ Անանկ կըմտածէր որ Աստուծոյ 'ի գործ դրած միջոցներուն մէկն էր ան՝ որով իր ետքի եղածին հասցուց զինքը , ու շընորհակալ կըլլար Տէրոջը անոր համար ։ Իրեն նման կեանք վարելու պարտաւորած աղքատ տղայոց վիճակը իր սրտին կըդպչէր ։ “Մի՛ անարգէք՝ կըսէր՝ ան տղաքը , որոնք ձեր դռներուն առջևը կերգեն՝ Panem propter Deum , Հաց 'ի սէր Աստուծոյ , *ու անանկով կըջանան իրենց հացը շահելու ։ Ես ալ նոյն բանը ըրած եմ ։ Իրաւ ետքերը Էրֆուրթի համալսարանը եղած ատենս հայրս իր ճակտին քրտինքովը շատ սիրով ու քաղցրութեամբ զիս կապրեցունէր , բայց ատենով միայն ողորմելի մուրացկան մըն էի ։ Ես հիմա իմ գրիչիս միջնորդութիւնովը անանկ աղէկ յառա-*

ջադիմութիւն ստացայ, որ իմ վիճակս թագաւորին հետ չեմ փոխեր: Ասկէց աւելին կրնամ ըսել. թէ որ բոլոր աշխարհի հարստութիւնը մէկ տեղ դիզուած ինծի առաջարկուէր, իմ ունեցածիս հետ պիտի չփոխէի ան: Ու սակայն թէ որ դպրոց գացած ու գիր սորված չըլլայի, բնաւ երբէք իմ հասածիս պիտի չհասնէի": Ասանկով կը խոստովանէր աս երեւելի անձը թէ աս նուաստ սկզբնաւորութիւններն էին իր փառաւորութեանը նախկին արմատը: Չէր ամչնար իր ընթերցողներուն յիշել տալ՝ թէ ան ձայնը՝ որ անատենը կը շարժէր թագաւորութիւնը ու աշխարհը, քիչ մը ատեն առաջ աննշան քաղաքի մը փողոցներուն մէջ պատառ մը հաց կը մուրար: Բարեպաշտ Քրիստոնեայն ասանկ յիշատակութիւններով կուրախանայ, ինչու որ անոնք իր միտքը կը ձգեն թէ միայն Աստուծով է իր փառաւորութիւնը:

Իր մտացը ուշիմութիւնը՝ իր երեւակայութեանը աշխոյժը՝ ու իր գերագոյն յիշողութիւնը կարողացուցին զինքը քիչ ժամանակին մէջ իր բոլոր աշակերտակիցներէն անցնելու: Ու մանաւանդ Լատինական լեզուի մէջ, ճարտասանութեան ու բանաստեղծութեան մէջ արագութեամբ յառաջացաւ: Ճառեր կը գրէր, ու ոտանաւորներ կը շինէր: Իր զուարթամտութիւնովը՝ քաղաքավարութիւնովը ու բարեսրտութիւնովը իր ուսուցիչներուն ու ընկերներուն սիրելի էր:

Իր ուսուցիչներուն մէջ յատկապէս սիրելի էր իրեն Յովհաննէս Տրէբոնիոս գիտուն անձը՝ վայելուչ ասութեան տէր, և որ անանկ վարմունք մը ունէր իր աշակերտներուն հետ որ մեծապէս քաջալերութիւն կը ընծայէր անոնց: Մարտինոս կը նկատէր՝ որ երբ Տրէբոնիոս դպրոցը կը մտնէր, իր գլխարկը վար կառնէր ու աշակերտները կը բարեւէր: Աս բանս չափազանց խոնարհութիւն մը կը համարուէր ան իմաստակութեան ատենները: Ասիկայ շատ հաճելի եկաւ պատանիին: Սկսեց իմանալ թէ ինքն ալ բան մըն է ևղել ։ Վարժապետին իրեն մատուցած յարգութիւնը աշակերտը բարձրացուց ինք իր յարգութիւնը ճանչնալու ։ Օր մը՝ Տրեբոնիոսի ընկերները՝ որոնք տարբեր սովորութիւն ունէին, անոր տարապայման խոնարհամտութեանը վրայ իրենց զարմանքը յայտնելնուն պատասխան տուաւ անոնց, (և աս պատասխանն ալ տպաւորեցաւ Լուտերի մտացը մէջ.) "Աս պատանիներուն մէջ՝ ըսաւ՝ կան ոմանք, որոնք Աստուած մէկ օր մը պիտի բարձրացունէ քաղաքապետութեան՝ ատենակալութեան՝ դատաւորութեան և վարժապետութեան աստիճանի ։ Եւ թէպէտ անոնց ամէն մէկուն մեծութեան արտաքին նշանները հիմա չէք տեսներ, բայց արժան է յարգութեամբ վարիլ հետերնին"։ Պատանին անտարակոյս զուարճութեամբ լսեց աս խօսքերը, և գուցէ անատենը ինքզինքը տեսաւ իբրև պատկերի մը մէջ՝ վարժապետութեան պատուով պսակուած ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

ԼՈՒՏԵՐ տասնըութը տարեկան եղաւ. ուսման քաղցր ճաշակները առաւ. գիտութեան փափաքը բորբոքեցաւ, ու կըփափաքէր համալսարանի մը վարժութեան տակը մտնել ։ Կըբաղձար երթալ բոլոր գիտութեանց մէկ աղբիւրը, որ կարող ըլլայ իր ծարաւը զովացընել ։ Հայրը կուզէր որ իրաւագիտութեան պարապի. իր որդւոյն տաղանդներուն վրայ վստահութիւն ունենալով, կըփափաքէր որ քաջ մշակէ զանոնք ու երևան հանէ աշխարհի ։ Արդէն յուսով կըտեսնէր զանիկայ իր քաղաքացիներուն մէջ պատուաւոր պաշտօններու հասած, իշխանազուն անձանց սէրը իր վրան ձգած, ու աշխարհի ընդարձակ թատրոնին մէջ պայծառ ճառագայթած ։ Վասն որոյ որոշուեցաւ որ պատանին Էրֆուրթի համալսարանը խրկուի ։

Լութեր յամի Տեառն 1501ին ան համալսարանը հասաւ ։ Յովդոկոս՝ մականուանեալ Ուսուցիչ Այզէնախի , անատենը դպրոցական փիլիսոփայութիւն կըսորվըցունէր նոյն տեղը մեծ յաջողակութեամբ ։ Պատանին աս տեղս շուտով իր բոլոր աշակերտակիցներէն յառաջադէմ եղաւ ։ Դիւրընկալ յիշողութեան ու աշխոյժ երևակայութեան ձիրքերով զարդարուած ըլլալուն , բոլոր կարդացածը ու լսածը իր մտքին մէջ անանկ կըհաստատուէր՝ ինչպէս որ անձամբ զանոնք տեսած ըլլար ։ Այսպէս կըճառագայթէր Լութեր իր մանկութեան ատենն ալ ։ “Բոլոր համալսարանը կը զմայլէր անոր տաղանդներուն վրայ” կըսէ Մէլանկտոն ։

Բայց աս տասնըութը տարեկան պատանիս իր կենացը աս կանխագոյն մասին ևս միայն իր միտքը մշակելու համար չէր պարապէր ուսման ։ Իր ներսը ունէր ան խոհական մըտածութիւնը՝ ու առ Աստուած նայող ան սիրտը , որն որ Տէրը կը շնորհէ անոնց՝ որոնք որ կըկամի իր խիստ նախանձաւոր ծառաները ընել ։ Լութեր կըզգար որ ինքը բոլորովին Աստուծմէ կախում ունի . աս պարզ և զօրաւոր ճանաչումը՝ միանգամայն խորին խոնարհութեան սկզբունք մը՝ ու մեծամեծ ձեռնարկութիւններու գրգիռ մըն է ։ Ջերմեռանդ սրտով կըխնդրէր որ երկնից օրհնութիւնը իր աշխատութիւններուն վրայ հանգչի ։ Ամէն առաւօտ աղօթքով կըսկսէր իր օրը . այնուհետև եկեղեցի կերթար , ետքը իր ուսմանցը կըսկսէր պարապիլ , ու բոլոր օրը ամենևին մէկ վայրկեան մը պարապ տեղը չէր կորսընցունէր ։ Սովորութիւն ունէր ըսելու , “Ուսման կէսը՝ ու լաւագոյն մասը՝ աղէկ աղօթելն է”։

Ուսումնասէր պատանին իր ակադեմական աշխատութիւններէն գողցած ժամանակը համալսարանին գրքատանը մէջ կանցունէր ։ Ան ատենները գիրքերը հազուագիւտ ըլլալով՝ մեծ առանձնաշնորհութիւն կըհամարէր իրեն որ աս ընդարձակ մատենադարանիս գանձերէն կրնար օգուտ քաղել ։ Մէկ օր մը՝ (որ ատեն երկու տարուան Էրփուրթ գացած էր՝ ու քսան տարեկան հասակին մէջն էր ,) մատենադարանին գիրքերը կարգաւ կըբանար անոնց հեղինակներուն անունները կարդալու : Գրքին մէկը՝ որ ըստ կարգի բացաւ, իր ուշադրութիւնը արթընցուց : Մինչև ան ժամը անոր պէս բան մը տեսած չէր ինքը : Կըկարդայ անոր վերնագիրը . . . Աստուածաշունչ է գիրքը . Հազուագիւտ գիրք մը , անծանօթ ան ատեններ : Իր սիրտը մեծապէս կըշարժի . զարմանքով կըլեցուի որ աս մատեանին մէջ աւելի բան կըգտնէ՝ քան որչափ եկեղեցին ընտրած է ժողովրդեան ականջին կարդալու, աւետարանի ու առաքելական թղթոց հատուածներ : Մինչև անատենը ինքը կը կարծէր որ Աստուծոյ Բանը այնչափ միայն է : Իսկ ահա ասոր մէջ այնչափ երեսներ՝ այնչափ գլուխներ՝ այնչափ գրքեր կան , որոնք անծանօթ էին իրեն : Իր սիրտը կը բաբախէ երբոր Աստուածային ներշնչութեամբ գրուած բովանդակ Սուրբ Գիրքը իր ձեռքը բռնած է : Ուժգին փափաքով և անճառելի զգացումներով Աստուծոյ բանին աս ամբողջ թղթերը կըդարձընէ : Առաջին բանը որ իր ուշադրութիւնը կըգրաւէ, Աննայի ու Սամուէլ մանկան պատմութիւնն է : Կըկարդայ զանիկայ, ու հազիւ կրնայ զսպել իր բերկրապատար այլայլութիւնը : Մանուկը՝ որ իր ծնողքը Տէրոջը մատուցին որչափ որ ապրեցաւ . Աննայի աղօթքը՝ որուն մէջ կըսէ թէ Տէրը տնանկը գետնէն ու աղքատը աղբիւսէն կըվերցընէ ժողովրդոց զօրաւորներուն հետը նստեցունելու . Սամուէլ մանուկը՝ որ կըմեծնայ տաճարին մէջ Տէրոջը առջևը . բոլոր աս պատմութիւնը՝ բոլոր աս յայտնութիւնը որ իմացաւ, իրեն դեռ անծանօթ եղած զգացումներ կըյարուցանէ իր ներսը : Լեցուն սրտով իր բնակարանը կըդառնայ : "Ահ , ո՜ւր էր որ Աստուած ասանկ գիրք մը տար ինծի՛ իմս ըլլալու" իր մտացը մէջ կըխորհի : Լուտեր տակաւին ոչ Յունական լեզուն գիտեր և ոչ Եբրայականը : Զինքը ասանկ ուրախութեամբ լցունող Աստուածաշունչը Լատիներէն էր : Շուտով վերստին դարձաւ մատենադարանը, վերստին իր գանձը գտնելու : Կրկին և կրկին կըկարդար, ու իր զարմանքովը և ուրախութիւնովը նորէն կերթար կրկին կարդալու : Անատեն նոր ճշմարտութեան մը առաջին նշոյլները ճառագայթեցին իր մտացը մէջ :

Աս կերպով աՀա Աստուած գտնել տուաւ անոր իր սրբազան բանը : Լուտեր Հիմա գտաւ ան գիրքը՝ որ մէկ օր մը պիտի տար իր Հայրենակից ազգին Գերմանացիներուն անոր ան սքանչելի թարգմանութիւնը, որով անոնք երեք դարէն 'ի վեր Աստուծոյ պատգամները կըկարդան : Գուցէ աս առաջին անգամն էր որ աս պատուական մատեանը Էրֆուրթի գրքատանը մէջ իր տեղէն շարժեցաւ : Մթին սենեակի մը մէկ աննշան անկիւնը պաՀուած գիրքը, շատ չանցած բոլոր ազգի մը լրութեան կենաց գիրքը պիտի ըլլար : Եկեղեցիին բարեկարգութիւնը աս գրքին մէջ ծածկեալ կըկենար :

Աս սոյն տարւոյս մէջն էր որ Լուտեր իր ակադեմական առաջին աստիճանը առաւ : Իր քննութեանը Համար պատրաստուելու տարապայման աշխատութիւնը վտանգաւոր Հիւանդութիւն մը պատճառեց իրեն, ու մաՀը դուռը Հասած կըթուէր : Ծանր խորՀուրդներ ցուցին իր միտքը : Կարծեց որ իր երկրաւոր ընթացքը 'ի վախճան Հասած է :

Երբոր առողջութեան վերադարձաւ՝ փոփոխութիւն մը կերևար իր վրայ : Աստուածաշունչ գիրքը ու իր Հիւանդութիւնը կըթուի թէ նոր կոչումի մը կոչեցին զինքը : Բայց և այնպէս տակաւին Հաստատ դիտաւորութիւն մը չկար իր մտքին մէջ : Դարձեալ սկսեց իր ուսմանցը պարապելու ․ ու 1505ին իր ակադեմական երկրորդ աստիճանը առաւ, որ կըսուի՝ վարժապետ արՀեստից, կամ վարժապետ փիլիսոփայութեան : Էրֆուրթի Համալսարանը անատենը բոլոր Գերմանիայի մէջ ամէնէն Հռչակաւորն էր ․ մէկալները Համեմատաբար ստորնագոյն դպրոցներ էին : Ան ժամանակին սովորութեանը Համեմատ՝ Լուտերին իր աստիճանը ընգունելու հանդէսը շատ շքեղութեամբ կատարեցաւ ։ Ջահերով և մոմեղէններով Թափօր եղան’ի պատիւ Լուտերի ։ Մեծաշուք հանդէս էր ասիկայ ընդհանուր ուրախութեան ։ Լուտեր՝ գուցէ աս պատիւներովս քաջալերելով, իր հօրը բաղձանքին համեմատ պատրաստուեցաւ ինքզինքը բոլորովին իրաւագիտութիւն սորվելու պարապեցունել ։

Բայց Աստուծոյ կամեցողութիւնը այլ էր ։ Երբոր Լուտեր զանազան ուսմանց անձնատուր եղած՝ սկսեր էր բընական փիլիսոփայութիւն և Արիստոտելի բարոյականութիւնը դաս տալ՝ փիլիսոփայութեան ուրիշ մասերովը, իր խիղճը անդադար կիմացունէր իրեն թէ միայն մէկ հարկաւոր բանը բարեպաշտութիւնն է, և թէ՝ իր առաջին հոգողութիւնը իր հոգւոյն փրկութիւնը պիտի ըլլայ ։ Սորվեր էր որ Աստուած մեղքը կատէ · կըյիշէր ան պատիժները որ անոր Բանը մեղաւորին դէմ կը յայտնէ · ու դողալով ինքը իրեն կըհարցընէր թէ արդեօք աներկբայ Աստուծոյ հետ հաշտուա՞ծ է ։ Իր խիղճը պատասխան կուտար իրեն, Ոչ ։ Ու որովհետև դիւրապատրաստ և վճռահատ բնաւորութիւն ունէր, առաջադրեց որ իր ձեռքէն եկածին բոլորը ընէ, որպէս զի անմահութեան հաստատուն յոյս մը ունենայ ։ Ու իրարու վրայ պատահած երկու դիպուածներ իր հոգին արթընցուցին, ու իր առաջադրութիւնը հաստատեցին ։

Առաջին դիպուածը աս էր ։ Համալսարանին մէջ իր բարեկամներէն մէկը կար՝ Ալեքսիոս անունով, որուն հետ սերտ մտերմութիւն ունէր ։ Մէկ առտու մը Էրփուրթի մէջ գուժալի լուր մը տարածեցաւ թէ Ալեքսիոսը սպաններ են ։ Լուտեր արտորալով մարդասպանութեան կատարուած տեղը գնաց, ու իմացաւ որ ան լուրը ստոյգ է ։ Իր բարեկամին աս յանկարծ կորուստը մեծապէս ազդեց իրեն, և ուժգին երկիւղով լցուց իր միտքը ան հարցումը՝ որ ինքը իր անձին ըրաւ, թէ "Ի՞նչ պիտի ըլլար ինծի, թէ որ իմ վիճակիս իյնար ասանկ յանկարծ ելլել աշխարհէս"։

Աս միջոցիս 1505ին ամառն էր։ Համալսարանը ժամանակ պարապոյ ըրած էր աս ատենս, ու Լուտեր աս պատեհութիւնովս յօժարեցաւ դէպի Մանսֆէլտ ճամբորդութիւն մը ընել՝ իր մանկութեան սիրելի բնակարանին այցելութեան ելլելու, ու իր խանդակաթ ծնողքը տեսնելու։ Կուցէ նաև միտք ունէր իր սիրտը բանալ իր հօրը՝ իր մտքին մէջը ձևացուցած գաղափարին վրայ զանիկայ քըննելու, և ուրիշ կոչման մը մտնելու համար անոր թոյլտուութիւնը ընդունելու։ Յառաջմանէ կըտեսնէր ամէն ան դժուարութիւնները որ իրեն կըսպասէին։ Վասն զի՝ կարգաւորներէն շատերուն վարած դատարկասուն կեանքը յաւէտ իմ̃ ատելի էին Մանսֆէլտի աշխատասէր հանքագործին։ Նաև եկեղեցականները ընկերութեան մէջ քիչ յարգութիւն ունէին. ու շատերը միայն աղքատօրէն ապրելու եկամուտ մը ունէին. վասն որոյ Լուտերի հայրը՝ որ իր որդին համալսարանը պահելու համար շատ բաներ զոհած էր՝ ու անոր քսանամեայ հասակին մէջ բազմահռչակ համալսարանի մը մէջ հրապարակաւ դասասացութիւն ընելը տեսեր էր, հակամիտեալ չէր իր պանծալի յոյսերը դիւրութեամբ ձգել։

Տեղեկութիւն չունինք թէ Լուտերի Մանսֆէլտ կեցած ատենը ինչ անցք անցան։ Կարելի է որ իր հօրը յայտնի յօժարութիւնը վախցուց զինքը իր միտքը անոր բանալու։ Վասն որոյ դարձեալ իր ծնողացը տունը ձգեց որ երթայ համալսարանը բնակի, բայց Էրփուրթի մօտերը հասնելուն սաստիկ փոթորիկի մը պատահեցաւ։ Ասիկայ էր երկրորդ դիպուածը։ Ամպերը ահեղաձայն կորոտային. կայծակը իր քովիկը գետինը իջաւ։ Լուտեր ինքզինքը ծունկի վրայ ձգեց, թէ գուցէ իր վախճանը եկած հասած է. Մահը՝ դատաստանը՝ յաւիտենականութիւնը բոլոր իրենց սարսափներովը իր առջևն են, ու կըխօսին անանկ ձայնով մը որուն ալ չկրնար դէմ կենալ։ Մահուան դողովը ու տագնապովը պաշարուած ուխտ կընէ՝ որ եթէ Աստուած աս վտանգէն զինքը ազատէ, աշխարհս ուրանայ, ու իր անձը անոր ծառայութեանը նուիրէ : Գետնէն կելլէ՝ բայց դեռ իր աչքերուն առջին ունի ան մահը որն որ օր մը իր վրայ պիտի հասնի . ուստի երկիւղածութեամբ ինքզինքը կըքննէ, ու հարցուփորձ կընէ թէ ինչ պարտի ընել : Յառաջմանէ զինքը անհանգիստ ընող խորհուրդները կըրկնակի զօրութեամբ իր վրայ կըդառնան : Ստոյգ է որ աշխատեր է իր բոլոր պարտաւորութիւնները կատարել . բայց ի՞նչ է իր հոգւոյն վիճակը . կրնա՞յ արդեօք աղտեղի հոգւով այսպէս ահաւոր Աստուծոյ ատեանին առջեւը երեւան ելլել : Պէտք է որ սուրբ ըլլայ . հիմա ինքը կըծարաւի սըրբութեան, ինտոր որ առաջ կըծարաւէր գիտութեան : Բայց ո՞ւր պիտի գտնէ ան . ի՞նչպէս պիտի ձեռք ձգէ : Համալսարանը իր առջի բաղձանքը յագեցունելու միջոցներովը լցուց զինքը . բայց ո՞վ պիտի մեղմէ աս նոր անձկութիւնը՝ աս եռանդուն բաղձանքը՝ որ հիմա կըմաշէ զինքը : Ո՞ր սրբութեան դպրոցը կրնայ ուղղել իր քայլերը . . . Մենաստան մը պիտի երթայ . վանական կեանքը իր փրկութիւնը ապահով պիտի ընէ : Քանի՞ցս անգամ լսած է անոր զօրութիւնը՝ սիրտը փոխելու, մեղաւորը սրբացունելու, ու մարդը կատարեալ ընելու : Վանական կարգի մը պիտի մտնէ . հո՛ն ինքը սուրբ պիտի ըլլայ . իր յաւիտենական փրկութիւնը ասանկով ապահով պիտի ընէ :

Այսպէս էր ան դիպուածը որ Լուտերի կոչումը ու անոր բոլոր ապառնի վիճակը փոխեց : Աստուծոյ մատը կար անոր մէջը . անոր ամենակարող բազուկն էր որ յերկիր կործանեց փիլիսոփայութեան նոր ծաղկած վարժապետը՝ դատաւորութեան պաշտօնի փափաքողը՝ իրաւագէտ ըլլալու ձկտողը, որպէս զի բոլորովին նոր կարգի մը ուղղէ անոր ապառնի կեանքը : Ռուբիանոս՝ Էրֆուրթի համալսարանին մէջ Լուտերի բարեկամներուն մէկը, յետ ժամանակաց այսպէս գրեց անոր . "Վերին Նախախնամութիւնը յառաջագոյն տեսաւ ինչ որ դուն մէկ օր մը պիտի ըլլայիր . անոր համար քու ծնողացդ բնակարանէն դառնալուդ՝ երկնառաք հուրը Էրփուրթ քաղքին մօտ իբրև երկրորդ Պօղոս յերկիր կործանեց զքեզ, ու բաժնելով զքեզ մեղմէ՝ Օգոստինեան կարգը մտնելու յառաջ վարեց'':

Լուտեր կըկին Էրփուրթ կըմտնէ. իր առաջադրութիւնը անփոփոխ է: Բայց և այնպէս դժկամակութեամբ է որ կը պատրաստուի իրեն այնչափ սիրելի եղած կապերը խզելու: Իր դիտաւորութիւնը իր ընկերներէն մէկու մը չյայտներ: Սակայն մէկ իրիկուն մը ուսումնարանին մէջի իր ընկերները ուրախալից բայց պարզ խնջոյքի մը կըհրաւիրէ. երաժըշտութիւնը անգամ մը ևս անոնց ընկերական ժողովը կը զուարճացունէ: Աս խնջոյքը Լուտերի բարեաւ մնա ըսելն է աշխարհի. այսուհետև իր զուարճութեանցը և իր ուսմանցը ընկերները պիտի փոխուին կրօնաւորաց ընկերութեանը հետ. բերկրապատար և իմաստալից խօսակցութիւնները՝ մենաստանին լռութեանը հետ. խնդալից ձայները՝ առանձնացեալ մատուռին հանդիսաւոր երգերուն հետ: Աստուած անանկ կըպահանջէ, ու ինքն ալ կըպարտաւորի որ ամէն բան զոհ ընէ: Բայց սակայն աս վերջին նուագիս իր պատանեկութեան ուրախութիւններուն տեղի կուտայ. խնջոյքը կըզուարթացունէ իր բարեկամները, ու ինքը անձամբ կըզօրացունէ անոնց ուրախութիւնը: Բայց ան րոպէին որ անոնց ուրախութիւնը իր բարձրագոյն աստիճանին հասած է, ինքը չկրնար այլ ևս զսպել ան կարևոր խորհուրդները որոնք իր միտքը գրաւած են: Խօսիլ կըսկսի, ու կըյայտնէ իր դիտաւորութիւնը իր զարմացած բարեկամներուն: Անոնք կըջանան հակառակիլ իր խորհուրդին, բայց զուր տեղը: Եւ ան նոյն գիշերը Լուտեր՝ գուցէ անոնց թախանձանքէն վախնալով՝ իր բնակարանէն կելլէ, ու առանձին գիշերային մթութեան մէջ Օգոստինեան միանձանց վանքը կերթայ: Կըխնդրէ որ ընդունին զինքը: Դուռը կըբացուի, ու ինքը ներս կընդունուի: Տես զինքը հիմա մշտնջենաւորապէս բաժանուած իր ծնողքներէն՝ իր ուսման ընկերներէն ու աշխարհէն ։ Ասիկայ եղաւ Օգոստոսի 17ին՝ 1505 ։ Լութեր անատենը քսանըմէկ տարու և ինն ամսու էր ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Ի վերջոյ ինքը Աստուծոյ հետ է, ու իր հոգին ապահով է. հիմա պիտի ստանայ ան սրբութիւնը՝ որուն այնչափ եռանդով կըբաղձար ։ Վանքին միաբանները որ իր բոլորտիքը ժողովուելով սքանչելեօք լցան, գովեցին անոր որոշումը ու աշխարհէ հրաժարիլը ։ Բայց Լութեր իր բարեկամները չմոռցաւ. գրեց անոնց՝ բարեւ մնա ըսելով անոնց և աշխարհի, ու հետեւեալ օրը աս նամակները խըրկեց անոնց՝ իր մինչեւ հիմա հագած հանդերձներովը. ու մատանին՝ որ վարժապետ փիլիսոփայութեան կոչուած ատենը ընդուներ էր՝ վերստին համալսարանը դարձուց, որ մէկ բան մը իր միտքը չբերէ ան աշխարհը որմէն ինքը հրաժարեցաւ ։

Իր Էրֆուրթի բարեկամները մեծ զարմանքի մէջ մնացին ։ Կըմտածէին թէ պէ՞տք է որ ասանկ գերագոյն տաղանդները կորնչին ան միանձնական կեանքին մէջ, որն որ կենդանւոյն մեռնելու պէս բան մըն է ։ Դառնակսկիծ տրտմութեամբ լցուած իսկ և իսկ վանքը գացին, յուսալով որ ըլլայ թէ համոզեն զԼութեր ասանկ վտանգաւոր առաջադրութենէն փոշիմանիլ. բայց 'ի զուր աշխատեցան ։ Վանքին դռները անոնց դէմ գոցուեցան, և լման ամիս մը անցաւ մինչեւ որ մէկը թոյլտուութիւն կրցաւ ընդունիլ նորեկ միաբանը տեսնելու, կամ անոր հետ խօսելու ։

Լութեր գրեթէ անմիջապէս իր ծնողացը յայտնեց ան մեծ փոփոխութիւնը որ հիմա իրեն պատահեցաւ ։ Իր հայրը շփոթեցաւ. ահով պաշարեցաւ իր որդւոյն համար՝ ինչպէս ինքը Լութեր կըսէ վանական ուխտերու վրայ իր գրած ու հօրը ընծայած գրքին ուղերձին մէջ ։ Իր անձնական տկարութիւնը՝ իր թարմ հասակը՝ և իր կիրքերուն սաստկութիւնը կըվախցունէին իր հայրը՝ որ բորբոքեալ եռանդին առաջին վայրկեանները անցնելուն վանական դատարկութիւնը կարելի է որ կամ յուսահատութեան գրգռէ նորահաս երիտասարդը, կամ մեծեղեռն մեղքերու մէջ ձգէ զանիկայ: Գիտէր ինքը՝ թէ վանական կեանքը որդէն շատերուն կործանմանը պատճառ եղած է: Մանաւանդ որ՝ Մանսֆէլտի իշխանաւոր հանքագործը իր որդւոյն համար բոլորովին ուրիշ գաղափարներ ձևացուցած էր իր մտքին մէջ: Կըյուսար հարուստ և պատուաւոր տնէ մը հարս մը բերել իր որդւոյն. բայց հիմա իր բոլոր փառասէր գաղափարները մէկ գիշերի մէջ ոչնչացան անոր անխոհեմ քայլափոխ մը ընելովը:

Յովհաննէս զայրագին նամակ մը գրեց իր որդւոյն, որուն մէջ գործածեց ան իշխանական եղանակը՝ որն որ ինքը իր որդւոյն վարժապետ արհեստից կոչուելէն հետէ մէկ դի դրած էր. ու նաև հայրական սիրոյ զրկեալ ըլլալը անոր յայտնեց: Յովհաննէս Լուտերի բարեկամները՝ և անտարակոյս իր լծակիցը զուր տեղը աշխատեցան անոր տհաճութիւնը մեղմել՝ ըսելով, "Թէ որ դուն Աստուծոյ զոհ մը ընել կըկամէիր, անիկայ քու ստացուածքիդ ամենալաւը ու ամենասիրելին՝ քու որդիդ քու Իսահակդ թող ըլլայ": Իսկ Մանսֆէլտի անողոքելի ատենակալը չէր կամէր ականջ դնել բանի մը:

Բայց ատենէ մը ետև ժանտախտը ան կողմերը տարածեցաւ, ու Յովհաննէս Լուտերի երկու որդիքը իր ձեռքէն առաւ: Նոյն ատենը մէկը եկաւ՝ ու աս տառապեալ հօրը պատմեց թէ Էրֆուրթի նոր միաբանն ալ մեռաւ: Իր բարեկամները աս պատեհութիւնը ձեռք առնելով ջանացին հաշտեցունել հայրը իր որդւոյն հետ: "Թէ որ աս համբաւը սուտ ըլլայ, ըսին, ալ քու որդւոյդ կրօնաւոր ըլլալուն հաճութիւն ցոյց տալով աս ներկայ տրտմութիւնդ թող քեզի օգուտ մը ըրած ըլլայ": "Աղէկ, այդպէս թող ըլլայ, և Աստուած տայ որ յաջողութիւն գտնէ" ըսաւ Յովհաննէս Լուտեր՝ բեկեալ բայց տակաւին վարանեալ սրտով: Քանզի յետ ժամանակաց երբոր Լուտեր իր հօրը հետ հաշտուած ըլլալով պատմեց անոր ան կայծակին դիպուածը՝ որ ստիպեր էր զինքը վանական կեանքը ընտրելու, պատասխան տուաւ մեծարու հանքագործը և ըսաւ. "Աստուած տայ որ սատանայի խաբէութիւն չըլլայ ան քու երկնառաքնշանի տեղ ընդունածդ":

Աս սոյն ժամանակիս Լուտեր չունէր ան ոգին որն որ զինքը ետքը Եկեղեցիին Բարեկարգողը ըրաւ: Ասոր ապացոյցը իր վանքը մտնելն է: Վասն զի ասիկայ մէկ գործ մըն էր՝ համեմատ ան դարուն սկզբունքներուն, որմէն Եկեղեցին յառաջ անցունելու ձեռք պիտի զարնէր ինքը: Ան որ աշխարհի ուսուցիչը պիտի ըլլար, տակաւին միայն անոր ծառայաբար հետևողն էր: Սնապաշտութեան շինուածքին վրայ նոր քար մը դրուեցաւ ան նոյն անձին ձեռքովը, որ շատ չանցած պիտի կործանէր ան շէնքը: Լուտեր անատենը փրկութեան ակնկալութիւնը հաստատած էր իր անձին վրայ, գործերու ու կանոնապահութիւններու վրայ· չէր գիտէր թէ փրկութիւնը միայն Աստուծմէ կուգայ: Կը խնդրէր իր սեպհական արդարութիւնը ու իր սեպհական փառքը հաստատել, չգիտնալով Աստուծոյ արդարութիւնը ու անոր փառքը*: Բայց ինչ որ անատենը չէր գիտեր, շուտով սորվեցաւ: Էրփուրթի վանքին մէջ յաջողեցաւ ան մեծ փոփոխութիւնը՝ որ փոխանակ աշխարհի ու անոր աւանդութիւններուն զԱստուած ու Աստուծոյ իմաստութիւնը դրաւ անոր սրտին մէջ, ու պատրաստեց ան երևելի բարեկարգութիւնը՝ որուն խիստ նշանաւոր գործիքը եղաւ ան:

Վանքին միաբանները ուրախութեամբ ընդունեցին զինքը՝ Իրենց անձնասիրութեանը մեծ փառք էր որ տեսան

---

* Հռովմ. Ժ. 3:

թէ համալսարանի երևելի անձերուն մէկը կըձգէ զանիկայ , ու իրենց կարգին տունը կուգայ կընտրէ ։ Ի վերայ այսր ամենայնի խստութեամբ կըվարէին անոր հետ , ու ամենանուաստ պաշտօններ կըդնէին անոր վրայ ։ Գուցէ կուզէին խոնարհեցունել փիլիսոփայութեան վարժապետը , կամ սորվեցունել անոր՝ թէ իր գիտութիւնը չէր բարձրացուներ զինքը իր եղբայրներուն վրայ ․ ու կըխորհէին ևս որ աս ճամբով արգիլեն զինքը իր ուսմանցը պարապելէն , ուրկէց վանքը օգուտ մը չէր կրնար քաղել ։ Նախկին վարժապետն արհեստից պարտաւորած էր գռնապանի պաշտօններ կատարել ․ գռները բանալ և գոցել , ժամացոյցը լարել , եկեղեցին աւլել , սենեակները մաքրել ։ Այնուհետև՝ նուաստ աբեղան՝ որ միանգամայն էր գռնապան՝ եկեղեցպան՝ ու վանքին ծառան , երբոր իր գործը աւարտէր , “ Cum sacco per civitatem—*Տոպրակով քաղաքը” կըկանչէին եղբայրները ․ ու հացին տոպրակը շալկած կըպարտաւորէր Էրֆուրթի փողոցները շրջիլ՝ մուրալով տնէ 'ի տուն՝ և գուցէ ան նոյն անձանց դռները , որոնք կամ իր հաւասարապատիւ բարեկամներն էին , և կամ իրմէն ստորնագոյն ։ Ու երբոր ետ դառնար՝ կամ գետնափոր խուցի մը մէջ պիտի մտնէր ուրկէց քանի մը ոտնաչափ փոքրիկ պատնէշ մը միայն կերևէր , կամ վերստին իր նուաստ պաշտօններուն պիտի պարապէր ։ Բայց աս ամէնը կըտանէր ինքը ․ իր բնական տրամադրութեամբը ձեռնամուխ եղած բանին 'ի բոլոր սրտէ անձնատուր ըլլալու հակամիտութիւն ունենալով , իր բոլոր հոգիովը էր որ վանական եղաւ ։ Ասկէց զատ՝ ի՞նչպէս կրնար իր մտքէն անցունել իր մարմնոյն խնայելու՝ կամ մարմնոյն հաճութիւնը խնամելու խորհուրդը ․ քանզի ասանկով ո՛ւր կըմնար ան սրբութիւն ստանալը՝ որ եկած էր վանքին շրջապատին մէջ փնտռելու ։*

Ողորմելի միաբանը աշխատութեամբ ճնշուած՝ իր անարգ պաշտօններէն ձեռք ձգած ամէն մէկ վայրկեանը ուժգին եռանդով գիտութեան մէջ յառաջանալու իր օգտին կը դարձունէր : Իր ընկերներէն զատ՝ առանձին իր խուցը կը քաշուէր, ու ինքզինքը իր սիրելի ուսմանցը կու տար : Բայց եղբայրները շուտով իմացան անոր աս վարմունքը, գանգատելով իր վրայ եկան, ու պարտաւորեցին զինքը իր գրքերը ձգել : “Եկո՛ր, եկո՛ր, կըսէին. չէ թէ ուսման պարապելով, այլ հաց՝ ցորեն՝ հաւկիթ՝ ձուկ՝ միս և դրամ մուրալով կրնաս դուն վանքին օգտակար ըլլալ” : Լուտեր հնազանդեցաւ, իր գիրքերը մէկ դի դրաւ, ու վերստին իր տոպրակը առաւ. իր վրան առած լուծէն փոշիման չըլլալով՝ առաջադրեց կրել զանիկայ : Անատենն էր որ երևիլ սկսեց ան անդրդուելի յարատևութիւնը՝ որով ինքը իր անգամ մը ձևացուցած առաջադրութիւնները միշտ յառաջ կը տանէր : Աս դժուարին ընթացքին իր համբերատար երկայնմտութիւնը զօրաւոր ազդուութիւն մը տուաւ իր կամացը : Աստուած նախ զինքը կը վարժէր փոքր փորձութիւններով, որ մեծամեծ փորձութիւններու մէջ սորվի հաստատ կենալ: Բաց աստի՝ իր ապրած դարը աղետալի աւելորդապաշտութիւններէ ազատելու համար՝ որոնց տակը կը հեծէր, հարկաւոր էր որ անոնց ծանրութիւնը ինքը անձամբ զգայ : Բաժակը պարպելու համար պարտ էր իրեն մինչև յատակին մրուրը զանիկայ խմել :

Բայց աս խստակրօն աշակերտութիւնը այնչափ երկար չտևեց որչափ որ Լուտեր կրնար վախնալ թէ պիտի տևէ : Վանքին մեծաւորը համալսարանին խնդիրքովը՝ որուն անդամն էր Լուտեր, ազատեց զանիկայ ան նուաստ պաշտօններէն որ միաբանները դրած էին անոր վրայ : Նորահաս միաբանը անատենը վերստին սկսեց նոր նախանձաւորութեամբ պարապիլ իր ուսմանցը: Եկեղեցւոյ հարց գործքերը, և յատկապէս սրբոյն Օգոստինոսինը, իրենց ձգեցին անոր ուշադրութիւնը : Աս անուանի վարդապետին գրած Սաղմոսաց մեկնութիւնը՝ ու անոր շարագրած գիրքը Գրոյն և Հոգւոյն վրայ, իր սիրելի ընթերցմունքներն էին : Ոչինչ այնչափ հիացուց զինքը՝ որչափ աս վարդապետին գաղափարները՝ մարդկային կամաց վատթարութեանը ու Աստուծոյ շնորհացը վրայ: Իր անձին փորձովը զգաց ան վատթարութեան ճշմարտութիւնը, ու ան շնորհքին հարկաւորութիւնը: Օգոստինոսի խօսքերը արձագանք հանեցին իր սրտին մէջը:

Ուշադրութեամբ կըկարդար նաև Ոկկամի ու Գերսոնի գործերը, որոնք այնչափ համարձակաբար խօսեցան Պապերուն իշխանութեանը վրայով: Աս կարգաւոր ընթերցմանը հետ ուրիշ վարժութիւններ ալ խառնեց: Բազմակնճիռ առաջարկութիւնները հրապարակաւ կըլուծէր, և ուրիշներուն ելք չգտած լաբիւրինթոսներէն ինքզինքը կազատէր: Իր ունկնդիրները կըզարմանային իր վրայ:

Բայց չէ թէ քաջակիրթ ուսումնականի մը համբաւ ըստանալու մտօք էր որ ինքը վանքը մտաւ, այլ բարեպաշտութեան կեանքի սնունդները գտնելու համար. որովհետև ուրիշ բաներու հետամուտ ըլլալը միայն զբօսանք կըհամարէր:

՚Ի վեր քան զամենայն ինչ՝ կըսիրէր Աստուծոյ Բանին յստակ աղբիւրէն իմաստութիւն քաղել: Վանքին մէջը Աստուածաշունչ մը գտաւ շղթայով կապած ան ատենի սովորութեանը պէս, ու ամէն օր աս շղթայապիրկ Աստուածաշնչին քովը կերթար: Թէպէտև Աստուծոյ Բանը սակաւ ինչ միայն կըհասկընար, բայց տակաւին իր ամենասիրելի ուսումն էր ան: Երբեմն միայն մէկ տեղի մը վրայ լման օր մը կըմտածէր, ուրիշ անգամ մը մարգարէութեանց քանի մը մասերը ՚ի բերան կըսորվէր: Բայց ամենէն աւելի կըփափագէր՝ Առաքելոց և Մարգարէից գրուածքներէն Աստուծոյ կամքին գիտութիւնը ստանալ, անոր անունը պատուելու զարգանալ, ու կենսատու բանին հաստատ վըկայութիւնովը իր հաւատքը սնուցանել:

Կըթուի թէ աս միջոցիս ինքը սկսեց Սուրբ Գիրքերը իրենց բնագիր լեզուներովը կարդալ, ու իր ամենակատար և խիստ օգտակար գործերուն՝ Աստուածաշունչ գրոց թարգմանութեանը հիմը դնել: Իր սկզբնաւորութեանը հաւանականաբար իրեն կօգնէր Յովհաննէս Լանժ՝ վանքին եղբայրներուն մէկը՝ որ Յունական և Եբրայական բարբառներուն քաջ հմտութիւն ունէր, և որուն հետ Լուտեր սերտ բարեկամութեամբ միշտ կապուած էր:

Նորահաս միաբանը այնչափ նախանձաւորութեամբ իր ուսմանցը անձնատուր եղած էր, որ շատ անգամ երկու կամ երեք շաբաթ սահմանեալ աղօթքները զանց կընէր: Բայց շուտով շփոթութեան մէջ կիյնար իր կարգին կանոններուն դէմ յանցաւոր գտնուելու խորհուրդովը: Ատենը կառանձնանար իր զանցառութիւններուն տեղը լցունելու. բոլոր իր ձգած աղօթքները երկիւղածութեամբ կըկրկնէր, չխորհելով իր հարկաւոր կերակուրը: Անգամ մը եօթը շաբաթ գրեթէ առանց ննջելու անցուց:

Վանքին մէջը փնտռած սրբութեան փափաքովը վառուելով, Լուտեր սկսեց ճգնաւորական խստակրօնութեամբ ապրիլ: Կըջանար 'ի խաչ հանել մարմինը, ծոմերով ճընշումներով ու հսկումներով: Իր խուցին մէջը իբրև բանտի մէջ գոցուած, հանապազօր կըմարտնչէր իր սրտին յօժարութիւններուն ու չար խորհուրդներուն դէմ: Շատ անգամ իր կերակուրն էր սակաւիկ հաց, ու աղած ձուկ մը: Արդարը խօսելով բնականաբար ժուժկալ էր ինքը: Անանկ սակաւապէտ էր որ շատ անգամ իր բարեկամները զինքը կըտեսնէին՝ (և ան ալ երկինքը կերակուրէ հրաժարելով ծախու չառնուիլը իր հասկընալէն ետքը՝) որ ամենապարզ ուտելիքով մը կըշատանար, ու չորս օր առանց ուտելու և ըմպելու կանցունէր: Ասիկայ արժանահաւատ վկայի Մէլանկտոնի խօսքովը հաստատուած է. ու ասկէց կըտեսնենք թէ որչափ քիչ հաւատք ընծայել պէտք է ան առասպելներուն որ տգէտ ու նախապաշարեալ անձինք տարածեր են Լուտերի համար թէ անժուժկալ մէկն էր: Աս պատմուած միջոցիս Լուտեր ինչ որ ըլլար կըզղջէր որ երկինքը ստանալու համար սրբութեան հասնի: Հռովմէական եկեղեցին բնաւ երբէք չունեցաւ առաւել բարեպաշտ վանական մը.

ոչ ալ մէկ վանք մը բնաւ երբէք տեսաւ առաւել անկեղծ և անխոնջ աշխատութիւններ յաւիտենական երջանկութիւնը ստանալու: Երբոր Լուտեր Բարեկարգող ըլլալուն սկսեց յայտնել թէ երկինքը ասանկով չկրնար ստացուիլ, աղէկ գիտէր իր ըսածը: “Արդարև ջերմեռանդ միաբան մըն էի ես՝ կըգրէ Սաքսոնիայի Գէորգ դուքսին, ու անանկ ճըշդութեամբ կըհետեւէի իմ կարգիս կանոններուն, որ չեմ կրնար բոլորը պատմել ձեզի: Թէ որ երբէք միաբան մը իր կրօնաւորական արդիւնքներովը երկինքը մտաւ, անշուշտ ես ալ մուտք գտած պիտի ըլլայի հոն: Բոլոր զիս ճանչցող միաբանները կըհաստատեն ասիկայ. և թէ որ աւելի երկայն տեւէր, հսկումներով՝ աղօթքով՝ ընթերցմունքով և ուրիշ ճգնութիւններով ճշմարտապէս ես զիս նահատակ ըրած պիտի ըլլայի:

Հիմա կըմօտենամք ան ժամանակին որ նոր մարդ մը ըրաւ Լուտերը, ու Աստուծոյ անչափելի սէրը անոր յայտնելով զօրութիւն շնորհեց իրեն անիկայ աշխարհի քարոզելու:

Մենաստանի խաղաղաւէտ կեանքին ու կրօնաւորական կատարելութեան մէջ Լուտեր չգտաւ ան խաղաղութիւնը որ ինքը կըփնտռէր: Կուզէր հաւաստութիւն մը ունենալ թէ ինքը փրկուած է. ասիկայ էր իր հոգւոյն մեծ կարօտութիւնը. առանց ասոր չէր կրնար հանգչիլ: Այլ ան երկիւղները որ աշխարհի մէջ զինքը հալածեցին, մինչև իր խուցը իր ետեւէն եկան: Մանաւանդ թէ հոն աճեցան ալ. ու իր խղճմտանքին սակաւիկ աղաղակը կըթուէր թէ վանքին կամարակապ յարկերը կըհնչեցունէ: Աստուած առաջնորդեց իրեն հոն՝ որ սորվի իր անձը ճանչնալ, ու իր սեպհական կարողութեանը և առաքինութիւններուն յուսալէն դադարիլ: Իր խղճմտանքը Աստուածային Բանէն լուսաւորուած՝ սորվեցուց իրեն թէ ինչ է սուրբ ըլլալը. բայց ահով պաշարեցաւ՝ երբոր ոչ իր սրտին և ոչ իր վարքին մէջ կըգտնէր ան սրբութեան օրինակը՝ որն որ զմայլելով կըտեսնէր Աս-

տուծոյ Բանին մէջը : Տրտմագի՜ն ծանօթութիւն․ որ ամէն ճշմարիտ Քրիստոնէին ալ կըպատահի : Ներսը արդարութիւն չկայ, արտաքին գործերուն մէջ արդարութիւն չկայ․ ամէն տեղ պարտաւորութեան զանցառութիւն, մեղք, ապականութիւն :

Միաբանները և աստուածաբանները յորդորեցին զինքը որ բարի գործեր գործէ, ու ան ճամբովը բաւականացունէ Աստուածային արդարութիւնը : "Բայց ի՞նչ բարի գործեր կրնան յառաջ գալ իմ սրտիս պէս սրտէ մը՝ կըխորհէր ինքը : Ի՞նչպէս կրնամ կանգնիլ ամենասուրբ Դատաւորին առջևը անանկ գործերով՝ որոնց բուն իսկ արմատը ու շարժառիթը ապականեալ է" :—"Աստուծոյ առջևը մեծ մեղաւոր մը ըլլալս իմացայ կըսէ, ու չէի կրնար մտածել թէ կարելի ըլլայ ինծի իմ արդիւնքներովս հաշտեցունել զինքը" :

Իր դիւրազգած խիղճը պատճառեց իրեն որ ամենափոքր մեղքը մեծ չարիք համարի : Իր վրայ մեղք մը գտածին պէս իսկոյն կըջանար ամենասաստիկ անձնուրացութեամբ քաւել զանիկայ․ ու ասիկայ միայն զգացուց իրեն թէ բոլոր մարդկային հնարքները անօգուտ բաներ են : "Մահու չափ զիս կըչարչարէի, կըսէ, իմ խռովեալ ու ամբոխեալ խղճիս խաղաղութիւն գտնել Աստուծոյ առջևը, բայց թանձրամած խաւարով շրջապատած՝ տեղ մը չէի գտնէր խաղաղութիւն" :

Կրօնաւորական սրբութեան բոլոր սովորութիւնները՝ որոնք իր այնչափ ընկերներուն թմրեալ խիղճերը կըհանդարտեցունէին, և որոնց ինքը կըդիմէր իր մտքին տագնապովը, իսկոյն ինքզինքնին յայտնեցին թէ անօգուտ սահմանադրութիւններ են : "Իմ վանականութեանս ատենը երբոր կիմանայի թէ փորձութիւններ կըյարձակէին իմ վրաս, կըսէի թէ կորուսեալ մարդ մըն եմ ես : Ու իսկոյն հազար տեսակ ճամբաներու կըդիմէի իմ սրտիս յանդիմանութիւնները հանդարտեցունելու : Ամէն օր կըխոստովա-

նէի․ բայց աս ալ անօգուտ էր։ Այնուհետև տրտմութեամբ ճնշուած իմ խորհուրդներուս բազմութիւնովը զիս անհանգիստ կընէի։ Տէ՛ր, կըսէի իմ անձիս, նախանձոտ ես՝ անհամբեր ես՝ բարկացող ես․ անոր համար թշուառ մէկն ես․ անօգուտ է քեզի աս սուրբ կարգը մտնելդ”։

Այս սակայն Լուտեր ան նոյն դարին նախապաշարմունքներովը զանգուած ըլլալով, մանկութենէն ՚ի վեր համարած էր որ հիւանդ հոգին ճշմարտապէս բժշկելու կարող են ան հնարքները՝ որոնց անբաւականութիւնը հիմա փորձով կըզգար։ Ի՞նչ մտածել պէտք էր աս օտարոտի յայտնութեանս վրայ որ իր վանքին առանձնութեանը մէջ ինքը նոր գտաւ։ Երբեմն կրնա՜յ եղեր մէկը սրբութեան տաճարին մէջ ապրիլ, և սակայն իր ներսը մեղսալից հոգի մը կրել։ Ուրիշ հանդերձ մը ձեռք ձգեց, բայց ոչ ուրիշ սիրտ մը․ իր յոյսերը ոչնչացան․ ո՞ւր պիտի դառնայ ինքը։ Ամէն աս կանոնները ու կարգադրութիւնները կրնա՞ն արդեօք մարդկային հնարքներ ըլլալ։ Ասանկ կարծիքը որ ան րոպէին սատանայի փորձութիւն կերևար իրեն, իսկոյն միւս րոպէին անհակառակելի ճշմարտութիւն կըթուէր։ Երբեմն իր սրտին մէջ խօսող սուրբ ձայնին դէմ՝ և երբեմն բազմաթիւ դարերէն հետէ հաստատուած պատուական սահմանադրութիւններուն դէմ կռուելով, Լուտերի կեանքը շարունակեալ պատերազմ մըն էր։ Նորահաս միաբանը վանքին խուցերուն առջևի երկայն ճեմելիքներուն մէջ ուրուական ոգիի նման հառաչանքով և հեծութիւնով կըշարժէր։ Իր մարմնոյն կարողութիւնները տկարացան, իր զօրութիւնը գնաց իրմէն․ երբեմն իբրև մեռեալ անշարժ կըմնար։

Օր մը՝ տրտմութեամբ ծանրաբեռնեալ իր խուցը մտաւ, ու քանի մը օր մէկուն թող չտուաւ որ իր քովը գայ։ Իր բարեկամներուն մէկը՝ Լուկաս Էդեմպերգէր, ապերջանիկ աբեղային համար անհանգիստ՝ ու անոր վիճակին վրայ կասկածոտ ըլլալով, քանի մը քաղցրաձայն տղաք առաւ իր հետը՝ ու գնաց անոր խուցին դուռը զարկաւ։ Ոչ դուռը բայուեցաւ, ու ոչ ներսէն պատասխան տրուեցաւ։ Էդեմպերգէր սաստել եւ շփոթելով զարկաւ կոտրեց դուռը, ու տեսաւ որ Լուտեր անզգայ գետինը տարածուած էր, ու վրան կենդանութեան նշան չկար։ Զուր տեղը անոր բարեկամները աշխատեցան խելքը գլուխը բերելու. անիկայ անանկ անշարժ կըկենար։ Անատենը մանկահասակ երաժիշտները սկսեցին քաղցր մեղեդի մը երգել։ Անոնց յըստակ ձայները զարմանալի կերպիւ ազդեցին ողորմելի աբեղային՝ որուն միշտ աղբիւր հաճութեան էր երաժշտութիւնը, ու քիչ քիչ իր զօրութիւնը և իր զգացումը վերստին դարձան։ Բայց երաժշտութիւնը թէ որ քիչ մը ատեն կընար անոր չափով մը զուարթութիւն բերել, ուրիշ և առաւել ազդու դեղ մը կըպակսէր անոր ախտը բժշկելու. կըպակսէր Աւետարանի ան քաղցր և խորամուխ ձայնը՝ որ Աստուծոյ ձայնն է։ Ինքը կըզգար որ իր կարօտութիւնը ասիկայ է՝ վասն որոյ իր նեղութիւնները ու երկիւղները ստիպեցին իրեն անձանձիր նախանձաւորութեամբ պարապիլ Առաքելոց և Մարգարէից գրուածքներուն։

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

ԼՈՒՏԵՐ առաջին վանականը չէր որ ասոնց նման նեղութիւններու մէջէ անցաւ։ Մենաստանները իրենց տըխրագին որմերուն մէջ շատ անգամ կըծածկէին գարշելի մոլութիւններ, որոնք թէ որ յայտնուելու ըլլային՝ ողջախոհ մտքերը պիտի դողացընէին. բայց շատ անգամ ալ կըպարունակէին Քրիստոնէական առաքինութիւններ՝ որ առանձնութեան մէջ կըզարգանային, և որոնք թէ որ 'ի տեսութիւն բերուէին՝ աշխարհ ամենայն պիտի զմայլեցունէին։ Անոնք որ այս առաքինութիւնները ստացած էին, միայն մէկզմէկու և Աստուծոյ հետ ապրելով դուրսիննեբուն ուշադրութեանը ենթակայ չէին, ու իրենց առանձնացած փոքրիկ վանքին ևս շատ անգամ անծանօթ էին։ Միայն Աստուած գիտէր անոնց վարքը։

Բայց երբոր աս մարդոցը մէկը երևելի պաշտօնատարութեան մը կոչուէր, կըցուցընէր անանկ առաքինութիւններ՝ որոնց ոգեշահ ներգործութիւնները երկարագոյն ժամանակ և ընդարձակ կըզգացուէին։ Ճրագը աշտանակին վրայ դրուած ըլլալով, բոլոր տունը կըլուսաւորէր․ ու աս լուսովը շատերը կարթըննային։ Անանկ էր որ աս աստուածասէր հոգիները յազգէ յազգ կըսերէին, և իբրև հեռաւոր ջահեր կըճառագայթէին ան միջոցներուն՝ երբոր վանքերը բազմիցս միայն աղտեղի բնակարաններ էին մթութեան։

Երիտասարդին մէկը այսպէս զինքը անուանի ըրաւ Գերմանիայի վանքերուն մէկին մէջ։ Անոր անունն էր՝ Յովհաննէս Ստաւպից․ ինքը Միսնիայի ազնուական ազգատոհմէ մը սերեալ էր, ու իր մանկութեան հասակէն նշանաւոր էր իր գիտութեան փափաքը ու առաքինութեան սէրը։ Իմացաւ որ հարկաւոր է իրեն առանձնանալ, որպէս զի բոլորովին գիտութեան անձնատուր ըլլայ․ բայց շուտով գտաւ թէ փիլիսոփայութիւնը ու բնագիտութիւնը բան մը չեն կրնար ընել մեր յաւիտենական փրկութեանը։

Վասն որոյ սկսեց աստուածաբանական ուսման հետևելու։ Բայց յատկապէս կըջանար ան գիտութեանը հետ հընազանդութիւնը ընկերել։ “Վասն զի անօգուտ է, կըսէ իր վարքը գրողներուն մէկը, որ մենք զմեզ աստուածաբան կոչեմք, թէ որ ան ազնիւ մականունը մեր վարքովը չեմք ցուցըներ”։ Աստուածաշունչ Գրոց և սրբոյն Օգոստինոսի ընթերցմունքը, իր անձին ծանօթութիւնը, Լուտերի նման իր սրտին խաբեբայութեանը ու ցանկութիւններուն հետ վարելու պատերազմը, փրկիչին ձգեցին զինքը։ Քրիստոսի հաւատքովը խաղաղութիւն գտաւ իր հոգւոյն․ և յատկապէս Շնորհքով Ընտրութեան վարդապետութիւնը գրաւեց անոր խորհուրդները։ Իր վարքին անարատութիւնը՝ իր գիտութեանը խորութիւնը՝ իր լեզուին ճարտասանութիւնը՝ ու նաև իր նշանաւոր կերպարանքը և պանծալի կենցաղավարութիւնը, գովելի ընծայեցին զինքը իր ժամանակակիցներուն: Սաքսոնիայի Կայսրընտիր Փրիդերիկոս Իմաստունը իր բարեկամութեամբը պատուեց զինքը, զանազան դեսպանութեան գործածեց զանի, ու անոր առաջնորդութեամբը հիմնեց Վիդդեմպերկի համալսարանը: Սրբոյն Պօղոսի և սրբոյն Օգոստինոսի աս աշակերտը աստուածաբանութեան առաջին ուսուցիչն էր ան դասատունին մէջ, ուրկէց օր մը լոյսը պիտի ծագէր այնչափ ազգերու եկեղեցիները ու դպրոցները լուսաւորելու: Լատերանու ժողովին ներկայ էր ինքը՝ Սալցպուրկի արքեպիսկոպոսին տեղը. իր կարգին գաւառապետը եղաւ Թիւրինկիայի ու Սաքսոնիայի մէջ, ու ետքը բոլոր Գերմանիայի Օգոստինեան կրօնաւորներուն ընդհանուր մեծաւոր կարգեցաւ:

Արդէն տեսանք ան նեղութիւնները ու ներքին պատերազմները՝ որոնք Լուտեր կըկրէր Էրֆուրթի վանքին մէջ: Աս միջոցիս ընդհանուր մեծաւորին այցելութեան ելլելը հրատարակուեցաւ. ու Ստաուպից վերատեսչութիւն ընելու իր սովորական այցելութիւնովը հոն հասաւ: Փրիդերիկոսի բարեկամը՝ Վիդդեմպերկի համալսարանին հիմնադիրը՝ Օգոստինեանց նախագահը քաղցր հայեցուած մը ձգեց ան միաբաններուն վրայ որոնք իր իշխանութեանը հպատակեալ էին. իսկոյն եղբայրներուն մէկն ալ անոր գիտողութիւնը իր վրայ ձգեց: Աս եղբայրը միջակ հասակով երիտասարդ մըն էր, ուսման պարապելով ծոմով և հսկումով այնպէս նիհարցած, որ իր ոսկորները կրնային համրուիլ: Իր աչքերը՝ որոնք ետքը բազէի աչքերու կը համեմատէին, խորին թաղուած էին. իր շարժուածքն էր վշտագին. իր դէմքը կըցուցընէր հոգի մը՝ սաստիկ պատերազմներով աղմկած, բայց տակաւին զօրաւոր և ընդունակ տոկալու: Իր բոլոր երևոյթին վրայ վսեմ՝ վշտագին՝ և *շքեղ բան մը կար ։ Ստաւպից՝ որ երկար փորձառութեամբ ուղիղ դատումն ստացեր էր, դիւրութեամբ իմացաւ ան մտքին մէջէն ինչ անցնիլը, ու իսկ և իսկ ընտրեց ան աբեղան իր բոլոր ընկերներէն ։ Իր սիրտը անոր վրայ շարժեցաւ, անոր տարօրինակ ապառնի վիճակին վրայ գրեթէ նախագիտութիւն մը ստացաւ, և իսկոյն իր հպատակին վրայ հայրական շահախնդրութիւն մը զգաց ։ Ինքը՝ Լուտերի նման՝ ներքին պատերազմներու վիճակեր էր, վասն որոյ կրնար իմանալ անոր զգացումները. կրնար մանաւանդ ցուցընել անոր ան խաղաղութեան շաւիղը, որն որ ինքը անձամբ գտեր էր ։ Եւ երբոր իմացաւ թէ ինչ պարագաներ երիտասարդ Օգոստինեանը ստիպեր էին վանքը մտնելու, իր կարեկցութիւնը առատացաւ ։ Յորդորեց վանքին մեծաւորը որ առաւել քաղցրութեամբ վարին անոր հետ. և իր պաշտօնին մատուցած պատեհութիւնները 'ի գործ դրաւ որ նորեկ վանականին վստահութիւնը շահի ։ Գորովանօք անոր քովը գնաց, ու ամէն կերպով ջանաց յաղթել անոր երկչոտութիւնը՝ որ առաւել ևս կաճէր անոր զգացած ակնածութիւնովը ու երկիւղովը Ստաւպիցի նման այնպէս գերագոյն աստիճանի տէր անձի մը վրայ ։*

Լուտերի սիրտը որ սաստիկ վարմունքի մը տակ գոցուած մնացեր էր, վերջապէս սիրոյ քաղցր ճառագայթներուն բացուեցաւ և ընդարձակեցաւ ։ “Ինչպէս որ ջուրին մէջը երես երեսի կընմանի, այսպէս մարդուն սիրտը՝ մարդուն” ։ Ստաւպիցի սիրտը Լուտերի սրտին համեմատեցաւ ։ Ընդհանուր մեծաւորը անոր ներքինը իմացաւ, անոր համար միաբանն ալ անոր վրայ վստահութիւն մը ունեցաւ՝ որ մինչև ան ատենը ուրիշ մէկու մը վրայ չէր ունեցեր ։ Իր տրտմութեան պատճառը անոր բացաւ, զինքը չփոթող զարհուրելի խորհուրդները նկարագրեց, ու ան ատենը Էրֆուրթի վանքին մէջը խօսակցութիւններ սկըսեցին՝ իմաստութիւնով ու վարժութիւնով լեցուն ։

“Զո՛ւր տեղը, ըսաւ Լուտեր Ստաւպիցին, խոստմունքներ կընեմ Աստուծոյ. մեղքը միշտ անյաղթելի է ինծի”:

“Ո՛վ բարեկամ, պատասխան տուաւ մեծաւորը՝ իր փորձառութիւնները միտք բերելով, հազար անգամէն աւելի ուխտեցի ես ամենասուրբ Աստուծոյ՝ որ սուրբ կեանք մը վարեմ, ու բնաւ չկատարեցի իմ ուխտս: Հիմայ ալ ուխտ չեմ ըներ, վասն զի աղէկ գիտեմ թէ չպիտի պահեմ զանոնք: Թէ որ Աստուած Քրիստոսի պատճառովը ինծի չողորմի, ու աշխարհէս ելլելուս երջանիկ մահ մը ինծի չշնորհէ, իմ բոլոր ուխտերովս և բարի գործերովս չեմ կրնար կանգնիլ անոր առջևը: Պարտիմ կորնչիլ”:

Երիտասարդ միաբանը Աստուածային արդարութեան խորհուրդովը կըզարհուրի. իր բոլոր երկիւղները մեծաւորին կըխոստովանի: Աստուծոյ անպատմելի սրբութիւնը, անոր ինքնիշխան վեհափառութիւնը դողով զինքը կը լեցընէ: Ո՛վ կրնայ համբերել անոր գալու օրը, ո՛վ կրնայ կենալ անոր երևալուն *:

Ստաւպից վերստին կըսկըսի խօսիլ: Գիտէր ինքը թէ ո՛ւր գտաւ խաղաղութիւն, ու պիտի սորվեցունէր անիկայ անոր: “Ինչո՞ւ համար, ըսաւ, դուն զքեզ կընեղես աս տեսութիւններովը ու խռովայոյզ խորհուրդներովը: Նայէ Յիսուս Քրիստոսի վէրքերուն, քեզի համար անոր թափած արիւնին. հոն պիտի երևայ քեզի Աստուծոյ ողորմութիւնը: Քու պակսութիւններուդ համար դուն զքեզ չարչարելուդ տեղը, փրկիչին բազուկներուն մէջ ձգէ զքեզ. իրեն ապաւինէ՝ իր կեանքին արդարութիւնովը, իր մահուանը քաւչական պատարագովը: Ետ մի՛ քաշուիր իրմէն. Աստուած քեզի հակառակ չէ՝ դուն ես որ օտարացեալ ես Աստուծմէ ու թշնամի անոր: Ականջ դիր Աստուծոյ Որդւոյն: Ինքը մարդ եղաւ, որ Աստուծոյ սիրոյն վրայ քեզ ապահով ընէ: Ինքը քեզի կըսէ, Դուն իմ ոչ-

---

* Մաղ. գ. 2:

խարս ես , իմ ձայնս լսէ ․ մէկը չպիտի յափշտակէ զքեզ իմ ձեռքէս” ։

Բայց Լուտեր իր վրայ չէր գտնէր այն զղջումը՝ որ իր փրկութեանը հարկաւոր կըհամարէր ։ Պատասխան տուաւ՝ ինտոր որ ամէն խռովեալ ու երկչոտ մտքերուն սովորական պատասխանն է ․ “Ի՞նչպէս կրնամ համարձակիլ Աստուծոյ սիրոյն հաւատալու , քանի որ ճշմարիտ դարձի նշան չկայ իմ վրաս ․ պարտիմ փոխուիլ որ ինքը զիս ընդունի” ։

Իր մեծարու առաջնորդը կըցուցընէ իրեն թէ մէկ մարդ մը չկրնար ճշմարտապէս դարձի գալ , քանի որ կըվախնայ Աստուծմէ իբրև անաչառ դատաւորէ ։ “Ուրեմն ի՞նչ պիտի ըսես , կըգոչէ Լուտեր , այնչափ բազմաթիւ հոգիներուն՝ որոնց վրայ հազարաւոր անտանելի ապաշխարանքներ դրուած են երկինքը շահելու”։

*Անատեն աս պատասխանը կըլսէ մեծաւորէն , որն որ չհաւատար Լուտեր թէ մարդէ մը կուգայ ․ կըթուի թէ երկնային ձայն մը կըհնչէ իր ականջին * ։ “Չկայ՝ կըսէ Ստաւպից՝ ճշմարիտ ապաշխարութիւն , եթէ ոչ այն՝ որ Աստուծոյ ու արդարութեան սիրովը կըսկսի ։ Ան որ ոմանք կըկարծեն ապաշխարութեան վախճանը ըլլալ , միայն անոր սկզբնաւորութիւնն է ։ Բարիին սիրովը լցուելու համար , պարտիս առաջ Աստուծոյ սիրովը լցուիլ ։ Թէ որ ճշմարտապէս դարձի գալու կըփափաքիս , մի հետեւիր աս ճգնութիւններուն ու ապաշխարանքներուն ։ Սիրէ զանիկայ՝ որ նախ ինքը սիրեց զքեզ”։*

Լուտեր կրկին և կրկին ականջ կըդնէ ։ Աս մխիթարական խօսքերը կըլցունեն զինքը անանկ ուրախութեամբ՝ որն որ առաջ չէր գիտէր , ու նոր լուսաւորութիւն կըպարգեւեն իրեն ։ “Յիսուս Քրիստոս է , կըմտածէ իր սրտին մէջը , այո՛ , Յիսուս Քրիստոս ինքն է որ այսպէս սքանչելի կեր-

---

* Թուղթ Լուտերի , հատ ․ Ա , եր ․ 115 , առ Ստաւպից , Մայ ․ 30 , 1518 ։

պէս կըմխիթարէ զիս այս քաղցրալուր և ոգեշահ խօսքերովը'' *:

Ապաքէն այս խօսքերը նորահաս միաբանին սրտին թափանցեցին իբրև սուր նետ զօրաւոր մարդու մը աղեղէն ձգուած †: Ապաշխարութեան համար պարտիմք սիրել զԱստուած: Աս նոր լուսով առաջնորդուելով սկսեց Սուրբ Գիրքերը քննել. նայեցաւ ամէն այն տեղերը որ կըխօսին ապաշխարութեան ու դարձման վրայ: Աս խօսքերը՝ որ մինչև հիմայ այնչափ զարհուրելի էին իրեն, իր ըսածին պէս՝ զուարճալի զբօսանք՝ ու ամենաքաղցր սփոփանք եղան իրեն: Աստուածաշունչ Գրոց ամէն այն մասերը որոնք երբեմն զինքը կըխռովէին, հիմա կըթուէին թէ ամէն կողմանէ իրեն կըդիմեն իր երեսին ծիծաղելու, իր բոլորտիքը խաղալու և խայտալու ‡:

“Առաջ՝ կըսէ ինքը՝ թէև ամենայն խնամով կըկեղծաւորէի Աստուծոյ առջևը իմ սրտիս վիճակին վրայով, թէ և կըջանայի ցուցընել թէ կըսիրեմ զինքը՝ որն որ միայն բռնադատութիւն մը և լոկ կեղծիք մըն էր, վասն զի Սուրբ Գրոց մէջ աւելի կծու բառ մը չկար ինծի, քան եթէ Ապաշխարութիւնը. բայց հիմա չկայ բառ մը որ աւելի քաղցր ու հաճելի ըլլայ ինծի: Ո՜հ՝ որչափ քաղցր են Աստուծոյ բոլոր պատուէրները, երբոր կըկարդամք զանոնք ո՛չ միայն գրքերու մէջ՝ այլ Փրկիչին պատուական վէրքերուն մէջը''‖:

Բայց և այսպէս՝ Լուտեր՝ որ թէպէտ Ստաւպիցի խօսքերովը մխիթարեցաւ, երբեմն վերստին կիյնար սրտաբեկութեան մէջ: Իր երկչոտ խղճին մէջ մեղաց զգացումը նորէն կարթըննար, և անատենը փրկութեան ուրախու-

---

* Թուղթք Լուտերի, հատ. ա, եր. 115. առ Սպալատին, Մայ. 30, 1518:

† Անդ:

‡ Անդ:

‖ Անդ:

թիւնին իր առջի յուսահատութիւնը կըյաջորդէր։ “Ո՜հ, իմ մեղքս, իմ մեղքս, իմ մեղքս” . գոչեց օր մը երիտասարդ միաբանը՝ մեծաւորին առջևը, դառնակսկիծ տրտմութեան եղանակով մը։ “Ի՜նչ, կուզէիր որ միայն կեղծեալ մեղաւոր մը ըլլայի՞ր՝ պատասխանեց Ստաւպից, ու միայն կեղծ փրկիչ մը ունենայի՞ր” ։ Ու ասոր վրայ իշխանաբար աւելցուց, “Գիտցի՛ր որ Յիսուս Քրիստոս փրկիչ է անոնց ևս որ ճշմարիտ և մեծ մեղաւորներ են, ու անթերի դատապարտութեան արժանաւոր” ։

Բայց ան որ կընեղէր Լուտերը՝ չէ թէ միայն իր սրտին մէջ գտած մեղքն էր. իր խղճմտանքին նեղութիւններուն վրայ իր մտքին երկբայութիւններն ալ բարդուեցան։ Աստուածաշունչ Գրոց սրբազան հրամանները թէ որ զինքը կըզարհուրեցունէին, անոր վարդապետութիւններուն մէկ քանիները իր տագնապը կըբազմապատկէին։ Ճշմարտութիւնը՝ որ է ան մեծ գործիքը՝ որով Աստուած խաղաղութիւն կուտայ մարդուս, հարկաւորապէս պիտի սկսի վերցընել անոր վրայէն ան սուտ վստահութիւնը որ իր կործանումն է։ Ընտրութեան վարդապետութիւնը յաւէտ իմն կընեղէր երիտասարդը, ու կըձգէր զանիկայ ասպարէզի մը մէջ որ արդարև դժուարին էր քննելը։ Արդեօք պէտք էր իրեն հաւատալ թէ մա՞րդն է որ առաջ զԱստուած կընտրէ իր բաժինը ըլլալու, եթէ Աստուած է որ առաջ կընտրէ զմարդը։ Սրբազան մատեանը՝ պատմութիւնը՝ հանապազօրեայ փորձառութիւնը՝ Օգոստինոսի գրուածքները, բոլորը մէկէն կըցուցընէին անոր թէ պարտիմք ամէն բան Աստուածային ծայրագոյն կամքին ընծայել միշտ, որով ամէն բան կըկենայ, և որմէն ամէն բան կախեալ է։ Բայց իր մեծափափաք սիրտը կըբաղձար հեռագոյն երթալ։ Կըփափաքէր Աստուծոյ ծածուկ խորհուրդներուն թափանցել, անոր գաղտնիքները բանալ, անտեսանելին տեսնել, ու անիմանալին իմանալ։ Ստաւպից սանձահարեց զինքը. ու խրատեց որ չջանայ քննել զԱստուած որ զինքը կըթագուցանէ *. հապա բաւական սեպէ ինչ որ Աստուած Քրիստոսի ձեռօքը իր վրայովը յայտներ է: “Նայէ Քրիստոսի վէրքերուն, ըսաւ, ու հոն պիտի տեսնես Աստուծոյ մարդոց վրայ ունեցած կամքը պայծառ ճառագայթած: Առանց Քրիստոսի չենք կրնար իմանալ զԱստուած: Քրիստոսի վրայ պիտի տեսնես թէ ես ինչ եմ ու ինչ կըպահանջեմ կըսէ Տէրը. ուրիշ տեղ չես կրնար տեսնել զանիկայ, ոչ երկինքը ու ոչ երկրի վրայ”:

Ասկէց աւելին ըրաւ մեծաւորը: Խոստովանել տուաւ Լուտերին թէ Աստուածային նախախնամութեան հայրական դիտաւորութիւնն էր որ թոյլ տուեր էր աս փորձութիւններուն ու զանազան պատերազմներուն՝ որոնցմով իր հոգին պատերազմելու էր: Ցուցուց անոր զանոնք անանկ պարզութեամբ մը, որ աղէկ կըյարմարէր անոր հոգին կենդանացունելու: “Զուր տեղը չէ, ըսաւ, որ Աստուած այսչափ փորձութիւններով քեզ կըքննէ. պիտի տեսնես որ մեծամեծ բաներ կան որոնց մէջ ինքը պիտի գործածէ զքեզ իբրև իր պաշտօնեայն”:

Ան խօսքերը՝ որոնք կըլսէր Լուտեր զարմացմամբ ու խոնարհութեամբ, քաջալերութեամբ լցուցին զինքը, ու յայտնեցին իրեն թէ ինքը անանկ զօրութիւններու տէր էր՝ որոնք մտքէն ևս չէին անցնէր: Անանկ լուսաւորեալ բարեկամի մը իմաստութիւնը ու խոհեմութիւնը հետզհետէ ան զօրաւոր մարդը ինքզինքին ծանօթացուցին: Ստաւպից կանկ չառաւ ան տեղը. այլ պատուական ճամբաներ ցուցուց անոր իր ուսմանցը պարապելու: Խրատեց որ այնուհետև իր բոլոր աստուածաբանութիւնը Աստուածաշունչ գրքէն քաղէ, դպրոցական կարգերը մէկ դի ձգելով: “Սուրբ Գրոց վարժութիւնը, ըսաւ, քու սիրելի և հանապազօրեայ գործառնութիւնդ թող ըլլայ”: Բնաւ քան զայս լաւագոյն խրատ տրուած չէր, ու բնաւ քան զայս

---

* Եսայ. խե. 15:

լաւագոյն կատարուած չէր ։ Բայց ան որ յատկապէս ուրախացուց Լուտերը , Ստաւպիցին Աստուածաշունչ Գիրք մը անոր ընծայ պարգեւելն էր ։ Գուցէ վանքին ան Լատիներէն Աստուածաշունչն էր կարմիր կաշիով կազմուած՝ որ բոլոր սրտովը կըբաղձար զանիկայ ձեռք ձգել ու իր հետը պտըտցունել . վասն զի աղէկ գիտէր անոր ամէն թերթերը , ու փնտռած խօսքը դիւրութեամբ կըգտնէր անոր մէջը ։ Վերջապէս աս գանձը իր ձեռքը անցաւ . ու ան նոյն ժամանակէն աճեցուն նախանձաւորութեամբ մը սկսեց պարապիլ սրբազան Մատեանին , և յատկապէս սրբոյն Պօղոսի թղթերուն ուսմանը ։ Իր մի միայն ուրիշ ընթերցմունքը սրբոյն Օգոստինոսի գործքերն էին ։ Բոլոր իր կարդացածը զարմանալի ազդուութեամբ կըտպաւորէր իր մտացը մէջ ։ Իր մտքի խռովութիւնները պատրաստեցին զինքը Աստուծոյ Բանը հասկընալու ։ Երկիրը խորագոյն արօրադրեցաւ , անապական սերմը խորագոյն արմատացաւ ։ Երբոր Ստաւպից Էրփուրթէն ելաւ , Լուտերի վրայ նոր լոյս մը ճառագայթած էր ։

Բայց տակաւին գործը լման չէր . մեծաւորը միայն պատրաստած էր զանիկայ ։ Աստուած անոր կատարումը նուաստագոյն գործիքի մը պահեր էր . վասն զի երիտասարդ Օգոստինեանին խիղճը տակաւին խաղաղութիւն գտած չէր ։ Վերջապէս իր առողջութիւնը իր մտքին նեղութիւններուն ու պատերազմներուն տակը տկարացաւ , ու հիւանդութիւն մը եկաւ վրան՝ որ մահուան դուռը հասցուց զանիկայ ։ Ան ատենը իր վանքը բնակելուն երկրորդ տարին էր ։ Մահուան տեսութիւնովը իր բոլոր նեղութիւնները ու երկիւղները վերստին դարձան իր վրայ ։ Իր անձին անմաքրութիւնը ու Աստուծոյ սրբութիւնը կրկին խռովեցուցին իր միտքը ։ Օր մը երբոր յուսահատութեամբ պաշարուած էր , ծերունի միաբան մը մտաւ իր խուցը , ու քանի մը մխիթարական խօսքեր խօսեցաւ անոր ։ Լուտեր իր սիրտը անոր բացաւ , ու զինքը անհանգիստ ընող երկիւղները անոր յայտնեց ։

Պատուական ծերունին անկարող էր անոր ամէն տարակուսութիւններուն խելք հասցնել ինչպէս որ Ստաւպից ըրեր էր. բայց Հաւատոյ Հանգանակը գիտէր, ու անոր մէջ իր սրտին մխիթարութիւն մը գտեր էր։ Մտածեց որ նոյն դեղը մատուցանէ երիտասարդ եղբօրը։ Վասն որոյ իր ուշադրութիւնը Առաքելական Հանգանակին վրայ դարձընելով՝ որն որ Լուտեր իր մանկութեանը Մանսֆէլտի դպրոցին մէջ սորվեր էր, մեծարու միաբանը անկեղծ պարզութեամբ մը կարդաց անոր աս խօսքը. “ՀԱՒԱՏԱՄ 'Ի ԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ՄԵՂԱՑ”։ Աս պարզ խօսքը որ աստուածասէր եղբայրը միամտութեամբ սրտի խօսեցաւ վըտանգաւոր ժամու մը, անուշակ մխիթարութիւն մը ծաւալեց Լուտերի մտքին մէջը։ “Հաւատամ, կրկնեց Լուտեր իսկ և իսկ իր հիւանդութեան անկողինին վրայ, հաւատամ 'ի թողութիւն մեղաց”։ “Ա՜հ, ըսաւ միաբանը, ոչ միայն հաւատալ պարտիս Դաւիթի կամ Պետրոսի մեղքերուն թողութեանը. դևերն ալ կըհաւատան ատոր։ Աստուծոյ պատուէրը ան է որ մենք հաւատամք մեր մեղքերուն թողութեանը”։ Ողորմելի Լուտերին ինչպէս քաղցր երևցաւ աս պատուէրը։ “Լսէ ինչ կըսէ սուրբն Բեռնարդոս Աւետման վրայ իր ճառին մէջը”, ըսաւ ծերունի եղբայրը։ “Հոգւոյն սրբոյ քու սրտիդ տուած վկայութիւնը աս է. 'Ներուին քեզի քու մեղքերդ”։

Ան նոյն րոպէէն լոյսը ճառագայթեց Էրփուրթի նորահաս միաբանին սրտին։ Շնորհաց բանը քարոզուեցաւ, ու ան անոր հաւատաց։ Իր արժանաւորութիւնովը փրկութիւն ստանալու խորհուրդը մերժեց, ու վստահութեամբ ապաւինեցաւ Քրիստոս Յիսուսով Աստուծոյ շնորհքին. բայց իր ընդունած սկզբունքին հետևմունքը չիմացաւ. քանզի ինքը տակաւին անկեղծութեամբ յարեալ էր եկեղեցիին. և սակայն այնուհետև անկախ էր անկէց, իր փրկութիւնը բուն իսկ անոր աղբիւրէն անմիջապէս Աստուծմէ ընդունելով։ Ան վայրկեանէն Հռովմէական դաւանութիւնը տխրապէս աղօտացաւ իրեն․ ան նոյն ժամէն Լուտեր սկսեց յառաջանալ։ Առաքելոց ու Մարգարէից գրուածքներէն կըփնտռէր ան ամէնը՝ որ կըզօրացունէին իր սիրտը լցունող յոյսը։ Օր ըստ օրէ օգնութիւն կըխնդրէր երկինքէն, ու օր ըստ օրէ նոր լոյս կըճառագայթէր իր մտքին։

Իր հոգւոյն մխիթարութիւնը՝ մարմնին առողջութիւնը վերադարձուց։ Շուտով իր հիւանդութեան անկողինէն ելաւ, կրկնակի նոր կեանք ընդունած։ Քրիստոսի Ծնընդեան տօնախմբութիւնը որ հիւանդութենէ ելլելէն ետքը շուտ մը եկաւ, հաւատոյ բոլոր մխիթարութիւններուն առատ վայելչութեանը իրեն պատճառ եղաւ։ Աս տէրունական տօնախմբութեանս հոյակապ հանդէսներուն կատարմանը քաղցր զգացմամբ սպասաւորեց․ և երբոր նոյն աւուր ժամերգութեան մէջ իր մասին ինկաւ երգել

O beata culpa quæ talem meruisti Redemptorem !

Ո՛վ երջանիկ մեղք՝ որ այսանկ փրկիչի արժանաւորեցար,

իր բոլոր հոգին պատասխանեց՝ Ամէն, ու բերկրապատար հրճուանքով ցնծաց։

Լուտերին վանքը բնակիլը երկու տարի եղեր էր հիմա։ Ժամանակը մօտեցաւ՝ որ ձեռնադրութեամբ եկեղեցական կարգ պիտի առնէր։ Առատապէս ընդուներ էր ինքը, և ուրախութեամբ յառաջ կընայէր քահանայական պաշտօնին մատուցած պատեհութեանը՝ որ իր ձրի առածը ձրի տար։ Մտածեց որ մօտակայ հանդէսին պատեհութիւնը ձեռք առնելով կատարելապէս հաշտուի իր հօրը հետ։ Հրաւիրեց զանիկայ ներկայ գտնուիլ ձեռնադրութեան հանդէսին, և մինչև անգամ խնդրեց որ ինքը որոշէ օրը։ Յովհաննէս Լուտեր՝ որ թէպէտ տակաւին կատարելապէս ներած չէր իր որդւոյն, բայց և այնպէս ընդունեց անոր հրաւէրքը, ու որոշեց օրը՝ Կիրակի, 2 Մայիսի, 1507։

Վերջապէս սահմանուած օրը եկաւ հասաւ․ Մանսֆէլտ անքագործը ետ չմնաց իր որդւոյն օրհնութեանը ներկայ գտնուելէն ։ Ասկէց զատ իր սիրոյն ու առատաձեռնութեանը աներկբայելի ապացոյցը ցուցուց, քսան ոսկի ֆիօրին պարգևելով անոր ։

Հանդէսը սկսեցաւ. Հերոնիմոս Պրանտէպուրկի եպիսկոպոսը կատարեց արարողութիւնը ։ Այն րոպէին երբոր Լուտերին իշխանութիւն տուաւ պատարագ մատուցանելու, սկիհը անոր ձեռքը տալով, աս վսեմ խօսքը ուղղեց անոր.

Accipe potestatem sacrificandi pro vivis et mortuis

Առ իշխանութիւն պատարագելոյ վասն կենդանեաց և ննջեցելոց ։

Լուտեր ան րոպէին հանդարտութեամբ մտիկ ըրաւ աս խօսքը, որ իշխանութիւն կըշնորհէր իրեն՝ Աստուծոյ Որդւոյն գործը կատարելու. բայց յետ ժամանակաց անիկայ զինքը կըսարսափեցունէր ։ "Աստուծոյ սքանչելի համբերութիւնը ու երկայնմտութիւնն էր, կըսէ, որ երկիրը մեզ երկուքս մէկէն չկլլեց անատենը" ։

Հանդէսը լմնալուն՝ հայրը վանքին մէջ ճաշեց իր նորընծայ որդւոյն հետ, ու անոր բարեկամներուն և վանքին միաբաններուն հետ ։ Խօսակցութիւնը Մարտինոսի վանքը մտնելուն վրայ դարձաւ, ու եղբայրները մեծապէս գովաբանեցին ան իբրև մեծամեծ վարձուց արժանաւոր գործ մը ։ Աս խօսքին վրայ Յովհաննէս իր անպարտելի բնաւորութեամբը իր որդւոյն դառնալով ըսաւ. "Չե՞ս կարդացեր Սուրբ Գրքին մէջ թէ մէկ զաւկի մը պարտաւորութիւնն է հնազանդ ըլլալ իր հօրը և մօրը" ։ Աս խօսքը սաստիկ դպաւ Լուտերին ։ Անիկայ նոր գաղափար մը տուաւ իրեն իր վանքը մտնելուն վրայ, ու շատ ժամանակ ետքը ձայն կուտար անիկայ իր սրտին մէջ ։

Լուտեր իր ձեռնադրուելէն ետև Ստաւպիցի խրատովը շատ անգամ քալելով կերթար մօտ թեմերը ու շրջակայ վանքերը, թէ իր միտքը բանեցընելու՝ թէ մարմինին հարկաւոր առողջութեանը համար պտըտելու, և թէ զինքը քարոզութեան վարժելու ։

Սահմանուած էր որ Սուրբ Հաղորդութեան խորհուրդին տօնը երևելի հանդէսով կատարուի Այզլէպէնի մէջ . ու ընդհանուր մեծաւորը ներկայ գտնուելու էր հոն : Լուտեր հոն գնաց . ինքը տակաւին կըզգար որ կարօտ է Ստաուպիցին , և ամէն պատեհութիւնները 'ի գործ դրաւ ան լուսաւորեալ առաջնորդին ընկերութեանը հետ գըտնուիլ , որ իր հոգին կենաց ճամբուն մէջ յառաջացուցեր էր : Բազմամբոխ էր աս տօնին հանդէսը և մեծաշուք : Ստաուպից ինքը կըտանէր հաղորդութեան նշխարը . անոր ետևէն կուգար Լուտեր իր քահանայական զգեստովը : Մէկ մըն ալ յանկարծ իր երևակայութեանը մէջ ծագեցաւ թէ Յիսուս Քրիստոս ինքն է որ իր առջևէն կերթայ ընդհանուր մեծաւորին ձեռօքը , թէ Տէրը անձամբ հոն ներկայ է . և աս խորհուրդը այնպէս շփոթեցուց ու ահով պաշարեց զինքը , որ ալ դժուարութեամբ յառաջ կերթար : Քրտինքը ոլոռ ոլոռ կըվազէր իրմէն . դողդըղալով ոտք կառնէր , ու կըխորհէր թէ իր երկիւղովը ու տագնապովը պիտի մեռնի : Վերջապէս թափօրը աւարտեցաւ . Հաղորդութեան նշխարը՝ որ նորընծայ միաբանին երկիւղը արթընցուցեր էր , ակնածութեամբ աւանդատունը դրուեցաւ . ու Լուտեր մինակ մնալով Ստաուպիցին հետ՝ ինքզինքը անոր գիրկը ձգեց , ու իր երկիւղը անոր խոստովանեցաւ : Անատեն պատուական մեծաւորը որ շատոնց ճանչցեր էր ջախջախած եղէգը չփշրող բարեշնորհ փրկիչը , հեզիկ ձայնով մը անոր ըսաւ . “Սիրելի եղբայր , Յիսուս Քըրիստոս չէր ան քեզ վախցընողը . վասն զի Քրիստոս չվախցըներ , այլ միշտ կըմխիթարէ” :

Լուտեր աննշան վանքի մը մէջ մնալու սահմանուած չէր : Ժամանակը հասաւ որ պիտի փոխադրէր զանիկայ ընդարձակագոյն թատրոնի մը : Ստաուպից՝ որուն հետ Լուտեր իր մտերիմ բարեկամութիւնը կըշարունակէր՝ աղէկ ճանչցեր էր որ երիտասարդ միաբանին հոգին նեղ միջոցի մը մէջ ամփոփուելու հոգի չէր : Խօսեցաւ անոր վրայով Փրիդերիկոսի՝ Սաքսոնիայի Կայսրընտրին , ու ան լուսաւորեալ իշխանը 1508ին՝ հաւանականաբար տարւոյն վախճանին՝ հրաւիրեց Լուտերը Վիդդէմպէրկի համալսարանին դասատու ըլլալու ։ Վիդդէմպէրկ ան ասպարէզն էր՝ որուն վրայ Լուտեր շատ սաստիկ պատերազմներ պատերազմելու սահմանուած էր ։ Իր ներսը կոչում մը զգաց հոն երթալու ։ Բռնադատուած էր շուտով երթալ իր նոր պաշտօնին . վասն որոյ անմիջապէս ան հրաւէրքը կատարելու փութաց ։ Լուտերին Էրֆուրթի վանքը բնակիլը երեք տարի եղեր էր հիմա ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

ՓՐԻԴԵՐԻԿՈՍ Կայսրընտիրը 1502ին էր որ Վիդդէմպէրկի մէջ նոր համալսարան մը շինեց ։ Երկու անձինք՝ աստուածաբանութեան դպրոցական կարգին դէմ ելողներուն կողմէն , Պօլիկոս Մելլէրստադցին՝ դեղաբանութեան իրաւագիտութեան և փիլիսոփայութեան վարժապետը՝ ու Ստաուպից , շատ մեծ օգնութիւն ըրին աս դպրոցին հաստատութեանը ։ Ասկէց զատ՝ համալսարանն ալ հրատարակեց թէ Սուրբ Օգոստինոսը իրեն պաշտպան ընդունած է , և աս ընտրութիւնը բարութեան մը նշան էր ։ Այսպէս՝ աս նոր հաստատութիւնը մեծ ազատութիւն ստացած ու դժուարին խնդիրներուն գերագոյն ընտրութեանը ատեան համարուած ըլլալով , բոլորովին պարտ և պատշաճ էր որ բարեկարգութեան օրորոցը ըլլայ ան ։

Լուտեր Վիդդէմպէրկ հասնելով Օգոստինեանց վանքը գնաց , ուր իրեն խուց մը տրուեցաւ . քանզի թէպէտ և դասատու վարժապետ եղաւ , բայց չդադարեցաւ վանական միանձնութենէն ։ Որոշուեցաւ որ սորվեցունէ բնաբանութիւն և տրամաբանութիւն ։ Հաւանականաբար աս որոշումը եղաւ իր վրայ՝ մտածելով անոր փիլիսոփայական *վարժութիւնները Էրփուրթի մէջ , ու վարժապետ արհեստից կոչուելու անոր աստիճանը : Այսպէս Լութեր որ ան նոյն ատենը քաղցեալ և ծարաւի էր Աստուծոյ Բանին , պարտաւորեցաւ գրեթէ բոլորովին անձնատուր ըլլալ Արիստոտէլի դպրոցական փիլիսոփայութեանը : Կըկարօտէր ան կենաց հացին՝ որն որ Աստուած կուտայ աշխարհի , ու պարտաւորեալ էր միայն մարդկային իմաստակութեան մէջ թաղել զինքը : Դժուարատա՜ր հարկաւորութիւն . ինչպէս կըհեծէր անոր տակը : “Աստուծոյ շնորհքովը շատ աղէկ եմ , կըգրէ բարեկամի մը , միայն թէ պարտաւորած եմ ես գլխս բոլորովին փիլիսոփայութեան տալու : Վիդդէմպէրկ հասած վայրկեանէս 'ի վեր կըփափաքիմ աստուածաբանութեան հետ փոխել աս ուսումը” : Բայց չըլլայ թէ իմացուի որ ան դարուն աստուածաբանութիւնը կընշանակէ , վրայ կըբերէ ըսելով . “Կըկամիմ նշանակել ան աստուածաբանութիւնը՝ որ կըփնտռէ կաղինին միջուկը , ցորենին մարմինը , ու ոսկորին ծուծը : Բայց իրերը ինչպէս որ երթան՝ Աստուած Աստուած է , կըշարունակէ Լութեր . մարդս իր դատմանը մէջ գրեթէ միշտ կըսխալի . բայց աս մեր Աստուածն է յաւիտեանս յաւիտենից , ու մեր առաջնորդը պիտի ըլլայ մինչև 'ի մահ” : Լութերին վրայ անատենը դրուած աշխատութիւնները յետ ժամանակաց շատ օգտակար եղան իրեն , կարողացընելով զինքը դպրոցներուն սխալմանցը դէմ պատերազմելու :*

Բայց չկրցաւ հանգիստ առնել ան տեղը . պէտք էր որ իր սրտին բաղձանքը լցուի : Ան նոյն զօրութիւնը որ քանի մը տարի առաջ իրաւաբանութեան արհեստէն կրօնաւորական կեանքի քաշեց Լութերը , հիմա փիլիսոփայութենէն Աստուածաշունչ մատեանին ձգեց զանիկայ : Սրտի մտօք սկսեց պարապիլ հին լեզուներուն ուսմանցը , և յաւէտ Յունականին և Եբրայականին , որ գիտութիւնը ու վարդապետութիւնը սկզբնական աղբիւրէն հանէ : Բոլոր կեանքին մէջ անձանձրոյթ իր ուսմանցը հետևելու վը *րայ էր ։ Ամէն օր կէս օրէն ժամ մը ետքը Աստուածաշունչի վրայ Լուտեր դասասացութիւն կընէր ․ ասիկայ պատուական ժամ մըն էր թէ վարժապետին և թէ աշակերտներուն, ու միշտ կընծայէր անոնց խորագոյն հմտանալ Սուրբ Գրոց ճշմարիտ իմաստին, որ շատ ժամանակէ 'ի վեր կորսուած էր թէ ժողովրդոց մէջէն և թէ դպրոցներուն ։*

Աս դասասացութիւնները սկսեց՝ բացատրելով նախ Սաղմոսաց գիրքը, ու շուտով անցաւ Հռովմայեցւոց թղթին ։ Յատկապէս աս թղթիս վրայ մտածելէն էր որ ճշմարտութեան լոյսը իր սրտին թափանցեց ։ Իր խաղաղաւէտ խուցին առանձնութեանը մէջ լման ժամեր կանցունէր Աստուծոյ Բանին պարապելու, բաց ունենալով սրբոյն Պօղոսի թղթերը իր առջեւը ։ Օր մը Հռովմայեցւոց թղթին առաջին գլխոյն մինչեւ տասնըեօթը համարը յառաջանալով, Ամբակումի խօսքը կարդաց հոն, թէ՝ “ԱՐԴԱՐԸ ՀԱՒԱՏՔԷՆ ՊԻՏԻ ԱՊՐԻ”։ Աս խօսքը դպաւ իրեն ։ Ուրեմն արդարին համար մնացած մարդոց ունեցածէն ուրիշ կեանք մը կայ, ու հաւատքն է որ աս կեանքը կուտայ ։ Աս խօսքը՝ որ ինքը իր սրտին մէջ կընդունի՝ որպէս թէ Աստուծոյ ձեռօքը հոն տնկուած ըլլար ան, Քրիստոնէական կեանքին խորհուրդը իրեն կը յայտնէ, ու ան կեանքը իր հոգւոյն մէջը կառատացընէ ։ Իր ապառնի կեանքին մէջ բազմապատիկ նեղութիւններով պաշարուելուն ստէպ կուգար իր միտքը աս խօսքը, “ԱՐԴԱՐԸ ՀԱՒԱՏՔԷՆ ՊԻՏԻ ԱՊՐԻ” ։

Լուտերի դասասացութիւնները աս կերպով պատրաստուած ըլլալով, ասկէց առաջ լսուածներուն բոլորէն ալ շատ տարբեր էին ։ Հիմա չէ թէ ճարտարաբան հռետոր մը կամ դպրոցական իմաստակ մըն էր որ կը խօսէր, այլ Քրիստոնեայ մը՝ որ Աստուծոյ յայտնած ճշմարտութիւններուն փորձը առեր էր, որ Աստուծոյ Բանէն զանոնք կը քաղէր, որ բուն իր սրտին գանձէն զանոնք կը հանէր, ու լեցուն ե-

ռանդով իր զմայլած ունկնդիրներուն զանոնք կըմատուցանէր : Այնուհետեւ մարդկային ուսում չէր ան, այլ Աստուածային :

Աս ճշմարտութիւնը բացայայտելը, որ բոլորովին նոր եղանակաւ էր՝ հռչակուեցաւ․ անոր համբաւը հեռի տեղուանք տարածեցաւ, ու Նորահիմն համալսարանը օտար աշակերտներով լցուց : Ուսուցիչներուն եւս շատերը Լուտերի դասաւանդութիւնը մտիկ ընելու կուգային, որոնց մէջն էր եւ Պօղիկոս Մէլլէրստադցին համալսարանին առաջին կառավարիչը՝ որ բազմիցս կըկոչուէր "Լոյս աշխարհի" : "Աս միաբանը, ըստ Պօղիկոս, բոլոր վարժապետները պիտի յաղթէ․ նոր վարդապետութիւն մը պիտի սորվեցունէ, ու բովանդակ եկեղեցին պիտի բարեկարգէ : Քանզի ինքը Քրիստոսի բանին վրայ կըշինէ, ու աշխարհի մէջ ոչ երբէք մէկը կրնայ դէմ կենալ կամ յաղթել աս բանին" :

Ստաուպից՝ որ Լուտերի ներսը ծածկուած ձիրքերը ու գանձերը բանալու Նախախնամութեան գործիքն էր՝ հըրաւիրեց զանիկայ Օգոստինեանց եկեղեցին քարոզելու : Նորահաս վարժապետը աս առաջարկութենէն սարսափեցաւ : Կըբաղձար որ միայն իր ակադեմական պարտաւորութիւններուն անձնատուր ըլլար․ անոնց վրայ հրապարակաւ քարոզութիւն ընելն ալ աւելցընել որ կըմտմըտար, կըդողար : Զո՛ւր տեղը Ստաուպից աղաչեց իրեն : "Ո՛չ, ո՛չ, պատասխան տուաւ․ թեթեւ բան չէ Աստուծոյ կողմանէ մարդոց խօսիլը" : Եկեղեցւոյ աս մեծ Բարեկարգողին վրայ խոնարհութեան սքանչելի օրինակ մըն է ասիկայ : Ստաուպից սկսեց թախանձել․ "Բայց կորովամիտն Լուտեր, կըսէ իր պատմութիւնը ընողներուն մէկը, տասնըհինգ փաստեր պատճառանքներ ու հնարքներ գտաւ հրաժարելու աս հրաւէրքէս" : Վերջապէս Օգոստինեանց նախագահը միշտ իր թախանձանքը շարունակելով, Լուտեր գրեց անոր եւ ըսաւ․ "Ա՛հ, արժանապատի՛ւ վարդապետ, աս բանը իմ մահուանս պատճառ պիտի ըլլայ․ երեք ամիս չեմ կրնար տոկալ ատոր” : “Շա՜տ աղէկ, պատասխանեց ընդհանուր մեծաւորը, 'ի փառս Աստուծոյ անանկ թող ըլլայ · վասն զի Տէրը ջերմեռանդ ու յաջողակ ծառաներ կուզէ երկինքն ալ” : Լուտեր պարտաւորեցաւ հաւանութիւն տալ :

Վիդդէմպէրկի հրապարակին մէջ տեղը փայտաշէն հին մատուռ մը կար՝ երեսուն ոտնաչափ երկայնութեամբ ու քսան լայնութեամբ, որուն պատերը ամէն կողմանէ նեցուկներով բռնուած փլուելու վրայ էին : Գետնէն երեք ոտնաչափ բարձրութեամբ տախտակաշէն ամպիոն մը՝ ընդունարան եղաւ նոր քարոզիչին : Աս մատուռին մէջն էր որ Բարեկարգութիւնը նախ և առաջ քարոզուեցաւ : Աստուծոյ կամքն ան էր որ իր փառքին նորոգութեանը համար եղած աս գործը՝ ամենախոնարհ սկզբնաւորութիւններ ունենայ : Օգոստինեանց եկեղեցիին հիմը նոր ձգուեր էր, ու մինչև անոր կատարումը աս անշուք մատուռը գործածեցին Աստուածային պաշտամունքները կատարելու :

Լուտեր սկսեց քարոզել · ու աս նոր քարոզիչին վրայ տեսնուած ամէն մէկ բանը հիանալի էր : Իր արտայայտիչ դէմքը՝ փառացի շարժուածքը, և յստակ ու քաջահնչիւն ձայնը կըզմայլեցընէին ունկնդիրները : Յառաջմանէ քարոզիչներուն մեծ մասը կրնայէին իրենց ունկնդիրները զբօսցընել, քան թէ դարձի բերել զանոնք : Լուտերի քարոզութեանը մէջ եղած խորին անկատակութիւնը՝ ու աւետարանական գիտութեան իր սրտին պարգևած առատ ուրախութիւնը՝ անանկ զօրութիւն մը, ազդուութիւն մը և քաղցրութիւն մը տուին իր ճարտասանութեանը, որ իր նախորդներէն մէկը ստացած չէր : “Շուտ և առոյգ միտք մը ստացած ըլլալով, կըսէ իր թշնամիներուն մէկը, սուր յիշողութիւն մը ունենալով, ու իր մայր լեզուն նշանաւոր յաջողակութեամբ խօսելով, իր ժամանակակիցներուն մէկը իրմէն գերազանց չէր պերճախօսութեամբ : Ամպիոնէն իր կայնած տեղէն, որպէս թէ զօրաւոր կերպով մը շարժած իր ունկնդիրներուն խօսելով՝ ու շարժուածքը իր խօսքին յարմարելով՝ սքանչելի եղանակաւ մը անոնց մտքերը կը շարժէր, և իբրև յորդահոս հեղեղ կը տանէր զանոնք իր ուզած տեղը":

Շատ չանցած փոքրիկ մատուռը բաւական չէր տանիլ ան բազմութիւնը որ գունդագունդ կը հաւաքէին հոն: Անատեն Վիտտէմպէրկի խորհրդարանը ընտրեց որ Լուտեր իրենց քարոզիչը ըլլայ, ու հրաւիրեց զանիկայ նոյն քաղաքի եկեղեցիին մէջը քարոզելու: Ան տեղը ըրած ներգործութիւնը մեծագոյն եղաւ. իր սքանչելի տաղանդը՝ իր պերճախօս ասութիւնը՝ և իր քարոզած վարդապետութիւններուն պատուականութիւնը հաւասարապէս կը զարմացընէին իր ունկնդիրները: Իր համբաւը առ հասարակ տարածեցաւ, ու անգամ մը Փրիդերիկոս Իմաստունը անձամբ եկաւ Վիտտէմպէրկ զինքը մտիկ ընելու:

Լուտեր որպէս թէ նոր գոյութիւն մը ստացաւ: Վանքին տաղտկութեանը գործունեայ աշխատասիրութեան կեանք մը յաջորդեց: Ազատութիւնը՝ զբաղումը՝ կենդանի և կանոնաւոր գործառնութիւնը՝ որուն կարողացաւ պարապիլ Վիտտէմպէրկի մէջ, կատարելագործեցին իր հոգւոյն մէջ միաբանութեան և խաղաղութեան հաստատութիւնը: Հիմա ինքը իր տեղը գտաւ, ու Աստուածային գործը իր օգոստափառ ընթացքը յայտնելու վրայ էր:

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ.

ԵՐԲՈՐ Լուտեր իր ուսուցչութեան պաշտօնը կը շարունակէր միանգամայն ակադեմական սրահին ու եկեղեցւոյն մէջ, արգելք մը ծագեցաւ՝ որուն պատճառովը չկրցաւ իր աշխատութիւնները յառաջ տանիլ: Յամի Տեառն 1510 ին՝ կամ ըստ ոմանց 1511ին կամ 1512ին Հռովմ խրկուեցաւ ։ Օգոստինեանց կարգէն եօթը վանքերու ու ընդհանուր մեծաւորին մէջ քանի մը նիւթերու վրայ վէճ մը ծագեցաւ ։ Լուտեր իր ճարտարութեանը՝ պերճախօսութեանը՝ ու հետազօտական տաղանդներուն պատճառովը այս եօթը վանքերէն դեսպանութեամբ պապին խրկուեցաւ ։ Ասիկայ Աստուածային նախախնամութեան մէկ հարկաւոր անօրէնութիւնն էր . կըհարկաւորէր որ Լուտեր գիտնայ թէ Հռոմ ինչ է . վասն զի մենաստանին նախապաշարմունքներովը ու պատրանքներովը լեցուն՝ իր երեւակայութեանը միշտ պատկերացուցած էր զանիկայ իբրեւ աթոռ սրբութեան ։

Ճամբայ ելաւ՝ Ալբեան լեռները անցաւ ։ Բայց բազմահարուստ և հեշտասէր Իտալիայի դաշտերը իջնելուն պէս , ամէն մէկ քայլափոխին զարմանալու և գայթակղելու նիւթեր կըգտնէր ։ Գերմանացի աղքատ միաբանը հիւրընկալութիւն գտաւ Բենեդիկտեանց մեծագանձ վանքի մը մէջ , Լոմպարտիայի մէջ Փօ գետին վրայ շինուած ։ Աս վանքը երսունըվեց հազար տուգաթի տարեկան եկամուտ մը ունէր . տասներկու հազարը սեղանի ծախքին կերթար , տասներկու հազարը շինուածքներու , ու տասներկու հազարը միաբաններուն ուրիշ կարօտութիւնները լցունելու ։ Սենեակներուն հոյակապութիւնը՝ հանդերձներուն պայծառութիւնը՝ ու համադամ խորտիկներուն փափկութիւնը զարմացուցին զԼուտեր ։ Սրբատաշ մարմարիոն քարերը , մետաքսեղէն պատմուճանները և ամէն տեսակ հեշտութիւնները ինչ նոր տեսարան ընծայեցին Վիդդէմպէրկի վանքին խոնարհ եղբօրը ։ Կըսքանչանար ու կըլռէր . բայց Ուրբաթ օրը եկաւ , ու իր զարմանքը աւելի եղաւ , երբոր տեսաւ որ Բենեդիկտեանց սեղանը մսեղէն ուտելիքներով զարդարուեցաւ ։ Անատենը քաջալերութիւն առաւ և ըսաւ անոնց , “Եկեղեցին ու պապը կարգիլեն ասանկ բաները” ։ Բենեդիկտեան կրօնաւորները անքաղաքավար Գերմանացիին յանդիմանութեանը նեղացան ։ Բայց Լուտեր իր *խօսքը կրկնած՝ և գուցէ անոնց անկարգութիւնը հրատարակելու սպառնացած ըլլալով, խորհեցան ոմանք որ աղէկը աս ձանձրացուցիչ հիւրէս ազատիլն է։ Վանքին դռնապանը ազդեց իրեն՝ թէ հոն մնալովը վտանգի տակ պիտի իյնայ. վասն որոյ աս եպիկիւրեան մենաստանէն ելաւ, ու իր ճամբորդութիւնը յառաջացուց մինչև Պօլօնիա, ուր և սաստիկ հիւանդացաւ։ Աս հիւանդութեանը մէջ ոմանք իր վրայ թոյնի ներգործութիւն տեսան. բայց հաւանական է որ բազմատեսակ կերակուրներէն պատճառած ըլլայ Վիդդէմպէրկի սակաւապէտ միաբանին հիւանդութիւնը, որ ըստ մեծի մասին չոր հացով ու սակաւիկ աղի ձուկով ապրելու սորված էր։ Ասիկայ մեռնելու հիւանդութիւն չէր, հապա Աստուծոյ փառքին համար։ Իր բնական տրտմութիւնը ու նուաճութիւնը դարձեալ իր վրայ եկան։ Ինչ վատաբախտութիւն էր աս, Գերմանիայէն հեռու՝ արեգակին տոչորիչ զօրութեանը տակ՝ օտար երկրի մէջ այսպէս մեռնիլ։ Իր մտքին նեղութիւնը որ Էրփուրթ եղած ատենը կըկրէր, կրկին սկսեց նեղել զինքը։ Իր մեղքերուն զգացումը զինքը կըշփոթէր, ու Աստուծոյ դատաստանին տեսութիւնը ահով զինքը կը լեցընէր։ Բայց այն րոպէին որ իր երկիւղը յետին աստիճանին հասեր էր, ազդու զօրութիւնով մը վերստին իր միտքը եկաւ Պօղոսի այն խօսքը՝ որ արդէն Վիդդէմպէրկի մէջ դպեր էր իրեն, թէ՝ "ԱՐԴԱՐԸ ՀԱՒԱՏՔԷՆ ՊԻՏԻ ԱՊՐԻ", ու իբրև երկնային լոյս ճառագայթեց իր հոգւոյն վրայ։ Անկողինէն ելած ու մխիթարուած ըլլալով՝ շուտով վերստին առողջութիւն ստացաւ, ու դարձեալ ճամբայ ելաւ Հռովմ երթալու։ Կըյուսար թէ այն տեղի կացութեան եղանակը շատ տարբեր պիտի գտնէր Լոմպարտիայի վանքերուն մէջի կացութենէն. ու Հռովմէական սրբակեցութեան մտածութիւնովը կըփափաքէր ջնջել այն ցաւագին տպաւորութիւնը որ Փօ գետին եզերքը պանդխտանալովը իր մտացը վրայ մնաց։*

Վերջապէս՝ Իտալիայի կիզանող արեգակին տակը բազմաշխատ ճամբորդութիւն մը ընելէն ետքը, ամառուան սկիզբը եօթնաբլուր քաղաքին մօտեցաւ: Իր սիրտը շարժեցաւ, ու իր աչքերը կըբաղձային տեսնել երկրի ու Եկեղեցիին Թագուհին: Սրբազնասուրբ քաղաքը՝ սրբոյն Պետրոսի ու Պօղոսի քաղաքը՝ ուղղափառաց աշխարհի մայրաքաղաքը հեռուէն տեսածին պէս, ինքզինքը գետինը խոնարհեցուց ու կանչեց, "Ողջոյն քեզ, ով սուրբ Հռովմ":

Լուտեր հիմա Հռովմ հասաւ. Վիտտէմպէրկի ուսուցիչը ինքզինքը գտաւ հոյակապ աւերակներու մէջ՝ ան Հռովմ քաղքին՝ որ այնչափ անուանի էր իր հիւպատոսներովը ու կայսրերովը: Հոն ապրած էին ամէն ան երեւելի մարդիկը, որոնց պատմութիւնը այնչափ յաճախ շարժեր էր իր սիրտը: Տեսաւ անոնց արձանները ու կործանած կոթողները, որոնք տակաւին վկայ էին անոնց փառաւորութեանը: Բայց ամէն աս փառաւորութիւնը ու զօրութիւնը անցեր գացեր էին. անոնց՝ փոշին էր որ հիմա ինքը իր ոտքին տակը կըկոխեր:

Բայց աս անսուրբ աւերակներուն հետ սրբազան աճիւններ խառնուած էին. ասիկայ իր միտքը ինկաւ: Մարտիրոսաց գերեզմանները հռովմայեցի զօրապետներուն ու յաղթականներուն գերեզմաններուն քովն էին: Քրիստոնէական վիճակի Հռովմը ու անոր փորձութիւնները աւելի զօրութիւն ունէին Սաքսոնիայի միաբանին սրտին վրայ, քան թէ հեթանոսութեան վիճակի Հռովմը իր բոլոր փառաւորութիւնովը: Կըմտածէր թէ աս տեղը եկաւ ան թուղթը որուն մէջ Պօղոս գրեց, "ԱՐԴԱՐԸ ՀԱՒԱՏՔԷՆ ՊԻՏԻ ԱՊՐԻ". թէ հեռի չէ Ապփիոսի վաճառանոցէն ու Երեք Խանութներէն*: Հոն էր Նարկիսոսի տունը, հոս էր կայսեր պալատը՝ ուր որ Տէրը առիւծին բերնէն ազատեց Պօղոսը ։ Ո՜հ, աս յիշատակութիւնները ինչպէս կըզօրացընէին Վիդդէմպէրկի միաբանին սիրտը։

---

* Գործ. իը. 15:

Սրբոյն Յովհաննու տօնախմբութեան օրը մօտենալուն՝ կըլսէր որ Հռովմայ ժողովրդոց մէջ հասարակ առակ մը կար. “Երանելի է, կըսէին, ան մայրը, որուն որդին կը պատարագէ սրբոյն Յովհաննու տօնախմբութեանը” ։ Լուտեր իր մտացը մէջ կըսէր, “Ո՜հ, ինչպէս ուրախ սրտով կըկամիմ երանելի ընել իմ մայրս” ։ Մարգարիտի բարեպաշտ որդին ջանաց պատարագել նոյն օրը՝ բայց չկրցաւ, վասն զի պատարագողներուն բազմութիւնը չափէն աւելի էր ։

Ջերմեռանդ սրտով ու հաստատ յօժարութեամբ բոլոր եկեղեցիներուն ու մատուռներուն ուխտի գնաց, իրեն ըսուած բոլոր առասպել պատմութիւններուն հաւատք ընծայեց, պահանջուած կանոնապահութիւնները սիրով կատարեց, և գոհ էր որ արժանացաւ այնչափ բարեպաշտական գործեր կատարելու որոնցմէ իր երկրին բարեկամները արգիլուած էին ։ “Ի՛նչպէս կըցաւիմ որ իմ հայրս ու մայրս դեռ կենդանի են, կըմտածէր բարեպաշտօն միաբանը. ինչպէս երջանիկ պիտի ըլլայի քաւարանին հուրէն ազատելու զանոնք իմ պատարագներովս, իմ աղօթքներովս և ուրիշ սքանչելի գործերովս” ։ Լուտեր լոյսը գտած էր, բայց մթութիւնը բոլորովին վերցած չէր իր մտքէն ։ Աւետարանի հաւատքը ու սէրը ունէր, բայց ո՛չ անոր գիտութիւնը. որովհետև դիւրին բան չէր ելլել ան մթութենէն որ այսչափ դարերէ ’ի վեր պատեր էր երկիրը։

Լուտեր շատ անգամ պատարագեց Հռովմայ մէջ ։ Ամենայն եռանդով ու յարգութեամբ կըկատարէր զանիկայ ինչպէս որ կըհամարէր թէ կըպահանջէ աս գործը։ Բայց ինչպէս կըվշտանար սաքսոնացի միաբանին սիրտը, երբոր կըտեսնէր թէ Հռովմայ եկեղեցականները ամբարիշտ և թուլասիրտ կեղծաւորութեամբ կըկատարէին աս խոր-

հուրդը ։ Քահանաներն ալ իրենց կողմանէ անոր պարզմտութեանը վրայ կըխնդային ։ Օր մը՝ երբոր պատարագ կընէր, տեսաւ որ մինչև ինքը մէկ թիւ պատարագ մը ըսաւ, ուրիշները քովի սեղանին վրայ յաջորդաբար եօթը թիւ պատարագ ըսին ։ Քահանաներուն մէկը քովը գալով ըսաւ իրեն. "Շուտով, շուտով, մեր Թագուհիին խրկէ իր որդին շուտով". այսպիսի ամբարշտութեամբ նշանակելով հացին գոյափոխութիւնը Քրիստոսի մարմնոյն և արեանը ։ Ուրիշ անգամ մը Լուտեր միայն մինչև աւետարանը հասնելուն՝ իր քովի սեղանին վրայ պատարագող քահանան արդէն լմնցուցեր էր իր գործը ։ "Շուտ ըրէ, շուտ ըրէ, ըսաւ աս քահանան Լուտերի ականջին, ինչո՞ւ չես վերջացըներ բանը" ։

Իր զարմացումը առաւել ևս մեծցաւ երբոր ստորին եկեղեցականաց մէջ նկատած անկարգութեան նոյնը գտաւ Եկեղեցիին նախապատիւ անձերուն վրայ ալ. վասն զի ինքը լաւագոյն բաներու ակնկալութիւն ունէր անոնցմէ ։

Լուտեր Գերմանիայի Օգոստինեան կրօնաւորներէն պատգամաւորութեան պաշտօնով Հռովմ խրկուած ըլլալովը, երևելի եկեղեցականաց զանազան ժողովներուն կը հրաւիրուէր ։ Օր մը՝ որ քանի մը եպիսկոպոսներու սեղանակից եղեր էր, ասոնք սկսեցին ինքզինքնին յայտնել անոր՝ իրենց միմոսական եղանակներովը և ամբարիշտ խօսքերովը, ու չէին ամչեր հազարաւոր անվայել ծաղրաբանութիւններ ընել անոր առջևը, անտարակոյս կարծելով որ ան ալ իրենց նման մէկն է ։ Պատմեցին ևս՝ խնդալով ու պարծենալով՝ թէ սեղանին առջևը պատարագ մատուցանելնուն խորհուրդին նիւթերը Փրկիչին մարմնոյն և արեանը փոխադրող բառերուն տեղը ինչպէս հացին ու գինիին վրայ աս երգիծական խօսքը կըսէին. "Հաց ես՝ ու հաց պիտի մնաս, գինի ես՝ ու գինի պիտի մնաս—Panis es et panis manebis ; vinum es et vinum manebis."—"*Ինկէ ետև, ըսին, սկիհը կըբարձրացընեմք, ու բոլոր ժողո-*

վուրդը երկրպագութիւն կընէ" : Լուտեր հազիւ թէ կը հաւատար իր ականջներուն : Իր միտքը որ իր բարեկամներուն ընկերութեանը մէջ շատ պայծառ և ուրախ էր , անկատակ բաներուն վրայ նշանաւոր հանդարտութիւն մը ունէր : Այս հռովմէական խեղկատակութիւնները վշտացուցին զինքը : "Ծանրաբարոյ և բարեպաշտ միաբան մըն էի , կըսէ , ու ասանկ խօսքը մեծապէս կըվշտացընէր զիս : Թէ որ Հռովմայ մէջ սեղանի վրայ ասանկ յայտնի կըխօսին , կըմտածէի ես ինծի , ու թէ որ իրենց գործերը համեմատ են իրենց խօսքերուն , ու պապը՝ կարդինալները և եպիսկոպոսները ասանկ պատարագ կըմատուցանեն , աս ի՞նչ բան է : Ու ես որ այնչափ անգամ այնչափ ջերմեռանդութեամբ պատարագնին լսեցի , ի՞նչպէս ուրեմն զիս խաբած են" :

Լուտեր շատ անգամ կըխառնուէր Հռովմայ եկեղեցականներուն ու քաղաքացիներուն մէջ : Թէ որ անոնցմէ ոմանք աղէկ խօսէին պապին ու իրեններուն վրայ , շատերը համարձակ կըգանգատէին , ու կըծաղրաբանէին զանոնք : Ի՛նչ պատմութիւններ չըրին անոր՝ աթոռը նստող պապին , Զ Աղէքսանդրին , և շատ ուրիշներուն վրայ : Օր մը՝ իր հռովմայեցի բարեկամները պատմեցին իրեն թէ Կեսար Բորգիա Զ Աղէքսանդր պապի բնական որդին ինչպէս փախեր էր Հռովմէն ու Սպանիայի մէջ բռնուեր էր : Իր դատաստանը տեսնուած ատենը բանտին մէջէն կանչեր է որ ողորմութիւն ընեն , ու խնդրեր է որ քահանայ մը խըրկեն իրեն խոստովանելու : Մանական կրօնաւոր մը խրկեր են իրեն . բայց Կեսար սպաննելով զանիկայ՝ անոր կնգուղովը ու կերպարանքովը ծպտեր ու բանտէն փախեր է : "Ասիկայ ես Հռովմ լսեցի , որ ամէն մարդ աղէկ գիտէ" . կըսէ Լուտեր : Ուրիշ օր մը Լուտեր կանցնէր գլխաւոր փողոցէ մը՝ որ կըհանէր սրբոյն Պետրոսի եկեղեցին , ու հիանալով կանգ առաւ արձանի մը առջևը՝ որ պապի մը արձան էր կին մարդու կերպարանքով քանդակուած , ձեռքը իշխանական գաւազան բռնած , պապի հանդերձով հագուած, ու տղայ մը գրկած: "Ասիկայ աղջիկ մըն է՝ ըսաւ իրեն ժողովուրդը, որ կարդինալները պապ ընտրեցին, ու հանդիսաւոր օր մը Թափորի ատեն իր որդեծնութեան ցաւը բռնելով աս տեղս ծնաւ. անոր համար ոչ մէկ պապ մը բնաւ երբէք աս փողոցէն կանցնի: "Կըզարմանամ, ըսաւ Լուտեր, որ պապերը աս արձանը հոս կըթողուն":

Լուտեր կըյուսար որ սրբոյն Պետրոսի եկեղեցւոյն շէնքը փառաւոր և հոյակապ պիտի գտնէր. բայց անոր դռները խորտակուած էին, ու պատերը կրակէն մաշած: Սրբութեան տաճարին ապականութիւնը տեսաւ, ու սոսկալով ետ քաշուեցաւ: Սրբութիւն երազեր էր, բայց պղծութենէ զատ բան չգտաւ:

Ոչ պակաս զարհուրեցաւ նաև քաղաքին մէջ գործուած անկարգութիւններէն: "Հռովմայ քաղաքական կառավարութիւնը, կըսէ, խիստ և անաչառ է: Օրապետը ամէն գիշեր երեք հարիւր ծառայով քաղաքին մէջ հեծեալ կը պըտըտի: Ճամբան գտածին բոլորը կըբռնէ. թէ որ զէնքով մէկը գտնէ, կըկախէ՝ կամ Տիբերիս գետը կընետէ: ՚Ի վերայ ՚այսր ամենայնի, անկարգութեամբ և սպանութեամբ լեցուն է քաղաքը: Բայց Աստուծոյ Բանը ճշմարտութեամբ և հաւատարմութեամբ քարոզուած տեղուանքը կըտեսնեմք որ խաղաղութիւնը ու բարեկարգութիւնը կըտիրեն, հարկաւոր չըլլալով հոն ոչ օրէնք և ոչ խըստութիւն": Դարձեալ կըսէ, "Հաւատալու բան չեն Հռովմայ մէջ գործուած մեղքերը ու դաժանութիւնները. պէտք է տեսնել ու լսել զանոնք որ հաւատացուին: Ասանկ որ՝ սովորութիւն եղած է ըսել՝ թէ որ դժոխք կայ, Հռովմ անոր վրայ շինուած է. տարտարոս մըն է, ուրկէց կըբղխեն ամէն մեղքերը":

Լուտերի մտացը մէջ մեծապէս տպաւորեցաւ անատենը աս տեսարանը, ու ան տպաւորութիւնը ետքը աւելի խորունկցաւ: "Որչափ որ Հռովմայ մօտենամք, այնչափ աւելի կըգտնեմք գէշ քրիստոնեաներ". ըսաւ խել մը տարիներէն ետքը : "Հաւանակաբար կըկարծուի թէ ան որ առաջին անգամ Հռովմ կերթայ , սրիկայ մը գտնելու կերթայ . երկրորդ անգամին զանիկայ կըգտնէ , ու երրորդին իր վերարկուին տակը իր հետը կըբերէ : Բայց հիմա մարդիկ անանկ ճարպիկ են , որ երեք ճամբորդութիւնը մէկէն կըկատարեն" : Լուտեր ետքէն իմացաւ աս ճամբորդութեան բոլոր օգտակարութիւնը : "Թէ որ մէկը ինծի հարիւր հազար ոսկի փիորին տար , կըսէր , պիտի չկամենայի Հռովմ քաղքին տեսութենէն զուրկ մնալ" :

Աս ճամբորդութիւնը օգտակար եղաւ իրեն նաև 'ի մասին գիտութեան : Ռեւկլինոսի նման Լուտեր իր Իտալիա կենալովը Սրբազան Գրոց վրայ խորագոյն տեղեկութիւն ստացաւ : Հոն ինքը Եբրայական լեզուով դաս առաւ Եղիաս Լեւիտաս անուն հռչակաւոր րաբբունիէ մը : Հռովմայ մէջ ստացաւ ըստ մասին ան Աստուածային Բանին գիտութիւնը , որուն յարձակման տակը Հռովմ նախասահմանուած էր որ նուաճի :

Բայց աս ճամբորդութիւնը ամէն բանէ աւելի մեծապէս օգտակար եղաւ Լուտերին ուրիշ պատճառով մը : Ոչ միայն վարագոյրը բացուեցաւ ու Հռովմէական սնապաշտութեան ետեւի կողմը ծածկուած կեղծաւորութիւնը և անհաւատութիւնը ապառնի Բարեկարգողին յայտնուեցաւ . հապա նաև ան կենդանի հաւատքը՝ որ Աստուած անոր ներսը տնկեր էր , անատենը խորարմատ հաստատեցաւ :

Արդէն տեսանք թէ ինքը առաջ ինչպէս յանձնառու եղած էր կատարելու ան ամէն անօգուտ սովորութիւնները , որ հրամայուած են պահուիլ մեղաց թողութիւն ստանալու համար : Օր մը՝ ուզելով որ ստանայ ա՛ն ներողութիւնը՝ որն որ պապը խոստացեր էր տալ անոնց որ Պիղատոսի աստիճանէն ծնկան վրայ վեր կելլեն , աս ողորմելի Սաքսոնացի միաբանը կամաց կամաց վեր կելլէր ան սանդուխէն՝ որուն համար ըսեր էին իրեն թէ Երուսաղեմէն հրաշքով Հռովմ փոխադրուած է : Բայց երբոր աս չատ-

արդիւն գործը կըկատարէր , իրեն անանկ թուեցաւ թէ որոտումի նման ձայն մը կըլսէ՝ որ իր սրտին խորութենէն կելլէ , թէ՝ "ԱՐԴԱՐԸ ՀԱՒԱՏՔԷՆ ՊԻՏԻ ԱՊՐԻ" : Աս խօսքը որ արդէն երկու անգամ ալ իր ականջին հնչեր էր իբրև աստուածային հրեշտակի ձայն մը , յանկարծօրէն և ազդու կերպով մը կրկին հնչեց իր ներսի դին : Ահով ու դողով ոտք ելաւ սանդուխին վրան՝ ուրկէց որ սողալով վեր կելլէր , զարհուրեցաւ իր վրայ , ու ամչնալով որ սնապաշտութիւնը ան աստիճանը վատթարութեան մէջ զինքը ընկղմեր է , փախաւ գնաց իր կատարած յիմարութեան տեսարանէն :

Աստուածային Բանին աս ազդու խօսքը զարմանալի ներգործութիւն մը ունէր Լուտերի վարքին : Անիկայ Բարեկարգողին ու Բարեկարգութեան արարչական բանն էր · ասով հիմա նորէն ըսաւ Աստուած "Եղիցի լոյս" , և եղև լոյս :

Շատ անգամ կըհարկաւորի որ ճշմարտութիւն մը իր պատշաճաւոր ներգործութիւնը կատարելու համար ստէպ ստէպ ներկայանայ մեր մտացը : Լուտեր Հռովմայեցւոց գրուած թուղթը շատ անգամ կարդացեր էր , և սակայն հաւատքով արդարութիւնը՝ որ հոն կըքարոզուի , բնաւ այնպէս յստակ չէր երևցեր իրեն : Հիմա ինքը իմացաւ ան արդարութիւնը որ Աստուծոյ առջին մինակ կրնայ կենալ · հիմա ինքը բաժանորդ եղաւ Քրիստոսի կատարեալ հնազանդութեանը՝ որն որ Աստուած մեղաւորինը կըհամարի , մեղաւորը խոնարհութեամբ իր խաչեալ փրկիչին նայելուն պէս : Անիկայ էր Լուտերի ներքին կենաց հաստատութեան կէտը : Ան հաւատքը՝ որ մահուան երկիւղէն զինքը ազատեց , ալ այնուհետև իր աստուածաբանութեանը հոգին եղաւ : Ամէն վտանգներու մէջ ամուր աշտարակ մը եղաւ ան՝ իր քարոզութեանը ուժ և իր մարդասիրութեանը սաստկութիւն տուող , իր մտքին մէջ խաղաղութիւնը հաստատող , բարեգործութեան գրգռող , ու կենաց և մահուան մէջ մխիթարող :

Բայց աս մեծ վարդապետութիւնը՝ թէ փրկութիւնը ոչ մարդէ այլ Աստուծմէ յառաջ կուգայ, ոչ միայն զօրութիւն Աստուծոյ էր Լուտերը փրկելու՝ հապա նաև զօրութիւն Աստուծոյ եղաւ ան Եկեղեցին բարեկարգելու : Ասիկայ ան նոյն սուրն էր որ առենով առաքեալները շողացուցեր էին, և հիմա երկար ատեն անգործածելի մնալէն ետև իր նախկին պայծառութեամբը քաշուեցաւ ամենակարող Աստուծոյ զինարանէն : Ան նոյն րոպէին երբոր Լուտեր Հռովմայ մէջ իր ծունկերուն վրայէն ելաւ կանգնեցաւ՝ բոլորովին այլայլած ան խօսքէն որն որ Պօղոս 1500 տարի առաջ նոյն մայրաքաղաքի բնակիչներուն գրեր էր. ան նոյն րոպէին աս մեծ վարդապետութիւնն ալ որ մինչև անատենը Եկեղեցիին մէջը գերի վարուած ու կապուած էր, կանգնեցաւ՝ մէկ մըն ալ չիյնալու :

Աս տեղս պարտիմ վկայութիւն բերել իր խօսքը : “Թէ և իբրև վանական կրօնաւոր՝ սրբակեաց էի և անպախարակելի, կըսէ, բայց իմ խիղճս դեռ լեցուն էր նեղութիւնով ու տառապանքով : Ծանր կուգար ինծի լսել թէ Աստուած արդար դատաւոր է. չէի սիրեր ան սուրբ և արդար Աակը՝ որ կըդատապարտէ մեղաւորները : Կիմանայի որ գաղտնի զայրացում մը ունիմ իրեն դէմ. կատէի զինքը՝ որ արդէն սկզբնական մեղքով կործանած ողորմելի էակները իր օրէնքովը ու աս կեանքիս թշուառութիւններովը զարհուրեցունելէն չշատանալով, Աւետարանով ծանրացուցեր էր մեր տանջանքները : Բայց երբոր Աստուծոյ Հոգւովը աս խօսքը հասկըցայ, երբոր սորվեցայ թէ մեղաւորին արդարանալը հաւատքով Աստուծոյ ձրի շնորհքէն յառաջ կուգայ, անատենը ես զիս վերստին ծնած իմացայ իբրև նոր մարդ, ու բաց դռնէ մը նոյն իսկ Աստուծոյ դրախտը մտայ : Ան նոյն ժամէն Աստուծոյ սուրբ և պատուական Գիրքերը նոր աչքով տեսայ. բոլոր Աստուածաշունչը քաղեցի. ու անթաւ խօսքեր հաւաքեցի՝ որոնք սորվեցուցին ինծի թէ ինչ է Աստուծոյ գործը : Եւ ինչպէս որ առաջ 'ի բոլոր սրտէ կատէի Աստուծոյ արդարութիւնը լսելը, սկսեցի ան նոյն ժամէն յարգել ու սիրել զանիկայ իբրև ամենաքաղցր և ամենամխիթար ճշմարտութիւն: Ճշմարիտ՝ սրբոյն Պօղոսի աս խօսքը իբր թէ նոյն իսկ երկնից դուռն էր ինծի":

Ասկէց էր որ քանի մը երևելի դիպուածներու մէջ երբոր կըպահանջուէր իրմէն աս վարդապետութիւնը դաւանիլ, միշտ իր եռանդը ու անաչառ պերճախօսութիւնը կը շարժէր: "Կըտեսնեմ" ըսաւ վտանգաւոր ժամու մը՝ որ սատանան իր ուսուցիչներուն ու վարդապետներուն միջնորդութիւնովը անդադար աս վարդապետութեանս վրայ կըյարձակի, ու դուլ և դադար չունի: Ուրեմն ես Մարտինոս Լուտեր վարդապետ՝ Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ անարժան աւետարանիչս՝ կըդաւանիմ աս վարդապետութիւնը, թէ մինակ հաւատքը՝ առանց գործի՝ Աստուծոյ առջին կարդարացընէ. ու կըհրատարակեմ թէ Հռովմայեցւոց ինքնակալը՝ Թաթարաց ինքնակալը՝ Պարսից ինքնակալը՝ պապը՝ բոլոր կարդինալները՝ եպիսկոպոսները՝ քահանաները՝ վարդապետները՝ մայրապետները՝ թագաւորները՝ իշխանները՝ ազնուականները՝ բոլոր աշխարհ ու բոլոր դևերը աս վարդապետութիւնը յաւիտեան անշարժելի պիտի թողուն. և թէ որ աս ճշմարտութեանը հակառակ կենալու ըլլան, դժոխքին բոցերը իրենց գլուխներուն պիտի ձգեն: Ասիկայ է ճշմարիտ և սուրբ Աւետարանը, ու Լուտեր վարդապետիս ազդարարութիւնը, Հոգւով սրբով ինծի տրուած լուսին չափովը: . . . Չկայ մէկը՝ կըշարունակէ իր խօսքը՝ որ մեր մեղքերուն համար մեռաւ, բայց միայն Յիսուս Քրիստոս Որդին Աստուծոյ: Դարձեալ կըկրկնեմ ասիկայ. աշխարհ ու բոլոր դևերը թող փրփրին ու զայրանան ինտոր որ կուզեն, բայց և այնպէս ասիկայ ճշմարիտ է: Իսկ թէ որ միայն Քրիստոս է որ մեր մեղքերը կըվերցընէ, ուրեմն անհնար է որ մենք բոլոր մեր գործերովը կարող ըլլանք աս բանս ընել: Բայց բարի գործերը փրկութեան ետեւէն կուգան, ճիշդ ինտոր որ պտուղը կերեւայ ողջ ծառին վրայ։ Ասիկա՛յ է մեր վարդապետութիւնը, ասիկայ կըսորվեցընէ սուրբ Հոգին՝ ու բոլոր Քրիստոնէից սուրբ ժողովուրդը։ Ասիկայ կըբռնենք մենք Աստուծոյ անունովը. Ամէն"։

Այսպէս՝ Լուտեր գտաւ ան վարդապետութիւնը՝ որն որ մինչեւ նոյն ատենը խիստ երեւելի ուսուցիչները եւ քիչ շատ ղանցառութեան ձգած էին։ Քրիստոնէութեան հիմնական վարդապետութեան աս յստակ տեսութիւնը՝ Հռովմայ մէջ Աստուած շնորհեց իրեն։ Քահանայապետաց քաղաքը եկեր էր վանական կարգի մը տարակուսական վէճերուն լուծումը խնդրելու. եւ դառնալուն իր սրտին մէջը կըտանէր ան ճշմարտութիւնը՝ որ սահմանուած էր Եկեղեցին ծառայական վիճակէ ազատել։

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

ԼՈՒՏԵՐ Հռովմէն ելաւ ու դարձաւ Վիդդէմպէրկ, իր սիրտը տրտմութեամբ ու սրտմտութեամբ լցուած։ Պապաբնակ քաղաքէն զզուանքով մը իր աչքերը դարձընելով՝ վստահութեամբ ուղղեց զանոնք Սրբազան Մատեաններուն, ու ան նոր կեանքին՝ որ թուեցաւ անատենը թէ Աստուծոյ Բանը կըմատուցանէ աշխարհի։ Բանը այնչափ հաստատութիւն գտաւ իր սրտին մէջ՝ որչափ որ Եկեղեցին իր զօրութիւնը կորսընցուց անոր վրայէն։ Լուտեր ինքզինքը մէկէն ազատեց միւսին դառնալու։ Բոլոր բարեկարգութիւնը աս փոփոխութեանս մէջ բովանդակուած էր. վասն զի ասիկայ բարձրացոյց զԱստուած իր սեպհական տեղը, որն որ պապը իրեն գրաւեր էր։

Ստաւպից ու Կայսրընտիրը անտես չըրին ան միաբանը որ կանչեր էին Վիդդէմպէրկի համալսարանը։ Երիտասարդ վարժապետին քարոզութիւնը գեղեցիկ տպաւորութիւն մը գործեր էր իշխանին վրայ. անիկայ զմայլեր էր անոր զօրաւոր մտացը վրայ, ազդու պերճախօսութեանը ու ձեռնարկած նիւթին պատուականութեանը վրայ: Կայսրընտիրը ու իր բարեկամը ուզելով որ ասանկ երևելի տաղանդներու տէր մարդը յառաջացունեն, որոշեցին բարձրացունել զանիկայ աստուածաբանութեան վարժապետ կոչուելու պատուամեծար աստիճանին: Ստաւպից վանքը գնաց, տարաւ զանիկայ մենաստանին պարտէզը, ու հոն ծառի մը տակ առանձին անոր հետ խօսելով ըսաւ մեծարու հայրը. "Բարեկամ, դուն հիմա Սուրբ Գրոց Վարժապետ պիտի ըլլաս": Լութեր այս գերագոյն պատուոյս գաղափարէն յաղթուելով ետ քաշուեցաւ: "Գտիր մէկը՝ որ առաւել արժանաւոր է անոր՝ ըսաւ. ես իմ վրայովս չեմ կրնար հաւանութիւն տալ": Ընդհանուր մեծաւորը կրկնեց իր խնդիրը՝ ըսելով. "Տէրը շատ բան ունի ընելու Եկեղեցիին մէջ. անիկայ հիմա երիտասարդ ու առոյգ վարժապետներ կըպահանջէ": "Բայց ես տկար ու վատառողջ եմ՝ ըսաւ Լութեր. իմ կեանքս կարճ է. առոյգ մէկը փնտռէ": "Տէրը ինտոր որ երկրի վրայ, անանկ երկինքն ալ գործ ունի. Աստուած իր խորհուրդովը քեզ կըպահանջէ, թէ մեռեալ և թէ կենդանի":

"Միայն Հոգւոյն Սրբոյ գործն է մէկը աստուածաբանութեան վարժապետ ընելը" ըսաւ միաբանը, առաւել քան զառաւել երկիւղով նուաճած: "Քու վանքիդ ուզածը, ու իմ՝ քու մեծաւորիդ պահանջածը ըրէ դուն՝ պատասխանեց Ստաւպից. վասն զի դուն մեզի հնազանդիլ խոստացար": "Բայց մտածէ իմ աղքատութիւնս, կրկնեց աբեղան. բան մը չունիմ որով այս աստիճանին դիպուածական ծախքերը ընեմ": "Ատոր վրայով դուն զքեզ անհանգիստ մի՛ ըներ՝ ըսաւ իր բարեկամը. Կայսրընտիրը կը բարեհաճի բոլոր ծախքերը իր վրան առնել": Լութեր ամէն կողմանէ ստիպուելով պարտաւորեցաւ հնազանդիլ:

Անդրէաս Բոդենստէյն Կարլստադցին ան նոյն ատենը աստուածաբանութեան վարժապետաց ժողովին գահերէցն էր ։ Ան վարժապետը Գերմանացւոց սովորութեանը համեմատ իր քաղքին անունովը Կարլստադ կըկոչուի ։ Ասիկայ իր ընիկ երկրին մէջ ձեռք ձգեր էր վարժութեան առաջին լըռունքները ։ Ծանրաբարոյ էր և զգաստ՝ գուցէ նախանձոտութեան հակեալ, անհանգիստ բնաւորութեան տէր՝ բայց ուսման համար մեծ փափաք ունեցող, ու գերագոյն ընդունակութեան ձիրքով զարդարուած ։ Շատ համալսարաններ մտեր ու ելեր էր իր գիտութիւնը ընդարձակելու, ու նոյն իսկ Հռովմայ մէջ սորվեր էր աստուածաբանութիւնը ։ Իտալիայէն Գերմանիա դառնալուն՝ Վիդդէմպէրկ քաղաքը հաստատած էր իր բնակութիւնը, և հոն եղեր էր վարժապետ աստուածաբանութեան ։ Ան ատենս ինքը Սուրբ Գրքերը կարդացած չէ եղեր, ինտոր որ ետքը կըպատմէր, որն որ շատ ճիշդ գաղափար մը կուտայ ան ատենի աստուածաբանութեան ինչ ըլլալուն ։ Կարլստադ իր ուսուցչութեան պաշտօններէն զատ կանոնիկոս և աւագ սարկաւագ էր ։ Ասիկայ ան մարդն էր՝ որ մէկ օր մը բարեկարգութիւնը երկուք պիտի բաժնէր ։ Ինքը անատենը միայն իրմէն ստորնագոյն մէկը կըհամարէր զԼուտեր, բայց Օգոստինեան միաբանը շուտով եղաւ իր նախանձուն առարկան ։ Երիտասարդ վարժապետին ապառնի մեծութեանը վրայ ամենեւին ակնկալութիւն չունենալով, իրեն վիճակեցաւ որ համալսարանին կողմանէ առաջին աստիճանի վարժապետ կարգէ ան անձը, որն որ ետքը իր նախանձուն ենթակայ պիտի ըլլար ։

Հոկտեմբերի 18ին՝ 1512ին Լուտեր հրապարակաւ աստուածաբանութեան դասասացութիւն ընելու հրամանը ընդունեց (որ բարձրագոյն աստիճանէն առաջ կըտրուի ըստ սովորութեան,) ու աս հետեւեալ երդումը ըրաւ .

"Երդում կընեմ Աւետարանի ճշմարտութիւնը պաշտպանելու՝ իմ բոլոր զօրութեամբս" ։ Հետեւեալ օրը Կարլ-

ստադ բազմաթիւ ժողովի մը ներկայութեանը մեծաշուք հանդէսով շնորհեց անոր աստուածաբանական վարժապետութեան հրամանագիրները:

Լուտեր եղաւ Վարժապետ Սուրբ Գրոց, և ոչ Վարժապետ Վճռոց. անոր համար ինքզինքը փոխանակ մարդկային աւանդութեան տալու՝ պարտաւորած էր բոլորովին Աստուածաշունչ տառից անձնատուր ըլլալ: Անատենն էր որ ինքը փեսայացաւ Սբ Գրքին որ իր ամենասիրելին էր, ինչպէս որ ինքը կըսէ: Խոստացաւ հաւատարմութեամբ քարոզել՝ ողջմտութեամբ սորվեցունել զանոնք, իր բոլոր կեանքին մէջ անոնց պարապիլ, ու որչափ որ Աստուած կարողութիւն կը շնորհէ իրեն՝ զանոնք պաշտպանել սուտ վարդապետներուն դէմ, թէ բանիւ և թէ գրութեամբ:

Աս վսեմ ուխտը աստուածային կոչումն եղաւ Լուտերին՝ Եկեղեցիին Բարեկարգողը ըլլալու: Աս երդումը աւետարանական ճշմարտութիւնը ազատաբար հետազօտելու և յայտնապէս քարոզելու սրբազան պարտաւորութեամբ իր խիղճը կապելով, յառաջ անցուց նոր վարժապետը ան համառօտ սահմանէն՝ ուր որ իր վանական ուխտը կրնար զինքը ամփոփած պահել: Կայսերական մեծափառութեան ու Հռովմէական աթոռոյն անուամբը համալսարանէն ու իր պայծառափայլ թագաւորէն հրաւիրուելով, ու սրբազնասուրբ ուխտով Աստուծոյ առջին պարտաւորելով, ան նոյն ատենէն եղաւ կենաց Բանին քաջակորով պատգամաւորը: Նոյն բարեյիշատակ օրը Լուտեր կարգեցաւ Ախոյեան Սուրբ Գրոց:

Վասն որոյ սրբազան Գրոց վրայ դրուած աս երդումը՝ կրնայ համարուիլ Եկեղեցւոյն կենդանութեանը անմիջական պատճառներուն մէկը: Բարեկարգութեան առաջին և հիմնական սկզբունքը Աստուծոյ Բանին անսխալելի հեղինակութիւնն էր: Ետքը կատարուած բոլոր մանրամասն բարեկարգութիւնները՝ թէ վարդապետութեան մասին, թէ բարոյականութեան, թէ Եկեղեցւոյ կառավարութեան և հրապարակաւ ժամերգութեան, աս առաջին սկզբունքիս հետեւանքներն էին: Բոլոր Բարեկարգողներուն արիական ձայները իսկ և իսկ հրատարակեցին աս զօրաւոր սկզբունքը, որուն համբաւը Հռովմայ ազդեցութիւնը հողին հետ հաւասարեց. ‘‘Քրիստոնեայք, ըսին, մի՛ ընդունիք ուրիշ վարդապետութիւններ, բայց եթէ Քրիստոսի՝ ու առաքելոց և մարգարէից քաջայայտ բանին վրայ հաստատուածները: Ոչ մարդ մը՝ և ոչ մարդոց ժողով մը իշխանութիւն ունի նոր վարդապետութիւններ սահմանելու’’:

Լուտերին վիճակը փոխուեցաւ: Բարեկարգողին ընդունած կոչումը եղաւ իրեն ան չնաշխարհիկ պաշտօններուն մէկին պէս՝ որոնք Տէրը հին տնտեսութեան ատենը մարգարէից, ու նորին ատենը առաքելոց յանձնեց: Իր պայմանագրած վսեմ խոստումը այնպէս խորարմատ տպաւորութիւն մը գործեց իր հոգւոյն վրայ, որ աս ուխտիս յիշատակութիւնը բաւական էր ետքը մխիթարել զինքը մեծամեծ վտանգներուն և դժնդակ կռիւներուն մէջ: Ու երբոր տեսաւ թէ իր քարոզած վարդապետութիւնովը բոլոր Եւրոպա վրդովեցաւ ու շփոթեցաւ, երբոր Հռովմայ դատախազութիւնները՝ բազմաթիւ բարեպաշտներուն նախատինքը՝ ու իր սրտին տարակուսութիւնները և երկիւղը կրնային զինքը գայթակղեցընել՝ վախցընել և յուսահատութեան մէջ ձգել, իր ըրած երդումը կը յիշէր, ու կը մնար հաստատուն՝ անխռով և ուրախ:

Աս սոյն միջոցիս Կայսրընտրին պալատականներուն մէջ մէկը կար՝ որ երեւելի էր իր իմաստութեամբը ու հեզութեամբը: Աս անձը կը կոչուէր Գէորգ Սպալատին՝ բնիկ Սպալտոսի կամ Սպալտի՝ Այխստադի եպիսկոպոսութեան տակը: Ասիկայ առաջ Թիւրինկիայի անտառներուն մօտը Օհէնքիրխ գիւղին ժողովրդապետն էր: Ետքը Փրիդերիկոս Իմաստուն իրեն ատենադպիր և մատրանապետ, ու իր եղբօրորդւոյն՝ կայսրընտրական թագին ժառանգ Յովհաննէս Փրիդերիկոսի վարժապետ ընտրեց:

Սպալատին՝ արքայական պալատի մը մէջ պարզ կենցաղավարութիւն ունեցող մարդ մըն էր · բայց արիասիրտ Լուտերին հետ բաղդատելով՝ որուն հետը ամէն օր կըկենցաղավարէր, վտանգի մէջ երկչոտ էր, ու իր տէրոջը նման զգուշաւոր և խոհեմ ։ Ստաւպիցի նման առաւել խաղաղ առեններու յարմար էր, քան թէ վրդովեալ ժամանակներու ։ Այսպիսիները պիտանի մարդիկ են · կընմանին փափուկ նիւթերու՝ որոնց մէջ կըփաթութեմք գոհարներ և բիւրեղներ, որպէս զի տեղէ 'ի տեղ փոխադրուելնուն չվնասին · կըթուին թէ բանի մը պիտանի չեն, բայց առանց անոնց պատուական գոհարները կըկոտրտին կամ կըկորնչին ։ Սպալատին մեծամեծ գործեր կատարելու յարմար չէր, բայց իրեն վերաբերեալ պարտաւորութիւնը հաւատարմութեամբ և լռիկ կըկատարէր ։ Առջի բերանը կայսրընտրին գլխաւոր օգնականներուն մէկն էր սրբոց նշխարները հաւաքելու, որոնց վրայ Փրիդերիկոս հարուստ ժամանակաց հետէ մեծ սէր ունէր ։ Բայց կամաց կամաց իր տէրոջը նման ճշմարտութեան կողմը դարձաւ · վասն զի Եկեղեցիին մէջ վերստին երևան ելած հաւատքը յանկարծ չբռնեց զինքը ինչպէս որ բռնեց Լուտերը ։ Պալատին մէջ եղաւ Լուտերին բարեկամը, բարեկարգողին ու մեծամեծներուն մէջ կատարուած երևելի գործերուն գործակալը, ու Եկեղեցիին և կառավարութեան միջնորդը ։ Կայսրընտիրը սերտ բարեկամութեամբ կըպատուէր Սպալատինը, ու ճամբորդութիւն ընելուն իր կառքը կառնէր զանիկայ ։ Ուրիշ կողմանէ՝ պալատին մէջի ընթացքը շատ անգամ նեղութիւն կըպատճառէր մեծարու Սպալատինին, ու խորին տրտմութեամբ կըներգործէր անոր ։ Կըբաղձար որ աս բոլոր պատիւները ձգէ, ու կրկին հասարակ ժողովրդապետ մը ըլլայ Թիւրինկիայի անտառներուն մէջ · բայց Լուտեր կըմխիթարէր զինքը, ու կըհամոզէր որ իր պաշտօնին մէջ մնայ ։ Սպալատին հասարակաց յարգութեանը առարկայ եղաւ · ու իր դարուն իշխանները և իմաստունները անկեղակարծ յարգութեամբ կըպատուէին զինքը ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը.

Աս միջոցիս էր որ Լուտեր կըքարոզէր Տասնաբանեայ Պատուիրանաց վրայ ճառերու շարունակութիւն մը , որ մինչև՛ ցայսօր կըկենայ Դ՛առ. վասն Հասարակ Ժողովրդոց անունով : Ասոնք անտարակոյս ազատ չեն սխալմունքներէ : Լուտեր առ սակաւ սակաւ լոյս կըստանար : "Արդարին շաւիղը լուսի պէս կըծագի , որ առաւել քան զառաւել կըլուսաւորի մինչև Հասարակ օրը" : Բայց և այնպէս ի՜նչ ճըշմարտութիւն կըփայլի աս ճառերուն մէջ . ինչ պարզութիւն , ինչ պերճախօսութիւն . ինչպէս յարմարեալ էին անոնք իր ունկնդիրներուն և իր դարուն վրայ՛ազդելու : Աս տեղս վկայութիւն մը յառաջ բերեմք իր ճառերուն սկզբնաւորութենէն :

Լուտեր Վիդդէմպէրկի եկեղեցւոյն ամպիոնը ելաւ , ու աս խօսքը կարդաց . "Մ՛ի եղիցին քեզ այլ աստուածք բաց յինէն" : Այնուհետև ժողովուրդին դառնալով՝ որոնք գունդագունդ հաւաքեր էին սրբութեան տաճարին մէջ , ըսաւ . "Ադամայ բոլոր որդիքը կռապաշտ են , ու աս առաջին պատուիրանին պատժապարտ յանցաւորներ" : Աս անսովոր դրութիւնը անշուշտ իր ունկնդիրները շարժեց · ուստի զանիկայ արդարացունելու համար , քարոզիչը շարունակեց իր խօսքը ըսելով , "Երկու տեսակ կռապաշտութիւն կայ . մէկը արտաքին՝ որ գործով կըլլայ , միւսը ներքին՝ որ մեր սրտերուն մէջ կըբնակի :

"Արտաքինը ան է՝ որով մարդ կըպաշտէ փայտը՝ քարը՝ տղունները կամ աստղերը :

"Ներքինը ան է՝ որով մարդ պատիժէ վախնալով կամ իր անձին հաճութիւնը փնտռելով արտաքին պաշտօն չմատուցաներ արարածին , և սակայն իր սրտին մէջ զանիկայ կըսիրէ ու անոր կըյուսայ :

"Բայց ի՜նչպէս կրօնք է աս . ստացուածքի ու պատուոյ երկրպագութիւն չէք ընէր , սակայն անոնց կուտաք ձեր սրտերը՝ ձեր բնութեան ամենապատուական մասը: Աւա՜ղ, ձեր մարմիններովը Արարիչը կըպաշտէք, ու ձեր հոգիներովը արարածը :

“Աս կռապաշտութիւնը կըտարածի ամէն մարդու վրայ, մինչև որ Յիսուս Քրիստոսի հաւատքովը ձրիապէս բժշկուի ան :

“Ու աս բժշկութիւնը ի՞նչպէս պիտի ըլլայ :

“Աս կերպովս . Քրիստոսի վրայ հաւատքը ձեր իմաստութեանը՝ և արդարութեանը և զօրութեանը յուսալէն բոլորովին ձեզ կըմերկացունէ . ձեզի կըսորվեցունէ որ եթէ Քրիստոս ձեզի համար չմեռնէր՝ ու իր մահուամբը 'ձեզ չփրկէր, ոչ դուք և ոչ ստեղծական զօրութիւն մը կրնար աս բանը ընել : Անատենը կըսորվիք անարգել ամէն աս բաները, որոնք անօգուտ եղան ձեզի : Բան մը չմնար՝ բայց Յիսուս, միայն Յիսուս, Յիսուս՝ որ լիապէս բաւական է ձեր հոգւոյն: Ստեղծական բաներէն բանի մը չյուսալով՝ բաց 'ի Քրիստոսէ ապաւինութիւն մը չունիք . ամէն բան անկէց կըյուսաք, ու ամէն բանէ աւելի զինքը կըսիրէք:

“Բայց Յիսուս է միակ և ճշմարիտ Աստուած : Եթէոր զինքը ձեր Աստուածը ընէք, ալ ուրիշ աստուածներ չէք ունենար” :

Այսպէս էր որ Լուտեր ցուցուց թէ հոգին ինչպէս կը ձգուի առ Աստուած իր ծայրագոյն բարին՝ աւետարանին միջնորդութիւնովը, Քրիստոսի ան բացայայտութեանը համեմատ, թէ “Ես եմ ճանապարհ, մէկը Հօրը քով չի գար, թէ չէ ինծմով”:

Բայց յատկապէս ակադեմեան ժողովին՝ ան լուսաւորեալ և վարժութեան փափաքող պատանիներուն առջին էր որ Լուտեր Աստուծոյ Բանին գանձերը կըբանար կըտարածէր : “Ինչպէս կըբացայայտէր սրբազան Մատեանները, կըսէ իր անուանի բարեկամը Մելանկթոն, որ բոլոր աստուածապաշտ և լուսաւորեալ անձանց դատողութեամբը որպէս թէ երկայն և մութ գիշերէ մը ետքը նոր լոյս մը ծագեց Քրիստոնէական վարդապետութեան վրայ։ Օրէնքին ու Աւետարանին իրարմէ տարբերութիւնը քաջայայտ ցուցուց։ Մերժեց ան սխալմունքը՝ որ Եկեղեցիին ու դպրոցներուն մէջ կըտիրէր անատենը, թէ մարդիկ իրենց գործերովը մեղաց թողութիւն կընդունին, ու արտաքին օրինապահութիւնով Աստուծոյ առջևը կարդարանան։ Այսպէս ինքը մարդոց սիրտերը վերստին Աստուծոյ Որդւոյն դարձուց։ Յովհաննէս Մկրտչի նման աշխարհի մեղքը վերցունող Աստուծոյ Գառին մատնցոյց եղաւ։ Բացայայտեց թէ Աստուծոյ Որդւոյն համար ձրիապէս թողութիւն կըլլայ մեղաց, ու մարդ հաւատքով կընդունի աս օրհնութիւնը։ Ամենևին մէկ կերպով մը դէմ՝ չկեցաւ սովորական արարողութիւններուն։ Հաստատուած կանոնադրութիւնը Օգոստինեան բոլոր կարգին մէջ՝ Լուտերէն առաւել հաւատարիմ՝ պահող և պաշտպանող չունէր։ Բայց ոգւով չափ աշխատեցաւ հասկըցունել ամենուն թէ ինչ է Դարձման՝ Մեղաց թողութեան՝ Հաւատոյ՝ ու Խաչին ճշմարիտ մխիթարութիւններուն ամենահարկաւոր վարդապետութիւնը։ Բարեպաշտ հոգիները անոր վարդապետութեանը քաղցրութիւնովը իրեն կըձգուէին ու խելամուտ կըլլային. գիտնականները ուրախութեամբ նոյնը կընդունէին։ Կրնար ըսել մարդ՝ թէ Քրիստոս և իր առաքեալները ու մարգարէները մթութեան տեղէ մը կամ գարշելի բանտէ մը դուրս ելեր էին"։

Լուտերի անդրդուելի հաստատութիւնը որով Աւետարանը յառաջ կըբերէր ու անոր վրայ անշարժ կեցած էր, մեծ զօրութիւն տուաւ իր դասատուութեանը։ Բայց ուրիշ հանգամանքներ առաւել ևս աճեցուցին անոր զօրութիւնը։ Իր գործերը համաձայն էին իր խօսքերուն. ու ամէն մարդ գիտէր որ աս ատենաբանութիւնները սոսկապէս իր շըրթունքներուն պտուղը չէին, այլ սրտէն կըբղխէին անոնք, ու անոր ամէն օրուան կենցաղավարութեանը մէջ կըգործածուէին։ Եւ երբոր յետ ժամանակաց Բարեկարգութիւնը սկսաւ՝ շատ երեւելի մարդիկ որոնք տրտմութեամբ կը տեսնէին Եկեղեցիին բաժանումը, Բարեկարգողին սրբակեաց վարքովը ու անոր նշանաւոր բնաւորութիւնովը յառաջմանէ յաղթահարուած ըլլալով, ոչ միայն հակառակ չկեցան անոր, այլ նաև ընդունեցին անոր վարդապետութիւնը, որուն վկայ էր իր վարքը։ Մարդիկ որչափ որ սիրեցին Քրիստոնէական առաքինութիւնները, այնչափ յարեցան Բարեկարգողին կողմը. բոլոր ողջամիտ աստուածաբանները անոր կուսակից էին։ Ասիկայ զինքը ճանչցողները ըսին իր վրայովը, և մանաւանդ ան դարուն գտնուած մեծիմաստն Մելանկտոն, ու Լութերին համբաւաւոր հակառակորդը Էրասմոս։ Վիդդէմպէրկ անոր հաւատոյ քաղաքութիւնովը փոխուեցաւ։ Աս քաղաքը վառարան եղաւ լուսի մը՝ որ շուտով պիտի լուսաւորէր Գերմանիան, ու տարածէր բոլոր Եկեղեցիին վրայ։

Լութեր դիւրազգած և գորովալից սիրտ մը ունենալով կըփափաքէր որ իր սիրելիները ստանան ան լոյսը՝ որ խաղաղութեան շաւիղներուն առաջնորդեց իրեն։ Բոլոր ան պատեհութիւնները որ ստացեր էր դասատու՝ վարժապետ և կրօնաւոր ըլլալովը, իր ընդարձակ թղթակցութիւններուն հետը գործի դրաւ իր գանձը ուրիշներուն հաղորդելու։ Քանի մը պզտի բաներու վրայ իր վաղեմի ընկերներուն մէկին Գէորգ Սպէյնլէնի գիր մը խրկել հարկաւորելով, շուտով կը լմնցունէ իր ըսելիքը, ու կանցնի առաւել կարևոր նիւթի մը։

“Կուզէի գիտնալ՝ կըսէ եղբայր Գէորգին, թէ ինչպէս է քու հոգիդ։ Ձանձրացա՞ծ է արդեօք իր արդարութենէն, ու իր ապաւինութիւնը Քրիստոսի արդարութեանը վրայ կըդնէ՞։ Աս օրերս հպարտութեան ոգին շատերը մոլորցուց, և մանաւանդ զանոնք որ իրենց բոլոր կարողութիւնովը կաշխատին արդարանալ։ Տգէտ ըլլալով Աստուծոյ արդարութեանը որ ձրի կըտրուի մեզի Քրիստոս Յիսուսով, իրենց անձին արդիւնքներովը կուզեն կանգնիլ անոր առջևը : Բայց ատիկայ ոչ երբէք կրնայ ըլլալ : Երբոր դուն և ես մէկ տեղ կապրէինք , դուն՝ աս պատրանքիս տակն էիր , ու անանկ էի ես ալ : Հիմա անդադար մարտ կըդնեմ անոր դէմ , և տակաւին բովանդակապէս չյաղթեցի անոր :

“Ո՜վ սիրելի եղբայր , սորվէ՛ ճանչնալ զՔրիստոս , ու նոյնը խաչը ելած : Սորվէ՛ նոր երգ երգել անոր · յուսահատիլ քու սեպհական գործէդ , ու աղաղակել իրեն՝ Տէր Յիսուս, դուն իմ արդարութիւնս ես , ու ես քու մեղքդ · դուն քու վրադ առիր իմ ունեցածս , ու ինծի տուիր քու ունեցածդ · դուն ինչ որ չէիր՝ եղար , որ ես ինչ որ չեմ՝ ըլլամ : Սիրելի՛դ իմ Գէորգ , զգուշացի՛ր այնպիսի արդարութիւն մը վրադ առնելէն , որ քեզ կրնայ դադարեցընել մեղաւոր ըլլալդ խոստովանելէն · վասն զի Քրիստոս միայն մեղաւորներուն հետ կըբնակի : Անիկայ իջաւ երկինքէն՝ ուր որ արդարներուն հետ կըբնակէր , որ մեղաւորներուն հետ ալ բնակի : Յաճախ մտածէ Քրիստոսի աս սիրոյն վրայ , և պիտի ճաշակես անոր անպատում մխիթարութիւնը : Թէ որ մեր աշխատութիւնները ու նեղութիւնները խղճմտանքին խաղաղութիւն կրնային տալ , ինչու համար Քրիստոս խաչին վրայ պիտի մեռնէր : Իրմով միայն պիտի գտնես խաղաղութիւն , քու անձէդ և քու գործերէդ յուսահատելով , ու նայելով թէ ինչ սիրով իր բազուկները քեզի կըտարածէ · քու բոլոր մեղքերդ իր վրան առնելով , ու իր բոլոր արդարութիւնը քեզի պարգևելով” :

Այսպէս՝ ան զօրաւոր վարդապետութիւնը որ արդէն առաքելոց օրերը աշխարհի փրկութիւնը եղաւ , և որ հիմա երկրորդ անգամ Բարեկարգողներուն օրերը պիտի փրկէր զանիկայ , Լուտերի ձեռօքը արիաբար ու յայտնապէս հրատարակուեցաւ : Տգիտութեան ու աւելորդապաշտութեան բազմաթիւ դարերէն անդին հասնելով , Լուտեր ասով սրբոյն Պօղոսի գործակից եղաւ :

Մինակ Սպէնլէյնը չէր որ ինքը ուզեց աս հիմնական վարդապետութիւնովս վարժել ։ Էրասմոսի գրութեանցը մէջ աս նիւթիս վրայով գտած ճշմարտութեան սակաւութիւնը նեղութեան մէջ ձգեց զինքը ։ Կըբաղձար որ այսպիսի մեծ իշխանութեան ու այսպիսի զմայլելի բնաւորութեան տէր մարդը լուսաւորէ աս նիւթիս վրայով . բայց ինչպէս ընէր աս բանը ։ Իր պալատական բարեկամը՝ Կայսրընտրին մատրանապետը մեծ յարգութիւն ունէր Էրասմոսի քովը . վասն որոյ Լուտեր անոր ուղղեց իր խօսքը այսպէս .

“Ան չնաշխարհիկ վարժութեան տէր մարդուն Էրասմոսի վրայով իմ տհաճութիւնս աս է՝ որ երբ առաքեալը գործերու և օրէնքի արդարութեան վրայ կըխօսի , ինքը կիմանայ ծիսական օրէնքին կատարելութիւնը ։ Բայց օրէնքին արդարութիւնը ոչ միայն ծէսերուն վրայ կըկայանայ , այլ նաև Տասնաբանեայ Պատուիրանաց բոլոր գործերուն վրայ ։ Երբոր աս գործերը կատարուին առանց Քրիստոսի վրայ հաւատք ունենալու , ճշմարիտ է որ կրնան անոնք երևելի անձեր ծաղկեցունել , կամ այնպէս ընել որ մարդս կատարելապէս անմեղ երևնայ մարդոց առջևը , բայց ան մասին անոնք այնչափ անարժան են արդարութեան անունին՝ որչափ որ զղեարը անարժան է թուզ կոչուելու ։ Վասն զի՝ չէ թէ Արիստոտէլի հաստատածին պէս՝ արդարութեան գործեր գործելով կարդարանամք , այլ արդարանալով արդարութեան գործեր կըգործեմք ։ Հարկաւոր է որ գործողը փոխուի , և անատենը գործերը հարկաւ կըփոխուին ։ Առաջ Աբէլ ընդունելի եղաւ Աստուծոյ , և ապա իր պատարագը ընդունուեցաւ” ։ Լուտեր իր խօսքը շարունակելով կըսէ , “Կաղաչեմ քեզի , բարեկամական և Քրիստոնէական պարտաւորութիւնը կատարէ , աս բաները Էրասմոսի միտքը խօթելով” ։ Աս նամակին թուականը այսպէս է . “Մեծաւ ստիպմամբ՝ մեր վանքին անկիւնէն , 19 Հոկտեմբերի , 1516” ։

Անատենը լեց աշխարհ բարեգործութեան ընութեանը վրայով գաղափարներ, որ միանգամայն յստակ էին և նուրբ ։ Վերջապէս յայտնաբարբառ քարոզուեցաւ ան սկզբունքը՝ թէ մէկ գործի մը ճշմարիտ լաւութիւնը անոր արտաքին հանգամանքը չէ, այլ ան ոգին՝ որով ան գործը կըկատարուի ։ Ասիկայ մահաբեր հարուած մըն էր բոլոր սնապաշտական կանոնապահութիւններուն, որ դարերէ 'ի վեր Եկեղեցին իր տակը նուաճեր էր, ու քրիստոնէական առաքինութիւնները արգիլեր էր աճելէն և յաջողուելէն ։

“Երասմոսը կըկարդամ, կըգրէ Լուտեր ուրիշ տեղ մը, բայց ան ամէն օր իր յարգութիւնը կըկորսնցունէ իմ քովս ։ Հաճելի է ինծի տեսնել որ այնչափ իմաստութիւնով ու քաջութիւնով կըկշտամբէ քահանաներուն և վարդապետներուն անարգ տգիտութիւնը ․ բայց կըվախնամ որ մեծ ծառայութիւն մը չընէր Քրիստոսի վարդապետութեանը ։ Աւելի մօտ են իր սրտին մարդկային բաները, քան թէ Աստուածայինները ։ Վտանգաւոր ատեններու մէջ կապրինք ․ Յունական և Եբրայական լեզուները հասկընալը բաւական չէ բարի և խոնարհ Քրիստոնեայ ընելու մարդս ։ Սուրբն Հերոնիմոս որ հինգ լեզու գիտէր, ստորին է քան զսուրբն Օգոստինոս որ միայն մէկ լեզու մը կըհասկընար ․ թէպէտ և Երասմոս ասոր հակառակը կը կարծէ ։ Երասմոսին վրայով իմ կարծիքս ամենայն խնամով կըծածկեմ, որ չըլլայ թէ անոր թշնամիներուն առիթ մը տամ ։ Կարելի է որ Տէրը իր հաւնած ատենը իմաստութիւն շնորհէ անոր” ։

Լուտերին փնտռածն էր վերստին հաստատել ան երկու ճշմարտութիւնները ․ այսինքն՝ մարդուն անկարողութիւնը, ու Աստուծոյ ամենակարող զօրութիւնը ։ Տրտմեցուցիչ կրօնք է ու անպիտան փիլիսոփայութիւն է ան՝ որ մարդը իր բնական զօրութեանը կուղղէ ։ Անցեալ դարերը աս մեծապանծ զօրութեան փորձը ըրին ․ և երբոր մարդ երկրաւոր բաներու մէջ սքանչելի գերազանցութիւն ստացաւ, ոչ երբէք կրցաւ փարատել այն մթութիւնը որ կը ծածկէր զԱստուած անոր հոգիէն, կամ փոխել իր սրտին առ չարն ունեցած մէկ հակամիտութիւնը ։ Կարի իմն մեծափափաք մտքերուն՝ կամ կատարելութեան անձկացող խիստ և ռանդուն հոգիներուն իմաստութեան մէջ ծայրագոյն աստիճանի ժամանումը այն եղաւ որ յուսահատեցան իրենց անձին զօրութեանը վրայ ։ Վասն որոյ ազնուական՝ քաջալերական և ամենաճշմարիտ վարդապետութիւն մըն է այն՝ որ մեր տկարութիւնը մեզի կը յայտնէ, որպէս զի յայտ յանդիման ցուցընէ Աստուծոյ զօրութիւնը՝ որով ամէն բան կրնամք ընել ։

Բայց Լուտերէն աղէկ գիտցող չկար այն սերտ կապակցութիւնը որ Աստուծմէ եկած ազատ փրկութիւնը մարդուն ազատ գործերուն հետ կը միաբանէ ։ Անկէ չկրցաւ իրմէն աղէկ ցուցընել թէ միայն ամէն բան Քրիստոսէ ընդունելով է որ մարդ ձրիապէս իր եղբայրներուն կուտայ ։ Ինքը Աստուծոյ և մարդուն աս երկու գործերը միշտ մէկ տեղ կապելով յառաջ կը բերէր ։ Օրօրինակ մեզ փրկող արդարութիւնը Սպէնլէյնի բացատրելէն ետև՝ այսպէս վրայ կը բերէ ․ “Թէ որ դուն հաստատութեամբ կը հաւատաս աս բաներուն՝ ինտոր որ կը պարտաւորիս, (որովհետև անիծեալ է այն որ չհաւատար անոնց,) ընդունէ քու սխալական և ռամիկ եղբայրներդ, ինչպէս որ Յիսուս Քրիստոս ընդունեց զքեզ ։ Համբերութեամբ տար անոնց ․ քուկդ ըրէ անոնց մեղքերը ․ և թէ որ աղէկ բան մը ունիս անոնց հաղորդելու, հաղորդէ ։ Մէկզմէկ ընդունեցէք, կըսէ առաքեալը, ինչպէս որ Քրիստոս ալ ձեզ ընդունեց Աստուծոյ փառքին ։ Թշուառական արդարութիւն է այն որ ուրիշներուն չհամբերեր անոնց չարութեանը համար ․ ու երկայնմտութեամբ՝ աղօթքով և օրինակով անոնց բարիք ընելուն տեղը անապատային առանձնութիւն կը փնտռէ ։ Թէ որ դուն Քրիստոսի շուշանը ու վարդն ես, գիտցիր որ քու բնակութիւնդ փուշերու մէջն է ։ Միայն զգուշ կեցիր, որ չըլլայ թէ անհամբերութիւնով՝ անխմաստ դատումներով ու հպարտութիւնով դուն ալ փուշ մը ըլլաս : "Քրիստոս իր թշնամիներուն մէջը կը թագաւորէ. թէ որ ուզեր միայն լաւերուն մէջը բնակիլ, ու միայն զինքը սիրողներուն համար մեռնիլ, կը հարցընեմ քեզի՝ որո՞ւն համար՝ պիտի մեռնէր՝. և արդեօք որո՞նց մէջը պիտի բնակէր" :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

ԺԱՄԱՆԱԿԸ մօտեցաւ որ ատեն Բարեկարգութիւնը պիտի սկսեր երեւան ելլել : Աստուած փութացոյց ան գործիքին պատրաստութիւնը որ միտքը դրեր էր գործածելու : Կայսընտիրը՝ Վիդդէմպէրկի մէջ նոր եկեղեցի մը շինած՝ ու զանիկայ Ամենայն Սրբոց անունը նուիրած ըլլալով, Ստաուպիցը Ստորին Գաւառները խրկեց սրբոց նշխարներ ժողվելու, որ իր նորաշէն տաճարը զարդարէ : Ստաուպից իր տեղը փոխանորդ կարգեց Լուտերը՝ իր հոն չեղած ատենը, ու յատկապէս յանձնեց անոր որ Միսնիայի և Թուրինկիայի քառասուն վանքերուն այցելութիւն մը ընէ :

Լուտեր առաջ Կրիմմա գնաց, ու անկէց Տրեզտա : Ամէն տեղ կը ջանար իր գտած ճշմարտութիւնները հաստատել, ու իր կարգին անդամները լուսաւորել : "Մի՛ յարիք Արիստոտէլի՝, կըսէր միաբաններուն, կամ մոլար փիլիսոփայութեան մը ո՛ և իցէ վարժապետներուն. այլ ինքզինքնիդ Աստուծոյ Բանին ընթերցմանը տուէք : Փրկութիւնը ձեր զօրութիւնովը ու բարի գործերովը մի՛ փնտռէք, այլ Քրիստոսի արդիւնքներովը ու Աստուծոյ շնորհքովը" :

Տրեզտայէն Էրֆուրթ անցաւ Լուտեր՝ վերատեսչութեան պաշտօն վարելու ան նոյն վանքին մէջ, ուր որ տասնըմէկ տարի առաջ ժամացոյցը կը լարեր, դռները կը բանար, ու եկեղեցին կաւելէր : Նոյն վանքին վանահայր կարգեց իր բարեկամը Յովհաննէս Լանժ՝ վարժապետ արհեստից, իմաստուն և բարեպաշտօն մարդ մը, բայց խիստ բնաւորութեան տէր ։ Անոր համար էր որ քիչ ժամանակէն ետև անոր գրելով հեզաբարոյ և համբերող ըլալ յորդորեց զանիկայ ։ “Հեզութեան հոգիով վարուէ, կըսէ, Նիւռնպէրկի մեծաւորին հետ. քեզի այսպէս կըվայլէ ընել, որովհետև մեծաւորը խիստ և սաստիկ եղանակ մը բռներ է ։ Խստութիւնը խստութենով չվերցուիր, ինչպէս որ դևը դև չհաներ. բայց հեզութիւնը կը յաղթէ և կըհալածէ խստութիւնը, կամ ուրիշ խօսքով Աստուծոյ մատը կըհանէ դևերը” ։ Այսու ամենայնիւ ինքը Լուտեր ալ երբեմն մոռցաւ աս պատուական խրատը բռնել ։

Լուտեր վեց շաբաթ պտըտելէն ետև վերստին դարձաւ Վիդդէմպէրկ ։ Տեսած բաները զինքը վշտացուցին. բայց իր ճամբորդութիւնը լաւագոյն ծանօթացոյց իրեն Եկեղեցին ու աշխարհը, ու առաւել համարձակեցոյց զինքը մարդոց հետ իր հաղորդակցութեանը ։ Ասկէց զատ՝ շատ պատեհութիւններ տուաւ իրեն ստիպելու ան հիմնական ճշմարտութիւնը, ՚թէ՝ “Միայն Սուրբ Գիրքը կըցուցընէ մեզի երկնից ճամբան”, և միանգամայն եղբայրները յորդորելու որ սրբութեամբ և իրարու հետ խաղաղութեամբ ապրին ։ Բարեկարգողին աս ճամբորդութեանը անտարակոյս բազմառատ սերմ մը սերմանուեցաւ Օգոստինեան զանազան վանքերուն մէջ ։ Վանական կարգերը՝ որ երկար ժամանակէ՚ի վեր օգնութիւն էին Հռովմայ, գուցէ աւելի բան տեսան Բարեկարգութեան համար քան որչափ անոր հակառակ ։ Ասիկայ յատկապէս ճշմարիտ էր Օգոստինեանց վրայով ։ Մենաստաններուն մէջ բնակող ազնուական և լուսափայլ բարեպաշտութեան տէր մարդոց գրեթէ բոլորը Աւետարանի կողմը դարձան ։ Կըթուէր թէ նոր և զօրաւոր արիւն մը շրջան կընէ աս կարգերուն մէջ, որոնք Գերմանիայի եկեղեցական մարմնոյն ջիղերակներն էին ։ Երբոր հասարակութեան մէջ Վիդդէմպէրկի Օգոս-

տիննեան միաբանին նոր գաղափարները դեռ լռուած չէին , մենաստաններուն ու վանքերուն մէջ արդէն եղած էին անոնք խօսակցութեան գլխաւոր նիւթերը : Շատ վանքեր աս կերպով եղան սննդարան Բարեկարգողներու : Էրֆուրան մեծ վէճը ծագեցաւ , բարեպաշտ և արի մարդիկ իրենց առանձնութենէն ելան , ու միանձնական կենաց մենաւորութիւնը Աստուածային Բանին մատակարարները ըլլալու գործունեայ պաշտօնին հետ փոխեցին : Ահա այսչափ կանուխ՝ 1516 *թուոյն , վերատեսչութեան այցելութեամբը Լուտեր շատ թմբեալ հոգիներ արթընցուց : Անոր համար աս տարին կոչուեցաւ Արուսեակ Բարեկարգութեան :*

Լուտեր հիմա վերստին սկսեց իր սովորական գործառնութիւնը , թէպէտև աս միջոցիս աշխատութեամբ ծանրաբեռնեալ էր : Իր ուսուցչութեան՝ քարոզչութեան և խոստովանահայրութեան պարտաւորութիւններէն զատ բեռնաւորուած էր նաև իր կարգին և վանքին աշխարհային բազմապատիկ գործառնութիւններովը : “Գրեթէ ամէն օր երկու գրագրի կըկարօտիմ , կըսէ . վասն զի բոլոր օրը նամակագրութենէն ուրիշ բան չեմ ըներ : Վանքին քարոզիչն եմ , սեղանի վրայ աղօթք ըսող , հովիւ և ժողովրդապետ , համալսարանի դասերուն կարգադրող , մեծաւորին փոխանորդ՝ այսինքն տասն անգամ մեծաւորի գործ ունեցող , Լիցքաւի ձուկի լիճերուն վերատեսուչ , Տորկաւի մէջ Հերցպէրկի իջաւաններուն իշխան , Սրբոյն Պօղոսի Թղթոյն դասատու , և Սաղմոսաց մեկնիչ : Հազիւ երբէք ժամանակ կունենամ իմ աղօթքս ընելու , կամ մեղեդի մը երգելու . թող մարմնի ու արեան հետ՝ Սատանայի ու աշխարհի հետ ունեցած նեղութիւնս : Տես թէ ինչպէս ծոյլ մարդ եմ ես” :

Լուտեր 1517 *տարւոյն մէջ Սաքսոնիայի Գէորգ դուքսին ծանօթացաւ : Ասիկայ Փրիդերիկոսի հօրեղբօրորդին էր՝ ու կըբնակէր Տրեզտա : Իր մայրը Սիդոնիա Պոհեմիայի Գէորգ Փոտիպրատոս թագաւորին դուստրն էր . շատ* ժամանակէ՝ ՚ի վեր Պոհեմիայի Հռովմայ հետ ունեցած երկար վէճը Սաքսոնիայի դուքսին քիչ մը ազդեր էր . ու եկեղեցիին Բարեկարգութեանը շատ անգամ փափաք մը ունենալ ցուցըցեր էր : “Անիկայ, կըսէին, իր մօրը կաթին հետ ծծեց ան . անիկայ իր բնութեամբը եկեղեցականներուն թշնամի է” : Բազմապատիկ կերպերով կընեղէր եպիսկոպոսները՝ աբբաները՝ կանոնիկոսները ու միաբանները . ու իր հօրեղբօրորդին Փրիդերիկոս կայսրընտիրը շատ անգամ անոնց կողմանէ միջնորդութիւն կընէր իրեն : Ասոր հաւանականաբար պիտի երեւէր թէ Գէորգ դուքսը Բարեկարգութեան խիստ նախանձաւոր պաշտպանը պիտի ըլլայ : Ընդ հակառակն՝ ջերմեռանդն Փրիդերիկոս , որ սուրբ գերեզմանին ուխտի երթալուն իր ծաղկահասակ կենացը Գօտֆրէյի մորակներովը՝ ու Երուսաղէմը յաղթողին երկարատեւ և գժնդակ սրովը զինուորեցաւ , ան քաջամարտիկ զօրականին նման Եկեղեցիին համար պատերազմելու ուխտ ընելով , կըթուէր որ Հռովմայ խիստ եռանդուն ախոյեանը պիտի հանդիսանայ : Բայց Աւետարանի վերաբերեալ բաներուն մէջ մարդկային իմաստութեան բոլոր համարումները շատ անգամ կըխաբուին , ինչպէս որ աս երեւոյթին բոլորովին հակառակը հետեւեցաւ : Ապաքէն դուքսին հաճութիւնը եղած պիտի ըլլայ Եկեղեցին ու եկեղեցականները նուաճել՝ եպիսկոպոսները խոնարհեցունել , որոնց ծառաներուն արքայավայել բազմութիւնը շատ գերազանց էր քան զիրենը . բայց Աւետարանի վարդապետութիւնները իր սրտին մէջ ընդունելը՝ որ զինքը պիտի խոնարհեցունէր , ու միայն շնորհքով փըրկուելու պատժապարտ մեղաւոր մը ըլլալը խոստովանել պիտի տար իրեն , բոլորովին իր հաճութեանը դէմ էր : Յօժարութեամբ կամեցած պիտի ըլլայ ուրիշները բարեկարգելու , բայց ինքզինքը բարեկարգելու գաղափար մը չունէր : Կուզէ իր ըսածին պէս Մօկունտիայի կամ Մայնցի եպիսկոպոսը պիտի պարտաւորէր որ մէկ եպիսկոպոսական թեմով մը բաւականանայ, ու իր ախոռին մէջ տասնըչորս ձիէն աւելի չունենայ. բայց երբոր տեսաւ որ բոլորովին իրեն աննման մէկը երեւան ելաւ իբրեւ Բարեկարգող, երբոր նկատեց թէ հասարակ միաբան մը աս գործին ձեռնամուխ կըլլայ՝ ու Բարեկարգութիւնը ժողովրդոց մէջ հաստատութիւն կըստանայ, անատեն բարձրամիտ դուքսը ամենասաստիկ թշնամի եղաւ Բարեկարգութեան որուն զինքը բարեկամ ցուցըցած էր:

1517 թուոյն Յուլիս ամսուն մէջ Գէորգ դուքսը Ստաւպիցէն խնդրեց որ իմաստուն և ճարտասան քարոզիչ մը խրկէ իրեն: Ստաւպից Լուտերը խրկեց, գովելով զանիկայ թէ մեծ գիտութեան ու անմեղադրելի վարուց տէր մարդ մըն է: Դուքսը հրաւիրեց զանիկայ որ Տրեզտայի մէջ պալատին մատուռը քարոզէ, Զեբեթեան սրբոյն Յակովբայ տօնախմբութեանը:

Սահմանուած օրը եկաւ, ու Դուքսը և իր պալատականները գնացին մատուռը, Վիդդէմպէրկէն եկած քարոզիչը մտիկ ընելու: Լուտեր սասանկ ժողովի մը առջեւ ճշմարտութեան վրայ իր վկայութիւնը տալու պատեհութիւնը ուրախութեամբ ձեռք առաւ: Իր քարոզին բնաբանը ընտրեց նոյն աւուր աւետարանը, "Անատենը Զեբեդոսի որդւոցը մայրը իր տղոցը հետ եկաւ անոր", եւն. (Մատ. ի. 20:) Քարոզեց մարդոց բաղձանքներուն և անվայել աղօթքներուն վրայ, ու անկէ ետեւ յառաջացաւ ազդու կերպով խօսիլ թէ մարդ ինչպէս իր փրկութիւնը ապահով պիտի ընէ: Աս հիմանս վրայ հաստատեց անիկայ՝ թէ անոնք որ Աստուծոյ Բանը՛կըլսեն ու կըհաւատան անոր, Քրիստոսի ճշմարիտ աշակերտներն են, յաւիտենական կենաց համար ընտրուած: Այնուհետեւ խօսեցաւ ձրի ընտրութեան վրայ. ցուցուց թէ աս վարդապետութիւնը Քրիստոսի կատարած գործոյն հետ մէկ տեղ առնելով՝ խղճմտանքին երկիւղները փարատելու զօրութիւն ունի. անանկ որ մարդիկ իրենց անարժանութիւնը տեսնելնուն Աստուծոյ սըրբութենէն հեռի փախչելնուն տեղը, անոր շնորհքովը զէնքը իրենց ապաստանարան ընելու կըդիմեն: ՚Ի վերջոյ երեք կուսանաց վրայ առակ մը պատմեց, ուրկէց անոնց հոգւոր շինութեանը համար օգտակար խրատներ յառաջ բերաւ:

Ճշմարտութեան բանը խորին տպաւորութիւն մը գործեց լսողներուն վրայ: Մանաւանդ անոնցմէ երկու հոգի կըթուէր թէ մասնաւոր ուշադրութիւն մը կընէին Վիդդէմպէրկի միաբանին քարոզութեանը: Առաջինը յարգական երևոյթով տիկին մըն էր՝ պալատին բազմոցներուն մէկին վրայ նստած, որուն դէմքին վրայ խորին այլայլութեան նշաններ կերևային: Ասիկայ կըկոչուէր Մատամ տըլա Սա՝լ դքսուհին սենեկապետը: Միւսն էր Հերոնիմոս Եմսէր եկեղեցական կանոնաց վարժապետը, ու դուքսին ատենադպիրը և խորհրդականը: Եմսէր մեծամեծ տաղանդներով և ընդարձակագոյն ձիրքերով զարդարուած էր: Պալատական ըլլալով ու քաղաքականութեան մէջ քաջակիրթ, երկու հակառակ կողմերուն մէկէն հաճելի ըլլալ կուզէր. այսինքն է՝ Հռովմայ կողմը անցնիլ իբրև պաշտպան պապականութեան, և միանգամայն Գերմանիայի իմաստուն մարդոցը մէջ պայծառափայլ ծագել: Բայց աս յաջողակ քաղաքականութեան տակը ծածկուած էր խիստ բռնական բարք մը: Տրեզտայի պալատին մատուռն էր ուր որ Լուտեր և Եմսէր առաջին անգամ զիրար տեսան, որոնք սահմանուած էին մէկզմէկու շատ հարուածներ տալ ետքը:

Ճաշաժամուն զանգակը պալատին մէջ հնչեց, ու դուքսին գերդաստանը և պալատին զանազան անձերը իսկ և իսկ հաւաքեցան սեղանին բոլորտիքը: Խօսակցութիւնը բնականաբար դարձաւ նոյն առաւօտուն քարոզիչին վրայ: "Հաւնեցա՞ր քարոզին", հարցուց դուքսը Մատամ տըլա Սալին: "Թէ որ կարենայի ասանկ քարոզ մըն ալ մտիկ ընել, խաղաղութեամբ պիտի մեռնէի", պատասխանեց տիկինը : "Բա՛ ալ՝ բաւ դուքսը սրտմտելով, բան մը կուտայի զանիկայ լաւ չըլլալու համար . վասն զի ասանկ քարոզները բանի մը պիտանի չեն, ու միայն կըծառայեն մարդիկ մեղաց մէջ քաջալերելու" :

Իշխանը իր կարծիքը այսպէս ցուցընելով՝ պալատականները սկսեցին իրենց տհաճութիւնը ցուցընել : Իւրաքանչիւրը պատրաստ էր իր կարծիքը յայտնելու . ոմանք հաստատեցին թէ Լուտեր երեք կուսանաց առակովը, պալատին երեք տիկիններուն վրայ էր իր միտքը : Ասոր վրայ շատ խօսք և շշունչ ծագեցաւ, ու սկսեցին կատակ ընել և խնդալ աս երեք տիկիններուն հետ : "Տգէտին մէկն է", ըսին ոմանք : "Բոռոզ միաբան մըն է", ըսին ուրիշները : Ամէն մէկը իր ուզած կերպովը դատեց քարոզը, ու իր ուզածին պէս դարձուց քարոզչին խօսքը : Ճշմարտութիւնը ինկեր էր աս պալատականներուն մէջ որոնք պատրաստուած չէին զանիկայ ընդունելու . ամէն մէկը ըստ հաճոյից քաշկռտեց զանիկայ : Բայց մինչդեռ Աստուծոյ Բանը աս կերպով՝ քար գայթակղութեան եղաւ ոմանց, սենեկապետին պատուական անկիւնի գլուխ եղաւ շինութեան * : Ամիսէ մը ետև աս տիկինը հիւանդացաւ, փրկիչին շնորհքը վստահութեամբ ընդունեց, ու հոգևոր ուրախութեամբ մեռաւ :

Իսկ դուքսին վրայով՝ գուցէ պարապ չէր որ ճշմարտութեան վրայով աս վկայութիւնը ինքը լսեց . վասն զի իր կենացը մէջ ինչ հակառակութիւն որ ըրաւ Բարեկարգութեան, ասիկայ ստոյգ է որ մահուան անկողինին վրայ խոստովանեցաւ, թէ ինքը ուրիշ յոյս չունի բայց եթէ Քրիստոսի արդիւնքներուն վրայ :

---

* Ա Պետ. գլ. Բ. 6—8 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

ԼՈՒՏԵՐ դարձաւ Վիդդէմպէրկ, ու վերստին իր գործին պարապեցաւ աշխատասիրութեամբ : Այս միջոցիս հրատարակեց քանի մը նախադասութիւններ որոնք արժանի են մեր ուշադրութեանը :

Իր գլխաւոր նիւթը Ազատ Կամքն էր : Քրիստոնէութեան առաջին քարոզութենէն հետէ շատ կամ քիչ սաստկութեամբ անդադար վէճ կըլլար աս երկու վարդապետութիւններուն վրայ . այսինքն՝ մարդկային կամաց ազատութեանը կամ ծառայութեանը վրայ : Քանի մը դըպրոցական հեղինակներ՝ ինչպէս Պեղագիոս և ուրիշները, սորվեցուցեր էին թէ մարդս 'ի բնէ ունի ազատ կամք մը , կամ զԱստուած սիրելու և արդարութիւն գործելու կարողութիւն մը : Լուտեր ուրացաւ աս վարդապետութիւնը՝ ոչ եթէ մարդս ազատութենէ մերկացընելու մտքով , այլ անոր առաջնորդելու համար որ ճշմարիտ ազատութիւնը ստանայ : Ուստի վիճաբանութեան նպատակը՝ չէ թէ սովորաբար ըսուածին պէս ազատութեան ու ծառայութեան վրայ է , այլ մարդկային բնութենէն յառաջ եկած ազատութեան՝ ու Աստուծմէ եկած ազատութեան վրայ : Մէկ կողմինները՝ որոնք ինքզինքնին կըկոչեն Ջատագով Ազատութեան , կըսեն մարդուն . "Դուն կարողութիւն ունիս ուղիղը գործելու , կարօտ չիս աւելի ազատութեան" : Մէկալները՝ որոնք (ստութեամբ) կոչուեցան Ծառայութեան Կողմնապահներ , բոլորովին անոր հակառակը կըսեն անոր . "Ճշմարիտ ազատութեան կարօտ ես դուն , ու Աստուած կըպարգևէ զանիկայ քեզի Աւետարանով" : Մէկ կողմինները ազատութեան վրայ կըխօսին՝ որ ծառայութիւնը մշտնջենաւորեն , միւս կողմինները մեր ծառայութիւնը մեզի կիմացընեն որ ազատութիւն ստանամք : Այսպէս էր սրբոյն Պօղոսի ատենին վէճը , Օգոստինոսի օրերունը , և դարձեալ Լուտերի ժամանակինը : Մէկ կողմինները մարդը իր ազատութեանը վրայ ողջունելով իրգք ծառայութեան կըհամոզեն զանիկայ, միւս կողմինները՝ որ կըցուցընեն թէ ի՛նչպէս կրնայ անոր ոտնակապները քակուիլ, ճշմարիտ ջատագովներն են ազատութեան:

Հետեւեալ քանի մը նախադասութիւնները Լուտերի իննսուն և ինը նախադասութիւններէն են որ ժողովրդոց մէջ Հրատարակեց Պեղագեան վարդապետութեան դէմ:

“Ճշմարիտ է թէ մարդ որ չար ծառ մը եղած է, չկրնար ուրիշ բան կամենալ կամ ընել բայց միայն չարը:

“Սուտ է թէ կամքը ինքզինքին ձգուած կրնայ բարի գործել ինտոր որ չար կըգործէ. վասն զի ազատ չէ, այլ ծառայ վարած:

“Մարդս ինքիրմէ պատրաստութիւն չունի Աստուծոյ շնորհքը ընդունելու. այլ պատուական՝ աներկբայ և մի միայն պատրաստութիւնը Աստուծոյ մշտնջենաւոր նախասահմանութիւնը և ընտրութիւնն է:

“Մարդս շնորհք ստանալէն առաջ բան մը չունի, բայց միայն անկարողութիւն և ապստամբութիւն:

“Մարդուս ունեցած առաքինութիւններուն բոլորն ալ կամ սնափառութեամբ և կամ դժկամակութեամբ կըգործուին, որոնց երկուքն ալ մեղք են:

“Չէ՛ թէ արդարութիւն գործելով կարդարանամք, այլ արդարացած ըլլալով՝ արդարութիւն կըգործեմք:

“Մարդս առաւել դէմ կըկենայ Աստուծոյ շնորհքին քան թէ նոյն իսկ օրէնքին:

“Ան որ Աստուծոյ շնորհքէն զուրկ է՝ անդադար կըմեղանչէ, թէ և ոչ սպաննութիւն՝ ոչ գողութիւն և ոչ շնութիւն գործէ:

“Անիկայ կըմեղանչէ, վասն զի օրէնքը հոգեւորապէս չկատարեր:

“Միայն արտաքին գործով սպաննութիւն և շնութիւն չընելը, կեղծաւորներուն արդարութիւնն է:

“Աստուծոյ օրէնքը ու մարդուն կամքը երկու հակառակ *բաներ են՝ որոնք առանց Աստուծոյ շնորհացը հնար չէ մէկ տեղ բերել ։*

“Օրէնքին ուզածը կամքը ամենևին չուզեր, բայց եթէ վախուն կամ օգտին համար կըձևանայ ուզել ։

“Օրէնքը մեր կամքին գործավարն է․ բայց կամքը հընազանդութեան չգար, եթէ ոչ մեզի ծնած Մանուկովը․ Եսայ. Թ. 6 ։

“Օրէնքը կաճեցընէ մեղքը, վասն զի կըգրգռէ կամքը ու կըդիմամարտի անոր ։

“Բայց Աստուծոյ շնորհքը կաճեցընէ արդարութիւնը Յիսուս Քրիստոսի ձեռքովը, որ մեզի կառաջնորդէ օրէնքը սիրելու ։

“Օրէնքին բոլոր մեր հնազանդութիւնը դրսուանց գեղեցիկ կերևայ, բայց ներսուանց մեղք է ։

“Երբոր կամքը առանց Աստուծոյ շնորհացը օրէնքին դառնայ, միայն իր ինքնահաճութեանը համար անանկ կընէ ։

“Օրէնքին գործերը ընողները տակաւին անէծքի տակ են ։

“Երանելի են ամէն անոնք որ Աստուծոյ շնորհացը գործը կընեն ։

“Բարի օրէնքը՝ ու ան որով մենք կապրիմք, Աստուծոյ սէրն է՝ մեր սրտերուն մէջ սփռած Հոգւոյն Սրբոյ ձեռօքը ։

“Շնորհքը գործերուն ստէպ և դիւրագոյն՝ կատարմանը համար չտրուիր, հապա անոր համար որ առանց շնորհքի սիրոյ մէկ գործ մըն ալ չկրնար կատարուիլ ։

“ԶԱստուած սիրելը մեր անձերը ատել՝ և Աստուծմէ զատ բան մը չունենալն է”։

Այսպէս Լուտեր Աստուծոյ կընծայէ բոլոր բարի գործերը որ մարդ կրնայ ընել ։ Բաւական չէ մարդուն կամքը կարկատել․ բոլորովին նոր կամք մը պէտք է տրուիլ անոր․ բայց ասիկայ միայն Աստուած կրնայ ընել, վասն զի միայն Աստուած կրնայ կատարել ան ։ Ասիկայ մարդուն մտացը *ընդունելու կրցած ամենամեծ և ամենահարկաւոր ճշմարտութիւններուն մէկն է :*

Բայց Լուտեր մարդկային կարողութեան վրայ խօսած ատենը իր չընդունածին հակադրեալ ծայրը չինկաւ : Իր ութերորդ նախադասութեանը մէջ կըսէ, “Աս դրութենէն չհետեւիր թէ կամքը 'ի բնէ չար է. այսինքն՝ թէ իր բնութեամբը նոյն ինքն չարութիւն է, ինչպէս որ Մանիքեցիք հաստատեցին” : Մարդկային բնութիւնը առաջ իսկապէս բարի էր. բայց դարձաւ բարիէն՝ այսինքն Աստուծմէ, ու չարին հակամիտեց : Սակայն և այսպէս իր սուրբ և պանծալի սկզբնատիպը կըպահէ, ու Աստուծոյ զօրութիւնովը կրնայ դառնալ և նորոգուիլ : Անիկայ այսպէս դարձընելը Քրիստոնէութեան պաշտօնն է : Ճշմարիտ է թէ Աւետարանը խոնարհութեան և անկարութեան վիճակի մը մէջ կըցուցընէ զմարդը, բայց փառաց և մեծութեան երկու վիճակներու մէջ տեղը. անցեալ փառքի մը՝ ուրկէց ինկաւ, ու ապառնի փառքի մը՝ որուն հրաւիրուած է : Ասիկայ է իսկական ճշմարտութիւնը ինչպէս որ մարդս ալ գիտէ, ու սակաւ ինչ մտածելով կիմանայ թէ իր ներկայ մաքրութեանը կարողութեանը ու փառքին համար ինչ որ կըսուի, ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ կեղծիք մը անոր ամբարտաւանութիւնը մեղմելու և շողոքորդելու :

Լուտերին այսչափ ազդուութեամբ նոր յայտնած ճըշմարտութիւնները բոլորովին նոր էին իր ունկնդիրներուն : Բայց աս նախադասութիւնները Վիդդէմպէրկի մէջ հաստատելը դիւրին բան պիտի ըլլար, վասն զի իր զօրութիւնը տիրած էր հոն. ու պիտի ըսէին թէ մէկ ասպարէզ մը կընտրէր որ գիտէր թէ հոն հակառակորդ մը պիտի չելլէ իր դէմը : Նաև ուրիշ համալսարանի մը մէջ պատերազմ բանալով ընդարձակագոյն պիտի հրատարակէր իր նախադասութիւնները, ու գիտէր թէ զանոնք հրատարակելով էր որ Բարեկարգութիւնը պիտի յաջողէր : Ուստի ընտրեց Էրֆուրթը, որուն աստուածաբանները իր վրայ այնչափ գայթակղած ցուցըցեր էին ինքզինքնին :

Վասն որոյ աս նախադասութիւնները խրկեց Յովհաննէս Լանժին՝ Էրֆուրթի վանքին մեծաւորին, ու այսպէս գրեց անոր. “Աս նորափառ նախադասութիւններուն վրայ ձեր միտքը իմանալու իմ սրտիս անձկութիւնը մեծ է, և գուցէ չափազանց: Մեծապէս կը կասկածիմ որ ձեր աստուածաբանները նորափառ և յաւէտ չարափառ պիտի կարծեն, ինչ որ ես միշտ ուղղափառ կը կարծեմ: Ուստի որչափ որ կրնաք, ձեր կարծիքը շուտով ըսէք ինծի: Կը խնդրեմ տեղեկացուր աստուածաբաններուն ժողովին և բոլոր ուրիշներուն, թէ ես պատրաստ եմ ձեզի գալ՝ ու հրապարակաւ հաստատել աս նախադասութիւնները, թէ համալսարանին մէջ և թէ վանքին”: Բայց չերեւար թէ Լուտերին ինքզինքը առաջարկելը ընդունելի եղաւ: Էրֆուրթի կրօնաւորները բաւական սեպեցին իմացընել անոր թէ աս նախադասութիւնները մեծապէս տհաճեցուցին զիրենք:

Բայց անիկայ իր միտքը որոշեց Գերմանիայի ուրիշ մէկ կողմը խրկել զանոնք: Աս վախճանիս համար իր աչքը դարձուց մէկու մը վրայ՝ որ Բարեկարգութեան պատմութիւնին մէջ երեւելի հանդիսացաւ, և որուն ինչ ըլլալը հարկաւոր է որ իմանամք:

Յովհաննէս Մէյեր անուն անուանի վարժապետ մը աս ատեններս Պաւարիայի մէջ Ինկոլստադի համալսարանին ուսուցիչն էր: Ասիկայ ծնած էր Սուապիայի Էք ըսուած գիւղը, ու սովորաբար կը կոչուէր Էք վարժապետ: Ասիկայ բարեկամ էր Լուտերի, որ մեծապէս կը յարգէր անոր տաղանդները ու տեղեկութիւնը: Հանճարաւոր միտք մը ունէր, ընթերցման մէջ քաջակիրթ էր, ու չնաշխարհիկ յիշողութեան ձիրքով զարդարուած էր: Իր գիտութեանը հետ ունէր և պերճախօսութիւն. իր շարժուածքը ու ձայնը կը յայտնէին իր բնութեանը աշխուժութիւնը: Տաղանդի կողմանէ հիւսիսային Գերմանիայի մէջ ինչ որ էր Լուտեր, հարաւայինին մէջ նոյնն էր Էք: Ասոնք ան գաւառին երկու երեւելի աստուածաբաններն էին, թէպէտ և իրենց ընթացքը մեծապէս տարբեր էր: Ինկոլստադ գրեթէ կըհաւասարէր Վիդդէմպէրկի: Աս երկու վարժապետներուն գերահռչակ համբաւը ամէն կողմերէ բազմաթիւ աշակերտներ կըբերէր իւրաքանչիւրին համալսարանը՝ անոնց դասաւանդութիւնը լսելու փափաքով: Իրենց անձնական որպիսութիւնները իրենց իմաստութեանը հաւասար՝ սիրելի կընէին զիրենք իրենց աշակերտներուն:

Վասն որոյ Լուտեր հարաւային գաւառներուն մէջ իր նախադասութիւնները հրատարակելու համար Էք վարժապետը ընտրեց: Բայց ուղղակի անոր չխրկեց զանոնք, այլ իրենց հասարակաց բարեկամին՝ Նիւռնպէրկի դատաւորին մեծարու Քրիստափոր Շէօռլին, խնդրելով որ Էքին խրկէ զանոնք՝ Ինկոլստադ, որ հեռի չէր Նիւռընպէրկէ: “Կըխրկեմ ձեզի, կըսէ, իմ նախադասութիւններս, սոսկապէս նորափառ, կամ ինչպէս որ շատերուն կերեւայ յաւէտ՝ չարափառ: Առաքէ զանոնք մեր սիրելի Էքին՝ ան գիտնական և կորովամիտ մարդուն, որ իմանամ թէ ինչ կըխորհի անոնց վրայ: Լուտեր այսպէս կըխօսէր անատենը Էք վարժապետին վրայ. այսպիսի էր ան բարեկամութիւնը որ մէկ տեղ կապեր էր զանոնք: Աս պատուական բարեկամութեանս դադարիլը առաջ Լուտերէն չեղաւ:

Բայց պատերազմը ան ասպարէզին վրայ պիտի չվարուէր: Աս նախադասութիւնները կրնան մտածուիլ թէ աւելի բարձր կարեւորութիւն ունէին քան թէ անոր միւս նախադասութիւնները, որ երկու ամիսէն ետև բոլոր Եկեղեցին բորբոքեցին: Եւ սակայն Լուտերին գրգիռ տալովը առանց դիտողութեան մնացին ասոնք: Պինտ շատը՝ դպրոցին շըրջապատին մէջ կարդացուեցան, ու անոր սահմաններէն դուրս ազդուութիւն մը չգործեցին: Ասոր պատճառը ան էր որ ասոնք միայն ակադեմական նախադասութիւններ և աստուածաբանական վարդապետութիւններ կըպարունակէին. բայց իր ետքէն հրատարակած նախադասութիւնները անմիջապէս կըվերաբերէին մեծամեծ չարիքի մը որ ժողովուրգին մէջ տեղը երեւցաւ, ու Գերմանիայի երկիրը ամէն կողմանէ ծածկեց ։ Քանի որ Լուտեր ինքզինքը չափաւորած էր միայն երկար ժամանակէ՚ի վեր մոռցուած ճշմարտութիւն մը երեւան հանել, պատասխան մը չլսուեցաւ. բայց երբոր բոլոր մտքերը գայթակղեցընող խաբէութիւնները ցուցուց, ամէն մարդ ականջ տուաւ ։

՚Ի վերայ այսր ամենայնի, թէ աս նախադասութիւններուն և թէ ետքիններուն մէջ Լուտերի դիտաւորութիւնն էր միայն աստուածաբանական վիճաբանութիւններ յարուցանել՝ որ ան ատենը համալսարաններուն մէջ հասարակ բան մըն՚էր ։ Իր գաղափարները ան կոպարէն անդին չէին անցնէր . Եկեղեցին բարեկարգելու ամենեւին խորհուրդ մը չունէր ։ Իր կարողութիւններուն վրայ նուաստ կարծիք մը ունէր, ու իր խոնարհութիւնը ան աստիճան խորին էր՝ որ կըսէր, "Այնպիսի է իմ տգիտութիւնս՝ որ ուրիշ բանի արժանի չեմ, բայց եթէ անկիւնի մը մէջ ծածկեալ մնալու, ամէն մարդու անծանօթ" ։ Բայց զօրաւոր ձեռք մը դուրս քաշեց զինքը աս անկիւնէն, ուր որ կուզէր մնալ աշխարհի անծանօթ ։ Մ՚էկ դիպուած մը՝ որ Լուտերի կամքէն կախեալ չէր, պատերազմի ասպարէզը ձգեց զինքը, ու կռիւը սկսեց ։ Ու ահա անցքերուն ընթացքը կը կոչէ զմեզ աս նախախնամական դիպուածը պատմելու անցնիլ ։

ԳԻՐՔ Բ

ՆԵՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ, ՈՒ ԼՈՒՏԵՐԻ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ։

1517——1518

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ *ժողովրդոցը մէջ մեծ շփոթութիւն մը կը թագաւորէր աս միջոցիս, վասն զի Եկեղեցին ընդարձակ վաճառանոց մը բացեր էր երկրի վրայ։ Գնոյ առնողներուն բազմութենէն ու վաճառողներուն աղաղակէն և խեղկատակութիւններէն դատելով տօնավաճառ կրնամք կոչել զանիկայ. բայց տօնավաճառ մը՝ որ կրօնաւորները բացած էին։ Իրենց հռչակած վաճառքը՝ որ սահմանեալ գնով մը կառաջարկէին, իրենց ըսածին նայելով հոգիներուն փրկութիւնն էր։*

Վաճառականները երեք ձիաւոր զինուորներու առաջնորդութեամբ գեղեցկազարդ կառքով մը կանցնէին երկրին մէջէն՝ մեծաշուք հանդէսով, ու առատ ծախք ընելով։ Մարդ կըկարծէր թէ մեծ իշխանաւոր մըն է որ իր ծառաներովը ու պաշտօնատարներովը հանդիսաւոր ճամբորդութիւն կընէ, և ոչ թէ հասարակ վաճառական մը՝ կամ մուրացիկ կրօնաւոր մը։ Երբոր հանդէսը քաղաքի մը մօտենար, պատգամաւոր մը կըխրկուէր քաղաքապետին. "Աստուծոյ՝ և սրբազան Հօրը շնորհքը ձեր դռներն է", կըսէր աս պատգամաւորը։ Մէկ մըն ալ մեծ իրար անցում կըլլար ան տեղը։ Եկեղեցւոյ ուխտը՝ վարդապետները՝ մայրապետները՝ վարժապետները, ատենակալները, արհեստաւորները իրենց դրօշակներովը, այր և կին, ծեր և տղայ, նորեկ վաճառականները դիմաւորելու կելլէին ձեռքերնին վառած կերոններով, նուագարաններու և քաղաքին բոլոր զանգակներուն ձայնովը. "անանկ որ՝ կըսէ պատմագիր մը, թէ որ Աստուած ինքը գար, ասկէց աղէկ չէին կրնար բարևել անոր գալուստը": Ողջունատութիւնները փոխանակուելէն ետև բոլոր հանդէսը յառաջ կըխաղար դէպի եկեղեցին։ Քահանայապետին շնորհաց կոնդակը առջևէն կերթար թաւիշէ փոքրիկ բարձի կամ ոսկեթել կերպասի վրայ։ Անոր ետևէն կուգար ներողութեանց գլխաւոր վաճառականը՝ կարմիր փայտեղէն մեծ խաչ մը բռնած. ու բոլոր հանդէսը աս կերպով յառաջ կերթար երգերով աղօթքներով և խնկարկութիւններով։ Երգեհոններուն ձայնը ու նուագարաններուն ներդաշնակութիւնը եկեղեցւոյ մէջ կընդունէր կրօնաւոր վաճառականը ու անոր գործակալները։ Իր կրած խաչը սեղանին առջևը կըտնկուէր, ու պապին նշանը անոր վրայ կըկախուէր։ Եւ որչափ որ հոն մնար ան, տեղւոյն եկեղեցականները՝ խոստովանահայրերը՝ ու գլխաւոր վաճառականին ստորին պաշտօնեայները, ամէն օր իրիկուան ժամերգութենէն ետև ձեռքերնին ճերմակ գաւազաններ բռնած կերթային խոնարհութիւն մատուցանել ան խաչին։ Աս մեծ աղմուկը Գերմանիայի լռիկ քաղաքներուն մէջ ազդու զգացում մը պատճառեց։

Մէկը կար՝ որ աս հրապարակական վաճառմունքներուս 'ի զննին կեցողներուն ուշադրութիւնը յատկապէս իրեն կըձգէր։ Ասիկայ էր՝ ան կարմիր մեծ խաչը կրողը, որ գործին երևելի մասը իր վրան առած էր. ու Դոմինիկեան կրօնաւորներու զգեստով հագուած՝ փառացի շարժմունք մը կըցուցընէր։ Քաջահնչիւն ձայն մը ունէր, ու կըթուէր թէ տակաւին կըպահէ իր զօրութեանը առուգութիւնը,

ՏԻՑԻԼ

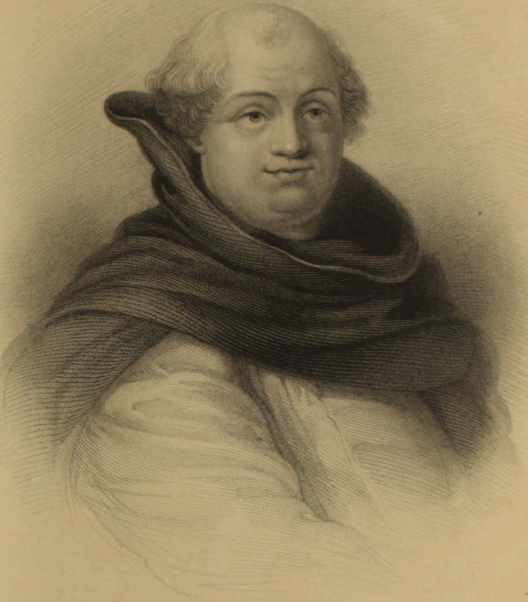

Eng^{d} by H. Robinson.

JOHN TETZEL.

BLACKIE & SON, GLASGOW, EDINBURGH & LONDON.

թէպէտ և իր վաթսուներեք տարին անցուցած էր։ Այս մարդը՝ որ Լիփսիայի մէջ Դիեց անուն ոսկերիչի մը որդին էր, կը կոչուէր Յովհաննէս Դիեցել կամ Տէցէլ։ Իր ծնած քաղքին մէջ վարժուելով 1487ին վարժապետ արհեստից կոչուելու իր աստիճանը ընդուներ էր, ու երկու տարիէն ետև Դոմինիկեանց կարգը մտեր էր։ Շատ պատուաւոր աստիճաններ տրուած էին իրեն. Վարժապետ աստուածաբանութեան, Նախագահ Դոմինիկեանց, Առաքելական Պաշտօնեայ, Դատաքննիչ հերետիկոսութեան *. ու 1502էն հետէ ներողութեանց վաճառման ստորին գործակալութիւնը կը կատարէր։ Այս գործակալութեանս մէջ իր ստացած փորձառութիւնը շուտով բարձրացուց զինքը անոր գլխաւոր պաշտօնատարը ըլլալու։ Ութսուն ֆիորին ամսական ունէր՝ իր բոլոր ծախքերը վճարուելէն ետև, ու կառք մը և իրեք ձի տրուած էր իրեն. բայց իր անիրաւ շահերը անշուշտ շատ կը գերազանցէին իր չափաւոր եկամուտէն. վասն զի Ֆրայպէրկի մէջ 1507ին՝ երկու օրը երկու հազար ֆիորին վաստըկեր էր։ Ու իր գործառնութիւնը շաղակրատ խաբեբայի մը գործառնութիւն ըլլալով՝ իր վարքն ալ անանկ մարդու մը վարքին նման էր։ Ինսբրուքի մէջ շնութեան և պղծալից անառակութեան յանցանքով բռնուած՝ մազ մնաց որ իր կեանքը պիտի կորսնցունէր։ Մաքսիմիլիանոս կայսրը հրաման ըրած էր որ պարկի մը մէջ դրուի ու գետը ձգուի. բայց Սաքսոնիայի Ֆրիդերիկոս կայսրընտիրը իրեն համար միջնորդութիւն ընելով իր յանցանքին ներում ստացեր էր, սակայն իր ընդունած խրատը համեստութիւն մը չսորվեցուց իրեն։ Իր զանկըներուն երկուքը իր հետը կը պտըտցունէր։ Սոփիա Միլոց կը պատմէ իր նամակներուն մէկին մէջ, որ պապին նուիրակն էր։ Գերմանիայի բոլոր վանքերուն մէջ դժուարին էր մարդ մը գտնել որ աւելի յարմար ըլլայ ան վաճառականութեանը որ ասոր ձեռքը յանձնուած էր։ Իր դպրոցական աստուա-

---

* Hæreticæ pravitatis Inquisitor:

ծարաւութեանը և իր կոյր և կատաղի նախանձաւորութեանը հետ խառներ էր ամենամեծ լրբութիւն մը ։ Եւ իր պաշտօնին մէջ մեծապէս իրեն օգնութիւն ընող բանն էր հրաշալի պատմութիւններ հնարելու յաջողակութիւնը որով հասարակութեան միտքը կըբռնուի ։ Ինչ միջոց որ գտնէր՝ թէ աղէկ և թէ գէշ, իր գանձանակները լցունելու կըգործածէր ։ Իր մեծագոչ ձայնը վերցընելով ու անհեթեթ ճոռոմութիւն մը ձգելով՝ բոլոր եկողներուն կառաջարկէր իր ներողութիւնները, ու տօնավաճառի մը մէջ իր վաճառքները գովաբանող ո՛ և իցէ վարպետ վաճառականէ մը կըգերազանցէր ։

Կարմիր խաչը պապին նշանովը սեղանին առջևը բարձրանալուն պէս, Տէցէլ ամպիոնը կելլէր ու իշխանական եղանակով մը կըսկսէր մեծցընել ներողութեան զօրութիւնը ան բազմամբոխ ժողովին ներկայութեանը՝ որ մեծաշուք հանդէսին արարողութիւնը տեսնելու եկեր էին ան սրբազան տեղը ․ ու բերաննին բաց մնացած մտիկ կընէին անոր՝ որ կըքարոզէր իր ներողութիւններուն սքանչելի զօրութիւնը ։ Յիսուսեան կարգէն պատմագիր մը՝ խօսելով ան Դոմինիկեաններուն վրայ՝ որոնք Տէցէլ իր հետը ընկերացուցած էր, կըսէ ․ "Ասոնք ալ քարոզիչներէն պակաս չէին մնար իրենց ամէն ատենուան սովորութեանը պէս իրենց նիւթը շրջելու, ու ներողութեանց զօրութիւնը այնպէս մեծցընելու, որ ժողովուրդին կըհաւտացընէին թէ իրենց ստակը տալընուն պէս ապահով պիտի ըլլայ իրենց փրկութիւնը, ու հոգիններուն քաւարանէն ազատուիլը" * ։

Թէ որ աշակերտները այսպէս էին՝ կրնամք մտածել թէ ու՛ր հասած պիտի ըլլայ անոնց վարժապետը ։ Մտիկ ընենք ան ատենաբանութիւններուն մէկը, որ ինքը ըրաւ խաչը կանգնեցընելէն ետև ։

---

*Hist. du Luthéranisme par le Père Maimbourg de la compagnie de Jesus. 1681, p. 21.--Պատմութիւն Լուտերականութեան 'ի Հայր Մէյմպուրկէ, յընկերութենէն Յիսուսի ․՝ 1681, եր. 21 ։

"Ներողութիւնները, ըսաւ, Աստուծոյ ամենապատուական և ծայրագոյն պարգևներն են:

"Աս խաչը (կարմիր խաչը ցուցընելով) այնչափ զօրութիւն ունի, որչափ որ Յիսուս Քրիստոսի խաչափայտը:

"Մօտ եկէք, ու ես ձեզի օրինաւորապէս կնքուած կոնդակներ տամ, որով պիտի ներուին մինչև անգամ բոլոր ան մեղքերը որ այսուհետև գործելու կը յօժարիք:

"Չեմ կամիր փոխել իմ իշխանութիւնս սրբոյն Պետրոսի իշխանութեանը հետ որ ունի երկինքը. վասն զի ես իմ ներողութիւններովս աւելի հոգիներ փրկեցի, քան որչափ ինքը իր քարոզութիւններովը:

"Չկայ այնչափ մեծ մեղք մը որ ներողութեան կոնդակը չկարենայ քաւել զանիկայ. և մինչև անգամ թէ որ մէկը սուրբ կոյս Մարիամ Աստուածածինը լլկէ, որ իրաւ անկարելի է, թող հատուցանէ՝ միայն շատ թող հատուցանէ, ու պիտի ներուի իրեն*:

"Ուրեմն մտածեցէք որ ամէն մէկ մահացու մեղքի համար զղջալէն ու խոստովանելէն ետև, եօթը տարի պիտի ապաշխարէք կամ աս կեանքիս մէջ և կամ քաւարանը. բայց ո՛րչափ մահացու մեղքեր կըգործէք մէկ աւուր՝ մէկ շաբաթի՝ մէկ ամսու՝ մէկ տարիի՝ ու ձեր բոլոր կեանքին մէջ . ո՜հ, աս մեղքերը գրեթէ անհամար են, ու քաւարանի բոցերուն մէջ սաստիկ պիտի տանջեն զձեզ : Այլ հիմա աս ներողութեան կոնդակներուն միջոցովը ձեր բոլոր տանջանքներուն ու բոլոր մեղքերուն կատարեալ թողութիւն կրնաք ստանալ :

---

*Տեցել հաստատեց ու պաշտպանեց աս իր ըսածը՝ Լուտերի նախադասութիւններուն դէմ գրած իր նախադասութիւններուն մէջ՝ որ նոյն տարին հրատարակուեցան, ու կըսէ,

" Subcommissariis insuper ac prœdicatoribus veniarum imponere, ut si quis per impossibile Dei genitricem semper virginem violasset, quod eumdem indulgentiarum vigore absolvere possent, luce clarius est." (Positiones fratris. J. Tezelii quibus defendit indulgentias contra Lutherum. th. 99, 100, 101.) "Ստորին պաշտօնատարներուն ու ներողութեան քարոզիչներուն (պէտք է) պատուիրել, որ եթէ մէկը միշտ կոյս Աստուածածինը լլկէ նէ՝ որն որ հնար չէ, լուսէն պայծառ է, որ աս ներողութիւններուն զօրութիւնովը արձակում կրնան տալ անոր": (Նախադասութիւնք եղբայր Յ. Տեցելի, որով ինքը Լուտերի դէմ պաշտպանեց ներողութիւնները: Նախ. 99, 100, 101:)

“Չէ՞ք գիտեր որ եթէ մէկը Հռոմ երթալ ուզէ կամ մէկ ուրիշ երկիր մը՝ որուն ճամբորդութիւնը վտանգաւոր է, իր ստակը դրամատունը կը խրկէ, ու ամէն մէկ հարիւր ֆիօրինի՝ հինգ կամ վեց և կամ տասը ֆիօրին կը հատուցանէ, որ աս դրամատանցին թղթերովը գացած տեղը իր ստակը առնէ : Այլ դուք քառորդ ֆիօրինի համար՝ պիտի չընդունի՞ք աս ներողութեան թղթերը, որուն միջնորդութեամբը առանց վտանգի դրախտին երկիրը պիտի մտցունէք ո՛չ կորըստական ստակ, այլ Աստուածային և անմահ հոգին :”

Անատեն Տէյէլ ուրիշ նիւթի մը անցաւ :

“Բայց ասկէց զատ, ներողութիւնները ոչ միայն կենդանիները կը փրկեն, հապա մեռեալները ևս :

“Ասոր համար աշխատութիւնը ևս հարկաւոր չէ :

“Ո՛վ քահանաներ՝ ո՛վ ազնուականներ՝ ո՛վ արհեստաւորներ՝ ո՛վ կնիկներ՝ ո՛վ օրիորդներ, ու դուք ո՛վ երիտասարդներ, մտիկ ըրէք ձեր մեռեալ ծնողացը ու ազգականներուն ձայնին՝ որ խորխորատին յատակէն կը կանչեն ձեզի, “Զարհուրելի տանջանքներ կը քաշեմք . պզտի ողորմութիւն մը մեզ կազատէ . կրնաք դուք տալ զանիկայ, ու չէք տար” :

Աճառական վարդապետին ահռելի ձայնով ըսած աս խօսքերուն վրայ փշրտեցան իր ունկնդիրները : Բայց ան շարունակեց իր ատենախօսութիւնը՝ ըսելով . “Ան նոյն րոպէին որ ստակը գանձանակին մէջը իյնալու ձայնը կը հանէ, հոգին քաւարանէն կելլէ, ու ազատ երկինքը կը թռչի * :

---

* Նախադասութիւն 56 : (Նախադասութիւնք ընդդէմ Յ. Տէյէլի, որոնք ինքը Լութերի դէմ պաշտպանեց ներողութիւնները :)

"Ո՛վ անզգայ ժողովուրդ՝ և գրեթէ անասունի նման, որ այսչափ առատապէս ձեզի մատուցուած շնորհքը չէք իմանար։ Այսօր երկինքը ամէն կողմերէն բաց է. կըմերժէ՞ք հիմա հոն մտնելը։ Ուրեմն ե՞րբ միտք ունիք ներս մտնելու։ Այսօր շատ հոգիներ կրնաք փրկել։ Ո՛վ անմիտ ու անհոգ մարդ, տասներկու դահեկանով կրնաս քու հայրդ քաւարանէն ազատել, ու այնչափ ապերախտ ես որ չես ուզեր օգնել անոր։ Ահաւոր դատաստանին օրը իմ խիղճս մաքուր պիտի ըլլայ, բայց դուն առաւել սաստկութեամբ պիտի պատժուիս ասանկ մեծ փրկութիւնը զանց ընելուդ համար։ Կըվկայեմ որ եթէ միայն մէկ վերարկու մը ունենայիր, կըպարտաւորէիր վրայէդ հանել ու ծախել անիկայ աս շնորհքը ստանալու համար։ Մեր Տէր Աստուածը ալ Աստուած չէ. բոլոր իշխանութիւնը պապին տուաւ ինքը"։

Այնուհետև ուրիշ յորդորանքներու դառնալով ըսաւ. "Գիտէ՞ք արդեօք թէ մեր սրբազնասուրբ Տէրը ինչու համար ասանկ պատուական շնորհք մը կըբաշխէ։ Սրբոյն Պետրոսի և Պօղոսի խարխըլած եկեղեցին պիտի նորոգուի, անանկ որ բոլոր աշխարհի վրայ անզուգական ըլլայ։ Աս եկեղեցին սրբազան առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի՝ և բազմաթիւ մարտիրոսներու մարմինները կըպարունակէ։ Շէնքին ներկայ վիճակին նայելով՝ աս սրբազան մարմինները հիմա, ափսո՜ս, ամէն օր ոտքի տակ կըկոխուին, ջուրերու մէջ կըմնան, կըպղծուին, կանարգուին, ու անձրևին և կարկուտին տակը կըփտին։ Ա՜հ, արժա՞ն է որ աս սուրբ աճիւնները այլ ևս տղմին մէջ անարգուած մնալու ձգուին"*։

Աս նկարագրական հանդէսը միշտ ազդու տպաւորութիւն մը կըգործէր շատ ունկնդիրներու վրայ։ Մեծափափաք իղձ մը կըծնանէր օգնութիւն ընելու աղքատ ծ. Լեւանին, որ սրբոյն Պետրոսի և Պօղոսի մարմինները անձրևէն պահպանելու միջոցներ չունէր :

---

*Instruction de l'Archevêque de Mayence aux sous-commissaires de l'indulgence, etc— Պատուէր արքեպիսկոպոսին Մայնցի ստորին գործակալաց ներողութեան, եւն։

Ատենախօսը այնուհետև յառաջ անցաւ իր նուիրակութեանը հակառակորդները և ուրացողները կշտամբել ու ըսել, "Անոնց ամէնն ալ բանադրուած են" :

Ետքը իր ունկնդիրներուն մէջի դիւրանսաց հոգիներուն դառնալով՝ ու ամբարշտութեամբ շրջելով Աստուծոյ Բանը, "Երանի, ըսաւ, Երանի այն աչքերուն որ ձեր տեսածը կը տեսնեն. վասն զի ձեզի կըսեմ որ շատ մարգարէներ ու թագաւորներ ուզեցին ձեր տեսածը տեսնել՝ ու չտեսան, ու ձեր լսածը լսել՝ ու չլսեցին": Եւ իբրև վախճան իր խօսքին՝ գանձանակը ցուցընելով ընդհանրապէս իր ազդու ատենաբանութիւնը կը վերջացընէր երեք անգամ ժողովուրդը հրաւիրելով, թէ՝ "Դրամ բերէք, դրամ բերէք, դրամ բերէք" : "Այնպիսի զարհուրելի բառաչմամբ կաղաղկէր՝ կըսէ Լութեր, որ մարդ կրնար կարծել թէ վայրենի ցուլ մը ժողովրդոց մէջ կը վազէ՝ ու իր եղջիւրներովը անոնց կըզարնէ" : Քարոզը վերջացընելուն պէս ամպիոնին աստիճաններէն վար կիջնար, դէպի գանձանակը կը վազէր, ու բոլոր ժողովուրդին առջևը արծաթ դահեկան մը կը ձգէր հոն՝ անոր ձայնը հանելով * :

Այսպիսի էին այն ատենախօսութիւնները որ Գերմանիա զարմանալեօք կը լսէր այն օրերը, երբոր Աստուած կը պատրաստէր Լութերը :

Քարոզը կը լմնար, ներողութիւնը պատշաճաւոր աբարողութեամբ իր աթոռը այն նոյն տեղը հաստատած կը համարուէր : Խոստովանարաններ կը պատրաստուէին պապին նշանովը դրոշմուած, ու իւրաքանչիւր խոստովանարանի վրայ անոր յատկացեալ խոստովանահօր անունը և մականունը նշանակուած † :

---

* Պատմութիւն [illegible], ԽԷ :
† Անդ. 5,69 :

Անատեն ժողովուրդը գունդագունդ կըդիմէր խոստովանահայրերուն, ամէն մէկը իր ստակը ձեռքը բռնած. էրիկ մարդիկ՝ կնիկ մարդիկ՝ նորահասները՝ չքաւորները ու ողորմութիւնով ապրողները, ամէնն ալ ստակ կըգտնէին անատենը: Արձակում տուող քահանան ներողութեան կոնդակը վերստին գովաբանելէն ետև այսպէս կըխօսէր ապաշխարողներուն. "Ձեր խղճմտանքովը որչափ ստակ կրնաք տալ ասանկ կատարեալ ներողութիւն մը ստանալու համար": "Աս խնդիրը պէտք է ան նոյն րոպէին առաջադրուիլ՝ կըսէ Մայնցի արքեպիսկոպոսը՝ գործակալներուն աւանդած իր Պատուէրին մէջը, որպէս զի ապաշխարողները աղէկ պատրաստուին առատ տուրք տալու":

Խոստովանութիւնը լմնալուն՝ որ շուտով կըկատարուէր, կրօնասէր ժողովուրդը վաճառականին կըվազէր: Միայն մէկ հոգիի մը յանձնուած էր կոնդակները ծախելը: Ասիկայ իր ստակի սեղանը խաչին քովը դրած էր, ու հետաքօտական նայուածք մը կըձգէր եկողներուն վրայ: Անոնց շարժուածքը՝ քալուածքը ու հանդերձը կընկատէր, ու ան երևոյթին յարմար գումար մը կըպահանջէր եկողներէն: Թագաւորները՝ թագուհիները՝ իշխանները՝ արքեպիսկոպոսները՝ եպիսկոպոսները ևն, հասարակ ներողութեան մը համար քսանըհինգ տուգան պիտի վճարէին. վանահայրերը՝ կոմսերը՝ պարոնները ևն, տասը տուգան: Ուրիշ ազնուականները՝ ժողովրդապետները՝ և ամէն անոնք որ տարին 500 ֆիորինի եկամուտ ունէին, պիտի տային վեց տուգան. 200 ֆիորինի եկամուտ ունեցողը պիտի տար մէկ տուգան. մնացեալները կէս ֆիորին: Եւ ուրիշներուն համար՝ որոնց վրայ աս կարգադրութիւնը կարելի չըլլար պահուիլ, առաքելական գործակալին կատարեալ իշխանութիւն տրուած էր, և բոլոր բանը ինքը պիտի կարգի դնէր "իմաստուն դատողութեան թելադրածին" ու տուողին առատասրտութեանը համեմատ: Մասնաւոր մեղքերու համար Տեցել զատ կարգադրութիւն *ունէր ։ Բազմակնութեան մեղքին գինը վեց տուգանք էր․ սրբապղծութեան ու սուտ երդումին ինը տուգանք․ սպանութեան՝ ութը․ կախարդութեան՝ երկու ։ Սամոն՝ որ Զուիցերիի մէջ նոյն վաճառականութիւնը կընէր ինչ որ Գերմանիայի մէջ Տեցել կընէր, քիչ մը տարբեր կարգադրութիւն ունէր ։ Անիկայ որդեսպանութեան համար կըպահանջէր չորս լիրա, հայրասպանութեան կամ եղբայրասպանութեան համար մէկ տուգանք* * ։

Առաքելական գործակալները երբեմն իրենց առուտուրին մէջ դժուարութիւններու կըպատահէին ։ Շատ անգամ կըլլար որ քաղաքներուն ու գեղերուն մէջ էրիկ մարդիկ հակառակութիւն կընէին, ու իրենց կնիկները կարգիլէին որ բան մը չտանին աս վաճառականներուն ։ Ասանկ բան մը որ ըլլար՝ անոնց կրօնասէր լծակիցները ի՞նչ ընելու էին ։ Վաճառականները կըհարցընէին անոնց թէ "Ձեռքերնիդ ձեր ամուսնութեան բաժինը կամ ուրիշ ստացուածք մը չունի՞ք ։ Թէ որ ունիք, ասանկ սրբազան գործի մը համար կրնաք զանոնք գործածել առանց ձեր էրկանը հաճութիւն ունենալուն" † ։

Ներողութիւնը տուող ձեռքը կարող չէր ստակ ընդունելու․ ասիկայ սաստիկ պատժով արգիլուած էր ։ Արդարացի պատճառով կըվախցուէր որ ան ձեռքը ամէն ատեն հաւատարիմ չմնար ։ Ապաշխարողը իր ընդունած ներողութեան գինը իր ձեռքովը գանձանակը պիտի ձգէր ‡ ։

Զայրագին նայուածք մը կըձգուէր անոնց վրայ՝ որոնք կըհամարձակէին գոցել իրենց քսակներուն բերանը ։

Խոստովանութեան եկողներուն մէջ թէ որ մէկը ըլլար որուն յանցանքները հրապարակաւ իմացուած՝ բայց տակաւին քաղաքական օրէնքով դատուած չըլլային, այսպիսի անձը կըպարտաւորէր նախ և առաջ հրապարակական ա-

---

* Muller's Reliq. Հատ․ Գ․ Եր․ 264 ։

† Պատուէր առաջնորդութեան Մայնցի, Թ․ 27 ։

‡ Անդ․ 87, 90, 91 ։

պաշխարանք կրել ։ Ասիկայ մատուռ մը կամ աւանդատուն մը կըտարուէր․ հոն իր լաթերը վրայէն կըհանէին, կօշիկները ոտքերէն կըքաշէին, ու կըմնար իր շապիկովը ։ Թևերը իր կուրծքին վրայ ծալլել տալով մէկ ձեռքը ճրագ մը ու միւս ձեռքը կերոն մը կու տային ։ Այնուհետև թափօր կըկազմուէր, ու ապաշխարողը անոր առջևը անցած դէպի կարմիր խաչը կերթային ։ Ծնկան վրայ կու գար մինչև երգին ու աւուր պատշաճի աղօթքին կատարումը, անկէ ետև ներողութեանց գործակալը կըսկսէր "Ողորմեա ինձ Աստուած" սաղմոսը ։ Ասիկայ սկսուածին պէս խոստովանահայրերը ապաշխարողին քովը կու գային ու կըտանէին զանիկայ ան գործակալին առջևը, որ գաւազանը առնելով ու երեք անգամ կամաց մը անոր կռնակին զարնելով * կըսէր․ "Աստուած ողորմի քեզի, ու ներէ քու մեղքդ"։ Անկէ ետև կըսկըսէր ԿԻՐԻԷ ԷԼԷԻՍՕՆ ։ Վերջը ապաշխարողը ետ տանելով ու խաչին առջևը կանգնեցընելով՝ խոստովանահայրը անոր արձակում կու տար, ու հաւատացելոց ընկերութեանը մէջ վերստին հաստատուած ըլլալը անոր կիմացընէր ։

Աս տեղս կըդնենք արձակման թղթերուն մէկին օրինակը․ արժան է գիտնալ թէ ինչ կըպարունակէին աս պապական հրամանագիրները, որոնք առիթ եղան Բարեկարգութեան ։

"Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ողորմի քեզի՝ Ն․ Ն․ ու
"իր ամենասուրբ չարչարանքներուն արդիւնքներովը ար-
"ձակէ զքեզ ։ Եւ ես՝ ինծի տրուած առաքելական իշխա-
"նութիւնովը կարձակեմ զքեզ բոլոր եկեղեցական դատա-
"պարտութիւններէն՝ պատիժներէն ու պատուհասներէն՝
"որոնց դուն արժանի էիր․ և դարձեալ ամէն յանցանքնե-
"րէն՝ մեղքերէն ու չարիքներէն՝ որ գործեր էիր, որչափ
"մեծ և եղեռնաւոր և ինչ տեսակ ըլլան անոնք, թէ և

---

* Պատուէր առաքելականին Մօյնիէ, ԽԶ ։

“մինչև սրբազան հօրն մերոյ պապին՝ և Առաքելական Ա-
“թոռին վերաբերին : Ասանկ գործքերով քու վրադ բե-
“րած խայտառակութեան բոլոր նշմարանքներդ ու տկա-
“րութեան բոլոր բիծերդ կըջնջեմ . Քաւարանին մէջ քա-
“շելու բոլոր ցաւերդ կըվերցընեմ: Դարձեալ կընդունիմ
“զքեզ Եկեղեցւոյ խորհուրդներուն : Ասով վերստին կը
“միաւորեմ զքեզ սուրբերուն հաղորդութեանը , ու կը
“դարձընեմ զքեզ քու մկրտութեանդ անմեղութեանը և
“մաքրութեանը . անանկ որ մահուան րոպէին տանջանաց
“տեղին դուռը քու դէմդ գոցուի , և ուրախութեան դրախ-
“տին դուռը քեզի բացուի : Եւ թէ որ երկար ապրիս , աս
“շնորհքը անփոփոխ մնայ մինչև քու վախճանդ :

“Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ . Ամէն :

“Եղբայր Յովհաննէս Տէցէլ գործակալ ստորագրեց
“ասիկայ իր ձեռօքը”:

Բոլոր կրօնաւորները պիտի գային ու խոստովանէին ան նոյն՝ եկեղեցւոյն մէջ ուր որ կարմիր խաչը տնկուած էր : Միայն հիւանդները՝ ծերերը՝ ու յղի կանայք կրնային ազատ մնալ անձամբ հոն գալէն : Բայց և այսպէս՝ թէ որ մօտ տեղուանք ազնուական մը ըլլար իր բերդին մէջ կամ հարուստ մարդ մը իր պալատին մէջ , անոր անձամբ ներկայանալուն ազատութիւն շնորհուած էր : Քանզի կարելի է որ փոյթ չէր ըներ աս խուժանին հետ խառնուելու , ու իր ստակը բաւական արժողութիւն ունէր իր բնակարանէն գալու աշխատանքին * :

Թէ որ վանք մը ըլլար՝ որուն մեծաւորները Տէցէլին վաճառականութիւնը քամահրելով իրենց միաբանները արգիլէին ներողութիւն տրուած տեղուանքը երթալու , ասոր ալ ճարը գտնելու միջոցներ հնարուած էին : Խոստովանահայրեր կըխրկուէին անոնց , որոնք արտօնութիւն ունէին անոնց կարգին կանոններուն ու անոնց մեծաւորնե-

---

* Պատուէր [illegible] Մ՝ոյնոյի, եր. 9 :

րուն կամացը դէմ արձակում տալ անոնց*։ Ջանքին մէջը չփնտռուած երակ մը չէր ձգուեր։

Անատեն կարգը կուգար անոր՝ որ բոլոր գործին նպատակը ու վախճանն էր, այսինքն՝ ստակը համրելու։ Բոլոր վտանգներուն դէմ զգուշութիւն բանեցնելու համար գանձանակը երեք բանալի ունէր։ Մէկը Տեցելի քովն էր, միւսը Աւկսպուրկի Ֆուգէր ըսուած գերդաստանէն ղրկուած գանձապետին քովը՝ որ ատենով աս ընդարձակ գործին մենավաճառն էր ան գերդաստանը, ու երրորդը քաղաքական իշխանի մը քով պահուած էր։ Երբոր սահմանուած օրը հասնէր, հրապարակական ատենադպրի մը առջևը սնտուկը կըբացուէր, ու բոլոր մէջինը զգուշութեամբ կըհամրուէր ու տումարներու մէջ կըգրուէր։ Վայելուչ չէ՞ր ըլլար որ Քրիստոս ելլէր, ու տաճարէն դուրս ընէր աս գնողները և վաճառողները։

Նուիրակութիւնը լրանալուն՝ վաճառականները իրենց աշխատութենէն ետև ինքզինքնին զբօսանքի կուտային։ Իրաւ ընդհանուր գործակալին պատուէրները հրաման չէին տար անոնց գինետունները ու վատանուն տեղուանք մտնել ելլելու†, բայց անոնք բանի տեղ չէին դնէր աս արգելքը։ Մեղքը քիչ երկիւղ տուած պիտի ըլլար ան մարդոցը, որոնք այսպէս դիւրին վաճառականութիւն մը կընէին անոր մէջը։ "Մուրացկան վարդապետները խառնազնաց կեանք մը կըվարէին, կըսէ հռովմէադաւան պատմագիր մը‡· ինչ որ ժողովուրդը իրենց չքաւորութենէն աւելցուցեր էր, ասոնք գինետուններուն՝ խաղի տուներուն՝ ու վատահամբաւ բնակարաններու մէջ կըվատնէին"։ Կը հաստատուի ևս թէ գինետուններուն մէջ երբեմն նարտ կը խաղային ասոնք հոգիներուն փրկութեանը։

---

* Պատուէր արքեպիսկոպոսին Մայնցի, եր. 69։

† Անդ, 4։

‡ Sarpi, Conc. de trente, p. 5.— Սարփի, Պատմ. Տրիդենդեան ժողովոյն, եր. 5։

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

ԲԱՅՑ նայինք թէ աս մեղաց թողութիւն վաճառելը ինչ տեսարաններ յարոյց Գերմանիայի մէջ ։

Անկտէպուրկի մէջ Տեցել չուզեց արձակում տալ հարուստ տիկինի մը թէ որ հարիւր ֆիօրին չհատուցանէ կանխիկ ։ Աս բանիս համար տիկինը հարցուց իր յատուկ խոստովանահօրը որ Ֆրանչիսկեան կրօնաւոր մըն էր ։ “Աստուած ձրի կուտայ մեղաց թողութիւն, անիկայ չծախեր ան” ․ պատասխան տուաւ խոստովանահայրը ։ Ու սակայն աղաչեց տիկինին որ իր բանը Տեցելին չխօսի ։ Բայց Տեցելի շահերուն այսչափ հակառակ կարծիքի մը լուրը իր ականջը հասնելուն՝ ըսաւ, “Այսպիսի խրատ տուողը աքսորուելու կամ ողջ ողջ այրուելու արժանի է” ։

Տեցել քիչերը կըգտնէր բաւականապէս լուսաւորուած, և առաւել քիչերը որ կըհամարձակէին իրեն հակառակելու ․ ու ինքը դիւրութեամբ կրնար կառավարել աւելորդապաշտ ժողովուրդը ։ Ներողութեանց կարմիր խաչը Ցուիկաւի մէջ տնկեց, ու ան տեղի կրօնասէր ժողովուրդը փութացին բերել ան ստակը որ ազատութիւն պիտի շնորհէր հոգիներուն ։ Լեցուն քսակով անկէց ելլելու որ եղաւ, եկեղեցին քահանաները ու դպիրները առջի իրիկունը եկան և ուզեցին որ բարեաւ մնայի խնջոյք մը ընէ իրենց ։ Առած խնդիրնին օրինաւոր էր ․ բայց ինչպէս պէտք էր կատարել զանիկայ ․ ստակը արդէն համրուած ու կնքուած էր ։ Հետեւեալ առաւօտուն Տեցել մեծ զանգակը զարնել տուաւ ․ ժողովուրդը արտորալով եկեղեցին թափեցաւ, ու ամէն մէկը կըմտածէր որ կարգէ դուրս բան մը պատահած պիտի ըլլայ, որովհետև Տեցելին հոն բնակելու ժամանակը լրացեր էր ։ “Ես աս առտու պիտի ելլէի ասկէց՝ ըսաւ Տեցել ժողովուրդին, բայց գիշերս ողորմելի հեծութիւններու ձայնով արթնցայ, ու ականջ դրի որ գերեզմանատունէն կուգար ան ձայնը ։ Բա՛րէ, ողորմելի հոգի մըն էր որ կանչեց ինծի, ու աղաչեց ազատիլ ան տանջանքէն որ կըմաշեցըներ զինքը : Անոր համար այսօր ալ մնացի, որ Քրիստոնէից սրտերը շարժեմ՝ աս խղճալի հոգիին ողորմելու : Ամենէն առաջ ես կուտամ՝ . բայց ան որ իմ՝ օրինակիս չհետեւիր, արժանի է ամէն դատապարտութիւններու" : Ո՞ր սիրտ պիտի չհամաձայնէր ասանկ հրաւէրքի մը . մանաւանդ որ ո՞վ գիտէր թէ ո՛ր հոգին էր որ այսպէս կըդողէր գերեզմանէն : Տուրքերը առատ եղան . ու Տէցէլ քահանաներուն և դպիրներուն հետ խնդալից խնջոյքի մը նստաւ, որուն ծախքը Յուլիկաւի ողորմելի հոգիին ազատութեանը համար տրուած տուրքերն էին :

Ներողութեանց վաճառականները 1517ին Հագէնօ քաղաքը հաստատեցին իրենց բնակութիւնը : Կօշկակարի մը կինը ընդհանուր գործակալին կարգադրութեամբը տրուած թոյլտուութենէն շահելով՝ իր երկանը կամքին դէմ ներողութեան կոնդակ մը առաւ, ու ոսկի փիօրին մը վճարեց անոր համար : Շատ չանցած կինը մեռաւ . ու էրիկը անոր հոգւոյն հանգստեանը համար պատարագուց տուած չըլլալով՝ ժողովրդապետը ամբաստանեց անոր վըրայով թէ կրօնքը կարհամարհէ, ու Հագէնօյի դատաւորը ատեանի կոչեց զանիկայ : Կօշկակարը իր կնոջը առած ներողութեան թուղթը ծոցը դրաւ, ու ատեանը ելաւ : "Քու կինդ մեռա՞ւ", հարցուց դատաւորը : "Այո՛", պատասխան տուաւ կօշկակարը : "Ի՞նչ ըրիր զանիկայ" . կրկնեց դատաւորը : "Իր մարմինը թաղեցի, ու իր հոգին Աստուծոյ յանձնեցի" . ըսաւ միւսը : "Բայց անոր հոգւոյն փրկութեանը համար պատարագ ընել տուի՞ր" : "Չէ, հարկաւոր չէր . մեռած րոպէին երկինքը գնաց ան" : "Ի՞նչպէս գիտես ատիկայ" : "Ահա անոր վկայութիւնը" ըսաւ այրի մարդը, ու իր ծոցէն հանեց թուղթը : Դատաւորը ժողովրդապետին առջեւը կարդաց զանիկայ՝ թէ աս թուղթը առնող կինը իր մահուանը րոպէին պիտի երթայ ո՛չ քաւարանը, այլ շիտակ երկինքը : "Թէ որ ժողովրդապետը կըպնդէ թէ աստր վրայ պատարագ ընել տալ պէտք է, ըսաւ կօշկակարը, սրբազան հայրն մեր պապ իմ կինս խաբած է. բայց թէ որ կինս խաբուած չէ, ուրեմն ժողովրդապետը զիս խաբելու ետեւէ է”: Աս խօսքին պատասխան տուող չեղաւ, ու ամբաստանեալը թող տրուեցաւ: Ահա ասանկ ճարտարմտութիւնով հասարակութիւնը աս խաբէութիւններէն զիրենք կազատէին:

Օր մը՝ երբոր Տէցէլ Լիփսիայի մէջ կը քարոզէր՝ ու իր քարոզութեանը մէջ քանի մը պատմութիւններ խառնեց որոնց մէկ օրինակը վերը դրինք, համալսարանին աշակերտներէն երկու հոգի սրտմտելով եկեղեցիէն դուրս ելան ըսելով. “Հնար չէ որ այլ եւս մտիկ ընեմք աս վարդապետին ծաղրական ու տղայական առասպելները”: Կըհաստատուի թէ աս աշակերտներուն մէկն էր՝ Կամերարիոս, որ ետքը Մելանկտոնի բարեկամը եղաւ, ու անոր վարքը գրեց:

Բայց ան ատենին բոլոր երիտասարդներուն մէջէն զօրաւոր տպաւորութիւն մը գործեց Տէցէլ Ֆրիդերիկոս Միկոնիոսի վրայ, որ յետ ժամանակաց եղաւ հռչակաւոր Բարեկարգող և պատմագիր Բարեկարգութեան: Միկոնիոս կրօնքին վարժութիւնը ընդունած էր: Իր հայրը՝ որ Ֆըռանկոնացի բարեպաշտ մարդ մըն էր, շատ անգամ կըսէր. “Որդեակ, ստէպ աղօթէ. վասն զի ամէն բան ձրի կըտրուի մեզի միայն Աստուծմէ: Բոլոր աշխարհի մեղքերուն մի միայն գինը Քրիստոսի արիւնն է: Ով որդեակ, թէ որ Քրիստոսի արիւնովը միայն երեք մարդ ըլլային փրկուելու, միայն հաւատա, ու ապահով եղիր որ ան երեքին մէկը դուն պիտի ըլլաս: Փրկիչին պատուական արեանը նախատինք է անոր փրկագործ զօրութեանը վրայ տարակուսիլը”: Այնուհետեւ Գերմանիայի մէջ սկսուած առուտուրին վրայ իր որդին զգուշացընելու յառաջանալով՝ կըսէր, “Հըռովմէական ներողութիւնները ուռկան են ստակ որսալու, ու պարզամիտները խաբելու: Մեղաց թողութիւնը ու յաւիտենական կեանքը ստակով ծախու չեն առնուիր”:

Փրիդերիկոս տասներեք տարեկան ըլլալուն Անապերկի դպրոցը խրկուեցաւ իր ուսմունքները լրացընելու : Շատ չանցած Տէգէլ աս քաղաքը հասաւ, ու երեք ամիս մնաց հոն : Ժողովուրդը խուռն բազմութեամբ կերթար իր քարոզութիւնը լսելու : "Յաւիտենական կեանքը ստանալու ուրիշ միջոցներ չկան, կըգոչէր Տէգէլ որոտաձայն եղանակով մը, բայց եթէ քաւութիւն բարեգործութեամբ. սակայն սանկ քաւութիւնը մարդուս կարողութենէն դուրս է : Իր մի միայն ճարը հռովմէական քահանայապետէն զանիկայ ծախու առնելն է" :

Երբոր Տէգէլ Անապերկէն ելլելու վրայ էր՝ իր բողոքը առաւել ազդու եղաւ. "Շուտով՝ կըսէր սպառնական ձայնով մը, վար պիտի առնեմ աս խաչը, ու գոցեմ երկնից դռները, ու չիջուցանեմ ան շնորհաց արեգակը որ կըճառագայթէ ձեր աչքերուն առջևը" : Անկէ ետև մեղմագոյն եղանակով մը ժողովուրդը յորդորել ուզելով, կըսէր. "Ասիկայ է փրկութեան օրը, ասիկայ է ընդունելի ժամանակը" : Անատենը իր ձայնը բարձրացուցած առատ հանքեր ունեցող ան երկրին բնակիչներուն պոռալով կըսէր, "Անապերկի բնակիչներ, դրամ բերէք. առատասիրտ տուրքով օգնութիւն ըրէք ներողութիւններուն, ու ձեր բոլոր հանքերը ու լեռները զուտ արծաթով պիտի լցուին" : Վերջապէս Զատկի տօնախմբութեանը հրատարակեց որ իր ներողութեան կոնդակները աղքատներուն պիտի տայ ձրի, և Աստուծոյ սիրոյն համար :

Նորահաս Միկոնիոսը ունկնդիրներուն մէջ գտնուելով, աս ձրի շնորհքիս պատեհութիւնը չկորսընցունելու փափաք մը ունեցաւ : "Ողորմելի մեղաւոր մըն եմ ես, ըսաւ Լատինական լեզուով՝ ներողութեանց գործակալներուն, ու կըկարօտիմ ձրի ներողութիւն մը առնելու" : Վաճառականները պատասխան տուին, "Միայն անոնք կրնան Քրիստոսի արդիւնքներուն բաժանորդ ըլլալ, որոնք Եկեղեցիին օգնելու կերկընցունեն ձեռքերնին, այսինքն՝ ուրոնք իրենց տակը կուտան" : "Ուրեմն ի՞նչ կընշանակեն ձրի բաժնելու ան խոստումները որ եկեղեցիներուն դռներուն ու պատերուն վրայ կախուած են" , ըսաւ Միկոնիոս : "Գոնէ դահեկան մը տուր" , ըսին Տէցէլի մարդիկը · պարապ տեղը պատանիին համար իրենց մեծաւորին աղաչելնէն ետքը : "Չեմ կրնար" , ըսաւ Միկոնիոս : "Միայն վեց դենար" , ըսին մէկալները : "Այդչափն ալ չունիմ" , ըսաւ պատանին : Դոմինիկեանները անատենը սկսեցին վախնալ որ պատանին որսալ կուզէր զիրենք : "Մտիկ ըրէ , ըսին , մենք տամք քեզի վեց դենար" : Ասոր վրայ պատանին իր ձայնը վերցուց , ու սրտմտութեամբ ըսաւ անոնց . "Չեմ ուզեր ես ան ներողութիւնները որ գնոյ կառնուին ու կը ծախուին : Թէ որ ուզէի գնել զանոնք , միայն իմ գրքերուս մէկը կըծախէի ու կըգնէի . իմ ուզածս է՝ ձրի , և միայն Աստուծոյ սիրոյն համար ներողութիւն : Աստուծոյ առջևը համար պիտի տաք դուք , որ վեց դենարի համար հոգիի մը փրկութիւնը զանց 'կընէք" : "Ա՜հ , ա՜հ , ըսին , ո՞վ քեզ ղրկեց մեզ որսալու" : "Ոչ մէկը , պատասխանեց պատանին . միայն Աստուծոյ շնորհքը ընդունելու փափաքը զիս յորդորեց այսպիսի մեծ տէրերու առջևը երևալու" : Աս ըսելով թողուց զանոնք ու գնաց :

"Մեծապէս վշտացայ , կըսէ , որ ասանկ առանց ողորմութեան դատարկ ետ ղրկուեցայ : Բայց զգացի որ իմ ներսս Մխիթարիչ մը կար , որ լռութեամբ կազդէր ինծի թէ երկինքը Աստուած մը կայ որ զղջացած հոգիներուն առանց ստակի ու առանց գնոյ ներողութիւն կուտայ , իր Որդւոյն Յիսուս Քրիստոսի համար : Աս մարդիկը որ ձգեցի , Հոգին Սուրբ իմ սրտիս դպաւ : Աչքերէս արցունք մը փլաւ , ու հեծութիւններով և հառաչանքներով այսպէս աղօթեցի առ Տէր . Աստուած իմ , աս մարդիկը չուզեցին թողութիւն տալ իմ մեղքերուս , վասն զի ստակ չունէի հատուցանելու . դուն Տէր , ողորմէ ինծի , ու միայն քու ողորմութեամբդ ներէ զանոնք : Իմ սենեակս մտայ , դրասեղանէս իմ խաչելութիւնս հանեցի, աթոռիս վրայ դրի զանիկայ, ու անոր առջևը ծունկի վրայ եկայ։ Չեմ կրնար աս տեղս նշանակել իմ զգացածս։ Խնդրեցի Աստուծմէ որ ինքը իմ հայրս ըլլայ, ու ինչ որ կուզէ ան ընէ զիս։ Զգացի որ իմ բնութիւնս փոխուեցաւ, նորոգեցաւ ու շրջեցաւ. ու ինչ որ առաջ զիս կըզմայլեցընէր, հիմա ինծի անախորժ եկաւ։ Աստուծոյ հետ ապրիլը ու անոր կամքը կատարելը, իմ խիստ ջերմեռանդ՝ իմ մէկ հատիկ փափաքս եղաւ"։

Այսպէս Տէցէլ ինքը կըպատրաստէր Բարեկարգութիւնը։ Գայթակղեցուցիչ գործերով ճամբայ բացաւ աւելի մաքուր ուսման. ու նորահաս մտքերուն մէջ իր յարուցած ան ազնիւ սրտմտութիւնը ազդու զօրութեամբ երևան պիտի ելլէր օր մը։ Ասիկայ կրնամք իմանալ հետևեալ դիպուածովը։

Սաքսոնացի ազնուական մը Լիփսիայի մէջ Տէցէլի քարոզութիւնը լսեր էր, ու անոր խաբէութիւններովը մեծապէս խռովեր էր։ Ասիկայ գնաց վարդապետին, ու հարցուց անոր թէ արդեօք իշխանութիւն ունի՞ թողութիւն տալ ան մեղքերուն՝ որ ինքը միտքը դրած է գործելու. "Անշուշտ, պատասխան տուաւ Տէցէլ. սրբազան պապէն կատարեալ իշխանութիւն ունիմ այսպէս ընելու"։ "Ուրեմն՝ ըսաւ ազնուականը, իմ թշնամիներուս մէկէն թեթև վրէժխնդրութիւն մը պիտի ընեմ, առանց վնասելու անոր կեանքին։ Թէ որ ինծի ներողութեան գիր մը տաս որ զիս բոլորովին արդարացընէ, տասը ոսկի կուտամ քեզի"։ Տէցէլ քիչ մը դիմացաւ, ու երեսուն ոսկիի կտրեցին իրենց սակարկութիւնը։ Քանի մը օրէն ետև վարդապետը Լիփսիայէն ճամբայ ելաւ։ Ազնուականը իր ծառաներովը ճամբուն վրայ անտառի մը մէջ պահուելով, Տէցէլին վրայ յարձակեցաւ, աղէկ ծեծ մը քաշեց անոր, ու ներողութեանց սնտուկը՝ որ իր հետը կըտանէր, ձեռքէն առաւ։ Տէցէլ աս բռնական յարձակմանս դէմ դատաւորներուն բողոքեց . բայց ազնուականը Տէցէլին ձեռօքը ստորագրուած գիրը ցուցուց , որ առաջուց ապատութիւն շնորհած էր անոր ամէն կերպ պատասխանատուութիւններէ : Կէորգ դուքսը որ առաջ շատ գրգռուած էր աս գործին վրայ , աս գիրը տեսնելուն հրաման ըրաւ որ ամբաստանեալը թող տրուի :

Աս առուտուրը ամէն տեղ ժողովրդոց միտքերը կըշարժէր , ու ամէն տեղ քննութեան տակ ինկած էր : Պալատներուն՝ դպրոցներուն ու մասնաւոր տուներուն մէջ , ինչպէս և իջևաններուն՝ գինետուններուն և բոլոր ժողովատեղիներուն մէջ խօսակցութեան նիւթ եղած էր : Կարծիքները բաժնուած էին . ոմանք կըհաւատային , ոմանք կըբարկանային : Բայց ազգին խելացի մասը զզուելով երես կըդարձընէր ներողութեանց բոլոր ընթացքէն : Աս վարդապետութիւնը այնպէս հակառակ էր թէ Սուրբ Գրքերուն և թէ բարոյականութեան , որ ամէն անոնք՝ որոնք կամ Աստուածաշունչի վրայ տեղեկութիւն և կամ գոնէ բնական լոյս ունէին , արդէն իրենց սրտերուն մէջ դատապարտած էին զանիկայ , ու միայն նշանի մը կըսպասէին յայտնի հակառակելու անոր : Ուրիշ կողմանէ՝ ծաղրածուները ընդարձակ պատճառ մը գտան ծաղրաբանութեան : Ժողովուրդը՝ որ եկեղեցականներուն անկարգ վարքին վրայ այսչափ տարիներէն հետէ զայրացած էր , և որ միայն պատիժին երկիւղովը արտաքին ակնածութեան մէջ մնացած էր , իր բոլոր թշնամութիւնը սկսեց երևցընել , ու ամէն կողմանէ կըլսուէին եկեղեցականները խանդարող արծաթսիրութեան վրայ գանգատներ և երգիծաբանութիւններ :

Եւ ոչ այսչափ միայն , այլ և սկսեցին բանալիներուն զօրութեանը ու ծայրագոյն քահանայապետին իշխանութեանը վրայով հակառակիլ :

“Թէ որ պապը , կըսէին , ապականացու շահի ու սրբոյն Պետրոսի եկեղեցւոյն համար այսչափ հոգիներ կրնայ աղատել քաւարանէն , ինչո՞ւ համար անոնց ամէնը մէկէն չաղատեր անկէց՝ սրբազան կարեկցութիւնով մը , ու ան հոգիներուն անհնարին թշուառութեանը համար ։ Ինչո՞ւ համար տօներ ու տարեդարձներ կըկատարեմք ննջեցելոց համար ։ Ինչո՞ւ համար պապը ետ չդարձըներ , կամ չթողուր ժողովուրդին որ ետ առնէն ննջեցելոց հոգւոց համար հաստատուած տուրքերը և թոշակները , որովհետև ալ հիմա անօգուտ և մեղք ալ է աղօթք ընել անոնց համար՝ որոնց որ ներողութիւնները յաւիտենական ազատութիւն շնորհեցին ։ Ի՞նչ պիտի ըլլայ Աստուծոյ ու պապին աս նոր տեսակ սրբութիւնը , որ ստակի պատճառով անօրէն մարդու մը ու Աստուծոյ թշնամիին իշխանութիւն կուտան քաւարանէն բարեպաշտօն հոգի մը՝ Տէրոջը մէկ սիրելին ազատել . ու իրենք ձրիապէս չեն ազատեր զանիկայ շարժեալ ՚ի սիրոյ , ու անոր անհնարին թշուառութեանը համար" ։

Ներողութեանց վաճառականներուն անտեղի և անվայել ընթացքը ամէն տեղ լուեր էր ։ Կըպատմուէր թէ կառավարներուն՝ որ զիրենք ու իրենց բեռները կըտանէին , իջևանի տէրերուն՝ որոնց բնակարանը կիջնային , կամ ո՛և իցէ մէկու մը՝ որ իրենց կըծառայէր , ներողութեան գիր մը կուտային չորս՝ հինգ՝ կամ անոնց ուզածին չափ հոգիներու փրկութեան համար ։ Այսպէս՝ փրկութեան կոնդակները փոխանակագիրներու կամ թղթէ ստակներու պէս իջևաններուն ու վաճառանոցներուն մէջ կըպտըտէին ։ "Իրենց քարոզներուն սկիզբը՝ մէջը ու վերջը՝ Դրամ բերէէ" . կըսէր հասարակ ժողովուրդը ։

Շնէէպէրկի հանքագործ մը ներողութեանց վաճառողի մը պատասխանելով՝ հարցուց անոր . "Կարտի՞մք հաւատալ ներողութեանց զօրութեանը ու պապին իշխանութեանը վըրայով քու յաճախ զրուցածիդ , ու մտածել որ դանձանակը դահեկան մը ձգելով քաւարանէն հոգի մը կըրնամք ազատել" ։ Ներողութեանց վաճառականը ասոր ասանկ ըլլալը հաստատեց ։ "Ա՜հ , ըսաւ հանքագործը , ի՜նչ *անողորմ մարդ պիտի ըլլայ պապը որ չնչին դահեկանի մը համար ողորմելի հոգի մը այսպէս կըթողու բոցերուն մէջ այսչափ երկար չարչարուելու։ Թէ որ պատրաստ ստակ չունի, քանի մը հարիւր հազար ոսկի թող փոխ առնէ, ու բոլոր հոգիները մէկէն ազատէ։ Մինչև անգամ մենք աղքատ ժողովուրդներս յօժար կամքով կըվճարէինք իրեն թէ՛ գլուխը և թէ շահը"։*

Գերմանիայի ժողովուրդը ձանձրացեր էր աս ամօթալից առուտուրէն որ իրենց մէջը յառաջ կերթար։ Աս Հռովմէական առասպելաբաններուն խաբէութիւնները ալ չէին կրնար տանիլ անոնք։ Եւ սակայն ոչ եպիսկոպոս մը կամ Աստուածաբան մը կըհամարձակէր մատ խառնել անոնց ստութեանը կամ խաբէութեանը մէջ։ Մարդոց հոգիները տարակուսութեան մէջ էին մնացեր. մէկ մէկու կըհարցընէին թէ արդեօք Աստուած զօրաւոր գործիք մը պիտի չհանէ՞ ան գործին համար որ հարկ էր կատարուելու. բայց սանկ մէկը մէկ տեղ մը չէր երևէր։

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԱԿԱՆ *աթոռը նստող պապը ան միջոցին՝ ոչ թէ Բորգիայի պէս մէկն էր՝ այլ Ժ Լևոն, Մեդիչեանց հռչակաւոր գերդաստանէն։ Տաղանդի տէր մարդ էր, անկեղծ, մարդասէր և ներողամիտ։ Իր կենցաղավարութիւնն էր քաղցրաբարոյ, առատաձեռնութիւնը անսահման, ու վարքը՝ լաւագոյն քան թէ իր պալատականներունը. բայց կարդինալ Պալլավիչինի կըխոստովանի թէ բոլորովին անմեղադրելի չէր ան։ Աս պատուական որպիսութիւններուս վրայ աւելցուցեր էր և մեծ իշխանի մը շատ կատարելութիւնները. արհեստներուն և գիտութիւններուն յատկապէս մեծ պաշտպանն էր։ Իտալերէն կատա-*

ԼԵԻՈՆ Ժ

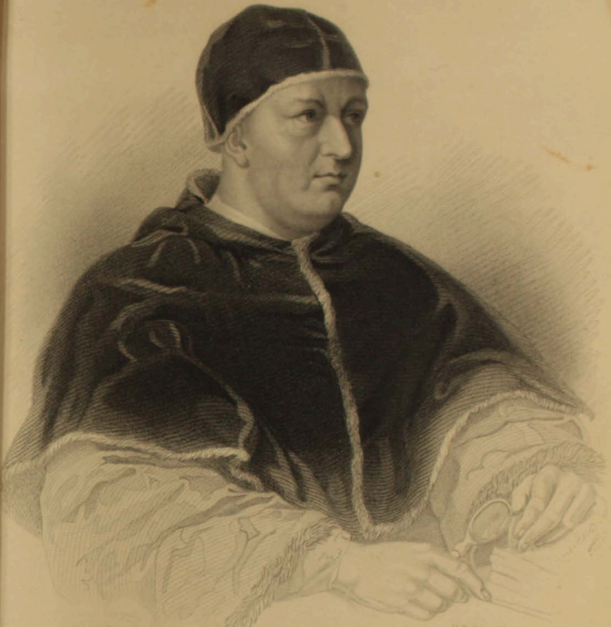

Raphael. H. Robinson.

POPE LEO X.

BLACKIE & SON, GLASGOW, EDINBURGH & LONDON.

*կերգութիւններուն առաջինները իր առջեւը կատարուեցան , ու իր ատենի եղածներուն գրեթէ ամէնն ալ իր ներկայութեանը արժանի եղան : Տարապայման սէր ունէր երաժըշտութեան . իր պալատը նուագարաններու ձայնով ամէն օր կը հնչէր , ու շատ անգամ կը լսուէր որ իր առջեւը երգուած եղանակները իր առանձնութեանը մէջ ձայնով կըկրկնէր : Մեծագործութեան սիրով անխնայ ծախք կընէր խնջոյքներու՝ հրապարակական հանդէսներու՝ թատրոնական խաղարկութիւններու՝ ու պարգև և վարձք բաշխելու : Փառաւորութեան և հեշտութեան կողմանէ պալատ մը չկար որ ծայրագոյն քահանայապետին պալատէն գերազանց ըլլայ . բայց կրօնական զգացումը անանկ բան մըն էր , որուն Լեոն ամենեւին տեղեկութիւն չունէր : “Այնպիսի զմայլելի կենցաղավարութիւն մը ունէր , կըսէ Սարփի , որ կատարեալ մարդ եղած պիտի ըլլար , թէ որ կրօնական բաներու մէջ քիչ մը գիտութիւն՝ ու բարեպաշտութեան քիչ մը աւելի հակամիտութիւն ունենար . բայց աս բաներուն վրայ ամենեւին զինքը չէր նեղացըներ” * :*

Լեոն մեծ կարօտութիւն ունէր ստակի , վասն զի անչափ ծախք ունէր : Իր առատաձեռնութենէն պահանջուածներուն բոլորը պիտի կատարէր , ամէն օր ժողովրդոց ցրուած քսակը ոսկիով պիտի լեցըներ , Վատիկան պալատին անառակ խաղերուն համար պէտք եղածը տալու էր , իր ազգականներուն ու պալատականներուն ամէն օրուան պահանջմունքները գոհ պիտի ընէր՝ որոնք հեշտասիրութեան անձնատուր եղած էին , իր քրոջը օժիտը պիտի տար՝ որ Ը. Իննովկենտիոս պապին բնական որդւոյն Կիբո իշխանին հետ ամուսնացեր էր , ու գրականութեան , արհեստներու և զբօսանքներու վրայ իր ունեցած ախորժակին բոլոր ծախքերը պիտի քաշէր : Իր հօրեղբօրորդին Պուչչի կարդինալը՝ որ նոյնչափ վարպետ էր ստակ դիզելու որչափ որ Լեոն շռայլ էր մախելու, խրատեց զինքը որ ներողութեանց միջոցովը ստակ ժողվէ: Այն որոյ պապը ընդհանուր ներողութեան կոնդակ մը հրատարակեց, որուն արդիւնքը բաւ պիտի յատկանայ եկեղեցական մեծագործութեան հրաշագեղ արձանին՝ սրբոյն Պետրոսի եկեղեցւոյն շինութեանը: 1517ին Նոյեմբեր ամսուն մէջ Հռովմ գրուած նամակով մը որ կնքուած էր ձկնորսի նշանով՝ որն որ Լեոն կըգործածէր իբրև յաջորդ Պետրոսի, Ներողութեանց իր Գործակալէն խնդրեց 147 ոսկի տուգանք, որ Լիվիոս հին Հռովմայեցի պատմիչին երեսուն և երրորդ գրքին ձեռագրին հատուածնէ: Գերմանացւոց ազգէն անիրաւութեամբ իր ժողված ստակին գործածութիւններուն ամենէն աղէկը անտարակոյս ասիկայ էր: Բայց ի՞նչ օտարոտի բան է քաւարանէն հոգիներ ազատել, որ անոնց գնովը Հռովմայեցւոց պատերազմներուն ձեռագիր պատմութիւնը ծախու առնէ:

---

* Sarpi, Conc. de Trente, p. 4.--Սարփի, Պատ. Տրէտ. Ժող. Եր. 4 :

Աս սոյն ատենս Գերմանիայի մէջ երիտասարդ իշխան մը կար, որ շատ կերպերով կըհամեմատէր Ժ Լեոնի. ասիկայ էր Ալպէրտ՝ Բրանտէպուրկի Յովակիմ կայսրընտրին փոքր եղբայրը: Աս երիտասարդը քսանըչորս տարու ըլլալուն՝ Մայնցի և Մակտէպուրկի արքեպիսկոպոս և կայսրընտիր եղեր էր, ու երկու տարիէն ետև կարդինալութիւն առեր էր: Ալպէրտ ոչ ան առաքինութիւնները և ոչ ան մոլութիւնները ունէր որ շատ անգամ եկեղեցւոյ նախապատիւ անձերուն վրայ կըտեսնուին: Երիտասարդ՝ փոփոխամիտ և աշխարհասէր ըլլալով, բայց ոչ զուրկ ազնիւ գաղափարներէ, Հռովմէական կրօնքին խաբէութիւններուն շատերը յայտնապէս կըտեսնէր, ու իր բոլորտիքը շրջապատած կոյր նախանձաւոր վարդապետները փոյթ չէր ընէր: Իր անաչառութիւնը զինքը հակամիտեց գոնէ ըստ մասին խոստովանիլ Աւետարանի բարեկամներուն պահանջածին արդարութիւնը: Իր սրտին գաղտնիքներուն մէջ մեծ հակառակութիւն չունէր Լուտերին: Կապիտոն՝ երևելի Բարեկարգողներուն մէկը՝ երկար ժամանակ, իր մատրանապետը, իր խորհրդականը և իր սերտ մտերիմն էր, ու անպակաս անոր քարոզութիւնը մտիկ ընելու կերթար: "Աւետարանը չէր անարգեր, կըսէ Կապիտոն, ընդհակառակն մեծապէս կը յարգէր զանիկայ. ու երկար ժամանակ արգիլեց վարդապետները Լուտերի վրայ յարձակելէն": Բայց կըկամէր որ Լուտեր վէճին ընտրութիւնը իրեն չձգէ, ու ստորին եկեղեցականաց մոլութիւնները ու անոնց սխալ վարդապետութիւնները յայտնելուն՝ զգուշ կենայ որ եպիսկոպոսներուն և իշխաններուն պակսութիւնները երևան չհանէ: Ամէն բանէ աւելի կը վախնար որ վէճին մէջ իր անունը առաջ չձգուի: "Նայէ, կըսէր Կապիտոն Լուտերին, նայէ Քրիստոսի և առաքեալներուն օրինակին, որոնք յանդիմանեցին փարիսեցիները՝ ու Կորնթոսի եկեղեցւոյն ազգապիղծ անձերը, բայց անունները չյիշեցին: Չես գիտեր դուն եպիսկոպոսներուն սրտէն անցածը. կարելի է որ քու մտածածէդ աւելի բարի ըլլան անոնք": Այսպէս Ալպերտի անձնասիրութիւնը ու երկիւղները՝ ետ ձգեցին զինքը Բարեկարգութեան մէջ խառնուելէն. բայց առաւել ևս արգելք եղաւ իրեն իր չնչին և անփոյթ ոգին: Քաղցրաբարոյ, նրբամիտ՝ բարեկազմ, առատաձեռն և շռայլ բնութեան տէր ըլլալով, և իր հաճութիւնը փափկալից սեղաններու՝ մեծածախս կազմութիւններու՝ հոյակապ տուներու՝ անառակ հետամտութիւններու և ուսումնական ընկերութիւններու մատուցանելով, աս երիտասարդ արքեպիսկոպոսը և կայսրընտիրը Գերմանիայի մէջ նոյնն էր ինչ որ Լեոն Հռովմայ մէջ էր: Իր պալատը ան տէրութեան մէջ ամենէն փառաւոր պալատներէն մէկն էր: Ճշմարտութեան ինչ ճառագայթներ որ իր հոգւոյն ծագելու ըլլային, պատրաստ էր ինքը բոլորը մէկէն զոհ ընել հեշտութեան և փառաւորութեան: Ու սակայն մինչև վերջը իր վրայ կըտեսնուէր երբեմն չարին ընդդիմութիւն մը ու բարիին հակամիտութիւն. և՛երբեմն կը ցուցընէր բարեխառնութեան և անաչառութեան նշաններ:

Ալպերտ Լեոնի պէս ստակի կարօտ էր: Աւկսպուրկի քանի մը հարուստ վաճառականներ՝ որ Ֆուգէր կըսուէին, փոխ ստակ տուած էին իրեն, և հիմա ինքը պարտաւորեալ էր իր պարտքը վճարելու. ասկէց զատ՝ թէպէտ և երկու արքեպիսկոպոսութիւն և մէկ եպիսկոպոսութիւն ձեռք անցուցեր էր, բայց իր (Pallium) փալլիու—մին գինը Հռոմ հատուցանելու բաւականութիւն չունէր: Աս զարդը ճերմակ բեհեզէ շինուած վրան սև խաչերով՝ ու պապէն օրհնուած, որ սովորութիւն ունէր արքեպիսկոպոսներուն խրկել զանիկայ իբրև նշան իրենց իրաւասութեանը, 26,000, կամ ինչպէս ոմանք կըսեն՝ 30,000 ֆիօրինի կըլլար անոնց: Բոլորովին բնական էր որ՝ Ալպերտ ստակ ձեռք ձգելու համար նոյն միջոցներուն դիմելու հոգ տանէր ինչպէս իր գլխաւորը: Վասն որոյ խնդրեց պապէն որ բոլոր ներողութեանց մենավաճառութիւնը, կամ ինչպէս որ Հռոմայ մէջ կըսեն՝ “Գերմանացւոց մեղքերուն մենավաճառութիւնը” իր ձեռքը տայ:

Իսկ Պապերը աս գործը թէպէտ երբեմն ուրիշներուն կը ծախէին, բայց երբեմն ալ իրենց ձեռքը կը պահէին զանիկայ: Ուստի Ալպերտ յետոյ առաջարկեց Լեոնին որ կէսը իրեն տայ. ու Լեոն աս սակարկութիւնը ընդունելուն պահանջեց որ իր փալլիու—մին գինը անմիջապէս հատուցանէ: Անատենը Ալպերտ որ աս պարտքը հատուցանելու միջոցներուն համար իր յոյսը միշտ ներողութեանց վրայ դրած էր, վերստին Ֆուգէրներուն դիմեց. անոնք ալ խորհելով որ ասիկայ ապահով առուտուր մըն է, քանի մը պայմաններով անոր ուզած փոխը տուին, ու աս մեծ գործին մէջ արկղապետ դրուեցան: Ասոնք աս ատենս շատ իշխաններու սեղանաւորներն էին, ու ետքը իրենց ըրած ծառայութիւններուն համար կոմսեր եղան:

Պապը ու արքեպիսկոպոսը՝ Գերմանիայի դիւրահաւան *հոգիներուն աւարը հիմա իրենց մէջը բաժնած ըլլալով, հարկաւոր էր գործը յառաջ տանիլ ու գտնել մէկը որ անիկայ արդիւնաւոր ընելու յանձնառու ըլլայ : Առաջ Ֆրանչիսկեաններուն առաջարկուեցաւ ան, ու անոնց վերատեսուչը աս գործին մէջ ընկերացաւ Ալպերտին : Բայց Ֆրանչիսկեանները չէին ուզեր մտնել աս գործին մէջ, որ արդէն բարեմիտ ժողովրդոց մէջը գէշ համբաւ ունեցեր էր : Օգոստինեան միաբանները որ ուրիշ կրօնական կարգերէն աւելի լուսաւորեալ էին, առաւել ևս անփոյթ էին ձեռնամուխ ըլլալ անոր : Սակայն Ֆրանչիսկեանները կըվախնային բարկացընելու զպապը, որ շատ ատեն չէր իրենց Ֆօրլի մեծաւորին կարդինալութեան գլխարկ մը խրկեր էր՝ որ 30000 ֆիօրինի եղեր էր աս չքաւոր մուրացկան կարգին : Մասն որոյ վերատեսուչը խոհեմութիւն համարեցաւ ուղղակի չմերժել ան առաջարկութիւնը. այլ բազմատեսակ դժուարութիւններ հանեց Ալպերտի առջին : Ասանկով անոնք ամենեքին չկրցան միաբանիլ, ու Ալպերտ մեծ ուրախութեամբ ընդունեց վերատեսուչին կողմանէ եղած առաջարկութիւնը թէ գործին առանձին հոգը իր վրան առնէ : Դանք որ Դոմինիկեանները իրենց կողմանէ կըբաղձային որ ան նոր բացուելու մեծաշահ առուտուրին մէջ բաժին մը ունենան իրենք : Տէցէլ արդէն երեւելի ըլլալով ասանկ բաներու մէջ՝ աճապարեց Մայնց երթալ, ու իր ծառայութիւնները առաջարկեց կայսրընտրին : Իր առաջարկութիւնը ընդունուեցաւ, և այսպէս աս բոլոր առուտուրը իր կարգին ձեռքը անցաւ :*

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ.

ԱՌԱՋԻՆ *անգամը որ Լուտեր Տէցէլին վրայով լսեց խօսուիլ, որչափ որ տեղեկացած ենք, 1516 ամին էր, որ* ատեն ինքը Լուտեր Կրիմմա էր՝ ու վանքերուն իր այցելութիւնը ընելու կըսկսէր։ Մէկը եկաւ ու պատմեց Ստաուպիցին՝ որ տակաւին Լուտերի հետն էր, թէ Տեցէլ անուն ներողութեանց վաճառական մը Վուրցէնի մէջ մեծ աղաղակ կը յարուցանէ. անոր անտեղի խօսքերուն մէկ քանիները զրուցելուն՝ Լուտերի կիրքը շարժեցաւ, ու ըսաւ. “Աստուծոյ կամօքը պիտի ծակեմ ես անոր թմբուկը”։

Տեցէլ երբոր դարձաւ Պէռլինէն՝ ուր որ խիստ բարեկամաբար ընդունուէր էր Յովակիմ կայսրընտրէն՝ ներողութեանց ընդհանուր մենավաճառին եղբօրմէն, իր բնակութիւնը Յուտերբոք հաստատեց։ Ստաուպից Փրիդերիկոս կայսրընտրին իր վրայ հաստատած վստահութենէն շահելով, շատ անգամ իմացուցեր էր անոր ներողութեանց չարաչար կիրառութիւնը, ու հաւաքողներուն ամօթալից ընթացքը։ Սաքսոնիայի իշխանները սրտմտելով աս անարգ առուտուրիս վրայ, արգիլեցին Տեցէլին իրենց երկիրները մտնելու։ Վասն որոյ պարտաւորեցաւ մնալ իր պաշտպանին Մակտէպուրկի արքեպիսկոպոսին վիճակին մէջ. բայց որչափ որ կրնար մօտեցաւ Սաքսոնիայի. զորօրինակ Յուտերբոք եղած ատենը միայն չորս մղոն հեռի էր Վիդդեմպէրկէն։ “Աս քաջ որսորդը՝ ըսաւ Լուտեր, որուն գործն է դրամ որսալ, այնքան վարպետութիւն բանեցուց իր գործին մէջ որ ստակը ամէն մարդու քսակէն սկսեց ցաթկել, ու իր սնտուկը լինալ”։ Ժողովուրդը խուռն բազմութեամբ Վիդդեմպէրկէն կերթար Յուտերբոք ներողութեանց վաճառանոցը։

Լուտեր աս ատենս Եկեղեցիին ու պապին վրայ տակաւին կատարեալ ակնածութիւն ունէր։ “Ան ատենը ես, կըսէ, ամենայիմար վարդապետ մը ու պապադաւան մըն էի. հռովմէական վարդապետութիւններուն մէջ այնպէս մոլորած ու ընկղմած էի, որ յօժարութեամբ կըկամէի օգնել ո՛ և իցէ մէկու մը սպանմանը որ կը յանդգնէր պապին հնազանդելու ամենափոքր գործէ մը հրաժարիլ։ Ճշմարիտ Սաւուղ մըն էի, ինչպէս որ տակաւին շատերը կան անանկ"։ Բայց նոյն ատենը իր սիրտը պատրաստ էր բողոքելու ճշմարտութեան վրայ՝ որչափ որ ինքը կիմանար ան, ու ան բանին դէմ՝ ինչ որ իր դատողութեամբը կըգտնէր թէ մոլորութիւն է։ "Երիտասարդ վարդապետ մըն էի, կըսէ, դարբնոցէն նոր ելած, Տէրոջը Բանովը հրավառ և ուրախ"։

Լուտեր օր մը Վիդդէմպէրկի մէջ խոստովանարանն էր․ աս քաղքին բնակիչներէն շատերը կարգաւ իրեն ներկայացան, ու կըխոստովանէին թէ յանցաւոր են մեծամեծ անկարգութիւններով։ Շնութիւն, անառակութիւն, վաշխառութիւն, անիրաւ շահեր․ ահա ասանկ բաներու վրայ մարդիկ կուգային խօսիլ Աստուծոյ Բանին պաշտօնեային, որ մէկ օր մը համար պիտի տար անոնց հոգիներուն համար։ Յանդիմանեց, սաստեց, ու խրատեց․ բայց Ինչպէս զարմացաւ, երբոր ատոնք պատասխան տուին թէ միտք չունին իրենց մեղքերէն ետ կենալու։ Բարեպաշտօն վարդապետը զարհուրելով ասոր վրայ՝ յայտնեց, թէ որովհետև չեն խոստանար իրենց վարքը փոխել, չկամիր անոնց արձակում տալ։ Անատենը աս ողորմելի արարածները իրենց ներողութեան թղթերը յառաջ բերելով սկըսեցին բողոքել․ ցուցուցին զանոնք, ու անոնց զօրութիւնը հաստատեցին։ Բայց Լուտեր պատասխան տուաւ թէ իրեն փոյթ չէ անոնց թղթերը, ու ըսաւ․ "Թէ որ ձեր չար ճամբաներէն չէք դառնար, ամէնքնիդ ալ կըկորնչիք"։ Աղաղակեցին ասոր դէմ, ու նորէն աղաչեցին արձակում տալ իրենց, բայց վարդապետը անշարժ կեցաւ․ "Պէտք է որ, ըսաւ, դադարին չարագործութենէ, ու սորվին բարի ընել․ ապա թէ ոչ՝ արձակում չկայ։ Զգուշացէք ականջ դնելու ներողութեանց վաճառականներուն․ լաւագոյն բաներ ունիք դուք ընել՝ քան թէ գնել աս անառակութիւնները, որ չնչին դահեկանի մը համար ձեզի կառաջարկեն"։

Վիդդէմպէրկի աս բնակիչները մեծապէս շփոթուած իսկ և իսկ դարձան Տէցէլին, ու պատմեցին անոր թէ Օգոստինեան միաբան մը իր թղթերը արհամարհեց ։ Տեցէլ աս լուրին վրայ բարկութեամբ սկսեց մռնչել ։ Ամպիոնը ելաւ, նախատինք և անէծք թափեց, ու ժողովուրդը աւելի վախցընելու համար մեծ հրապարակին մէջ քանի մը անգամ կրակ վառել տուաւ ու հրատարակեց թէ ինքը հրաման ունի պապէն այրելու ան հերետիկոսները, որ կըյանդգնին հակառակիլ իր սրբազնագոյն ներողութիւններուն ։

Ահա ան դիպուածը որ Բարեկարգութեան ոչ եթէ պատճառն էր այլ առաջին առիթը ։ Հովիւ մը երբ որ կըտեսնէ թէ իր ոչխարները ճամբայ մը կերթան որ իրենց կորստեանը պիտի տանի զիրենք, կըջանայ անկէց դուրս հանել զանոնք ։ Տակաւին ինքը միտք չունի Եկեղեցին ու աշխարհը բարեկարգելու ։ Տեսաւ Հռովմը ու անոր վատթարութիւնը, բայց չվերցըներ զինքը Հռովմայ դէմ ։ Գիտէ ընտրել ան չար կիրառութիւններուն մէկ քանիները՝ որոնց տակը կըհեծէ Քրիստոնէութիւնը, բայց խորհուրդ մը չունի շտկելու զանոնք ։ Չբաղձար բարեկարգողի տեղ դնել ինքզինքը ։ Չունի աւելի գաղափար մը Եկեղեցին բարեկարգելու, քան որչափ իր դարձի գալուն վրայ ունէր ։ Աստուած էր որ կամեցաւ Բարեկարգութիւնը, ու Լուտերը անոր կատարմանը գործիք ըլլալը. ու Աստուած էր որ կը կամէր Լուտերի ձեռօք նոյն դեղը մատուցանել Քրիստոնէութեան թշուառութեանը, որուն զօրութիւնը փորձուած էր Լուտերի անձին թշուառութիւնը վերցընելովը ։ Իրեն որոշուած շրջանին մէջ ինքը հանդարտ կըմնայ, իր Տէրոջը սահմանած տեղը միայն պըտըտելով ։ Քանզի Վիդդէմպէրկի մէջ իբրև վարժապետ՝ քարոզիչ և հովիւ իր պարտաւորութիւնները կըկատարէ. և տաճարին մէջը նստած է, ուր որ կուգան իր եկեղեցիին անդամները իրենց սրտերը անոր բանալու ։ Եւ ահա հոն ան ասպարէզին վրայ չարը իր վրան կըյարձակի, ու մոլորութիւնը զինքը կը փնտռէ ։ Կուզեն արգիլել զինքը իր պարտաւորութիւնը կատարելէն. և իր խիղճը՝ Աստուծոյ Բանին կապուած, կորթըննայ ։ Աստուած չէ՞ որ կըկոչէ զինքը դէմ կենալու ․ ուրեմն ընդդիմութիւնը պարտաւորութիւն մըն է , վասն որոյ՝ և իրաւունք է ․ պարտի խօսիլ ։ Ասանկ կարգադրեցան աս դիպուածները միայն Աստուծմով՝ որ վճռեր էր հանքագործի մը որդւոյն ձեռքովը Քրիստոնէութիւնը նորոգել , ու եկեղեցիին թիւրեալ վարդապետութիւնը իր հալոցին մէջ զտել ։

Լուտեր Աստուծոյ ճշմարտութեանը հնազանդութիւնովը ու մարդուն սիրովը միօրինակ շարժելով՝ ամպիոնը ելաւ ։ Քաղցրութեամբ զգուշացոյց իր ունկնդիրները ։ Բայց իր իշխանը քանի մը յատուկ ներողութիւններ ընդուներ էր պապէն՝ Վիդդէմպէրկի բերդին մէջը շինած եկեղեցւոյն համար ․ ուստի Տէցէլին ներողութեանցը զարնելու հարուածներուն մէկ քանիները դիւրութեամբ կըրնային իյնալ կայսրընտրին առած ներողութիւններուն վրայ ։ Սակայն ասիկայ բան մը չէ ․ Լուտեր իր վրայ գալու նախատինքը ոչինչ կըհամարի ․ թէ որ մարդու հաճելի ըլլալ ուզէր , Քրիստոսի ծառայ պիտի չըլլար* ։

“Մէկը չկրնար ցուցընել Սուրբ Գրքերէն թէ Աստուծոյ արդարութիւնը տոյժ մը կամ հատուցում մը կը խնդրէ մեղաւորէն ․ ըսաւ Աստուծոյ Բանին հաւատարիմ պաշտօնեայն՝ Վիդդէմպէրկի ժողովուրդին ։ Անի միայն պարտաւորութիւնը որ անոր վրայ կըդնէ՝ ճշմարիտ զըղջում մը , սրտի անկեղծ փոփոխութիւն մը , Քրիստոսի խաչը առնելու ու բարեգործութեան ջանալու առաջադրութիւն մըն է ։ Մեծապէս կըսխալիմք թէ որ մենք մեզմէ փնտռեմք մեր մեղքերուն համար Աստուծոյ արդարութիւնը բաւականացընել , վասն զի Աստուած միայն ձրիապէս կըներէ զանոնք անգին շնորհքով մը ։

“Քրիստոնէական Եկեղեցին իրաւ մեղաւորէն բան մը կըպահանջէ , և հարկաւ իր պահանջածը կրնայ թողուլ ․

---

* Գաղ․ ա․ 10 ։

բայց սա է բոլորը ։ Եւ դարձեալ՝ Եկեղեցին աս ներողութիւնները միայն թոյլ տրուած են ծոյլ և անկատար քրիստոնեաներուն համար, որոնք ինքզինքնին բարի գործերու մէջ նախանձաւորութեամբ չեն գործածեր․ վասն զի անոնք սրբութեան չեն շարժեր զմարդ, այլ ամէն մէկը իր նուաստութեանը ու անկատարութեանը մէջ կըթողուն” ։

Այնուհետև անցնելով ան պատճառանքներուն որոնցմով ներողութիւնները կըհրատարակուէին, շարունակեց ըսել․ “Շատ աղէկ է Աստուծոյ սիրովը ողորմութիւն տալ սրբոյն Պետրոսի եկեղեցւոյն շինութեանը համար, քան թէ ասանկ ուխտաւորութիւններով ներողութիւններ գնել։ Բայց պիտի ըսէք՝ Ուրեմն չգնե՞նք զանոնք ։ Ես արդէն ըսի, ու վերստին կըսեմ․ իմ խրատս է՝ որ մէկը չգնէ։ Ձգեցէք զանոնք թմրած քրիստոնեաներուն, բայց դուք զձեզ հեռի պահեցէք անանկներէն ։ Հաւատարիմները պէտք է դարձունել ներողութիւններէն, ու յորդորել իրենց զանցառութեան ձգած գործերը կատարելու” ։

Վերջը իր թշնամիներուն վրայ դարձընելով խօսքը, Լուտեր այսպէս վերջացուց քարոզը ։ “Եւ թէ որ ոմանք աղաղակեն թէ ես հերետիկոս եմ, (որովհետև իմ քարոզած ճշմարտութիւնս վնասակար է անոնց սնտուկին,) ինծի փոյթ չէ անոնց աղաղակը ։ Անոնք մութ և հիւանդոտ մըտքով մարդիկ են՝ որոնք բնաւ չզգացին Աստուծոյ Բանին ճշմարտութիւնները, բնաւ չկարդացին քրիստոնէական վարդապետութիւնները, բնաւ չհասկըցան ևս բուն իրենց վարժապետները, ու կըփտին իրենց ընդունայն կարծեացը հնոտի հանդերձներուն մէջ թաղուած ։ Բայց Աստուած անոնց ու մեզի ուղիղ միտք շնորհէ․ Ամէն” ։ Ասիկայ ըսելով վարդապետը իջաւ ամպիոնէն, աս աներկիւղ ատենախօսութեամբս բոլորովին զգածեալ ձգելով իր ունկնդիրները ։

Աս քարոզը տպագրեցաւ, ու բոլոր ընթերցողներուն վրայ խորին տպաւորութիւն մը գործեց ։ Տեցել պատասխանեց անոր, ու Լուտեր կրկին պատասխան տուաւ․ բայց աս վիճաբանութիւնը եղաւ յետ ժամանակաց, 1518ին ։

Ամենայն Սրբոց տօնախմբութիւնը կըմօտենար. ու աս առենիս քանի մը ժամանակագիրները դիպուած մը կը պատմեն՝ որ թէ և կարևորութիւն մը չունի ալ նէ աս թուականիս պատմութեանը, կրնայ տակաւին ծառայել զանիկայ բացայայտելու : Աս դիպուածն է կայսրընտրին մէկ երազը, որն որ արժան կըսեպեմք աս տեղս պատմել. քանզի թէպէտև կարելի է թէ անիկայ պատմողները քանի մը պարագաներ աւելցուցած ըլլան. բայց իր գլխաւոր մասերը անտարակոյս ճշմարիտ են :

Սաքսոնիայի Փրիդերիկոս կայսրընտիրը անատենը իր Շվէյնիցի բերդն էր՝ կըսեն ժամանակագիրները, Վիդգէմպէրկէն վեց մղոն հեռի : Հոկտեմբերի 31ին առաւօտուն իր եղբօրը Յովհաննէս դքսին հետ՝ (որ անատենը իր հետը իշխանութիւն կըվարէր, ու իր մահուանէն ետև առանձին թագաւորեց,) ու իր ատենադպրին հետ ըլլալով, կայսրընտիրը ըսաւ դուքսին.

“Եղբայր, քեզի երազ մը պիտի պատմեմ որ աս գիշեր տեսայ, որուն նշանակութիւնը գիտնալու շատ կըցանկամ: Այնպէս խորին տպաւորուած է ան իմ մտքիս մէջ, որ եթէ հազար տարի ապրելու ըլլամ պիտի չմոռնամ զանիկայ, վասն զի երեք անգամ տեսայ, ու ամէն մէկ անգամին մէկ մէկ նոր պարագաներով”:

Յովհաննէս Դուքս. “Աղէ՞կ երազ է եթէ գէշ”:

Կայսրընտիր. “Չեմ գիտեր. Աստուած գիտէ”:

Յովհաննէս Դուքս. “Դուն զքեզ անհանգիստ մի ըներ անոր վրայ. պատմէ անիկայ ինծի”:

Կայսրընտիր. “Երեկ իրիկուն պառկելու երթալով յոգնած ու սրտաբեկած, իմ աղօթքս ընելուս պէս քունս տարաւ, ու երկու ու կէս ժամ հանգիստ քնացայ: Ետքը արթնցայ, ու մինչև կէս գիշեր բազմակերպ խորհուրդներով անհանգիստ եղայ: Կըմտածէի թէ Ամենայն Սրբոց տօնախմբութիւնը ինչպէս կատարեմ. քաւարանի խղճալի հոգիներուն համար աղօթեցի, ու խնդրեցի Աստուծմէ որ զիս՝ իմ խորհրդականներս ունաև իմ ժողովուրդս ճըշմարտութեան առաջնորդէ : Վերստին քնացայ, ու անատենը երազիս մէջ տեսայ որ Ամենակարողն Աստուած վարդապետ մը խրկեց ինծի, որ Պօղոս առաքելոյն ճշմարիտ որդին էր : Բոլոր սուրբերը անոր հետն էին՝ Աստուծոյ հըրամանովը, որ վարդապետին վրայով վկայութիւն տան ինծի, ու իմացընեն թէ խաբէական գիտաւորութիւնով եկած չէր ան, հապա անոր բոլոր ըրածը Աստուծոյ կամացը համեմատ էր : Նոյն ատենը խնդրեցին ինծմէ որ բարեհաճիմ թոյլ տալ անոր Վիդդէմպէրկի բերդին եկեղեցւոյն դրանը վրայ բան մը գրել. աս խնդիրը ատենադպրին բերնովը շնորհեցի : Ասոր վրայ վարդապետը գնաց ու սկսեց գրել, բայց անանկ մեծ գրերով որ Շվէյնիցէն կրնայի կարդալ իր գրածը : Իր գործածած գրիչը այնչափ երկայն էր՝ որ անոր ծայրը մինչև Հռոմ հասաւ, հոն բազմած առիւծի * մը ականջները վիրաւորեց, ու պապին գլխու երեքպատկեալ թագը շարժեց : Բոլոր կարդինալները ու իշխանները արտորնօք վազելով ջանացին բռնել թագը : Մնացեալներուն հետը դուն ու ես ալ՝ եղբայր, ջանացինք օգնել անոր : Իմ թևս երկընցուցի, բայց ան նոյն րոպէին արթընցայ թևս երկընցուցած, մեծ շփոթութեան մէջ ինկած, ու խիստ սրտմտած ան վարդապետին՝ որ անանկ տմարդութեամբ բռներ էր իր գրիչը : Քիչ մը ինքըզինքիս եկայ. —միայն երազ է եղեր տեսածս :

Բայց տակաւին կէս քունն էի, ու կրկին իմ աչքերս գոցեցի, և ահա երազս շարունակեցաւ : Առիւծը տակաւին անհանգստութիւն կրելով ան գրիչէն՝ իր բոլոր զօրութիւնովը սկսեց մռնչել, անանկ որ բոլոր Հռոմ քաղաքը ու կայսրութեան բովանդակ վիճակները վազեցին իմանալ թէ ինչ է բանը : Պապը հրաման ըրաւ մեզի որ ան

---

* Ան ժամանակի պապին անունն էր Leon, որ կը նշանակէ առիւծ :

վարդապետը զսպենք, և յատկապէս ինծի ուղղեց իր խօսքը, վասն զի իմ երկրիս մէջ կըբնակէր ան ։ Նորէն արթընցայ . "Հայր մեր" մը ըսի ։ Աղաչեցի Աստուծոյ որ սրբազան հայրը պահպանէ, ու ետքը նորէն քնացայ ։

"Անատենը տեսայ որ Տէրութեան բոլոր իշխանները, ու անոնց հետ դուն և ես, բազմութեամբ Հռովմ կերթայինք, ու իրարու ետևէ կըջանայինք աս գրիչը կոտրել . բայց մենք որչափ որ կաշխատէինք՝ ան այնչափ կըպնդանար, ու անանկ կըդիմանար որ կարծես թէ երկըթէ շինուած էր . վերջապէս յոգնեցանք մնացինք ։ Անատենը վարդապետին հարցուցի (վասն զի ինծի կըթուէր որ երբեմն Հռովմ և երբեմն Վիդդէմպէրկ էի,) թէ ո՞ւր գտաւ ինքը ան գրիչը, և ինչո՞ւ համար այնպէս զօրաւոր է ան ։ "Աս գրիչը, պատասխան տուաւ, ատենով Պոհեմիայի սագի* մը թևինն էր, հարիւր տարեկան ։ Աս իմ հին վարժապետներուս մէկէն ընդունեցի զանիկայ . անոր զօրութիւնը աս է որ մարդ չկրնար հանել անոր միջուկը, ու ես ինքնս ալ զարմացած եմ ասոր վրայ" ։—Մէյմալ յանկարծ ձայն մը լսեցի . վարդապետին երկայն գրիչէն ուրիշ շատ գրիչներ ելան ։ Երրորդ անգամ արթընցայ, և ահա առաւօտ էր" ։

Յովհաննէս Դուքս . "Պարոն ատենադպիր, ի՞նչ կըսես հրամանքդ ։ Երանի թէ Յովսէփ մը կամ Դանիէլ մը ըլլար հոս, Աստուծմէ լուսաւորուած" ։

Ատենադպիր . Վեհափառ տէրը, գիտէք հասարակաց ան առածը, թէ օրիորդներուն՝ ուսման հետևողներուն ու մեծ իշխաններուն երազները ընդհանրապէս գաղտնի նշանակութիւն մը ունին ։ Բայց մենք ասոր նշանակութիւնը ատեն մը պիտի չիմանամք, մինչև որ անով նշանակուած բաները պատահին ։ Վասն որոյ անոր կատարումը Աստուծոյ յանձնեցէք, ու անիկայ անոր ձեռքը ձգեցէք" ։

---

* Լուտերէն հարիւր տարի չափ առաջ Պոհեմիոյ մէջ ծագեցաւ Յովհաննէս Հուս, որ ճշմարտութեան համար նահատակուեցաւ ։ Իր անունը Հուս՝ կընշանակէ սագ ։

Յովհաննէս Դուքս. "Կըմիաբանիմ քեզի՝ պարո՛ն ատենադպիր. չվայլեր որ մեր մտքերը ամբոխեմք ասոր նշանակութեանը վրայ ։ Աստուած բոլորը իր փառքին պիտի դարձընէ" ։

Կայսրընտիր. "Աստուած իր ողորմութիւնովը այնպէս ընէ ։ Բայց ես բնաւ չպիտի մոռնամ աս երազը ։ Մ՝էկ մեկնութիւն մը մտածեցի, . . . բայց անիկայ ինծի համար կը պահեմ ։ Ժամանակը գուցէ պիտի ցուցընէ թէ արդեօք շիտակ իմացած եմ անիկայ" ։

Այսպէս էր ան խօսակցութիւնը՝ ինտոր որ պատմագիրները կըվկայեն, որ պատահեցաւ Հոկտեմբերի 31ին՝ Շվէյնիցի մէջ ։ Նայինք որ նոյն աւուր իրիկունը Վիդդէմպէրկի մէջ ինչ պատահեցաւ ։ Հիմա կըդառնամք պատմութեան ստուգագոյն մասին ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

ԼՈՒՏԵՐԻ խօսքերը շատ քիչ օգուտ գործեր էին, ու Տէցէլ առանց շփոթուելու յառաջ կըտանէր իր առուտուրը և իր ամբարիշտ քարոզութիւնները ։ Լուտեր աս անտանելի խաբէութիւններուն պիտի համբերէ՞ր, լո՞ւռ պիտի կենար ։ Իբրև հովիւ՝ ազդու զօրութեամբ յորդորեց զանոնք որոնք իր քարոզութեանը կուգային, և իբրև քարոզիչ՝ զգուշարար ձայնը հանեց ամպիոնէն ։ Հիմա կըմնայ իրեն խօսիլ իբրև աստուածաբան. ոչ միայն խոստովանաբանին մէջ քանի մը անձերու, ոչ միայն Վիդդէմպէրկի եկեղեցւոյն ժողովին, այլ ամէն անոնց որոնք՝ իրեն պէս Աստուծոյ Բանին վարդապետներն են ։

Չէ թէ Եկեղեցին է որուն վրայ յարձակիլ կըխորհի, *չէ թէ պապը համար տալու պիտի հրաւիրէ․ ընդ հակառակը՝ պապին վրայ ունեցած իր նկատումը չպիտի թոյլ տայ իրեն այլ եւս լռել ան ենթադրութիւններուն վրայ՝ որոնցմով անոր պատուոյն անարգանք կուգար : Պէտք է որ կողմնապահ ըլլայ Սրբազան Հօրը ան լրբենի մարդոց դէմ՝ որոնք յանդգնեցան անոր պատկառելի անունը իրենց ամօթալի տուրեւառին մէջ խառնել : Հռովմայ գլխաւորութիւնը կործանելու ապստամբութեան խորհուրդ մը բնաւ չունենալով , Լուտեր այնպէս կըկարծէր որ պապը եւ ուղղափառութիւնը իրեն կողմնակից էին վարդապետներուն անամօթութեանը դէմ :*

Ամենայն Սրբոց տօնախմբութիւնը շատ երեւելի օր էր Վիդդէմպէրկի մէջ , եւ մանաւանդ ան եկեղեցւոյն՝ որ կայսրընտիրը շիներ ու սրբոց նշխարներով զանիկայ լցուցեր էր : Այս տօնիս օրը՝ նշխարները ոսկիի ու արծաթի մէջ պատած ու ազնիւ քարերով զարդարուած դուրս կըհանէին , ու ժողովուրդը անոնց մեծագործութեանը վրայ կը զարմանային եւ իրենց աչքերը կըխտտղէին : Ով որ ան օրը ան եկեղեցին երթար՝ ու հոն խոստովանէր , լիակատար ներողութիւն կընդունէր․ անոր համար ան մեծ օրը ուխտաւորները խուռն բազմութեամբ Վիդդէմպէրկ կը վազէին :

Լուտեր՝ որ արդէն ձեւացուցեր էր իր գաղափարը, 1517ին Հոկտեմբերի 31ին իրիկունը՝ համարձակապէս գնաց եկեղեցին՝ ուր որ ուխտաւորներուն աւելորդապաշտ բազմութիւնը կըդիմէր , ու իննսուն եւ հինգ նախադասութիւններ կախեց դրանը վրայ՝ ներողութեանց վարդապետութեանը դէմ : Ոչ կայսրընտիրը՝ ոչ Ստաւպից ոչ Սպալատին՝ եւ ո՛չ իր բարեկամներէն մէկը՝ իրեն խիստ մտերիմ եղողները անգամ՝՝ իր դիտաւորութիւնը առաջուց իմացած էին :

Լուտեր յառաջաբանութեան պէս խօսքով մը յայտնեց անոր մէջ՝ թէ ինքը աս նախադասութիւնները գրած է անկեղծ սիրոյ հոգիով, ու ճշմարտութիւնը 'ի լոյս բերելու յատուկ փափաքովը : Իմացուց նաև՝ թէ բոլոր հակառակորդներուն դէմ պատրաստ է զանոնք պաշտպանելու հետեւեալ օրը՝ համալսարանին մէջ :

Այս նախադասութիւններուն յարուցած մտադրութիւնը խիստ մեծ էր . ամէն կողմ անոնք կըկարդացուէին, և անոնց վրայ կըխօսուէին . ուխտաւորները՝ համալսարանը ու բոլոր քաղաքը շփոթութեան մէջ ինկաւ : Ահա վարդապետին գրիչովը գրուած ու Վիդդեմպէրկի եկեղեցւոյն դուռը կախուած նախադասութիւններուն մէկ քանին .

Ա . “Յիսուս Քրիստոս մեր Տէրը ու Վարդապետը երբոր կըսէ՝ Ապաշխարեցէք, կընշանակէ թէ երկրի վրայ իր հաւատարիմ ծառաներուն բոլոր կեանքը մշտատև ու անընդհատ ապաշխարութիւն պիտի ըլլայ :

Բ . “Ասիկայ չկրնար իմացուիլ ապաշխարութեան խորհուրդը, (այսինքն՝ խոստովանութիւնը ու ապաշխարանքը,) որ քահանային ձեռօքը կըմատակարարուի :

Գ . “Բայց և այսպէս՝ աս տեղս Տէրն մեր չխօսիր միայն ներքին ապաշխարութեան վրայ . ներքին ապաշխարութիւնը անվաւեր է՝ թէ որ անիկայ դրսուանց մարմինին ամէն կերպ ժուժկալութիւնները յառաջ չբերէր :

Դ . “Ապաշխարութիւնը՝ այսինքն է՝ ճշմարիտ ապաշխարութիւնը այնչափ կըտեւէ, որչափ որ մարդ իր վրայ կըտհաճի . աս ըսել է թէ՝ մինչև որ աս կեանքէն յաւիտենական կեանքը անցնի .

Ե . “Պապը իշխանութիւն կամ կամք չունի ներելու ուրիշ պատիժ մը՝ քան թէ ան որ ինքը դրած է իր կամօքը, կամ կանոններուն՝ այսինքն պապական պատուէրներուն համաձայն :

Զ . “Պապը չկրնար ներել դատապարտութիւն մը . բայց միայն կրնայ յայտնել ու հաստատել Աստուծոյ տուած ներողութիւնը . բաց 'ի ան դիպուածներէն որ իրեն կըվերաբերին : Թէ որ աս կերպով չընէ, դատապարտութիւնը նոյն կըմնայ :

Ը. “Եկեղեցական ապաշխարանքին կանոնները միայն ողջերուն վրայ կրնան դրուիլ, և ոչ բնաւ մեռելներուն կը նային ։

ԻԱ. “Ներողութեանց գործակալները մոլորութեան մէջ են, որ կըսեն՝ թէ պապին ներողութիւնովը ամէն պատիժներէ կազատի մարդ ու կըփրկուի ։

ԻԵ. “Այն իշխանութիւնը որ պապը ունի քաւարանի վրայ՝ ընդհանուր Եկեղեցւոյ մէջ, նոյնը ունի և իւրաքանչիւր եպիսկոպոս իր թեմին ու իւրաքանչիւր ժողովրդապետ իր ժողովուրդին մէջ ։

ԻԷ. “Մարդկային գիւտեր կըքարոզեն անոնք՝ որոնք կըկեղծաւորին թէ ստակը սնտուկին մէջ ձայն հանած վայրկեանին հոգին քաւարանէն կելլէ ։

ԻԸ. “Ասիկայ ստոյգ է՝ որ ստակը ձայն հանածին պէս ագահութիւնը ու շահասիրութիւնը կաճի ու կըբազմանայ ։ Բայց Եկեղեցիին օգնութիւնը և աղօթքները միայն Աստուծոյ կամքէն ու բարեհաճութենէն կախեալ են ։

ԼԲ. “Անոնք որ կըկարծեն թէ ներողութիւններով անշուշտ պիտի փրկուին, աս վարդապետութիւնը իրենց սորվեցնողներուն հետ մէկ տեղ դժոխքը կերթան ։

ԼԵ. “Քրիստոնէութեան հակառակ վարդապետութիւններ կըսորվեցունեն անոնք՝ որոնք կըկեղծաւորին թէ քաւարանէն հոգի մը ազատելու կամ ներողութիւն մը գնելու համար, հարկաւոր չէ զղջում կամ ապաշխարութիւն ։

ԼԶ. “Իւրաքանչիւր քրիստոնեայ որ իր մեղքերուն վրայ ճշմարտապէս կըզղջայ, կատարեալ ազատութիւն ունի պատիժէ ու մեղքէ՝ կարօտ չըլլալով ներողութեանց ։

ԼԷ. “Իւրաքանչիւր ճշմարիտ քրիստոնեայ մեռեալ կամ կենդանի, Քրիստոսի կամ Եկեղեցիին բոլոր բարութիւններուն հաղորդ է՝ Աստուծոյ շնորհքովը, և առանց ներողութեան կոնդակի մը ։

ԼԸ. “Ու սակայն ոչ պարտիմք անարգել պապին մատակարարութիւնը ու ներողութիւնը . վասն զի իր ներողութիւնը Աստուծոյ ներելուն յայտարարութիւնն է :

ԽԳ . “Պարտիմք սորվեցունել քրիստոնէից՝ թէ ան որ աղքատին կողորմի կամ կարօտելին փոխ կուտայ , լաւագոյն կընէ քան թէ ան որ ներողութիւն կըգնէ :

ԽԴ . “Վասն զի սիրոյ գործը սէրը կառատացունէ , ու մարդը աւելի բարեպաշտ կընէ . բայց ներողութիւնը լաւագոյն չըներ զանիկայ , այլ միայն առաւել յանձնապաստան՝ ու պատժուելէ առաւել աներկիւղ կընէ :

ԽԵ . “Պարտիմք սորվեցունել քրիստոնէից՝ թէ ան որ իր ընկերը կարօտութեան մէջ կըտեսնէ՝ և 'ի վերայ այսր ամենայնի ներողութիւն կըգնէ , պապին ներողութիւնը իրապէս չըստանար , այլ Աստուծոյ բարկութիւնը իր վրան կըձգէ :

ԽԶ . “Պարտիմք սորվեցունել քրիստոնէից՝ թէ անոնք որ աւելորդ ստակ չունին , կըպարտաւորին իրենց ունեցածը պահել իրենց ընտանեացը համար , որ անով հարկաւոր եղածները ձեռք ձգեն , ու իրենց ստակը ներողութեանց չվատնեն :

ԽԸ. “Պարտիմք սորվեցունել քրիստոնէից՝ թէ պապը առաւել կարօտ ըլլալով հաւատացելոց աղօթքին քան թէ ստըկին , ներողութեան կոնդակները բաժնելուն յաւէտ աղօթք կըխնդրէ քան թէ ստակ :

ԽԹ . “Պարտիմք սորվեցունել քրիստոնէից՝ թէ պապին ներողութիւնը աղէկ բան է՝ թէ որ մեր ապաւինութիւնը անոր վրայ չդնեմք . բայց բան մը չկրնար անկեց աւելի վնասակար ըլլալ՝ թէ որ անիկայ մեզի կառաջնորդէ բարեպաշտութիւնը զանց ընել :

Ծ . “Պարտիմք սորվեցունել քրիստոնէից՝ որ եթէ պապը ներողութեանց քարոզիչներուն ըրած հարստահարութիւնները գիտնար , աւելի պիտի կամէր որ Սրբոյն Պետրոսի եկեղեցին այրեր մոխիր դառնար , քան թէ անիկայ շինուած տեսնել իր հօտին մորթովը՝ մարմինովը ու ոսկորներովը :

ԾԱ · “Պարտիմք սորվեցունել քրիստոնէից՝ թէ Պապը՝ ինչպէս որ իր պարտաւորութիւնն է՝ յօժարութեամբ պիտի տայ իր սեփհական ստակը աղքատ ժողովրդոց, որոնց վերջին դահեկանը կըյափշտակեն ներողութեանց քարոզիչները · թէ և աս դիտաւորութեանս համար հարկաւոր սրբոյն Պետրոսի մայր եկեղեցին ծախել :

ԾԲ · “Ներողութիւններով փրկութեան յուսալը սուտերու և ունայնութեան յուսալ է · թէ և ներողութեանց գործակալը, և մինչև անգամ պապը ևս իր հոգին երաշխաւոր ընէ անոնց զօրութիւնը հաստատելու համար :

ԾԳ · “Անոնք որ ներողութեանց քարոզութիւնը յառաջ տանելու համար Աստուծոյ Բանին քարոզութիւնը կը խափանեն, պապին ու Քրիստոսի թշնամիներն են :

ԾԵ · “Պապը ուրիշ կերպ չկրնար խորհիլ՝ բայց եթէ ասիկայ · թէ որ ներողութիւնը (որ փոքրագոյն բան է) զանգակի ձայնով ու հանդէսով և փառաւորութիւնով կը հռչակուի, Աւետարանին քարոզութիւնը (որ մեծագոյն բան է) առաւել ևս կըվայլէ հռչակել հարիւրաւոր զանգակներով ու հարիւրապատիկ աւելի հանդէսով ու փառաւորութիւնով :

ԿԲ · “Եկեղեցիին ճշմարիտ և պատուական գանձը Աստուծոյ փառքին ու շնորհացը սուրբ Աւետարանն է :

ԿԹ · “Եպիսկոպոսներուն ու հովիւներուն պարտաւորութիւնն է ամենայն յարգութեամբ ընդունիլ առաքելական ներողութիւններուն գործակալները :

ԿԸ · “Բայց առաւել ևս իրենց պարտաւորութիւնն է որ տեսնելով ու լսելով կատարելապէս քննեն և զգուշանան, որ յիշեալ գործակալները պապին հրամաններուն տեղը իրենց երևակայութեան երազները չքարոզեն :

ՀԱ · Ով որ պապին ներողութեանը դէմ կըխօսի, անիծեալ ըլլայ :

ՀԲ · “Բայց ով որ ներողութեանց քարոզիչներուն ան-

տեղի և անխոհեմ խօսքերուն դէմ կըկենայ, օրհնեալ ըլլայ :

ՀԶ. “Պապին ներողութիւնը մեր ամէն աւուր գործած մեղքերուն պինտ պզտիկը չկրնար վերցնել , անոր պատժապարտութեանը կամ վնասին նայելով :

ՀԹ. “Հայհոյութիւն է ըսել՝ թէ պապին նշանը վրան կախուած խաչը Քրիստոսի խաչափայտին չափ զօրաւոր է :

Ձ. “Եպիսկոպոսները՝ հովիւները ու վարդապետները որոնք թոյլ կուտան որ աս բաները ժողովուրդը սորվի , անոր պատասխանը պիտի տան :

ՁԱ. “Աս անամօթ քարոզութիւնը , աս անխորհուրդ գովութիւնները ներողութեանց վրայ , ուսումնականներուն դժուարութիւն կուտայ՝ որ քարոզիչներուն չարախօսութեանցը ու հասարակ ժողովուրդին նուրբ և ճարտար հարցումներուն դէմ, պապին մեծութիւնը ու պատիւը պաշտպանեն :

ՁԶ. “Ինչո՞ւ համար , կըսեն , պապը սրբոյն Պետրոսի մայր եկեղեցին յաւէտ իր ստակովը չշիներ քան թէ աղքատ քրիստոնէից ստակովը · որովհետև ինքը ամենահարուստէն ալ հարուստ է :

ՂԲ. “Ըլլա՛ր թէ ուրեմն ազատէինք աս քարոզիչներէն՝ որոնք կըսեն Քրիստոսի Եկեղեցւոյն՝ Խաղաղութի՜ւն, խաղաղութի՜ւն, որ ատեն չկայ խաղաղութիւն :

ՂԴ. “Պարտիմք յորդորել քրիստոնեաները՝ որ ջանան հետևիլ Քրիստոսի՝ իրենց գլխոյն, խաչին տակը՝ մահուան ու դժոխքի դէմ :

ՂԵ. “Վասն զի լաւագոյն է շատ նեղութիւններով մտնել երկնից թագաւորութիւնը , քան թէ սուտ խաղաղութեան մխիթարութիւններով մարմնաւոր ապահովութիւն մը ձեռք ձգել” :

Ահա հոս էր գործին սկզբնաւորութիւնը : Բարեկարգութեան ընձիւղները Լուտերին աս նախադասութիւններուն մէջ ծածկուած էին : Ջրի և շնորհքով տրուած մեղաց թո-

ղութեան աւետարանական վարդապետութիւնը ասոնցմով հրապարակաւ դաւանուեցաւ ։ Ալ հիմա պէտք է որ գործը յառաջ երթայ ։ Ապաքէն յայտնի էր թէ ով որ մեղաց թողութեան վրայ ան հաւատքը ընդունէր որ Վիդգէմպերկի վարդապետը քարոզեց , ով որ ան զղջումը՝ ան դարձը և ան սրբութիւնը ստանար որոնց հարկաւորութիւնը ինքը ցուցուց , մարդկային սահմանադրութիւններուն այլ ևս միտք պիտի չդնէր , Հռովմայ կապերը ու սանձահարութիւնները մէկ կողմ պիտի ձգէր , ու Աստուծոյ որդւոցը ազատութիւնը պիտի ստանար ։ Բոլոր մոլորութիւնները աս ճշմարտութեանս առջին գետինը պիտի իյնային ։ Ասով էր որ լոյսը արդէն իսկ մտեր էր Լուտերի մտքին մէջ , ու նմանապէս ասով էր որ՝ ան լոյսը սահմանուած էր ծաւալիլ Եկեղեցիին մէջ ։ Լուտերէն առաջ եկող Բարեկարգողները աս ճշմարտութեանս վրայ յստակ ճանաչում չունէին , ու ասկէց էր որ իրենց ջանքերը անօգուտ կըլլային ։ Լուտեր յետ ժամանակաց յայտնապէս տեսաւ՝ թէ հաւատքով արդարութիւն քարոզելովը տապարը ծառին արմատին զարկեր էր ։

Բայց թէ որ Լուտերին աս նախադասութիւնները իրենց քարոզած ճշմարտութեանը զօրութիւնովը զօրաւոր էին , ոչինչ պակաս զօրութիւն ունէին և անոր հաւատքովը որ գիրքը անոնց ախոյեանը ըլլալ հրատարակեց ։ Արիութեամբ քաշեր էր Աստուծոյ Բանին սուսերը . և ասիկայ ըրեր էր ճշմարտութեան զօրութեանը ապաւինելով ։ Զգացեր էր որ Աստուծոյ խոստմունքներուն ապաւինելով կարող է մարդ յօժարակամ իր բաները վտանգի տակ ձգել ։ "Ան որ միտքը կըդնէ աղէկ գործ մը սկսել , կըսէ Լուտեր աս իր ըրածին վրայ խօսելով , թող սկսէ , գործին աղէկութեանը ապաւինելով , և ոչ երբէք մարդկային օգնութեան կամ նպաստի . մանաւանդ թէ թող չերկնչի մարդոցմէ , ոչ ալ բոլոր աշխարհէ ։ Վասն զի ամենևին սուտ պիտի չելլէ ան խօսքը , Աղէկ է Տէրոջը յուսալ , և ան՝ որ անոր կը յուսայ ամենեւին պիտի չամչնայ ։ Բայց ան որ չկամիր ու չկրնար վտանգի տակ ձգել իր անձը Աստուծոյ ապաւինելով , անիկայ թող զգուշանայ բանի մը ձեռք չզարնելու”։ Տարակոյս չունիմք թէ Լուտեր իր նախադասութիւնները Ամենայն Սրբոց եկեղեցիին դուռը կախելէն ետեւ իր խաղաղաւէտ խուցը քաշուած պիտի ըլլայ՝ ան խաղաղութիւնովը եւ ուրախութիւնովը լեցուն , որ կը բղխէ Տէրոջը անունին ու յաւիտենական ճշմարտութեան համար կատարուած գործէ մը ։

Աս նախադասութիւններուն մէջ ինչ արիութիւն որ կերեւայ , տակաւին անոնցմով կը տեսնեմք զվարդապետը որ Հռովմէական Աթոռոյն իշխանութեանը վրայ բնաւ կասկած մը չունէր ։ Բայց ներողութեանց վարդապետութեանը վրայ յարձակելով՝ Լուտեր անծանօթաբար դպաւ նաեւ շատ սխալներու , որոնց յայտնուիլը չէր կրնար հաճելի ըլլալ պապին . վասն զի աս կերպով հարկաւորապէս կանուխ կամ ուշ վէճի տակ կը ձգուի Սրբազանին իշխանութիւնը ։ Լուտերի գաղափարները աս միջոցիս չէին հասնէր աս վախճանին . բայց իր ըրածին համարձակութիւնը զգալով կը մտածէր որ իր խղճին թոյլտուութեանը չափ բարեխառնէ զանիկայ ։ Վասն որոյ աս նախադասութիւնները հրատարակեց միայն իբրեւ երկբայական , ու անոնց վրայով տեղեկութիւն խնդրեց գիտնականներէն . եւ անատենի սովորութեանը համեմատ՝ իր նախադասութիւններուն տակը վսեմութեամբ վկայեց թէ ինքը չկամիր ըսել կամ հաստատել բան մը՝ որ Սուրբ Գրոց՝ Եկեղեցւոյ հայրերուն ու Հռովմէական աթոռին օրէնքներուն եւ վճիռներուն վրայ հիմնուած չէ ։

Լուտեր ետքերը երբոր աս համարձակ քայլափոխիս մեծամեծ եւ անակնկալ հետեւանքներուն վրայ կը մտածէր՝ շատ անգամ կը զարմանար իր վրայ , ու չէր կրնար իմանալ թէ ի՛նչպէս համարձակեր էր նոյն ճամբան բռնել ։ Ճշմարիտը ան էր որ անտեսանելի եւ ամենակարող ձեռք մը բունեց երասանակը՝ ուղեցոյց ըլլալու , ու յառաջ վարեց ճշմարտութեան քարոզողը մէկ ճամբու մը մէջ որ ան չէր գիտեր՝, ու անցուց ան դժուարութիւններէն՝ որոնցմէ գուցէ վախնալով ետ պիտի կենար թէ որ գիտցած ըլլար, կամ թէ որ յառաջացած ըլլար մինակ՝ և միայն իր կամքը : "Ես վէճին մէջ մտայ ես , կըսէ , առանց հաստատուն դիտաւորութեան կամ յօժարութեան , և բոլորովին անպատրաստ . զԱստուած կըկոչեմ ասոր վկայ , որ կըտեսնէ բոլոր սրտերը" :

Լուտեր իմացաւ թէ աս ներողութիւնները ուրկէց կելլէին : փոքրիկ գիրք մը բերին իրեն՝ Մայնցի ու Մակտէպուրկի արքեպիսկոպոսին կնիքովը , որ կըպարունակէր ներողութեանց վաճառման մէջ գործածելու կանոնները : Այսպէս՝ աս երիտասարդ եպիսկոպոսը՝ աս ազնիւ իշխանն էր որ աս ամէն շաղփաղփութիւններուն հրաման կամ գոնէ թոյլտուութիւն տուած էր : Լուտեր անոր իրմէն մեծ ըլլալը տեսնելով՝ իր պարտաւորութիւնն էր յարգել ու մեծարել զանիկայ : Ասոր միտքը դրաւ որ այլ ևս օդը չծեծէ , հապա առաւել ինքըզինքը անոնց ուղղէ որոնց յանձնուած էր եկեղեցւոյ կառավարութիւնը : Նամակ մը գրեց անոր անկեղծութեամբ ու խոնարհութեամբ լեցուն . ան նոյն օրը որ իր նախադասութիւնները հրատարակեց , Լուտեր աս թուղթը գրեց Ալպերտին :

"Ներէ ինծի՝ ամենապատիւ Հայր 'ի Քրիստոս՝ և գերապայծառ Իշխան , որ ես՝ բոլոր մարդոց յետինն ըլլալով , կըհամարձակիմ գրել ձեր գերամբարձեալ Մեծութեանը : Վկայ է ինծի Տէր Յիսուս , որ իմ ինչպէս նուաստ ու արհամարհ ըլլալս ճանչնալով երկար ժամանակէ 'ի վեր կըյապաղէի աս բանը ընել . . . . : Իսկ սակայն Ձեր բարձրութիւնը թող բարեհաճի նայիլ շամանդաղի մը վրայ , ու ձեր եպիսկոպոսական կարեկցութեամբը մարդասիրաբար ընդունի իմ խնդիրս :

"Մարդիկ պապական ներողութիւնը երկրին մէջ կըպըտըտցունեն Ձեր Շնորհափայլութեան անունովը : Ոչ այնչափ ամբաստանութիւն կընեմ քարոզիչներուն աղաղակին դէմ՝ (վասն զի ես չլսեցի զանիկայ,) որչափ որ տգէտ ու պարզամիտ ժողովրդոց սուտ կարծիքներուն դէմ, որոնք երբոր կըգտնեն աս ներողութիւնները, ապահով կըլլան իրենց փրկութեանը վրայ . . . . :

“Ամենամե՟ծդ. Աստուած Ձեր հոգողութեանը յանձնուած հոգիները՝ ամենապատուական Հայր իմ, ոչ կենաց այլ մահուան համար կըվարժուին : Ան անաչառ համարը որ պիտի պահանջուի ձեզմէ օր մը, ամէն օր աւելնալու վրայ է : Չեմ կրնար այլ ևս լուռ կենալ : Ոչ. մարդս իր եպիսկոպոսին գործովը կամ պաշտօնովը չփրկուիր : Արդարը անգամ հազիւ կըփրկուի, ու կենաց ճամբան նեղ է : Ուրեմն ինչո՞ւ համար ներողութեանց քարոզիչները սնոտի առասպելներով մարմնաւոր ապահովութեան մէջ ժողովուրդը կըքնացընեն :

“Թէ որ անոնց ականջ դնեմք, միայն ներողութիւնը քարոզուելու ու հռչակուելու է : Ի՞նչ, եպիսկոպոսին գլխաւոր և մի միայն պարտաւորութիւնը Աւետարանը ու Յիսուս Քրիստոսի սէրը ժողովուրդին սորվեցընել չէ՞ : Քրիստոս ինքը տեղ մը չըսաւ մեզի ներողութիւնները քարոզել, բայց պատուիրեց մեզի որ Աւետարանը քարոզեմք : Ուրեմն ինչպէս ահաւոր և վտանգաւոր բան է եպիսկոպոսի մը թող տալ որ Աւետարանը մէկ դի դրուի, ու միայն ներողութիւնները ժողովրդոց ականջներուն անդադար հնչուին . . . . :

“Գերընտիր Հայր հոգևոր, Գործակալաց Պատուէրին մէջ՝ որ Ձեր Շնորհափայլութեան անունովը հրատարակուած է, (անտարակոյս առանց ձեր գիտութեանը,) կըսուի թէ ներողութիւնը ամենապատուական գանձ է. թէ անով մարդ կըհաշտուի Աստուծոյ հետ. և թէ՝ անիկայ գնողները ապաշխարութեան կարօտ չեն :

“Ի՞նչ կրնամ և ի՞նչ պէտք է ինծի ընել, ով ամենա-

պատիւ Եպիսկոպոս և պայծառափայլ Իշխան․ Տէր Յիսուս Քրիստոսի անունովը կաղաչեմ Ձեր Բարձրութեանը հայրական խնամով նայիլ աս բանիս վրայ, բոլորովին վերցընել աս գիրքը, ու հրաման ընել քարոզիչներուն որ տարբեր վարժութիւններ տան ժողովուրդին։ Թէ որ անփոյթ կըլլաք ասիկայ ընելու, դուք զձեզ պատրաստեցէք լսելու մէկ օր մը ձայն մը ելած որ պիտի նուաճէ աս քարոզիչները, մեծ անարգութիւն ըլլալու Ձեր ամենապայծառ Բարձրութեանը'' :

Լուտեր նոյն ատենը իր նախադասութիւնները խրկեց արքեպիսկոպոսին, ու յաւելուած յօդուածով մը խնդրեց որ կարդայ զանոնք, որպէս զի իմանայ թէ որչափ անստոյգ էր աս ներողութեանց վարդապետութիւնը։

Այսպէս՝ Լուտերի մի միայն փափաքը ան էր որ Եկեղեցիին դէտերը ոտք ելլեն, ու ջանան խափանել ան չարիքները որ կաւերէին ու կապականէին զանիկայ։ Բան մը չէր կրնար այնչափ ազնիւ ու պատկառելի ըլլալ՝ որչափ աս նամակը՝ համարձակ միաբանէ մը գրուած այնպիսի երևելի անձի մը, որ Եկեղեցիին ու Տէրութեան մեծամեծ իշխաններուն մէկն էր։ Բնաւ մէկը չգործեց աւելի Քրիստոսի պատուիրանին հոգիովը, "Ան որ կայսերն է՝ կայսեր տուէք, և ան որ Աստուծոյ է՝ Աստուծոյ տուէք"։ Աս գործը չնմանիր անխոհեմ ապստամբութիւն հանողի մը գործին, որ տէրութիւնները կըքամահրեն ու մեծամեծներուն դէմ կը խօսին․ այլ երկիւղածութեամբ եղած բողոք մըն է՝ քրիստոնէի մը ու քահանայի մը՝ որ զամէնը կըյարգէ, բայց ՚ի վեր քան զամենայն ինչ Աստուծոյ երկիւղը իր սրտին մէջ կը կրէ։ Սակայն իր բոլոր աղաչանքները ու խնդիրները անօգուտ էին։ ʻՆորահաս Ալպերտը որ փառասիրութեան հեշտութիւնովը և հետամտութիւններովը ածեր ու պարարտացեր էր, պատասխան չտուաւ աս վսեմ բողոքիս։ Պրանտէպուրկի Եպիսկոպոսը Լուտերի ձեռնադրողը՝ որ գիտնական և բարեպաշտ մարդ մըն էր՝ որուն ևս խրկեց Լու-

տեր իր նախադասութիւնները, պատասխան տուաւ թէ Եկեղեցին իշխանութեանը վրայ կըյարձակի, թէ շատ տրտմութիւն ու նեղութիւն պիտի բերէ իր վրայ, թէ իր կարողութենէն վեր գործ է ան, և թէ աղէկ է որ բոլորովին մէկդի ձգէ ան գործը: Այսպէս՝ Եկեղեցին ու իշխանները իրենց ականջները գոցեցին Աստուծոյ ձայնին, որ այսպէս ազդու և զօրաւոր կերպով լսելի կընէր զինքը Լուտերի միջնորդութեամբը: Չէին կամեր իմանալ ժամանակներուն նշանները · բռնուած էին ան կուրութեամբը՝ որ արդէն այնչափ տէրութիւններու ու պետութիւններու աւերումը փութացուց: “Երկուքն ալ կըմտածէին անատենը, ըսաւ Լուտեր վերջերը, թէ պապը չափազանց զօրաւոր պիտի գայ ինծի պէս ողորմելի աղքատ միաբանի մը”:

Բայց Լուտեր ան եպիսկոպոսներէն լաւագոյն կրնար դատել ներողութեանց վնասակար ներգործութիւնը ժողովրդոց վարքին ու բարոյականութեանը վրայ · վասն զի ինքը սերտ կապակցութիւն ունէր անոնց հետ: Ինքը միշտ և առձեռն պատրաստ կըտեսնէր ինչ որ եպիսկոպոսները գիտէին միայն՝ ի լրոյ, որուն մարդ չկրնար ապաւինիլ: Իսկ թէ որ եպիսկոպոսներէն օգնութիւն չգտնէր, Աստուած պակաս չէր իրեն: Եկեղեցին գլուխը որ երկինքը կընստի, և որուն տրուած է երկրի բոլոր իշխանութիւնը, ինքը պատրաստեր էր երկիրը, ու իր ծառային ձեռքը յանձներ էր սերմը, ինքը ճշմարտութեան աս սերմերուն թևեր տուաւ, ու ինքը րոպէի մը մէջ Եկեղեցւոյ բովանդակ դաշտին վրայ զանոնք սփռեց:

Հետևեալ օրը մէկը չերևաց համալսարանը Լուտերի նախադասութիւններուն հակառակելու: Տեցէլի տուրևառը այնպէս ամօթալից և վատանուն գործ մըն էր՝ որ բաց իրմէն և իրեն հետևողներէն մէկը չէր համարձակեր զանիկայ պաշտպանելու: Բայց աս նախադասութիւնները սահմանուած էին համալսարանին կամարակապ յարկէն անդին արձագանք հանել: Հազիւ թէ Վիդդէմպէրկի բերդին եկեղեցին դուռը անոնք գամուեր էին՝ որ ատեն մուրճին տկար ձայնին հետեւեցաւ որոտման ձայն մը՝ որ գերապանծ Հռովմայ հիմերը շարժեց, պապականութեան պատերը՝ դռները ու սիւները խոկ և խոկ կործանել սպառնացաւ, անոր ախոյեանները ափշեցուց ու զարհուրեցուց, և միանգամայն ծուլութեան քունէն հազարաւոր մարդիկ արթնցուց:

Աս նախադասութիւնները կայծակի արագութեամբ տարածեցան: Ամիս մը չանցած մինչև Հռովմ հասան: "Տասներհինգ աւուր մէջ, կըսէ ժամանակակից պատմագիր մը, բոլոր Գերմանիա տարածեցան, ու ամիս մը մէջ բովանդակ քրիստոնէութեան մէջ վազեցին, որպէս թէ հրեշտակներ էին՝ որ զանոնք ամէն մարդոց կը տանէին: Դժուարին է իմանալ անոնց պատճառած յուզմունքը": Վերջը անոնք թարգմանուեցան Հոլանտացւոց և Սպանիացւոց լեզուներուն, ու ճանապարհորդին մէկը մինչև Երուսաղէմ տարաւ զանոնք ծախելու: "Ամէն մարդ, կըսէ Լուտեր, կը գանգատէր ներողութիւններէն, և որովհետև բոլոր եպիսկոպոսները ու վարժապետները լուռ կեցան՝ ու մէկը չէր կամէր ցուլը եղջիւրներէն բռնել, աղքատ Լուտերը անուանի վարժապետ մը եղաւ: Վասն զի՝ վերջապէս, կըսէին, վարժապետ մը գտնուեցաւ որ համարձակեցաւ կռուիլ անոր հետ: Բայց ես չէի ուզեր աս փառաւորութիւնը, ու կըմտածէի՝ թէ ան երգին եղանակը շատ բարձր է իմ ձայնիս":

Ուխտաւորներուն շատերը որոնք խուռն բազմութեամբ ամէն կողմերէն Վիդդէմպէրկ եկեր էին Ամենայն Սրբոց տօնախմբութեանը, հետերնին տարին՝ ոչ ներողութիւնները, այլ Օգոստինեան միաբանին հռչակաւոր նախադասութիւնները: Այսպէս անոնք օգնութիւն ըրին զանոնք տարածելու: Ամէն մարդ կը կարդար, կը խորհէր անոնց վրայ, և կը մեկնէր զանոնք: Մարդիկ անոնց վրայ կը խօսէին բոլոր վանքերուն ու բոլոր դպրոցներուն մէջ: Ամէն ջերմեռանդ միաբանները՝ որոնք վանքերը մտած էին իրենց հոգիները փրկելու, և բոլոր արդարակորով ու բարեմիտ մարդիկ կուրախանային ճշմարտութեան այսպիսի պարզ և սքանչելի դաւանութեանը վրայ, և 'ի բոլոր սրտէ կը բաղձային որ Լուտեր իր սկսած գործը շարունակէ ։ “Կընկատեմ, կըսէ Երասմոս որ Բարեկարգողին մեծ նախանձոտը եղաւ, կարդինալի մը հետ խօսելուն, թէ մարդոց բարոյականները որչափ անմեղադրելի ըլլան՝ ու իրենց բարեպաշտութիւնը որչափ աւետարանական, այնչափ քիչ կըհակառակին Լուտերի ։ Իր վարքը կըգովեն անոնք ևս որ չեն կրնար տանիլ իր կարծիքները ։ Աշխարհ ձանձրացեր էր ան ուսման եղանակէն որուն մէջ խառնուած էին այնչափ տղայական կեղծիքներ ու մարդկային հնարքներ, ու կըծարաւէր ան կենդանի յստակ և ծածկեալ աղբիւրին որ կը վազէ առաքելոց և աւետարանչաց երակներէն ։ Լուտեր այնպիսի տաղանդներ ունէր՝ որոնք զինքը աս բաներուն յարմարեցին, ու իր նախանձաւորութիւնը բնականաբար պիտի բորբոքէր սանկ աղնիւ ձեռնարկութեան վրայ”։

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ մէջ աս նախադասութիւններուն պատճառած բազմօրինակ բայց հրաշալի ազդեցութեանը վրայ գաղափար մը ունենալու համար՝ պարտիմք անոնց ետևէն երթալ ուր որ անոնք թափանցեցին, ուսումնականին սենեակը՝ միաբանին խուցը՝ ու իշխաններուն ապարանքները ։

Խոհեմամիտն Երասմոս Հոլանտա էր երբ որ աս նախադասութիւնները իրեն հասան ։ Կուրախանար իր սրտին մէջ, որ անկարգութիւններուն բարեկարգութեանը վրայ իր ունեցած գաղտնի փափաքը այսպէս արիաբար բացայայտած տեսաւ ։ Գովեց անոնց հեղինակը, յորդորելով միայն որ աւելի չափաւորութեամբ և խոհեմութեամբ վարի ։ Եւ սակայն երբոր մէկը իր առջևը կըմեղադրէր Լուտերի համարձակութիւնը, “Աստուած, ըսաւ Երասմոս բժիշկ մը տուաւ մարդոց՝ որ ան կերպովը մարմինը կըկորէ, վասն զի՝ առանց ատանկ մէկու մը հիւանդութիւնը անբժշկելի պիտի ըլլայ”: Ու երբոր յետ ժամանակաց Սաքսոնիայի կայսրընտիրը Լուտերի գործին վրայ իր կարծիքը ուզեց իմանալ, “Ամենեւին չեմ զարմանար, ըսաւ ժպտելով, որ այսչափ շփոթութիւն պատճառեց ան· վասն զի ինքը երկու աններելի յանցանք գործեց· պապին Թագին՝ ու միաբաններուն փորերուն դէմ պատերազմ բացաւ”:

Ստայնլաւսիցի վանքին մեծաւորը Փղեկոս՝ ատենէ մը ՚ի վեր դադարեր էր պատարագ մատուցանելէն· բայց աս բանիս ճշմարիտ պատճառը մէկու մը ըսած չէր: Օր մը վանքին սեղանատանը մէջ կախուած գտաւ Լուտերի Նախադասութիւնները· ձեռքը առաւ զանոնք ու կարդաց, ու անոնց մէկ քանին կարդալուն չկրնալով զսպել իր ուրախութիւնը՝ իսկ և իսկ աղաղակեց ըսելով· “Ահ, վերջապէս եկած է մէկը՝ որուն շատ ժամանակէ ՚ի վեր կըսպասուէր, ու ամէն բան պիտի ցուցընէ ձեզի· միաբաններ՝ նայեցէք”: Փղեկոս գրեց վարժապետին ու յորդորեց որ ան փառաւոր մարտը արիութեամբ շարունակէ: Լուտեր կըկոչէ զանիկայ՝ ուրախութեամբ և քաջալերութեամբ լեցուն մարդ:

Նոյն միջոցին Վուրցպուրկի հին և հռչակաւոր աթոռը կը նստէր բարեպաշտ՝ համեստ և իմաստուն մարդ մը՝ Լաւրենտիոս Բիբրացին: Ազնուականին մէկը երբոր եկաւ պատմեց ասոր թէ միտք ունի իր աղջիկը կուսանաց վանքը տալ, “Ալ աղէկ է, ըսաւ, որ ամուսնացընես զանիկայ”· ու վրայ բերաւ, “Թէ որ ստակի հարկաւորութիւն ունիս աս բանը ընելու, ես փոխ տամ քեզի”: Կայսրը ու բոլոր իշխանները խիստ բարձր յարգութեամբ կըպատուէին զինքը· Եկեղեցին՝ և յատկապէս վանքերուն անկարգութեանցը վրայ մեծ սուգ ունէր: Նախադասութիւնները ասոր ալ հասան իր պալատին մէջ· կարդաց զանոնք մեծ ուրախութեամբ, ու հրապարակաւ յայտնեց իր հաւանութիւնը Լուտերի գաղափարին վրայ: Ետքերը Փրիդերիկոս կայսրընտրին գրեց՝ "Թող մի տար որ բարեպաշտօն Մարտինոս Լուտեր վարդապետը քեզմէ հրաժարի. վասն զի՝ անոր դէմ եղած ամբաստանութիւնները անիրաւ են": Կայսրընտիրը աս վկայութեանս վրայ ուրախացաւ, իր ձեռօքը գրեց Բարեկարգողին, ու իմացուց անոր:

Մաքսիմիլիանոս կայսրը և Կարոլոսի նախորդը՝ ինքն ալ զմայլելով կարդաց Վիդդէմպէրկի միաբանին նախադասութիւնները, ու իմացաւ անոր մտացը ուր համնիլը: Յառաջագոյն տեսաւ որ աս աննշան Օգոստինեանը հաւանականաբար զօրաւոր դաշնակից մը պիտի ըլլայ Գերմանիայի հետ, Հռովմայ հետ անոր ունեցած վէճին համար: Վասն որոյ աս պատգամը խրկեց Սաքսոնիայի կայսրընտրին. "Աղէկ նայէ Լուտեր միաբանը. վասն զի կրնայ գալ ատեն մը որ ինքը մեզի հարկաւորի". ու շատ չանցած տէրութեան իշխաններուն ժողովին մէջ Փէֆինգէրին՝ կայսրընտրին հաւատարիմ խորատչին պատահելով, ըսաւ. "Ի՞նչ կընէ ձեր Օգոստինեանը. արդարև արհամարհելի չեն իր նախադասութիւնները. սքանչելի բաներ պիտի ցուցընէ միաբաններուն":

Մինչև անգամ Հռովմայ ու Վատիկանու մէջ շատ գէշ մտօք ընդունուած չէին նախադասութիւնները: Լեոն Ժ. կընկատէր զանոնք այնպիսի զգացմամբ որ յաւէտ կը պատշաճի գրագիտութեան բարեկամի քան թէ պապի: Անոնց պարգևած զուարճութիւնը զանց առնել տուաւ իրեն ան անաչառ ճշմարտութիւնները որ կըպարունակէին. և երբ որ սրբազան պալատին վերակացուն որ էր քննիչ գրոց՝ Սեղբեստրոս Պրիէրիաս՝ խնդրեց իրմէն որ Լուտերը հերետիկոս ընդունի, պատասխան տուաւ և ըսաւ. "Աս նոյն եղբայրը Մարտինոս Լուտեր, տաղանդի տէր մարդ է. ու անոր դէմ ըսուածները բոլորը միայն միաբաններուն նախանձութիւնն է"*:

---

*Che frate Martino Luthero aveva un bellissimo ingenio, e che coteste erano invidie fratesche (Brandelli Hist. trag. pars. 3.)

Լուտերի նախադասութիւնները քիչ անձանց վրայ աւելի ազդեցութիւն ունեցեր էին՝ քան որչափ Աննապէրկի աշակերտին՝ որն որ Տէցէլ այնչափ անդթութեամբ մերժեր էր։ Միկոնիոս վանք մը մտեր էր, ու նոյն գիշերը երազին մէջ ընդարձակ դաշտ մը տեսեր էր հասուն ցորենով ծածկուած։ “Հնձէ”, ըսաւ մէկու մը ձայնը՝ որ կը թուէր թէ իրեն կառաջնորդէ․ և երբոր ինքը իր անկարողութեանը համար ներում խնդրեց, իր առաջնորդը հնձող մը ցուցուց անոր որ անխմանալի արագութեամբ կաշխատէր։ “Անոր հետևէ, ու անոր բրածին պէս ըրէ”, ըսաւ իր առաջնորդը։ Միկոնիոս Լուտերի նման սրբութեան փափաքելով՝ վանքին մէջ ինքզինքը տուաւ հսկումներու՝ ծոմերու՝ ճնշումներու, ու մարդոցմէ հնարուած ամէն տեսակ գործերու։ Բայց ՚ի վերջոյ իր հետամուտ եղածը ստանալու բոլոր յոյսը ձգեց։ Դպրոց աշակերտութիւնը մէկ դի դրաւ, ու միայն ձեռագործ աշխատութիւններու սկսեց պարապիլ։ Երբեմն կազմարարութիւն կընէր, երբեմն ճախարակագործութիւն կամ ուրիշ մեքենական գործառնութիւն մը։ Բայց աս մարմնաւոր ժրութիւնը օգուտ չըրաւ իր ամբոխեալ խիղճը հանդարտելու։ Աստուած խօսեր էր իրեն, ու ինքը չէր կրնար վերստին իր առջի թմրութեանը մէջ իյնալ։ Աս մտաւոր նեղութիւնը շատ տարիներ տևեց։ Մարդիկ երբեմն կերևակայեն՝ թէ Բարեկարգողներուն ճամբաները բոլորովին դիւրին էին, և թէ անոնց որ անգամ մը եկեղեցին դժուարատար կանոնապահութիւնները մերժեր էին, ուրիշ բան մնացած չէր բայց եթէ դիւրութիւն և զուարճութիւն։ Ասանկ անձինք չեն գիտեր՝ որ անոնք ճշմարտութեան հասան միայն ներքին նեղութիւններով՝ որ հազարապատիկ աւելի դժուարին են ան կանոնապահութիւններէն, որոնց դիւրութեամբ կըհպատակին ծառայական հոգիները։ Վերջապէս 1517 տարին եկաւ։ Լուտերի նախադասութիւնները տպագրութեամբ հրատարակուելով՝ բոլոր երկիրներ տարա-

ծեցան, ու Աննապէրկի աշակերտին բնակած վանքը հասան ։ Ասիկայ Յովհաննէս Վօխտ անուն ուրիշ միաբանի մը հետ վանքին մէկ կողմը քաշուեցաւ որ առանց արգելքի կարենայ կարդալ զանոնք ։ Ա՛ն էր արդարև ան ճշմարտութիւնը որ իր հօրմէն սորվեր էր․ իր աչքերը բացուեցան․ ձայն մը զգաց իր ներսը՝ որ կը համեմատէր բովանդակ Գերմանիայի մէջ ան առենը հնչուած ձայնին․ ու առատ մխիթարութիւն մը լցուց իր սիրտը ։ “Բացայայտ կը տեսնեմ, ըսաւ, որ Մարտինոս Լուտերն է ան հնձողը՝ որն որ տեսայ երազիս մէջ, և որ սորվեցուց ինծի հասուն ցորենը հնձել” ։ Անմիջապէս սկսեց դաւանիլ ան վարդապետութիւնը որ Լուտեր հրատարակեր էր ։ Միաբանները զարհուրելով ականջ կը դնէին իրեն, իր նոր կարծիքներուն կը հակառակէին, ու Լուտերին և անոր վանքին դէմ կը բողոքէին ։ “Աս վանքը, պատասխան տուաւ Միկոնիոս, կը նմանի մեր Տէրոջը գերեզմանին․ ոմանք կաշխատին Քրիստոսի յարութիւնը արգիլել, բայց չեն կրնար” ։ Վերջը իր մեծաւորները տեսնելով որ կարող չեն զանիկայ համոզելու, տարի ու կէս արգիլեցին որ իր վանքին շրջապատէն դուրս մէկու մը հետ հաղորդակցութիւն չունենայ․ թող չտալով ոչ գրելու և ոչ նամակ ընդունելու, ու սպառնացան որ մշտնջենաւորապէս կը բանտարգեն զինքը ։ Ինչ և իցէ ազատութեան ժամը ասոր ալ հասաւ ։ Քիչ մը առենէն Յուիկաւի ժողովրդապետ դրուելով, Թուրինկիայի եկեղեցիներուն մէջ նախ և առաջ ինքը յայտնապէս քարոզեց պապականութեան դէմ ։ “Ան առենն էր որ կարողացայ, կըսէ, Աւետարանի հունձին մէջ իմ մեծարու հօրս Լուտերին հետ աշխատիլ” ։

Ասոնցմէ զատ անտարակոյս կային և ուրիշ հոգիներ՝ որոնց կենդանութեան նշան եղան Լուտերի նախադասութիւնները ։ Նոր լոյս մը վառեցին անոնք շատ խուցերու՝ խրճիթներու և պալատներու մէջ ։ Անոնք որ վանական առանձնութեան մէջ հացալից սեղան մը՝ դատարկասուն կեանք՝ մը՝ ու իրենց ընկերներուն զիրենք յարգելը կը փնտռէին, կըսէ Մատթէսիոս, Բարեկարգողին անուանը վրայ նախատինք բարդեցին. բայց ան միաբանները որոնք աղօթքով ծոմերով ու ճնշումներով կապրէին, շնորհակալ եղան Աստուծոյ, երբոր դարէ մը յառաջ Յովհաննէս Հուսի նախաձայնած արծիւին առաջին ձայնը լսեցին *: Հասարակ ժողովուրդը անգամ՝ որ սակաւ ինչ կիմանային աստուածաբանական խնդիրները, և միայն գիտէին՝ թէ աս մարդուն բողոքարկութիւնները մուրացկան վարդապետներուն ու դատարկասուն միաբաններուն դէմ էր, ուրախութեան ձայնով զանիկայ կողջունէին: Ասանկ անոր արիական նախադասութիւններովը տարապայման զգացում մը ծներ էր Գերմանիայի մէջ: Բայց անոր ժամանակակիցներէն քանի մը արթունները տեսան, թէ ծանր հետևանքներ պիտի ունենան ան նախադասութիւնները, ու թէ՝ բազմաթիւ արգելքներ պիտի ելլեն անոնց դէմ: Միաձայն յայտնեցին իրենց երկիւղները, ու բնաւ չուրախացան առանց զարհուրելու:

“Շատ կըվախնամ, գրեց Բեռնարդոս Ադելման՝ Աւկսպուրկի պատուական կանոնիկոսը՝ իր բարեկամին Փիրքհայմէրին, որ ան արժանայարգ անձը վերջապէս տեղի տայ ներողութեանց կողմնականներուն ագահութեանը ու զօրութեանը: Իր ապացուցութիւնները այնչափ սակաւ զօրութիւն ունեցած են՝ որ Աւկսպուրկի եպիսկոպոսը մեր առաջնորդը և մետրապօլիտը պապին անունով Հռովմայ Սրբոյն Պետրոսի համար նոր ներողութիւններու հրաման հանեց: Ժամանակ չանցուցած իշխաններէն պաշտպանութիւն թող խնդրէ. զգուշ թող կենայ զԱստուած փորձելու. վասն զի մէկ մարդ մը միտքը կորսընցուցած պիտի ըլլայ որ չտեսներ ան մեծ վտանգը որուն մէջ ինքը կըկե-

---

* Յովհաննէս Հուս իր հալածման ատենը մարգարէացաւ՝ թէ իրեն պէս անոր ազգին մէջ ճշմարտութեան զօրաւոր արծիւներ պիտի ծնանի: Տես Երես 123:

նայ" : Սգեղման մեծապէս ուրախացաւ՝ երբոր լուր մը եկաւ թէ Ը. Հենրիկոս թագաւորը Անգղիա հրաւիրեր էր Լութերը : "Հոն պիտի կարողանայ, կըմտածէր, ճշմարտութիւնը սորվեցընել առանց նեղութիւն կրելու" : Շատերը կային ալ որ այնպէս կերեւակայէին՝ թէ Աւետարանին վարդապետութիւնը իշխաններուն ուժովը պէտք է պաշտպանուիլ : Չէին գիտեր որ առանց այսպիսի զօրութեան կը յառաջանայ ան. և թէ շատ անգամ աս զօրութեան դաշնակցութիւնը կըխափանէ ու կըտկարացընէ զանիկայ :

Ալպէրտ Գրանց հռչակաւոր պատմագիրը Համպուրկի մէջ իր մահուան անկողինին վրայ էր երբոր Լութերի նախադասութիւնները անոր բերին : "Իրաւունք ունիս, եղբայր Մարտինոս, գոչեց մահուան մերձեցողը, բայց չպիտի յաջողի բանդ : Ողորմելի միաբան, մտիր քու խուցդ՝ ու աղաղակէ, Աստուած՝ ողորմէ՛ ինծի" :

Լութերի բարեկամներուն շատերը ոչ միայն վախցան անոր ընթացքէն, հապա ոմանք ալ իրենց տհաճութիւնը անոր յայտնեցին :

Գրանտէպուրկի եպիսկոպոսը իր թեմին մէջ ասանկ մեծ վէճի մը սկզբնաւորութիւնը տեսնելուն վրայ տրտմելով, ուզեց որ խափանէ զանիկայ : Միտքը դրաւ որ քաղցրութեամբ ձեռք զարնէ բանին : Լէնինի աբբային միջնորդութեամբը ըսաւ Լութերին, "Ներողութեանց վրայ գրուած նախադասութիւններուն մէջ բան մը չեմ գտներ որ ուղղափառ հաւատոյ դէմ ըլլայ : Ես ինքնս անգամ կը դատապարտեմ ան անխոհեմ քարոզութիւնները. բայց խաղաղութեան սիրոյն և քու եպիսկոպոսիդ պատուոյն համար դադարէ աս նիւթիս վրայ գրելէն" : Լութեր տարակուսութեան մէջ ինկաւ որ ասանկ մեծ աբբայ մը՝ ու ասանկ երեւելի եպիսկոպոս մը այսպիսի խոնարհութեամբ խօսեր էին իրեն : Իր սրտին առաջին ներգործութիւնովը շարժելով և յափշտակուելով պատասխան տուաւ, "Կը զիջանիմ. առաւել կընտրեմ հնազանդութիւնը քան թէ *նոյն խսկ հրաշագործութիւն ընելը, թէ որ անիկայ կարելի ըլլար ինծի"։*

Կայսրընտիրը վշտանալով կըտեսնէր վէճի մը սկզբնաւորութիւնը, որ անտարակոյս օրինաւոր էր, բայց անոր վախճանը չէր կրնար առաջուց տեսնուիլ։ Չկար իշխան մը որ առաւել անկեղծութեամբ ուզեր պահել հասարակաց խաղաղութիւնը քան որչափ Փրիդերիկոս։ Եւ սակայն հիմա աս փոքրիկ կայծը ի՜նչ մեծամեծ հրդեհներ կրնար յարուցանել. միաբաններուն աս վէճը ի՜նչ մեծամեծ կռիւներ, ի՜նչ ազգաց բաժանմունքներ կրնար յառաջ բերել։ Կայսրընտիրը աս նիւթիս վրայ իր ունեցած նեղութիւնը կրկին և կրկին իմացուց Լուտերին։

Իր կարգին և մինչև Վիդդէմպէրկի իր վանքին մէջն ալ Լուտեր տհաճութեան պատահեցաւ։ Մեծաւորը ու անոր փոխանորդը Տէցէլին և անոր ընկերներուն ըրած աղաղակին վրայ զարհուրեցան։ Ահով ու դողով պաշարուած եղբայր Մարտինոսի խուցը գացին, "Կաղաչեմք քեզի, ըսին, անարգութիւն մի բերեր քու կարգիդ վրայ։ Միւս կարգերը՝ և մանաւանդ Դոմինիկեանները արդէն ուրախութեամբ լցուած են, մտածելով որ անարգութեանը մէջ մինակ չեն իրենք"։ Լուտեր աս խօսքերէն այլայլեցաւ. բայց շուտով ինքզինքին գալով պատասխան տուաւ. "Սիրելի հարք, թէ որ բանը Աստուծմէ չէ, պիտի ոչնչանայ. թէ որ Աստուծմէ է, թող տուէք յառաջ երթայ"։ Մեծաւորը ու իր փոխանորդը լռեցին։ "Բանը տակաւին կը յառաջանայ, կըսէ Լուտեր՝ յետ ժամանակաց աս դիպուածը պատմելուն, և թէ որ Աստուած կամի, օր ըստ օրէ լաւագոյն պիտի յառաջանայ մինչև վերջը. Ամէն"։

Լուտեր բազմապատիկ յարձակմունքներ ալ ունէր կրելու որ շատ ուրիշ կերպ էին։ Էռփուռդի մէջ ամբաստանուեցաւ թէ բռնութեամբ և հպարտութեամբ կըդատապարտէ ուրիշներուն կարծիքները. ասիկայ նախատինք մըն է՝ որ սովորաբար ան անձերուն վրայ կիյնայ, որոնք

Աստուծոյ Բանին զօրութիւնովը համոզուած կըխօսին : Կը նախատուէր եւ իբրեւ վաղվաղկոտ և թեթեւամիտ :

“Զափաւորութիւն կըպահանջեն ինծմէ՝ պատասխանեց Լուտեր , ու բուն իսկ իրենք ոտքի տակ կառնեն զանիկայ իմ վրաս դատապարտան ընելնուն . . . Ուրիշին աչքի շուղը կը տեսնեմք միշտ , ու մեր աչքին մէջի գերանը չեմք իմանար . . . Ճշմարտութիւնը աւելի պիտի չշահի իմ չափաւորութեամբս քան որչափ պիտի կորսնցունէ իմ յանդգնութեամբս” :— “Կուզէի գիտնալ , կըշարունակէ՝ ուղղելով իր խօսքը Լանժին , թէ իմ նախադասութիւններուս մէջ ի՞նչ սխալմունք գտաք դուք և ձեր աստուածաբանները : Ո՞վ չգիտեր թէ հազիւ երբեք կրնամք նոր գաղափար մը յառաջ տանիլ առանց հպարտ երեւալու , և առանց ամբաստանուելու թէ կռիւ կուզեմք հանել : Թէ որ նոյն ինքն խոնարհութիւնը ջանար նոր բան մը ընել , տարբեր կարծիք ունեցողները պիտի աղաղակէին թէ հպարտ է : Ինչո՞ւ համար Քրիստոս և բոլոր մարտիրոսները սպաննուեցան . անոր համար որ երեւցան թէ հպարտութեամբ կարհամարհէին իրենց ապրած ատենններուն իմաստութիւնը , և անոր համար որ առաջ հին կարծիքներուն պատգամախօսներէն խոնարհութեամբ խորհուրդ չառած նոր ճշմարտութիւններ յառաջ բերին” :

“Վասն որոյ աս օրերուս իմաստունները թող չըսպասեն ինծմէ այնչափ խոնարհութիւն՝ կամ յաւէտ կեղծաւորութիւն , որ իմ պարտաւորութեանս ինծմէ խօսիլ պահանջածը հրատարակելէս առաջ իրենցմէ խորհուրդ հարցընեմ : Իմ ըրածս մարդկային խոհեմութեամբ պիտի չկատարուի , այլ Աստուծոյ իմաստութեամբը : Թէ որ գործը Աստուծմէ է , ո՞վ պիտի դադրեցընէ զանիկայ , թէ որ Աստուծմէ չէ , ո՞վ կրնայ յառաջացընել զանիկայ : Ոչ իմ կամքս՝ ոչ անոնցը՝ ոչ մերը , այլ քու կամքդ՝ քու կամքդ ըլլայ՝ ո՜վ Հայր սուրբ , որ երկինքն ես” :

Ինչ արիութիւն , ինչ ազնիւ աստուածազդեցութիւն ինչ առ Աստուած ապաւինութիւն , և մանաւանդ ինչ ճշմարտութիւն աս խօսքերուն մէջ , և ինչ ճշմարտութիւն բոլոր ժամանակաց համար :

Բայց և այնպէս՝ ան նախատինքները ու ամբաստանութիւնները որ ամէն կողմանէ Լուտերի վրայ կուգային , փոքր 'ի շատէ տպաւորութիւն մը ըրին անոր մտացը վրայ : Յիրաւի իր անձկալութիւններուն մէջ խաբուեցաւ . վասն զի այնպէս կը յուսար որ պիտի տեսնէ թէ Եկեղեցիին գլխաւորները ու ազգին գերահռչակ փիլիսոփաները իր հետը յայտնապէս պիտի միաբանին , բայց տարբեր եղաւ բանը : Իր սկզբնաւորութեանը իսկ և իսկ ընդունած քաջալերական խօսքն էր աւելի սէր ցուցընողներուն բոլոր օգնութիւնը . ու ընդհակառակը մինչև հիմայ անոր պատուամեծար յարգութեամբ բռնած մարդոց շատերը մեծաձայն աղաղակաւ դատապարտեցին զինքը : Մինակ գտաւ զինքը բոլոր Եկեղեցիին մէջ , մինակ Հռովմայ դէմ , մինակ ան վաղեմի և ահագին շինուածքին ոտքը , որուն հիմունքը երկրիս սրտին կը հասնէին՝ ու պարիսպները երկնից բարձրութեանը , և որուն յանդուգն հարուած մը տալ համարձակեցաւ ինքը : Խռովեցաւ ու սիրտը կոտրեցաւ աս խորհուրդին վրայ : Ան մտատանջութիւնները՝ որոնք կը կարծէր թէ յաղթած է , նոր զօրութիւնով իր մտացը դարձան . կըզարհուրէր երբոր կըմտածէր թէ Եկեղեցիին բոլոր իշխանութիւնը իրեն դէմ ելած է : Ան իշխանութենէն հրաժարիլը , հակառակիլը ան ձայնին՝ որուն ազգերը ու դարերը խոնարհութեամբ հնազանդած էին , դէմ դնելը ան եկեղեցիին՝ որն որ իր մանկութենէն սորված էր պատուել իբրև մայր հաւատացելոց , ինքը չնչին միաբան մը ըլլալով մարդկային կարողութենէն դուրս ջանք մըն էր : Ոչինչ քայլափոխ աւելի թանկագին եղաւ իրեն քան որչափ աս , և աս քայլափոխն էր որ որոշեց Բարեկարգութեան վիճակը :

Մէկը չկրնար իրմէն լաւագոյն նկարագրել ան խռովու-

թիւնը որ անատենը իր մտքին մէջ կըկրէր : “Ես գործը սկսեցի , ըսաւ , մեծ վախով ու մեծ դողով : Ի՞նչ էի ես անատենը . աղքատ՝ թշուառական՝ չնչին կրօնաւոր մը , առաւել դիակի մը նման քան թէ մարդու : Ո՞վ էի ես պապին մեծափառութեանը դէմ դնել , որուն առջևը ոչ միայն երկրի թագաւորները ու բովանդակ աշխարհ կըդողար , հապա նաև՝ թէ որ կրնամ ըսել , երկինք ու դժոխք պարտաւորած էին իր կամացը հարևանցի ակնարկութեանը հնազանդիլ : Մէկը չգիտեր թէ ինչ քաշեցի ան երկու առջի տարիները , և ինչ սրտաբեկութեան՝ կրնամ ըսել ինչ յուսահատութեան մէջ շատ անգամ կըթաղուէի : Չեն կրնար իմ նեղութիւններուս վրայ գաղափար մը ձևացընել ան բարձրամիտ հոգիները որոնք ետքը այնպիսի համարձակութեամբ դէմ դրին պապին . Թէպէտ և բոլոր իրենց ճարտարութիւնովը չկրցան վնաս մը ընել անոր , թէ որ Քրիստոս ինծմով իր տկար և անարժան գործիքին ձեռօքը՝ չդնէր անոր վրայ վէրք մը որմէն բնաւ պիտի չըբժըշկուի : Բայց երբոր անոնք բաւական սկսեցին 'ի զննին կենալ՝ ու զիս մինակ ձգել վտանգին դէմ ելլելու , չէի այնպէս երջանիկ՝ այնպէս խաղաղ կամ այնպէս ապահով յաջողութիւն գտնելու . վասն զի անատենը շատ բաներ չէի գիտեր , որոնք հիմա՝ փառք Աստուծոյ՝ գիտեմ : Ճշմարիտ է որ շատ բարեպաշտ քրիստոնեաներ կային՝ որոնք մեծապէս հաճեցան իմ նախադասութիւններուս , ու շատ աղէկ կարծիք ունեցան անոնց վրայ . բայց ես կարող չէի ճանչնալ զանոնք , կամ իբրև Հոգւով Սրբով ներշնչեալ կարծել զանոնք . միայն կընայէի պապին՝ կարդինալներուն՝ եպիսկոպոսներուն՝ աստուածաբաններուն՝ իրաւաբաններուն՝ միաբաններուն ու քահանաներուն : Ասոնցմէ էր որ կըյուսայի Հոգին շնչել : Սակայն և այնպէս՝ Սուրբ Գրոց միջնորդութեամբը բոլոր ընդդիմադրող խնդիրներուն յաղթելէս ետև՝ Քրիստոսի շնորհքովը շատ տառապանքով՝ աշխատութիւնով ու մեծ դժուարութիւնով վեր-

քապէս յաղթեցի և ան մի միայն խնդիրը որ տակաւին խաչընդոտ կըլլար ինծի . այսինքն է թէ պարտիմ մօտիկ ընել Եկեղեցիին . վասն զի պապին Եկեղեցին իբրև ճշմարիտ Եկեղեցի կըպատուէի իմ սրտովս . և ասիկայ ես կընէի աւելի անկեղծութեամբ և յարգութեամբ քան թէ անարգ և վատահամբաւ խանգարիչները, որոնք ինծի հակառակելու համար հիմա այնչափ կըմեծցընեն եկեղեցին : Թէ որ պապը ոչինչ համարած ըլլայի ես՝ ինչպէս իրենց բերնովը զինքը այնչափ գովաբանողները սրտերնուն մէջ նոյնպէս կըհամարին զանիկայ, պիտի վախնայի՝ թէ ան նոյն վայրկեանին երկիրը պիտի բացուէր, ու կենդանւոյն պիտի կլլէր զիս իբրև Կորխը ու իր ընկերները'' :

Աս պատերազմները ինչ պատիւ կընծայեն Լուտերին . ինչ անկեղծութիւն, ինչ ուղղութիւն կըցուցընեն մեզի անոր սրտին մէջ . քանի՛ աւելի մեր յարգութեանը կարժանաւորի ինքը աս ներքին և արտաքին ցաւալի յարձակմունքներովը, քան որչափ առանց մաքառման աներկիւղ արիութեամբ կարողանար արժանաւորելու : Աս իր հոգւոյն վիճակը աղէկ ապացոյց է իր գործին ճշմարիտ և Աստուածային գործ ըլլալուն : Կըտեսնենք որ իր բոլոր գործերուն պատճառը ու ծագումը երկինքէն է : Աս բոլոր հանգամանքներէն ետև որ նշանակեցինք՝ ո՞վ կըհամարձակի ըսել թէ Բարեկարգութիւնը քաղաքական գործ մըն էր : Ո՛չ, արդարև մարդկային իմաստութեան պտուղ չէր ան, այլ Աստուածային կարողութեան : Թէ որ Լուտեր միայն մարդկային կիրքերով շարժած ըլլար, իր երկիւղներուն տեղի պիտի տար . իր յուսաբեկութիւնները ու կասկածները պիտի շիջուցանէին ան հուրը որ իր հոգւոյն մէջ բորբոքեցաւ . և միայն վաղանցիկ լոյս մը պիտի ձգէր Եկեղեցիին վրայ՝ ինչպէս որ առաջ ըրած էին այնչափ նախանձաւոր և բարեպաշտ անձինք, որոնց անունները մինչև մեզի հասան : Բայց հիմա Աստուծոյ ժամանակը եկած էր . գործը խափանուելու չէր . Եկեղեցիին ազատութիւնը պիտի կատարուէր ։ Լուտեր սահմանուած էր գոնէ ճանապարհ պատրաստել այն լիակատար ազատութեանը և այն գերազանց աճմանը որ Քրիստոսի Թագաւորութեանը խոստացեալ է ։ Այսպէս ինքը փորձառու եղաւ այն փառաւորեալ խոստմունքին ճշմարտութեանը , թէ “Տէրոջը սպասողները իրենց զօրութիւնը պիտի նորոգեն”. Եսայ. Խ. 30 ։ Եւ այն նոյն Աստուածային զօրութիւնը որ Վիտդէմպէրկի վարդապետին սիրտը կենդանացընելով պատերազմին քշեց զանիկայ , շուտով վերստին դարձուց անոր իր առջի հաստատութիւնը ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐՈՒՆ նախատինքը՝ երկչոտութիւնը և լռութիւնը նուաճեցին զԼուտեր , ու թշնամիներուն յարձակմունքները կրկին կենդանացուցին զինքը . սովորաբար աս է եղածը ։ Ճշմարտութեան թշնամիները իրենց դաժանութեանը սեպհական գործը ընել խորհելով , իրօք Աստուծոյ գործը կըկատարեն ։ Տէցէլ Լուտերին հրաւէրքովը մենամարտութեան ելաւ , բայց առանց սրտոտութեան ։ Նախ և առաջ ձեռնամուխ եղաւ պատասխանել Լուտերի քարոզին՝ որ այն նոյն զօրութիւնը ունեցեր էր հասարակ ժողովրդոց վրայ , ինչ որ անոր նախադասութիւնները ունեցեր էին գիտնականներուն վրայ ։ Բան առ բան պատասխանեց աս քարոզին իր յատուկ ոճովը . այնուհետև նշանակեց թէ 'ի վերջոյ առաւել պիտի հերքէ իր թշնամին քանի մը նախադասութիւններով , որոնք պիտի պաշտպանէ Օտէր գետին վրայի Ֆրանքֆորթի հռչակաւոր համալսարանին մէջ ։

Տէցէլի աս գործին մէջը բան մը կայ որ կըզարմացընէ զմեզ ։ Ասիկայ է իր Գերմաններէն լեզուին և Լուտերի

Գերմաներէնին տարբերութիւնը։ Կըթուի թէ ասոնց մէջը քանի մը դարերու հեռաւորութիւն մը կայ։ Գերմաներէն լեզուին աղէկ տեղեկութիւն չունեցողը գրեթէ չիմանար Տէցէլի միտքը, իր ոճը շատ հին և չմշակուած ըլլալով. բայց Լուտերի լեզուն գրեթէ բոլորովին աս օրուան գործածուած լեզուին պէս էր։ Բաւական է որ անոնց գրութիւնը բաղդատէ մէկը, որ իսկոյն իմացուի թէ Լուտեր Գերմանական լեզուին հեղինակն է։ Ասիկայ անոր ձիրքերուն անտարակոյս պինտ պտուղն է, բայց տակաւին ձիրք մըն է։

Լուտեր աս յարձակմանս պատասխան գրեց առանց նշանակելու Տէցէլի անունը, ինչպէս որ Տէցէլ անոր անունը չէր նշանակեր։ Բայց Գերմանիայի մէջ չկար մէկը որ անոնց գործքերուն ճակատը չկրնար գրել հեղինակներուն անունները որ իրենք պատշաճաւոր սեպեցին ծածկել։

“Սրբազան հօրը դրած ապաշխարութիւնը, ըսաւ Լուտեր, չկրնար Քրիստոսի պահանջած ապաշխարութիւնը ըլլալ. վասն զի ինչ որ սրբազան հայրը կըդնէ, կրնայ վերցընել. և թէ որ աս երկու ապաշխարութիւնները մի և նոյն բան են, կըհետևի թէ սրբազան հայրը Քրիստոսի դրածը կըվերցընէ, ու Աստուծոյ պատուէրը կ'եղծանէ”։ Լուտեր Տէցէլին թիւր մեկնութիւնները ցուցընելէն ետքը յառաջ կերթայ ըսելով. “Թող չարաչար վարի իմ հետս, թող կոչէ զիս հերետիկոս, հերձուածող, չարախօս, և ինչ որ կուզէ. ես ասոր համար իրեն թշնամի չեմ ըլլար, մանաւանդ թէ աս պատճառով իրեն համար կաղօթեմ իբրև բարեկամի մը համար։ Բայց չեմ կրնար համբերել որ ինքը Սուրբ Գիրքերուն հետ որ մեր մխիթարութիւնը են, (Հռովմ. ԺԵ. 4։) այնպէս վարուի ինչպէս որ խոզը՝ վարսակի պարկին հետ կըվարուի։

Կըխոստովանիմք թէ Լուտեր երբեմն այսպէս անքաղաքավար խօսքեր կըգործածէր, որոնք հիմակուան ախորժակին նայելով պախարակելի են. բայց ան ժամանակին սովորութիւնն էր աս . և ասանկ անպատշաճ խօսքերուն մէջ ընդհանրապէս կըգտնեմք անանկ յարմարութիւն ու ազդուութիւն մը՝ որ անոնց անվայելչութիւնը ներել կուտայ մեզի : Ուստի կըշարունակէ ըսելով .

“Ան որ ներողութիւն կըգնէ, կըսեն դարձեալ մեր թշնամիները, լաւագոյն կընէ քան թէ ան որ ողորմութիւն կուտայ աղքատի մը, որ յետին կարօտութեան հասած չէ : Ես պատուէրիս հետևողը աղէկ թող ըզգուշանայ որ անօթին չկշտացընէ ու մերկը չհագուեցընէ, մինչև որ անոնք իրենց կարօտութենէն մեռնին, և հետևապէս այլ ևս կարօտ չըլլան օգնութեան” :

Լուտերին բարեգործութեան համար ունեցած աս նախանձաւորութիւնը՝ հաւատքով արդարանալու վրայ իր ըսածին հետ թող բաղդատէ կարդացողը : Ապաքէն ով որ Քրիստոնէութեան վրայ փորձառութիւն և գիտութիւն մը ունի, արդէն կատարելապէս զգացած է աս ճշմարտութիւնը, ու չկարօտիր նորէն անոր փորձը ընել, թէ՝ որչափ որ հաստատ կըբռնեմք հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնը, այնչափ աղէկ կըճանչնամք գործին հարկաւորութիւնը, և այնչափ աւելի ժիր եմք զանոնք կատարելու . ուր ընդհակառակն՝ հաւատոյ վարդապետութեան թեթևութիւնը հարկաւորապէս իր հետը կըբերէ բարեգործութեան զանցառութիւն : Լուտեր՝ ու իրմէն առաջ սուրբն Պօղոս՝ 'առաջինին օրինակներն են : Իսկ ճշմարիտ հաւատք չունեցողները՝ որոնցմով աշխարհս լեցուն է, երկրորդին օրինակներն են :

Լուտեր կըյառաջանայ Տէցէլի կշտամբանքներուն փոխարէն հատուցանել աս կերպով . “Ես հանճարեղներուն ձայնը առնելուս, կըսէ, կըթուի ինծի թէ կըլսեմ որ մեծ էշ մը իմ վրաս կըզռնչէ : Կըխնդամ անոր վրայ, ու մեծապէս կըտրտմէի թէ որ ասանկ անձինք բարի Քրիստոնեայ կոչէին զիս” : Պարտիմք ցուցընել զԼուտեր իր եղածին պէս, ու բոլոր իր տկարութիւններովը : Ես զուարճարպանութեան՝ և գեղջկական զուարճաբանութեան հակամիտութիւնը անոնց մէկն էր ։ Բարեկարգողը մեծ մարդ էր, անտարակոյս Աստուծոյ մարդն էր․ բայց մարդ էր՝ և ոչ հրեշտակ, նա՝ և ոչ կատարեալ մարդ ։

Լուտեր իր թշնամիները պատերազմի գրգռելով կը շարունակէ, "Ահա հոս եմ ես՝ Վիդդեմպերկի մէջ, ես՝ Մարտինոս Լուտեր վարժապետս ։ Ու թէ որ քննիչ կամ դատաւոր մը կայ որ կուզէ երկաթ ծամել՝ կամ ժայռերը օդը նետել, կիմացընեմ իրեն թէ կրնայ ունենալ հոս գալու ազատագիր մը, բաց դռներ, հացալից սեղան, ու իրեն համար պատրաստուած սենեակ, բոլորը արժանապատիւ իշխանին՝ Սաքսոնիայի Կայսրընտիր Ֆրիդերիկոս դքսին մարդասէր խնամքովը, որ բնաւ պաշտպանութիւն ընելու չէ հերետիկոսներու" ։

Կըտեսնեմք որ Լուտեր արիութեան պակասութիւն չունէր, վասն զի Աստուծոյ Բանին ապաւիներ էր, ու ասիկայ վէմ մըն է որ բնաւ չտկարանար փոթորիկի ատեն մեզ պաշտպանելու ։ Բայց Աստուած իր հաւատարմութեամբը ուրիշ օգնութիւն ալ տուաւ անոր ։ Ան առատ ուրախութեանը՝ որով ժողովուրդը ընդունեց Լուտերի նախադասութիւնները, տրտմագին լռութիւն մը յաջորդեց ։ Պիտնականները երկչոտութեամբ ետ քաշուեցան երբոր Տեցելին ու Դոմինիկեաններուն չարախօսութիւնները ու նախատինքները լսեցին ։ Եպիսկոպոսները՝ որոնք առաջ բարձրաձայն կըմեղադրէին ներողութեանց վատթար կիրառութիւնը, անոնց վրայ յարձակում ըլլալը տեսնելնուն սովորաբար պատահածին պէս ետ քաշուեցան ըսելով թէ ժամանակը չէ ասանկ յարձակման ։ Բարեկարգողին բարեկամներուն մեծագոյն մասը երկիւղի մէջ ինկան, ու դողալով ետ քաշուեցան ։ Բայց երբոր առաջին երկիւղը անցաւ, մարդոց միտքին մէջ ասոր հակառակ շարժում մը մնաց ։ Վիդդեմպերկի միաբանը՝ որ տեղնէ մը 'ի վեր գրեթէ միակ էր

Եկեղեցիին մէջ, շուտով տեսաւ զինքը վերստին շրջապատած բարեկամաց և հաւանողաց բազմութեամբը։

Մէկը կար՝ որ թէպէտ և երկչոտ էր՝ բայց տակաւին հաւատարիմ մնաց անոր աս վտանգաւոր ժամանակիս մէջ, և որուն բարեկամութիւնը մխիթարութիւն էր և օգնութիւն։ Ասիկայ Սպալատինն էր Փրիդերիկոսի մատրանապետը։ Ասոնց թղթակցութիւնը չվերջացաւ։ Լութեր իր նախադասութիւնները ոչ դքսին խրկեր էր և ոչ անոր պալատականներէն մէկուն։ Կերևայ թէ Սպալատին ասոր վրայ իր զարմացած ըլլալը յայտներ էր իր բարեկամին։ “Չուզեցի, պատասխանեց Լութեր, որ իմ նախադասութիւններս մեր պայծառափայլ իշխանին կամ անոր գերդաստանէն մէկու մը ձեռքը հասնի՝ նախ քան ան մարդոց ընդունիլը որոնք որ կըխորհին թէ իրենց կըվերաբերին անոնք, որ չըլլայ թէ այնպէս կարծեն որ ես իշխանին հրամանաւը, կամ անոր օգնութեանը հետամուտ ըլլալու, և Մայնցի Եպիսկոպոսին հակառակելու համար հրատարակեցի զանոնք։ Կըլսեմ որ հիմայ ես շատերը այսպէս կըկարծեն։ Բայց արդ ապահովութեամբ կրնամ հաստատել թէ իմ նախադասութիւններս հրատարակուեցան առանց Փրիդերիկոս դքսին գիտութեանը”։

Թէ որ Սպալատին իր բարեկամը կըմխիթարէր՝ և իր ունեցած բոլոր իշխանութիւնովը անոր կօգնէր, Լութեր ալ իր կողմանէ կըջանար կասկածոտ մատրանապետին իրեն ըրած բոլոր խնդիրներուն պատասխան տալ։ Իր խընդիրներուն մէկը ան էր որ մեր օրերը շատ կըհարցուի։ “Ո՞րն է, հարցուց, սուրբ Գիրքը սորվելու ամենալաւ եղանակը”։

“Մինչև հիմա՝ ով պատուական Սպալատին, պատասխանեց Լութեր, միայն ան բաները հարցուցիր որոնց պատասխանը կարող էի տալ։ Բայց Սրբազան Գրոց վարժութեանը մէջ քեզի առաջնորդութիւն ընելը իմ կարողութենէս վեր է։ Սակայն և այսպէս՝ թէ որ զիս կըստիպես իմ կանոնս իմանալու, չեմ պահեր զանիկայ քեզմէ։

“Յայտնի է որ սուրբ Գրոց իմաստին չեմք կրնար հասնիլ վարժութեամբ կամ մտաւոր կարողութեամբ ։ Վասն որոյ քու առաջին պարտաւորութիւնդ պիտի ըլլայ աղօթքով սկսելը ։ Աղաչէ Տէրոջը՝ որ իր առատ ողորմութիւնովը բարեհաճի շնորհել քեզի ողջմտութեամբ իմանալ իր Բանը ։ Աստուծոյ Բանը ուրիշ մեկնիչ չունի բայց եթէ ան Բանին նոյն իսկ հեղինակը․ ինչպէս որ ինքը ըսաւ, Ամէնը Աստուծմէ սորված պիտի ըլլան ։ Բան մը մի՛ յուսար քու աշխատութենէդ՝ կամ քու մտքիդ կարողութենէն․ այլ պարզապէս ապաւինէ Աստուծոյ, ու իր Հոգւոյն առաջնորդութեանը ։ Հաւատա ինծի որ փորձեցի ասիկայ” ։ Ահա հոս կը տեսնեմք՝ թէ Լուտեր ինչպէս ստացաւ ան ճշմարտութիւնը որ քարոզեց ուրիշներուն ։ Ոչ թէ ոմանց ըսածին պէս իր յանձնապաստան մտքին առաջնորդութեանը հետեւելով․ ոչ ալ ուրիշներուն հաստատածին պէս խռովայոյզ կիրքերու անձնատուր ըլլալով․ այլ ամենազուտ և ամենասուրբ աղբիւրէն՝ նոյն ինքն Աստուծմէ ընդունեց զանիկայ, խոնարհութեամբ՝ ապաւինութեամբ ու աղօթքով խնդրելով ։

Լուտեր՝ որ իր նախադասութիւնները տարածելու չէր աշխատեր, ոչ միայն կայսրընտրին ու անոր պալատը խըրկելէն ետ կեցեր էր, այլ Քրիստափոր Շէօըլ իր բարեկամին՝ Կայսերական Նիւռնպէրկ քաղքին ատենադպրին ալ չէր խրկեր զանոնք ։ Շէօըլ ասոր վրայ իր զարմանքը ցուցուց ։ “Իմ միտքս, պատասխան տուաւ Լուտեր, զանոնք ընդարձակ հրատարակել չէր ։ Կուզէի որ անոնց մէջ պարունակեալ զանազան մասերը մեր ընկերներէն ու մերձաւորներէն ոմանց հետ քննեմ ։ Թէ որ անոնք պախարակէին զանոնք, պիտի եղծանէի․ թէ որ հաւանէին, պիտի հրատարակէի ։ Բայց հիմա կրկին և կրկին տպագրեցան, ու իմ բոլոր ակնկալութենէս աւելի այնչափ տարածեցան, որ կըցաւիմ անոնց հրատարակուելուն վրայ․ չէ թէ կը վախնամ որ ճշմարտութիւնը ժողովրդոց յայտնի կըլլայ, վրան զի իմ մեծ նպատակս ան է. Հապա որ անոնք Հասարակաց վարժութեանը Համար աղէկ կարգադրեալ չեն ։ Նաև քանի մը մասեր կըպարունակեն՝ որոնք տակաւին երկբայելի են իմ միտքիս մէջ ։ Ու թէ որ խորհած ըլլայի թէ այսպէս տպաւորութիւն մը պիտի գործէին անոնք, կան նախադասութիւններ որ պիտի ձգէի, և կան ուրիշներ որ առաւել ևս Համարձակութեամբ պիտի Հաստատէի”։ Լուտեր ետքերը տարբեր խորհուրդ ունեցաւ. ամենևին չվախնալով որ իր ըսածը չափազանց էր, յայտնի ցուցուց թէ կըպարտաւորէր որ առաւել ևս կատարելութեամբ խօսած ըլլար ։ Բայց ան կասկածները որ Լուտեր յայտնեց Շէօռլին, առաւել պատուական կընեն իր անկեղծութիւնը ։ Կը ցուցընեն թէ ինքը առաջուց ձևացուցած գաղափար կամ կողմնական միտք չունէր. թէ ազատ էր յանձնապաստանութենէ, և միայն ճշմարտութիւնը կըփնտռէր ։ Երբոր ինքը կատարելապէս իմացաւ զանիկայ, իր խօսքը փոխուեցաւ ։ “Իմ առջի՛ գրութիւններուս մէջ, ըսաւ շատ տարիներէն ետքը, պիտի գտնէք թէ ես շատ խոնարհութեամբ տեղի տուի պապին բազմաթիւ ու կարևոր բաներուն վըրայով որոնք Հիմա կատեմ, ու իբրև գարշելի և Հայհոյական բաներ կըՀամարիմ զանոնք”։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

ԺՈՂՈՎՐԴՈՑ միտքերը կամաց կամաց իրենց առջի շփոթութենէն Հանդարտեցան ։ Նոյն ինքն Լուտեր Հակամիտեալ էր ըսել՝ թէ ինքը այն մտօք խօսած չէր որ ուրիշները իմացան ։ Հասարակաց ուշադրութիւնը ևս նոր դիպուածներով անշուշտ պիտի դառնար, ու Հռովմէական վարդապետութեան դէմ շտկուած Հարուածը առանց երևելի ներգործութեան մը պիտի անցնէր՝ ինչպէս որ առաջ *շատ անգամ եղեր էր : Բայց Հռովմայ կողմնականները ասոր արգելք եղան ու չթողուցին որ գործը այսպէս վախճան մը ընդունի . բոցը շիջուցանելու տեղը ալ աւելի արծարծեցին :*

Տեցել ու Դոմինիկեանները իրենց վրայ եղած յարձակմանը գոռոզաբար պատասխանեցին : Ուժգին եռանդով մը ուզելով որ իրենց առուտուրը խափանող միաբանը նուաճեն , ու Հռովմայ քահանայապետին հաճութիւնը իրենց ձգեն , բարկութեան աղաղակ մը վերցուցին . պընդեցին թէ պապին ներողութեանցը հակառակիլը նոյն ինքն պապին հակառակիլ է . և իրենց բոլոր միաբանները ու աստուածաբանները իրենց օգնելու հրաւիրեցին : Ապաքէն Տեցել Լուտերի նման թշնամիի մը հետ մարտընչելու իր անկարողութիւնը կըճանչնար : Վարժապետին յարձակմամբը բոլորովին խայտառակելով՝ և մանաւանդ յետին աստիճանի բարկութեան շարժելով՝ Վիդէմպէրկի մերձ եղած սահմաններէն ելաւ , ու 1517ին Նոյեմբեր ամսուն մէջ Օտէր գետին վրայի Ֆրանքֆորթ քաղաքը հասաւ , ուր տեղի համալսարանը Վիդէմպէրկի համալսարանին հակառակորդները շինած էին : Աս համալսարանին վարժապետներուն մէկն էր Կոնրադ Վիմփինա անունով շատ ճարտասան մարդ մը ու խիստ երևելի Աստուածաբան : Վիմփինա նախանձոտ աչքով կընայէր թէ Վիդէմպէրկի վարժապետին և թէ անոր համալսարանին վրայ . վասն զի անոնց համբաւը մթնցուց իր անունը : Տեցել խնդրեց ասորմէ որ Լուտերի նախադասութիւններուն պատասխան գրէ . ու Վիմփինա երկու կարգ հակառակ նախադասութիւններ գրեց . առաջին կարգը ներողութեանց վարդապետութիւնը պաշտպանելու , ու երկրորդը պապին իշխանութիւնը հաստատելու :

Յունուարի 20ին 1518ին սկսուեցաւ աս վիճաբանութիւնը՝ որ այնչափ ժամանակաց հետէ կըպատրաստուէր , որ այնչափ սնապարծութեամբ հռչակուեր էր , և որուն վրայ Տեցել իր յոյսը հաստատեր էր , բարձրաձայն կոչե-

լով իր կուսակիցները որ պատերազմի պատրաստուին: Այն տեղուանք եղած բոլոր մենաստաններուն միաբանները մէկ տեղ գալով ժողվուեցան երեք հարիւրէն աւելի: Տէցէլ իր Նախադասութիւնները կարդաց անոնց: Անոնց մէջ իր առջի ըսածներուն բոլորը կրկնեց, մինչև անգամ ան՝ թէ—"Ա՛վ որ կըսէ թէ հոգին քաւարանէն չազատիր ստակը սնտուկին մէջ ինկածին պէս, մոլորեալ է"*:

Բայց 'ի վեր քան զամենայն ինչ անանկ նախադասութիւններ յառաջ բերաւ, որով կերևար թէ պապը իսկապէս "Աստուծոյ տաճարին մէջ նստած է՝ ու ինքզինքը կըցուցընէ թէ Աստուած է", առաքեալին ըսածին պէս Բ. Թեսաղ. Բ. 4:

Հոս կըդնեմք անոր քանի մը նախադասութիւնները, որ իր բոլորտիքը շրջապատած բազմաթիւ ժողովին ներկայութեանը խոստացաւ թէ ինքը պատրաստ է զանոնք պաշտպանելու:

Գ. "Պէտք է սորվեցընել Քրիստոնէից՝ թէ պապը իր լիակատար իշխանութիւնովը աւելի բարձր է ընդհանուր եկեղեցիէն ու ժողովներէն. և թէ՝ կատարեալ խոնարհութիւնով պէտք է հնազանդիլ անոր վճիռներուն:

Դ. "Պէտք է սորվեցընել քրիստոնէից՝ թէ միայն պապը իշխանութիւն ունի քրիստոնէական վարդապետութեան վրայ եղած խնդիրները որոշելու. թէ ոչ ուրիշ մէկը՝ բայց միայն ինքը իշխանութիւն ունի՝ իր դատողութեանը համեմատ՝ սուրբ Գրոց իմաստը բացատրելու, և ուրիշներուն խօսքերը կամ գործերը ընդունելու կամ դատապարտելու:

Ե. "Պէտք է սորվեցընել քրիստոնէից՝ թէ քրիստոնէական վարդապետութեան վերաբերեալ՝ ու մարդկային փրկութեան հարկաւոր նիւթերու մէջ, պապին դատողութիւնը ոչ երբէք կրնայ սխալիլ :

---

*Quisquis ergo dicit non citius posse animam volare quam in fundo cistœ denarius possit tinnire, errat. [Positiones Fratris Joh. Tezelii, pos. 56].

Զ. “Պէտք է սորվեցընել քրիստոնէից՝ թէ անոնք հաւատոյ նիւթերուն մէջ աւելի վստահութիւն պիտի ունենան պապին դատողութեանը վրայ՝ որ իր վճիռներուն մէջ կը յայտնուի, քան թէ բոլոր գիտնականներուն միաբան կարծեացը վրայ՝ որ սուրբ Գիրքերէն կը հանեն :

ԺԷ. “Պէտք է սորվեցընել քրիստոնէից՝ թէ կան շատ բաներ որոնք եկեղեցին ուղղափառ հաւատոյ մասերը կը համարի, թէպէտ և անոնք ոչ Աստուածային ներշնչութեամբ գրուած գիրքերուն՝ և ոչ նախնի հարց գրուածքներուն մէջ կը գտնուին :

ԽԸ. “Պէտք է սորվեցընել քրիստոնէից՝ թէ անոնք որ հերետիկոսներուն մոլորութիւնները կը պաշտպանեն, և իրենց իշխանութիւնովը արգելք կըլլան որ զիրենք մտիկ ընելու իշխանութիւն ունեցող դատաւորներուն առջևը բերուին անոնք, բանադրեալ են. և թէ որ մէկ տարուան միջոցի մէջ չդադարին այսպէս ընելէն՝ վատանուն պիտի համարուին, ու սաստիկ պատիժ պիտի կրեն, կանոններուն տնօրէնութեամբը՝ և ուրիշներուն խրատ ըլլալու համար* :

Ծ. “Պէտք է սորվեցընել քրիստոնէից՝ թէ անոնք որ այնչափ անպիտան գիրքեր կամ տետրակներ կը գրեն, որ կը քարոզեն՝ կամ յայտնի և չար մտօք կը վիճին “Բերնով խոստովանութեան” վրայ, “Բարեգործութիւնով արդարութեան” վրայ, հռովմէական պապին “Հարուստ և ընդարձակ ներողութեանցը” ու անոր “Իշխանութեանը” վրայ. անոնք որ ասանկ բաներ քարոզողներուն կամ գրողներուն կուսակից կըլլան, ու անոնց գրուածքներուն վրայ կըզուարճանան, ու զանոնք ժողովրդոց և ընկերութեան մէջ կըտարածեն· և վերջապէս ամէն անոնք՝ որոնք գաղտնապէս նախատանքով կամ անպատուութեամբ կը խօսին աս բաներուն վրայ, պարտին գիտնալ որ յիշեալ պատիժներուն տակը կիյնան, ու ինքզինքնին՝ և իրենց հետ ուրիշներն ալ յաւիտենական դատապարտութեան մէջ պիտի ընկղմեն դատաստանին օրը, և ամենախորին անարգութեան մէջ աս ներկայ աշխարհիս մէջը: “Վասն զի ամէն գազան որ կըդպչի լեռանը, պիտի քարկոծուի”:

---

*Pro infamibus sunt tenendi, qui etiam per juris capitula terribiliter multis plectentur pœnis in omnium hominum terrorem. (Positiones fratris Joh. Tezelii, pos. 56.)

Տէցէլին յարձակման նպատակը միայն Լուտեր չէր: Իր 48երորդ նախադասութեանը մէջ հաւանականաբար իր միտքը Սաքսոնիայի կայսրընտրին կընայէր: Ասկէց զատ աս նախադասութիւնները Դոմինիկեանին հոտը կըբուրեն· վասն զի հակառակորդներուն սաստիկ պատուհաս կըսպառնան անգութ դատաքննիչի մը պէս, որուն մէկը չկընար համարձակիլ պատասխան տալու: Տէցէլին հաւաքած երեք հարիւր վանական միաբանները՝ իր բոլոր ըսածներուն վրայ զմայլմամբ լցան: Համալսարանին աստուածաբանները կամ վախնալով որ չըլլայ թէ հերետիկոսութիւն զարգացունողներուն կարգը դասուին, կամ Վիմփինայի սկզբունքներուն չափազանց յարեալ ըլլալով, չկամեցան յայտնապէս դէմ դնել ան սքանչելի նախադասութիւններուն՝ որ իրենց ներկայութեանը կարդացուեցան:

Ուստի աս գործը՝ որուն վրայ այնչափ շշունչ եղեր էր, հաւանական կըթուէր թէ իբրև կեղծեալ պատերազմ պիտի վերջանայ: Բայց քննութեան ներկայ գտնուող ուսումնականաց բազմութեանը մէջ քսան տարեկանի չափ պատանի մը կար, Յովհաննէս Կնիփստրով անունով: Ասիկայ Լուտերի նախադասութիւնները կարդացեր էր, ու Սուրբ Գրոց համաձայն գտեր էր զանոնք: Եւ երբոր տեսաւ թէ ճշմարտութիւնը հրապարակաւ ոտաց կոխան եղաւ՝ չերևալով մէկը որ պաշտպանէ զանիկայ, պատանին սրտմնելով իր ձայնը վերցուց՝ ու յանձնապաստան Տէցէլին վրայ յարձակեցաւ, մեծ ափշութեան մէջ ձգելով բովանդակ ժողովը : Վատասիրտ Դոմինիկեանը՝ որ այսպիսի ընդդիմութեան մը պատահելու ակնկալութիւն չունէր, զարհուրեցաւ մնաց : Պատասխան մը գտնելու համար խել մը աշխատելէն ետև մէկ դի քաշուեցաւ պատերազմի ասպարէզէն, ու տեղի տուաւ Վիմփինային : Ասիկայ աւելի զօրութեամբ պաշտպանեց իր փաստը . բայց Կնիփստրով անանկ նեղը ձգեց զանիկայ, որ աս ձախող պատերազմը վերջացնելու համար Վիմփինա իր նախագահութեան իշխանութիւնովը յայտնեց՝ թէ քննութեան վերջը առնուեցաւ, ու յառաջ անցաւ վարժապետ աստուածաբանութեան աստիճանը տալ Տէցէլի իբրև հատուցում աս փառաւոր վիճաբանութեանս : Այնուհետև Վիմփինա աս նորահաս հակառակորդէն ազատելու համար Բոմերանիայի մէջ Բիրիցի վանքը խրկել տուաւ զանիկայ, հրաման ընելով որ զգուշութեամբ նային զինքը : Բայց աս նոր աստղը որ Օտէրի սահմաններէն վերցուեցաւ, սահմանուած էր յետ ժամանակաց Բոմերանիայի վրայ տարածել լոյսը : Աստուած երբոր յարմար կը դատէ, աշակերտը կը գործածէ վարժապետը խայտառակ ընելու :

Տէցէլ իր ընդունած կշտամբանքին դարման մատուցանել ուզելով՝ Հռովմայ և դատաքննութեան ատեանին վերջին միջոցը դիմեց բռնելու, այսինքն է՝ կրակով յաղթել հակառակորդները : Ուստի Ֆրանքֆորթի արուարձաններուն մէկին մէջ ամպիոն մը կանգնեց ու բարձր սեղան մը դրաւ : Հաւատոյ դատաքննիչի նշանով զարդարուած փառաւոր հանդէսով հոն գնաց, ամպիոնէն իր ամենակատաղի եղանակովը չարաչար թշնամանութիւն ըրաւ, անխնայ ձեռքով կայծակունք թօթափեց, ու բարձրաձայն աղաղակեց թէ Լուտեր անուն հերետիկոսը կենդանւոյն այրել պէտք է : Այնուհետև վարժապետին նախադասութիւնները ու քարոզը սեղանին վրայ դնելով՝ կրակ տուաւ անոնց : Աւելի յաջողակութիւն ցուցուց աս գործառնութեանս մէջ, քան որչափ ցուցուցեր էր իր նախադասութիւնները պաշտպանելուն , քանզի աս տեղս մէկը չկար իրեն հակառակող , ու իր յաղթութիւնը կատարեալ էր ։ Ամբարտաւան Դոմինիկեանը յաղթանակաւ վերստին Ֆրանքֆորթ մտաւ ։ Երբոր զօրաւորները հարուած մը կրեն՝ քանի մը տեսարանաց ցուցմունքներու կըդիմեն , և ասիկայ թոյլ տրուիլ պէտք է անոնց որ իրենց կրած անարգութեանը մխիթարութիւն մը ըլլայ ։

Տէցէլին երկրորդ նախադասութիւնները բարեկարգութեան մէկ հարկաւոր կէտը եղան ։ Վիճաբանութեան տեղը փոխեցին անոնք՝ ներողութեանց վաճառանոցէն Վատիկանու սրահներուն փոխադրելով զանիկայ , ու յարձակմունքը Տէցէլին վրայէն դարձուցին ու պապին ուղղեցին ։ Եկեղեցւոյ գլխոյն սրբազան անձը դրին ան հեգ վաճառականին տեղը՝ որուն Լուտեր զարնուէր ու զանիկայ առանց զօրութեան ձգեր էր իր ձեռքին մէջ ։ Լուտեր բոլորովին սքանչացաւ ասոր վրայ ։ Ժամանակէ մը ետև հաւանական է որ Լուտեր ինքիրմէն պիտի ընէր աս քայլափոխը , բայց հիմա իր թշնամիները իր տեղը ըրին ասիկայ ։ Այնուհետև վիճաբանութիւնը ոչ միայն վատահամբաւ տուրևառի մը վրայ էր՝ այլ նոյն ինքն Հռովմայ վրայ . և ան քաջ ձեռքը՝ որուն նպատակն էր Տէցէլին խանութը տակնուվրայ ընել , զարկաւ և իր հիմունքներէն խախտեց եկեղեցական թագաւորին գահը ։

Դարձեալ՝ Տէցէլին նախադասութիւնները հռովմէական վարդապետներուն գունդին ծառայեցին իբրև նշան պատերազմի Լուտերին վրայ յարձակելու ։ Միաբանները՝ Երասմոսէն ու Հռեւկղինոսէն ալ զարհուրելի թշնամի մը երևան ելլելուն վրայ բարկութեան բրդելով , աղաղակ վերցուցին Լուտերի դէմ ։ Բոլոր Դոմինիկեան ամպիոններէն Լուտերի անունը կըհնչէր ։ Ժողովրդոց կիրքերը շարժեցին . քաջասիրտ վարդապետը խելագար , մոլորեցուցիչ ու դիւահար կըկոչէին ։ Կըհաստատէին թէ անոր վարդապետութիւնը՝ ամենասոսկալի հերետիկոսութիւն մըն է ։ "Միայն տասնըհինգ օր՝ կամ շատը ամիս մը համբերեցէք , կըսէին , ու ատ երևելի հերետիկոսը կենդանւոյն պիտի այրուի" ։ Թէև որ բանը Դոմինիկեանց ձեռքը ըլլար , շուտով Հուսի վիճակին զինքը պիտի հասցընէին . բայց Աստուած անոր վրայ կըհսկէր ։ Արդէն շատերը կըհրատարակէին թէ Վիդդէմպէրկի բոլոր համալսարանը հերետիկոսութեամբ արատաւորուած է , ու իբրև վատահամբաւ եղած կըքարոզէին անոր անունը ։ "Դուրս ընենք ան Թշուառականը, և բոլոր իր կուսակիցները" . կըսէին ։ Ու աս աղաղակները շատ անգամ իրօք կըշարժէին ժողովրդոց կիրքերը ։ Անոնք որ Բարեկարգողին գաղափարներուն հաղորդութիւն ունէին , հասարակաց դիտողութեանը ենթակայ կըլլային . և երբոր միաբանները ձեռքերնին կարողութիւն ունենային , Աւետարանի աշակերտները անոնց ատելութեանը ազդուութիւնը կըզգային ։ Այսպէս՝ Փրկիչին մարգարէութիւնը սկսեց կատարուիլ , թէ "Պիտի նախատեն ձեզ՝ ու պիտի հալածեն , ու սուտ տեղը ամէն կերպ գէշ խօսքեր պիտի խօսին վրանիդ՝ ինծի համար" ։ Աշխարհի աս հատուցումը ոչ մէկ դարու մը մէջ պակսած է Աւետարանի հաստատուն աշակերտներէն ։

Երբոր Լուտեր իմացաւ Տէցէլի նախադասութիւնները ու ան ընդհանուր յարձակումը՝ որուն համար նշան տուած էին անոնք , իր քաջութիւնը արծարծեցաւ ։ Տեսաւ որ հարկաւոր էր համարձակաբար դէմ ըլլել ասանկ թշնամիներուն . իր աներկիւղ ոգին ոչինչ դժուարութիւն զգաց հաստատելու թէ այսպէս պէտք է ընել ։ Անոնց տկարութիւնը ան նոյն ատենը իր զօրութիւնը յայտնեց իրեն , ու իր իրօք ինչ ըլլալը ճանչցուց իրեն ։

Բայց և այնպէս՝ տեղի չտուաւ հպարտութեան ան կիրքերուն՝ որոնք այնչափ բնական են մարդկային սրտին ։ "Աւելի դժուարութիւն ունիմ , գրեց աս միջոցիս Սպալատինին , իմ թշնամիներս արհամարհելէն և այնպէս Քրիստոսի դէմ մեղանչելէն ես զիս զսպելու , քան որչափ պիտի ունենային զանոնք յաղթահարելու ։ Այնպէս տգէտ են անոնք թէ մարդկային և թէ Աստուածային բաներուն վրայ, որ նուաստութիւն կը համարիմ անոնց հետ վիճելը · և սակայն բուն իսկ աս տգիտութիւնն է որ կուտայ անոնց՝ իրենց անիմանալի յանդգնութիւնը ու լրբենի դէմքը'' ։ Բայց աս ընդհանուր թշնամութեան մէջ տեղը ամէն բանէ աւելի իր սիրտը զօրացունողը ան խորարմատ ճանաչումն էր, թէ իր փաստը ճշմարտութեան փաստն էր ։ “Մ՛ի զարմանար որ անոնք այսպէս անխնայ կը նախատեն զիս, գրեց Սպալատինին՝ 1518ին սկզբնաւորութեանը, ուրախութեամբ կը լսեմ ես անոնց նախատինքը ։ Թէ որ անոնք իմ վրաս անէծք չկարդային, չէինք կրնար այնպէս հաստատաբար ապահով ըլլալ թէ իմ ձեռնարկած փաստս նոյն ինքն Աստուծոյ փաստն է ։ Քրիստոս ալ հակառակախօսութեան նշան դրուեցաւ'' ։ “Գիտեմ, ըսաւ ուրիշ անգամ մը, որ սկիզբէն Աստուծոյ Բանը այնպէս եղած է՝ որ ո՛վ որ անիկայ աշխարհի մէջ բերել ուզէ, պարտի առաքելոց նման ամէն բան ձգել, ու մահուան մատնուիլ ։ Թէ որ այսպէս չըլլար մեզի, Քրիստոսի բանը չէր ըլլար ան'' ։ Խռովութեան մէջ տեղը այսպէս հանդարտութիւն ունենալը անանկ մէկ բան մըն է, որուն անծանօթ են աշխարհի դիւցազունները ։

Լուտեր տակաւին լռութիւն պահեց պապին վրայով եղած Տեցելի նախադասութիւններուն վրայ · թէ որ կռիւք շարժած ըլլար, անտարակոյս սաստկութեամբ պիտի իյնար ան զարմանալի վարդապետութեանը վրայ՝ որուն տակը պաշտպանութիւն և պատսպարութիւն խնդրեց իր թշնամին ։ Բայց աս կերպը բան չըրաւ · ու իր յապաղմանը՝ զգուշութեանը և լռութեանը մէջ վսեմութիւն մը և կարեւորութիւն մը կայ, որ ըստ բաւականին կը յայտնէ ան ոգին որ կենդանացուց զինքը ։ Հանդարտ կեցաւ, բայց չէ թէ տկարութենէն · վասն զի առաւել ծանրագոյն էր ան հարուածը երբոր վերջապէս հարկաւորեցաւ տալ ։

Տեցել Օտեր գետին վրայ Ֆրանքփորթի մէջ Լուտերի գրութիւնները լրբաբար այրելէն ետև, իր նախադասութիւնները Սաքսոնիա ղրկեց. մտածելով թէ Լուտերի նախադասութիւններուն փոխարէն գեղթափի տեղ պիտի ծառայեն անոնք: Հալլէ քաղքէն դատապրնիչը մարդ մը ղրկեց Վիդգեմպէրկ, որ իր նախադասութիւնները հոն տարածէ: Վիդգեմպէրկի համալսարանին աշակերտները բարկացած էին որ Տեցել իրենց վարժապետին նախադասութիւնները այրեր էր. և երբոր լսեցին թէ անոր կողմանէ մարդ եկած է, իսկոյն գունդագունդ անոր բոլորտիքը հաւաքեցան, և սպառնալով կըհարցընէին թէ ինչպէս համարձակեր էր այնպիսի բաներ բերել հոն: Ոմանք անոր բերած օրինակներուն մէկ մասը ծախու առին, ուրիշները՝ մնացեալները անոր ձեռքէն յափշտակեցին: Այսպէս անոր բերած վաճառքին բոլորը որ ութը հարիւր օրինակի չափ էր, իրենց ձեռքը անցուցին: Այնուհետև առանց գիտութեան կայսրընտրին և խորհրդարանին, համալսարանի կառավարին՝ Լուտերին և բոլոր վարժապետներուն, Վիդգեմպէրկի աշակերտները համալսարանին դռներուն վրայ յայտարարութիւններ կախեցին աս խօսքովը. “Ով որ կըփափաքի Տեցելի նախադասութիւններուն այրուելուն և յուղարկաւորութեանը ներկայ գըտնուիլ, ժամը երկուքին վաճառանոցը թող հրամէ”:

Սահմանուած ժամուն լտողները գունդագունդ հաւաքեցան, ու Դոմինիկեան վարդապետին նախադասութիւնները ժողովուրդին ցնծութեան ձայներովը կրակի տուին: Միայն մէկ օրինակ մը ազատեցաւ կրակէն. Լուտեր վերջը անիկայ իր բարեկամին ղրկեց, Էրփուրթի Յովհաննէս Լանժին: Աս եռանդոտ պատանիները գործեցին առջիններուն տրուած պատուէրին վրայ՝ “աչքի տեղ աչք, ու ակռայի տեղ ակռա”, և ոչ Քրիստոսի պատուէրին վրայ: Բայց երբոր վարդապետները ու վարժապետները Ֆրանքփորթի մէջ այսպէս օրինակ մը ցուցըցին, զարմանալի բան է թէ որ Վիդդէմպէրկի նորահաս աշակերտները ան օրինակին հետեւին ։ Ակադեմիային աս հատուցած պատժոյն լուրը բոլոր Գերմանիայի մէջ տարածեցաւ, ու շատ զրոյց պատճառեց ։ Լուտեր սաստիկ վշտացաւ ասոր վրայ ։

Զարմացեալ եմ, գրեց Էրփուրթի իր հին վարժապետին Յովդակոսին, որ կը հաւատաք թէ ես Տէցէլի նախադասութիւններուն այրուելուն բանի մը խառնուած ըլլամ ։ Կը կարծէք թէ բոլորովին կորսնցուցե՞ր եմ իմ միտքս . բայց ի՞նչ կրնամ ընել ։ Երբոր իմ վրայովս բան մը կը պատմուի, ի՛նչ որ ըլլայ ամէն մարդ անորոշաբար կը հաւատայ ։ Կրնա՞մ ես կապել մարդոց բերանները . ի՛նչ որ կուզեն թող ըսեն ու լսեն, տեսնեն ու պատմեն ։ Քանի որ Տէրը զօրութիւն կուտայ ինծի, յառաջ պիտի երթամ, ու Աստուծոյ օգնութեամբը բանէ մը պիտի չվախնամ” ։ — “Ասկից ի՛նչ հետեւիլը, ըսաւ Լանժին, չեմ գիտեր . միայն աս գիտեմ թէ աս գործովը առաւելապէս ծանրացած է ան վտանգը որուն մէջ կը կենամ” ։ Աս դիպուածը կը ցուցընէ թէ երիտասարդներուն սրտերը արդէն ինչպէս արծարծած էին ան փաստին վրայ՝ որուն ախոյեանն էր Լուտեր ։ Ասիկայ մեծ օգտի նշան մըն էր . վասն զի մէկ շարժում մը անգամ մը երիտասարդաց մէջ որ սկսի, հարկաւորապէս շուտով կը հաղորդի ան բովանդակ ազգին ։

Տէցէլի և Վիմփինայի նախադասութիւնները թէպէտ և թեթև յարգութիւն մը ունեցան, բայց ազդուութիւն մը պատճառեցին ։ Վիճաբանութիւնը ընդարձակեցին, Եկեղեցւոյ պատմուճանին պատառուածը մեծցուցին, գերագոյն շահախնդրութեան նոր խնդիրներ վիճաբանութեան ասպարէզը հանեցին ։ Ասանկով Եկեղեցիին գլխաւորները սկսեցին ուշադրութեամբ զննել վէճը, և ուժգին զօրութեամբ ինքզինքնին Բարեկարգողին դէմ ցուցընել ։ “Չեմ գիտեր արդարև, ըսաւ Պրանտէպուրկի եպիսկոպոսը, թէ Լուտեր որուն պաշտպանութեանը կրնայ ապաւինիլ, որ աս կերպովս կը համարձակի եպիսկոպոսներուն իշխանութեանը վրայ յարձակիլ”: Իմանալով որ աս նոր պարագան կըպահանջէ նոր զգուշութիւններ, եպիսկոպոսը անձամբ Վիդդէմպէրկ եկաւ: Բայց գտաւ Լուտերը կենդանացած ան ներքին ուրախութիւնովը՝ որ բարի խղճմտանքէ կը ծագի, ու պատրաստ պատերազմելու: Զգաց եպիսկոպոսը որ Օգոստինեան միաբանը իր ունեցածէն բարձրագոյն զօրութեան մը կըհնազանդէր, ու բարկացած սրտով դարձաւ գնաց Պրանտէպուրկ: Օր մը՝ 1518ին ձմեռը չվերջացած, երբոր իր վառարանին քով նստեր էր, իր բոլորտիքը եղողներուն դառնալով ըսաւ. “Խաղաղութեամբ պիտի չհանգչեցընեմ իմ գլուխս, մինչև որ Մարտինոսը կրակը չնետեմ աս փայտին պէս”. աս ըսելով փայտին կտորը վառարանին կրակը նետեց: Տասնըվեցերորդ դարուն բարեկարգութիւնը Եկեղեցւոյ գլխաւորներէն օգնութիւն չգտաւ, ինչպէս որ առաջին դարունը ծերակուտէն և Սինակովկայէն գտած չէր: Քրիստոնէից եկեղեցւոյն մեծերը տասնըվեցերորդ դարուն հակառակեցան Լուտերի Բարեկարգութեան ու անոր պաշտօնեաներուն, ինչպէս որ Հրէից եկեղեցւոյնները հակառակեր էին Յիսուս Քրիստոսի Աւետարանին՝ ու անոր առաքեալներուն: Լուտեր՝ Պրանտէպուրկի եպիսկոպոսին իրեն տեսութեան գալուն վրայ խօսելով, ըսաւ. “Եպիսկոպոսները սկսեցին իմանալ թէ իմ ըրածս իրենց կըլնար ընել. ուստի կամաչեն, լրբ և յանդուգն կըկոչեն զիս, ու չեմ ուրանար իմ այսպէս ըլլալս, Բայց իրենց չըլնար իմանալ թէ ինչ է Աստուած և ինչ ենք մենք”:

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

ՏԵՑԵԼԻՆ առաջարկած ընդդիմութենէն աւելի ծանրը ելեր էր հիմա Լուտերի դէմ. ինչու որ Հռոմ պատասխան գրեր էր իրեն ։ Սրբազան պալատին շրջապատէն դուրս ելեր էր աս պատասխանը, բայց չէ թէ Ժ. Լեոնն էր որ ինքզինքը աստուածաբանութեան միջամուխ ընելու բարեհաճեր էր ։ “Միաբաններուն մէջ ծագած վէճ մըն է, ըսաւ ինքը մէկ օր մը, աղէկ է որ չխառնուիմ անոր” ։ Եւ ուրիշ անգամ մը ըսաւ. “Գինով Գերմանացի մըն է որ աս նախադասութիւնները գրեր է. երբոր գինովութենէն արթըննայ, շատ տարբեր պիտի խօսի” ։ Հռովմայեցի Դոմինիկեան մը՝ Սեղբեստրոս Պրիէրիաս անունով որ պապին պալատին վերակացուն էր՝ քննիչ հաւատոյ կարգուած էր, և ինքը առաջին եղաւ որ աս պաշտօնովս Սաքսոնացի միաբանին հրատարակած նախադասութիւններուն վրայ քննութիւն ըրաւ ։

Աս հռովմայեցի քննիչը, աս Դոմինիկեանց նախագահը, աս եկեղեցական իշխանաւորը, որուն պաշտօնը իշխանութիւն շնորհեր էր իրեն որոշել թէ քրիստոնեայք ինչ վարդապետութիւններ պիտի դաւանին՝ և ինչ մասերու լռիկ պիտի կենան, ինչ պարտին գիտնալ և ինչ պարտին չգիտնալ, փափաքեր էր պատասխան տալ Լուտերի ։ Վասն որոյ գրուած մը հրատարակեց ’ի պատիւ Ժ. Լեոնի, որուն մէջ Գերմանացի միաբանին վրայ քամահրանքով կըխօսէր, ու բոլորովին հռովմէական յանդգնութեամբ մը կըյայտնէր թէ կուզէ գիտնալ՝ թէ ան Մարտինոսը արդեօք երկըթէ պարանոց ու պղինձէ գլուխ ունի՞ որ անհնար ըլլայ խորտակելու ։ Այնուհետև տրամախօսութեան ձևով յառաջացաւ Լուտերի նախադասութիւններուն վրայ յարձակիլ, ծաղրաբանութիւն թշնամանք և սպառնալիք գործածելով փոփոխաբար ։

Վիդդէմպէրկի Օգոստինեանին ու Հռովմայ Դոմինիկեանին մէջ եղած վէճը ան խնդրոյն վրայ էր՝ որ ըստ ինքեան Բարեկարգութեան սկզբունքն է. այսինքն՝ Ո՞րն է Քրիստոնէից համար մի միայն անսխալ կանոն հաւատոյ ։ Ահա հետևեալ պարբերութեամբ կըտեսնուի Եկե-

ղեցիին գրութիւնը իր ինքնիշխան գործակալներէն հաստատած՝ որոնց մէկն էր Սեղբեստրոս Պրիէրիաս :

Կրաւորական բանին իմաստը մեռեալ է առանց մեկնութեան հոգիին՝ որն որ միայն կը յայտնէ անոր ծածկեալ նշանակութիւնը : Բայց աս հոգին իւրաքանչիւր Քրիստոնէի տրուած չէ, այլ Եկեղեցիին, այսինքն է՝ եկեղեցականներուն : Մեծ յանդգնութիւն է հաստատել՝ թէ ան որ Եկեղեցիին խոստացաւ անոր հետ ըլլալ մինչև աշխարհի վերջը, կարենայ ձգել զանիկայ սխալման մէջ իյնալու : Ուստի Սրբազան Գրոց իմաստը պարտիմք հասկընալ ինչոր որ Եկեղեցին Հոգւոյն Սրբոյ առաջնորդութեամբը որոշած է անիկայ :

Մինչև աս տեղս հռովմէադաւան վարդապետները կը միաբանէին. բայց աս մասին կըտարբերէին, որ ոմանք կըսէին՝ ընդհանուր ժողովները Եկեղեցիին տեղակալներն են : Ուրիշները՝ և անոնց հետ Պրիէրիաս՝ կըսէին, Մեկնութեան հոգիին թանգարանը պապն է. ու մէկը իշխանութիւն չունի ուրիշ կերպով բացատրել Սուրբ Գիրքը, բայց եթէ հռովմէական քահանայապետին վճռոյն համեմատ :

Այսպիսի էր ան վարդապետութիւնը որ սրբազան պալատին վերակացուն ընդդիմագրեց Նորաբողբոջ Բարեկարգութեան : Իր գրուածքին սկզբնաւորութեանը հաստատած սկզբունքներուն մէկը աս հետևեալն է. "Ով որ Հըռովմէական Եկեղեցւոյն և հռովմէական քահանայապետին վարդապետութեանը վրայ չհաստատուիր իբրև անսխալելի կանոն հաւատոյ, ու չհամարիր թէ նոյն իսկ Սուրբ Գիրքն ալ անկէց կըքաշէ իր զօրութիւնը և իր հեղինակութիւնը, հերետիկոս է" * :

Այնուհետև կուգայ տրամախօսութիւնը, որուն մէջ խօսողներն են Լուտեր և Սեղբեստրոս, և ուր որ վերջինը կաշխատի վարժապետին Նախադասութիւնները ջրել ։ Սաքսոնացի միաբանին գաղափարները բոլորովին նոր և օտար էին Հռովմէական քննիչին. ուստի Պրիէրիաս ցուցուց, թէ ոչ անոր սրտին զգացումները և ոչ անոր գործքին շարժառիթները իմացեր էր ինքը ։ Ճշմարտութեան վարժապետը Հռովմայ կուսակիցներուն փոքրիկ կշռովը կըշռեց ։ “Ո՛վ պատուական Լուտեր, կըսէ, թէ որ մեր տէրոջմէն պապէն աղէկ եպիսկոպոսութիւն մը՝ և քու եկեղեցիդ նորոգելու լիակատար շնորհք մը ընդունէիր, ի՞նչպէս պիտի փոխուէր քու խօսքդ, ու մեծաձայն պիտի հռչակէիր ներողութիւնը՝ որն որ հիմայ կըբերկրիս անարգելու”։ Սա Իտալացին որչափ որ կըպարծենար քաղաքավար ըլլալ, շատ անգամ՝ խիստ անվայել ծաղրաբանութիւններ կըգործածէ. “Թէ որ խածնելը շուներուն բնութիւնն է, ըսաւ Լուտերին, վախնամ՝ թէ քու հայրդ շուն էր”։ Իր գործին վախճանին մօտ Դոմինիկեանը կըզարմանայ իր վրայ, թէ ինչպէս բարեհաճեր է զիջանիլ ապըստամբ միաբանի մը հետ խօսակցելու. և իր թշնամիէն բաժնուելու ատենը քննողութեան դժնդակ ժանիքները կը ցուցընէ անոր ։ “Հռովմէական Եկեղեցին, կըսէ, որուն հոգևոր և ժամանակաւոր ծայրագոյն իշխանութիւնը պապին ձեռքն է, աշխարհական ուժով կրնայ զսպել զանոնք՝ որոնք առաջ հաւատքը ընդունելով ետքը կըմեկնին անկէց ։ Եկեղեցին պարտաւորութիւն չունի փաստ ցուցընելով ապստամբներուն հետ կռուելու և անոնց յաղթելու”։ Հռովմէական պալատի իշխանաւորին գրիչէն ելած սանկ խօսքերը խորին իմաստ ունէին, և սակայն չկրցան վախցունել զԼուտեր ։

---

*"A qua etiam sacra Scriptura robur trahit et auctoritatem, hæreticus est" (Sylvestri Prieratis Dialogus, fundamentum tertium.)

Աստուածաշունչ գիրքն էր որ Բարեկարգողը ձուլեր՝ ու Բարեկարգութիւնը սկսեր էր ։ Լուտերի հաւատքը Եկեղեցւոյ վկայութեանը վրայ հաստատեալ չէր. այլ յառաջ եկեր էր նոյն իսկ Աստուածաշունչ գիրքէն, ներսէն՝ և ոչ դուրսէն ։ Այնպէս քաջ ճանչցեր էր աւետարանական վարդապետութեան Աստուծոյ Բանին վրայ անշարժ շինուած ըլլալը, որ արտաքին վկայութեան բոլորը աւելորդ էր իրեն։

“Սուրբ Գիրքը իմանալու համար՝ հարկաւոր է որ Աստուծոյ Հոգին միտքը բանայ” կըսէր Եկեղեցին, և մինչև աս տեղս ճշմարիտ էր իր ըսածը։ Բայց իր սխալմունքը հոս էր՝ որ կըկարծէր թէ սուրբ Հոգին մենավաճառութիւն մըն է՝ որ մասնաւոր կարգի մը տրուած է, ու կըհամարէր թէ կրնայ ամփոփուիլ ժողովներու և դպրոցներու մէջ, քաղաքի մը կամ ժողովրդեան մը մէջ։ Աստուածորդին Աստուծոյ Հոգւոյն վրայ խօսելուն ըսաւ, “Հովը ուր որ ուզէ կըփչէ”. և ուրիշ տեղ, “ԱՄԵՆՆ ԱԼ Աստուծմէ սորված պիտի ըլլան”։ Եկեղեցիին աղաւաղութիւնը՝ Հըռովմայ հայրապետներուն փառասիրութիւնը՝ ժողովներուն նախանձայուզութիւնները՝ վարդապետներուն թշնամութիւնները՝ եպիսկոպոսներուն պատուամոլութիւնը, քահանայից բնակարաններէն հեռի աքսորեցին ան Սուրբ Հոգին, ան խոնարհութեան և խաղաղութեան Հոգին։ Աստուծոյ Հոգին մեկներ էր հպարտներուն ժողովներէն՝ ու եկեղեցիին իշխաններուն պալատներէն, ու բազմեր էր պարզամիտ քրիստոնէից և խոնարհ քահանայից մէջ։ Եկեղեցին իր իշխանութեան և հարստութեան սիրովը նուաստանալով, կենաց վարդապետութիւնը թիւրելովը ժողովրդոց առջին անպատիւ ըլլալով, Եկեղեցին՝ իր ամբարտաւանութիւնովը ու շռայլութիւնովը վատնած գանձը վերստին լցունելու համար փրկութիւն վաճառելու զբաղած ըլլալով, իր բոլոր պատիւը կորսնցուցեր էր, ու խելքի տէր մարդիկ իր վկայութիւնը ոչ ևս կըյարգէին։ Արհամարհելով այսպիսի նուաստացած հեղինակութիւնը՝ ուրախութեամբ դարձան անոնք Աստուծոյ Բանին և անոր անսխալելի հեղինակութեանը, ան ընդհանուր շփոթութեան մէջը իրենց առջին բացուած մի միայն ապաստանարան համարելով զանիկայ։

Ուրեմն ժամանակը հասունցեր էր․ ան արիական շարժումը՝ որով Լուտեր մարդկային սրտին բարձրագոյն յոյսերը Վատիկանու բերդերէն զօրաւոր ձեռքով մը քակեց ու Աստուծոյ Բանին ամուր վէմին վրայ հաստատելու զանոնք փոխադրեց, եռանդուն մտօք ընդունուեցաւ։ Ասիկայ էր Բարեկարգողին մտքին մէջի նպատակը Պրիէրիասին գրած իր պատասխանւոյն մէջ։

Ձգելով ան սկզբունքները որ Դոմինիկեանը իր գործոյն սկզբնաւորութեանը հաստատեր էր, “Ես ալ, ըսաւ Լուտեր, քու օրինակիդ հետեւելով, քանի մը սկզբունքներ պիտի հաստատեմ”։

Առաջինը Սրբոյն Պօղոսի աս խօսքն է․ —“Թէ որ մէկը ձեր առածէն աւելի աւետարանը քարոզելու ըլլայ ձեզի, թէ և երկինքէն հրեշտակ մը ըլլայ ան, նզովեալ ըլլայ”։

Երկրորդը աս հետեւեալն է որ Սուրբն Օգոստինոս գրեց սրբոյն Հերոնիմոսի․ —“Սորվեցայ ես միայն Աստուածաշունչ Գրոց ընծայել յարգութիւն հաստատուն հաւատոյ՝ թէ բնաւ չխալեցան անոնք․ ուրիշներուն վրայ՝ անոնց սորվեցուցածներուն չեմ հաւատար ես, միայն իրենք անանկ սորվեցունելնուն համար”։

Աս տեղս Լուտեր անշարժ ձեռքով մը կըհաստատէ Բարեկարգութեան հիմնական սկզբունքները։ Աստուծոյ Բանը, բովանդակ Աստուծոյ Բանը, ոչ այլ ինչ բայց Աստուծոյ Բանը։ “Թէ որ աղէկ կըհասկընաս աս սկզբունքները, կըշարունակէ ըսելով, պիտի հասկընաս եւ թէ քու բոլոր տրամախօսութիւնդ քայքայուած է անոնցմով․ վասն զի ուրիշ բան չըրիր դուն՝ բայց եթէ սրբոյն Թովմայի Ագուինացւոյն խօսքերը ու կարծիքները յառաջ բերիր”։ Այնուհետեւ յայտնապէս հերքելով իր հակառակորդին առածները՝ համարձակաբար կըյայտնէ թէ իր կարծիքը ան է՝ որ պապը ու ժողովները կրնան սխալիլ։ Կը գանգատի Հռովմայ պալատականներուն մարդահաճութեանցը վրայ, որոնք աս ու ան իշխանութիւնը կընծայեն *պապին ։ Կըցուցընէ թէ Եկեղեցին իրապէս * կըգոյանայ միայն ՚Քրիստոսի վրայ, և երևելապէս† կըգոյանայ միայն ընդհանուր ժողովին վրայ ։ Վերջը Պրիէրիասին իր վրայ ունեցած կարծիքը նշանակելով կըսէ ․ “Անշուշտ դուն զիս քու վրայովդ կըդատես ․ բայց թէ որ ես եպիսկոպոսութիւն ուզէի , անշուշտ չէի գործածեր ան լեզուն՝ որն որ դուն այնպէս վճռական կըհամարիս ։ Կըկարծես որ ես չե՞մ գիտեր թէ Հռովմայ մէջ ինչպէս կըստացուին եպիսկոպոսական թեմերը ու քահանայական կարգերը ։ Չէ՞ որ տղաքը անգամ ատ նոյն քաղքին ամէն մէկ փողոցին մէջ կերգեն աս ամէնուն գիտցած խօսքը ․*

Բոլոր երկրի մէջ գէշէն գէշ տեղը
Հոս կըգտնուի Հռովմ քաղաքը” ։

Այսպիսի երգեր ան ատենները հասարակ էին Հռովմայ մէջ ։ ՚Ի վերայ այսր ամենայնի Լուտեր ակնածութեամբ կը խօսի Լեոնի վրայ ։ “Գիտեմ , կըսէ , որ ինքը Բաբելոնի մէջ Դանիէլի նման է ․ իր անմեղութիւնը շատ անգամ վտանգի տակ ձգեց իր կեանքը” ․ ու կըվերջացունէ խիստ համառօտութեամբ պատասխան տալով Պրիէրիասի սպառնական խօսքին ։ “՚Ի վերջոյ կըսես թէ պապը միանգամայն քահանայապետ է և թագաւոր , և թէ կարողութիւն ունի աշխարհական ուժով հնազանդութեան բռնադատել ։ Ուրեմն արիւնի՞ կըծարաւիս դուն ։ Կըվկայեմ քեզի թէ ատ քու մեծաբանութիւններդ և սպառնալիքներդ ոչինչ շփոթութիւն կուտան ինծի ։ Վասն զի ինչ պիտի ըլլայ թէ որ զիս սպաննեն ։ ՚Քրիստոս կենդանի է ․ ՚Քրիստոս իմ Տէրս՝ ու ամէնուն Տէրը , օրհնեալ յաւիտեանս ․ Ամէն” ։

Այսպէս Լուտեր պապութեան սեղանին հակառակ՝ աներկիւղութեամբ կանգնեց Աստուծոյ սուրբ և անսխալ Բանին սեղանը ․ սեղան մը՝ որուն առջին կըկամէր թէ ամէն

---

* Virtualiter. † Representativè.

ծունկ խոնարհի, և որուն վրայ իր կեանքը մատուցանելու ինքզինքը պատրաստ կըցուցընէ։ Պրիէրիաս ասոր պատասխան մը հրատարակեց, ու ետքը երրորդ գիրք մը "Եկեղեցիին ու պապին անհակառակելի ճշմարտութեանը" վրայ։ Այս գիրքին մէջ եկեղեցական իրաւանց վրայ զինքը հաստատելով ըսաւ. "Թէ որ պապը մինչև անգամ բոլոր ժողովուրդը իր հետը մէկ տեղ դժոխքը տանի, ասոր համար չեմ կրնար կամ յանդիմանել և կամ ուրանալ զինքը"։ Վերջապէս պապը պարտաւորեցաւ լռեցունել զՊրիէրիաս։*

Այս միջոցիս մէկ նոր թշնամի մը երևան ելաւ։ Ասիկայ ես Դոմինիկեան մըն էր Յակոբոս Ոխստրատէն անունով, Կոլոնիա քաղքին հաւատոյ քննիչը, որ Լուտերին առջի ջանքերը լսելուն իր կատաղութիւնը չկրցաւ զսպել։ Ոխստրատէն սաստիկ զայրացաւ, իր բարկութիւնը բորբոքեցաւ, ու մեծաձայն աղաղակով հերետիկոսին մահը խնդրեց։ Կամեցաւ կենդանւոյն այրել զանիկայ, որ Հռոմը յաղթող հանդիսացունէ։ "Եկեղեցիին դէմ քրէական յանցանք մըն է, կըգոչէր, այսպիսի զարհուրելի հերետիկոսը ժամ մը ևս ողջ մնալու թող տալը։ Թող անոր համար պատրաստուի վաղվաղակի գլխապարտութեան տեղ մը"։ Ո՜հ, աս արիւնախանձ խրատը շատ աղէկ ընդունեցաւ զանազան երկիրներու մէջ, ու բազմաթիւ մարտիրոսներուն ձայները՝ Եկեղեցիին առջի դարերուն մէջ պատահածին նման, կրակի բոցերուն մէջէն ճշմարտութիւնը վկայեցին։ Բայց զուր տեղը հուր և սուր կըխնդրէին Լուտերին համար։ Յաւիտենականին հրեշտակը միշտ անոր բոլորտիքը կըպատէր, ու զանիկայ կըպաշտպանէր։

Լուտեր պատասխան գրեց Ոխստրատէնին համառօտ խօսքով, բայց մեծ ազդուութիւնով։ "Վա՛շ, ըսաւ իր պատասխանւոյն վերջը, անկարեկից մարդասպան, եղբօրդ արիւնին ծարաւող ։ Իմ բոլոր սրտովս կըբաղձամ՝ որ դուն զիս քրիստոնեայ և հաւատացեալ չկոչես. այլ ընդհակառակն շարունակես բամբասել զիս իբրև հերետիկոս ։ Աղէկ միտք առ ատոնք՝ ով արեան ծարաւի, ճշմարտութեան թշնամի. և եթէ քու կատաղութիւնդ կըթելադրէ քեզի իմ կեանքիս դէմ բան մը ընել ինծի, զգուշացիր շրջահայեցութեամբ գործել, ու աղէկ ընտրել քու ժամանակդ ։ Աստուած գիտէ թէ ինչ է իմ միտքս, թէ որ իմ կեանքս ազատ մնայ ։ . . . . . Իմ յոյսս ու ակնկալութիւնս Աստուծոյ կամեցողութեամբը պիտի դատարկ չելլէ" ։ Ոխստրատէն պատասխան չտուաւ ։

---

* De juridica et irrefragabili veritate Romanæ Ecclesiæ. Lib. tertius, Cap. 12.

Ուրիշ յարձակում մը կըսպասէր Բարեկարգողին՝ առաւել տհաճելի իր զգացումներուն ։ Էք՝ Ինկօլստադի անուանի վարժապետը ու Լուտերի բարեկամը, հռչակաւոր նախադասութիւնները ընդուներ էր ։ Էք ան մարդը չէր որ ներողութեանց չարաչար կիրառութիւններուն ջատագով ըլլար. բայց ինքը դպրոցի վարժապետ էր, և ոչ Աստուածաշնչի. քաջ վարժուած դպրոցական աստուածաբանութեամբ և ոչ Աստուծոյ Բանովը ։ Ինչ որ Պրիէրիաս Հռովմայ կերպարանքը վրան առեր էր ու Ոխստրատէն միաբաններունը, աս նոր հակառակորդը դպրոցներունը իր վրան կըցուցընէր ։

Էք՝ Լուտերի գրութիւններուն շատերը անշուշտ մոլորական պիտի կարծէր, որովհետև իր կարծիքներուն վրայ հաստատուած էր. ինքը անձնատուր եղած էր դպրոցական կարծիքները պաշտպանելու, ինտոր որ Լուտեր ալ հաւասարապէս անձնատուր եղած էր Աստուծոյ Բանին յարելու ։ Ու թէպէտ կընամք մտածել՝ թէ Էք սակաւ ինչ տըրտմութեամբ իր բարեկամին հակառակելու պարտաւորեալ տեսաւ զինքը, և սակայն իր անոր վրայ յարձակելուն եղանակէն կերևայ որ իր շարժառիթները կիրք և նախանձութեամբ խառնուած էին ։

Լուտերի նախադասութիւններուն վրայ ծանօթութիւններ գրեց Կոթողք (Obelisques) անունով *։ Այս գրութեանս մէջ նշմարուած չարասիրութիւնը Լուտերի սրբութիւնը բորբոքեց։ Բայց իր վիշտը աւելի եղաւ երբոր մտածեց թէ աս հարուածը բարեկամէ մը եկաւ։ Ուրեմն՝ իր բարեկամին սիրոյն կորուստովն է որ ճշմարտութիւնը պիտի պաշտպանէր։ Լուտեր իր սրտին վիշտը յայտնեց նամակի մը մէջ՝ գրելով առ Եգրանոս, Ցուիկաւի ժողովրդապետին։ "Այս Կոթողներուն մէջ, ըսաւ, կըկոչուիմ վնասակար մարդ, Պոհեմիացի, հերետիկոս, ու կընախատուիմ իբրև խռովայոյզ անզգամ և յանդուգն։ Չեմ յիշեր մանր նախատինքները, ինչպէս թանձրամիտ՝ ապուշ տգէտ, ծայրագոյն քահանայապետը արհամարհող, եւն։ Բոլոր գրուածքին մէջ ուրիշ բան չկայ՝ բայց եթէ նախատինք. և դեռ ան՝ որ զանոնք գրեց, երևելի մարդ մըն է, որուն վրայ միացեալ են տաղանդ և գիտութիւն. ասկէց զատ մէկը՝ որ նոր պայմանադրուած սերտ մտերմութեամբ կապուած էր ինծի։ Իր անունն է Յովհաննէս Էք՝ վարժապետ Աստուածաբանութեան, Ինկոլստադի համալսարանին վերակացուն. իր գրութիւններուն համար աղէկ ծանօթ է, և մեծապէս պատկառելի է ամենուն։ Թէ որ Սատանային գիտաւորութիւնը չգիտնայի, պիտի զարմանայի ան մոլեգնութեանը վրայ որ թելադրեց Էքին քակել այսպիսի փափաքելի և մանաւանդ այսպիսի նոր բարեկամութիւնը, ամենևին ծանօթութիւն մը չտուած ինծի"։

Բայց թէ որ Լուտերի սիրտը վշտացաւ, իր արիութիւնը չտկարացաւ. միայն թէ ուզեց լուռ մնալ։ Սակայն իր բարեկամները տարբեր կարծիք ունեցան. թախանձեցին ի-

---

* Տպագրիչք Կոթող կըկոչեն առ (†) նշանը, ինչպէս որ Աստղ առ (*) նշանը։ Երբոր ծանօթութեանց գիրք մը տպուի, սովորութիւն է որ ամէն մէկ ծանօթութեան սկիզբը ասանկ նշաններ կըդնեն։ Ասոր համար Էք Կոթողք անուանեց իր ծանօթութիւնները, ինչպէս որ Լուտեր ալ իր պատասխանը կոչեց Աստեղք։

բեն, ու պարտաւորեցին զինքը զիջանիլ իրենց թախանձանքին : Վասն որոյ Էքին Կոթողներուն դէմ իր պատասխանը գրեց Աստեղք (Asterisques) անունով : Այս գործին մէջ առաւել մեղմով վարեցաւ իր նոր թշնամւոյն հետ՝ քան որչափ վարեր էր իր առջի հակառակորդներուն հետ․ բայց իր ծածկեալ սրտմտութիւնը երբեմն դուրս ելած կը յայտնուէր իր խօսքերուն մէջ :

Ցուցուց թէ կոթողներուն բովանդակ խառնակութեանը մէջ ոչ սուրբ Գրքերէն բան մը կար, ոչ եկեղեցւոյ հայրերէն, և ոչ եկեղեցական կանոններէն․ այլ բոլորին մէջ միայն դպրոցներուն մեկնաբանութիւնները․ կարծիքներ, լոկ կարծիքներ ու երևակայութիւններ․ մէկ խօսքով բոլոր ան նոյն բաները որոնց վրայ Լուտեր յարձակեր էր : Բայց Աստղերը հոգիով ու զօրութիւնով լեցուն են․ հեղինակը կըսրտմտի իր բարեկամին գրքին մէջի սխալներուն վրայ, բայց կըխղճայ զմարդը : Վերստին կըհաստատէ ան հիմնական սկզբունքը, որն որ հաստատեր էր Պրիէրիասին գրած իր պատասխանւոյն մէջ, թէ՝ "Ծայրագոյն քահանայապետը մարդ է, ու կրնայ սխալիլ․ բայց Աստուած նոյն ինքն ճշմարտութիւն է, ու չկրնար սխալիլ" : Ու ետքը դպրոցական վարժապետին դէմ ճիշդ յարմար ձեռնարկութիւն մը յառաջ բերելով, կըսէ․ "Արդարև լրբութեան գործ է որ մէկը Արիստոտէլի փիլիսոփայութիւնը ըլլալ սորվեցընէ ինչ որ չկրնար ցուցընել Արիստոտէլի վկայութեամբը : Ասիկայ կընդունիք․ և ասկէց մեծագոյն պատճառով յետին լրբութիւն է Եկեղեցւոյ մէջ ու Քրիստոնէից մէջ հաստատել ինչ որ Քրիստոս ինքը չսորվեցըներ : Իսկ արդ ո՞ւր կըգտնենք Աստուածաշնչի մէջ, որ Քրիստոսի արդեանցը թանգարանը պապին քովը պահուած է" :

Լուտեր չհրատարակեց Աստեղքը, այլ միայն իր բարեկամներուն խրկեց զանոնք : Ետքն էր որ հասարակութեան մէջ հրատարակուեցան անոնք :

Ինկօլստադի վարժապետին ու Վիդդէմպէրկի վարժապետին մէջ եղած աս թշնամութիւնը մեծ զգացում մը պատճառեց Գերմանիայի մէջ, վասն զի երկուքն ալ հասարակաց բարեկամներ էին։ Իսկ մանաւանդ մեծապէս շփոթեցաւ Շէօռլ, ու ջանաց որ Էքը ու Լուտերը մէկ մէկու հետ հաշտեցընէ։ Լուտեր ցուցուց՝ թէ ինքը պատրաստ է ամէն բան մոռնալու, թէ կը սիրէ Էքին տաղանդները, կը զմայլի անոր գիտութեանը վրայ, և թէ առաւել վշտացած է քան թէ բարկացած իր բարեկամին ընթացքին վրայ։ "Պատրաստ եմ ես՝ ըսաւ Շէօռլին, թէ հաշտութեան և թէ պատերազմի․ բայց աւելի կընտրեմ հաշտութիւնը։ Ուրեմն սկսէ քու միջնորդութեան պաշտօնդ գործածելու․ վշտացիր մեր հետը որ սատանան աս անմիաբանութեան սկիզբը մեր մէջը բորբոքեց, ու ետքը ուրախացիր որ Քրիստոս իր ողորմութիւնովը զանիկայ շիջուց"։ Խանդակաթ սիրով գրեց Էքին, բայց ան պատասխան չտուաւ․ մինչև խօսք մը եւս չխրկեց անոր։ Հաշտութեան ժամանակը անցած էր։ Պատառուածը հետզհետէ մեծցաւ։ Էքին բարձրամտութիւնը ու անողոքելի կիրքը շուտով կտրեց իրենց թուլցած բարեկամութեան վերջին կապերը։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ.

ԱՅՍՊԻՍԻ էին ան յուզմունքները որոնց պատահեցաւ Լուտերոյ Ռոմին ախոյեանը՝ իր ընթացքին սկզբնաւորութեանը։ Բայց մինչդեռ հաւատոյ քննիչներուն՝ համալսարաններու կառավարիչներուն ու սրբազան պալատին վերակացուներուն հետ կը մարտնչէր, հասարակութեան մէջ կրօնքին անմոլար գիտութիւնը տարածելու հոգ կը տանէր։ Աս դիտաւորութեամբս գրեթէ ան նոյն ատենը հրատարակեց հասարակաց դիւրիմանալի զանազան տետրակներ ինչպէս երկու տարի առաջ Միդդէլսէքսի եկեղեցւոյն մէջ քարոզած Տասնաբանեայ Պատուիրանաց վրայ իր քարոզը՝ որն որ արդէն յիշատակեցինք, ու նաև Տէրունական աղօթքին վրայ իր մեկնութիւնը, պարզամիտ և ռամիկ աշխարհականներուն համար ։ Ապաքէն բաղձալի է գիտնալ թէ Բարեկարգողը անատենը ինչ խօսեցաւ ժողովրդոց ։ Վասն որոյ աս տեղս յառաջ բերեմք իր խօսքերուն մէկ քանիները՝ որ երկրին մէջ պտըտելու դրաւ զանոնք, ինչպէս որ ինքը կըսէ աս երկրորդ գործոյն յառաջաբանութեանը մէջ ։

“Երբոր աղօթք կընես, ըսաւ, քու խօսքերդ քիչ թող ըլլան, բայց քու խորհուրդներդ և զգացումներդ շատ և խորին ։ Որչափ քիչ որ կըխօսիս, այնչափ լաւագոյն են քու աղօթքներդ ։ Քիչ խօսքեր և շատ խորհուրդ քրիստոնէին յատուկ է ։ Շատ խօսքեր ու քիչ խորհուրդ հեթանոսական է ։

“Արտաքին և մարմնաւոր աղօթքն է շըթունքներուն ան մրմնջելը՝ ան արտաքին շատխօսութիւնը, որ առանց մտադրութեան կըկատարուի, ու մարդոցմէ կըլսուի և կըտեսնուի․ բայց հոգւով և ճշմարտութեամբ աղօթքն է ան ներքին բաղձանքը, սրտին խորութենէն ելած յօժարութիւնները ու հառաչանքները ։ Առաջինն է կեղծաւորներուն ու ինքզինքնին ապաւինողներուն աղօթքը․ երկրորդն է Աստուծոյ զաւկըներուն աղօթքը, որոնք իր երկիւղին մէջ կըքալեն” ։

Այնուհետև Տէրունական աղօթքին առաջին խօսքերուն անցնելով այսպէս կըբացատրէ ։—

“ՀԱՅՐ ՄԵՐ” ։— “Բոլոր անուններուն մէջ չկայ ուրիշ անուն մը որ առաւել առ Աստուած ձգէ զմեզ, քան թէ Հայր անունը ։ Քիչ սէր պիտի զգայինք՝ ու քիչ մխիթարութիւն պիտի քաղէինք Տէր կամ Աստուած կամ Դատաւոր զինքը կոչելնուս ։ Աս Հայր բառովը Տէրոջը կարեկցութեան գութերը կըշարժին․ վասն զի չկայ ձայն մը որ առաւել քաղցր կամ առաւել ազդու գայ հօր մը, քան որչափ իր որդւոյն ձայնը երբոր Հայր կըսէ"։

"ՈՐ ՅԵՐԿԻՆՍ ԵՍ" :—"Ո՛վ որ կըխոստովանի թէ իր Հայրը երկինքն է, կըխոստովանի թէ ինքը երկրի վրայ պանդուխտ է. ուստի իր սրտին մէջ ջերմեռանդ փափաք մը կայ՝ մէկ զաւկի մը պէս որ իր հայրենիքէն հեռի օտարներու մէջ կապրի, կարօտութեան ու տրտմութեան մէջ։ Անիկայ կընմանի ըսել՝ Ափսո՛ս՝ Հա՛յր իմ, դուն երկինքն ես, ու ես՝ քու վշտակիր որդիդ՝ երկրի վրայ, հեռի քեզմէ, ամէն տեսակ վտանգներով՝ պակսութիւններով ու տրտմութիւնով շրջապատած"։

"ՍՈՒՐԲ ԵՂԻՑԻ ԱՆՈՒՆ ՔՈ" :—"Ան որ բարկացող է՝ նախանձոտ է՝ անիծող է՝ բամբասող է, անպատիւ կընէ Աստուծոյ անունը որով ինքը մկրտուեցաւ"։

"ԵԿԵՍՑԷ ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆ ՔՈ" :—"Անոնք որ հարըստութիւն կըդիզեն ու փառաւոր բնակարաններ կըշինեն, որ աշխարհի տուածին ետեւէն կիյնան՝ ու իրենց շրթունքներովը աս աղօթքը կըսեն, կընմանին երգեհոնին ան մեծ փողերուն որ իրենց բոլոր ուժովը անդադար կըհնչեն եկեղեցիներուն մէջ՝ առանց խօսքի, առանց զգացման կամ մտառութեան։ . . . Մէկը Հռովմ կերթայ, միւսը սուրբ Յակոբ, երրորդը մատուռ մը կըշինէ, չորրորդը եկեղեցիները կըզարդարէ Աստուծոյ թագաւորութիւնը ստանալու համար. բայց ամէնն ալ զանց կընեն ան մի միայն հարկաւոր բանը, որ է՝ իրենց անոր թագաւորութիւնը ըլլալը։ Ինչո՞ւ համար ծովերէն կանցնիս Աստուծոյ թագաւորութիւնը փնտռելու. անիկայ քու սրտիդ մէջ յառաջ պիտի գայ"։

"ԵՂԻՑԻՆ ԿԱՄՔ ՔՈ" :—"Զարհուրելի բան մըն է որ աս խնդիրքը կընեմք։ Եկեղեցիին մէջ ո՞ւր կըտեսնեմք աս Աստուծոյ կամքը։ Եպիսկոպոս մը ուրիշ եպիսկոպոսի դէմ կելլէ, եկեղեցի մը ուրիշ եկեղեցիի դէմ։ Քահանաները՝ վարդապետները՝ մայրապետները մէկզմէկու հետ կըկռուին ու կըհակառակին և կըպատերազմին, և ամէն տեղ ան-

միաբանութիւն կըտիրէ ։ Ու սակայն իւրաքանչիւր կողմը կըսէ՝ թէ բարի կամքէ և ուղիղ դիտաւորութենէ է ըրածնին, ու այսպէս՝ 'ի փառս և 'ի պատիւ Աստուծոյ՝ բոլորն ալ սատանային գործը կըկատարեն" ։

"ԶՀԱՑ ՄԵՐ ՀԱՆԱՊԱԶՈՐԴ ՏՈՒՐ ՄԵԶ ԱՅՍՕՐ" ։ — *"Ինչո՞ւ համար կըսենք զհաց մեր . վասն զի՝ չէ թէ ան հասարակ հացին համար կաղօթենք որ հեթանոսները կառնեն, և որ Աստուած ամէն մարդոց կուտայ, հապա* ՄԵՐ *հացին համար . այսինքն՝ անոնց հացին, որոնք երկնաւոր Հօրը զաւկըներն են"։*

"Ու ի՞նչ է ուրեմն աս Աստուծոյ հացը ։ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս է . "Ես եմ կենաց հացը . ան որ երկինքէն կիջնայ, ու աշխարհի կեանք կուտայ" ։ Վասն որոյ մէկը թող չխաբուի . ինչ քարոզներ և ինչ վարժութիւններ որ չեն ցուցըներ ու չեն ճանչցուներ զՅիսուս Քրիստոս, չեն կրնար ըլլալ մեր հոգիներուն հանապազօրեայ հացը ու սնունդը" ։

"Բայց պիտի ըսէք թէ ի՞նչ է Քրիստոս ճանչնալը, և ի՞նչ օգուտ կրնայ գալ անկէց ։ Պատասխան կուտամ, Քրիստոս ճանչնալն ու սորվիլն է հասկընալ առաքելին ըսածը, "Քրիստոս մեզի Աստուծմէ իմաստութիւն՝ արդարութիւն՝ ու սրբութիւն և փրկութիւն եղաւ" ։ Հիմա դուք կըհասկընաք ասիկայ՝ թէ որ կըխոստովանիք թէ ձեր բոլոր իմաստութիւնը միայն մեղադրելի յիմարութիւն, ձեր արդարութիւնը պատժապարտ անիրաւութիւն, ձեր սրբութիւնը ապականեալ պղծութիւն, ձեր փրկութիւնը դատապարտութեան ողորմելի վճիռ մըն է . թէ որ կըզգաք թէ Աստուծոյ և բոլոր արարածոց առջևը յիմար՝ մեղաւոր՝ պիղծ և դատապարտեալ էք . թէ որ կըցուցընէք ոչ միայն խօսքով այլ ձեր սրտին խորութենէն և ձեր գործերովը թէ ոչ փրկութիւն և ոչ մխիթարութիւն կայ ձեզի՝ եթէ ոչ Քրիստոսով միայն ։ Հաւատալը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ երկինքէն իջած աս հացովս սնանիլը"։

Այսպէս Լութեր հաւատարմութեամբ հաստատ մնաց իր առաջադրութեանը վրայ՝ կոյր ժողովուրդին աչքերը բանալու, որ կարգաւորները ուզածնուն պէս կառաջնորդէին անոնց։ Իր գրութիւնները արագաբար տարածեցան բոլոր Գերմանիայի մէջ, նոր լոյս մը յարուցին, ու ճշմարտութեան սերմը առատապէս սփռեցին երկրի մը վրայ՝ որ աղէկ պատրաստուած էր զանիկայ ընդունելու։ Բայց հեռաւորներուն համար աշխատած ատենը չմոռցաւ զանոնք որ մօտ էին իրեն։

Դոմինիկեանները իրենց ամպիոններէն բանադրանք կը թափէին վատանուն Հերետիկոսին վրայ։ Լութեր՝ ժողովրդոց բարեկամը, և ան՝ որ եթէ ուզէր կրնար քանի մը խօսքով հասարակաց բարկութիւնը շարժել անոնց դէմ, բանի տեղ չդրաւ այսպիսի յաղթութիւնները, և միայն մտածեց որ իր ունկնդիրները վարժէ։

Իր համբաւը՝ որ ևս քան զևս տարածեցաւ, ու ան արիութիւնը՝ որով Քրիստոսի դրօշակը կանգնեց գերութեան վիճակի մէջ ինկած եկեղեցւոյն մէջ տեղը, օր ըստ օրէ աճեցոյց իր քարոզութեանը եկողներուն թիւը։ Օր մը Վիդէմպէրկի ամպիոնը ելլելով ապաշխարութեան վարդապետութիւնը ցուցընելու ձեռք զարկաւ, ու աս գլխաւորին ճառ մը խօսեցաւ՝ որն որ ետքը շատ հռչակաւոր եղաւ, և որուն մէջ աւետարանական վարդապետութեան քանի մը սկզբունքները կը հաստատէր։

Նախ և առաջ մարդուն տուած թողութիւնը Աստուծոյ տուած թողութեան հետ դէմ դէմի բերաւ։ “Երկու տեսակ թողութիւն կան, ըսաւ. պատիժի թողութիւն, ու մեղաց թողութիւն։ Առաջինը դրսուանց եկեղեցիին հետ կը հաշտեցընէ զյանցաւորը. երկրորդը՝ որ երկնից պարգև է, Աստուծոյ հետ կը հաշտեցընէ զյանցաւորը։ Թէ որ մէկը չգտնէր իր վրայ խղճմտանքին ան խաղաղութիւնը՝ սրտին ան ուրախութիւնը որ կը ծագի Աստուծոյ տուած մեղաց թողութենէն, ոչինչ ներողութիւն կրնայ օգնու-

թիւն մը ընել իրեն, թէ և երկրի վրայ տրուած բոլոր ներողութիւնները գնելու ըլլայ” :

Յետոյ այսպէս կըշարունակէ. “Կուզեն որ մեղքերնին ներուած բարի գործեր ընեն. բայց պէտք է առաջ մեր մեղքերը ներուին, որ բարի գործերը կարելի ըլլան կատարուիլ : Ոչ թէ գործերը կարտաքսեն զմեղքը. այլ դուն արտաքսէ զմեղքը, և ան ատենը կունենաս գործերը. վասն զի բարի գործերը պարտին կատարուիլ ուրախ սրտով ու առ Աստուած բարի խղճմտանքով, այսինքն է՝ մեղաց թողութիւնով” :

Վերջը կուգայ իր քարոզին գլխաւոր նպատակին, որ էր և մեծ վախճան բոլոր Բարեկարգութեան : Եկեղեցին՝ զինքը Աստուծոյ և անոր Բանին տեղը դրեր էր. Լուտեր կը ջրէ ասիկայ, ու կըցուցընէ թէ ամէն բան Աստուծոյ Բանին վրայ դրուած հաւատքէն կըկախուի :

“Մեղաց թողութիւն տալը, կըսէ, պապին՝ եպիսկոպոսին՝ քահանային՝ կամ ո՛ և իցէ ապրող մարդու մը կարողութենէն դուրս է. ու կըկայանայ միայն Քրիստոսի Բանին և քու հաւատքիդ վրայ : Վասն զի Քրիստոս չկամեցաւ՝ որ մեր մխիթարութիւնը և մեր փրկութիւնը մարդու խօսքի մը կամ գործի մը վրայ շինուի. այլ միայն իր վրայ, իր գործին վրայ, և իր խօսքին վրայ : . . . Քու ապաշխարութիւնդ և քու գործերդ կրնան խաբել զքեզ. բայց Քրիստոս քու Աստուածդ ոչ կըխաբէ զքեզ՝ և ոչ կըտկարանայ, ու սատանան չկրնար ոչնչացունել անոր խօսքերը” :

“Պապ մը՝ կամ եպիսկոպոս մը՝ ամենախոնարհ քահանայէ մը աւելի կարողութիւն չունի մեղքի մը թողութիւն տալու : Մինչև անգամ՝ առանց քահանայի՝ իւրաքանչիւր քրիստոնեայ թէ և կին մը կամ տղայ մը ըլլայ, կրնայ նոյն բանը ընել. վասն զի թէ որ պարզ հաւատացեալ մը քեզի ըսէ՝ “Աստուած թողութիւն շնորհէ քու մեղքերուդ՝ Յիսուս Քրիստոսի անունովը”, ու դուն հաստատուն հաւատքով ընդունիս ան խօսքը, որպէս թէ նոյն ինքն Աստուած խօսեցաւ քեզի ան, արձակեալ ես քու մեղքերէդ” :

“Թէ որ չես հաւատար թէ քու մեղքերդ ներուած են քեզի, ստախօս կընես քու Աստուածդ, ու դուն զքեզ կը ցուցընես աւելի հաստատուած քու սնոտի խորհուրդներուդ վրայ, քան թէ Աստուծոյ և անոր Բանին վրայ”:

“Հին Կտակարանին տալը՝ ոչ քահանան, ոչ թագաւորը, և ոչ մարգարէն իշխանութիւն ունէր մեղաց թողութիւն քարոզելու: Բայց՝ Նորին տալը՝ իւրաքանչիւր հաւատացեալ աս իշխանութիւնը ունի. Եկեղեցին լեցուն է մեղաց թողութիւնով: Թէ որ բարեպաշտ քրիստոնեայ մը քու՝ խղճմտանքդ մխիթարէ խաչին քարոզութիւնովը, թէ այր ըլլայ ատ քրիստոնեայն և թէ կին, թէ ծեր և թէ տղայ, ընդունէ նոյն մխիթարութիւնը այնպիսի հաւատքով՝ որ առաւել կամենաս հարիւր անգամ մեռնելու, քան թէ Աստուծոյ առջևը ասոր ճշմարիտ ըլլալուն վրայ տարակուսելու: Աշխարհէ, բոլոր քու կրցած գործերդ կատարէ, բայց Քրիստոսով թողութիւն ունենալու հաւատքը առաջին տեղին թող ունենայ, ու քու պատերազմիդ բովանդակ ասպարէզին ան թող հրամայէ”:

Այսպէս խօսեցաւ Լուտեր իր սքանչացած ու զմայլած ունկնդիրներուն: Յանձնապաստան քահանայից՝ Աստուծոյ և մարդուն մէջը իրենց շահուն համար կանգնած շինուածքներուն բոլորը կործանեցաւ, ու մարդ իր Աստուծոյն հետ դէմ առ դէմ բերուեցաւ: Թողութեան խօսքը մաքրապէս իջաւ երկինքէն, առանց անցնելու հազարումէկ ապականեալ առուներէ: Աստուծոյ վկայութեանը ընդունելի ըլլալուն ոչ ևս հարկաւոր էր որ մարդիկ իրենց խաբէական կնիքները դնէին: Քահանայական կարգի մենավաճառութիւնը բնաջինջ եղաւ, Եկեղեցին իր ծառայութենէն ազատեցաւ:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

ՆՈՅՆ ժամանակին հարկաւոր եղաւ՝ որ Վիդդէմպէրկի մէջ արծարծուած բոցը ուրիշ տեղ ալ բորբոքի: Լուտեր Աւետարանին ճշմարտութիւնը իր բնակած տեղը թէ ակադեմիային աշակերտներուն՝ և թէ ժողովրդոց հրատարակելովը չբաւականանալով, կըբաղձար որ ողջամիտ վարդապետութեան սերմերը ուրիշ տեղեր ալ սփռէ: Օգոստինեանց կարգը իր ընդհանուր ժողովը Հայտէլպէրկի մէջ գումարելու էր 1518ը թուոյն գարունին: Լուտեր հոն հրաւիրուեցաւ իր կարգին խիստ երևելի մարդոցը մէկը սեպուած ըլլալով: Իր բարեկամները կըցածնուն չափ ջանացին արգիլել զինքը աս ճամբորդութիւնը յանձն առնելէն: Ճըշմարիտը՝ միաբանները աշխատեր էին Լուտերին անունը ատելի ընել ամէն ան տեղուանքը ուրկէց ինքը պիտի անցնէր: Նախատինքին վրայ սպառնալիքներ ալ աւելցուցին: Քիչ մը բանը բաւական պիտի ըլլար իր ճամբուն վրայ աղմուկ մը յարուցանելու, որուն մէջ կարելի է թէ զոհ ըլլար ինքը: “Կամ թէ՝ ըսին իր բարեկամները, ինչ որ չեն համարձակիր բռնութեամբ ընել, խարդախութեամբ և նենգութեամբ կըկատարեն”: Բայց Լուտեր ամենևին թոյլ չէր տար իրեն վտանգի վախովը ետ կենալ իր պարտաւորութիւնը կատարելէն, թէ և որչափ մեծ ըլլար ան վտանգը: Վասն որոյ իր բարեկամներուն երկչոտ խօսքերուն ականջ չդրաւ. յայտ յանդիման ցուցուց թէ որու ապաւինած էր, և որուն պաշտպանութեամբը իր միտքը հաստատած էր աս երկիւղալից ճամբորդութիւնը յանձն առնել: Անատեն Զատկին տօնը վերջացած ըլլալով՝ հանդարտութեամբ հետի ճամբայ ելաւ Ապրիլի 13ին 1518ին:

Իր հետը ուղեցոյց մը առաւ Ուրբանոս անունով, որ կը տանէր իր փոքրիկ բեռը, ու մինչև Վուրցպուրկ պիտի ընկերանար իրեն: Արդեօք ի՞նչ խորհուրդներով լեցած պիտի ըլլայ Տէրոջը աս ծառային սիրտը՝ իր ճամբորդութեան տանը : Զատկին տասնըհինգերորդ օրը Կիրակի իրիկուան դէմ Վուրցպուրկ հասաւ, ու անկէց իր ուղեցոյցը ետ խրկեց :

Աս քաղքին մէջն էր որ կընակէր Բիբրայի եպիսկոպոսը, որ այնչափ հաճութեամբ ընդուներ էր անոր նախադասութիւնները : Լուտեր Սաքսոնիայի կայսրընտիրէն յանձնարարական գիր մը ունէր ասոր : Եպիսկոպոսը ճըշմարտութեան աս քաջամարտիկ ախոյեանին հետ անձամբ ծանօթանալու այսպիսի պատեհութեանս վրայ մեծապէս ուրախանալով, անմիջապէս հրաւիրեց զանիկայ եպիսկոպոսական պալատը : Ինքը ևս անձամբ գնաց զանիկայ դիմաւորելու, խանդակաթ սիրով խօսեցաւ անոր հետ, ու մինչև Հայտէլպէրկ երթալու ուղեցոյց մը բռնել առաջարկեց անոր : Բայց Լուտեր Վուրցպուրկի մէջ իր երկու բարեկամները գտեր էր, Ստաուպից ընդհանուր մեծաւորը, ու Լանժ՝ Էրֆուրթի վանքին մեծաւորը, որոնք իրենց կառքը առնել խոստացան անոր : Վասն որոյ շնորհակալ եղաւ Բիբրայի իր առաջարկած մարդասիրութեանը համար, ու հետևեալ օրը երեք բարեկամ մէկ տեղ Վուրցպուրկէն ճամբայ ելան : Աս կերպով երեք օր ճամբորդութիւն ըրին մէկ տեղ խօսակցելով, ու Ապրիլի 21ին Հայտէլպէրկ հասան : Լուտեր Օգոստինեանց վանքը իջաւ :

Սաքսոնիայի կայսրընտիրը նամակ մը տուած էր Լուտերին՝ փալատին Վոլֆգանգ կոմսին համար, որ Պավարիայի դուքսն էր : Լուտեր անոր հոյակապ բերդը գնաց, որուն զուարճալի դիրքը մինչև աս օրս կըզմայլեցընէ օտարականները : Իր յանձնարարական գիրը տուաւ Յակովբոս Սիմլէրին՝ դուքսին ընտանեացը հոգաբարձուին : Ասիկայ նամակը կարդալուն ըսաւ, “Արդարև պատուական վկայական մը ունիս դուն” : փալատին կոմսը շատ մարդասիրաբար ընդունեց զԼուտեր . ստէպ ստէպ իր սեղանը կըհրաւիրէր զանիկայ, Լանժին ու Ստաուպիցին հետ : Մեծ մխիթարութիւն էր Լուտերին ասանկ բարեկամական ընդունեըութեան մը պատահիլը ։ "Շատ երջանիկ էինք մէկ տեղ կըսէ, ու մէկզմէկ կըզբօսցընէինք հաճոյական և զուարճալի խօսակցութեամբ, մեր կերակուրները ուտելով, փալադինեան պալատին գեղեցկութիւնները զննելով, զարդերուն՝ զինարանին զրահներուն՝ և աս հռչակաւոր և ճըշմարտապէս արքայավայել բերդին պարունակած բոլոր երևելի բաներուն վրայ զմայլելով" ։

Բայց Լուտեր ուրիշ պաշտօն մը ունէր կատարելու ։ Քանի որ ցերեկ էր պէտք էր իրեն գործել ։ Գերմանիայի արևմտեան և հարաւային կողմերուն վրայ ընդարձակ ազդեցութիւն ունեցող համալսարանը եկած ըլլալով՝ այնպիսի հարուած մը պիտի ըներ հոն որ ան երկիրներուն եկեղեցիները ոտք պիտի հանէր ։ Վասն որոյ սկսեց գրել քանի մը նախադասութիւններ, որոնք խոստացաւ հաստատել հրապարակական վիճաբանութեամբ ։ Ասանկ վիճաբանութիւնները անսովոր բաներ չէին . բայց Լուտեր կըզգար որ ասիկայ օգտակար բան մը ընելու համար պէտք էր որ նորասքանչ բան մը ըլլայ ։ Իր բնական տրամադրութիւնը ևս թելադրեց իրեն որ ճշմարտութիւնը նորափառ եղանակաւ առաջարկէ . համալսարանին վարժապետները չկամեցան թոյլ տալ որ իրենց մեծ սրահին մէջ ըլլայ ան վիճաբանութիւնը ։ Ուստի Օգոստինեանց վանքին մէջ սենեակ մը պատրաստուեցաւ, ու հաստատեցին որ Ապրիլի 26երորդ օրը վիճաբանութիւնը բացուի ։

Հայտէլպէրկ յետ ժամանակաց ընդունեց աւետարանական վարդապետութիւնը . բայց վանքին մէջի աս վէճիս ներկայ գտնուողը կրնար նախատես ըլլալ անատենը, թէ աս վէճը մէկ օր մը պտուղ պիտի բերէ ։

Լուտերին համբաւը բազմաթիւ ունկնդիրներ քաշեց հոն . վարժապետները՝ պալատականները՝ քաղաքացիները՝ ուսման հետևողները խուռն բազմութեամբ հաւաքեցան ։ Հոս կըդնեմք վարժապետին նորափառ նախադասութիւններուն մէկ քանիները ։

Ա · “Աստուծոյ օրէնքը օգտակար կանոն մըն է մարդկային կեանքին· և սակայն չկրնար օգնել մարդուն արդարութիւն ստանալու, այլ ընդ հակառակն արգելք կըլլայ անոր”։

Գ · “Աշխարհի գործերը որչափ որ գեղեցիկ և բարի ըլլան, տակաւին ուրիշ բան չեն՝ բայց յայտնապէս մահացու մեղքեր”։

Է · “Նոյն ինքն արդարներուն գործերն ալ մահացու մեղքեր պիտի ըլլային, թէ որ Տէրոջը վրայ սրբազան ակնածութիւնով մը չվախնային թէ իրենց գործերը կրնան ճշմարտապէս մահացու մեղքեր ըլլալ”։

Թ · “Առանց Քրիստոսի կատարուած գործերը ճշմարտապէս մեռեալ գործեր բայց ոչ մահացու մեղքեր են ըսելը, Աստուծոյ երկիւղը չարաչար մոռնալ է”։

ԺԸ · “Ստոյգ է որ եթէ մէկը Քրիստոսի շնորհքը ընդունելու յարմարիլ կուզէ, պէտք է որ բոլորովին յոյսը կտրէ իր անձէն”։

ԲԻ · “Ան իմաստութիւնը որ կըպարապի Աստուծոյ անտեսանելի կատարելութիւնները սորվիլ անոր գործերէն, կըփքացունէ՝ կըկուրացունէ և կըխստացունէ զմարդիկ”։

ԻԳ · “Օրէնքը Աստուծոյ բարկութիւնը յառաջ կըկոչէ· կըսպաննէ՝ կանիծէ՝ կըդատէ և կըդատապարտէ ինչ որ Քրիստոսով չէ”։

ԻԴ · “Ու սակայն աս իմաստութիւնը (ԻԲ) չար չէ, ու օրէնքը (ԻԳ) մերժելի չէ· բայց ան որ Աստուծոյ իմաստութիւնը խաչին ոտքը չսորվիր, չարի կըդարձունէ ան ամէնը որ բարի է”։

ԻԵ · “Ան մարդը չարդարանար որ շատ գործեր կը գործէ, այլ ան՝ որ առանց գործի Քրիստոսի վրայ շատ կը հաւատայ”։

ԻԶ · “Օրէնքը կըսէ, Ասիկայ ըրէ, ու իր աս պատուէրը բնաւ կատարուած չէ։ Շնորհքը կըսէ, Հաւատա՛ անոր, և իսկոյն ամէն բան կըկատարուին”։

ԻԸ. "Աստուծոյ սէրը բան մը չգտներ մարդուն ներսը, այլ կըծնանի անոր ներսը ինչ որ Աստուած պիտի սիրէ":

Աստուածաբանութեան հինգ վարժապետներ աս նախասութիւններուն դէմ կեցան. քանզի այսպիսի աստուածաբանութիւնը օտարոտի բան մը թուեցաւ իրենց։ Բայց և այնպէս՝ Լուտերի ըսածին պէս անանկ քաղցրութեամբ մը մտան ան վիճաբանութեանը՝ որ պատճառեց իրեն մեծապէս յարգել զանոնք, թէպէտ ազդու զօրութեամբ և դատմամբ։ Լուտեր ալ իր կողմանէ անսովոր հեզութիւն մը ցուցուց իր պատասխանատուութեանը, անհամեմատ համբերութիւն մը իր հակառակորդներուն ընդդիմութեանց ականջ դնելու, ու կատարեալ պատրաստականութիւն մը իրեն դէմ առաջարկուած դժուարութիւնները լուծելու։ Իր պատասխանները՝ կարճ, բայց Աստուծոյ Բանովը լեցուն, զարմացուցին իր ունկնդիրները։ "Բոլորովին Երասմոսին կընմանի, կըսէին շատերը, միայն թէ մէկ բանով մը անկէց գերազանց է. այսինքն՝ ինչ որ Երասմոս բաւական կըհամարէր ուրիշներուն միտքը խօթել լոկ կերպով, ասիկայ յայտնապէս կըխոստովանի":

Վիճաբանութիւնը իր վախճանին մօտենալու վրայ էր. և Լուտերին հակառակորդները պատերազմի ասպարէզէն վերջապէս պատուով մեկներ էին. անոնցմէ ամենէն նորահասը Գէորգ Նիգէր վարժապետը միայն կըշարունակէր վիճաբանութիւնը ան զօրաւոր վիճաբանողին հետ։ Օգոստինեան միաբանին արիական նախադասութիւններէն շփոթելով՝ ու ինչ առարկութեան ձեռք զարնելը չգիտնալով՝ երկիւղալից ձայնով մը կանչեց. "Ոհէ որ մեր գիւղականները այսպիսի բաներ լսէին, քարկոծելով կը սպաննէին զքեզ": Աս խօսքին վրայ ունկնդիրներուն մէջ ընդհանուր խնդալ մը տարածեցաւ։

Ունկնդիրները ո՛չ երբէք աւելի ուշադրութեամբ ականջ դրած էին աստուածաբանական վէճի մը։ Բարեկարգողին առաջին խօսքերը մարդոց միտքերը արթընցուցեր էր։ Ան խնդիրները որ քիչ ժամանակ առաջ անտարբերութեամբ միայն պիտի ընդունէին, հիմա շահով բեղմնաւորեցան : Հետաքրքրին մէկը ներկայ գտնուողներուն դէմքերուն վրայ կրնար կարդալ նոր գաղափարներ, որ Սաքսոնացի վարժապետին արիական հաստատութիւնները անոնց մտքերուն մէջը ծնան :

Այս մանաւանդ մեծապէս ազդեցին անոնք երեք երիտասարդներու : Անոնցմէ մէկը Մարտինոս Բուկէր անունով քսանըեօթը տարեկան Դոմինիկեան մըն էր, որ իր կարգին նախապաշարմանցը հակառակ՝ կըթուէր թէ չէր ուզէր որ վարժապետին խօսքերուն մէկ բառը առանց իմանալու կորսընցունէ : Ասիկայ Ալսակէի պզտի քաղքի մը մէջ ծնած, իր տասնըվեցերորդ տարեկան հասակին վանք մը մտաւ : Շատ չանցած այնպիսի ընդունակութիւն մը ցուցուց, որ միաբաններուն ամէնէն լուսաւորեալները մեծամեծ ակնկալութիւններ ունեցան անոր վրայ : "Ասիկայ մէկ օր մը, կըսէին, մեր կարգին պարծանք պիտի ըլլայ" : Վասն որոյ իր վերակացուները Հայտէլպէրկ խրկեցին զինքը, որ փիլիսոփայութեան՝ աստուածաբանութեան՝ Յունարէնի և Եբրայերէնի պարապի հոն : Աս միջոցիս Երասմոս իր գրուածքներուն մէկ քանինները հրատարակեր էր . ու Մարտինոս Բուկէր մեծափափաք իղձով զանոնք կըկարդար :

Ասկէց քիչ մը ետքը Լուտերի առաջին հրատարակեալ գրուածքները երևան ելան : Ալսակացի ուսումնականը վաղվաղակի սկսեց բաղդատել Բարեկարգողին վարդապետութիւնները սուրբ Գիրքերուն հետ : Ան ատենը պապական կրօնքին ճշմարտութեանը վրայ քանի մը կասկածներ ծնան իր մտքին մէջ : Աս կերպով էր որ լոյսը կըտարածէր ան օրերը : Փալադին կայսրընտիրը դիտեց աս երիտասարդը : անոր ազդու և քաջահնչիւն ձայնը և հաճոյական շարժուածքը, անոր պերճախօսութիւնը, և ան համարձակութիւնը որով կըհակառակէր անատենի զօրացած մոլութիւններուն, ու մանաւոր բուռն անոր քարոզութիւնը : Այսընտիրին մատրանապետ ընտրուելով՝ իր պաշտօնին պարտաւորութիւնները կըկատարէր, որ ատեն լսեց Լուտերի Հայտէլպէրկ գալը. ասիկայ ինչ մեծ ուրախութիւն եղաւ իրեն՛։ Օգոստինեանց վանքին սրահը դիմողներուն առաջին կարգին մէջն էր ինքը։ Իր հետը առեր էր թուղթ՝ գրիչ և թանաք, վարժապետին ըսած բոլոր խօսքերը ՚ի գիր անցունելու։ Բայց երբոր իր ձեռքը արագ արագ կըգծագրէր Լուտերի խօսքերը, Աստուծոյ ձեռքը անջնջելի գրերով իր սրտին վրայ գրեց իր լսած մեծ ճշմարտութիւնները։ Շնորհաց վարդապետութեան առաջին նշոյլները նոյն բարեյիշատակ ժամուն ճառագայթեցին իր հոգւոյն մէջ։ Դոմինիկեանը Քրիստոսի որսացուեցաւ։

Բուկերին մօտ նստեր էր Յովհաննէս Բրէնց՝ կամ Բրէնտիոս, որ անատենը տասնեւինը տարու էր։ Բրէնց՝ Սուապիայի մէջ քաղաքի մը դատաւորի որդին, իր տասներեք տարու ըլլալուն Հայտէլպէրկի համալսարանը աշակերտ մտեր էր։ Իր ունեցած փոյթը անհամեմատ էր. կէս գիշերուն կարթըննար իր ուսմանը պարապելու։ Աս սովորութիւնը այնպէս յարմարեցաւ իրեն որ իր կենացը մէջ բնաւ չէր կրնար քնանալ ան նոյն ժամէն ետքը. բայց վերջերը աս պահերուն լռութիւնը սուրբ Գրքերուն վրայ մտածութիւն ընելու կըգործածէր։ Բրէնց Գերմանիայի մէջ ան ատենը երեւցած նոր լոյսը նշմարողներուն առաջիններէն մէկն էր, որ սիրով զեղուած հոգիով մը ողջունեց զանիկայ։ Մեծափափաք եռանդով կըկարդար Լուտերի գրուածքները։ Բայց ինչպէս ուրախացաւ Հայտէլպէրկի մէջ անձամբ զանիկայ մտիկ ընելու պատեհութեանը վրայ։ Վարժապետին նախադասութիւններուն մէկը յատկապէս դպաւ նորահաս Բրէնցին, որ էր աս. “Աստուծոյ առջին ան մարդը չարդարանար որ շատ գործեր կըգործէ, այլ ան՝ որ առանց գործի Քրիստոսի վրայ շատ կըհաւատայ”։

Նեքառ գետին վրայ Հէյլպրօնացի բարեպաշտ տիկին մը՝ նոյն քաղքին ատենակալներէն Մնէֆ անուն մէկուն կինը, Աննայի օրինակին հետեւելով իր անդրանիկ որդին Տէրոջը ուխտեր էր, աստուածաբանական ուսման անձնատուր եղած զանիկայ տեսնելու եռանդուն փափաքովը: Աս պատանիս՝ 1495ին ծնած, արագութեամբ յառաջացաւ ուսման մէջ. բայց կամ իր ախորժելովը՝ կամ փառասիրութեամբ՝ և կամ իր հօրը բաղձանքին հակամիտելով իրաւաբանական ուսման սկսեց հետեւիլ: Բարեպաշտօն մայրը վշտանալով կըտեսնէր որ իր որդին Երհարդ իր ուխտածէն տարբեր ընթացքի մը կըհետեւի: Խրատեց զանիկայ, թախանձեց անոր, ու կրկին և կրկին յիշեցուց անոր՝ ինչ որ ուխտեր էր անոր ծնած ատենը: Վերջապէս իր մօրը թախանձանքէն յաղթուելով Երհարդ Մնէֆ հաւանութիւն տուաւ, ու իսկ և իսկ այնպիսի սէր մը ունեցաւ իր նոր ուսմանցը որ բան մը չէր կրնար զինքը անկէց զատել:

Երհարդ սերտ մտերմութիւն ունէր Բուկէրի և Բրէնցի հետ, և աս բարեկամութիւնը այնչափ տեւեց որչափ որ ապրեցան անոնք. «Վասն զի, կըսէ իրենց պատմութիւնը ընողներուն մէկը, ուսման և առաքինութեան սիրոյն վրայ հիմնուած բարեկամութիւնները միշտ տեւական են»: Հայտէլպէրկի վիճաբանութեանը իր երկու բարեկամներուն հետ ներկայ էր հոն: Վիդդէմպէրկի վարժապետին նախադասութիւնները և արիական ջանքերը նոր դրգիռ մը մատուցին իր մտացը: Մարդկային արժանաւորութեան սնոտի կարծիքը մերժելով՝ մեղաւորին ձրի արդարանալու վարդապետութիւնը սիրով ընդունեց:

Հետեւեալ օրը Բուկէր Լուտերին տեսութեան գնաց: «Մտերմական առանձին խօսակցութիւն մը ունեցայ, կըսէ, իր հետը, պատուական ճաշ մը՝ ոչ սովորական խորտիկներու, այլ իմ առջեւս դրած ճշմարտութիւններուն: Իմ առարկած իւրաքանչիւր ընդդիմութիւններուս պատրաստական պատասխան մը կուտար վարժապետը, ու ամենա-

կատար յստակութեամբ կըբացատրէր ամէն բան ։ Ո՜հ, երանի թէ ժամանակ ունենայի աւելի գրել ձեզի ասոր վրայով" ։ Նոյն ինքն Լուտեր Բուկերի զգայութեանցը մեծապէս շարժեցաւ ։ "Ասիկայ մէկ հատիկ եղբայր մըն է՝ գրեց Սպալատինին, իր կարգին մէջը, որ անկեղծ է. երիտասարդ մըն է՝ որմէն մեծամեծ ակնկալութիւններ կընան ըլլալ ։ Ողջմտութեամբ զիս ընդունեց, ու կաթոգին սիրով խօսակցեցաւ ։ Ինքը արժանաւոր է մեր վստահութեանը և մեր սիրոյն" ։

Լուտերին տեսութեան եկան նաև Բրէնց՝ Սնէֆ և ուրիշ շատերը՝ շարժեալ անոր ճշմարտութիւններէն որ սկսեր էին իրենց մտքերը լուսաւորել ։ Խօսեցան և խորհեցան անոր հետ, ու իրենց չհասկցածներուն մեկնութիւնը խնդրեցին ։ Բարեկարգողը Աստուծոյ Բանին վրայ հաստատուելով պատասխան տուաւ անոնց, ու իր խօսած խօսքերուն ամէն մէկը նոր լոյս մատուցին անոնց մտքերուն ։ Կըթուէր թէ նոր աշխարհ մը բացուեր էր իրենց առջևը ։

Լուտերին մեկնելէն ետև աս ազնուամիտ մարդիկը սկսեցին Հայտէլպէրկի մէջ սորվեցունել ։ Կըվայլէր որ Աստուծոյ մարդուն սկսածը յառաջ տանէին, ու անոր վառած ջահը շիջանելու թող չտային ։ Աշակերտը պիտի խօսի՝ երբոր վարժապետը լռէ ։ Բրէնց իր նորատիպ հասակովը սրբոյն Մատթէոսի աւետարանը բացատրելու ձեռք զարկաւ՝ նախ իր սենեակին մէջ, և ապա՝ երբոր բաւական չէր նոյն տեղը՝ փիլիսոփայութեան դասատունին մէջ ։ Աստուածաբանները նախանձելով աս պատանիին հաւաքած ունկնդիրներուն բազմութեանը վրայ սկսեցին բարկանալ ։ Ետքը Բրէնց ձեռնադրուելով, իր դասատուութիւնները Հոգւոյն Սրբոյ կանոնիկոսներուն դպրոցը փոխադրեց ։ Այսպէս ան հուրը որ արդէն Սաքսոնիայի մէջ բորբոքեր էր, Հայտէլպէրկի ալ հաղորդեցաւ, լոյսը արագապէս տարածեցաւ : Աս միջոցս կոչուեցաւ փաղագինեանց ժամանակ վնձոց :

Բայց չէ թէ միայն փաղագինեանք հնձեցին Հայտէլպէրկի ան բարեյիշատակ վիճաբանութեան պտուղները : Ճշմարտութեան աս քաջասիրտ բարեկամները շուտով եղան Եկեղեցիին պայծառ ջահերը : Ամէնն ալ գերագոյն պաշտօններու հասան , ու օգնութիւն ըրին ան վէճերուն մէջ որոնք որ Բարեկարգութենէն յառաջ եկան : Սթրասպուրկ ու ետքը Անգղիա Բուկէրի ջանքերովը ճշմարտութեան յստակագոյն գիտութեանը հասան : Սնէֆ առաջ Մարպուրկի մէջ հրատարակեց զանիկայ , ետքը Սթութկարտ Թուպինկէնի ու Ճենայի մէջ . ու Բրէնց Հայտէլպէրկի մէջ աշխատելէն ետև , Սուապիայի Հալլէ քաղաքը ու Թուպինկէն սորվեցուց : Բարեկարգութեան ընթացքը քննելնուս վերստին պիտի պատահինք աս անձերուն :

Աս վիճաբանութիւնը նոյն ինքն Լուտերը ևս յառաջացուց . և որ ըստ օրէ աճեցաւ ճշմարտութեան գիտութիւնովը : “Անոնց մէկն եմ ես , ըսաւ , որ ինքզինքս յառաջացուցի գրութիւն ընելով և ուրիշները վարժելով . և չէ թէ անոնց մէկը որոնք անպիտանութենէ յանկարծաբար մեծ և իմաստուն վարժապետներ եղան” :

Մեծապէս կուրախանար տեսնելով թէ դպրոցներուն աշակերտները ինչպէս փափաքով կընդունէին ճշմարտութիւնը որ աճելու վրայ էր : Ասիկայ էր որ կըմխիթարէր զինքը , երբոր ծերունի վարժապետները իրենց կարծիքներուն մէջ խորագոյն արմատացած կըգտնէր : “Փառաւոր յոյս մը ունիմ , ըսաւ , որ ինչպէս Քրիստոս Հրէից ազգէն մերժուելուն Հեթանոսներուն դարձաւ , այսպէս պիտի տեսնենք որ յաջորդ սերունդը պիտի ընդունի ճշմարիտ աստուածաբանութիւնը , որն որ աս ծեր մարդիկը իրենց սնոտի և մոլացածին կարծիքներուն կապուած կամակորութեամբ կըմերժեն հիմա” :

Ժողովը վերջացած ըլլալով Լուտեր մտածեց Վիդդէմպէրկ դառնալ ։ Փալադին կոմսը գիր մը տուաւ անոր կայսրընտիրին տալու, գրեալ Մայիսի սկիզբէն, որուն մէջ կըսէր թէ “Վիճաբանութեան մէջ Լուտերին ցուցըրած ճարտարութիւնը մեծ պատիւ ընծայեց Վիդդէմպէրկի համալսարանին” ։ Թող չտրուեցաւ իրեն որ հետի դառնայ. Նիւռնպէրկի Օգոստինեան կրօնաւորները մինչև Վուրցպուրկ տարին զինքը. անկէց նոյն քաղքին եղբայրներուն հետ Էրֆուրթ գնաց ։

Էրֆուրթէն ելաւ վանքին կառքովը, որն որ զինքը Այզլէպէն տարաւ ։ Անկէց՝ նոյն տեղին Օգոստինեանները՝ իրենց պարծանք սեպելով ան վարժապետը որ այնպիսի պատուոյ հասցուց իրենց կարգը և իրենց քաղաքը՝ իր ծընընդեան տեղը, Վիդդէմպէրկ ճամբեցին զանիկայ իրենց ձիերովը և իրենց ծախքովը ։ Ամէն մէկը կըբաղձար սիրոյ և յարգութեան նշան մը ցուցընել աս տարօրինակ մարդուն, որուն համբաւը օր աւուր կաճէր ։

Համբարձման շաբաթ օրը, հոն հասաւ. ճամբորդութիւնը աղէկ եկեր էր իրեն, ու իր բարեկամները աւելի ուժեղ և առողջ կարծեցին զինքը քան որչափ ճամբայ ելլալէն առաջ էր ։ Լուտեր իր ճամբորդութեանը և իր Հայտէլպէրկի վիճաբանութեանը հոգնութենէն ատեն մը հանգստացաւ, սակայն աս հանգստութիւնը ուրիշ բան չէր, բայց եթէ դժուարագոյն աշխատութիւններու պատրաստութիւն մը ։

ԳԻՐՔ Գ

ԼՈՒՏԵՐ ՊԱՊԻՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻՆ ԿԸՆԵՐԿԱՅԱՆԱՅ

1518

Մայիսէն մինչև Դեկտեմբեր։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ *Քրիստոնէից ազգերուն մէջ վերջապէս իր գլուխը ամբարձեր էր։ Պապականութեան ստորնագոյն անդամներուն վրայ յաղթական հանդիսացած ըլլալով, հիմա նոյն ինքն անոր գլխոյն հետ պատերազմի մտնելու էր։ Պիտի տեսնեմք հիմա զԼուտեր որ ուղղակի Հռովմայ հետ կըմաքառի։*

Հայտէլպէրկէն դառնալէն ետքն էր որ Լուտեր աս յարձակմանս յառաջացաւ։ Իր առջի նախադասութիւնները ներողութեանց վրայ աղէկ իմացուած չէին, վասն որոյ որոշեց որ առաւել պարզութեամբ ցուցընէ անոնց իմաստը։

Իր նախադասութիւններուն աս բացայայտութիւնները՝ որոնք ինքը Լուծմունք կոչեց, մեծ չափաւորութեամբ գրուած են։ Լուտեր ջանաց մեղմել ան մասերը որ զայրացում պատճառեր էին, ու ճշմարիտ խոնարհութիւն մը ցուցուց։ Բայց միանգամայն անշարժ կեցաւ իր ապացուցութեանցը վրայ, և արիաբար պաշտպանեց ամէն մէկ նախադասութիւն որ ճշմարտութիւնը կըպարտաւորէր զինքը հաստատելու։ Միանգամ ևս կրկնեց՝ թէ իւրաքանչիւր Քրիստոնեայ որ ճշմարտապէս ապաշխարեր է, ա-

ռանց ներողութեան մեղաց թողութիւն ընդունած է․ թէ պապը ամենանուաստ քահանայէն աւելի կարողութիւն չունի բան մը ընելու՝ բայց եթէ պարզապէս իմացընել ապաշխարողին Աստուծոյ ներողութիւնը որ արդէն շնորհուած է անոր․ թէ լոկ կեղծիք մըն է ան թէ սուրբերուն իրենց աւելորդ արդիւնքներովը ստացած գանձը պապին ձեռքն է և որու որ ուզէ կըմատակարարէ․ և թէ Աստուածաշունչ գիրքն է մի միայն կանոն հաւատոյ։ Բայց աս մասերուն մէկ քանիներուն վրայ բուն զինքը մտիկ ընենք։

Կըսկըսի ճշմարիտ ապաշխարութեան բնութիւնը հաստատել, ու Աստուծոյ աս գործը՝ որով մարդ կընորոգուի, Հռովմէական Եկեղեցւոյ միմոսութիւններուն ընդդիմադրել։ "Յունական բառը μετανοεῖτε (Մէտանօյ՛տէ), ըսաւ, կընշանակէ՝ նոր հոգի մը, նոր միտք մը զգեցէք, նոր բնութիւն մը վրանիդ առէք, անանկ որ՝ երկրաւոր ըլլալէն դադրելով երկնաւոր մարդիկ ըլլաք։ Քրիստոս հոգիին և ոչ գրոյն վարժապետ է, և իր խօսքերը հոգի են և կեանք․ կըսորվեցունէ ապաշխարութիւն մը հոգւով և ճշմարտութեամբ, և ո՛չ ան արտաքին ապաշխարանքները որոնք որ ամենագոռոզ մեղաւորները կրնան առանց ճշմարիտ խոնարհութեան կատարել"։

Յառաջ երթալով կըկարդամք աս արիական խօսքերը։ "Հոգ չէ ինծի թէ ինչ բանի կըհաճի կամ կըտհաճի պապը․ ինքն ալ ուրիշ մարդոց պէս մարդ մըն է․ ու եղան շատ պապեր՝ որոնք ոչ միայն սխալմունքներով և մոլութիւններով բռնուեցան, հապա առաւել ևս տարօրինակ բաներով։ Մտիկ կընեմ պապին իբրև պապ, այսինքն է՝ երբոր ինքը կըխօսի կանոններուն համեմատ, կամ երբոր բան մը կըկարգադրէ ժողովով, բայց ո՛չ երբոր իր մտքէն կըխօսի։ Թէ որ ուրիշ կերպ գործէր՝ ըսել պիտի ըլլար թէ Քրիստոնէից աղէտալի կոտորածները որով Յուլիոս Բ պապը փառահամբաւեցաւ, Տէրոջը ոչխարներուն մէկ բարեգութ հովիւին բարի գործերն էին"։

"Անհնար է, կըսէ դարձեալ, մէկ մարդու մը Քրիստոնեայ ըլլալ առանց ունենալու զՔրիստոս. և թէ որ անիկայ ունի զՔրիստոս, նոյն առենը ունի ան ամէնը՝ որ ՚ի Քրիստոս է: Խղճմտանքին խաղաղութիւն տուողը ան է՝ թէ հաւատքով մեր մեղքերը ոչ ևս մերն են՝ այլ Քրիստոսինը, որուն վրայ դրաւ Աստուած անոնց բոլորը. և թէ՝ ընդ հակառակն, Քրիստոսի բոլոր արդարութիւնը մերն է, որ Աստուած մեզի տուաւ զանիկայ: Քրիստոս իր ձեռքը մեր վրայ կըդնէ, ու մենք կըբժշկուինք. իր պատմուճանը մեր վրայ կըձգէ, ու մենք կըզգեստաւորուինք. վասն զի ինքն է փառաւորեալ Փրկիչ օրհնեալ յաւիտեանս":

Քրիստոսով եղած փրկութեան ճոխութիւններուն այսպիսի տեսութիւններովը ոչ ևս կրնար ներողութեանց հարկաւորութիւն մ՚ ըլլալ:

Եւ թէպէտ Լուտեր այսպէս հակառակեցաւ պապական իշխանութեան, բայց ակնածութեամբ կըխօսէր Ժ Լեոնի վրայ. "Մեր ապրած առենները, ըսաւ, այնպէս գէշ են, որ բարձրագոյն պաշտօնի տէր անձինք ևս կարողութիւն չունին Եկեղեցիին օգնութեան հասնելու: Մենք հիմա ամենապատուական պապ մը ունինք Ժ Լեոնը. իր անկեղծութիւնը և իմաստութիւնը ուրախութեան նիւթեր են մեզի: Բայց մինակ ի՞նչ կրնայ ընել աս քաղցր և հաճոյական անձը: Ապաքէն ինքը արժանաւոր էր պապ ընտրուիլ աղէկ առենները. աս օրերս ոչ մէկուն արժանաւոր ենք մենք, բայց Բ Յուլիոսի և Զ Աղէքսանդրի":

Այնուհետև եկաւ աս վախճանիս. "Պիտի խօսիմ քիչ խօսքով և համարձակութեամբ: Եկեղեցին բարեկարգելու կըկարօտի. և անիկայ ո՛չ մէկ մարդու մը գործ է՝ ինչպէս պապին, և ո՛չ շատերուն՝ ինչպէս կարդինալներուն ու ժողովի մէջ հաւաքուած հայրերուն, այլ բոլոր աշխարհի. կամ յաւէտ անանկ գործ մըն է՝ որ միայն Աստուծոյ կըպատշաճի":

Անոնք են ան ազդարարութիւններուն և խորհուրդներուն մէկ քանիները , որոնք որ Լուտեր ուղղեց իր հայրենեացը առաւել լուսաւորեալ անձերուն ։ Մայիսի 22ին 1518ին իր գրուածքը խրկեց Պրանտէպուրկի եպիսկոպոսին՝ զինքը ձեռնադրողին այսպէս գրելով անոր .

“Ամենապատիւ Հայր հոգևոր .

“Ատենէ մը 'ի վեր է որ նոր և չլսուած վարդապետութիւն մը սկսուեցաւ քարոզուիլ աս կողմերս առաքելական ներողութեանց վրայ . ուսումնականները և ռամիկները առ հասարակ խռովեցան անով , ու շատերը՝ ծանօթ կամ անծանօթ խնդրեցին ինծմէ որ ամպիոնէն և կամ գրութեամբ իմ կարծիքս յայտնեմ յիշեալ վարդապետութեան նորութեանը, չըսեմ թէ անամօթութեանը վրայ ։ Առջի բերանը ես զիս լուռ պահեցի և չեզոք . բայց վերջապէս իրերը այնպիսի ընթացքի մը մտան որ սրբազան պապը վատահամբուեցաւ ։

“Ինչ կրնայի ընել . մտածեցի որ ինծի կ'իյնայ ոչ ընդունել և ոչ հերքել աս վարդապետութիւնները , այլ վէճ մը բանալ աս կարևոր նիւթիս վրայ , մինչև որ սուրբ Եկեղեցին վճիռ մը կտրէ անոր վրայ ։

“Չեղաւ մէկը որ ներկայացունէ զինքը վիճաբանութեան ասպարէզին՝ ուր որ բովանդակ աշխարհ հրաւիրեցի , և իմ նախադասութիւններս ոչ իբրև նիւթ վիճաբանութեան՝ այլ իբրև վճռաբար հաստատուած նախադասութիւններ համարուելով , պարտաւորեալ տեսայ զիս անոնց բացատրութիւնը հրատարակել ։ Հաճեցէք ուրեմն ընդունել աս դուզնաքեայ գրուածքը որ ձեզի կըմատուցանեմ , ով ամենագթած եպիսկոպոս ։ Եւ իմ յանդգնաբար չգործելս բոլոր աշխարհքի տեսնելու համար՝ կաղաչեմ ձեր վերապատուութիւնը գրիչ և թանաք առնել , ու եղծել կամ մինչև անգամ կրակը նետել ինչ որ անհաճոյ է ձեզի ։ Գիտեմ որ Քրիստոս իմ աշխատութեանս կամ ծառայութիւններուս մէկին կարօտ չէ . ու դիւրութեամբ առանց *իմ միջնորդութեանս կրնայ յայտնել իր եկեղեցւոյն մէջ բարի աւետիսներ : Ո՛չ եթէ իմ թշնամիներուս ամբաստանութիւնները և սպառնալիքները կը շփոթեն զիս · քաւ լիցի · թէ որ անոնք այնպէս խոհեմութենէ զուրկ և անամօթութեան անձնատուր եղած չըլլային, իմ վրայովս մէկը չէր խօսէր կամ բան մը իմանար · ու պէտք էր որ ես զիս անկիւնի մը մէջ փակէի, ու հոն առանձին գրոց պատաղէի իմ անձիս օգտին համար : Թէ որ աս բանը Աստուծմէ չէ, անշուշտ ոչ ինծի և ոչ ուրիշ մէկու մը օգուտ ունի, այլ պիտի ոչնչանայ : փառք և պատիւ ըլլայ անոր՝ որուն միայն կը պատշաճի" :*

Լուտեր մինչև աս ատենս եկեղեցւոյ գլուխը'ի պատուի բռնած էր · կը հաւատար թէ Լևոն արդարակորով անձն է, ու ճշմարտութեան վրայ անկեղծ սէր մը ունի : Վասն որոյ մտածեց որ անոր ալ գրէ : Շաբաթ մը ետև՝ Մայիսի 30*ին* 1518*ին գրեց անոր նամակ մը, որուն քանի մը մնացորդները աս հետևեալն է :*

"Գերերջանիկ Հօր Լևոնի տասներորդի՝ ծայրագոյն եպիսկոպոսի, Մարտինոս Լուտեր եղբայր՝ Օգոստինեան, բարեմաղթէ մշտնջենաւոր բարօրութիւն :

"Կը լսեմ՝ սրբազնասուրբ Հայր, թէ չար լուրեր կը շրջին իմ վրայովս, և թէ իմ անունս գարշելի հոտ մը բուրել կուտան ձեր Սրբութեան առջևը : Կը կոչուիմ հերետիկոս՝ ուրացող՝ մատնիչ, և հազար տեսակ ուրիշ նախատական անուններ : Տեսածս զիս կը զարմացընէ, ու լսածս զիս կը շփոթէ · բայց իմ անդորրութեանս միակ հիմը կը մնայ անշարժ, որ է մաքուր և խաղաղ խիղճ մը : Ո՛վ Հայր սրբազնասուրբ, հաճեցէք լսել ինծի՝ որ տղեկ մըն եմ ու կը կարօտիմ վարժութեան" :

Այնուհետև Լուտեր կը սկըսի բոլոր բանը սկիզբէն պատմել, ու այսպէս կը յառաջանայ :

"Բոլոր գինետուններուն մէջ ուրիշ բան չէր լսուէր՝ բայց եթէ կարգաւորներուն ագահութեանը վրայ գան-

գաւոններ , ու բանալիներուն և ծայրագոյն եպիսկոպոսին իշխանութեանը դէմ զրոյցներ : Բովանդակ Գերմանիա 'ի վկայ կըկոչեմ ասոր . երբոր աս բաները լսեցի , իմ նախանձաւորութիւնս շարժեցաւ . Քրիստոսի փառքին համար՝ թէ որ իմ սիրտս կըհասկընամ . իսկ եթէ ուրիշ միտք մը ընծայուելու ըլլայ իմ շարժմունքիս , իմ երիտասարդական և ջերմ արիւնս բորբոքեցաւ :

“Առաջարկեցի բանը Եկեղեցիին քանի մը գլխաւորներուն , բայց ոմանք իմ վրաս խնդացին , և ուրիշները լռութեան զարկին : Ձեր անուանը ահարկութիւնը կըթուէր թէ անզգայ ըրած էր բոլորը : Ասոր վրայ աս վիճաբանութիւնը հրատարակեցի :

“Աւասիկ ասիկայ է՝ սրբազնասուրբ Հայր , ասիկայ է ան գործը՝ որուն համար կըսուի թէ բովանդակ աշխարհը կրակի տուաւ :

“Իսկ հիմայ ի՞նչ պիտի ընեմ ես . ան որ ըսի չեմ կրնար ետ առնել , ու կըտեսնեմ որ աս յայտարարութիւնը ամէն կողմանէ անպատմելի ատելութիւն մը կըբերէ իմ վրաս : Չեմ ուզեր երևան ելլել աշխարհի մեծութեանը մէջ . վասն զի տգէտ եմ՝ անմիտ եմ՝ և այսպիսի մեծ բաներու համար շատ փոքր մէկը , մանաւանդ աս լուսաւորեալ դարուն մէջ , ուր եթէ նոյն ինքն Կիկերոն ողջ ըլլար՝ պիտի պարտաւորէր մթին անկիւնի մը մէջ ծածկել զինքը :

“Բայց իմ թշնամիներս հանդարտեցընելու և բազմաթիւ բարեկամներուս խնդիրները կատարելու համար , ահա հոս իմ խորհուրդներս կըհրատարակեմ : Կըհրատարակեմ զանոնք՝ սուրբ Հայր , որ աւելի ապահովութեամբ բնակիմ ձեր բազուկներուն հովանաւորութեան տակը : Ով որ կուզէ կրնայ աս տեղս իմանալ՝ թէ ինչ անկեղծութեամբ սրտի Եկեղեցւոյ ծայրագոյն հեղինակութենէն խնդրեցի վարժել զիս , և ինչ պատիւ ցուցըցի բանալիներուն իշխանութեանը վրայ : Թէ որ անպատշաճ ըլլար իմ ըրածս , անճար էր որ պայծառափայլ Փրիդերիկոս տէրը՝ Սաք-

սոնիայի դուքսը և Կայսրընտիրը՝ որ առաքելական և քրիստոնէական ճշմարտութեան բարեկամներուն մէջ նախապատիւ կըփայլի, Վիդդէմպէրկի իր համալսարանին մէջ թոյլ տար մնալ այնպիսի վնասակար մէկը ինչպէս որ կըսեն թէ ես եմ :

“Վասն որոյ՝ ով սրբազնասուրբ Հայր, ես զիս ձեր Սըրբութեան ոտքը կըձգեմ, և կըհնազանդիմ ձեզի բոլոր անով ինչ որ ունիմ և բոլոր անով ինչ որ եմ : Ջնջէ իմ փաստս կամ պաշտպանէ զանիկայ. կուսակից եղիր ինծի կամ հակառակէ ինծի. վերցուր իմ կեանքս կամ շնորհէ զանիկայ ինտոր որ կըհաճիս. ձեր ձայնը պիտի ընդունիմ իբրև ձայն Քրիստոսի որ ձեր միջնորդութեամբը կիշխէ և կըխօսի: Թէ որ մահուան արժանի եմ, մեռնելէն ես չեմ կենար. Տէրոջն է երկիրը ու բոլոր անոր մէջինները: Ինքը փառաւորի յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն : Ինքը պահէ ձեզ մշտնջենաւորապէս. Ամէն :

“Ստորագրեալ յաւուր սրբոյ Երրորդութեան, յամին 1518 :

Մարտինոս Լուտեր եղբայր, Օգոստինեան :

Ինչ խոնարհութիւն և ճշմարտութիւն կըտեսնուի Լուտերի աս երկիւղին՝ կամ յաւէտ աս հաւանութեանը մէջ, թէ իր երիտասարդական և ջերմ արիւնը գուցէ չափազանց վաղվաղկոտութեամբ բորբոքած էր : Հոս կըտեսնեմք անկեղծ մարդը՝ որ իր անձին վստահանալու տեղը իր կիրքերուն զօրութենէն կըզգուշանայ միանգամայն ան գործերուն մէջ որ բոլորովին Աստուծոյ Բանին համաձայն են : Մէկ մոլեգնեալ ամբարտաւանի մը լեզուն այսպէս չըլլար : Կըտեսնեմք Լուտերի ջերմեռանդ փափաքը՝ Լևոնը ճըշմարտութեան կողմը շահելու, հերձուած հանելէն հեռանալու, ու Եկեղեցւոյ հեղինակութենէն յառաջ բերել տալու ան Բարեկարգութիւնը՝ որուն հարկաւորութիւնը յայտնի կըցուցընէր :

Լուտեր այս գիրը գրելէն ետև նոյն օրը գրեց և իր բարեկամին Ստաուպիցին՝ իր կարգին մեծաւորին ։ Անոր միջնորդութեամբը առաջադրեց խրկել Լեոնին միանգամայն իր Լուծմունքը և իր Նամակը ։

“Կըխնդրեմ ձեզմէ, ըսաւ, մարդասիրաբար ընդունել իմ ձեզի խրկած չնչին պտուղներս, ու խրկել զանոնք պատուական Ժ. Լեոն պապին ։ Ո՛չ եթէ ասով ան վտանգին մէջը ձգել կըկամիմ ձեզ ուր որ ես կեցած եմ. վասն զի առաջադրած եմ ես ինքնս իյնալ բոլոր վտանգին տակը ։ Քրիստոս պիտի տեսնէ և պիտի ցուցընէ թէ իմ ըսածս իրմէն կուգայ եթէ ինծմէ. Քրիստոս՝ առանց որոյ ոչ պապին լեզուն կրնայ շարժիլ, և ո՛չ թագաւորներուն սրտերը կրնան վճռել ։

“Իսկ անոնց վրայով որոնք կըսպառնան ինծի՝ բան մը չունիմ պատասխանելու, բայց եթէ ան խօսքը, թէ՝ Աղքատը բան մը չունի վախնալու, վասն զի բան մը չունի կորսնցունելու ։ Ոչ դրամ ունիմ և ո՛չ կալուածք, ու մէկուն ալ չեմ փափաքիր ։ Թէ որ երբեմն պատիւ և բարի համբաւ վայելեցի, ան որ սկսեց մերկացընել զիս ասոնցմէ, կը փափաքիմ որ կատարէ իր գործը ։ Ուրիշ բան մնացած չէ ինծի՝ բայց աս թշուառ մարմինը բազմապատիկ փորձութիւններով տկարացած. թող սպաննեն զանիկայ խարդախութեամբ կամ բռնութեամբ, Աստուծոյ փառքին համար թող ըլլայ ան. ասանկ ընելովնին միայն մէկ կամ երկու ժամ պիտի կարճըցունեն իմ կեանքիս ժամանակը ։ Բաւական է ինծի որ ունիմ պատուական փրկիչ մը՝ զօրաւոր Քահանայապետ մը՝ Յիսուս Քրիստոս իմ Տէրս. կը փառաւորեմ զինքը քանի որ շունչ ունիմ ։ Թէ որ ուրիշ մէկը չկամիր իմ հետս զինքը փառաւորել, ինչ փոյթ է ինծի” ։

Աս խօսքերուս մէջ Լուտերի սրտին ներքինը կըկարդամք ։

Երբոր ինքը այսպէս Հռովմայ վրայ կըվստահէր, Հըռոմ իրմէն վրէժխնդրութիւն ընել կը մտածէր : Ապրիլ 3ին՝ Ռափայէլ տը Ռօվէր կարդինալը պապին անունով Փրիդերիկոս կայսրընտրին գրեր էր իմացընել անոր՝ թէ իր հաւատքին վրայով կասկած կըլլուէր, և խնդրել որ Լուտերը պաշտպանելէն հրաժարի : Այսպէս Հռոմ կը սկսէր զէնք վերցընել Լուտերին դէմ . իր առաջին հարուածը ուղղեր էր զրկել զանիկայ իր պաշտպանին պաշտպանութենէն : Թէ որ յաջողէր իրեն Վիտտէմպէրկի միաբանին աս պատսպարութիւնը ոչնչացընել, դիւրին որս մը պիտի ըլլար ան :

Գերմանացի իշխանաւորները հաստատապինդ կըպահէին իրենց Քրիստոնեայ իշխաններ կոչուելու համբաւը : Հերետիկոսութեան ամենաթեթև կասկածը երկիւղով կը լեցունէր զիրենք : Հռոմէական իշխանաւորները, անոնց մտացը աս տրամադրութիւնը ճարտարութեամբ պատեհութիւն ստացած էին իրենց : Փրիդերիկոս հանապազ իր հայրերուն կրօնքին յարեալ էր . վասն որոյ Ռափայէլ կարդինալին նամակը ազդողագոյն տպաւորութիւն մը ըրաւ անոր մտացը : Բայց կայսրընտիրը կանոն դրած էր իրեն որ բնաւ փաղփաղկոտ չըլլայ բանի մը մէջ : Գիտէր թէ ճըշմարտութիւնը միշտ զօրաւորներուն կողմը չէր ըլլար : Կայսերական երկրին Հռոմայ հետ ունեցած վէճերը՝ սորվեցուցեր էին քաջ ճանաչել աս արքունիքին շահախնդիր գաղափարները : Քններ իմացեր էր թէ Քրիստոնեայ իշխան մը ըլլալու հարկաւոր չէր գերի ըլլալ պապին :

“Ան աշխարհիկ անձերէն չէր, կըսէ Մելանկթոն, որ ամէն փոփոխութիւնները նոյն իսկ անոնց սկզբնաւորութեանը կը ջանան անհետ ընել : Փրիդերիկոս Աստուծոյ կամացը յանձներ էր զինքը : Հրատարակեալ գրուածները ամենայն խնամով կըկարդար, ու թոյլ չէր տար մէկուն որ իր ճշմարիտ դատածը խափանէ” : Աս կարողութիւնը ունէր ինքը . ու իր վիճակներուն մէջ ինքնիշխան տէր էր, ասկէց զատ բովանդակ կայսրութեան մէջը գուցէ աւելի յարգութիւն ստացած էր քան որչափ նոյն ինքն կայսրին կընծայուէր :

“Հաւանական կերևայ որ Լուտեր բան մը իմացեր էր Ռափայէլ կարդինալին աս նամակին վրայօք , որ Յուլիսի 7ին հասաւ կայսրընտրին : Գուցէ երևցեր էր թէ բանադրանք մը պիտի ըլլայ՝ որուն կանխագէտ կըթուէր Ռափայէլին պատգամաւորը , որ անոր համար Լուտեր նոյն ամսուն 15ին Վիդդէմպէրկի ամպիոնը ելաւ՝ ու նոյն նիւթին վրայ ճառ մը քարոզեց , որ խորին տպաւորութիւն գործեց իր ունկնդիրներուն վրայ : Ներքին և արտաքին բանադրանքները իրարմէ որոշեց . առաջինը՝ որ Աստուծոյ հետ հաղորդութիւն ունենալէն կարտաքսէ , ու երկրորդը՝ որ Եկեղեցւոյ ծեսերէն կըբաժնէ : “Մէկը , ըսաւ , չկրնար Աստուծոյ հետ հաշտեցընել ինկած հոգին , բայց միայն Տէրը : Մէկը չկրնար Աստուծոյ հետ հաղորդութիւն ունենալէն անջատել զմարդը , բայց եթէ ան նոյն մարդը իր մեղքերովը : Երանի ան մարդուն որ բանադրանաց անիրաւ վճիռ մը տակ կըմեռնի : Մինչդեռ անիկայ արդարութեան սիրոյն համար անիրաւ դատաստան մը կընդունի մարդոցմէ , մըշտնջենաւոր երանութեան պսակը կառնէ Աստուծմէ” :

Ոմանք մեծաձայն գովաբանեցին աս արիական խօսքը , ուրիշները առաւել ևս զայրացան անով :

Բայց Լուտեր հիմա մինակ չէր . և թէպէտ իր հաւատքը Աստուծմէ՚ի զատ օգնութեան մը կարօտ չէր , իր ամէն կողմէն բանակ մը կըկազմուէր իր թշնամիներէն զինքը պաշտպանելու : Բարեկարգողին ձայնը Գերմանացւոց բովանդակ ազգը լսեր էր . իր քարոզութիւններէն և գրութիւններէն արձակեցան լուսոյ ճառագայթներ , որոնք իր ժամանակակիցները արթընցուցին և լուսաւորեցին : Քրիստոնէութիւնը որ այնչափ տարիներէն հետէ անզգայ մնացեր էր , կենդանացաւ հիմա Քրիստոնէական յափշտակութեամբ : Ժողովուրդին Հռովմէական մնապաշտութեանց ընծայած սէրը օրըստօրէ կընուազէր .

ձեռքերնին ստակով ներողութիւն գնելու եկողները ամէն օր կըպակսէին , ու Լուտերի համբաւը ամէն օր կընդարձակէր ։ Մարդոց միտքերը անոր վրայ կըդառնային , ու սիրով և յարգութեամբ կընդունուէր իբրև անվեհեր պաշտպան ճշմարտութեան և ազատութեան ։ Անտարակոյս ամէն մարդ չէր կրնար իմանալ անոր քարոզած վարդապետութիւնները ։ Շատերուն բաւական էր գիտնալ թէ նոր վարդապետը պապին դէմ ելած էր , և թէ՝ անոր կարող խօսքովը քահանաներուն և վարդապետներուն իշխանութիւնը կործանելու վրայ էր ։ Լուտեր չէր գիտէր թէ ինչ աստիճանի ազդեցութիւն մը ստացեր էր , մինչև որ իր ազգին մէջի բոլոր ազատամիտ անձինքը ուրախութեան ձայնով զինքը իրենց առաջնորդ ընդունեցին ։ Բայց շատերուն Լուտերի երևան ելլելը ասկից աւելի էր ։ Աստուծոյ Բանը՝ որ այնչափ զօրութեամբ կըճառէր , իբրև երկբերան սուր՝ մարդոց հոգիներուն կըթափանցէր ։ Շատ սրտերու մէջ թողութիւն և յաւիտենական կեանք ստանալու համար ջերմեռանդ փափաք մը կըվառէր ։ Առջի դարերէն 'ի վեր արդարութեան համար այսպիսի քաղց և ծարաւ ունեցած չէր Եկեղեցին ։ Լուտերի գրութիւնները նախ առաջին երևան ելլելնուն՝ հաւատացողներուն և անհաւատներուն կարեկցութիւնը հաւասարապէս կըշարժէր · անհաւատներունը՝ վասն զի անոնք կըկարծէին թէ հաւատքը պիտի կործանէր , տակաւին չգիտնալով թէ իր քարոզած վարդապետութեամբը կըհաստատէր զանիկայ · հաւատացեալներունը՝ վասն զի անոնք կըտեսնէին թէ բովանդակ աւետարանը հիմնուած էր ան կենդանի հաւատքին վարդապետութեանը մէջ , որ իր գրութիւնները կըցուցընէին այսպիսի մեծ զօրութեամբ մը ։ Ասոր համար ան գրութիւններուն ազդեցութիւնը չափ և սահման չունէր ։ Ակնթարթի մէջ տարածեցան անոնք՝ բոլոր Գերմանիայի և բովանդակ աշխարհի մէջ ։ Ամէն տեղ կըթագաւորէր կարծիք մը՝ թէ մարդիկ ինչ որ հիմա կըտեսնէին՝ չէ՛ թէ նոր աղանդի մը ծագումն էր, այլ Եկեղեցիին և ընկերութեան նորոգ ծնունդը : Անոնք որ անատենը Աստուծոյ Հոգւոյն ներշնչութեամբը վերստին ծնան, իրենց հոգևոր կեանք հաղորդելու միջոց եղողին բոլորտիքը հաւաքեցան : Քրիստոնէութիւնը երկու հակառակ բանակներու բաժնուեցաւ. մէկը հոգիին համար կըմարտնչէր ծիսի դէմ, միւսը ծիսի համար հոգիին դէմ : Ծիսին կողմն էր՝ իրաւ՝ զօրութեան և մեծութեան բոլոր երևոյթը, հոգիին կողմն էր տկարութիւն և փոքրկութիւն : Բայց ծէսը՝ հոգիէ զուրկ, կը նմանի պարապ ամանի մը որ մէկ շնչով մը կրնայ կըկործանի : Անոր զօրութեան երևոյթը կըծառայէ միայն թըշնամութիւնը գրգռել իրեն դէմ ու իր կործանումը վաղվաղել : Այսպէս ճշմարտութեան պարզ Բանը քաջամարտիկ զինուորներու գունդ մը ծնաւ 'ի նպաստ Լուտերի :

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

ԱՊԱՔԷՆ շատ պէտք էր աս բանը. վասն զի աս կապակցութեանս վրայ կըթուէր թէ Տէրութիւնը պիտի միաբանի Եկեղեցիին հետ, որ կըջանար ազատել զինքը աս ձանձրացուցիչ միաբանէն :

Մաքսիմիլիանոս կայսրը արքունական ժողով մը ունէր Աւկզպուրկի մէջ : Վեց կայսրընտիրներ անձամբ հոն գացին կայսեր հրաւէրքովը, Գերմանիայի գաւառներուն բոլոր դեսպանները հոն ներկայ էին : Նաև Գաղղիայի, Ունկարիոյ և Բոլոնիայի թագաւորները հոն ղրկեր էին իրենց դեսպանները : Ահա աս ժողովիս գլխաւոր նպատակներուն մէկը՝ որ էր ասիկայ : Մաքսիմիլիանոս կայսրը կըբաղձար որ իր Կարոլոս թոռը՝ որն որ արդէն Սպանիայի և Նաբոլիի թագաւոր էր, կոչուի թագաւոր Հռովմայ, և յաջորդ կայսերական թագին : Պապը աղէկ հասկընալով իր օգուտը , չէր ուզեր տեսնել կայսերական գահը այնպիսի իշխան մը նստած , որուն զօրութիւնը Իտալիայի մէջ կրնար զարհուրեցունել զինքը : Կայսրը կըխորհէր որ կայսրընտրիններուն և նախարարներուն շատը իր կողմը շահեր է . բայց Փրիդերիկոսին կողմանէ ազդու ընդդիմութեան մը պատահեցաւ : Զուր տեղը թախանձեց անոր . զուր տեղը կայսրընտրին նախարարները ու ամենալաւ բարեկամները իրենց աղաչանքները կայսեր թախանձանքներուն հետ միաբանեցին . Փրիդերիկոս անողոքելի մնաց , ու իր վրայով ըսուածին պէս՝ հաստատուն միտք մը ցուցուց չդառնալու ան առաջադրութենէն որուն պատշաճաւորութիւնը ինքը կըտեսնէր : Վասն որոյ կայսեր դիտաւորութիւնը պարապ ելաւ :

Ան նոյն ժամանակէն Մաքսիմիլիանոս կըխնդրէր ինքզինքը պապին բարեկամացունել , որպէս զի հաճութիւն տայ իր գաղափարներուն : Ու իր բարեկամութեանը մասնաւոր ցոյց մը տալու համար՝ աս հետևեալ նամակը գրեց անոր Օգոստոսի 5ին : “Սրբազնասուրբ Հայր , քանի մը օր է որ լսեցինք թէ Մարտինոս Լուտեր անուն Օգոստինեան կարգէն եղբայր մը , ներողութեանց վաճառման վրայ քանի մը նախադասութիւններ հաստատեր է : Աւելի մեզ մտացունողը ան է որ յիշեալ եղբայրը շատ պաշտպաններ կըգտնէ , որոնց մէջ ոմանք բարձրագոյն աստիճանի անձինք են : Թէ որ ձեր Սրբութիւնը՝ ու Եկեղեցւոյ ամենապատիւ Հայրերը (կարդինալները) փութաջան խնամով 'ի գործ չեն դներ ձեր իշխանութիւնը աս գայթակղեցուցիչ ընթացքը վերջացունելու , աս վնասակար ուսուցիչները պիտի խաբեն ոչ միայն հասարակ ժողովուրդը , հապա իրենց կորստեանը մէջ պիտի ձգեն և մեծամեծ իշխանները : Ինչ որ ձեր Սրբութիւնը աս նիւթիս վրայ կըվճռէ 'ի փառս ամենակալ Աստուծոյ , մենք ամենայն խնամով կատարելու կըջանամք բոլոր մեր Տէրութեան մէջը” :

Աս նամակը գրուած պիտի ըլլայ սաստիկ վէճի մը պատճառով որ Մաքսիմիլիանոս ունեցեր է Փրիդերիկոսի հետ։ Անտարակոյս ասիկայ իմացած էր թէ կայսրը Հռովմայ քահանայապետին կը գրէր, ու գալու հարուածը նահանջելու համար ինքն ալ հաղորդակցութիւն կուզէր բանալ Հռովմայ հետ։ Վասն որոյ նոյն օրը կարդինալ տը Ռօվէրէին ասանկ գրեց։

“Ամենևին ուրիշ բաղձանք մը չունիմ, ըսաւ, բայց եթէ տիեզերական Եկեղեցւոյ իմ հնազանդութիւնս ցուցնել։

“Ուստի ամենևին պաշտպանած չեմ Մարտինոս Լուտեր վարդապետին գրութիւնները և քարոզները։ Սակայն և այսպէս՝ կը լսեմ որ ինքը միօրինակ կը յայտնէ թէ ազատագրով մը կըկամի ներկայանալ գիտնական՝ բարեպաշտ՝ և անաչառ դատաւորներու առջև՝ իր վարդապետութիւնը պաշտպանելու, և անոնց վճռոյն հնազանդելու, թէ որ կրնան սուրբ Գրքերով ցուցնել իրեն իր սխալումը”։

Լեոն Ժերորդ՝ որ մինչև աս ժամս բանը իր ընթացքին երթալու թող տուեր էր, աստուածաբաններուն և վարդապետներուն աղաղակէն գրգռելով Հռովմայ մէջ եկեղեցական ատեան մը կարգեց Լուտերը դատելու, ու աս ատեանին մէջ Սեղբեստրոս Պրիէրիաս Լուտերի մեծ թշնամին՝ միանգամայն ամբաստանող էր և դատաւոր։ Նախապատրաստութիւնները շուտով կարգի դրուեցան, ու ատեանը՝ կոչեց զԼուտեր, որ վաթսուն աւուր միջոցի մէջ անձամբ ներկայանայ հոն։

Լուտեր Վիդդէմպէրկի մէջ հանդարտութեամբ կըսպասէր բարի վախճաններու՝ որ պապին ուղղած իր խոնարհ նամակէն պիտի յառաջ գար՝ ինչպէս որ ինքը կըկարծէր· բայց Օգոստոսի 7ին՝ Մաքսիմիլիանոսի ու Փրիդերիկոսի նամակներուն ճամբու դրուելէն միայն երկու օր ետքը պապական ատեանին կոչումը ընդունեց։ “Նոյն րոպէն որ օրհնութեան կըսպասէի, ըսաւ, անէծք իջաւ իմ վրաս։ Կընմանէի ան գառին որ գայլին խմած առուակը պղտորեր էր։ Տէցէլ ազատեցաւ, ու ես պիտի գիշատուէի”։

Աս կոչումը բոլոր Վիդդէմպէրկի շփոթութիւն տուաւ, վասն զի՝ ինչ ճամբայ որ բռնէր Լուտեր՝ չէր կրնար վտանգէ ազատ մնալ ։ Եթէ որ Հռովմ երթար, իր թշնամիներուն զոհ պիտի ըլլար ․ թէ որ չերթար, անհնազանդութեան յանցանքով պիտի դատապարտուէր ըստ սովորութեան, և չպիտի ազատ մնար ․ վասն զի իմացուեր էր թէ դեսպանը հրաման ընդունած էր պապէն բոլոր իր կըրցածը ընելու, որպէս զի կայսրը և Գերմանացի իշխանները Լուտերի դէմ գրգռէ ։ Ասոր վրայ իր բարեկամները շփոթեցան ․ Նոյն ինքն Լուտեր բաց 'ի կայսրընտիրէն չէր տեսներ մէկը որ կարող ըլլայ զինքը փրկելու ․ բայց նախապատիւ կըհամարէր մեռնիլ քան թէ իր իշխանին ապահովութիւնը վտանգի տակ ձգել ։ Իր բարեկամները վերջապէս հնարք մը գտան որ վտանգէ ազատ կըթողուր զՖրիդերիկոս ։ Եթէ որ ազատագիր չտար Լուտերին, ասով անիկայ օրինաւոր պատճառ կունենար Հռովմ չերթալուն համար զինքը արդարացունելու ։

Օգոստոսի 8ին Լուտեր գրեց Սպալատինի խնդրելով անկէց որ կայսրընտիրը իր զօրութիւնը գործի դնէ՝ իր դատը Գերմանիայի մէջ լսել տալու ։ “Տես, ըսաւ՝ գրելով Ստաուպիցին, ինչ որոգայթներ կըպատրաստեն ինծի համար, և ինչպէս փշերով շրջապատած եմ ։ Բայց Քրիստոս կենդանի է և կըթագաւորէ, նոյն երեկ և այսօր և յաւիտեանս ։ Իմ խիղճս կըսէ ինծի թէ ես ճշմարտութիւնը սորվեցուցի, թէպէտ և ճշմարտութիւնը իմ քարոզելուս համար առաւել ես ատելի կերևայ ։ Աստուած ասիկայ մեղք չհամարի անոնց” ։

Լուտերի բարեկամները բաւական չսեպեցին միայն խորհուրդ ընել ։ Սպալատին՝ կայսրընտրին կողմանէ գրեց Ռէնէրի՝ Կայսրին խորհրդականին և ըսաւ ․ “Մարտինոս վարդապետը յօժարութեամբ կըհնազանդի Գերմանիայի համալսարաններուն ո՛ և իցէ մէկուն դատողութեանը, բաց 'ի Էրփուրթի՝ Լիփսիայի՝ և Օտեր գետին վրայի Ֆրանքփորձի համալսարաններէն, որոնք իրենց անաչառութեան իրաւունքը կորսնցուցին։ Անհնար է իրեն անձամբ երեւնալ Հռովմայ մէջ"։

Վիդդէմպէրկի համալսարանն ալ աղերսագիր մը խըրկեց նոյն իսկ պապին։ "Իր վատառողջ մարմինը, ըսաւ՝ Լուտերի վրայ խօսելով, ու ճամբուն վտանգները, դժուարին՝ և մինչև անգամ անհնարին կընեն իրեն ձեր Սրբութեան հրամանին հնազանդիլը։ Իր նեղութիւնը և իր աղերսանքները կըյօժարեցունեն զմեզ կարեկից ըլլալ իրեն։ Վասն որոյ՝ ով սրբազնասուրբ Հայր, կաղաչեմք ձեզի իբրև հնազանդ որդեակներ, ճանչնալ զանիկայ իբրև մէկ մարդ մը՝ որ բնաւ երբէք թունաւորած չէ Հռովմէական Եկեղեցւոյ կանոններուն հակառակ վարդապետութիւններով"։

Համալսարանը իր ունեցած փոյթովը նոյն օրը ուրիշ գիր մըն ալ խրկեց Կարոլոս Վօն Միլտիցի՝ Սաքսոնացի ազնուականի մը, որ պապին սենեկապետն էր ու անոր խիստ սիրելին։ Աս նամակին մէջ Լուտերի վրայով աւելի աղուոր վկայութիւն մը տուին անոնք, քան որչափ առաջիններին մէջ համարձակեր էին տալ։ "Վերապատուելի Հայր Մարտինոս Լուտեր Օգոստինեանը, ըսին, մեր համալսարանին ամենէն երևելի և ամենէն պատուաւոր անդամն է։ Բազմաթիւ տարիներէն ՚ի վեր կըտեսնեմք անոր տաղանդը՝ անոր գիտութիւնը՝ արհեստներու և գրականութեան անոր ունեցած ներքին ծանօթութիւնը՝ անոր անմեղադրելի բարոյականը՝ և անոր Քրիստոնէական վարքը"։ Իր բոլորտիքը եղողներուն աս զօրաւոր սէրը Լուտերի արժանաւորութեանը մեծամեծ վկայութիւն մըն է։

Մինչդեռ մեծ հոգով կըսպասուէր աս գործիս վախճանին, նուազագոյն դժուարութեամբ վերջացաւ ան՝ քան որչափ կըյուսացուէր։ Պապին նուիրակը որ Վիօ՝ առջի ընդունած ուրիշ պաշտօնի մը մէջ պղտիկ իյնալով, Գերմանիայի մէջ իր դեսպանութիւնը նշանաւոր ընել կըբաղձար ուրիշ երևելի ծառայութիւնով մը։ Մտածեց որ եթէ հերետիկոսութիւնը վերցընէ , պատուով պիտի դառնայ Հռովմ․ վասն որոյ աղաչեց պապին որ աս գործը իրեն յանձնէ ։ Լեոն իր կողմանէ աղէկ միտեալ էր Փրիդերիկոսի , որ այնպէս հաստատութեամբ դէմ կեցեր էր Կարոլոսի ընտրութեանը․ ու կըզգար որ վերստին կրնայ կարօտիլ անոր օգնութեանը ։ Ասոր առանց այլ և նայելու Լուտերի գալուն՝ Օգոստոսի 23ին գրուած կոնդակով մը հրաման տուաւ իր նուիրակին որ ան գործը Գերմանիայի մէջ քննուի ։ Արդ՝ պապը աս կերպ ընթացքի մը հաւանութիւն տալովը՝ իրեն վնաս մը չէր ըլլար , այլ ընդհակառակն՝ օգուտ․ քանզի թէ որ Լուտեր հոն մնալով համոզուէր իր վարդապետութիւնը հերքելու , պիտի խափանուէր բոլոր ան աղմուկը և գայթակղութիւնը որ իր Հռովմ երթալէն պիտի պատճառէր ։

“Կըպատուիրեմք’ քեզի , ըսաւ պապը , նախայիշեալ Լուտերը բռնադատել անձամբ քու առջեւդ երևալու , հետամուտ ըլլալ և հնազանդութեան դարձունել զանիկայ , անմիջապէս աս մեր հրամանը ընդունելնուդ․ որովհետև արդէն ինքը հերետիկոս ըլլալ վճռուած է մեր սիրելի Հերոնիմոս եղբօրմէն՝ Ասկուլանու եպիսկոպոսէն ։

“Աս բանիս համար ուժ և օգնութիւն խնդրէ Քրիստոսով մեր ամենասիրելի որդիէն՝ Մաքսիմիլիանոսէն , ու Գերմանիայի ուրիշ իշխաններէն , և բոլոր ընկերութիւններէն , համալսարաններէն , և իշխանաւորներէն , թէ եկեղեցական և թէ աշխարհական ։ Ու երբոր ձեռք կըձգես զինքը՝ զգուշութեամբ պահել տուր որ մեր առջևը բերուի”։

Աս տեղս պապին ան ներող թոյլտուութիւնը ուրիշ բան չէր բայց եթէ Լուտերը Հռովմ քաշելու աւելի ապահով հնարք մը ։ Այնուհետև կուգայ մեղմագոյն եղանակը ։

“Թէ որ խելքը գլուխը գալով իր պարտաւորութեանը դառնայ , ու ինքիրմէն և առանց յորդորուելու թողութիւն խնդրէ այսպիսի մեծ յանցանքի մը , իշխանութիւն կուտամք *քեզի ընդունել զանիկայ մայր սուրբ Եկեղեցւոյ միաւորութեանը” ։*

Սակայն շուտով կըդառնայ պապը իր նզովքներուն ։

“Բայց թէ որ իր կամակորութեանը մէջ յարատեւէ, և չկրնաս ձեռք ձգել զանիկայ, իշխանութիւն կուտամք քեզի դատապարտել զանիկայ Գերմանիայի բոլոր երկիրներուն մէջ ․ մերժել՝ նզովել և բանադրել ան ամէնը որ անոր յարեալ են, ու պատուիրել բոլոր Քրիստոնէից որ անոնց ընկերութենէն հրաժարին” ։

Աս ալ հերիք չէ ։

“Եւ վերջապէս՝ աս ժանտախտը առաւել և դիւրութեամբ բնաջինջ ըլլալու համար, բաց 'ի Մաքսիմիլիանոս կայսրէն՝ բանադրէ բոլոր եպիսկոպոսները՝ կրօնական կարգերը՝ համալսարանները՝ ընկերութիւնները՝ կոմսերը՝ դուքսերը և իշխանաւորները , որոնք հոգ չեն տանիր յիշեալ Մարտինոս Լուտերը և անոր համախոհները բռնելու ու պատշաճաւոր և զգուշաւոր պահպանութեամբ զանոնք քեզի խրկելու ։ Եւ եթէ (որն որ Աստուած չընէ) նախայիշեալ իշխանները՝ ընկերութիւնները՝ համալսարանները և իշխանաւորները, կամ անոնց վերաբերեալ ո՛ և իցէ մէկը՝ յիշեալ Մարտինոսը ու անոր համախոհները պահեն, կամ օգնութիւն և խրատ տան անոնց յայտնի կամ ծածուկ՝ իրենց ձեռքով կամ ուրիշներուն ձեռքով , կընզովեմք ան իշխանները՝ ընկերութիւնները՝ համալսարանները և իշխանաւորները՝ իրենց քաղաքներովը՝ գիւղերովը՝ ագարակներովը և աւաններովը, ինչպէս և ան քաղաքները՝ գիւղերը՝ ագարակները և աւանները՝ ուր որ յիշեալ Մարտինոսը կըփախչի․ որչափ որ ինքը հոն մնայ, և իր մեկնելէն ետև ալ մինչև երեք օր նզովեալ ըլլան անոնք” ։

Աս յանդուգն իշխանը որ կըկեղծաւորի երկրի վրայ փոխանորդ՝ ըլլալ Անոր որ ըսաւ՝ “Աստուած իր որդին չխրկեց աշխարհ՝ որ աշխարհը դատապարտէ, հապա որ աշխարհ անով փրկուի”, իր անիծաբանութիւնը կըշարունա-

կէ. և եկեղեցականաց դէմ պատիժներ հրատարակելէն ետև՝ այսպէս կը յառաջանայ.

“Իսկ աշխարհականներուն համար՝ թէ որ անոնք առանց յապաղելու կամ տարակուսելու քու հրամաններուդ չեն հնազանդիր, կը հրատարակեմք որ անոնք դատապարտեալ են, (՚ի բաց առեալ՝ միշտ Կայսերական Վեհափառութիւնը,) անկարող օրինաւոր գործ մը կատարելու, անարժան քրիստոնէական թաղման, և զրկեալ բոլոր ան ժառանգութիւններէն որ կամ առաքելական աթոռէն և կամ ո՛ և իցէ իշխանէ մը ընդունած են” :

Այս եղանակ վարմունք մը պիտի ընդունէր Լուտեր: Հռովմայ տիրապետողը ամէն բան պատրաստեր էր զանիկայ՚ նուաճելու. ամէն մէքենայ գործի դրեր էր. մինչև անգամ գերեզմանին հանգստութիւնն ալ ազատ մնալու չէր: Լուտերի կորուստը՝ անհրաժարելի կը թուէր. վասն զի ինչպէս կրնար ազատիլ աս զօրաւոր միաբանութենէն : Բայց Հռովմ սխալած էր. Աստուծոյ Հոգիէն պատճառեալ շարժումը անոր ատեանին վճիռներովը չէր կրնար սանձահարուիլ :

Արդար և անաչառ քննութեան մը երևոյթը անգամ չէր պահուէր. քանզի արդէն հրատարակուած էր՝ թէ Լուտեր հերետիկոս է. ոչ միայն իր դատը լսուելէն առաջ, այլ իր անձամբ երևալուն համար սահմանուած ժամանակին լրանալէն ալ շատ առաջ :

՚Ի վերջոյ երբոր Լուտեր աս կոնդակին վրայով տեղեկացաւ, ազատաբար յայտնեց իր սրտմտութիւնը: “Ահաւասիկ տես, ըսաւ, բանին խիստ երևելի մասը. կոնդակը ելեր էր Օգոստոսի 23ին, ու ես կոչուեր էի Օգոստոսի 7ին. ուստի իմ կոչուելուս և կոնդակին ելլելուն մէջ տասնըվեց օր անցեր էր: Հիմա՝ հաշուեցէք, և կը տեսնէք որ Տէր Հերոնիմոս Ասկուլանու եպիսկոպոսը ինծի դէմ ելաւ՝ դատ վարեց՝ դատապարտեց զիս՝ և հերետիկոս ըլլալ հրատարակեց զիս՝ կոչումը ինծի չհասած, կամ թէ որ *հասաւ ալ՝ բայց վաթսուն օրուան տեղ միայն տասնըվեց որ անցած էր: Հիմա կը հարցընեմ թէ ի՞նչ եղան ան վաթսուն օրերը որ կոչումին մէջ ինծի շնորհուած էին: Օգոստոսի 7ին սկսեցին, Հոկտեմբերի 7ին պիտի վերջանային: Ասիկա՞յ է մի Հռովմայ ատեանին կարգը և եղանակը, որ մի և նոյն աւուր մէջ կը կոչէ, կը յորդորէ, կամբաստանէ, կը դատէ, կը դատապարտէ ու յանցաւոր ըլլալ կը վճռէ մէկ մարդ մը՝ որ այնչափ հեռի է Հռովմէ, և որ աս բաներուն մէկը չգիտէր: Ի՞նչ պատասխան ունին տալ ամէն ասոնց":*

Բայց ան նոյն ատենը որ Հռովմ իր շանթերովը կը զինուորէր իր նուիրակը, կը ջանար մեղմ և շողոքորթիչ խօսքերով բաժանել Լուտերի բարեկամութենէն ան իշխանը, որուն զօրութենէն սաստիկ կը վախնար պապը: Նոյն օրը՝ Օգոստոսի 23*ին* 1518*ին Սաքսոնիայի կայսրընտրին ալ գրեց պապը: Գործի դրաւ նոյն բանեցուցած վարպետութիւնը որ առաջ նշանակեցինք, և ջանաց շողոքորթել իշխանին անձնասիրութիւնը:*

"Սիրելի որդեակ, ըսաւ Հռովմէական Քահանայապետը, երբոր կը մտածենք ձեր ազնիւ և պատուաւոր Գերդաստանը, ձեզ՝ որ անոր գլուխը և զարդն էք, երբոր կը յիշենք թէ ինչպէս դուք և ձեր նախնիքները միշտ բաղձացած էք պինտ պահել քրիստոնէական հաւատքը ու սուրբ աթոռին պատիւը և մեծութիւնը, չենք կրնար հաւատալ թէ մէկ մարդ մը որ հաւատքը կը ձգէ կարենայ ձեր Բարձրութեան պաշտպանութեանը ապաւինիլ, ու անմտագրութեամբ իր ամբարշտութեան երասանակը արձակել: Բայց և այսպէս՝ ամէն կողմերէն լսեցինք՝ թէ Մարտինոս Լուտեր անուն եղբայր մը՝ Օգոստինեան կարգի միաբան մը, իբրև որդի անօրէնութեան և անարգող Աստուծոյ՝ մոռցեր է իր կրօնաւորական զգեստը և իր կարգը՝ որ կը պահանջէ խոնարհութիւն և հնազանդութիւն, ու կը պարծենայ թէ ոչ իշխանութենէ կը վախնայ և ոչ մէկու մը պատիժէն, ապահով ըլլալով ձեր օգնութեան և պաշտպանութեան տակը, ինչպէս որ ինքը կըսէ:

"Բայց որովհետեւ քաջ գիտեմք թէ ասով ինքզինքը կը խաբէ, արժան համարեցանք գրել ձեր Բարձրութեանը, և յորդորել զձեզ՝ ըստ կամացն Աստուծոյ, որ նախանձաւոր ըլլաք ձեր պատուոյն իբրև Քրիստոնեայ իշխան, զարդ և փառաւորութիւն և անուշահոտ բուրումն ձեր ազնիւ գերդաստանին. որ դուք զձեզ պաշտպանէք աս զրպարտութիւններէն, ու մաքրէք զձեզ ոչ միայն ան ձեզի ընծայուած մեծ յանցանքը գործելէն, հապա նաև նոյն ինքն ան կասկածէն որ աս միաբանին անիմաստ յանդգնութիւնը կը փութայ բերել ձեր վրայ":

Լևոն նոյն ատենը իմացուց Փրիդերիկոսի՝ թէ սրբոյն Սեկուսդոսի կարդինալին յանձնած է բանը քննելու, ու հրաման ըրաւ անոր՝ որ նուիրակին ձեռքը տայ զԼուտեր. և վերստին յիշելով իր սիրելի առարկութիւնը՝ վրայ բերաւ, "Որ չըլլայ թէ հիմակուան և ետքէն գալու բարեպաշտ ժողովուրդները մէկ օր մը ողբան և ըսեն. Ամէնէն վնասակար հերետիկոսութիւնը որ Աստուծոյ եկեղեցին վշտացուց, ատ ազնիւ և պատուաւոր գերդաստանին օգնութեամբը և պաշտպանութեամբը ելաւ": Այսպէս պատրաստեր էր Հռոմ իր ընթացքը: Մէկ կողմէն շողոքորթութեան յիմարեցուցիչ խունկը ծխեց, միւս կողմէն իր վրէժխնդրութիւնը և իր սպառնալիքները ծածկեալ պահեց:

Բոլոր երկրաւոր իշխանութիւնները, կայսրը՝ պապը՝ իշխանները և դեսպանները սկսեցին շարժիլ Էրֆուրթի նուաստ միաբանին դէմ, որուն ներքին պատերազմները արդէն նշանակեցինք:

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Աս նամակը ու կոնդակը տակաւին Գերմանիա չհասած, և մինչդեռ Լուտեր տակաւին կըվախնար թէ պիտի պարտաւորի Հռոմ երթալու, բարեվիճակ դիպուած մը մխի-

թարեց իր սիրտը ։ Կըկարօտէր բարեկամի մը որուն ծոցը կարենար թափել իր վիշտերը, և որուն հաւատարիմ սէրը պիտի մխիթարէր իր տրտմութեան ժամերը ։ Աստուած այսպիսի բարեկամ մը խրկեց անոր Մելանկտոնը ։

Գէորգ Շվարցէրդ վարպետ զինագործ մըն էր Բրէտէնի մէջ որ Փալադինութիւն ըսուած գաւառին մէջ փոքրիկ քաղաք մըն է ։ Փետրուարի 14ին 1497ին որդի մը ծնաւ անոր, որն որ ինքը Փիլիպպոս կոչեց, և որ ետքը շատ հռչակաւոր եղաւ Մելանկտոն անունով ։ Գէորգ՝ որ Փալադինութեան՝ Պավարիայի և Սաքսոնիայի իշխաններուն սէրը կըվայելէր, իր արևտուրին մէջ ունեցած կատարեալ ուղղութեանը համար շատ նշանաւոր էր ։ Շատ անգամ գնոյ առնողներուն առաջարկած գինը չընդունելով՝ բուն արժէքէն պակաս կառնէր. և թէ որ անոնց չքաւոր ըլլալը գիտնար, կըպարտաւորէր զանոնք իրենց ստակը ետ առնել ։ Սովորութիւն ըրած էր իրեն կէս գիշերուն արթննալ, և իր ծունկերուն վրայ աղօթք ընել ։ Թէ որ երբէք պատահէր որ չկրնար կատարել աս պաշտօնը, բոլոր օրը ինքզինքէն տժգոհ կըլլար ։

Փիլիպպոս լման տասնըմէկ տարու չեղած իր հայրը մեռաւ ։ Գէորգ իր մեռնելէն երկու օր առաջ իր որդին իր անկողինին քով կանչեց, ու յորդորեց զանիկայ որ միշտ զԱստուած իրեն ներկայ ունենայ ։ "Առաջուց կըտեսնեմ, ըսաւ մահուան մերձեցողը, որ մըրկալից ժամանակներ պիտի գան ։ Մեծ բաներ տեսայ ես, բայց աւելի մեծերը գալու են ։ Որդեակ իմ, Աստուած պահէ քեզ, ու առաջնորդէ քեզի" ։ Փիլիպպոս իր հօրը օրհնութիւնը առնելէն ետև խրկուեցաւ Սփայր, որ իր հօրը մահը չտեսնէ ։ Իր մեկնած տանը դառնարցունք լացաւ ։

Ռևտէր Փիլիպպոսի հաւը՝ որ ինքն ալ նորահաս որդի մը ունէր, որը տղեկին հայրութիւն ըրաւ ։ Իր տունը առաւ Փիլիպպոսը ու անոր եղբայրը Գէորգը, և շատ չանցած Յովհաննէս Ռունգարոսը վարժապետ բռնեց աս երեք տղոցը ։ Հունգարոս պատուական մարդ մըն էր, ու ետքը մեծ ազդուութեամբ Աւետարանի քարոզութիւն ըրաւ մինչև իր ծերութիւնը։ Երբոր պատանիին վրայ յանցանք մը տեսնէր, ամենևին զանցառութեան չէր ձգեր, այլ խոհեմութեամբ կըպատժէր զանիկայ ։ “Այսպէս էր՝ ըսաւ Մէլանկտոն 1554ին, որ զիս քերթող ըրաւ ան։ Ինքը զիս կըսիրէր իբրև որդի, ես զինքը կըսիրէի իբրև հայր. և կը յուսամ թէ երկինքը պիտի տեսնենք զիրար” ։

Փիլիպպոս երևելի էր իր մտքին կատարելութեանը՝ ուսման մէջ իր ունեցած դիւրութեանը՝ ու սորվածը ուրիշին հաղորդելու տաղանդին համար ։ Ամենևին չէր կրնար դատարկ կենալ, հապա միշտ կըփնտռէր մէկը՝ որուն հետ կարենար քննել իր լսած բաները ։ Շատ անգամ կըպատահէր որ գիտնական ճանապարհորդներ Բրետենէն կանցնէին ու Ռևտէրի տեսութեան կերթային ։ Այսպիսի դիպուածներու Ռևտէրի թոռը անմիջապէս զանոնք կը դիմաւորէր, հետերնին խօսակցութեան կըմտնէր, ու խօսուած նիւթերուն վրայով այնպէս նեղը կըձգէր զանոնք, որ մտիկ ընողները կըզարմանային ։

Զօրաւոր տաղանդի մը հետ միացուցեր էր և մեծ քաղցրաբարոյութիւն, և այնպէս բոլոր զինքը ճանչցողներուն սէրը շահեր էր ։ Թոթովախօս էր, բայց գերահռչակ Յոյն ատենախօսին նման այնչափ յարատևութեամբ աշխատեցաւ աս պակսութիւնը լցնելու, որ ետքերը անոր նշոյլը անգամ չէր զգացուէր ։

Իր հայրը որ մեռաւ՝ մանկահասակ Փիլիպպոսը իր եղբօրը և իր հօրեղբօրը հետ Փորցհէյմի դպրոցը խրկուեցան ։ Աս պատանեակները իրենց ազգականներէն տիկնի մը տունը բնակեցան, որ հռչակաւոր Ռևկղինոսի քոյրն էր ։ Գիտութեան ծարաւովը Փիլիպպոս՝ Գէորգ Սիմլէրի վարժութեան տակը, արագ յառաջադիմութիւն ցոյց տուաւ ուսման մէջ, և մանաւանդ Յունականին, որուն խանդակաթ սիրով անձնատուր եղած էր ։ Ռևկղինոս շատ անգամ կերթար Փորցհէյմ: Իր քրոջը տունը ծանօթացաւ հոն բնակող պատանիներուն, և շատ կըսքանչանար Փիլիպպոսի պատասխաններուն վրայ: Յունարէն քերականութիւն մը և Աստուածաշունչ մը ընծայ տուաւ անոր: Աս երկու գիրքերը պատանիին բոլոր կեանքին վարժութիւնը ըլլալ սահմանուած էին:

Հռեւկլինոս Իտալիայի իր երկրորդ ճամբորդութենէն դառնալուն՝ իր մանկահասակ բարեկամը որ տասներկու տարու էր անատենը, իր գալստեան օրը շնորհաւորեց քանի մը բարեկամներու հետ անոր ներկայութեանը Լատիներէն կատակերգութեան արարուած մը ձևացունելով, որն որ ինքը շարադրեր էր: Հռեւկլինոս պատանիին տաղանդին վրայ զմայլելով գործածնօք գրկեց զանիկայ, ու իր սիրելի որդին անուանեց, յետոյ ժպտելով անոր գլուխը դրաւ ան կարմիր գլխարկը՝ որն որ ինքը վարժապետութեան աստիճան առած ատենը ընդուներ էր: Աս ատենս էր որ Հռեւկլինոս անոր Շվարցերդ անունը Մելանկտոնի փոխեց: Աս բառերուն երկուքն ալ կընշանակեն Սեւ—Երկիր, մէկը Գերմաներէն լեզուով և միւսը Յունարէն: Անատեններուն գիտնականներէն շատերը իրենց անունները Յունարէնի կամ Լատիներէնի կըթարգմանէին:

Մելանկտոն իր տասներկու տարեկան հասակին մէջ Հայտելպերկի համալսարանը գնաց: Հոն էր որ սկսեց գիտութեան վրայ իր ունեցած ծարաւը զովացընել: Տասնըչորսին մէջ իր ակադեմական առաջին աստիճանը առաւ: 1512ին Հռեւկլինոս Տուբինգէն հրաւիրեց զանիկայ, ուր որ շատ երևելի գիտնականներ հաւաքուած էին: Հոն աստուածաբաններուն՝ բժիշկներուն և իրաւաբաններուն դասասացութիւնը մտիկ ընելու կերթար ան: Չկար գիտութիւն մը որ ինքը արժանի չհամարէր հետամուտ ըլլալու. ոչ համբաւ կըփնտռէր, այլ ուսման ստացումը և օգուտը:

Եւ յատկապէս Սուրբ Գիրքերը իր ուշադրութիւնը գրաւեր էին: Տուբինգէնի Եկեղեցին յաճախ գացողները նկատեր էին որ շատ անգամ ձեռքը գիրք մը ունէր ան, որ ժամերգութեանց պարապ միջոցներուն կըկարդար: Այս անծանօթ գիրքը հասարակ՝ աղօթագրքէն մեծ կերևնար. և մէկ ձայն մը ելաւ թէ Փիլիպպոս աս միջոցներուն արտաքին պատմութիւն մը կըկարդար: Բայց ետքը իմացուեցաւ որ իրենց կասկածանացը ենթակայ եղած գիրքը Սուրբ Գրոց օրինակ մըն էր: Իր բոլոր կեանքին մէջ ամենայն ժրութեամբ կըգործածէր աս գիրքը: Այս պատուական հատորը հանապազ իր հետը կըպըտըտցունէր, մինչև անգամ հասարակաց զանազան ժողովատեղիները ուր որ ինքը կը կանչուէր, հետը կըտանէր զանիկայ: Դպրոցականներուն սնոտի գրութիւնը մերժելով Աստուծոյ պարզիմաց Բանին յարեցաւ: Էրասմոս աս ատենս գրելով Էկօլամպադիոսի, այսպէս կըսէ. "Մելանկտոնի վրայով մեծամեծ գաղափարներ և երևելի ակնկալութիւններ ունիմ: Քրիստոս այնպէս կարգադրէր դիպուածները, որ մեզմէ շատ աւելի ապրէր ան: Ինքը բոլորովին պիտի նսեմացընէ Էրասմոսը":

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ Մելանկտոն իր ժամանակին սխալմանցը բաժանորդ էր: "Կըզարհուրիմ, ըսաւ ինքը՝ իր կենացը զարգացած մասին մէջ, երբոր կըմտածեմ ան սնապաշտական յարգութիւնը որ արձաններուն կըմատուցանէի, որ ատեն դեռ պապադաւանն էի":

1514ին Վարժապետ փիլիսոփայութեան եղաւ, ու սկսեց հրապարակաւ դասասացութիւն ընել: Անատենը տասնըեօթը տարու էր: Իր վարդապետութեանը անանկ մէկ վայելչութիւն մը կընծայէր որ սքանչելի ընդդիմադրութիւն մը կըձևացունէր ան անախորժ մեթոտոսին հետ՝ որուն անատենը կըհետևէին վարժապետները, և յաւէտ վարդապետները: Խօսակցութեան մէջ հաճելի՝ կենցաղավարութեան մէջ հեզաբարոյ և շնորհալի՝ և զինքը ճանչցողներուն բոլորին սիրելի ըլլալով, գիտնականաց մէջ շատ մը՝ մեծ արժանաւորութիւն և համբաւ ստացաւ:

Այս միջոցին Փրիդերիկոս կայսրընտիրը կըմտածէր երանելի գիտնական մը հրաւիրել Վիդդէմպէրկի իր համալսարանին մէջ հին լեզուներու վարժապետ ըլլալու ։ Գրեց Ռուէկլինոսի , ան ալ Մելանկթոնը ցուցուց ։ Մելանկթոն կիմանար թէ աս հրաւէրքիս մէջ Աստուծոյ ձայնը կայ ։ Բոլոր համալսարանը տրտմեցաւ իր մեկնելուն վրայ , և սակայն կային ոմանք որ կընախանձէին և կատէին զանիկայ ։ Ողջոյն հրաժարական տուաւ իր հայրենեացը ըսելով · “Տէրոջը կամքը ըլլայ” · ինքը անատենը քսանըմէկ տարեկան էր ։

Մելանկթոն ձիով կատարեց աս ճամբորդութիւնը , անցնելով Լիփսիայէն որ իր ճամբուն վրայ էր ։ Աս քաղքին համալսարանը իր պատւոյն համար խնջոյք մը ըրաւ , որ արդարև ակադեմական խնջոյք մըն էր ։ Բազմատեսակ կերակուրներ կըբերուէին կարգաւ , և ամէն մէկը սեղանին վրայ դրուելուն՝ վարժապետներուն մէկը կըկանգնէր , և առաջուց պատրաստուած Լատիներէն ճառ մը կըխօսէր Մելանկթոնին , որ ան ալ մէկէն 'ի մէկ պատասխան կուտար ։ 'Ի վերջոյ հոգնելով այսչափ պերճաբանութենէ , ըսաւ անոնց · “Ով պերճիմաստ բարեկամք , թոյլ տուէք ինծի անգամ մը պատասխան տալ ձեր բոլոր ատենաբանութեանցը · վասն զի՝ բոլորովին անպատրաստ ըլլալովս, չեմ կրնար իմ պատասխանատուութեանս այնչափ այլայլութիւն տալ որչափ որ դուք ձեր ատենախօսութեանց մէջ խօթեցիք” ։ Ասոր վրայ կերակուրները կըբերուէին առանց ատենախօսութիւն մը ըլլալու ։

Մելանկթոն Վիդդէմպէրկ հասաւ Օգոստոսի 25ին 1518ին , Ժ Լեոնին՝ Տը Վիօ կարդինալին խրկած կոնդակին ու կայսրընտրին նամակին դրուելէն երկու օր ետքը ։

Վիդդէմպէրկի վարժապետները այնչափ մարդասիրութեամբ չընդունեցին զՄելանկթոն որչափ Լիփսիայինները ընդուներ էին ։ Տեսան պատանի մը՝ որ իր իսկապէս եղածէն ալ պզտիկ կերևէր , փոքրահասակ , երկչոտ և զգուշաւոր շարժուածքով ։ Ասիկայ է , կըմտածէին , ան հռչակաւոր վարժապետը, որ մեր օրուան մեծամեծ մարդիկը՝ ինչպէս Էրասմոս և Ռուևկղինոս, այնչափ գերազանց կըբարձրացընեն : Ո՛չ Լուտեր՝ որուն նախ առաջին զէնքը ծանօթացուց, և ո՛չ անոր ընկերները անոր վրայով մեծ յոյս մը ունեցան, երբոր տեսան անոր հասակին փոքրկութիւնը՝ անոր կասկածոտութիւնը և անոր երկչոտ վարքը :

Իր հասնելէն չորս օր ետքը՝ Օգոստոսի 29ին իր հռչակաւոր ատենախօսութիւնը ըրաւ : Բոլոր համալսարանը հոն հաւաքուած էր : Տղան՝ ինչպէս որ Լուտեր զանիկայ կը կոչէ, այնպէս գեղեցիկ Լատիներէն խօսեցաւ, և ցուցուց այնչափ գիտութիւն՝ այնպէս մշակեալ միտք մը և այնչափ զօրաւոր դատողութիւն, որ իր ունկնդիրներուն բոլորը սքանչացան :

Ատենախօսութիւնը լմնալուն ամէնն ալ իր բոլորտիքը հաւաքեցան զինքը շնորհաւորելու. բայց ո՛չ մէկը Լուտերէն աւելի ուրախութիւն զգաց : Իր սրտին զգացումները անմիջապէս իր բարեկամներուն հաղորդեց : Օգոստոսի 31ին գրեց Սպալատինին և ըսաւ. “Մելանկտոնը իր գալէն միայն չորս օր ետքը այնպէս գեղեցիկ և իմաստալից ատենախօսութիւն մը ըրաւ, որ ամէնն ալ հաճութեամբ և զարմացմամբ մտիկ ըրին : Շուտ մը փարատեցան մեր նախապաշարմունքները որ իր անձնական երևոյթէն ըմբռներ էինք. Հիմա մենք անոր պերճախօսութիւնը կըգովեմք զմայլելով : Շնորհակալ եմք իշխանէն և ձեզմէ՝ ձեր մեզի ըրած բարերարութեանը համար : Ասկէց աղէկ Յունարէնի վարժապետ չեմ կրնար ուզել : Բայց կըվախնամ որ մեր աղքատօրէն ապրուստը իր փափկասուն մարմնոյն չպիտի յարմարի, և որ մենք չպիտի կրնամք երկար ժամանակ պահել զինքը իր վարձքին նուազութեանը համար : Կը լսեմ որ Լիփսիայի ժողովուրդը արդէն կըպարծին թէ մեր ձեռքէն պիտի առնեն զինքը : Սիրելիդ իմ Սպալատին, զգուշ կեցիր անոր հասակը ու անձնական երևոյթը արհամարհելէն : Աս մարդը մեծամեծ պատուոյ արժանաւոր է”:

Մելանկտոն անմիջապէս սկսեց մեկնել Հոմերոսը և սրբոյն Պօղոսի Թուղթը առ Տիտոս․ ուժգին եռանդով բորբոքած էր ինքը։ “Իմ բոլոր զօրութիւնս գործի պիտի դնեմ, գրեց Սպալատինին, Վիդդէմպէրկի մէջ գիտութիւնը և առաքինութիւնը սիրողներուն սէրը շահելու”։ Իր ատենախօսութենէն չորս օր ետքը Լուտեր վերստին գրեց Սպալատինին։

“Ձեր յատկական խնամքին կըյանձնեմ յան մեծիմաստ և ամենասիրելի Յունագէտ Փիլիպպոսը։ Իր դասատուութեան սենեակը միշտ լեցուն է․ յատկապէս բոլոր աստուածաբանները իր դասասացութեանը ունկնդրութեան կերթան։ Անոնց ամէնը՝ թէ բարձրագոյն թէ ստորնագոյն և թէ միջին դասու ըլլան՝ Յունարէն սորվելու կըդնէ”։

Մելանկտոն ալ Լուտերի սիրոյն դարձաւ․ անմիջապէս նկատեց անոր վրայ քաղցր բնաւորութիւն մը՝ զօրաւոր միտք՝ քաջութիւն՝ և իմաստութիւն մը, որ մինչև անատենը ամենևին գտած չէր ուրիշ մէկու մը վրայ։ Պատուեց և սիրեց զանիկայ։ “Թէ որ կայ մէկը, ըսաւ, որ ես բոլոր սրտովս կըսիրեմ և կընդունիմ, Մարտինոս Լուտերն է”։

Այսպիսի զգացումներով իրարու պատահեցան Լուտեր և Մելանկտոն, և իրենց բարեկամութիւնը մինչև 'ի մահ տևեց։ Չեմք կրնար ըստ բաւականին զմայլիլ Աստուծոյ բարութեանը և իմաստութեանը վրայ, որ մէկ տեղ բերաւ երկու մարդիկ այսչափ իրարմէ տարբեր, և սակայն այսչափ իրարու հարկաւոր։ Այնչափ նշանաւոր էր Մելանկտոն սրամտութեան՝ խոհեմութեան և հեզութեան կողմանէ, որչափ Լուտեր եռանդոտութեան՝ ուժգնութեան և զօրութեան կողմանէ։ Լուտեր կենդանացուց զՄելանկտոն, Մելանկտոն չափաւորեց զԼուտեր։ Կընմանէին Ելէքտրիոնականի հաստատական և ժխտական զօրութիւններուն, որոնց փոխադարձ գործողութեամբը հաւասարակշռութիւնը կըպահուէր։ Թէ որ Մելանկտոն Լուտերի քովը չըլլար, կարելի էր որ գետը իր եզերքը կոխէր․ երբոր

Լուտեր անոր քովը չըլլար , Մէլանկթոն կը տարակուսէր , ու հարկաւոր չեղած տեղը ետ կը քաշուէր : Լուտեր շատ բան տեսաւ ուժով , Մէլանկթոն գուցէ անկէց պակաս բան չտեսաւ մեղմ և հեզիկ կերպով : Երկուքն ալ արդար անկեղծ և ազնուաբարոյ էին . երկուքն ալ յաւիտենական կենաց Բանին վրայ լեցուն սէր ունէին , և կը քարոզէին զանիկայ հաւատարմութեամբ :

Մէլանկթոնի գալուստը ներգործութիւն մը ըրաւ ոչ միայն Վիթթէմպէրկի՝ այլ բովանդակ Գերմանիայի և իմաստնոց աշխարհին մէջ : Յունաց և Լատինացւոց հին հեղինակներէն և փիլիսոփայութենէ իր ստացած վարժութիւնը կարգաւորութիւն՝ յստակութիւն և ճշդութիւն տուեր էին իր գաղափարներուն որ իր ձեռնարկած նիւթերուն վրայ նոր լոյս մը և անպատմելի գեղեցկութիւն մը կը տարածէին : Աւետարանին քաղցր ոգին կը բեղմնաւորէր և կը կենդանացունէր իր բոլոր խորհուրդները . և իր դասասացութեանցը մէջ խիստ անճաշակ գիտութիւնները այնպիսի վայելչութեամբ զարդարուած կերևէին որ բոլոր ունկընդիրները կը զմայլեցընէին : Մէլանկթոնի ձեռքովը նոր կանոն մը սկսուեցաւ ուսուցանելու և ուսանելու : Գերմանացի երևելի պատմագիր մը * կըսէ , "Շնորհակալութիւն իրեն , Վիթթէմպէրկ բոլոր ազգին դպրոցը եղաւ" :

Ապաքէն շատ հարկաւոր էր որ Յունարէնին քաջ տեղեակ եղող մէկը դասատու ըլլայ աս համալսարանին մէջ , քանզի աստուածաբանութեան նոր յառաջադիմութիւնները կը հրաւիրէին վարժապետները և աշակերտները Յունարէն բնիկ լեզուով սորվելու քրիստոնէական հաւատոյ սկզբնական վարդապետութիւնները : Այն ատենէն Լուտեր մեծ փութով անձնատուր եղաւ աս աշխատութեանը . քանի մը Յունարէն բառերու նշանակութիւնը՝ որ մինչև ան ատենը իմացած չէր , յանկարծ կը լուսաւորէր իր

* Plank պատմագիր

աստուածաբանական գաղափարները ։ Ի՛նչ սփոփանք և ինչ ցնծութիւն չզգաց, երբոր տեսաւ, օրինակի աղագաւ, թէ Յունական բառը՝ μετάνοια *(Մէթանիա), որն որ Լատինական Եկեղեցին՝ կըմեկնէր ապաշխարանք մը, եկեղեցիէն պահանջուած մէկ հատուցում մը, մարդկային քաւութիւն մը, Յունարէնին մէջ կընշանակէր փոփոխութիւն մը կամ սրտի դարձ մը ։ Անատենը վաղվաղակի մէկ թանձր մառախուղ մը փարատեցաւ իր աչքերուն առջևէն ։ Աս բառիս տրուած երկու նշանակութիւնները բաւական են ան երկու Եկեղեցիներուն որպիսութիւնը ճշդիւ ցուցընելու ։*

Մելանկտոնին տուած գրգիռը Լուտերին՝ անոր Աստուածաշնչի թարգմանութեանը մէջ, աս երկու երևելի մարդոց բարեկամութեանը նշանաւոր պարագաներուն մէկն է ։ Լուտեր 1517*ին սկզբնաւորութիւն մը ըրեր էր աս թարգմանութեան, ու կրցածին չափ Յունարէն և Լատիներէն գրքեր հաւաքեր էր ։ Բայց հիմայ իր սիրելի Փիլիպպոսին օգնականութեամբը իր աշխատութիւնը նոր զօրութիւնով սկսեց յառաջանալ ։ Լուտեր պարտաւորեց զՄելանկտոն որ իր քննութիւններուն մէջ իրեն ընկերութիւն ընէ ․ դժուարին տեղերը անոր հետ կըխորհէր ։ Աս գործը՝ որ Բարեկարգողին մեծամեծ գործերուն մէկն ըլլալ սահմանուած էր, աւելի ապահովութեամբ և արագութեամբ իր վախճանին կըյառաջանար ։*

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

ՄԵԼԱՆԿՏՈՆԻ *գալուստը անտարակոյս քաղցր հանգստութիւն մը ընծայեց Լուտերի մտքին՝ այսպիսի վտանգաւոր վայրկեանի մը ։ Անտարակոյս նոր բարեկամութեան մը անուշակ ծաւալմամբը՝ ու գրաւորական վարժութեանց զբաղմամբը՝ որուն Լուտեր անձնատուր եղաւ նոր նախան-*

ձաւորութեամբ, երբեմն բոլորովին մոռցաւ Հռովմը՝ Պրիէրիասը՝ Լեոնը՝ և ան եկեղեցական ատեանը որուն առջևը ինքը պիտի կայնէր ։ Եւ սակայն ասոնք կարճատև վայրկեաններ էին, որ շուտով անցան գացին ։ Քանզի իր խորհուրդները հանապազ կըդառնային ան ահաւոր ատեանին վրայ՝ որուն առջևը կանչուեր էր իր ոխերիմ թշնամիներուն զօրութեամբը ։ Ի՞նչ սարսափով աս խորհուրդը չպիտի լեցըներ ամէն հոգին որ ճշմարտութենէ ՚ի զատ ուրիշ բան կըփնտռէր ։ Բայց Լուտեր չզարհուրեցաւ . Աստուածային հաւատարմութեանը և կարողութեանը վրայ լեցուն հաւատք ունենալով՝ հաստատուն մնաց, և պատրաստ էր ճշմարտութեանը համար առանձին դիմագրաւ ըլլալ ամենասաստիկ թշնամիներու բարկութեանը ։

Մելանկթոնի հասնելէն քանի մը օր ետքը՝ ու դեռ չիմացուած պապին վճիռը որ Լուտերի դատաստանը Հռովմէն կըփոխադրէր Աւկսպուրկ տեսնուելու, Լուտեր այսպէս գրեց Սպալատինի . «Չեմ խնդրեր մեր իշխանէն որ իմ նախադասութիւններս պաշտպանելու համար բան մը ընէ . ես պատրաստ եմ մատնուելու, և միայնակ ձգուելու իմ բոլոր թշնամիներուս ձեռքը ։ Կայսրընտիրը թող ձգէ որ մրրիկը իր բոլոր կատաղութիւնը իմ վրաս թափէ ։ Ան՝ որուն ես ձեռնամուխ եղայ պաշտպանելու, կըյուսամ թէ Քրիստոսի օգնութիւնովը պիտի կարողանամ հաստատելու ։ Իսկ բռնութեան կողմանէ՝ հարկաւ պարտինք զիջանիլ ատոր, բայց առանց ուրանալու զճշմարտութիւնը» ։

Լուտեր իր համարձակութիւնը ուրիշներուն ալ հաղորդեց ։ Ամենէն հեզահոգի և ամենէն երկչոտ մարդիկ ճշմարտութեան վկային վրան գալու վտանգը տեսնելնուն ազդուութեամբ և սրտմտութեամբ լեցուն խօսքեր կըխօսէին ։ Խոհեմամիտն և խաղաղասէրն Ստաւպից Սեպտեմբերի 7ին գրեց Սպալատինի . «Անդադար յորդորէ զիշխանը մեր գլուխը, որ առիւծներուն մռնչելէն չվախնայ ։ Պաշտպան թող կանգնի ճշմարտութեան, առանց նայելու Լուտերի՝

կամ Ստաուպիցի՝ կամ ուրիշ մէկուն : Գոնէ միայն մէկ տեղ մը թող գտնուի, ուր կարող ըլլանք ազատաբար և առանց երկիւղի խօսիլ : Գիտեմ որ Բաբելոնի (մազ մնաց պիտի ըսէի Հռովմայ) հարուածը արձակուած է ան ամենուն վրայ, որ զՔրիստոս շահի համար վաճառողներուն չար սովորութեանցը դէմ կը յարձակին : Ես ինքնս տեսայ որ ամպիոնէն վար քաշեցին մէկը՝ որ կը քարոզէր ճշմարտութիւնը, և՝ թէպէտ տօն օր մը, կապեցին ու բանտը դրին զանիկայ : Ուրիշները աւելի մեծ անգթութիւններ տեսած են : Վասն որոյ՝ ով կաթողին սիրեցեալ, հաճեցո՛ւր վեհմաշուք իշխանին միտքը, որ իր գաղափարներուն մէջ յարատեւէ" :

Ի վերջոյ հասաւ ան հրամանը որ կը պարտաւորէր զԼուտեր կարդինալ դեսպանին առջևը երևնալու Աւկսպուրկի մէջ : Եւ հիմա Լուտերի բանը Հռովմէական Եկեղեցւոյ իշխաններուն մէկին ձեռն էր : Ուստի բոլոր իր բարեկամները աղաչեցին իրեն որ ճամբայ չելլէ : Կը վախնային որ իր ճամբուն վրայ և որոգայթ մը լարուած ըլլայ, կամ իր կենացը դէմ դաւաճանութիւն մը ըլլայ : Ոմանք ջանացին պահուելու տեղ մը գտնել անոր : Նոյն ինքն Ստաուպից՝ երկչոտն Ստաուպից խռովեցաւ մտածելով ան նեղութիւնները որ պիտի գար ան եղբայր Մարտինոսին՝ որն որ ինքը վանքին առանձնութենէն յառաջ քաշեր և ամբոխեալ ծովու մը վրայ ձգեր էր, ուր որ հիմա անոր կեանքը վտանգի մէջ էր : Ո՛հ, լաւագոյն չպիտի՞ ըլլար որ ան եղբայրը իր բովանդակ կեանքին մէջ անծանօթ մնար : Եւ հիմա ատենը անցած է. և սակայն զանիկայ փրկելու համար իր բոլոր կըցածը պիտի ընէ : Այսպէս Սեպտեմբերի 15ին Սալցպուրկի իր վանքէն գրեց անոր որ փախչի և իր քովը երթայ բնակի : "Կըթուի ինծի, ըսաւ, որ բոլոր աշխարհ կատաղութեամբ ճշմարտութեան դէմ միաբաներ է : Այսպէս ատելի եղաւ և խաչեցաւ Յիսուսը : Չեմ տեսներ որ ուրիշ բանի մը ակնկալութիւն ունենամ բայց 'ի հալածմանէ :

Թէ և Քրիստոսի պատուէրն է սուրբ Գրքերը քննելը , բայց շատ չանցած առանց պապին հրամանին մէկը պիտի չկրնայ քննել զանոնք՝ և անոնցմէ սորվիլ զՔրիստոս : Քու բարեկամներուդ թիւը քիչ է . Աստուած աս քիչ բարեկամներուն քաջութիւն շնորհէ , որ քու ահաւոր թշնամիներուդ դէմ կայնին : Քու բռնելու ամենէն խելացի ճամբադ ատեն մը Վիդդէմպէրկը ձգել , ու գալ և իմ հետս բնակիլն է : Անատենը մէկ տեղ ապրինք ու մէկ տեղ մեռնինք . իշխանին կարծիքն ալ ասիկայ է :

Լուտեր զանազան կողմերէ զարհուրեցուցիչ լուրեր առաւ : Մանսֆէլտի Ալպէրտ կոմսը պատգամ խրկեց անոր որ չըլլայ թէ ճամբայ ելլէ , վասն զի քանի մը երեւելի ազնուականներ երդումով կապուեր էին բռնել ու խեղդել , կամ ջուրը նետել զանիկայ : Բայց բան մը չկրցաւ շարժել անոր առաջադրութիւնը : Չուզեց ականջ դնել Ստաուպիցին առաջադրութեանը , թէ՝ երթայ Սալցպուրկի վանքին մէջ պահուի . այլ հաւատարմութեամբ պիտի մնայ ան ալեկոծեալ թատրոնին մէջ՝ ուր որ Աստուծոյ ձեռքը զինքը դրաւ : Գիտէր որ հակառակորդներուն մէջ տեղը յարատեւելով աշխարհի մէջ ճշմարտութիւնը յայտնաբարբառ քարոզելով ճշմարտութեան թագաւորութիւնը կըյառաջանայ : Ուրեմն ինչո՞ւ պիտի փախչի . կորստեան դարձողներուն թիւէն չէ ինքը , այլ իրենց հոգիներուն փրկութեանը հաւատացողներէն : Աս խօսքը Վարդապետին՝ որուն մշտնջենաւորապէս ծառայել ու զանիկայ սիրել ուխտեր էր , իր ականջին հնչեց . “Ով որ մարդոց առջեւ իս կըդաւանի , ես ալ անիկայ կըդաւանիմ իմ Հօրս առջեւը որ երկինքն է” : Լուտերի և Բարեկարգութեան պատմութեանը մէջ ամէն տեղ մենք զմեզ ներկայ կըգտնեմք ան աներկիւղ հոգիին՝ ան գերագոյն բարոյականութեան՝ ան անսահման սիրոյն առջեւը , որն որ Քրիստոնէութեան առաջին հաստատութիւնը երեւան հանեց աշխարհի : “Երեմիայի պէս՝ ըսաւ Լուտեր աս մեր պատմած ատենը , հա-

կառակութիւն և գրգռութիւն կրելու մէկն եմ . բայց որչափ որ իրենց սպառնալիքները կաւելցընեն , այնչափ իմ ուրախութիւնս կը շատցընեն : Արդէն իմ պատիւս և իմ բարի անունս ինծմէ հանեցին : Ինծի մնացածին բոլորը իմ տառապեալ մարմինս է . ան ալ թող առնեն , այսպէս քանի մը ժամ պիտի կարճըցունեն իմ կեանքս . իսկ իմ հոգիս՝ անիկայ չպիտի առնեն : Ան՝ որ կառաջադրէ Քրիստոսի Բանը աշխարհի մէջ տարածել , ամէն ժամու մահուան պարտի յուսալ :

Աս միջոցիս կայսրընտիրը Աւկսպուրկ էր . ու երբոր ժողովէն ելլելու վրայ էր , Լուտերի համար երաշխաւոր եղաւ դեսպանին իր առջևը երևալու , որ ան ալ խոստացաւ Փրիդերիկոսին՝ մարդասիրութեամբ զանիկայ ընդունելու : Սպալատին իշխանին հրամանաւը գրեց իր բարեկամին՝ թէ պապը գործակալ մը կարգեր էր որ իր դատը Գերմանիայի մէջ վարուի . թէ կայսրընտիրը չպիտի թողուր որ զինքը Հռոմ տանին . և իմացուց անոր որ պատրաստուի ճամբայ ելլել Աւկսպուրկ երթալու : Լուտեր որոշեց Ճապանդիլ. Մանսֆէլտի կոմսէն առած լուրը հաւանեցոյց զինքը Փրիդերիկոսէն ապահովութեան հրամանագիր մը խնդրել : Կայսրընտիրը պատասխան տուաւ թէ հարկաւոր չէ ան , ու խրկեց անոր միայն յանձնարարական գրեր Աւկսպուրկի խորհրդականներէն քանի մը խիստ երևելիներուն տալու : Նոյն ատենը՝ իր ճամբորդութեանը համար քիչ մըն ալ ստակ խրկեց , ու Բարեկարգողը՝ աղքատ և անպաշտպան հետի ճամբայ ելաւ ինքզինքը իր թշնամիներուն զօրութեանը մատնելու :

Ի՛նչ զգացումներով Վիտէմպէրկէն ելած՝ և իր քայլերը դէպի Աւկսպուրկ ուղղած պիտի ըլլայ , ուր որ պապին դեսպանը կըսպասէր իրեն : Իր ճամբորդութեանը նպատակը Հայտէլպէրկ ըրած ճամբորդութեանը նպատակին պէս բարեկամական տեսութիւն մը չէր . պիտի երևար՝ առանց պաշտպանութեան՝ Հռոմայ դեսպանին առջևը․ գուցէ կերթար մահուան պատահելու ։ Բայց իր հաւատքը ոչ խօսքով էր, այլ ճշմարտութիւնով․ վասն որոյ ասիկայ էր որ իրեն խաղաղութիւն տուաւ, որպէս զի առանց երկիւղի յանուն Տեառն Զօրութեանց յառաջացաւ Աւետարանին վրայ իր վկայութիւնը տալու ։

Սեպտեմբերի 28ին Վայմառ հասաւ, ու հոն Ֆրանչիսկեան ըսուած կրօնաւորներուն վանքը իջաւ ։ Միաբաններուն մէկը չէր կրնար իր աչքը վերցնել անոր վրայէն ։ Ասիկայ էր Միկոնխոսը․ ու աս առաջին անգամն էր որ տեսաւ զԼուտեր ։ Կըփափաքէր անոր քովը երթալ՝ և անոր ականջին խօսիլ թէ անոր ձեռքովն էր որ խաղաղութիւն կըվայելէր իր հոգւոյն մէջ, և թէ իր բոլոր փափաքը անոր հետ աշխատիլն է ։ Բայց Միկոնխոսի գլխաւորները զգուշութեամբ կընկատէին զինքը, ու թոյլտուութիւն չունէր Լուտերին հետ խօսելու ։

Վարժապետին արիութիւնը զինքը տեսնողները կըզարմացընէր, որ անխռով մտօք հեռի յառաջ կերթար կատարելու ան հրաւէրքը՝ որ շատերուն իրմէն առաջ մահուան հրաւէրք եղած էր ։ Շահախնդրութիւնը՝ զարմացումը և կարեկցութիւնը յաջորդաբար կըգրաւէին անոնց սրտերը ։ Յովհաննէս Կեսներ Ֆրանչիսկեանց խնամակալը ահով պաշարեցաւ երբոր մօտեցան ան վտանգները որ իր հիւրին հանդիպելու էին, և ըսաւ․ "Եղբայր, Աւկսպուրկի մէջ Իտալացիներու պիտի պատահիս դուն ։ Անոնք ճարտարամիտ մարդիկ են, խորամանկ հակառակորդներ, ու խիստ նեղը պիտի ձգեն քեզ ։ Կըվախնամ որ չպիտի կարենաս քու փաստդ պաշտպանել անոնց դէմ ։ Կրակը պիտի ձգեն քեզ, ու բոցերը պիտի ճարակեն քու մարմինդ" ։ Լուտեր ծանրութեամբ մը պատասխան տուաւ․ "Սիրելի բարեկամ, աղօթէ մեր Տէր Աստուծոյն՝ որ երկինքն է, ու Հայր Մեր մը ըսէ ինծի համար և իր սիրելի զաւկին Յիսուսի համար, որ անորն է իմ փաստս, որպէս զի ինքը օգնէ անոր ։ Թէ որ ինքը անոր փաստը կըպաշտպանէ, իմս ապահով է. բայց թէ որ ինքը անիկայ չպաշտպանէ, անշուշտ ես չպիտի կարենամ պաշտպանել զանիկայ, ու ինքը պիտի կրէ անարգանքը":

Լուտեր իր ճամբորդութիւնը հետի շարունակեց, ու հասաւ Նիւրնպէրկ: Ու որովհետեւ եկեղեցւոյ երեւելի իշխանի մը առջեւը պիտի ելլէր, ուզեց որ պատշաճաւոր կերպով մը զինքը ցուցընէ: Իր հագած հանդերձը հին էր, եւ իր ճամբորդութեանը պատճառաւ աւելի գէշցած: Վասն որոյ միաբանի զգեստ մը փոխ առաւ իր հաւատարիմ բարեկամէն Վէնկէսլաս Լինք Նիւրնպէրկի քարոզիչէն:

Աս քաղաքէն գրած նամակները կը ցուցընեն ան հոգին որ անատենը կենդանացուցեր էր զինքը. "Կերթամ, ըսաւ, վատասիրտ մարդիկ, որոնք կուզեն յորդորել զիս որ չերթամ Աւկսպուրկ. բայց ես որոշած եմ յառաջ երթալ. Տէրոջը կամքը թող ըլլայ: Քրիստոս նաեւ Աւկսպուրկի եւ իր թշնամիներուն մէջ տէրը կը թագաւորէ: Քրիստոս թող բարձրանայ, ու Լուտերի՝ կամ ուրիշ մեղաւորի մը մահը բան մը չէ: Ինչպէս որ գրուած է, "Բարձր եղիցի Աստուած փրկութեան իմոյ". Ողջ լեր: Յարատեւէ, հաստատ կեցիր, վասն զի պարտիմք անարգուիլ կամ մարդոցմէ, կամ Աստուծմէ. բայց Աստուած ճշմարիտ է, եւ մարդ սուտ":

Լինք եւ Լէոնարդոս՝ անուն Օգոստինեան միաբան մը՝ չկրցան թողուլ զԼուտեր որ իրեն սպասած վտանգներուն մինակ դէմ ելլէ: Գիտէին անոր բնաւորութիւնը, ու կըզգային թէ ջերմեռանդութեամբ եւ արիութեամբ լեցուն ըլլալովը, խոհեմութեան մասին հաւանականաբար պակաս պիտի գտնուի: Վասն որոյ իր հետը ընկերացան, ու Հոկտեմբերի 7ին ուրբաթ օրը իրիկուան ժամանակ Աւկսպուրկ մտան, եւ Օգոստինեանց վանքը իջան:

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

ԼՈՒՏԵՐ քաղաքը հասածին պէս՝ և դեռ մէկը չտեսած՝ ուզելով որ ամէն կերպով յարգութիւն ցոյց տայ դեսպանին, Վէնկէսլաս Լինքը խրկեց անոր բնակարանը՝ որ իր Աւկսպուրկ ըլլալը իմացընէ անոր։ Լինք գնաց՝ ու Վիդդէմպէրկի վարժապետին վրայով յարգութեամբ իմացուց անոր՝ թէ պատրաստ է իր առջին երևնալու երբոր ինքը կը հրամայէ։ Տը Վիօ ուրախացաւ աս լուրին վրայ։ ՚Ի վերջոյ՝ յանդուգն հերետիկոսը իր իշխանութեանը տակը ինկաւ. ու իր մտքին մէջ հաստատեց թէ ինքը Աւկսպուրկէն չպիտի ելլէ այնպէս ինտոր որ հոն մտեր էր։ Ան նոյն ատենը որ Լինք դեսպանին գնաց, Լէոնարդոս ալ գնաց Ստաուպիցին իմացընել Լուտերի Աւկսպուրկ հասնիլը։ Քանզի ընդհանուր մեծաւորը առաջուց գրեր և ըսեր էր վարդապետին թէ հոն հասածին պէս անշուշտ ինքը պիտի գայ զանիկայ տեսնելու։ Անոր համար Լուտեր ժամանակ չկորսնցընելով իմացուց անոր որ գայ իրեն։

Ազգային ժողովը վերջացեր էր. կայսրը և կայսրընտրողները արդէն քաղաքէն մեկներ էին. թէպէտ և կայսրը բոլորովին չէր հեռացած, այլ մօտակայ արուարձաններուն մէջ որսորդութիւն կըներ։ Հռովմայի երեսփոխանը մինակ մնացեր էր Աւկսպուրկի մէջ։ Թէ որ Լուտեր ժողովը չվերջացած հոն հասնէր, զօրաւոր բարեկամներու պիտի պատահէր. բայց հիմա հաւանական կըթուէր թէ ամէն բան պիտի նուածի պապական իշխանութեան առջևը։

Սակայն դատաւորը՝ որուն առջին Լուտեր պիտի երևնար, այնպիսի բնաւորութեան տէր մէկը չէր որ ասոր վախերը հանդարտեցընէ։ Իր անունն էր Թովմաս տը Վիօ՝ մականուանեալ Կայետանոս՝ Նէապօլսոյ տէրութեան Կայետա քաղաքը ծնած 1469ին, որմէն մեծամեծ ակնկալութիւններ եղած էր իր մանկութեանը ժամանակէն։ Տասնըվեց տարեկան ըլլալուն իր ծնողացը կամքին դէմ Դոմինիկեանց կարգը մտեր էր ։ Ինքը եղեր էր իր կարգին մեծաւոր, ու Հռովմայ եկեղեցւոյն կարդինալ ։ Բայց աս գիտնական վարդապետիս դպրոցական աստուածաբանութեան ջատագովներուն մէկ խիստ նախանձաւորը ըլալը՝ չարագուշակ նշան մըն էր Լուտերին, վասն զի Բարեկարգողը սաստիկ դէմ կեցեր էր ան դրութեանը ։ Իր գիտութիւնը, իր խըստակրօն բնաւորութիւնը և իր անարատ բարոյականութիւնը Գերմանիայի մէջ ազդեցութիւն մը և զօրութիւն մը տուեր էին իրեն, որ ուրիշ Հռովմայեցի պալատականները կարող չէին դիւրութեամբ ստանալ ։ Անտարակոյս իր սրբակեցութեան համբաւին համար էր որ աս գործին վրայ ինքը հաստատուեցաւ ։ Հռովմ հաշուեց թէ աս բանս սքանչելի կերպով պիտի յարմարի իր դիտաւորութիւններուն ։ Այսպէս՝ մինչև անգամ Կայետանու աղէկ որպիսութիւնները աւելի սոսկալի ըրին զինքը ․ ասկից զատ՝ իրեն յանձնուած գործը ամենևին խառնակ գործ մը չէր ։ Արդէն հրատարակուած էր թէ Լուտեր հերետիկոս է ․ թէ որ իր կարծիքները չհերքէր, դեսպանը պիտի բանտարգէր զինքը ․ իսկ եթէ փախչէր, պիտի բանադրէր ան ամէնը որ պիտի համարձակէին ընդունել զանիկայ ։ Ահա՛ ընթացքը՝ այն որ բռնելու իշխանութիւն ընդունած էր ան նախապատիւ անձը, որուն առջին կոչուած էր Լուտեր ։

Բարեկարգողը շաբաթ առտու Հոկտեմբերի 8ին՝ ինքզինքը Աստուծոյ յանձնելով սկսեց համբերութեամբ սպասել որ բանին ընթացքովը յայտնի ըլլայ անոր կամքը, բայց երկար ատեն չսպասեց ։ Անծանօթ անձն մը՝ որպէս թէ բոլորովին անոր օգնութիւն ընելու անձնատուր եղած՝ լուր խրկեց անոր թէ կերթայ զինքը տեսնելու, խրատելով որ մինչև զինքը չտեսնէ դեսպանին աչքին չերևնայ ։ Աս լուրը խրկողն էր Իտալացի պալատական մը Ուրբանոս Տը Սէրրա Լօնկա կոչուած, որ Մօնդֆէրրադի իշխանին կողմանէ դեսպանութեամբ շատ անգամ Գերմանիա գնացեր էր ։ Կը ճանչնար Սաքսոնիայի կայսրընտիրը, քանզի անոր ալ երբեմն դեսպանութեան պաշտօնով խրկուած էր իր տէրոջմէն ։ Բայց հիմա իշխանը մեռնելով որ Միօ կարդինալին յարեր էր ։

Աս պալատականը՝ որուն արուեստը և խօսքը սքանչելի եղանակով կըհակադրէր Լուտերի գերապանծ անկեղծութեանը և պատուական ուղղութեանը , շատ չանցած հասաւ Օգոստինեանց վանքը ։ Կարդինալը խրկեր էր ասիկայ որ Լուտերը փորձէ , ու պատրաստէ զանիկայ իր կարծիքները հերքելու ։ Սէրրա Լօնկա ևս կըմտածէր թէ Գերմանիայի մէջ երկար ժամանակ իր մնալը յաջողակութիւն կուտար իրեն քան որչափ ունէին կարդինալին ուրիշ գործակալները · ուստի կըյուսար որ աս Գերմանացի միաբանին հետ շուտով պիտի կատարէ բանը ։ Եկաւ հասաւ ինքը երկու սպասաւորով , ու ձևացուց թէ ինքիրմէն եկած է՝ Սաքսոնիայի կայսրընտրին սիրելոյն բարեկամութեանը ու Եկեղեցիին սիրոյն համար ։ Չափազանց քաղաքավարութիւններով Լուտերը բարևելէն ետքը՝ ջանաց համոզել զանիկայ որ ամէն կերպով հնազանդի դեսպանին , ու հերքէ իր վարդապետութիւնը և իր նախադասութիւնները ։

Լուտեր պատասխան տուաւ թէ ինքը՝ բոլորովին պատրաստ է խոնարհիլ և հնազանդիլ , ու ո՛ր և իցէ մասի մէջ իր սխալած ըլլալը ապացուցուելուն հաւանութիւն տալ ։ Սէրրա Լօնկա աս խօսքին վրայ ուրախութեամբ գոչեց · “Ահա ես շիտակ դեսպանին կերթամ , և շուտով կուգամ քեզ տանելու ։ Ամէն բան աղէկ պիտի ըլլայ , և շուտով կարգի պիտի դրուի” ։

Ասիկայ գնաց , ու Սաքսոնացի միաբանը՝ յուսի և երկիւղի մէջ մնաց · և սակայն աւելի յոյսը տիրեց իր վրայ ։ Սէրրա Լօնկայի տես գալը ու անոր զարմանալի խօսքերը զօրացուցին իր քաջալերութիւնը ։ Լուտեր ետքերը աս անձը կըկոչէ յիմար միջամուխ ։

Աւկսպուրկի զանազան խորհրդականները և ուրիշ պատուաւոր բնակիչները՝ որո՛նց խնամքին յանձնուած էր

Լութեր՝ կայսրընտրէն, բոլորն ալ կըփափաքէին տեսնելու ան մարդը՝ որուն անունը արդէն հնչեր էր բովանդակ Գերմանիայի մէջ: Մտերմական բարեկամութեամբ բարեւելու գացին աս չնաշխարհիկ մարդը, որ երկար ճամբորդութիւն մը ըրած էր Հռովմայ գործակալներուն ձեռքը մատնելու իր անձը: «Ունի՞ս ապահովութեան հրամանագիր», հարցուցին իրեն. «Ո՛չ» պատասխան տուաւ քաջասիրտ միաբանը: «Ի՜նչ արիութիւն» աղաղակեցին ամէնքը: «Ասիկայ քաղաքավար խօսք մըն էր՝ իմ յանդգնութիւնս յայտնելու». ըսաւ Լութեր: Ամէնը մէկէն աղաչեցին իրեն որ առաջ կայսրէն ապահովութեան հրամանագիր մը ձեռք չձգած դեսպանին չերթայ: Հաւանական է որ արդէն բան մը իմացուած էր պապին կոնդակին վրայով՝ որն որ դեսպանին ձեռքն էր:

Իր բարեկամները իրենց վրայ առին հարկաւոր եղած հրամանագիրը կայսրէն առնել: Այնուհետեւ սկսեցին պատմել Լութերի թէ որչափ երեւելի անձինք իր վրայ սէր ունին: «Նոյն ինքն Գաղղիայի պաշտօնատարը՝ որ քանի մը օր առաջ Աւկսպուրկէն ելաւ, չափազանց պատուով խօսեցաւ քու վրադ». ըսին իրեն: Աս խօսքը դպաւ Լութերին, ու ետքերը կըյիշէր զանիկայ. այսպէս տէրութեան առաջին քաղաքներուն մէկին խիստ երեւելի քաղաքացիները արդէն Բարեկարգութեան կողմը շահուեր էին:

Իրենց խօսակցութիւնը մինչեւ հոս հասնելուն Սերրա Լօնկա դարձաւ. «Եկոր, ըսաւ Լութերին, կարդինալը քեզի կըսպասէ. ես ինքնիս պիտի տանիմ զքեզ անոր: Բայց առաջ քեզի ըսեմ թէ ինչպէս պիտի երեւաս իր առջեւ. երբոր իր նստած սենեակը մտնես, երեսի վրայ գետինը պիտի խոնարհիս. երբոր ինքը քեզի ըսէ որ ելլես, ծունկի վրայ պիտի գաս իր առջեւը. ու չպիտի կանգնիս ոտքի վրայ՝ մինչեւ որ ինքը հրաման ընէ քեզի: Միտքդ առ որ Եկեղեցւոյ մէկ իշխանին առջեւը երեւան պիտի ելլես: Մնացածը հոգ մընէր, բոլորը շուտով պիտի կարգադրուի առանց դժուարութեան»:

Լուտեր՝ որ առաջ Սէրրա Լօնկայի խոստացեր էր հետը երթալ երբոր կանչէ զինքը , խռովեցաւ մնաց : Բայց և այնպէս փութաց իմացընել անոր Աուկսպուրկի իր բարեկամներուն խրատը , ու ապահովութեան հրամանագրի վրայ քանի մը բան խօսեցաւ :

“Զգուշացիր աս կերպ բան մը խնդրելէն , պատասխանեց Սէրրա Լօնկա փաղփաղելով , ամենեւին կարօտ չես անոր : Դեսպանը բարեկամ է քեզի , ու բոլորովին պատրաստ է սիրով վերջացընել բանը . իսկ թէ որ ապահովութեան հրամանագիր խնդրես , բոլոր բանը պիտի եղծանես” :

“Իմ բարերար տէրս Սաքսոնիայի կայսրընտիրը աս քաղքիս զանազան երեւելի անձանց խնամքին յանձնած է զիս , ըսաւ Լուտեր : Անոնք զիս կըխրատեն որ առանց հրամանագրի բան մը չընեմ . պէտք է որ անոնց խրատը բռնեմ : Թէ որ չբռնեմ՝ ու ինծի բան մը պատահի , պիտի գրեն կայսրընտրին իմ տէրոջս՝ թէ իրենց խօսքը մտիկ չըրի” :

Լուտեր իր առաջադրութեանը վրայ հաստատ կեցաւ , ու Սէրրա Լօնկա պարտաւորեցաւ դառնալ զինքը խրկողին ու պատմել անոր իր պատգամաւորութեան անյաջողութիւնը ան նոյն վայրկեանին՝ երբոր կըյուսար թէ յաջողութեամբ պիտի պսակուի : Այսպէս վերջացաւ ան աւուր խօսակցութիւնը Մոնթֆէրրադի առեննախօսին հետը :

Բայց չվերջացաւ նոյն օրը առանց խորախորհուրդ մտածելու Լուտեր իր վիճակը : Սէրրա Լօնկայի եռանդը ու խորհրդականներուն կասկածները համոզեցին զինքը իր դժուարին պարագաներու մէջ ըլլալուն վրայ : Բայց սակայն երկնից Աստուածը իր պաշտպանն էր , ու անոր պաշտպանութեան տակը ապահովութեամբ կրնար ննջել :

Հետեւեալ օրը՝ որ Կիրակի էր ուրիշ բանի վրայ չէր խօսուէր քաղքին մէջ՝ բայց Լուտեր վարդապետին վրայ , ու ամէն մարդ կըբաղձար տեսնել զանիկայ : Խուռն բազմութեամբ իր բոլորտիքը շրջապատեցին . ու բարի վարդապետը անտարակոյս կըժպտէր աս օտարոտի հետաքըրքրութեանս վրայ :

Բայց ուրիշ կերպ թախանձանք մըն ալ ունէր կրելու․ թէ որ մէկ ընդհանուր փափաք մը կար զինքը տեսնելու, առաւել մեծ փափաք մը կար զինքը մտիկ ընելու: Ամէն կողմերէն խնդիր կըլլար իրեն որ քարոզէ: Լուտեր չունէր աւելի մեծ ուրախութիւն քան թէ Աւետարանը քարոզելը․ անպատմելի ուրախութեամբ պիտի լցուէր իր սիրտը՝ թէ որ աս մեծ քաղքիս ու իր գտնուած վսեմ պարագաներուն մէջ քարոզէր զՔրիստոս: Բայց աս տեղ՝ ինչպէս և միշտ՝ կըցուցընէր վայելած բանին կատարեալ զգացումը և իր մեծաւորները պատուամեծար յարգութեամբ բռնած ըլլալը: Ներում խնդրեց քարոզելու՝ վախնալով որ չըլլայ թէ դեսպանը մտածէ թէ զինքը գրգռելու ու իրեն դէմ խրոխտալու համար այսպէս կընէ: Աս չափաւորութիւնը ու խոհեմութիւնը անշուշտ քարոզի մը չափ պատուական վարժութիւններ էին:

Բայց կարդինալին պաշտօնեաները չթողուցին իրեն հանգստանալ, այլ վերստին դարձան իրենց պաշտօնը կատարելու: “Կարդինալը, ըսին, իր շնորհքը ու սէրը կը խրկէ քեզի․ ինչո՞ւ համար կըվախնաս”: Ու ջանացին որ կերպ կերպ ձեռնարկութիւններով ճարք մը գտնեն համոզել զինքը դեսպանին առջեւը ելլելու: “Այնպէս քաղցր բնութիւն ունի, որ հօր մը կընմանի”․ ըսաւ աս ըրտեսներուն մէկը․ բայց ուրիշ մէկը Լուտերին մօտենալով ականջէն վար ըսաւ․ “Մի հաւատար անոնց ըսածին․ ինքը ամենեւին իր խօսքին վրայ չըկենար”: Լուտեր իր առաջադրութեանը վրայ հաստատ կեցաւ:

Երկուշաբթի առաւօտուն Հոկտեմբերի 10ին Սէրրա Լօնկա վերստին նորոգեց իր թախանձանքները: Պալատականը աս գործին մէջ իր յաջողիլը պատուոյ նպատակ ըրած էր իրեն: Իր ներս մտած վայրկեանին՝

“Ինչո՞ւ համար, ըսաւ Լատինական լեզուով, ինչու համար չես երթար կարդինալին․ կատարեալ ներողամտութեամբ քեզի կըսպասէ ինքը: Բոլոր վէճը ինքը կըվերջացընէ աս վեց գրերովը, Revoca Հերքեա։ Ուրեմն իմ հետս եկոր․ վախնալու բան մը չկայ”։

Լուտեր իր սրտին մէջ խորհեցաւ թէ ասոնք վեց խիստ զգուշալի գրեր են․ բայց առանց այլ ևս քննելու պատասխան տուաւ․

“Հրամանագիրը ընդունածիս պէս պիտի գամ”։

Սերրա Լօնկա աս խօսքին վրայ բարկացաւ․ կըպնդէր, ուրիշ պատճառներ յառաջ կըբերէր անոր միտքը պառկեցընելու․ բայց Լուտեր անշարժ կեցաւ։ Իտալացի պալատականը առաւել ևս գրգռուելով՝ կանչեց․

“Անշուշտ դուն կըկարծես որ կայսրընտիրը քու պատճառովդ պատերազմ պիտի բանայ, ու իր նախնիքներէն ժառանգած երկիրները քեզի համար կորստեան վտանգի մէջ պիտի ձգէ”։

Լուտեր․ Բաւ լիցի։

Սերրա Լօնկա․ Երբոր ամէնքը քեզ երես ձգեն, որո՞ւն տակը պիտի պաշտպանուիս։

Լուտեր, հաւատոյ աչօք դէպի վեր նայելով, ըսաւ․ Երկինքին տակը։

Աս վսեմ և անակնկալ պատասխանիս վրայ Սերրա Լօնկա ատեն մը համրացաւ մնաց․ անկէ ետև շարունակեց ըսելով․

“Ի՞նչպէս պիտի վարէիր թէ որ դեսպանը՝ պապը՝ և բոլոր կարդինալները քու իշխանութեանդ տակը ունենայիր, ինչպէս որ անոնք աս վայրկեանիս իրենց իշխանութեան տակը ունին զքեզ”։

Լուտեր․ Ամենուն պատշաճաւոր պատիւ և յարգութիւն կընծայէի․ բայց ամէն բանէ վեր է ինծի Աստուծոյ Բանը։

Սերրա Լօնկա, խնդալով ու իր մատներուն մէկովը չի հաւատալու նշան ընելով, ըսաւ․ Հա՜, հա՜․ ամէնուն պատշաճաւոր պատի՜ւ․ ամենևին չեմ հաւատար ատոր։

Աս ըսելով դռնէն դուրս ելաւ, իր ձիուն վրայ ցատկեց, ու իսկոյն աներևոյթ եղաւ։

Սէրրա Լօնկա այլ ևս չգնաց Լուտերին․ բայց երկար ատեն կը յիշէր այն ընդդիմութիւնը որ Բարեկարգողէն կրեց ։ Մեր պատմութեան ընթացքին մէջ ետքերը նորէն պիտի տեսնեմք զինքը որ բարձրաձայն աղաղակաւ Լուտերի արիւնը կը խնդրէ ։

Սէրրա Լօնկայի երթալէն ետև՝ Լուտեր իսկոյն ընդունեց ազատագիրը որ իր բարեկամները առեր էին կայսերական խորհրդականներէն ։ Լուտեր դեսպանին առջևը երևնալու վրայ էր ։ Բայց աս հրամանագիրը ձեռք ձգելուն մարդկային իշխանութեան չապաւինեցաւ ինքը, վասն զի աղէկ կը յիշէր որ կայսեր հրամանագիրը կրակի բոցերէն ապրեցուցած չէր զՅովհաննէս Հուսը ։ Միայն ուզեց իր պարտաւորութիւնը ընել, իր իշխանին բարեկամներուն տուած խրատին հետևելով ։ Իր դատը Տէրը պիտի վճռեր․ թէ որ Աստուած իր կեանքը ուզեր, ինքը պատրաստ էր ուրախութեամբ տալ զանիկայ ։ Աս վտանգաւոր վայրկեանին կը փափաքէր միանգամ ևս խօսակցիլ իր բարեկամներուն հետ՝ և մանաւանդ Մելանկտոնի հետ, որ արդէն այնչափ սիրելի էր իրեն ։

“Դուն զքեզ քաջասիրտ ցուցուր, ըսաւ, ինտոր որ արդէն ցուցուցիր ։ Մեր սիրելի երկրին պատանիները վարժէ ուղիղ և Աստուծոյ կամացը հաճոյ եղած բաներուն մէջ ։ Իսկ իմ վրայովս՝ քեզի ու անոնց համար իմ անձս պիտի մատուցանեմ, թէ որ Տէրոջը կամքը ասիկայ է․ առաւել կընտրեմ մեռնիլ՝ մանաւանդ և քու պատուական ընկերութիւնդ կորսընցունել՝ որն որ ինծի ամենամեծ դժբաղդութիւն է, քան թէ հերքել ան՝ ինչ որ իմ պարտաւորութիւնս էր սորվեցընել ։

“Իտալիա Եգիպտոսի նման թանձրամած խաւարի մէջ թաղուած է․ այնպիսի խաւարի որ կրնայ շօշափուիլ ։ Բոլոր ազգը ոչ զՔրիստոս գիտէ, և ոչ անոր պատշաճեալ բաները ։ Բայց և այնպէս հաւատոյ և բարոյականութեան մեր տէրերը ու վարդապետներն են անոնք ։ Այսպէս մեր *մէջը կատարուած է Աստուծոյ բարկութիւնը, մարգարէին բանին պէս, “Ես կացուցից 'ի վերայ նոցա մանկունս իշխանս. և խաբեբայք տիրեսցեն նոցա”: Եսայ, Գ. 4: Սիրելի Փիլիպպոս, քու աս Աստուած պարտաւորութիւնդ կատարէ, ու ջերմեռանդ և սուրբ աղօթքով անոր բարկութիւնը դարձուր”:*

Դեսպանը իմանալով որ Լուտեր հետեւեալ օրը իրեն պիտի երեւայ, ժողվեց զանոնք որոնց վրայ վստահութիւն ունէր՝ թէ Իտալացիները և թէ Գերմանացիները, որպէս զի խորհի անոնց հետ թէ ինչպէս պէտք է վարուիլ Գերմանացի միաբանին հետ: Կարծիքները բաժնուեցան: Մէկը ըսաւ. “Պարտինք բռնադատել զինքը որ իր վարդապետութիւնը հերքէ”: Ուրիշ մէկը ըսաւ. “Պարտինք բռնել զինքը ու բանտը դնել”: Երրորդը կըկարծէր թէ լաւագոյն պիտի ըլլայ զանիկայ մէջ տեղէն վերցընելը: Չորրորդը՝ թէ պէտք է յաւէտ որսալ զինքը հեզութեամբ և մարդասիրութեամբ: Կերեւայ որ կարդինալը առջի բերանը առաջադրեց աս վերջին կերպը փորձի դնել:

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ.

ՔՆՆՈՒԹԵԱՆ *օրը վերջապէս եկաւ հասաւ: Դեսպանը գիտնալով որ Լուտեր յօժարութիւն ցուցըցած էր հերքելու ինչ որ կրնար ապացուցուիլ թէ ճշմարտութեան դէմ է, յուսով լեցուած էր. քանզի վստահութեամբ կըկարծէր թէ իր աստիճանը ու գիտութիւնը ունեցող մէկը առանց մեծ դժուարութեան Եկեղեցիին հնազանդելու պիտի դարձընէ զվարդապետը:*

Լուտեր գնաց դեսպանին բնակարանը՝ Կարմեղեանց մեծաւորին իր վանատուր բարեկամին ընկերութեամբը, ու վանքին երկու եղբայրներուն հետ: Ասոնց մէկն էր Լինք *վարդապետը՝ ու միւսը Օգոստինեան միաբան մը, հաւանականաբար ան նոյն անձը որ Նիւռնպէրկէն ընկերացեր էր իրեն: Դեսպանին պալատը մտածին պէս՝ բոլոր Իտալացիները որոնք Եկեղեցւոյ աս Իշխանիս պաշտօնեայներն էին, իր բոլորտիքը թափեցան, ամէնն ալ բաղձալով որ տեսնեն անուանի վարդապետը, ու այնպէս նեղը ձգեցին զինքը որ դժուարութեամբ կրցաւ յառաջ երթալ: Երբոր մտաւ ան սենեակը՝ ուր որ կարդինալը կըսպասէր իրեն, Լուտեր գտաւ զինքը առաքելական նուիրակին ու Սէրրա Լօնկային հետ: Դեսպանը ցուրտ կերպով բայց քաղաքավարութեամբ ողջունեց անոր գալուստը. և Լուտեր Սէրրա Լօնկայի խրատին հետևելով երեսին վրայ գետինը խոնարհեցաւ կարդինալին առջևը: Երբոր դեսպանը հրաման ըրաւ որ ելլէ, ծունկի վրայ եկաւ. և երբոր հրամանը կրկնուեցաւ, ոտքի վրայ կանգնեցաւ: Դեսպանին գերդաստանէն խիստ երևելի Իտալացիներուն շատերը սենեակը մտան խօսակցութիւնը մտիկ ընելու, ու անհամբերութեամբ կըսպասէին որ Գերմանացի միաբանին՝ ինքզինքը պապին երեսփոխանին առջին խոնարհեցընելը տեսնեն:*

Դեսպանը լուռ կըկենար. կըսպասէր որ Լուտեր սկսի հերքել իր վարդապետութիւնը, կըսէ ժամանակակից մէկը: Բայց Լուտեր յարգանօք կըսպասէր որ Հռովմայեցի իշխանը իրեն խօսի: Սակայն երբոր տեսաւ թէ ան իր բերանը չէր բանար, իմացաւ որ անոր լռութիւնը հրաւէր մըն էր իրեն գործը բանալու, ու այսպէս սկսեց խօսիլ.

“Ամենապատիւ հայր, սրբազան պապին հրաւէրքովը, ու իմ բարեշնորհ տեառնս՝ Սաքսոնիայի կայսրընտրին ուզելովը ձեր առջևը կերևամ իբրև խոնարհ և հնազանդ որդի Քրիստոնէական սուրբ Եկեղեցւոյ. ու կըխոստովանիմ թէ ես էի որ հրատարակեցի ան նախադասութիւնները՝ որ հետաքննութեան տակ ինկած են: Ամենայն խոնարհութեամբ պատրաստ եմ ինծի դէմ եղած ամբաստանու-

թիւնները լսելու, ու թէ որ սխալած եմ՝ ճշմարտութեան մէջ վարժուելու" :

Կարդինալը՝ որ միտքը դրեր էր քաղցր և գորովալից հօր պէս խօսիլ մոլորեալ որդիի մը, խիստ բարեկամական եղանակով մը պատասխանեց, Լուտերի խոնարհութիւնը գովեց, ու նոյն խոնարհութիւնը տեսնելուն վրայ իր զգացած ուրախութիւնը յայտնեց ըսելով. "Սիրելի որդեակ, բովանդակ Գերմանիա շփոթութեամբ լցուցիր ներողութեանց վրայ քու ըրած վիճաբանութիւնովդ. կըսեմ որ դուն Սուրբ Գրոց մէջ քաջահմուտ վարդապետ մըն ես, և որ՝ շատ հետևողներ ունիս: Վասն որոյ թէ որ կըբաղձաս Եկեղեցւոյ մէկ անդամը ըլլալ, ու պապը ամենագթած տէր մը ունենալ քեզի, ականջ դիր ինծի":

Աս կանխաբանութենէս ետև՝ դեսպանը անմիջապէս սկսեց ըսել անոր ան ամէնը որ իրմէն կըպահանջէր. այսչափ վստահ էր անոր հնազանդութեան գալուն վրայ: "Երեք խնդիրներ կան՝ որ սրբազնասուրբ հօրն մերոյ տասներորդ Լեոն պապին հրամանաւը պիտի առաջարկեմ քեզի: Նախ՝ պարտիս քու պարտաւորութեանդ դառնալ. պարտիս խոստովանիլ քու յանցանքներդ, հերքել քու մոլորութիւններդ՝ քու նախադասութիւններդ և քու քարոզներդ: Երկրորդ՝ պարտիս խոստանալ որ այնուհետև պիտի հրաժարիս քու կարծիքներդ տարածելէն: Եւ երրորդ՝ պարտիս խոստանալ առաւել զգաստ կենալու, ու հրաժարիլ ամէն ան բաներէն՝ որ վիշտ կամ նեղութիւն կուտան Եկեղեցւոյ":

Լուտեր. "Ամենապատուական հայր, թոյլտուութիւն կըխնդրեմ տեսնելու պապին կոնդակը, որուն ուժովը կատարեալ իշխանութիւն ընդունած էք դուք աս գործիս մէջ խառնուելու" :

Սերրա Լոնկա՝ ու կարդինալին պաշտօնեաներէն մնացեալ Իտալացիները ապշեցան մնացին այսպիսի խնդիրի մը վրայ. և թէպէտ Գերմանացի միաբանը արդէն նորասքանչ *մէկը երեւցած էր իրենց, բոլորովին խռովեցան ասանկ համարձակ խօսքի մը վրայ:*

Տը Վիօ. *"Սիրելի որդեակ, քու խնդրոյդ հաւանութիւն չկրնար տրուիլ: Քու ըսելիքդ աս է որ քու սխալներդ խոստովանիս, այսուհետեւ քու խօսքերուդ զգուշանաս, քու փախածիդ չդառնաս. անանկ որ առանց հոգի ու սրտնեղութեան մնամք. և անատենը սրբազնասուրբ հօրն մերոյ պապին հրամանովը ու տուած իշխանութիւնովը բոլոր գործը ես կարգի կըդնեմ":*

Ղուտէր. *Հաճեցէք ուրեմն իմացընել ինծի՝ թէ ի՞նչ բանի մէջ սխալած եմ":*

Իտալացի պալատականները առջի նուագէն աւելի սքանչացան աս խնդրոյն վրայ, որոնք կըյուսային տեսնել՝ թէ ողորմելի Գերմանացին երեսանկեալ պիտի պաղատէր ողորմութիւն գտնելու: Անոնցմէ ոչ մէկը պիտի զիջանէր պատասխան տալ այսպիսի անպատշաճ խնդրոյ մը. բայց Տը Վիօ *ներողամտութեան եղանակ մը վրան առնելով ըսաւ.*

"Սիրելի որդեակ, ահա երկու նախադասութիւններ՝ որ դուն հրատարակած ես, որոնք ամենէն առաջ պարտիս հերքել.— Նախ՝ թէ ներողութեանց գանձը Յիսուս Քրիստոսի տեառն մերոյ չարչարանաց ու արդիւնքներուն վրայ չկայանար: Երկրորդ՝ թէ Սուրբ խորհուրդը ընդունելու համար պէտք է որ ընդունողը հաւատք ունենայ:

Աս երկու նախադասութիւնները արդարեւ մահաբեր հարուած մը կուտային Հռովմայ տուրեւառին: Քանզի թէ որ պապը իշխանութիւն չունենար Փրկչին արդիւնքները ըստ հաճոյից գործածելու, թէ որ Եկեղեցիին վաճառականներուն ըրած տուրեւառին կոնդակը առնողները՝ մարդիկ բաժանորդ չէին ըլլար Քրիստոսի անսպառ արդարութեան, աս թղթէ շրջաբերութիւնը իր յարգը պիտի կորսընցունէր, ու մարդիկ ոչինչ թղթի մը կտորէ լաւագոյն չպիտի համարէին զանիկայ: Նմանապէս և խորհուրդ-

ներուն վրայ . ներողութիւնները Հռոմ չնաշխարհիկ վաճառականութիւն մը կըհամարէր . բայց խորհուրդները իր ամէն օրուան վաճառքներն էին, և անոնց բերած արդիւնքը պզտի բան չէր : Ուստի խորհուրդները Քրիստոնէին հոգւոյն ստուգապէս օգտակար ըլլալու համար հաւատոյ հարկաւորութիւն հաստատելը , ժողովրդոց աչքը անոնց զօրութիւնը տկարացունել էր : Վասն զի հաւատքը պապին ձեռօքը չտրուիր . ասիկայ անոր կարողութենէն դուրս է , և միայն Աստուծմէ կրնայ գալ : Վասն որոյ հաւատոյ հարկաւորութիւնը հրատարակելը՝ պապին ձեռքէն յափշտակել էր թէ ան առուտուրը և թէ անոր ընծայուած օգուտները : Լուտեր աս երկու վարդապետութեանցս հակառակելով հետևեցաւ Քրիստոսի օրինակին , որ իր քարոզութիւնը սկսելուն հատավաճառներուն սեղանները կործանեց, ու առուտուր ընողները տաճարէն դուրս ըրաւ ըսելով : "Իմ հօրս տունը առուտուրի տուն մի՛ ընէք" :

Կայետանոս կարդինալը շարունակեց իր խօսքը և ըսաւ . "Քու սխալներդ ջրելու համար սրբոյն Թովմայի և ուրիշ դպրոցական աստուածաբաններու հեղինակութիւնը յառաջ չեմ բերեր . բոլորովին Աստուածաշունչ սուրբ Գրոց վրայ կըհաստատուիմ , ու կատարեալ բարեկամութեամբ քու հետդ կըխօսիմ" :

'Ի վերայ այսր ամենայնի՝ երբոր Տը Վիօ իր ապացուցութիւնները սկսեց յառաջ բերել , իր դրած կանոնէն խոտորեցաւ : Լուտերին առջի նախադասութեանը դէմ Կղեմէս պապին մէկ Սահմանադրութիւնը բերաւ . ու երկրորդին դէմ դպրոցական Աստուածաբաններուն ամէն տեսակ կարծիքները : Ասոր վրայ վիճաբանութիւնը դարձաւ պապին աս սահմանադրութեանը վրայ՝ որ 'ի նպաստ ներողութեանց հրատարակեր էր : Լուտեր երբոր լսեց թէ դեսպանը ինչ զօրութիւն կընծայէր Հռոմայ վճռոյն , սրտմտելով ըսաւ .

"Այսպիսի սահմանադրութիւնները ասանկ երևելի խըն-

գիրններու վրայ բաւական վկայութիւն ըլլալ չեմ կրնար ընդունիլ ես ․ վասն զի անոնք սուրբ Գրոց իմաստը կը շրջեն, և ոչ երբէք ճշդութեամբ յառաջ կըբերեն զանոնք”։

Տը Վիօ․ *“Պապը իշխանութիւն և զօրութիւն ունի ամէն բաներու վրայ”։*

Լուտէր (բարկանալով)․ *“Բայց ոչ սուրբ Գրոց վրայ”։*

Տը Վիօ (ծաղրաբանելով)․ *“Ոչ սուրբ Գրոց վրա՞յ․․․ չե՞ս գիտեր որ պապը ժողովներէն բարձր է, վասն զի ինքը մօտերս դատապարտեց ու պատժեց Փալէի ժողովը”։*

Լուտէր․ *“Բայց Փարիզու համալսարանը աս վճռոյն դէմ բողոքեց”։*

Տը Վիօ․ *“Ե՛ն Փարիզու պարոնները իրենց ըրածին արժանաւոր հատուցումը պիտի ընդունին”։*

Կարդինալը ու Լուտեր այնուհետև յառաջացան քննել երկրորդ խնդիրը, այսինքն ան՝ որ Լուտեր հաստատեր էր՝ թէ խորհուրդներուն բարութիւնը ընդունելու համար հաւատք պէտք է։ Լուտեր իր սովորական կերպովը իր բռնած կարծիքին վրայ զանազան վկայութիւններ բերաւ սուրբ Գիրքերէն․ բայց դեսպանը արհամարհանօք ընդունեց զանոնք։ “Դուն հիմայ կըխօսիս հաւատոյ վրայ ընդհանրապէս”․ ըսաւ։ “Ոչ այդպէս”․ պատասխան տուաւ Լուտեր։ Իտալացիներուն մէկը՝ դեսպանին արարողապետը Լուտերին ըրած ընդդիմութեանը ու տուած պատասխաններուն վրայ բարկանալով՝ սիրտը կեփէր որ խօսի։ Շատ անգամ ջանաց անոնց խօսակցութիւնը ընդմիջել․ բայց դեսպանը հրաման կընէր որ լռէ․ վերջապէս պարտաւորեցաւ այնպէս սաստիկ յանդիմանել զանիկայ, որ ամչնալով սենեակէն դուրս ելաւ մարդը։

“Իսկ ներողութեանց վրայով՝ ըսաւ Լուտեր դեսպանին՝ թէ որ կրնաս ցուցընել ինծի թէ սխալած եմ, ես պատրաստ եմ խրատուելու, կրնամք մէկ դի թողուլ աս խնդիրը առանց ձգելու մեր հաւատքը իբրև Քրիստոնեայ։ Բայց հաւատոյ խնդրոյն վրայով թէ որ բան մը ձգելու ըլլամ

զՔրիստոս ուրացած կըլլամ : Վասն որոյ չեմ կրնար և չեմ կամիր ձգել աս մասը , ու Աստուծոյ օգնութեամբը մինչև 'ի վախճան պիտի բռնեմ զանիկայ" :

Տը Վիօ (Կարդինալ-Կայետան) . "Եթէ կամիս և եթէ չկամիս , աս սոյն օրս պարտիս հերքել աս խնդիրը . ապա թէ ոչ՝ միայն աս խնդրոյն համար կըմերժեմ և կըդատապարտեմ քու բոլոր վարդապետութիւնդ" :

Լուտէր . "Ես ուրիշ կամք չունիմ բայց Տէրոջը կամքը : Ինքը պիտի ընէ ինծի ինչ որ իրեն հաճելի կերևնայ . բայց թէ որ չորս հարիւր գլուխ ունենայի , առաւել կըկամէի անոնց ամէնն ալ տալ քան թէ հերքել Քրիստոնէական սուրբ հաւատոյ վրայ իմ ըրած վկայութիւնս" :

Տը Վիօ . "Ես քու հետդ վիճաբանելու եկած չեմ հոս : Հերքէ , կամ պատրաստուէ կրել ան պատիժները որուն արժանաւորեցար" :

Լուտեր յայտնապէս իմացաւ որ խօսքով չպիտի վերջանար աս գործը : Իր թշնամին անանկ նստեր էր իր առջևը որպէս թէ նոյն ինքն պապն էր , ու կըխնդրէր անկէց որ խոնարհ հնազանդութիւն մը ցուցընէ ան ամենուն ինչ որ կըսէր անոր , բայց ինքը Լուտերի պատասխանները՝ Սուրբ Գրոց վրայ հաստատուածները ևս կընդունէր նախատինքներով ու ամէն տեսակ հեգնութիւններով և արհամարհութիւններով : Լուտեր մտածեց որ խոհեմութիւնը գրութեամբ պատասխան տալն է կարդինալին :

Վասն որոյ երբոր ցուցուց թէ ետ պիտի քաշուէր , "Կուզե՞ս , ըսաւ դեսպանը , որ ապահովագիր մը տամ քեզի Հռոմ երթալու" :

Չկար ուրիշ բան մը որ այնչափ հաճելի ըլլար Կայետանոսին՝ որչափ աս խնդրոյս ընդունուիլը : Ասանկով ինքը պիտի ազատէր ան գործէն՝ որուն դժուարութիւնը սկսեց իմանալ , ու Լուտեր և անոր հերետիկոսութիւնը պիտի իյնային անոնց ձեռքը՝ որոնք գիտէին թէ ինչպէս պիտի բանեցընեն զանոնք : Բայց Բարեկարգողը՝ որ Աւգսպուրկի մէջ ևս զինքը շրջապատած վտանգները կըզգար , զգուշացաւ հրաժարիլ ան առաջարկութենէն՝ որ կապած ձեռքով ու ոտքով պիտի մատնէր զինքը իր թշնամիներուն վրէժխնդրութեանը ։ Տը Վիօ շատ անգամ առաջարկեց աս բանը , ու Լուտեր ամէն անգամին մերժեց անոր առաջարկութիւնը ։ Դեսպանը Լուտերի մերժելուն վրայ իր զգացած զայրացումը ծածկեց · իշխանական եղանակ մը վրան առաւ , ու ճամբեց միաբանը գորովալից ժպիտով մը՝ ջանալով ծածկել իր յուսակտուր ըլլալը , և միանգամայն ցուցընելով այնպիսի քաղաքավարութիւն մը իբր թէ որ կըյուսար լաւ ևս յաջողիլ ուրիշ անգամի մը ։

Հազիւ թէ Լուտեր իջած էր պալատին գաւիթը , որ ան ունայնաբան Իտալացին , ան արարողապետը՝ որն որ իր տէրոջը յանդիմանութիւններէն պարտաւորած էր հեռանալ խորհրդարանին սրահէն , ուրախութեամբ լեցուած որ պիտի կարենայ խօսիլ , Տը Վիօի տեսութենէն հեռու , և իր լուսաւորեալ իրաւունքներովը աս գարշելի հերետիկոսը շփոթելու փափաքովը վառուած , անոր ետևէն վազեց , և սկսեց քալելով ըսել անոր իր իմաստակութիւնները ։ Իսկ Լուտեր՝ աս վատթար մարդէն ձանձրանալով , անանկ կծու խօսքերով պատասխանեց իրեն , որ ողորմելի արարողապետը , բոլորովին շփոթած հեռացաւ անկէց , և ամօթով կարդինալին պալատը մտաւ ։

Լուտեր իր մեծարու թշնամիին վրայ շատ բարձր գաղափար մը չունեցաւ ։ Լսեց անկէց այնպիսի խօսքեր՝ որոնք բոլորովին հակառակ էին ողջամիտ աստուածաբանութեան , և որոնք ուրիշին բերանը ծայրագոյն աստիճանի հերետիկոսութիւն կըհամարուէին ։ Բայց և այսպէս՝ Տը Վիօ Դոմինիկեաններուն ամենէն իմաստունը կըկարծուէր · Պրիէրիաս ևս իրմէն նուաստ կըհամարուէր ։ "Ասկէց կըրնամք գտնել՝ ըսաւ Լուտեր , թէ ինչ պիտի ըլլան անոնք որ տասը կամ հարիւր աստիճան անկէց վար են" ։

Ընդ հակառակն՝ Վիդդէմպէրկի վարդապետին գերապանծ հաստատութիւնը մեծապէս զարմացուց Կարդինալը ու անոր բոլոր պալատականները ։ փոխանակ ողորմելի միաբանի մը որ խոնարհութեամբ կըպաղատի ներում գտնելու , տեսան ազատ հոգւոյ տէր մարդ մը , արիասիրտ քրիստոնեայ մը , լուսաւորեալ վարդապետ մը , որ կըխնդրէր անոնցմէ իրենց անիրաւ ամբաստանութեանցը ապացոյցները , ու քաջութեամբ կըպաշտպանէր իր վարդապետութիւնը ։ Կայետանոսի պալատին բնակիչները միաբերան աղաղակեցին հերետիկոսին հպարտութեանը՝ յամառութեանը՝ և լրբութեանը դէմ ։ Լուտեր և Տը Վիօ սորվեցան մէկ մէկու ինչ ըլլալը , ու երկուքն ալ կըպատրաստուէին երկրորդ խօսակցութեան մը ։

Արդ՝ Լուտեր Կարմեղեանց վանքը դառնալուն խնդալից զարմանքով մը ընդունեցաւ ։ Հոն գտաւ Ստաուպիցը՝ Օգոստինեան կարգի ընդհանրական մեծաւորը , իր բարեկամը և իր հայրը ։ Որովհետև Ստաուպից չէր կրցեր խափանել զԼուտեր Աւկսպուրկ երթալէն , իր սիրոյն նոր և ազդու փորձը ցուցուց իր բարեկամին՝ ինքը անձամբ նոյն քաղաքը գալով · և կըյուսար որ մէկ օգնութիւն մը ընէր անոր ։ Աս պատուական անձը կըգուշակէր որ դեսպանին հետ ըլլալու խօսակցութենէն մեծամեծ հետևանքներ պիտի ծագի ։ Իր երկիւղները ու Լուտերին վրայ ունեցած իր սէրը միաբան շփոթեցին զինքը ։ Ան փորձութեան խօսակցութենէն ետև այսպիսի պատուական բարեկամի մը գալուստը սպեղանի էր Բարեկարգողին սրտին ։ Պատմեց անոր թէ ինչպէս անճար եղաւ բաւական պատասխան մը ստանալ , և ինչպէս պահանջուեցաւ իրմէ հերքել իր ըսածը , ամենևին առանց ցուցընելու իր սխալած ըլլալը ։ “Պէտք է քեզի որ անշուշտ գրութեամբ պատասխան տաս դեսպանին” , ըսաւ Ստաուպից ։

Աս առաջին խօսակցութեանը վրայ լսելէն ետև , Ստաուպից չէր յուսար որ հետևեալներուն աղէկ վախճան մը ծագէր ։ Վասն որոյ միտքը դրաւ ճամբայ մը բռնել՝ որ ներկայ պարագաներուն հարկաւոր ըլլալ խորհեցաւ : Որոշեց որ ազատութիւն տայ Լուտերին իր կարգին հնազանդելու պարտաւորութենէն : Ստաուպից խորհեցաւ որ աս միջոցով երկու նպատակի հասնի . նախ՝ թէ որ Լուտեր իր ձեռք զարկած գործին մէջ յաղթուէր , ինչպէս որ ինքը կը գուշակէր , իր դատապարտութեանը անարգանքը իր կարգին լրութեանը վրայ չէր իյնար . և երկրորդ թէ որ կարդինալը հրամայէր իրեն որ պարտաւորէ զԼուտեր լռելու կամ հերքելու իր ըսածը , պատճառանք մը ունենար աս բանը չընելու : Աս արարողութիւնը սովորական կերպերով կատարուեցաւ : Լուտեր յայտնապէս իմացաւ ասկէց գուշակուածին բոլորը : Իր միտքը մեծապէս շարժեցաւ ան կապերուն կտրուելովը՝ որոնք ինքը յօրինած էր իր պատանեկութեան հասակին եռանդոտութեամբը : Իր ընդունած կարգը մերժեց զինքը . իր բնական պաշտպանները երեսէ ձգեցին զինքը . օտար եղաւ իր եղբայրներուն : Իսկ թէպէտև իր սիրտը դառնակսկիծ ցաւով խռովեցաւ աս խորհուրդին վրայ , բայց իր հանդարտութիւնը նորոգեց հաւատարիմ Աստուծոյ խոստումներուն նայելով որ կըսէ , “Չպիտի թողում քեզ , չպիտի երեսէ ձգեմ քեզ” :

Կայսերական խորհրդականները Տրիդենտից եպիսկոպոսին միջնորդութեամբը դեսպանին իմացուցին թէ Լուտեր՝ Կայսրէն ազատագիր ընդունած է , ու զգուշացուցին զանիկայ որ Բարեկարգողին կենացը դէմ դաւաճանութիւն մը չընէ : Տը Վիօ կատաղի կերպով մը յանդգնաբար պատասխանեց , “Ինչպէս թող ըլլայ . բայց ես պապին պատուիրածը պիտի ընեմ” : Պապին պատուիրածներուն ինչ ըլլալը մենք գիտեմք :

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

ՀԵՏԵՒԵԱԼ օրը երկու կողմերն ալ պատրաստուեցան երկրորդ անգամ խօսակցութեան , որ հաւանական կըթուէր *թէ վերջինը պիտի ըլլար : Լուտերի բարեկամները իր հետը դեսպանին պալատը երթալ ուզելով , Կարմեղեանց վանքը գացին : Ասոնց մէջն էին կայսրընտրին երկու խորհրդականները՝ որոնք իրենց իշխանին հրամանովը խօսակցութեան ատենը հոն ներկայ գտնուելով , Լուտերին անձին պահպանութեանը պիտի հսկէին : Ասոնք նախընթաց իրիկունը Աւգսպուրգ հասած էին . Լուտեր ալ իր հետը քարտուղար մը առաւ , ու իր բոլոր բարեկամներուն հետ դեսպանին պալատը երթալու ելաւ :*

Երբոր ճամբայ ելան՝ Ստաուպից Լուտերին քովէն կերթար . իր բարեկամին քաշելու բոլոր բաները կըզգար . գիտէր որ եթէ անոր աչքը ուղղեալ չըլլար առ Աստուած՝ որ իր ժողովրդոցը ազատիչն է , աս փորձութեան տակը պիտի տկարանար . “Սիրելի եղբայր , ըսաւ վսեմութեամբ , հանապազ քու միտքդ ըլլայ որ դուն աս վիճաբանութիւնները սկսեցիր Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ անունովը” : Այսպէս էր որ Աստուած իր խոնարհ ծառան մխիթարութիւնով ու քաջալերութիւնով կըշրջապատէր :

Երբոր հասան Կարդինալին պալատը՝ Լուտեր մէկ նոր հակառակորդ մը գտաւ հոն . ասիկայ էր Աւգսպուրգի Դոմինիկեանց մեծաւորը , որ իր գլխաւորին քովը նստեր էր : Լուտեր իր առաջագրածին պէս իր տալու պատասխանը 'ի գիր առած էր : Սովորական ողջունատուութիւնները կատարուելէն ետև , Լուտեր զօրաւոր ձայնով մը աս հետևեալ յայտարարութիւնը կարդաց .

“Յայտնի ըլլայ որ ես Հռովմէական սուրբ Եկեղեցին կըպատուեմ և միշտ պիտի պատուեմ : Իմ հրապարակական վիճաբանութիւններուս մէջ ճշմարտութիւնը խնդրած եմ , ու իմ սորվեցուցածներս ուղիղ , ճշմարիտ և քրիստոնէական ըլլալ կըհամարիմ մինչև աս ժամս : 'Ի վերայ այսր ամենայնի՝ մարդ եմ ես , ու կրնամ սխալիլ . վասն որոյ յօժարութեամբ կըկամիմ որ վարժուիմ և ուղղիմ ուր որ կարելի է թէ մոլորած եմ: Պատրաստ եմ բերնով

կամ գրութեամբ պատասխան տալու ան ամէն ընդդիմութիւններուն և ամբաստանութիւններուն որ պայծառափայլ դեսպանը կրնայ ընել իմ վրաս ։ Յանձնառու եմ որ իմ նախադասութիւններս քննուին աս չորս համալսարաններէն , այսինքն Պալէի՝ Պրիսկաւի մէջ Փրայպուրկի՝ Լովանիայի ու Փարիզու , ու հերքել ան ամէնը որ անոնք մոլորական ըլլալ կըվճռեն ։ Մ՝էկ խօսքով , պատրաստ եմ ընել ան ամէնը որ քրիստոնեայ անձէ մը կրնայ պահանջուիլ ․ բայց վսեմութեամբ կըբողոքեմ ան կանոնին դէմ որ աս գործոյս մէջ բռնուեցաւ , և ան օտարոտի ճամբուն դէմ որ առանց ցուցընելու ինծի իմ սխալած ըլլալս կը պարտաւորէ զիս հերքել” ։

Ապաքէն ոչինչ կրնար իրաւացի ըլլալ քան թէ Լուտերի աս առաջարկութիւնները , և անտարակոյս մեծապէս կըշփոթէին ան դատաւորը որ առջուց խրատուած էր թէ ինչ դատաստան պիտի կտրէր ։ Դեսպանը՝ որ բնաւ չէր յուսար թէ ասանկ բողոք մը պիտի լսէ , առ երեսս ծիծաղելով ու հեզութեան կերպարանք մը վրան առնելով ջանաց ծածկել իր շփոթութիւնը ։

“Աս բողոքը , ըսաւ Լուտերի՝ ժպտելով , ամենեւին հարկաւոր չէ ։ Չեմ ուզեր կամ հրապարակաւ կամ առանձին վիճաբանիլ քու հետդ , այլ իմ բաղձանքս ան է որ բոլոր գործը հայրական քաղցրութեամբ մը կարգի դնեմ” ։ Ու գորովալից եղանակաւ իր խօսքը յառաջ տանելով “Սիրելի որդեակ , ըսաւ Տը Վիօ , կաղաչեմ քեզի աս անօգուտ խորհուրդդ մէկ դի ձգէ ․ քու պարտաւորութիւնդ ճանչնալու դարձիր , ճշմարտութիւնը խոստովանէ , ու ես պատրաստ եմ Եկեղեցիին և ծայրագոյն եպիսկոպոսին հետ քեզ հաշտեցընելու . . . Հերքէ , բարեկամ , հերքէ ․ այսպէս է պապին կամքը ։ Քու կամիլդ կամ չկամիլդ փոյթ չէ ․ դժուարին պիտի ըլլայ քեզի խթանին դէմ կից զարնելը . . . ” ։

Լուտեր որ տեսաւ զինքը ապստամբ զաւակի մը պէս սեպուած ու եկեղեցիէն մերժուած , աղաղակեց և ըսաւ . “Չեմ կրնար հերքել . բայց կը խոստանամ պատասխան տալ , և ան ալ՝ գրութեամբ . բաւական էր մեր երեկուան վիճաբանութիւնը” :

Տը Վիօ սրտմտեցաւ աս խօսքին վրայ՝ որ կը յիշեցունէր իրեն թէ բաւական խոհեմութեամբ ձեռնամուխ եղած չէր գործին : Բայց ինքզինքին եկաւ և ըսաւ ժպտելով .

“Վիճաբանութի՜ւն , սիրելի որդեակ . ես քու հետդ չվիճեցի . ես ալ քեզի պէս վիճաբանութիւն չեմ ախորժեր : Բայց Ֆրիդերիկոս կայսրընտրին վսեմութիւնը հաճեցընելու համար՝ պատրաստ եմ մտիկ ընել ինչ որ դուն պիտի ըսես , ու յորդորել քեզ իբրև բարեկամ և իբրև հայր” :

Լութեր չկրցաւ հասկընալ թէ ինչո՞ւ համար կը սրտմտէր դեսպանը իր ըսած խօսքին վրայ . վասն զի՝ ըսաւ ինքնիրեն , թէ որ քաղաքավարութեամբ վարուիլ չուզէի՝ չպիտի ըսէր “Վիճաբանութիւն” , այլ՝ “Հակառակութիւն” և “Կռիւ” . քանզի ճշմարտապէս ասիկայ էր երեկուան մեր ըրածը :

Բայց Տը Վիօ որ կը զգար թէ աս խօսակցութեան ներկայ գտնուող պատուաւոր անձանց աչքը պէտք է իրեն որ գէթ երևայ թէ կը ջանար համոզել զԼութեր՝ վերստին դարձաւ ան երկու նախադասութիւններուն որ յառաջ բերած էր իբրև գլխաւոր մոլորութիւններ , միտքը դնելով որ Բարեկարգողին ըստ կարի քիչ պատեհութիւն ձգէ պատասխանելու : Վասն որոյ բազմապատիկ ընդդիմութիւններով պաշարեց զանիկայ առանց սպասելու պատասխանի : Երբեմն կայպանէր , երբեմն կըսաստէր . անճարին ուժգնութեամբ կը գոչէր , ամենևին անհամեմատ իրերը մէկ մէկու կը խառնակէր , սուրբ Թովմայի Ագուինացւոյն ու Արիստոտէլի վկայութիւնները կը բերէր . իրմէն տարբերողներուն բոլորին դէմ մոլեգնաբար կաղաղակէր , ու դառն կշտամբանքներով Լութերի դէմ կը բորբոքէր : Լութեր կրկին և կրկին կըջանար պատասխան տալու․ բայց դեսպանը իսկ և իսկ անոր խօսքը կըկտրէր , ու սպառնալեաց մէջ զանիկայ կըթաղէր ։ "Հերքէ , Հերքէ" էր իր երկու խօսքին մէկը ։ Կատաղաբար կըկանչըռտէր ու իբր թէ ամէն բան իր իշխանութեան տակը ունենալով չէր ուզեր որ իրմէն զատ ուրիշ խօսող մը ըլլայ ։ Ստաուպից աշխատեցաւ լռեցնել դեսպանը , ըսելով․ "Հաճեցէք ժամանակ տալ Մարտինոս վարժապետին որ պատասխանէ" ։ Բայց դեսպանը վերստին իր խօսքը կընէր․ սրբոյն Թովմայի կարծիքները յառաջ կըբերէր․ միտքը դրած էր որ իրմէն զատ ուրիշ մէկուն խօսել չտայ ։ Համոզելու չկարողանալով՝ ու բռնութիւն ընելու ալ վախնալով , կըկամէր որ գէթ իր բորբոքեալ աղաղակովը զանոնք խլացընէ ։

Լուտեր և Ստաուպից յայտնապէս տեսան թէ բոլորովին անօգուտ է իրենց հոն կենալը ։ Վասն որոյ Լուտեր խօսակցութեան սկիզբը ըրած խնդիրը նորոգեց , որն որ կարդինալը անատենը չէր ընդուներ․ խօսելու հրաման չտալով՝ խնդրեց որ գոնէ թոյլ տրուի 'ի գիր անցունել իր պատասխանը , ու խրկել դեսպանին ։ Ստաուպից կրկնեց անոր խնդիրը․ ներկայ գտնուող ընկերներէն ոմանք ալ անոնց հետ նոյն խնդիրը ըրին , ու Կայետանոս վերջապէս հաւանութիւն տուաւ՝ գրաւոր ապացուցութեան վրայ իր ունեցած գժկամակութեանը դէմ․ որովհետև կիմանար որ ասանկ ապացուցութիւնները մնայուն են․ այսպէս անոնք զատուեցան իրարմէ ։ Յուսացուեր էր թէ աս խօսակցութեանս մէջ պիտի վերջանար գործը․ բայց ան յոյսը ուրիշ ժամանակի ձգուեցաւ , ու հարկաւոր էր սպասել ասկէց ետքը ըլլալու խօսակցութեան վախճանին ։

Դոմինիկեանց գահերէցին՝ Լուտերին ըրած թոյլտուութիւնը որ մտածութեան ժամանակ ունենալով ներողութեանց և հաւատոյ վրայով՝ իրեն դէմ յառաջ բերուած երկու ամբաստանութիւններուն պատասխանը գրէ , ապաքէն Լուտերին անվրէպ իրաւունք էր․ և սակայն պարտիք *խոստովանիլ թէ Տը Վիօ զովելի չափաւորութիւն մը և անաչառութիւն մը ցուցուց ասով :*

Օրէ օր աւելի յայտնի կըլլար թէ դեսպանը ուրիշ բան չէր ուզեր լսել Լուտերէն՝ բայց “Կըհերքեմ” բառը, ու Լուտեր իր միտքը դրեր էր բերնէն չհանել զանիկայ : Ասանկ մէկզմէկու հակառակ ջանացողութեան մը մէջ ի՞նչ վախճանի կրնար յուսացուիլ : Ինչպէս կրնար մտածուիլ թէ Հռոմայ բովանդակ զօրութիւնը՝ որ մէկ մարդու մը դէմ զինուորուած էր, 'ի վերջոյ պիտի տկարանար յաղթելու զանիկայ : Լուտեր ասոնց ամէնը կըտեսնէր. կըզգար ան ծանր ձեռքին ճնշումը՝ որուն տակը զինքը դնել համարձակեր էր : Կտրեց յոյսը երբէք Վիդդէմպէրկ դառնալու , իր սիրելի Փիլիփպոսը կրկին տեսնելու, ու անգամ մըն ալ ինքզինքը շրջապատած գտնելու ան ազնիւ պատանիներէն՝ որոնց սրտին մէջ յաւիտենական կենաց սերմեր ցանելը այնչափ իր բերկրութիւնն էր : Բանադրանաց վճիռը իր գլխուն վրայ կախուած տեսաւ, ու շատ չանցած անոր իր վրան իյնալուն տարակոյս չունեցաւ : Աս նախագուշակութիւնները վշտացուցին , բայց չնուաճեցին զինքը : Իր առ Աստուած ապաւինութիւնը չշարժեցաւ : Կրնայ ըլլալ որ Աստուած իր մինչև հիմայ ձեռք առած գործքը ջնջէ վերցընէ , բայց անտարակոյս ճըշմարտութիւնը պիտի պահէ. և ինչ որ պատահելու ըլլայ, Լուտեր ալ պարտաւոր է մինչև 'ի վախճան զանիկայ պաշտպանել : Վասն որոյ աս զգացումներովս սկսեց պատրաստել ան բողոքը որ պիտի խրկէր դեսպանին : Կերևայ որ Հոկտեմբերի 13երորդ օրը՝ աս գործին կըպարապէր :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը.

ՀԵՏԵՒԵԱԼ *օրը Լուտեր դարձեալ գնաց Կարդինալին պալատը՝ կայսրընտրին երկու խորհրդականներուն հետը : Ի-*

տալացինները ըստ հասարակ սովորութեան իր բոլորտիքը դիզուեցան, ու անոնցմէ շատերը խօսակցութեան ատենը ներկայ էին։ Լուտեր դեսպանին առջևը եղաւ, ու իր բողոքը անոր մատուց։ Կարդինալին պաշտօնեաները իրենց լըրբենի և գոռոզ աչքերովը անթարթափ կընայէին գրութեանը վրայ։ Հոս կըդնենք ան ազդարարութիւնը որ Վիտդէմպէրկի վարժապետը անոնց տէրոջը մատուց։

“Երկու խնդիրներու վրայով կամբաստանէք ինծմէ. և նախ ինծի դէմ յառաջ կըբերէք Զ Կղեմէս պապին սահմանադրութիւնը, ուր որ կըհաստատուի թէ ներողութեանց գանձին մէջ Յիսուս Քրիստոսի և սրբոց արդիւնքները կան. աս հաստատութիւնը իմ նախադասութիւններուս մէջ ես կուրանամ։

Բայց Փանորմիտանոս իր առաջին գրքին մէջ կըյայտնէ թէ մեր սուրբ հաւատքին վերաբերեալ բաներու մէջ ոչ միայն ընդհանուր ժողովը՝ այլ իւրաքանչիւր մասնաւոր քրիստոնեայ ևս պապէն վեր է, միայն թէ անկէց լաւագոյն վկայութիւններ և պատճառներ յառաջ բերէ Սուրբ Գիրքէն. քանզի Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ ձայնը բովանդակ մարդոց ձայնէն վեր է, ինչ անունով որ անոնք կոչուին։*

“Զիս սաստիկ խռովողը՝ ու իմ խիստ ցաւալի մտածութիւններս գրգռողը ան է որ աս սահմանադրութիւնը կը պարունակէ շատ բաներ որոնք բոլորովին հակառակ են ճշմարտութեան։ Նախ կըհաստատէ թէ սրբոց արդիւնքը գանձ մըն է. բայց բովանդակ Աստուածաշունչ գիրքը կը վկայէ թէ Աստուած գեր՚ի վերոյ առատութեամբ կըվարձատրէ իր ծառաները քան որչափ որ անոնք արժանաւոր են։ Մարգարէն կըգոչէ ըսելով “Քու ծառայիդ հետ դատաստանի մի՛ մտներ, ո՛վ Տէր, վասն զի մէկ ապրող մարդ մը

---

*Սիկիլիոյ հնգետասաներորդ դարուն մէջ Փալէրմոյի արքեպիսկոպոս էր։

չարդարանար քու առջեւդ"*: Ու սուրբն Օգոստինոս կըսէ. "Որչափ պատուական ըլլայ մէկ մարդու մը կեանքը ու գովութեան արժանաւոր, վայ իրեն՝ թէ որ Աստուած դատաստանի կըմտնէ անոր հետ իր ողորմութիւնը անոր վըրայէն վերցընելով"†:

"Ուրեմն սուրբերը իրենց արդիւնքովը փրկուած չեն, այլ պարզապէս Աստուծոյ ողորմութիւնովը, ինչպէս որ ցուցուցի: Ասիկայ կըհաստատեմ, ու անոր վրայ պինդ կը կենամ ես: Աւելի պարտին բռնուիլ Սուրբ Գրոց խօսքերը որ կըսորվեցընեն մեզի թէ սուրբերը բաւական արդիւնք չունին, քան թէ ան մարդոց խօսքերը որ կըհաստատեն թէ առատ արդիւնք ունին անոնք: Վասն զի պապը Աստուծոյ Բանին հեղինակութենէն վար է և ոչ թէ վեր":

Լուտեր աս տեղս կանկ չառաւ. ցուցուց որ եթէ ներողութեանց մէջ սրբոց արդիւնքները չկան, Քրիստոսի արդիւնքներն ալ ամենեւին չկան անոնց մէջ: Հաստատեց թէ ներողութիւնները ամուլ և անօգուտ բաներ են, որովհետև ուրիշ զօրութիւն չունին անոնք բայց եթէ հրաժարեցընել զմարդիկ բարեգործութենէ, ինչպէս՝ աղօթքէ, ողորմութենէ, ևն: "Ոչ, ըսաւ, Յիսուս Քրիստոսի արդարութիւնը գանձ չէ ներողութեանց՝ որ կըհրաժարեցընեն զմեզ բարեգործութենէ, այլ գանձ է շնորհաց՝ որ կըկենդանացընէ զմեզ բարի գործելու: Քրիստոսի արդարութիւնը հաւատացեալին կըտրուի՝ ոչ ներողութիւններով, ոչ Բանալիներով, միայն Հոգւոյն Սրբոյ ձեռօքը՝ կըտրուի և ոչ թէ պապին ձեռօքը: Ուստի ով որ իմ կարծիքէս լաւագոյն վկայութեամբ հաստատուած կարծիք մը ունի ըսաւ՝ աս խնդրոյն վրայ իր խօսքը վերջացընելուն, թող իմացունէ, և անատենը ես կըհերքեմ՝ իմս":

Այնուհետև երկրորդ արքաստանութեան վրայ դարձընելով իր միտքը, ըսաւ. "Հաստատեցի ու վկայեցի ես թէ Աստուծոյ աչքին մէկը չկրնար արդարանալ առանց հաւատքի: Արդարին արդարութիւնը ու իր կեանքը, իր հաւատքն է":

---

*Սաղմոս ճխբ. 2:

†"Et væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota misericordia discutias eam." Augustini Confessionum Liber Nonus.

Լութեր այս նախադասութիւնը հաստատեց Սուրբ Գրոց բազմապատիկ վկայութիւններովը ու սանկ վերջացուց.

"Աղաչեմ ուրեմն բարեխօսել ինծի համար սրբազնասուրբ տեառն մերոյ Ժ. Լեոն պապին, որ այսչափ խստութեամբ չվարուի իմ հետս: Իմ հոգիս ճշմարտութեան լոյսը կըփնտռէ. և թէ որ ճշմարտութեան դէմ բան մը սորվեցուցած եմ, ոչ այնչափ մեծամիտ եմ և ոչ այնչափ սնափառ որ ամչնամ հերքելու: Իմ ամենամեծ ուրախութիւնս ան պիտի ըլլայ որ տեսնեմ թէ յաղթական կըհանդիսանայ ան վարդապետութիւնը՝ որ Աստուծոյ մտացը համաձայն է. միայն թէ չեմ ուզեր որ իմ խղճիս դէմ բան մը ընելու զիս բռնադատեն":

Դեսպանը Լութերին մատուցած ազդարարութիւնը առաւ, ու վեր 'ի վերոյ զանիկայ կարդալէն ետև ցրտութեամբ մը ըսաւ. "Շատ խօսքեր վատներ ես, ու անանկ բաներ գրեր ես որ անօգուտ են մեր նպատակին: Բոլորովին անմտութեամբ պատասխաներ ես քեզի դէմ բերուած ան երկու ամբաստանութիւններուն, ու քու թուղթդ լցուցեր ես Սուրբ Գրոց բազմապատիկ վկայութիւններովը որ ամենևին վերաբերութիւն մը չունին խնդրոյն": Այնուհետև արհամարհելով նետեց թուղթը, որպէս թէ անարժան իր նկատմանը. ու նոյն եղանակը վրան առնելով որ քիչ շատ յաջող գնացեր էր վերջին խօսակցութեան մէջը, վերստին նորոգեց իր աղաղակը թէ Լութեր պարտի հերքել: Լութեր իր հաստատութենէն չշարժեցաւ: "Ե՛ղբայր, եղբայր, գոչեց Տը Վիօ՝ Իտալական լեզուով, վերջին անգամին քու հոս եղած ատենդ շատ կակուղ էիր, իսկ այսօր բոլորովին յամառեալ ես": Անատեն կարդինալը սրբոյն Թովմայի գրութիւններէն առնուած երկար ճառ մը սկսեց.

իր բոլոր կարողութիւնովը վերստին կըբարձրացընէր Զ. Կղեմեսի սահմանադրութիւնը, կըպնդէր կըհաստատէր թէ նոյն սահմանադրութեան ուժովը Քրիստոսի իսկական արդիւնքները հաւատացելոց կըտրուին ներողութեանց միջնորդութիւնովը. կըկարծէր թէ լռեցուց զԼուտեր: Բարեկարգողը երբեմն կըջանար խօսիլ, բայց Տը Վիօ միջոց չտալով կորոտար և կըգոռար, ու առջի նուագին պէս կուզէր որ պատերազմի ասպարէզին՝ մի միայն ինքը յաղթական հանդիսանայ:

Ա՛ս կերպ ընթացքը առաջին անգամ չափով մը յաջողակ եղած էր. բայց Լուտեր ան մարդը չէր որ անգամ մը եւս համբերէր անոր: Իր սրտմտութիւնը ՚ի վերջոյ բորբոքեցաւ, ու հիմա իրեն եկաւ կարգը որ ՚ի զննին կեցողները զարմացընէ, որոնք մեծաւորին ճոռոմաբանութեամբը արդէն յաղթուած կըհամարէին զինքը: Իր քաջահնչիւն ձայնը հանեց. կարդինալին սիրուն ընդդիմութիւնը ձեռք առաւ, ու շատի՜նստեցուց անոր իր յանդգնութիւնը՝ որով համարձակեցաւ Բարեկարգողին դէմ կեցողներուն կարգը մտնել: Վերջապէս երբոր “Հերքէ, հերքէ” կըկնեց Տը Վիօ, ցուցընելով անոր պապին սահմանադրութիւնը. “Շատ աղէկ՝ պատասխան տուաւ Լուտեր. աս սահմանադրութիւնովը եւս ցուցուր ինծի թէ բուն Քրիստոսի արդիւնքը ներողութեանց գանձն է, ու ես ձեր վսեմութեան կամքին ու բարեհաճութեանը համաձայն կըզիջանիմ հերքել”:

Իտալացիները որոնք չէին յուսար Լուտերէն ասանկ մէկ հաւանութիւն մը, անոր խօսքերուն վրայ ցնծութեամբ լցան, ու չէին կրնար զսպել իրենց ուրախութիւնը երբ որ տեսան թէ թշնամին վերջապէս թակարդը ինկաւ: Իսկ կարդինալը կընմանէր խելքը կորսնցուցած մէկու մը. բարձրաձայն կըծիծաղէր, բայց իր ծիծաղը սրտմտութեան ու բարկութեան ծիծաղ էր. յառաջ վազեց, ան հուշակաւոր սահմանադրութիւնը պարունակող գիրքը առաւ, թղթերը դարձուց, ան խօսքը գտաւ, ու փքացաւ հպարտացաւ ան յաղթութիւնովը որ ձեռք ձգած համարեցաւ, շնչասպառ եռանդով ՚ի լուր ամենեցուն կարդաց զանիկայ ։ Իտալացիները յաղթող հանդիսացան հիմա․ կայսրընտրին խորհրդականները խռովեցան ու շփոթեցան․ բայց Լուտեր պատշաճաւոր վայրկեանին կըսպասէր ։ Վերջապէս երբոր կարդինալը եկաւ աս խօսքին, “Տէր Յիսուս Քրիստոս ստացաւ աս գանձը իր արդիւնքներովը”, Լուտեր անոր խօսքը կտրեց և ըսաւ․ “Արժանապատիւ հայր, աղէկ իմացիր ան խօսքը, ու խնամով մտածէ անոր վրայ, թէ՝ “Քրիստոս ստացաւ գանձ մը՝ իր արդիւնքներովը” ․ ուրեմն արդիւնքները գանձ չեն, վասն զի՝ փիլիսոփայական ճշդութեամբ խօսելով, պատճառը իրմէն պատճառեալ բանէն տարբեր բան մըն է ։ Քրիստոսի արդիւնքները պապին համար ստացան ժողովրդոց այսպիսի ներողութիւններ տալու իշխանութիւնը․ բայց անոնք որ պապը կըցրուէ Քրիստոսի նոյն իսկ արդիւքները չեն ։ Այսպէս՝ ուրեմն իմ եզրակացութիւնս ուղիղ է, ու աս սահմանադրութիւնը որ այսպիսի մեծաբարբառ ձայնով ՚ի վկայ կըկոչէք, իմ հետս կըվկայէ ան ճշմարտութեանը որ ես յայտնեցի” ։

Տը Վիօ տակաւին գիրքը իր ձեռքը բռնած էր․ իր աչքերը դեռ ան խօսքին վրայ էին, ու տալու պատասխան չունէր ։ Ահա ինկած է ինքը ան նոյն թակարդին մէջ որ ուրիշին համար պատրաստեր էր․ ու Լուտեր զօրաւոր ձեռքով մը ամուր բռնեց զանիկայ՝ յետին զարմացման մէջ ձգելով Իտալացի պալատականները ։ Կարդինալը կուզէր՝ ազատիլ բայց անճար էր․ քանզի վիճաբանութեան սկզբնաւորութենէն սրբազան Գրոց ու Նախնեաց վկայութիւնը մէկ կողմ ձգեր էր, ու Զ Կղեմեսի սահմանադրութեանը տակ զինքը պատսպարեր էր, և հիմայ իր անառիկ բերդին մէջը բռնուեցաւ ։ Բայց և այսպէս շատ վարպետ էր իր յաղթուիլը ծածկելու․ վասն որոյ իր շփոթութիւնը չյայտնելու համար իսկ և իսկ փոխեց նիւթը, և ուրիշ տարբեր խնդիրներու վրայով սկսեց սաստկութեամբ յարձակիլ Լուտերին վրայ : Բայց Լուտեր որ իմացաւ աս խորամանկութիւնը , ամէն կողմանէ սխմեց թակարդը որուն մէջ բռներ էր իր թշնամին , ու անճար ըրաւ անոր անկեց փախչիլը : "Ամենապատիւ Հայր , ըսաւ , ձեր վսեմութիւնը չկարծէ թէ մենք Գերմանացիքս բոլորովին անտեղեակ եմք քերականութեան . գանձ ըլլալը ու գանձ գնելը երկու խիստ տարբեր բաներ են" :

"Հերքէ , գոչեց Տը Վիօ , հերքէ . ապա թէ ոչ Հռոմ պիտի խրկեմ քեզ , որ հոն ներկայանաս ան դատաւորներուն որոնք քու դատդ քննելու են : Պիտի բանադրեմ քեզ՝ և քու բոլոր կուսակիցներդ , և ամէն անոնք որոնք երբէք պաշտպան պիտի կենան քեզի . ու Եկեղեցիէն պիտի արտաքսեմ զանոնք : Առաքելական սուրբ աթոռէն կատարեալ իշխանութիւն տրուած է ինծի ասիկայ ընելու : Կը կարծես որ քու պաշտպաններդ պիտի արգիլե՞ն զիս : Կը մտածես որ պապը կըվախնա՞յ Գերմանիայէն : Պապին պզտի մատը աւելի ուժով է քան թէ Գերմանիայի բոլոր իշխանները մէկ տեղ":

Պատասխան տուաւ Լուտեր . "Շնորհք ըրէ , իմ ձեզի տուած գրաւոր պատասխանս Ժ Լեոն պապին խրկէ , իմ ամենախոնարհ բարեմաղթութիւններովս" :

Գեսպանը աս խօսքին վրայ քիչ մը հանգստութիւն գտնալու ուրախանալով՝ կրկին մեծութեան երևոյթ մը վրան առաւ , ու Լուտերին դառնալով ամբարտաւան և և զայրագին ձայնով մը ըսաւ .

"Հերքէ , կամ մէյմըն ալ հոս մի՛ գար" :

Աս խօսքը դպաւ Լուտերին . հիմա ինքը պարտի պատասխան տալ ոչ խօսքով , այլ ուրիշ կերպով : Խոնարհութիւն մը ըրաւ ու ետ քաշուեցաւ : Կայսրընտրին խորհրդականները իր ետևէն դուրս ելան , ու Կարդինալը և իր Իտալացիները մինակ մնալով իրարու երես կընայէին , վիճաբանութեան այսպիսի վախճանի հասնելուն վրայ բոլորովին շփոթած :

Լուտեր և Տը Վիօ ոչ ևս իրար տեսան. բայց Բարեկարգողը ազդու տպաւորութիւն մը ըրած էր Դեսպանին վրայ, որ ոչ երբեք բոլորովին ջնջուեցաւ: Լուտերի հաւատոյ վրայ հիմակուան ըսածները, և իր յետագայ գրուածքներուն մէջ Տը Վիօի կարդացածները մեծապէս փոխեցին կարդինալին գաղափարները: Հռովմայ աստուածաբանները զարմանքով ու տհաճութեամբ տեսան արդարանալու վրայով անոր այն գաղափարները՝ որ յետոյ Հռովմայեցւոց թուղթին վրայ իր գրած մեկնութեանը մէջ յառաջ բերաւ: Ու Բարեկարգութիւնը նահանջեցաւ, և ոչ Բարեկարգողը հերքեց. այլ անոր դատաւորը՝ որ այնչափ անգամ հրամայեր էր անոր հերքել, իր գաղափարները փոխեց, ու անուղղակի իր սխալները հերքեց: Այսպէս Բարեկարգողին անշարժելի հաւատարմութիւնը վարձքով պսակուեցաւ:

Լուտեր իր պանդխտացած վանքը դարձաւ. անշարժ կեցեր էր, ճշմարտութեան վրայ վկայեր էր, իր առ Աստուած պարտաւորութիւնը կատարեր էր. մնացածը Աստուած պիտի կատարէ: Իր սիրտը կլեցուի ուրախութեամբ և խաղաղութեամբ:

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

ՍԱԿԱՅՆ և այսպէս քաջալերական լուրեր չէին բերեր իրեն. բոլոր քաղքին մէջ շշունչ մը կար որ եթէ Լուտեր չհերքէ, պիտի բռնուի ու բանտը դրուի: Կըհաստատուէր թէ իր կարգին ընդհանուր մեծաւորը նոյն ինքն Ստաուպից ալ հաւանութիւն տուեր էր ասոր: Լուտեր չէր կրնար հաւատալ թէ իր բարեկամը այսպիսի բան մը ընէ. ոչ. Ստաուպից չէր կրնար մատնել զանիկայ: Իսկ կարդինալին դաւաճանութիւնները ըստ բաւականին գուշակուած էին իր խօսքերէն: Այսու ամենայնիւ Լուտեր չպիտի փախչէր վռանդէն. իր կեանքը՝ և նոյն ինքն ճշմարտութիւնը զօրաւոր պաշտպանութեան մը տակ էին, ու բոլոր աս սպառնալիքներուն հակառակ իր միտքը որոշեց չելլել Աւկսպուրկէն:

Դեսպանը շուտով զղջաց իր բռնաբարութենէն. զգաց որ իրեն ինկած քաղաքավարութեան պահանջածը մոռցեր էր ընելու. ուստի ուզեց որ հիմա կատարէ: Ստաւպից հազիւ թէ իր ճաշը լմնցուցեր էր (վասն զի խօսակցութիւնը առտուանց եղած էր ու ճաշը կէս օրին դրուած,) որ առեն պատգամ մը ընդունեց կարդինալէն անոր բնակարանը երթալու: Ուստի Վէնկէսլաս Լինքին ընկերութեամբը ելաւ գնաց հոն: Ընդհանրական մեծաւորը մինակ գտաւ զդեսպանը Սէրրա Լօնկային հետ: Տը Վիօ իսկ և իսկ դիմաւորեց Ստաւպիցը, ու չափազանց հեզութեամբ սկսեց խօսիլ անոր և ըսել. “Նայէ հիմա որ համոզես քու միաբանդ, ու յորդորես զինքը որ հերքէ: Ինչ որ եղաւ՝ եղաւ, արդարև շատ կըհաւնիմ իրեն, ու ինծմէ աղէկ բարեկամ չունի ինքը”:

Ստաւպից. “Ես արդէն իմ ջանացողութիւններս ըրած եմ, ու վերստին կըխրատեմ զինքը խոնարհութեամբ հնազանդիլ եկեղեցիին”:

Տը Վիօ. “Պարտիս պատշաճաւոր պատասխաններ տալ իրեն սուրբ Գրքէն հանած փաստերուն”:

Ստաւպից. “Պարտիմ խոստովանիլ, տէր իմ, թէ ասիկայ իմ կարողութենէս վեր բան է. վասն զի Մարտինոս վարդապետը շատ գերազանց է ինծմէ թէ նրբամտութեամբ և թէ սուրբ Գրոց վրայ իր ունեցած գիտութեամբը”:

Ընդհանրական մեծաւորին անկեղծ խոստովանութեանը վրայ անտարակոյս կըժպտէր կարդինալը: Իր փորձառութիւնը ևս սորվեցուցեր էր իրեն թէ դժուարին գործ էր Լուտերին սխալած ըլլալը փաստով ցուցընելը: Շարունակեց իր խօսքը, ուղղելով զինքը միանգամայն Լինքին և Ստաւպիցին.

«Գիտէ՞ք արդեօք որ դուք ես եկեղեցիին դատապարթեանցը տակ ինկած էք իբրև ջատագով հերետիկոսական վարդապետութեան»:

Ստաուպից. «Հաճեցէք վերստին խօսակցիլ Լուտերին հետ, ու հրապարակական վիճաբանութիւն մը բանալ քննուելու մասերուն վրայ»:

Տը Վիօ զարհուրելով այս խօսքէն սկսեց գոչել, «Ես ան գազանին հետ ալ ես վէճ չեմ ըներ. անոր ան աչքերը՝ խորունկ թաղուած են իր գլխուն մէջ, ու իր նայուածքը շատ բաներ կընշանակեն»:

Ստաուպից վերջապէս խոստանալ տուաւ կարդինալին որ գրով ցուցընէ ինչ որ կուզէ թէ Լուտեր հերքէ:

Անատեն ընդհանրական մեծաւորը դարձաւ գնաց Լուտերին: Կարդինալին խօսքերէն չափով մը շարժած ըլլալով ջանաց քիչ մը համոզել զանիկայ: «Պատասխան տուր ուրեմն, ըսաւ Լուտեր, ան վկայութիւններուն որ սուրբ Գրքէն յառաջ բերի»: «Անիկայ իմ կարողութենէս դուրս բան է», ըսաւ Ստաուպից: «Աղէկ, կըկնեց Լուտեր, իմ խիղճս թոյլ չտար ինծի հերքել, մինչև որ Սուրբ Գրոց ան վկայութիւնները կարենան ցուցուիլ թէ ուրիշ նշանակութիւն ունին: Եւ ի՞նչ, կարդինալը կըխոստանա՞յ թէ կըյօժարի բանը այս ճամբով կարգի դնել նախատանաց կամ վնասու տակ չձգելով զիս: Ա՜հ, ասոնք նուրբ Իտալական խօսքեր են. բայց պարզ Գերմաներէն լեզուով իմ մշտնջենաւոր խայտառակութենէս և վնասէս ուրիշ բան չեն նշանակեր: Ի՞նչ բարի կրնամ յուսալ թէ որ մարդու վախովը և իմ խղճմտանքիս դէմ ճշմարտութիւնը ուրանամ»:

Ստաուպից կեցաւ ան տեղը. միայն իմացուց Լուտերին թէ կարդինալը հաւանութիւն տուած էր որ գրութեամբ խրկէ անոր ան մասերը որ իրմէն կըպահանջէր թէ հերքէ: Այնուհետև՝ անտարակոյս կըկարծուի թէ իմացուց անոր Աւկսպուրկէն մեկնելու իր դիտաւորութիւնը, ուր որ հիմա ալ բան չունէր ընելու ։ Ան ատենը Լուտեր իրենց Հոգիները մխիթարելու և զօրացունելու համար ձեւացուցած գաղափար մը * հաղորդեց անոր ։ Ստաւպից խոստացաւ վերստին գտնալ, ու առ ժամանակ մը մեկնեցան իրարմէ ։

Լուտեր մինակ մնալով իր խուցին մէջ, սկսեց մտածել իր սրտին խիստ սիրելի բարեկամները ։ Իր մտածութիւնները Վայմարի և Վիդդէմպէրկի վրայ կը շրջէին ։ Փափաքեցաւ որ անցած բաները պատմէ կայսրընտրին, ու մտածելով որ կարելի է թէ անպատշաճ բան մը ըլլայ իշխանին հետ անձամբ խօսիլը, գրեց Սպալատինին և խնդրեց որ իր գործերուն ինչ վիճակի մէջ ըլլալը անոր իմացունէ ։ Բոլոր անցած բաները իմացուց անոր. մինչև դեսպանին նոր ըրած խոստմունքը՝ գրով ցուցընելու քննուելու մասերը ։ Իր նամակը վերջացուց ըսելով. "Այնպէս կրկնեայ բանը. բայց ես դեսպանին վրայ ոչ յոյս ունիմ և ոչ հաւատարմութիւն ։ Միտքս դրած եմ որ միայն մէկ վանկ մը չհերքեմ. իրեն մատուցած պատասխանս տպագրութեամբ պիտի հրատարակեմ, որպէս զի թէ որ բռնաբարութիւն մը ընէ, բովանդակ քրիստոնէից առջեւը խայտառակ ըլլայ"։

Այնուհետեւ մնացեալ քանի մը վայրկեանները Վիդդէմպէրկի իր բարեկամներուն լուր խրկելու գործածեց ։

"Խաղաղութի՛ւն և բարօրութի՛ւն", գրեց Կարլստադվարժապետին ։ "Ընդունէ աս կարճ խօսքը երկար նամակի մը տեղ, վասն զի ժամանակը և իրերը կբռնադատեն զիս ։ Կը յուսամ որ ուրիշ նուագի ընդարձակօրէն կըգրեմ քեզի և ուրիշներուն ։ Երեք օր իմ գործս քննուեցաւ, ու իրերը այնպիսի կէտի մը հասան՝ որ այլ ես յոյս չունիմ կրկին ձեզ տեսնելու, ու բանի մը ակնկալութիւն չունիմ բայց բանադրանքի ։ Դեսպանը թոյլ չտար ինծի զիս պաշտպանելու հրապարակաւ կամ առանձին ։ Կըսէ ինծի թէ իր փափաքը հօր պէս վարուիլ է իմ հետս և ոչ թէ

---

* Տե. Երե. 266

դատաւորի պէս. և սակայն ուրիշ բան չուզեր ըսել ինծի. բայց եթէ աս բառերը. "Կըհերքեմ և կըխոստովանիմ թէ սխալած եմ": Ու ասոնք այն բառերն են որ ես բերնէս չպիտի հանեմ: Իմ փաստս մեծ վտանգի մէջ է, վասն զի չէ թէ միայն անողոքելի թշնամիներէ կըդատուի ան, հապա նաև այնպիսի մարդոցմէ որ անընդունակ են հասկընալու անոր զօրութիւնը: Բայց Տէրը կենդանի է և կըթագաւորէ. իր պահպանութեանը կըյանձնեմ զիս, ու չեմ տարակուսիր որ բարեպաշտ հոգիներուն աղօթքովը ազատութիւն պիտի շնորհէ ինծի. իմ սիրտս կըզգայ թէ ինծի համար աղօթք կըլլուի:

"Կամ անվնաս ձեզի պիտի դառնամ, կամ բանադրանաց վճռոյն տակ ուրիշ տեղ պատսպարութիւն պիտի փնտռեմ:

"Ինծի ինչ որ պատահելու ըլլայ, դուք զձեզ մարդու պէս բռնեցէք. հաստատուն կեցէք, և ուրախութեամբ ու առանց երկիւղի զՔրիստոս փառաւորեցէք:

"Կարդինալը միշտ կըկոչէ զիս՝ Սիրելի որդեակ. գիտեմ թէ որչափ քիչ բան կընշանակէ աս խօսքը: Բայց ամենայնիւ քաջ կըճանչնամ որ ամենէն սիրելի և ամենէն ընդունելի մարդ մը պիտի ըլլամ իրեն, թէ որ իմ բերնէս հանեմ աս մի միայն բառը, "Revoco", (կըհերքեմ): Բայց ես չեմ կամիր իմ քրիստոնէական հաւատքս ուրանալով հերետիկոս ըլլալ: Աւելի աղէկ է ինծի հալածուիլ ու նզովուիլ, ու չարաչար սպաննուիլ՝ քան թէ անանկ ըլլալ:

"Ողջ լեր, սիրելի վարժապետ: Ցուցուր աս նամակը մեր աստուածաբաններուն՝ Ամսդորֆին, Փիլիպպոսին, Ակտէնին և ուրիշներուն, որպէս զի աղօթք ընէք ինծի համար՝ ու նաև ձեզի համար. վասն զի ասիկայ ձեր փաստն ալ է որ հիմա քննուելու վրայ է. մանաւանդ թէ Յիսուս Քրիստոսի հաւատքին ու Աստուծոյ շնորհացը փաստն է ան":

Ի՜նչ քաղցր խորհուրդ է աս, որ մխիթարութեամբ ու խաղաղութեամբ կըլեցընէ միշտ անոնց սրտերը՝ որոնք վկայեցին Յիսուս Քրիստոսի՝ անոր Աստուածութեանը և շնորհացը, որ ատեն աշխարհ ամէն կողմանէ իր կշտամբանքները՝ իր անէծքները և իր նախատինքները կը թափէ անոնց վրայ. «Մեր փաստը Տէրոջը հաւատալուն փաստն է»: Այն ինչ քաղցրութիւն կերևայ ան զգացմանը մէջ, որ Բարեկարգողը կը յայտնէ ըսելով, «Իմ սիրտս կըզգայ թէ ինծի համար աղօթք կըլլուի»: Բարեկարգութիւնը գործ մըն էր աղօթքի և առ Աստուած ապաւինութեան:

Այսպէս խօսեցաւ Լուտեր իր հեռաւոր բարեկամներուն հետ. և Ստաւպից շատ չանցած վերստին դարձաւ. Ռուէլ վարդապետը ու Ֆայլից ասպետը՝ որոնց երկուքն ալ կայսրընտիրը խրկեր էր, կարդինալէն հրաժարելնէն ետև իրեն եկան տեսութեան: Աւետարանի հետևողներէն ոմանք ալ անոնց հետ միաբանեցան. ու Լուտեր՝ աս ազնուամիտ անձանց այսպէս մէկ տեղ գալը տեսնելով, որոնք շուտով իրարմէ պիտի զատուէին, և որոնցմէ ինքը գուցէ մշտնջենաւորապէս պիտի բաժնուէր, առաջարկեց որ Տէրունական ընթրեաց սրբազան խորհուրդին կատարմանը մէկ տեղ գտնուին *: Առաջարկութիւնը ընդունուեցաւ, ու հաւատացելոց աս փոքրիկ ժողովը Քրիստոսի մարմնոյ և արեանը հաղորդեցան: Բարեկարգողին բարեկամները արդեօք ինչ զգացումներ ունեցած պիտի ըլլան ան նոյն վայրկեանին, երբոր Տէրունական ընթրեաց սուրբ խորհուրդին կատարման ատենը կըմտածէին թէ գուցէ վերջին նուագն էր ասիկայ որ աս առանձնաշնորհութիւնը պիտի վայելէր ան: Ինչ ուրախութիւնով և սիրով լցուած պիտի ըլլայ Լուտերի սիրտն ալ՝ մտածելով թէ ան նոյն վայրկեանին երբոր մարդիկ զինքը երեսէ կըձգէին, իր Տէրը այսպէս մարդասիրաբար զինքը կընդունէր: Ինչպէս վսեմ եղած պիտի ըլլայ ան ընթրիքը. ինչ սրբազան ան իրիկունը:

Հետևեալ օրը † Լուտեր կըսպասէր ընդունելու ան խըն-

---

* Տես երես 264: † Շաբաթ օրը՝ Հոկտ. 15:

գիրները որ կարդինալը պիտի խրկեր իրեն ։ Բայց մէկ պատգամ մը չընդունելով անկէց, խնդրեց իր բարեկամէն Վէնկէսլաս Լինք վարդապետէն որ կարդինալին երթայ ։ Տը Վիօ կատարեալ մարդասիրութեամբ ընդունեց Լինքը, ու հաւտացուց անոր թէ Լինքը կուզէ որ խիստ բարեկամաբար ճամբայ մը բռնէ ։ “Մարտինոս Լուտեր վարդապետը ոչ ես հերետիկոս կը համարիմ, ըսաւ. ես անգամիս չպիտի բանադրեմ զինքը, մինչեւ որ ուրիշ հրաման ընդունիմ Հռոմէն. վասն զի իր պատասխանը պապին խրկեցի սուրհանդակով մը” ։ Այնուհետեւ իր միտքը անոր վրայ աղէկ ըլլալուն փորձը ցուցընելու համար ըսաւ. “Թէ որ Լուտեր վարդապետը միայն ներողութեանց վրայ իր գրածը հերքէ, շուտով պիտի վերջանայ բանը. վասն զի՝ սուրբ խորհուրդներուն վրայով հաւատոյ հարկաւորութիւնը անանկ բան մըն է որ ամէն մէկը իր ուզածին պէս կրնայ մեկնել ու իմանալ ան” ։ Սպալատին՝ որ կըպատմէ աս դիպուածը, աս հեգնական բայց ճշմարիտ խորհրդածութիւնը վրայ կը բերէ. “Անկէց յայտնի կըլլայ թէ Հռովմ աւելի յարգութիւն կընծայէ ստակի քան մեր սուրբ հաւատոյն ու հոգիներուն փրկութեանը” ։

Լինք վերստին դարձաւ Լուտերին. հոն գտաւ Ստաւպիցը, ու պատմեց եղած խօսքերը ։ Երբոր դեսպանին անակնկալ հաւանութիւնը յիշեց, “Աղէկ պիտի ըլլար՝ ըսաւ Ստաւպից, թէ որ Վէնկէսլաս վարդապետը գրագիր մը ու քանի մը վկաներ առած ըլլար իր հետը, ան խօսքը 'ի գիր անցունելու. վասն զի թէ որ սանկ առաջարկութիւն մը հրատարակուէր շատ վնասակար պիտի ըլլար աս Հռովմայեցիներուն դատին” ։

Բայց Հռովմայեցի եպիսկոպոսը որչափ որ մեղմացուց իր եղանակը, անկեղծ Գերմանացիները այնչափ հաստատեցան անոր վրայ հաւատարմութիւն չունենալու ։ Ան արժանահաւատ անձանց մէկ քանիները՝ որոնց յանձնուած էր Լուտեր, մէջերնին ժողով մը ըրին. “Դեսպանը, ըսին, աս իր խօսած սուրհանդակովը չարիք մը պատրաստելու վրայ է, ու շատ կը վախցուի որ ամէնքնիդ ալ պիտի բռնուիք ու բանտարգուիք" :

Վասն որոյ Ստաւպից և Վէնկէսլաս որոշեցին քաղքէն ելլել. ողջունեցին զԼուտեր՝ որ հաստատ կեցեր էր Աւկսպուրկ մնալու, ու երկու տարբեր ճամբաներով Նիւռնպէրկ երթալու ելան, բազմապատիկ կասկածներու մէջ ինկած ան քաջասիրտ վկային վիճակին վրայ որ իրենց ետեւը ձգեցին :

Կիրակի օրը շատ խաղաղութեամբ անցաւ. Լուտեր պարապ տեղը սպասեց դեսպանէն պատգամ մը ընդունելու. անիկայ խօսք մը չղրկեց իրեն : Անատեն մտածեց որ ինքը գրէ անոր. քանզի Ստաւպից և Լինք իրենց ճամբայ ելլելէն առաջ խնդրեր էին իրմէն որ ըստ կարի ամենայն յարգութեամբ վարի դեսպանին հետ : Լուտեր ալ տակաւին փորձած չէր ոչ զՀռոմ և ոչ անոր պատգամաւորները. ասիկայ իր առաջին փորձառութիւնն էր. թէ որ իր խոնարհ ակնածութիւնը չյաջողէր, պիտի գիտնար թէ ինչ բանի ակնկալութիւն ունենալու էր ետքը. բայց հիմա գոնէ անիկայ պարտի փորձել : Յիրաւի մէկ օր մը չէր անցնէր առանց ինքզինքը դատապարտելու, ու պէտք եղածէն աւելի ազդու խօսքեր գործածելուն իր հակառակութեանը վրայ ողբալու. ինչո՞ւ համար չպիտի խոստովանէր կարդինալին, ինչ որ ամէն օր կը խոստովանէր Աստուծոյ : Մանաւանդ որ Լուտերի սիրտը քաղցրութեամբ դիւրաւ կը շարժէր, ու չարիքի մը կասկած չէր ունենար : Վասն որոյ իր գրիչը առաւ, ու յարգական լաւակամութեամբ այսպէս գրեց կարդինալին*.

"Ամենապատիւ հայր հոգևոր, միանգամ ևս կը մերձենամ ձեզի ոչ անձամբ այլ գրութեամբ, խնդրելով ձեր հայրական բարեգթութենէն որ մարդասիրաբար լսէք ինծի,

---

* Լուտերին Նամակը Հոկտ. 17 Է :

"Վերապատուելի Ստուպից վարդապետը՝ Քրիստոսով իմ ամենասիրելի հայրս խրատեց զիս ինքզինքս խոնարհեցընել, իմ դատողութեանս չապաւինիլ, ու իմ կարծիքս բարեպաշտ և անաչառ մարդոց դատողութեան տակը ձգել։ Գովեց ես ձեր հայրական բարեգթութիւնը, ու կատարելապէս ցուցուց ինծի ձեր բարեկամական յօժարութիւնը որ իմ վրաս ունիք։ Աս լուրը ուրախութեամբ լցուց իմ սիրտս։

"Արդ՝ ո՛վ ամենապատիւ հայր, կը խոստովանիմ՝ որպէս և արդէն խոստովանած եմ, թէ (ինտոր որ կըսեն ինծի) բաւական խոնարհութիւն և հեզութիւն չցուցուցի, ոչ ալ բաւական յարգութիւն ծայրագոյն քահանայապետին անուանը. և թէպէտ իմ հակառակորդներս մեծապէս գրգռեցին զիս, բայց հիմա կը տեսնեմ թէ լաւագոյն եղած պիտի ըլլար թէ որ իմ դատս աւելի խոնարհութեամբ, քաղաքավարութեամբ ու յարգութեամբ վարած ըլլայի, ու յիմարին իր յիմարութեանը պէս պատասխան տուած չըլլայի, որպէս զի ես ալ յիմար չըլլայի։ Առակ. իզ. 4։

"Ասիկայ մեծ վիշտ է ինծի, ու թողութիւն կը խնդրեմ. նաև հրապարակաւ ասանկ պիտի խոստովանիմ ամպիոնէն, ինչպէս արդարև շատ անգամ ըրած եմ առաջ։ Կը փափաքիմ Աստուծոյ շնորհքովը տարբեր կերպով խօսելու ջանալ։ Ու ասկէց աւելին պիտի ընեմ. առանց պահանջելու իմ յօժարութեամբս պատրաստ եմ խոստանալ որ ներողութեանց վրայով ոչ ես մէկ խօսք մը առնեմ իմ բերանս, թէ որ աս բանը կարգի դրուի. բայց պէտք է որ ասիկայ ինծի սկսել տուողներն ալ հարկադրին իրենց կողմանէ չափաւորել խօսքերնին, կամ լուռ կենալ։

"Բայց թէ որ իմ սորվեցուցածիս ճշմարտութեանը վրայով կը խօսիք, ձեզի կիմացունեմ թէ սրբոյն Թովմայի և ուրիշ վարդապետներուն վկայութիւնը չկրնար համոզել զիս. պէտք է ինծի լսել տաք (թէ որ արժանի եմ,) հարսին ձայնը՝ որ է Եկեղեցին. վասն զի ստոյգ է թէ ինքը կը լսէ փեսային ձայնը, որ է Քրիստոս։

"Ատան՝ որոյ ամենայն խոնարհութեամբ և հպատակութեամբ կաղաչեմ ձեզի որ մինչև հիմա հաստատութիւն չգտած այս գործը սրբազնասուրբ տեառն մերոյ Ժ. Լեոնի թողուք, որպէս զի Եկեղեցին որոշէ՝ վճռէ՝ ու կարգադրէ, և անոնք որ հերքելու պիտի հրաւիրուին, բարի խղճիւ և կատարեալ անկեղծութեան հաւատքով կարենան հերքել":

Այս նամակը կարդալնուս ուրիշ խորհրդածութիւն մը կրնամք հանել անկէց: Կըտեսնեմք որ Լուտեր յառաջագոյն ձևացուցած գաղափարի մը վրայ չէր գործէր, այլ պարզապէս իր մտքին և սրտին վրայ տպաւորուած յաջորդական ապացուցութիւններուն հնազանդելով կըշարժէր: Հաստատեալ գաղափարէ մը կամ նախակազմ հակառակութենէ մը հեռի ըլլալով՝ երբեմն առանց իր զգացմանը ինքզինքին կըհակառակէր. առջի ստացած ապացուցութիւնները տակաւին իր մտացը մէջ հաստատ էին, թէպէտ և անոնց հակառակները արդէն տեղի գտած էին հոն:

Լուտեր պատասխան չընդունեց այս նամակին. Կայետանոս և բոլոր իր պալատականները այնչափ սաստկութեամբ տակնուվրայ ըլլալնէն ետև յանկարծ անշարժ մնացին: Ի՞նչ էր ասոր պատճառը. չէ՞ր կրնար ըլլալ ասիկայ ան հանդարտութիւնը որ փոթորիկէ մը առաջ կըպատահի: Ոմանք այս յապաղումը ան մտօքը կիմանային ինչպէս որ Պալլավիչինի ցուցուց զանիկայ ըսելով. "Կարդինալը կըսպասէր որ մեծամիտ միաբանը ուռեցած փուքի նման կամաց կամաց իր ներսը լեցած հովը սպառէ, ու խոնարհի": Անոնք որ կարծէին թէ լաւագոյն կիմանան Հռովմայ ճամբաները, ստուգապէս կըզգային թէ կարդինալին միտքը Լուտերը բռնել էր, բայց կայսերական ազատագրին պատճառով չհամարձակելով ինքիրմէն այսպիսի բռնութիւն մը ընելու՝ իր խրկած պատգամին պատասխանը Հռովմէն ընդունելու կըսպասէր: Ուրիշները չէին կրնար հաւատալ թէ կարդինալը այսչափ ժամանակ պիտի սպասէր: "Մաքսիմիլիանոս կայսրը, կըսէին, (և կարելի է թէ ճշմարիտ էր ըսածնին ,) թէպէտ և ազատագիր տուած է Լուտերին , բայց չտարակուսիր Եկեղեցւոյ քննութեանը յանձնել զանիկայ , ինչպէս և Սիգիսմունդ չտարակուսեցաւ Կոստանդիայի ժողովոյն ձեռքը տալ Հուս : Պեսպանը գուցէ Հիմա կայսեր իմացընելու վրայ է աս բանը . Մաքսիմիլիանոսի վճռոյն գալուստը ամէն ժամու կրնայ յուսացուիլ : Որչափ որ առաջ Հակառակ էր պապին , կըթուի թէ Հիմա այնչափ Հաճելի ըլլալ կուզէ անոր , և այսպէս պիտի ըլլայ ինքը՝ մինչև որ կայսերական թագը պսակէ իր թոռին գլուխը" : Կորսընցունելու վայրկեան մը չէր մնացեր : "Բողոք մը գրէ պապին , ըսին Լուտերը շրջապատող բարեսիրտ անձինք , բողոք մը գրէ պապին , ու առանց յապաղելու ելիր Աւկսպուրկէն" :

Լուտեր վերջապէս իր բարեկամներուն կամքը զիջաւ . որովհետև իր նոյն քաղաքը մնալը չորս օրէն 'ի վեր անօգուտ եղած էր , և իր պաՀպանութիւնը Հսկելու Համար կայսրընտրին խրկած Սաքսոնացի խորՀրդականներուն մէկնելէն ետև՝ Հոն մնալովը բաւականապէս ցուցըցեր էր , թէ բանէ մը վախ չունէր ու պատրաստ էր իրեն Համար պատասխան տալու : Բայց մտածեց որ իր դիտաւորութիւնը առաջ Տը Վիօին իմացընէ . գրեց անոր Երեքշաբթի օրը , իր մեկնելուն առջի իրիկունը : Աս նամակը՝ առջի գրածէն աւելի Համարձակ ոճով էր . իր ըրած խոնարՀութեան անօգուտ ըլլալը տեսնելով , Լուտեր իրաւունքը ու իր թշնամիներուն անիրաւութիւնը ճանչնալով կըթուի թէ կըզօրանար ոտքի վրայ կելլեր :

"Ամենապատիւ Հայր Հոգևոր , գրեց Տը Վիօին , ձեր Հայրական քաղցրութիւնը արդարև տեսաւ ու ըստ բաւականին ճանչցաւ իմ Հնազանդութիւնս : Արբազնասուրբ տեառն մերոյ Ժ. Լևոնի Հրամանաւը յանձն առի երկար ճամբորդութիւն մը կատարելու՝ բազմապատիկ վտանգներէ անցնելով , մեծ տկարութեամբ մարմնոյ , և յետին չքաւորութեան վիճակի մէջ : Ձեր վսեմութեան առջևը անձամբ *ներկայացայ , և վերջապէս ես զիս ՚Նորին Սրբութեան ոտքը ձգեցի , ու հիմա կը սպասեմ իր բարեհաճութեանը և պատրաստ եմ հնազանդիլ իր վճռոյն , թէ դատապարտէ և թէ անպարտ արձակէ զիս : Ուրեմն կը զգամ որ ամենևին զանց ըրած չեմ ինչ որ կը պահանջուի եկեղեցիին հնազանդ որդիէ մը :*

“Ուստի իմ դիտաւորութիւնս ան է որ անօգուտ տեղը այլ ևս չմնամ հոս . և արդարև անճար է ինծի մնալ , որովհետև հարկաւոր եղած միջոցները չունիմ . ու դուք յայտնապէս արգիլեցիք ինծի վերստին չերևալ ձեր առջևը՝ թէ որ չպիտի հերքեմ :

“Վասն որոյ Տէրոջը անունովը վերստին ճամբայ կելլեմ , փափաքելով՝ որ եթէ կարելի է՝ խաղաղութեամբ ապրելու տեղ մը գտնեմ : Քանի մը ինծմէ խելացի մարդիկ համոզեցին զիս որ ձեր հայրական քաղցրութենէն՝ և մինչև անգամ մեր սրբազնասուրբ տէրոջմէն՝ ոչ բարւոք տեղեկացեալ Ժ. Լեոնէն բողոք ընեմ իրեն՝ երբոր ինքը բարւոք տեղեկացեալ է բանին : Ես թէպէտ գիտեմ որ ասանկ բողոքը հերքելէն աւելի հաճոյ պիտի ըլլայ կայսերընտրին բարձրութեանը , և սակայն թէ որ միայն իմ զգացումներէս խորհուրդ առնելու ըլլայի , չէի ըներ ան բողոքը : Յանցանք մը գործած չեմ , վասն որոյ պէտք չէ ինծի բանէ մը վախնալ” :

Լուտեր աս նամակը գրելէն ետև (որ իր մեկնելէն ետև տրուեցաւ դեսպանին ,) պատրաստուեցաւ Աւկսպուրկէն ելլել : Աստուած մինչև հիմա պահպաներ էր զինքը , ու ինքը ՚ի բոլոր սրտէ փառաւորեց զՏէրը իր պահպանութեանը համար : Բայց իր պարտաւորութիւնը զԱստուած չփորձել էր . վասն որոյ ողջունեց իր բարեկամները որ այնպիսի քրիստոնէական հիւրընկալութիւն ըրեր էին իրեն , ու Չորեքշաբթի առտու արշալուսէն առաջ պատրաստ էր ճամբայ ելլել : Իր բարեկամները խրատեցին զինքը որ ամէն կերպ զգուշութիւնները բանեցընէ , վախնալով որ եթէ իր մեկնիլը իմացուի, գուցէ պիտի դէմ կեցուի: Ասոր համար կրցածին չափ անոնց խրատը բռնեց: Ստաւպից իրեն համար ձի մը ձգած էր, ու անիկայ վանքին դուռը բերուեցաւ: Միանգամ ևս բարեաւ մնա կըսէ իր եղբայրներուն, այնուհետև ձին կըհեծնէ ու ճամբայ կելլէ առանց երասանակ ունենալու ձիուն գլուխը, առանց ճամբու կօշիկի և մտրակի, և առանց զէնքի: Քաղաքապետը ձիաւոր մը խրկեր էր անոր իբրև ուղեցոյց, որ աղէկ տեղեակ էր ճամբաներուն: Աս մարդը գիշերային մթութեան մէջ Աւկսպուրկի լռիկ փողոցներէն կանցընէ զանիկայ. ու իրենց ընթացքը կուղղեն դէպի քաղքին պարսպին մէկ պզտի դրանը: Խորհրդականներուն մէկը՝ Լանգէմանտել անունով ապսպրեր էր որ դուռը բացուի անոր: Լուտեր տակաւին դեսպանին իշխանութեանը տակն է. Հռովմայ ձեռքը տակաւին իր վրայ է. թէ որ Իտալացիները գիտնային իրենց որսին փախչիլը անտարակոյս աղաղակ պիտի վերցընէին անոր ետևէն իյնալու. Ո՞վ գիտէ թէ Հռովմայ քաջասիրտ թշնամին տակաւին չպիտի բռնուի ու բանտարկուի: . . . Վերջապէս Լուտեր և իր ուղեցոյցը փոքրիկ դրանը կը հասնին. դուռը կըբացուի, ու անոնք դուրս կելլեն Աւկսպուրկէն, և իրենց ձիերը արշաւասոյր ընթացքի մը դնելով վաղվաղակի հեռի կըձգեն զքաղաքը իրենց ետևը:

Լուտեր ճամբայ ելած ատենը պապին գրած իր բողոքը Փօմաւի մեծաւորին ձեռքը յանձներ էր. իր բարեկամները խրատեր էին զինքը որ դեսպանին չխրկէ զանիկայ: Մեծաւորին ըսուեր էր որ վարդապետին մեկնելէն երկու կամ երեք օր ետև՝ քարտուղարի մը և վկաներու ներկայութեանը մայր եկեղեցիին դուռը կախէ զանիկայ: Ասիկայ ինչպէս որ կարգադրուած էր եղաւ:

Աս գրուածքին մէջ Լուտեր ցուցուց՝ թէ կըբողոքէր "գործին ոչ բարւոք տեղեկացեալ սրբազնասուրբ հայր պապէն՝ շնորհօքն Աստուծոյ Քրիստոսով սրբազնասուրբ տեառն և հօր Ժ Լևոնի, երբոր բարւոք տեղեկացեալ ըլլայ ամ̃ն"։ Այս թուղթը գրուեցաւ կանոնաւոր կերպով՝ կայսերական քարտուղարին Պ.ալ Տը Նեբբաքուինդենի ձեռօքը Բարդուղիմէոս Սւիձմէյր և Վէնդէլ Ստայնբախ երկու Օգոստինեան միաբաններու ներկայութեանը ։ Անոր թուականն էր Հոկտեմբերի 16 ։

Երբոր լսեց կարդինալը թէ Լուտեր մեկներ է, զարմանքով զարնուեցաւ, և ինչպէս որ ինքը կայսրընտրին գրած նամակի մը մէջ ցուցուց, նաև ահով ու դողով ։ Եւ արդարև ունէր պատճառ խռովելու. վասն զի Լուտերի մեկնիլը՝ որ ասանկ յանկարծակի վերջացուց անոր ընելու միջնորդութիւնները, երկար ժամանակէ 'ի վեր անոր ամբարտաւանութեանը յղացած բոլոր յոյսերը խայտառակ ըրաւ ։ Փառասիրութեամբ ցանկացեր էր՝ որ Եկեղեցիին վէրքերը բժշկելու, ու Գերմանիայի մէջ պապին օր ըստ օրէ տկարացող իշխանութիւնը վերստին հաստատելու պատիւը ինքն ունենար. բայց հիմա հերետիկոսը փախուցեր էր՝ չէ թէ միայն առանց պատժոյ, հապա և առանց գոնէ զանիկայ խոնարհեցընելու ։ Վիճաբանութիւնը միայն ծառայեր էր յայտ յանդիման ցուցընելու մէկ կողմանէ Լուտերի անկեղծութիւնը ուղղութիւնը և հաստատութիւնը, և միւս կողմանէ պապին և անոր երեսփոխանին խրոխտ և անիրաւ ընթացքը ։ Հռովմ բան մը չստանալէն ետև, կորսընցուցեր էր ալ. ու իր իշխանութիւնը վերստին չհաստատելէն ետև, իրօք նոր սանձահարութիւն մը կրեր էր ։ Վատիկանու մէջ ի՞նչ պիտի ըսուի ամէն ասոնց վրայ. Հռովմէն ընդունուելու հետևեալ պատգամները ի՞նչ պիտի ըլլան ։ Անշուշտ դեսպանին գտնուած վիճակին դժուարութիւնները պիտի մոռցուին, բանին անյաջող վախճանը իր անխոհեմութեանը պիտի ընծայուի ։ Սէրրա Լօնկա և Իտալացիներուն մնացեալները կատաղութեամբ լցան, երբոր տեսան՝ թէ իրենց այնչափ խորամանկութեամբը Գերմանացի միաբանէ մը խաբուեցան ։ Տը Վիօ ես հազիւ կրնար ծածկել իր զայրացումը. այսպիսի նախատինքը անշուշտ վրէժխնդրութեան պիտի գրգռէ զինքը, և շուտով տեսնելու եմք իր բարկութիւնը յայտնելը կայսրընտրին գրած նամակի մը մէջ.

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

ԴԱՄՔ որ Լուտեր իր ձիաւոր ուղեցոյցին ընկերութեամբը Աւկսպուրկէն իր ճամբորդութիւնը կը շարունակէր. կը ստիպէր իր ձին, ու քաջարշաւ ընթացքի մը մէջ կը պահէր ողորմելի կենդանին: Իր միտքը կը բերէր Յովհաննէս Հուսի համար պատմուած կամ ճշմարիտ կամ կեղծեալ փախուստը, անոր ինչպէս բռնուիլը, ու անոր թշնամիներուն ըսածը՝ որ կը հաստատէին թէ Հուս իր փախչելովը կայսրին ազատագիրը աւրելով իրաւունք ունէին զինքը այրելու *: Բայց այս խռովայոյզ զգացումները երկար չկեցան Լուտերի մտքին մէջ: Հեռացած ըլլալով քաղքէն ուր որ տասը օր մնացեր էր Հռովմայ ահաւոր ձեռքին տակը՝ որ արդէն ճշմարտութեան այնչափ վկաները նուաճեր ու այնչափ արիւն թափեր էր, արգելք չունենալով, բացօթեայ տեղ ըլլալով, գիւղերէ և ագարակներէ անցնելով, ու Տէրոջը բազուկովը հրաշալի կերպիւ ազատած ըլլալով, բովանդակ իր հոգին փառաբանութեամբ լցաւ: Աղէկ կրնար երգել սաղմոսերգու մարգարէին հետ. "Անձինք մեր ապրեցան որպէս ճնճղուկք յորոգայթէ որսողաց: Որոգայթ նոցա փշրեցան, և մեք ապրեցաք: Օգնութիւն է մեզ յանուանէ Տեառն, որ արար զերկինս և զերկիր": Լուտերի սիրտը այսպէս լցուած էր ուրախութեամբ. բայց իր խորհուրդները վերստին դարձան Տը Վիօի վրայ: Կը մտածէր թէ, "Կարդինալին շատ հաճելի պիտի ըլլար զիս իր ձեռքը ունենալ, ու Հռովմ ղրկել. և տարակոյս չկայ որ ինքը շատ տրտում պիտի ըլլայ իր ձեռքէն փախչելուս

---

* Weissman, Hist. Eccl. I, p. 1237.

վրայ։ Կարծեց որ Աւկսպուրկի մէջ իր ճանկերուն մէջ առած էր զիս. կարծեց որ պինդ բռներ էր զիս. սակայն ձուկ մը բռներ էր ինքը պոչէն, և ան սողաց ելաւ իր ձեռքէն։ Ափսոս որ աս մարդիկը այսչափ արժողութիւն կընծայեն ինծի։ Քանզի Քրիստոս փրկիչն մեր երեսուն կտոր արծաթի ծախուեցաւ, բայց ասոնք շատ ոսկի պիտի տան զիս իրենց ձեռքը անցընելու"* ։

Առաջին օրը տասնըչորս փարսախ ճամբայ առաւ. երեկոյին երբոր հասաւ ան իջևանը ուր որ գիշերը պիտի անցընէր, այնպէս յոգնած էր որ ձիէն վար իջնալուն՝ կարողութիւն չունէր ոտքի վրայ կանգնելու, ու յարդին վրայ ինկաւ անշարժ մնաց։ Ինչ և իցէ նոյն գիշերը քիչ մը հանգստացաւ, ու հետևեալ օրը իր ճամբորդութիւնը շարունակեց։ Նիւռնպէրկ հասնելուն հոն գտաւ Ստաուպիցը՝ որ զբաղած էր իր կարգին վանքերուն այցելութիւն ընելու։ Աս քաղքիս մէջը նախառաջին տեսաւ ան կոնդակը որ պապը Կայետանոսին խրկեր էր իր վրայովը։ Սրտմտեցաւ անոր վրայ, և թէ որ Վիդդէմպէրկէն ելլալէն առաջ կարդացած ըլլար զանիկայ, հաւանական է որ ամէնևին չպիտի երևար կարդինալին առջևը։ "Հնար չէ հաւատալ, ըսաւ, թէ ծայրագոյն քահանայապետէ մը ասանկ այլանդակ բան մը ելած ըլլայ"։

Լուտեր իր ճամբուն վրայ ամէն տեղ ընդհանուր հետաքրքրութեան առարկայ մըն էր. ետ կըդառնար ինքը բան մը չկորսընցուցած։ Աղքատ կրօնաւորի մը Հռովմայ երեսփոխանին վրայ ստացած այսպիսի յաղթութիւնը ամէն սրտերը զարմանքով կըլեցընէր։ Աստուծոյ Բանը պապին բանէն աւելի պատուով պսակուեր էր. բազմաթիւ դարերէն հետէ իշխանութիւն վարող զօրութիւնը սաստիկ սանձահարութիւն մը հիմայ ընդուներ էր։ Այսպէս Լուտերի ճամբորդութիւնը շատ հանդէսով էր. մարդիկ կուրախանային Հռովմայ կամակորութեանը վրայ, որ հաւանական

---

* L. Opp. (L) XVII p. 202.

կերևար թէ անոր կործանումը պիտի վաղվաղէ ։ Թէ որ իր ամօթալից շահերը շարունակելու ոտք կոխած չըլլար , թէ որ բաւական խոհեմութիւն բանեցուցած ըլլար Գերմանացիները չարհամարհելու , թէ որ բորբոքած չար սովորութիւնները բարեկարգած ըլլար , մարդկօրէն դատելով՝ գուցէ ամէն բան պիտի դառնար ան մահահանգոյն վիճակին՝ ուրկէց Լուտեր զանոնք արթընցուցեր էր ։ Բայց պապականութիւնը չկամեցաւ զիջանիլ , ու վարդապետը բռնադատեցաւ ուրիշ բազմաթիւ սխալներ 'ի լոյս հանել , ու ճշմարտութեան գիտութիւնովը և յայտնութիւնովը յառաջանալ ։

Լուտեր իր ճամբորդութիւնը կըվաղվաղէր , Հոկտեմբերի 31ին Վիդդէմպէրկ գտնուիլ ուզելով . վասն զի կը յուսար թէ կայսրընտիրը հոն պիտի ըլլայ Ամենայն Սրբոց տօնին , ու ինքը պիտի կարենայ անոր հետ տեսնուելու ։ Նիւռնպէրկի մէջ կարդացած կոնդակը իր վիճակին բոլոր վտանգները ցուցուցեր էր իրեն ։ Ապաքէն Հռովմայ մէջ արդէն դատապարտուած ըլլալով , չէր կրնար յուսալ՝ ոչ Վիդդէմպէրկ մնալու , ոչ վանքի մը մէջ ապաստանարան մը գտնելու , և ոչ ուր և իցէ տեղ մը խաղաղութեամբ և ապահովութեամբ բնակելու ։ Կայսրընտրին պաշտպանութիւնը գուցէ կրնար օգուտ մը ընել իրեն . բայց ասոր վրայ ամենևին ստուգութիւն մը չունէր ։ Աս իշխանին պալատին մէջ՝ իր բարեկամներէն ոչ ևս բանի մը ակնկալութիւն ունենալու էր ։ Վասն զի Ստաուպից երկար ժամանակաց հետէ իր վայելած սէրը կորսընցուցած ըլլալով , Սաքսոնիայէն ելած էր . Սպալատին ալ թէ և սիրելի էր Փրիդերիկոսի , բայց անոր վրայ շատ զօրութիւն չունէր ։ Նոյն ինքն կայսրընտիրը ևս աւետարանի վարդապետութեան մէջ այնքան վարժուած չէր որ անոր պատճառովը յայտնի վտանգներու զինքը ենթակայ ընէր ։ Բայց և այսպէս Լուտեր մտածեց որ աղէկը Վիդդէմպէրկ դառնալ էր , ու հոն սպասել՝ տեսնելու թէ յաւիտենական և ողորմած

Աստուած իրեն ի՛նչ պիտի ընէր ։ Ու է որ ոմանց յուսացածին պէս Հռոմ անձանձրոյթ մնար, երիտասարդներուն վարժութեանը և ուսման մէջ զարգանայնուն բոլորովին անձնատուր ըլլալ իր միտքը դրեր էր * ։

Հոկտեմբերի 30ին Լուտեր Վիդդէմպէրկ հասաւ. իր արտորալը ոչինչ եղեր էր. ո՛չ կայսրընտիրը եկեր էր տօնին և ո՛չ Սպալատին ։ Իր բարեկամները ուրախացան զինքը նորէն իրենց մէջը տեսնելնուն ։ Լուտեր փութաց իմացընել Սպալատինին իր գալուստը. "Այսօր Վիդդէմպէրկ հասայ, ըսաւ, Աստուծոյ ողորմութեամբը առողջ և ամբողջ. բայց չեմ գիտեր թէ որչափ պիտի մնամ հոս. . . . լցեալ եմ ուրախութեամբ և խաղաղութեամբ, ու դժուարին է ինծի իմանալ թէ իմ քաշած փորձութիւնս ինչու անանկ ծանր կերևնայ այսչափ երևելի մարդոց" ։

Տը Վիօ Լուտերին մեկնելէն ետև երկար չսպասեց իր բոլոր սրտմտութիւնը կայսրընտրին առջևը թափելու. իր գրած նամակը վրէժխնդրութիւն կըբուրէր ։ Ինքնահաճութեան եղանակաւ մը խօսակցութեան պատմութիւնը գրեց Փրիդերիկոսի, ու նամակին վերջաբանութեանը մէջ ըսաւ. "Որովհետև եղբայր Մարտինոսը հայրական եղանակաւ չըբերուիր իր յանցանքը խոստովանելու՝ և ուղղափառ եկեղեցւոյ հաւատարիմ մնալու, կըխնդրեմ ձեր բարձրութենէն զինքը Հռոմ խրկել, կամ ձեր սահմաններէն դուրս աքսորել ։ Գիտնաք որ աս բազմակնճիռ՝ վատախորհուրդ և վնասակար գործը չկրնար երկար ատեն մնալ. վասն զի ամէն աս խորամանկութիւնը և չարութիւնը սրբազնասուրբ տեառն մերոյ իմացունելուս պէս, ինքը յանկարծական վախճանի մը պիտի բերէ զանիկայ" ։ Կարդինալը իր ձեռօքը գրուած յաւելուած յօդուածով մը կաղաչէր կայսրընտրին որ չնչին միաբանի մը համար իր երևելի նախնիքներուն և իր պատիւը խայտառակութեամբ չարատաւորէ ։

---

* L. Opp. (L) XVII. p. 183.

Լուտերի հոգին ոչ երբէք այնչափ բարձրաստիճան սրտմտութեան հասեր էր՝ որչափ աս նամակին օրինակը կարդալուն, որ կայսրընտիրը խրկեց իրեն: Առաջակայ նեղութիւններուն ճանաչումը որ ինքը սահմանուած էր կրելու. ճշմարտութեան յարգը որուն համար վիճեցաւ, Հռովմայեցի դեսպանին բռնած ճամբուն վրայ իր զզուանքը՝ միապէս զայրացուցին իր սիրտը: Իր հոգւոյն այսպէս խռովեալ վայրկեանին գրուած իր պատասխանը նշանաւոր է ան արիութեամբը՝ վսեմութեամբը և հաւատքովը, որ ինքը միշտ կըցուցընէր իր կենացը խիստ փորձանաւոր հանգամանքներուն մէջ: Աւկսպուրկի վիճաբանութեանը վրայով ինքն ալ կարգը իրեն գալով պատմութիւն մը կընէ. և կարդինալին ընթացքը նկարագրելով, կըյառաջանայ խօսիլ այսպէս.

“Կուզէի պատասխանել դեսպանին ես զիս կայսրընտրին տեղը դնելով:

“Պիտի ըսէի իրեն. “Ցուցուր ինծի թէ ըսածդ կըհասկընաս. գրուածքով թող յառաջ տարուի վէճը. և անատենը եղբայր Մարտինոսը Հռովմ պիտի խրկեմ, կամ պիտի բռնեմ և զինքը սպաննել տամ: Պիտի ես զգուշանամ իմ խղճիս և իմ պատուոյս վրայ, ու թող չտամ որ իմ համբաւս արատաւորի: Բայց քանի որ քու բացարձակ գիտութիւնդ լուսէն կըփախչի, և միայն աղաղակով ինքզինքը կըցուցընէ, չեմ կրնար ես հաւատք ընծայել մթութեան”:

“Ասիկայ է, ով վսեմափայլ իշխան, ասիկայ է պատասխանը որ իրեն պիտի տայի: “Վերապատուելի դեսպանը կամ նոյն ինքն պապը թող գրութեամբ ցուցընեն իմ սխալներս. թող յառաջ բերեն իրենց պատճառները. թող խրատեն զիս՝ որ կուզեմ խրատուիլ, որ կըխնդրեմ խրատուիլ, որ բոլոր սրտովս կըփափաքիմ խրատ, անանկ որ հեթանոս մը ևս չպիտի մերժէ զիս հաճեցընելու: Թէ որ չհերքեմ ու չդատապարտեմ զիս՝ երբոր անոնք ինծի ցուցընեն թէ սուրբ Գիրքերէն իմ բերած վկայութիւններս իմ իմացածէս տարբեր մտքով իմացուելու են, անատենը՝ ով Ամենափայլ Կայսրընտիր, ձեր բարձրութիւնը նախ և առաջ թող հալածէ և աքսորէ զիս. համալսարանը թող արտաքսէ և իր սրտմտութեանը մէջ թող թաղէ զիս : Ասկից ալ անդին կանցնիմ՝ ու երկինք և երկիր՚ի վկայ կըկոչեմ, նոյն ինքն՝ Քրիստոս Յիսուս Տէրը թող մերժէ ու դատապարտէ զիս : Ասոնք սնոտի յանձնապաստանութեան խօսքեր չեն, այլ հաստատուն գիտակցութեան : Տէրը թող զրկէ զիս իր շնորհքէն, ու Աստուծոյ բոլոր արարածները հրաժարին ինծի օգնելէն, թէ որ չընդունիմ ես ան վարդապետութիւնը որ կըցուցընեն ինծի թէ լաւագոյն է :

“Բայց թէ որ իմ նուաստ վիճակիս համար, ու աղքատ և մուրացիկ եղբայր մը ըլլալուս պատճառովը բանի տեղ չեն դներ զիս, և անանկով կըմերժեն ճշմարտութեան ճամբուն մէջ զիս խրատելու, ձեր բարձրութիւնը թող խնդրէ դեսպանէն գրութեամբ իմացընել ձեզի ինչ բանի մէջ սխալած ըլլալս. և թէ որ ձեր բարձրութեանն ալ չեն ըներ աս շնորհքը, կամ վեհափառ կայսեր թող գրեն իրենց խորհուրդները, և կամ Գերմանացի արքեպիսկոպոսի մը : Ի՞նչ պարտիմ ընել ասկից աւելի, ի՞նչ կրնամ ընել ասկէց աւելի :

“Ձեր բարձրութիւնը ականջ թող դնէ ձեր խղճմտանքին և ձեր պատուոյն ձայնին, ու չխրկէ զիս Հռոմ : Ասիկայ մէկը չկրնար ձեզմէ պահանջել. վասն զի անհնար է որ ես Հռոմայ մէջ ազատ մնամ. նոյն ինքն պապը ազատ չէ հոն : Ասիկայ քրիստոնէի արիւն մատնելու ձեզ ստիպել պիտի ըլլայ : Անոնք հոն թուղթ ունին, գրիչ և թանաք ունին. նաև անհամար գրագիրներ ունին. դիւրին բան է իրենց գրել թէ ուր և ինչպէս սխալած եմ. նուազ աշխատութիւն պիտի ըլլայ իրենց՝ գրութեամբ հեռուէն խրատել զիս, քան թէ զիս իրենց մէջը ունենալով դաւաճանութեամբ սպաննել :

ՓՐԻԴԵՐԻԿՈՍ ԿԱՅՍՐԸՆՏԻՐԸ

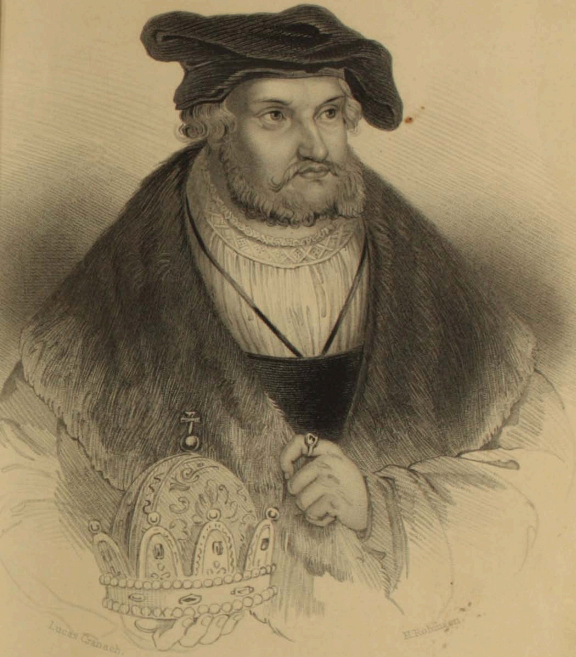

Lucas Cranach. H. Robinson.

FREDERICK III.

(SURNAMED "THE WISE")

ELECTOR OF SAXONY.

BLACKIE & SON, GLASGOW, EDINBURGH & LONDON.

“Ինքզինքս պէտք աքսորեմ ես . իմ թշնամիներս ամէն կողմանէ որոգայթ լարած են ինծի համար, անանկ որ տեղ մը չեմ կրնար ապահով մնալ : Իմ պատճառովս ձեզի վնաս մը չգալու համար յանուն Աստուծոյ ձեր սահմաններէն կելլեմ : Յաւիտենական և ողորմածն Աստուած ուր որ կուզէ զիս ունենալ, հոն պէտք երթամ : Ինքը թող ընէ ինծի ինչ որ իրեն հաճոյ է :

“Ուրեմն պատուամեծար յորդութեամբ բարեաւ մնա կըսեմ ձեզի, ով ամենապայծառ կայսրընտիր : Ամենակարող Աստուծոյ կը յանձնեմ զձեզ, և անվախճան շնորհակալութիւն կը մատուցանեմ ձեզի՝ բոլոր բարերարութիւններուն համար որ ինծի ըրիք : Այսուհետև ինչ ժողովրդոց մէջ որ բնակիմ, ուր որ իմ ապառնի վիճակս իյնայ, միշտ պէտք յիշեմ զձեզ, ու երախտապարտ սրտով անդադար պէտք աղօթեմ ձեր և ձերիններուն երջանկութեանը համար :

“Գոհութիւն Աստուծոյ որ տակաւին ուրախութեամբ լեցուն եմ, և փառաբանութիւն իրեն որ Քրիստոս Որդին Աստուծոյ արժանի կըսեպէ զիս սանկ սուրբ փաստի մը մէջ չարչարուելու : Կխնդրեմ որ ինքը մշտնջենաւորապէս պահպանէ ձեր պայծառափայլ Բարձրութիւնը . Ամէն” :

Նամակը՝ որ ճշմարտութեան և արդարութեան խօսքերով այսպէս լեցուն էր, խորին տպաւորութիւն մը ըրաւ կայսրընտրին : Ոչ երբէք իր մտքէն անցուցած պէտք ըլլար մէկ անմեղ մարդ մը Հռովմայ զօրութեանը մատնել . կարելի է որ միայն պէտք համոզէր զԼուտեր որ ատեն մը ինքզինքը պահէ . բայց այժմ իր միտքը դրաւ որ դեսպանին սպառնալիքներուն դէմ առ երեւոյթս ալ չզիջանի : Գրեց Փէֆինգէրին իր խորհրդականին՝ որ անատենը կայսերական պալատն էր, որ եղած բաներուն ստոյգ պատմութիւնը վեհափառ կայսեր ցուցընէ՝ ու աղաչէ անոր գրել Հռովմ, որպէս զի բանը իր վախճանին հասցունէ, կամ գոնէ Գերմանիայի մէջ անաչառ դատաւորներու ձեռքը որոշուի :

Քանի մը օրէն ետքը կայսրընտիրը պատասխան գրեց դեսպանին այսպէս.

“Որովհետեւ Մարտինոս վարդապետը Աւկսպուրկի մէջ ձեզի ներկայացաւ, պէտք էր որ գոհ ըլլայիք: Զէինք յուսար որ առանց համոզելու զինքը իր սխալած ըլլալուն պիտի բռնադատէիք հերքել իր վարդապետութիւնը: Մեր սահմաններուն մէջ գտնուած գիտնական անձանց մէկը կարծիք մը չտուաւ մեզի թէ Մարտինոսի վարդապետութիւնը ամբարիշտ՝ քրիստոնէութեան հակառակ՝ և հերետիկոսական վարդապետութիւն է”: Իր նամակին վերջին մասին մէջ կը ցուցընէ իշխանը թէ ինքը ոչ Հռովմ խրկել կըկամի զԼուտեր, և ոչ իր սահմաններէն դուրս հանել զանիկայ:

Այս նամակը որ Լուտերին տրուեցաւ, անպատում ուրախութեամբ լցուց անոր սիրտը: “Բարեշնորհ Աստուած . . . գրեց Սպալատինին. ինչ ուրախութեամբ կրկին և կրկին կարդացի զանիկայ. վասն զի գիտեմ թէ ինչ վստահութիւն կրնամ դնել աս ազդու և հանճարաւոր խօսքերուն վրայ: Վախնամ թէ Իտալացիները անոնց միտքը կատարեալ չիմանան. բայց գոնէ պիտի իմանան թէ իրենց արդէն լմնցած կարծածը հազիւ թէ նոր սկսած է: Հաճեցէք իմ շնորհապարտ երախտագիտութիւններս մատուցանել իշխանին: Սքանչելի բան է թէ ինքը (Տը Վիօ) որ քիչ ատեն առաջ ինծի պէս մուրացիկ կրօնաւոր մըն էր, չվախնար արհամարհութեամբ խօսիլ մեծազօր իշխաններուն, համար տալու կոչել զանոնք, սպառնալ և հրամայել անոնց, ու այսպիսի անտեղի ամբարտաւանութեամբ վարիլ անոնց հետ: Թող սորվի թէ ժամանակաւոր իշխանութիւնը Աստուծմէ կարգեալ է, և թէ ոչ ոք հրաման ունի անոր փառաւորութիւնը առ ոտն կոխելու” *:

Կար բան մը՝ որ անտարակոյս քաջալերած էր զՖրիդերիկոս պատասխանել դեսպանին այնպիսի եղանակաւ որ ան

---

* L. Epp. I p. 198 (Թուղթք Լուտ. ա̄ հատոր, 198 երես:)

չէր յուսար · ասիկայ էր Վիդդէմպէրկի համալսարանին իրեն ուղղած նամակը։ Ոչ առանց պատճառի ինքզինքնին յայտնեցին անոնք իրենց վարժապետին կողմնապահ ըլլալ։ Համալսարանին համբաւը հետզհետէ կը շատնար, ու բոլոր ուրիշ դպրոցներէն կը գերազանցէր ան։ Գերմանիայի ամէն կողմերէն բազմաթիւ աշակերտներ կը հաւաքէին հոն աս տարօրինակ մարդուն դասատուութիւնը լսելու, որուն տուած վարժութիւնները կը թուէր թէ նոր թուական մը կը բանային կրօնքի և գիտութեան։ Զանազան գաւառներէն եկող աս պատանիները՝ երբոր հեռուէն Վիդդէմպէրկի աշտարակներուն գլուխները կը տեսնային, շատ անգամ կը կայնէին, ու իրենց ձեռքերը երկինքը վերցընելով կը փառաւորէին զԱստուած՝ որ ճշմարտութեան լոյսը ճառագայթել տուաւ Վիդդէմպէրկէն՝ (ինչպէս որ 'ի հնումն Սիօն լեռնէն,) որ խիստ հեռաւոր երկիրներու թափանցէ ան։ Համալսարանին աշակերտացը վրայ նոր կենդանութիւն մը և զօրութիւն մը տարածեցաւ. “Մեր պատանիները այնպէս ժիր են ինչպէս որ մրջունները բուներնուն բերանը” . գրեց Լուտեր։*

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

ԼՈՒՏԵՐ *մտածելով թէ կարելի է որ շատ չանցած Գերմանիայէն աքսորուի, Աւկսպուրկի մէջ եղած վիճաբանութեան պատմութիւնը տպագրութեամբ հրատարակելու զբաղեցաւ։ Միտքը դրաւ որ Հռովմայ և իր մէջը եղած վէճին իբրև յիշատակարան մը պահուի անիկայ։ Տեսաւ ան փոթորիկը որ պատրաստ էր ելլելու, բայց չվախցաւ անկէց. և օր ըստ օրէ կը սպասէր թէ Հռովմայ անէծքները իր վրայ պիտի թափին։ Ամէն բան շիտկեց և կարգադրեց*

---

* Scultet. Annal. I. p. 7

որպէս զի պատրաստ ըլլայ երբոր անիկայ հասնի: "Իմ պատմուճանս ժողված և իմ մէջքս ամուրցուցած ըլլալով, ըսաւ, Աբրահամի նման պատրաստ եմ ելլելու՝ առանց գիտնալու ուր երթալս, կամ յաւէտ աղէկ գիտնալով ուր երթալս, որովհետև ամէն տեղ է Աստուած": Մտածելով որ հրաժարական նամակ մը ձգէ իր ելլելէն ետև, գրեց Սպալատինին և ըսաւ. "Համարձակէ ուրեմն անիծեալ և բանադրեալ մարդու մը նամակը կարդալ":

Իր բարեկամները մեծ երկիւղի ու հոգի մէջ էին իր վըրայովը: Աղաչեցին իրեն որ ինքզինքը կայսրընտրին ձեռքը մտնէ իբրև կալանաւոր, որպէս զի ան իշխանը անվնաս պահէ զինքը մէկ տեղ մը:

Իր թշնամիները չէին կրնար իմանալ իր այնքան համարձակութեանը պատճառը: Օր մը Պրանտէպուրկի եպիսկոպոսին պալատին մէջ խօսակցութիւնը Բարեկարգողին վրայ դառնալով՝ հարցուեցաւ թէ արդեօք ի՞նչ պաշտպանութեան ապաւինած է ինքը: Ոմանք ըսին. "Էրասմոսի ու Կապիտոնի և ուրիշ գիտնական անձանց պաշտպանութեանը կըյուսայ": "Ոչ, ո՛չ, պատասխանեց եպիսկոպոսը. պապին ամենևին փոյթը չէ ատ մարդիկը՝ Վիդդէմպէրկի համալսարանէն ու Սաքսոնիայի դուքսէն պաշտպանութեան կընայի Լուտեր": . . . Այսպէս երկու կողմէն ալ չէին գիտեր ան ամուր աշտարակը՝ որուն ապաւինած էր Բարեկարգողը:

Լուտերի միտքը զբաղած էր Գերմանիայէն դուրս ելլելու խորհուրդներով: Չէ թէ վտանգին երկիւղէն ծնունդ առին աս խորհուրդները, հապա ճշմարտութիւնը յայտնի դաւանելու համար Գերմանիայի մէջ իր գտնելու անդադար ընդդիմութիւններուն նախազգացումէն: "Թէ որ հոս կենամ, ըսաւ, ազատութիւն չպիտի տրուի ինծի շատ բաներ խօսելու և գրելու: Թէ որ մեկնիմ, իմ սրտիս խորհուրդները ազատօրէն պիտի դուրս բղխեմ, ու իմ կեանքս Քըրիստոսի պիտի ուխտեմ":

Գաղղիայի մէջ կը յուսար Լուտեր հրատարակել ճըշմարտութիւնը առանց արգելքի : Փարիզու համալսարանին և վարժապետներուն ունեցած ազատութիւնը նախանձու արժանաւոր երևցաւ իրեն : Մանաւանդ որ ինքն ալ շատ մասերու մէջ հոն եղած կարծիքներուն համաձայն էր · բայց թէ որ Լուտեր Վիդդէմպէրկէն Գաղղիա փոխադրուած ըլլար, արդեօք ի՞նչ պիտի յառաջ գար · Բարեկարգութիւնը պիտի հաստատուէ՞ր հոն, ինչպէս որ հաստատուեցաւ Գերմանիայի մէջ · Հռովմայ զօրութիւնը պիտի տկարանա՞ր հոն, ու Գաղղիա՝ ուր որ ետքը Հռովմայ քահանայապետական կարծիքներուն ու անհաւատութեան խանգարիչ կարծիքներուն մէջ ան երկարատև յուզմունքը եղաւ, արդեօք աւետարանական լուսոյ մեծ մատակարարը պիտի ըլլա՞ր : Անօգուտ բան է ընդունայն կարծիքներու մէջ թափառիլը : Բայց Լուտեր առանց տարակուսի Փարիզի մէջ ըլլալով Եւրոպային ու Գաղղիային ապառնի վիճակին վրայով մեծ տարբերութիւն ըրած պիտի ըլլար :

Լուտերի կիրքը մեծապէս շարժեր էր · քաղքին եկեղեցւոյն մէջ շատ անգամ կը քարոզէր ինքը Վիդդէմպէրկի ժողովրդապետին Սիմոն Հէյնս Փոնդանուսին տեղը, որ յաճախ հիւանդ էր : Կուզէր որ՝ ինչ կըլլայ ըլլայ՝ իր հրաժարական ողջոյնը մատուցանէ ան ժողովուրդին՝ որոնց այնչափ անգամ փրկութեան վարդապետութիւնը քարոզեր էր : Վասն որոյ օր մը ամպիոնէն ըսաւ · “Ես խիստ անհաստատ քարոզիչ մըն եմ , ու իմ վիճակիս վրայով խիստ անստոյգ եմ : Որչափ անգամ յանկարծ ձգած եմ ձեզ առանց բարեաւ մնա մը ըսելու : Թէ որ մէյմըն ալ աս բանը պատահի, ու ես այլ ևս չդառնամ, հիմայ ընդունեցէք իմ վերջին ողջոյնս” : Այնուհետև քանի մը խօսքեր ալ խօսելով՝ հանդարտութեամբ և հեզութեամբ վերջացուց իր քարոզը , ըսելով · “Վերջապէս կը յորդորեմ ձեզ՝ որ եթէ պապին դատապարտութիւնները բոլոր սաստկութեամբ իմ վրաս թափուելու ըլլան , չվախնաք : Մի մեղադրէք զպապը . ոչ անոր և ոչ ուրիշ կենդանի մարդու մը վրայ ատելութիւն ունեցէք, այլ բոլոր բանը Աստուծոյ ձգեցէք" :

՚Ի վերջոյ իր մեկնելու վայրկեանը հասած թուեցաւ . իշխանը ձայնով մը հասկըցուց իրեն՝ թէ կուզէր որ Վիդդէմպէրկէն ելլէ ինքը : Կայսրընտրին կամեցողութիւնները այնպէս յարգի էին Լուտերի քով՝ որ չէր կրնար չվաղվաղել զանոնք կատարելու . ուրեմն Բարեկարգողը պատրաստուեցաւ ճամբայ ելլել՝ առանց աղէկ գիտնալու թէ ո՛ր կողմ պիտի ուղղէր իր քայլերը : Ինչևիցէ իր մերձաւոր բարեկամները միանգամ ևս տեսնել ուզելով, հրաժարական խնճոյքի մը հրաւիրեց զանոնք : Սեղան նստելով անոնց հետը՝ միանգամ ևս վայելեց անոնց քաղցր խօսակցութիւնը, և անոնց սիրապատար և հոգածու բարեկամութիւնը : Մէյմըն ալ նամակ մը եկաւ իրեն, որ խրկուած էր պալատէն : Երբոր բացաւ ու կարդաց զանիկայ, իր սիրտը նուաղեցաւ իր ներսը : Նամակին մէջ պարունակուածը իր մեկնելուն կրկին հրամանն էր : Կըհարցընէր իշխանը թէ ինչո՞ւ այնչափ ուշացեր էր ճամբայ ելլելու : Տկարացաւ տրտմեցաւ իր հոգին . բայց և այնպէս քաջալերութիւն առաւ, ու իր գլուխը վեր վերցընելով հաստատութեամբ և խնդագին դէմքով մը նայեցաւ իր բոլորտիքը եղողներուն, և ըսաւ . "Հայրս ու մայրս կըթողուն զիս, բայց Տէրը պիտի ընդունի զիս" : Պէտք է որ ալ ինքը մեկնի . իր բարեկամները մեծապէս տրտմեցան մտածելով՝ թէ ինչ պիտի պատահի իրեն : Թէ որ Լուտերի պաշտպանները թողուն զինքը, ո՞վ պիտի ընդունի զինքը : Եւ աս Աւետարանը՝ աս ճշմարտութեան Բանը՝ աս իր սկսած գործը անտարակոյս պիտի կորնչի հաւատարիմ վկային հետ մէկ տեղ : Բարեկարգութիւնը բարակ թելէ մը կախուած կըթուէր, ու Լուտեր Վիդդէմպէրկի պարիսպները ձգած վայրկեանին ան թելը չպիտի՞ կտրուէր : Խնճոյքին մէջ լռութիւն մը պատեց . Լուտերի բարեկամները անոր զգա-

ցումներուն հետ միաբանելով չկրցին զսպել իրենց արտասուքը : Բայց շատ չանցած երկրորդ պատգամաւոր մը եկաւ . Լուտեր անոր բերած նամակը բացաւ , սպասելով որ իր մեկնելուն վրայով երկրորդական հրաման մը պիտի գտնէ անոր մէջ : Բայց՝ ո՜վ ամենակարող զօրութեան Տեառն . . . առ այժմ ազատութիւն է իրեն : Ամէն բան փոխուած է . "Որովհետեւ պապին նոր պատգամաւորը կը յուսայ թէ քննութեան ատեանով մը ամէն բան կրնայ կարգի դրուիլ , առ այժմ կեցիր" կըսէր նամակը : Ի՜նչ կարեւոր ժամ էր աս . և ի՜նչ արդեօք կրնար պատահիլ թէ որ Լուտեր՝ որ միշտ հոգ կըտանէր իշխանին կամքը հնազանդիլ , առաջին նամակը ընդունելուն անմիջապէս Վիդդէմպէրկէն ելած ըլլար : Ոչ Բարեկարգողը և ոչ Բարեկարգութիւնը այնպէս տկարացած էին երբէք ինչպէս աս վայրկեանիս : Կրնար մտածուիլ թէ անոնց օրհասը հասեր էր . բայց ակնթարթի մէջ փոխուեցաւ ան : Բարեկարգողը իր ընթացքին վերջի աստիճանին իջած ըլլալով՝ արագաբար ելաւ , ու ան նոյն ատենէն իր ազդեցութիւնը սկսեց անդադար բարձրանալ :

Սպալատին Փրիդերիկոսի հրամանովը Լիխթէմպէրկ կանչեց զԼուտեր , անոր հետը տեսնուելու : Երկար խօսակցեցան ասոնք գործերուն վիճակին վրայով : "Թէ որ պապին դատապարտութեան վճիռը գայ , անճար է ինծի Վիդդէմպէրկ մնալ" . ըսաւ Լուտեր : "Զգուշացիր չափազանց փութկոտ ըլլալէն Գաղղիա երթալու համար". պատասխանեց Սպալատին . և զատուեցաւ անկէց , ապըսպըրելով որ սպասէ ուրիշ լուրեր առնելու իրմէն : "Միայն թէ իմ հոգիս Քրիստոսի յանձնեցէք , ըսաւ Լուտեր իր բարեկամներուն . կըտեսնեմ որ իմ թշնամիներս առաւել քան զառաւել կըհաստատեն զիս կորսընցունելու . բայց Քրիստոս նոյն ատենը կըզօրացընէ զիս իմ վարդապետութիւնս չհերքելու համար իմ միտքս դրած հաստատութեանս մէջ" :

Լուտեր աս միջոցիս Հրատարակեց Աւկպուրկի մէջ եղած վիճաբանութեան վրայով իր գրած պատմութիւնը։ Սպալատին՝ կայսրընտրին կողմանէ գրած էր անոր որ աս բանը չընէ, բայց ժամանակը անցեր էր։ Սակայն երբոր գործը Հրատարակեցաւ, իշխանը իր Հաճութիւնը յայտնեց։ Լուտեր իր յառաջաբանութեանը մէջ կըսէ· “Ամենամեծդ Աստուած· ինչ նոր, ինչ սքանչելի յանցաւորութիւն եղած է լոյս և ճշմարտութիւն փնտռելը, և մանաւանդ Եկեղեցւոյ մէջ, այսինքն՝ ճշմարտութեան սահմանին մէջ”։ “Կըխրկեմ ձեզի աս ճառը, գրեց Լինքին· ասիկայ անտարակոյս խորունկ կըվիրաւորէ դեսպանը· բայց իմ գրիչս պատրաստ է շատ աւելի մեծ բաներ դուրս հանել։ Ես ալ չեմ գիտեր թէ աս խորհուրդները ուրկէց կուգան ինծի· որչափ որ կըտեսնեմ, տակաւին գործը սկսած չէ. այսպէս Հռովմայ մեծամեծները քիչ պատճառ ունին յուսալու թէ անոր վերջը շուտով տեսնեն։ Իմ գրուածքս ձեզի կըխրկեմ ան մտքով՝ որ դուք դատէք թէ արդեօք իրաւունք չունի՞մ հաւատալու թէ սրբոյն Պօղոսի խօսած Նեռը հիմա Հռովմայ պալատին մէջ կըթագաւորէ”։

Ամէն կողմերէ չարագուշակ լուրեր կուգային Լուտերի· իր բարեկամներուն մէկը գրեց իրեն թէ Հռովմայ նոր պատգամաւորը հրաման ընդուներ էր զինքը բռնելու ու պապին ձեռքը մատնելու։ Ուրիշ մէկը կըպատմէր թէ իր ճամբորդութեանը մէջ պալատականի մը հանդիպեր էր, ու խօսակցութիւնը Գերմանիայի անատեննուան երևելի գործերուն վրայ դառնալով՝ պալատականը հաւատացուցեր էր իրեն թէ ինքը խոստացած է Լուտերը բռնել ու ծայրագոյն քահանայապետին ձեռքը մատնել։ “Բայց որչափ որ անոնց կատաղութիւնը ու բռնութիւնը կաւելնայ, գրեց Լուտեր, այնչափ իմ անոնցմէ վախնալս կըքիչնայ”։

Կայետանոսի անյաջողութիւնը շատ անհաճոյ բան եղեր էր Հռովմայ։ Գործին դատարկ ելլելուն վրայ զգացուած սրտնեղութիւնը նախ և առաջ անոր վրայ թափեցաւ։

Հռովմայ բոլոր պալատականները կըմտածէին թէ իրաւունք ունին մեղադրելու զինքը բաւական խոհեմութիւն և ճարտարութիւն չգործածելուն համար՝ որոնք իրենց համարմամբը ամենահարկաւոր որպիսութիւններ էին մէկ դեսպանի մը, ու սանկ կարևոր դիպուածի մը ատեն իր դպրոցական աստուածաբանութեան խստութիւնը չմեղմելուն համար: ‘‘Յանցանքը բոլորովին իրն է, ըսին. իր անճոռնի իմաստակութիւնը բոլոր բանը աւրեց: Ինչո՞ւ համար եպիսկոպոսութիւն մը՝ կամ թէ որ հարկաւորէր՝ կարդինալի գլխարկ մը խոստանալով որսալուն տեղը նախատինքներով և սպառնալիքներով բարկութեան շարժեց զԼութեր’’: Աս վարձկանները իրենցմէ կըդատէին զԲարեկարգողը: Ինչ և իցէ աս անյաջողութեանս դարման մը պէտք էր գտնուիլ: Մէկ կողմանէ հարկաւոր էր որ Հռովմ ինքզինքը ցուցընէ՝ միւս կողմանէ պէտք էր որ չվշտացընէ զկայսրընտիրը, վասն զի կըյուսար թէ նոր կայսեր ընտրութեան ատենը շատ օգտակար պիտի ըլլայ իրեն: Եւ որովհետև Հռովմայ եկեղեցականներուն անհնար էր գաղափար մը ձևացընել ան ճշմարիտ պատճառին վրայ ուրկից Լութեր իր ուժը և համարձակութիւնը կառնէր, մտածեցին որ կայսրընտիրը աւելի հաղորդութիւն ունի բանին քան որչափ իրօք ունէր ան: Վասն որոյ պապը որոշեց տարբեր ճամբայ մը բռնել. Գերմանիայի մէջ կոնդակ մը հրատարակել տուաւ իր դեսպանին ձեռօքը, որուն մէջ կըհաստատէր ներողութեանց վարդապետութեանը ճիշդ ան մասերուն վրայ որ վիճաբանութեան նիւթ եղեր էին, բայց ոչ կայսրընտրին անունը կըյիշէր և ոչ Լութերինը: Եւ ինչպէս որ Բարեկարգողը միշտ կըսէր թէ Հռովմէական եկեղեցւոյ վճռոյն պիտի հնազանդի, կը խորհէր պապը թէ հիմա կամ իր խօսքը պիտի պահէ, կամ յայտնի պիտի ցուցընէ զինքը թէ եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը վրդովող ու առաքելական աթոռը արհամարհող է. որն որ ըլլար՝ կըկարծուէր թէ պապը պիտի շահի : Բայց ճշմարտութեան դէմ այսպիսի յամառութեամբ հակառակելէն բնաւ երբեք բան մը չշահուիր : ՚Ի զուր սպառնացաւ պապը բանադրել ան ամէնը որ իր հրամայածէն տարբեր վարդապետութիւն կը քարոզեն. ասանկ հրամաններով լոյսը չխափանուիր : Աւելի խոհեմութիւն պիտի ըլլար քանի մը սահմաններով չափաւորել ներողութեանց վաճառականներուն պահանջմունքները : Հռովմայ այս վճիռը յայտնապէս նոր գործ մըն էր անխոհեմութեան. ան բորբոքեալ չար սովորութիւնները վաւերացընելով բոլոր խոհական անձերը զրգռեց, ու Լուտերի եկեղեցւոյ դաշնակցութեան դառնալը անհնար գործեց : "Այնպէս կըկարծուէր, կըսէ Հռովմէադաւան պատմագիր մը՝* որ մեծ թշնամի էր Բարեկարգութեան, թէ այս վճիռը ուրիշ բանի համար չեղաւ բայց եթէ պապին և ներողութիւն վաճառողներուն օգտին համար, որոնք սկսեր էին չգտնել մէկը՝ որ կամենայ ստակ տալ իրենց այս ներողութիւններուն համար" :

---

*Sarpi, Concile de Trente, p. 8.

Կարդինալ Տը Վիօ հրատարակեց պապին այս վճիռը Աւստրիայի Լինց քաղաքը Դեկտեմբերի 13ին 1518ին. բայց Լուտեր արդէն զինքը ապահով կացութեան մը մէջ դրեր էր : Նոյեմբերի 28ին Վիդդէմպէրկի սուրբ Հաղորդութեան տաճարին մէջ բողոքեր էր պապէն Եկեղեցւոյ ընդհանուր ժողովին : Յառաջագոյն տեսեր էր իր վրան պատռելու փոթորիկը, ու գիտէր թէ միայն Աստուած կըրնար վերցընել զանիկայ : Բայց իրեն ալ բան մը կիյնար ընելու, ու ինքը ըրաւ զանիկայ. թէ որ միայն կայսրընտրին համար ըլլայ, անշուշտ պէտք է որ Վիդդէմպէրկէն ելլէ Հռովմայ բանադրանքը հոն հասածին պէս. և սակայն միտքը դրաւ որ Սաքսոնիայէն ու Գերմանիայէն չելլէ առանց հրապարակաւ բողոք մը ընելու : Վասն որոյ իր բողոքը գրեց. ու Հռովմայ բանութիւնը իրեն հասնելուն պէս ղոնիկայ շուտ մը ցրուելու համար տպագրել տուաւ, հաստատուն պայման մը ընելով տպագրիչին հետ որ բոլոր օրինակները իր ձեռքը տայ: Բայց աս մարդը շահասիրութեամբ գրեթէ բոլոր տպագրութիւնը վաճառեց, մինչդեռ Լութեր հանդարտ կըսպասէր զանոնք ընդունելու: Լութեր շատ վշտացաւ ասոր վրայ, բայց բանը եղած էր. աս համարձակ բողոքը հեռի և ընդարձակ տարածեցաւ: Լութեր կրկին կըվկայէր անոր մէջ թէ ինքը միտք չունէր սուրբ Եկեղեցւոյ դէմ՝ առաքելական աթոռոյն իշխանութեանը դէմ՝ ու Քօրբուս Փէղէկոցէօլ պապին դէմ բան մը ըսելու: “Բայց որովհետև, ըսաւ, պապը որ Աստուծոյ փոխանորդն է երկրի վրայ՝ ուրիշ ո՛ և իցէ մարդու մը պէս կրնայ սխալիլ՝ մեղանչել՝ և սուտ խօսիլ, ու ընդդիմանալու անհնար եղած անիրաւութեան գործերուն դէմ մի միայն ապահովութիւնը ընդհանուր ժողովի բողոքելն է, աս պատճառներովս ես զիս պարտաւորեալ կըգտնեմ աս բանիս դիմելու” *:

---

* Մէյմպուրկ՝ որ Գաղղիացի Յիսուսեան կրօնաւոր մըն էր :

Տեսցուն հիմա Բարեկարգութիւնը նոր ընթացքի մը մտած: Ոչ ևս պապէն ու անոր վճռէն կախեալ է ան, այլ ընդհանուր ժողովէ: Լութեր ընդհանուր Եկեղեցիին կը խօսի, ու սուրբ Հաղորդութեան տաճարէն ելած ձայնը Տէրոջը հօտին բովանդակ ժողովին մէջ պիտի լսուի: Չէ թէ արիութեան կըկարօտի Բարեկարգողը. տես որ ինքը անոր նոր փորձը կըցուցընէ: Կըկարօտի Աստուծոյ. և ան արգելք պիտի հանի՞ իրեն: Ասոր պատասխանը պիտի կարդամք Բարեկարգութեան զանազան երևոյթներուն վրայ, որոնք տակաւին մեր առջևէն պիտի անցնին:

---

* Loscher, Ref. Act.

ԳԻՐՔ Դ

ԼԻՓՍԻԱՅԻ ՎԻՃԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1519

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

ԹՈՒՆՁՐԱՄԱԾ *ամպեր կըհաւաքէին Լութերի և Բարեկարգութեան վրայ: Ընդհանուր ժողովին իր ըրած բողոքը նոր հարուած մըն էր պապական իշխանութեան: Իսկ երկրորդ Պիոսի մէկ կոնդակը վճռած էր որ եթէ մէկը սրբազան հայրապետին հեղինակութիւնը անանկ կերպով ուրանայ, մեծագոյն բանադրանաց ենթակայ է, թէ և նոյն ինքն կայսրը ըլլայ ան անձը: Փրիդերիկոս ևս՝ Սաքսոնիայի կայսրընտիրը՝ աւետարանական վարդապետութեան վրայ տակաւին քիչ հաստատուած, Լութերը իր սահմաններէն աքսորելու պատրաստ էր*: Ասանկ ժ Լեոնի մէկ ուրիշ պատգամը պիտի ձգէր Բարեկարգողը օտարներու մէջ՝ որոնք գուցէ վախնային Հռովմայ բանադրած միաբանը պատսպարելով իրենց ապահովութիւնը վտանգի մէջ ձգել:*

Բայց ան նոյն վայրկեանին երբոր Լեոնի պալատականները կըստիպէին զինքը խստութիւն բանեցընել, երբոր միւս հարուած մը իր թշնամին իր ոտքը պիտի ձգէր, յանկարծ աս պապը իր ընթացքը փոխեց *, ու հաշտութեան առաջարկութիւններ սկսեց ընել ։

---

* Տես կայսրընտրին նամակը Հռովմ խրկած իր դեսպանին: Գործք Լութերի հատ. ԺԷ. երես 198:

Աս սոյն ատենս Հռովմայ պալատին մէջ Սաքսոնացի ազնուական մը կար, որ պապին սենեկապետը՝ ու Մայնցի Թրավէսի և Մայսէնի կանոնիկոսն էր ։ Ասիկայ աշխատութեամբ յառաջադէմ մէկը եղեր էր, ու կըպարծենար թէ Սաքսոնիայի իշխաններուն հետ ազգակցութեան կապով մէկ է, անանկ որ Հռովմայ պալատականները երբեմն կըկոչէին զինքը Դուքս Սաքսոնիայի ։ Իտալիայի մէջ իր Գերմանական ազնուութեանը վրայ կըմեծաբանէր, Գերմանիայի մէջ Իտալիայի սովորութիւնները ու բարակութիւնները բրտութեամբ 'ի գործ կըդնէր ։ Ինքզինքը գինեմոլութեան տուած էր †, ու աս մոլութիւնը իր Հռովմ բնակիլէն զօրութիւն ստացեր էր ։ Այսու ամենայնիւ Հռովմայեցի պալատականները մեծամեծ ակնկալութիւններ կընէին իրմէ ։ Իր բնիկ Գերմանացի ըլլալը, իր յանկուցիչ կենցաղավարութիւնը, ու հաշտութիւն գործելու իր ունեցած ճարտարութիւնը համոզեցին զանոնք՝ թէ Կարոլոս Միլտից (որ այսպէս կըկոչուէր ինքը,) իր խոհեմութեամբը պիտի խաղաղէ ան պատերազմը որ կըսպառնար աշխարհի ։

Հարկաւոր էր որ Հռովմայեցի սենեկապետին պատգամաւորութեան ստոյգ պատճառը ծածկեալ պահուի. և ասիկայ դժուարին բան չէր ։ Չորս տարի առաջ կրօնասէր կայսրընտիրը աղաչեր էր պապին որ Ոսկի Վարդը շնորհէ իրեն, որ օրինակ կըբռնէին Յիսուս Քրիստոսի մարմնոյն ։ Ծայրագոյն քահանայապետը ամէն տարի ասանկ վարդ մը կօրհնէր, ու Եւրոպայի մեծամեծ իշխաններէն մէկուն կը շնորհէր ։ Ուստի որոշուեցաւ որ աս տարի կայսրընտրին տրուի անիկայ. վասն որոյ Միլտից ճամբայ ելաւ՝ հրաման ընդունելով որ իրերուն ինչ վիճակի մէջ ըլլալը քննէ, ու

---

* Rationem agendi prorsus oppositam inire statuit. (Cardinal Pallavicini Hist. Concil. Trid. Tom. I p. 51.)

† Nec ab usu immoderato vini abstinuit. (Pallavicini Hist. Conc. Trid. I. p. 19.

Սպալատին և փէֆինգէրը՝ կայսրընտրին խորհրդականները շահի : Մ՚իլտից աս երկու անձինքներուն մասնաւոր նամակներ կըբերէր, որովհետև Կայսրընտրին բոլորտիքը եղողները իր կողմը շահելով, Հռովմ կըյուսար թէ իր հիմակուան զարհուրելի թշնամւոյն վրայ իսկ և իսկ յաղթող պիտի հանդիսանայ :

Նոր նուիրակը Գերմանիա հասաւ Դեկտեմբերի մէջ 1518ին, ու իր ճամբորդութեանը մէջ աշխատեցաւ հասարակաց կարծիքը փորձելու : Բայց ինչպէս սաստիկ զարմանքի մէջ մնաց երբոր իր կանգ առած տեղերը տեսաւ՝ թէ բնակիչներուն մեծ մասը Բարեկարգութեան պաշտպան էին, ու մարդիկ եռանդուն մտօք կըխօսէին Լուտերի վըրայ * : Մ՚էկը որ ինքզինքը պապին կուսակից ըլլալ կըյայտնէր, անոր տեղը երեքը կըգտնէր անոր դէմ կեցող : Լուտեր մէկ դիպուած մը կըպատմէ որ աս հետևեալն է : Նուիրակը իր իջած պանդոկներուն մէջի տիկիններուն և ծառաներուն բաղմիցս կըհարցընէր՝ թէ "Ի՞նչ կարծիք ունիք դուք Հռովմայ աթոռին վրայ" : Օր մը աս խեղճ կնիկներուն մէկը պարզամտութեամբ մը այսպէս պատասխանեց . "Ի՞նչպէս կրնամք գիտնալ մենք թէ դուք Հռովմայ մէջ ինչ տեսակ աթոռներ ունիք . արդեօք քարէ՞ եթէ փայտէ" † :

Նոր նուիրակին գալստեան սոսկ լուրը կասկածով և երկբայութեամբ լցուց կայսրընտրին պալատը՝ Համալսարանը՝ Վիդդէմպէրկ քաղաքը և բոլոր Սաքսոնիա : "Գոհութիւն Աստուծոյ որ Մարտինոս տակաւին ողջ է" գրեց Մելանկթոն շփոթելով : Շշունչ մը ծագեցաւ թէ Հռովմայեցի սենեկապետը հրաման ընդունած էր Լուտերը իր ձեռքը անցունելու դաւաճանութեամբ կամ բռնութեամբ :

---

* Sciscitatus, per viam Miltitzius quanam esset in æstimatione Lutherus . . . sensit de eo cum admiratione homines loqui. (Pallavicini Hist. Conc. Trid. tom. I. p 51:

† Quid nos scire possumus quales vos Romæ habeatis sellas, ligneasne an lapideas? (Luther opp. Lat. in Præf.)

Ամէն կողմերէ կըխրատէին վարժապետը որ Միլտիցի որոգայթներէն զգուշանայ: "Ինքը եկած է, կըսէին, որ քեզ բռնէ ու պապին ձեռքը մատնէ. արժանահաւատ անձինք իր ունեցած հրովարտակը տեսած են": "Աստուծոյ կամացը կըսպասեմ ես", պատասխան տուաւ Լուտեր:

Միլտից յիրաւի հասեր էր, և իր հետը նամակներ բերած էր կայսրընտրին՝ անոր խորհրդականներուն՝ եպիսկոպոսներուն՝ ու Վիդդէմպէրկի քաղաքապետին: Յօթանասուն հատ ալ առաքելական կոնդակներ բերեր էր իր հետը, որ եթէ Հռովմայ շողոքորդութիւնովը և ընծաներովը Ֆրիդերիկոս համոզուէր՝ Բարեկարգողը Միլտիցի ձեռքը տալու, աս կոնդակները պիտի գործածէր ան իրեն ապահովութեանը համար. քանզի միտք ունէր որ իր ճամբուն վրայ իւրաքանչիւր քաղաքի մէջ ասոնցմէ մէկ հատ կախէ և ասանկով իր կալանաւորը առանց հակառակութեան Հռոմ տանի:

Կըթուէր թէ պապը իր բոլոր խորհուրդները կարգի դրած էր. և արդէն կայսրընտրին պալատականները կը չփոթէին թէ ինչ ճամբայ բռնեն. թէ և կրնային բռնութեան դէմ կենալ, բայց ինչպէս դէմ կենային քրիստոնէից լրութեան գլխոյն՝ որ հեզութեամբ և փաստով կըխօսէր: Աղէկ չէ՞ր ըլլար կըսէին որ մէկ տեղ մը պահուի Լուտեր, մինչև որ աս փոթորիկը անցնի: Ինչ և իցէ անակնկալ դիպուած մը պատահեցաւ աս բազմակնճիռ վիճակէն ազատել Լուտերը, կայսրընտիրը՝ և Բարեկարգութիւնը: Աշխարհի կերպարանքը յանկարծ մը փոխուեցաւ:

Յունուարի 12ին 1519ին Մաքսիմիլիանոս Գերմանիայի կայսրը մեռաւ: Ֆրիդերիկոս Սաքսոնիայի կայսրընտիրը Գերմանական սահմանադրութեանց համեմատ տէրութեան հոգաբարձուն եղաւ: Ան նոյն վայրկեանին կայսրընտիրը ազատեցաւ պապին նուիրակներուն և անոնց հնարքներուն երկիւղէն: Նոր շահախնդրութիւններ սկսեցին ազդել Հռովմայ՝ որոնք ստիպեցին զպապը Ֆրիդերիկոսի հետ իր ունեցած գործառնութիւններուն մէջ վարպետութիւն բանեցունել, ու արգիլեցին ան հարուածը՝ որ Միլտից և Տը Վիօ իրենց միտքը դրած էին ընել։ Պապը մեծապէս կըփափաքէր կայսերական աթոռէն զրկել Աւստրիայի Կարոլոսը, որ արդէն Նապօլիի թագաւորն էր։ Իր դատողութեամբը աւել կըվախցուէր աթոռը նստող սահմանակից մը, քան թէ Գերմանացի միաբանէ մը։ Կը բաղձար շահիլ կայսրընտրին գործակցութիւնը, որ մեծ նպաստ կրնար ըլլալ իրեն աս բանիս մէջ․ վասն որոյ որոշեց սակաւ ինչ թոյլտուութիւն ընել միաբանին, որպէս զի լաւագոյն կարողանայ հակառակիլ Կարոլոսին․ բայց աս խորագիտութեան հակառակ երկուքն ալ յառաջացան․

Գամք որ Միլտից՝ որ Մաքսիմիլիանոսի մեռնելէն առաջ Սաքսոնիա հասեր էր, ժամանակ չէր կորսնցուցեր իր նախկին բարեկամը Սպալատինը տեսնելու․ բայց հազիւ սկսեր էր Լուտերի դէմ իր ամբաստանութիւնները բանալ, որ ատեն մատրանապետը Տէցէլի վրայ գանգատելով բորբոքեցաւ։ Ներողութեանց վաճառականին ստութիւնները ու հայհոյութիւնները նուիրակին իմացուց, ու յայտնեց թէ բովանդակ Գերմանիա Դոմինիկեանին ընթացքին կընծայեն Եկեղեցին վրդովող երկպառակութիւնները։

Միլտից սքանչացաւ մնաց․ փոխանակ ամբաստանողի ինքզինքը գտաւ ամբաստանեալ մէկու մը տեղը։ Իր բարկութիւնը վաղվաղակի Տէցէլի վրայ դարձաւ, ու կանչեց զանիկայ ներկայանալ իրեն Ալթէնպուրկի մէջ և համար տալ իր ընթացքին վրայով։

Դոմինիկեանը՝ որ իր պարծենկոտութեանը չափ և երկչոտ էր, զարհուրելով ան ժողովուրդէն որոնց սրտմտութիւնը բորբոքեր էր իր խաբէութիւններովը, քաղաքներուն ու գաւառներուն մէջ իր շարժումը վերջացուցեր էր, ու աս միջոցիս Լիփսի քաղաքը սրբոյն Պօղոսի դպրոցը առանձնացեր էր։ Միլտիցի նամակը ընդունելուն իր երեսին գոյնը շրջեցաւ։ Թուեցաւ իրեն՝ թէ նոյն ինքն Հռովմ զինքը կըթողու, կըդատապարտէ, ու կըդրդէ ելլել ան մի միայն ապաստանարանէն՝ ուր որ զինքը ապահով կըկարծէր, իբրև թէ իր թշնամիներուն սրտմտութեանը զինքը մատնելու։ Տէցէլ յանձնառու չեղաւ հնազանդիլ Նուիրակին հրաւիրանացը. ու 31 Դեկտեմբերի 1518ին այսպէս գրեց Միլտիցին. "Անշուշտ ես պիտի չզղջայի ճամբուն նեղութեանը վրայ թէ որ կարենայի Լիփսիայէն դուրս ելլել առանց վտանգի մէջ դնելու իմ կեանքս. բայց Մարտինոս Լուտերը այնպէս գրգռեց ու իմ վրաս յարոյց մեծամեծները, որ ես բնաւ տեղ մը ապահովութիւն չունիմ։ Լուտերի կողմնականներէն շատերը երդում ըրած են զիս մեռցունելու. վասն որոյ չեմ կրնար քու քովդ գալ"*։ Զարմանալի ընդդիմութիւն մը կար աս երկու անձանց մէջ՝ որոնց մէկը Լիփսիայի սրբոյն Պօղոսի դպրոցը կըկենար ան ատենը, և միւսը Վիդդէմպէրկի Օգոստինեանց վանքը։ Աստուծոյ ծառան աներկիւղ քաջասրտութիւն մը կըցուցընէր վտանգներուն մէջ, իսկ մարդոց ծառան՝ անդոսնելի երկչոտութիւն մը։

Միլտից պատուէր ընդունած էր որ նախ ջանայ յորդորանքով կատարել բանը. և միայն անատենը իր եօթանասուն կոնդակները պիտի հանէր՝ ու Լուտերը բռնելու համար կայսրընտիրը հաւանութեան ածելու Հռովմէական միջոցները մէկ դի պիտի դնէր, երբոր աս ճամբան չյաջողէր. վասն որոյ Բարեկարգողին հետ տեսնուելու փափաք մը ցուցուց։ Սպալատին՝ անոնց հասարակաց բարեկամը, որոշեց որ աս տեսութիւնը իր տունը ըլլայ, ու Լուտեր Յունուարի 2ին կամ 3ին Վիդդէմպէրկէն ելաւ Ալթէնպուրկ երթալու։

Աս տեսութեանս մէջ Միլտից արքունի հրովարտակ բերողի ու Հռովմէական պալատականի մը բոլոր դաւաճա-

---

* Loscher. II, 567.

*նութիւնները 'ի գործ դրաւ : Լուտերի հասած վայրկեանին նուիրակը մեծ բարեկամութիւն ցուցընելով անոր քով գնաց : Զարմացաւ Լուտեր, թէ ինչպէս իր բռնութիւնը քաղցրութեան փոխուեր է : "Ես նոր Սաւուղը՝ ըսաւ, Գերմանիա կուգար եօթանասունէն աւելի պապական կոնդակներ հետը բերելով, որ զիս ողջ և շղթայակապ մարդասպան Հռովմ քաղաքը տանի· բայց Տէրը ճամբուն վրայ կործանեց զանիկայ" *:*

"Սիրելի Մարտինոս, ըսաւ Միլտից համոզական եղանակով, կըկարծէի որ դուն ծերունի աստուածաբան մըն ես՝ որ իր վառարանին քով հանդարտ նստած քանի մը աստուածաբանական նոր գաղափարներ կըհնարէ· բայց կըտեսնեմ որ դուն տակաւին երիտասարդ ես ու ծաղկահասակ կենաց մէջ" : Այնուհետև աւելի վսեմութիւն մը ցուցընելով ըսաւ· "Գիտե՞ս որ բովանդակ աշխարհ պապէն դարձուցիր" : Միլտից աղէկ գիտէր թէ մարդոց սնափառութիւնը շողոքորդելովն է որ անոնք խիստ դիւրութեամբ կը խաբուին, բայց չճանչցաւ այն մարդը որուն հետ ինքը կը խօսէր :

"Թէ և քսանըհինգ հազար զօրք ունենայի ինծի օգնելու, շարունակեց ըսելով, արդարև յանձնառու չէի ըլլար քեզ բռնելու ու Հռովմ տանելու" : Այսպէս Հռովմ իր ունեցած այնչափ զօրութիւնովը ևս տկարութիւն զգաց նուաստ միաբանի մը առջևը, ու միաբանը Հռովմայ առջևը իր անձը զօրաւոր կըզգար : "Աստուած, կըսէ Լուտեր, ծովին եզերքը կըխափանէ մեծամեծ ալիքները· և ի՞նչպէս· միայն մանր աւազներով" :

Նուիրակը մտածելով թէ աս շողոքորդութիւններովս Լուտերի միտքը որսացեր էր, այսպէս շարունակեց իր խօսքը· "Նչկոր համոզուէ, ու դուն ինքնդ գոցէ այն վէրքը որ Եկեղեցիին վրայ բացիր, և որ մէկը չկրնար բժշկել զանիկայ բայց միայն դուն : Կաղաչեմ քեզի զգուշ կեցիր (ըսաւ կեղծ արտասուք թափելով) անանկ փոթորիկ մը հանելէն որով մարդկային սեռի ամենալաւ երջանկութիւնը պիտի նաւաբեկի’’ * : Այնուհետև կամաց կամաց յառաջացաւ ազդել անոր թէ աս ցաւին դեղ և դարման մատուցանելու մի միայն ճամբան իր վարդապետութիւնը հերքելն է . բայց իսկ և իսկ մեղմացուց աս հակառակելի բառը՝ Լուտերի վրայ յարգական խօսքեր ընելով , ու Տէցէլի դէմ իր սրտմտութիւնը ցուցընելով : Քաջավարժ ձեռքով լարուեցաւ որոգայթը . ի՞նչ յոյս ազատութեան կրնար ըլլալ անոր ցանցերէն :

---

* Sed per viam a Domino prostratus . . . mutavit violentiam in benevolentiam fallacissime simulatam. (L. Epp. 1. p. 206.)

‘‘Թէ որ Մայնցի արքեպիսկոպոսը սկիզբէն այսպէս վարէր իմ հետս , ըսաւ Լուտեր ետքերը , աս գործը չէր հաներ ան աղմուկը որ հանեց’’ † :

Անատեն Լուտեր անխռով սրտիւ՝ և սակայն եռանդով ու ազդուութեամբ սկսեց խօսիլ . Մայնցի արքեպիսկոպոսին վրայ իր ունեցած սրտմտութիւնը համարձակ յայտնեց , ու աներկիւղ գանգատեցաւ ան անարժան ճամբուն վրայ՝ որով Հռովմայ ատեանը իր հետը վարեցաւ , թէպէտ և իր դիտաւորութիւնները բարի էին : Միլտից՝ որ այսպիսի համարձակ խօսք ընելու ակնկալութիւն չունէր , իր բարկութիւնը զսպեց :

‘‘Կը խոստանամ , ըսաւ Լուտեր , այսուհետև լռել աս բաներուն վրայ , թէ որ իմ թշնամիներս ալ յանձն առնեն լռել . բայց թէ որ անոնք իրենց յարձակմունքները հանապազորդեն , շատ չանցած պիտի տեսնենք որ մասնաւոր վիճաբանութենէ մը երևելի հակառակութիւն պիտի ծագի . իմ զէնքերս պատրաստ կեցած են’’ : Վայրկեան մը շունչ առնելէն ետև ըսաւ . ‘‘Քայլ մը ես անդին պիտի

---

* Profusis lacrymis ipsum oravit, ne tam perniciosam Christiano generi tempestatem cieret. (Pallavicini I. 52)

† L. Opp. Lat. in Præf.

անցնիմ. պիտի գրեմ պապին սրբութեանը, խոստովանելով որ սակաւ ինչ աւելի խստութիւն գործածեցի. և պիտի իմացընեմ թէ Եկեղեցիին հաւատարիմ որդի մը ըլլալուս համար էր որ դէմ ելայ ան կերպ քարոզութեան որ ժողովրդոց ծաղրաբանութիւնը ու արհամարհութիւնը իր վրայ կըբերէր: Կըկամիմ ես գրութիւն մը հրատարակել, որուն մէջ պիտի խնդրեմ թէ ամէն անոնք որոնք իմ գրուածքներս կըկարդան, Հռովմայ Եկեղեցւոյն վրայ յարձակում մը ըլլալ չկարծեն ան գրութիւնները, մանաւանդ թէ հանապազորդեն հնազանդ ըլլալ անոր իշխանութեանը: Այո. յօժարասրտով ամէն բան կընեմ և ամէն բան կը քաշեմ. բայց իմ վարդապետութիւնս հերքելու վրայ՝ ատ բանը մի յուսաք ինծմէ":

Միլտից Լուտերի անյողդողդ եղանակէն տեսաւ թէ խելացութիւնը Բարեկարգողին խոստացածներովը բաւականացած ձևանալն է. միայն առաջարկեց որ վիճաբանութեան քանի մը մասերուն համար արքեպիսկոպոս մը դատաւոր ընտրուի: "Այնպէս թող ըլլայ, ըսաւ Լուտեր. բայց ես շատ կըվախնամ թէ պապը դատաւոր մը պիտի չընդունի. և թէ որ անանկ ըլլայ, ես ալ պապին վճռածը չեմ ընդունիր, ու վիճաբանութիւնը վերստին կըսկըսի. քանզի պապը պիտի տայ բնաբանը, ու ես մեկնութիւն պիտի ընեմ անոր վրայ":

Այսպէս վերջացաւ Լուտերի առաջին խօսակցութիւնը Միլտիցի հետ: Անգամ մը ևս մէկ տեղ եկան, և աս ատենը՝ պատերազմին առ ժամանակ մը դադարիլը կամ յաւէտ խաղաղութիւնը հաստատուեցաւ: Լուտեր բոլոր անցքերը անմիջապէս իմացուց կայսրընտրին:

"Ամենափայծառ իշխան և բարեշնորհ տէր, գրեց, խոնարհաբար կըփութամ ծանուցանել Ձեր Կայսրընտրական Բարձրութեանը թէ Կարոլոս Միլտից ու ես վերջապէս միաբանեցանք, ու մեր վիճաբանութիւնները վերջացուցինք աս հետևեալ յօդուածներովը.

Ա. "Երկու կողմն ալ արգիլուած է որ այսուհետեւ ան ծագած վէճին վրայ բան մը գրէ կամ գործէ։

Բ. "Միլտից իրերուն ինչ վիճակի մէջ ըլլալը առանց յապաղելու պիտի ծանուցանէ պապին սրբութեանը։ Սըրբազան պապը լուսաւորեալ եպիսկոպոս մը պիտի կարգէ բանը քննելու, ու ցուցընելու ան մոլորական յօդուածները որ պիտի հերքեմ։ Թէ որ իմ սխալած ըլլալս փաստով ցուցուի ինծի, յօժարութեամբ պիտի հերքեմ, ու ոչ եւս մէկ բան մը պիտի ընեմ որ Հռովմէական սուրբ Եկեղեցւոյ հեղինակութիւնը կամ պատիւը նուազեցնէ"։

Միաբանութիւնը այսպէս հաստատուած ըլլալով, Միլտիցի ուրախութիւնը լցաւ։ "Դարէ մը 'ի վեր, ըսաւ, ոչինչ վիճաբանութիւն աւելի սրտնեղութիւն պատճառեր էր կարդինալներուն ու Հռովմայ ատեանին, քան թէ ասիկայ։ Առաւել կըյօժարէին տասը հազար տուգաթ տալ, քան թէ ան վէճը երկարած տեսնել"*։

Պապին սենեկապետը չէր գիտեր թէ ինչպէս բռնէր Վիտդեմպէրկի միաբանը. մէկ վայրկեանին իր բերկրութիւնը կըյայտնէր, միւս վայրկեանին արտասուք կըթափէր։ Աս զգացումներուն ցուցմունքները շատ քիչ շարժեցին Բարեկարգողը, բայց զգուշացաւ որ չցուցընէ թէ ինքը ինչ կըխորհէր անոնց վրայ։ "Չհասկընալ կըձեւանայի, կըսէ, աս կոկորդիլոսի արտասուքներուն նշանակութիւնը"։ Կըսեն թէ կոկորդիլոսը երբոր չկրնար իր որսը ձեռք ձգել, կարտասուէ։

Միլտից ընթրիքի հրաւիրեց զԼութեր, ու վարդապետը ընդունեց անոր հրաւէրքը. իր կոչնատէրը մէկ դի դրաւ իր պաշտօնատարութեան պատուաւոր աստիճանը, ու Լութեր տեղի տուաւ իր բնական զուարթամտութեանը։ Խնդալից խնջոյք մը կատարեցին. ու հրաժարելու վայրկեանը հասնելուն՝ նուիրակը իր բազուկները բացաւ հերետիկոս վարդապետին, ու համբուրեց զանիկայ: “Յուդայի համբոյր”. ըսաւ Լուտեր իր մտքէն: “Կըձևանայի չհասկնալ աս Իտալական քաղաքավարութիւնները”, գրեց Ստաուպիցին:

---

* Pallavicini, Tom. I. p. 52.

Արդեօք աս համբոյրը իրաւ հաշտութիւն պիտի գործէ՞ր Հռովմայ ու լուսանալու սկսած Բարեկարգութեան մէջ: Միլտից կըյուսար թէ կրնար գործել, ու կուրախանար ան յուսովը. վասն զի ինքը Հռովմայ ատեանէն աւելի մօտէն կըտեսնէր ան զարհուրելի կատարածը որ Բարեկարգութիւնը պիտի բերէր պապականութեան վրայ: Թէ որ Լուտեր և իր հակառակորդները լռութեան մէջ պահուին, կըսէր ինքնիրեն, վիճաբանութիւնը պիտի վերջանայ, ու Հռովմ ճարտարութեամբ նոր պարագաներ հանելով, իր առաջին զօրութիւնը վերստին պիտի ստանայ: Ուստի ամէն կերպով կերևար թէ կռիւը գրեթէ անցած էր. Հռովմ իր բազուկները բացեր էր, ու Բարեկարգողը զինքը անոնց մէջ ձգեր էր: Մնաց որ Բարեկարգութիւնը ոչ մարդկային գործ էր, հապա Աստուածային: Ինչ որ իրօք Եկեղեցիին կենդանութիւնն էր, Հռովմ սխալմամբ կը կարծէր թէ միաբանի մը հետ միայն մէկ վէճ մըն էր: Հռովմէական սենեկապետին համբոյրները չէին կրնար խափանել Քրիստոնէութեան նորոգութիւնը:

Միլտից իր նոր հաստատած դաշնադրութեանը վրայ* Ալթէնպուրկէն ելաւ գնաց Լիփսիա, ուր որ Տէցէլ ան ատենը կըբնակէր: Հարկաւոր չէր պատուիրել Դոմինիկեանին որ լռէ կենայ, վասն զի ինքը ուրախութեամբ պիտի խնդրէր որ եթէ կարելի է երկրիս տակը ինքզինքը ծածկէ. բայց Նուիրակը առաջադրեր էր իր սրտմտութիւնը անոր վրայ թափել. ուստի Լիփսիա հասնելուն պէս իր առջևը կոչեց զանիկայ: Նախատինքով ծանրաբեռնեց զանիկայ, մեղադրեց զինքը թէ բոլոր չարիքներուն պատճառը ինքն էր , ու սպառնացաւ թէ պապին բարկութիւնը իր վրայ թափել պիտի տայ : Ասկէց ալ անդին անցաւ . Ֆուգէրներուն վաճառատան գործակալը՝ որ անատենը Լիփսիա էր , ասոր հետը դատ կըվարէր : Միլտից ցուցուց Դոմինիկեանին աս վաճառատան հաշիւները , իր ստորագրութեամբը գրուած մուրհակները , ու ստուգեց թէ շատ ստակ վատներ կամ իր վրայ անցուցեր էր : Ապերջանիկ մարդը՝ որ իր յաղթութեան օրերը ոչինչ կրնար ամչցունել զինքը , աս ճշմարիտ յանցանքներովս պաղեցաւ մնաց : Չէր գիտէր թէ ինչ կերպով ծածկէր իր ամօթը . անանկ յուսահատութեան մէջ ինկաւ որ իր առողջութիւնը վնասեցաւ : Լուտեր իր նախկին թշնամւոյն ողորմելի վիճակին լուրը առաւ , ու կըթուի թէ միայն ինքը գտնուեցաւ զանիկայ խղճացող : “Կըխղճամ Տէցէլը”* գրեց Սպալատինին : Եւ ոչ թէ ինքը աս տեղը կանկ առաւ . վասն զի չէ թէ մարդն էր որ ինքը կատէր այլ անոր գործերը : Ան նոյն վայրկեանին երբոր Հռոմ իր սրտմտութիւնը անոր վրայ պիտի թափէր , Լուտեր մխիթարութեան նամակ մը գրեց անոր . բայց բոլորը անօգուտ էր : Տէցէլ իր խղճին խայթոցովը տանջուելով , իր ամենասիրելի բարեկամներուն նախատինքներովը շփոթելով , ու պապին բարկութենէն զարհուրելով շատ չանցած թշուառաբար մեռաւ : Ընդհանրապէս կըկարծուէր թէ տրտմութիւնն էր որ փութացուց իր վախճանը :

---

* Տես Երես 300. տող 16:

Լուտեր Միլտիցի ըրած իր խոստմունքը † կատարելով Մարտի 3ին աս հետեւեալ նամակը գրեց պապին .

“Սրբազնասուրբ Հայր .

Իցէ թէ ձեր Սրբութիւնը բարեհաճի խոնարհեցընել իր հայրական ականջը՝ որ նոյն ինքն Քրիստոսինն է , իր

---

* Doleo Tetzelium. L. Epp. 1. p. 223.

† Տե՟ Երե՟ 300 , տող 1 :

ողորմելի ոչխարին, ու մարդասիրութեամբ լսէ անոր մայելու ձայնին: Ի՜նչ ունիմ ընել, ով Հայր սրբազնասուրբ. ձեր սրտմտութեանը հոսանքին դէմ չեմ կրնար կանգնիլ, ու փախչելու ճամբայ մը չեմ գիտեր: Կըխնդրեն ինծմէ որ հերքեմ. յօժարութեամբ կընէի աս բանը, թէ որ անիկայ անոնց բաղձացած վախճանին տանէր հասցունէր: Բայց իմ թշնամիներուս յարուցած հալածումները հեռի և ընդարձակ տարածեցին իմ գրութիւններս, ու այնպէս խորին տպաւորեցան անոնք մարդոց սրտերուն մէջ որ կար չէ քերել եղծանել զանոնք: Հերքելը միայն աւելի անպատիւ պիտի ընէ Հռովմայ Եկեղեցին, ու ամէն կողմերէ աղաղակ մը պիտի յարուցանէ անոր դէմ ամբաստանելու: Սրբազնասուրբ Հայր, առաջի Աստուծոյ և բոլոր աշխարհի յայտնի կըխոստովանիմ, որ ես բնաւ չխնդրեցի և ոչ երբէք կըխնդրեմ բռնութեամբ կամ ճարտարութեամբ տկարացընել Հռովմէական Եկեղեցիին կամ ձեր Սրբութեան իշխանութիւնը: Կըխոստովանիմ թէ ոչ երկինքը ու ոչ երկրի վրայ բան մը կայ որ աս Եկեղեցիէն նախապատիւ պիտի ընտրուի, բայց միայն Յիսուս Քրիստոս ամենեցուն Տէրը” :*

Աս խօսքերը կերևան օտար՝ և մինչև անգամ պարսաւելի Լութերի բերանը, թէ որ չյիշեմք թէ լոյսը յանկարծ չծագեց իր վրայ՝ այլ առ սակաւ սակաւ, և աստիճան քան զաստիճան: Աս խօսքերը վկայ են ան երևելի ճշմարտութեան, թէ Բարեկարգութիւնը սոսկապէս պապականութեան ընդդիմութիւն մը չէր: Պապին դէմ հակառակիլը Բարեկարգութեան միայն մէկ երկրորդական նպատակ մըն էր: Իր առաջին սկզբունքը կենդանի վարդապետութիւն մըն էր, “Յիսուս Քրիստոս ամենեցուն Տէրը, ամենուն նախապատիւը”, ու նոյն ինքն Հռովմէն գերազանցը, ինչպէս որ իր նամակին վերջին խօսքերովը նշանակեց: Ահա այսպէս էր իրապէս վեշտասաներորդ դարուն ծագած խռովութեան պատճառը :

---

* L. Epp. I. p. 234.

Հաւանական է որ աս մեր պատմած ժամանակէն քիչ մը առաջ պապը առանց նկատելու պիտի չանցնէր ան նամակը՝ որուն մէջ Վիդդէմպէրկի միաբանը յայտնապէս ժխտեց հերքելը : Բայց Մաքսիմիլիանոս ոչ ևս ողջ էր․ կըխնդրուէր թէ ո՛վ պիտի յաջորդէր անոր , ու Լուտերի նամակը զանց եղաւ մնաց քաղաքական խառնակութեանց մէջ որ անատենը կըվրդովէր քահանայապետաց քաղաքը :

Բարեկարգողը իր ժամանակը գործի դրաւ իր կարող թշնամիէն աւելի օգտակար կերպով մը : Մինչդեռ Լեոն Տասներորդ իր աշխարհային շահախնդրութեանցը մէջ ընկղմած ամենայն զօրութեամբ կըջանար կայսերական գահէն զրկել իր ահաւոր սահմանակիցը Կարոլոս Նափոլիի թագաւորը , Լուտեր օրըստօրէ գիտութեամբ և հաւատքով կաճէր : Պապական վճիռներուն ուսմանը պարապեցաւ , ու իր գտած ծանօթութիւնները մեծապէս կերպաւորեցին իր գաղափարները : Սպալատինին գրեց ու ըսաւ ․ "Քահանայապետաց վճիռները կըկարդամ , ու՝ քու ականջիդ կըխօսիմ , չեմ գիտեր թէ պապը նոյն ինքն Նե՞ռն է , եթէ անոր առաքեալը ․ այսպէս ստութեամբ ցուցուած կամ յաւէտ 'ի խաչ հանուած է Քրիստոս անոնց մէջ" * :

Բայց տակաւին կըյարգէր ինքը Հռովմայ Եկեղեցին , ու ամենեւին խորհուրդ մը չունէր անկէ զատուելու : "Տարակոյս չկայ , կըսէր ան յայտարարութեան մէջ որ խոստացած էր Միլտիցին հրատարակելու , թէ Հռովմէական Եկեղեցին Աստուծոյ առջեւ բոլոր ուրիշ եկեղեցիներէն աւելի պատուեալ է ․ քանզի հոն Սուրբն Պետրոս , Սուրբն Պօղոս , քառասունըվեց պապեր , հազարաւոր մարտիրոսներ իրենց կեանքը դրին յաղթելով դժոխքի և աշխարհի , անանկ որ կրնայ ըսուիլ թէ՝ Աստուծոյ աչքը յատկական

---

* L. Epp. I, 239.

խնամով մը կըհանգչի Հռովմէական Եկեղեցւոյն վրայ , Եւ թէպէտ աս օրուան օրս անոր մէջ ամէն բան թշուառ կացութեան մը մէջ է , բայց ասիկայ պատճառ չէ անկէց բաժնուելու : Ընդհակառակն իրերը որչափ գէշ երթան , մենք այնչափ պինդ պիտի կենանք հոն . վասն զի չէ թէ մեր անկէց բաժնուելովը է որ կրնանք աղէկցընել զանիկայ : Պէտք չէ որ բաժնուինք Աստուծմէ՝ սատանային մէկ գործին համար . ոչ ալ հոն տեղի ամբարիշտներուն բազմութեանը համար դադարինք՝ Հռովմայ փարախին մէջը գտնուած Աստուծոյ որդւոցը հետ ընկերութիւն ընելէն : Ոչինչ մեղք՝ ոչինչ չարիք կրնան քակել սիրոյ կապը , կամ անջատել մարմնին միութիւնը : Վասն զի սէրը ամէն բան կրնայ ընել . ու բան մը դժուարին չէ անոնց որ միացեալ են'' :

Ուրեմն չէ թէ Լուտեր էր որ ինքզինքը բաժնեց Հռովմէն , այլ Հռովմ զինքը բաժնեց Լուտերէն . ու սանկ ընելով մերկացաւ իրմէ Ուղղափառ Եկեղեցւոյ վաղեմի հաւատքը , որուն ախոյեանն էր անատենը Լուտեր : Չէ թէ Լուտեր էր որ Հռովմայ իշխանութիւնը անոր ձեռքէն առաւ՝ ու անոր եպիսկոպոսը պարտաւորեց իջնալ ան աթոռէն որ բռնութեամբ յափշտակուած էր , այլ միայն իր քարոզած վարդապետութիւնները՝ Աստուծոյ ազդու և յայտնի կերպով Եկեղեցւոյ մէջ վերստին յայտնած առաքելոց պատգամները զօրութիւն ստացան կործանել աթոռէն ան բռնակալը՝ որ դարերէն 'ի վեր գերի վարեր էր Եկեղեցին :

Լուտերի աս յայտարարութիւնները որ փետրուար ամսուն վերջերը հրատարակուեցան , կատարելապէս չհաճեցուցին Միլտիցը ու Տը Վիօն : Աս անգղերուն երկուքն ալ տեսնալով իրենց որսին իրենցմէ փախչիլը , հին Թրէվէսի պարսպին մէջ առանձնացեր էին : Հոն՝ կայսրընտիր արքեպիսկոպոսին օգնութեամբը կյուսային թէ իրենց միաբանութեամբը պիտի կատարէին ան խորհուրդը , որն որ *իւրաքանչիւրը առանձին չէին կրցեր կատարելու ։ Նուիրակներուն երկուքն ալ յայտնապէս կըտեսնէին թէ բան մը չէր յուսացուէր Փրիդերիկոսէ, որ գերագոյն զօրութեամբ զարդարուած էր հիմա ։ Կըտեսնէին թէ Լուտեր հաստատութեամբ կըմերժէր հերքելը ․ յաջողութեան մի միայն ճարն էր միաբանը կայսրընտրին պաշտպանութեան տակէն հանել, և անատենը իրենց ձեռքը անցընել զանիկայ ։ Անգամ մը թող մտնէր Թրէվէս Լուտեր՝ Եկեղեցւոյ մէկ իշխանին հնազանդեալ սահմանին մէջ, ու ալ մէկ ճարտարութիւն մը չէր զատէր զինքը անկէց մինչև որ կատարելապէս լցունէր քահանայապետին պահանջմունքները ։ Վասն որոյ իրենց աս խորհուրդը 'ի գործ դրին առանց յապաղելու, ու Միլտից Թրէվէսի կայսրընտիր արքեպիսկոպոսին ըսաւ ․ "Լուտեր ձեր Շնորհափայլութեան դատաւորութիւնը ընդունեց, վասն որոյ կըխնդրեմք որ զանիկայ ձեր առջևը կանչէք"։ Այսպէս Թրէվէսի կայսրընտիր արքեպիսկոպոսը Մայիսի 3ին Սաքսոնիայի կայսրընտրին գրեց, խնդրելով անկէց որ Լուտերը իրեն խրկէ ։ Նոյն ատենը Տը Վիօ՝ և անմիջապէս անոր ետևէն ինքը Միլտից՝ գրեցին Փրիդերիկոսի, աւետիս տալ անոր թէ Ոսկի Վարդը Աւգսպուրկ հասած Ֆուգէրներուն յանձնուէր է ։ Մտածեցին թէ զօրաւոր հարուած մը տալու վայրկեանը եկած հասած է ։*

Բայց իրերը փոխուած էին ․ ոչ Փրիդերիկոս և ոչ Լուտեր շարժեցաւ իր վստահութենէն ։ Կայսրընտիրը իր նոր վիճակը կըճանչնար, ու ոչ ևս կըվախնար պապէն՝ թող թէ անոր գործակալներէն ։ Իսկ Բարեկարգողը տեսնելով Միլտիցի ու Տը Վիօի միաբանիլը, զգաց թէ ինչ պիտի պատահի իրեն թէ որ անոնց հրաւէրքը ընդունի ։ "Ամէն կողմանէ, ըսաւ, որոգայթ լարուած է իմ անձիս" ։ Մանաւանդ որ ինքը պապին բողոքեր էր, ու պապը՝ թագապսակ գլուխներուն հետ բազմակնճիռ գործերով զբաղած, անոր բողոքին պատասխան չէր տուեր ։ Լուտեր գրեց Միլտիցի ու ըսաւ ․ "Ինչպէս կրնամ Հռովմէն հրաման չառած ճամբայ ելլել աս խռովայոյզ ժամանակներուս : Ի՞նչպէս կրնամ ինքզինքս այնչափ վտանգներու ու այնպիսի ծանր ծախքերու տակ ձգել իմ աղքատութիւնովս" :

Գամք որ Թրէվէսի կայսրընտիր եպիսկոպոսը խոհեմ և զգաստ մարդ մը՝ ու Փրիդերիկոսի հետ սերտ բարեկամութեամբ կապուած ըլլալով, միտքը դրաւ որ իր բարեկամին օգուտը հոգայ : Ասկէց զատ կամք չունէր աս բանին միջամուխ ըլլալու թէ որ հաստատութեամբ չպահանջուէր իրմէն : Վասն որոյ Սաքսոնիայի կայսրընտրին հետ միաբանեցաւ որ տէրութեան իշխանաց ժողովին ձգուի քննութիւնը, ու մինչև երկու տարի անցնիլը աս ժողովը չգումարեցաւ :

Մինչդեռ Լուտերը զարհուրեցընող վտանգները նախախնամական ձեռքով մը այսպէս տեղի տուին, ինքը արիութեամբ կըյառաջանար մէկ վախճանի մը որ չէր իմանար : Իր համբաւը կըշատնար, ճշմարտութեան փաստը զօրութիւն կըստանար, Վիդէմպէրկի մէջ աշակերտաց թիւը կըբազմանար, ու անոնց մէջ Գերմանիայի խիստ երևելի պատանիները կըգտնուէին : "Մեր քաղաքը, գրեց Լուտեր, հազիւ կրնայ պարունակել եկողներուն բազմութիւնը" : Ու ուրիշ անգամ մը ըսաւ . "Աշակերտները յորդահոս գետի նման կըյորդեն մեր վրայ" * :

Բայց արդէն Բարեկարգողին ձայնը Գերմանիայի սահմաններէն դուրս լսուած էր . տէրութեան սահմանագլուխներէն անցնելով՝ սկսեր էր Քրիստոնէից զանազան ազգերուն մէջ զօրացած Հռովմէական զօրութեան հիմունքները շարժել : Ֆռոպէնիոս Պազէլի հռչակաւոր տպագրիչը Լուտերի գրութիւններուն հաւաքումը հրատարակեր էր, որոնք արագօրէն տարածեցան . առոնցմէ 600 օրինակ խըրկեր էր Գաղղիա ու Սպանիա : Փարիզու մէջ յայտնի կը ծախուէին անոնք, ու Անգղիայի մէջ ալ մեծագոյն փա-

---

* L. Epp. I. p. 278, 279.

փաքով կընդունուէին աս գիրքերը։ Սպանիացի վաճառականներ իրենց լեզուին թարգմանել տուին զանոնք, ու իրենց երկիրը խրկեցին։

Կալվի՝ Փավիացի ուսումնական գրավաճառ մը բազմաթիւ օրինակներ տարաւ Իտալիա, ու բոլոր քաղաքներուն մէջ տարածեց զանոնք։ Չէ թէ շահասիրութեան փափաքը աս գիտնական անձը դրդեց անոնք տարածելու, այլ Աստուծոյ սիրոյն կենդանութեանը նպաստամատոյց ըլլալու բաղձանքը։ Այն զօրութիւնը՝ որով Լուտեր Քրիստոսի փաստը կըպաշտպանէր, ուրախութեամբ լցուց զանիկայ։ “Իտալիայի բոլոր գիտնականները, գրեց ինքը, ինծի հետ պիտի միաբանին, ու պիտի խրկեմք ձեզի հարկատու քերթուածներ մեր ամենընտիր քերթողներէն”։

Փռոպէնիոս իր տպագրութեան մէկ օրինակը Լուտերի խրկելուն աս ուրախարար լուրերը պատմեց անոր, ու այսպէս յառաջ տարաւ իր խօսքը. “Բոլոր տպագրութիւնը ծախեցի, միայն տասը օրինակ մնաց. և ոչ երբէք մէկ առուտուր մը այնչափ շահաւոր եղաւ ինծի որչափ որ աս”։ Ուրիշ նամակներ ալ կիմացընէին Լուտերին իր գրութիւններուն տարածած ուրախութիւնը։ “Ուրախ եմ, գրեց ինքը, որ ճշմարտութիւնը այսչափ ընդունելի կըլլայ, թէպէտ և սակաւ իմաստութեամբ ու թոթովախօս լեզուով քարոզուեցաւ”։

Այսպիսի էր լուսաւորութեան սկզբնաւորութիւնը Եւրոպայի զանազան երկիրներուն մէջ։ Այն նոյն վայրկեանին երբոր Հռովմայ քահանայապետը կըմտածէր Գերմանիայի մէջ խափանել գործը, անիկայ սկսեց ինքզինքը յայտնել Գաղղիայի՝ Ստորին Գաւառներուն՝ Իտալիայի՝ Սպանիայի՝ Անգղիայի և Զուիցերիի մէջ։ Հռովմայ կարողութիւնը թէև կտրէ նախնական ցօղունը, . . . սերմերը բոլոր երկիրներու մէջ սփռած են այսուհետև։

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

ՄԻՆՉԴԵՌ պատերազմը Տէրութեան սահմաններուն դուրսը սկսելու վրայ էր, ներսը 'ի կախ մնացած կերևար: Հռովմայ խռովայոյզ դաշնակիցները՝ Յուտերբոգքի Փրանչիսկեան միաբանները որ անխոհեմութեամբ յարձակեր էին Լուտերի վրայ, Բարեկարգողին սաստիկ պատասխանը ընդունելնէն ետև լռութեամբ ետ քաշուեր էին: Պապին մէկալ կուսակիցները ձայն չէին հաներ, ու Տէցէլ ևս ասպարէզին մէջ չէր գտնուեր: Լուտերի բարեկամները աղաչեր էին իրեն դադարիլ այլ և վիճելէն, ու ինքը խոստացեր էր այնպէս ընել: Նախադասութիւնները մոռացութեան երթալ սկսեր էին. աս կեղծ խաղաղութիւնը Բարեկարգողին պերճաբանութիւնը տկարացուց ձգեց. ու Բարեկարգութիւնը իր ընթացքին մէջ արգելուած թուեցաւ: "Բայց մարդիկ անօգուտ գաղափարներ կըկազմէին՝ կըսէ Լուտեր աս միջոցիս վրայ ետքը խօսելուն, վասն զի Տէրը արթնցեր էր ազգերուն մէջ դատաստան ընելու": Ուրիշ տեղ կըսէ, "Աստուած չէր առաջնորդեր՝ այլ կըմղէր ու յառաջ կըվարէր զիս: Իմ գործերուս տէրը ես չէի. ուրախութեամբ կուզէի խաղաղ ապրելու, բայց աղմուկի ու փոփոխութեան մէջ ձգուեցայ" *:

Էք՝ դպրոցական վարդապետը՝ Կոթողներուն հեղինակը ու Լուտերի նախկին բարեկամը, առաջ ինքը ելաւ վերստին սկսիլ պատերազմը: Ասիկայ 'ի բոլոր սրտէ յարեալ էր պապականութեան. բայց կըթուի թէ սրտանց օտար էր կրօնքին, ու ամէն դարի մէջ միշտ բազմաթիւ եղող ան կարգի մարդոցմէն էր, որ գիտութիւնը՝ և մինչև անգամ աստուածաբանութիւնը ու կրօնքը աշխարհի մէջ իրենց յառաջադէմ ըլլալու միջոցներ կըհամարին: Սնափառութիւնը հաւասարապէս կըբնակի և՛ եկեղեցականին վերարկուին տակը, և՛ պատերազմականին զրահին տակը: Էք՝

---

* L. Epp. I. 231.

յանձնապաստանութեամբ լցուած , ու իր կուսակիցներուն բազմութեամբը՝ և Հունկարիայի Լոմպարտիայի ու Գերմանիայի ութը համալսարաններէն ստացած յաղթանակներովը հպարտացած՝ մեծափափաք իղձով մէկ առթի մը կըբաղձար Լուտերի դէմ իր կարողութիւնը և իր ճարտարութիւնը ցուցընելու ։ Նուաստ միաբանը՝ որ յանկարծ իմն հսկայ դարձաւ , աս Լուտերը՝ որ մինչև հիմա չկրցաւ մէկը խոնարհեցընել , իր հպարտութեանը դպաւ , և իր նախանձութիւնը շարժեց * ։ Տեսնենք թէ ինչ մասնաւոր դիպուած էր ան որ Ինկոլստադի վարժապետին բաղձացած պատեհութիւնը իրեն շնորհեց իր հակառակորդին հետ ասպարէզը ելլելու ։ .

Նախանձաւոր բայց տարապայման եռանդուն Կարլստադ տակաւին Լուտերի հետ հաղորդակցութիւն ունէր · անոնք յատկապէս կապակցեալ էին ևս շնորհաց վարդապետութեան վրայ իրենց սիրովը , ու սրբոյն Օգոստինոսի գրութեանց վրայ իրենց զմայլմամբը ։ Սառվռուն բնաւորութեան ու նուազ ընտրողութեան տէր ըլլալով , Կարլստադ ան մարդը չէր որ Միլտիցի ճարտարութեամբը ու խորագիտութեամբը սանձահարուէր ։ Էքին Կոթողներուն դէմ քանի մը նախադասութիւններ հրատարակեր էր , որոնց մէջ յայտնի ցուցըցեր էր Լուտերի գաղափարները ու իրենց միօրինակ ընդունած հաւատքը ։ Էք պատասխան տուեր էր անոր , ու Կարլստադ ալ անոր խօսքին տակը չէր մնացեր ։ Ասանկով ասոնց վիճաբանութիւնը բորբոքեր էր · Էք՝ միշտ անանկ պատեհութիւն փընտըռելով հակաճառութեան կոչեց զԿարլստադ , ու բարկասիրտն Կարլստադ անոր կոչումը ընդունեց ։ Այսպէս Աստուած աս երկու մարդոց բորբոքեալ կիրքերը գործի դրաւ իր խորհուրդները կատարելու ։ Լուտեր աս վիճաբանութիւններուն մէջ մասն չունէր , և սակայն սահ-

---

* Pallavicini, Tom. 1, p. 55.

մանուած էր որ ինքը կուլին ախոյեանը ըլլայ : Կան մարդիկ՝ որոնք դիպուածին հարկաւորութեամբը տեսարանին մէջ միշտ անոնք յառաջ կըբերուին : Որոշուեր էր որ Լիփսիա ըլլար վիճաբանութեան տեսարանը : Ահա ասիկայ է Լիփսիայի վիճաբանութեան սկզբնաւորութիւնը, որ այնչափ համբաւաւոր եղաւ ետքը :

Արդարև Էք պզտի բան համարեցաւ վիճաբանութիւնը Կարլստադի հետ վարելը . ինչու որ իր դիտաւորութիւնը Լուտերը նուաճելն էր : Վասն որոյ ամէն միջոցները գործի դնելով նայեցաւ որ դրդէ զանիկայ ասպարէզը ելլելու, ու աս դիտաւորութեամբս տասներեք նախադասութիւններ հրատարակեց, որոնք այնպէս գրած էր որ ուղղակի Բարեկարգողին գլխաւոր վարդապետութեանցը կընայէին :

Երեքտասաներորդը այսպէս գրուած էր . "Մենք կուրանամք հռովմէական եկեղեցւոյն ամէն եկեղեցիներուն գլուխ ըլլալը Սեղբեստրոս պապին ժամանակէն առաջ . և իբրև յաջորդ Պետրոսի և փոխանորդ Յիսուս Քրիստոսի կըճանչնամք ամէն ատեն զանիկայ որ սրբոյն Պետրոսի աթոռը կընստի անոր հաւատքը ունենալով" : Սեղբեստրոս մեծին Կոստանդիանոսի ժամանակակից էր . ուրեմն աս նախադասութեամբը Էք չէր ընդունէր որ Հռովմայի նախագահութիւնը աս կայսրէն տրուած ըլլայ :

Լուտեր՝ որ դժկամակութեամբ յանձնառու եղեր էր լուռ կենալ, աս նախադասութիւնները կարդալուն մեծապէս շարժեցաւ : Տեսաւ որ անոնք իրեն ուղղեալ էին, ու զգաց թէ չէր կրնար հրաժարիլ պատերազմի հրաւէրքէն առանց իր վրայ անարգութիւն բերելու : "Աս մարդը, ըսաւ, կըսէ թէ իր հակառակորդը Կարլստադն է, ու նոյն ատենը իմ վրաս կըյարձակի : Բայց Աստուած կըթագաւորէ . ինքը գիտէ թէ ինչ պիտի յառաջ բերէ աս դիպուածէն : Ոչինչ փոյթ է թէ աս գործը ինչպէս պիտի վերջանայ թէ Էք վարժապետին համար թէ ինծի համար . քանզի Աստուծոյ խորհուրդը պէտք է որ կատարուի : Շնորհակալու-

թիւն Էքին, ասիկայ՝ որ մինչև հիմայ ոչինչ համարուած բան մըն էր, ՚ի վերջոյ երևելի բան մը պիտի ըլլայ, ու Հռովմայ և անոր քահանայապետին բռնակալութեանը մահաբեր հարուած մը պիտի տայ”։

Պատերազմին առ ժամանակ մը դադարելու պայմանը Հռովմ ինքը խափաներ էր· մանաւանդ թէ վերստին պատերազմի նշան տալով կռիւը ուրիշ կողմ մը փոխադրուեր էր, ուր որ Լուտեր տակաւին ուղղակի դիմած չէր։ Էք իր հակառակորդներուն ուշադրութիւնը Հռովմայ գլխաւորութեանը վրայ դարձուցեր էր· ասով Տէցէլի վնասակար օրինակին հետևեցաւ*։ Հռովմ ինքը հրաւիրեց հարուածը· և թէ որ վերջը իր կրած կոտորածին նշանները ձգեց դաշտին վրայ, ստոյգ է որ ինքը գրգռեր էր ան ահաւոր մարտը։

Պապին գլխաւորութիւնը անգամ մը տակնուվրայ որ ըլլար, ինչ որ Հռովմ անոր վրայ շիներ էր հարկաւ յերկիր պիտի կործանէր։ Աս պատճառաւս պապականութիւնը վտանգի մէջ էր, և սակայն ոչ Միլտից և ոչ Կայետանոս ջանացին խափանել աս նոր վէճը։ Արդեօք Բարեկարգութիւնը յաղթուած կըկարծէին· կամ թէ արդեօք կուրութեամբ զարնուած էին որ շատ անգամ զօրաւորները կը պատրէ իրենց կործանմանը համար։

Լուտեր որ այնչափ ատեն լռելովը՝ չափաւորութեան սքանչելի օրինակ մը ցուցուցեր էր, համարձակութեամբ ընդունեց իր նոր հակառակորդին պատերազմի հրաւէրքը։ Էքին նախադասութիւններուն պատասխան՝ նոր նախադասութիւններ հրատարակեց։ Վերջինը աս արժանաւոր խօսքերովը գրուած էր· “Հռովմէական քահանայապետներուն ողորմելի կոնդակներովը՝ որոնք չորս հարիւր տարի չկայ գրուած են, Հռովմայ եկեղեցւոյն գլխաւորութիւնը կապացուցանեն· բայց աս գլխաւորութիւնը

---

* Տէ. Էրէ. 158 ։

*ունի իրեն դէմ հազար հարիւր տարուան արժանահաւատ պատմութիւնը, սուրբ Գրոց վճիռները, և եզրակացութիւնը Նիկիոյ ժողովոյն որ բոլոր ժողովներէն աւելի սուրբն է**:*

Ան նոյն ատենը Լուտեր այսպէս գրեց Կայսրընտրին. “Գիտէ Աստուած որ իմ հաստատ դիտաւորութիւնս էր լռութիւն պահել, և որ կուրախանայի տեսնել թէ վիճաբանութիւնը վերջացաւ: Այնպէս զգոյշ էի պապին գործակալին հետ վճռուած պայմանին վրայ հաստատ մնալու, որ պատասխան չտուի Սեղբեստրոս Պրիերիասի, թէ և իմ թշնամիներս զիս կընախատէին ու իմ բարեկամներս զիս կըյորդորէին: Բայց հիմա Էքը կըյարձակի իմ վրաս, և ոչ միայն իմ վրաս, այլ Վիդդէմպէրկի բովանդակ համալսարանին վրայ: Չեմ կրնար ձգել որ ճշմարտութիւնը այսպէս խայտառակութեան ենթակայ ըլլայ”:

Լուտեր նոյն ատենը գրեց և Կարլստադի. “Արժանապատիւ Անդրէաս, չեմ ուզեր որ դուն աս վիճաբանութեանս մէջ մտնես, որովհետև յարձակումը իրօք ինծի ուղղուած է: Ուրախութեամբ սրտի մէկ դի կըդնեմ իմ կարևոր ուսմունքներս, որ Հռովմայ քահանայապետը շողոքորդողներուն հետ իմ անձս զուարճացընեմ”:

Լուտերի բարեկամներուն ամէնը իր արիութեանը մասնակցութիւն չունէին, վասն զի մինչև հիմայ մէկը չէր կըրցեր Էքին իմաստակութեանցը դէմ դնել: Բայց իրենց շփոթութեան գլխաւոր պատճառն էր՝ վիճաբանելու առաջարկուած նիւթին վրայ, այ̃՝ պապին գլխաւորութեանը: Վիդդէմպէրկի նուաստ միաբանը՝ ինչպէս կրնայ դէմ ելլել ան հսկային՝ որ բազմաթիւ դարերէն հետէ իր բոլոր թշնամիները ընկճեր ու նուաճեր է: Միայն Լուտեր չէր վախնար, ու իր սրտին մէջ կըսէր, “Տէրը իմ ձեռքս պիտի մատնէ զանիկայ”: Իր ունեցած հաւատքը իր բարե-

---

* L. Opp. (L.) XVII. p. 245.

կամներուն քաջալերութիւն կըմատուցանէր ։ "Սիրելի Սպալատին, կաղաչեմ քեզի, ըսաւ, տեղի մի տար երկիւղի ։ Աղէկ գիտես որ եթէ Քրիստոս մեր կողմը չըլլար, մինչև հիմա իմ ըրածներս իմ կործանումս վաղվաղած պիտի ըլլային ։ Ո՛վ սիրելի Սպալատին, Հնար չէ ճշմարտութիւնը խօսիլ Սուրբ Գրոց ու Եկեղեցւոյ վրայ՝ առանց գրգռելու գազանը ։ Մի յուսար զիս հանգիստ տեսնելու մինչև որ մէկ դի չդնեմ Աստուածային բաներուն ուսմանը պարապիլը ։ Թէ որ աս բանը Աստուծմէ է, պիտի չկատարի ան մինչև իմ բոլոր բարեկամներուս զիս ձգելը, ինչպէս որ Քրիստոսի բոլոր աշակերտները ձգեցին զինքը ։ Ճշմարտութիւնը առանց օգնութեան պիտի կանգնի՝ ու պիտի յաղթէ իր ձեռքովը, և ոչ թէ իմ կամ քու կամ ուրիշ մարդու մը ձեռքովը * ։ Թէ որ ես կորնչիմ, աշխարհ իմ հետս չկորնչիր ․ բայց՝ վա՜յ թշուառականիս, կըվախնամ որ արժանի չեմ այսպիսի փաստի մը համար մեռնելու"։

Լուտեր նամակ նամակի վրայ գրեց Գէորգ դուքսին՝ † որուն սահմաններուն մէջ կիյնար Լիփսիա, որ հրաման տայ իրեն հոն երթալու ու վիճաբանութեան մէջ խառնուելու ․ բայց ոչինչ պատասխան ընդունեց անկէց ։ Ասիկայ՝ Բոտիպրատոս՝ ‡ Բոյեմիացի թագաւորին թոռը պապին իշխանութեանը վրայով Լուտերի նախադասութենէն շփոթելով, ու վախնալով որ չըլլայ թէ Սաքսոնիա տե-

---

* L. Epp. I. 261. † L. Epp. I. 282.

‡ Գէորգ Բոտիպրատոս՝ որ 1458ին Լատիսլասի մահուանը վրայ հրաւիրեցաւ Բոյեմիացիներէն թագաւորական թագին, Սաքսոնիայի Գէորգ դուքսին մեծ հայրն էր մօրը կողմանէ ։ Ասիկայ Յովհաննէս Հուսի հետևողները պաշտպանելուն համար, Բ Պօղոս պապը 1466ին բանադրեց զինքը․ և մինչև անգամ հրատարակեց որ անոր հպատակները պատերազմի ելլեն անոր դէմ կրօնքը պաշտպանելու համար․ ասկէց շատերը գրգռուեցան զէնք վերցունել անոր դէմ, բայց յատուկ գլուխ մը չունենալովնին, վերջապէս յաղթուեցան ։ Անոր թոռը Գէորգ դուքսը Սաքսոնիայի, Լուտերի ժամանակը, յառաջագոյն զգալով թէ դուցէ իրեն ալ ասանկ չարիքներ պատահին, չէր ուզեր որ իր վրայ կասկած ըլլայ թէ Լուտերի փաստը կըպաշտպանէ, մանաւանդ որ չէր հաւնէր անոր վարդապետութեանը ։

սարան ըլլայ նոյնօրինակ պատերազմներու որոնք հարուստ ժամանակաց հետէ քանդեր կործաներ էին զԲոյեմիա , առաջարկեց հաճութիւն չտալ Լուտերի խնդրոյն ։ Ասոր վրայ Լուտեր որոշեց որ իր երեքտասաներորդ նախադասութեանը վրայ մեկնութիւն մը հրատարակէ ․ բայց աս գրուածքը Գէորք դուքսը չհամոզելէն զատ իր առաջադրութեանը վրայ հաստատեց ալ զանիկայ ․ ուստի յայտնապէս արգիլեց Բարեկարգողին վիճաբանութեան մէջ մտնելը, թող տալով միայն ներկայ գտնուիլ հոն իբրև 'ի զննին կեցող մէկը ։ Լուտեր մեծապէս տրտմեցաւ ․ բայց և այնպէս իր փափաքը Աստուծոյ առաջնորդութեանը հետևին էր , ու որոշեց երթալ հոն , տեսնել եղած բաները , ու սպասել Աստուծոյ Նախախնամութեանը ։

Դուքսը միանգամայն և իր բոլոր զօրութիւնովը վիճաբանութիւնը՝ յառաջ կըվարէր Էքին ու Կարլստադին մէջ ։ Գէորք ջերմեռանդութեամբ յարեալ էր պապական վարդապետութեան , բայց արդար և անկեղծ մարդ էր , ազատօրէն հարցուփորձ ընելը կըսիրէր , ու մէկ կարծիք մը միայն Հռովմայ անհաճոյ ըլլալուն համար՝ հերետիկոսական չէր համարէր ։ Ասկէց զատ՝ կայսրընտիրն ալ ստիպէր էր իր եղբօրորդւոյն ատ բանին ըլլալուն համար , ուստի Գէորք Փրիդերիկոսի խօսքովը համարձակութիւն առնելով հրաման ըրաւ որ վիճաբանութիւնը բացուի ։

Մէռզէպուրկի եպիսկոպոսը Ադոլփոս՝ որուն թեմն էր Լիփսիա , Միլտիցէն ու Կայետանոսէն աւելի պայծառ կըտեսնէր թէ այսպիսի կարևոր խնդիրները առանձին վիճաբանութեան մը ենթակայ ընելը վտանգաւոր բան էր ։ Հռովմ իր բազմաթիւ դարերու ստացուածքը դիւրաւ չէր կրնար այսպիսի վտանգի մը տակ ձգել ։ Լիփսիայի բոլոր աստուածաբանները նոյն երկիւղովը բռնուած՝ աղաչեցին իրենց եպիսկոպոսին որ միջամուխ ըլլայ ու արգիլէ ան վիճաբանութիւնը , վասն որոյ Ադոլփոս փութաջան խնամով ջանաց Գէորք դուքսը իր խորհուրդէն դարձընել , *բայց ան քաջադէպ իմաստութեամբ պատասխան տուաւ և ըսաւ. "Կըսքանչանամ որ կըգտնեմ եպիսկոպոս մը՝ որ հաւատոյ նիւթերուն մէջ տարակուսելի խնդիրները քըննելու մեր հայրերուն հին և գովանի սովորութիւնը կարհամարհէ : Լաւէ որ ձեր աստուածաբանները իրենց վարդապետութիւնը պաշտպանելու կըդժկամակին, անոնց տրուած ստակը լաւագոյն է պառաւ կանանց ու տղոց տրուիլ, որոնք գէթ կրնան կար կարել ու երգել" * :*

Աս նամակը քիչ ներգործութիւն ըրաւ եպիսկոպոսին ու իր աստուածաբաններուն վրայ : Վարդապետները ու քահանաները իրենց ամպիոններէն կաղաչէին ժողովրդոց հեռի կենալ նոր հերետիկոսներէն. կըթշնամանէին զԼուտեր՝ ամենամթին գոյներով նկարագրելով զինքը ու իր բարեկամները, Բարեկարգութեան վարդապետներուն դէմ յարուցանելու ռամիկներուն կատաղութիւնը : Նոյն ինքն Տէցէլ որ դեռ կապրէր, իր առանձնութենէն կըգոչէր և կըսէր. "Բուն ինքը Սատանան է որ աս վիճաբանութիւնը յառաջ կըվարէ" † :

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Ան նոյն ատենը որ կայսրընտիրները Ֆրանքֆորթ կըհաւաքուէին Գերմանիայի կայսր մը ընտրելու (Յունիսի մէջ 1519), *աստուածաբաններն ալ եկան Լիփսիա ժողվուեցան այնպիսի գործի մը համար որուն դեռ անծանօթ էր աշխարհ, բայց անոր հարկաւորութիւնն ալ նմանապէս շատ մեծ պիտի ըլլար ապագային :*

Էք ժամադրեալ տեղին հասնողներուն առաջինը եղաւ : Յունիսի 21*ին Լիփսիա մտաւ Գոլիանդէր անուն երիտա-*

---

* Schneider, Lips. Chr. IV. 168.

† Das Walt der Teufel (L. Epp. I. 255.)

սարդի մը ընկերութեամբը, որն որ Ինկոլստադէն իր հետ բերած էր վիճաբանութեան մէջ խօսուածները 'ի գիր անցընելու, և մեծ պատուով ընդունեցաւ : Քահանայական զգեստով զարդարուած մեծաշուք հանդէսով քաղաքին փողոցներէն անցաւ Սուրբ Հաղորդութեան տօնին օրը . ժողովուրդը խուռն բազմութեամբ կըհաւաքէին տեսնելու զինքը : "Բոլոր բազմութիւնը ինծի կողմնակից էր, կըսէ ինքը՝ խօսելով ասոր վրայ, բայց շշունչ մը տարածեցաւ քաղաքին մէջ թէ կռիւին մէջը պիտի յաղթուիմ":

Տօնին հետևեալ օրը որ էր Ուրբաթ՝ Յունիսի 24ին՝ և սրբոյն Յովհաննու տօնախմբութեանը, Վիդդէմպէրկէն եկողները Լիփսիա մտան : Կարլստադ՝ որ Էքին հետ պիտի վիճաբանէր, առանձին իր սայլին մէջ մէկալներուն առջևէն կերթար : Պարնիմոս՝ Բոմերանիայի դուքսը՝ որ այն միջոցին Վիդդէմպէրկի մէջ ուսման կըպարապէր, ու համալսարանին վերակացու ընտրուած էր, Կարլստադին ետևէն կուգար բաց կառքի մը մէջ . իր քովը նստած էին երկու անուանի աստուածաբանները՝ Բարեկարգութեան հայրերը, Մէլանկտոն և Լուտեր : Մէլանկտոն իր բարեկամէն բաժնուիլ չէր կամեցեր . Լուտեր ալ աղաչեր էր իր սիրելոյն որ իր հետը ընկերանայ :

Յովհաննէս Լանժ Օգոստինեանց մեծաւորը, քանի մը իրաւագէտներ, քանի մը արհեստից վարժապետներ, աստուածաբանութեան երկու փոքր դասատուներ և ուրիշ եկեղեցականներ, որոնց մէջն էր և Նիկողայոս Ամսդորֆ, կըվերջացընէին աս հանդէսը : Ամսդորֆ՝ որ Սաքսոնիայի երևելի ազգատոհմէ մը սերեալ էր, հրաժարելով այն փառաւոր ընթացքէն առ որ կըկոչէր իր ծնունդին ազնուութիւնը, ինքզինքը աստուածաբանական ուսման տուած էր : Ներողութեանց վրայ գրուած նախադասութիւնները առաջնորդեր էին իրեն ճշմարտութեան ծանօթանալու, ու անմիջապէս արիաբար յայտներ էր իր հաւատոյն դաւանութիւնը : Զօրաւոր մտաց և եռանդուն բնաւորութեան տէր ըլլալով, Ամստորփ յառաջ կը վարէր զԼուտեր, որ արդէն բնութեամբ դիւրապատրաստ էր խիթալի գործերու: Բարձրագոյն աստիճանի ծնունդ ըլլալով բարձր աստիճաններէն երկիւղ չէր կրեր, ու մեծամեծաց հետ խօսելուն երբեմն այնպէս ազատօրէն կը խօսէր որ բրտութեան կը մօտենար: “Յիսուս Քրիստոսի աւետարանը, ըսաւ, ազնուական ժողովի մը ներկայութեանը, աղքատներուն և նեղեալներունն է, և ոչ ձեզի պէս դուքսերուն՝ տէրերուն և պալատականներուն որ հեշտութեան ու վայելչութեան մէջ կապրիք” *:

Բայց ասիկայ չէր Վիդդէմպէրկէն եկողներուն բովանդակ դասը: Աշակերտաց բազմութենէն մեծ խումբ մը ընկերացաւ իրենց վարժապետներուն: Ոմք կը հաստատէ թէ երկու հարիւր հոգի էին ասոնք. նիզակներով զինուորուած կը ծառայէին վարժապետներուն իրենց ճամբուն մէջ, առաջադրեր էին զանոնք պաշտպանել, ու կը պերճանային իրենց փաստին վրայ:

Աս կարգով Լիփսիա հասաւ Բարեկարգողներուն հանդէսը: Կարլշտադի սայլին մէկ անիւը կոտրեցաւ երբոր նոր անցեր էր Կրիմմայի դռնէն ու ժամաներ էր սրբոյն Պօղոսի գերեզմանատունը: Աւագ սարկաւագը՝ † որուն փառասիրութիւնը կը հեշտանար այսպիսի վսեմ հանդէսով քաղաքը մտնելուն, տղմին մէջ ինկաւ. և թէպէտ իր անձին վնաս մը չեղաւ, բայց պարտաւորեցաւ հետի յառաջ երթալ իրեն բնակելու համար պատրաստուած տեղը: Լուտերի կառքը որ Կարլշտադին ետևէն կուգար, անցաւ զանիկայ՝ ու ողջ և առողջ հասուց զինքը իրեն սահմանուած տեղը: Լիփսիայի ժողովուրդը որ հաւաքեր էին տեսնել Վիդդէմպէրկի ախոյեաններուն քաղաքը մտնելը, աս դիպուածը Կարլշտադին համար չարագուշակ նշան մըն է ըսին, ու իսկ և իսկ ամենուն մտացը մէջ ազդողապէս տպա-

---

* Weismann, Hist. Eccl. 1. p. 1444.

† Տե. Երե. 63. տող 19:

ուրեցաւ թէ ինքը վիճաբանութեան մէջ պիտի յաղթուի, բայց Լուտեր յաղթող պիտի մնայ պատերազմի ասպարէզին վրայ :

Արդ՝ Ադոլփոս Մերզեպուրկի եպիսկոպոսը անփոյթ չկեցաւ : Լուտերի ու Կարլշտադի մօտաւորութիւնը իմանալուն՝ և անոնց ժամանելէն ալ առաջ եկեղեցիներուն դռները յայտարարութիւններ կախել տուաւ ու բանադրանաց սպառնալիքով կարգիլէր վիճաբանութեան բացուիլը : Գէորգ դուքսը սքանչանալով աս յանդգնութեանը վրայ , քաղաքին ատեանին հրաման ըրաւ որ եպիսկոպոսին հրամանը պատռեն , ու բանտարգեց ան յանձնապաստան միջամուխը որ համարձակեր էր անոր հրամանը կատարելու : Գէորգ անձամբ եկեր էր Լիփսիա . իր բոլոր պալատականները իր հետն էին , որոնց մէջն էր և Ջերոնիմոս Էմսէր , որուն հետ Լուտեր բարեյիշատակ գիշեր մը անցուցեր էր 'ի Տրեզտա * : Գէորգ սովորական պարգեւները բաշխեց երկու վիճաբանողներուն : "Դուքսը , ըսաւ Էք պարծենալով , գեղեցիկ եղջերու մը ինծի բաշխեց , ու Կարլշտադին միայն այծեամ մը տուաւ" † :

Էք Լուտերի գալուստը լսածին պէս անոր բնակարանը գնաց . "Ի՞նչ է աս , ըսաւ , կըսեմ թէ դուն չես կամիր եղեր իմ հետս վիճաբանիլ" :

Լուտեր . "Ինչպէս կրնամ վիճաբանիլ երբոր դուքսը հրաման չտար ինծի վիճաբանելու" :

Էք . "Թէ որ ես քու հետդ չվիճաբանիմ , շատ քիչ փոյթ կընեմ Կարլշտադի հետ վիճաբանելու : Քեզի համար ես հոս եկած եմ" : Ասոր վրայ մէկ վայրկեան լուռ մնաց , ու վերստին ըսաւ . "Թէ որ ես դուքսէն հրաման առնեմ , դուն կելլե՞ս ատեանը" :

Լուտեր . "Միայն հրաման առ , ու դէմ առ դէմ ելլենք" :

---

* Տե. Երե. 80 :

† Seckenodrf p. 190.

Էք վաղվաղակի գնաց դուքսին, ու ջանաց փարատել անոր երկիւղները. հաւատարմացուց զանիկայ թէ ինքը ապահով է յաղթութիւնը ստանալու, և թէ՝ պապին իշխանութիւնը վիճաբանութենէն վնաս մը չկրելէն զատ՝ առաւել ևս փառաւորուած դուրս պիտի ելլէ անկէց. “Պէտք է որ, ըսաւ, վիճաբանութիւնը գլխաւոր թշնամիին հետ վարուի: Քանզի թէ որ Լուտեր չխոնարհի, ամէն բան գնա անկատար կըմնայ. թէ որ անիկայ յաղթուի, ամէն բան վերջացած է”: Ուստի Գէորգ խնդրուած հրամանը շնորհեց:

Դուքսը իր պալատին մէջ որ Փլայսէնպուրկ կըկոչուէր, ընդարձակ սրահ մը պատրաստել տուած էր: Երկու հատ բարձրկեկ ամպիոններ շինուած էին իրարու դէմ. սեղաններ դրուած էին վիճաբանութեան խօսքերը 'ի գիր անցունող նօտարներուն համար, և շուրջանակի նստարաններ շարուած էին ունկնդիրներուն համար: Ամպիոնները ու նստարանները մեծամեծ պաստառակալներով զարդարուած էին: Վիդդէմպէրկի վարժապետին յատկացած ամպիոնին ճակատը սրբոյն Մարտինոսի պատկերը կախուած էր, իսկ միւսին՝ որ Էքին յատկացեալ էր, սրբոյն Գէորգինը: Գոռոզամիտն Էք այս պատկերին վրայ խորհրդածելով ըսաւ. “Պիտի տեսնենք թէ ես իմ թշնամիներս սմբակակոխ չե՞մ մի ըներ”: Ամէն բան մեծաբարբառ կըքարոզէր վիճաբանութեան վսեմութիւնը:

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

ՅՈՒՆԻՍԻ 27երորդ օրը վիճաբանութիւնը սկսելու համար հաստատուած օրն էր: Առաւօտուն կանուխ համալսարանին մեծ դպրոցին մէջ ժողով մը գումարեցաւ՝ ու անկէց բոլոր ընկերութիւնը թափօրով գացին սրբոյն Թովմայի եկեղեցին, ուր որ հանդիսաւոր պատարագ եղաւ դուքսին հրամանովը ու ծախքովը։ Յետ ժամերգութեան բոլոր ժողովը Թափորով գացին դուքսին պալատը։ Հանդէսին առջեւէն կըքալէր Գէորգ դուքսը ու Պոմերանիայի դուքսը. ետեւէն կուգային կոմսերը՝ աբբաները՝ ասպետները և ուրիշ աստիճանաւորները, և վերջապէս երկու կողմի վարժապետները։ Պաշտպանաց գունդ մը եօթանասունուվեց քաղաքացիէ բաղկացեալ՝ նիզակներով զինուորուած՝ անոնց ընթացքին կընկերանային, դրօշակներով և պատերազմական նուագարաններով, մինչև պալատին դռները։

Երբոր Թափորը պալատը մտաւ՝ ամէն մէկը իր տեղը նստաւ ան սրահին մէջ ուր որ վիճաբանութիւնը պիտի ըլլար։ Գէորգ դուքսը, ու իրեն յաջորդը Յովհաննէս դուքսը, Անհալդի Գէորգ դուքսը տասներկու տարեկան, ու Պոմերանիայի դուքսը իրենց յատկացած աթոռները նստան։

Անատեն Մոսէլանոս* ամպիոնը ելաւ դուքսին հրամանաւը յիշեցընելու աստուածաբաններուն՝ թէ ինչ ճամբով վիճաբանութիւն պիտի ընեն։ "Թէ որ կռիւի իյնաք, ըսաւ, ի՛նչ տարբերութիւն պիտի ըլլայ վիճաբանող աստուածաբանի մը ու անպատկառ մենամարտողի մը մէջ։ Ես վիճաբանութեանս մէջ ո՞րն է յաղթութիւնը, բայց եթէ մէկ եղբօր մը մոլորութենէ դառնալը"†։

Ատենաբանութիւնը վերջանալուն Փլայսէնպուրկի սըրահներուն մէջ սրբազան նուագարան մը հնչուեցաւ. բոլոր ժողովը ծնկան վրայ եկաւ, ու առ սուրբ Հոգին պաղատելու Veni, Sancte Spiritus! (Եկ Հոգի Սուրբ) հին օրհնաբանութիւնը երգուեցաւ։ Բարեկարգութեան պատմութիւնին մէջ վսեմ վայրկեաններ են ասոնք։ Երեք անգամ մաղթանքը կրկնուեցաւ. և մինչդեռ աս ազդու երգը շուր-

---

[*] Պետրոս Մոսէլանոս Յունարէնի դասատու էր Լիփսիայի համալսարանին մէջ. անոր Էրասմոսին գրած նամակներէն կիմացուի որ ինքը քիչ փոյթ ունէր վիճաբանողներուն վրայ. միայն կըզուարճանար անոնց վիճաբանութիւններովը։

[†] Seckendorf, p. 209.

ջանակի կը լռուէր, հին վարդապետութեան պաշտպանները ու նորին ախոյեանները, միջին դարերու եկեղեցականները ու անոնք որ Առաքելոց Եկեղեցին վերստին հաստատել կուզէին, իրենց ճակատները մեծ խոնարհութեամբ մէկ տեղ յերկիր կորացուցեր էին: Միութեան վաղեմի կապը աս այլ և այլ մտքերուն ամէնը դեռ մէկ տեղ կապած էր. աս բոլոր շրթունքներէն մի և նոյն աղօթքը կը մատուցուէր, որպէս թէ մէկ սիրտ մըն էր որ զանիկայ կարտաբերէր:

Ասոնք արտաքին և անկենդան միութեան վերջին փայլկեաններն էին. Հոգւոյն և կենացնորոգ Միութիւնը սկսելու վրայ էր: Եկեղեցիին վրայ Հոգւոյն սրբոյ իջումը խնդրուեցաւ, և ահա ան՝ Քրիստոնէութիւնը նորոգելու համար իջնալու կըպատրաստուէր:

Նուագարանը և աղօթքը լռանալուն ամէնը իրենց ծունկերուն վրայէն ելան կանգնեցան: Վիճաբանութիւնը սկսելու վրայ էր, բայց կէսօրուան զանգակը զարնուելով յետ միջօրէի ժամը՝ երկուքին ձգուեցաւ ան:

Դուքսը իր սեղանը հրաւիրեց ան գլխաւոր անձերը որոնք վիճաբանութեան ներկայ պիտի գտնուէին: Ճաշէն ետև վերստին դարձան բերդը. ՚ի զննին կեցողներուն բազմութեամբը լեցուն էր սրահը: Վիճաբանողները անմիջապէս իրենց տեղերը բռնեցին. բայց ասոնց արտաքին երևոյթը աղէկ իմացընելու համար աս տեղս ցուցընենք անոնց կենդանագրութիւնը, վիճաբանութեան ներկայ գտնուող անկողմնասէր վկաններուն մէկին ստորագրութեամբը:

“Մարտինոս Լուտեր միջահասակ է, ու միշտ ընթերցման պարապելուն համար այնպէս նիհար՝ որ իր ոսկորները գրեթէ կը համրուին: Ծաղկեալ երիտասարդութեան մէջ է, ու իր ձայնը յստակ և քաջահնչիւն է. Սուրբ Գրոց վրայ իր ունեցած գիտութիւնը և իմացումը անհամեմատ է. Աստուծոյ Բանին բովանդակը իր ձեռքին տակն է: Ասկեց զատ շատ ճարքներ կըգտնէ զանազան ձեռնարկութիւններ ու գաղափարներ յառաջ բերելու ։ Միայն թէ գուցէ փափաքելի էր որ աւելի դատողութիւն ունենար ամէն բան իր ուղիղ կարգովը կարգաւորելու ։ Կենցաղավարութեան մէջ զուարճալի է ու բարեբարոյ, և ոչ երբէք զոռոզ կամ մեծամիտ. ինքզինքը ամէնուն կըյարմարէ. իր խօսելու կերպը հաճելի է և խնդալից. շատ հաստատութիւն կըցուցընէ, ու իր թշնամիները որչափ սպառնան իր վրայ՝ ինքը միշտ գոհ կերևայ. անանկ որ մարդ կըռնադատի հաւատալ թէ առանց Աստուածային օգնութեան չէ որ ինքը այնպէս մեծամեծ բաներ կընէ ։ Սակայն մեղադրանաց արժանաւորած է որ իր յանդիմանութեանցը մէջ աւելի խիստ է քան որչափ կըվայլէ աստուածաբանի մը, մանաւանդ կրօնքի մէջ նորութիւններ յառաջ բերողի մը” ։

“Կարլստադի հասակը աւելի կարճ է. մութ և արևակէզ գոյն ունի, իր ձայնը անախորժ է, իր յիշողութիւնը Լութերինին չափ սուր չէ. անկէ շատ բարկութեան հակամէտ է ։ Ու սակայն՝ թէպէտ և սակաւ ինչ ստորնագոյն՝ նոյն որպիսութիւնները ունի, որոնցմով իր բարեկամը Լութեր անուանի է” ։

“Ինք բարձրահասակ է և թիկնաւէտ. իր ձայնը սուր է և ճշմարտապէս Գերմանացիի ձայն ։ Առողջ թոքեր ունի, անանկ որ թատրոնի մը մէջ կրնայ աղէկ լսուիլ, և մինչև անգամ խիստ լաւ մունետիկ կըլլայ. իր արտասանութիւնը աւելի ծանր է քան թէ յստակ ։ Փաբիոսի ու Կիկերոնի այնչափ գոված վայելչութենէն մէկ մաս մը չունի ։ Իր բերանը՝ աչքերը ու բոլոր դէմքը աւելի զինուորի կամ մսագործի մը գաղափար կուտայ տեսնողին, քան թէ աստուածաբանի ։ Սքանչելի յիշողութիւն ունի. և թէ որ իր միտքն ալ անոր հաւասար ըլլար, ճշմարտապէս կատարեալ մարդ մը եղած պիտի ըլլար ։ Բայց իր իմացականութիւնը ծանր է, ու կըկարօտի ան ընտրողութեանը՝ առանց որոյ բոլոր ուրիշ ձիրքերը անպիտան են ։ Անոր համար վիճաբանութեան մէջ Աստուածաշունչէն ու Նախնի Հարց գրուածքներէն բազմաթիւ վկայութիւններ յառաջ կըբերէ՝ ու բազմատեսակ ապացուցութիւններ կընէ առանց զգուշաւոր ընտրութեան կամ ուղիղ դատման : Ասոր վրայ՝ իր լրբութիւնն ալ գրեթէ խելքէ դուրս է . թէ որ դժուարութեան մը մէջ իյնայ՝ առաջիկայ նիւթէն կը շեղի, ուրիշի ձեռնամուխ կըլլայ, երբեմն նաև իր թշնամւոյն կարծիքը ձեռք կառնէ տարբեր խօսքով, ու սքանչելի եղանակաւ իր Հակառակորդին կընծայէ ան նոյն անտեղութիւնը որն որ ինքը կըպաշտպանէր”* :

Ահա այսպէս կըստորագրէ Մոզէլլանոս ան մարդիկը՝ որոնք անատենը գրաւեցին Փլայսէնպուրկի սրահին մէջ գունդագունդ հաւաքուած ամբոխին ուշադրութիւնը :

Նախառաջին Էք և Կարլստադ սկսեցին վիճաբանութիւնը :

Էք վայրկեանի մը չափ իր աչքերը ուղղեց քանի մը նիւթերու վրայ՝ որ իր Հակառակորդին ամպիոնին մէջի սեղանին վրայ դրուած էին, և որոնք իր աչքերուն անհաճոյ կերևային : Ասոնք էին Աստուածաշունչ գիրքը, ու Եկեղեցւոյ Հարց գրուածքները : “Չեմ ուզեր ես աս վիճաբանութեանս մտնել՝ յանկարծ գոչեց Էք, թէ որ դուն գրքեր հետդ բերելու թոյլտուութիւն ունիս” : Զարմանալի բան է որ մէկ աստուածաբան մը վիճաբանութիւն ընելու համար գրքերու դիմէ : Էքին զարմանքը առաւել ևս զարմանալի էր : “Ասոր բոլորը՝ կըսէ Լուտեր՝ թզենիի տերև մըն է, որով աս Ադամը իր մերկութիւնը կըկամի ծածկել : Ո՞չ ապաքէն Օգոստինոս Մանիքեցւոց դէմ վիճաբանած ատենը գրքերուն կընայէր” : Բայց աս անոնց փոյթը չէր . Էքին կուսակիցները իրենց աղաղակը կըբարձրացընէին, ու փոխադարձ մեղադրանքներ կըլլային : “Յիշողութիւն չունի աս մարդը”, ըսաւ Էք : Վերջապէս Ինկոլստադի ա-

---

[*] Mosellanus in Seckend. p. 206.

տենադպրին կամեցողութեամբը հաստատուեցաւ որ իւրաքանչիւր կողմ իր յիշողութիւնը և իր լեզուն միայն պիտի գործածէ: "Ուրեմն ասանկով ըսին շատերը, աս վիճաբանութեան վախճանը չէ թէ ճշմարտութիւն խնդրելը պիտի ըլլայ, այլ վիճաբանողներուն ասութեանը և յիշողութեանը գովաբանութիւն ընծայելը":

Էքին և Կարլստադին մէջ եղած վիճաբանութեան նիւթը երևելի նիւթ մըն էր: "Մարդկային կամքը իր դարձէն առաջ ոչինչ բարի կրնայ գործել. ըսաւ Կարլստադ: Ամէն բարի գործ բովանդակապէս և բացարձակապէս Աստուծմէ կըլլէ, որ կուտայ մարդուն նախ կամք, և ապա զանիկայ կատարելու կարողութիւն": Աս ճշմարտութիւնը Սուրբ Գիրքը կըքարոզէ աս խօսքով. "Զի Աստուած է որ յաջողէ 'ի ձեզ զկամելն և զառնելն վասն հաճութեան իւրոյ", և սուրբն Օգոստինոս՝ որ Պեղագեանց հետ վիճաբանած ատենը գրեթէ նոյն խօսքովը բացայայտեր էր: Իւրաքանչիւր գործ որ Աստուծոյ սիրովը ու անոր հնազանդութեամբը չկատարուիր, չկրնար անոր առջևը բարի համարուիլ, թէպէտ և ուրիշ եղանակներով մարդուս խիստ ազնիւ շարժառիթներէն յառաջ եկած ըլլայ ան: Բայց մարդ բնական հակառակութիւն մը ունի Աստուծոյ կամքին, ու կարող չէ յաղթել ասոր: Իսկ եթէ ոչ կարողութիւն ունի ասիկայ ընելու, և ոչ կամք, ուրեմն պէտք է որ աստուածային կարողութեան գործը ըլլայ աս:*

Ահա ասիկայ էր ատենօք եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը ազատ կամքին պարզ խնդրոյն վրայով: Բայց դպրոցականները այնպիսի բացատրութիւն մը տուեր էին անոր՝ որ ալ դժուարաւ կըհասկըցուէր: Քանզի կըսէին անոնք. "Անշուշտ մարդուն բնական կամքը չկրնար երբէք բան մը ընել որ ստուգիւ հաճոյ ըլլայ Աստուծոյ. բայց շատ բան կրնայ ընել որ մարդ աւելի ընդունակութիւն ունենայ Աստուծոյ շնորհքը ընդունելու, և աւելի արժանաւորութիւն զանիկայ ստանալու”: Անոնք աս բնական կամքին պատրաստութիւնները՝ Վայելչութեան Արժանաւորութիւն կանուանէին. “Քանզի վայելուչ է, կըսէր Թովմա Ագուինացին, որ Աստուած բոլորովին մասնաւոր խնամք մը ունենայ ան մարդուն վրայ որ իր յատուկ կամքը բարւոք կըգործածէ”: Իսկ դարձին համար՝ որ մարդուն սրտին մէջ պիտի գործուի, անշուշտ Աստուծոյ շնորհքը պիտի կատարէ զանիկայ, բայց դպրոցականներուն ըսածին նայելով՝ առանց դուրս ձգելու բնական կարողութիւնները: Աս կարողութիւնները՝ կըսէին անոնք, մեղքէն բնաջինջ եղած չեն. ինչու որ մեղքը ուրիշ բան չըներ բայց եթէ անոնց ընդարձակուելուն արգելք կըդնէ. սակայն աս արգելքը վերցուելուն պէս՝ (և ասիկայ է, "կըսէին, Աստուծոյ շնորհքին ընելու գործը) ան կարողութիւններուն գործողութիւնը վերստին կըսկսի: Թռչունը՝ կըսեն, (յիշենք հոս իրենց հաճելի բաղդատութիւններուն մէկը) որ ատեն մը ոտքէն կապուած է, աս վիճակիս մէջ ոչ իր ոյժը կորսնցուցեր է և ոչ թռչելու կերպը մոռցեր է. միայն պէտք է որ մէկ օտար ձեռք մը իր կապերը արձըկէ, որպէս զի կարող ըլլայ նորէն իր թևերը գործածելու: Այսպէս է մարդն ալ, կըսէին անոնք:

---

* Փիլիպ. բ. 13:

Ասիկայ էր Էքին ու Կարլստադին վիճաբանութեան նիւթը: Էք առաջ բոլորովին հակառակ երևցեր էր աս նիւթիս վրայ Կարլստադին յառաջ բերած նախադասութիւններուն. բայց իր ընտրած առաջարկութիւնը պաշտպանելու դժուարութիւն կրելով՝ ըսաւ, “Կընդունիմ թէ մեր կամքը կարողութիւն չունի բարի մը գործելու, և թէ Աստուծմէ կընդունի կարողութիւն”: “Ուրեմն կըխոստովանի՞ս, հարցուց Կարլստադ՝ ուրախանալով անոր հաւանութեանը վրայ, թէ մէկ բարի գործ մը բովանդակապէս Աստուծմէ կուգայ”: “Իրաւ որ բարի գործին բոլորը Աստուծմէ կուգայ, պատասխանեց խորագէտն Էք, բայց ոչ բովանդակապէս”․ “Ատիկայ մէկ գիւտ մըն է որ աստուածաբաններուն խիստ արժանաւոր է սորվիլ”․ գոչեց Մելանկտոն “Արեգակը ամբողջ խնձորը կարտադրէ՝ շարունակեց Էք, բայց ոչ բովանդակապէս՝ առանց տունկին գործակցութեանը”*: Անտարակոյս բնաւ մէկը չընդունիր թէ խնձորը լոկ արեգակին արտադրութիւնն ըլլայ:

Հակադրեալ կողմինները առաւել ևս խորամուխ ըլլալով աս խնդրոյս՝ որ միանգամայն նուրբ և երևելի խնդիր է փիլիսոփայութեան և կրօնքի մէջ՝, պատասխան տուին․ “Շատ աղէկ՝ բայց քննենք թէ Աստուած ինչպէս կըգործակցի աս գործին”: “Ես կըխոստովանիմ, ըսաւ Էք, թէ մարդու մը դարձը պատճառող առաջին խորհուրդը Աստուծմէ կուգայ, և թէ՝ ասոր մէջ մարդուն կամքը բոլորովին կրող է”: Աս բանին երկու հակառակորդները միաբանեցան: “Ես իմ կողմանէս կըխոստովանիմ, ըսաւ Կարլստադ, թէ աս առաջին գործէն ետքը՝ որ Աստուծմէ կուգայ, մարդուն կողմանէ ալ բան մը կըպահանջուի, որն որ սուրբն Պօղոս կըկոչէ կամք, ու հայրերը կանուանեն հաճելին”: Ասոր ևս երկուքն ալ միաբանեցան, բայց աս կէտէն անդին բաժնուեցան: “Աս հաճութիւնը մարդուն կողմանէ, ըսաւ Էք, ըստ մասին մեր բնական կամքէն կուգայ, և ըստ մասին Աստուծոյ շնորհքէն”: “Ոչ, ըսաւ Կարլստադ, պէտք է որ բոլորովին Աստուած յառաջ բերէ աս կամքը մարդուն վրայ”: Էք սկսեց զարմանալ ու սրամտիլ աս խօսքին վրայ որ պատշաճապէս կիմացընէ մարդուն իր անձին ոչնչութիւնը: “Քու վարդապետութիւնդ, ըսաւ Էք, քարի ու փայտի կարգը կըդասէ զմարդը, անկարող գործողութեան”: “Ի՞նչ, պատասխանեցին Բարեկարգողները․ արդեօք ան ընդունակութիւնը՝ որ կըխոստովանիմք թէ մարդս ունի՝ Աստուծոյ իր վրայ յառաջ բերած կարողութիւնը ընդունելու, ըստ բաւականին չտարընէր զանիկայ քարէն կամ փայտէն": Պատասխան տուաւ անոնց հակառակորդը և ըսաւ. "Բայց դուք ուղղակի կը հակառակիք փորձառութեան, որ ատեն կըհրաժարիք խոստովանելէն թէ մարդ ընական կարողութիւն մը ունի": "Չեմք ուրանար՝ պատասխան տուին մէկալները, թէ մարդս քանի մը զօրութիւններ ունի, և թէ կրնայ խօսիլ՝ մտածել և ընտրել. միայն թէ ասանկ կարողութիւնները կը համարիմք իբրև լոկ գործիքներ, որ զանոնք մինչև որ Աստուծոյ ձեռքը չշարժէ նէ չեն կրնար բարի բան մը ընել. կընմանին սղոցի որ մարդ իր ձեռքը կըբռնէ":

---

* Pallavicini, Tom. 1, p. 58.

Աս տեղս Ազատ Կամաց վրայ եղած մեծ խնդիրը մէջ բերուած էր. ու գիրքին էր ապացուցանել թէ Բարեկարգողներուն վարդապետութիւնը մարդուն վրայէն չէր վերցըներ՝ բարոյապէս ներգործողի ազատութիւնը, ու չէր ընէր զանիկայ իբրև կրող մեքենայ մը: Բարոյապէս ներգործողի ազատութիւնը կըկայանայ իր ընտրողութեանը համաձայն գործելու կարողութեանը մէջ: Իւրաքանչիւր գործ որ կըկատարուի առանց արտաքին բռնութեան, ու յառաջ կուգայ մտքին որոշմանէն, ազատ գործ մըն է: Միտքը իր որոշումը շարժառիթներէն կըհանէ. բայց միշտ կըտեսնեմք որ նոյն շարժառիթները այլ և այլ մտքերու այլ և այլ կերպով կըներգործեն: Քանզի շատերը համաձայն չեն գործեր ան շարժառիթներուն՝ որ կը խոստովանին թէ կատարելապէս զօրաւոր են: Ուրեմն շարժառիթին աս տկարութիւնը կըծագի սրտին ու մտքին ապականութեամբը հակառակող արգելքներէն: Բայց Աստուած "Նոր սիրտ մը և նոր հոգի մը" տալուն, աս արգելքները կըվերցընէ. ու զանոնք վերցընելուն՝ փոխանակ մերկացընելու զմարդը իր ազատութենէն՝ կըվերցունէ զանիկայ՝ որ կըխափանէր զմարդը ազատօրէն գործելէն, ու իր խղճմտանքին լուսին հետևելէն: Աս կերպով՝ Աւետարանի բացայայտածին պէս՝ ճշմարիտ ազատ կընէ զանիկայ*:

* Յով. Ը. 36:

'Ի զննին կեցողները շատ անգամ ընդմիջեցին վիճաբանութեան սա առաջին տեսարանը : Շատ շփոթութիւն և մինչև անգամ բարձրաձայն աղաղակներ կըլսուէին մէջերնին : Որ և իցէ նախադասութիւն որ ունկնդիրներուն մեծ մասին անհաճոյ կըթուէր , վաղվաղակի շշունջ մը կըյարուցանէր , ու անատենը կըհարկաւորէր պատուիրել անոնց որ լռեն : Նոյն ինքն վիճաբանողներուն ալ երբեմն գլուխը կըտաքնար վիճաբանութեան սաստկութեամբը :

Լուտերի քովը կայնած էր Մելանկտոն , որ գրեթէ անոր հաւասար առարկայ էր հետաքրքրութեան : Իր հասակը կարճ էր , ու տարիքը տասնըութէն աւելի ըլլալ չէր կարծուէր : Լուտեր սերտ բարեկամութեամբ անոր հետ կապուած կըթուէր . մէկ տեղ ներս կըմտնային , ու մէկ տեղ դուրս կելլէին : “Մելանկտոնի վրայ նայողը , կըսէ Հելվետիացի աստուածաբան մը * որ Վիդդէմպէրկի մէջ սորվեր էր իր գիտութիւնը , զանիկայ տղայ մը կըկարծէ . բայց մտքով գիտութեամբ ու տաղանդով հսկայ է . ու կը զարմանայ մարդ թէ ասանկ փոքրիկ մարմնոյ մը մէջ ինչպէս կրնայ այսչափ գերազանց իմաստութիւն և տաղանդ պարունակուիլ” : Հանգստութեան միջոցներուն Մելանկտոն կըխօսակցէր Կարլստադին ու Լուտերին հետ . օգնութիւն կընէր անոնց՝ վիճաբանութեան համար իրենց պատրաստուելուն , ու իր բազմառատ հմտութենէն յառաջ եկած առաջարկութիւնները կազդէր անոնց . բայց վիճաբանութեան ժամանակը հանդարտ կընստէր 'ի զննին կեցողներուն մէջ , ուշադրութեամբ մտիկ ընելով ատենաբաններուն խօսքերը : Սակայն երբեմն Կարլստադին կօգնէր . վասն զի երբոր ասիկայ Ինկօլստադի ատենադպրին պոռոտախօսութիւններովը ետ քաշուելու կըմօտենար , նորահաս ուսուցիչը բառ մը կըխօսէր անոր ականջին՝ կամ կտոր մը թուղթ կերկընցունէր անոր՝ որուն վրայ գրած էր

---

* Kessler

պատասխան մը ։ Եք անգամ մը ասիկայ տեսնելով, ու սրտմտելով որ քերականութեան աշակերտը՝ ինտոր որ ինքը կըկոչէր զանիկայ, վիճաբանութեան մէջ խառնուի, դարձաւ անոր ու գոռոզաբար ըսաւ. «Լուռ կեցիր՝ Փիլիպպոս, դուն քու ուսմանդ հոգ տար, ու ինծի արգելք մի ըլլար» ։ Լուտեր իր բարեկամին եղած աս անմարդի կըշտամբանքին վրայ սրտմտեցաւ. «Փիլիպպոսի դատողութիւնը աւելի յարգի է՝ ըսաւ՝ իմ քովս, քան թէ հազար աստուածաբան Եքերունը»։

Հեզահոգին Մելանկտոն դիւրութեամբ կիմանար վիճաբանութեան պակասաւոր մասերը ։ «Չկրնար մարդ առանց զարմանալու մնալ՝ կըսէ * իր խոհեմութեամբը ու շնորհաշուք հոգիովը որ իր ամէն խօսքերուն մէջ կըտեսնեմք, երբոր մտածէ թէ ինչ սաստկութեամբ աս նիւթերուն վրայ կըխօսուէր ։ Ինչպէս կրնար մէկը անկէց օգուտ մը քաղելու ակնկալութիւն ունենալ ։ Աստուծոյ Հոգին հանդարտութիւն կըսիրէ և լռութիւն. անկէց է որ անիկայ մեր սրտերուն կըթափանցէ ։ Քրիստոսի հարսը փողոցներուն մէջ ու ճամբաներուն դըլխը չկայնիր, այլ իր փեսան իր մօրը տունը կըտանի» † ։

Երկու կողմն ալ կըսէր թէ յաղթութիւնը իրն է. Եք բազմապատիկ հնարքներու կըդիմէր որ ինքը յաղթող երեւայ ։ Երբոր վիճաբանութեան մէջ մէկմէկու մօտենային, շատ անգամ կաղաղակէր թէ իր թշնամին իր կարծիքը ընդունեց. և թէ որ աս չըլլար, Լուտերի ըսածին պէս յանկարծ կըդառնար, տարբեր խօսքերով Կարլստադի կարծիքը յառաջ կըբերէր, ու խորամանկաբար կըհարցընէր թէ արդեօք կրնա՞յ չխոստովանիլ զանիկայ ։ Բազմութիւնն ալ որ չէր զգար իմաստակին բռնած եղանակը, կըսկըսէր ծափաձայն ցնծալ և ուրախանալ անոր հետ ։ Բայց և

---

* Melancht. opp. p. 134. (Գործք Մելանկտոնի. Երես. 134.)

† Երգ Երգոց. Գ. 4 ։

այնպէս՝ վիճաբանութեան ընթացքին մէջ Էք առանց իր իմանալուն, ճշմարտապէս շատ աւելի զիջաւ իր հակառակորդին կարծեացը քան որչափ ինքը իր մտքէն անցուցեր էր։

Վիճաբանութեան սկսուելէն երեք կամ չորս օր ետքը Սրբոց Առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի տօնախմբութեան պատճառաւը ուրիշ ատենի ձգուեցաւ ան։

Պոմերանիայի դուքսը Լուտերէն խնդրեց որ նոյն օրը իր մատուռին մէջ քարոզէ։ Լուտեր ուրախութեամբ ընդունեց անոր խնդիրը․ բայց մատուռը շուտ մը լցուելով և ունկնդիրներուն բազմութիւնը հետզհետէ աւելնալով ժողովը փոխադրուեցաւ պալատին մեծ սրահը՝ ուր որ վիճաբանութիւնը կըլլար։ Լուտեր իր բնաբանը նոյն աւուր աւետարանէն առաւ, ու քարոզեց Աստուծոյ շնորհացը և սրբոյն Պետրոսի իշխանութեանը վրայ։ Ինչ որ ինքը սովորութիւն ունէր պաշտպանելու գիտնական ունկնդիրներու առջև, անատենը ժողովրդոց հրատարակեց։ Քրիստոնէութիւնը ճշմարտութեան լոյսը հաւասարապէս կըծագէ և՛ ամենէն խոնարհ և՛ ամենէն իմաստուն մտքերուն․ ասիկայ է որ կըզանազանէ զանիկայ բոլոր ուրիշ կրօնքներէն ու բոլոր փիլիսոփայական կարգերէն։ Լուտերի քարոզը լսող Լիփսիայի աստուածաբանները աճապարեցին պատմել Էքին իրենց դպչող խօսքերը՝ որոնցմով գայթակղեր էին։ “Պէտք է որ պատասխան տաս անոր, աղաղակեցին․ աս մեծամեծ սխալները պէտք է որ հրապարակաւ յաղթահարուին”։ Էք ալ ասկէց աղէկ բան չէր ուզեր․ բոլոր եկեղեցիները իր հրամանին տակն ըլլալով՝ չորս անգամ յաջորդաբար ամպիոնը ելաւ, ու Լուտերը և անոր քարոզը չարաչար թշնամանեց։ Լուտերի բարեկամները սրտմտելով ասոր վրայ խնդրեցին որ ըստ կարգի Վիդդէմպէրկի աստուածաբանն ալ մտիկ ըլլուի, բայց իրենց խնդիրը զանց եղաւ։ Ամպիոնները աւետարանի թշնամիներուն բաց էին, ու զանիկայ քարոզողներուն գոց։ “Լուռ կեցայ, *կըսէ Լուտեր, ու պարտաւորեցայ ես զիս նախատուելու համբերելու և զրպարտուելու թողուլ, առանց կարող ըլլալու ինքզինքս արդարացընելու կամ պաշտպանելու *"։*

Մեծ շփոթութիւն կըտիրէր քաղաքին մէջ. երկու կողմերը կընմանէին երկու ոխերիմ թշնամեաց բանակներու, ու երբեմն կըզարնուէին իրարու։ Լիփսիային ու Վիդդէմպէրկի աշակերտներուն մէջ յաճախ կռիւներ կըպատահէին իջևաններուն մէջ. ու հասարակ կըհաստատուէր եկեղեցականաց ժողովներուն մէջ ես՝ թէ Լուտեր պղտի տուփի մը մէջ Սատանայ մը կըպտըտցունէր իր հետը։ "Զեմ գիտեր, ըսաւ Էք թշնամանօք, թէ Սատանան արգեօք տուփին մէջն է եթէ իր վերարկուին տակը. բայց առ աղէկ գիտեմ որ կամ մէկին և կամ միւսին մէջն է"։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

ՅՈՒԼԻՍԻ *4ին վիճաբանութիւնը սկսեց Էքին և Լուտերին մէջ։ Ամէն բան յայտնաբարբառ կըքարոզէր՝ թէ ասիկայ նոր վերջացած վիճաբանութենէն աւելի սաստիկ և վճռական պիտի ըլլայ։ Երկու վիճաբանողները յառաջ կըխաղային ասպարէզը ելլելու, հաստատութեամբ առաջադրած իրենց զէնքերը չձգել մինչև որ մէկ կողմը կամ մէկալը յաղթող չքարոզուի։ Հասարակաց ուշադրութիւնը կենդանացեր էր, վասն զի վիճաբանութեան նիւթը պապին գլխաւորութիւնն էր։*

Առտուան ժամը եօթին երկու վիճաբանողները իրենց տեղերը բռնեցին, որոնց բոլորտիքը շրջապատեր էին ուշի ուշով ունկնդրութիւն ընողներուն բազմութիւնը։

Լուտեր ոտքի վրայ ելաւ, ու հարկաւոր նախազգուշութիւն մը ընելով խոնարհութեամբ ըսաւ.

---

* L. Opp. (L) XVII p. 247.

"Յանուն ամենակալ Տեառն · Ամէն : Յայտնի ըլլայ աս ժողովին որ ծայրագոյն քահանայապետին վրայ իմ ունեցած ակնածութիւնս պիտի թոյլ չտար ինծի աս վիճաբանութեանս մտնել, թէ որ արժանապատիւ Էք վարդապետը առ այս յորդորած չըլլար զիս":

Էք · "Յանուն քո օրհնեալ Յիսուս : Աս վիճաբանութեանս մտնելէս առաջ կըվկայեմ ձեր ներկայութեանը՝ ով ազնիւ իշխաններ, թէ իմ ըսածիս ամէնը բոլոր եպիսկոպոսական աթոռներուն առաջինին ու անոր վրայ նստողին վճռոյն տակն է" :

Վայրկեանի մը չափ լռելէն ետև շարունակեց Էք և ըսաւ ·

"Աստուծոյ Եկեղեցւոյն մէջ գլխաւորութիւն մը կայ որ նոյն ինքն Քրիստոսէ յառաջ եկած է : Զինուորեալ եկեղեցին հաստատուած է յաղթական եկեղեցիին նմանութիւնովը · բայց աս յաղթականը միապետութիւն մըն է, որուն մէջ ամէն բան կարգաւ կըլլէ իր մի միայն գլխոյն, այսինքն է՝ Աստուծոյ : Վասն որոյ Քրիստոս նոյնօրինակ կարգ մը հաստատեց երկրի վրայ : Եկեղեցին առանց գլխու ինչ այլանդակ հրեշ մը պիտի ըլլար" :

Լուտեր, ժողովին դառնալով · "Երբոր վերապատուելի վարդապետը կըսէ թէ խիստ հարկաւոր է որ ընդհանրական Եկեղեցին Գլուխ մը ունենայ, աղէկ կըսէ : Թէ որ մէջերնիս մէկը կայ որ ասոր հակառակը կըհաստատէ, յառաջ թող գայ : Աս անանկ բան չեմ ընդունիր" :

Էք · "Թէ որ զինուորեալ եկեղեցին բնաւ չմնաց առանց իր մէկ հատիկ Գլխոյն, կըխնդրեմ ո՞վ կրնայ ըլլալ ան գլուխը, եթէ ոչ Հռովմայ քահանայապետը" :

Լուտեր · "Զինուորեալ Եկեղեցիին գլուխը Քրիստոս ինքն է, և ոչ մահկանացու մարդ մը : Ասոր կըհաւատամ ես Աստուծոյ վկայութեամբը, որուն Բանը կըսէ · "Պէտք է Քրիստոսի թագաւորութիւն ընել, մինչև որ բոլոր թշնամիները իր ոտքերուն տակը դնէ *: Ուրեմն ոչ ևս ականջ դնեմք անոնց որ զինուորեալ եկեղեցիին գլուխ ըլլալէն մէկ դի հանելով զՔրիստոս՝ կըկամին որ անիկայ միայն երկնից մէջ յաղթական Եկեղեցիին գլուխ ըլլայ: Իսկ իր թագաւորութիւնը հաւատոյ թագաւորութիւն է. ու մենք թէպէտև մեր գլուխը չեմք տեսներ, սակայն անոր հետ կապակցեալ եմք":

Իք. յաղթուած չերևալով, և ուրիշ առաջարկութիւններու դառնալով, ըսաւ. "Քահանայական միութիւնը Հռովմէն կելլէ, ինչպէս որ սուրբն Կիպրիանոս կըսէ":

Ի—պէր. "Արևմտեան Եկեղեցիին համար, կընդունիմ անիկայ. բայց չէ՞ որ աս Հռովմէական Եկեղեցին ևս Երուսաղէմայ Եկեղեցիէն ելած է: Եւ ուղղութեամբ խօսելով, Երուսաղէմայ Եկեղեցին մայր և դայեակ է ամէն եկեղեցիներուն":

Իք. "Սուրբն Հերոնիմոս կըհաստատէ որ եթէ պապը բոլոր ուրիշ եկեղեցիներուն իշխանութենէն աւելի չունենայ, Եկեղեցիին մէջ այնչափ հերձուած պիտի ըլլայ, որչափ որ եպիսկոպոս կայ":

Ի—պէր. "Կընդունիմ անիկայ. այսինքն՝ թէ որ բոլոր հաւատացեալները միաբանէին, մարդկային օրինադրութեամբ աս իշխանութիւնը կրնար տրուիլ Հռովմայ քահանայապետին: Նաև կընդունիմ՝ որ եթէ հաւատացելոց բոլորը մէկ տեղ միաբանէին Հռովմայ կամ Փարիզու կամ Սանկտէպուրկի եպիսկոպոսը առաջին և գլխաւոր եպիսկոպոս ճանչնալու, մեր պարտաւորութիւնը պիտի ըլլար նոյնպէս ճանչնալ զանիկայ, բովանդակ եկեղեցւոյ ընդհանուր հաւանութեանը համար. բայց ասիկայ անանկ բան մըն է որ աշխարհ ոչ տեսաւ և ոչ երբէք պիտի տեսնէ: Ես մեր օրերը անգամ Յունաց եկեղեցին Հռովմայ եկեղեցիին հետ միութիւն ընելէն ետ չկենա՞ր":

---

* Ա. Կորնթ. ԺԵ. 25:

Լուտեր աս ատենները պատրաստ էր խոստովանիլ թէ պապը Եկեղեցիին գլուխն է, ազատաբար ընտրուած Եկեղեցիէն. բայց կուրանար յԱստուածային իրաւանց անոր գլխաւորութիւն ունենալը։ Ատենէ մը ետքն էր որ չընդունեց թէ անոր ո և իցէ հնազանդութիւն մը արժանաւոր է. և սակայն գլխաւորաբար Լիփսիայի վիճաբանութենէն ծագեցաւ։ Բայց Էք մէկ սկզբունք մը բռնած էր որ Լուտեր իրմէն աւելի կը հասկընար զանիկայ. որովհետև Էք Եկեղեցւոյ Հարց հեղինակութիւնը յառաջ բերած էր, Լուտեր առաջադրեց Եկեղեցւոյ Հարց խօսքերովը ջրել զինքը, այսպէս.

“Իմ խօսքիս ճշմարտապէս սրբոյն Հերոնիմոսի մտքին համաձայն ըլլալը՝ պիտի ՚ցուցընեմ բան իր նամակէն որ գրեց Եւագրիոսին։ Ամէն մէկ եպիսկոպոս, կըսէ, թէ Հռոմայ և թէ Եւգուպիոյի, թէ Կոստանդնուպօլսի և թէ Ռեգիոյի, թէ Աղեքսանդրիոյի և թէ Տանեաց, մի և նոյն պատիւը ու քահանայական կարգը ունի։ Հարստութեան զօրութիւնը ու աղքատութեան տկարութիւնը միայն անոնց վիճակին զանազանութիւն կուտայ”։

Եկեղեցւոյ Հարց գրուածքներէն Լուտեր Ժողովոց վճիռներուն անցաւ, որոնք Հռոմայ եպիսկոպոսը իր հաւատարակիցներուն մէջ միայն առաջինը կը համարին։ “Ափրիկէի Ժողովին վճռոյն մէջ կը կարդամք, ըսաւ, թէ՝ Առաջին աթոռին եպիսկոպոսը թող չկոչուի Գլուխ Քահանայապետաց կամ Ծայրագոյն Քահանայապետ, կամ ասոր նման ուրիշ բան մը, այլ պարզապէս առաջին աթոռոյն եպիսկոպոսը։ Թէ որ Հռոմայ եպիսկոպոսին իշխանութիւնը յԱստուածային իրաւանց ըլլար, ըսաւ Լուտեր, աս վճիռը հերետիկոսական պիտի չըլլա՞ր”։

Էք պատասխան տուաւ ասոր իր սովորաբար գործածած խորամանկ զանազանութիւններուն մէկովը։

“Թէ որ կուզես, Հռոմայ եպիսկոպոսը ընդհանուր եպիսկոպոս չէ, այլ ընդհանուր Եկեղեցւոյ եպիսկոպոս”։

Լուտէր. "Այդ պատասխանիդ խօսք մը չունիմ. թող մեր ունկնդիրները իրենք դատաստան ընեն ատոր վրայ"։

"Ապաքէն՝ ըսաւ ետքը, ասիկայ աստուածաբանի վայելուչ բացատրութիւն մըն է, և ան կերպը բացատրութիւն մը որ յաղթութեան փափաքով վիճաբանողը կրնայ գոհ ընել։ Անօգուտ չեղաւ Լիփսիա մնալս, որովհետև սորվեցայ թէ պապը ճշմարտապէս ընդհանուր եպիսկոպոս չէ, այլ ընդհանուր եկեղեցւոյ եպիսկոպոս"։

Էք. "Ինչ և իցէ գամք հիմայ մեր խնդրոյն նպատակին. վերապատուելի վարդապետը Հռովմայ եկեղեցւոյն յառաջնութիւնը՝ յԱստուածային իրաւանց ըլլալուն վրայով վկայութիւն կըխնդրէ ինծմէ. աս վկայութիւնը կըգտնեմ ես Քրիստոսի ան խօսքին մէջ որ ըսաւ, Դուն ես Պետրոս, ու աս վէմին վրայ պիտի շինեմ իմ եկեղեցիս *։ Սուրբն Օգոստինոս իր թուղթերուն մէկին մէջ այսպէս կըմեկնէ աս խօսքը. Դուն ես Պետրոս, ու աս վէմին՝ այսինքն է Պետրոսին վրայ պիտի շինեմ իմ եկեղեցիս։ Իրաւ Օգոստինոս ուրիշ տեղ ըսաւ թէ աս վէմովը պարտինք իմանալ զՔրիստոս, բայց բնաւ իր առջի մեկնութիւնը չհերքեց"։

Լուտէր. "Թէ որ վերապատուելի վարդապետը կուզէ ինծի դէմ վկայութիւն բերել Օգոստինոսի ասանկ հակասական խօսքերը, նախ և առաջ ինքը թող միաբանէ զանոնք։ Վասն զի ստոյգ է թէ սուրբն Օգոստինոս կրկին և կրկին ըսաւ թէ վէմը Քրիստոս էր. ու հազիւ մէկ անգամ մը թէ Պետրոս էր։ Բայց թէ և սուրբն Օգոստինոս և բոլոր հայրերը ըսէին թէ Քրիստոսի ըսած վէմը Առաքեալն է, ես՝ թէ և մինակ մնայի՝ սուրբ գրոց հեղինակութեամբը՝ որ է Աստուածային իրաւամբ՝ պիտի ուրանայի ան դրութիւնը. վասն զի գրուած է. Մէկը ալ ուրիշ հիմ չկրնար դնել ան դրուածէն զատ, որ է Յիսուս Քրիստոս †։

---

* Մատթ. ԺԶ. 18. ըստ Հայոց Բնագրին։

† Ա. Կորնթ. Գ. 11։

Պետրոս ինքն ալ կըկոչէ զՔրիստոս գլուխ անկեան՝ և վէմ կենդանի, որուն վրայ շինուած ենք հոգևոր տաճար”*։

Էք. “Կը զարմանամ վերապատուելի վարդապետին խոնարհութեանը և համեստութեանը վրայ՝ որով ինքը կըբարեհաճի առանձին այսչափ երևելի հարց դէմը ելել, այնպէս հաստատելով թէ ինքը ծայրագոյն քահանայապետներէն աւելի գիտէ աս բաները։ . . . Արդարև զարմանալի բան թէ որ Աստուած այնչափ սուրբերէն և մարտիրոսներէն ծածուկ պահած է ճշմարտութիւնը . . . . մինչև վերապատուելի հայր վարդապետին աշխարհ գալը”։

Լուտէր. “Եկեղեցւոյ հայրերը ինծի հակառակ չեն։ Սուրբն Օգոստինոս, սուրբն Ամբրոսիոս, ու խիստ երևելի աստուածաբանները իմ ըսածիս պէս կըսեն։ “Եկեղեցին աս հաւատոյ դաւանութեանը վրայ շինուած է՝ †” կըսէ սուրբն Ամբրոսիոս, երբոր ինքը կըբացատրէ թէ ինչ պիտի իմացուի այն վէմովը՝ որուն վրայ կըկանգնի եկեղեցին։ Ուրեմն իմ հակառակորդս իր լեզուն թող քաշէ. անանկ խօսքը որ ինքը հիմայ ըսաւ, խորհիմաստ վիճաբանութեան մէջ դեղ և դարման ըլլալուն տեղը միայն թշնամութիւնը կըգրգռէ”։

Էք չէր կարծեր իր թշնամւոյն այսչափ իմաստութիւն ունենալը, ոչ ալ կը յուսար որ կարող պիտի ըլլայ ազատել զինքը այն Լաբիւրինթոսէն որուն մէջ ձգել աշխատեր էր զանիկայ։ “Վերապատուելի հայրը, ըսաւ, իր նիւթը աղէկ պատրաստելէն ետև մտաւ աս վիճաբանութեանս։ Ձեր պատուականութիւնները ներողամիտ ըլլան ինծի որ այնչափ ճիշդ քննութիւններ յառաջ չեմ բերեր։ Ես հոս վիճաբանելու եկայ, և ոչ թէ գիրք շինելու”։ Էք մէկ կերպով մը պաշտպանեցաւ, բայց ոչ յաղթեցաւ։ Ուրիշ պատրաստ առաջարկութիւն չունենալով՝ ատելի և արհա-

---

* ա̅. Պետ. բ̅. 4, 5։

† Super isto articulo fidei, fundata est Ecclesia.

մարհելի վարդապետութեան մը ձեռք զարկաւ, որն որ եթէ չնուաճէր իր թշնամին, գէթ մեծապէս պիտի շփոթէր զանիկայ : Թէ որ Լուտերի վրայ կարծուէր որ Պոհեմիացի հերետիկոս՝ Հուսեան է, յաղթուած էր : Աստի Ինկոլստադի վարդապետը աս խորամանկութիւնը բանեցուց : "Յառաջմանէ այնպէս ընդունուած է միշտ, ըսաւ, թէ Հռովմայ Եկեղեցին իր գլխաւորութիւնը Քրիստոսէն կառնէ, և ոչ թէ մարդկային օրինադրութենէ. բայց պէտք է գիտնալ՝ որ Պոհեմիացիք երբոր յամառութեամբ իրենց մոլորութիւնները կըպաշտպանէին, աս վարդապետութեանս դէմ ելան : Ուրեմն կըխնդրեմ վերապատուելի Հայր վարդապետէն որ Եկեղեցիին դէմ կենալնուն համար ես Պոհեմիացիներուն դէմ կըխօսիմ, և որ աս մեր ներկայ վիճաբանութիւնը ան հերետիկոսները իմ միտքս բերաւ. վասն զի . . . իմ տկար դատմամբս . . . Հայր վարդապետին հետևցուցած խօսքերը բոլորովին անոնց մոլորութիւնները կըպաշտպանեն. և կըսուի՝ թէ Հուսեանք ալ աստով կըպարծենան" :

Էք շիտակ իմացաւ ասկէց ինչ հետևիլը : Բոլոր իր կուսակիցները մեծաձայն գովաբանեցին իր ճարտարաճնար համոզանքը, և ուրախութիւն մը երևցաւ ունկնդիրներուն մէջ : "Աս նախատական խօսքերը, ըսաւ Բարեկարգողը յետ ժամանակաց, աւելի հաճելի էին անոնց մտացը, քան թէ վիճաբանութեան յառաջադիմութիւնը" :

Լուտէր. "Ես ոչ կըսիրեմ, և ոչ երբէք պիտի սիրեմ հերձուածը : Պոհեմիացիները որովհետև ինքզինքնուն զատուեցան մեր հետը մէկ ըլլալէն՝ յանցանքի տակ են, թէ և յԱստուածային իրաւանց պաշտպանութիւն ունենայ իրենց վարդապետութիւնը. քանզի Աստուածային իրաւանց գերագոյնը սէրն է ու Հոգւոյն միութիւնը" :

Յուլիսի 5ին առտուան ժողովին մէջ խօսեցաւ Լուտեր աս խօսքերը. ու ճաշի ժամը հասած ըլլալով շատ չանցած ժողովը ցրուեցաւ : Հաւանական է որ Բարեկարգողին բարեկամներէն կամ գուցէ թշնամիներէն մէկը ազդած ըլլայ իրեն՝ թէ Պոհեմիացի Քրիստոնեաները այսպէս դատելով սահմանէն դուրս ելած է: Վասն զի չէ՞ որ անոնք ճշմարտապէս ան վարդապետութիւններուն համար պինդ կեցեր էին որոնք որ Լուտեր անատենը կը պաշտպանէր: Անոր համար երբոր կէս օրէն ետև ժամը երկուքին ժողովը նորէն գումարեցաւ, Լուտեր խօսիլ սկսեց արիաբար և ըսաւ. "Յովհաննէս Հուսի ու Պոհեմիացիներուն խնդիրներուն մէջ կան ոմանք որ խիստ ընդունելի են Քրիստոսի: Ասիկայ ստոյգ է. ու ասանկ է ան խնդիրը, Միայն Մէկ ընդհանուր եկեղեցի մը կայ. և դարձեալ ան, Մեր փրկութեանը հարկաւոր բան մը չէ որ հաւատանք թէ Հռովմէական եկեղեցին ուրիշներէն մեծ է: Ինծի փոյթ չէ թէ արդեօք Վիքլիֆ ըսաւ ասիկայ եթէ Հուս. Ճշմարտութիւնը ասիկայ է":

Լուտերի աս խօսքը խորին զգայում մը տուաւ ունկնդիրներուն: Ուղղափառաց ժողովի մը մէջ միաբանի մը բերնէ յայտնութեամբ արտաբերուեցան Հուս՝ և Վիքլիֆ անունները, որոնք ատելի էին: Սրահին մէջ գրեթէ ընդհանուր շշունջ մը ծագեցաւ: Գէորգ դուքսը ևս շփոթեցաւ. իր մօրը նախնիքներուն սահմանները ապականող քաղաքական խռովութեան դրօշակին Սաքսոնիայի մէջ բացուիլը յառաջագոյն տեսաւ: Ուստի չկրնալով զսպել իր զգացումները, գլուխը շարժելով ձեռքերը իր կողերուն դրաւ ու մեծաձայն աղաղակաւ՝ ի լուր բոլոր ժողովոյն գոչեց, "Յիմարեցաւ աս մարդը": Բոլոր ժողովը աղմկալից շարժման մէջ էր. նստողները ելան կանգնեցան, ու խումբ խումբ իրարու հետ կը խօսակցէին. Ննջողները արթընցան. Լուտերի թշնամիները խայտացին, ու իր բարեկամները տարապայման շփոթեցան: Շատերը որ մինչև նոյն ատենը հաճութեամբ կը լսէին իրեն, սկսեցին կասկածիլ իր ուղղափառութեանը վրայ: Աս խօսքին ներգործութիւնը ոչ երբէք ջնջուեցաւ Գէորգ դուքսին մտքէն. ան *նոյն ժամէն չար աչքով սկսեց նայիլ Բարեկարգողին վրայ, ու եղաւ իր թշնամին :*

Իսկ Լուտեր տեղի չտուաւ ան շշունչներուն. իր գլխաւոր ապացոյցներուն մէկը աս էր որ Յոյնք երբէք ընդունած չէին պապը, և սակայն բնաւ հերետիկոս չկոչուեցան. թէ՝ Յունաց եկեղեցին կար, հիմայ ալ կայ և պիտի կենայ առանց պապի. և թէ՝ աս եկեղեցին Քրիստոսի կըվերարի, ինչպէս և Հռովմայինն ալ : Էք, ասոր հակառակը կըհաստատէր լըբաբար, թէ քրիստոնէական եկեղեցի և հռովմէական եկեղեցի՝ մի և նոյն եկեղեցի է, թէ Յոյները պապը չընդունելով քրիստոնէական հաւատքն ալ չեն ընդունիր, և թէ անոնք անշուշտ հերետիկոս են : “Ի՞նչ, գոչեց Լուտեր. “Գրիգոր Նազիանզեցին, մեծն Բարսեղ, Եպիփանոս, Ոսկեբերան ու բազմաթիւ ուրիշ Յոյն եպիսկոպոսներ փրկուեցան, թէպէտ և բնաւ երբէք չհաւատացին թէ Հռովմայ Եկեղեցին ուրիշ եկեղեցիներէն մեծ է : Հռովմայ քահանայապետը կարող չէ նոր 'ի նորոյ հաւատոյ մասունքներ աւելցընել : Հաւատացեալ քրիստոնէից միայն Արբազան Գրոց հեղինակութիւնը տրուած է. միայն անիկայ է յԱստուածային իրաւանց : Կըխնդրեմ արժանապատիւ Էք վարդապետէն որ ընդունի թէ Հռովմայ քահանայապետները մարդիկ էին, ու չխօսի անոնց վրայ այնպէս՝ որ իբր թէ աստուածներ էին” :

Աստեղս Էք սկսաւ ան զուարճախօսութիւններուն մէկը ձեռք առնել՝ որոնք ըստ երևոյթին դիւրապատրաստ յաղթութիւն մը կընծայեն զանոնք գործածողին :

“Վերապատուելի վարդապետը որ իր խոհարարութեանը մէջ քաջակիրթ՝ չէ, ըսաւ, հերձուածողները և Յունաց սուրբերը մէկ տեղ բերելով ոչինչ խառնուրդ մը չինեց. որպէս զի՝ մէկուն սրբութեան հոտը մէկալներուն թունաւոր համը ծածկէ” :

Լուտեր քաջութեամբ Էքին խօսքը միջահատելով ըսաւ. “Արժանապատիւ վարդապետը անամօթութեամբ կը խօսի . իմ դատողութեամբս Քրիստոս չկրնար միաբանութիւն ունենալ Բելիարին հետ" :

Այսպիսի էին այն վիճաբանութիւնները որ զբաղեցուցին երկու աստուածաբանները : Ժողովը քաջ ուշադրութիւն կըմատուցանէր ասոնց . բայց երբեմն ունկնդիրներուն շահախնդրութիւնը կըթուլանար , ու այն միջոցին անհաճոյ չէր թուէր իրենց թէ որ դիպուած մը պատահէր զիրենք արթընցունելու : Եւ ինչպէս շատ անգամ կըլլայ որ խիստ երեւելի գործերուն մէջ ծիծաղաշարժ դիպուածներ կըմտնեն , Լիփսիայի մէջ ալ ասոր նման բան մը պատահեցաւ :

Գէորգ դուքսը այն ժամանակին սովորութեանը հետեւելով թզուկ մը կըպահէր : Քանի մը ծաղրածուներ ըսին ասոր թէ "Լութեր կըվիճի որ թզուկը կրնայ ամուսնանալ , բայց Էք ասոր հակառակը կըպնդէ" : Ասոր վրայ թզուկը մեծ ատելութիւն ունէր իր ներսը Էքին վրայով , ու ամէն անգամ որ դուքսին հետ սրահը կուգար սպառնական նայուածք մը կըձգէր անոր վրայ : Օր մը Ինկօլստադի վարժապետը խեղկատակութեան զարնելով մէկ աչքը գոցեց , (ինչպէս որ թզուկը միականի էր ,) ու միւս աչքովը դէպի թզուկին կընայէր : Թզուկը չկրնալով այլ եւս զինքը զսպել , սկսեց նախատինք եւ անէծք թափել իմաստուն վարդապետին վրայ : Բոլոր ժողովը սկսեց բարձրաձայն խնդալ , ու աս դիպուածը անոնց մտքերուն սաստիկ աշխատութիւնը չափով մը նուազեցուց :

Աս միջոցիս քաղաքին ու եկեղեցիներուն մէջ կըպատահէին զանազան դիպուածներ , որոնք կըցուցընէին թէ Հռովմայ կուսակիցները Լութերի համարձակ խօսքերովը ի՛նչ երկիւղի մէջ ինկած էին : Կիրակի օր մը Վիդդեմպերկի վարդապետը Դոմինիկեանց եկեղեցին մտաւ ձայնաւոր պատարագէն առաջ : Եկեղեցւոյն մէջ միայն քանի մը վարդապետներ կային որ՝ փոքր սեղաններուն վրայ առջի թիւ պատարագները կըսէին : Վանքին մէջ լսուելուն պէս թէ Հերետիկոս Լուտերը եկեղեցին մտեր է, միաբանները արտորնօք վազեցին, սրբութեան սպասը առին, ու զանիկայ տապանակին մէջ դնելով զգուշութեամբ գոցեցին՝ որ չըլլայ թէ սրբազան խորհուրդը պըղծուի Վիդդէմպէրկի Օգոստինեանին հերետիկոսական աչքերէն: Երբոր անոնք աս կընէին՝ պատարագ ընողները սրբազան անօթները ժողվեցին, սեղաններուն առջեւէն քաշուեցան, եկեղեցւոյն մէջէն անցան ու փախան գացին աւանդատունը, որպէս թէ՝ մէկ պատմագրի մը ըսածին պէս, սատանան անոնց ետեւէն կըվազէր:

Աս վիճաբանութիւնները ամէն տեղ խօսակցութեան նիւթ եղան. իջեւաններուն մէջ՝ Համալսարանին եւ պալատին մէջ ամէն մէկը իր կարծիքը կըխօսէր: Գէորք դուքսը թէ եւ սաստիկ զայրացած էր բայց յամառութեամբ չմերժեց բողոքողին՝ իր մտքին համոզուելուն: Օր մը երբոր Էք եւ Լուտեր իր հետը կըճաշէին, անոնց խօսքը միջահատեց ըսելով. “Թէ յԱստուածային իրաւանց ըլլայ եւ թէ մարդկային, ստոյգը ան է որ պապը պապ է”: Լուտեր մեծապէս հաճեցաւ աս խօսքին: “Դուքսը, ըսաւ, ամենեւին չէր խօսէր աս խօսքը, թէ որ իմ առաջարկութիւններս ազդեցութիւն մը ըրած չըլլային իրեն:

Ինչ որ տեւեց աս վիճաբանութիւնը պապին գլխաւորութեանը վրայ. Յուլիսի 8ին սկսեցին վիճաբանիլ Քաւարանին վրայ, ու անիկայ ալ երկու օրէն աւելի տեւեց: Լուտեր աս անգամս քաւարանին ճշմարիտ ըլլալը ընդունեց. բայց ուրացաւ թէ Սուրբ Գրքերը ու եկեղեցւոյ հայրերը աւանդած էին աս վարդապետութիւնը, ինչպէս որ դպրոցական աստուածաբանները ու իր հակառակորդն ալ կըհաստատէին: “Մ՝եր Էք վարդապետը, ըսաւ, այսօր Սուրբ Գրոց վրայէն անցաւ գրեթէ առանց դպչելու անոնց, ճիշդ ինտոր որ սարդը ջուրին երեսէն կանցնի”:

Յուլիսի 11ին վիճաբանողները հասան Ներողութեանց վրայ: “Անիկայ խաղէն աւելի՝ սուտ կատակէն աւելի բան մը չէր. ըսաւ Լութեր: "Ներողութեանց վրայ պաշտպանութեան շուքը անգամ չնստաւ, ու Էք գրեթէ ամէն բանով ինծի հետ համաձայնեցաւ": Էք ինքն ալ ըսաւ. "Թէ որ Մարտինոս վարդապետին հետ պապին գլխաւորութեանը վրայ վիճաբանած չըլլայի, գրեթէ իր հետը միաբանած պիտի ըլլայի":

Այնուհետև վիճաբանութիւնը դարձաւ Ապաշխարութեան վրայ, Քահանային արձակմանը վրայ, ու վճարման վրայ: Էք իր սովորութեանը պէս վկայութեան կոչեց դպրոցական աստուածաբանները, Դոմինիկեանները, ու պապին վճիռները: Իսկ Լութեր վիճաբանութիւնը վերջացուց աս խօսքովը.

"Վերապատուելի վարդապետը սուրբ Գիրքերէն այնպէս կը փախչի, ինչպէս որ սատանան խաչին առջևէն կը փախչի: Իսկ ես Եկեղեցւոյ հարց պատուապատշաճ յարգութիւնը մատուցանելով, Աստուծոյ Բանին հեղինակութիւնը նախապատիւ կը համարիմ. և միայն անիկայ մեր դատաւորներուն դէմ կը հանեմ":

Այսպէս վերջացաւ Էքին և Լութերին վիճաբանութիւնը: Կարլստադ ու Ինկօլստադի վարդապետը երկու օր ալ վիճեցան բարի գործոց մէջ մարդկային արդիւնքները քննելու: Յուլիսի 16ին բոլոր գործը աւարտեցաւ՝ քսան օր տևելէն ետքը, ու Լիփսիայի մեծաւորը քարոզ մը տուաւ: Անիկայ լռանալուն նուագարան սկսուեցաւ լսուիլ, ու "Te Deum" (զքեզ Աստուած) օրհնաբանական երգովը հանդէսը վերջացաւ:

Բայց աս վսեմ երգաբանութեանս ատենը մարդոց մտքերը ոչ ևս այնպէս էին ինչպէս Veni, Sancte Spiritus! (Եկ Հոգիդ սուրբ) օրհնաբանութեան երգուած ատենն էին: Քանզի շատերուն նախադուշակութիւնները արդէն կատարուեցան. ու հակառակ կողմի երկու ախոյեաններուն հարուածները պապականութեան մարմնոյն վրայ ևս լայնապատառ վէրք մը բացեր էին:

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

ԱՍՏՈՒԾՈՅ տնօրէնութեամբը սահմանուած էր որ այս վիճաբանութիւնը իբրև ծուխ չցնդի ․ ինչ և իցէ գործ որ հաւատքով կըկատարուի , արդիւնաւոր պտուղ կըբերէ ։ Լուտերի խօսքերը աննահանջելի զօրութեամբ իրենց ճամբան գտան անոր ունկնդիրներուն մտացը թափանցելու ։ Շատերը՝ որոնք կանոնաւորապէս պալատին սրահը եկեր էին ունկնդրութեան համար , ճշմարտութիւնը ընդունեցին։

Եւ մանաւանդ համալսարանին աշակերտներուն մէջէն շատերը զմայլելով ընդունեցին Լուտերի խօսքերը ։ Վիտտէմպէրկի վարդապետին քաջութեանը ու կարողութեանը և Ինկօլստադի աստուածաբանին իմաստակական զանազանութիւններուն և ընդունայն դիտողութիւններուն տարբերութիւնը քաջ իմացան ։ Յայտյանդիման տեսան որ Լուտեր հաստատուած էր Աստուծոյ Բանին վրայ , ու Էք միայն մարդկային աւանդութեանց վրայ ։ Անոր ներգործութիւնը վաղվաղակի երևան ելաւ ․ վասն զի վիճաբանութեան վերջանալէն ետև Լիփսիայի համալսարանին դասատուութեան սրահները գրեթէ պարպուեցան ։ Իրաւ կրնայ ըսուիլ թէ ժամանակին դիպուածը ըրաւ այս բանը , վասն զի ժանտախտը ճարակեցաւ ան կողմերը ․ բայց անկէց փախչող աշակերտները ուրիշ համալսարաններ կըրնային երթալ , ինչպէս Էրֆուրթի կամ Ինկօլստադի համալսարանը ։ Ուրեմն ճշմարտութեան զօրութիւնն էր որ Վիտտէմպէրկ քաշեց զանոնք , ու ան տեղի աշակերտաց թիւը կրկնապատիկ աւելցաւ ։

Լիփսիայի վիճաբանութիւնը ասոնցմէ ալ ազնուագոյն վախճաններ ունէր ։ Մելանկտոն՝ Բարեկարգութեան գլխաւոր աստուածաբանը , հոն ընդունեց իր կոչումը այս պաշտօնին ։ Աս խոհական և հանդարտ անձը վիճաբանութեան ներկայ գտնուած էր՝ հազիւ թէ միջամուխ ըլլալով անոր ։ Մինչև անատենը ինքզինքը փիլիսոփայութեան մէջ պատաղեցուցած էր․ բայց մեծարանութիւնը նոր գրգիռ մը տուաւ անոր, ու պերճաբան վարժապետը փիլիսոփայութենէ աստուածաբանութեան մէջ: Ան նոյն ժամէն իր իմաստութեանը բարձրութիւնները Աստուծոյ Բանին առջեւը խոնարհեցուց, ու աւետարանական վարդապետութիւնը տղայական պարզմտութեամբ ընդունեց. և իր ունկնդիրները կըսէին որ փրկութեան ճանապարհը կըրացատրէր շնորհալի և յստակ եղանակով մը որ զամէնը կը զմայլեցընէր: Արիութեամբ յառաջ կերթար աս ճամբուն մէջ որ այնչափ նոր էր իրեն, վասն զի "Քրիստոս, կըսէ ինքը, պիտի չպակսի իրեններէն": Աս կէտէն անդին երկու բարեկամները 'ի միասին յառաջացան, ազատութեան և ճշմարտութեան համար աշխատելով մէկը Պօղոսի արիութեամբը, և միւսը Յովհաննու հեզութեամբը: Լուտեր աղէկ բացատրեց իրենց կոչումներուն տարբերութիւնը, ըսելով. "Ես ծնայ պատերազմի ասպարէզին վրայ թշնամիներու ու դեւերու հետ կռուելու. ասկէց է որ իմ գըրուածքներս պատերազմ ու փոթորիկ կըյարուցանեն: Ես ծառին ճիւղը ու բունը արմատէն փրցունելու եմ, փուշերը ու տատասկները մաքրելու եմ, տղմուտները ու ճախինները լցունելու եմ: Կընմանիմ զօրեղ փայտահատի որ կըմաքրէ ու կըհարթէ ճանապարհը: Բայց մեր արհեստից վարժապետը Փիլիպպոս՝ հանդարտութեամբ ու մեղմով կըյառաջանայ, ուրախութեամբ հերկելով ու անկելով՝ սերմանելով և ոռոգելով, ինչպէս որ Աստուած իր պարգեւները առատապէս շնորհած է իրեն":

Թէ որ Մելանկտոն հանդարտ սերմանողը իր պաշտօնին կոչուեցաւ Լիփսիայի մեծարանութեամբը, Լուտեր զօրեղ փայտահատն ալ զգաց որ նոյն մեծարանութիւնը իր թեւերուն ուժը աւելցուց, ու իր արիութիւնը համեմատաբար զօրացաւ: Մեծարանութեան ամենէն երեւելի վախճանը արդարեւ ան էր որ նոյն ինքն Լուտերի վրայ գործուեցաւ. "Դպրոցական աստուածաբանութիւնը, կըսէ, *Դուք վարժապետին մեծապանծ նախագահութեանը տակ, իմ աչքես հողի պես փշրեցաւ անատենը"։ Դպրոցականներուն ու եկեղեցականներուն սրբութեան խորանին առջեւը քաշած վարագուրը վերէն 'ի վար պատռեցաւ Լութերին առջեւը։ Նոր 'ի նորոյ քննութիւններու յառաջանալով, Լուտեր անակնկալ տեղեկութիւններու ծանօթացաւ. զարմանքով և անոր հաւասար սրտմտութեամբ չարիքին մեծութիւնը կատարելապէս տեսաւ։ Եկեղեցւոյ տարեգրութիւնները քննելով՝ գտաւ թէ Հռովմայ գլխաւորութիւնը իր ծագումը առեր էր միայն եկեղեցականաց փառասիրութենէն ու ժողովրդոց դիւրահաւան տգիտութենէն։ Եւս տրտմալի տեղեկութիւններուն վրայ չկրցաւ լուռ կենալ. իր թշնամիներուն գոռոզութիւնը, վէճին յաղթութիւնը իրենց սեպելը՝ անով անոնց մեծաբանելը և լոյսը շիջուցանելու անոնց ջանքը որոշեցին իր դիտաւորութիւնը։ Յառաջացաւ ան ճամբուն մէջ ուրկէց Աստուած իրեն առաջնորդեց, առանց անհանգիստ ըլլալու թէ անիկայ ինչ վախճանի պիտի հասցընէ զինքը։ Լուտեր անիկայ պապական լուծէն իր օտարանալուն սկզբնաւորութիւնը համարեցաւ։ "Սորվեցէք ինծմէ, կըսէ, թէ ինչպէս դժուարին է մէկ դի ձգել ան մոլորութիւնները որ բովանդակ աշխարհ իր օրինակովը կըհաստատէ, և որ երկար գործածութեամբ երկրորդ բնութիւն եղած է մեզի։ Եօթը տարի մեծ նախանձաւորութեամբ կարդացի ու հրապարակաւ մեկնեցի սուրբ Գիրքերը, անանկ որ՝ գրեթէ բոլորը 'ի բերան գիտէի։ Նաև Յիսուս Քրիստոսի իմ Տէրոջս հաւատքին ու գիտութեանը բոլոր առաջնապտուղները ունէի. այսինքն՝ գիտէի թէ մենք ոչ գործերով կարդարանամք ու կըփրկուիմք, այլ Քրիստոսի հաւատքովը. և մինչև անգամ՝ յայտնապէս կըհաստատէի թէ պապին քրիստոնէից եկեղեցւոյ գլուխը ըլլալը յԱստուածային իրաւանց չէ։ Եւ սակայն ասոնց ամէնէն չկրցի տեսնել ան հետեւութիւնը, թէ պապը 'ի հարկէ և առանց երկբայու-*

թեան սատանայէն է. վասն զի՝ ինչ որ Աստուծմէ չէ, հարկաւ պիտի ըլլայ սատանայէն”: Դարձեալ կըսէ, “Հիմայ ես թոյլ չեմ տար իմ սրտմտութեանս որ համարձակ խօսի անոնց դէմ՝ որոնք դեռ պապին յարեալ են. որովհետեւ ես ալ՝ որ այնչափ տարիներ այնչափ զգուշութեամբ սուրբ Գիրքերը կարդացի, տակաւին սաստիկ յամառութեամբ պապականութեան յարեալ էի”:

Այսպիսի էին Լիփսիայի վիճաբանութեան իրական վախճանները, և ասոնք նոյն իսկ վիճաբանութենէն շատ երեւելի էին:

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

Էք ինքզինքը տուաւ ամէն ան մոլեգնութիւններուն՝ որոնցմով կըկարծէր թէ ինքը յաղթական հանդիսացած պիտի երեւայ: Լուտերի վրայ զրպարտութիւններ հրատարակեց. ամբաստանութիւնները մէկ մէկու վրայ բարդեց: Փրիդերիկոսին գրեց, ու իմաստուն հազարապետի մը պէս ջանաց շահիլ ան շփոթութենէն որ միշտ կըպատահի կռուէ մը ետև, որպէս զի քանի մը երեւելի թոյլտուութիւններ ընդունի նոյն իշխանէն. Նաև իր թշնամւոյն անձին դէմ բան մը չըրած՝ ուզեց որ անոր գրուածքները այրէ, մինչև անգամ իր չկարդացածներն ալ: Ու վերջապէս՝ “Արիք ընաջինջ ընեմք աս ամէն որդերը քանի որ չափէ դուրս բազմացած չեն անոնք”, ըսելով՝ չարաբերան վարդապետը աղաչեց կայսրընտրին որ գաւառական հոգևոր ժողովը գումարէ:

Էք ոչ միայն Լուտերի վրայ թափեց իր բարկութիւնը, այլ իր յանդգնութիւնը Մելանկտոնն ալ 'ի համար կոչեց: Ասիկայ որ սերտ բարեկամութեամբ կապուած էր մեծարու Էքոլամփատիոսի հետ, վիճաբանութեան պատմութիւնը խրկեց անոր, ու անոր մէջ գովութեամբ ևս կը խօսէր Էքի վարդապետին վրայ*: Բայց և այնպէս անոր գոռոզութիւնը վիրաւորեցաւ. անմիջապէս գրիչը ձեռքը առաւ ու Մելանկտոնի դէմ գրեց ըսելով. "Ա՛ն Վիտդէմպէրկի քերթողը՝ որ ճշմարիտը խօսելով թէպէտ Յոյն և Լատին լեզուներուն տեղեկութիւն ունի, բայց համարձակեցաւ թուղթ մը հրատարակել որուն մէջ կընախատէ զիս":

Մելանկտոն պատասխանեց ասոր, և ասիկայ իր առաջին աստուածաբանական գրուածքն էր որ ըրաւ: Աս գրութիւնը գեղեցիկ քաղաքավարութեամբ կըփայլի, որ աս պատուական անձին մէկ նշանաւոր որպիսութիւնն է: Ուղիղ մեկնութեան սկզբունքները գնելով կըցուցընէ թէ սուրբ Գիրքերը նախնի հարց գրուածքներովը պէտք չէ բացատրել, այլ նախնի հարց գրուածքները սուրբ Գիրքերով:

"Քանի՛ քանի՛ անգամ սխալած չէ Հերոնիմոս, Օգոստինոս, և Ամբրոսիոս: Ո՛րչափ անգամ չեմք գտներ որ իրենց դատողութեանը մէջ կըտարբերին. ո՛րչափ անգամ չեմք լսեր որ իրենց սխալմունքները կըհերքեն: Ուրեմն միայն մէկ Գիրք մը կայ որ Աստուածային ներշնչութեամբ ու առանց սխալի գրուած է:

"Լուտեր, կըսեն իր թշնամիները, նախնեաց քանի մը մթին մեկնութիւններուն չմիաբանիր. և ինչո՞ւ համար պիտի միաբանի անոնց: Մատթէոսի ան խօսքին վրայ թէ "Դու ես վէմ, և 'ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ", իր մեկնութեանը մէջ ան նոյն խօսքը կըսէ ինչ որ Որոգինէս ըսած է. նոյն բանը կըգրէ ինչ որ Օգոստինոս իր ճառին մէջ, ու Ամբրոսիոս Ղուկասու վրայ գրած իր վեցերորդ գրքին մէջ կըգրեն, պէտք չէ ժխտել ուրիշները: Պիտի ըսէք ուրեմն՝ Ի՞նչ, նախնի հարք կըհակառակի՞ն մէկ մէկու. և ի՞նչ կայ աս տեղս այնչափ զարմանալու բան մը:

---

* Eccius ob varias et insignes ingenii dotes. (L. Opp. Lat. I. p. 337.)

Նախնի Հարց գրուածքները կըպաշտեմ, որովհետև սուրբ Գրոց կըհաւատամ՝. սուրբ Գրոց միտքը որպէս նոյն ինքն երկնային ճշմարտութիւն՝ մէկ է ու պարզ ։ Աս միտքը իմանալու ձեռք կըզարնենք սուրբ Գիրքերը մէկ մէկու հետ բաղդատելով, ու բոլորին կարգէն և կապակցութենէն զանիկայ կըմեկնաբերենք ։ Աստուածատուր սուրբ Գրոց վերայով փիլիսոփայութեան կանոն մը աւանդուած է մեզի, որ է աս. մարդոց բոլոր կարծիքները և սկզբունքները սուրբ Գրքին քով պիտի բերուին՝ իբրև փորձաքարի՝ որով անոնք փորձուելու են" ։

Երկար ժամանակէ 'ի վեր մէկը այսպիսի գեղեցկութեամբ չէր ցուցըցած այսպիսի զօրաւոր ճշմարտութիւններ ։ Աստուծոյ Բանը դարձեալ իր յատուկ տեղը հաստատուեցաւ, ու նախնիքները իրենց տեղերը ։ Սուրբ Գրոց ճշմարիտ իմաստը իմանալու ճամբան յայտնի ցուցուեցաւ ։ Աւետարանը դպրոցներուն մեկնութիւններէն գերազանց գտնուեցաւ ։ Մելանկտոն մէկ եղանակ մը յառաջ բերաւ՝ որ միշտ յարմար էր գործածելու և անով պատասխան տալու անոնց՝ որոնք Ինքին նման դժուարութեանց մէջ կուգէին պաշարել աս նիւթը ։ Տկար քերթողը ելաւ, ու դըպրոցական մենամարտկին հուժկու և զօրաւոր ուսերը անոր բազուկին առաջին շարժմանը տեղի տուին ։

Ինք քանի որ իր տկարութիւնը կիմանար, իր աղաղակները կըբարձրանային ։ Մտածեց որ մեծաբանութիւնով ու ամբաստանութիւններով ձեռք ձգէ ան յաղթութիւնը՝ որն որ իր ձեռնարկութիւններովը չէր կրցեր տանել ։ Միաբանները ու Հռովմայ բոլոր կուսակիցներն ալ աս աղաղակներուն հետ միաբանեցան, ու Գերմանիայի ամէն կողմերէն նախատինք կըթափէր Լուտերի վրայ. բայց ան անոնցմով չշարժեցաւ ։ "Որչափ նախատինք բարդին իմ վրաս, ըսաւ Լուտեր, այնչափ կըփառաւորիմ անով ։ Ճըշմարտութիւնը՝ այսինքն է Քրիստոս՝ պէտք է որ աճի, բայց ես իջնամ ։ փեսային ու հարսին ձայնը ուրախութիւն մը կուտայ ինծի, որ անոնց աղաղակներուն պատճառած երկիւղէն խիստ գերազանց է։ Մարդիկ չեն որ ինծի դէմ կըկենան, ու ես անոնց դէմ թշնամութիւն չունիմ. այլ Սատանան է՝ չարեաց իշխանը, որ կըջանայ վախցունել զիս։ Բայց ան որ մեր մէջն է, մեծ է քան թէ ան որ աշխարհի մէջ է։ Աս դարուս կարծիքը մեզի դէմ է, հետևեալները աւելի մեր կողմը պիտի ըլլայ" *։

Լիփսիայի վիճաբանութիւնը Գերմանիայի մէջ Լուտերի թշնամիները աւելցուց, բայց հեռաւոր տեղեր անոր բարեկամներուն թիւը առատացուց։ "Ատենով Բոհեմիայի մէջ Հուս ինչ էր նէ, նոյն երկրին եղբայրները գրեցին անոր, դուն ալ՝ ով Մարտինոս նոյնն ես հիմա Սաքսոնիայի մէջ. վասն որոյ անդադար աղօթէ, ու զօրացիր Տէրով"։

Երբոր նոր բարեկամներ ու նոր թշնամիներ երևան կելլէին, հին բարեկամներէն ոմանք կըսկսէին Լուտերէն օտարանալու նշաններ ցուցընել։ Ստաւպից՝ որուն միջնորդութեամբը Բարեկարգողը Էրփուրթի վանքին անշքութենէն յառաջ եկեր էր, սկսեց ցրտութիւն մը ցուցընել անոր։ Ստաւպիցին սանկ ընելը Լուտերին հետևելու կարող չըլլալուն էր։ "Կրթողուս զիս, գրեց անոր Բարեկարգողը. բոլոր աս օրս կաթէն կտրած տղի մը պէս տրտմութեան մէջ եմ քեզի համար։ Երեկ գիշեր քու վրայովդ երազ տեսայ. կըթուէր ինծի թէ ինծմէ կըհրաժարէիր, ու ես դառնապէս կուլայի և կըհեծէի. բայց թուեցաւ թէ ձեռքդ դէպի ինծի երկընցուցիր, ու ըսիր որ հանգիստ ըլլամ, վասն զի կրկին կըկամիս ինծի դառնալ"։

Խաղաղարարն Միլտից առաջարկեց որ ուրիշ ջանք մըն ալ ընէ վիճաբանողներուն միտքերը հանդարտեցընելու. բայց ինչ ազդեցութիւն հնար էր ունենալ ան մարդոցը վրայ՝ որոնք կռւին զգացողութեամբը տակաւին աղմկած

---

* L. Opp. Lat. I, 310.

էին. վասն որոյ իր ջանացողութիւնները անօգուտ եղան։ Հռչակաւոր Ոսկեղէն Վարդը կայսրընտրին մատուց, բայց ան իշխանը զանիկայ անձամբ ընդունելու եւս արժան չսեպեց։ Հիմայ Փրիդերիկոս Հռոմայ խարդախութիւններուն աղէկ տեղեակ էր. ուստի անօգուտ էր այլ եւս մտածել զանիկայ խաբելու։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

ԼՈՒՏԵՐ ամենեւին ետ չքաշուելով շարունակեց յառաջ երթալ. աս միջոցիս էր որ Գաղատացւոց թղթոյն վրայ իր առաջին մեկնութիւնը հրատարակելով՝ ամենասաստիկ հարուած մը տուաւ երեւելի սխալմունքի մը դէմ։ Նոյն թղթոյն վրայ իր գրած երկրորդ մեկնութիւնը անտարակոյս գերազանցեց քան զառաջինը, բայց ասոր մէջ եւս ազդու զօրութեամբ յառաջ բերաւ հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնը։ Առաքելական թղթոյն մեկնիչին ամէն մէկ խօսքը եռանդով լեցուն էր, ու Աստուած իր գիտութիւնը ժողովրդոց սրտերուն մէջ մտցունելու գործիքի մը պէս ան խօսքերը ձեռք առաւ գործածելու։ “Քրիստոս ինքզինքը մեր մեղքերուն համար տուաւ, կըսէ մեկնիչը։ Արծաթ կամ ոսկի չէ մեզի համար տուածը. մարդ մը չէ. հրեշտակաց բոլոր գունդը չէ. այլ ինքզինքը, որմէն զատ ուրիշ մեծ բան մը չկայ, որ տուաւ։ Եւ աս անհամեմատ գանձը մեր մեղքերուն համար տուաւ”։

Բայց երբոր Լուտեր ցուցուց թէ մարդուն փրկութիւնը միայն Քրիստոսով է, նոյն ատենը ցուցուց եւս թէ աս փրկութիւնը մարդուն սիրտը կըփոխէ, ու բարի գործերու մէջ զանիկայ կըժրացունէ։ “Ան որ Քրիստոսի Բանը ճշմարտապէս լսեց, ըսաւ, ու զանիկայ կըպահէ, այնուհետեւ սիրոյ հոգիով զարդարուած է։ Դուն անշուշտ կըսիրես ան մարդը որ քեզի քսան ֆիօրին պարգեւ տուաւ, կամ քեզի ծառայութիւն մը ըրաւ, կամ որ և իցէ կերպով քու վրադ սէր ունենալը ցուցուց. հապա որչափ ևս առաւել պիտի սիրես զանիկայ որ քեզի համար ոչ ոսկի կամ արծաթ տուաւ, այլ ինքզինքը. որ քեզի համար այնչափ վէրքեր ընդունեց, որ քու պատճառովդ արիւն քրտինք ու տագնապ կրեց, որ քու տեղդ մեռնիլ յանձն առաւ, մէկ խօսքով՝ քու մեղքերէդ քեզ ազատելու համար իր անձին մահ ընդունեց, ու քեզի Հայր մը ստացաւ երկինքը սիրով լեցուն: Թէ որ դուն չես սիրեր զինքը, քու սիրտդ անոր ըրած բաները չիմացաւ կամ չհասկըցաւ. ու դուն ան բաներուն չհաւատացիր. վասն զի հաւատքն է որ սիրով կը յաջողի": "Աս թուղթը, կըսէ Լուտեր՝ Գաղատացւոց թըղթոյն վրայ խօսելով, իմ թուղթս է. անիկայ ես ինծի նշանեցի":

Իր թշնամիները իր յառաջադիմութիւնը երագեցին. վասն զի առանց անոնց աւելի ծանր եղած պիտի ըլլար ան: Անոնց յիմարութիւնը բուն իր քաջութեանը չափ նպաստեց իրեն. սաստիկ եռանդով ու կիրքով կըվիճէին ան բաներուն վրայ՝ որ առ առաւելն միայն երկրորդական ու նուաստ գաղափարներ էին. և երբոր Լուտեր Հովմէական վարդապետութեան նոյն իսկ հիմանցը վրայ յարձակեցաւ, տեսան անոնց սասանութիւնը ու բերան չբացին: Ան նոյն ատենը որ իրենց թշնամին միջնաբերդը մըտնելու ու ճշմարտութեան դրօշակը հոն կանգնեցունելու վրայ էր, սկսեցին դուրսի պատնէշներուն մէկ քանիները պաշտպանել: Ուստի շատ սքանչացան ետքը՝ երբոր տեսան իրենց պաշտպան կեցած բերդը տակէն ական հատած՝ բռնկցուցած՝ ու բոցերուն մէջ կործանած, մինչդեռ իրենք զանիկայ անառիկ կըկարծէին, ու պաշարողներուն դէմ կըմեծաբանէին: Ասանկ աղէտալի կատարածներուն մէջ հասարակօրէն այսպէս կըպատահի բանը:

Ամէն բան կիմացունէր թէ Լուտեր շուտով աւելի պիտի կարօտի հաւատոյ և արիութեան, քան որչափ երբէք կարօտացեր էր· ինչու որ Էք վրէժխնդրութեան գաղափարներ կը ձևացունէր: Լիփսիայի մենամարտիկը փոխանակ դափնի պսակներ ընդունելու՝ որոնց յուսացած էր, իր երկրին բոլոր խելացի մարդոցը ծաղրաբանութեան նիւթ եղաւ, ու կծու երգիծաբանութիւններ իր վրայ կը հրատարակուէին:

Լուտեր աս գրուածներուն մեծ մասին համար իր տհաճութիւնը ցուցուց· “Ալ աղէկ է, ըսաւ, յայտնապէս յարձակիլ, քան թէ ցանկապատի մը ետին պահուըլով խածնել”:

Ո՜րչափ խաբուեցաւ Ինկոլստադի դիւանադպիրը· իր հայրենակիցները հեռացան անկէ, ու ինքն ալ պատրաստուեցաւ որ Ալպեան լեռներուն միւս կողմը անցնի, ու դուրսէն օգնութիւն փնտռէ: Ամէն տեղ ուսկից որ կանցնէր՝ սպառնալիք կը ժայթքէր Լուտերի դէմ, նմանապէս Մելանկտոնի ու Կարլստադի և կայսրընտրին դէմ ալ: “Իր մեծախօսութիւնները լսողը՝ կըսէ Վիտտէմպէրկի վարժապետը, այնպէս կըկարծէր որ ինքզինքը ամենակարող Աստուծոյ տեղ դրեր է”: Էք բարկութեամբ և վրէժխնդրութեան փափաքով լցուած՝ 1520ին թուղթ մը հրատարակելէն ետև ողջամիտ վարդապետութեան դէմ, սուրբ Պետրոսի գլխաւորութեանը վրայով, որուն մէջ կը հաստատէր որ աս առաքեալը՝ պապերուն առաջինը ըլլալով՝ քսան և հինգ տարի Հռոմ կեցեր էր, ճամբայ ելաւ Իտալիա երթալու, որ իր գործած յաղթութիւններուն վարձը հոն ընդունի, ու Հռոմայ մէջ՝ պապին պալատին քովը աւելի զօրեղ նետեր պատրաստէ քան թէ ան դըպրոցական վիճաբանութեան զէնքերը որ իր ձեռքին մէջ խորտակեր էին:

Լուտեր աղէկ գիտէր թէ իր թշնամւոյն աս ճամբորդութիւնը ինչ վտանգներ պիտի բերէ իր գլխուն, բայց չսրտաբեկեցաւ: Սպալատին շփոթութեան մէջ ինկած՝

ստիպեց՝ անոր որ հաշտութեան ձառ մը կ'նարէ: "Ոչ, պատասխան տուաւ Լուտեր. քանի որ անիկայ յասպարեզ կը կոչէ զիս, ես չեմ կրնար կռուէն ետ քաշուիլ: Ամէն բան Աստուծոյ կը յանձնեմ, ու իմ նաւակս հովերուն և ալիքներուն կուտամ: Պատերազմը Տէրոջն է. ինչո՞ւ համար կը կարծես թէ Քրիստոս իր փաստը խաղաղութիւնով յառաջ պիտի տանի: Չէ՞ որ ինքը, չէ՞ որ իրմէն ետքը բոլոր մարտիրոսները պատերազմի մէջ թափեցին իրենց արիւնը":

Այսպիսի էր Լիփսիայի երկու հակառակորդներուն վիճակը, 1520ին սկզբնաւորութեանը: Մէկը կըպատաղէր պապական զօրութիւնը գրգռելու՝ որ իր հակառակորդը նուաճէ, միւսը կըսպասէր կռուոյն՝ ան նոյն հանդարտութեամբը՝ որով ընդհանրապէս մարդիկ խաղաղութեան կը յուսան: Սահմանուած էր նոյն տարին՝ որ անատենը նոր սկսեր էր, տեսնէ փոթորկին պատռիլը:

ԳԻՐՔ Ե

ՀՌՈՎՄԱՅ ՊԱՊԻՆ ԿՈՆԴԱԿԸ

1520

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

Աս միջոցին՝ Թատրոնին մէջը նոր խաղարկու՝ մը երևան ելլելու վրայ էր։ Աստուածային կամքն ան էր որ Վիդդէմպէրկի միաբանը՝ մեծին Կարոլոսի օրերէն հետէ Քրիստոնէութեան մէջ երևցած ինքնակալներէն ամենէն զօրաւորին հետ երես երեսի բերուի։ Ծաղկահասակ և քաջառողջ իշխան մը ընտրեց՝ որ ամէն կերպով կերևար թէ երկարատև թագաւորութիւն մը պիտի վարէ. իշխան մը ընտրեց՝ որուն գաւազանը հին աշխարհի մեծ մասը ու նաև նորն ալ կառավարեց, անանկ որ՝ ան հռչակաւոր խօսքին պէս, իր լայնատարած գաւառներուն մէջը արեգակը ոչ երբէք իր մարը կըմտնէր. և աս իշխանին հետ դէմ դէմի բերաւ նուաստ Բարեկարգութիւնը, որ Էրֆուրթի վանքին աննշան խուցին մէջ սկսեր էր ողորմելի միաբանի մը տառապանքովը ու հեծութիւններովը։ Աս ինքնակալին և իր տէրութեանը պատմութիւնը յայտնապէս սահմանուած էր երևելի դաս մը տալ աշխարհի։ Պիտի ցուցընէր բովանդակ մարդկային զօրութեան ոչնչութիւնը, երբոր անիկայ "Աստուծոյ տկարին" դէմ կըյանդգնի հակառակիլ։ ա Կորնթ. ա. 25։ Եթէ որ անանկ մէկ իշխան մը կոչուէր թագաւորելու՝ որ Լուտերին բարեկամ ըլլար, Բարեկարգութեան յառաջադիմութիւնը անոր պաշտպանութեանը պիտի ընծայուէր. և թէ որ անանկ մէկը նստէր կայսերական Գահը որ Լուտերի հակառակ ըլլար, բայց ինքը զօրաւոր անձ մը չըլլար, Բարեկարգութեան յառաջադիմութիւնը պիտի ընծայուէր թագաւորող կայսրին տկարութեանը : Բայց Փավիայի մեծամիտ յաղթականն էր, որուն գոռոզութիւնը Աստուծոյ Բանին առջևը պիտի նուաճէր. ու բոլոր աշխարհ հրաւիրուած էր ականատես ըլլալու՝ թէ ան՝ որուն իշխանութիւն տրուած էր Ա. Ֆրանչիսկոսը Մատրիտու բանտերուն մէջ ձգելու, պարտաւորեցաւ իր թուրը աղքատ հանքագործի մը տղուն առջևը ձգել :

Մաքսիմիլիանոս կայսրը ոչ ևս կենդանի էր. վասն որոյ կայսրընտիրները Ֆրանքֆորթ հաւաքեցան անոր յաջորդ մը ընտրելու : Ժամանակին պարագաներուն նայելով բովանդակ Եւրոպայի մեծ կարևորութիւն ունէր աս ընտրութիւնը. ու քրիստոնէից երկիրներուն բոլորը աս ընտրութեանը կըսպասէին : Իրաւ Մաքսիմիլիանոս մեծութեան համբաւ հանած չէր, բայց իր յիշատակութիւնը ժողովրդոց սիրելի էր : Խանդակաթ սիրով կըյիշէին անոր հանճարեղութիւնը և քաղցր բնաւորութիւնը : Լուտեր իր բարեկամներուն հետ խօսակցած ատենը յաճախ կըյիշէր զինքը, ու մէկ օր մը անոր վրայով աս հետևեալ դիպուածը պատմեց :

Անգամ մը մուրացկանին մէկը կայսեր քովէն քալելով ու զանիկայ իրեն եղբայր կոչելով ողորմութիւն կըխնդրէր անկէց. “Վասն զի, կըսէր աղքատը, մենք երկուքս ալ մի և նոյն հօր Ադամայ որդիքն ենք. ես աղքատ եմ՝ բայց դուն հարուստ ես. և անոր համար պէտք է որ ինծի օգնես” : Աս խօսքին վրայ կայսրը դէպ ’ի մուրացկանին դառնալով ըսաւ. “Առ աս դրամը, ու գնա՛ միւս եղբայրներուդ. և թէ որ անոնց ամէն մէկը այսչափ տայ քեզի, շուտով ինծմէ աւելի հարուստ պիտի ըլլաս” :

Ժամանակը կըպահանջէր որ կայսերական թագը Մաքսիմիլիանոսէն աւելի զօրաւոր իշխանի մը գլուխը դրուի : Ընտիրները փոխուելու վրայ էին . փառասէր թագաւորներ պիտի կռուէին արեւմտեան կայսրութեան աթոռին վրայ . որուն ձեռքը ուժեղ էր նէ կայսրութեան երասանակը ան պիտի յափշտակէր , ու խորին խաղաղութեան պիտի յաջորդէր երկարատեւ և արիւնախանձ պատերազմներ :

Երեք թագաւորք կըջանային ձեռք ձգել կայսերաց թագը Ֆրանքֆորթի ժողովին մէջ : ՚Նախ առաջին ինքզինքը առաջարկեց ծաղկահասակ իշխան մը՝ վախճանեալ կայսեր թոռը , որ նոյն դարուն առջի տարին ծնած էր , և հետեւապէս տասնեւինը տարու էր : Իր անունն էր Կարոլոս , ու ծնած էր Կէնթի մէջ : Հօրը կողմանէ իր մեծ մայրը Մարիամ՝ Կարոլոս Քաջասրտին դուստրը՝ կտակաւ ձգեր էր իրեն Ֆլանտրայի ու Պուրկոնտիոյ արգաւանդ երկիրները : Իսկ Յովհաննա իր մայրը՝ Արրակոնացի Ֆերտինանտոսի և անոր կնոջը Իսապելլայի դուստրը՝ ու Մաքսիմիլիանոս կայսեր որդւոյն Փիլիպպոսի կինը իրեն շնորհեր էր Սպանիայի ՚Նաբօլիի ու Սիկիլիայի միացեալ թագաւորութիւնները , որոնց վրայ Քրիստափոր Քոլոմպոս ալ աւելցուցեր էր ՚Նոր Աշխարհը : Անոնց վրայ՝ իր հաւոյն մահը հիմա զինքը անցուց Աւստրիայի տէրութիւններուն ժառանգութեամբ ստացմանը :

Պատանին Կարոլոս բաւական չհամարելով բազմաթիւ արքայական գաւառները որ իր ձեռքին մէջ ժողվուեր էին , կայսերական բարձր աստիճանին հասնելու կըփափաքէր : Կըկարծէր թէ բոլոր երկրաւոր մեծութեանց ծայրը անոր մէջ կըպարունակի , ու ժողովրդոց մտքերուն վրայ սքանչելի ներգործութիւն մը ստանալու միջոց մըն է ան :

Ֆրանչիսկոս Ա՛ Գաղղիայի թագաւորը , կայսերական թագին հետամուտ ըլլողներուն երկրորդն էր :

՚Ի վերջոյ Հէնրիկոս Ը՛ Անգղիայի թագաւորն ալ անոնց կարգը մտաւ , նախանձելով ան իշխանութեանը՝ որն որ կայսրընտիրները ընտրութեամբ պիտի տային կամ

Ֆրանչիսկոսի և կամ Կարոլոսի . բայց ինքը շուտով ետ քաշուեցաւ , ու ձգեց այս երկու նախանձորդներուն որ կայսերական թագին վրայով իրենց մէջը վիճաբանին :

Կայսրընտիրները այս երկու թագաւորներուն ընտրութեանը հակամիտեալ չէին . կըմտածէին թէ Գերմանիայի ժողովուրդը բոլորովին օտար իշխող մը պիտի համարի Գաղղիայի թագաւորը : Իսկ Կարոլոսին վրայով կայսրընտիրներուն մէջ հաստատեալ սկզբունք մըն էր չընտրել այնպիսի իշխան մը՝ որ արդէն տէրութեան մէջ երեւելի խաղարկու մը հանդիսացած էր : Պապն ալ անոնց հետ կը վախնար այսպիսի ընտրութենէն . չէր ուզեր ոչ Նափոլիի թագաւորը՝ իր սահմանակիցը , և ոչ Գաղղիայի թագաւորը՝ որուն զօրութենէն կըսարսափէր ինքը : Ուստի գրեց կայսրընտիրներուն և յորդորեց զանոնք ըսելով , "Ձեր մէջէն մէկը ընտրեցէք" : Տրավէզի կայսրընտիրը առաջարկեց որ Սաքսոնիայի Փրիդերիկոս կայսրընտիրը կոչուի նոյն բարձր աստիճանին . վասն որոյ կայսերական թագը Լուտերի այս բարեկամին ոտիցը առջին դրուեցաւ :

Այսպիսի ընտրութիւնը բովանդակ Գերմանիայի ընդունելի եղած պիտի ըլլար . վասն զի Փրիդերիկոսի խոհեմութիւնը ու ժողովրդոց վրայ իր ունեցած սէրը աղէկ ճանչցուած էր : Օրինակի աղագաւ՝ Էրփուրթի բնակիչներուն ապստամբութեան ատենը ստիպեր էին իրեն որ բռնութեամբ առնէ քաղաքը . բայց ինքը յանձնառու չէր եղեր , որպէս զի արիւնհեղութիւն չըլլայ : Ու երբոր ըսեր էին իրեն թէ Հինգ հոգիի կեանքին վնաս պիտի չըլլայ , պատասխան տուեր էր թէ "Մէկ հոգիին կեանքն ալ շատ է" : Նաև կըթուէր որ Բարեկարգութեան պաշտպանին ընտրուիլը՝ իսկ և իսկ 'ի գլուխ պիտի հանէր Բարեկարգութիւնը : Ուրեմն պէտք չէ՞ր որ Փրիդերիկոս իբրև Աստուծմէ կոչում մը համարէր կայսրընտիրներուն խնդիրքը : Կարելի է որ Սաքսոնիայի կայսրընտրին հրաժարիլը՝ որն որ այնչափ կըգովաբանեն պատմագիրները , իրեն մէկ պակ-

սութիւն մը սեպուելու է: Կարելի է որ ըստ մասին աս իր հրաժարելուն ընծայուելու է ան մեծամեծ կռիւները՝ որոնցմով Գերմանիա ետքը բաժնուեցաւ: Բայց դժուարին է դատել թէ Փրիդերիկոս արդեօք մեղադրանա՞ց արժանի է իր հրաժարելուն համար, եթէ գովութեան՝ իր խոնարհութեանը համար: Ինքը խորհեցաւ թէ տէրութեան ապահովութիւնը կըպահանջէ որ հրաժարի նոյն թագէն*, վասն որոյ Կարոլոսի վրայ դարձուց իր ընկերներուն միտքը:

Հռովմայ նուիրակը երբոր տեսաւ թէ Կարոլոս պիտի ընտրուի, իմացուց թէ պապը իր ընդդիմութիւնները վերցուցած է. և Յունիսի 28ին Մաքսիմիլիանոսի թոռը ընտրուեցաւ: Սպանիացի դեսպանները 30,000 ոսկի ֆիօրին մատուցին Սաքսոնիայի կայսրընտրին, իրենց թագաւորին կողմանէ իբրև նշան անոր երախտագիտութեանը. բայց Փրիդերիկոս չընդունեց աս ընծան, և իր նախարարներուն ալ պատուիրեց որ մէկ ընծայ մը չառնեն:

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

ԼՈՒՏԵՐ նախատես էր թէ Բարեկարգութեան դատը շատ չանցած նորընտիր կայսեր առջևը պիտի ելլէ. վասն որոյ մինչդեռ Կարոլոս, Մատրիտ՝ Սպանիայի մայրաքաղաքն էր, գրեց ու ըսաւ անոր. “Թէ որ իմ պաշտպանած դատս արժանի է երկնից Մեծվայելչութեան աթոռին առջևը երևնալու, անշուշտ անարժան պիտի չըլլայ երկրաւոր իշխանի մը ուշադրութիւնը գրաւելու: Ո՛վ Կարոլոս, երկրի թագաւորներուն իշխանը, քու ամենապայծառ վեհափառութեանդ ոտքը կըձգեմ զիս իբրև աղերսարկու, և կը պաղատիմ քեզի որ բարեհաճիս քու թևերուդ հովանաւորութեանը տակը ընդունիլ ոչ զիս, այլ յաւիտենական ճըշմարտութեան դատը, որ զանիկայ պաշտպանելու համար Աստուած քեզի իշխանութիւն տուաւ": Սպանիայի նորահաս թագաւորը Գերմանացի միաբանէ մը եկած աս օտարոտի նամակը զանցառութեան ձգեց, ու պատասխան չտուաւ:

---

*Pallavicini 1. p. 79.

Երբոր Լուտեր զուր տեղը իր աչքը դէպ 'ի Մատրիտ դարձուցած էր, կերեւար թէ փոթորիկը իր բոլորտիքը կը սաստկանար: Մոլեգին նախանձաւորութեան բոցը Գերմանիայի մէջ կըբորբոքէր: Մելանկտոնի խօսքին նայելով, քահանաներէն ոմանք յայտնապէս կըծանուցանէին թէ ով որ Լուտերը սպաննէ, մեղքէ ազատ պիտի ըլլայ: "Ժամանակը եկաւ՝ կըսէ Լուտեր, որ ատեն մարդիկ մեզ մեռցունելնուն պիտի համարին թէ Յիսուս Քրիստոսի պաշտօն կըմատուցանեն": Աս մահառիթ ազդարարութիւնները իրենց բնական հետեւանքները գործեցին: Լուտերի վարքը գրողներուն մէկը կըպատմէ՝ թէ մէկ օր մը երբոր անիկայ Օգոստինեանց վանքին առջեւը կըպըտըտէր, օտարական մէկը թեւին մէջ ատրճանակ մը պահած քովը եկաւ ու ըսաւ անոր. "Ինչո՞ւ համար այսպէս մինակ կըպըտըտիս": Պատասխան տուաւ Լուտեր. "Աստուծոյ ձեռքն եմ ես. անիկայ է իմ զօրութիւնս և ապաւինութիւնս. մահկանացու մարդը ի՞նչ կրնայ ընել ինծի": Ասոր վրայ օտարականին գոյնը նետեց, ու դողալով փախաւ գնաց*:

Սէրրա Լօնկա Աւկսպուրկի ատենաբանը ևս աս միջոցիս այսպէս գրեց կայսրընտրին. "Ձեր բարձրութեան սահմաններուն մէջը ապաւինելու տեղ մը թող չգտնէ Լուտեր. ամէն տեղ յայտնապէս թող հալածուի ու քարկոծուի. անիկայ աւելի կուրախացընէ զիս քան եթէ 10,000 ոսկի տաս ինծի"†:

Բայց սակայն փոթորիկը գլխաւորաբար Հռովմայի կողմէն իր ահարկու ձայնը կըհանէր: Թուրինկիացի ազնուական մը Վալենտինոս Տեւտլեբէն անունով Մայնցի

---

*Was kan mir ein Mensch thun ?(Keith, L. Umstände, p. 89 .)

†Tenzel hist. Ber. I, p. 168.

արքեպիսկոպոսին փոխանորդը ու պապականութեան նախանձաւոր կողմնապահ մը, Հռովմայ մէջ Սաքսոնիայի կայսրընտրին երեսփոխանն էր: Տեւտլեբէն գայթակղելով որ իր իշխանը հերետիկոս միաբանին պաշտպանութիւն կընէ, կըտեսնէր թէ աս անխոհեմ ընթացքովը, իր դեսպանութիւնը ոչնչացած է: Մտածեց որ կայսրընտիրը վախցընելով պիտի համոզէ զանիկայ, որ ան ապստամբ աստուածաբանը երեսէ ձգէ: ‘‘Ամենևին ինծի ականջ դնող չկայ Լուտերին մատուցած ձեր պաշտպանութեանը պատճառովը’’, գրեց անոր: Բայց Հռովմէականները խաբուեցան որ մտածեցին թէ վախցունեն խոհեմ Փրիդերիկոսը. վասն զի աս իշխանը աղէկ գիտէր թէ Աստուծոյ կամքը ու ժողովրդոց ձայնը առաւել անհակառակելի են քան թէ պապական ատեանին վճիռները: Ուստի գրեց իր դեսպանին՝ որ պապին իմացընէ՝ թէ ինքը Լուտերը՝ պաշտպանելուն տեղը միշտ թողուցած է որ անիկայ իր անձը պաշտպանէ. թէ արդէն ծանուցած է անոր որ համալսարանէն և մինչև անգամ Սաքսոնիայի երկրէն ելլէ. թէ վարժապետը յայտնած է որ պատրաստ է հնազանդելու և հիմայ կայսրընտրի վիճակներուն մէջ պիտի չըլլար թէ որ Կարոլոս Միլտից նուիրակը իշխանին աղաչած չըլլար որ իր մօտը պահէ Լուտերը, որպէս զի ուրիշ երկիրներ երթալով աւելի ազատութեամբ չգործէ քան որչափ կըգործէ Սաքսոնիայի մէջ: Ասկէց ալ աւելին ըրաւ Փրիդերիկոս. ուզեց որ Հռովմայ աչքերը բանայ: ‘‘Գերմանիա, ըսաւ իր նամակին մէջ, բազմաթիւ գիտնականներ կըպարունակէ՝ որոնք աղէկ տեղեկութիւն ունին լեզուներու և գիտութեանց. աշխարհականները ևս սկսեցին լուսաւորիլ, ու սրբազան գրոց վրայ սէր ձգել. և թէ որ Լուտեր վարդապետին ունեցած պատճառները բոլորովին մերժուին, շատ երկիւղ կայ որ խաղաղութիւնը ոչ երբէք վերստին պիտի հաստատուի: Լուտերի վարդապետութիւնը շատ սրտերու մէջ խորին արմատացաւ: Թէ որ փոխանակ Աստուածա-

չնչի վկայութիւններովը զանիկայ հերքելու՝ Եկեղեցիին որոշումներովը զանիկայ նուաճելու ջանք ըլլայ, մեծամեծ վնասներ պիտի պատճառէին, ու զարհուրելի և վտանգաւոր խռովութիւններ պիտի ծագէին'' ։

*Այսպէսով Լուտերի հաւատարմութեանը վստահելով Տեռլեբէնի նամակը՝ և ուրիշ նամակ մը որ Ս․ Չորք կարդինալէն ընդուներ էր խրկեց Լուտերին ։ Նորեկարգողը մեծապէս շարժեցաւ զանոնք կարդալուն․ իր բոլորտիքը շրջապատած վտանգը մէկէն տեսաւ, ու իր միտքը ակնթարթի մը չափ խռովեցաւ․ բայց սանկ վայրկեաններուն էր որ իր հաւատքը երևան կելլէր իր բոլոր զօրութիւնովը ։ Շատ անգամ երբոր ինքը տկար էր ու յուսահատութեան մէջ ինկալու մօտ, կըտեսնուէր որ կելլէր կը կանգնէր, և աւելի զօրեղ կերևար փոթորիկին մէջը ։ Արախութեամբ ազատած պիտի ըլլար այնչափ փորձութիւններէն, բայց աղէկ գիտէր թէ խաղաղութիւնը քանիի պիտի նստեցունէին իրեն, և անոր համար սրտմտութեամբ մերժեց զանիկայ, "Լուռ կենամ, կըսէ, յօժար կամօք այսպէս կընեմ՝ թէ որ թոյլ կուտան ինծի, այսինքն է՝ թէ որ ուրիշները կըլռեցընեն ։ Ով որ իմ պաշտօններուս կը նախանձի, թող առնէ զանոնք ։ Ով որ իմ գրուածքներուս բնաջինջ ըլլալը կուզէ, թող առնէ զանոնք ։ Ես պատրաստ եմ լուռ կենալու, թէ որ ինծմէ չպահանջուի որ աւետարանական ճշմարտութիւնն ալ լուռ մնայ * ։ Ո՛չ կարդինալի աստիճան կուզեմ, ո՛չ ոսկի, և ո՛չ Հռոմայ յարգի բռնած բաներուն մէկը․ միայն աս կուզեմ որ փրկութեան ճամբան քրիստոնէից առջևը բաց մնայ ։ Թշնամեաց սպառնալիքներուն բոլորը չեն կրնար զիս վախցունել, անոնց խոստմունքներուն բոլորը չեն կրնար զիս համոզել'' ։*

Լուտեր աս զգացումներովը բորբոքելով՝ խոկ և խոկ իր սիրտը նորէն արիացաւ, ու աւելի ընտրեց քրիստոնէական

---

*L. Epp. I. p. 462.

*պատերազմը՝ քան թէ առանձնական հանդարտութիւնը ։ Մէկ գիշերը բաւական եղաւ որ Հռովմայ զօրութիւնը կործանելու փափաքը իր մտքին մէջ վերստին ծնանի. ուստի հետեւեալ առտուն այսպէս գրեց. “Իմ առաջադրութիւնս հաստատ է. միօրինակ կարհամարհեմ Հռովմայ սրտմտութիւնը ու հաճութիւնը. մէկ դի թող կենայ հաշտութիւնը. ոչ ես կըփափաքիմ անոր հետ հաղորդութիւն մը ունենալու *։ Թող դատապարտէ, թող այրէ իմ գրուածքներս. կարգը ինծի կուգայ որ ես ալ դատապարտեմ ու հրապարակաւ այրեմ պապական կանոններուն գիրքերը, որոնք որ բոլոր հերետիկոսութեանց ցանցն է. մինչեւ հիմա չափաւորութիւն գործածելս անօգուտ եղաւ, վասն որոյ հիմայ կըթողում զանիկայ” ։*

Իր բարեկամները շատ հեռի էին այսպիսի հանդարտութենէ եւ Վիդդէմպէրկի մէջ եղած երկիւղը մեծ էր ։ “Տարօրինակ ակնկալութեան մը մէջ եմք՝ ըսաւ Մելանկտոն. աւելի կըկամիմ մեռնիլ քան թէ Լուտերէն զատուիլ. թէ որ Աստուած օգնութիւն չխրկէ մեզի, կըկորնչիմք” ։ Ամիսէ մը ետքը իր տառապանացը մէջ գրեց ու ըսաւ. “Մեր Լուտերը դեռ կենդանի է. Աստուած տայ որ շատ ապրի. ինչու որ Հռովմէական չարախօսները ամէն միջոցները ՚ի գործ կըդնեն զանիկայ կորսնցունելու ։ Աղօթք ըրէք սըրբազան ուսմանց աներկիւղ պաշտպանողին պահպանուելուն համար” ։

Աս աղօթքները լսուեցան. կայսրընտրին ազդարարութիւնները՝ որ իր երեսփոխանին միջնորդութեամբը խօսեցաւ Հռովմայ, առանց հիման չէին ։ Լուտերի քարոզութիւնը հեռաւոր եւ ընդարձակ տեղուանք՝ խրճիթներու մէջ, վանքերու՝ քաղաքացւոց տուներու՝ ազնուականաց բերդերու՝ ճեմարաններու՝ եւ թագաւորաց պալատներու մէջ լսուեր էր ։ “Իմ կեանքս, ըսեր էր Սաքսոնիայի

---

*L. Epp. I. p. 466.

Գէորգ դուքսին , պտղաբեր թող ըլլայ միայն մէկ մարդ մը դարձի բերելով , և յօժարութեամբ պիտի կամենամ որ իմ գրքերուս բոլորը կորնչին” : Բայց չէ թէ միայն մէկ մարդ մը՝ այլ մէկ մեծ բազմութիւն մը լուսաւորուեր էր աս խոնարհ վարդապետին գրուածքներէն : Ուստի ամէն տեղ մարդիկ պատրաստ էին զինքը պաշտպանելու . զինքը կործանելու սուրը Վատիկանու պալատին մէջ կը շինուէր , բայց Գերմանիայի մէջ դիւցազունք կելլէին որ իրենց կեանքը վտանգի դնելով զանիկայ կը կամէին պաշտպանել : Ան նոյն ատենը որ եպիսկոպոսները բարկութեամբ կը բորբոքէին՝ իշխանները լուռ կը կենային՝ ժողովուրդը զարմացած կը սպասէր՝ ու որոտմունքը արդէն կը լսուէր եօթնաբլուր քաղաքին վրայ , Աստուած Գերմանիայի իշխանաւորները շարժեց որ իր ծառային համար պատնէշ մը յօրինեն :

Սեղբեստրոս Շօմպուրկցին՝ Ֆրանկօնիայի խիստ զօրաւոր ասպետներուն մէկը աս առիթով իր որդին Վիդգէմպէրկ խրկեց Բարեկարգողին քով : “Քու կեանքդ վտանգի մէջ է՝ գրեր էր Շօմպուրկցին , և թէ որ կայսրընտիրներուն՝ իշխաններուն կամ դատաւորներուն օգնութիւնը քեզի չհասնի , կաղաչեմ քեզի , զգուշացիր Պոհեմիա երթալէն , ուր որ արդէն այնչափ գիտնական անձինք այնչափ բան կրեցին . նայէ որ ինծի գաս : Աստուծոյ կամօքը շատ չանցած հարիւր ազնուականներէն աւելի պիտի հաւաքեմ , ու անոնց օգնութեամբը պիտի կարենամ ամէն վտանգներէն քեզ պահպանել” :

Ֆրանչիսկոս Սիկինգէնցին իր դարուն դիւցազնը՝ որուն արիական քաջասրտութիւնը արդէն տեսանք , կը սիրէր զԲարեկարգողը՝ թէ անոր համար որ սիրելու արժանաւոր կը կարծէր զանիկայ , և թէ անոր համար որ միաբաններուն ատելի էր ան* : “Իմ ծառայութիւնս՝ իմ ստացուածքս և իմ անձս, մէկ խօսքով իմ բոլոր ունեցածս քեզի համար է. գրեց անոր ։ Քու միտքդ Աւետարանին ճշմարտութիւնը հաստատ պահել է. պատրաստ եմ ատ գործին մէջ իմ օգնութիւնս քեզի մատուցանել" ։ Հարմութ Կրօնպէրկցին ալ նոյն խօսքը կըխօսէր ։

---

*Corp. Reform, I. p. 132.

Ուլրիկ Հութթընցին վեշտասաներորդ դարուն բանաստեղծը ու քաջամարտիկ ասպետը ամէն առիթներ ձեռք կառնէր Լութերին կողմանէ խօսելու ։ Բայց ինչ մեծ անհամեմատութիւն կար աս երկու անձանց մէջ. Հութթէն գրեց Բարեկարգողին թէ՝ "Պէտք է որ ունենանք սուր, նետ, նիզակ, ու ռումբ, որպէս զի Սատանային կատաղութեանը դէմ դնենք" ։ Լութեր աս թուղթերը ընդունելուն գոչեց ըսելով, "Աւետարանին պաշտպանութեանը համար պէնքերու և արիւնհեղութեան չեմ դիմեր ես ։ Աստուծոյ Բանին քարոզութեամբը աշխարհ յաղթուեցաւ, Աստուծոյ Բանովը Եկեղեցին փրկուեցաւ, և նոյն Բանովը անիկայ՝ վերստին պիտի նորոգուի" ։ Վերոյիշեալ Շօմպուրկի նամակը ընդունելուն դարձեալ ըսաւ. "Չեմ անարգեր անոր առաջարկութիւնը. միայն թէ մէկու մը ապաւինիլ չեմ ուզեր՝ բայց եթէ Քրիստոսի միայն" * ։ Հութթըն աղէկ տեղեակ էր Լութերի նպատակին ու իրենին տարբերութեանը. և հետևապէս աս շքեղութեամբս գրեց անոր ան նիւթին վրայ. "Իմ խորհուրդներս երկրաւոր նպատակներու կըվազեն. բայց դուն այսպիսի բաները արհամարհելով միայն Աստուածային բաներու անձնատուր եղած ես" †. և ասոր վրայ իսկ և իսկ սկսեց աշխատիլ որ եթէ հնար է նէ ճշմարտութեան կողմը դարձունէ Ֆէրտինանտոսը ու Ե Կարոլոսը ‡ ։

Այսպէս մէկ վայրկեանի մը Լութերի թշնամիները զէնքը կընուաճէին, ու միւս վայրկեանին իր բարեկամները

---

*L. Epp. I. p. 148.

†L. Opp. Lat. I. p. 175.

‡Corp. Ref. I. p. 201.

զինքը պաշտպանելու կելլէին : "Իմ նաւակս , կըսէ , հովերուն առջին ինկած կերթայ . երկիւղը ու յոյսը փոխոխակի կըտիրեն բայց հոգ չեմ ըներ ես" : Սակայն իր ընդունած կարեկցութեան ապացոյցները իրենց ազդեցութիւնը գործեցին անոր մտացը : "Տէրը կըթագաւորէ , ըսաւ՝ իր ձեռքը յայտնապէս ներկայ կըտեսնեմ" : Լուտեր զգաց որ այլ ևս միննակ չէր ինքը . իր խօսքերը պտղաբեր եղեր էին , և աս խորհուրդը նոր սիրտ տուաւ՝ իրեն : Կայսրընտրին օգտին վնասակար ըլլալու երկիւղը ոչ ևս կրնար նուաճել զինքը , վասն զի հիմա կըզգար թէ ուրիշ պաշտպաններ ալ ունէր որ պատրաստ կեցեր էին Հռովմայ բարկութեանը դէմ դնելու : Ուստի ևս առաւել ազատ եղաւ , և իր միտքը նոր յառաջադիմութիւն ստացաւ : Ուստի կայսրընտրին մատրանապետին գրեց ու ըսաւ . "Իրաւունք է որ Հռովմ հասկընայ թէ՝ թէպէտ և իր սպառնալիքներովը յաջողութիւն ալ ստանայ Վիդդէմպէրկէն զիս արտաքսել տալու , այլ ասով միայն իրեն վնաս պիտի գործէ : Ոչ Պոհեմիայի մէջ , այլ Գերմանիայի մէջ տեղն են անոնք որ պատրաստ են զիս պաշտպանելու պապական սպառնալիքներուն դէմ . թէ որ իմ թշնամիներուս համար պատրաստածիս բոլորը դեռ անոնց դէմ չըբերի , աս համբերութիւնը ոչ իմ չափաւորութեանս և ոչ իրենց սաստիկ բռնութեանը թող ընծայեն , այլ կայսրընտրին անուանը ու Վիդդէմպէրկի համալսարանին օգուտներուն . վասն զի կըվախնայի որ ասոնց վնաս մը չըլլայ . բայց հիմա որ ասանկ երկիւղները ցրուեցան , Հռովմայ և անոր պալատականներուն դէմ իմ ճիգս պիտի կրկնապատկեմ" :

Եւ սակայն ոչ այնչափ մեծամեծներուն ապաւինած էր Բարեկարգողը . շատ անգամ ստիպեր էին իրեն որ իր գիրքերուն մէկը հրատարակէ ՚ի նուէր Յովհաննէս դուքսին՝ որ կայսրընտրին եղբայրն էր , բայց ինքը հրաժարեր էր աս բանը ընելէն : "Կըվախնամ , ըսեր էր , որ աս ագարարութիւնը իրմէն ելած չըլլայ. Աստուածաշունչ գիրքը ուրիշ անուն մը փառաւորելու պիտի չծառայէ, բայց միայն Աստուծոյ անունը": Սակայն ետքը Լուտեր աս երկիւղները իր վրայէն թօթուեց, ու 'ի նուէր Յովհաննէս դուքսին հրատարակեց բարեգործութեան վրայ իր ճառը: Բարեկարգողին բոլոր գրուածքներուն մէջ ասիկայ մէկ ճառ մըն է՝ որուն մէջ խիստ աղէկ կերպով կըբացայայտէ հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնը. ան մեծ ճշմարտութիւնը՝ որուն զօրութիւնը շատ գերազանց կըհամարի Հութթընի սուրէն, Սիկինգէնի զինուորեալ գունդերէն, ու դուքսերէն կամ կայսրընտիրներուն պաշտպանութենէն:

“Բոլոր բարեգործութիւններուն առաջինը՝ ազնուագոյնը և մեծագոյնը, կըսէ, Յիսուս Քրիստոսի վրայ հաւատքն է: Անոնց ամէնը պէտք է որ ասկէ առաջ գան: Ուրիշ բան չեն բարեգործութիւնները բայց եթէ հաւատոյ պտուղները. միայն անկէց է որ կընդունին իրենց բոլոր զօրութիւնը . . . :

Քրիստոնեայ մը որ Աստուծոյ վրայ հաւատք ունի, բոլոր ըրածը ազատութեամբ և ուրախութեամբ կընէ. բայց ան մարդը որ Աստուծոյ հետ մէկ չէ, հոգով լեցուն է, ու ծառայութեան տակ է. միշտ տառապանքով իր միտքին մէջ կըմտածէ թէ որչափ բարեգործութիւն կըպահանջուի իրմէն. մէկուն մէկալին կըհարցընէ՝ ու իր սիրտին հանգիստ չգտնէր, և ամէն բան վախով կընէ ու առանց գոհ ըլլալու:

“Ասոր համար է որ ես միշտ հաւատքը վեր կըբռնեմ, բայց աշխարհի մէջ ուրիշ կերպ է բանը: Հոն կըցուցուի թէ գլխաւոր բանը շատ գործեր ունենալն է. երևելի և ամէն աստիճանի գործեր, առանց նկատելու թէ արդեօք հաւատքով կըգործուին: Այսպէս անոնք իրենց խաղաղութիւնը կըշինեն ոչ Աստուծոյ բարեհաճութեանը վրայ, այլ իրենց արժանաւորութեանցը՝ կամ թէ ըսեմք աւազի վրայ". Մատ. Է. 26:

“Ըսուի թէ հաւատք քարոզելը բարեգործութենէ կը ցրտացընէ զմարդը․ բայց մէկ մարդ մը թէ և բոլոր իր սեռին՝ կամ մինչև անգամ բոլոր ստեղծական էակներուն կարողութիւնը իր վրայ միացած ունենայ, միայն հաւատքով ապրելը չափազանց մեծ պիտի գայ իրեն կատարելու։ Թէ որ հիւանդ մարդու մը ըսեմ, Քու առողջութիւնդ վրադ թող գայ, և ան ատենը քու անդամներդ պիտի գործածես․ կրնա՞յ ըսուիլ թէ ես զինքը կարգիլեմ իր անդամները գործածելէն։ Առողջութիւնը աշխատութենէն առաջ պէտք չէ՞ գալ։ Ասոր պէս է երբոր հաւատք կը քարոզեմք․ հաւատքը գործէն առաջ պէտք է երթալ որ կարելի ըլլայ բարեգործութիւն ընել։

“Ուրեմն ո՞ւր կը գտնուի՝ պիտի ըսէք, աս հաւատքը, և ի՞նչպէս ստանալու է զանիկայ։ Արդարև անիկայ շատ հարկաւոր է մեզի գիտնալ։ Հաւատքը միայն Յիսուս Քրիստոսէն կու գայ, որ խոստացուած ու տրուած է ձրիապէս։

“Ով մարդ, մի՛տքդ բեր զՔրիստոս, և տես թէ Աստուած իր ողորմութիւնը ինչպէս կը ցուցընէ քեզի անով՝ առանց քու մէկ արժանաւորութեանդ առաջ երթալու․ և իր շնորհացը աս յայտնութենէն քաղէ քու բոլոր մեղքերուդ ներեալ ըլլալու հաւատքը և ապահովութիւնը։ Գործերը ոչ երբէք կրնան արտադրել աս հաւատքը։ Ասիկայ Քրիստոսի մահուանը վէրքերէն բղխած արիւնին հետ կը վազէ։ Անկէց է որ մեր սրտերուն մէջ կը հոսի։ Ան վէմը ուրկէց մեր կաթը ու մեղրը կը վազէ, Քրիստոս է”․ Բ․ Օրէն․ ԼԲ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

ԲԱՅՑ շնորհաց և անյիշաչարութեան մեծ ճշմարտութեան տեղը մարդկային արդեանց գաղափարը փոխանա-

կելէն 'ի զատ, ուրիշ չարիք մըն ալ բուսեր էր Եկեղեցիին մէջ։ Քրիստոսի հօտին խոնարհ հովիւներուն մէջը ամբարտաւան իշխանութիւն մը ելեր էր։ Լուտեր իր բոլոր նեղութիւններուն մէջ առանձին պարապեր էր քննելու պապականութեան ծագումը՝ յառաջադիմութիւնը ու բռնաբարութիւնները. և իր ստացած տեղեկութիւնները զարմացուցեր էին զինքը։ Աստի չտարակուսեցաւ զանոնք յայտնելու, անանկ հարուած մը տալով, որ հին ժամանակի Մովսէսի գաւազանին նման պիտի արթընցունէր երկար ատենէ 'ի վեր ծառայութեան մէջ թմրած մնացած ժողովուրդը։ Մինչև անգամ՝ Հռովմ իր զարհուրելի կոնդակը հրատարակելու ժամանակ չգտած, Լուտեր պատերազմի կոչեց զանիկայ։ “Լռելու ժամանակը անցաւ, կըսէ, ու խօսելու ժամանակը հասաւ”։ Յունիսի 23ին՝ 1520ին, հրատարակեց ան հռչակաւոր բողոքը, որ կը կոչուի. “Բողոք առ կայսերական Մեծափառութիւնն և առ բարեպաշտօն իշխանաւորս Գերմանացւոց ազգին, վասն բարեկարգութեան Քրիստոնէութեան”։

“Ոչ եթէ յանդգնաբար և առանց խորհրդածելու է, ըսաւ աս բողոքին սկզբնաւորութեանը, որ ես հասարակ ժողովրդոց կարգէն մարդ 'մը ըլլալով կըհամարձակիմ ձեր բարձրութեանցը զիս ուղղելու։ Ան թշուառութիւնը և ան բռնաբարութիւնը որ հիմա բոլոր Քրիստոնէից երկիրները և յաւէտ Գերմանիայինը կըճնշէ կընուաճէ, աս նեղութեան աղաղակը ինծմէ կըհանէ։ Բռնադատուած եմ օգնութեան համար աղաղակելու. պէտք է որ տեսնեմ թէ Աստուած իր Հոգին մեր հայրենակիցներէն ոմանց չտա՞ր, և այնպէս իր ձեռքը չե՞րկընցունէր մեր թշուառ ազգը փըրկելու։ Աստուած մեր վրայ ծաղկահասակ և բարերար իշխան մը դրաւ (Կարոլոս Եերորդ կայսրը), և ասանկ՝ մեր սրտերը մեծամեծ յուսով լցուց. բայց մենք ալ մեր կողմանէ ձեռքերնուս եկածին բոլորը պարտիմք ընել։

“Արդ՝ պիտի առջի հարկաւոր բանը ան է որ ամենևին մեր

անձին զօրութեանը կամ մեր իմաստութեանը չապաւինիմք։ Թէ որ մենք մեզի ապաւինելով աղէկ գործ մըն ալ սկսիմք, Աստուած կըկործանէ ու կաւերէ զանիկայ։ Փրիդերիկոս առաջին, Փրիդերիկոս երկրորդ, և ասոնցմէ զատ ուրիշ շատ կայսրեր որոնց առջեւը աշխարհ կըդողար, պապերուն ոտացը կոխան եղան, որովհետեւ աւելի իրենց զօրութեանը ապաւիններ էին քան թէ Աստուծոյ. և անոր համար չկրցան ալ յաջողիլ։ Աս պատերազմը դժոխքին բոլոր զօրութեանը դէմ կըլլայ։ Վասն որոյ պէտք է որ աս գործին ձեռք զարնեմք՝ մարմնաւոր զօրութենէն բանի մը չյուսալով, այլ խոնարհաբար Տէրոջը ապաւինելով. քըրիստոնէից հիմակու քաշած նեղութեանը վրայ արթուն ըլլալով, քան թէ չարագործներուն գործերովը պատաղելով։ Թէ որ ուրիշ ճամբայ բռնուի, կարելի է անանկ երեւայ թէ ատեն մը գործը յաջող կերթայ, բայց յանկարծ կռիւին տաքցած ատենը շփոթութիւն մը պիտի վրայ գայ, չար մարդիկ անհամար չարիք պիտի պատճառեն, ու աշխարհ արիւնով պիտի ողողի։ Որչափ մեծ ըլլայ մեր զօրութիւնը՝ այնչափ մեծ է մեր վտանգը, թէ որ Տէրոջը երկիւղին մէջ չեմք քալեր"։

Աս կանխաբանութենէս ետեւ այսպէս կըշարունակէ Լուտեր.

"Հռովմէականները երեք պատնէշ կանգնեցին իրենց բոլորտիքը որ ամէն կերպ բարեկարգութենէ զգոյշ կենան։ Առաջին՝ երբոր աշխարհային իշխանութիւնը անոնց վրայ յարձակեցաւ, ուրացան անոր իրենց վրայ զօրութիւն ունենալը, ու հաստատեցին թէ հոգեւոր իշխանութիւնը անկէց վեր է։ Երկրորդ՝ երբոր մէկը սուրբ Գիրքերէն զիրենք յանդիմանեց, պատասխան տուին թէ պապէն զատ մէկը կարող չէ սուրբ Գիրքերը մեկնել։ Երրորդ՝ երբոր ժողովի բողոք եղաւ, պատասխան տուին թէ ծայրագոյն քահանայապետէն զատ մէկը իշխանութիւն չունի ժողով գումարելու։

"Այսպէս յափշտակեցին մեր ձեռքերէն ան երեք գաւազանները որ իրենց ուղղութեանը համար էր, ու ամէն չարեաց անձնատուր եղան: Հիմա Աստուած մեզի օգնութեան հասնի, ու տայ մեզի ան փողերուն մէկը որ կործանեցին Երիքովի պարիսպը: Մեր բերնին շունչովը կործանեմք անոնց թղթաշէն պարիսպները որ իրենց բոլորտիքը շինեցին, ու սատանային նենգութիւնները և խորամանկութիւնները յայտնի ընելով՝ վեր բռնեմք ամբարիշտները պատժող խարազանները":

Լուտեր այնուհետև կըսկըսի յարձակիլ. նոյն իսկ իր հիմերէն կըշարժէ ան պապական միապետութիւնը՝ որ շատ դարերէն 'ի վեր արևմտեան ազգերը մէկ տեղ կապեր էր հռովմէական եպիսկոպոսին իշխանութեանը տակ: Ազդու զօրութեամբ յառաջ կըբերէ նախ ան ճշմարտութիւնը՝ որ եկեղեցիին առջի դարերէն ևս ծածկեալ էր անկէց, թէ զոհագործութեան մասնաւոր պաշտօնատարութիւն մը չկայ Քրիստոնէից մէջը:

"Կըսուի թէ պապը՝ եպիսկոպոսները՝ քահանաները՝ և անոնք որ վանքերը կըբնակին, հոգևոր կամ եկեղեցական իշխանութիւնը կըկազմեն. ու իշխանները՝ ազնուականները՝ քաղաքացիները և գեղջուկները աշխարհային իշխանութիւնը: Ասիկայ արդարև գեղեցիկ առասպել մըն է. բայց մէկը թող չշփոթի անով: Բոլոր քրիստոնեայք հոգևոր իշխանութեան հաղորդ են. և ուրիշ տարբերութիւն մը չկայ մէջերնին, բայց միայն իրենց պաշտօններուն տարբերութիւնը: Մենքնիս ալ մէկ մկրտութիւն՝ մէկ հաւատք ունիմք, և ասիկայ է հոգևոր մարդը կազմողը: Պապին կամ եպիսկոպոսի մը ըրած օծումը, հերակտրութիւնը ձեռնադրութիւնը ևն. կրնան կեղծաւոր մը կազմել բայց ոչ երբէք հոգևոր մարդ մը: Մենքնիս ալ մկրտութեամբ հաւասարապէս նուիրեալ քահանաներ եմք, ինչպէս սուրբն Պետրոս կըսէ. "Դուք էք քահանայութիւն, թագաւորութիւն". (Ա Պետր. Բ. 5, 9.) բայց ամէնուն չվերաբերիր աս *պաշտօնը կատարել․ վասն զի մէկը չկրնար իր վրան առնել ան բանը որ հաւասար ամէնունն է՝ առանց ամէնուն հաւանութեանը ։ Բայց թէ որ մենք չունենայինք աս Աստուածային նուէրքը, պապին ձեռնադրութիւնը ընաւ մեզ քահանայ չկրնար կազմել ։ Օրինակի աղագաւ՝ թէ որ թագաւոր մը տասը՝ որդի ունենայ և ասոնց ամէնն ալ հաւասար իրաւունք ունենան թագաւորական աթոռը ժառանգելու, ու մէջերնուն մէկը ընտրեն որ բոլորին տեղը աս պաշտօնը կատարէ, ամէնն ալ թագաւոր կը լլան, թէպէտ մէկերնին կը վարէ իրենց հասարակաց իշխանութիւնը ։ Այսպէս է և Եկեղեցիինը։ Թէ որ բարեպաշտօն աշխարհականներ անապատ տեղ մը աքսորուին, ու իրենց մէջը ձեռնադրեալ քահանայ չունենալով միաբանին ան պաշտօնին համար իրենցմէ մէկը ընտրելու՝ ամուսնացեալ կամ ամուրի, աս մարդը աշխարհի բոլոր եպիսկոպոսներէն ձեռնադրուածի պէս ճշմարիտ պաշտօնեայ մը կը լլայ ։ Օգոստինոս՝ Ամբրոսիոս՝ և Կիպրիանոս աս կերպով ընտրուեցան ։*

"Ասկէց կը հետևի թէ աշխարհականները ու կարգաւորները, իշխանները ու եպիսկոպոսները, կամ ինչպէս անոնք կըսեն՝ եկեղեցականները ու աշխարհականները իրօք իրարմէ տարբերելու բան մը չունին, բայց եթէ իրենց պաշտօնները ։ Ամէնքն ալ մի և նոյն իշխանութիւնը ունին, միայն թէ ամէնուն կատարելու գործը մի և նոյն չէ ։

"Թէ որ ասիկայ ճշմարիտ է, դատաւորը ինչո՞ւ պիտի չպատժէ եկեղեցականը․ աշխարհական իշխանութիւնը Աստուծմէ հաստատուեցաւ չարագործները պատժելու ու բարի գործողները պաշտպանելու համար․ ու բացարձակ ազատութիւն տրուելու է անոր որ բոլոր քրիստոնէից վրայ իշխէ, ով որ կը լլան նէ ըլլան անոնք․ թէ պապ, թէ եպիսկոպոս, թէ քահանայ, թէ վարդապետ, թէ մայրապետ, և թէ ո՛ և իցէ ոք ։ Սուրբն Պօղոս բոլոր քրիստոնէից կը պատուիրէ ըսելով․ Ամէն հոգի (և հետևապէս պապն ալ) իշխանութեանց հնազանդ ըլլան, վասն զի անոնք պարապ տեղը մէջքերնին թուր կապած չեն"․ Հռովմ․ ԺԳ․ 1—4 ։

Նմանապէս և միւս պատնէշներն ալ կործանելով Լուտեր յառաջացաւ քննել Հռովմայ բոլոր մոլորութիւնները : Ընտանի ոճով մը պերճախօսութեամբ յայտնեց ան չարիքները որ դարերէն հետէ փորձուած ու ճանչցուած էին : Ամենևին լսուած չէր ասոր նման վսեմ բողոք մը : Եկեղեցւոյ մեծ ժողովին առջևը խօսեցաւ Լուտեր . յարձակեցաւ պապական իշխանութեան ան մոլորութիւններուն վրայ՝ որ դարերէն հետէ բոլոր ազգաց վրայ ծանրացեր էին . ու Բարեկարգութիւնը՝ որուն այնպէս բարձրաձայն 'ի խնդիր ելեր էր ինքը՝ բովանդակ աշխարհի քրիստոնէից վրայ իր ազդու ներգործութիւնը պիտի կատարէր , ու այնչափ պիտի տևէր որչափ երկրի վրայ մարդկային ազգը կըկենայ :

Նախ և առաջ պապէն սկսեց : “Շատ այլանդակ բան է , կըսէ , տեսնել որ Քրիստոսի փոխանորդ կոչուողը այնպէս փառաւորութիւն մը ցուցընէ որ կայսրերուն չհաւասարին անոր : Ասիկա՞յ է աղքատ և հեզահոգի Յիսուսի՝ կամ խոնարհ Պետրոսի նմանիլը : Պապը , կըսեն , աշխարհի տէրն է : Բայց Քրիստոս՝ որուն փոխանորդը ըլլալ կըպարծենայ ինքը , ըսաւ . Իմ թագաւորութիւնս աս աշխարհէն չէ : Փոխանորդին իշխանութիւնը իր Տէրոջը իշխանութենէն անդին պէ՞տք է որ անցնի” :

Այնուհետև յառաջացաւ ստորագրել պապական կառավարութեան դիտաւորութիւնները : “Գիտէ՞ք թէ կարդինալները ինչ վախճանի կըծառայեն . ձեզի ըսեմ : Իտալիա ու Գերմանիա ունին բազմաթիւ վանքեր , կրօնական շինուածներ և եկեղեցական թոշակներ որոնց ամէնը առատ հարստութիւն ունին : Արդ՝ ի՞նչ վարպետութեամբ աս հարստութիւնը Հռովմ կընայ քաշուիլ . կարդինալներ հաստատուեցան , ու աս վանքերը և առաջնորդութիւնները անոնց տրուեցան . և հիմա՝ Իտալիա գրեթէ անապատ դարձաւ . վանքերը աւերեցան , եպիսկոպոսութեան վիճակները մաշեցան , քաղաքները կործանելու վրայ են , բնակիչներուն բարոյականութիւնը վերցաւ , կրօնական պաշտամանց վերջանալը մօտեցաւ, ու քարոզութիւնը խապաւ խափանեցաւ։ Ինչո՞ւ համար է ատոնց ամէնը. ապաքէն անոր համար որ եկեղեցիներուն բոլոր հարստութիւնը Հռովմ երթալ պէտք է”։

“Ծաղրական բան չէ՞ որ պապը ըսէ թէ կայսերութեան օրինաւոր ժառանգը ինքն է. ո՞վ տուաւ զանիկայ իրեն։ Արդեօք Քրիստոս տուա՞ւ երբոր ըսաւ, Ազգերուն թագաւորները անոնց վրայ կը տիրեն, բայց դուք այնպէս պիտի չըլլաք. (Ղուկ. իբ. 25, 26։) Ի՞նչպէս հնար է մէկ տէրութիւն մը կառավարել, և նոյն ատենը քարոզել, աղօթել, ուսման պարապիլ, ու աղքատներուն հոգը տանիլ։ Քրիստոս երկոտասան առաքելոց արգիլեց հետերնին ոսկի կամ երկու հանդերձ տանիլ. ինչու որ առաքելական պարտաւորութիւնները հնար չեն կատարուելու մինչև որ բոլոր ուրիշ հոգերէ ազատութիւն չըլլայ. բայց պապը կուզէ որ մի և նոյն ատեն և՛ տէրութիւնը կառավարէ, և՛ պապ մնայ”։

Լուտեր յառաջ կերթայ մերկացընել զքահանայապետը իր յափշտակած իշխանութիւններէն. “Պապը թող հրաժարի Նաբօլիի և Սիկիլիայի թագաւորութիւնը իրեն սեփհականելէն. թէ որ ես իրաւունք ունիմ նէ անոր՝ ինքն ալ ունի։ Առանց արդար իրաւունքի և հակառակ Քրիստոսի պատուէրին ինքը ստացեր է Բոլոնիա՝ Իմօլա՝ Ռէվէննա՝ Ռոմանիա՝ Անքօնայի սահմանը, եւլ։ Սուրբն Պօղոս կըսէ. Մէկը չըլլար որ զինուորի՝ ու աս կեանքիս բաներուն պատաղի. (բ Տիմ. բ. 4.) բայց պապը որ զինուորեալ եկեղեցիին գլուխն եմ կըսէ, կայսրերէն ու թագաւորներէն աւելի աս կեանքին բաներուն կըպատաղի։ Պէտք է որ ազատենք զինքը ամէն աս ծանրութիւններէն։ Կայսրը պապին ձեռքը թող տայ Աստուածաշունչը ու Աղօթագիրքը, որ Իր Սրբութիւնը կառավարութիւնը թագաւորներուն ձգէ, ու քարոզութեան և աղօթքի պարապի”։

Եկեղեցականներուն ամուսնութեանը եկաւ կարգը. և ասիկայ առաջին անգամն էր որ Լուտեր աս նիւթին վրայ խօսեցաւ։

"Ի՞նչ վիճակի ինկած են եկեղեցականները, և որչափ քահանաներ կըգտնեմք որ ապօրինաւոր կնիկներով ու զաւկըներով և իրենց խղճին դառն խայթոցներովը ծանրաբեռնած են, ու մէկը չհասնիր իրենց օգնելու։ Կարելի է որ պապին ու Եպիսկոպոսներուն բանին կուգայ թող տալ որ իրերը ուզածնուն պէս երթան, ու ան որ կորսուած է կորսուած մնայ։ Այսպէս թող ըլլայ. բայց ինծի որ հարցընեն, ես իմ խիղճս ազատ պիտի պահեմ, համարձակ պիտի բանամ իմ բերանս. թէ պապը՝ թէ եպիսկոպոսները և թէ ով որ կուզէ թող նեղանայ։ Ուստի կըսեմ թէ Քրիստոսի և իր առաքեալներուն հաստատածին պէս՝ ամէն քաղաք ժողովրդապետ մը կամ եպիսկոպոս մը պիտի ունենայ, ու աս ժողովրդապետը ուզէնէ կրնայ կին մը ունենալ, ինչպէս Պօղոս կըգրէ Տիմոթէոսին թէ Պէտք է որ եպիսկոպոսը մէկ կնոջ մը այր ըլլայ. (ա Տիմ. գ. 2.) ինչպէս որ Յունաց եկեղեցիին մէջ քահանաները կրնան ամուսնացեալ ըլլալ։ Բայց Սատանան համոզեց զպապը ինչպէս որ Պօղոս կըսէ Տիմոթէոսին (ա Տիմ. դ. 1—3.) որ եկեղեցականները ամուսնանալէն արգիլէ։ Ասկէց են ան անհամար չարիքները։ Ու ի՞նչ է ասոր ճարը. ի՞նչ դարման մատուցանել պէտք է այնչափ բազմաթիւ եկեղեցականներուն որ ամէն կերպով անմեղադրելի են, բայց միայն որ գաղտնի կենակցութեամբ կապըին կնկան մը հետ՝ որուն հետ կը կամենան թէ որ բանը իրենց մնայ՝ իրենց բոլոր սրտովը ամուսնութեամբ կապակցիլ։ Ա՜հ. իրենց խիղճերը թող հանգստացընեն. աս կնիկը ամուսնութեամբ իրենց օրինաւոր կին թող ընեն. անոր հետ առաքինաբար թող ապրին առանց ինքզինքնին շփոթելու թէ արդեօք պապին հաճելի է թէ չէ։ Հոգիին փրկութիւնը աւելի կարեւոր է քան թէ ան բռնաւորական և ինքնիշխան օրէնքները որ Տէրոջմէն չեն գար"։

Ահա աս ճամբով էր որ Բարեկարգութիւնը կըջանար Եկեղեցիին մէջ մաքուր բարոյականութիւնը նորոգել։ Ասկէ ետքը Բարեկարգողը շարունակեց և ըսաւ.

"Պապը կըպարտաւորի ամէն բան ձգել, իշխանութիւն՝ հարստութիւն և պատիւ, թէ որ ատանկ ընելով կրնայ միայն մէկ հոգի մը ազատել : Բայց աւելի կըկամի որ բոլոր տիեզերքը կորնչի, քան թէ ինքը իր յափշտակած իշխանութենէն մազի չափ հրաժարի : Անպարտ եմ ես աս բաներուն վրայով":

Այնուհետև Լուտեր համալսարաններուն ու դպրոցներուն կըդառնայ. "Շատ կըվախնամ, կըսէ, որ համալսարանները պիտի ըլլան դժոխքը իջեցընող մեծամեծ դռներ, թէ որ ժրութեամբ չեն սկըսիր անոնց մէջ Սուրբ Գիրքերը բացատրելու, ու զանոնք մեր պատանիներուն սրտերուն մէջ տպաւորելու : Չեմ խրատեր մէկ ծնողք մը որ իր որդին ան տեղը դնէ ուր որ սուրբ Գիրքերը իբրև կանոն վարուց համարուած չեն : Ինչ և իցէ վարժութիւն՝ որուն հետը Աստուծոյ Բանը չսորվուիր, արատաւոր պիտի ըլլայ": Ասոնք անաչառ խօսքեր են, որ ամէն դարերու մէջ կառավարութիւնները՝ գիտնականները ու ծնողքները աղէկ կընեն թէ որ մտածեն :

Գերմանացւոց ազգին իշխանաւորներուն ուղղեալ Լուտերի թուղթը շուտով հասաւ ամէն անոնց որոնց համար գրուած էր : Զարմանալի արագութեամբ տարածեցաւ Գերմանիայի մէջ : Իր բարեկամները զարհուրեցան. Ստաւպից՝ և անոնք որ՝ միջակ ընթացք մը կընտրէին՝ չափազանց սաստիկ համարեցան աս հարուածը : Լուտեր պատասխան տըւաւ ըսելով. "Աս օրերս ինչ որ մեղմով կըգործուի, մոռացութեան կերթայ, ու ոչ մէկը անոր վրայով զինքը կընեղէ":

Գերմանացի իշխանաւորներուն գրուած թուղթը 1520ին Յունիսի 26ին երևան ելաւ, ու քիչ ժամանակի մէջ 4,000 օրինակ ծախուեցաւ անկէց. որ անատենին նայելով կարգէ դուրս շատ էր աս գումարը : Աս գրուածքը բոլոր ժողովրդոց մէջ մէկ ազդու զգացում մը պատճառեց. բովանդակ անոր մէջ թագաւորած ազդուութիւնը՝ ոգին՝ պարզութիւնը և ազնիւ համարձակութիւնը զանիկայ ամէնուն խիստ հաճելի ըրաւ ։ Հասարակ ժողովուրդը զգաց թէ անիկայ անանկ մէկէ մը յառաջ եկած է որ կըսիրէ զիրենք ։ Իմաստուն մարդիկ իրենց երկբայական գաղափարներէն ազատեցան, ու Հռովմայ բռնաբարութիւնները ամէնուն մտքին յայտնի եղան ։ Վիդդէմպէրկի մէջ ոչ ևս մէկը կասկած մը ունէր թէ պապը նեռը չէ ։ Մինչև անգամ կայսրընտիրը՛, որ այնչափ շրջահայեաց էր և երկչոտ, տհաճութիւն մը չցուցուց, և կըթուէր թէ բանին վախճանին կըսպասէ ։ Բայց իշխանաւորները ու ժողովուրդը չսպասեցին․ բոլոր ազգը արթընցեր էր․ Լուտերի ձայնը սաստիկ շարժեր էր զանոնք․ ու ալ ասկէ ետև անոր կանգնած դրօշակին բոլորտիքը հաւաքուեր էին ։ Բան մը չէր կրնար այնչափ նպաստամատոյց ըլլալ Բարեկարգողին որչափ աս գրուածքը ։ Պալատին՝ ազնուականաց բերդերուն՝ քաղաքացւոց բնակարաններուն՝ և՝մինչև անգամ գիւղականաց խրճիթներուն մէջ ամէնն ալ հիմա պատրաստ էին դէմ կենալ դատապարտութեան վճռոյն որ պիտի գար ժողովուրդին աս մարգարէին վրայ ։ Բոլոր Գերմանիա բորբոքեր էր․ և երբոր պապին Կոնդակը գար, ան հրդեհը շիջուցանելու օգուտ մը պիտի չընէր ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

ՀՌՈՎՄԱՑ մէջ Եկեղեցւոյ ազատութիւնը պաշտպանողին դատապարտութեանը համար ամէն բան պատրաստ էր ։ Այն եկեղեցին երկար ժամանակէ 'ի վեր խորին անհոգութեան մէջ մնացեր էր ։ Հռովմայ միաբանները բազմաթիւ տարիներէն 'ի վեր Ժ Լեոնին վրայով կամբաստանէին թէ բանի մը հոգ չտանիր բայց միայն շռայլութեան և հեշտութեան, ու որսորդութեամբ՝ խաղերով և նուագարաններով ժամանակը վատնելու, որ ատեն եկեղեցին իր կործանմանը կըխոնարհէր ։ Հիմա 'ի վերջոյ Ազգին աղաղակներէն արթըննալով՝ որ Լիփսիայէն եկեր էր Վատիկանու զօրութիւնը օգնութեան կոչելու, պապը՝ կարդինալները միաբանները և բովանդակ Հռովմ կանգնեցան վտանգը զգալու ու պապականութեան փրկութեանը միտք դնելու ։

Այսպէս Հռովմ իրօք զգաց թէ հարկաւոր է որ վերստին սաստիկ խստութեան ձեռք զարնէ, և թէ կռիւը պէտք է որ մինչև 'ի մահ վարուի ։ Ինչու որ չէ թէ սոսկապէս քահանայապետին իշխանութեանը վատթար կիրառութիւններն էին որոնց վրայ յարձակեցաւ Լուտեր. բայց բուն իսկ պապական իշխանութեանը ։ Իր ձայն տալուն՝ պապը հեզութեամբ իր աթոռէն պիտի իջնար, ու վերստին հասարակ ժողովրդապետ մը կամ եպիսկոպոս մը պիտի ըլլար Տիբերի գետեզերքը. նմանապէս և Հռովմայ եկեղեցականներուն բոլոր մեծամեծները իրենց հարստութիւնը և աշխարհային փառաւորութիւնը պիտի ուրանային, ու դարձեալ երէցներ և սարկաւագներ պիտի ըլլային Իտալիայի եկեղեցիներուն ։ Բոլոր ան փառաւորութիւնը և զօրութիւնը բազմաթիւ դարերէն հետէ արևմտեան աշխարհի աչքերը խտղեր էր՝ պիտի ոչնչանար, ու անոր տեղը պիտի յաջորդէր առաջին քրիստոնէից խոնարհ և պարզ պաշտամունքը ։ Ապաքէն Աստուած կրցաւ գործել աս փոփոխութիւնները, և ինքը իր ուզած ժամանակին այսպէս պիտի գործէ. բայց չէն կրնար անոնք մարդոցմէ յուսացուիլ ։ Քանզի թէպէտ և գտնուէր այնպէս անշահախնդիր և համարձակ պապ մը որ կամենար Հռովմայ եկեղեցւոյն հին և մեծածախ շէնքը կործանել, հազարաւոր քահանաներ և եպիսկոպոսներ ձեռքերնին պիտի երկընցունէին զանիկայ իր կործանմանէն ազատելու ։ Պապը իր իշխանութիւնը ընդուներ էր աս յայտնի պայմանովը որ իրեն յանձնուած տէրութիւնը պիտի պաշտպանէ. ու Հռովմ կըկարծէր թէ ինքը Աստուծմէ դրուած է եկեղեցին կառավարելու. վասն որոյ պէտք չէ որ զարմանանք թէ ինչու այնպէս պատրաստ կեցեր էր իր խիստ զարհուրելի դատապարտութիւնները արձակելու ։ Բայց և այսպէս ատեն մը տարակուսեցաւ մնաց . կարդինալներէն ոմանք՝ և նոյն ինքն պապը խստութիւնը ձեռք առնելու բաղձանք չունէին ։ Վասն զի կառավարութեան արհեստի հմուտ Լեոնը աղէկ գիտէր՝ թէ մէկ վճիռ մը՝ որուն գործադրութիւնը կախեալ է քաղաքական կառավարութեան երկբայելի հաճութենէն , կրնայ մեծամեծ վտանգի տակ ձգել եկեղեցւոյ հեղինակութիւնը ։ Բայց ասոր տեսեր էր և՝ թէ արդէն ՚ի գործ դրուած խստութիւնները ուրիշ բանի չէին ծառայեր , բայց եթէ չարիքը աճեցունելու ։ Ուստի՝ Հնար չէ՞ որ աս Սաքսոնացի միաբանը մեր կողմն շահիմք , կըսէին Հռովմայ ճարպիկ քաղաքականները . եկեղեցիին բոլոր զօրութիւնը , Իտալիայի բոլոր հնարքները արդեօք ճար մը չե՞ն կրնար գտնել ասոր . պէտք է որ տակաւին ջանամք հաշտութիւն ընելու ։

Վասն որոյ Էք շատ դժուարութիւններու հանդիպեցաւ իր գործին մէջ ։ Բայց ամէն հնարքներու ձեռք զարկաւ , ու անդադար կաշխատէր որ չըլլայ թէ իր հերետիկոսութիւն համարած բանին թոյլտուութիւն մը ըլլայ ։ Ամէն օր Հռովմայ մէջ պտըտած ատենը իր սրտմտութիւնը կըցուցընէր , ու վրէժխնդրութեան ետևէ էր ։ Միաբաններուն կոյր նախանձաւորութեամբ պաշարեալ կողմը շուտով իրեն կապուեցան . ու աս դաշնակիցներէն սիրտ առնելով՝ նոր քաջութիւնով մը պապին ու կարդինալներուն բոլորտիքը առաւ ։ Իր կարծեօքը անօգուտ բան էր հաշտութեան ձեռք զարնելը . ասանկ ջանքերը , կըսէր , սոսկ երեւակայութիւն են , ու անտեղի ակնկալութիւններ ։ Գիտէր ինքը վտանգը , ինչու որ յանձնապաստան միաբանին հետ մենամարտելու եկած էր . ու տեսաւ թէ հարկաւոր է որ փտած անդամը կտրուի , որ չըլլայ թէ ախտը բոլոր մարմնին տարածի ։ Լիփսիայի հզօր վիճաբանողը մէկ մէկու ետևէ շատ հակառակութիւններու պատահեցաւ ու յաղթեց, ու դժուարութեամբ համոզեց զպապը * : Միտքը դրեր էր որ Հռովմայ հակառակ՝ Հռովմը փրկէ . ուստի չդարձուցած քար չթողուց . ժամերով քահանայապետին հետը գաղտնի խորհուրդի կըպարապէր ու կըջանար զըրգռել պապական ատեանը ու վանքերը, ժողովուրդը ու եկեղեցին : "Ինծի դէմ կըշարժէ, կըսէ Լուտեր, դժոխքին ամենախոր անդունդները": Վերջապէս Էք իր նպատակին հասաւ, ու պապին իմաստուն խորհրդականները յաղթուեցան նախանձայոյզներէն : Լեոն տեղի տալով՝ Լուտերի դատապարտութիւնը վճռուեցաւ, ու Էք սկսեց համարձակ շունչ առնել : Իր մեծամտութիւնը շողոքորթուեցաւ մտածելով թէ իր հերետիկոս հակառակորդին կործանումը վճռեց, և այնպէս փրկեց զԵկեղեցին : "Աղէկ եղաւ, ըսաւ, որ ես աս միջոցիս Հռովմ եկայ †, ինչու որ օր մը պիտի ճանչցուի թէ որչափ բան ըրի ես աս փաստին համար" :

Այսպէս Աստուած Հռովմայ վարդապետներուն վրայ յիմարութեան ոգի խրկեց : Հարկաւորեր էր որ ճշմարտութիւնը և մոլորութիւնը մէկմէկէ բաժնուին . ու սահմանուած էր որ մոլորութիւնը ինքզինքը բաժնէ . թէ որ իրերը միաբանուելու բերուէին, ուրիշ կերպով կար չէր ըլլալ եթէ ոչ ճշմարտութիւնը զոհ ընելով : Իսկ ճըշմարտութեան ամենափոքր մասը իրմէն վերցունելը անոր յետին կորստեանը և ոչնչանալուն ճամբայ բանալ է : Ճշմարտութեան հետ քիչ մը մոլորութիւն խառնելը լեցուն աման մը կերակուրի մէջ ցորենաչափ մը թոյն ձգելու պէս է . այդ ցորեն մը թոյնը բաւական է կերակուրին որակութիւնը փոխելու, ու աս բանին վախճանը՝ թէ և ուշ ըլլայ, բայց ստոյգ մահ է : Աստուծոյ Բանը ուր որ ամբողջ է նէ, կենդանութիւնը հոն է : Լուտեր իր համարձակութեամբը ևս հաւանականաբար պիտի ըսէր թէ որ

---

*Sarpi , Hist. Conc. Trid.

†Bonum fuit me venisse hoc tempore Romam . . . (Epist. Eckii).

նոյն ինքն Հռովմ լուռ կեցած, կամ հաշտութեան հաւանութիւն մը ցուցուցած ըլլար : Բայց Աստուած չթողուց որ Բարեկարգութիւնը մարդկային սրտին տկարութենէն կախեալ ըլլայ. Լուտեր անանկ մէկու մը ձեռքն էր, որուն աչքը իրերուն վախճանը կըտեսնէր : Աստուածային նախախնամութիւնը պապին միջնորդութեամբը անցեալին և ապառնիին մէջի կապը կտրեց, ու Բարեկարգողը մէկ ճամբու մը դրաւ որ բոլորովին անոր անծանօթ էր, և ան ճամբուն ուր տանիլը չէր գիտէր : Պապական կոնդակը Հռովմայ արձակման գիրն էր որ Յիսուս Քրիստոսի անարատ Եկեղեցիին ուղղեց մէկ անձի մը վրայով որ անատենը կանգներ էր նոյն եկեղեցիին իբրև խոնարհ բայց հաւատարիմ երևեցուցիչը. Եկեղեցին ալ զանիկայ ընդունեց, որպէս զի այնուհետև միայն իր երկնաւոր Գլխէն կախեալ ըլլայ :

*Լուտերի դատապարտութիւնը անգամ մը որ վճռուեցաւ, նոր դժուարութիւններ ծագեցաւ ժողովին մէջ : Աստուածաբանները առաջարկեցին որ դատապարտութեան վճիռը անմիջապէս գործի դրուի. ընդհակառակն իրաւագէտները կամեցան որ դատաստանի կոչելով սկսուի բանը : Ասոնք իրենց պաշտօնակիցներուն բողոքելով ըսին. “Չէ՞ որ Ադամ դատապարտուելէն առաջ դատաստանի կոչուեցաւ, Ո՞ւր ես դուն Ադամ, ըսաւ Տէրը. նմանապէս և Կայէնի դիպուածին՝ Ո՞ւր է Աբէլ քու եղբայրդ, հարցուց Յաւիտենականը” : Սուրբ Գրքէն քաղուած աս տարօրինակ ձեռնարկութիւններուն վրայ բնական օրէնքէն ալ պատճառներ յառաջ բերին աս կանոնագէտները. “Յանցանքին ստոյգ երևնալը, ըսին, չկրնար զրկել զյանցաւորը իր վրայ եղած ամբաստանութեանը դէմ ինքզինքը պաշտպանելու իրաւունքէն” * : Հռովմէական սինհոդոսի մը մէջ այսպիսի արդարութեան սկզբունքներ գտնելը հաճե-*

*Sarpi, Hist. Conc. Trid. I. p. 12.

լիբան է ։ Բայց աս ձեռնարկութիւնները ժողովին աստուածաբաններուն բանին չեկաւ, վասն զի կռիւք պաշարեալ միայն կըմտածէին որ իսկ և իսկ գործի ձեռնամուխ ըլլան ։ Վերջապէս այնպէս կարգի դրուեցաւ որ Լուտերի վարդապետութիւնը անմիջապէս դատապարտուի, ու իրեն և իր համախոհներուն վաթսուն օր ժամանակ տրուի ․ և թէ որ իրենց կարծիքները չհերքեն աս սահմանուած ժամանակին մէջ բոլորն ալ դատապարտուած են ։ Տը Վիօ՝ որ Գերմանիայէն հիւանդ դարձեր էր, կառքով գնաց ժողովը ․ վասն զի չէր կամէր աս չնչին յաղթութեանս պատեհութիւնը կորսնցունել որ սակաւ ինչ մխիթարութիւն կընծայէր իր սրտին ։ Աւկզպուրկի մէջ թէպէտ և կոտրած կրեց, բայց Հռովմայ մէջ ուզեց որ ինքն ալ հաղորդ ըլլայ դատապարտելու անյաղթելի միաբանը, որն որ չէր կրցեր խոնարհեցընել իր գիտութիւնը՝ ճարտարութիւնը և իշխանութիւնը ։ Լուտեր հիմա հոն չէր որ իրեն պատասխան տար ․ ուստի Տը Վիօ համարձակեցաւ ։ Յունիսի 15ին սրբազան ժողովը Լուտերի դատապարտութիւնը վըճռեց, ու հաւանութիւն տուաւ հռչակաւոր կոնդակին ։

Հռովմէական քահանայապետը իբրև փոխանորդ Աստուծոյ և Գլուխ Եկեղեցւոյ այսպէս խօսեցաւ աս վսեմ ժամուն ․ “Արթնցիր՝ ով Տէր, արթնցիր, ու յիշէ ան նախատինքները որով յիմարը կընախատէ զքեզ բովանդակ օրը ։ Արթնցիր՝ ով Պետրոս, յիշէ՛ քու հռովմէական սուրբ եկեղեցիդ, բոլոր եկեղեցիներուն մայրը ու հաւատոյ թագուհին ։ Արթնցիր՝ ով Պօղոս, զի ահա նոր Պորփիւր մը կայ հոս որ կըյարձակի քուկին վարդապետութեանդ և սրբազան պապերուն մեր նախորդներուն պատիւին վրայ ։ Վերջապէս արթնցիր՝ ով ժողով ամենայն սրբոց՝ սուրբ Եկեղեցի Աստուծոյ, ու բարեխօսէ մեզի համար առ Ամենակալն Աստուած” ։

Ան ատենը պապը Լուտերի նախադասութիւններէն քառասունըմէկը յառաջ կըբերէ՝ իբրև վնասակար՝ գայթակղեցուցիչ և արատաւոր նախադասութիւններ, որոնց մէջ Լուտեր Աւետարանական ողջամիտ վարդապետութիւնները բացատրեր էր։ Հետևեալները դատապարտեալ նախադասութիւններէն մէկ քանին են ։

"Հետ մկրտութեան երեխային վրայ մեղք մնալը ուրանալը՝ ոտաց տակ առնել է զուրբն Պօղոս և զՅիսուս Քրիստոս Տէրն մեր"։

"Նոր կեանք մը վարելը ամենալաւ և գերագոյն ապաշխարութիւն՚է" ։

"Հերետիկոսները այրելը սրբազան գրոց հակառակ է", եւն, եւն ։

"Աս կոնդակը հրատարակուածին պէս, կըշարունակէ պապը, եպիսկոպոսները պարտին ժրութեամբ փնտռել Մարտինոս Լուտերի գրուածքները՝ որոնց մէջ աս մոլորութիւնները կան, ու հրապարակաւ և հանդէսով այրել զանոնք եկեղեցականաց և աշխարհականներուն առջև ։ Իսկ իրեն Մարտինոսին՝ յանուն Աստուծոյ՝ ի՞նչ մնաց որ չըրինք ։ ՚Ի վերայ այսր ամենայնի, Ամենակալ Աստուծոյ բարութեանը նմանելով պատրաստ եմք վերստին ընդունել զինքը Եկեղեցւոյ ծոցը, ու վաթսուն օր ժամանակ կուտամք իրեն որ աս միջոցին գրութեամբ մեզի խրկէ իր վարդապետութիւնը հերքելը՝ երկու եպիսկոպոսաց վկայութեամբ. կամ (որ մեզի աւելի հաճելի կըլլայ) ինքը անձամբ Հռոմ գայ մեր առջևը, որ իր հնազանդութեանը վրայ ոչ ևս տարակոյս ունենայ մէկը։ Միանգամայն և պէտք է որ աս րոպէէս ՚ի վեր դադարի քարոզութենէ՝ դասատուութենէ ու գրութենէ, ու իր գրուածքները այրէ։ Իսկ թէ՛ որ վաթսուն աւուր միջոցին մէջ չհերքեր, աս հրամանագրովս կըբանադրեմք զինքը ու իր համախոհները իբրև յայտնի և կամակոր հերետիկոսներ"։ Այնուհետև պապը երկար բանադրանքներ՝ նզովքներ և պատիժներ կըկարդայ Լուտերի և անոր կուսակիցներուն վրայ, հրաման ընելով որ բռնեն զանոնք ու Հռոմ խրկեն։ Դիւրին է իմանալ թէ Հռով-

մայ բանտերուն մէջ ի՛նչ պիտի ըլլար Աւետարանին աս քաջասիրտ խոստովանողներուն :

Այսպէս կըհաւաքէր փոթորիկը Լուտերի գլխուն վրայ: Կոնդակը հրատարակուեցաւ․ ու բազմաթիւ դարերէն հետէ Հռովմ բանադրանաց վճիռ մը հանած չէր առանց մահուան հարուած մը տալու անոր ետեւէն: Եօթնաբլուր քաղաքէն կելլար ան մահառիթ պատգամը որ պիտի հասնէր Սաքսոնացի միաբանին իր խուցին մէջը: Վայրկեանը աղէկ ընտրուած էր․ կըկարծուէր թէ նոր կայսրը որ շատ պատճառներ ունէր բարեկամական կապակցութիւն մը պահել պապին հետ, անտարակոյս պիտի վաղվաղէր ինքզինքը հաճելի ցուցընել անոր՝ մէկ աննշան միաբան մը անոր զոհ ընելով: Լեոն ժերորդ, կարդինալները, ու Հռովմայ բոլոր կուսակիցները ուրախացան․ վասն զի կերեւակայէին թէ իրենց թշնամին իրենց ոտքը ինկած կըտեսնեն:

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

ՄԻՆՉԴԵՌ Հռովմ քաղաքը այսպէս շփոթութեան մէջ էր, Վիթէմպէրկի մէջ խաղաղաւէտ դիպուածներ կըպատահէին: Հոն Մելանկտոն մէկ մեղմ՝ բայց պայծառ լոյս մը կըծագէր: Շատ անգամ իր բոլորտիքը կըհաւաքէին երկու հազարի մօտ ունկնդիրներ՝ Գերմանիայէն, Անգղիայէն, Ստորին Գաւառներէն, Գաղղիայէն, Իտալիայէն, Հունկարիայէն և Յունաստանէն: Քսանըչորս տարու էր ինքը, ու ձեռնադրուած չէր: Վիթէմպէրկի մէջ բոլոր տուները բաց էին աս նորահաս վարժապետին, որ այնչափ իմաստուն և միանգամայն այնչափ սիրելի էր: Ուրիշ համալսարանները, և մանաւանդ Ինկոլստադինը, կուզէին որ զանիկայ իրենց քաշեն: Ուստի Վիթէմպէրկի իր բարեկամները միաբերնին որոշեցին որ ամուսնանալու համոզե-

լով զինքը իրենց մէջը պահեն ։ Գամք որ նորահաս վարժապետը յաճախ տեսութեան կերթար Քրափ անուն քաղաքապետին տունը, որ հին գերդաստանէ մը սերեալ էր ։ Քրափ աղջիկ զաւակ մը ունէր Կատարինէ անունով, անոյշ և սիրուն բնաւորութեամբ ։ Մելանկտոնի բարեկամները ստիպեցին զինքը որ զանիկայ իրեն կնութեան ուզէ․ բայց ուսումնական երիտասարդը իր գիրքերուն մէջ թաղուած էր, և ուրիշ բանի չէր ուզէր ականջ կախել ։ Իր Յունարէն նախնեաց գրքերը և իր կտակարանը իր բերկրութիւններն էին ։ Իր բարեկամներուն առաջարկութեանցը ինքը ուրիշ առաջարկութիւններ կընէր ։ ՚Ի վերջոյ իր հաճութիւնը առնուեցաւ, ու իր բարեկամները հարկաւոր եղած ճամբան բռնելով, Կատարինէ անոր կնութեան տըրուեցաւ ։

Մանկամարդ հարսը շատ նշանաւոր էր իր սիրոյն ջերմութեամբը․ իր ամուսնոյն վրայով միշտ հոգի մէջ ըլլալով շփոթութեան մէջ կիյնար երբոր իր սիրոյն առարկային ինչ և իցէ վտանգ մը պատահելու նշմարանքը տեսնէր ։ Երբոր Մելանկտոն ճշմարտութեան պաշտպանութեանը համար առաջարկէր այնպիսի ճամբայ մը բռնել որ իր ապահովութիւնը կրնար վտանգել, կաղաչէր կըպաղատէր անոր որ իր միտքը փոխէ ։ Այսպիսի դիպուածի մը վրայով Մելանկտոն գրեց և ըսաւ․ “Պարտաւորեցայ զիջանիլ անոր տկարութեանը․ ասիկայ մեր վիճակն է” ։ Եկեղեցւոյ մէջ կատարուած անհաւատարմութեան օրինակներուն արդեօք որչափը նոյն սկզբունքէն յառաջ եկած են ։ Գուցէ Կատարինէին իր ամուսնոյն վրայ ունեցած ազդեցութեանը պարտիմք ընծայել ան երկչոտութիւնը ու վարանմունքները որով Մելանկտոն շատ անգամ մեղադրուեցաւ ։ Կատարինէ ինտոր որ իբրև կին՝ այնպէս և իբրև մայր գթասիրտ և գորովագութ էր, նաև առատ ողորմութիւն կուտար աղքատներուն ։ Աս բարեպաշտ և երկչոտ հոգիին հանապազօր առ Աստուած հառաչանքն էր, “Իմ աւերելուս և ծերանալուս՝ Աստուած իմ՝, զիս մի՛ թողուր” ։

Մելանկտոնի սիրտը իր կնոջը սիրովը շուտով վառեցաւ . ընտանեկան կենաց քաղցրութիւնները ճաշակած ըլլալով , անոնց յարգը աղէկ ճանչցաւ ։ Արդարև իր սիրուն բնութեամբը յարմար էր ինքը անոնց համը վայելելու , ու ալ մէկ տեղ մը այնչափ երջանիկ չէր ըլլար որչափ իր Կատարինէին և իր զաւակացը հետ ։ Օր մը Գաղղիացի ճանապարհորդ մը անոր տես երթալով՝ երբոր գտաւ թէ Գերմանիայի իմաստուն վարժապետը մէկ ձեռքով իր զաւկին օրօրոցը կօրէ ու միւս ձեռքը գիրք մը բռնած է , զարմացաւ մնաց ։ Բայց Մելանկտոն առանց ամաչելու այնպէս եռանդով մը բացատրեց անոր Աստուծոյ առջին տղայոց ունեցած բարձրագոյն յարգը , որ ան հիւրը իր բերնովը խոստովանեցաւ թէ տունէն ելլելուն աւելի իմաստուն էր քան որչափ հոն մտած ատենը ։

Մելանկտոնի ամուսնութիւնը մէկ գերդաստան մը մատոյց Բարեկարգութեան ։ Անով Վիդէմպէրկի մէջ մէկ տուն մը բացուեցաւ բոլոր ճշմարտութեան հետեւողներուն ։ Օտարականները խուռն բազմութեամբ երթեւեկութիւն կընէին հոն . Ժողովուրդը հազար տեսակ բաներու համար Մելանկտոնին կուգային , որուն տանը հաստատեալ կանոնը ան էր որ մէկէ մը մէկ բան պիտի չմերժուէր* ։ Նորահաս վարժապետը մանաւանդ իր անձին շահը կը ձգէր երբոր բարերարութիւն ընելու առիթ մը ըլլար . երբոր իր ստակը հատնէր , ծածկաբար իր սեղանին անօթները կը ծախէր մէկու մը՝ ամենեւին հոգ չընելով զանոնք կորսընցունելուն համար . որովհետեւ անանկով ձեռքը ստակ կանցնէր նեղեալներուն օգնելու ։ "Մասն որոյ անհնար եղած պիտի ըլլար , կըսէ Կամերարիոս իր բարեկամը , որ իրեն և իր ընտանեացը պակսութիւնները հոգար , թէ որ աստուածային գաղտնի օրհնութիւնը ատեն ատեն նոյն պակսութիւնները չլեցունէր"։ Իր քաղցրաբարոյութիւնը չափէ դուրս էր ։ Ասկի ու արծաթ հին դրամներ ունէր, որ շատ նշանաւոր էին իրենց վրայի արձանագրութիւններուն ու պատկերներուն համար։ Օր մը մէկ հիւրի մը կցուցընէր զանոնք որ իրեն տեսութեան եկած էր, ու ըսաւ անոր. “Ասոնց որուն կը հաւնիս նէ՛ առ”։ “Ամէնուն ալ կըհաւնիմ”, պատասխան տուաւ հիւրը։ “Կըխոստովանիմ, կըսէ Մելանկտոն, որ առջի բերանը աս անպատշաճ պատասխանին վրայ նեղացայ, բայց և այնպէս ամէնն ալ տուի իրեն”։

---

*Camerar. Vita Melancht. p. 40.

Աս անուանի գրագէտը սովորաբար իրիկուան կերակուրէն ետև շատ մը հանգստանալու կերթար։ Կէս գիշերէն երկու՝ կամ երեք ժամ ետև կելլէր իր գործին պարապելու. և իր խիստ լաւ գրութիւնները աս գիշերային պարապմունքներուն շարադրած է։ Իր ձեռագիրները սեղանին վըրայ բաց կըկենային բոլոր մտնող ելլողներուն առջևը, անանկ որ անոնցմէ շատ կտորներ գողցուեցան։ Երբոր բարեկամներ հրաւիրէր իր տունը, սեղան նստելէն առաջ մէկէն կամ միւսէն կըխնդրէր որ կարճ գրութիւն մը կարդայ թէ ոտանաւոր և թէ արձակ։ Երբոր ճամբորդութիւն ընէր միշտ իրեն ընկեր կառնէր քանի մը պատանիներ, և անանկ կերպով մը կըխօսակցէր անոնց հետ որ միանգամայն վարժութիւն և զբօսանք կըպատճառէր։ Թէ որ խօսակցութիւնը դադարէր, ամէն մէկը ըստ կարգի կըպարտաւորէր համառօտ պարբերութիւն մը ըսել իր բերան սորված հին բանաստեղծութիւններէն։

Ամուսնանալէն քիչ մը ժամանակ ետքը՝ Մելանկտոն իր խանդակաթ մայրը տեսնելու համար Բրեթէն գնաց, որ Փալադինութեան մէջն է, Կամերարիոսի և քանի մը ուրիշ բարեկամներու հետ։ Հեռուէն իր ծնած քաղաքը տեսնելուն պէս ձիէն իջաւ, ու ծնկան վրայ գալով շնորհակալ եղաւ Աստուծոյ որ անգամ մըն ալ արժանացաւ զանիկայ տեսնելու։ Իր մայրը Մարգարիտ իր որդին գրկելով, ուրախութենէն գրեթէ նուաղեցաւ։ Մօրմէն զատուած ատենը շատ տրտմեցաւ. և երբոր ճանապարհորդ մը իր *ծնած քաղաքէն լուր մը բերէր իրեն, այնպէս կուրախանար՝ կըսէ ինքը, որպէս թէ տղայութեան կըվերադառնար։ Ահա իր ընտանեկան կենացը մէջ այսպիսի մէկն էր աս մարդը, որ տասնըվեցերորդ դարուն մէջի կրօնական խռովութեան մէկ գլխաւոր գործիքը եղաւ։*

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 6*ին* 1520՝ *Լուտերի հռչակաւոր գրութիւնը հրատարակուեցաւ, որ կըկոչուի Բաբելոնեան Գերութիւն Եկեղեցւոյ։ Ոչ երբէք մէկը այսպիսի արիութիւն ցուցուցած էր ասանկ վտանգաւոր պարագաներու մէջ։*

Աս գործին մէջ կըսկըսի զարմանալի հեգնութեամբ յառաջ բերել ամէն ան օգուտները որ իր թշնամիներէն քաղեր էր․

“Եթէ կամիմ և եթէ ոչ, կըսէ, օր ըստ օրէ աւելի կը սորվիմ, որովհետև այսչափ հռչակաւոր վարժապետներ զիս կըյառաջացընեն։ Երկու տարի առաջ Ներողութեանց վրայ յարձակեցայ, բայց այնպէս թոյլ և անհաստատ կերպով որ հիմա կամաչեմ անոր վրայով։ Սակայն զարմանալ պէտք չէ ասոր, որովհետև անատենը քարը մինակ գլորելու էի”։

Այնուհետև շնորհակալութիւն կըմատուցանէ Պրիէրիասի, Էքի, Էմզէրի, և իր ուրիշ թշնամիներուն։ Ետքը կըշարունակէ ըսելով․ “Պապականութեան Աստուծմէ եղած ըլլալը ուրացայ, բայց մարդկային իրաւամբ հաստատուած ըլլալը ընդունեցի։ Բայց հիմա՝ յետ կարդալուս ան բոլոր իմաստակութիւնները՝ որոնց վրայ աս մեծարու անձերը իրենց չաստուածը կըկանգնեցընեն, գիտեմ թէ պապականութիւնը ուրիշ բան չէ բայց Բաբելոնի թագաւորութիւնը, ու Նեբրովթի հսկայազօր որսորդին բռնակալութիւնը”։

Լուտեր ան գրութիւնը աս խօսքովս վերջացուց.

“Կըլսեմ որ նոր 'ի նորոյ պապական բանադրանքներ եկած են ինծի համար. թէ որ իրաւ է՝ աս գիրքը իմ ապանի հերքելուս մէկ մասը կրնայ համարուիլ: Մնացեալը շուտով պիտի ելլէ իմ հնազանդութեանս փորձ մը ըլլալու համար, ու բոլոր Քրիստոսի օգնութեամբը պիտի կազմէ մէկ հաւաքում մը՝ որուն նմանը Հռովմ ոչ երբէք տեսաւ կամ լսեց”:

Ասկէց ետքը պապին ու Լուտերին մէջ հաշտութիւն ըլլալու բոլոր յոյսը հարկաւ ոչնչացաւ: Բարեկարգողին հաւատքին ու եկեղեցւոյ վարդապետութեան մէկ մէկու հետ անմիաբանութիւնը պայծառ կերեւար ամէնուն: Բայց աս միջոցիս նոր գործառնութիւններ սկսած էին:

Օգոստոսի վերջերուն՝ 1520ին ու Բաբելոնեան Գերութեան հրատարակուելէն հինգ շաբաթ առաջ Այզլէպէնի մէջ Օգոստինեան կարգին ժողովը գումարեցաւ: Աս ժողովին մէջ մեծարուն Ստաւպից նոյն կարգին Ընդհանուր մեծաւոր ըլլալու պաշտօնը ձգեց, ու նոյն աստիճանը տրուեցաւ Վենկեսլաւոս Լինքին որ Լուտերի հետ Աւկզպուրկ գացած էր: Միլտից ալ ժողովը չցրուած յանկարծ հոն հասաւ *. մեծափափաք իղձով յօժարեալ էր որ պապը և Լուտերը մէկ մէկու հետ հաշտեցընէ: Իր անձնասիրութիւնը՝ իր ագահութիւնը՝ բայց 'ի վեր քան զամենայն ինչ իր նախանձութիւնը և ատելութիւնը աս գործիս ստիպեցին զինքը: Էքին սնափառ մեծաբանութիւնը ձանձրութեան մէջ ձգած էր զինքը. գիտէր որ Ինկօլստադի վարդապետը Հռովմայ մէջ խայտառակ ըրեր էր զինքը, և անոր համար ինչ որ ըլլար զոհ պիտի ընէր՝ որ փութանակի հաշտութիւն մը կատարելով իր տաղտկալի Թշնամիին դաւաճանութիւնները ոչինչ հանէ: Բայց սակայն կրօնքին վրայ քիչ փոյթ ունէր ինքը. և ինտոր որ ինքը կըպատմէ, մէկ

---

*Pallavicini 1. p. 68.

որ մը Մայսէնի եպիսկոպոսին հետ սեղանակից ըլլալուն և հիւրերուն ալ արբած միջոցին Լուտերի մէկ նոր գրուածքը բերուեցաւ հոն : Երբոր բացին ու կարդացին զանիկայ, եպիսկոպոսը սաստիկ զայրացման մէջ ինկաւ, նօտարը սկսեց հայհոյել , բայց Միլտից մեծաձայն կըխնդար * : Միլտից իբրև աշխարհիկ մէկը Բարեկարգութեան հետ կըվարուէր, բայց Էք իբրև աստուածաբան :

Միլտից Էքին գալստեամբը գրգռուելով Օգոստինեանց մէջ ժողովին առենաբանութիւն մը ըրաւ : "Բովանդակ Օգոստինեանց կարգը աս գործովս վտանգի տակ է , ըսաւ . ա՛ղէ միջոց մը ցուցուցէք ինծի Լուտերը զսպելու" : "Անոր հետ մենք բան չունիմք , ըսին ժողովին նախագահները . և չեմք գիտեր թէ ինչ խրատ տամք քեզի" : Անտարակոյս անոր համար աս պատասխանը տուին անոնք , որ գիտէին թէ Ստաուպից Աւկզպուրկի մէջ Լուտերին ազատութիւն շնորհեր էր Օգոստինեան կարգին կապուած ըլլալու պարտաւորութիւններէն : Միլտից պնդեց ըսելով . "Աս պատուական ժողովը պատգամ թող խրկէ Լուտերին , ու պահանջէ անկէց որ պապին նամակ մը գրէ , հաւտացընելով զանիկայ թէ անոր անձին վրայով ոչ երբէք դաւաճանութիւն մը գործած է : Ասիկայ բաւական է գործը վերջացընելու" : Նուիրակին առաջարկութեանը հաճութիւն տուաւ ժողովը , ու աս պաշտօնը յանձնուեցաւ Ստաուպիցին՝ հըրաժարեալ ընդհանուր մեծաւորին , ու անոր յաջորդը Լինքին , որ Լուտերին հետ խորհուրդ ընեն : Աս պատգամաւորները անմիջապէս ճամբայ ելան Վիդդէմպէրկ երթալու , ու հետերնին նամակ մը ունէին Միլտիցէն առ Լուտեր վարժապետը , յարգական խօսքերով լեցուն :

Ոչ Լուտեր՝ և ոչ աս պատգամաւորները որ անոր կարծիքներուն հակամիտեալ էին՝ յոյս մը ունէին թէ պապին գրելով բան մը շահուի : "Աս Սաքսոնացի Իտալացին , (Միլ-

---

* Seckendorf , p. 266.

տից), ըսաւ Լուտեր, աս խնդիրը ընելուն անտարակոյս իր առանձին շահուն վրայ է իր միտքը: Աղէկ է, այնպէս թող ըլլայ. Ճշմարտութեամբ պիտի գրեմ թէ ես պապին անձին վրայով ոչ երբեք չար դիտաւորութիւն մը ունեցայ: Պէտք է որ ես ինծի զգուշանամ, ու չափազանց թշնամութիւն չցուցընեմ Հռովմայ աթոռոյն: Այսու ամենայնիւ պէտք է որ բանը դեռ աղով համեմուած ըլլայ":

Բայց ասոր վրայ շատ չանցած Լուտեր լսեց թէ պապին կոնդակը Գերմանիա հասեր է: Ուստի Հոկտեմբերի 3ին իմացուց Սպալատինին թէ պապին գիր պիտի չգրէ. ու նոյն ամսուն 6ին հրատարակեց իր գիրքը Բաբելոնեան Գերութեան վրայ: 'Ի վերայ այսր ամենայնի Միլտից չսրտաբեկեցաւ. Ինքը յաղթելու համար իր ունեցած փափքը անհնար բաներ մտածել կուտար իրեն: Հոկտեմբերի 2ին կատարեալ վստահութեամբ մը այսպէս գրեր էր կայսրընտրին. "Ամէն բան աղէկ պիտի ըլլայ. բայց վասն Աստուծոյ այլ ևս մի՛ յապաղէք հատուցանելու ինծի ան թոշակը՝ որն որ դուք և ձեր եղբայրը քանի մը տարիէն 'ի վեր ինծի շնորհեցիք: Ձեռքս սատակ պէտք է որ Հռովմայ մէջ նոր բարեկամներ շահիմ: Պապին գիր գրեցէք, ծաղկահասակ կարդինալներուն որ անոր ազգականներն են՝ սիրտերը շահեցէք ոսկի ու արծաթ ընծաներ խրկելով ձեր կայսրընտրական բարձրութեան տպած դրամներէն, և քիչ մըն ալ ինծի տուէք. վասն զի ձեր ինծի տուածը յափշտակեցին ձեռքէս":

Կոնդակին գալուստը Լուտերին իմանալէն ետև ալ խորամանկ Միլտիցը չսրտաբեկեցաւ, այլ խնդրեց որ Լիխթէնպէրկի մէջ անոր հետ տեսնուի: Կայսրընտիրը հրաման ըրաւ Լուտերին հոն երթալու. բայց անոր բարեկամները՝ և ամենէն աւելի խանդակաթն Մելանկտոն դէմ կեցան անոր երթալուն: Մտածեցին թէ "Կոնդակին երևան ելած ժամուն որ ամենուն կըպատուիրէ Լուտերը բռնել որ Հռովմ տարուի, անիկայ առանձին տեղ մը պապին նուիրակին հետ տեսնուելու պիտի երթայ։ Յայտնի չէ՞ որ Էք վարդապետը Բարեկարգողին վրայ ունեցած ատելութիւնը ամէն մարդ գիտնալուն համար անոր մօտիկ չկրնալով, աս խորամանկ սենեկապետը իր վրան առաւ իր որոգայթներուն մէջ ձգել Լուտերը"։

Աս երկիւղները չկրցան արգելք ըլլալ Վիդդէմպէրկի վարժապետին։ Կայսրընտիրը հրաման ըրեր էր, և ինքը որոշեց հնազանդիլ։ Հոկտեմբերի 11ին Սպալատինին գրեց ու ըսաւ. "Ահա ճամբայ կելլեմ Լիխթէնպէրկ երթալու. աղօթէ ինծի համար"։ Իր բարեկամները մինակ չձգեցին զինքը. և նոյն օրը իրիկուան դէմ Լուտեր Լիխթէնպէրկ մտաւ երեսուն ձիաւորով, որոնց մէջ էր և Մելանքթոն։ Ան միջոցին պապին նուիրակն ալ հասաւ միայն չորս հոգիով։ Արդեօք հաւանական չէ՞ր որ Միլտիցին այսպէս քիչուոր մարդով գալը՝ Լուտերին և իր ընկերներուն վստահութիւն տալու որոգայթ մը ըլլար։

Միլտից սաստիկ թախանձանքներով հաւատարմացուց զԼուտեր թէ յանցանքը Էքին վրայ ու իր անմիտ մեծաբանութիւններուն վրայ պիտի ձգուի, ու ամէն բան անանկ պիտի կարգադրուի որ երկու կողմն ալ գոհ ըլլայ։ "Աղէկ է, պատասխան տուաւ Լուտեր. ես ալ կըխոստանամ այսուհետև լուռ կենալ, թէ որ իմ թշնամիներս ալ նոյն բանը կընեն։ Բոլոր իմ կրցածս կընեմ խաղաղութեան համար"։

Միլտից ուրախութեամբ լցաւ. մինչև Վիդդէմպէրկ Լուտերին ընկերացաւ, ու Բարեկարգողը և պապական նուիրակը քովէքով մտան քաղաքը, որ ատեն Էք հօն կըմօտենար սպառնալից ձեռքերով բռնած ան զարհուրելի կոնդակը որ կըյուսացուէր թէ պիտի ջնջուցանէր զԲարեկարգութիւնը։ Միլտից անմիջապէս այսպէս գրեց կայսրընտրին. "Երջանիկ վախճանի մը պիտի բերեմք բանը. շնորհակալ եղէք պապէն իր խրկած Վարդին համար, ու քառասուն կամ յիսուն փիօրին խրկեցէք Քուաթօր Սանկթօրում * կարդինալին” :

Լուտեր իր խոստմունքը կատարելու համար պէտք էր որ գրէ պապին : Միտքը գրաւ որ իր մշտնջենաւոր հրաժարական ողջոյնը Հռովմայ մատուցանելէն առաջ միանգամ ևս քանի մը երևելի և օգտակար ճշմարտութիւններ խօսի անոր : Կարելի է որ ոմանք համարին թէ իր նամակը միայն կծու գրութիւն մը, դառն և նախատական երգիծաբանութիւն մըն է . բայց ասանկ համարիլը անոր զգացումները սխալ իմանալ է : Ինքը աղէկ տեղեկացած էր թէ քրիստոնէից երկիրներուն մէջի բոլոր չարիքները Հռովմայ կը վերաբերին . վասն որոյ իր խօսքերը ոչ նախատինք են այլ վսեմ ազդարարութիւններ : Որչափ որ կըսիրէ զԼևոն , և որչափ որ կըսիրէ Քրիստոսի եկեղեցին , այնչափ պէտք է որ անոր վէրքին մեծութիւնը յայտնապէս իմացընէ : Իր սիրոյն սաստկութիւնը իմացուելու է իր խօսքերուն ազդուութենէն . ծանր հարուածներ տալու վայրկեանը հասած է : Ասով ինքը մտքերնիս կըբերէ մարգարէն՝ որ վերջին անգամ քաղաքին մէջէն կանցնի նախատելով զանիկայ իր բոլոր գարշութիւններովը , Յաւիտենականին դատաստանները անոր իմացընելով , և մեծաձայն աղաղակելով թէ ‘ Այլ ևս սակաւ աւուրք” . . . :

Լուտերի գրած նամակը աս հետևեալն է :

“Գերերջանիկ հօր հոգևորի Ժ. Լևոնի պապին Հռովմայ ամենայն երջանկութիւն և յաջողութիւն 'ի Քրիստոս Յիսուս 'ի Տէր մեր . Ամէն :

“Երեք տարիէն հետէ անկարգ մարդոց հետ իմ վարած սաստիկ պատերազմիս մէջ տեղէն չեմ կրնար ես զիս զսպել իմ աչքերս երբեմն ձեզի դարձունելէն ով Լևոն , սրբազնասուրբ հայր հոգևոր : Եւ թէպէտ ձեր ամբարիշտ պատառարոյծներուն յիմարութիւնը ստիպեց զիս որ ձեր

---

*Quatuor Sanctorum.

վճիռէն ապառնի ժողովի բողոքեմ, բայց իմ սիրտս ոչ երբէք շրջեցաւ ձեր սրբութենէն. և ոչ երբէք դադարեցայ աղօթքով և հառաչանքով աղաչել զԱստուած ձեր յաջողութեանը և ձեր աթոռոյն հաստատութեանը համար:

“Ճշմարիտ է թէ քանի մը վարդապետութեանց դէմ ելայ որ քրիստոնէութեան հակառակ էին, ու խորին վէրքեր դրի իմ թշնամիներուս վրայ իրենց ամբարշտութեանցը համար. բայց չեմ զղջար ասոր վրայ, վասն զի աս մասին օրինակ ունիմ ինծի զՔրիստոս: Ի՞նչ բանի պիտանի է աղը՝ թէ որ իր համը կորսընցունէ, կամ սուրը՝ թէ որ չկտրէ: Անիծեալ է ան որ Տէրոջը գործը ցրտութեամբ կը կատարէ: Ով ամենապատուական Լեոն, ձեր վրայով չարախօսութիւն մը մտքէս չանցունելէս զատ, մշտնջենաւորապէս մեծամեծ բարութիւններ կըխնդրեմ ձեզի: Միայն մէկ բան մը ըրի որ ճշմարտութեան Բանը պաշտպանեցի: Պատրաստ եմ տեղի տալ ամենուն՝ ամէն բանի մէջ. այլ ան Բանը չեմ ուզեր ու չեմ կրնար ձգել: Ով որ տարբեր կերպով կըմտածէ սխալ կըմտածէ:

“Իրաւ Հռովմայ ատեանին հակառակ ելայ. բայց ոչ դուք և ոչ երկրի վրայ մէկը կրնայ ուրանալ՝ թէ ան ատեանին վատթարութիւնը Սոդոմայ կամ Գոմորայ վատթարութենէն մեծ է. և թէ՝ անոր ամբարշտութեանը դեղ ու դարման ըլլալու յոյս մը մնացած չէ: Ճշմարիտ՝ դողումն պաշարեց զիս, տեսնելով թէ Քրիստոսի հօտին տկար անդամները ձեր անունովը կըխաբուին. և ասոր ալ դէմ կեցայ ու միշտ պիտի կենամ. չէ թէ անոր համար որ կերևակայեմ թէ աս խառնակութեան Բաբելոնին մէջ շողոքորթողներուն դէմ բան մը գլուխ պիտի հանեմ. այլ որ պարտական եմ իմ եղբարցս, որ եթէ հնար է նէ՝ անոնցմէ ոմանք աս զարհուրելի պատուհասներէն ազատին:

“Գիտէք դուք որ Հռովմ բազմաթիւ տարիներէն հետէ հոգիի ու մարմինի վնասակար եղած ամէն բաներով ողողեց աշխարհս: Հռովմայ եկեղեցին՝ որ առաջուց նշա-

նաւոր էր իր սրբութեանը համար, հիմա եղած է աւազակաց բուն մը, անառակութեան տեսարան մը, մահուան ու դժոխոց տէրութիւն մը. անանկ որ թէ որ Նեռը երեւնալու ըլլար, չէր կրնար աւելցընել անոր ամբարշտութիւնը: Ասոնց ամէնը ցորեկուան լուսի պէս պայծառ է:

“Ու դուք՝ ով Լեոն, աս բոլոր պարագաներուս մէջ կեցեր էք իբրեւ Գառն գայլերու մէջ, կամ իբրեւ Դանիէլ առիւծներու գուբին մէջ: Ինչպէս կրնաք առանց օգնութեան դէմ կենալ աս հրէշներուն. գուցէ երեք կամ չորս կարդինալներ գտնուին որ գիտութեան հետ առաքինութիւն ալ միացուցած ըլլան. բայց ի՛նչ պիտի ըլլան ասոնք այնչափ բազմութեան մէջ: Ձեր կեանքը պիտի վերցուի թունով, դուք դեղ ու դարման մատուցանելու չկարողացած: Հռովմայ համար յոյս մնացած չէ. Աստուծոյ բարկութիւնը բորբոքեցաւ, և իբրև հուր պիտի մաշեցընէ զանիկայ: Յանդիմանութիւնը կատէ, ու Բարեկարգութեան մտնելէն կըվախնայ. իր ամբարշտութեան յիմարութիւնը զսպել չուզէր, ու իր մօրը վրայով բռնածին պէս կրնայ բռնել իր վրայ. ‘Բաբելոնը պիտի բժշկէինք բայց չբժշկեցաւ. այսուհետեւ մէկ դի ձգենք զանիկայ’ *. մարդիկ ձեզի և ձեր կարդինալներուն կըսայէին որ աս ամէնուն դեղը ճարէք. բայց հիւանդը բժիշկին վրայ կըխնդայ, ու նժոյգը մտիկ չընէր սանձերը : . . . .

“Ով ամենապատուական Լեոն, ձեր վրայ ունեցած իմ լեցուն սիրովս միշտ կըցաւիմ, որ դուք՝ լաւագոյն դարու յարմար ըլլալով, այսպիսի ժամանակ պապական աթոռը բարձրացաք: Հռովմ արժանի չէ ձեզի, կամ ձեզ նման մէկու մը. արժանի չէ ուրիշ իշխանի քան զնոյն ինքն Սատանային: Ու արդարեւ ոչ դուք՝ այլ անիկայ է որ այդ Բաբելոնին մէջ կըթագաւորէ: Երանի թէ մէկ դի դնելով աս փառաւորութիւնը որ ձեր թշնամիները այնչափ կը

---

* Երեմ. ծա. 9:

բարձրացընեն, պարզ ժողովրդապետութեան մը հետ կարենայիք զանիկայ փոխանակել, կամ ձեր հայրենական ժառանգութեամբը ապրիլ. վասն զի ոչ ուրիշները բայց եթէ Յուդաներ արժանաւոր են այդպիսի վիճակի: Ուրեմն՝ ով սիրեցեալ Լեոն, ի՞նչ վախճանի կըծառայէք աս Հռովմայ ատեանին մէջ, բայց եթէ ասոր՝ որ գարշելի մարդիկ ձեր անունովը ու իշխանութիւնովը մարդոց ստացուածքը կըսպառեն, հոգիները կըկորուսանեն, մեղքը կը բազմացընեն, ու հաւատքը, ճշմարտութիւնը, և Աստուծոյ բոլոր Եկեղեցին կըհարստահարեն: Լեո՛ն՝ Լեո՛ն, բոլոր մարդոց վատաբաղդը դուք էք, ու կընստիք բոլոր աթոռներուն ամենէն վտանգաւորին վրայ: Ճշմարիտը կը խօսիմ ձեզի, վասն զի ձեր աղէկութեանը կըփափաքիմ:

“Ճշմարիտ չէ՞ թէ երկնից տակը Հռովմայ ատեանէն աւելի վատթար ու ատելի բան մը չկայ: . . . . Ան որ ատենով երկնից դուռն էր, հիմա եղած է նոյն իսկ դժոխքին բերանը. ու Աստուծոյ բարկութեամբը բաց ու տարածեալ ըլլալով՝ երբոր կըտեսնեմ թէ այնչափ ողորմելի արարածներ ինքզինքնին անոր մէջ կընետեն, աս խռովութեանը մէջէն հարկաւ կըպարտաւորիմ աղաղակել որ ոմանք ազատին ան զարհուրելի անդունդէն:

“Ու ահա ասիկայ է պատճառը՝ ով հայր իմ Լեոն, որ այնչափ խստութեամբ դէմ կեցայ ան աթոռին որ իրեն հետ միացեալներուն մահ կըմատակարարէ: Ձեր անձին վրայով նենգութեան խորհուրդ մը չունենալէս զատ, այնպէս կըզգամ որ ձեր ապահովութեանը համար աշխատած եմ, քաջութեամբ յարձակելով ան բանտին՝ կամ յաւէտ ան դժոխքին վրայ, որուն մէջ դուք փակուած կը կենաք: . . . .

“Բայց որովհետև Հռովմայ աթոռոյն պաշտպան կենալով իմ ժամանակս կըկորսընցունէի, խորհեցի իրեն անկէց արձակուելու իմ գիրս՝ ու ըսի, Մնաս բարեաւ, Հռովմ. ան որ ամբարիշտ է ամբարիշտ թող ըլլայ, և ան

*որ աղտեղի է աղտեղի թող ըլլայ *. ու անկէց ետքը լռութեամբ և առանձնութեամբ ինքզինքս Սուրբ Գրոց պարապելու տուի: Ու ահա ան միջոցին էր որ Սատանայ գրգռեց իր ծառան Յովհաննէս Էքը՝ Յիսուս Քրիստոսի մեծ թշնամին, որ վերստին կոչէ զիս պատերազմին ասպարէզը: Ինքը կըխնդրէր որ իր գլխաւորութիւնը հաստատէ, և ոչ Պետրոսինը. և աս դիտաւորութեամբս յաղթել զԼուտեր, ու յաղթանակաւ Հռոմ տանիլ զանիկայ. իր վրայ պէտք է դնել յանցանքը, որ իր կրած հարուածովը ամօթով ծածկեց զՀռոմ'' :*

Լուտեր աս տեղս կարգաւ կըպատմէ ինչ որ Տը Վիօ՝ Միլտիցի՝ Էքի՝ և իր մէջը անցան. այնուհետև այսպէս կը շարունակէ.

“Ու արդ՝ ո՛վ սրբազնասուրբ հայր, ձեզի կըդիմեմ, և ձեր ոտքը ինկած կաղաչեմ որ եթէ հնար է նէ խաղաղութեան թշնամիները զսպէք: Բայց ես չեմ կրնար հերքել իմ վարդապետութիւնս. չեմ կրնար հաւանութիւն տալ թէ Սուրբ Գրոց վրայ մեկնութեան կանոններ դրուին: Աստուծոյ Բանը, որ ամէն ազատութիւններուն բղխած ակն է, պէտք է որ ազատ մնայ:

“Ո՛վ հայր իմ Լեոն, մի՛ լսէք ան շողոքորթողներուն խօսքին որ կըսեն թէ դուք լոկ մարդ չէք՝ այլ կիսաստուած, և թէ իրաւամբ կրնաք հրամայել ինչ որ ուզէք: Ծառայ ծառայից էք դուք, և ձեր նստած տեղը ամէնէն վտանգաւոր և ամէնէն թշուառական տեղ է: Մի՛ հաւատաք անոնց որ զձեզ կըբարձրացընեն, այլ յաւէտ անոնց հաւատացէք որ զձեզ կընուաստացընեն: Յանդգնութիւն կրնայ համարուիլ ինծի բան սորվեցունել ձեր գերամբարձեալ մեծափառութեանը, որ պարտի վարժել զբոլոր մարդիկ. բայց կըտեսնեմ որ Հռոմայ մէջ բազմաթիւ վտանգներ ձեզ շրջապատած են. կըտեսնեմ զձեզ որ կատաղի ծովու մը

---

* Յայտ. իբ. 11:

ալիքներուն վրայ աս դիս ու անդին կը ծփծփայ, ու սէրը կը պարտաւորէ զիս ձեր վտանգը իմացընել ձեզի, ու ստիպել զձեզ որ ձեր ազատութեանը հոգ տանիք :

"Նաև որպէս զի ձեր սրբութեան առջևը ունայնաձեռն չերևամ, փոքրիկ գիրք մը կը մատուցանեմ ձեզի որուն ուղերձը ձեր անուանն է, և որ պիտի իմացընէ ձեզի թէ ինչ նիւթերու վրայ կը պատաղիմ, թէ որ ձեր շողոքորթիչները թող տան ինծի : Աս գրքոյկը ըստ երևութին ոչինչ բան մըն է, բայց իր պարունակած նիւթը հարկաւոր բան է. վասն զի քրիստոնէին կեանքին բովանդակութիւնը կը պարունակէ : Աղքատ եմ, ու աւելի բան մը չունիմ ձեզի մատուցանելու. և արդարև ի՞նչ բանի կարօտութիւն ունիք դուք, եթէ ոչ հոգևոր պարգևներու : Ձեր սրբութեանը աղօթքին կը յանձնեմ զիս, աղաչելով որ Տէր Յիսուս հանապազ պահպանէ զձեզ. Ամէն" :

Լուտերի 'ի նշան յարգութեան պապին ընծայած գրքոյկը իր ան ճառն է որ կը կոչուի Քրիստոնէին Ազատութիւնը : Բարեկարգողը աս ճառին մէջ հաստատութեամբ կը ցուցընէ թէ քրիստոնեայն առանց օտարանալու ան ազատութենէն որ հաւատքը կը մատուցանէ իրեն, ազատութեան և սիրոյ ոգիով ամէն արտաքին արարողութիւններու կրնայ հպատակիլ : Իր ձեռնարկութեանը հիմը աս երկու ճշմարտութիւնն է. "Քրիստոնեայն ազատ է, ու ամէն բան իրն է : Քրիստոնեայն ծառայ է, ու ամէն բանի մէջ ամէնուն հպատակեալ է : Ըսել է թէ ազատ է, ու ամէն բանի տէր՝ հաւատքով. բայց հպատակ ու ծառայ է՝ սիրով :

Նախ կը ցուցընէ թէ հաւատքը զօրութիւն ունի ազատ կացուցանելու զքրիստոնեայն : "Հաւատքը, կըսէ Լուտեր պապին, Քրիստոսի հետ կը կապէ զհոգին, ինչպէս մէկ հարս մը իր փեսային հետ : Աստի Քրիստոսի բոլոր ունեցածը հաւատացեալ հոգիին ստացուածքը կըլլայ, ու հոգիին բոլոր ունեցածը Քրիստոսի ստացուածքը կըլլայ :

Քրիստոս՝ ամէն բարութեանց և յաւիտենական կենաց տէր է, և ասոնք այնուհետև Հոգիին ստացուածքներն են. իսկ Հոգին՝ իր բոլոր անօրէնութիւններուն և մեղքերուն տէրն է, ասոնք ալ այնուհետև Քրիստոս իր վրայ կառնէ: Ասանկով մէկ երջանիկ փոխանակութիւն մը կըսկըսի. Քրիստոս՝ որ միանգամայն Աստուած է և մարդ, Քրիստոս՝ որ ոչ երբէք մեղանչեց՝ և որուն սրբութիւնը մտքէ վեր է, Քրիստոս՝ Ամենակալը և Յաւիտենականը, իր հարսնախօսութեանը տուած հաւատոյ մատանիովը իր վրան առնելով հաւատացեալին ամէն մեղքերը, իր մէջը կըկորնչին ու կոչնչանան անոնք. վասն զի իր անհուն արդարութեանը առջին ոչ մէկ մեղք մը կրնայ կենալ: Այսպէս հաւատացեալին հոգին հաւատքով կազատի բոլոր մեղքերէն, ու իր փեսային՝ Քրիստոսի մշտնջենաւոր արդարութեամբը կը հագուի: Ո՛վ երջանիկ միութեանս. մեծատուն՝ պատուական և սուրբ փեսան, ամուսնութեամբ իրեն կառնէ աղքատ՝ յանցաւոր ու անարգեալ հարսը, ամէն չարիքներէն զանիկայ կազատէ, և ամենապատուական բարութիւններով կըհարստացընէ: Քրիստոս՝ Թագաւոր և քահանայ է. ու աս փառքը և պատիւը բոլոր քրիստոնէից կըհաղորդէ: Ուրեմն Քրիստոնեայն ալ Թագաւոր է, և հետևապէս ամէն բան ունի. քահանայ է, և հետևապէս զԱստուած ունի: Եւ ոչ գործերը՝ այլ հաւատքը կըբերէ իրեն աս ամէն պատիւը: Ուստի Քրիստոնեայն ամէն բաներէ ազատ է, ամէն բաներէ վեր է, վասն զի հաւատքը առատապէս կըմատուցանէ անոր ամէն բաները”:

Իր Ճառին երկրորդ մասին մէջ Լուտեր միւս ճշմարտութիւնը յառաջ կըբերէ. “Ասանկով Թէպէտև քրիստոնեայն ազատ է, այլ կամաւ ծառայ կըլլայ, որպէս զի նոյն բանը ընէ իր եղբարցը ինչ որ Աստուած իրեն ըրաւ Յիսուս Քրիստոսով”: “Ազատութեամբ, ուրախութեամբ, և երախտագիտութեամբ պիտի ծառայեմ՝ կըսէ, իմ Հօրս, որ այսպէս բոլոր առատութեամբ հոսեց իմ վրաս *իր բարութիւնները․ իմ ընկերիս համար ամէն բան պիտի ըլլամ, ինչպէս որ Քրիստոս ինծի համար ամէն բան եղաւ”։ “Հաւատքէն կըծագի, կըսէ Լուտեր, Աստուծոյ սէրը․ սէրէն կըծագի ազատութեան գթութեան և ուրախամտութեան կեանք մը։ Ո՛վ ինչպէս ազնիւ և ինչպէս գերագոյն կեանք է քրիստոնէին կեանքը․ բայց ափսոս որ մէկը չգիտեր, ու մէկը չքարոզեր զանիկայ։ Քրիստոնեայն հաւատքով առ Աստուած կելլէ, սիրով առ մարդն կիջնէ՝ և սակայն միշտ Աստուծոյ հետ կըմնայ։ Այսպիսի է ճշմարիտ ազատութիւնը․ ասիկայ ազատութիւն մըն է որ բոլոր ուրիշ տեսակ ազատութիւններէն այնչափ կըգերազանցէ, որչափ երկինքը երկիրէն բարձր է”։*

Ասիկայ էր ահա ան գործը՝ որուն հետ Լուտեր իր նամակը խրկեց առ Ժ Լեոն։

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

ՄԻՆՉԴԵՌ *Բարեկարգողը աս վերջին նուագին այսպէս կըխօսէր Հռովմայ քահանայապետին, զինքը բանադրող կոնդակը Գերմանացւոց եկեղեցւոյն մեծամեծներուն ձեռքը ու Լուտերի բնակարանին դուռը հասեր էր։ Պապը պատուիրեր էր իր պալատականներուն մէջէն երկու երևելի պաշտօնատարներուն՝ որոնք էին Քարրաչիոլի և Ալէանտէր, որ Մայնցի արքեպիսկոպոսին տանին կոնդակը, ու խնդրեն որ անոր գործադրութեանը հոգ տանի։ Բայց Սաքսոնիայի մէջ Էք անձամբ երևցաւ իբրև պատգամաւոր և գործակալ ան մեծ գործին մէջ որ պապը կըջանար թէ կատարուի։ Խնկօլստադի վարժապետը՝ ո՛ և իցէ ուրիշ մէկէ մը աղէկ ճանչցեր էր Լուտերի հարուածին սաստկութիւնը․ վտանգին ականատես եղած էր, ու իր ձեռքը երկընցուցեր էր Հռովմայ դողդոջուն զօրութեանը նպաստելու։ Հռովմ* երթալէն գտած յաջողակութեանը վրայ փքանալով , ու մեծամտելով ծայրագոյն քահանայապետին իրեն յանձնած պաշտօնին ու իր ձեռքը կրած կոնդակին վրայ՝ որ կը պարունակէր իր անյաղթելի հակառակորդին դատապարտութիւնը , իր ներկայ պաշտօնը աւելի մեծ յաղթութիւն կերևար իր աչքերուն քան թէ ամէն այն յաղթութիւնները որ Հունկարիայի՝ Պաւարիայի՝ Լոմպարտիայի ու Սաքսոնիայի մէջ ստացեր էր , ու առաջուց անոնցմէ այնչափ համբաւ ընդուներ էր : Բայց բովանդակ աս մեծամտութիւնը նուաճելու վրայ էր . վասն զի պապը կոնդակին հրատարակուիլը Էքին յանձնելով սխալմունք մը գործեր էր որ անոր զօրութիւնը պիտի ունայնացընէր : Եկեղեցւոյ մէջ բարձր աստիճան մը չունեցող մարդուն այսպէս երևելի գործ մը յանձնելը վշտացուցին այն մտքերը որ վշտանալու ընդունակ էին : Հռովմէական եպիսկոպոսները՝ որոնք սորված էին ուղղակի իրենք ընդունել պապին կոնդակները , անպատշաճ համարեցան որ աս ներկայ կոնդակը իրենց թեմերուն մէջ հրատարակուի աս անակնկալ նուիրակին ձեռօքը : Գերմանացի ազգը՝ որ Լիփսիայի վիճաբանութեան մէջ ծաղր և խայտառակ ըրած էր այն կեղծաւորեալ յաղթականը որ Իտալիա փախաւ , զարմանալով և սրտմտութեամբ տեսաւ որ նոյն անձը Ալպեան լեռներուն աս կողմը վերստին կերևայ պապական նուիրակի աստիճանով ու իր 'ի պատուի բռնած մարդիկը նուաճելու կարողութիւնով սպառազինուած : Լութեր իր անողոքելի թշնամւոյն ձեռօքը իրեն եկած աս վճիռը առանձին վրէժխնդրութեան գործ մը համարեցաւ : "Աս դատապարտութիւնը , կըսէ Պալլավիչինի , թուեցաւ անոր ոխերիմ թշնամիի մը ծածուկ դաշնակը , և ոչ հռովմէական պաշտօնէի մը օրինաւոր կացինը": Վասն որոյ աս գրուածքը ոչ եթէ ծայրագոյն քահանայապետին կոնդակը կը համարուէր , այլ Էքի վարժապետին : Այսպէս հարուածին զօրութիւնը տկարացաւ ան նոյն անձովը որ զանիկայ գրգռեր էր :

Ինկօլստադի դիւանադպիրը արտորնօք հասեր էր Սաքսոնիա․ վասն զի հոն յաղթուած ըլլալով, հոն կուզէր ցուցընել իր յաղթութիւնը։ Սեպտեմբերի վերջերը յաջողեցաւ իրեն որ Մայսէնի՝ Մերզեպուրկի ու Պրանտէպուրկի մէջ կախել տայ կոնդակը։ Բայց աս քաղաքներուս առջինին մէջ անանկ տեղ մը կախուեցաւ ան՝ ուր որ մարդ չէր կրնար զանիկայ կարդալու․ ու աս երեք վիճակներուն եպիսկոպոսները ոչինչ փոյթ տարին զանիկայ հրատարակելու։ Գէորգ դուքսը ևս որ մեծ պաշտպան էր Էքին՝ Լիփսիայի ատեանին պատուիրեց որ Մերզեպուրկի եպիսկոպոսին հրամանը չընդունած չհրատարակեն զանիկայ․ և ան հրամանը մինչև հետևեալ տարին չհասաւ։ Էք առջի բերանը մտածեց թէ աս դժուարութիւնները միայն օրէնքը պահելու համար են․ որովհետև ուրիշ կերպով ամէն բան յաջող կերևար իրեն։ Գէորգ դուքսը ոսկեղօծ բաժակ մը և քանի մը տուգաթ խրկեց անոր․ Միլտից ալ՝ որ իր նախանձորդին գալուստը լսելուն փութացեր էր Լիփսիա երթալ, ճաշի հրաւիրեց զանիկայ։ Աս երկու նուիրակները չափազանց սէր ունենալով կերուխումի վրայ, Միլտից մտածեց որ Էք վարդապետը փորձելու ամենալաւ առիթը իրենց գինարբութեան ժամանակն է։ "Երբոր բաւական արբած էր Էք, կըսէ Միլտից, սկսեց չափազանց մեծաբանել․ իր կոնդակը հանեց ցուցուց, ու ըսաւ թէ ինչպէս աշխատած է ան ապստամբ Մարտինոսը խելաբերելու"*։ Բայց շատ չանցած Ինկօլստադի վարժապետը սկսեց տեսնել թէ հովը փոխուելու վրայ է։ Մէկ տարուան մէջ մեծ փոփոխութիւն եղաւ Լիփսիայի մէջ։ Սրբոյն Միքայէլի տօնախմբութեան օրը համալսարանին աշակերտները տասը տեղ յայտարարութիւն կախեցին, որով սաստիկ կըկշտամբէին զնոր նուիրակը։ Էք մեծապէս շփոթելով ասկէց՝ սրբոյն Պօղոսի վանքը դիմեց պատսպարուելու,

---

* Nachdem er nun tapfer getrunken hatte, fieng er gleich an treflich von siner Ordre zu prahlen &c (Seckend. p. 238):

ուր որ Տէցէլ առաջ պատսպարուեր էր. ամենեւին մէկու մը տեսութիւնը չընդունեց, ու վանքին մեծաւորէն խօսք առաւ թէ իր նորահաս թշնամիները 'ի համար պիտի կոչուին: Բայց ողորմելին Էք բան մը չհաճեցաւ ասով. աշակերտները երգ մը յօրինեցին իր վրայ, ու փողոցներուն մէջ կերգէին. Էք ալ իր պահուած տեղէն կլսէր զանիկայ: Ասոր վրայ իր բոլոր համարձակութիւնը ոչնչացաւ, ու զարհուրելի ախոյեանին ամէն անդամները դողի մէջ էին: Սպառնական նամակները անձրեւի պէս իր վրայ թափեցան, ու Վիդդէմպէրկէն հարիւր յիսուն աշակերտ եկան, որո՛նք պապական պատգամաւորին դէմ մեծաբարբառ կաղաղակէին: Ողորմելի նուիրակը ոչ եւս կրնար տանիլ աս բաները:

“Չեմ ուզեր անոր սպանումը. կըսէ Լուտեր. բայց կը բաղձամ որ իր գիտաւորութիւնները ոչնչանան”: Էք գիշերով թողուց իր տեղը, գաղտնի փախաւ Լիփսիայէն, և ուզեց Կոպուրկի մէջ զինքը պահել: Միլտից աս պարագան պատմելուն՝ Բարեկարգողէն աւելի յաղթական կը ցուցընէ զինքը: Բայց իր յաղթութիւնը երկար չտեւեց. վասն զի իր հաշտութեան ջանքերն ալ բոլորովին ունայնացան, ու ինքը աղէտալի վախճանի մը պատահեցաւ Մայնցի մէջ սաստիկ գինեհարութեամբ Հռենոս գետը իյնալով:

Էք կամաց կամաց համարձակութիւն առաւ, ու գնաց Էրփուրթ՝ որուն աստուածաբանները Վիդդէմպէրկի վարդապետին վրայ իրենց նախանձութեան նշանները ցուցըցեր էին: Խնդրեց որ նոյն քաղքին մէջ հրատարակուի աս կոնդակը. բայց աշակերտները կոնդակին օրինակները յափշտակեցին, ու պատռտելով գետը նետեցին զանոնք: Էք չհամարձակեցաւ անձամբ երթալ Վիդդէմպէրկ. այլ ղրկեց կոնդակը համալսարանին վերատեսչին հանդերձ սպառնալեօք որ եթէ չհաճի զանիկայ հրատարակել, համալսարանին կործանմանը պատճառ պիտի ըլլայ: Թուղթ գրեց և Յովհաննէս դքսին՝ Ֆրիդերիկոսի եղբօրը և պաշ-

տօնակցին, ու ըսաւ. "Անպատշաճ մի՛ համարիր իմ ընթացքս, վասն զի հաւատոյ համար կըպատերազմիմ. և իմ պաշտօնս շատ սրտմաշուքի՝ ու աշխատութեան՝ ինչպէս և շատ ստակի կըլլայ ինծի": Բայց համալսարանին վերատեսուչը իմացուց իրեն թէ որովհետև կոնդակին հետ պապէն նամակ ընդունած չէ, չկրնար հրատարակել զանիկայ: Բարեկարգողին դատապարտութիւնը այսպիսի ընդունելութիւն գտաւ գիտնականաց դասէն:

*Երբոր պապական կոնդակը աս սաստիկ շփոթութիւնը կըպատճառէր Գերմանացւոց մէջ, մէկ վսեմ ձայն մը ելաւ Եւրոպայի ուրիշ մէկ կողմը: Մէկը՝ որ կըտեսնէր թէ Եկեղեցւոյ մէջ ինչ մեծ հերձուած պիտի պատճառէր պապին կոնդակը, յառաջ եկաւ խրատական խօսք մը խօսելու, ու Բարեկարգողը պաշտպանելու: Անիկայ էր Զուիցցերի քահանայ մը Ուլրիկ Զուինկլ, որ յառաջմանէ առանց բարեկամութիւն ունենալու Լուտերին հետ, խոհեմութեամբ և վսեմութեամբ լեցուն գրութիւն մը հրատարակեց, իր բազմաթիւ գրուածներուն առաջինը *: Կը թուէր թէ եղբայրական սէր մը զինքը Վիտտէմպէրկի վարժապետին կըձգէր: "Բարեպաշտութիւնը կըպահանջէ քահանայապետէն, ըսաւ, որ իր բոլոր շահերը ուրախութեամբ զոհ ընէ Քրիստոսի՝ իր թագաւորին փառացը, ու եկեղեցիին ընդհանուր խաղաղութեանը: Ոչինչ այնչափ անպատիւ կընէ իր մեծութիւնը, որչափ զանիկայ պաշտպանելու համար միայն վարձատրութեան և սպառնալեաց դիմելը: Լուտերի գրուածքները դեռ կարդացուած ալ չէին երբոր ժողովրդոց հրատարակուեցաւ թէ անիկայ հերետիկոս, հերձուածող, և նոյն իսկ Նեռն է: Ոչ մէկը զինքը զգուշացուց, ոչ մէկը իր յանցանքը ցուցուց: Ինքը խնդրեց որ բանը քննուի, և անոնք բաւական համարեցան զինքը դատապարտելու: Իրեն դէմ ելած կոնդակը մինչև* անգամ պապին իշխանութիւնը 'ի պատուի բռնողներէն չընդունուիր. վասն զի անոր ամէն մէկ մասին մէջ կընըշմարի քանի մը միաբաններու անհաշտ ատելութիւնը, և ոչ թէ քահանայապետի մը հեզութիւնը որ գթութեամբ լեցուն փրկիչին փոխանորդը պիտի ըլլայ: Ընդհանրապէս կըխոստովանուի թէ Քրիստոսի Աւետարանին ճշմարիտ վարդապետութիւնը մեծապէս այլափոխեալ է, և թէ՝ օրէնքները ու ժողովրդոց բարոյականութիւնը յայտնի և մեծ բարեկարգութեան մնալ պէտք են: Նկատէ՛ բոլոր գիտնական և առաքինի անձերը, և կըտեսնես որ իրենց անկեղծութիւնը և աւետարանական ճշմարտութեանց վրայ ունեցած սէրը որչափ կատարեալ է նէ, այնչափ չեն գայթակղիր Լուտերի գրքերէն: Ամէն մարդ կընդունի թէ աս գրքերը իրեն օգուտ ըրին, թէպէտ և կարելի է թէ անոնց քանի մը մասերը անդունելի ըլլան: Թող ընտրուին մարդիկ՝ որոնց ուղղափառ վարդապետութիւնը և ամբիծ առաքինութիւնը ճանչցուած է. երեք իշխանք՝ Կարոլոս կայսրը, Անգղիոյ թագաւորը և Հունկարիայի թագաւորը, որոնց վրայ չկրնար կասկած ըլլալ, թող իրաւարարներ կարգեն. ասոնք Լուտերի գրուածքները թող կարդան, և անձամբ մտիկ ընեն անոր բառերը, և ինչ որ վճռուի նէ նոյնը թող հաստատուի: Իցէ թէ Քրիստոսի վարդապետութիւնը և ճշմարտութիւնը յաղթական հանդիսանայ":

---

*Seckend, p. 289:

Զուիցցերիէն եկած աս ազդարարութիւնը չլսուեցաւ. հարկաւոր էր որ ան մեծ բաժանումը կատարուի. պէտք էր որ քրիստոնէութիւնը երկուքի պատռի. զանիկայ հարստահարող չարիքներուն դեղը նոյն իսկ անոր վէրքերուն մէջ պիտի գտնուէր:

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ.

Ու իրաւցունէ ի՞նչ պիտի ըլլար քանի մը գրոց աշակերտներու, համալսարանի վերակացուներու, ու քահանաներու ընդդիմութիւնը։ Թէ որ Ե Կարոլոսի զօրաւոր բազուկը պապին զօրութեանը հետ միաբանէր, ասոնք 'ի միասին բաւական պիտի չըլլայի՞ն ամէն աս գրոց աշակերտները ու քերթողները նուաճելու։ Արդեօք մէկը պիտի կարենա՞ր դէմ դնել քրիստոնէից քահանայապետին և արեւմտեան կայսրին միաբանեալ զօրութեանը։

Աս ահաւոր վայրկեանին Բարեկարգողը չծածկեր իրմէն ան մեծ վտանգը՝ որուն մէջ կեցած է։ Կը պատրաստուի իբրև Աստուծոյ ձեռքէն ընդունել ան հարուածը՝ որ կը թուի թէ պիտի նուաճէ զինքը։ Իր հոգւոյն խորհուրդները Աստուծոյ աթոռին առջևը հաւաքեցան, և ըսաւ. "Ինչ պատահելիքը չեմ գիտեր, ոչ ալ փոյթ կընեմ գիտնալու. վասն զի հաւաստի եմ թէ ան որ երկնից աթոռը կընստի, 'ի յաւիտենից տեսաւ աս գործին սկիզբը, յառաջադիմութիւնը, ու վախճանը։ Հարուածը ուր որ կրնայ թող իջնայ, ես առանց երկիւղի եմ։ Թէ որ առանց մեր Հօրը կամքին մինչև անգամ տերև մը չիյնար, որչափ ևս առաւել ինքը մեր վրայ հոգ պիտի տանի։ Թեթև բան է մեռնիլ Բանին համար, որովհետև Բանը որ մարմին եղաւ՝ ինքն ալ մեզի համար մեռաւ. և թէ որ իր հետը մեռնինք, իր հետը պիտի ապրինք. ու անցնելով անկէց ուրկէց ինքը մեզմէ առաջ անցաւ, իր եղած տեղը պիտի ըլլանք՝ ու յաւիտեան իր հետը պիտի բնակինք"։ Բայց և այսպէս, Լուտեր իր թշնամիներուն խորամանկութեանցը վրայ իր ունեցած զզուանքը երբեմն չէր կրնար զսպել, և անոր համար իր գրուածքներուն մէջ վսեմութեան հետ յաճախ *հեգնութիւն կըզգանեմք խառնուած. ինչպէս որ աս ատենները ըսաւ. “Էքին շարժումներուն վրայով բան մը չեմ գիտեր. միայն թէ ինքը եկաւ երկայն մորուքով, երկայն կոնդակով, ու երկայն քսակով. բայց ես իր կոնդակին վրայ կըխնդամ”:*

Հոկտեմբերի 3ին էր որ ինքը ծանօթացաւ պապական հրովարտակին: “Ի վերջոյ ահա եկաւ աս Հռովմէական կոնդակը. ըսաւ. ոչինչ կըհամարիմ զանիկայ. կըհակառակիմ անոր, ինչու որ ամբարիշտ՝ սուտ՝ և ամէն կերպով Էքին ընելու արժանաւոր բան մըն է: Քրիստոս ինքն է որ կըդատապարտուի անոր մէջ. պատճառ մը յառաջ բերուած չէ մէջը. հրաւիրուած եմ երևան ելլելու՝ ոչ պատասխան տալու համար, այլ հերքելու համար: Խարդախեալ պիտի համարիմ զանիկայ, թէպէտ և գիտեմ անոր իրօք պապէն գալը: Երանի թէ Կարոլոս Հինգերորդ առնաբար շարժի. երանի թէ Քրիստոսի սիրոյն համար աս դևերը խոնարհեցընէ: Փառք է ինծի ասանկ ամենալաւ փաստին համար չարչարուիլը. արդէն իմ սրտիս մէջ կը զգամ թէ աւելի ազատ եմ. վասն զի հիմա գիտեմ թէ պապը Նեռն է, ու իր աթոռը բուն սատանայի աթոռն է”:

Լուտեր առջի բերանը անանկ ցուցուց թէ կոնդակին վաւերականութեանը վրայ տարակոյս ունի: “Էք ուրիշ կոնդակ մը բերած է Հռովմէն, կըսէ. և անիկայ այնչափ նման է իրեն որ կրնայ կոչուիլ Էք վարդապետ. այսչափ լեցուն է անիկայ ստութիւնով և մոլորութիւնով: Ինքը կը ցուցընէ թէ պապին գործն է, բայց լոկ ստութեամբ լեցուն: . . . . Կուզեմ որ իմ աչքերովս տեսնեմ կոնդակին կնիքը՝ կապերը՝ մէջի բառերը և ստորագրութիւնը, մէկ խօսքով անոր վերաբերեալ բոլոր բաները. չէ նէ յարդի մը կտորի չափ հոգ չեմ ըներ աս աղաղակներուն վրայ”:

Բայց կոնդակը պապինը ըլլալուն վրայով մէկը չէր տարակուսէր, մինչև անգամ Լուտեր ինքն ալ: Գերմա-

նիա կըսպասէր որ տեսնէ թէ Բարեկարգողը ինչ պիտի ընէ · արդեօք հաստատ պիտի կենա՞յ ։ Ամէնն ալ իրենց աչքերը Վիդդէմպէրկ դարձուցած էին ։ Իսկ Լուտեր շատ սպասել չտուաւ անոնց · պատասխան մը տուաւ որ զարհուրելի հրաշէնք մը արձակել էր · վասն զի 1520' Նոյեմբերի 4ին հրատարակեց իր գործը որ կըկոչուի “Ընդդէմ Կոնդակի Նեռին”։

“Ինչ անթիւ սխալներ ու խաբէութիւններ մտան, կըսէ, ողորմելի ու պատրուած ժողովուրդին մէջ, եկեղեցւոյ անուանովը, ու պապին կեղծուպատիր անսխալելութեանը համբաւովը · որչափ հոգիներ ասանկով կորնչացան, որչափ արիւն թափեցաւ, որչափ սպաննութիւններ գործուեցան, որչափ թագաւորութիւններ աւերեցան ։

“Ճարտարութեան ու չարութեան մէջ եղած բոլոր տարբերութիւնները կրնամ որոշել, կըսէ հեգնօրէն, ու ամենեւին փոյթ չէ ինծի այսպէս առանց ճարտարութեան կատարուած չարութիւնը ։ Գիրք այրելը այնպէս դիւրին գործ մըն է որ տղայք ալ կրնան կատարել · հապա որչափ եւս առաւել սրբազան հայրը ու իր անուանի վարդապետները ։ Մարդ պիտի յուսար մէկ աւելի խորամանկ շարժում մը տեսնելու անոնցմէ ։ Մանաւանդ թէ ամենեւին հոգս չէ որ իմ գործերս բնաջինջ կընեն · ասկէց աղէկ բան չեմ ուզեր · վասն զի իմ բոլոր փափաքս ան էր որ քրիստոնեաները Աստուածաշունչին առաջնորդեմ, որպէս զի ետքը իմ գրուածքներս մէկ դի ձգեն անոնք ։ Ամենամէ՜ծդ Աստուած, թէ որ Սուրբ Գիրքերը ողջմտութեամբ հասկընամք, ի՛նչ հարկաւորութիւն պիտի ըլլայ իմ գրքերուս ։ Աստուծոյ շնորհքովը ազատ եմ, ու պապական կոնդակները ոչ կըրնան շողոքորդել և ոչ կրնան զարհուրեցունել զիս ։ Իմ ուժս և իմ մխիթարութիւնս այնպիսի տեղ մըն են, ուր ոչ մարդիկ և ոչ դեւերը կրնան երբէք հասնիլ”։

Լուտերի տասներորդ նախադասութիւնը՝ որն որ պապը դատապարտեց, ասիկայ էր · “Մէկ մարդուն մեղքը չներուիր մինչև որ ինքը չհաւատայ թէ քահանային արձակում տալուն ներուած են"։ Պապը աս նախադասութիւնը դատապարտելով, հաւատոյ հարկաւորութիւնը կուրանար աս խորհուրդիս մէջ։ "Կըպնդեն, կըսէ Լուտեր, թէ քահանային արձակում տալուն պիտի չհաւատամք թէ մեր մեղքերը ներուած են։ Հապա ինչ պիտի ընեմք․ մտիկ ըրէք՝ քրիստոնեայք, Հռովմէն եկած աս մեծ նորութիւնը։ Դատապարտութիւն կըվճռուի Հանգանակին ան մասին վրայ, որն որ կըդաւանիմք ըսելով "Հաւատամք . . . 'ի քաւութիւն և 'ի թողութիւն մեղաց"։ Թէ որ գիտնայի թէ արդարև պապը հանած էր աս կոնդակը Հռովմայ մէջ, (որուն վրայ տարակոյս չունէր Լուտեր), ու չէ թէ ստախօսներուն գլխոյն Էքին գործն էր, բոլոր քրիստոնէից պիտի հրատարակէի որ նոյն իսկ Նեռը համարին զպապը՝ որուն վրայ Սուրբ Գիրքը կըխօսի"։

Երբոր Լուտեր այսչափ ազդուութեամբ կըխօսէր, նոր վտանգներ կըհաւաքէին։ Իր թշնամիներուն միտքը զինքը Վիդդեմպէրկէն արտաքսելու ճար մը գտնելն էր։ Թէ որ Լուտեր Վիդդեմպէրկի մէջէն վերնար, և՛ Լուտեր և՛ Վիդդեմպէրկ պիտի կորնչէին․ աս մէկ հնարքը պիտի ազատէր զՀռովմ և՛ հերետիկոս վարդապետէն և՛ հերետիկոսական համալսարանէն։ Գէորք դուքսը, Մէրզէպէրկի եպիսկոպոսը, ու Լիփսիայի աստուածաբանները աս վախճանիս համար գաղտնի կաշխատէին։ Լուտեր ասիկայ լսելուն ըսաւ․ "Բանը Աստուծոյ ձեռքը կըձգեմ"։

Աս դաւակցութիւնները բոլորովին անպտուղ չեղան․ վասն զի Ադրիանոս՝ Վիդդեմպէրկի համալսարանին Եբրայական լեզուի ուսուցիչը, յանկարծ Լուտերի դէմ դարձաւ։ Պէտք էր բաւական հաստատութիւն հաւատոյ որ պապին կոնդակին զօրութեանը դէմ դրուի։ Կան ոմանք որ միայն սահմանաւոր չափով մը ճշմարտութեան հետ կը քալեն․ Ադրիանոս ալ ասանկ մէկն էր։ Պապին վճիռէն վախնալով ձգեց Վիդդեմպէրկը, ու գնաց Լիփսիա Էքին քովը։

Կոնդակը կըսկըսէր զօրութիւն առնել . քրիստոնէից քահանայապետին խօսքը տակաւին իր ուժը կըպահէր . հուրը և սուրը շատոնց սորվեցուցեր էին հնազանդութեան մէջ մնալ . ու տակաւին պապը հրաման մը ընելուն կրակ վառելու փայտակոյտը կըդիզուէր ։ Ամէն բան կըցուցընէր թէ աղէտալի փոթորիկ մը՝ Օգոստինեան միաբանին անզուսպ ապստամբութիւնը վերջացընելու վրայ էր ։ Պապին Նուիրակները անոր կողմանէ ուժգին թախանձեցին ծաղկահասակ կայսեր . Կարոլոս ալ խոստացաւ թէ նախնեաց կրօնքը պիտի պաշտպանէ *, ու իր ժառանգական երկիրներուն մէկ քանիին մէջ սեղաններ կանգնեց որ հերետիկոսին գրուածքները անոնց վրայ կրակի տրուին ։ Բարձր աստիճանի եկեղեցականները , ու կառավարութեան խորհրդականներն ալ ներկայ գտնուեցան աս հրավառութիւններուն ։ "Աս բոցերը ամէն կողմեր դող ու սարսափ պիտի ձգեն , կըսէին Հռովմայ պալատականները" ։ Իսկ արդարև շատ երկչոտ և նախապաշարեալ մտքերու մէջ երկիւղ ձգեցին անոնք . բայց մինչև անգամ կայսեր ժառանգական երկիրներուն մէջ՝ ուր որ միայն կըհամարձակէին եկեղեցականները կոնդակին գործադրութիւնը յառաջ տանիլ , ժողովուրդը՝ երբեմն և ազնուականները՝ շատ անգամ ծաղրաբանութեամբ կամ բարկութեամբ կըվարէին աս պապական վկայութիւններուն հետ ։ Օրինակի աղագաւ՝ Լուվանիայի աստուածաբանները Ստորին Գաւառները կառավարող Մարգարիտ դքսուհիին ըսին օր մը . "Լութեր քրիստոնէական հաւատքը կործանելու վրայ է" ։ "Ո՞վ է աս Լութերը" , հարցուց դքսուհին ։ "Տգէտ միաբան մը" ։ "Աղէկ . ըսաւ դքսուհին . դուք որ գիտուն էք ու շատուոր էք , անոր դէմ գրեցէք ։ Աշխարհ առանց տարակուսի աւելի պիտի հաւատայ բազմաթիւ գիտուններուն , քան թէ տգէտ միաբանի մը միայն" ։ Սակայն Լուվանիայի

---

*Pallavicini. 1. p. 80.

աստուածաբանները դիւրագոյն ճամբայ մը ընտրելով իրենց ծախքովը ահագին փայտակոյտ մը կանգնեցին , ու ժողովուրդը խուռն բազմութեամբ հոն կըվազէր ։ Բայց դպրոցներու աշակերտներ ու քաղաքացիներ՝ բազմութեան մէջէն մեծ փութով իրենց ճամբան կըբանային թեւերնուն տակը մեծահատոր գրքեր բռնած , ու կրակը կընետէին զանոնք ։ Անոնց աս արտաքին նախանձաւորութիւնը միաբաններուն և աստուածաբաններուն ուրախութիւն մը տուաւ . բայց իրենց ըրած դաւը շուտով յայտնի եղաւ , թէ փոխանակ Լուտերի գրութեանցը կերպ կերպ դպրոցական և պապական գրքեր էին անոնք որ կրակը նետուեցան *։

Դոմինիկեանները հրաման ուզեցին Նասսաւի կոմսէն՝ որ Հոլանտայի փոխարքան էր , Լուտերի վնասակար գիրքերը այրելու . իսկ ան այսպէս պատասխան տուաւ անոնց . “Գացէք Լուտերի պէս մաքրութեամբ քարոզեցէք Աւետարանը , որ պատճառ չունենանք մէկէ մը գանգատելու” ։ Խնջոյքի մը մէջ՝ ուր որ կառավարութեան մեծամեծ իշխանները կային , խօսակցութիւնը Բարեկարգողին վրայ դառնալով Սաւենզտայնի իշխանը բարձր ձայնով ըսաւ . “Չորս դար անցնելէն ետև մինակ մէկ քրիստոնեայ մը յառաջ եկաւ , ու պապը զանիկայ սպաննել կուզէ” ։

Լուտեր իր փաստին զօրութեանը տեղեակ ըլլալով կոնդակէն պատճառած բոլոր խռովութիւններուն մէջ ինքը իր հանդարտութիւնը կըպահէր ։ “Թէ որ դուն զիս յորդորած չըլլայիր , ըսաւ Սպալատինին , լռիկ պիտի կենայի . որովհետև հաւաստի եմ թէ Աստուծոյ իմաստութիւնովը ու զօրութիւնովը պիտի կատարուի գործը” ։ Սպալատին երկչոտ սրտի տէր մարդը՝ կըստիպէր Լուտերի համարձակ խօսիլ . իսկ բնականաբար համարձակախօս մարդը լուռ կենալու հակամիտեալ էր ։ Ասոր պատճառը ան էր որ Լուտեր ճանչցաւ թէ ինչ կարողութիւնով պիտի կատարուի

---

* Seckend. p. 289.

գործը, բայց իր բարեկամը չնշմարեց զանիկայ։ “Զուարթ կեցի՛ր, ըսաւ Բարեկարգողը, Քրիստոս սկսեց աս ամէնը, ու ինքը սահմանեալ վախճանին պիտի հասցընէ զանիկայ, թէպէտ և իմ բաժինս աքսոր կամ մահ ըլլայ։ Յիսուս Քրիստոս ներկայ է հոս. և ան որ մեր մէջն է, զօրաւոր է քան թէ ան որ աշխարհի մէջ է”։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ.

ԲԱՑՑ *Բարեկարգողին պարտաւորութիւնը ան էր որ խօսի, որպէս զի ճշմարտութիւնը երևան ելլէ։ Հռովմ իր վրայ յարձակեցաւ, և հիմա պիտի տեսնուի թէ արդեօք անոր հարուածներէն կըզարհուրի՞։ Պապը Եկեղեցւոյ արգելքին տակը դրաւ զինքը. անիկայ ալ Քրիստոնէութեան արգելքին տակը պիտի դնէ զպապը։ Քահանայապետին խօսքը մինչև հիմա ազատ ու անկախ էր. անիկայ հիմա անոր խօսքին՝ դէմ խօսք պիտի բերէ, ու աշխարհ պիտի իմանայ թէ ո՛րն է զօրաւոր խօսքը։ “Իմ խղճիս հանդարտութեանը համար, ըսաւ, որոշած եմ որ մարդիկ ոչ ևս անտեղեակ ըլլան ան վտանգին՝ որուն մէջ կըկենան”. և անմիջապէս յառաջացաւ ընդհանուր ժողովի համար իր ըրած բողոքը նորոգել։ Պապէն ժողովի բողոք ընելը ըստ ինքեան յանցանք էր. ուստի պապական հեղինակութեանը դէմ նոր հարուած տալով էր որ Լութեր կըխնդրէր արդարացունել զինքը ան առջի հարուածներէն որ տուած էր։*

Նոյեմբերի 17ին՝ կէս օրէն երկու ժամ առաջ Լութերի բնակած Օգոստինեան վանքին սրահներուն մէկին մէջ հաւաքեցան գրագիր մը ու հինգ վկաներ։ Գրագիրը անոր բողոքը ՚ի գիր անցունելու պատրաստ ըլլալով, Բարեկարգողը վկաներուն առջևը վսեմ եղանակով մը սկսեց խօսիլ այսպէս.

"Որովհետև քրիստոնէական եկեղեցւոյ ընդհանուր ժողովը պապէն մեծ է՝ մանաւանդ հաւատոյ նիւթերուն մէջ,

"Որովհետև պապին իշխանութիւնը ոչ բարձր այլ նուաստ է Սուրբ Գրքէն, և իրաւունք չունի Քրիստոսի ոչխարները մորթել՝ կամ գայլին բերանը տալ զանոնք,

"Ես Մարտինոս Լուտեր Օգոստինեան՝ և վարժապետ Սուրբ Գրոց 'ի Վիդդեմպերկ, իմ կողմանէս՝ և ինծի կուսակից եղողներուն կամ ըլլալիքներուն կողմանէ կըբողոքեմ սրբազան Լեոն պապէն ասկէց ետքը գումարուելու ընդհանուր Քրիստոնէական Ժողովի :

"Նախայիշեալ Լեոն Պապէն կըբողոքեմ, նախ՝ իբրև անիրաւ՝ վաղվաղկոտ՝ և բռնաբարող դատաւոր, որ կըդատապարտէ զիս առանց զիս մտիկ ընելու, ու առանց իր դատապարտութեան պատճառները յայտնելու. երկրորդ՝ իբրև հերետիկոս և ապստամբ 'ի հաւատոց, մոլորեալ, խստասիրտ, ու Սուրբ Գրքերէն դատապարտուած, որ կըպահանջէ ինծմէ խորհուրդներուն գործադրութեանը մէջ քրիստոնէական հաւատոյ հարկաւորութիւնը ուրանալ. երրորդ՝ իբրև թշնամի, նեռն, հակառակորդ, և բռնաւոր Սուրբ Գրոց, որ կըյանդգնի Աստուծոյ Բանին բոլոր վկայութեանցը դէմ իր վճիռները հաստատել. չորրորդ՝ իբրև արհամարհող, չարախօս, և հայհոյիչ քրիստոնէական սուրբ Եկեղեցւոյ, և ազատ ժողովներուն. որովհետև կըհաստատէ թէ ժողովը ըստ ինքեան բան մը չէ :

"Վասն որոյ ամենայն խոնարհութեամբ կաղաչեմ ամենապայծառ՝ գերահռչակ՝ պատուական՝ իմաստուն և արժանապատիւ տէրանց՝ Կարոլոսի Հռովմայ կայսեր, կայսրընտիրներուն, իշխաններուն, կոմսերուն, պարոններուն, ասպետներուն, ազնուականներուն ու բովանդակ Գերմանացւոց ազգին, ազատ քաղաքներուն որ իմ աս բողոքիս յարին, ու պապին քրիստոնէութեան՝ հակառակ գործածներուն դէմ իմ հետս միաբանին 'ի փառս Աստուծոյ, 'ի պաշտպանութիւն եկեղեցւոյ և քրիստոնէական հաւատոյ, և 'ի հաստատութիւն քրիստոնէական ազատ ժողովներու․ և Քրիստոս փրկիչն մեր՝ իր մշտնջենաւոր շնորհքովը առատապէս պիտի վարձատրէ զանոնք ։ Բայց թէ որ ոմանք իմ աղաչանքներս առ ոչինչ գրեն , ու առաւել ընտրեն ամբարիշտ մարդու մը՝ այսինքն պապին հնազանդիլ քան թէ Աստուծոյ , իրենց խիղճերը հաւատարմաբար զգուշացուցած՝ ես աս գրութեամբս կիմացունեմ թէ անպարտ եմ անոնց համար պատասխանատուութիւն մը ընելէն․ ու կը ձգեմ զանոնք պապին և անոր բոլոր համախոհներուն հետ Աստուծոյ վերջին դատաստանին'' ։

Ահա այսպէս էր Լութերի արձակման թուղթը․ այսպէս էր պապին կոնդակին դէմ իր պատասխանը ։ Ասիկայ խիստ մեծ յայտարարութիւն մըն էր․ պապին վրայով ըրած իր ամբաստանութիւնները երևելի բաներ էին , ու անխորհրդաբար յառաջ բերուած չէին ։ Աս բողոքը բովանդակ Գերմանիայի մէջ տարածեցաւ , ու քրիստոնեայ տէրութեանց շատերուն պալատները մտնելու իր ճամբան գտաւ ։

Լութերի աս վերջին գործը թէպէտև յանդգնութեան վերջին ծայրը կրնար թուիլ , բայց ան մէկ ուրիշ և աւելի համարձակ եղանակ մը իր մտքին մէջ ունէր ։ Որոշեր էր որ մէկ բանով մը Հռովմէն ետ չմնայ ։ Վիդդէմպէրկի միաբանը պիտի ընէ ան ամէնը որ ծայրագոյն քահանայապետը կըհամարձակի ընել ։ Անոր խօսքին դէմ խօսք բերաւ , և հիմա անոր փայտակոյտին դէմ փայտակոյտ պիտի կանգնէ ։ Մեդիչեանց սերունդը Լևոն Ժ՝ ու հանքագործի որդին ճակատ առ ճակատ իրարու դէմ ելան․ և քանի որ ան պատերազմը կըտևէ որով աշխարհ սահմանուած է արձագանք տալ , պատերազմողին մէկը հարուած մը տալուն անշուշտ նոյնը պիտի ընդունի միւսէն ։ Դեկտեմբերի 10ին՝ Վիդդէմպէրկի համալսարանին պատերուն վրայ յայտարարութիւն մը կախուեցաւ , որ ուսուցիչները ու աշակերտները կըհրաւիրէր կէս օրէն երեք ժամ առաջ արևելեան դուռը հաւաքիլ Սուրբ Խաչին քովը ։ Բազմաթիւ աստուածաբաններ ու պատանիներ մէկ տեղ եկան, ու Լուտեր անոնց առջևը անցնելով սահմանուած տեղը տարաւ զանոնք : Հռովմ իր իշխանութիւնը վարած դարերուն մէջ որչափ փաստակոյտներ վառեր էր : Լուտեր ալ հիմա ան Հռովմէական սովորութիւնը լաւագոյն կերպով մը 'ի գործ պիտի դնէր : Խել մը հին գիրքեր կային իր քովը, միայն անոնցմէ կուզէր թեթևնալ, մտածելով թէ զանոնք այրելէն աղէկ բանի չկրնար գործածուիլ կրակը : Առաջուց սեղան մը ու վրան փաստակոյտը պատրաստած էր, ու արհեստից վարժապետներուն մէջէն առաջինը կրակ տուաւ անոր : Երբոր բոցերը սկսեցին ելլել, Լուտեր մօտ գնաց ու անոնց մէջ տեղը ձգեց եկեղեցական կանոնաց Գիրքը՝ քահանայապետաց վճիռները՝ Կղեմեան կանոնները՝ ու Էքին և Էմսերի գործքերուն մէկ մասը : Երբոր աս գիրքերը մոխիր դարձան, Լուտեր պապին կոնդակը առաւ՝ վեր բռնեց զանիկայ՝ ու բարձր ձայնով ըսաւ. "Որովհետև դուն Տէրոջը Սուրբը վշտացուցիր, անշիջանելի հուրը վշտացընէ և ուտէ զքեզ". աս ըսելով բոցերուն մէջ նետեց զանիկայ : Այնուհետև հանդարտօրէն իր ընթացքը դէպի քաղաքը դարձուց, ու աստուածաբաններուն՝ ուսուցիչներուն և աշակերտներուն բազմութիւնը ցնծութեան ձայներով իր ետևէն Վիդդէմպէրկ մտան : "Պապական վճիռները կընմանին մարմինի մը՝ ըսաւ Լուտեր, որուն երեսը կուսի նման գեղեցիկ է, բայց իր անդամները առիւծի անդամներուն պէս յափշտակող են, ու իր տուտը նենգաւոր օձի տուտին պէս ուժեղ է : Պապական կանոններուն բոլորին մէջ միայն մէկ բառ մը չկայ որ մեզի սորվեցունէ թէ ճշմարտապէս ինչ է Յիսուս Քրիստոս" : Դարձեալ ըսաւ. "Իմ թշնամիներս իմ գրքերս այրելով կարելի է թէ ժողովրդոց մէջ ճշմարտութիւնը նուաստացուցին, ու հոգիներու կորստեան պատճառ եղան. անոր համար ըստ կարգի ես ալ անոնց գրքերը այրեցի : Ասիկայ հզօր պատերազմ մըն է, բայց նոր սկսեց. մինչև հիմա *որոյն կատակ կընէի պապին հետ : Աստուծոյ անունովը այս գործին մէջ մնայ ես, ինքը իր կարողութիւնովը պիտի կատարէ զանիկայ առանց իմ օգնութեանս : Ինչ որ անոնք կըյանդգնին իմ գրքերս այրել, որոնց վրայով մտապարծութիւն չէ ըսել թէ բոլոր պապերուն գրքերէն աւելի աւետարանի վարդապետութիւն կըպարունակեն, լաւագոյն պատճառներով կրնամ ես ալ իրենցը այրել որ բոլորովին անպիտան են'':*

Տեսանք թէ Լուտեր ինչպէս մտաւ Վիդդէմպերկ : Հետեւեալ առաւօտուն ակադեմիային սրահը սովորականէն աւելի լեցուն էր : Ժողովականներուն միտքերը արթնութեամբ կըսպասէին, ու խորին վսեմութիւն մը կը թագաւորէր նոյն տեղը . վարդապետին ընելու ատենաբանութիւնը սրտեռանդն ակնկալութեան նիւթ մըն էր : Սաղմոսաց վրայով իր մեկնութեան մէկ մասը ձեռք առաւ, որ նախկին տարուան Մարտ ամսոյն մէջ սկսեր էր . ու իր դասաւանդութիւնը վերջացընելէն ետեւ քանի մը վայրկեան կանգ առաւ, ու ետքը մեծ աշխոյժով մը ըսաւ . ''Զգուշացէք պապին օրէնքներէն ու հրամաններէն . վճռոց գիրքը այրեցի, բայց ասիկայ լոկ տղայական խաղ մըն է : Ժամանակ է՝ ու ժամանակը անցած ալ է որ նոյն ինքն պապը այրէր . կուզեմ ըսել՝ պապական աթոռը, իր բոլոր սուտ վարդապետութիւններովը եւ իր բոլոր պղծութիւններովը'' : Այնուհետեւ աւելի վսեմ եղանակ մը բռնելով ըսաւ . ''Թէ որ ձեր բոլոր սրտովը դէմ չէք դներ պապին ամբարիշտ բռնաբարութիւններուն, չէք կրնար փրկուիլ : Ո՛վ որ պապական վարդապետութեան ու պաշտօնին վրայ հաճութիւն ունի, հանդերձեալ աշխարհին մէջ մշտնջենաւոր կորստեան պիտի մատնուի'':

''Իրաւ թէ որ այն սուտ վարդապետութիւնը հերքելու ըլլամք, պէտք է յուսամք թէ ամէն կերպ վտանգներու եւ մինչեւ անգամ կեանքերնիս կորսընցունելու պիտի պատահիմք : Բայց շատ աղէկ է որ մենք զմեզ ենթակայ ընեմք

ամէն ան վտանգներուն՝ որոնցմով աս աշխարհս կրնայ մեր վրայ յարձակիլ, քան թէ լուռ կենանք ։ Քանի որ ես կենդանի եմ, իմ կողմանէս բնաւ պիտի չդադարիմ Բաբելոնի վէրքէն ու պատուհասէն զգուշացընել իմ եղբայրներս, որ չըլլայ թէ հիմա մեր հետը քալողներուն մէկը բոլոր մնացեալներուն պէս դժոխքին խորխորատը իյնալու դառնայ" ։

Աս աներկիւղ ոգին շուտով հաղորդեցաւ Լուտերի բարեկամներուն և ազգակիցներուն . բոլոր ազգը իր կողմը հաւաքեցաւ ։ Բայց տեղ տեղ ահաբեկութեան ձայն մը կելլէր Բարեկարգութեան բարեկամներուն մէջ ։ Տկար բնութեան տէր մարդիկ՝ որոնք միշտ ամէն բանի կըղիջանին, ու Ստաւպից՝ աս կարգին առաջինը, մեծ տագնապ կը ցուցընէին ։ "Մինչև հիմա եղածին բոլորը լոկ խաղ մըն էր . ըսաւ Լուտեր Ստաւպիցին . միտքդ բեր ինչ որ դուն ինքնդ ըսիր . ասոնց ամէնուն կատարողը թէ որ Աստուած չըլլար, ոչ երբէք կրնար կատարուիլ ։ Աղմուկը օր ըստ օրէ առաւել ևս շատնալու վրայ է . և չեմ կարծեր թէ մինչև վերջին օրը բնաւ երբէք պիտի խաղաղի" * ։ Այսպէս կըքաջալերէր Լուտեր երկչոտները ։ Երեք դար անցաւ մինչև հիմա, ու աղմուկը դեռ խաղաղած չէ ։

"Կրնան զիս բանադրել, շարունակեց ըսել, ու իմ գըրուածքներս այրել, և մինչև անգամ զիս 'ի մահ մատնել . բայց ոչ երբէք կրնան խափանել ան որ հիմա յառաջ կերթայ ։ Մէկ սքանչելի տեսութեան մը սեմին վրայ կայնած ենք ։ Երբոր կոնդակը այրեցի, ներքին երկիւղով ու դողով ըրի . բայց հիմա աւելի հաճութեամբ կընայիմ ան գործին վրայ, քան թէ իմ կեանքիս մէջ կատարած գործերուս մէկին վրայ" ։

Արդ ամէն կողմանէ պատերազմը հիմա սկսաւ ու ալ խաղաղութեան յոյս չկայ ։ Աստուծոյ Բանը վերստին ստա-

---

*L. Epp. I. p. 541.

ցաւ իր արդար իշխանութիւնը , ու ինկաւ իշխանութենէ ան որ Աստուծոյ տեղը գրաւեր էր : Աս շարժումը հասարակութեան ամէն աստիճանին մէջ կըտարածի : Ամէն դարու մէջ եղան անձնասէր մարդիկ՝ որ յօժարութեամբ թող տուին մարդոց մոլորութեան ու սխալման մէջ ննջել . բայց անոնք՝ որ խոհեմութիւն ունին , բնականաբար որչափ երկչոտ ալ ըլլան , շատ տարբեր խորհուրդ կունենան : "Աստուծոյ Բանը ու անոր պատուիրանքները՝ կըսէ հեղահոգին և խոհականն Մելանկթոն , Եկեղեցւոյ մէջ բոլոր մարդկային բաներէն նախապատիւ պիտի համարուին : Ճշմարտութիւնը խափանողները Աստուծոյ մըշտընջենաւոր բարկութեանը ենթակայ են : Վասն որոյ Լուտերի պարտաւորութիւնն էր (և ասիկայ քրիստոնէական պարտաւորութիւն մըն է՝ որմէն չէր կրնար ետ կենալ , մանաւանդ Եկեղեցւոյ մէջ ուսուցչութեան պաշտօն ունենալուն համար) ջրել ան վնասակար մոլորութիւնները որ անիմաստ մարդիկ անամօթաբար կըտարածէին" : Դարձեալ կըսէ . "Թէ որ աս վիճաբանութիւնները շատ չարիքներ կըծնանին , ինչպէս որ սրտցաւութեամբ կըզգամ այնպէս ըլլալը , յանցանքը անոնց վրայ կիյնայ որ մոլորութիւնը առաջ իրենք տարածեցին , ու անոնց վրայ՝ որոնք հիմա սատանայական չարասիրութեամբ զանիկայ հաստատ կըբռնեն" :

Բայց ամէնը աս կարծիքը չունէին : Լուտեր նախատանաց տակ ընկղմած էր . փոթորիկը ամէն կողմանէ իր վրայ կըպատռէր : "Մինակ կայնած է" , կըսէին ոմանք : "Նոր վարդապետութիւններ կըսորվեցընէ" . կըսէին ուրիշները :

Լուտեր քաջ ճանչնալով իր կոչումը որ 'ի վերուստ ընդուներ էր , պատասխան տուաւ և ըսաւ . "Ո՞վ գիտէ թէ Աստուած զիս չկոչեց ու չընտրեց աս նոյն վախճանին համար , և թէ՝ անոնք զիս անարգելով պատճառ չունին վախնալու թէ զԱստուած անարգած ըլլան : Իսրայէլացւոց Եգիպտոսէն ելլելուն Մովսէս մինակ էր . Աքապ Թագա-

ւորին օրովը Եղիա մինակ էր. Երուսաղէմի մէջ Եսայի մինակ էր. Բաբելոնի մէջ Եզեկիէլ մինակ էր: Աստուած ոչ երբէք քահանայապետը կամ ուրիշ երևելի մէկը ընտրեց իրեն մարգարէ ըլլալու. սովորաբար կընտրէր ստորին և նուաստ վիճակի մարդիկ, և մինչև անգամ պարզամիտ հովիւներ, ինչպէս Ամովսի դիպուածին: Ամէն դարու մէջ սուրբերուն պաշտօն մը եղած էր յանդիմանել աս աշխարհիս մեծամեծները՝ թագաւորները ու իշխանները, քահանաները և ուսումնականները, ու աս իրենց պաշտօնը իրենց կեանքին կորստեամբը լցունել: Ու այսպէս չեղա՞ւ Նոր Կտակարանի տնտեսութեան տակն ալ: Աթանասիոս իր ժամանակին մինակ էր. անկէց ետքը Յերոնիմոս մինակ էր. անկէց ալ ետքը Օգոստինոս մինակ էր: Չեմ ըսեր թէ ես մարգարէ եմ. այլ աս կըսեմ որ իմ մինակ ըլլալուս և իրենց շատուոր ըլլալուն համար աւելի վախնալու տեղ ունին: Անիկայ ստոյգ գիտեմ որ Աստուծոյ Բանը իմ հետս է, ու իրենց հետ չէ:

“Կըհաստատուի ևս, կըսէ, թէ նորութիւններ կըհնարեմ, և թէ՝ անճար է հաւատալ թէ ան ամէն վարժապետները այնչափ ժամանակներէն հետէ մոլորութեան մէջ եղած ըլլան:

“Ոչ. իմ քարոզածներս նորութիւններ չեն. բայց աս կըհաստատեմ՝ թէ քրիստոնէական վարդապետութիւնները անտես եղան անոնցմէ՝ այսինքն գիտնականներէն ու եպիսկոպոսներէն, որոնց յատուկ պարտաւորութիւնն էր զանոնք պահպանելը: Սակայն տարակոյս չունիմ՝ թէ ճըշմարտութիւնը քանի մը սրտերու մէջ դեռ բնակարան մը գտաւ. աղքատ երկրագործները ու պարզամիտ տղայք, պապէն՝ եպիսկոպոսներէն՝ ու աստուածաբաններէն աւելի տեղեկութիւն ունին աս օրերս Յիսուս Քրիստոսի վրայով:

“Կամբաստանեն իմ վրայովս՝ թէ Եկեղեցւոյ սրբազան վարդապետները կըհերքեմ: Ես զանոնք չեմ հերքեր, բայց որովհետև ան վարդապետներուն բոլորը իրենց գը-

բանը Սուրբ Գիրքերով կաշխատին հաստատել, անկէց կը հետևի թէ Սուրբ Գիրքերը անոնց գրուածներէն աւելի դիւրիմաց և աւելի վճռական են ։ Քանզի ո՞վ երբէք իր մտքէն կանցընէ որ ըստ ինքեան մթին մէկ բան մը աւելի մթին բանի մը օգնութեամբը հաստատէ ։ Արևմն հարկաւորութիւնը մեզ կըստիպէ որ դարձեալ Աստուածաշընչին դիմեմք, ինչպէս բոլոր վարդապետները ըրած են, ու անոնց գրուածքները անով փորձեմք ․ վասն զի մեր մի միայն կանոնը և կշիռը Աստուածաշունչն է ։

“Բայց և դարձեալ կառաջարկեն թէ մեծամեծ մարդիկ իրենց նախատինքներովը զիս կըհալածեն ։ Ինչ կըլայ ասով, չէ՞ որ Սուրբ Գիրքերը յայտնապէս կըցուցընեն թէ ընդհանրապէս հալածողները սխալման մէջ են, ու հալածուած կողմներունն է իրաւունքը ․ թէ ժողովրդոց մեծ մասը միշտ ստութեան կողմն է, ու միայն փոքր մասը ճշմարտութեան կողմն է ։ Ճշմարտութիւնը միշտ խռովութիւն մը կըյարուցանէ” ։

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՂԻՆ *ազդու խօսքերը խորին տպաւորեցան մարդոց մտքերուն, ու ազատութեան պատրաստեցին զանոնք ։ Ամէն մէկ բառ կենդանի կայծ մըն էր որ բովանդակ ազգին մէջ բոց մը կըսփռէր ։ Բայց երևելի խնդիր մը կար որ դեռ որոշուած չէր ։ Արդեօք կայսրընտիրը՝ որուն սահմանին մէջ կըբնակէր Լուտեր, կոնդակին գործադրութեանը օգնութիւն պիտի ընէ՞ր, եթէ պիտի հակառակէր ։ Ասիկայ խնդիր մըն էր՝ որուն դիւրութեամբ պատասխան չէր կրնար տրուիլ ։ Կայսրընտիրը՝ ինչպէս և տէրութեան ուրիշ իշխանները աս միջոցին Էքս լա Շափէլ* ըսուած* տեղը գումարուեր էին, վասն զի Մեծին Կարոլոսի թագը նոյն տեղը պիտի դրուէր քրիստոնէից երկիրներուն մէջ հասակաւ ամենէն փոքր բայց ուժով ամենէն զօրաւոր ինքնակալին գլուխը : Աս թագադրութեան հանդէսին մէջ եղած շքեղութիւնը ու փառաւորութիւնը բոլոր առջինները գերազանցեցին : Արարողութիւնը լմնալէն ետև Կարոլոս Հինգերորդ՝ կայսրընտրին և ուրիշ իշխանաւորներուն հետ, պաշտօնատարներուն և դեսպաններուն հետ իսկոյն Կողոնիա անցաւ : Էքս լա Շափէլի մէջ ան միջոցին ժանտախտ երևնալով, կըթուի թէ իր բոլոր բնակիչները Հռենոս գետին ան հին քաղաքը կըփախչէին :

---

*Aix la Chapelle.

Օտարականաց բազմութեանը մէջ՝ որ անատենը նոյն քաղաքը կըդիմէին, պապին կողմանէ երկու Նուիրակ կար. մէկը Մարինոս Քարրաչիոլի, միւսը Հերոնիմոս Ալէանտէր : Քարրաչիոլի՝ որ առաջուց դեսպանութեամբ Մաքսիմիլիանոսի եկած էր, հիմա հրաման ընդունած էր նորապսակ կայսրը շնորհաւորելու, ու քաղաքական գործերուն վրայով անոր հետ խօսելու : Բայց Հռոմ զգացեր էր որ Բարեկարգութիւնը չիջուցանելու համար Նուիրակ մը խրկել պէտք է Գերմանիա յատուկ նոյն պաշտօնը կատարելու, որ իր մտքը՝ ճարտարութեամբը և ժրութեամբն ալ զանիկայ կատարելու յարմար մէկը ըլլայ . և ահա աս նպատակիս համար Ալէանտէր ընտրուեր էր* : Յունական՝ Եբրայական՝ Քաղդէական և Արաբացւոց լեզուներուն վրայ ունեցած կատարելութիւնը համբաւեցին զինքը, թէ իր դարուն խիստ իմաստուն մարդն է : Ինչ գործի որ ձեռք զարնէր, ՚ի բոլոր սրտէ նոյն գործին անձնատուր կըլլար : Լեզուագիտութիւն ստանալու համար ունեցած սաստիկ նախանձաւորութեան հաւասար էր և իր ետքի նախանձաւորութիւնը որ ցուցուց Բարեկարգութիւնը հալածելուն : Բոլոր պատմութիւնները կըվկայեն թէ գոռոզ բնութեան տէր մարդ մըն էր , իր գործերուն մէջ չոյտ , եռանդուն , անխոնջ , խրոխտ , և բոլորովին պապին յարեալ : Իբր դպրոցներուն մոլեգին և աներկիւղ ախոյեանն էր . Իսկ Ալէանտէր բռնակալող Վատիկանու բարձրամիտ պատգամաւորն էր : Կըսուէր թէ յատկապէս նուիրակութեան համար ծնած էր :

---

*Pallavicini. I. p. 84.

Ալէանտէր Կողոնիա հասածին պէս՝ Կարաչչիոլի համախոհութեամբը իր բոլոր ճիգը թափեց որ Լուտերի հերետիկոսական գրքերը հրապարակաւ այրել տայ տէրութեան բոլոր սահմաններուն մէջ , և մանաւանդ նոյն քաղաքը ժողվուած Գերմանացի իշխանաւորներուն աչքին առջևը : Կարոլոս Հինգերորդ արդէն հաւանութիւն տուած էր որ աս բանը իր ժառանգական երկիրներուն մէջ գործի դրուի : Անոնց միտքերը տարապայման շփոթուած էին : Կարոլոսի նախարարներուն ևս ազդուեցաւ՝ թէ ասոր պէս միջոցները վէրքը բժշկելուն տեղը կըզայրացընեն զանիկայ : Կըհարցընէին ասոնց թէ , "Կըկարծէք որ Լուտերի սորվեցուցած վարդապետութիւնը միայն իր գրքերո՞ւն մէջ կըպարունակի որ դուք հիմա բոցերու կուտաք զանոնք . խորին տպաւորուած է անիկայ այնպիսի տեղ մը՝ ուրկէց չէք կրնար եղծանել զանիկայ , այսինքն է՝ Գերմանացւոց ազգին սրտերուն մէջը * : Թէ որ բռնութիւն գործի դնելու միտք ունիք , պէտք է հրաման ընէք որ բիւրաւոր սուրեր իրենց պատեաններէն քաշուին , ու անհամար զոհերու կոտորած մը ըլլայ : Քանի մը թերթ թուղթ այրելու համար մէկ քանի փայտակոյտ դիզելը անօգուտ բան է . ու վեհափառ Կայսեր և ծայրագոյն Քահանայապետին մեծութեանը չվայելեր այսպիսի զէնքեր գործածել" : Այսու ամենայնիւ նուիրակին միտքը իր փայտակոյտին վրայ հաստատուած էր : "Աս բոցերը որ կըվառեմք , ըսաւ , դատապարտութեան վճիռ են մեծամեծ գրերով գրուած . որ հե-

---

*Pallavicini. I. p. 88.

ուր և ընդարձակ տեղերէն ալ կըտեսնուի գիտունին ու տըգէտին, ու կարդալ չգիտցողները անգամ կրնան կարդալ զանիկայ"։

Բայց վերջապէս Նուիրակը գիրքերու ու թղթերու վըրայով քիչ փոյթ ունէր. իր նպատակը Լուտերը ձեռք անցունելն էր։ "Աս կրակները, ըսաւ դարձեալ, բաւական չեն Գերմանիայի ապականեալ օդը մաքրելու. և թէպէտ պարզամիտներուն սաստիկ երկիւղ մը կուտան, այլ չարագործութեան հեղինակները անպատիժ կըթողուն։ Պէտք է ունենանք կայսերական հրովարտակ մը որ 'ի մահ դատապարտէ զԼուտեր"*։

Ալէանտէր Լուտերի կենացը դէմ խօսելուն այնչափ դիւրահաւան չգտաւ Կայսրը, որչափ որ առաջ կերեւնար՝ երբոր կռիւը միայն անոր գիրքերուն վրայ էր։

"Ես որ դեռ նոր ելայ կայսերական գահը, ըսաւ Կարոլոս, առանց իմ խորհրդականներուս խրատին ու տէրութեան իշխանաւորներուն հաճութեանը չեմ կրնար այսպիսի հարուած մը տալ ան աղանդին, որ այնչափ շատերէն ու այնչափ ազդուութեամբ կըպաշտպանուի։ Պէտք է որ առաջ իմանամ թէ մեր հայրը Սաքսոնիայի կայսրընտիրը ինչ կըխորհի աս բանին վրայ, և անատենը պատրաստ պիտի ըլլամ իմ պատասխանս տալ պապին"։ Ուստինուիրակները իրենց վարպետութիւնները ու իրենց պերճախօսութիւնը կայսրընտրին առջին պէտք է որ հիմա բանեցընեն։

Փրիդերիկոս Նոյեմբեր ամսուն առաջին կիւրակէին Գըրանչիսկանաց վանքին մէջ պատարագը տեսնելէն ետև, Քարրաչիոլի ու Ալէանտէր ուզեցին տեսնուիլ իր հետը։ Տրիդենտիոյ եպիսկոպոսին և իր խորհրդականներէն ոմանց ներկայութեամբը ընդունեց անոնց տեսութիւնը։ Խօսակցութիւնը Քարրաչիոլի բացաւ պապին կոնդակը մատուցանելով անոր։ Ալէանտէրէն աւելի մեղմ բնութիւն ունենալով՝ պատշաճաւոր ժամանակ ըլլալ սեպեց անուշ խօսքերով իշխանը շահելու․ վասն որոյ շողոքորթելով զինքը ու իր նախնիքները սկսեց ըսել․ “Եկեղեցւոյ և Հռովմէական տէրութեան փրկութեանը համար մեր բոլոր յոյսը ձեր Բարձրութեանը վրայ հաստատուած է”։

---

*Casaris edictum in caput . . . . Lutheri (Cardinal Pallavicini I. p. 89)

Բայց յանդուգն Ալեանտէր միտքը դնելով որ մէկէն 'ի մէկ նպատակին հասնի՝ տմարդութեամբ յառաջ քալեց, ու իր ընկերին խօսքը կտրեց, որն որ հեզութեամբ տեղի տուաւ անոր։ “Մարտինոս կրօնաւորին գործը, ըսաւ, ինծի ու Էքին յանձնուած է։ Մտածէ ան անսահման վտանգը՝ որուն մէջ աս մարդը կընկղմէ քրիստոնէից ժողովուրդը։ Թէ որ իսկ և իսկ մէկ դեղ մը չըլլայ, տէրութեան կործանումը անտարակոյս է։ Ինչո՞ւ համար կործանեցաւ Յունաց տէրութիւնը, բայց եթէ պապէն ապստամբելուն համար․ չէք կրնար դուք զձեզ Լուտերին հետ կապակցել առանց Քրիստոսէ բաժնուելու։ Սրբազան պապին անունովը երկու բան կըխնդրեմ ձեզմէ․ նախ՝ որ Լուտերի գրուածքները այրել տաք․ և երկրորդ՝ որ ան հերետիկոսին արժանաւոր պատիժը հատուցանէք, կամ թէ բռնէք պապին ձեռքը տաք զանիկայ․ Կայսրը ու տէրութեան բոլոր իշխանաւորները յօժարութիւն ցուցուցին մեր խնդիրները կատարելու․ դուք միայն կերկարէք բանը”։

Փրիդերիկոս Տրիդենտիոյ եպիսկոպոսին բերնովը պատասխան տուաւ թէ, “Ասիկայ խիստ ծանր բան մըն է մէկէն 'ի մէկ որոշուելու․ ինչ որ ասոր վրայով հաստատելու ըլլամք նէ ժամանակին կիմացընեմք ձեզի”։

Կայսրընտրին գտնուած վիճակը դժուարին վիճակ մըն էր․ արդեօք ո՞ր կողմին յարէր ինքը։ Մէկ կողմը զինուորուած էին Կայսրը՝ տէրութեան իշխանաւորները՝ ու ծայրագոյն քահանայապետը, որուն իշխանութիւնը Փրիդերիկոս իր վրայէն թօթուելու խորհուրդ մը չունէր անատենը․ միւս կողմը կեցեր էր միաբան մը՝ աղքատիկ միաբան մը․ քանզի միայն Լուտերի վրայ շիտկուած էր յարձակմունքը ։ Կարոլոսի թագաւորութիւնը դեռ նոր սկսեր էր , Փրիդերիկոս՝ Գերմանիայի ինքնիշխան թագաւորներուն ամենէն մեծը ու իմաստունը , ի՜նչպէս կրնար տէրութեան մէջ անմիաբանութիւն ձգելու առաջնորդ ըլլալ ։ Մանաւանդ թէ ի՜նչպէս կորսնցունէր իր ջերմեռանդութեանը համար ընդունած գովութիւնը . ան ջերմեռանդութեանը՝ որ իր ծաղկահասակ առենին Քրիստոսի գերեզմանին երկար ուխտագնացութիւն մը ընել տուաւ իրեն ։

Բայց միւս կողմին վրայ ևս ջատագովութեան ձայներ կելլէին ։ Նորահաս իշխան մը՝ որ ետքը կայսրընտրի թագով պսակուեցաւ , և որուն թագաւորութիւնը մեծամեծ աղէտներով նշանաւոր եղաւ , Յովհաննէս Փրիդերիկոս Յովհաննէս դուքսի որդին , ու Կայսրընտրին եղբօրորդին , Սպալատինի ոտքը վարժուած և հիմա տասնըեօթը տարեկան եղած ըլլալով , իր սիրտը ճշմարտութեան սիրովը խորին զգածեալ էր , ու սաստիկ սէր ունէր Լուտերի վրայ ։ Երբոր տեսաւ թէ Հռովմայ բանադրանքները զանիկայ կը կըհալածէին , նախանձաւոր քրիստոնէի մը եռանդովը ու նորահաս իշխանի մը աշխոյժ ոգիովը իր վրայ առաւ անոր դատը ։ Գրեց բարեկարգողին ու նաև իր հօրեղբօրը , ու վսեմ թախանձանքով մը աղաչեց Փրիդերիկոսի որ Լուտերը իր թշնամիներէն պաշտպանէ ։ Սպալատին ալ՝ որ շատ անգամ չափազանց երկչոտութիւն կըցուցընէր , իշխանին գրեց ու իմացուց թէ ոչ երբէք կրնայ բարձի թողի ընել զԼուտեր . այսպէս ըրին նաև Պոնտանոս՝ ու Կայսրընտրին հետ Կողովնիա գտնուող միւս խորհրդականները ։

Աս ընդհանուր շփոթութեանը մէջ միայն մէկ մարդ մը անշարժ կեցաւ . աս մարդն էր Լուտեր ։ Մինչդեռ իր բարեկամները մեծամեծաց օգնութեանը կը դիմէին զինքը վտանգէ ազատելու , միաբանը Վիդէմպէրկի իր խուցին մէջ միտքը հաստատեր էր՝ թէ աւելի իրեն կիյնար ազատել աս աշխարհի մեծամեծները իրենց մօտալուտ վտանգէն ։ "Թէ որ աւետարանը , գրեց Սպալատինին , անանկ քան մը ըլլար՝ որ կարօտէր երկրաւոր իշխաններու ձեռօքը պաշտպանուիլ ու տարածուիլ , Աստուած քանի մը ձըկնորսներու ձեռքը չէր յանձնէր զանիկայ : Աստուծոյ Բանը պաշտպանելու գործը թագաւորներուն կամ պապերուն տրուած չէ · բաւական է իրենց որ ինքզինքնին կարենան ազատել Տէրոջը և անոր Օծեալին դատաստաններէն : Այսպէս համարձակ կըխօսիմ որ շարժին Աստուծոյ Բանին ինքզինքնին ծանօթացընելու , ու փրկութիւնը հոն գտնելու'' :

Լուտերի աս փափաքը մօտ էր կատարուելու : Ան նոյն հաւատքը որ Վիդդէմպէրկի վանքին մէջ առանց տեսնուելու ասանկ ներգործութիւն կընէր , Կողոմնիայի արքայական սրահներուն մէջ իր զօրութիւնը ցուցընելու վրայ էր : Փրիդերիկոսի քաջասրտութիւնը որ դուցէ քիչ մը ժամանակ տկարացեր էր , վաղվաղակի իր սովորական աստիճանին դարձաւ ու ևս առաւել զօրացաւ : Առաքինի մարդ մը իր անողոքելի թշնամիներուն ձեռքը մատնելու խորհուրդը զինքը սարսափեցուց : Մտածեց թէ ''Արդարութիւնը պէտք է որ պապէն ալ նախադաս ըլլայ'' · և աս սկզբունքովը կանոնաւորեց իր վարքը ·

Նոյեմբերի 4ին կայսրընտրին խորհրդականները անոր անունովը իմացուցին պապական նուիրակներուն՝ որ վերըստին եկած էին պալատը Տրիդենտոնի եպիսկոպոսին քով, թէ կայսրընտրին Բարձրութիւնը մեծ տրտմութեամբ տեսած է որ Էք իր հեռաւորութիւնը առիթ բռնելով շատերը դատապարտութեան վճռեր է որ պապական կոնդակին մէջ մասնաւորաբար յիշուած չեն · և թէ՝ ինքը քանի որ Սաքսոնիայէն հեռացեր է , հաւանականաբար շատ մարդիկ՝ ամէն աստիճանէ՝ թէ գիտուն և թէ տգէտ , թէ եկեղեցական և թէ աշխարհական , Լուտերի հետ միաբաներ են , ու իր հետը մէկ տեղ բողոք կընեն · և թէ՝ ոչ կայսերական Վեհափառութիւնը և ոչ ուրիշ մէկը դեռ իրեն ցուցուցած է թէ Լուտերի գրութիւնները մերժուեր են , կամ *միայն այրելու արժանաւոր ըլլալ ապացուցուեր են . և թէ՝ անոր համար ինքը կըպահանջէ որ Լուտեր վարդապետը ազատագիր մը ունենայ , ու թոյլ տրուի իրեն որ իմաստուն՝ բարեպաշտ և անաչառ դատաւորներու ժողովին առջևը իրեն համար ինքը պատասխան տայ :*

Աս աղաչարարութիւնը ընդունելէն ետև , Ալէանտէր՝ Կարրաչիոլի ու իրենց ընկերները քիչ մը ժամանակ մէկ կողմ քաշուեցան խորհուրդ ընելու : Ասիկայ առաջին անգամն էր որ կայսրընտիրը՝ Բարեկարգողին վրայով իր դիտաւորութիւնները համարձակ յայտնեց : Նուիրակներուն կարծիքը ան էր որ իշխանը շատ տարբեր ճամբայ մը պիտի բռնէ . կըյուսային թէ ոչ ևս պիտի տարակուսի վնասագործ միաբանը ձեռք տալու , որովհետև բանը ան աստիճանը հասած է որ իր սովորական անաչառութիւնը՝ կամ մէկ կողմին չմիտելը ամենամեծ վտանգներու ենթակայ պիտի ընէ զինքը : Այսպէս խորհեր էր Հռոմ . բայց իր դատաւորութիւնները պիտի ոչնչանային անանկ մէկ զօրութիւնով մը՝ այսինքն է արդարութեան և ճշմարտութեան սիրովը , որ ամենևին իր մտքէն անցած չէր :

Նուիրակները երբոր վերստին ընդունուեցան խորհըրդականաց ատեանը , յանդուգն Ալէանտէր խօսիլ սկսեց և ըսաւ . “Կուզէի գիտնալ թէ կայսրընտիրը ի՞նչ պիտի մտածէր , թէ որ իր հպատակներուն մէկը բողոք ընէր իր դատաստանէն՝ Գաղղիացւոց թագաւորի դատաստանին՝ կամ ուրիշ օտար տէրութեան մը ատեանին” : Բայց վերջապէս զգալով որ կարելի չէ Սաքսոնացի խորհրդականները համոզել , “Մենք , ըսաւ , կոնդակին գործադրութեանը պիտի նայինք . պիտի հետամուտ ըլլանք ու այրենք Լուտերի գրուածքները” : Այնուհետև անդոսնելի անտարբերութեան եղանակով մը ըսաւ . “Իսկ իր անձին վրայով , պապը սակաւ յօժարութիւն ունի եղկելի թշուառականին արիւնը թաթխել իր ձեռքերը” :

Երբոր լուր հասաւ Վիդդէմպէրկ թէ կայսրընտիրը *այսպէս պատասխաներ էր Նուիրակներուն , Լուտերի բարեկամները ուրախութեամբ լցան : Կայսրընտիրը Էրասմոսի կարծիքէն ուժաւորելով , աւելի որոշ եղանակ մը բռնեց կայսեր հետ իր թղթակցութիւններուն մէջ : Կարոլոս ինքն ալ միջասահման ճամբայ մը բռնեց , որով և՛ պապին և՛ կայսրընտրին զինքը հաճելի կըցուցընէր , ու փոփոխակի մէկ կողմին կամ միւս կողմին կըյարէր ժամանակին փոփոխ պահանջմանը նայելով : Իր նախարարները վեր'ի վերոյ իմացուցին Ալէանտէրի իրենց տէրոջը բռնելու ճամբան : "Կայսրը , ըսին , այնպէս պիտի վարի պապին հետ , ինչպէս որ պապը վարի իր հետը . չկամիր աւելցընել իր հակառակորդներուն ուժը , մանաւանդ Գաղղիայի Թագաւորինը" * : Աս խօսքին վրայ գոռոզ Նուիրակը իր բարկութեան երասանակը թող տուաւ , ու այսպէս պատասխանեց . "Ի՛նչ , ըսաւ , պապը կայսեր հետ դաշնակցութիւն ունենալէն հրաժարի ալ նէ , ասոր համար պէ՞տք է որ կայսրը իր հաւատքը ձգէ : Թէ որ ասանկ ճամբով կըկամի վրէժխնդրութիւն ընել , թող սարսափի . վասն զի իր անհաւատարմութիւնը իր գլխուն վրայ պիտի գայ" : Բայց կայսերական պատգամաւորները Նուիրակին սպառնալիքներէն վախնալու տեղ չունէին :*

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԲ

Եւ թէպէտ Հռովմէական նուիրակները չկարողացան իրենց կամացը խոնարհեցընել աս աշխարհիս մեծամեծները , բայց պապականութեան ստորին արբանեակները կրցին տպաւորութիւն մը գործել ստորին վիճակի մարդոց վրայ : Հռովմայ զինուորները իրենց գլխաւորին տուած հրամանը լած էին ։ Այր նախանձաւորութեամբ պաշարեալ բազմաթիւ քահանաներ՝ պապական կոնդակը ուրախութեամբ առիթ բռնեցին իրենց ունկնդիրներուն խիղճերը փախցընելու . ու շատ բարեմիտ բայց չարակիրթ եկեղեցականներ՝ իրենց սրբազան պարտաւորութիւնը սեպեցին պապին հրամաններուն հնազանդիլը ։ Հռովմայ դէմ Լուտերի ձեռքը եղած հակառակութիւնը խոստովանարանէն սկսեր էր* . Հռովմ ալ հիմա խոստովանարանէն ցուցուց իր զօրութիւնը Բարեկարգութեան կուսակիցներուն վրայ ։ Պապական կոնդակը թեթեւ եւ հրապարակաւ ընդունուած չէր , բայց աս առանձնական տեսաններուն մէջ ազդու զօրութեամբ կըներգործէր ան ։ Խոստովանահայրը աս հարցմունքները կընէր խոստովանութեան գացողին ։ "Լուտերի գրուածքները կարդացի՞ր . անոնցմէ քու քովդ ունի՞ս . ճշմարի՞տ ըլլալ կըհամարիս զանոնք , եթէ հերետիկոսական" ։ Եւ թէ որ ապաշխարողը տարակուսէր ու չըսէր անոնց վրայ սահմանուած նզովքը , քահանան արձակում չէր տար անոր ։ Ասանկով շատերուն խիղճերը անհանգիստ կըլլային , ու ժողովրդոց մէջը մեծ շփոթութիւն մը կըտիրէր ։ Աս յաջողակ հնարքը քաջէկ կըխոստանար անոնց՝ միանգամ եւս պապական լուծին տակը բերել անհամար մարդիկ , որոնք հիմա Աւետարանի կողմը դարձած էին ։ Հռովմ տեղի ունէր ուրախանալու երեք դար յառաջ ատեան† մը հաստատելուն համար , որ այնչափ սքանչելի եղանակաւ կըյարմարէր բռնակալական իշխանութիւն մը տալ քահանաներուն իւրաքանչիւր քրիստոնէի խղճին վրայ ։ Քանի որ ան ատեանը կըկենայ , իր տէրութիւնը պիտի չկործանի ։

---

*Cæsarem ita se gesturum erga Pontificem, uti se Pontifex erga Cæsarem gereret . . . (Pallavicini 1. p. 91.)

Լուտեր շուտով իմացաւ թէ ի՛նչ անցքեր կանցնէին . աս հնարքը ոչնչացընելու համար առանց մէկու մը օգնու-

---

* Տես. Երես. 117 ։

† Աս ատեանը հաստատուեցաւ 1215ին՝ Երրորդ Իննովկենտիոսի ատենը , Լատերանու չորրորդ ժողովովը ։

թեանը ինչպէս պիտի շարժէր ։ Աստուծոյ Բանը, սրբազան Գրոց վկայութիւնը բարձրաձայն և աներկիւղ քարոզելով․ ասիկայ պիտի ըլլայ իր պաշտպանութեան զէնքը ։ Նոյն Բանը ճանապարհ պիտի գտնէ խռովեալ մտքերուն մէջ՝ ահաբեկեալ սրտերուն մէջ մտնելու, ու անոնք պիտի զօրանան ։ Օրաւոր գրգիռ մը պէտք էր ժողովրդոց, ու Լուտերի ձայնը զօրաւորագոյն եղաւ նոյն գրգիռը տալու ։ Աներկիւղ վեհանձնութեան եղանակաւ մը խօսեցաւ ապաշխարողներուն՝ և ըսաւ․ "Երբոր ձեզի հարցուի թէ արդեօք կը հաւնիք կամ չէք հաւնիր իմ գրքերուս, աս պատասխանը տուէք․ "Դուն խոստովանահայր ես, և ոչ քննիչ հաւատոյ կամ բանտապետ․ իմ պարտաւորութիւնս է խոստովանիլ ան ամէնը ինչ որ իմ խիղճս կազդէ ինծի որ յայտնեմ․ իսկ քու պարտաւորութիւնդ է հրաժարիլ իմ սրտիս գաղտնիքները փնտռելէն ։ Դուն ինծի առաջ արձակում տուր, ու ետքը գնա վիճաբանէ Լուտերի հետ՝ պապին հետ՝ և որու հետ որ կուզես․ բայց զգուշ կեցիր որ ապաշխարութեան խորհուրդը կռիւի և հակառակութեան գործիք չընես՝ ։ Իսկ թէ որ խոստովանահայրը ալ չհաճի, ան ատենը անհոգ եղիք իր արձակումէն ։ Մի՛ չփոթիք աս ըսածովս․ թէ որ մարդը ձեզի արձակում չտար, Աստուած ձեզի արձակում կուտայ ։ Վասն որոյ ուրախացէք որ Աստուծմէ արձակում կընդունիք, ու առանց երկիւղի յառաջացէք դէպ 'ի սեղանը Հաղորդութեան խորհուրդին ։ Վերջին օրը քահանան պիտի պատասխան տայ ձեզի արձակում չտալուն համար ։ Իսկ թէպէտ կրնան Հաղորդութեան խորհուրդէն մեզ արգիլել, բայց չեն կրնար զրկել զմեզ ան զօրութենէն ու շնորհքէն որ Աստուած ան խորհուրդով կուտայ ։ Ոչ իրենց կամքը՝ և ոչ իրենց մէկ զօրութիւնը, այլ մեր հաւատքը հարկաւոր ըրաւ Տէրը մեր փրկութեանը համար" ։

Այսպիսի եղանակաւ յորդորեց Լուտեր զժողովուրդը ։ Ան կենդանացուցիչ ձայնը ամէն բնակարաններու՝ ամէն խռովեալ սրտերու խորշերը մտաւ , ու անոր արձագանքներովը քաջալերութիւնը ու հաւատքը ամէն տեղ արթընցան : Բայց բաւական չէր իրեն որ միայն պաշտպան կանգնի . կըզգար որ պէտք է յարձակիլ , ու հարուած հարուածի վրայ տալ : Ամբրոսիոս Կատարինոս անունով Հռովմէական աստուածաբան մը՝ իրեն դէմ գիրք մը գրեր էր : “Այդ Իտալացի գաղանին կատաղութիւնը պիտի բորբոքեմ” . ըսաւ Լուտեր : Իր խօսքը պահեց , ու իր պատասխանւոյն մէջ Դանիէլի մարգարէութենէն ու Յովհաննու Յայտնութենէն , Սրբոյն Պօղոսի՝ Պետրոսի՝ ու Յուդայի թղթերէն ցուցուց . թէ Աստուածաշունչի մէջ նախապատմուած և նկարագրուած Նեռին թագաւորութիւնը ուրիշը չէ , բայց եթէ պապականութիւնը : “Ստոյգ գիտեմ , ըսաւ իր վերջաբանութեանը , որ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս կենդանի է ու կըթագաւորէ : Աս գիտութեանս ուժովը տասը հազար պապերու դէմ կրնամ ելլել , ու ոչ երբէք շարժիլ : Ի վերջոյ կըխնդրեմ որ Աստուած իր անսահման զօրութիւնովը մեզի այցելու ըլլայ , ու շուտով բերէ իր Որդւոյն փառաւոր գալստեան օրը , որ ատեն անիկայ պիտի կործանէ ան մեղաց մարդը : Ու բոլոր ժողովուրդը թող ըսէ . Ամէն” :

Ու բոլոր ժողովուրդը ըսաւ Ամէնը : Իւրաքանչիւր մտքի մէջ մէկ սրբազան երկիւղ մը ինկաւ : Նեռին պատկերը պապական աթոռին վրայ նստած , ամէն երևակայութեան մէջ նկարուեցաւ : Աս նոր գաղափարը՝ որ Լուտերի ձեռօքը սանկ յանկարծ յայտնուեցաւ անոր ժամանակակիցներուն՝ մարգարէական ստուերագրութեան փայլուն գուներովը , զարհուրելի կերպով շարժեց Հռովմայ զօրութիւնը : Աստուածային Բանին վրայ հաւատք ունենալը յառաջագաս եղաւ ան անվայել հնազանդութենէն որ մինչև նոյն ատենը կընծայուէր Եկեղեցւոյ . ու պապին իշխանութիւնը՝ այնչափ ատեն խորին ակնածութեամբ բռնուած , հիմա եղաւ նիւթ՝ ընդհանուր ատելութեան և երկիւղի :

Գերմանիա պապական կոնդակին պատասխան տուաւ կրկնապատիկ գովութեամբ ողջունելով զԼուտեր: Վիդդեմպերկի մէջ ժանտախտը ինքզինքը ցուցուցեր էր , և սակայն միշտ նոր աշակերտներ կուգային համալսարանը , ու հինգ հարիւրի չափ աշակերտ կանոնաւորապէս կըլսէին Լուտերի և Մ՝ելանկտոնի դասասացութիւնները : Վանքին մատուռը ու քաղաքին Եկեղեցին բաւական չէին տանիլ ան մեծափափաք բազմութիւնը որ Բարեկարգողին շըրթունքներէն կախուած էին : Օգոստինեանց վանքին մեծաւորը միշտ երկիւղի մէջ էր որ չըլլայ թէ բազմամբոխ ժողովին ծանրութեամբը շինուածները կործանին * : Եւ սա արթնութիւնը չէ թէ միայն Վիդդեմպերկի սահմանի մէջ ամփոփուած էր , այլ բոլոր Գերմանիա հաղորդ էր անոր : Ամէն կողմերու իշխաններէն ազնուականներէն ու գիտնականներէն նամակներ կընդունէր Լուտեր , որ քաջալերութեամբ ու հաւատքով կըզօրացունէին զինքը : Ինքը երեսունէն աւելի ասանկ նամակներ ցուցուց Սպալատինին † :

Անգամ մը Պրանտէպուրկի կուսակալը ուրիշ իշխանաւոր անձանց հետ ընկերացած Վիդդեմպերկ գնաց Լուտերի հետ տեսնուելու : "Ուզեցին տեսնել մարդը", կըսէ ինքն Լուտեր : Եւ արդարև ամէնը կուզէին տեսնել ան մարդը , որուն ձայնը ազգերը արթընցուց , ու արևմտեան քահանայապետը իր աթոռին վրայ սասանեցուց :

Լուտերի բարեկամներուն նախանձաւորութիւնը օր ըստ օրէ կըզօրանար : Քաղցրաբարոյն Մ՝ելանկտոն խիստ ազդու եղանակաւ յառաջ կըվարէր զանոնք որ իրեն կըթուէին թէ ետ կըմնան , կամ իրենց ընթացքին մէջ կըթուլնան :

Բաց աստի , տէրութեան բոլոր նահանգներուն մէջ կծու երգիծաբանութիւններ կըշրջէին պապին իտալացի պաշտօնատարներէն խիստ երևելիններուն դէմ : Ուլրիկ

---

*Es möchte noch gar die Kirche und Capelle un der Menge willen einfallen. (Spalatin in Seckendorf p 295)

†Mehr als 30 Briefe von Fürsten . . . . (Ibid.)

Ֆօն Հութթըն իր ջանքերուն մէջ ոչ երբէք կը յոգնէր ։ Նամակներ կը գրէր Լուտերին՝ նուիրակներուն՝ ու Գերմանիայի բոլոր երևելի անձերուն ։ Քարրաչիոլի նուիրակին նամակ մը գրելով ըսաւ անոր ․ "Քեզի կըսեմ, միանգամ և երկիցս քեզի կըսեմ, ով Մարինոս, որ ան խաբէական մթութիւնները՝ որոնցմով դուն մեր աչքերը խաւարեցուցիր, յաւիտեան փարատեցան ․ Հիմա Աւետարանը կը քարոզուի, ճշմարտութիւնը կը յայտնուի, Հռովմայ անտեղութիւնները զզուանօք մէկ դի կը ձգուին, ձեր վճիռներուն վրայ փոյթ չըլլուիր ու անվաւեր կըսեպուին, ու մեր ազատութիւնը եկած հասած է" ։

Արձակ շարադրութեամբ չբաւականանալով, Հութթըն ոտանաւոր գրութիւն ալ ըրաւ ․ գրքոյկ մը հրատարակեց որ կը կոչուի "Աղաղակ Լուտերի յարուցած հրդեհին վրայ" ։ Այս բանաստեղծական գրութեանս մէջ բողոքելով առ Քրիստոս՝ կաղաչէ անոր՝ որ իր սաստիկ բարկութեամբը յանդիմանէ զանոնք որ կը յանդգնին իր իշխանութիւնը ուրանալ ։ Հութթըն միայն խօսքով կանկ չառաւ ․ իր փափաքը կուին մէջ իր թուրը քաշել էր ։ Բայց Լուտեր գրելով Հութթընին յանդիմանեց անոր անիմաստ դիտաւորութիւնները ։ "Չեմ կամիր որ աւետարանը բռնութեամբ կամ կոտորած յարուցանելով պաշտպանուի ․ ըսաւ" ։

Լուկաս Կրանաք անուանի պատկերահանը կարգ մը տպեալ պատկերներ հանեց աս անունով ․ "Քրիստոսի չարչարանքները ու Նեռը" ։ Այս պատկերներուն մէջ մէկ կողմը կերևար պապին փառաւորութիւնը և շքեղութիւնը, իսկ միւս կողմը Փրկչին խոնարհութիւնը ու չարչարանքները ։ Անոնց մակագիրները Լուտեր շարադրեց ․ և միտքէ դուրս ազդեցութիւն մը յառաջ բերին աս պատկերները ։ Ժողովուրդը կը հրաժարէր ան եկեղեցիին յարելէն որ ամէն կերպով կերևար թէ այնչափ ուղղակի կը հակառակի անոր հիմնադրին օրինակին ։

Պապականութեան վրայ յարձակողները երբեմն այնպիսի զէնքեր կըգործածէին որ քրիստոնէական կրօնի սըրբութեանը անվայել էր։ Լուտեր գրութիւն մը հաներ էր Էմսերի դէմ, և աս անունովը ուղղեր էր անոր. "Լիփսիայի Այծին"։ Էմսեր ալ պատասխան մը գրեց այսպէս, "Վիդդէմպէրկի Ցուլին"։ Բայց Մակտէպուրկի մէջ Էմսերի գիրքը կախաղանէ մը կախեցին աս խորագիրով թէ, "Գիրքը իր արժանաւոր տեղն է". անոր տակէն ալ գաւազան մը կախեցին հեղինակին արժանաւոր պատիժը նշանակելու։

Վիդդէմպէրկի աշակերտները բարեկենդանի առիթով իրենց ընկերներուն մէկը պապին հագածին նման հանդերձով հագուեցուցին, ու քաղաքին փողոցներուն մէջ փառաւոր հանդէսով կըպըտըտցունէին զանիկայ։ Երբոր գետին քովի մեծ հրապարակը հասան, ոմանք պապէն ապըստամբիլ ձևանալով յանկարծ անոր վրայ թափեցան. որ գետը նետեն։ Բայց Սրբազանը չուզելով ջուրը ընկըղմիլ, սկսեց փախչիլ. իր կարդինալները՝ եպիսկոպոսները՝ և ամէն աստիճանի պաշտօնատարները նոյնպէս ըրին. համալսարանին աշակերտները փողոցէ փողոց անոնց ետևէն ինկած էին, ու Վիդդէմպէրկի ամէն կողմերը կը տեսնուէր Հռովմէական գերաստիճան անձանց հալածուիլը, ռամիկ ժողովուրդին ծաղրաբանութեան և ցնծութեան աղաղակներովը։ "Քրիստոսի թշնամին, կըսէ Լուտեր, որ թագաւորները և մինչև ինքն զՔրիստոս կը ծաղրաբանէ, արդարացի հատուցում մը կընդունի երբոր ինքն ալ ծաղրաբանութեան նիւթ կըլլայ"։ Աս տեղս մեր դատմամբը Լուտեր կըսխալի. ճշմարտութեան անարատ գերազանցութիւնը պէտք չէ որ այսպէս խաղերու խոնարհի. վրէժխնդրութիւն ընելու համար կոչուած պատերազմներուն մէջ չկարօտիր անանկ օգնականներու՝ ինչպէս են բարեկենդանի երգերը՝ անձոռնի կերպարանքները և խեղկատակութիւնները։ Իրաւ կրնայ ըլլալ որ առանց աս ռամկաց հաճելի ցոյցերուն իր յառաջադիմութիւնը սակաւ երեւայ , բայց յստակագոյն և հետեւապէս աւելի տեւական պիտի ըլլայ ան :

Բայց Բարեկարգողը բոլորովին ցնծութեան և ուրախութեան մէջ չէր յառաջանար : Ա՛ս միջոցիս կըթուէր թէ իր բարեկամներէն ոմանք իրենց ճամբայէն դառնալու յօժարութիւն ունէին : Ստաուպից՝ որն որ Լուտեր իրեն հայր կըկոչէր , կերեւար թէ նորէն երկմտութեան մէջ վարանեալ է : Պապը իր վրայովը ամբաստաներ էր , ու Ստաուպից յայտներ էր թէ պատրաստ է անոր սրբութեանը դատաստանին հնազանդիլ : “Կըվախնամ , ըսաւ Լուտեր , որ պապը քեզի դատաւոր ընդունելով , պիտի ուրանաս զիս և իմ ընդունած վարդապետութիւնս : Թէ որ Քրիստոս քեզ կըսիրէ , պիտի բռնադատէ զքեզ քու նամակդ հերքել : Հիմա որ Քրիստոս կըմերժուի , մէկ դի կըձգուի , կըհայհոյուի , ժամանակ չէ դողալով ետ կենալու , այլ յառաջ ընթանալով յարձակման համբաւ հանելու : Աստի երբոր դուն զիս կըյորդորես խոնարհ ըլլալ . ես ալ ընդհակառակը քեզ կըյորդորեմ հաստատ ըլլալ : Գիտեմ որ ես պիտի կոչուիմ ամբարտաւան մարդ մը , ագահ , շնացող , մարդասպան , սուտ պապ , և ամէն յանցանքի պատժապարտ թշուառական մը : Ինչ կուզեն թող ըսեն . բայց մէկը չկրնար ամբաստանել ինծմէ թէ ես ան ատենը ամբարշտութեամբ լուռ կեցած եմ , երբոր Տէրը կըգանգատէր ըսելով , “Աջ կողմս կընայէի ու կըտեսնէի , բայց մէկը չէր ուզեր զիս ճանչնալ : Քրիստոսի բանը ոչ խաղաղութիւն այլ սուր մըն է : Թէ որ դուն չես կամիր Քրիստոսի ետեւէն երթալ , թող տուր ինծի մինակ երթալ : Պիտի ջանամ յառաջ վարել զիս , ու յաղթութեան պսակը իմս պիտի ըլլայ” :

Այսպէս Լուտեր իմաստուն հազարապետի նման արթուն աչքով կըհսկէր պատերազմի ասպարէզին վրայ . և երբոր իր հրամանովը հանապազ նոր պատերազմականներ կըդիմէին պատերազմին խիտ առ խիտ խռնեալ կողմը, ետ չէր մնար նշանակելու թէ իր հետեւողներէն ոմանք ուր կըսկսէին տկարանալու, ու զանց չէր ըներ վերստին կոչել զանոնք իրենց ընդունած դրօշակին տակը: Իր զգուշացուցիչ ձայնը հեռի և ընդարձակ կըհնչէր. գրութիւն գրութեան ետեւէ կելլէր արագ յաջորդութեամբ: Իր զանազան գրուածքներուն օրինակները բազմացընելու համար երեք մամուլ անդադար զանոնք կըտպագրէր: Իր առենախօսութիւնները բոլոր ազգին մէջ ձեռքէ ձեռք կըշրջէին, խոստովանութեան ատեն միտքը ամբոխած ապաշխարողին զօրութիւն տալով, վանքին մէջ երկմտութեամբ վարանեալներուն քաջալերութիւն պարգեւելով, ու աւետարանական ճշմարտութեան իրաւունքները մինչև անգամ իշխաններու պալատներուն մէջ հաստատելով:

"Իմ վրաս յարձակած փոթորիկներուն մէջ, գրեց կայսրընտրին, միշտ կըյուսայի թէ 'ի վերջոյ հանգստութիւն պիտի վայելեմ. բայց հիմա կըտեսնեմ թէ ասիկայ մարդկային խորհուրդներուն մէկն է եղեր: Օր ըստ օրէ ալիքները կըբարձրանան, ու ամէն կողմանէ ծովը զիս կը պաշարէ: Փոթորիկը արդարև սաստիկ կատղած է, բայց և այնպէս դեռ մէկ ձեռքովս սուրը կըբռնեմ, և միւսովը Սիօնի պարիսպները կըշինեմ": Իր առջի կապակցութիւնները մշտնջենաւորապէս քակուեցան հիմա, ճիշդ ան բազուկովը որ բանադրանաց որոտումները ուղղեր էր իր վրայ: "Կոնդակը զիս բանադրելով, ըսաւ, պապին իշխանութենէն ու վանական կանոններէն ազատ եմ: Ուրախութեամբ կընդունիմ իմ ազատութիւնս. և սակայն ոչ իմ կարգիս կերպարանքը և ոչ վանքը կըձգեմ": Ու աս բոլոր շփոթութեանս մէջ տակաւին միտքը կըբերէ ան վտանգները՝ որոնց մէջ ինկած է իր հոգին ան պատերազմին միջոցովը. կիմանայ որ պէտք է իր անձին վրայ հսկել: "Աղէկ կընես որ ինծի համար կաղօթես, գրեց իր բարեկամներէն մէկուն. ես պէտք եղածին պէս ինքզինքս սըրբաղձան զբաղումներու չեմ կրնար տալ · կեանքը ինծի խաչ մըն է ։ Աղէկ կըլլես որ զիս կը յորդորես չափաւոր ըլլալու · կիմանամ անոր հարկաւորութիւնը · բայց ես իմ անձիս տէր չեմ · ուրեմն աղօթէ ինծի համար . . . ” ։

Այսպէս էր որ միանգամայն Բարեկարգողը և Բարեկարգութիւնը յառաջ կերթային ան ճամբուն մէջ որ Աստուած ցուցուց անոնց ։ Ազդեցութիւնը տակաւին կը տարածէր աւելի հեռաւոր տեղեր ։ Շատ անձինք՝ որոնցմէ կը յուսացուէր թէ իրենց բոլոր զօրութեամբը պապականութեան կուսակիցներն են, սկսեցին հաղորդութիւն ունենալ հասարակաց շարժման մէջ ։ “Մինչև անգամ անոնք՝ կըսէ Լըք՝ բաւական անկեղծութեամբ, որոնց պապը շատ աղէկ վիճակներ ու եկեղեցական առատ թոշակներ շնորհեց, անզգայ կոճղերու պէս լուռ կեցած են ։ Ու ասոնց մէջէն շատերն ալ կան՝ որ իբրև Աստուծոյ Հոգւովը լցեալ մարդ՝ կը գովաբանեն զԼուտեր, ու պապին պաշտպանները կանուանեն իմաստակներ և մարդահաճոյներ” ։ Եկեղեցին արտաքին երևոյթով կատարեալ առուգութեան մէջ՝ հարըստութեամբ զօրութեամբ և աշխարհային զէնքով օժանդակուած, բայց իրօք մաշած տկարացած ու Աստուծոյ սիրոյն զրկուած, տեսաւ աս վիճակին մէջ որ իրեն դէմ ելած են պարզամիտ բայց քաջասիրտ մարդոց բազմութիւն մը, որ իմացեր էին թէ Աստուած իր Բանին համար պատերազմողներուն հետ է, և հետևապէս ոչ երբէք կը տարակուսէին իրենց յաղթական հանդիսանալուն վրայ ։ Բոլոր դարերու մէջ տեսնուած է թէ մէկ արմատացած գաղափար մը ինչ մեծ զօրութիւն ունի մարդկային սեռի դանդաղ մասը արթընցունելու, ազգի մը ոգին գրգռելու, և թէ որ հարկաւորի՝ նոյն գաղափարին անձնատուր եղողներուն հազարները պատերազմի ասպարէզը մղելու և մինչև անգամ մահուան ժանիքներուն մատնելու ։ Բայց թէ որ մէկ երկրաւոր գաղափար մը այսչափ զօրութիւն ունի, ինչ սահման դնելու եմք երկնաւոր գաղափարի մը զօրութեա-

նը, երբոր ինքն Աստուած մարդոց սրտերը բանայ զանիկայ ընդունելու ։ Ապաքէն աշխարհի պատմութեանը մէջ չկարդացուիր թէ ասանկ զօրութիւն մը յաճախ 'ի գործ դըրուած է. բայց սակայն քրիստոնէութիւնը սկսելուն մէկ մը յայտնուեցաւ, երկրորդ անգամ Բարեկարգութեան ատենը երեւցաւ, ու միանգամ եւս պիտի տեսնուի ապառնի ատենները ։ Մարդիկ՝ որոնք աշխարհի հարստութիւնները ու փառաւորութիւնը կարհամարհէին, ու գոհ սրտիւ աղքատութեամբ և չքաւորութեամբ կապրէին, հիմա սկսեցին ինքզինքնին զօրացընել ու քաջալերել բոլոր հարըստութեանց ամենապատուականին՝ ճշմարտութեան և շընորհաց վարդապետութեանը համար ։ Աստուածպաշտութեան բովանդակ սկզբունքները ժողովրդոց ամբոխեալ սրտերուն մէջ կըխմորէին, ու մարդոց հոգիներուն մէջ կը բորբոքէր վառվռուն եռանդ մը, որ դէմ չկեցուելու զօրութիւնով կըմղէր զանոնք իրենց սեռին բարոյական նորոգութեանը համար Աստուածային Նախախնամութեամբ բացուած փառաւոր ասպարէզը ։

ԳԻՐՔ Ձ

ՎՈՐՄՍԻ ԺՈՂՈՎՔԸ ·

1521. Յունվար—Մայիս։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆԸ Էրֆուրթի վանքին պզտիկ խուցի մը մէջ սկզբնաւորութիւն ընելով մէկ խոնարհ հոգւոյ մը ջանքովը ու մենամարտութեամբը, օրէ օր կը մեծնար ու կըտարածէր։

Անշան ու աղքատ մարդ մը՝ զԲանն կենաց ձեռքին մէջ բռնելով, աշխարհի մեծերուն առջեւը անխախտ կայներ էր ու զանոնք կըսարսէր։ Այս Բանիւը՝ նախ Տէցէլին ու անոր բազմաթիւ բանակին դէմ դրաւ, ու ան ագահ վաճառականները, քանի մը վայրկեան մաքառելէն ետքը անոր առջեւէն փախան։ Անկից ետքը Աւկզպուրկի մէջ Հռովմայ նուիրակին դէմ դրաւ. ու անիկայ շփոթելով թող տուաւ որ իր որսը ձեռքէն փախչի։ Քիչ մը ժամանակէն ետքը՝ Լիփսիայի ուսումնարաններուն մէջ՝ երեւելի աստուածաբաններուն դէմ դրաւ, և անոնք սոսկացին երբոր տեսան որ իրենց ձեռքին մէջ եղած դպրոցական փիլիսոփայութեան զէնքերը կը խորտակին։ Վերջապէս պապին ալ դէմ կեցաւ աս Բանիւը, ան ալ քունին մէջը շփոթելով, ելաւ կայնեցաւ իր աթոռին վրայ, որ զինքը անհանգիստ ընող կրօնաւորը պատժէ։ Իսկ ահա աս Բանը՝ Քրիստոնէութեան Գլխոյն բոլոր իշխանական ուժը կտրեր էր: Հիմայ ան Բանին կըմնայ միայն վերջին մենամարտութիւնը ընել. կըմնայ որ արեւմտեան կայսեր ու աշխարհի թագաւորաց ու իշխանաց վրայ յաղթանակէ ու տիրէ. եւ աս կերպով մեծերը ու մեծութիւնները իրեն իշխանութեան տակը անցընելով, եկեղեցւոյ մէջ ելէ կանգնի ու թագաւորէ իբրեւ զնոյն ինքն Բանն Աստուծոյ:

Բովանդակ ազգը շփոթած էր. իշխանները եւ ազնուականները, ասպետները եւ քաղաքացիները, եկեղեցականները եւ աշխարհականները, քաղաքները ու գիւղերը, ամէնն ալ աղմուկի մէջ էին: Մէկ զօրաւոր կրօնական յուզմունք մը ու փոփոխութիւն մը հաւատոյ, որուն առաջին շարժառիթ պատճառը՝ թէպէտեւ նոյն ինքն Աստուած էր, բայց ժողովրդեան մէջ խորունկ արմատներ ձգած ըլլալուն համար, կըսպառնար կործանելու Հռովմէական ծերապետութեան գլուխը, որն որ այնքան ժամանակէ 'ի վեր մեծ պատուոյ մէջ էր: Մէկ վսեմ, զօրաւոր եւ ներգործիչ ոգի ունեցող նոր ծնունդ մը՝ բոլոր համալսարաններուն, քաղաքներուն, արքունի պալատներուն, բերդերուն եւ գիւղերուն ու նաեւ վանքերուն մէջ կըտիրէր: Եւ ամէնուն սիրտը սուրբ եռանդով մը կըմխիթարուէր, յուսալով որ քիչ ատենէն մարդկային ընկերութեան մէջ մեծ ու բարեկարգ փոփոխութիւն մը պիտի մտնէ: Արդեօք աս ընդհանուր շփոթութեան ժամանակը՝ Նորապսակ կայսրը ի՛նչ վարմունք պիտի ունենայ. եւ ի՛նչ վախճան պիտի ունենայ ան սոսկալի ազդեցութիւնը, որ ամէնը մէկտեղ իրեն կը քաշէր:

Մէկ հանդիսաւոր ժողով մը բացուելու վրայ էր. ու ասիկայ ան առաջին ժողովն էր, որուն նախագահը Նորահասակ Կարոլոսը պիտի ըլլար: Նիւրնպէրկ քաղաքը՝ ուր որ ոսկեգիր կոնդակին համեմատ աս ժողովը պիտի ըլլար, ժանտախտէն աւրած ըլլալով, որոշուեցաւ որ Վօրմս քաղաքին մէջն ըլլայ ժողովը, սկսելով 6 Յունվարի, 1521 * : Ուրիշ ժողովի մը մէջ բնաւ այսչափ շատ իշխաններ գտնուած չէին. ամէնն ալ փափաքեցան որ աս Նորահասակ կայսեր առաջին կառավարական գործողութեանը ներկայ գտնուին, ու իրենց մեծութիւնը ցուցընեն : Ան իշխաններուն մէկն ալ Հեսսացի Նորահասակ Փիլիպպոս իշխանն էր, որ քիչ մը ատենէն ետքը Բարեկարգութեան մէջ այնքան երեւելի ըլլալու էր : Ասիկայ Վօրմս հասաւ վեց հարիւր ձիաւորով, որոնց մէջ շատ երեւելի ու կտրիճ մարդիկ կային :

Սակայն աւելի մեծ ու զօրաւոր շարժառիթ մը պատճառ տուաւ որ բոլոր կայսրընտիրները, դուքսերը, արքեպիսկոպոսները, կուսակալները, կոմսերը, եպիսկոպոսները, պարոնները, տէրութեան իշխանները, քաղաքաց վերակացուները և քրիստոնեայ թագաւորաց դեսպանները, իրենց մեծ փառքովը զարդարուած ճամբայ ելլեն Վօրմս քաղքին ժողովը գալու : Վասն զի այնպէս ծանուցում եղեր էր որ աս ժողովին մէջը՝ մէկ նոր արքունական ատեան մը պիտի հաստատուի տէրութիւնը կառավարելու, երբոր Կարոլոս հեռու տեղ մը երթայ ու հոն չգտնուի. ու նաև խորհըրդարան պիտի կարգադրուի, և այլն : Բայց հասարակութեան ուշադրութիւնը մանաւանդ հաստատուած էր մէկ ուրիշ բանի մը վրայ, որ ան ալ կայսրը հրաւիրման հրովարտակին մէջ յիշեր էր, և աս բանը Բարեկարգութիւնն էր : Քաղաքական մեծ խնդիրները՝ Վիդդէմպէրկի միաբանին դատին քովը ոչինչ բան մը կըսեպուէին. վասն զի բոլոր Վօրմս գացող ազնուական մարդիկ՝ գլխաւորաբար աս նիւթին վրայ կըպարապէին :

Յայտնի կերևնար որ աս ժողովին գործը դժուարի, պիտի ըլլար : Կարոլոս՝ որ մարմնով տժգոյն և տկար էր հազիւ թէ քսան տարեկան կար. և դեռ մեծ խելացութեան մը նշան ու գործք չէր ցուցըցած, ոչ ալ իրեն մէկ որոշ

---

* Sleidan, tome, I, p. 80.

ընթացք մը ընտրած ։ Ան խելացի ու ժրաջան Կիլոմ տը Կրոա՛ Շիէվրաց իշխանը, որ իրեն մեծ սենեկապանը, կառավարը ու առաջին նախարարն էր, նաև արքունի պալատին մէջ բացարձակ իշխանութեամբ մը կը հրամայէր, Վօրմս եկածին պէս մեռաւ ։ փառասէր ու մոլեկան մարդիկ՝ կայսեր չորս կողմը պաշարեցին. Սպանիացիք ու Պէլճիգացիք իրարու դէմ կը ջանային որ նորահասակ կայսեր խորհրդակից ըլլան. պապին նուիրակները իրենց նենգութիւնները կը բազմապատկէին. և Գերմանիոյ իշխանները համարձակութեամբ կը խօսէին ։ Աս բաներէն կը գուշակուէր, որ աս տարբեր կողմանց մենամարտութեան մէջը՝ շատ վարպետութիւններ ու խորամանկութիւններ գլխաւոր զէնք պիտի ըլլան * ։

Կարոլոս ի՞նչ ընէ. պապին նուիրակին ու կայսրընտրին մէջ տեղը մնացած, մանաւանդ որ թագը իրեն կայսրընտիրը տուեր էր ։ Ի՞նչպէս հաճեցընէ թէ զԱլէանտէր, և թէ զՖրիդերիկոս ։ Ալէանտէր՝ կը բռնադատէր զանիկայ, որ պապին կոնդակը 'ի գործ դնէ. Ֆրիդերիկոս ալ կաղաչէր անոր, որ կրօնաւորը զրուցունել չտուած՝ անոր դէմ բան մը չընէ ։ Նորահասակ կայսրը երկու ներհական կողմըն ալ հաճեցընելու համար, Օրբէնհէյմ նստած ատենը կայսրընտրին գրեր էր, որ Լուտերը առնէ մէկ տեղ ժողովը բերէ, խօսք տալով որ Լուտերին անիրաւութիւն կամ բռնութիւն մը պիտի չըլլայ. միայն թէ գիտուն մարդիկ ժողովին մէջը անոր հետը խօսակցութիւն պիտի ընեն ։

Կարոլոսին աս թուղթը Շիէվրաց իշխանին ու Նասսօյի կոմսին թղթերուն հետը կայսրընտրին ձեռքը որ հասաւ, կայսրընտիրը խիստ մեծ տարակուսանաց մէջ ինկաւ. վասն զի ո և իցէ ատեն կրնար ըլլալ որ նորահասակ ու փառասէր կայսրը հարկաւոր գտնէ պապին հետ հաշտ

---

* Es gieng aber auf diesem Reichstag gar schlüpferig zu . . . (Seckend , p . 326 .)

մնալը․ վասն որոյ Լուտեր վտանգի մէջ էր։ Թէ որ Փրիդերիկոս՝ զանիկայ առնէր Վօրմս բերէր, իբր թէ մեռցունելու պիտի բերէր Բարեկարգողը։ Բայց Կարոլոսին հրամանը որոշ ու բռնադատիչ ըլլալուն համար, վերջապէս կայսրընտիրը Սպալատինին ապսպրեց, որ իր ընդունած հրամանները իմացընէ Լուտերին։ "Հակառակորդները, գրեց Լուտերին Սպալատին, ամէն կերպով կաշխատին աս գործը շուտով լմնցունելու" *։

Լուտերի բարեկամները սոսկացին, բայց ինքը բնաւ չըվախցաւ։ Աս միջոցին՝ Բարեկարգողին առողջութիւնը շատ տկար էր․ բայց իր տկարութիւնը բանի մը տեղ չդնելով, ասանկ պատասխան տուաւ կայսրընտրին․ "Թէ որ ես ողջ առողջ Վօրմս չեմ կրնար երթալ, ասանկ հիւանդ կերթամ։ Վասն զի թէ որ կայսրը զիս կըկանչէ, անտարակոյս այնպէս կըհաւատամ որ նոյն ինքն Աստուած զիս կըկանչէ։ Թէ որ անոնք ինծի բռնութիւն ընել կուզեն, ինչպէս որ հաւանական կերեւայ, (վասն զի անշուշտ անոնք ինծմէ բան սորվելու համար զիս չեն կանչեր,) ես իմ դատս Աստուծոյ ձեռքը կըյանձնեմ։ Տակաւին կենդանի է ու կը թագաւորէ ան Աստուածը, որ երեք մանկունքը հնոցին մէջը պահեց ու ազատեց․ Թէ որ անիկայ զիս ազատել չուզէ, իմ կեանքս թող անոր զոհ ըլլայ։ Մենք միայն դէմ դնենք, որ Աւետարանը ամբարշտաց խաղալիկ ու ծաղրածութիւն չըլլայ, ու անոր հաստատութեանը համար մեր արիւնը թափենք, որպէս զի ամբարիշտները չյաղթանակեն։ Մենք չեմք կրնար որոշել, թէ արդեօք իմ ողջ մընալս, թէ իմ մեռնիլս ժողովրդոց փրկութեանը աւելի օգուտ պիտի ընէ։ Միայն Աստուծոյ աղաչենք, որ մեր նորահասակ կայսրը իր թագաւորութիւնը չսկսի, ձեռքերը իմ արեանս մէջը թաթխելով։ Աւելի ցանկալի է ինծի Հռովմայ սրովը մեռնիլ։ Աղէկ գիտէք, թէ Սիգեսմունդ

Adversarios omnia moliri ad maturandum id negotii (L. Epp. 1. p. 534) կայսրը ինչպիսի պատիժներ կրեց Յովհաննէս Հուսը մեռցընելէն ետքը: Ամէն բան ինծմէ յուսացէք, փախչելէն ու խօսքս ետ առնելէն զատ: փախչելը՝ ինծի որչափ անկարելի է նէ, այնչափ աւելի ալ խօսքս ետ առնելը անհնարին է'':

Կայսրընտիրը՝ Լուտերէն աս թուղթը չառած, իր ընելու բանը արդէն մտքին մէջը որոշեր էր: Աս իշխանը՝ որ աւետարանական գիտութեանը մէջ միշտ կաճէր, ան օրերը սկսեր էր աւելի հաստատ ընթացք մը բռնել: Ինքը աղէկ գիտէր, որ Վօրմսի ժողովին մէջն ըլլալու խօսակցութիւնները բարեյաջող վախճան մը պիտի չունենան. աս պատճառաւ հինգերորդ Կարոլոսին առանձին գրեց. "Ինծի շատ դժուար կերեւայ, Լուտերը ինծի հետ Վօրմս բերելը. զիս ազատեցէք աս նեղութենէն: Մնաց որ՝ ես անոր վարդապետութեանը բնաւ պաշտպանութիւն ըրած չեմ. միայն դէմ կըկենամ, որպէս զի չըլլայ թէ զանիկայ դատապարտեն առանց իր պատասխանը լսելու: Պապին նուիրակները առանց սպասելու ձեր հրամանին, Լուտերին ու ինծի համար անարգական ճամբայ մը բռնեցին. ես կըվախնամ որ այսպէս անոնք մէկ անխոհեմ գործ մը ընել տուած են Լուտերին, որ զանիկայ մեծամեծ վտանգներու ենթակայ պիտի ընէ ժողովին մէջը երեւցած ատենը'': Կայսրընտրին նշանակած գործը ան էր որ Լուտեր Պապին կոնդակը կըրակը դրեր այրեր էր:

Բայց արդէն Վօրմսի մէջ հրատարակուեցաւ որ Լուտեր եկեր է: Նորասէր մարդիկ կուրախանային. կայսեր պալատական նախարարները աս բանէս կըդողային: Բայց պապին փոխանորդը ամենէն աւելի սրտնեղութիւն զգաց. վասն զի Ալէանտէր ճամբուն վրայ աղէկ հասկըցաւ, թէ Լուտերի քարոզած աւետարանը որչափ ներգործութիւն ըրեր է ամէն աստիճանի մարդոց ։ Բոլոր գիտնականները , իրաւագէտները , ազնուականները , ստորին եկեղեցականները , կանոնիկոսները ու հասարակութիւնն ալ Բարեկարգութիւնը սրտով ընդուներ էին * ։ Նոր վարդապետութեան աս հետեւողները պարզերես ու բարձրագլուխ կը շրջէին , ու համարձակ կըխօսէին . իսկ Հռովմայ կողմնակցութիւն ընողները սաստիկ վախով մը կըդողային ։ Պապականութիւնը տակաւին կանգնած էր . բայց նեցուկները ու հիմերը կերերային . վասն զի արդէն ամէնուն ականջը սկսաւ որոշակի լսել մէկ կործանման ձայն մը , բոլորովին նման ան անմռունչ շառաչմանը , որ լեռներուն մէջ կը լսուի՝ երկրաշարժը սկսելէն առաջ † ։ Ալէանտէր դէպի Վորմս ճամբորդութիւն ըրած ատենը՝ շատ հեղ խելքը վրան չէր ։ Երբոր կուզէր կերակուր ուտել , ու տեղ մը պառկիլ քնանալ , բնաւ մարդ մը չէր համարձակեր անոր ընդունելութիւն ընելու , ո՛չ գիտնականք , ո՛չ ազնուականք , ո՛չ քահանայք , և ոչ իսկ պապին կարծուած բարեկամները ։ Աս հպարտ նուիրակը կըպարտաւորէր յետին անարգ պանդոկներու մէջ իրեն ապաստանարան մը փնտռելու ‡ . և աչքը վախցած ըլլալով , միշտ կասկածի մէջ էր , որ չըլլայ թէ փորձանքի մը հանդիպի ։ Աս կերպով Վորմս քաղաքը հասաւ , ու իրեն Հռովմէական կոյր նախապաշարման ու նախանձաւորութեանը վրայ բարկութիւն մըն ալ աւելցուց , ճամբուն վրայ այնպէս անարգութիւն կրելուն համար ։ Անմիջապէս ամէն տեսակ վարպետութիւնը բանեցուց , որպէս զի ահարկու Լուտերին համարձակ գալուստը ու երեւումը

---

*Omnia de me prœsumas præter fugam et palinodiam. (L. Epp. 1. p. 536.)

---

* Multitudo . . . turba pauperum, nobilium . . . grammatici, causidici. . . inferiores ecclesiastici, . . . factio multorum regularium . . . . (Pallavicini , 1. p. 93.)

† Hæ omnes conditiones petulanter grassantium . . . metum cuilibet incutiebant, . (Ibid.)

‡ Neminem nactus qui auderet ipsum excipere, ad vilia, sordida que hospitia ægre divertit . (Ibid.)

խափանէ ։ “Աս ի՜նչ մեծ գայթակղութիւն է, ըսաւ, որ աշխարհական մարդիկ նորէն քննութիւն կընեն ան խնդիրին վրայ, որն որ պապը արդէն դատապարտեր է” ։

Յիրաւի Հռովմայ պալատականները, բանէ մը այնչափ չէին վախնար, որչափ որ քննութենէ. մանաւանդ թէ՝ ան քննութիւնը Գերմանիոյ մէջ ըլլալու էր և ոչ Հռովմայ մէջ ։ Աս բանը Հռովմայ խիստ մեծ անարգութիւն պիտի սեպուէր, թէ և ամէնը միաբերան Լուտերը դատապարտելու ըլլային. բայց յոյս չկար, որ Լուտեր բոլորովին դատապարտուի. քանզի Լուտերին ան զօրաւոր խօսքը, որ արդէն այնչափ յաղթութիւններ ըրեր է, անշուշտ խել մը իշխանները ու թագաւորները իրեն պիտի դարձունէր ։ Վասն որոյ Ալեանտէր՝ Կարոլոսին շատ վրան ինկաւ. աղաչեց, սպառնացաւ, իբրև դեսպան Գլխոյն Եկեղեցւոյ՝ իշխանութիւնով խօսեցաւ ։ Կարոլոս ալ համոզուեցաւ, ու կայսրընտրին գրեց թէ Լուտերին տրուած ժամանակը անցած ըլլալով, Լուտեր պապին նզովքին ու բանադրանացը տակն է. ու թէ որ անիկայ իր գրուածներուն պարունակած վարդապետութիւնը չհերքէ, կայսրընտիրը պէտք է որ զանիկայ Վիդդէմպէրկի մէջ պահէ ։ Բայց աս իշխանը արդէն Սաքսոնիայէն առանց Լուտերի ճամբայ ելեր էր ։ Լուտեր շատ ցաւեցաւ, երբոր իրեն չթողուցին որ Վորմս երթայ ։

Ալեանտէր՝ Լուտերին գալուստը խափանելէն զատ, ուզեց նաև որ անիկայ դատապարտուի ։ Անդադար իշխաններուն, եկեղեցւոյ մեծամեծներուն և ժողովին ուրիշ զանազան անդամներուն քովը կերթար, ու Օգոստինեան միաբանին վրայ ամբաստանութիւններ ու զրպարտութիւններ կընէր. ո՛չ միայն անձնազանդ ու հերետիկոս է, կըսէր, այլ նաև խռովարար, ապստամբ, անօրէն և հայհոյիչ ։ Բայց նոյն իսկ իր շարժուածքը ու իր ձայնին եղանակը, իր սրտին կիրքը ու ատելութիւնը յայտնի կցուցընէին, անանկ որ մարդիկ կըսէին թէ՝ “Անիկայ աս բաները աւելի վրիժասէր ատելութեամբ մը , քան թէ բարենախանձ աստուածապաշտութեամբ մը կընէ'' * ։ Եւ թէպէտ շատ ուժով ու շարունակաբար կըխօսէր , բայց բնաւ մարդու մը սիրտը չէր շահեր † ։ Անոնք անոր կըհասկցընէին , թէ պապին կոնդակը թէութեամբ միայն դատապարտեր է Լուտերը ․ ասոնք ալ բոլորովին չէին պահեր իրենց ուրախութիւնը , որ կըզգային սրտերնուն մէջ՝ Հռովմէական ամբարտաւանութեանը անարգուելուն ու ցածնալուն համար ։ Մէկ կողմանէ կայսեր նախարարները , մէկալ կողմանէ ալ եկեղեցական կայսրընտիրները՝ մէկ մեծ պաղութիւն մը կը ցուցընէին ։ Նախարարները աս բանը կամօք կընէին , որպէս զի պապը աղէկ հասկընայ , որ իրենց տէրոջը հետ միաբանութիւն ընելու միշտ կարօտութիւն ունի ։ Եկեղեցական կայսրընտիրներուն ալ դիտումը ան էր որ քահանայապետը իրենց բարեկամութիւնը աւելի սուղ գնէ ։ Բոլոր ժողովը՝ Լուտերին անմեղութիւնը լաւ մը հասկըցաւ ․ ու Ալէանտէր իր սրտնեղութիւնը ու կիրքը չէր կրնար զսպել ։

Բայց Հռովմայ կարդինալաց անտարբեր ու անփոյթ շարժուածքը՝ Ալէանտէրին աւելի սրտնեղութիւն ու վիշտ կուտար , քան թէ ժողովին ցրտութիւնը ։ Հռովմ՝ որ միայն մէկ "գինով ‡ Գերմանացի մը" սեպած էր զԼուտեր , անանկ կըկարծէր որ ծայրագոյն քահանայապետին միայն մէկ կոնդակը պիտի կարենայ զանիկայ խոնարհեցընել ու ջաղանդեցընել ։ Անոր համար առջինին պէս զիրենք ապահով կարծելով , նորէն կոնդակ մը ու ստակ մը չխըր-

---

* Magis invidia et vindictæ libidine quam zelo pietatis. (Historia Iohannis Cochlœi, de actis et scriptis Martini Lutheri. Parisiis. 1565, p. 27 verso. Կոքլէոսը բոլոր կենացը մէջ՝ Լուտերին խիստ մեծ թշնամիներուն մէկն էր , ինչպէս որ շուտով պիտի տեսնենք ։)

† Vehementibus suis orationibus parum prom ovit. (Ibid.)

‡ Տես․ երես․ 168 ։

կեցին*։ Բայց անանկ մեծ գործը առանց ստակի ի՞նչպէս կրնար առաջ երթալ †։ Պէտք էր պապը նորէն արթընցընել։ Ալէանտէր զարթուցիչ ու գրգռիչ ձայն մը արձակեց. ու Կարդինալ Տէ Մէտիչիին գրեց թէ “Գերմանիան Հռովմէն կըզատուի. իշխանները պապէն կըզատուին . . . Թէ որ աս բանիս համար կծծութիւն ընէք, ու ճարը շուտով չտեսնէք, ետքը յոյսերնիս բոլորովին կը կորսընցընենք։ Դրա՛մ խրկեցէք, դրա՛մ խրկեցէք, եթէ ոչ՝ Գերմանիա ձեռքէ կերթայ ‡։

Հռովմ աս ձայնը լսելուն արթնցաւ. պապականութեան պաշտօնեաները իրենց թմրութենէն ելլելով՝ Վատիկանու պալատը ժողովեցան, ու արտորացին իրենց սոսկալի ուժին նոր հրազէնքները թափելու։ Պապը նոր կոնդակ մը արձակեց, ու ան նզովքը՝ որով մինչև անատենը՝ միայն կըսպառնային հերետիկոս վարդապետին, հիմայ իրօք հրատարակեցաւ թէ իրեն և թէ իր կողմնակիցներուն դէմ։ Հռովմ՝ ինքիրմէ կտրելով ան վերջին թելը, որով Լուտեր տակաւին իր եկեղեցիին կապուած էր, Լուտերին ազատութիւնը և անով իր զօրութիւնն ալ աւելցուց. քանզի պապին երեսէն իյնալով՝ նոր սիրով մը Յիսուս Քրիստոսի ապաւինեցաւ։ Արտաքին տաճարէն որ արտաքսեցաւ, ալ աւելի զգաց թէ նա ինքն է տաճար մը, յորում Աստուած կըբնակէր։

“Ի՜նչ փառաւոր խորհուրդ, կըսէր, որ մենք մեղաւորներս՝ Յիսուսի Քրիստոսի հաւատալով, ու անոր Մարմինը ճաշակելով, զանիկայ բոլոր իրեն զօրութեամբը, իմաստութեամբը, ու արդարութեամբը մեր մէջը կունենամք, ինչպէս որ գրուած է. Ով որ կըհաւատայ, Քրիստոս անոր ներսիդին կըբնակի : Եփես. գ. 17 : Ո՜վ սքանչելի բնակարան և զարմանալի վրան, որ քան զՄովսէսինը գերագոյն է, և ներքուստ բոլորովին զարդարուած է մեծվայելչութեամբ մը, երևելի խորգերով, կարմիր վարագոյրներով և ոսկեղէն կարասիքներով. բայց արտաքուստ ուրիշ բան չերևար, միայն թէ խոյի կամ այծի մորթերու անզարդ երևոյթ մը, ինչպէս որ Սինայի անապատին մէջը՝ Աստուծոյ շինել տուած վրանին վրայ կերևար * : Քանզի շատ հեղ քրիստոնեաները կըգըրին, և թէ որ անոնց արտաքին երևոյթը միայն զննելու ըլլաս, տկար ու անարգ բան մը կերևան. բայց պէտք չէ յուսահատիլ. վասն զի ան տկարութեան ու յիմարութեան մէջը այնպիսի գաղտնի զօրութիւն մը կըբնակի, որ աշխարհս զանիկայ չկրնար ճանչնալ. սակայն ան զօրութիւնը աշխարհիս կը յաղթէ. քանզի Քրիստոս կըբնակի անոնց մէջը : Ես երբեմն անանկ քրիստոնեաներ տեսայ, որ կաղալով կըքալէին ու շատ տկար կերևնային. բայց երբոր պատերազմելու ու աշխարհի երևնալու ժամերնին հասաւ, իսկոյն Քրիստոս զանոնք շարժեց, ու այնպիսի ոյժ ու քաջութիւն մը ստացան, որ սատանան զարհուրելով անոնց առջևէն կըփախչէր" † :

---

* Negligens quædam securitas Romam pervaserat. (Pallavicini. I. p. 94.)

† Nec pecunia àd varios pro eadem sumptus. (Ibid.)

‡ Periculum denique amittendæ Germaniæ ex parcimonia monetæ cujusdam. (Pallavicini. I. p. 94.)

Լուտերին համար ալ այսպիսի ժամ մը մօտեցեր էր. և Քրիստոս՝ որուն անիկայ հաղորդ եղեր էր, անկէց պիտի չբաժնուէր : Բայց սակայն Հռոմ զանիկայ բռնութեամբ կըմերժէր ու կըվանէր. կոնդակին մէջը Բարեկարգողը և բոլոր անոր հետևողները կըբանադրուէին. թէ հարուստ և թէ աղքատ, թէ եկեղեցական և թէ աշխարհական. և ամենն ալ իրենց պատիւէն ու ստացուածքէն կըզըրկուէին. թէ իրենք և թէ իրենց յաջորդ զաւակները : Իր հոգւոյն փրկութիւնը սիրող ամէն ճշմարիտ քրիստոնեան՝

---

* Ելից. իզ. 7, 14 :

† So regete sich der Christus, dass sie so fest wurden, dass der Teufel fliehen musste. (L. Opp. t. IX, p. 613.)

աս բանադրուած մարդոց քովէն փախչելու էր ։ Ուր որ աս հերետիկոսութիւնը մտեր էր , ան տեղը քահանաները կիրակի օրերը ու մեծ տօնի օրերը եկեղեցիին մէջ բազմամբոխ ժողովրդեան առջեւը յայտնապէս կարդալու էին բանադրանքը ։ Խորանին վրայէն անօթները ու զարդերը վար պիտի առնէին . խաչը գետնի վրայ պիտի դնէին . տասներկու քահանայ կերոնները ձեռքերնին առնելով վառէին , ու ետքը նոյն կերոնները ուժով մը գետինը զարնելով ոտքով պիտի կոխէին ու մարէին ։ Ան ատենը եպիսկոպոսը աս անօրէններուն դատապարտութիւնը ամենուն ծանուցանելու էր , ու անկից ետքը բոլոր զանգակները զարնուելով՝ եպիսկոպոսը ու քահանաները՝ անէծք և նզովք պիտի կարդային . ու սաստիկ խստութեամբ Լութերին ու անոր հետեւողացը դէմ քարոզ տային ։

Քսաներկու օր էր որ աս բանադրանքը ու նզովքը Հռովմայ մէջ կարդացուեր էր , և գուցէ Գերմանիոյ մէջ տակաւին մարդ մը չէր գիտեր . երբոր Լութեր լուր առնելով , որ Վորմսի ժողովը նորէն կուզէ զինքը բերել տալ , կայսրընտրին թուղթ մը գրեց անանկ ոճով մը , որ կայսրընտիր կրնար զանիկայ ժողովին ցուցընել ։ Լուտերի նպատակը՝ իշխանաց սխալ գաղափարները ու կարծիքները ուղղել էր . ու կայսերական ատեանին ցուցընել իր փաստին ճշմարիտ իրաւունքները՝ որոնք այնպէս ծուռ իմացուեր էին ։ «Պերճապայծա՛ռ Տէր իմ, ըսաւ , եւ շատ կուրախանամ , որ Կայսերական Վեհափառութիւնը աս դատը իրեն առջեւը պիտի կտրէ ։ Յիսուս Քրիստոս վկայ ըլլայ որ աս փաստը՝ գերմանական ազգին , ընդհանրական եկեղեցւոյն , բոլոր քրիստոնէից , և նոյն ինքն Աստուծոյ փաստն է , և ոչ թէ միայն մէկ մարդու մը՝ մասնաւոր ինծի պէս մէկու մը* ։ Ես պատրաստ եմ Վորմս գալու , միայն թէ ինծի ազատագիր ու գիտուն, աստուածապաշտ ու անաչառ դատաւորներ տրուին: Ես պատրաստ եմ պատասխան տալու . . . վասն զի ես չէ թէ հպարտութեան կամ շահու մը համար կըսորվեցունեմ աս վարդապետութիւնը, որուն համար որ զիս կըպախարակեն, բայց միայն իմ խղճմտանքս հանդարտեցունելու ու իմ վարդապետական պարտքս ու երդումս կատարելու համար. Աստուծոյ փառացը համար, քրիստոնէից եկեղեցւոյն փրկութեանը համար, Գերմանական ազգին աղէկութեանը համար, և անթիւ աւելորդապաշտութիւնները՝ չար սովորութիւնները՝ չարիքները՝ անարգութիւնը՝ բռնաւորութիւնը՝ հայհոյութիւնները ու անօրէնութիւնները վերցունելու համար'' :

---

* Causam , quæ , Christo teste , Dei, Christiani orbis , Ecclesiæ catholicæ et totius germanicæ nationis, et non unius et privati est hominis . (L . Epp. 1. p. 551.)

Աս յայտարարութիւնը՝ այնպիսի վսեմ և վտանգաւոր ատեն մը եղած ըլլալով, մեր յատուկ ուշադրութեանը արժանի է: Ահա Բարեկարգութեանը ու Լութերին աշխատանացը ներքին ու բուն պատճառները :

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

ԲԱՅՑ քաղաքագէտ իշխանները աս ամէնը բանի մը տեղ չէին դներ: Կարոլոսին ու Գաղղիացւոց մէջը անտարակոյս պատերազմ մը պիտի բացուէր, որն որ գլխաւորաբար Իտալիայի մէջ ըլլալու էր. վասնորոյ պէտք էր Կարոլոսին՝ պապին հետը բարեկամութիւն ընել. նաև պէտք էր իրեն կամ Փրիդերիկոսը Լութերէն զատել, կամ պապը հաճեցընել՝ առանց Փրիդերիկոսը վիրաւորելու: Նմանապէս իր քովը եղող նախարարներուն շատը կըսէին. ''Ի՞նչ պէտք է մեզի մէկ կողմին յարիլ. մենք նայինք որ Լութերը ձեռք առնենք, ու առջևը քիչ մը բան դնելով՝ բերանը գոցենք: Խելացութիւնը՝ աս բանը մարելն է, և ո՛չ թէ փոնկցընելը: Թէ որ կրօնաւորը որոգայթը իյնայ, մենք յաղթող կըգտնուինք. անիկայ քիչ մը խօսքի պառկի նէ, պիտի պապանձի և կորսուի: Մենք մարդոց աչքին երևնալու համար քանի մը արտաքին ուղղութիւններ ու բարեկարգութիւններ վճռենք, որպէս զի թէ կայսրընտիրը գոհ ընենք, և թէ պապին սիրտը շահինք. այսպէս ամէն բան իր սովորական ճամբան կըմնէ'' :

Ահա կայսեր մտերիմ խորհրդականներուն հնարած գիտը և խորհուրդը: Կերևայ թէ Վիդդէմպէրկի վարդապետները աս վարպետութիւնը իմացան : ''Անոնք 'ի ծածուկ և 'ի խաւարի կաշխատին մարդոց սիրտը շահելու'', ըսաւ Մելանկտոն *: Հինգերորդ Կարոլոսի՝ խոստովանահայրը՝ Յովհաննէս Կլաբիոն՝ որ յարգելի մարդ, յաջողակ պալատական ու խորագէտ կրօնաւոր մըն էր, յանձն առաւ աս նորագիւտ խորհուրդը 'ի գործ դնելու: Քանզի Կլաբիոն՝ Կարոլոսին պինտ մտերիմ խորհրդակից ու բարեկամը ըլլալով, Կարոլոս՝ հաւատոյ վերաբերեալ գործքերը գրեթէ բոլորովին անոր ձեռքը յանձներ էր: Նաև Կարոլոս աթոռը անցածին պէս, Լեոն տասներորդ՝ Կլաբիոնին սիրտը շահելու համար, շուտ մը անոր մեծամեծ պարգևներ խրկեց, որոնց համար Կլաբիոն շատ ուրախացեր էր ու մեծապէս գոհ եղեր էր †. և որովհետև քահանայապետին ըրած պարգևներուն ուրիշ փոխարէն մը չէր կրնար հատուցանել, բայց եթէ զհերետիկոսութիւնը դադրեցընել, աս պատճառաւ՝ բոլոր ջանքով սկսաւ աշխատելու ‡:

Բայց կայսրընտրին խորհրդականներուն մէջ՝ Գրիգոր Պրուք կամ Պօնտանոս անուն ատենադպիր մը կար, որ շատ գիտուն, խոհեմ ու քաջասիրտ մարդ մըն էր, ու աստուածաբանութիւնը ամէն վարդապետներէն աղէկ գիտէր. և խելացութեամբը՝ Կարոլոսին պալատը գտնուող կրօնաւորաց նենգութեանը կրնար դէմ դնել: Կլաբիոն՝ աղէկ

---

* Clanculum tentent et experiantur... (Corp. Reform. I. p. 281.)

† Benignis officiis recens a Pontifice delinitus. (Pallavicini, I. p. 90.)

Et sane eo toto negotio singulare probitatis ardorisque specimen dedit. (Ibid.)

գիտնալով ատենադպրին մեծապատիւ համարումը, խնդրեց անկէց որ մէկ որոշեալ ժամու մը անոր հետ խօսակցի․ ու անոր քովը մօտենալով, ու զինքը Բարեկարգողին բարեկամը ցուցընելով, հեզութեամբ մը ըսաւ՝ թէ “Շատ ուրախացայ ու զուարճացայ երբոր Լուտերին առաջին գրուածքները կարդացի․ ես զանիկայ զօրաւոր ծառի մը նմանցուցի, որն որ գեղեցիկ ոստեր արձակեր էր, ու յոյս կուտար թէ շատ պատուական պտուղներ տալու էր եկեղեցւոյ մէջ: Յիրաւի շատ մարդիկ անկից առաջ աս բանը հասկըցեր էին․ բայց բնաւ մարդ մը Լուտերին ազնիւ ու գովելի համարձակութիւնը չունեցաւ, որ ասանկ աներկիւղ հրապարակէ ճշմարտութիւնը: Բայց երբոր ես անոր Բաբելոնի Գերութիւն ըսուած գիրքը կարդացի, այնչափ ցաւեցայ որ իբր թէ գլխէս մինչև ոտքս ծեծ կերայ: Ես չեմ կարծեր որ Մարտինոս եղբայրը շինած ըլլայ ան գիրքը, որ անոր ոճէն ու գիտութենէն շատ հեռու է”: Քանի մը խօսակցութիւններ ընելէն ետքը, խոստովանահայրը վրայ բերաւ թէ՝ “Կայսրընտրին քովը տար զիս, և ես քու առջևդ Լուտերին մոլորութիւնները մէկիկ մէկիկ հասկըցունեմ անոր”: Ատենադպիրը պատասխան տուաւ, թէ կայսրընտիրը ժողովին գործքերովը զբաղած ըլլալով՝ պարապ ատեն չունի տեսնուելու․ ու նաև անիկայ աս գործին բնաւ չխառնուիր: Կրօնաւորին սիրտը շատ նեղացաւ, երբոր իր յոյսը պարապը ելաւ: “’Ի վերայ այսր ամենայնի, ըսաւ ատենադպիրը, որովհետև դուն կըսես թէ աշխարհի մէջ բան մը չկայ որ դեղը չգտնուի, ըսէ նայինք միտքդ ի՞նչ է”:

Ան ատենը խոստովանահայրը գաղտնի խորհուրդ մը յայտնելու ձևով մօտեցաւ անոր ու ըսաւ․ “Կայսրը շատ կը փափաքի, որ Լուտերի պէս մարդու մը՝ եկեղեցւոյն հետը հաշտուիլը տեսնէ՝ վասն զի կայսրը անոր գիրքերը հաւնեցա՝ Բաբելոնի Գերութեան վրայ գրած ճառը չհրատարակուած * . . . : Անտարակոյս Լուտեր աս գիրքը շինած պիտի ըլլայ միայն պապին կոնդակին վրայ սիրտը նեղանալուն համար : Թող անիկայ յայտարարութիւն մը ընէ, թէ ինքը եկեղեցւոյն հանգստութիւնը բնաւ չուզեր պղտորել, ու ամէն ազգաց գիտնական մարդիկ իրեն հետ պիտի միանան . . . . Օգնէ ինծի որ կայսրընտրին հետը անգամ մը տեսնուիմ" :

Ատենադպիրը ելաւ Փրիդերիկոսին քովը գնաց . և որովհետև կայսրընտիրը աղէկ գիտէր որ Լուտեր ո՛ և իցէ կերպով մը իր գրուածքը հերքելու չէր, ասանկ պատասխան տուաւ . "Խոստովանահօրը զրուցէ, որ ես անոր ինծի գալուն խնդիրքը չեմ կրնար ընդունել, բայց դուն խօսակցութիւնդ շարունակէ իրեն հետ" :

Կլաբին աս պատասխանը շատ սիրով ու յարգութեամբ ընդունեց . ու միճաբանութեան ձևը փոխելով՝ ըսաւ . "Կայսրընտիրը քանի մը բանիբուն ու հաւատարիմ մարդիկ թո՛ղ ընտրէ, որ աս դատին վրայ քննութիւն ու խորհրդածութիւն ընեն" :

Ատենադպիր . "Կայսրընտիրը բնաւ չուզեր Լուտերին դատը ու իրաւունքը պաշտպանել" :

Խոստովանահայր . "Շատ աղէկ՝ դուն և ես աս բանին վրայ խօսինք : Քրիստոս վկայ է որ ես բոլոր աս բաները Եկեղեցւոյն ու Լուտերին սիրոյն համար կընեմ . վասն զի Լուտեր շատ մարդոց սիրտը ճշմարտութեան դարձուց" :

Ատենադպիրը չուզելով Բարեկարգողին գործը իր վրայ առնելու, ոտք ելաւ որ երթայ :

"Կայնէ" ըսաւ կրօնաւորը :

Ատենադպիր . "Ի՞նչ կայ ընելու, ուրիշ զուրցելիք մը ունի՞ս" :

---

* Es haben dessen Bücher Ihro Majestat... um etwas gefallen. . . (Archives de Weimar. Seckend, p. 315.)

Խոստովանահայր. "Լուտեր թո՛ղ ուրանայ, թէ Գերութիւն Բաբելոնի ըսուած գիրքին հեղինակը ինքը չէ":

Ափէնտրտէր. "Բայց պապը կոնդակով բոլոր անոր մէկալ գրուածքներն ալ դատապարտեր է":

Խոստովանահայր. "Աս բանը Լուտերին կամակորութեանը համար եղաւ. թէ որ անիկայ իր գիրքը հերքէ, պապը իր կարողութեամբը դիւրաւ կրնայ անոր թողութիւն տալ. ու զանիկայ նորէն իր շնորհացը հասցընել: Մենք հիմա ասանկ գերազանց կայսր մը ունենալէն ետքը, ամէն աղէկ բաները կրնամք յուսալ": Հոս տեղ ատենադպիրը ելաւ գնաց և խոստովանահայրը սկսաւ նոր որոգայթներ պատրաստել. քանզի Երասմոսի ըսածին պէս, Մէկ մարդ մը անոր հետ տասը տարի ալ նստեր ըլլեր նէ, անոր ինչ ըլլալը չէր կրնար հասկընալ:

Քանի մը օրէն ետքը որ նորէն ատենադպրին հետ տեսնուեցաւ, և ասանկ ըսաւ. "Լուտերին Գիրքին պէս գերազանց գիրք մը չկայ, որ քրիստոնէից ազատութեան վրայ այնչափ գեղեցիկ խօսի: Աս մարդը ո՜րչափ իմաստութիւն, ո՜րչափ ձիրք, ու ո՜րչափ խելք ունի եղեր: Ճշմարիտ գիտուն մարդը ահա ասանկ կըգրէ. երկու կողմանէ ալ խոհեմ մարդիկ թո՛ղ ընտրուին, Լուտերին և պապին դատաստանը կտրեն: Անտարակոյս բան մըն է, որ խիստ շատ խնդիրներու մէջ՝ Լուտերին իրաւունք պիտի տան*: Աս բանիս վրայ կայսեր հետը պիտի խօսիմ. ինծի հաւատա՛, ես աս բաները քեզի իմ գլխէս չեմ զրուցեր: Աս կայսեր ալ զրուցեցի, որ Աստուած զքեզ ու բոլոր իշխանները կըպատժէ, թէ որ եկեղեցին՝ որ Քրիստոսի հարսըն է, չսրբուի բոլորովին ան արատներէն որ զանիկայ կաղտոտեն: Նաև ըսի, թէ Աստուած կամօք Լուտերը հանեց, ու անոր հրամայեց որ մարդիկ սաստիկ յանդիմանէ.

---

* Es sey nicht zu zweifeln dass Lutherus in vielen Artickeln werde den Sieg davon tragen. . . (Seck. p. 319.)

զանիկայ գաւազանի մը պէս գործածելով, որպէս զի աշխարհիս մեղքերը պատժէ'' [*] ։

Ատենադպիրը պատասխան տուաւ թէ՝ ''Կայսրընտիրը Լուտերին միտքը ու գիտաւորութիւնը չգիտեր ։ Թող զանիկայ բերել տան ու զուրցընեն'' ։

Ասոր վրայ խոստովանահայրը խորունկ մը հառաչելով ըսաւ [†] ․ *''Աստուած վկայ է որ ես մեծապէս կըփափաքիմ աչքովս տեսնելու Քրիստոնէական հաւատոյն բարեկարգութեան կատարումը''* ։

Կլարիոնին մի միայն գիտաւորութիւնը ան էր որ գործքը երկընցունէ, ու նոյն ատենը Լուտերին բերանը գոց պահէ, բայց ինչ որ ըլլայ նէ Լուտեր Վորմս չգայ ։ Ընտրողներէն մէկը ելլեր գար ու ան ժողովին մէջը երեւնար, նուիրակները, կրօնաւորները ու պապին բոլոր բանակը անկից այնչափ չէին վախնար, որչափ որ Վիդդէմպէրկի վարդապետին տեսութենէն ու ներկայութենէն կըվախնային ։

Յետոյ խոստովանահայրը անտարբեր կերպով մը ատենադպրին կըհարցունէ, թէ մէկ մարդ մը Վիդդէմպէրկէն Վորմս քանի օրը կրնայ գալ ։ Ետքը կաղաչէ որ իր կողմանէ կայսրընտրին խոնարհական յարգութիւն մատուցանէ, և կելլէ կերթայ ։

Ահա պալատականները այսպիսի վարպետութիւններ կըգործածէին ։ Բայց Պոնտանոս անոնց խաղերը աւրեց ․ աս արդար մարդը՝ իր ամէն գործառնութեանց մէջը անդրդուելի վէմի նման հաստատ կայնեցաւ, որ ատեն Հռովմէական կրօնաւորները՝ իրենց թշնամեացը համար պատրաստած որոգայթներուն մէջը իրենք կիյնային ։ ''Քրիստոնեան, ինտոր որ Լուտեր գեղեցիկ կըսէ, որոգայ-

---

[*] Dass Gott diesen Mann gesandt... dass er eine Geissel seye um der Sünden willen. (Weymar. Archiv. — Seck. p. 320.)

[†] Glapio that hierauf einen tiefen Seufzer, und rufte Gott zum Zeugen. . . (Seckend, p. 321.)

թի մը քով կապուած թռչունի կընմանի , որուն չորս կողմը աղուէսները ու գայլերը կըպտըտին , ու վրան կը յարձակին որ զանիկայ կըլլեն . բայց իրենք որոգայթը կիյնան , ու վախկոտ թռչունը կազատի ու կապրի : Այսպէս ալ սուրբ հրեշտակները մեզ կըպահեն . ու մարդախանձ գայլերը , այ̃ կեղծաւորները ու հալածողները չեն կրնար մեզի վնաս մը տալ”* : Այսպէս խոստովանահօր արուեստները ու նենգութիւնները ոչ միայն անօգուտ եղան , այլ նաև անոր խօսքերէն Փրիդերիկոսին միտքը լաւ մը համոզուեցաւ , որ Լուտեր իրաւունք ունի , և թէ իր պարտքն է զանիկայ պաշտպանելու :

Օրըստօրէ մարդոց սիրտը աւելի կըհակէր աւետարանին : Դոմինիկեան մեծաւոր մը առաջարկեց որ կայսրը , և Գաղղիոյ , Սպանիոյ , Անգլիոյ , Փորթուկալի , Մաճառըստանի , Լեհաստանի թագաւորները , պապը ու կայսրընտիրները իրենց կողմանէ մէկ մէկ մարդ դնեն , ու աս դատին քննութիւնը ու վճիռը անոնց յանձնեն , ըսելով . “Աս գործին դատաստանը ու վճիռը պապը մինակ ինքը չկրնար կտրել”† : Այսպէս կերևար թէ անկարելի պիտի ըլլար Լուտերը դատապարտել , առանց զանիկայ զրուցընելու և առանց զանիկայ փաստիք նուաճելու :

Ալէքսանտէր աս բանին համար շատ անհանգիստ եղաւ , ու նորէն աւելի ուժով մը ոտք ելաւ : Քանզի կըտեսնէր որ չէ թէ միայն կայսրընտրին ու Լուտերին դէմ դնելու էր . մեծապէս տրտմեցաւ տեսնելով՝ խոստովանահօր ծածուկ գործառնութիւնը ատենադպրին հետ , Դոմինիկեան մեծաւորին առաջարկութիւնը , Կարոլոսին նախարարացը համահաճութիւնը աս բանին , և քահանայապետին բարեկամներուն թուլցած պապականութիւնը . որոնց ամէնուն վրայ այնպիսի փոփոխութիւն մը կար , որ Պալլավիչինիի խօսքին պէս “կարծես թէ , ամէնուն վրայէն սա-

---

*L. Opp. (W.) XXII, 1655.

† Und niemals dem Papst allein geglaubt. (Seck. p. 323.)

ուցեալ ջուրի հեղեղ մը անցեր էր" : Ասնորոյ Հռովմէն խել մը ոսկի և արծաթ ընդունելով, ու նաև տէրութեան խիստ մեծ ու երևելի մարդոց գրուած զօրաւոր թուղթեր ու հրամանագիրներ, և վախնալով որ չըլլայ թէ իրեն աւարը ձեռքէն փախցընէ ու բան տեսնելու բարեյաջող ժամը կորսնցընէ, շուտ մը ան հրամանագիրները տալու տեղերը տուաւ. ոսկին և արծաթը առատապէս անոնց ամենուն բաշխեց, և ամենուն ալ մեծամեծ խոստմունքներ ըրաւ. և "այսպիսի եռակերպ հնարքով և ճարտարութեամբ, կըսէ պատմիչ կարդինալը, ջանաց կայսրընտիրներուն երերեալ ու խախտած ժողովը նորէն պապին կողմը դարձունելու"† ։ Բայց մանաւանդ կըջանար որ կայսրը որոգայթի մէջ ձգէ, անոր համար կայսեր չորս կողմը պաշարեց : Նմանապէս բոլոր Հռովմայ բարեկամները իր՝ ձայնէն արթըննալով, նորահասակ կայսեր կաղաչէին որ իրենց կողմը դառնայ : "Ամէն օր Լուտերին դէմ խորհուրդներ կընեն, գրեց կայսրընտիրը իր Յովհաննէս եղբօրը. կուզեն որ Լուտերը օրէնքին պաշտպանութենէն դուրս ձգել տան կայսեր ու պապին ձեռքովը. ու ամէն կերպով կըջանան որ անոր վնաս մը տան : Ան կարմիր գըլխարկներով հանդէս ընող Հռովմայեցիք՝ իրենց բոլոր ազանդովը մէկտեղ աս գործիս համար անխոնջ նախանձով ու ջանքով մը կաշխատին"‡ ։*

Ցիրաւի Ալէանտէր Լուտերին դատապարտութիւնը կուզէր վաղվաղկոտութեամբ ու սաստիկ բռնութեամբ մը, որն որ Լուտեր "զարմանալի կատաղութիւն" կըկոչէ § : Առաքելական Նուիրակը (վասն զի Լուտեր անոր ասանկ անուն կուտայ ‖) իրեն անխոհեմութեամբը ու չափա-

---

* (Pal. 1. p. 96.)

† Triplici hac industria nunc Aleander... (Pallavicini. p. 95.)

‡ Seck. 364.

§ L. Epp. I. p. 556.

‖ Nuntius apostaticus (ծաղրաբանութիւն apostolicus բառին տեղը) զանց բարկութեամբը օր մը պոռալով զրուցեց. "Ո՛վ Գերմանացիք, թէ որ դուք Հռովմէական հնազանդութեան լուծը ձեր վրայէն վերցընել կուզէք, մենք անանկ ճամբայ մը կըբռնեմք, որ ամէնքդ ալ կըսկըսիք իրարու սուր քաշել ու իրար մեռցընել. ու այնպէս ամէնքդ ալ ձեր արեանը մէջ կըկորնչիք"*: "Տե՛ս թէ պապը Քրիստոսի ոչխարները ինչպէս կարածէ", կըսէ Լուտեր:

Բայց ո՛րչափ տարբեր էին հեզաբարոյ Լուտերին խօսքերը. անիկայ իր անձը ու օգուտը բնաւ չէր մտմտար. "Լուտեր պատրաստ է, կըսէր Մէլանկտոն, աւետարանին փառքը ու յառաջադիմութիւնը իր մահուամբը գնելու": Բայց սակայն կըդողար, երբոր միտքը կըբերէր ան աւերումը ու կոտորածը, որուն իր մահը կրնար պատճառ ըլլալ. մտածելով թէ ինչպէս տգէտ ժողովուրդները՝ կարելի է որ իր մարտիրոսութեանը համար իր թշնամիներէն մանաւանդ քահանաներէն վրէժ առնուն, ու անոնց արիւնը թափեն. վասնորոյ ասանկ սոսկալի բանին պատասխանատուութիւնը իր վրայէն կըթօթուէր: "Աստուած դադրեցընէ, կըսէր, իր թշնամեացը կատաղութիւնը՝. բայց թէ որ բորբոքի . . . ան ատենը բոլոր քահանաները՝ Պոհեմիան քանդող փոթորիկին պիտի հանդիպին . . . . : Ես անպարտ եմ. վասն զի ես աղերսագրով մը աղաչեցի, որ Գերմանացւոց ազնուական իշխանները՝ հանդարտեցընեն զՀռովմայեցիները՝ իմաստութեամբ և ոչ թէ սրով: Քահանաները վախկոտ ու անզօր ժողովուրդ մը ըլլալով՝ անոնց հետ պատերազմիլը, տղոց ու կանանց հետ կռուելու պէս բան մըն է":

Կարոլոս Հինգերորդ՝ Աղէանտէրի թելադրութեանցը դէմ չդրաւ. վասն զի կրօնքի մէջ շատ նախանձաւոր ըլլալ սորվեր էր իր Ադրիանոս վարժապետէն, որ յետոյ քահա-

---

git summis viribus. (Ibid, p. 569.)

* L. Epp. I. p. 556.

նայապետական աթոռը նստաւ ։ Բայց հարկաւոր էր նախ և առաջ ժողովին սիրտը շահիլ, և աս պատճառաւ նուիրակին ըսաւ Կարոլոս . “Դուն նայէ որ աս ժողովին միտքը փաստերով համոզես” ։ Ալէանտէրին ալ ուզած բանը ասիկայ էր . և խօսք տրուեցաւ իրեն որ փետրուարի 13ին ժողովին մէջը ընդունին զինքը ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

ՊԱՊԻՆ նուիրակը աս հանդիսաւոր ու ատենական խօսակցութեանս ինքզինքը աղէկ մը պատրաստեց ։ Գործողութիւնը երևելի էր, բայց Ալէանտէր ալ անոր բաւական կարողութիւն ունէր ։ Վասն զի ծայրագոյն քահանայապետին դեսպանութեամբը ու իր պաշտօնին մեծվայելչութեամբը զարդարուած ըլլալէն զատ, ան դարուն մէջը գտնուող խիստ երևելի ատենաբաններուն մէկը կը սեպուէր ։ Բարեկարգութեան բարեկամները աս խօսակցութենէն խիստ շատ կըվախնային ։ Կայսրընտիրը՝ անձնական տկարութիւն մը պատճառելով, չուզեց ժողովին ներկայանալ . բայց իր քանի մը խորհրդականացը պատուէր տուաւ որ ժողովը երթան ու պապին նուիրակին խօսքերը աղէկ մը միտքերնին պահեն ։

Սահմանեալ օրը Ալէանտէր ժողովը երթալով . մարդոց սիրտերը կըտագնապէին . շատերը զԱննան կամ զԿայիափան միտքերնին կըբերէին, երբոր դատաստանարանը գացին մահ խնդրելու ան մարդուն համար, որ ազգը կըթիրէր ։ Ղ—կ . իգ . 2 ։ Նուիրակը երբոր դռնէն ներս պիտի մըտնէր, ժողովին դռնապանը՝ կըսէ Պալլավիչինի, եռանդով մը մօտեցաւ անոր, ու ձեռքերովը անոր կուրծքին զարկաւ դուրս վռնտեց”*: “Քանզի անիկայ հոգւով Լուտերական էր” կըսէ Հռոմայեցի պատմիչը: Աս բանը թէ ճշմարիտ է, կերեւայ որ ան մարդը անսովոր կիրքի մը տէր է եղեր · բայց միանգամայն աս ալ կըհասկըցուի որ Լուտերի խօսքը խիստ մեծ կարողութիւն ու իշխանութիւն ունի եղեր, որ մինչեւ Տէրութեան խորհրդարանին դըռնապանացը վրայ ասանկ ազդեցութիւն ըրեր էր: Գոռոզամիտ Ալէանտէր իր արժանապատուութիւնը վար չձգելով, առաջ գնաց ու սրահը մտաւ: Հռոմ՝ տակաւին այսչափ մեծ ու օգոստափառ ժողովի մը առջեւ իր ջատագովութիւնը ընելու կանչուած չէր: Պապին նուիրակը՝ իր առջեւը շարեց Լուտերին գիրքերը ու պապերուն կոնդակները՝ որոնք իրեն հարկաւոր եղած նիւթերն էին, ու երբոր ժողովը լռեց՝ ասանկ ըսաւ.

“Ո՜վ վեհափառ կայսր, մեծազօր իշխանաւորք եւ գերապատի՛ւ դեսպանք · ես հիմա ձեր առջեւը պիտի պաշտպանեմ մէկ դատ մը, որուն համար սիրտս մեծափափաք սիրով մը կըտոչորի: Աւ աս բանիս գլխաւոր նպատակը ան է որ իմ Տիրոջս գլխուն վրայ հաստատ մնայ ան թագը, որն որ ամէնը կըպատուեն. ու նաեւ հաստատ պահուի ան պապական աթոռը՝ որուն համար ես պատրաստ եմ իմ մարմինս կրակի մէջ այրելու, միայն թէ՝ աս նորաբոյս հերետիկոսութիւնը ծնանող հրէշը՝ որուն հետ ես հիմա կը մաքառիմ, կարենայ նոյն կրակին մէջը այրիլ ու սպառիլ, ու անոր մոխիրը իմինիս հետ խառնուիլ †:

“Բայց ո՛չ · Լուտերի ու Հռոմայ մէջ եղած վէճը միայն պապին իրաւանցը վրայով չէ՝: Աւասիկ Լուտերի գիրքերը առջեւս են · բաւական է թէ մէկ մարդ մը իր գըլխուն վրայ աչք ունենայ, իսկոյն կըհասկընայ թէ անոր միտքը՝ եկեղեցւոյ սուրբ վարդապետութեանցը դէմ դընել է ։ Վասն զի կըսորվեցընէ՝ թէ միայն անոնք արժանապէս կըհաղորդին, որոնք որ իրենց խղճմտանքին մէջ աւելի արտմութիւն ու շփոթութիւն մը կըզգան իրենց մեղացը համար ։ Եւ թէ՝ Մկրտութիւնը չարդարացըներ զմարդ, թէ որ խոստման բանին հաւատ չընծայուի, որուն գրաւն է մկրտութիւնը ։ Անիկայ չընդունիր մեր բարեգործութեանց հարկաւորութիւնը՝ երկնային փառքը ստանալու համար ։ Կըսէ՝ թէ մենք ազատութիւն ու կարողութիւն չունինք բնական ու աստուածային օրէնքը պահելու ։ Կըհաստատէ՝ թէ մենք ամէն մեր գործողութեանցը մէջ՝ հարկաւ կըմեղանչեմք ։ Դժոխքին զինարանէն ասկից աւելի վնասակար նետեր դուրս ելե՞ր են արդեօք՝ համեստութեան սանձը կտրելու համար ։ . . . Կըքարոզէ՝ թէ կրօնական ուխտերը կրնան լուծուիլ ։ Ասկից աւելի սրբապիղծ անօրէնութիւն մը կրնա՞յ արդեօք գտնուիլ ։ . . . Ո՞րպիսի մեծ անկարգութիւններ ու աւերմունքներ կըպատճառին աշխարհիս մէջ, երբոր ան ընտիր մարդիկը՝ որ ժողովրդեան բարի օրինակ պիտի տային, մէկ դի նետեն իրենց սրբանուէր զգեստները, ու երեսի վրայ թողուն ան տաճարները՝ որ իրենց սուրբ օրհնութիւններովը կըհնչեցընէին, ու ընկղմին շնութեան, կուսապղծութեան ու անառակութեան մէջ ։ . . .

---

* Pallavicini, I. p. 112.

† Dummodo mecum una monstrum nascentis hæresis arderet. (Pallavicini, I. p. 97.) Սեքենտորֆ ու անկէ ետքը շատ Բրոթէսդանդ պատմիչներ կըսեն թէ Ալէանտէրին զըրուցած ատենախօսութիւնը՝ Պալլավիչինի իր քովէն շիներ է, ու Ալէանտէրին բերանը դըրեր է: Յիրաւի Պա-

“Այս յանդուգն միաբանին ո՞ր մէկ յանցանքը աս տեղը յիշատակեմ ։ Անիկայ կըմեղանչէ ընդդէմ Ննջեցելոց, քանզի քաւարանը չընդունիր ։ Կըմեղանչէ ընդդէմ երկնից, քանզի կըսէ որ պիտի չհաւատայ մինչեւ անգամ երկնային հրեշտակի մը ։ Կըմեղանչէ ընդդէմ եկեղեցւոյ,

---

մէջ Կարդինալը կըհասկըցընէ, թէ աս ճառը ինքը չիտկեր ու 'ի կարգի դրեր է, բայց կըցուցընէ տեղը, ուսկից որ ինքը առեր է. մանաւորապէս Ալէանտէրին ան նամակները, որ Վատիկանու դիւանին մէջ պահուած են ։ (Acta Wormatiæ. fol. 66 et 99) Ուստի ասիկայ բոլորովին մերժելը կողմնականութիւն կըլլար ։

վասն զի կըպնդէ թէ ամէն քրիստոնեաները քահանայ են ։ Կըմեղանչէ ընդդէմ սրբոց, վասն զի անոնց յարգելի գրուածքը կանարգէ ։ Կըմեղանչէ ընդդէմ ժողովոց, վասն զի Կոստանդիայի ժողովը՝ Սատանաներու ժողովք կըկոչէ ։ Կըմեղանչէ ընդդէմ աշխարհի, վասն զի չուզեր որ մահացու մեղք մը չգործող մարդը մահուամբ պատժուի ։ Ոմանք կըսեն թէ անիկայ բարեպաշտ մարդ մըն է . . . , ես չեմ ուզեր անոր վարքը քննել* ։ Ես միայն կուզեմ աս ժողովին հասկցընել, թէ սատանան ճշմարտութեան կերպարանքով կըջանայ ժողովուրդները խաբել" ։

Ալէանտէր՝ Փլորենտիոյ ժողովին մէջ դատապարտուած քահանային վրայ խօսելէն ետքը՝ կայսեր ոտքը դրաւ պապին գրած կոնդակը աս ժողովին վրայօք ։ Մայնցի արքեպիսկոպոսը զանիկայ վերցուց, Կողոնիոյ ու Թրէվէզի արքեպիսկոպոսներուն տուաւ . անոնք ալ զանիկայ ծանրութեամբ մը ընդունելով, մէկալ իշխաններուն տուին ։ Նուիրակը Լութերին վրայ ասանկ ամբաստանութիւններ ընելէն ետքը, սկսաւ իր ատենախօսութեանը երկրորդ մասը, որով պիտի արդարացընէր զՀռոմ ։ "Լութեր կըսէ թէ՝ Հռոմմայ մէջ մէկ բան մը բերնով կըխոստացուի, բայց ձեռքով անոր ներհակը կըըլլայ ։ Թէ որ աս բանը ստոյգ է, պէտք է որ մենք ասկից ներհական եզրակացութիւն մը հանենք ։ Քանզի թէ որ մէկ հաւատքի մը պաշտօնեաները՝ ան հաւատքին պատուիրանացը համեմատ ապրելու ու վարուելու ըլլան, ասիկայ նշան մըն է, որ ան հաւատքը սուտ ու շինծու բան մըն է ։ Ասանկ էր հին Հռոմմայեցւոց հաւատքը . . . ասանկ է նաև նոյն ինքն Լութերի հաւատքը: Բայց Հռովմայ քահանայապետներուն մեզի սորվեցուցած հաւատքը ասանկ չէ՛: Այո՛. անոնց սորվեցուցած վարդապետութիւնը՝ զիրենք բոլորովին կըդատապարտէ, պակսութիւններ ունենալնուն համար. շատերը՝ յանցաւոր, և ոմանք ալ (ես շիտակը կըզըրուցեմ*) շատ մեծ մեղքերու տէր ըլլալնուն համար†: Աս վարդապետութիւնը՝ անոնց գործքերը կըպարսաւէ անոնց կենդանութեան ատենը. մեռնելէն ետքն ալ պատմութեանց ու ժամանակագրութեանց մէջ՝ զանոնք վատահամբաւ կընէ‡: Հիմա ես կըհարցընեմ, թէ քահանայապետները աս հաւատքը հնարելով՝ ի՞նչ հաճոյք և ի՞նչ անձնական օգուտ կրցան ունենալ:

---

* Ալէանտէրին աս խօսքը արդարև մեծ վկայութիւն մըն է Լութերի բարեպաշտ մարդ մը ըլլալուն . ինչու որ եթէ այսպէս չըլլար՝ անշուշտ Ալէանտէրի պէս ոխերիմ թշնամին պիտի չլռէր, այլ բոլոր ուժը պիտի թափէր հրապարակաւ պախարակելու Լութերի վարքը ։ (Ծանօթութիւն Թարգմանչին ։)

"Պիտի ըսեն թէ, Եկեղեցին առաջին դարուց մէջ Հռովմէական քահանայապետաց ձեռքով չէր կառավարուեր: Ասկից ի՞նչ կըհետևի: Այսպիսի նախադասութիւններով գուցէ պիտի համոզեն զմարդիկ, որպէս զի վարսակով սնանին, և իշխանուհիներն ալ՝ իրենց ճերմկեղէն լաթերը իրենք լուան" §:

Բայց Նուիրակին ատենախօսութեանը գլխաւոր նպատակը՝ Բարեկարգողին դպչիլ ու զանիկայ նուաճել էր: Լուտերը զրուցունել պէտք է ըսող մարդոց դէմ շատ բարկանալով՝ բարձր ձայնով աղաղակեց ու ըսաւ. "Լուտեր ընաւ խօսք մտիկ չըներ, ու իր գիտցածէն ետ չկենար: Պապը արդէն զանիկայ Հռովմ կանչեց, բայց ան չգնաց ։ Ան ատենը պապը զանիկայ Աւկզպուրկ կանչեց , որպէս զի ան տեղը իր դեսպանին հետ խօսակցի · Լուտեր հոն ալ չգնաց , մինչև որ կայսրէն ազատագիր չառաւ , յ̄ի՝ դեսպանին թեւերը կապել տուաւ , ու միայն լեզուն ազատ ու արձակ թողուց*'' . . . ։ Ո՜հ , (ըստ Ալէքսանտէր դէպի Կարոլոս դարձունելով իր երեսը) քու կայսերական Վեհափառութեանդ կաղաչեմ , որ չընես այնպիսի գործ մը , որ ետքը քեզի նախատինք բերէ · ու չխառնուիս այնպիսի գործի մը մէջ , որն որ աշխարհականներուն տեսնելու բանը չէ ։ Դուն քու պարտաւորութիւնդ կատարէ · հրամայէ՛ որ Լուտերի վարդապետութիւնը արգելուի ու խափանուի քու տէրութեանդ մէջը · ու ամէն տեղ անոր գրուածները այրեն ։ Դուն բնաւ մի՛ վախնար · վասն զի Լուտերի մոլորութեանցը մէջ անանկ բաներ կան , որ անոնց համար հարիւր հազար հերետիկոսներ այրել տալու է† . . . ։ Ու մենք ուսկից պիտի վախնամք . . . Արդեօք աս ռամիկ ու անարգ ժողովուրդէ՞ն . . . ։ Անիկայ պատերազմէն առաջ՝ իր տմարդութեամբը ահարկու կերենայ , բայց պատերազմի մէջ՝ իր երկչոտութեամբը ու թուլութեամբը՝ ցած ու անարգ բան մը պիտի գտնուի ։ Արդեօք օտար թագաւորներէ՞ն . . . բայց Գաղղիոյ թագաւորը արգիլեց որ Լուտերի վարդապետութիւնը իր տէրութեանը մէջ չմտնէ ։ Անգղիոյ թագաւորն ալ իր թագաւորական ձեռքովը՝ անոր հարուած մը կըպատրաստէ ։ Մաճառաց , Իտալացւոց ու Սպանիացւոց ինչ մտքի վրայ ըլլալնին դուն աղէկ գիտես · ու քու դրացիներուդ մէջը չկայ անանկ ոխերիմ ու անհաշտ թշնամի մը , որ քեզի աս հերետիկոսութեանը պէս մեծ վնաս կամենայ ։ Վասն ղի թէ որ մեր թշնամիոյն տունը մեր տանը մօտ է , մենք կրնամք անոր ջերմախտութիւն մը ուզել , այլ ո՛չ թէ ժանտախտ . . . : Աս լուտերականները ի՜նչ մարդիկ են գիտե՞ս . դաս մը լիրբ իմաստակներու , անհնազանդ կարգաւորներու , անկանոն կրօնաւորներու , տգէտ փաստաբաններու , պատուազուրկ ազնուականներու ու մոլորեալ և չարահնար հասարակ մարդիկներու : Ուղղափառներուն կողմը ո՛րչափ աւելի բազմաթիւ , յաջողակ ու զօրաւոր է : Աս մեծափառ ժողովիս միաբանական վճիռը՝ միամիտները պիտի լուսաւորէ , անխոհեմ մարդիկը պիտի խրատէ , տարակուսանաց մէջ եղողները պիտի հաստատէ ու տկարները պիտի զօրացընէ . . . . Բայց թէ որ տապարը՝ աս թունաւոր ծառին արմատը չդրուի , ու հարուած մահու անոր չտրուի , ան ատենը աս ծառը իրեն ոստերովը՝ Յիսուս Քրիստոսի ժառանգութիւնը կը ծածկէ , Տէրոջը այգին սոսկալի անտառի մը կըդարձունէ . Աստուծոյ արքայութիւնը՝ վայրենի գազանաց բնակարանին կըփոխարկէ , և զԳերմանիա 'ի վիճակ բարբարոսութեան և ամայութեան կըշրջէ":

---

*Ալէանտէր աս տեղս յայտնի կըխոստովանի թէ ոմանք պապերէն շատ չար մարդիկ էին. նմանապէս հետևեալ խօսքերովն ալ ակամայ կիմացընէ թէ առջի դարերուն մէջ եկեղեցին պապ չունէր: (Ծան. Թարգ.)

†Multos ut quadantenus reos, nonnullos (dicam ingenue) ut scelestos. (Cardinal Pallavicini. I. p. 101.)

‡Linguarum vituperationi dum vivunt, historiarum infamiæ post mortem. (Cardinal Pallavicini. I. p. 101.)

§Նուիրակը հոս տեղ ըսել կուզէ թէ հին ատենի մարդիկը՝ ոմանց ըսածին պէս միայն պտուղներով կապրէին. ուստի մենք ալ ասա՞նկ ընենք. և ինչպէս որ Հոմերոս կըսէ, իշխանուհիները իրենց լաթերը կըլուային, ուստի հիմա ալ պէտք է անա՞նկ ընեն. նմանապէս քրիստոնէութեան առաջին դարերուն քրիստոնեայք պապ չունէին, ուստի հիմայ ալ պէ՞տք է որ պապ չունենանք: (Ծանօթ. Թարգ.)

---

*Quod idem erat, ac revinctis legati brachiis , et lingua solum soluta . (Card. Pall. p. 109.)

†Dass 100.000 Ketzer ihrenthalben verbrannt werden. (Seckend, p. 332.)

Պապին Նուիրակը իրեք ժամու չափ անդադար խօսելէն ետքը՝ լռեց . իր համոզիչ պերճախօսութեամբը ժողովին սիրտը շարժեր էր : "Իշխանները սոսկալով ու դողալով իրարու երես կընայէին , կըսէ Քոքլէոս . ու իսկոյն այլ և այլ կողմերէն գանգատներ լսուեցան Լուտերին ու անոր հետևողացը դէմ *:" Թէ որ զօրաւոր Լուտերը հոն ներկայ գտնուէր , որ աս ատենախօսութեանը պատասխան տայ . թէ որ անիկայ ձեռք առնէր Հռովմյեցի ատենաբանին անկեղծ խօսքերը՝ (որ առջի տէրը փառահամբաւ Նորգիան† միտք բերելով՝ անոր հօրը և ուրիշ պապերուն

---

*Vehementer exterriti atque commoti, alter alterum intuebantur atque in Lutherum ejusque fautores murmurare cœperunt, (Coch lœus, p. 28 .)

† Տես երես 55 :

վրայօք ըսած էր ,) և յայտնի ցուցընէր որ Հռովմը պաշտպանելու համար բերած փաստերը՝ զանիկայ կըդատապարտէին . թէ որ երևան հանէր թէ իր քարոզած վարդապետութիւնը՝ որով Հռովմայ անիրաւութիւնը կըհաստատէր , ինքը իր գլխէն չէր հնարած , ինչպէս որ ատենաբանը կըսէր , այլ նոյն ինքն Քրիստոսի սորվեցուցած հաւատքն էր , որն որ Բարեկարգութիւնը իր առաջին պայծառութեանը մէջ նորէն պիտի հաստատէր . թէ որ պապութեան բովանդակ մոլորութիւնները ու չարաչար սովորութիւնները որոշակի ու մի ըստ միոջէ բացատրելու ըլլար , և ցուցընէր թէ՝ պապութիւնը ի՞նչպէս Քրիստոնէական կրօնքը կըգործածէ իբրև միջոց բարձրութեան և յափշտակութեան , ան ատենը նուիրակին ատենախօսութեանը ըրած ներգործութիւնը իսկոյն կըոչնչանար : Բայց բնաւ մարդ մը ոտքի վրայ չելաւ , ու բան մը խօսող չեղաւ : Ժողովը աս ճառիս ազդեցութեանը տակը մնաց . ու չփոթուած և համոզուած ըլլալուն համար , զինքը պատրաստ ցուցուց՝ տէրութեան հողէն Լուտերին հերետիկոսութիւնը՝ բռնութեամբ արմատաքի խլելու * :

՚Ի վերայ այսր ամենայնի աս յաղթութիւնը առ աչօք բան մըն էր : Աստուծոյ կամքն ան էր որ Հռովմ առիթ մը ունենայ իր փաստերը ու զօրութիւնը ծանուցանելու . վասնորոյ իր գերազանց ատենաբաններուն պինտ մեծը , թագաւորաց ու իշխանաց առջևը խօսեցաւ . ու Հռովմայ զրուցելու խօսքերը ամէնն ալ զրուցեց : Բայց պապականութեան ճիշդ աս վերջին ջանքն էր՝ որ ունկնդիրներուն մեծ մասին յայտ յանդիման պիտի ցուցընէր իր յաղթուած ըլլալը : Թէ որ ճշմարտութիւնը բարձրաձայն խոստովանուի , անշուշտ ճշմարտութիւնը յաղթական կըհանդիսանայ : Նմանապէս թէ որ մոլո-

---

*Lutheranam hæresim esse funditus evellendam. (Pallavicini, I, p. 101. Vie de Leon X par Roscoe, IV, p. 30.)

րութիւնը առանց ծածկելու հրատարակուի, անտարակոյս մոլորութիւնը կըկորսուի: Երկուքն ալ ծածուկ պահելու չէ՛, որպէս զի իրենց ընթացքը կատարեն: Ամէն բան լուսէն յանդիմանուած յայտնի կըլլայ: Եփես. Ե. 13:

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Եւ յիրաւի քանի մը օրուան մէջ՝ աս առաջին ազդեցութիւնները բոլորովին ցրուեցան. ինչպէս որ աս բանը միշտ կըպատահի, երբոր մէկ ատենաբան մը իր դատարկ ու տկար փաստերը քաջահնչիւն ձայնով ու գեղեցիկ բաներով կըծածկէ: Իշխաններուն մեծ մասը պատրաստ էր Լուտերը զոհելու, բայց մարդ մը չէր ուզեր որ տէրութեան իրաւունքը ու օրէնքը ու Գերմանական ազգին բողոքները ու քաշած վնասները զանց ընեն: Աստոյգ է որ աս յանդուգն միաբանը իր համարձակախօս քարոզութեանը համար ձեռք տալ կուզէին ան իշխանները, բայց միանգամայն կըյուսային որ պիտի կարենան իմացընել պապին, թէ Բարեկարգութիւնը հարկաւոր բան մըն է, ու իրաւացի է. վասն զի բովանդակ ազգին մեծերը զանիկայ պատշաճ կըտեսնէին ու անոր կըփափաքէին: Օրինակի համար՝ Լուտերի խիստ մեծ ու անհաշտ թշնամին Սաքսոնիայի Գէորգ Դուքսն էր, որ Հռոմայ անօրէնութեանց ու յափշտակութեանց դէմ խիստ շատ և ուժով խօսքեր կըղըրուցէր: Նոյնպէս՝ Պոհեմիայի Բոտիպրատոս* թագաւորին թոռը՝ թէպէտև Լուտերին քարոզած շնորհաց վարդապետութենէն կըզգուէր, բայց կը յուսար որ մէկ բարոյական ու եկեղեցական բարեկարգ ուղղութիւն մը պիտի տեսնէ : Սերտը միայն ասոր կը նեղանար որ Վիդդէմպէրկի միաբանը եկաւ խափանեց բոլոր գործը իր պախարակելի վարդապետութիւններովը : Բայց հիմա երբոր տեսաւ՝ որ պապին Նուիրակը թէ Լուտերը և թէ եկեղեցւոյ Բարեկարգութիւնը մի և նոյն կերպով կը դատապարտէ, մէկէն 'ի մէկ իշխանաց ու թագաւորաց ժողովին մէջը ոտքի վրայ ելաւ. և ամէնն ալ զարմացան, վասն զի Լուտերին մեծ թշնամի ըլլալը աղէկ գիտէին : "Իմ ժողովս, ըսաւ, պէտք չէ որ մոռնայ Հռովմէն իր քաշած վնասները : Որչափ անկարգութիւններ մեր տէրութեան սահմաններուն մէջ սահեր մտեր են : Տարեկան տուրքերը, որն որ Կայսրը ազատաբար շնորհեց եկեղեցւոյ օգտին համար, հիմա իբրև պարտք կը պահանջուին : Հռովմայ պալատականները օրէ օր նոր կանոններ ու հրամաններ կը հնարեն եկեղեցական ժառանգութիւնները ձեռք ձգելու և ուրիշներուն ծախելու համար. խիստ շատ պատուիրանազանցութիւններ ու մեղքեր թոյլ տրուած են. հարուստ օրինազանցներուն անարժանութեամբ թողութիւն կը տրուի, բայց աղքատ ու չքաւոր մեղաւորները անգթութեամբ կը պատժուին : Պապերը՝ ուրիշին վերաբերեալ իրաւունքը ու աւանդը՝ անդադար իրենց պալատի մարդոցը կուտան : Աբբայութեանց ու Հռովմայ վանքերուն վերակացութիւնները՝ կարդինալաց, եպիսկոպոսաց ու առաջնորդաց ձեռքը յանձնուած ըլլալուն համար, եկամուտները անոնք իրենց կը սեպհականեն, այնպէս որ՝ վանքերուն մէջ կրօնաւոր մը չգտնուիր. ուր ընդհակառակն ամէն մէկուն մէջը քսան կամ երեսուն հոգի գտնուելու էր : Նոյն ատեն ամէն փողոցներուն ու հրապարակներուն մէջ ներողութեանց խանութներ հաստատուած են. օր՝ Սուրբ Անտոնի խանութներ, Հոգւոյն սրբոյ, Սուրբ Հուպերթին, Սուրբ Կոռնելիոսին, Սուրբ Վիչենցիոսին խանութները, ևն։ Սորդիկ ընկերութիւններ կըկազմեն , և Հռովմէն ասանկ վաճառանոցներ հաստատելու իրաւունքը ծախու առնելէն ետքը , իրենց եպիսկոպոսէն ալ վաճառքը քշելու իրաւունքը կըգնեն . ու իրենց տուած ստակները ձեռք բերելու և միանգամայն շահելու համար՝ բռնադատութեամբ աղքատաց քսակը կըպարպեն : Ներողութիւնը՝ որ միայն հոգւոց փրկութեան համար պիտի տրուի , ու մարդս անոր արժանի պիտի ըլլայ միայն աղօթքով , պահքով ու ողորմութեան գործքերով , հիմա ստակով կըծախուի : Եպիսկոպոսաց փոխանորդ գործակալները՝ հասարակ ու պզտիկ մարդիկը ծանր ապաշխարանքներով կըտանջեն՝ շնութիւն , հայհոյութիւն ու անառակութիւններ ընելնուն ու տօնի օրերը աւրելնուն համար . բայց նոյն մեղքերը գործող եկեղեցականաց և ո՛չ իսկ յանդիմանութիւն մը կընեն : Ապաշխարողին պատիժներ կուտան . բայց այնպիսի կերպով մը , որ շուտով նորէն նոյն մեղաց մէջը իյնայ ու աւելի ստակ վճարէ : Ահա ասոնք են անկարգութիւններուն մէկ քանին , որով Հռովմ կըպախարակուի ու կըբամբասուի : Եկեղեցականները ամօթը մէկ դի դրեր են . ու միայն մէկ բանի մը համար կաշխատին , ա͞յ արծաթի համար , և դարձեալ՝ արծաթի համար : Այնչափ՝ մինչև նաև քարոզիչները , որ պարտին Ճշմարտութիւնը քարոզել , միայն ստութիւնը դուրս կուտան . և Հռովմ՝ ոչ միայն անոնց սուտ խօսքերուն թոյլտուութիւն կընէ , այլ նաև զանոնք կըվարձատրէ . վասն զի անոնք որչափ որ աւելի սուտ զրուցեն , ինքը այնչափ աւելի ստակ կըվաստըկի : Ահա այսպիսի տղմալից ջրհորներէն է որ ան այնչափ ապականած ջուրերը առաջ կուգան : Անառակութիւնը՝ ագահութեան հետ կըմիաբանի : Փոխանորդ գործակալները՝ զանազան պատճառներով իրենց տունը կնիկներ բերել կուտան , ու կըջանան որ զանոնք խաբեն , երբեմն սպառնալիքներով և երբեմն պարգևներով . և երբոր չեն կրնար խաբել , ան ատենը անոնց անունը ու համարումը կաւրեն : Ահա կարգաւորները սաստիկ դայթակղութիւններ կուտան . ու անթիւ խեղճ հոգիներ կը ձգեն յաւիտենական դատապարտութեան մէջ : Մէկ ընդհանրական բարեկարգութիւն մը խիստ պէտք է . և աս բարեկարգութիւնը կատարելու համար , ընդհանուր ժողով մը ընելու է : Վասնորոյ ո՛վ գերապատիւ իշխանաւորք և Տեարք , խոնարհութեամբ ձեզի կաղաչեմ , որ աս բանիս ամենայն խնամով հոգ տանիք'' : Գէորգ դուքսը իր յիշած վնասներուն ու անկարգութիւններուն ցանկը ժողովին տուաւ : Աս բանը Ալէանտէրին ատենախօսութենէն քանի մը օր ետքը եղաւ . ու աս երևելի գրուածը՝ Վայմառի դիւանին մէջ պահուած է :

---

*Տես երես 77, 78 և 315:

Ամենևին Լուտեր ևս՝ ասկից աւելի ուժով չէր խօսեր Հռովմայ անկարգ սովորութեանցը դէմ . բայց անիկայ ասով գերազանցեց զԴուքսը՝ որ ոչ միայն հիւանդութիւնը ցուցուց , այլ հիւանդութեան պատճառը և միանգամայն դեղը իմացուց : Լուտեր հասկըցուց՝ թէ մեղաւոր մը ճշմարիտ ներողութիւնը Աստուծմէ կընդունի , միայն Յիսուս Քրիստոսի շնորհացը ու արդեանցը հաւատալով . և աս պարզ բայց զօրաւոր վարդապետութիւնը՝ բովանդակ կարգաւորներուն հաստատած վաճառանոցները տակն ու վրայ բրաւ : Ինքը օր մը կըսէր* թէ՝ "Մարդս ինչո՞վ բարեպաշտ կըլլայ : Փրանչիսկեան կրօնաւոր մը պիտի պատասխանէ . Գլուխդ մոխրագոյն վեղար մը անցուր , ու մէջքդ ալ չուան մը փաթտէ : Ուրիշ Հռովմայեցիներն ալ պիտի զրուցեն . Պատարագ տե՛ս , ու պաք բռնէ : Բայց ճշմարիտ քրիստոնեան պիտի ըսէ . Միայն Քրիստոսի հաւատքը կարդարացընէ ու կըփրկէ : Մենք գործէն առաջ պէտք է որ հոգևոր կեանքը ստանամք. քանզի երբոր մենք Բանին շնորհաց նորէն կըծնանիմք ու որդիք Աստուծոյ կըլլամք, ան ատենը կրնամք բարի գործքեր ընել"*։

---

*L. opp. (W.) XXII, 748, 752.

Դուքսը իբրև աշխարհական իշխան մը կըխօսէր, բայց Լուտեր իբրև ճշմարիտ Բարեկարգող մը ։ Եկեղեցւոյն մեծ գէշութիւնը կամ հիւանդութիւնը ան էր որ իր ոյժը բոլորովին արտաքին երևոյթներու տուեր էր. ու բովանդակ իր գործը ու շնորհքները արտաքին ու նիւթական բաներու փոխարկեր էր ։ Աս մոլար ընթացքին վերջին ծայրը ներողութիւններ վաճառելն էր. ու թողութիւնը՝ որ քրիստոնէութեան առաւել հոգևոր մասը կըսեպուի, ուտելիքի ու խմելիքի պէս խանութներու մէջ կըվաճառուէր ։ Լուտերի մեծ գործը ան եղաւ որ խանգարուած քրիստոնէութեան աս վերջին ծայրը ձեռք առաւ, որպէս զի զմարդիկ և զեկեղեցին նորէն իրենց առաջին կենդանարար աղբիւրը դարձընէ, և Հոգւոյն Սրբոյ թագաւորութիւնը՝ սրտերուն մէջը վերստին հաստատէ ։ Եւ ինչպէս որ շատ հեղ կըպատահի, նոյն ինքն հիւանդութիւնը իր դեղը պատճառեց. ու երկու ներհական ծայրերը իրարու հետ միացան ։ Ան ատենէն սկսաւ նորէն ներքուստ ծաղկիլ՝ հաւատով, յուսով, և սիրով, ան Եկեղեցին՝ որ այնչափ դարերէն՝ ի վեր արտաքուստ կըծաղկէր, մարդկային ծէսերով, աւանդութիւններով և արարողութիւններով ։

Դուքսին՝ Լուտերի դէմ ունեցած թշնամութիւնը ու ատելութիւնը՝ որչափ որ ամէնուն յայտնի էր նէ, այնչափ ալ իր խօսքը ունկնդիրներուն սրտին մէջ աւելի

---

*Աս տեղս յայտնի կիմացուի թէ ինչ էր Լուտերի վարդապետութիւնը բարեգործութեան վրայ. որ չէ թէ ինքը բարեգործութիւնը կըմերժէր, այլ ան գործերը միայն կուզէր խափանել՝ որ հաւատքով չեն, ու նորոգուած սրտէ մը յառաջ չեն գար, և որոնք որ մարդիկ կընեն ան միտքը թէ անոնցմով ծախու պիտի առնեն յաւիտենական կեանքը. քանզի մարդիկ՝ բոլոր աս գործերը կընեն հոգևոր կեանք չստացած, ատոր համար մեռած և ոչինչ գործեր են ։ (Ծանօթ. Թարգ.)

ներգործութիւն ըրաւ : Ժողովին մէկալ անդամներն ալ իրենց զանազան վնասուցը համար սկսան ամբաստանութիւններ ընել Հռովմայ դէմ : Այն իսկ եկեղեցական իշխանաւորները աս գանգատներուն իրաւունք տուին: “Մենք անանկ մէկ քահանայապետ մը ունիմք, որ միայն որսորդութիւնը ու զբօսանքը կըսիրէ”, կըսէին : “Գերմանական ազգին եկեղեցական վիճակները և պաշտօնները Հռովմայ մէջ՝ ումբաձիգ զօրքերու, բաղէպաններու, սեղնեկապաններու, իշպաններու, ձիադարման ծառաներու, թիկնապահ սպասաւորներու կըտրուին, և այլ այսպիսի տգէտ ու կոպիտ մարդիկներու՝ որ Գերմանացւոց քովը օտարական կըսեպուին”*: Ժողովը քանի մը մարդ ընտրեց, որ աս վնասները ու ամբաստանութիւնները ՚ի գիր անցընեն : Ամէնը հարիւր մէկ ամբաստանութիւն եղաւ : Ժողովին կողմանէ քանի մը աշխարհական ու եկեղեցական իշխանաւորներ՝ ան ցանկը կայսեր ներկայացուցին. ու աղաչեցին որ արդար դատաստան տեսնէ, ինչպէս որ անիկայ կայսերական աթոռը նստած ատենը խօսք տուեր էր :*

“Ո՞րքան քրիստոնէից հոգիներ կորսուեցան, ըսին Ն Կարոլոսին. ո՞րքան յափշտակութիւններ ու անիրաւութիւններ եղած են ու կըլլան միշտ ան գայթակղութիւններուն պատճառաւը՝ որով քրիստոնէից հոգևոր Գլուխը պաշարուած է: Պէտք է որ մեր ազգին կործանմանը ու անպատուութեան պատճառները խափանենք : Ասոր համար մենք ամէնս խոնարհութեամբ և միանգամայն թախանձական կերպով մը միաբերան քեզի կաղաչեմք, որպէս զի հրովարտակաւ հրաման տաս, որ ընդհանրական Բարեկարգութիւն մը ըլլուի. և թէ՝ աս բանիս դուն ձեռք

---

* Secked. Vorrede von Frick.

+ Büchsenmeistern, Falknern, Pfistern, Eseltreibern, Stallknechten, Trabanten . . . (Kapp's Nachlese nützl. Ref. Urkunden, III, p. 262.)

զտրնես ու լմնցրնես"*: Ան՝ ատենը քրիստոնէական ընկերութեան մէջը՝ մէկ անծանօթ զօրութիւն մը կար, որ իշխաններուն ու ժողովրդեան մէջ կըներգործէր . մէկ վերին իմաստութիւն մը՝ որ նոյն իսկ Բարեկարգութեան թշնամիները իրեն կըքաշէր ու կըպատրաստէր ան ազատութիւնը, որուն ժամը վերջապէս հասած էր :

Կարոլոս՝ տէրութեան ու ժողովին փոխանորդներուն չէր կրնար դէմ դնել . ոչ ինքը և ոչ Ալէանտէր չէին յուսար որ ասանկ ամբաստանութիւններու ցանկ մը տրուի . վասնորոյ կայսրը իսկոյն ետ դարձուց ան հրովարտակը, որով կըհրամայէր իր տէրութեան մէջ գտնուած Լուտերին բոլոր գրուածները կրակի մէջ այրել, և ուրիշ հրովարտակ մը հանեց ըսելով՝ թէ առ այժմ ան գիրքերը դատաւորներուն ձեռքը յանձնուին :

Ժողովը ասով միայն գոհ չեղաւ . կուզէր որ Լուտեր գայ ու ժողովին ներկայանայ : Անոր բարեկամները կըսէին. "Անիրաւութիւն է Լուտերը դատապարտելը, առանց զանիկայ զրուցընելու . ու առանց անոր բերնէն լսելու թէ ինքը չըներ է ան գրեանքը՝ որոնք դուք այրել կուզէք": Իսկ թշնամիներն ալ կըսէին . "Անոր վարդապետութիւնը՝ մարդոց սրտին մէջ անանկ խորունկ թափանցեր ու տիրեր է, որ մենք զանիկայ չեմք կրնար խափանել, մինչև որ անոր բերնէն խօսք մը չլսեմք : Անոր հետ վիճաբանութիւն պիտի չընեմք . բայց թէ որ անիկայ իր գրուածները խոստովանի և չուզէ հերքել զանոնք, ան ատենը կայսրընտիրները, մեծամեծները, և սուրբ տէրութեան իշխանները և ամէնս մէկ տեղ մեր հայրենական հաւատքին հաւատարմութիւն ընելով՝ բովանդակ մեր ուժովը քու վեհափառութեանդ օգնութիւն կընեմք, որպէս զի քու վճիռներդ 'ի գործ դրուին"†:

---

* Dass eine Besserung und gemeine Reformation geschehe. (Kapp's Nacklese nützl. Ref. Urkunden, III, p. 275.)

† L. Opp. (L.) XXII, p. 567.

Ալէանտեր՝ Լուտերին աներկիւղ համարձակութենէն ու իշխանաց տգիտութենէն խիստ շատ վախնալուն համար փանկեցաւ. ու չորս դին ինկաւ որ Լուտերին գալուստը ու ներկայութիւնը խափանէ: Կարոլոսին նախարարներուն քովէն կելլէր, պապին խիստ բարեկամ եղող իշխաններուն քովը կերթար. իշխաններէն ալ նոյն ինքն կայսեր քովը կերթար: “Հրաման չկայ, կըսէր, որ ծայրագոյն Քահանայապետին վճռած ու արգիլած դատին վրայ նորէն քննութիւն ու հակաճառութիւն ըլլայ: Դուք կըսէք՝ թէ Լուտերին հետ վիճաբանութիւն պիտի չըլլայ. բայց ան յանդուգն մարդուն կարողութիւնը, աչուըներուն կրակոտ նայուածքը, լեզուին ճարտասանութիւնը, և անոր զօրաւոր ու նրբամիտ ոգին բաւական է ժողովրդեան մէջ խռովութիւն մը հանելու*: Արդէն շատերը զանիկայ իբրև սուրբ կըպաշտեն, ու անոր պատկերը ամէն տեղ կըգտնուի՝ ոսկեճաճանչ ճառագայթով ու փառքով շրջապատած, ինչպէս որ սրբոց գլուխը կընկարեն . . . : Թէ որ զանիկայ հոս պիտի կանչէք, գոնէ ապահովագիր մի՛ տաք անոր” †: Ու եղքի խօսքովը կամ Լուտերը պիտի վախցընէր, կամ անոր կործանումը պիտի պատրաստէր:

Նուիրակը դիւրութեամբ Սպանիայի իշխաններուն քովը մտեցաւ. վասն զի անոնց միտքը կար նախանձաւորութեամբ մը նախապաշարուած ըլլալով կըջանային որ մը առաջ նոր հերետիկոսութիւնը բնաջինջ ընել: Մանաւանդ թէ Փրիդերիկոս՝ Ալբիոյ դուքսը, միշտ կըկատղէր երբոր Բարեկարգութեան անունը կը լսէր ‡. և թէ որ ձեռքէն գար, բոլոր անոր հետևողները կըմեռցընէր: Այսպէս Լուտեր տակաւին հոն չեկած ու չերևցած, միայն իր անունը՝ կըդողացընէր բովանդակ քրիստոնեայ իշխանները, որ անատենը Վօրմսի մէջ ժողոված էին ։

---

* Lingua promptus, ardore vultus, et oris spiritu ad concitandam seditionem . . . (Pallavicini. 1. p. 113.)

† Haud certe fidem publicam illi præbendam. . . . (Ibid.)

‡ Pallavicini. I, p. 362.

Սակայն աս մարդը՝ որ աշխարհիս իշխանութիւնները իրար անցուցեր էր, ինքը խաղաղութեան մէջ կերևար ։ Վօրմսէն չփոթիչ լուրեր եկան Վիդդէմպէրկ, և Լուտերի բարեկամներն ալ խիստ վախցան ։ Բայց Լուտեր առանց վախնալու՝ իր խաղաղ խուցին մէջը նստած՝ խորհրդածելով կըգրէր ու իր վրայ կըյարմարցընէր ան խօսքերը՝ որն որ Մարիամ՝ Յիսուսի մայրը ուրախութեամբ ըսաւ ․ "Թող իմ անձս մեծցընէ զՏէրը ․ ու իմ հոգիս իմ փրկիչ Աստուծովս ուրախացաւ ։ Հզօրը ինծի մեծ բաներ ըրաւ, ու իր անունը սուրբ է, իր բազուկովը զօրութիւն մը ըրաւ ։ Զօրաւորները իրենց աթոռին վրայէն վար կործանեց, ու խոնարհները (ա͞յ պզտիկները) բարձրացուց"* ։ Աւասիկ Լուտերին ըրած խորհրդածութիւններուն մէկ քանի հատուածը ։ "Հզօրը . . . ըսաւ Մարիամ ։ Ո՜հ, աս ի՞նչ քաջութիւն է նորահասակ կոյսի մը համար՝ որ մէկ խօսքով՝ ամէն զօրաւորներուն վատութիւնը՝ ամէն կարողներուն տկարութիւնը՝ ամէն իմաստուններուն անմըտութիւնը՝ ու բովանդակ աշխարհիս մեծահամբաւ ու փառաւոր մարդոց անարգութիւնը կըհասկըցընէ ․ ու ամէն զօրութիւնը՝ կարողութիւնը՝ իմաստութիւնը ու փառքը միայն Աստուծոյ կուտայ" ։ "Իր բազուկովը . . . ։ Աս բառով կըհասկըցընէ ան կարողութիւնը, որն որ Աստուած ինքնին կըգործէ առանց օգնութեան արարածոց ։ Ո՜վ խորհրդաւոր կարողութիւն . . . որ ծածկաբար և լռութեամբ կըգործէ, մինչև որ իրեն յառաջադրեալ խորհուրդը կատարէ ։ Վասն զի ան ատենը կործանում կըլլայ՝ երբոր մարդուս մտքէն չանցնիր ․ ու ան ատենը ազատութիւնը կըհասնի, երբոր մարդս բնաւ չյուսար ։ Աստուած իր որդիքը տկարութեան ու նեղութեան մէջ կըձգէ . ու երբոր ամէնը՝ զանոնք կորսուած ու կործանած կըսեպեն , ան ատենը խիստ կըզօրացընէ զանոնք . վասն զի մարդոց զօրութիւնը՝ երբոր կըլմննայ, Աստուծոյ զօրութիւնը ան ատենը կըսկսի : Միայն թէ անոր հաւատամք ու յոյսերնիս անկից չկտրեմք . . . ' Երբեմն ալ Աստուած իրեն թշնամեացը թոյլ կուտայ, որ իրենց մեծութեանը ու կարողութեանը մէջը բարձրանան . իր զօրութիւնը ու օգնութիւնը անոնցմէ կառնէ, ու թոյլ կուտայ որ իրենց յատուկ զօրութեամբը ուռենան . իր յաւիտենական իմաստութենէն զանոնք կըզրկէ, ու թոյլ կուտայ որ իրենց փաղանցիկ իմաստութեամբը լեցուին . իսկ երբոր անոնք իրենց կարողութեամբը կը փայլին , Աստուծոյ բազուկը անոնց դէմ կըվերնայ , և անոնց գործը՝ . . օդոյն մէջ ճայթող աճառային պղպջակին պէս կըոչնչանայ" :

---

* Ղուկ ․ ա ․ 46---55 ։

Լուտեր Մեծացուցէին աս մեկնութիւնը լմնցուց Մարտի ամսոյն տասներորդ օրը . ան նոյն միջոցին՝ որ իր անունը՝ կայսերական քաղաքը վախով կըդողացընէր :

Բայց զանիկայ իր առանձնութեան մէջը հանգիստ չթողուցին : Սպալատին՝ կայսրընտրին հրամանացը հնազանդելով՝ խրկեց Լուտերին ան յօդուածներուն ցանկը , որ կըպահանջէր թէ հերքէ զանոնք : Ակզպուրկի մէջ չհերքողը , հիմա կըհերքէ՞ արդեօք : Լուտեր Սպալատինին գրեց . "Դուք ամենեւին մի՛ վախնաք , որ ես պիտի հերքեմ իմ խօսքս , և ո՛չ իսկ մէկ վանկ մը . վասն զի ատ պահանջմունքը ընողները ուրիշ փաստ մը չեն ցուցընէր , միայն կըսեն թէ իրենց երևակայած Եկեղեցիին աքարողութեանցը հակառակ են իմ գրուածներս : Թէ որ Կարոլոս կայսրը զիս կըկանչէ , որպէս զի գրուածներս միայն հերքեմ , ես անոր պիտի պատասխան տամ , թէ "Ես տեղէս չեմ շարժիր . ու դուն զիս Վօրմս եկած ու անկից ետ դարձածի պէս սեպէ՛ : Բայց թէ որ կայսրը զիս մեռցընելու համար կանչելու ըլլայ , իբրև թշնամի տէրութեան , ես պատրաստ եմ յանոր կոչմանը հնազանդելու * · վասն զի Քրիստոսի օգնութեամբը՝ պատերազմի ասպարէզին մէջը ես իմ խօսքս պիտի չթողում ։ Ես աղէկ գիտեմ որ ան արիւնահեղ մարդիկը՝ մինչև որ զիս չմեռցընեն , պիտի չհանգստանան ։ Ա՜հ · երանի թէ միայն պապականները մեղապարտ ըլլային իմ արեանս համար" ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

ՎԵՐՋԱՊԷՍ կայսրը որոշեց որ Լուտեր գայ ժողովին ներկայանայ · որպէս զի մէկ ճամբով մը աս գործը լըմըննայ , որովհետև տէրութիւնը բոլորովին անով զբաղած էր · բայց անվնաս գալուն ու ետ դառնալուն ազատագիր չտուաւ ։ Ան ատենը Փրիդերիկոս նորէն բռնադատեցաւ , որ Բարեկարգողին պաշտպանութիւն ընէ ։ Լուտերի վտանգի մէջ ըլլալը ամէնուն յայտնի էր ։ "Անոր բարեկամները , կըսէ Քոքլէոս , կըվախնային որ չըլլայ թէ Լուտերը պապին ձեռքը տան , կամ թէ նոյն ինքն կայսրը զանիկայ մեռցընէ , համարելով որ անանկ յամառեալ հերետիկոս մը իրաւունք չունի որ իրեն տրուած խոստմունքը պահուի" † ։ Ուստի իշխանաց մէջ երկայն խորհուրդներ ու վիճաբանութիւններ եղան աս բանիս վրայով ։ Վերջապէս տեսնելով որ գերմանական ժողովուրդը շըփոթութեան մէջ ինկեր է , ու շատերուն սիրտը Լուտերին վարդապետութեանը յարեր է , և վախնալով որ չըլլայ թէ Լուտերին անցած քաղաքներուն մէջ յանկարծադէպ ու վտանգաւոր խռովութիւն մը ըլլէ , անոր պաշտ-

---

*L. Epp · I. p· 574.
†Cochlœus. p. 28.

պանութիւն ընելու համար , խոհեմութիւն սեպեցին որ հասարակութեան սիրտը հանգստացընեն . վասնորոյ ոչ միայն կայսրը , այլ նաև Սաքսոնիայի կայսրընտիրը , Գէորգ դուքսը , և Հեսսէյի իշխանը , որոնց երկիրներէն Լուտեր պիտի անցնէր , ամէնն ալ Լուտերին մէկմէկ հաստ ազատագիր տուին :

Մարտի 6ին , 1521 , Կարոլոս Ե , հետևեալ նամակը խրկեց Լուտերին .

"Կարոլոս , շնորհօքն Աստուծոյ ընտրուած կայսր Հռովմէական , միշտ օգոստափառ , ևն ևն :

"Ո՛վ մեծապատիւ , սիրելի և բարեպաշտ վարդապետ : Մենք ու սուրբ Տէրութեան իշխանները , որ հոս ժողոված ենք , պատշաճ տեսանք որ քու աս մօտերս հրատարակած վարդապետութեանդ ու գրեանցդ վրայ քննութիւն մը ընենք , և աս պատճառաւ անվնաս հոս գալուդ և ապահով տեղդ դառնալուդ համար ալ , մեր ու տէրութեան իշխանաց ապահովական թղթերը աս նամակիս հետ քեզի կը խրկեմք : Մեր սրտին փափաքը ան է որ դուն շուտով ճամբու պատրաստութիւն տեսնես , որպէս զի մեր ապահովական թղթին մէջը որոշուած քսանումէկ օրուանը մէջ , անպատճառ հոս մեր քովը գտնուիս : Մի՛ վախնար քեզի անիրաւութիւն կամ բռնութիւն մը չըլլար : Մենք մեր վերոյգրեալ ապահովութեան թղթին մէջը տուած խօսքերնիս հաստատ կը պահեմք , ու կըսպասեմք որ դուն ալ մեր հրամանին հնազանդութիւն ցուցընես . որպէս զի մեր կարևոր ազդարարութեանը ու ծանուցումին հետևող ըլլաս :

"Գրուած Վորմսի մեր կայսերական քաղաքին մէջ , Մարտի 6ին , յամի Տեառն 1521 , ու մեր թագաւորութեան երկրորդ տարին :

"ԿԱՐՈԼՈՍ "

ԿԱՐՈՒՍ Ե

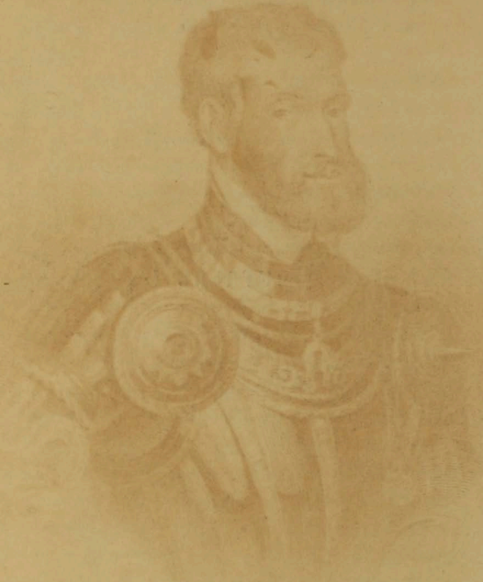

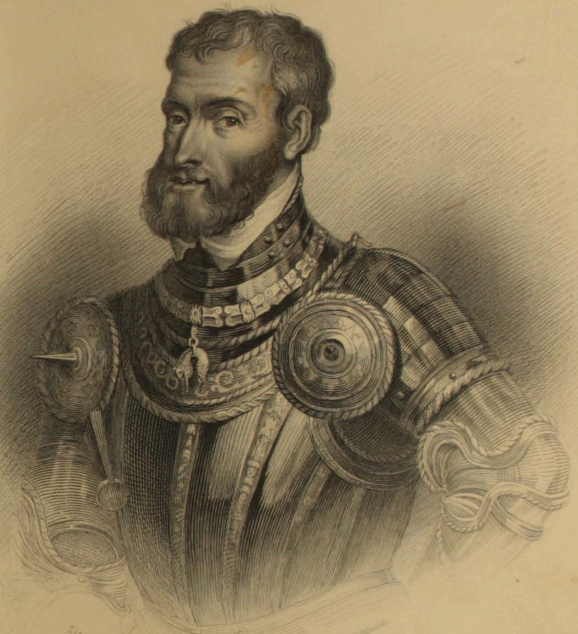

Titian.

Engraved by H. Robinson.

CHARLES V.

EMPEROR OF GERMANY.

BLACKIE & SON, GLASGOW, EDINBURGH & LONDON.

"Ըստ հրամանի Տեառն իմոյ կայսեր, իր յատուկ ձեռքովը,

"ԱԼԲԵՐՏ. Մայնցի կարդինալ, մեծ Ատենադպիր.

"Նիկողոս Օբէռ"

Աս նամակիս մէջ գրուած ազատագրոյն հասցէն աս կերպով գրուած էր.

"Առ մեծապատիւ, սիրելի և բարեպաշտ վարդապետ մեր Մարտինոս Լուտեր՝ որ 'ի կարգէ Օգոստինեանց":

Թղթոյն սկզբնաւորութիւնն ալ այսպէս էր.

"Մենք Կարոլոս հինգերորդ, շնորհօքն Աստուծոյ ընտրուած կայսր Հռոմէական, միշտ օգոստափառ, Թագաւոր Սպանիոյ, երկու Սիկիլիոյ, Երուսաղէմի, Ունկարիոյ, Դալմատիոյ, Խրուատիոյ, ևն ևն: Արշիդուքս Աւստրիոյ, դուքս Պուրկոնի, կոմս Հապսպուրկի, Ֆլանտրիոյ և Թիրոլի, ևն ևն":

Ետքը՝ այսչափ ժողովրդոց Թագաւորը ամէն իշխաններուն, դատաւորներուն ու քաղաքապետներուն կըծանուցանէր, թէ Լուտեր անունով Օգոստինեան կրօնաւոր մը իր առջևը դատի կանչեր էր, ու անոնց կըհրամայէր որ անոր տուած իր ազատագիրը յարգեն. ապա թէ ոչ՝ կայսեր ու տէրութեան կողմանէ կըպատժուին *:

Ահա կայսրը՝ աս "ՄԵԾԱՊԱՏԻՒ, ՍԻՐԵԼԻ, ԵՒ ԲԱՐԵՊԱՇՏ" տիտղոսներովս կըպատուէր ան մարդը, որ Եկեղեցւոյն Գլուխը զանիկայ բանադրանքով նզովեր էր: Այսպիսի գրով մը կուզէին որ թէ Լուտերին և թէ անոր բարեկամացը սրտէն կասկածը ու վախը բոլորովին վերցընեն. Գասպար Սթուրմը ընտրեցին որ աս նամակը տանի Լուտերին տայ, ու զանիկայ առնէ Վորմս քաղաքը բե-

---

* Lucas Cranach's Stammbuch, etc. herausgegeben v. Chr. V. Mecheln. p. 12.

րէ ։ Կայսրընտիրը հասարակութեան զայրացումէն վախնալով , Մարտի 12ին՝ Վիդդէմպէրկի դատաւորներուն գրեց որ կայսերական թղթաբերին ապահովութեանը հոգտանին . և թէ որ հարկաւոր ու պատշաճ կըդատեն , պահապան զինուորներ ալ հետը դնեն ։

Այս բաներովս Աստուծոյ դիտումը ու կամքը կըկատարուէր ։ Աստուած կուզէր որ լեռան վրայ դնէ ան լոյսը՝ որն որ ինքը աշխարհիս մէջը վառեր էր ։ Եւ կայսրը , թագաւորները ու իշխանները՝ առանց գիտնալու , փաղփաղկոտութեամբ մը կըջանային Աստուծոյ կամքը 'ի գործ դնելու ։ Պզտիկը մեծցընելը ու բարձրացընելը՝ Աստուծոյ առջևը խիստ դիւրին բան է . Անոր ամենակարողութեան մէկ գործը միայն բաւական է , որով Մանսֆէլտի հանքագործին խոնարհ զաւակը՝ խաւարչտին խուցէն բարձրանայ մինչև ան պալատը , ուր որ թագաւորները կըժողովին ։ Անոր առջևը պզտիկութիւն մեծութիւն չըկայ . և երբոր ուզէ , Կարոլոս Ե ու Լուտերը մէկ տեղ կը նստեցընէ ու կըխօսեցընէ ։

Բայց Լուտեր պիտի ընդունէ՞ր արդեօք աս հրաւէրը ։ Իրեն պինտ մտերիմ բարեկամները աս բանիս վրայով երկբայութեան մէջ էին ։ Կայսրընտիրը Մարտի 25ին՝ Վօրմսէն իր Եղբօրը Յօհաննէս դուքսին կըգրէր թէ՝ “Լուտեր վարդապետը հոս հրաւիրուեցաւ . բայց չեմ գիտեր թէ արդեօք պիտի գա՞յ . չեմ գիտեր թէ աս բանը ո՞ւր պիտի վերջանայ” ։ Իրեք շաբաթէն ետքը , Ապրիլի 16ին՝ աս բարի իշխանը երբոր տեսաւ որ վտանգը կաւելնայ , իր եղբօրը նորէն ասանկ գրեց . “Լուտերին դէմ հոս հրամաններ ու ծանուցումներ հրատարակուեցան ։ Կարդինալները ու եպիսկոպոսները սաստիկ խստասրտութեամբ անոր դէմ կըզինին ։ Աստուած ամենայն չարիքը 'ի բարին դարձընէ . երանի՛ թէ ես կարենայի անոր արժանավայել ընդունելութիւն մը հոգալ” ։

Երբոր Վօրմսի ու Վիդդէմպէրկի մէջ աս բաները կը պատահէր, պապականութիւնն ալ անդին իր հարուածները կըբազմապատկէր։ Մարտի 28ին, որ Աւագ հինգշաբթի օրն էր, Հռովմայ մէջ հանդիսաւոր բանադրանք ու նզովք մը կարդացուեցաւ։ Վասն զի սովորութիւն է որ ան ատենը կըհրատարակեն "In Cœna Domini ԸՆԹՐԻՔ ՏԷԱՌՆ" ըսուած ան սոսկալի կոնդակը, որ ուրիշ բան չպարունակեր, բայց եթէ երկայն ու անհատնում նզովքներ և անէծքներ։ Ան օրը՝ եկեղեցւոյն առջևը ուր որ ծայրագոյն քահանայապետը պատարագ պիտի մատուցանէ, կանուխկեկ պապին զինուորական պահապանները կըշարուէին, ու Իտալիայի ամէն կողմերէն եկած անհամար ժողովուրդները հոն կըդիզուէին, որպէս զի Սրբազան Հօրը օրհնութիւնը ընդունին։ Արքայական եկեղեցիին ճակատը ու առջևի հրապարակը մրտենիի ու դափնիի ոստերով կըզարդարուէր, անոր պատշգամբին վրայ մոմեր կըվառուէր, ու Սրբութեան ճաճանչը հոն բարձր տեղ մը կըդրուէր։ Զանգակները մէկէն 'ի մէկ կըսկսին հանդիսաւոր հնչմունքներով օդը հնչեցնել։ Անատենը Պապը իր քահանայապետական զգեստներովը զարդարուած պատըշգամբին վրայ կերևայ մեծ աթոռի մը վրայ նստած. ժողովուրդը ծունկի վրայ գալով՝ գլուխնին կըբանան. դրօշակները վար կըծռին, զէնքերը գետնի վրայ կըդրուին, ու հանդիսաւոր լռութիւն մը կըլլայ։ Քանի մը վայրկեանէն ետքը՝ պապը ծանրութեամբ մը ձեռուըները երկընցընելով դէպի երկինք կըվերցընէ. ետքն ալ ծանրութեամբ մը դէպի երկիր կըծռէ ու կըխաչակնքէ։ Աս գործողութիւնը իրեք հեղ կըկրկնէ։ Անատենը նորէն զանգակները իրենց ձայնովը օդը կըհնչեցընեն. ու քահանայապետին օրհնութիւնը՝ հեռու եղող գեղերուն կըծանուցանեն։ Քանի մը քահանաներ ձեռուընին մէյմէկ վառած կերոն՝ սաստիկ վազելով առաջ կուգան, ու նոյն կերոնները վեր վար խաղցընելով և ապա անդին պըտըտցընելով դժոխային բոցերու պէս ուժով մը գետինը կը զարնեն . ժողովուրդը կըշփոթի ու կըսասանի . ու Նզովքի և անէծքի բառերը կըսկսին եկեղեցիին վերէն վար թափիլ *։

Երբոր Լուտեր աս Նզովքը լսեց , գրիչը ձեռքը առաւ , և պարսաւող ու կծու ոճով մը ան Նզովքին իմաստը մեկնեց ու հրատարակեց , որուն քանի մը հատուածները հոս պիտի յիշատակեմք , ընդմիջելով Աւագ հինգշաբթի ՚իրիկուան բանադրանքին պատմութիւնը . ու պիտի լսեմք ան խօսքերը , որ ՚քրիստոնէից քահանայապետը իր արքայական եկեղեցւոյն պատշգամբէն կըզըրուցէ . և ան պատասխանները՝ որ Վիդդէմպէրկի կրօնաւորը անոր կուտայ Գերմանիոյ մէջէն ։ Աս հակաճառութեանս մէջը՝ երկուքին ալ բնութիւնը ու բարքը բացայայտ կերևնայ ։—

Պապ . “Լեոն , եպիսկոպոս ...

Լուտեր . “Եպիսկոպոս ... ։ Այո՛ , ինչպէս որ գայլը հովիւ մըն է ։ Վասն զի եպիսկոպոս մը՝ պէտք է որ փրկութեան ճամբան սորվեցունէ ու յորդորէ , և ո՛չ թէ՝ անէծքներ ու Նզովքներ փսխէ ։

Պապ .... “Ծառայ ամենայն ծառայից Աստուծոյ ....

Լուտեր . “Այո՛ , Իրիկունները՝ երբոր կըգինովնամք . բայց առտուընները մենք զմեզ կըկոչեմք՝ Լեոն Տէր ամենայն տէրանց ։

Պապ . “Մեր նախորդ Հռովմէական եպիսկոպոսները սովորութիւն ունէին աս տօնիս մէջը արդարութեան զէնքերը գործածելու ...

Լուտեր . “Քու արդարութեանդ զէնքերը՝ անէծք ու Նզովք են . բայց Սրբոյն Պօղոսինը՝ երկայնմտութիւն , քաղցրութիւն ու սէր են ։ բ Կորնթ . զ . 6 , 7 ։

---

* Աս արարողութիւնը զանազան գրեանց մէջ գրուած է . ինչպէս նաև , Tagebuch einer Reise durch Deutschland und Italien . (Berlin 1817, IV p. 94 .) Եւ անոր գլխաւոր պարագաները՝ Լուտերի ժամանակէն շատ առաջ հաստատուած է ։ (Ծանօթ . Թարգ .)

Պապ. "Ինչպէս որ առաքելական պաշտօնին պարտքն է, քրիստոնէական հաւատոյ մաքրութիւնը պահելու համար.

Լուտէր. "Նոյնինքն՝ պապին ժամանակաւոր ստացուածքը պահելու համար։

Պապ. "Նաև անոր միութիւնը՝ որ կըկայանայ ՚ի միաւորութեան անդամոց Քրիստոսի իրենց Գլխոյն հետ . . . և անոր փոխանորդին հետ. . . .

Լուտէր. "Վասն զի Քրիստոս բաւական չէ՛. մէկ ուրիշ գլուխ մըն ալ պէտք է։

Պապ. "Նաև հաւատացելոց սուրբ հաղորդակցութիւնը պահպանելու համար,՝մենք հին սովորութեանը կըհետեւիմք, ու կըհերքեմք ու կընզովեմք ՚ի կողմանէ Աստուծոյ ամենակարողի, Հօր. . . .

Լուտէր. "Որուն համար ըսուած է. "Աստուած իր Որդին աշխարհք չխրկեց զաշխարհը դատապարտելու համար։ Յովհ. Գ. 17։

Պապ. ". . . Նաև Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ. և իշխանութեամբ առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի . . .,և մեր յատուկ իշխանութեամբը . . .։

Լուտէր. "Կլանող գայլը զինքը ու իրեն իշխանութիւնն ալ կըյիշէ. իբր թէ՝ Աստուծոյ կարողութիւնը ու իշխանութիւնը առանց անոր բնաւ ոյժ մը չունէր, կամ թէ տըկար պիտի մնար։

Պապ. "Մենք կընզովեմք ամէն հերետիկոսները՝ Քաթարոսեանք, Պաթարինները՛, Լեոնի աղքատները, Արնօլտեանք, Սբէրոնեանք, Պասսաճէնները, Ուիքլիֆեանք, Հուսեանք, Ֆրաթիչէլեանք. . . .

Լուտէր. "Վասն զի անոնք ուզեցին Սուրբ Գիրքը ժառանգել, ու անոր խօսքը բռնել. ու նաև ուզեցին որ պապը պարկեշտութիւն ու ժուժկալութիւն պահէ, և Աստուծոյ Բանը քարոզէ։

Պապ. . . . . "Նաև զՄարտինոս Լուտերը, որն որ աս մօտերս դատապարտուեցաւ անոնց նման հերետիկոսութեան մը համար . ու բովանդակ անոր հետեւողները , ու անոր օգնութիւն ու կողմնակցութիւն ընող մարդիկը , ով ըլլայնէ թող ըլլայ . . . .

Լուսեր . “Ո՜վ մեծաշնորհ քահանայապետ , շնորհակալ եմ քեզի , որ բոլոր աս քրիստոնեաներուն հետը զիս կըդատապարտես : Ինծի մեծ փառք է որ Հռովմայ մէջ ան տօնախմբութեան օրը՝ իմ անունս այնպիսի փառաւոր կերպով մը յիշուի . ու Յիսուս Քրիստոսի խոնարհ խոստովանողաց անուանցը հետ՝ բոլոր աշխարհիս մէջը զրուցուի :

Պապ . “Նմանապէս կընզովեմք ու կանիծեմք բովանդակ ծովու գողերը ու աւազակները . . . .

Լուսեր . “Գողերուն ու աւազակներուն պինտ մեծը ո՞վ է : Մարդոց հոգիները յափշտակող , կապող ու մեռցընող աւազակէն աւելի մեծ գող աւազակ կրնա՞յ գտնուիլ :

Պապ . “. . . Մասնաւորապէս զանոնք , որ մեր ծովուն վրայ կըպտըտին . . . .

Լուսեր . ՄԵՐ ծովուն վրա՞յ . . . Սուրբ Պետրոս , ՄԵՐ նախորդը ըսաւ թէ՝ Ես արծաթ ու ոսկի չունիմ : Գործ . Գ . 6 : Յիսուս Քրիստոս ալ ըսաւ . Ազգաց թագաւորները անոնց կըտիրեն , բայց դուք այնպէս պիտի չըլլաք : Ղուկ . իբ . 25 : Սակայն թէ որ խոտ բեռնաւորուած կառք մը կըհարկադրի գինով մարդու մը ճամբայ բանալու , Սուրբ Պետրոս ու նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս չունի՞ն արդեօք աւելի զօրաւոր պատճառներ պապին ճամբայ բանալու :

Պապ . “Նմանապէս կընզովեմք ու կանիծեմք բոլոր ան մարդիկը որ մեր կոնդակները ու առաքելական թղթերը կաւրեն ու կըկեղծեն . . . .

Լուսեր . “Բայց Աստուծոյ թղթերը , ու Աստուածաշունչ գիրքերը ամէն մարդ կրնայ դատապարտել ու այրել :

Պապ . “Նմանապէս կընզովեմք ու կանիծեմք բոլոր ան մարդիկը որ Հռովմայ պալատը եկող պաշարքը և ուտելէքը կը յափշտակեն ու կառնեն . . . .

Լուտէր . "Անիկայ կը հաչէ ու կը խածնէ ան շանը պէս, որուն առջեւէն իրեն ոսկորը վերցընել կուզեն :

Պապ . "Նմանապէս կը դատապարտեմք ու կանիծեմք բովանդակ ան մարդիկը՝ որ եկեղեցականաց վերաբերեալ իրաւունքները, պտուղները, տասանորդները ու եկամուտները կառնեն ու իրենց կը սեփհականեն . . . .

Լուտէր . "Վասն զի Յիսուս Քրիստոս ըսաւ, "Թէ որ մէկը ուզէ զքեզ դատել ու շապիկդ առնել, դուն անոր բաճկոնդ ալ տուր": Մատթ. Ե. 40 : Ու ահա աս պատուիրանին մեկնութիւնը կուտաք :

Պապ . "Ինչ աստիճան, պատուանուն, իշխանութիւն, կարգ ու տիտղոս ունենան նէ թող ունենան . նաեւ թագաւոր ու եպիսկոպոս ալ ըլլայ նէ թող ըլլայ . . . .

Լուտէր . "Վասն զի՝ Պիտի գտնուին ձեր մէջը սուտ վարդապետներ, որ զտէրութիւնները պիտի անարգեն, ու պատուաւոր մարդիկը պիտի անիծեն, կըսէ Սուրբ Գիրքը: Յուդ. 8 :

Պապ . "Նմանապէս կը դատապարտեմք ու կը նզովեմք բոլոր ան մարդիկը՝ որ ինչ և իցէ կերպով մը վնաս կը հասցընեն Հռովմայ քաղաքին, Սիկիլիոյ թագաւորութեանը, Սարտէնեայի ու Քորսիքայի կղզիներուն, ու Թուսքանայի մէջ եղած՝ սուրբ Պետրոսի ժառանգութեանը . Սբօլէթոյի դքսութեանը, Անքոնայի իշխանութեանը, Քամբանիայ գաւառին ու Ֆէրրարայի և Պէնէվէնթոյի քաղաքներուն, ու բովանդակ Հռովմայ եկեղեցւոյն վերաբերեալ ուրիշ քաղաքներուն ու գեղերուն:

Լուտէր . "Ո՞վ Պետրոս, աղքատ ձկնորս . Հռովմ քաղաքը ու բովանդակ աս թագաւորութիւնները ուսկից քեզի եկաւ, ու ինչէ՞ն քուկդ եղաւ : Ողջո՜յն քեզ Պետրոս թագաւոր Սիկիլիայի ե͞ջ և ձկնորս Բեթսայիդայի :

Պապ . "Կը նզովեմք բոլոր ան ատենադպիրները, խորհրդականները, նախարարները, հոգաբարձու փոխանորդները, քաղաքապետները, գործակալները, եպիսկոպոսները, եւն, որ մեր յորդորական, հրաւիրական, արգելիչ, միջնորդական և գործադրական թղթոցը դէմ կըդընեն ....

Լուտէր. “Ասան զի սուրբ Աթոռը ուրիշ բան չուզեր բայց եթէ ապրիլ դատարկութեամբ, մեծվայելչութեամբ և անառակութեամբ. և հրամայել, սպաննալ, պատժել, խաբել, սուտ զրուցել, անպատիւ ընել, մոլորցընել և ամէն տեսակ չարագործութիւններ ընել խաղաղութեամբ և ապահովութեամբ . . . :

“. . . Տէ՛ր՝ արթնցի՛ր : Պապականներուն կարծածին պէս չէ բանը. դուն զմեզ բնաւ երբեք ձգած չես, և աչուըներդ մեզմէ դարձուցած չես :

Ահա ասանկ խօսեցան՝ Ժ.երորդ Լեոնը Հռովմայ մէջ, և Լուտերը Վիդդէմպէրկի մէջ :

——Քահանայապետը իր անէծքները լմնցընելէն ետքը, պատռեցին ան մագաղաթէ թուղթը, որուն վրայ անոնք գրուած էին, և անոր կտորուանքը ժողովրդոց առջևը թափեցին : Անմիջապէս մեծ շփոթութիւն մը ինկաւ ժողովըրդոց մէջը, ու ամէնն ալ իրար անցնելով և աճապարելով կըջանային որ ան սոսկալի կոնդակին մէկ կտորը յափշտակեն առնեն : Պապականութիւնը այսպիսի սուրբ մասունքներ կըպարգևէր իրեն հաւատացելոցը, շնորհատու և քաւիչ Աւագ ուրբաթին նախընթաց իրիկունը : Խաղմութիւնը իսկոյն ցրուեցաւ. ու եկեղեցւոյն շրջակայ տեղուանքը իրենց սովորական լռութեանը դարձան : Հիմա Վիդդէմպէրկ դառնանք :

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

ՄԱՐՏԻ 24երորդ օրն էր որ Գասպար Մթուրմ կայսերական դեսպանը, Լուտերի նստած քաղաքին դռնէն ներս մտաւ. ու վարդապետին երթալով՝ Ե Կարոլոսին նամակը հանեց տուաւ անոր։ Վսեմ ու հանդիսաւոր վայրկեան մըն էր ասիկայ Բարեկարգողին համար. բոլոր իր բարեկամները տակնուվրայ եղան։ Իշխաններէն ոչ մէկը և ոչ իսկ խոհեմ Փրիդերիկոսը՝ դեռ Լուտերին կողմը բռնած չէր։ Յիրաւի ասպետները սպառնալից խօսքեր կընէին Լուտերի թշնամեաց դէմ. բայց զօրաւոր Կարոլոսը անոնց խօսքը բանի տեղ չէր դներ։ Ի վերայ այսր ամենայնի Լուտեր բնաւ չխռովեցաւ. բայց իր բարեկամացը նեղասրտութիւնը ու վիշտը տեսնելով, ըսաւ. «Պապականները չէ թէ իմ Վորմս երթալս կուզեն, այլ իմ դատապարտուիլս ու մեռնիլս։ Վնաս չունի, դուք աղօթք ըրէք, ո՛չ թէ ինծի համար, այլ Աստուծոյ Բանին համար։ Իմ արիւնս դեռ չպաղած, աշխարհիս հազարաւոր մարդիկներէն վրէժխնդրութիւն պիտի ըլլայ, իմ արիւնս թափելնուն համար։ Քրիստոսի սրբազան հակառակորդը՝ մարդասպանութեան հայրը, տէրը ու հազարապետը, ետեւէս ինկեր է որ իմ արիւնս թափէ. Ամէն։ Կամք Տեառն օրհնեալ լիցի։ Քրիստոս իր հոգին ինծի պիտի տայ, որպէս զի աս մոլորութեան պաշտօնեաները յաղթեմ։ Կենդանութեանս ատենը զանոնք կարհամարհեմ, մահուամբս ալ անոնց վրայ պիտի յաղթանակեմ. Վորմսի մէջ իրար անցեր են, ու կուզեն զիս բռնադատել, որ ես իմ խօսքս ետ առնեմ։ Յիրաւի ես խօսքս ետ պիտի առնեմ, բայց ուրիշ կերպով։ Ես ուրիշ հեղ զրուցեր եմ, թէ պապը Քրիստոսի փոխանորդն է, հիմայ պիտի զրուցեմ՝ թէ Աստուծոյ թշնամին է, ու սատանային առաքեալն է"*: Ու երբոր իմացաւ թէ Ֆրանչիսկեան ու Դոմինիկեան կրօնաւորները բովանդակ ամպիոններուն վրայ իրեն դէմ անէծքներ ու նզովքներ կը կարդան, ուրախութեամբ աղաղակեց. "Ա՜հ որչափ զարմանալի ու մեծ ուրախութիւն կըզգամ աս բանիս համար"†: Անիկայ աղէկ գիտէր, թէ ինքը Աստուծոյ կամքը կատարեր էր, և թէ Աստուած իրեն հետ էր: Ուրեմն ինչո՞ւ համար համարձակութեամբ պիտի չերթար: Մաքուր դիտաւորութիւնը ու ազատ խղճմտանքը՝ մէկ գաղտնի բայց անճառելի զօրութիւն մըն է, որ Աստուծոյ ծառայէն բնաւ չպակսիր. ու զանիկայ անյաղթ կընէ այնպիսի գերազանց կերպով մը՝ որ ամբողջ բանակները անգամ չեն կրնար ընել:

Ան օրերը Վիդդէմպէրկ քաղաքը հասաւ մէկը, որ սահմանուած էր Մէլանկթոնի պէս՝ Լուտերին մտերիմ և հաւատարիմ բարեկամը ըլլալու, և անոր ճամբայ ելած ատենը՝ զինքը մխիթարելու: Ասիկայ երեսունուվեց տարեկան քահանայ մըն էր Պուկէնհակէն անունով, որ Կամինի եպիսկոպոսէն ու Պոկիսլաւի Բոմերանիոյ իշխանին ձեռքէն կըփախչէր. վասն զի անոնք Աւետարանի բարեկամ եղող եկեղեցականները, քաղաքացիները ու գիտնականները բռնութեամբ կըհալածէին: Աս Պուկէնհակէնը՝ ատենակալաց ցեղէն էր, ու Բոմերանիոյ Վոլլին քաղաքին մէջը ծնած էր. (ուսկից որ Բոմերանոս մականունը ունեցաւ) ու քսան տարեկան հասակէն 'ի վեր Թրէբթօվի մէջ քարոզութիւն ու դասատուութիւն կընէր: Երիտասարդները խուռն բազմութեամբ կըվազէին կերթային որ անոր խօսքը մտիկ ընեն. և ազնուական ու գիտնական մարդիկ կըփափաքէին որ անոր հետ տեսութիւն ընեն: Ասիկայ շարունակ Սուրբ Գիրքը կըկարդար, ու Աստուծոյ կաղաչէր, որ Սուրբ Գիրքին մէջը իրեն հասկըցընէ ու զինքը լուսաւորէ : 1520ին՝ Դեկտեմբեր ամսու վերջին օրերը, երբոր քանի մը բարեկամաց հետ սեղան նստած կերակուր կուտէր, մէկը Լուտերին Գերութիւն Բաբելոնի ըսուած գիրքը բերաւ, Պուկէնհակէնի ձեռքը տուաւ: Անիկայ գիրքը մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը աչքէ անցընելէն ետքը, դարձաւ ըսաւ՝ "Քրիստոս մեռնելէն ետքը խիստ շատ հերետիկոսներ զեկեղեցին անհանգիստ ըրին. բայց աս գրքին հեղինակին նման ժանտախտ մը բնաւ չէ տեսնուած": Աս գիրքը առաւ իր տունը տարաւ, ու զանիկայ կրկին և կրկին անգամ կարդալէն ետքը՝ միտքը բոլորովին փոխուեցաւ, ու նոր ճշմարտութիւններ իր մտացը մէջ տպաւորուեցան. ու քանի մը օրէն ետքը նոյն ընկերացը հետ նորէն տեսնուելուն, ըսաւ անոնց. "Բովանդակ աշխարհս մթին խաւարին մէջը ինկեր է, ու միայն աս մարդս ճըշմարտութիւնը կը տեսնէ": Քանի մը քահանաներ, մէկ սարկաւագ մը ու նոյն ինքն աբբան, փրկութեան մաքուր վարդապետութիւնը ընդունեցին. ու զօրութեամբ քարոզելով, իրենց ունկնդիրները՝ մարդկային աւելորդապաշտութիւններէն՝ Յիսուս Քրիստոսի միակ ու զօրաւոր արդեանցը դարձուցին: Հալածանքը ան ատենը սկսաւ. շատերը բանտերու մէջ կը հեծէին ու կը տառապէին. բայց Պուկէնհակէն իր թշնամիներուն ձեռքէն փախաւ Վիդդէմպէրկ քաղաքը եկաւ: Մելանկտոն իսկոյն կայսրընտրին մատրանապետին գրեց, թէ Պուկէնհակէն՝ աւետարանի սիրոյն համար նեղութիւն կըկրէ. ու անիկայ ո՞ր կրնայ ապաւինիլ՝ բայց եթէ մեր ապաստանարանը ու մեր իշխանին պաշտպանութեանը տակը*:

---

*L. Epp. I. p. 579.

†Ibid, p. 567.

Լուտեր մեծապէս սիրով և ուրախութեամբ ընդունեց զՊուկէնհակէն. ու մէջերնին անանկ խօսք ըրին, որ Լուտեր ճամբայ ելածին պէս, Պուկէնհակէն սկսի սաղմոսին մեկնութիւն տալ։ Աստուածային Նախախնամութիւնը այս միջոցիս մէջ այս զօրաւոր մարդը Վիտտէմպէրկ քաղաքը բերաւ. որպէս զի Լուտեր երթայ նէ անոր տեղը բռնէ ըստ մասին։ Պուկէնհակէն տարիէ մը ետև այս քաղաքին եկեղեցւոյն առաջնորդ եղաւ, ու երեսունուվեց տարի հոն առաջնորդութիւն ըրաւ։ Լուտեր շատ կըպատուէր զանիկայ միշտ Հովիւ կոչելով։

---

*Corp. Refor. I, p. 361.

Բայց ժամանակը հասած էր որ Լուտեր ճամբայ ելլէ. իր բարեկամները երկիւղի մէջ էին ու կըսէին, թէ որ Աստուած այս մարդուս համար հրաշք մը չընէ, անշուշտ մեռնելու կերթայ ան։ Մելանկտոն իր հայրենիքը ձգած՝ չափազանց սիրով մը Լուտերին յարեր էր. ու կըսէր թէ “Լուտեր՝ իմ ամէն բարեկամներուս տեղը կըբռնէ. անիկայ ինծի այնչափ մեծ ու սքանչելի կերևայ, որ խօսքով չեմ կրնար հասկըցընել։ Աղկիբիադէս որչափ որ իր Սոկրատէսը կըպատուէր, ես աւելի կըպատուեմ զԼուտեր. վասն զի իմ պատուելս քրիստոնէաբար է։ Քանի որ Լուտեր միտքս կըբերեմ, միշտ զանիկայ իրմէ մեծ կըգտնեմ”։ Մելանկտոն կըբաղձար որ Լուտերի հետ երթայ, ու անոր վըտանգներուն մասնակից ըլլայ. բայց անոր բարեկամները, մանաւանդ Լուտեր ինքն ալ այս բաղձանքին դէմ կեցան։ Վասն զի պէտք էր որ Մելանկտոն, իր բարեկամին տեղը անցնէր. թէ որ Լուտեր բնաւ ետ չդառնար, Բարեկարգութեան գործը ո՞վ առաջ պիտի տանէր։ Մելանկտոն անկեղծութեամբ ու տրտմութեամբ կըսէր՝ “Երանի՛ թէ ինծի թոյլտուութիւն ըլլար անոր հետ երթալու”։

Եռանդոտն Ամստորֆ անմիջապէս յայտնեց թէ ինքը պատրաստ է Լուտեր վարդապետին ընկերակցութիւն ընելու. վասն զի քաջասիրտ ըլլալուն համար՝ վտանգի մէջ մտնելը իրեն զուարճութիւն կըսեպէր. և բարձրամիտ ըլլալուն համար ալ թագաւորաց ժողովին առջևը աներկիւղ ու համարձակ կերպով մը կրնար երևնալ։ Կայսրընտիրը՝ մեծահամբաւ ու քաղցրաբարոյ մարդ մը բերել տուեր էր Վիդդէմպէրկ՝ Հերոնիմոս Շուրֆ անունով, իբրև ուսուցիչ իրաւագիտութեան. ասիկայ բժշկի մը զաւակ էր, ու Լուտերին հետ շատ մեծ բարեկամութիւն ունէր: Լուտեր կըսէր թէ՝ "Աս մարդը տակաւին չկրցաւ չարագործի մը մահուան վճիռը գրել": Այսու ամենայնիւ աս վախկոտ մարդը բաղձաց որ վարդապետին հետը երթայ, ու ան վտանգաւոր ճամբորդութեան մէջը՝ անոր խորհրդակից ըլլայ: Գանեցի մանկահասակ ուսանող մը՝ Պետրոս Սուավէն անունով, որ Մելանկտոնին տունը կը բնակէր, և չափահասակ կատարելութեան ատենը՝ իր աւետարանական աշխատութեանցը համար, Պոմերանիայի ու Տանիմարքայի մէջ մեծ անուն վաստըկեցաւ, ան ալ ըսաւ թէ իր վարժապետին հետը ուղեկցութիւն պիտի ընէ: Արդարև կըվայլէր որ դպրատանց աշակերտները՝ իրենց կողմանէ ալ մէկը ունենան աս ճշմարտութեան ախոյեանին քովը:

Բովանդակ Գերմանիա մեծ շփոթութեան մէջ էր, տեսնելով որ իր ժողովրդեան փրկանորդը մեծ վտանգի մէջ է: Ու վերջապէս իրեն արժանաւոր անձ մը գտաւ որ անոր ձայնովը իր վախերը բացատրէ ու հասկըցընէ: Ուլրիկ Տը Հութթըն իր հայրենիքին վրայ գալու վտանգները մտածելով ոտք ելաւ, ու Ապրիլ 1ին՝ Կարոլոս հինգերորդին ասանկ գրեց. "Ով վեհափառ կայսր. դուն աս մօտերըս թէ զմեզ և թէ զքեզ մէկ տեղ պիտի կորսընցընես: Քանզի աս Լուտերին գործին ու դատաստանին մէջը ի՞նչ կուզեն ընել, եթէ ոչ՝ մեր ազատութիւնը ոչնչացընել, և քու իշխանութիւնդ կործանել: Որչափ արդար ու բարեպաշտ մարդիկ որ կան աս տէրութեանս մէջ, ամէնն ալ իրենց ուշադրութիւնը աս գործին դարձուցեր են: Միայն կարդաւորները Լուտերի դէմ են. վասն զի անիկայ անոնց չափազանց իշխանութեանը, ամօթալից զեղխութեանը ու աւրած վարուցը դէմ կեցաւ, ու Քրիստոսի վարդապետութեանը՝ հայրենեաց ազատութեանը ու վաբուց մաքրութեանը համար դատ ու վիճաբանութիւն կընէ ։ Ո՜վ կայսր, հեռացուր քեզմէ ան Հռովմէական ատենաբանները, ան եպիսկոպոսները և ան կարդինալները՝ որ Բարեկարգութիւնը բոլորովին խափանել կուզեն...։ Բովանդակ Գերմանիա ծունկի վրայ գալով քու ոտքդ կիյնայ, և արցունք թափելով քեզի կաղաչէ. քեզմէ օգնութիւն, կարեկցութիւն ու հաւատարմութիւն կըխնդրէ. ու սուրբ յիշատակաւ ան Գերմանացւոց, որոնք բնաւ գըլուխ չծռեցին հպարտ Հռովմ քաղաքին (երբոր բոլոր աշխարհս անոր հպատակ եղեր էր) քեզի կաղաչէ, որ զինքը փրկես իրեն առաջին վիճակը դարձընես, գերութենէ ազատես, ու անոր բռնաւորներէն վրէժ խնդրես”...։

Այսպէս կըխօսէր Գերմանացի ազգը Կարոլոսին հետ՝ ասպետին բերանովը։ Կայսրը աս խօսքերուն ականջ չտուաւ. և հաւանականաբար աս թուղթը անարգութեամբ մը իրեն քարտուղարացը մէկին տուաւ։ Վասն զի իր բաղձանքին նպատակը՝ միայն իր անձնական իշխանութիւնն էր, և ո՛չ թէ տէրութեան ազատութիւնը ու փառքը։

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

ԱՊՐԻԼԻ երկրորդ օրը՝ Լուտեր իր բարեկամներէն պիտի զատուէր. վասնորոյ թղթով մը Լանժին իմացուց, թէ հեռանալ հինգշաբթի կամ ուրբաթ օրը Էրֆուրթ պիտի անցնի. և իր ընկերացը վերջին հրաժարական ողջոյնը տալէն ետքը, Մելանկտոնին դարձաւ ու սրտաշարժ ձայնով մը ըսաւ. “Ո՜վ եղբայր իմ, թէ որ ես ետ չդառնամ ու իմ թշնամիներս զիս մեռցընեն, դուն աս վարդապետութիւնը քարոզելէն ետ մի կենար, ու ճշմարտութեան մէջը հաստատ կեցիր։ Իմ տեղս դուն աշխատէ.

որովհետեւ ես անկից ետքը ալ պիտի չկարենամ աշխատիլ : Թէ որ դուն ողջ մնաս , իմ մեռնիլս հոգ ընելու բան մը չէ" ։ Երբոր Լուտեր զինքը հաւատարիմ Աստուծոյն ձեռքը յանձնելով , կառքը նստաւ . քանզի քաղաքացիք իրենց մէջը խորհուրդ ընելով , անոր պարկեշտաձեւ կառք մը պատրաստեր էին : Կայսերական դեսպանը իր զարդարուն զգեստը հագած ու ձիու վրայ նստած , տէրութեան արծիւ նշանովը եւ իրեն մէկ ծառայովը՝ առջեւէն կերթար . եւ անոր ետեւէն՝ Լուտեր , Շուրփ , Ամստորփ ու Սուավէն կերթային իրենց կառքովը : Աւետարանին բարեկամները , ու Վիդէմպէրկ քաղաքին բնակիչները՝ տրտմալից սրտիւ զԱստուած յօգնութիւն կոչելով արցունք կըթափէին : Ահա Բարեկարգողը ասանկ ճամբայ ելաւ :

Լուտեր՝ իր առջեւը ելլող մարդոց նայուածքէն ու շարժուածքէն իսկոյն իմացաւ որ ամէնն ալ իր վրայ ձախորդ գուշակութիւններ կընեն : Լիփսիայի մէջ անոր պատուոյն համար ամենեւին հանդէս մը չըրին . բայց միայն սովորական գինիով մը անոր ընդունելութիւն ըրին : Նաումպուրկ քաղաքին մէջը՝ քահանայի մը հանդիպեցաւ , որ անաչառ մարդ մըն էր . եւ իր խուցին մէջը՝ մեծահամբաւ Ֆերրարացի Սավոնարոլա Ջերոնիմոսին կենդանագիրը զգուշութեամբ կըպահէր : Աս ան Ջերոնիմոսն է՝ որ 1498ին , Ֆլորէնցայի մէջ ողջ ողջ այրեցաւ վեցերորդ Աղէքսանդր պապին հրամանովը՝ իբրեւ վկայ ազատութեան եւ բարոյականութեան , քան թէ իբրեւ խոստովանող աւետարանական ճշմարտութեան : Աս քահանան Իտալացի վկային կենդանագիրը ձեռքը առնելով Լուտերին մօտեցաւ , ու լռութեամբ անոր երկընցուց զանիկայ : Լուտեր իսկոյն հասկըցաւ թէ ան անխօս պատկերը իրեն ի՞նչ ըսել կուզէր . եւ իր վեհանձնութեամբը ու անդրդուելի հոգւովը ասանկ պատասխան տուաւ . "Սատանան ասանկ վախեր տալով կուզէ խափանել , որ ճշմարտութիւնը չխոստովանուի Թագաւորաց ու իշխանաց ժողովին մէջը . վասն զի աղէկ գիտէ որ աս բանը իր թագաւորութիւնը պիտի կործանէ"*: Ան ատենը քահանան ծանրութեամբ մը ըսաւ անոր . "Դուն քու ճանչցած ճշմարտութեանդ մէջը հաստատ կեցիր . և քու Աստուածդ միշտ քեզի հաստատ օգնական պիտի ըլլայ" :

Լուտեր նոյն գիշերը Նաումպուրկ քաղաքին մէջը անցուց . ուր որ քաղաքապետը զինքը հիւրասիրութեամբ ընդունեց . ու հետեւեալ օրը իրիկուան դէմ Վորմսա քաղաքը մտաւ : Հազիւ թէ հասած էր հոն , որ ամէն կողմանէ աղաղակներ լսեց : Աս աղաղակները անոր դատապարտութիւնը կըհրատարակէին . "Նայէ՛ մէյմը" ըսաւ կայսերական դեսպանը : Լուտեր նայեցաւ տեսաւ որ զանազան արքունի պատգամաւորներ քաղաքին մէջը կըվազէին . և ամէն տեղ կայսերական հրովարտակը կամ ծանուցումը կըփակցնէին , որպէս զի ամէն մարդ Լուտերին գրուածքը ատենակալաց ձեռքը յանձնէ : Լուտեր իսկոյն հասկըցաւ որ աս չափազանց խստութիւնները խորհրդով կընեն զինքը վախցընելու համար որ ետ քաշուի , և ետքն ալ իբրև ապստամբ և անհնազանդ թագաւորական հրամանաց՝ դատապարտուի , Վորմսի մէջ չերևնալուն համար : Ան ատենը կայսերական դեսպանը սոսկալով մը ըսաւ . "Տէ՛ր վարդապետ , հիմա ի՞նչ պիտի ընես . կուզե՞ս տակաւին ճամբորդութիւնդ շարունակել" : Լուտեր պատասխան տուաւ , "Հրամմերես . թէպէտև ամէն քաղաքներու մէջ ինծի արգելքներ պակաս չեն , 'ի վերայ այսր ամենայնի ես պիտի յառաջ երթամ . ես կայսեր ապահովական թղթոյն կընայիմ" :

Ան միջոցին Յովհաննէս դուքսը՝ Սաքսոնիայի կայսրընտրին եղբայրը Վորմսա քաղաքը կընստէր . Լուտեր գընաց տեսնուեցաւ դքսին հետ . ան ալ հրաւիրեց զվարդապետը՝ որ քարոզ մը տայ ։ Լուտեր անոր առաջարկութիւնը ընդունեց . ու երբոր սկսաւ քարոզը՝ վարդապետին աստուածասէր սրտէն ու բերնէն կենսատու խօսքեր կըբըղխէին ։ Մէկ Ֆրանչիսկեան կրօնաւոր մը՝ Յովհաննէս Սօյիտ անունով , որ Ֆրիդերիկոս Միկօնիոսին բարեկամն էր , ան քարոզը լսելով՝ դարձաւ ու աւետարանական վարդապետութիւնը ընդունեց ։ Երկու տարիէն ետքը իր վանքը թողուց , ու խել մը ատենէն ետքը աստուածաբանութեան դասատու եղաւ Միդդէմպէրկի մէջ ։ Լուտերին ճամբորդութեանը համար որչափ ստակ որ պէտք էր , դուքսը հանեց տուաւ ։

---

* Terrorem hunc a Sathana sibi dixit adferri ... (Melch . Adam , p . 117.)

Լուտեր Վայմառէն Էրֆուրթ քաղաքը անցաւ , ուր որ իր մանկութեան ժամանակը անցուցեր էր . ու կըյուսար որ հոն իր Լանժ բարեկամին հետը տեսնուի , թէ որ անոր գրածին պէս կարող ըլլայ քաղաքը մտնելու առանց վտանգի մը ։ Երբոր Նօրա ըսուած գեղին մօտեցաւ , որ Էրֆուրթէն իրեք չորս մղոնի չափ հեռու է , աչքը վեր վերցուց , տեսաւ որ հեռուէն խումբ մը ձիաւորներ կուգան ։ Չէր գիտեր թէ անոնք բարեկամ էին , թէ թշնամի ։ Բայց շուտով ճանչցաւ որ Կրոտոս համալսարանին վերակացուն՝ և այլ քառասուն անձինք՝ ատենակալաց՝ համալսարանին ու քաղաքացւոց մէջէն մէկ տեղ ժողոված , և ամէնն ալ ձի հեծած կուգային ուրախութեան ձայնով մը զանիկայ դիմաւորելու ։ Էրֆուրթի բնակիչներուն մեծ մասը փողոցներուն մէջը լցուեցան , ու բարձր ձայնով իրենց ուրախութիւնը յայտնեցին ։ Շատ կըփափաքէին տեսնել ան զօրաւոր մարդը , որ համարձակեցաւ պապին դէմ պատերազմ բանալ ։

Քսանըութը տարեկան երիտասարդ մը՝ Յուստոս Յովնան անունով , աս ձիաւոր ընկերութեանը առջևէն կերթար ։ Աս Յովնանը՝ Էրֆուրթի մէջ իրաւագիտութիւնը սորվելէն ետքը , 1519ին համալսարանին վերակացու դրուեցաւ . և լուսաւորուելով աւետարանական լուսով , որ ան ատենը ամէն տեղ կը տարածուէր , փափաքեցաւ աստուածաբան ըլլալու ։ Էրասմոս անոր գրեց , թէ "Ես անշուշտ կը հաւատամ որ Աստուած զքեզ ընտրեց իբրև գործիք մը , իր Որդւոյն Յիսուսի փառքը փայլեցընելու համար"[*] ։ Յովնանու բոլոր ուշադրութիւնը շարունակ Լութերին ու Վիդդէմպէրկ քաղաքին վրայ էր . ու քանի մը տարի առաջ , երբոր տակաւին իրաւագիտութիւն դաս կառնէր , իր ժրաջան ու աշխատասէր բնութեամբը՝ մէկ քանի բարեկամներու ընկերութեամբ ճամբորդութիւն ըրաւ , և գողաբնակ անտառներէն ու ժանտախտահար քաղաքներէն անցնելով , գնաց Էրասմոսին հետ տեսնուեցաւ , որ ան ատենը Պրուսէլի մէջ կը նստէր ։ Հիմայ ասիկայ ուրիշ վտանգները արդեօք բանի մը տեղ կը դնէ՞ , Լութերին հետ Վօրմս երթալու և անոր ընկերակցութիւն ընելու համար ։ Մեծ փափաքով մը Լութերէն աս շնորհքը խընդրեց , և ան ալ ընդունեց անոր խնդիրքը ։ Ասանկով իբար գտան ու միացան աս երկու վարդապետները , որոնք սահմանուած էին այնուհետև մէկ տեղ աշխատելու իրենց բովանդակ կենացը մէջ , եկեղեցւոյն Նորոգութեանը ու Բարեկարգութեանը համար ։ Աստուածային Նախախնամութիւնը Լութերին քովը կը ժողովէր ան մարդիկը՝ որ Գերմանիոյ լոյս պիտի ըլլային . ա՝ Մելանկտոնի , Ամստորֆի , Պուկէնհակէնի ու Յովնանի պէս մարդիկը ։ Յովնան՝ Վօրմսէն ետ դառնալուն , Վիդդէմպէրկի եկեղեցւոյն մեծաւոր եղաւ , ու աստուածաբանութեան ալ դասատու ։ Լութեր կըսէր թէ՝ "Յովնան անանկ մէկ մարդ մըն է որ անոր կեանքը սուղ գնով պէտք է գնել աշխարհիս վրայ պահելու համար" ։ Բնաւ մէկ քարոզիչ մը անոր չափ աստուածատուր շնորհք չէ ունեցեր , իր ունկնդիրները համոզելու ու բոլորովին իրեն դարձընելու ։ Մելանկտոն կըսէր թէ՝ "Բոմերանոս[†] մեկնիչ է , ես տրամաբան եմ , բայց Յովնան է ատենաբանը ։ Խօսքերը սքանչելի գեղեցկութեամբ մը անոր շրթունքներէն կըբղխեն , և իր պերճախօսութիւնն ալ շատ զօրաւոր է . սակայն Լուտեր ամենէս գերազանց է" ։ Գրեթէ նոյն ժամանակին մէջն էր որ Լուտերին մէկ եղբայրը ու իր մանկութեան բարեկամներուն մէկը՝ եկաւ անոր ընկերակցութիւն ընելու ։

---

[*] Erasm . Epp . V . 27 .

[†] Տե՛ս երես 499

Էրֆուրթէն դիմաւորողները , թէ ձիաւոր և թէ հետի , Լուտերի կառքին չորս կողմը պաշարեցին , ու ամենք քաղաքին դռնէն ներս մտան ։ Ան դրան առջևը , ան հրապարակներուն ու փողոցներուն մէջը , ուր որ առաջ աս աղքատ կրօնաւորը շատ հեղ իր հացը մուրացեր էր , անհամար մարդիկ դիզուեր էին ու զանիկայ կըզննէին ։ Լուտեր Օգոստինեանց վանքը իջաւ , ուր որ Աւետարանը իր սիրտը մխիթարեր էր ։ Լանժ զանիկայ սիրով և ուրախութեամբ ընդունեց . բայց քանի մը ծեր կրօնաւորներ Լուտերի երեսը չնայեցան , ու շատ պաղութիւն ցըցուցին ։ Ժողովուրդը կըփափաքէր անոր քարոզը լսելու . և թէպէտ քարոզ տալը անոր արգիլուած էր , բայց կայսերական դեսպանը հարկադրեցաւ անոր հրաման տալու ։

Նոր կիրակիին օրը՝ Էրֆուրթի Օգոստինեանց եկեղեցին անհամար ժողովրդով լցուած էր ։ Աւասիկ ան եղբայրը՝ որ ատենօք դռները կըբանար ու եկեղեցին կաւլէր , ամպիոնը ելաւ և Աստուածաշունչ գիրքը բանալով՝ աս խօսքերը կարդաց .

"Խաղաղութիւնը ձեր հետը ըլլայ ։ Յիսուս աս խօսքը ըսելէն ետքը , իր ձեռուըները ու կողը ցըցուց անոնց ։ Յովհ . Ի . 19 , 20 ։

"Ամէն փիլիսոփաները , վարդապետները ու գրագէտ մարդիկը , ըսաւ , ջանացին սորվեցընել՝ թէ մարդս ի՞նչպէս կրնայ յաւիտենական կեանքը վաստըկիլ . բայց ընաւ մէկը չկըցաւ աս բանը սորվեցընել ։ Ես հիմա զանիկայ ձեզի պիտի սորվեցընեմ" ։

Եւ որովհետև այսչափ դարերէն 'ի վեր ամենուն ալ փնտռած բանը ասիկայ էր, աս պատճառաւ Լուտերին ունկնդիրները սկսան ուշադրութեամբ մտիկ ընելու ։

“Երկու տեսակ գործք կամ արդիւնք կայ, շարունակեց Լուտեր. Գործք օտար՝ որոնք բարի են, և Գործք անձնական, որոնք բանի մը տեղ չեն սեպուիր ։ Մէկը եկեղեցի մը կըշինէ, մէկալը սուրբ Յակոբեայ կամ սուրբ Պետրոսի ուխտ կերթայ. մէկալն ալ պահք կը բռնէ, աղօթք կընէ, գլուխը վեղար մը կանցընէ, բոկոտն կըքալէ. ուրիշ մըն ալ՝ ուրիշ զանազան գործեր կընէ ։ Բովանդակ աս գործերը ոչինչ են ու պիտի կորսուին. վասն զի մեր յատուկ գործերը բնաւ ոյժ մը չունին ։ Ես հիմա ձեզի պիտի զրուցեմ, թէ ճշմարիտ գործը ո՞րն է ։ Աստուած մէկ մարդ մը յարոյց, ֆ̃՝ զՏէր Յիսուս Քրիստոս, որ անիկայ զմահը ջախջախէ, մեղքը բնաջինջ ընէ ու դժոխքին դռները գոցէ ։ Ահա փրկարար գործը ասիկայ է ։ Սատանան կարծեց թէ՝ Տէրը իրեն իշխանութեան տակը անցուցեր է, երբոր տեսաւ որ անիկայ երկու չարագործաց մէջ ամենադառն ու ամօթալից չարչարանք կըքաշէ, և Աստուծմէ ու մարդոցմէ անիծուեր է . . . բայց Աստուած իր ամենակարող իշխանութեամբը՝ մահը, մեղքը ու դժոխքը ոչնչացուց . . . . ։

“Քրիստոս յաղթեց ։ Ահա մեծ լուր և աւետիս. ու մենք անոր արդիւնքովը փրկուեցանք, և ոչ թէ մեր յատուկ գործքերովը ։ Պապը բոլորովին ասոր ներհակը կըզրուցէ ու կըսորվեցընէ ։ Բայց ես աս բանս ալ կըյայտնեմ, որ նոյն ինքն սուրբ Մայրն Աստուծոյ՝ ոչ թէ իր կուսութեամբը կամ իր մայրութեամբը՝ ոչ իր անարատութեամբը կամ բուն իր գործքերովը փրկուեցաւ, բայց միայն հաւատքովը ու Աստուծոյ գործքովը . . . . .”։

Երբոր Լուտեր այսպէս քարոզ կուտար, մէկէն ՚ի մէկ աղաղակ մը բրդաւ. վերնատուններուն մէկը դղրդեցաւ, և ամէնն ալ կարծեցին թէ վերնատունը պիտի կործանի, ու վար պիտի գայ անթիւ մարդոց ծանրութենէն ։ Աս պատճառաւ ուղեւորներուն մէջը մեկ մեծ խառնակութիւն ու շփոթութիւն մը ինկաւ. ոմանք կըփախչէին, ոմանք ալ վախերնուն կըդողային։ Քարոզիչը վայրկեան մը կանգ առաւ. ետքը ձեռքը երկընցընելով՝ բարձր ձայնով մը ըսաւ. "Բնաւ մի՛ վախնաք, վտանգ մը չկայ. Սատանան կաշխատի որ աս կերպով իմ աւետարանական քարոզութիւնս խափանէ, բայց պիտի չկարենայ բան մը ընել"։ Փախչողները աս հրամանը որ լսեցին, զարմանալով մը կանգ առին. և բոլոր ժողովուրդը հանդարտելով՝ Լուտեր շարունակեց իր խօսքը. "Դուք գուցէ ինծի պիտի ըսէք թէ, դուն հաւատքի խօսքը մեզի շատ կընես. ուրեմն մեզի սորվեցուր, թէ ի՞նչպէս կրնամք զանիկայ ստանալ։ Աղէ՛կ. ես յօժար կամօք զանիկայ ձեզի կըսորվեցընեմ։ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ըսաւ թէ՝ Խաղաղութիւնը ձեր հետը ըլլայ, նայեցէ՛ք իմ ձեռքերս, ք՝ նայէ՛ ո՞վ մարդ. ես եմ, ես եմ միայն որ քու մեղքդ վերցուցի ու քեզ փրկեցի. ու դուն հիմա խաղաղութիւն ունիս, կըսէ Տէրն մեր Յիսուս..., Ես բնաւ ծառին պտուղէն չկերայ, ըսաւ Լուտեր, դուք ալ չկերաք. բայց Ադամայ մեղքը մեզի անցաւ, ու մենք ալ ան մեղքը ըրող եղանք։ Նմանապէս ես խաչի վրայ չարչարանք մը չքաշեցի, դուք ալ չարչարանք չքաշեցիք։ Բայց Քրիստոս մեզի համար չարչարանք քաշեց. մենք Աստուծոյ գործովը արդարացանք, և ո՛չ թէ մեր գործովը...։ Ես եմ քու արդարութիւնդ ու փրկութիւնդ, կըսէ Տէրն մեր...։ Հաւատանք Աւետարանին, հաւատանք սրբոյն Պօղոսի, և ո՛չ թէ՝ պապերուն թղթոցը ու վճռոցը"...,

Լուտեր հաւատքը քարոզելէն ետքը իբրև պատճառ մեղաւորին արդարանալուն, գործքն ալ քարոզեց իբրև հետևութիւն և յայտարարութիւն փրկութեան։

"Որովհետև Աստուած փրկեց զմեզ, ըսաւ, մեր գործը այնպիսի կարգի մէջ դնելու եմք, որ Աստուծոյ հաճոյ ըլլայ ։ Թէ որ հարուստ ես , քու հարստութեամբդ աղքատներուն օգնութիւն ընելու ես ։ Թէ որ աղքատ ես , քու ծառայութեամբդ հարուստներուն օգնութիւն ընելու ես ։ Թէ որ քու աշխատութիւնդ միայն քեզի օգտակար է , ան ծառայութիւնը որ կըսես թէ Աստուծոյ կընեմ , սուտ է" ։

Լուտեր աս քարոզին մէջը՝ իր վրայ բնաւ խօսք մը չըրուցեց . ո՛չ իր գտնուած վիճակին վրայ , ո՛չ Վօրմսի վրայ , ո՛չ Կարոլոսի և ո՛չ պապին նուիրակներուն վրայ ։ Սկիզբէն մինչև վերջը միայն զՔրիստոս քարոզեց . և աս միջոցիս մէջը՝ որ բովանդակ աշխարհ իր վրայ կընայէր , անիկայ բնաւ զինքը չէր մտածեր ու բանի մը տեղ չէր դներ ։ Ահա Աստուծոյ ճշմարիտ ծառային նշանը ասիկայ է ։

Լուտեր Էրֆուրթէն ելաւ , ու Կոթա քաղաքը հասնելով՝ հոն ալ նորէն քարոզ տուաւ ։ Միկոնիոս կըսէ թէ , "Երբ որ ժողովուրդը նոյն օրը քարոզէն ելաւ , սատանան եկեղեցիին դրանը վրայէն քանի մը քար վար գլորեց , որ երկու հարիւր տարիէ 'ի վեր տեղերնէն բնաւ չէին շարժեր" ։ Վարդապետը գնաց Բենեդիկտեանց վանքը պառկեցաւ Այնհարտապրունին մէջ . և անկից ալ ելաւ Էյզէնաք գնաց , ու հոն հիւանդացաւ ։ Ամստորֆ , Յօնեան , Շուրֆ ու բոլոր իր բարեկամները իրար անցան . արիւն առին անկից և շուտով մը դեղեր ըրին ։ Քաղաքին դատաւորը՝ Յովհաննէս Օսվալտ՝ զօրացուցիչ դեղ մը առաւ բերաւ ։ Լուտեր զանիկայ խմեց , քնացաւ , ու քունէն ոյժ առնելով՝ հետևեալ օրը նորէն ճամբայ ելաւ ։

Ամէն քաղաք , ամէն տեղ՝ ժողովուրդները փողոցներու մէջ կըլեցուէին տեսնելու համար զանիկայ , որ իր ճամբորդութեանը մէջ յաղթանակողի մը պէս կըքալէր ու առաջ կերթար ։ Ամէնն ալ աս մարդուն համարձակութեանը վրայ կըզարմանային . վասն զի պիտի երթար իր գլուխը կայսեր ու Տէրութեան առջևը դնէր ։

Անհամար մարդիկ անոր չորս կողմը կըդիզուէին . և տեսակ տեսակ խօսքեր կըլըուցէին անոր ։ Ոմանք կըսէին , “Վա՜յ քեզ · Վօրմսի մէջ այնչափ կարդինալներ ու եպիսկոպոսներ կան . . . քեզ ողջ ողջ կերեն , ու մարմինդ մոխիր կըդարձընեն , ինչպէս որ Յովհաննէս Հուսին ըրին” ։ Բայց կրօնաւորը բանէ մը չէր վախնար ։ “Թէ որ անոնք անանկ կրակ մը չինեն , ըսաւ , որ Վօրմսէն մինչև Վիդդէմպէրկ երկըննայ , ու մինչև երկինքը բարձրանայ , ես Աստուծոյ անուամբը ան կրակին մէջէն պիտի անցնիմ ու անոնց առջևը պիտի ելլեմ . ան Գազանին բերանը պիտի մտնեմ , և անոր ակռաները պիտի կոտրեմ , և զՏէր Յիսուս Քրիստոս պիտի խոստովանիմ” * ։ Օր մը երբոր Լուտեր իջևանէ մը ներս մտեր էր , ու բազմամբոխ ժողովուրդը ըստ սովորութեան անոր բոլորտիքը լցուեր էր , մէկ զօրապետ մը անոր մօտեցաւ ու ըսաւ . “Արդեօք դո՞ւն ես ան մարդը , որ կուզէ զպապականութիւնը բարեկարգել և ուղղել . . . ։ Դուն աս բանը ի՞նչպէս գլուխ պիտի տանիս” ։ Լուտեր պատասխան տուաւ . “Այո՛ , ես ան մարդն եմ . ես ամենակարող Աստուծոյն ապաւիներ եմ , և անոր Խօսքը ու պատուիրանքը իմ առջևս դրեր եմ” ։ Անատենը զօրապետին սիրտը կակղցաւ , և անուշ աչքով մը անոր նայելով ըսաւ . “Սիրելի՛ բարեկամ , ըսած խօսքդ շատ զօրաւոր խօսք է . ես Կարոլոսին ծառան եմ , բայց քու Տէրդ իմ տիրոջմէս մեծ է ։ Անիկայ քեզի պիտի օգնէ ու զքեզ պիտի պահէ” ։ Ահա այսպէս Լուտեր շարժեր էր հասարակութեան միտքը ։ Նոյն իսկ Լուտերին թշնամիները շատ կըզարմանային , երբոր անոր քովը բազմութիւնը կըտեսնէին ։ Վերջապէս Լուտեր վարդապետը , Ապրիլի 14ին՝ կիրակի օրը Ֆրանքֆորթ քաղաքը մտաւ ։

Լուտերին ճամբորդութեան ու գալստեան լուրը արդէն

---

*Keil. 1. p. 98.

Վորմսի մէջ տարածուեր էր : Պապին բարեկամները չէին յուսար որ Լուտեր՝ կայսեր հրամանացը հնազանդի, և անոր հրաւէրը ընդունի : Ալպերտոս Մայնցի արքեպիսկոպոս կարդինալը, իր բոլոր ունեցածը կուտար զանիկայ ճամբայէն ետ դարձնելու համար . աս պատճառաւ նորանոր հնարքներ ու նենգութիւններ գործածեց :

Լուտեր Ֆրանքֆորթ քաղաքը հասնելով՝ հոն քիչ մը յոգնութիւն առաւ . ու ետքը իր մօտենալը Սպալատինին յայտնեց, որ անատենը կայսրընտրին հետ Վորմսի մէջ էր . անկից զատ գիր մը չգրեց իր ճամբորդութեանը մէջ՝ “Կուգամ, կըսէր անոր, բայց սատանան շատ աշխատեցաւ որ զանազան հիւանդութեամբ զիս ճամբայէս ետ կայնեցընէ : Այզէնաքէն մինչև հոս հիւանդ եկայ, և հիմայ ալ շատ տկար եմ : Լսեցի որ Կարոլոս հրովարտակ մը հրատարակեր է զիս վախցընելու համար . բայց Քրիստոս կենդանի է, ու մենք Վորմս պիտի մտնենք, դժոխքին ամէն դռներուն և օդային բոլոր իշխանութեանց դէմ դնելով*. վասն որոյ ինծի օթևան մը պատրաստէ :”

Հետևեալ օրը Լուտեր գնաց այցելութիւն ըրաւ հրոչակաւոր Կուլիէլմոս Նեսսէին դպրատանը, որ ան ժամանակին երևելի աշխարհագիրն էր . ու դպրատան տղայոցը ըսաւ, “Աստուածաշունչ գիրքը կարդացէ՛ք, ու ճշմարտութիւնը փնտռեցէ՛ք”: Ետքը իր աջ ձեռքը տղու մը վրայ՝ ու ձախն ալ ուրիշ տղու մը վրայ դնելով, բովանդակ դպրատանը օրհնութիւն մը տուաւ : Լուտեր տղաքը օրհնելով, ծերոց յոյս կուտար : Տարիքը առած որբևայրի և աստուածասէր տիկին մը՝ Կատարինէ Տը Հոլցհաուսէն անունով, Լուտերին քովը եկաւ ու ըսաւ . “Իմ հայրս ու մայրս ինծի իմացուցին, որ Աստուած մէկ մարդ մը պիտի հանէ, որ պապական սնափառութեանց դէմ պիտի դնէ, և Աստուծոյ Խօսքը պիտի աղատէ ։ Յուսամ թէ ան մարդը դուն ես . ու ես կըբարեմաղթեմ՝ ու կըփափաքիմ որ Աստուծոյ շնորհքը ու նոյն ինքն Հոգին Սուրբ Աստուած՝ քու գործքդ յաջողէ ու յառաջ տանի”:

---

*L. Epp. 1, p. 987.

Բայց Ֆրանքֆորթի մէջ ամէնը աս մտքին վրայ չէին . Յովհաննէս Բուգլէոս՝ Սուրբ Մարիամի եկեղեցւոյն աթոռակալը՝ Հռովմէական եկեղեցւոյն բոլորով սրտի հնազանդ եղող ու հաւատարիմ մարդոց մէկն էր ։ Երբոր տեսաւ որ Լուտեր Ֆրանքֆորթ եկաւ , ու անկից ալ Վօրմս պիտի երթայ , իր վախը չկրցաւ զսպել . խորհեցաւ որ Եկեղեցին հաւատարիմ ու հնազանդ պաշտպաններու կարօտ է. և թէպէտ զինքը Վօրմս կանչող մը չկար , բայց Լուտեր Ֆրանքֆորթէն դուրս ելածին պէս՝ Բուգլէոսն ալ անոր ետևէն գնաց . ու պատրաստ եմ , կըսէր , իմ կեանքս տալու , եկեղեցւոյն պատիւը ու փառքը պաշտպանելու համար *:

Պապին բարեկամացը մէջ շատ մեծ խռովութիւն ու վախ կար , քանզի հերետիկոսապետը կըհասնէր . ահա օրէ օր ու ժամէ 'ի ժամ Վօրմս քաղաքին կըմօտենար . և թէ որ ասիկայ Վօրմսի մէջ մտնէր , անշուշտ ամէն բան պիտի կորսուէր ։ Արքեպիսկոպոսը , Կլաբիոն խոստովանահայրը ու ամէն քաղաքագէտ մարդիկ որ կայսրը պաշարեր էին , շատ մեծ շփոթութեան մէջ էին ։ Ինչպէս ընեն որ Լուտեր Վօրմս քաղաքը չմտնէ . զանիկայ կորսնցընելը՝ անկարելի բան էր , որովհետև Կարոլոսէն ապահովութեան թուղթ առեր էր ։ Միայն նենգութեամբ կրնային իրենց դիտաւորութիւնը առաջ տանիլ ։ Ուստի աս հնարագէտ մարդիկը՝ շուտով մը հետևեալ որոգայթը լարեցին ։ Կլաբիոն խոստովանահայրը ու Պօղոս ար Արմստորֆ մեծ սենեկապանը՝ ար-

---

*Աս ան Բուգլէոսն է , որ մենք շատ հեղ անոր խօսքերը վկայութիւն կըբերենք ։

տորալով Վօրմսէն ելան Էպէրնպուրկի բերդը գացին, որ տասը մղոնի չափ Վօրմսէն հեռու էր. ու հոն Փրանչիսկոս Սիկինգէնի ասպետը կընստէր, որ ատենօք Լուտերին ապաստանարան մը նուիրած էր*: Բուկէր անունով նորահասակ Դոմինիկեան կրօնաւորը, որ առաջ Բալադինեան կայսրընտրին մատրանապետն էր, ու Հայտէլպէրկի վիճաբանութեանը մէջ աւետարանական վարդապետութիւնը ընդուներ էր, ան օրերը՝ անիկայ ալ "ապաւէն և իջևան արդարոց" եղած աս բերդին մէջը կընստէր: Ասպետը հաւատոյ վերաբերեալ բաներուն տեղեկութիւն չունենալուն համար, դիւրաւ կընար խաբուիլ. Բուկէրին բնութիւնն ալ խոստովանահօր կամացը կօգնէր, վասն զի խաղաղասէր բնութեան տէր մարդ մըն էր, ու հաւատոյ հիմնական նիւթերը՝ երկրորդական բաներէն որոշելով՝ միութեան և խաղաղութեան համար† զանոնք վերցընելը՝ իրեն կարելի ու պատշաճ կերևար.

Կարոլոսին սենեկապանը ու խոստովանահայրը սկսան իրենց խօսքը բանալ: Անոնք Սիկինգէնի ու Բուկէրի անանկ հասկըցուցին թէ, Լուտեր Վօրմսի մէջ մտնելու ըլլայ նէ շատ գէշ կըլլայ իրեն. և թէ կայսրը պատրաստ է քանի մը գիտուն մարդիկ Էպէրնպուրկ խրկել, որպէս զի վարդապետին հետ վիճաբանութիւն ընեն հոն տեղը. ասպետին ըսին թէ՝ "Աս երկու իրարու հակառակ կողմն ալ քու պահպանութեանդ պիտի յանձնուին": Բուկէրին ալ ըսին, թէ՝ "Մենք բոլոր հարկաւոր բաներու մէջ Լուտերին կըհամաձայնիմք, միայն երկրորդական բաներուն վրայ է խօսքը. դուն ալ մեզի միջնորդութիւն ըրէ": Ասպետը ու Բուկէրը հաւտացին ասոնց. և խոստովանահայրը ու սենեկապանը շարունակեցին իրենց խօսքը Սիկինգէնին. "Պէտք է որ հրամանոցդ կողմանէ Լուտերին հրաւէր մը երթայ. և աս հրաւէրը Բուկէրը տանելու է":

---

*Տես երես 365--366 †M. Adam. Vit. Buceri, p. 223.

Ասպետը ու Բուկերը անոնց բոլոր առաջարկութիւնները ընդունեցին ։ Բայց թէ որ Լուտեր դիւրահաւանութիւն ընելով , ելլէր մինակ Էպէրնպուրկ գար , և իր ապահովական թղթոյն որոշուած ժամանակը շուտ մը լմննար , ան ատենը անոր ո՞վ պաշտպանութիւն պիտի ընէր ։

Աս միջոցիս Լուտեր Օբբէնհէյմ հասեր էր , և իր ապահովական թղթոյն պայմանեալ ժամանակին՝ իրեք օր մնացեր էր . տեսաւ որ խումբ մը ձիաւորներ կուգան կը մօտենան , և իսկոյն ճանչցաւ անոնց առջևէն եկող Բուկերը , որուն հետ Հայտէլպէրկի մէջ այնպիսի մտերմական ու ընտանեկան խօսակցութիւններ ըրեր էր * ։ Բուկեր բարևեց զանիկայ . և առաջին բարեկամական խօսակցութիւնները ընելէն ետքը , ըսաւ . "Ասոնք Ֆրանչիսկոս Սիկինգէն ասպետին ձիաւորներն են . անիկայ զիս քեզի ղրկեց , որպէս զի քեզ առնեմ իրեն ամուր բերդը տանիմ ։ Կայսեր խոստովանահայրը կըփափաքի քեզի հետ խօսակցութիւն մը ընելու ։ Անիկայ Կարոլոսին հետ շատ մեծ բարեկամութիւն ունենալուն համար , ամէն բան կրնայ յարմարցընել և 'ի կարգի դնել . բայց դուն Ալէանտէրէն հեռու կեցիր"։ Բուկեր աս խօսքով կըբռնադատէր զԼուտեր ։ Յովնան , Ամստորֆ և Շուրֆ տարակուսի մէջ մնացին . բայց Լուտեր առանց տարակուսելու , Բուկերին ասանկ պատասխան տուաւ . "Աս իմ ճամբաս կըշարունակեմ . ու թէ որ կայսեր խոստովանահայրը ինծի ըսելիք մը ունի , թող Ուորմս քաղաքը գայ ու հոն ինծի հետ տեսնուի ։ Աս ուր որ կոչուեցայ նէ՝ հոն պիտի երթամ"։

Բայց 'ի վերայ այսր ամենայնի , նոյն ինքն Սպալատին սկսաւ խռովիլ ու վախնալ . վասն զի Ուորմսի մէջ Բարեկայ-

---

*Տե՛ս երես 192 ։

դուլթեան թշնամիներէն պաշարուած ըլլալով , շարունակ անոնց բերնէն կըլսէր , թէ հերետիկոսի մը ապահովական թուղթը բնաւ պէտք չէ՛ պատուել . և աս պատճառաւ սիրտը դողի մէջ էր իր բարեկամին համար : Երբ որ Լուտեր քաղաքին մօտեցաւ , դեսպան մը զանիկայ դիմաւորեց . ու Սպալատինին կողմանէ անոր ըսաւ . "Զըլլայ որ Վորմսի մէջ մտնես" : Այսպէս իր լաւագոյն բարեկամը , կայսրընտրին մտերիմ խորհրդակիցը , նոյն ինքն Սպալատին ասանկ խրատ կուտար : Բայց Լուտեր անդրդուելի կերպով մը դեսպանին երեսը նայեցաւ ու պատասխան տուաւ . "Գնա՛ քու տիրոջդ զրուցէ որ եթէ Վորմսի մէջ այնչափ սատանաներ ըլլան , որչափ որ տանիքներուն վրայ կղմինտր կայ , այսու ամենայնիւ ես Վորմս պիտի մտնեմ" * : Լուտեր մինչև ան վայրկեանը գուցէ այսպիսի մեծութիւն մը բնաւ չէր ցուցըցած : Դեսպանը Վորմս դարձաւ , ու աս զարմանալի պատասխանը բերաւ : Լուտեր մեռնելէն քանի մը օր առաջ ըսաւ . "Ես; ան ատենը քաջասիրտ էի , ու բանէ մը չէի վախնար : Աստուած կարող է մարդուս այնպիսի համարձակութիւն ու յանդգնութիւն մը տալու : Չեմ գիտեր , թէ արդեօք հիմայ այնչափ ազատութիւն և ուրախութիւն պիտի ունենա՞մ" : Մատթէսիոս անոր աշակերտը կըսէ թէ՝ "Երբոր փաստը բարի է , մարդուս սիրտը՛ կըմեծնայ ու համարձակութիւն և ոյժ կունենան՝ թէ աւետարանիչները և թէ զինուորները" :

---

*Wenn so viel Teufel zu Worms wæren, als Ziegel auf den Dæchern, noch wolt Ich hinein! (L. Opp. (L.) XVII, p. 587.)

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

'Ի ՎԵՐՋՈՅ Ապրիլ 16ին, առաւօտուն Լուտեր ան հին քաղաքին պարիսպները տեսաւ։ Ամէնը անոր կըսպասէին, ու միայն զանիկայ կըխորհէին։ Ազնուական երիտասարդները չկրցան համբերել. Բեռնարդոս Տը Հիրշֆէլտը, Ալպէրտ Տը Լինտէնօն, վեց ասպետներ և ուրիշ իշխանաւոր մարդիկ, ընդ ամէնը հարիւրի չափ ժողվեցան, ինչպէս որ Պալլավիչինի կըպատմէ. ու ձիու վրայ հեծած զանիկայ դիմաւորեցին, որ քաղաքը մտած ատենը անոր ընկերակցութիւն ընեն։ Լուտեր քաղաքին կըմօտենար. կայսերական դեսպանը՝ իր պաշտօնին նշանազգեստը հագած ու ձիու վրայ նստած, անոր առջեւէն կերթար։ Անոր ետեւէն կերթար Լուտեր՝ իր պարկեշտ կառքովը։ Լուտերի ետեւէն ալ Յովնան կերթար ձիով. և ասպետներն ալ կառքին չորս կողմը պաշարեր էին. նաև անհամար ժողովուրդ դռներուն առջեւը դիզուած անոր կըսպասէին։ Առաւօտեան տասներորդ ժամուն, Լուտեր աս քաղքիս դռնէն ներս մտաւ, ուրկից մէկ մըն ալ անոր դուրս ելլելը՝ շատ մարդիկ գուշակեր էին. և ահա հիմա Լուտեր Վորմսի մէջ էր։

Փողոցներուն մէջ՝ երկու հազար մարդ՝ մեծահամբաւ Վիդդէմպէրկի միաբանին ընկերակցութիւն կընէին. և ամէնն ալ վազելով կուգային որ զանիկայ տեսնեն. հետըզհետէ բազմութիւնը կաւելնար։ Երբոր կայսրը աս քաղաքը մտաւ, այսչափ մարդ մէկ տեղ չժողվեցաւ։ Պատմիչ մը կըգրէ թէ՝ նոյն միջոցին բազմութեան մէջէն յանկարծ մարդ մը ելաւ նորաձև զգեստներ հագած, ու ձեռքն ալ մէկ մեծ խաչ մը բռներ էր , ինչպէս որ սովորաբար մեռելոց թաղման հանդէսին մէջը կըգտնուի . և Լուտերի մօտենալովը՝ մէկ բարձրաձայն , ողորմագին ու ներդաշնակաւոր եղանակով մը , որով ննջեցելոց պատարագները կըզըրուցուին , աս յետագայ Լատինական խօսքը երգեց՝ իբր մեռելոց կողմանէ .

Advenisti, o desiderabilis !
Quem expectabamus in tenebris !

Բարով եկար ո՛վ մարդ , որուն կըցանկայինք
Ու գերեզմանաց խաւարին մէջը կըսպասէինք :

Այսպէս Լուտերի գալստեան հանդէսը՝ իբր թէ ննջեցելոց շարականով կատարուեցաւ : Անիկայ Պավիէրայի դուքսին ծաղրածու միմոսն էր , որ այսպէս՝ Լուտերին մէկ իմաստալից ու հեգնական ազդարարութիւն մը կընէր :

Լուտեր իրեն ընկերող ու հետևող ձիաւորներովը՝ ան բազմաթիւ ժողովրդեան մէջէն խիստ դժուարաւ կանցնէր : Վերջապէս կայսերական դեսպանը՝ Ռոդոսի ասպետաց իջևանին առջևը կայնեցաւ : Կայսրընտրին երկու խորհրդականները , Փրիդերիկոս Տը Թունը , ու Փիլիպպոս Տը Ֆէլիթզքը , ու նաև Տէրութեան մարաջախտը Ուլրիք Տը Բաբէնհէյմը հոն կընստէին : Լուտեր կառքէն վար իջաւ . ու ոտքը գետնին վրայ դրած ատենը ըսաւ . "Աստուած ըլլայ իմ պաշտպանս" * : Բանի մը տարիէն ետքը Լուտեր աս անցքը յիշելով այսպէս կըսէր . "Ես գոց կառքով ու կրօնաւորական հագուստով Վօրմս քաղաքը մտայ . և ահա ամէնը փողոցներու մէջ կըվազէին , ու կուզէին Մարտինոս միաբանը տեսնել" †:

Լուտերի գալստեան լուրը խիստ զարմացուց թէ Սաքսոնիայի կայսրընտիրը և թէ Ալէանտէրը . Նմա-

---

* Pallavicini, 1. p. 144 . † Opp. XVII. p. 587.

նապէս Նորահասակ ու վայելչաձև Ալպերտոս արքեպիսկոպոսը՝ որ աս երկու կողմին միջին ճամբան բռներ կերթար : Ասիկայ Լուտերի չափազանց յանդգնութենէն տակնուվրայ եղաւ : “Թէ որ ես իրմէն աւելի համարձակութիւն չունենայի , ըսաւ Լուտեր , արդարև զիս Վօրմսի մէջ բնաւ պիտի չտեսնէին”:

Կարոլոս Ե իսկոյն իր խորհրդականները կանչեց : Կայսեր խիստ մտերիմ խորհրդականները շուտով մը ելան պալատը գացին . վասն զի վախերնուն կըդողային : “Լուտեր եկաւ , ի՞նչ պէտք է ընել” ըսաւ կայսրը : Մոտօ անունով Պալերմօյի եպիսկոպոս ու Ֆլանտրայ ատենադպիրը աս պատասխանը տուաւ . “Մենք աս բանիս վրայ շատ խորհուրդներ ըրեր ենք . պէտք է որ՝ ձեր Կայսերական վեհափառութիւնը շուտով մը աս մարդուն կեանքը վերցընէ : Սիգեսմունդ՝ այրել չտուա՞ւ արդեօք Յովհաննէս Հուսը : Դուն պարտական չես մէկ հերետիկոսի մը ո՛չ ապահովական թուղթ տալու , և ո՛չ ան թուղթին խօսքը կատարելու” : “Ոչ՛ չէ՛ , ըսաւ Կարոլոս , ինչ որ խօսք տուինք նէ , պէ՛տք է որ զանիկայ կատարեմք” : Ան ատենը հարկադրեցան որ Բարեկարգողը կայսեր առջևը հանեն :

Երբ որ մեծերը՝ Լուտերին համար մտատանջ շփոթութեան մը մէջ ինկեր էին , շատ մարդիկ ալ Վօրմսի մէջ կուրախանային , որ վերջապէս արժանի եղան Աստուծոյ մեծապայծառ ու հաւատարիմ ծառան տեսնելու : Շատ ուրախացողներուն մէկն ալ Կապիտոնն էր , Մայնցի արքեպիսկոպոսին մատրանապետը ու խորհրդականը : Աս երևելի մարդը , որ քիչ մը առաջ Հելվետիայի մէջ շատ ազատութեամբ Աւետարանը քարոզեր էր , ան միջոցին պատշաճ տեսաւ որ իր ունեցած պաշտօնին յարմար միջակ ճամբայ մը բռնէ , որուն համար Աւետարանականներէն իբրև երկչոտ կըբամբասուէր , ու Հռովմէականներէն իբրեւ կեղծաւոր ։ ՚Ի վերայ այսր ամենայնի Մայնցի մէջ՝ հաւատոյ վարդապետութիւնը բացայայտ ոճով մը քարոզեր էր . եւ անկից ելած ատենը՝ իր տեղը նորահասակ ու ժրաջան քարոզիչ մը դրեր էր Հետիոն անունով ։ Աս քաղաքը՝ Գերմանական եկեղեցւոյն հին ու նախապատիւ աթոռն էր , ու հոն Աստուծոյ Խօսքը բնաւ արգելուած չէր . բայց ամէնը սիրով ու փափաքով մտիկ կընէին Աւետարանը ։ Կրօնաւորները իրենց ոճովը Սուրբ Գիրքը մեկնելու ու քարոզելու ստիպուած՝ պարապ տեղը կը ջանային թէ աս՝ եւ թէ ուրիշ զանազան միջոցներով մարդոց միտքը զսպելու ու ետ դարձնելու ։ Բայց Կապիտոն՝ աս նոր վարդապետութիւնը քարոզած ատենը՝ կը ջանար որ անոր թշնամիներուն ու հալածիչներուն հետը բարեկամ մնայ . ու քանի մը իրեն պէս մտմտացող մարդոց հետ կը յուսար որ աս կերպով՝ ճշմարտութեանը աւելի օգուտ ընէ ։ Թէ որ աս մարդոց խօսքին նայինք , Կապիտոն պատճառ եղաւ , որ Լուտեր չայրեցաւ , ու բոլոր Լուտերականները չնզովեցան . վասն զի Ալպերտոս արքեպիսկոպոսին հետ մեծ բարեկամութիւն ունէր , Քոքլէոս՝ Ֆրանքֆորթի գահերէցը , որ գրեթէ Լուտերի հետ Վօրմս քաղաքը հասաւ , շիտակ Կապիտոնին տունը գնաց ։ Կապիտոն՝ Ալէանտէրին հետ երեսանց մեծ բարեկամութիւն ունենալուն համար , Քոքլէոսը անոր առջեւը հանեց . եւ ասանկ՝ Լուտերին երկու մեծ թշնամիները իրարու հետ սիրով կապելու միջնորդը՝ եղաւ ։ Կապիտոն անտարակոյս կը կարծէր որ աս հնարքները գործածելով , Քրիստոսի աւետարանին աւելի օգտակար ըլլայ . բայց չենք կրնար ըսել , թէ ասոնցմով օգուտ մը եղաւ ։ Բանին վախճանը գրեթէ միշտ մարդկային իմաստութեան հաշիւները պարապը կը հանէ , ու յայտնի փորձով կը ցուցընէ , թէ որոշ ու ազատ ճամբայ մը բռնել երթալը՝ աւելի մեծ իմաստութիւն ու խոհեմութիւն է ։

Աս միջոցիս՝ բազմաթիւ ժողովուրդ Հռոդոս ըսուած իջևանին առջևը անդադար կըդիզուէին, որ Լուտերը տեսնեն: Ոմանք զանիկայ կըհամարէին իբրև սքանչելիք իմաստութեան, և ոմանք ալ իբրև հրէշ անիրաւութեան: Առջի բերանը անոր քովը մարդ չգնաց, որ ան յոգնութիւն առնէ և իրեն խիստ մտերիմ բարեկամներուն հետ տեսնուի: Բայց իրիկուն եղածին պէս՝ կոմսերը, պարոնները, ասպետները, ազնուականները, եկեղեցականները ու շատ քաղաքացիք ալ արտորացին անոր քովը երթալու: Ամէն մարդ՝ նաև իր մեծ թշնամիներն ալ, կըզարմանային անոր համարձակ շարժուածքին վրայ, անոր ուրախութեանը և քաջալերութեանը վրայ. անոր ազդու խօսակցութեանը՝ ու վսեմ և եռանդուն ոգիին վրայ, որոնք աս աղքատիկ միաբանին անյաղթելի զօրութիւն ու ոյժ մը կուտային: Ոմանք կըսէին՝ թէ աս զօրութիւնը Աստուածային շնորհք մըն է, որ աս մարդուս վրայ կերևայ. բայց պապին բարեկամները բարձր ձայնով կաղաղակէին, թէ անիկայ սատանային հետ մէկ եղեր է*: Այնչափ մարդիկ հետզհետէ Լուտերի այցելութեան եկան որ մինչև շատ ուշ ատեն չկրցաւ քնանալ:

Հետևեալ օրը՝ որ չորեքշաբթի էր, ու Ապրիլի 17, առաւօտուն Տէրութեան ժառանգաւոր Մարաջախտը՝ Ուլրիկ Տը Բարէնհէյմը եկաւ պատուիրեց Լուտերի, որ կէս օրէն ետև ժամը 4ին՝ Վեհափառ կայսեր ու Տէրութեան իշխանաց առջևը ելլէ: Լուտեր աս հրամանը՝ խորին յարգութեամբ ընդունեց:

Այսպէս ահա ամէն բան պատրաստ էր հիմա, ու Լուտեր՝ Յիսուսի Քրիստոսի համար, աշխարհիս ամենէն մեծ ու օգոստափառ ժողովին առջևը պիտի ելլէր: Բայց քաջալերական մխիթարութիւնները անոր պակաս չէին. վասն զի եռանդուն Ուլրիք Հութթընցի ասպետը, ան

Pallavicini. I. p. 114.

օրերը Էպէրնպուրկի բերդին մէջ էր . ու չկրնալով Վօրմս քաղաքը երթալ , (ըստ որում Լեոն Ժ՛ Կարոլոսին աղաչեր էր , որ անոր ձեռքը և ոտքը կապէ ու անանկ Հռովմ քաղաքը խրկէ ,) ուզեց որ գէթ ան տեղէն Լուտերի բարեկամական ձեռնտուութիւն մը ընէ . ուստի Ապրիլի 17ին ասանկ գրեց անոր . " Նեղութեանդ օրը Տէրը պատասխանէ քեզի , Յակոբայ Աստուծոյն անունը քեզ պաշտպանէ : Օգնութիւն խրկէ սուրբ տեղէն , ու Սիոնէն զօրացունէ քեզ : Քու սրտիդ պէս քեզի տայ , ու քու ամէն խորհուրդներդ կատարէ : Սաղ. Ի : Ո՜վ սիրելի Լուտեր , իմ յարգապատիւ հայրս . . . բնաւ մի՛ վախնար այլ քաջ եղիր : Չարերուն խորհուրդը՝ զքեզ պաշարեր է . ու մռնչող առիւծներու պէս բերաննին քեզի դէմ բացեր են : Բայց Տէրը ոտք պիտի ելլէ , ամբարիշտներուն դէմ պիտի դնէ , ու զանոնք պիտի ցրուէ : Ուրեմն դուն Քրիստոսի համար ուժով պատերազմէ՛ , ինչպէս որ ես ալ քաջասրտութեամբ պիտի պատերազմիմ : Երանի՛ թէ ինծի թող տային գալու ու տեսնելու՝ թէ ինչպէս անոնք իրենց երեսը կըթթուեցընեն : Բայց Տէրը պիտի մաքրէ իր այգին , որն որ անտառին խոզը ապականեց . . . Քրիստոս զքեզ ազատէ ": Հութթընին չկրցած բանը Պիւկէրը ըրաւ . անիկայ ելաւ Էպէրնպուրկէն Վօրմս եկաւ , ու իր բարեկամէն բնաւ չզատուեցաւ , որչափ որ անիկայ Վօրմսի մէջ նստաւ :

Բայց Լուտեր միայն Աստուծոյ ապաւիններ էր , ու մարդոցմէ բնաւ օգնութիւն մը չէր փնտռեր : Ապրիլի 17ին՝ չորեքշաբթի առաւօտուն , Լուտեր սրտին մէջը խռովութիւն ու շփոթութիւն մը զգաց , որ Աստուծոյ երեսը իրմէն ծածկուած ու վարագուրուած էր : Իր հաւատքը տկարացաւ , իր թշնամիները իր աչքին առջեւը բազմապատկեցան , երկիւղ մը եկաւ վրան , և իր հոգին նմանեցաւ նաւու մը՝ որ սաստիկ փոթորիկէն ծովուն վրայ կըշարժի ու կըտատանի , խոր անդունդը կիջնայ , ետքն ալ նորէն մինչև երկինքը կըբարձրանայ ։ Այսպիսի դառնակսկիծ ցաւոց ժամուն մէջը, երեսը գետնի վրայ դնելով՝ աս միջահատեալ խօսքերը զրուցեց, որ մէկ մարդ մը զանոնք չկրնար աղէկ մը հասկընալ, թէ որ իր աչքին առջեւը չըներ ան վշտաց խորութիւնը, ուսկից որ անոնք մինչեւ Աստուծոյ առջեւը կելլէին ։

“Ո՜վ ամենակարող Աստուած, ո՜վ յաւիտենական Աստուած. ո՞րչափ սոսկալի է եղեր աշխարհս. ի՛նչպէս անիկայ իր բերանը բացեր է որ զիս կըլլէ ։ Ինչո՞ւ համար իմ հաւատքս ու յոյսս այսչափ պակսեցաւ ։ Մարմինը ո՞րչափ տկար է, ու սատանան ո՞րչափ զօրաւոր է ։ Թէ որ աշխարհիս մէջ զօրաւոր սեպուած մարդուն վրայ յոյսս դընելու եմ նէ, իմ բանս լմնցած է . . . Գործը որոշուեցաւ, դատաստանը կտրուեցաւ . . . ։

“Ո՜վ Աստուած, ո՜վ Աստուած . . . ո՜վ դուն իմ Աստուածս . . . դուն ինծի օգնէ, ու բովանդակ աշխարհիս իմաստուններուն դէմ դիր ։ Ըրէ աս բանը, պէտք է որ ընես . . . դու միայն . . . վասն զի աս գործը իմս չէ, քուկդ է ։ Ես աս տեղս ընելու գործ մը չունիմ . ես աշխարհիս աս մեծերուն հետ կռուելու պատճառ մը չունիմ ։ Ես ալ կուզէի երջանիկ ու հանգիստ օրեր անցընել ։ Բայց աս դատը քուկդ է . . . արդար ու յաւիտենական դատ մըն է ։

Ո՜վ Տէր, ինծի օգնական եղիր ։ Ո՜վ հաւատարիմ Աստուած, ո՜վ անփոփոխ Աստուած ։ Ես իմ յոյսս մարդու վրայ դրած չեմ, վասն զի պարապ բան է . մարդուս ամէն գործը անհաստատ ու տկար է ։ Ո՜վ Աստուած, ո՜վ Աստուած, չե՞ս լսեր արդեօք . . . Աստուած իմ մեռե՞ր ես արդեօք . . . ։ Ո՛չ, չէ՛, դուն չես կրնար մեռնիլ . դու միայն զքեզ կըծածկես ։ Դու զիս ընտրեցիր աս գործիս համար, գիտեմ . . . ուրեմն՝ աս գործը դուն առաջ տար ։

“Ո՜վ Աստուած, դուն իմ քովս կեցիր քու սիրելի Որդւոյդ Յիսուս Քրիստոսի անուանը համար, որ իմ պաշտպանս, իմ վահանս ու իմ ապաւէնս է” ։

Վայրկեանի մը չափ լուռ կենալով՝ իր մտատանջ խորհուրդներուն հետ կռուելէն ետքը, այսպէս շարունակեց .

"Տէ՛ր, դուն ո՞ւր կըկենաս . . . : Ո՜վ Աստուած իմ, ո՞ւր ես դուն . . . : Եկո՛ւր, եկո՛ւր ես պատրաստ եմ . . . պատրա՛ստ եմ աս կեանքս թողուլ քու Ճշմարտութեանդ համար, . . . համբերելով իբրև գառն : Վասն զի դատը արդար ու ուղիղ է, և քուկդ է . . . . : Ես բնաւ զիս պիտի չզատեմ քեզմէ, ոչ հիմա՝ և ոչ բոլոր յաւիտենականութեան մէջը . . . : Թէ որ աշխարհս սատանաներով լցուի և իմ մարմինս՝ որ քու ձեռացդ գործն է, սպաննուի, անիւի վրայ տարածուի կտոր կտոր ըլլայ, . . . ու այրելով մոխիր դառնայ . . . տակաւին իմ հոգիս քուկդ է : Այո՛ . ասանկ է . ու աս բանիս համար՝ քու Խօսքդ ինծի երաշխաւոր է : Իմ հոգիս քուկդ է . ու մշտնջենաւոր քու քովդ պիտի բնակի . . . ամէն . . . Ո՜վ Աստուած, ինծի օգնէ՛ . . . ամէն" :

Աս աղօթքը՝ զԼուտեր և զԲարեկարգութիւնը կըբացատրէ : Պատմութիւնը հոս սրբարանին վարագոյրը վեր կըվերցընէ, ու մեզի կըցուցընէ ան ծածուկ տեղը, ուր որ զօրութիւն ու քաջասրտութիւն տրուեցաւ աս խոնարհ ու խաղաղասէր մարդուն, որ Աստուծոյ գործիքը եղաւ՝ մարդոց հոգւոյն ու մտացը ազատութիւն ու համարձակութիւն տալու, ու նոր ժամանակ մը սկսանելու : Այսպէս կիմացուի Լուտեր ու Բարեկարգութեան գործը . այսպէս յայտնի կըլլայ անոնց ներքին զօրութիւնը ու իշխանութիւնը ուսկի՞ց ու ի՞նչ բանի վրայ ըլլալը : Աս աղօթքը՝ որ զինքը Ճշմարտութեան զոհ ընող մարդուն բերնէն ելաւ, Լուտերին Վորմսի Ճամբորդութեանը ժողովածոյ գրքին մէջը կըգտնուի, ժՂ յօդուածին մէջը, ապահովական թըղթերու, և ուրիշ այսպիսի գրուածներու հետ : Անտարակոյս անոր բարեկամներուն մէկը՝ իր բերնէն աս աղօթքը լսեր ու գրեր է, որպէս զի անկորուստ պահուի ու մեզի հասնի . և անշուշտ աս աղօթքին թուղթը՝ հին մատեան-

ներուն մէջ խիստ պատուականներէն մէկը սեպուելու է։

Չորրորդ ժամը զարկաւ, ու տէրութեան մարաջախտը եկաւ երեւցաւ Լուտերի․ և ան ալ անմիջապէս պատրաստեցաւ անոր հետ երթալու։ Աստուած անոր աղօթքը ընդուներ էր․ ու իշխանէն դուրս ելլելուն՝ սիրտը հանգիստ էր։ Ամենէն առաջ կայսերական դեսպանը կերթար․ անոր ետեւէն տէրութեան Մարաջախտը, ու անկից ետքը Բարեկարգողը։ Փողոցներուն մէջ լցուած բազմութիւնը՝ առջը իրիկուընէ շատ աւելի էր։ Անկարելի էր բազմութեան մէջէն անցնիլ ու առաջ երթալ․ և պարապ տեղը կըկանչուըռտէին թէ՝ Ճամբայ բացէ՛ք․ վասն զի բազմութիւնը հետզհետէ կաւելնար։ Վերջապէս կայսերական դեսպանը երբոր տեսաւ որ առաջ երթալը ու ժողովարանը հասնիլը անհնարին բան է, մասնաւոր տուներ բանալ տուաւ․ ու Լուտերը՝ պարտէզներուն ու ծածուկ ճամբաներուն մէջէն մինչեւ ժողովին տեղը տարաւ *։ Ժողովուրդը աս բանը իմանալով՝ անմիջապէս Վիդդէմպէրկի միաբանին ետեւէն ան տուները մտան, ու պարտէզներու վրայ նայող պատուհաններուն առջեւը նստան․ շատերն ալ տանիքներուն վրայ ելան։ Անանկ եղաւ որ թէ տները, թէ տանիքները և թէ փողոցները, 'ի զնին կեցողներու բազմութեամբը լեցուեցաւ։

Վերջապէս ժողովարանը հասան․ բայց բազմութեան պատճառաւը, թէ Լուտեր և թէ անոր ընկերութիւն ընող մարդիկը չէին կրնար դռնէն ներս մտնել։ Կայսերական զինուորները անդադար կըպօռային՝ Տե՛ղ բացէք, տե՛ղ բացէք։ Բայց մարդ մը չէր ուզեր իր տեղէն շարժիլ։ Ան ատենը բռնութեամբ ճամբայ բացին զինուորները, ուսկից անցաւ Լուտեր․ ու երբոր ժողովուրդն ալ ուզեց անոր ետեւէն ներս մտնել, զինուորները անոնց դէմ կեցան, ու իրենց նիզակովը արգիլեցին։ Լուտեր ժողովարանը մտնե-

---

* L. Opp. XVII, p. 574.

լէն ետքն ալ դժուարութեամբ յառաջ կերթար . քանզի հոն ալ ժողովուրդ լցուած էր : Նախասենեակներուն առջեւը՝ հինգ հազարէն աւելի մարդ կար՝ Գաղղիացի, Իտալացի, Սպանիացի և ուրիշ զանազան ազգեր : Վերջապէս երբոր ան դուռը մօտեցաւ, որ անկից դատաւորաց առջեւը պիտի ելլէր, հոն մէկ քաջ ասպետի մը հանդիպեցաւ, յր̅՝ մեծանուն Գէորգ Տը Ֆրէունտսպերկ հազարապետին, որ չորս տարիէն ետքը Գերմանացի զօրաց հետ Փավիայի պատերազմական դաշտին մէջ, Գաղղիացւոց բանակին վերայ յարձակեցաւ, ու զանիկայ Թէսսին գետին մէջ ձգելով՝ գրեթէ ինքը եղաւ պատճառ Գաղղիոյ թագաւորին գերութեանը : Այս ծեր հազարապետը՝ երբոր Լուտերին անցնիլը տեսաւ, ձեռքը անոր ուսին վրայ դրաւ, ու պատերազմներու մէջ ճերմկցած գլուխը շարժելով՝ քաղցրութեամբ ըսաւ անոր . "Խե՜ղճ կրօնաւոր, ողորմելի՜ կրօնաւոր, քու ընելու ընթացքդ ու պատերազմդ այնչափ զարմանալի է՝ որ թէ ես և թէ ուրիշ շատ զօրապետներ՝ մեր խիստ մեծ ու արիւնաթաթաւ պատերազմներուն մէջը անոր նմանը բնաւ տեսած չենք : Բայց թէ որ քու դատդ արդար է, ու դուն անոր վրայ բնաւ երկբայութիւն մը չունիս, Աստուծոյ անունովը առաջ գնա՛, ու բանէ մը մի՛ վախնար . Աստուած զքեզ չթողուր": Ահա սուսերամարտ կտրիճ զօրապետը՝ վեհանձն ու քաջասիրտ կրօնաւորին այսպիսի գովեստ մը տուաւ : "Իր սրտին տիրող ու յաղթող մարդը՝ քաղաքներ առնող մարդէն մեծ է, ըսաւ Սողոմոն": Առակ. ժզ. 32 :

'Ի վերջոյ դատաւորաց սենեակին դռները բացուեցան . Լուտեր ներս մտաւ, ու խել մը մարդիկ որ դատաւորաց ժողովէն չէին, անոնք ալ անոր ետեւէն ներս մտան : Բնաւ մէկ մարդ մը՝ այսչափ մեծ ու օգոստափառ ժողովի մը առջեւը ելած չէր : Քանզի հոն կային հինգերորդ Կարոլոս կայսրը, որուն թագաւորութիւնը հին և նոր աշխարհնիս մէջը կը տիրէր . անոր եղբայրը Արշիդուքս Ֆերտինանտո-

մը , Տէրութեան վեց կայսրընտիրները , որոնց յաջորդ թոռները գրեթէ ամէնն ալ հիմա թագաւոր են ։ Քսանըչորս դուքս , որոնց շատերը մեծ կամ միջակ գաւառներու վրայ կըհրամայէին . և մէկ քանիին անունը՝ ժամանակէ մը ետքը Բարեկարգութեան խիստ սոսկալի երևնալու էին ։ Ալպայի դուքսը ու անոր երկու որդիքը . ութը իշխանաւոր անձինք , երեսուն արքեպիսկոպոսներ , եպիսկոպոսներ կամ առաջնորդներ . եօթը դեսպաններ , որոնց երկուքը Անգղիոյ ու Գաղղիոյ դեսպաններն էին . տասն ազատ քաղաքաց փոխանորդներ , խիստ շատ իշխաններ , կոմսեր ու մեծամեծներ . պապին նուիրակները , ամէնը մէկ տեղ 204 հոգի ։ Ահա Մարտինոս Լուտեր՝ այսպիսի ահեղ ատեանի մը առջևը ելաւ ։

Լուտերին ան ժողովին ներկայանալը՝ արդէն պապականութեան դէմ պայծառ յաղթութիւն մը սեպուելու է ։ Պապը աս մարդը դատապարտեր էր , և ահա կայսերական ատեանը՝ պապին դատապարտածը նորէն քննել ուզելով , մեծ անարգանք կընէր Հռովմայ սրբազան վճռոյն ։ Պապը զանիկայ արգիլեր ու բոլոր մարդկային ընկերութենէն զատեր էր , և ահա պատուական հրաւէրքով կըկոչուի ու կընդունուի , աշխարհիս խիստ վսեմ ու գերապանծ ժողովին մէջը ։ Պապը հրամայեր էր որ Լուտերին բերանը բընաւ չբացուի , բայց անիկայ բերանը պիտի բանայ հիմա հազարաւոր ունկնդիրներուն առջևը , որ բոլոր Եւրոպայի հեռաւոր քաղաքներէն ժողվեր էին ։ Լուտեր ասանկով պապին հրամանը բոլորովին տակն ու վրայ ըրաւ ։ Հռովմայ քահանայապետը իր աթոռէն վար կիջնար . ու զանիկայ իջեցընողը՝ աղքատին միաբանի մը խօսքն էր ։

Իշխաններէն մէկ քանին երբոր տեսան որ Մանսֆէլտի հանքագործին խոնարհ զաւակը՝ աս թագաւորական ժողովին առջևը քիչ մը խռովեր ու այլայլեր է , քաղցրութեամբ մը անոր քովը գացին , ու մէջերնուն մէկը անոր ըսաւ . «Մի՛ վախնար բնաւ անոնցմէ , որոնք միայն մար-

մինը կրնան սպաննել, ու հոգին չեն կրնար սպաններ": Մէկ ուրիշ մըն ալ ըսաւ. "Երբոր զձեզ թագաւորաց առջեւը տանելու ըլլան, ձեր Հօրը Հոգին ձեր բերնովը պիտի խօսի" *: Մատթ. Ժ. 20, 28: Այսպէս՝ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, իր խօսքերը աշխարհիս զօրաւորաց բերանը դնելով՝ կըմխիթարէր զԼուտեր:

Աս միջոցին՝ պահապան զինուորները Լուտերին տեղ բանալ կուտային. Լուտեր առաջ գնաց ու Հինգերորդ Կարոլոսին աթոռին առջեւը կայնեցաւ: Ամէնը անոր վրայ կընայէին: Այն ժամուն ընդհանուր հանդարտութիւն մը ու մեծ լռութիւն մը եղաւ: Մարաջախտը Լուտերին ըսաւ թէ՝ "Մինչեւ որ քեզի բան մը չհարցընեն, դուն բան մը չխօսիս": Ասանկ ըսելէն ետքը՝ անոր քովէն զատուեցաւ:

Մէկ վայրկեանի չափ խորունկ լռութիւն ըլլալէն ետքը՝ Թրեվիրի Արքեպիսկոպոսին ատենադպիրը՝ Յովհաննէս Էք, Ալէանտէրին բարեկամը (որն որ համանուն աստուածաբանէն որոշել պէտք է) ոտք ելաւ, ու բարձր ձայնով մը ասանկ զրուցեց, նախ՝ Լատիներէն, ետքն ալ Գերմանական լեզուով. "Ո՜վ Մարտինոս Լուտեր. սուրբ և անյաղթ կայսերական վեհափառութիւնը զքեզ իր աթոռին առջեւը կանչեց՝ Հռովմէական սուրբ Տէրութեան իշխանաց խորհրդովը ու ազդարարութեամբը, որպէս զի աս երկու հարցմունքին պատասխան տաս: 'Նախ և առաջ ըսէ՛, թէ Սա գիրքերը դո՞ւ շարադրեր ես թէ չէ՞": Կայսերական ատենաբանը աս խօսքը զրուցած ատենը՝ մատովը քսան հատի չափ գիրք ցըցուց, որ սենեակին մէջ տեղը՝ սեղանի մը վրայ դրուած էին Լուտերին առջեւը: Լուտեր ետքերը աս պարագան պատմելով, կըսէ թէ՝ "Չեմ գիտեր թէ ի՞նչպէս անոնք աս գիրքերը գտեր ու մէկտեղ ժողուեր էին": Աս աշխատանքը ու նեղութիւնը Ալէանտէր քաշեր էր: "Երկրորդ՝ շարունակեց ատենադպիրը, դուն աս գիր-

---

*Seckendorf, P. 348.

քերը ու մէջի գրուած բաները պիտի հերքե՞ս, թէ անոնց վրայ պիտի դիմանաս ու հաստատ կենաս" :

Լուտեր առանց վախի ու երկբայութեան պատասխանելու վրայ էր, թէ իրաւ ինքը շարադրեր է զանոնք, երբոր իր բարեկամը Հերոնիմոս Շուրֆ, շուտ մը բարձր ձայնով աղաղակեց թէ՝ "Գիրքերուն անունը թո՛ղ կարդացուի անգամ մը" :

Ատենադպիրը սեղանին մօտենալով՝ գիրքերուն անունները կարդաց : Անոնց շատը աղօթքի գրեանք էին, ու ան վիճաբանութեանը հետ բնաւ վերաբերութիւն մը չունէին : Գիրքերուն անունները կարդացուելէն ետքը, Լուտեր՝ նախ Լատինական ու ետքն ալ Գերմանական լեզուով սանկ պատասխան տուաւ.

"Ո՜վ մեծաշնորհ կայսր, ո՜վ շնորհալի իշխանք և տեարք, Կայսերական վեհափառութիւնը՝ ինծի երկու հարցմունք կընէ :

"Առաջին հարցմունքին պատասխանը աս է, որ ան գիրքերը՝ որոնց անունը հիմա հոս կարդացուեցաւ, ամէնն ալ ես շարադրեր եմ, չեմ կրնար սուտ զրուցել ու զանոնք ուրանալ :

"Գալով երկրորդ հարցմունքին : Որովհետև աս հարցմունքը հաւատքի, և հոգիներուն փրկութեանը կվերաբերի, ու նաև Աստուծոյ Խօսքը ասոր հետը կապակցութիւն ունի, որն որ երկնային ու երկրային գանձուցը մէջ խիստ թանկագինը ու մեծն է, ան պատճառաւ անխոհեմութիւն ըրած կըլլամ, թէ որ առանց լաւ մը քննելու ու մտածելու պատասխան տալու ըլլամ : Քանզի կարելի է որ ճշմարտութեան պահանջածէն աւելի կամ պակաս բան մը ըսեմ ու մեղանչեմ Քրիստոսի ան խօսքին դէմ, "Ով որ զիս մարդոց առջևը ուրանայ, ես ալ զանիկայ պիտի ուրանամ իմ Հօրս առջևը, որ երկինքն է" : Անոր համար ձեր կայսերական վեհափառութեանը ամենայն խոնարհութեամբ կաղաչեմ որ ինծի ժամանակ տաք, որպէս զի կարող ըլլամ պատասխան տալ առանց մեղանչելու Աստուծոյ Բանին դէմ":

Այս պատասխանը՝ Լուտերի ու ժողովին արժանի և յարմար պատասխան մըն էր, չէ թէ անոր մտքին մէջ շփոթութիւն կամ տարակոյս կըցուցընէր: Այսանկ ծանր դատի մէջ պէտք էր որ անիկայ հանդարտ ու խոհեմ ըլլար. և այսանկ հանդիսաւոր վայրկեանի մը մէջ՝ բնաւ կիրք մը ու թեթեւութիւն մը իր վրայ ցուցընելու չէր: Դարձեալ՝ ժամանակ ուզելով, այսպէս իր առաջադրութեանը ու կամացը անդրդուելի հաստատութիւնը լաւագոյն փորձով մը պիտի իմացընէր: Պատմութեանց մէջ կըտեսնենք որ խիստ շատ անձինք իրենց վաղվաղկոտութեամբը ու անխոհեմ խօսքովը՝ թէ իրենց և թէ ուրիշներուն մեծ վընաս տուէին: Բայց աս տեղը Լուտեր՝ իր ընդաբոյս ու եռանդուն բնութիւնը կըզսպէ, իր արագախօս ու պատրաստ լեզուն կըսանձէ. և որ ատեն իր բոլոր զգացումները կուզեն մէկէն դուրս բղխիլ, ինքը զանոնք կըբռնէ ու կարգիլէ: Աս եռանդուն մարդը՝ այսպիսի զարմանալի հանդարտութիւն ու համբերութիւն մը ընելով ու զինքը բռնելով, իր զօրութիւնը բազմապատկեց. ու կարող եղաւ ետքը պատասխան տալու այնպիսի իմաստութեամբ՝ իշխանութեամբ ու արժանապատուութեամբ, որ իր թըշնամեաց յոյսը փուճը ելաւ, ու անոնց չարութիւնը և ամբարտաւանութիւնը բոլորովին անպտուղ եղաւ:

Ի վերայ այսր ամենայնի, որովհետև քաղաքավարական ու պատկառելի եղանակաւ մը խօսեցաւ, շատերը կարծեցին որ անիկայ երկու մտքի վրայ է: Մասնորդոյ Հռովմայ պալատականաց սրտին մէջը՝ յուսոյ նշոյլ մը ծագեցաւ: Կարոլոս՝ որ շատ փափաքեր էր տեսնել ան մարդը, որուն խօսքը բոլոր տէրութիւնը սասանեց, և որ իր աչքը բնաւ անոր վրայէն չէր վերցուցեր, հիմա իր պալատականներէն մէկուն դառնալով՝ արհամարհանօք ըսաւ. "Իրաւի աս ան մարդը չէ, որ կարենայ զիս հերետիկոս ընել" : Անատենը նորահասակ կայսրը ոտք ելաւ , ու իր նախարարներուն հետ խորհրդոյ սենեակը մտաւ . կայսրընտիրները՝ իշխաններուն հետ ուրիշ սենեակի մը մէջ ժողովեցան , ու ազատ քաղաքաց վերակացուներն ալ երրորդ սենեակի մը մէջ փակուեցան . յետոյ ժողովը նորէն մէկտեղ գալով՝ միաբանեցան որ Լուտերի խնդիրքը կատարեն : Չարախորհուրդ մարդիկ աս բանիս շատ նեղացան :

"Ո՜վ Մարտինոս Լուտեր , ըսաւ Թրէվիրի ատենադպիրը , կայսերական վեհափառութիւնը իր ընդաբոյս բարեսիրութեամբը ու քաղցրութեամբը՝ հաճեցաւ քեզի օր մըն ալ ժամանակ շնորհելու . բայց աս դաշինքով , որ քու պատասխանդ կենդանի ձայնով տաս և ոչ թէ գրով" :

Ան ատենը կայսերական դեսպանը առաջ եկաւ , ու նորէն Լուտերը առաւ իր իջեւանը տարաւ : Լուտեր մինչև հոն երթալը , ճամբան փոփոխակի ուրախութեան ձայներ ու սպառնալիքներ լսեց . և իր բարեկամներուն մէջը խիստ ձախորդ լուրեր տարածուեցան : Կըսէին թէ՝ "Ժողովը կընեղանայ . պապին դեսպանները կըյաղթանակեն . Լուտեր զոհ պիտի ըլլայ" : Ամէնուն սիրտը բարկացեր էր . և շատ ազնուականներ Լուտերի վազելով ըսին անոր , "Տէ՛ր վարդապետ , աս բանը ի՞նչպէս պիտի ըլլայ . կըհաստատուի թէ քեզ այրել կուզեն . թէ որ այսպէս ընեն , իրենց կեանքը պիտի վճարեն անոր տեղը"... "Հիրաւի անոնց ըսածին պէս պիտի ըլլար", կըսէ Լուտեր , քսան տարիէն ետքը՝ երբոր աս խօսքերը յիշեց :

Ուրիշ կողմանէ ալ իր թշնամիները կըյաղթանակէին : Անոնք կըսէին թէ՝ "Լուտեր ժամանակ կուզէ . անիկայ իր ըսածները պիտի հերքէ . անոր խօսքը հեռուէն աներկիւղ էր , բայց հիմա իր համարձակութիւնը ու սրտոտութիւնը կորսնցուց... Անիկայ յաղթուեցաւ" : Վորմսի մէջ գրեթէ միայն Լուտեր հանդիստ ու հանդարտ էր : Ժողովէն դառնալէն քանի մը վայրկեան ետքը՝ այսպէս գրեց Ռուբիանոսի՝ կայսերական խորհրդականին. “Այս աս Թուղթը քեզի աղմուկի մէջէն կըգրեմ”. (Հաւանականաբար աս խօսքով՝ իշխանին չորս կողմը ժողոված ամբոխին ձայնը ու աղաղակը կուզէր հասկըցընել): “Աս ժամուս մէջ՝ կայսեր ու անոր եղբօրը առջեւը ելայ[*]... և ժողովքին հասկըցուցի, որ իմ՝ գիրքերուս հեղինակը ես եմ. ու նաև զրուցեցի թէ զանոնք հերքելուն պատասխանը վաղը կուտամ: Աս օգնութեամբն Յիսուսի Քրիստոսի՝ իմ բոլոր շարադրած գրքերուս և ոչ իսկ մէկ գիծը կըհերքեմ”:

Ժողովրդոց ու օտարական զինուորաց վրդովմունքը ժամէ՚ի ժամ կաւելնար. Թէպէտև ժողովքին մէջը ամէն բան սիրով էր, բայց փողոցներու մէջ՝ մարդիկ մէկզմէկու հետ կըկռուէին: Հպարտ ու անողորմ Սպանիացի զինուորները՝ իրենց անխոհեմութեամբը քաղաքին բնակիչները կըվըշտացընէին: Կարոլոսի Թիկնապահ զինուորներուն մէկը՝ երբոր գրքավաճառի մը քով պապին կոնդակը գտաւ, որ Հիւթթէն անոր մեկնութիւն տալով տպել տուեր էր, զանիկայ առաւ կտոր կտոր ըրաւ, ու ետքը անոր կտորները գետինը նետելով, ոտքովը վրան կոխեց: Ոմանք ալ՝ Լուտերի Գերութիւն Բաբիլոնի ըսուած գրքին խել մը օրինակները ձեռք անցընելով պատռտեցին: Ժողովուրդը աս բանիս վրայ նեղանալով, զինուորներուն վրայ յարձակեցան, ու զանոնք փախուցին: Անգամ մըն ալ Սպանիացի մը՝ ձիու վրայ հեծած, ձեռքը սուր բռնած, Ոօրմսի գլխաւոր փողոցի մը մէջ Գերմանացիի մը ետեւէն կը վազէր, ու ժողովուրդը սոսկալով չէր համարձակեր աս կատաղի մարդուն դէմ կենալ[†]:

Աս միջոցիս քանի մը քաղաքագէտ մարդիկ, իրենց խելքովը հնարք մը գտան Լուտերը ազատելու . ու անոր ըսին թէ՝ "Քու վարդապետութեանդ սխալները հերքէ, բայց պապին ու անոր պալատականացը վրայ ինչ որ ըսիր, անոնց վրայ հաստատ կեցիր, ու ան ատենը կազատիս" : Ալէանտէր աս խորհուրդը լսելուն սարսափեցաւ . բայց Լուտեր իր մտքին վրայ հաստատ կենալով, յայտնեց թէ ինքը քաղաքական Բարեկարգութիւնը բանի մը տեղ չդըներ, մինչև որ անիկայ հաւատքի վրայ հիմնած չըլլայ :

---

[*] Hac hora coram Cæsare et fratre Romano constiti. (L. Epp. I, p. 587).

[†] Kappens Ref. Urkunden II. p. 448.

Հետևեալ օրը՝ Ապրիլի 18ին, Կլաբիոն՝ Էք ատենադպիրը ու Ալէանտէր, առտուանց կանուխ մէկ տեղ ժողովեցան հինգերորդ Կարոլոսին հրամանաւը . որպէս զի խորհուրդ մը ընեն, թէ Լուտերի դատը ինչպէս պիտի կտրեն :

Լուտեր ալ ինքնիրեն կըմտածէր . և իր սրտին մէջը այնպիսի խաղաղութիւն մը ունէր, որ առանց անոր մեծամեծ գործքեր չեն կատարուիր : Աղօթք ըրաւ, Աստուածաշունչ Գիրքը կարդաց, իր բոլոր գրուածները հարևանցի աչքէ անցուց, և ջանաց որ յարմար ու վայելուչ պատասխան մը պատրաստէ : Երբոր կըմտածէր որ կայսեր ու Տէրութեան առջևը՝ Յիսուս Քրիստոսի ու անոր Խօսքին համար վկայութիւն պիտի տայ, սիրտը ուրախութեամբ կըլեցուէր : Երթալու վայրկեանը գրեթէ հասած էր, որ ատեն ջերմեռանդութեամբ Սուրբ Գրքին մօտեցաւ, որ սեղանին վրայ բաց կեցեր էր . ձախ ձեռքը անոր վրայ դրաւ, աջ ձեռքն ալ դէպի երկինքը վերցընելով երդում ըրաւ, որ Աւետարանին միշտ հաւատարիմ մնայ, ու հաւատքը ազատութեամբ խոստովանի, թէև պէտք ըլլայ աս խոստովանութիւնը իր արեամբը կնքել ու հաստատել : Անկից ետքը ալ աւելի մեծ խաղաղութիւն մը զգաց իր սրտին մէջը :

Չորրորդ ժամուն՝ կայսերական դեսպանը եկաւ, ու զանիկայ տարաւ ժողովարանը : Ամէնը մեծ հետաքրքրութեամբ աս ժամուն կըսպասէին . վասն զի պատասխանը որոշ ու կտրողական պիտի ըլլար ։ Ժողովը զբաղած ըլլալուն համար , Լուտեր պարտաւորեցաւ գաւիթը կենալու անհամար ժողովրդեան հետ , որ ալետանջ ծովու մը պէս կը տատանէր , ու իր ալիքներովը զԲարեկարգողը կը նեղէր ։ Վիդդէմպէրկի վարդապետը երկու ժամու չափ աս բազմութեան մէջը մնաց , որոնք որ շատ կը փափաքէին զանիկայ տեսնելու ։ "Ես չէի սորված , կըսէ Լուտեր , ասանկ աղաղակներու և նեղութիւններու". և անշուշտ հասարակ մարդու մը՝ անանկ ժողովի մը առջեւը ելլելու համար , դէշ պատրաստութիւն պիտի ըլլար ասիկայ . բայց Լուտեր Աստուծոյ ապաւինած ըլլալուն համար , զուարթադէմ ու հանդարտ կեցեր էր . յաւիտենական Աստուածը զանիկայ բարձր վիմի վրայ կը հաստատէր ։ Գիշերը վրայ գալով՝ ժողովական ատեանին մէջը ջահեր վառեցին , որոնց լոյսը ապակի պատուհաններէն անցնելով՝ մինչև գաւիթը կը հասնէր , ու ամէն տեղ ահեղ շքեղութիւն մը կերևար ։ Վերջապէս վարդապետը ներս մտցուցին , ու անոր հետ խիստ շատ մարդ ներս մտաւ . վասն զի ամէնն ալ անոր պատասխանը կուզէին լսել ։ Բոլոր իշխանները նստեր էին . Լուտեր առջի անգամին պէս գնաց Կարոլոսին դիմացը կայնեցաւ . և Թրեվիրի կայսրընտրին ատենադպիրը սկսաւ ըսել անոր այսպէս . "Ո՜վ Մարտինոս Լուտեր , քու երեկուան խնդրած ժամանակդ հիմա լմնցաւ ։ Յիրաւի՝ պէտք չէր քեզի ժամանակ տալ . որովհետև ամէն մարդ հաւատոյ վերաբերեալ բաներուն մէջ աղէկ տեղեկութիւն պիտի ունենայ , որպէս զի միշտ պատրաստ գտնուի իրեն բան հարցընողներուն պատասխան տալու ։ Մանաւանդ դուն՝ որ Սուրբ Գրոց մեծ ու գիտուն վարդապետն ես . . . . Հիմա՝ ուրեմն պատասխան տուր վեհափառ կայսեր հարցմունքին , որ քեզի այնչափ քաղցրութիւն ցըցուց ։ Քու գիրքերդ բոլորովին պաշտպանե՞լ կուզես , թէ կուզես անոնց մէջէն քանի մը բան հերքել" ։ Ատենադպիրը աս խօսքերը Լատինական լեզուով զուրցելէն ետքը Գերմանական լեզուով ալ կրկնեց ։

Անատենը, կըսեն Վօրմսի յիշատակարանները, Մարտինոս Լուտեր վարդապետը շատ խոնարհութեամբ ու հընազանդութեամբ պատասխան տուաւ · բնաւ չպօռաց, ու խստութեամբ չխօսեցաւ · բայց միայն համեստութեամբ, քաղցրութեամբ, վայելչութեամբ ու չափաւորութեամբ, 'ի վերայ այսր ամենայնի՝ մեծ ուրախութեամբ ու քրիստոնէական արիութեամբ :

“Ո՜վ վեհափառ կայսր, ո՜վ մեծապայծառ իշխանք, ո՜վ շնորհալի տեարք, ըսաւ Լուտեր, (աչուըները կայսեր ու բոլոր ժողովականներուն վրայ պտըտցընելով ·) ես այսօր ձեր առջեւը կերեւամ, ինչպէս որ երէկ ինծի հրաման տրուեցաւ, և ողորմութեամբն Աստուծոյ, ձեր կայսերական վեհափառութեանը ու ձեր օգոստափառ բարձրութեանցը կաղաչեմ, որ իմ արդար ու ճշմարիտ դատիս ու փաստիս ջատագովութիւնը քաղցրութեամբ մըտիկ ընէք : Թէ որ տգիտութեամբ՝ պալատական սովորութեանց ու քաղաքավարութեանց դէմ պակասութիւն մը ընեմ, ինծի թողութիւն տուէք · վասն զի ես թագաւորական պալատներու մէջ մեծցած չեմ, այլ աղքատ ու ողորմելի վանքի մը մէջ : Երէկ կայսերական վեհափառութենէն ինծի երկու բան հարցուեցաւ : Առաջինը՝ թէ արդեօք ե՞ս եմ հեղինակը ան գրքերուն, որոնց անունները կարդացուեցաւ : Երկրորդ՝ թէ անոնց մէջը գրուած վարդապետութիւնները պիտի հերքե՞մ, թէ պիտի պաշտպանեմ : Առաջին հարցմունքին պատասխանը տուի, ու ան պատասխանին վրայ կեցեր եմ :

“Գանք երկրորդ հարցմունքին : Իմ գրած գրքերս զանազան նիւթերու վրայ է : Նախ՝ անոնց մէջը գիրք կայ որ մէջը հաւատքի ու բարեգործութեանց վրայ խօսեր եմ այնպիսի մաքուր, պարզ ու քրիստոնէական ոճով որ նաև նոյնիսկ թշնամիներս՝ անոնց մէջը պախարակելու ու բամբասելու բան մը չգտնալէն զատ, կըխոստովանին թէ անոնք օգտակար ու պիտանի գրեանք են · և արժանի է որ բա-

րեպաշտ մարդիկ զանոնք կարդան ։ Պապին կոնդակը՝ որ այնչափ խիստ ու սաստիկ է, բայց սակայն աս ըսածս կը հաստատէ ։ Ես զանոնք ի՞նչպէս հերքեմ . . . .

“Երկրորդ՝ ես պապականութեան դէմ գրքեր շարադրեր եմ, ու պարսաւեր եմ ան պապերը, որ իրենց սուտ վարդապետութեամբը, գէշ վարքովը ու գայթակղեցուցիչ օրինակովը՝ բոլոր քրիստոնեաները կաւրեն, ու անոնց հոգին ու մարմինը կըկորսընցընեն ։ Աս բանիս՝ ամէն աստուածավախ մարդոց գանգատը հաստատ կըվկայէ ։ Եւ ամենուն յայտնի է՝ որ մէկ կողմանէ պապերուն մարդկային օրէնքը ու վարդապետութիւնը՝ հաւատացելոց խղճմտանքը կըտանջեն, մէկալ կողմանէ ալ Հռովմայ մշտնջենաւոր ու անիրաւ յափշտակութիւնները՝ քրիստոնէից ստացուածքը ու հարստութիւնները կըկլլեն . ու մասնաւորապէս աս մեծապայծառ ազգիս . . . . ։ Թէ որ ես աս նիւթերուն վրայ գրած գրքերս հերքեմ, ուրիշ բան մը ըրած չեմ ըլլար, բայց եթէ աս բռնաւորութիւնը ուժովցընելով, անհամար ու մեծամեծ անիրաւութեանց աւելի լայն դուռ մը բացած կըլլամ ։ Ան ատենը աս ամբարտաւան մարդիկը՝ աւելի չափազանց կատաղութեամբ մը կըյարձակին, ու ետևէ ետև մեծամեծ փոթորիկներ կըհանեն ։ Եւ աս գրքերը հերքելովս, ոչ միայն քրիստոնէից ժողովրդեան վրայ ծանրացած լուծը աւելի խիստ ու անտանելի կըլլայ, այլ նաև աւելի օրինաւոր . վասն զի իմ հերքելովս, անիկայ ձեր կայսերական վեհափառութենէն ու սուրբ Տէրութեան բոլոր իշխաններէն, հաստատութիւն ու զօրութիւն մը կառնէ ։ Ո՛վ մեծ Աստուած . ասանկ՝ ես գէշ ծածկոց մը պիտի ըլլամ, որ ամէն տեսակ չարութիւնները ու բռնաւորութիւնները ծածկեմ” . . . ։

“Երրորդ՝ ես գրքեր գրեցի քանի մը մասնաւոր անձանց դէմ, որ կուզէին Հռովմէական բռնաւորութիւնը պաշտպանելով հաւատքը ոչնչացընել . և համարձակ կը

խոստովանիմ, որ կարելի է թէ անոնց դէմ քիչ մը աւելի սաստկութեամբ խօսած ըլլամ, որն որ իմ եկեղեցական կացութեանս չվայելեր: Ես զիս սուրբ տեղ չեմ դրեր. բայց ան գրքերն ալ չեմ կրնար հերքել. վասն զի ան ատենը իմ հակառակորդներուս անիրաւութեանը ոյժ ու հեղինակութիւն տուած կըլլամ. ու նաև բարեպատեհ առիթ մը, որով անոնք Աստուծոյ ժողովուրդը աւելի անգթութեամբ ջախջախեն:

“Ի վերայ այսր ամենայնի՝ ես լոկ մարդ մըն եմ, աստուած չեմ. անոր համար ես զիս ան կերպով պիտի պաշտպանեմ, ինչպէս որ Յիսուս Քրիստոս զինքը պաշտպանեց, երբոր ըսաւ. “Թէ որ գէշ խօսք մը խօսեցայ նէ, ըսած գէշ խօսքս ինծի հասկըցուցէք” : Յովհ. ժը. 23: Անիկայ Աստուած ըլլալով, սանկ ըսաւ. ես որ ուրիշ բան չեմ, բայց եթէ հող և մոխիր, ու դիւրաւ կրնամ սխալիլ, ո՜րչափ աւելի եռանդով փափաքելու եմ, թէ ո՛վ որ իմ վարդապետութեանս դէմ փաստ մը ու առաջարկութիւն մը ունենայ նէ, ինծի հասկըցընէ:

“Ասոր համար՝ Աստուծոյ ողորմութեամբը ես ձեզի կաղաչեմ, ո՜վ վեհափառ կայսր, ո՛վ մեծապայծառ իշխանք և ամենայն աստիճանի մարդիկ, որ իմ սխալներս ու մոլորութիւններս ինծի ցուցընէք՝ մարգարէից ու առաքելոց գրուածքներէն ու վկայութիւններէն: Երբոր զիս համոզէք, ես իսկոյն իմ բոլոր սխալներս կըհերքեմ. ու ամենէն առաջ ես իմ գրուածներս կրակի մէջ կըդնեմ կերեմ:

“Ես ըսածէս յայտնի կերևայ, որ ես իմ առջևի վտանգներս աղէկ մտածեր ու կշռեր եմ. բայց անոնցմէ չվախնալէն զատ, մեծ ուրախութիւն կըզգամ՝ որ ասօրուան օրս ուրիշ ատենի պէս Աւետարանը պատճառ կըլլայ խռովութեան և անմիաբանութեան. քանզի Աստուածային Բանին ապացոյցը ու յատկութիւնը ան է: “Ես չեկայ աշխարհիս վրայ խաղաղութիւն ձգելու, այլ սուր”, ըսաւ Յիսուս

Քրիստոս: Մատթ. Ժ. 34: Աստուծոյ խորհուրդները սքանչելի ու ահեղ են. զգուշ կենանք որ չըլլայ թէ անմիաբանութիւնները ու խռովութիւնները դադրեցընենք ըսելով՝ Աստուծոյ սուրբ Բանը հալածենք, ու վրանիս իջեցընենք անփախչելի դառն պատիժներ ու ձախորդութիւններ հիմա, և սոսկալի կործանումներ յաւիտեանս յաւիտենից: Զգուշ կենանք որ չըլլայ թէ չարագուշակ նշաններով սկզբնաւորութիւն ընէ՝ ու մանաւանդ այնպէս շարունակի ու վերջանայ աս նորահասակ ու ազնուազարմ Կարոլոս կայսեր թագաւորութիւնը, որ Աստուծմէ ետքը մեծ յոյսերնիս անոր վրայ դրեր ենք: Ես աս մեծազօր կայսեր առջևը կրնամ Աստուածաշունչ գրքէն օրինակներ ու վկայութիւններ բերել. կրնամ յիշել Եգիպտոսի փարաւոնները և Բաբելոնի ու Իսրայէլի թագաւորները, որ իրենք իրենց կործանմանը պատճառ եղան, ճիշտ երբոր ուզեցին խելացի երևցած խորհուրդներով իրենց տէրութիւնը հաստատել: "Աստուած լեռները կըփոխէ ու կըկործանէ, ու իրենք չեն իմանար": Յոբ. Թ. 5:

"Թէպէտև ասանկ մեծ իշխանները իմ տկար խորհուրդներուս կարօտութիւն չունին, բայց ես ասոնք զրուցելովս՝ կուզեմ Գերմանիոյ հատուցանել ան պարտքը, որն որ անիկայ իր հարազատ զաւակներէն իրաւամբ կը պահանջէ: Ու հիմա ձեր օգոստափառ վսեմութեանը ու մեծապայծառ բարձրութեանցը յանձնելով զիս, խոնարհութեամբ կաղաչեմ որ իմ թշնամեացս թող չտաք, որ իրենց ատելութեամբը ինծի անանկ պատիժ ու հարուած մը տան, որուն երբէք արժանաւոր եղած չեմ":

Լուտեր աս խօսքերը Գերմանացի լեզուով զրուցեց. թէպէտև համեստութեամբ, բայց մեծ եռանդով ու արիութեամբ: Անոր հրամայեցին որ նոյն խօսքերը Լատիներէն լեզուով ալ զրուցէ, վասն զի կայսրը Գերմանական լեզուն չէր սիրեր: Ժողովին պատկառելի տեսարանը , բազմութեան աղաղակը և Բարեկարգողին սրտի յուզմունքը ամէնը մէկ եղած յոգնեցուցեր էին զանիկայ : “Իշխանաց մէջը ոտքի վրայ կայնելով՝ ու բազմութեան շունչէն տաքնալով , բոլորովին քրտինք կտրեցայ” , ըսաւ ետքը : Փրիդերիկոս Տը Թուն՝ Սաքսոնիայի կայսրընտրին մտերիմ խորհրդականը , իր տիրոջը հրամանաւը Լուտերին քովը կայներ էր , որպէս զի պաշտպանէ զանիկայ ու չթողու որ անոր բռնութիւն կամ վնաս մը հասցընեն . երբոր անիկայ կրօնաւորին խեղճ վիճակը տեսաւ , ասանկ զրուցեց անոր . “Տէ՛ր վարդապետ , թէ որ խօսքդ չես կրնար կրկնել , այսչափս բաւական է”: Բայց Լուտեր յոգնութիւն առնելու համար՝ քանի մը վայրկեան լուռ կենալէն ետքը , նորէն սկսաւ նոյն խօսքը զրուցել Լատինական լեզուով , և ճիշտ առջի անգամին պէս ազդու զօրութեամբ . Լուտեր կը պատմէ թէ՝ Փրիդերիկոս կայսրընտիրը շատ հաւնեցաւ աս բանին :

Բարեկարգողը իր խօսքը կտրածին պէս , Թրէվէզի ատենադպիրը ու ժողովին ատենաբանը բարկութեամբ մը ըսաւ անոր . “Դուն մեր ըրած հարցմունքին պատասխանը չտուիր : Դուն աս տեղս չկոչուեցար որ եկեղեցին ժողովներով որոշած ու հաստատած բանը երկբայութեան մէջ ձգես : Մենք քեզմէ մէկ որոշ ու կտրողական պատասխան մը կուզենք : Ըսածներդ պիտի հերքե՞ս թէ չէ”:

Ան ատենը Լուտեր առանց տարակուսելու պատասխան տուաւ . “Որովհետև ձեր կայսերական վեհափառութիւնը ու ձեր բարձր իշխանութիւնները՝ ինծմէ մէկ պարզ , որոշ ու բացայայտ պատասխան մը կը պահանջէին , ես հիմա ան պատասխանը ձեզի կուտամ , որ ասիկայ է . “Ես չեմ կրնար իմ հաւատքս պապին ու ժողովոց իշխանութեան տակը դնել վասն զի ամէնուն յայտնի է որ անոնք շատ հեղ մոլորութեան մէջ ինկան , ու իրենք իրենց դէմ հակասական ու ներհակ բաներ խօսեցան :

Ուստի թէ որ Աստուածաշունչ Գրոց վկայութեամբ՝ կամ յայտնի փաստերով զիս չհամոզեն, և թէ որ իմ բերած վկայութիւններովս անգամ զիս չհամոզեն և ատանկ իմ խղճմտանքս՝ Աստուծոյ Խօսքին զօրութիւնովը չհնազանդեցընեն, ես չեմ կրնար ու չեմ կամիր բնաւ իմ խօսքս հերքել. վասն զի մէկ քրիստոնեայ մը իր խղճմտանքին դէմ բան մը զրուցէ նէ, ապահով չէ": Յետոյ աչուըները ժուռ ածցընելով բոլոր ժողովին վրայ, որուն առջևը ոտքի վրայ կայներ էր, ու իր կեանքն ալ անոր ձեռքն էր, ատանկ ըսաւ. "Ահաւասիկ ես և իմ խօսքս. ես ուրիշ կերպ խօսք չեմ կրնար զրուցել: Աստուած ինծի օգնական ըլլայ. ամէն*":

Այսպէս Լուտեր իր հաւատքին հնազանդելով ու խղճմտանքին ականջ տալով՝ մեռնիլը յանձն առաւ. խիստ ազնիւ հարկի մը տակը մնալով, իրեն հաւատացած բանին գերի ըլլալով, և այս գերութեանը մէջ փառաւոր ազատութիւն մը վայելելով, (մէկ սաստիկ փոթորիկի դէմ գնող նաւու մը պէս, որ իրմէ պատուական ու մեծագին բանը ազատելու համար՝ կամովին կերթայ ժայռի մը վրայ խորտակուելու,) այս գերապանծ խօսքերը զրուցեց, որ իրեք հարիւր տարիէն ետքը՝ տակաւին զմեզ կընդոստուցանեն: Միաբան մը՝ կայսեր ու ազգին մեծերուն առջևը այս կերպով խօսեցաւ: Եւ այս տկար՝ հանդարտ ու մինակ մարդը՝ բարձրելոյն Աստուծոյ շնորհացը ապաւինելուն համար՝ անոնց ամենէն մեծ ու զօրաւոր կերևայ: Անոր խօսքը անանկ զօրութիւն մը ունի, որ բոլոր զօրաւորները անոր դէմ չեն կրնար դնել: Ա՛ն աստուածային տկարութիւնն է, որ մարդիկներէն շատ զօրաւոր է: ա̅ Կորնթ. ա̅. 25: Տէրութիւնը ու եկեղեցին մէկ կողմանէ, այս աղքատ ու աննշան մարդն ալ մէկալ կողմանէ իրարու հետ կըմաքառին: Աստուած ան թագաւորները ու եպիսկոպոսները մէկտեղ ժողվեց, որ անոնց իմաստութիւնը աւրէ ու բնաջինջ ընէ յայտնապէս: Ու ահա անոնք յաղթուեցան. և աս երկրային զօրաւորաց յաղթուիլը, ու անոր հետևութիւնները՝ ամէն ժողովրդոց մէջ կըներգործեն, ու ամէն ապագայ դարուց մէջ պիտի ներգործեն:

---

*L. Opp. lat. 11. p. 166.

Ժողովը զարմացման մէջ մնաց. ու իշխաններուն շատը չկրցան իրենց զարմանքը զսպել: Կայսրը իր առաջին տպաւորութիւնը մէկ դի ձգելով կաղաղակէր. “Աս միաբանը աներկիւղ սրտով ու անյաղթելի համարձակութեամբ կըխօսի”*: Սպանիացիք ու Իտալացիք միայն շփոթեր էին, ու իսկոյն սկսան անոր մեծահոգիութիւնը ծաղր ընել, որն որ չէին կրնար հասկընալ:

Քանի մը վայրկեանէն ետքը ըսաւ ատենադպիրը. “Թէ որ դուն ըսածներդ չհերքես նէ, գիտնաս որ Կայսրը ու Տէրութեան իշխանները՝ յամառ ու ինքնահաւան հերետիկոսի մը պէտք եղած բանը քեզի պիտի ընեն”: Լուտերի բարեկամները աս խօսքը լսելով սարսափեցան: Բայց միաբանը կրկնեց. “Աստուած ինծի օգնական ըլլայ, վասն զի ես չեմ կրնար բան մը հերքելու”:

Աս միջոցիս Լուտեր ետ քաշուեցաւ, ու իշխանները սկսան խորհուրդ ընել: Ամէն մարդ հասկըցաւ որ ասիկայ քրիստոնէութեան համար նշանաւոր վայրկեան մըն է: Աս միաբանին Այո՛ կամ Ո՛չ ըսելը՝ եկեղեցւոյն ու աշխարհիս երկարատև հանգստութիւնը պիտի որոշէր: Ուզեցին որ անոր վախ տան. սակայն ուրիշ բան չըրին, բայց եթէ զանիկայ մեծցուցին ու բարձրացուցին բոլոր ազգին ու ժողովականաց աչքին առջևը. ուզեցին որ զանիկայ յայտնապէս անարգելով կործանեն, բայց ուրիշ բան չըրին՝ միայն թէ անոր յաղթութիւնը ընդարձակեցին:

---

* Der Mönch redet unerschrocken, mit getrostem Muth! (Seckend 350.)

Հռովմայ կուսակիցները իրենց անարգութեանը չկրնալով համբերել, նորէն Լուտերը ներս կանչեցին, ու ատենապետը անոր ըսաւ. "Ո՛վ Մարտինոս, դուն քեզի պատշաճ եղած խոնարհութեամբը չխօսեցար. քու գիրքերուդ համար ըրած զանազանութիւնդ պարապ բան է. վասն զի թէ որ դուն քու սխալ ու մոլար գիրքերդ հերքելու ըլլաս, կայսրը չթողուր որ միւսները այրեն: Արտաքոյ կարգի ու սովորութեան բան մըն է ուզել՝ որ զքեզ Սուրբ Գրոց վկայութեամբը հերքեմք. վասն զի դուն անանկ հերետիկոսութիւններ կը հանես, որ Կոստանդիային ընդհանուր ժողովը զանոնք դատապարտեր է: Ուստի Կայսրը քեզի կը հրամայէ, որ դուն այո կամ ո՛չ բառով՝ մեզի պարզ պատասխան մը տաս, ու մեզի հասկըցընես թէ դուն գրած բաներդ բոլորովին պաշտպանե՞լ կուզես, թէ անոնց մէկ մասը հերքել": Լուտեր հանդարտութեամբ պատասխան տուաւ. "Ինչ որ պատասխան տուի նէ, անկից ուրիշ պատասխան չունիմ տալու": Ան ատենը անոր միտքը լաւ մը հասկըցուեցաւ: Անիկայ անդրդուելի ժայռի մը պէս հաստատ կեցեր էր, ու մարդկային իշխանութեան ալիքները պարապ տեղը անոր վրայ կը յարձակէին. վասն զի կոտր կոտր կըլլային: Անոր զօրաւոր խօսքը, համարձակ շարժմունքը, աչուըներուն աշխոյժ նայուածքը, անոր անսասանելի հաստատութիւնը՝ որ Գերմանական երեսին հաստ գծագրութիւնէն յայտնի կերեւար, ամենապայծառ ժողովին վրայ խորին տպաւորութիւն մը ըրեր էր: Անոնք բոլորովին յոյսերնին կորսընցուցին: Սպանիացիք, Պելճիգացիք եւ նոյն իսկ Հռովմայեցիք պապանձեր էին: Միաբանը՝ աշխարհիս մեծութիւնները յաղթեր էր. թէ եկեղեցւոյն եւ թէ Տէրութեանը Ո՛չ ըսեր էր: Ուստի կայսրը ոտք ելաւ, եւ բոլոր ժողովն ալ անոր հետ, ու ատենապետը բարձր ձայնով ըսաւ. "Վաղը առաւօտուն ժողովականները նորէն հոս ժողվուին, որպէս զի Կայսեր հրամանը լսեն":

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

Եւ որովհետև գիշեր էր, ամէն մարդ մութին իր տունը դարձաւ։ Լուտերի հետ երկու կայսերական պաշտօնատարներ դրին, որ անոր ընկերակցութիւն ընեն։ Ամենք կարծեցին թէ անոր դատաստանը ու վճիռը կտրուած է, ու զանիկայ բանտը կըտանին, ու անկից հանելու որ ըլլան պիտի մեռցընեն. վասնորոյ մեծ խռովութիւն մը ելաւ. խիստ շատ ազնուականներ անոր ետևէն կը պոռային. “Ատի՞նչ բան է. արդեօք զանիկայ բա՞նտը կը տանին”։ Լուտեր պատասխան տուաւ. “Չէ՛ չէ, իմ իջևանս կըտանին”։ Աս խօսքիս վրայ ամէնուն սիրտը հանգստացաւ։ Ան տունը քանի մը Սպանիացիք, որ կայսեր սպասաւորներէն էին, աս յանդուգն մարդուն ետևէն գացին, ու անարգական ձայներով զանիկայ ծաղր կընէին. ոմանք ալ այնպիսի ձայներ կըհանէին, որ վայրենի գազանները ու անասունները կըհանեն, երբոր իրենց աւարը առջևնուն կըվերնայ։ Բայց Լուտեր հաստատ ու հանդարտ կեցաւ։

Ահա Վորմսի բազմահանդէսին տեսարանը աս է։ Աս քաջասիրտ միաբանը, որ մինչև ան ատենը բոլոր իր թշնամիները յանդգնութեամբ մը արհամարհեր էր, աս ժամուս մէջ հանդարտութեամբ՝ ազնուութեամբ ու խոնարհութեամբ խօսեցաւ ան մարդոց առջևը, որ իր արեանը ծարաւի էին։ Չափազանց պարծենցողութիւն մը՝ մարդկային կիրք մը ու բարկութիւն մը բնաւ չցըցուց. այնչափ մեծ վրդովման մէջ խաղաղ էր. երկրային իշխանութեանց դէմ դրած ատենը չափաւոր էր, ու աշխարհիս բոլոր վեհափառ թագաւորաց առջևը՝ մեծանձն երեցաւ ։ Ասիկայ յայտնի նշան մըն է, որ Լուտեր ան ատենը Աստուծոյ կըհնազանդէր, և ո՛չ թէ իր գոռոզութեանը թելադրութեանցը ։ Վօրմսի ատեանին մէջը մէկը կայներ էր, որ Լուտերէն ու Կարոլոսէն շատ մեծ էր ։ "Երբոր դուք ազգաց առջևը ինծի համար վկայութիւն տալու ըլլաք նէ, բնաւ մի՛ հոգաք, ըսաւ Յիսուս Քրիստոս. վասն զի չէ թէ դուք էք որ կըխօսիք" ։ Մատթ. Ժ. 18, 20 ։ Քրիստոսի խոստումը գուցէ ասանկ յայտնի կերպով բնաւ կատարուած չէր ։

Տէրութեան մեծամեծ իշխանաց սրտին մէջը՝ մէկ խորին տպաւորութիւն մը ու փոփոխութիւն մը եղած էր ։ Լուտեր իմանալով աս բանս՝ իր համարձակութիւնը աւելցեր էր ։ Պապին պաշտօնեաները բարկացեր էին, թէ ինչո՞ւ համար Յովհաննէս Էք՝ յանցաւոր միաբանին խօսքը շուտ մը չմիջահատեց. բայց շատ իշխաններ ու ազնուականներ Լուտերի կողմը դարձեր էին, անոր փաստը համոզիչ ըլլալուն համար ։ Ճշմարիտ է որ ոմանց սրտին մէջը աս ազդեցութիւնը ու տպաւորութիւնը շուտ մը անյայտ եղաւ. բայց ընդ հակառակն ոմանց սրտին մէջն ալ հաստատ կերպով մը տպաւորեցաւ. թէպէտև ան ատենը իրենց միտքը չհասկըցուցին, բայց ժամանակէ մը ետքը մեծ համարձակութեամբ ու քաջասրտութեամբ ինքզինքնին յայտնեցին ։

Լուտեր իր իջևանը դարձեր էր. ու իր սաստիկ պատերազմէն յոգնած ըլլալուն համար, նստեր յոգնութիւն կառնէր ։ Սպալատին և ուրիշ բարեկամներ անոր չորս կողմը շարուեր էին, ու ամէնը միաբերան զԱստուած կըփառաւորէին ։ Երբոր անոնք այսպէս նստած իրարու հետ խօսակցութիւն կընէին, ծառայ մը ներս մտաւ, ձեռքը արծաթէ աման մը Այնպէքի գարեջրով լեցուն. ու ան գաւաթը Լուտերին երկնցընելով ըսաւ. "Իմ տէրս ձեզի բարև կընէ, ու կաղաչէ որ աս ըմպելիքով ձեր սիրտը կազդուրէք" ։ "Ո՞վ է ան իշխանը, ըսաւ Վիդդեմպէրկի վարդապետը , որ ասանկ մարդասիրաբար զիս կըյիշէ” ։ Ծերունի Էրիք Տը Պրունսվիք դուքսն էր աս ըմպելիքը խրկողը ։ Լուտեր շատ շարժեցաւ աս պարգեւէն · վասն զի խրկողը շատ մեծ մարդ էր , ու պապին կուսակիցներէն մէկը ։ Ծառան շարունակեց ու ըսաւ · “Բարձրապատիւ դուքսը աս ըմպելիքը ձեզի չխրկած , հաճեցաւ ինքն ալ աս սոյն գաւաթէն քիչ մը խմելու” ։ Ան ատենը Լուտեր ծարուած ըլլալով , դուքսին գարեջուրը առաւ խմեց , ու խմելէն ետքը ասանկ ըսաւ · “Ինչպէս որ այսօր Էրիք դուքսը զիս յիշեց , այնպէս ալ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս զանիկայ յիշէ իր վերջին պատերազմի ժամուն մէջը” ։ Յիրաւի ասիկայ շատ պզտիկ ընծայ մըն էր , բայց Լուտեր ուզելով իր երախտագիտութիւնը ցուցընել ան իշխանին , որ զինքը ասանկ վայրկեանի մը մէջ յիշեր էր , աղօթք մը ըրաւ անոր համար · վասն զի անկից ուրիշ բան մը չունէր տալու ։ Ծառան գնաց աս բանը պատմեց իր տիրոջը ։ Ծեր դուքսը՝ իր մահուան ատենը ան խօսքերը յիշեց , ու Ֆրանչիսկոս Տը Քրամ անուն իր նորահասակ սենեկապանին դառնալով՝ որ իր անկողինին քովը ոտքի վրայ կայներ էր , ըսաւ · “Աւետարանը առ , քիչ մը ինծի կարդա” ։ Հոգեւարքին սիրտը զուարճացաւ ու կազդուրեցաւ , երբոր սենեկապանը Քրիստոսի աս խօսքերը կարդաց · “Ով որ ձեզի գաւաթ մը ջուր տալու ըլլայ աս անունովս , թէ դուք Քրիստոսի էք , ճշմարիտ կըսեմ ձեզի որ անիկայ իր վարձքը պիտի չկորսնցընէ” ։ Պրունսվիքի դուքսին ծառան դուրս ելածին պէս , Սաքսոնիայի կայսրընտրին կողմանէ մէկը եկաւ , ու Սպալատինին հրամայեց որ շուտով կայսրընտրին քովը երթայ ։ Ֆրիդերիկոս ժողովը եկած էր շատ անհանգիստ սրտով · քանզի կըկարծէր թէ Լուտեր իր համարձակութիւնը պիտի կորսնցընէ կայսեր առջեւը · ուստի անոր համարձակութիւնը ու հաստատութիւնը տեսնելով չափէ դուրս զարմացաւ , և կուրախանար որ այն-

պիտի մարդու մը պաշտպանութիւն կընէր ։ Երբոր Սպալատին հասաւ , սեղանը դրուած էր . կայսրընտիրը իր պալատականացը հետ սեղան պիտի նստէր իրիկուան կերակուրը ուտելու համար , և սպասաւորները արդէն ձեռք լուալու ամանները բերեր էին ։ Փրիդերիկոս՝ մատրանապետին ներս մտնելը տեսնելով , շուտ մը անոր նշան ըրաւ որ իր ետևէն գայ . ու զանիկայ իր պառկելու սենեակը տանելէն ետքը , մեծ եռանդով ու ուրախութեամբ մը ըսաւ անոր . “Ահ , հայր Լուտերը ի՜նչպէս լաւ խօսեցաւ կայսեր ու բոլոր տէրութեան իշխանաց առջևը . միայն կըվախնայի որ չափէ դուրս յանդգնութիւն ու համարձակութիւն պիտի ընէ” ։ Ան ատեննէն Փրիդերիկոս միտքը դրաւ , որ Լուտերին աւելի համարձակութեամբ պաշտպանութիւն ընէ ։

*Ալէանտէր՝ Լուտերին ըրած տպաւորութիւնը տեսնելէն ետքը , չուզեց ատեն կորսնցընել . այլ ջանաց նորահասակ կայսրը համոզել , որ բռնութեամբ իր գործը առաջ տանի ։ Ժամանակը իրեն օգնութիւն ըրաւ . վասն զի ան օրերը Գաղղիացւոց դէմ պատերազմ պիտի բացուէր ։ Լեւոն Ժ՝ իր տէրութեան վիճակը մեծցընել ուզելով , ու քրիստոնէից հանգստութեանը ու խաղաղութեանը վրայ անհոգ ըլլալով , մի և նոյն ժամանակի մէջ ծածկաբար երկու տեսակ դաշնադրութիւն կընէր . մէկը Կարոլոսի հետ՝ Ֆրանչիսկոսի դէմ , միւսը Ֆրանչիսկոսի հետ՝ Կարոլոսի դէմ * ։ Առաջին դաշնադրութեամբ՝ Կարոլոս կայսրէն՝ Փարմա , Փիաչէնցա ու Ֆէրրարա քաղաքները կուզէր ։ Երկրորդ դաշնադրութեամբ՝ Գաղղիոյ թագաւորէն՝ Նափօլիի թագաւորութեան մէկ մասը կուզէր , որ ան ալ Կարոլոսէն պիտի յափշտակուէր ։ Կարոլոս՝ Լեւոնին սիրտը շահիլը իրեն շատ հարկաւոր սեպեց , որպէս զի*

Guicciardini, L. XIV, P. 175. Dumont. Corp. dipel. T. IV, P. 96.

Գաղղիոյ թագաւորին դէմ պատերազմ բացած՝ ատենը, անիկայ իրեն հետ դաշնակից ու բարեկամ ըլլայ: Զօրաւոր քահանայապետին բարեկամութիւնը ձեռք ձգելու համար, Լուտերը հերքելը ու դատապարտելը՝ ոչինչ բան մը կերեւար իրեն:

Ման որոյ ժողովին հետեւեալ օրը ուրբաթ՝ Ապրիլ 19ին՝ կայսրը ժողովին առջեւը մէկ թուղթ մը կարդալ տուաւ Գաղղիարէն լեզուով, որ ինք իր ձեռքովը գրեր էր. "Տեսնելով որ բոլոր Գերմանիոյ քրիստոնեայ կայսերքը՝ Սպանիոյ ուղղափառ թագաւորները՝ Աւստրիայի արշիդուքսերը ու Պուրկոնի դուքսերը՝ իբրեւ պաշտպան Հռովմէական հաւատոյ մեծանուն հանդիսացան, ես ալ հաստատ առաջադրութիւն մը ըրի, որ իմ նախնեացս օրինակին հետեւիմ: Մինակ միաբան մը՝ իր յիմարութեամբը մոլորելով, քրիստոնէական հաւատքին դէմ կը կենայ: Ես աս անօրէնութիւնը խափանելու համար՝ իմ թագաւորութիւններս, իշխանութիւնս, բարեկամներս, գանձերս, մարմինս, արիւնս, հոգիս ու կեանքս զոհ պիտի ընեմ*: Ես Օգոստինեան Լուտերը նորէն իր տեղը պիտի ղրկեմ, ու անոր պիտի ապսպրեմ որ ժողովրդեան մէջ բնաւ խռովութիւն մը չհանէ. եւ ետքը թէ իրեն եւ թէ իրեն հետեւողացը դէմ բանադրանք, արգելմունք ու ամէն տեսակ հարկաւոր միջոցներ պիտի գործածեմ, որպէս զի զանոնք բնաջինջ ընեմ, ինչպէս որ յայտնի հերետիկոսութիւններուն դէմ սովորութիւն ունիմք ընելու: Ես տէրութեանց անդամներէն կըպահանջեմ, որ հաւատարիմ քրիստոնէից պէս վարուին":

Աս խոստակցութիւնը ամէնուն ընդունելի չեղաւ: Կարոլոս՝ նորահասակ ու բարկասիրտ ըլլալուն համար, սովորական օրինաց չհետեւեցաւ. պէտք էր որ առաջ ժողովին խորհուրդ հարցընէր: Իսկոյն մարդոց մէջ երկու տեսակ

---

* Pallav . I . P . 118 .

*տարբեր ու հակառակ կարծիքներ որոշուեցան : Պալին մարգիկը՝ Պրանտէպուրկի կայսրընտիրը ու շատ եկեղեցական իշխաններ ուզեցին որ Լուտերին տրուած ապահովական թուղթը 'ի գործ չդրուի * : "Պէտք է որ, ըսին, Լուտերին մոխիրը Հռենոս գետը նետուի, ինչպէս որ հարիւր տարի առաջ՝ Յովհաննէս Հուսինը նետուեցաւ" : Թէ որ պատմիչի մը խօսքին հաւատալու ըլլամք՝ Կարոլոս խել մը ժամանակէ ետքը շատ զղջաց աս գէշ ու անիրաւ խրատը չըռնելուն համար : "Կըխոստովանիմ, ըսաւ անիկայ իր կենացը վերջին օրերը, թէ ես մէկ մեծ յանցանք մը գործեցի, Լուտերը ողջ ձգելուս համար : Ես բնաւ պարտական չէի որ անոր տուած խոստմունքս կատարեմ. վասն զի աս հերետիկոսը՝ նոյն ինքն Աստուծոյ դէմ մեղանչեր էր, որ ինծմէ մեծ Տէր է իրեն : Ես իրաւունք ունէի իմ խօսքս չկատարել, ու իմ պարտքս էր որ չկատարելով, անոր՝ Աստուծոյ դէմ ըրած անիրաւութեանը վրէժխնդրութիւն ընէի : Ես զանիկայ չմեռցընելուս համար է որ հերետիկոսութիւնը այսչափ յառաջադիմութիւն ըրաւ : Անոր մահը՝ հերետիկոսութիւնը իր օրօցին մէջը բնաջինջ պիտի ընէր" † :*

Կայսրընտիրը ու բոլոր Լուտերի բարեկամները՝ աս սոսկալի առաջարկութիւնը լսելնուն սարսափեցան : Փալադինեան կայսրընտիրը ըսաւ թէ՝ "Յովհաննէս Հուսին դատապարտութիւնը ու տանջանքը՝ Գերմանական ազգին վրայ շատ մեծ ձախորդութիւններ բերելուն համար, պէտք չէ որ մէկմըն ալ այնպիսի սպանութիւն ընեմք" :

ʻՆաեւ Սաքսոնիայի Գէորգը՝ որ Լուտերի անհաշտ թշնամին էր, ինքն ալ աղաղակեց թէ՝ "Գերմանիոյ իշխանները թող չեն տար որ ապահովական թուղթին կանոնը աւրուի : Աս մեր նորապսակ կայսեր առաջին ժողովը՝ ասանկ ամօթալից գործողութիւն պիտի չընէ :

---

* Dass Luthero das sichere Geleit nicht möchte gehalten werden. (Sechend. p. 357.)

† Sandoval; Hist. de Carlos V.

Այսպիսի նենգութիւն մը Գերմանացւոց վաղեմի հաւատարմութեանը և ուղղադատութեանը հետ չմիաբանիր"։ Պավիէրացի իշխաններն ալ՝ որոնք Հռովմայ եկեղեցւոյն շատ հնազանդ են, աս խօսքը հաստատեցին։ Ուստի Լուտերի բարեկամները՝ որ արդէն իրենց աչքին առջեւը կըբերէին անոր մահուան տեսարանը, քիչ մը քաջալերութիւն առին։

Աս վիճաբանութիւնը երկու օր քշեց, և անոր լուրը բոլոր քաղաքին մէջը տարածուեցաւ։ Ուստի երկու կողմն ալ ոտք ելան։ Բարեկարգութեան կուսակից եղող ազնուականները սկսան հաստատ ձայնով մը՝ Ալէանտէրին ուզած մատնութեանը ու նենգութեանը դէմ խօսիլ։ Կըսէին թէ՝ "Կայսրը նորահասակ տղայ մը ըլլալով, պապականները ու եպիսկոպոսները իրենց շողոքորթութեամբը՝ ուզածնուն պէս անոր միտքը կըդարձընեն"։ Պալավիչինին չորս հարիւր ազնուականի անուն կուտայ, որ ամէնն ալ պատրաստուեր էին իրենց սրովը Լուտերին ազատագիրը պաշտպանելու։ Շաբաթ առաւօտուն՝ տներուն դուռը վրայ ու քաղաքին հրապարակներուն վրայ փակցուցած թուղթեր գտան, որոնց կէսը զԼուտեր կըգովէր, կէսն ալ՝ կըպարսաւէր։ Աս թուղթերուն մէկուն վրայ միայն Ժողովողին աս խօսքը գրուած էր․ "Վա՜յ քեզ քաղաք, որ թագաւորդ տղայ է"։ Կըսէին թէ Սիխինկէն՝ Վօրմսէն քանի մը մղոն հեռու, իր անառիկ բերդին ետեւը խիստ շատ ձիաւորներ ու զօրքեր ժողվեր էր, ու միայն աս գործին կատարածին կըսպասէր որ յարձակի։ Ժողովրդեան հոգեւանդ իղձը՝ (ո՛չ միայն Վօրմսի մէջ, այլ նաև տէրութեան խիստ հեռաւոր քաղաքներուն մէջը,) ասպետաց աներկիւղ համարձակութիւնը՝ ու շատ իշխաններուն Լուտերի վրայ ունեցած սէրը՝ Կարոլոսի ու ժողովին հասկըցուցին, որ Հռովմայեցւոց բռնած ճամբան կրնայ զծայրագոյն իշխանութիւնը վտանգի մէջ ձգել, ապստամբութիւններ հանել ու նոյն իսկ տէրութիւնը սարսել ։ Այսպէս ան մարդը որ անոնք կուզէին այրել, թէպէտև լոկ միաբան մըն էր , բայց Հռովմայ բոլոր իշխանները ու կուսակիցները մէկ տեղ՝ ոչ բաւական զօրութիւն՝ ոչ ալ բաւական համարձակութիւն ունէին աս բանը ընելու ։ Նմանապէս Կարոլոս Ե , որ ան ատենը նորահաստատ տղայ մըն էր , անտարակոյս սուտ երդումէ կը փախնար ․ վասն զի քանի մը պատմիչներու խօսքին նայելով՝ անիկայ աս միջոցին զրուցեց ան հռչակաւոր խօսքը ․ “Երբոր հաւատարմութիւնը և ուղղութիւնը բոլոր աշխարհէս աքսորուի , պէտք է որ անոնք թագաւորաց ու իշխանաց սրտին մէջը ապաստանարան մը գտնեն”։ Ցաւալի բան մը համարուելու է , թէ որ անիկայ գերեզմանին մօտը՝ յա̃ ծերութեան ատենը, աս իր ըսածը մոռցած ըլլայ ․ սակայն կարելի է որ կայսրը ուրիշ պատճառ ունէր իր խոստմունքը հիմա պահելու ։ Որօրինակ՝ փլորենտացի Վէդդօրին , Ժերորդ Լևոնի ու Մաքիավէլլին բարեկամը կըպնդէ թէ՝ Կարոլոսին Լութերի խնայելը ուրիշ բանի համար չէր , բայց եթէ անով զպապը սանձելու ու իր ձեռքին մէջը առնելու համար*։

Շաբաթ օրուան ժողովին մէջ՝ Ալէանտէրին բռնաւորական խորհուրդները հերքեցին ։ Լութերի սէր ցըցուցին , և ուզեցին ազատել ան պարզամիտ մարդը՝ որ հաստատ կերպով իր յոյսը միայն Աստուծոյ վրայ դրեր էր ․ բայց կուզէին որ Եկեղեցին ալ ազատեն ։ Երբոր կը մտածէին ան հետևութիւնները՝ որ հաւասարապէս պիտի յառաջ գային , թէ որ բոլորովին յաղթելու ըլլար Լութեր , կամ թէ ոտքի տակ առնուէր , կըղարհուրէին ։ Ան որոյ սկսան հաշտութիւն ընելու վրայով խօսիլ . ու առաջարկեցին որ Վիդդէմպէրկի վարդապետին վրայ նորէն ուրիշ փորձ մըն ալ ընեն : Նոյն ինքն Մայնցի կայսրընտիր արքեպիսկոպոս , Նորահասակ ու փառասէր Ալպերտոսը* որ Պալլավիչինիին խօսքին նայելով , աւելի ջերմեռանդ էր քան թէ քաջասիրտ , շատ վախցաւ երբոր տեսաւ որ ժողովուրդը ու ազնուականները Սաքսոնիացի միաբանին պաշտպանութիւն ու սէր կըցըցընեն : Եւ որովհետև Կապիտոն իր մատրանապետը՝ Պալ քաղքին մէջ՝ Զուինգլ անունով Զուրիկեցի աւետարանական քահանային հետ՝ որ ճշմարտութեան աներկիւղ պաշտպանն էր , բարեկամութիւն ըրեր էր , անտարակոյս ան ալ Ալպերտոսին հասկըցուցեր էր՝ թէ Լուտերի դատը ու փաստը շիտակ է : Նաև կերևայ թէ աշխարհասէր արքեպիսկոպոսը աս միջոցին քրիստոնէական զգայութիւնները ձեռք առաւ , ինչպէս երբեմն իր վարուցը մէջը կըպատահէր . վասնորոյ հաճեցաւ որ կայսեր քովը երթայ՝ ու անկից հրաման խնդրէ , նորէն վերջին փորձ մըն ալ ընելու : Բայց Կարոլոս աս բանիս բոլորովին դէմ կեցաւ : Երկուշաբթի օրը՝ Ապրիլի 22ին , բոլոր իշխանները մէկ տեղ ժողովեցան , որ Ալպերտոսին խնդիրքը նորոգեն : Բայց Կայսրը պատասխան տուաւ թէ , "Ես իմ խօսքէս ետ չեմ դառնար . ինչ որ ըսի նէ՝ ան պիտի ըլլայ : Բնաւ մասնաւոր մարդու մը հրաման չեմ տար , որ երթայ Լուտերի հետ խօսակցութիւն ընէ . բայց (Ալէանտէրին մեծ գայթակղութիւն տալով ըսաւ) աս մարդուն նորէն իրեք օր ժամանակ կուտամ որ աղէկ մը մտածէ : Աս միջոցիս՝ ամէն մարդ իր ուզածին պէս կրնայ առանձին խրատ ու խորհուրդ տալ անոր ու զանիկայ յորդորել" : Անոնց ուզածն ալ ասիկայ էր , վասն զի անոնք կըյուսային թէ՝ Լուտեր հանդիսաւոր

---

*Carlo si excusò di non poter procedere più oltre, rispetto al salvocondotto, ma la verità fu che conoscendo che il Papa temeva molto di questa doctrina di Luthero, lo volle tenere con questo freno. (Vettori, istoria d'Italia MSC. Biblioth. Corsini à Rome, extraite par Ranke.)

---

*Pallavicini p. 118.

ժողովին մէջը հպարտութիւն ու յամառութիւն ըրաւ նէ , բարեկամական խօսակցութեան մէջ պիտի նուաճի · և այսպէս պիտի ազատէին զանիկայ ան անդունդէն , որուն մէջը իյնալու վրայ էր ։

Բայց Սաքսոնիայի կայսրընտիրը գիտէր որ ասոր ներհակը պիտի ըլլայ · և անոր համար վախի մէջ ըլլալով՝ հետևեալ օրը իր եղբօրը Յօհաննէս դուքսին ասանկ գրեց · “Թէ որ իմ ձեռքս ըլլար , Լութերին պաշտպանութիւն կընէի ։ Ես քեզի չեմ կրնար հասկցընել , թէ Հռովմայ կուսակիցները ի՞նչ կերպով իմ վրաս կը յարձակին ։ Թէ որ կարենայի ամէն բան քեզի պատմել , դուն շատ զարմանալի բաներ պիտի լսէիր ինծմէ ։ Անոնք կուզեն Լութերը կործանել · ու թէ որ մէկը քիչ մը սէր ցուցընէ անոր , շուտ մը անոր վրայ հերետիկոսի անունը կըդնեն ։ Աստուած՝ որ արդարոյն դատը երբեք չձգեր , ամէն բանին վերջը բարիի դարձընէ”։ Փրիդերիկոս առանց ցուցընելու իր սաստիկ սէրը՝ որ ունէր Լութերի վրայ , բաւական համարեցաւ միայն արթնութեամբ հսկել միշտ անոր ապահովութեանը համար ։

Բայց Վորմսի մէջ գտնուող զանազան աստիճանի մարդիկը ասանկ չըրին ։ Անոնք աներկիւղ իրենց բարեկամութիւնը կըյայտնէին ։ Ուրբաթ օրէն ՚ի վեր խել մը իշխաններ , կոմսեր , պարոններ , ասպետներ , ազնուականներ , եկեղեցականներ , աշխարհականներ ու ռամիկ մարդիկ , Լութերին նստած իջևանը պաշարեր էին · կըմտնէին ու կելլէին , և անոր նայելով չէին կրնար կշտանալ ։ Անիկայ Գերմանիայի դիւցազունը եղեր էր ։ Նաև անոնք՝ որ զԼութեր անտարակոյս հերետիկոսի տեղ դրեր էին , կըզարմանային անոր հոգւոյն ազնուութեանը վրայ , որով իր կեանքը՝ իրեն խղճմտանացը ձայնին զոհ պիտի մատուցանէր ։ Լութեր Վորմսի մէջ գտնուող բոլոր ազնուական ու ընտիր մարդիկներուն հետ տեսնուեցաւ · ու ամէնն ալ անոր քաղցր ու խելացի խօ-

սակցութիւնները լսելով, անկէց զատուած ատեններն իրենց հոգւոյն մէջը ճշմարտութեան համար չափազանց փափաք ու խիղճ մը կըզգային: Գէորք Վօկլէր՝ Պրանտէպուրկի իշխան Քազիմիրին գրագիրը, աս միջոցին իրեն մէկ բարեկամին կըգրէր թէ՝ "Քեզի խիստ շատ բաներ ունիմ պատմելու: Լուտեր՝ ի՞նչ հոգևոր ու քաղցր խօսակցութիւններ ըրաւ թէ ինծի հետ և թէ ուրիշներուն հետ: Աս ի՞նչ շնորհալի մարդ է եղեր":

Օր մը տասնուեօթը տարեկան նորահասակ իշխան մը՝ երբոր ձի հեծած ժուռ կուգար, իջևանին գաւիթը մտաւ: Ասիկայ Փիլիպպոսն էր, որ երկու տարիէ 'ի վեր Հեսսէի մէջ կըթագաւորէր: Աս նորահասակ իշխանը՝ վաղվաղկոտ, գործունեայ, պատերազմասէր ու եռանդուն բնութիւն մը ունէր. որ կուզէր միշտ իրեն յատուկ գաղափարներուն հետևիլ, քան թէ ուրիշի առաջնորդութեամբը վարուիլ: Լուտերի խօսքերը իրեն դպչելով, ուզեց որ անոր հետ տեսնուի. "Թէպէտ (կըսէ Լուտեր՝ աս մարդուս պատմութիւնը ըրած ատենը,*) անիկայ դեռ իմ կողմս չէր": Իշխանը ձիէն վար ինջաւ. ու առանց քաղաքավարական ձևեր գործածելու, շիտակ Լուտերին սենեակը մտաւ, ու ըսաւ անոր. "Սիրելի վարդապետ, ի՞նչպէս ես. ու աս բանը ի՞նչպէս պիտի ըլլայ": Լուտեր պատասխան տուաւ. "Ո՛վ շնորհաշուք տէր, յուսամ որ աղէկ կըլլայ": Իշխանը ծիծաղելով կրկնեց. "Վա՛րդապետ, ես կըլսեմ որ հրամանքդ կըսորվըցընես ու կըքարոզես եղեր, թէ մէկ կնիկ մը կրնայ իր էրիկը ձգել և ուրիշ մը առնել, երբոր առաջինը ծերացած կըլլայ": Աս բանը՝ կայսեր պալատականները պատմեր էին իշխանին: Ճշմարտութեան թշնամիները միշտ այսպիսի առասպելներ ու սուտ խօսքեր կըհընարեն, ու քրիստոնեայ վարդապետաց ուղիղ վարդապե-

---

*War noch nicht auf meiner Seite. (L. Opp. XVII, p. 589.)

տութեանը հետ կըխառնեն: Լուտեր ծանրութեամբ մը պատասխան տուաւ. "Ոչ՛ տէր իմ, չէ՛. կաղաչեմ որ ձեր բարձրութիւնը աս խօսքը չըրուցէ": Իշխանը աս խօսքիս վրայ մէկէն իր ձեռքը վարդապետին երկընցուց, ու սիրով մը անոր ձեռքը սեղմելով ըսաւ. "Սիրելի՛ վարդապետ, թէ որ իրաւունքը քուկդ է նէ, Աստուած քեզի օգնական ըլլայ": Ետքը սենեակէն դուրս ելաւ, ձիուն վրայ հեծաւ ու գնաց: Այսպէս եղաւ աս երկու մարդուն առաջին անգամ իրարու հետ տեսնուիլը, որոնք խել մը ատենէն ետքը՝ Բարեկարգութեան գլուխը պիտի ըլլային, ու զանիկայ պիտի պաշտպանէին, մէկը խօսքին սրովը՝ մէկալն ալ իշխանութեան սրովը:

Վերջապէս Թրեվէզի արքեպիսկոպոսը՝ Ռիքքարտոս Տը Կրէյֆէնքլաւը՝ Կարոլոսին հրամանաւը յանձնառու եղաւ՝ որ աս բանիս մէջը միջնորդական ձև մը գործածէ: Ռիքքարտոս՝ Սաքսոնիայի կայսրընտրին ճշմարիտ բարեկամը ըլլալով, և միանգամայն Հռովմէական եկեղեցիին հարազատ որդի, կըփափաքէր որ աս դժուար գործը յարմարցընելով, թէ իր բարեկամին և թէ իր եկեղեցւոյն ծառայութիւն մը ըրած ըլլայ: Երկուշաբթի իրիկունը՝ որ Ապրիլ 22 էր, երբոր Լուտեր սեղան պիտի նստէր, արքեպիսկոպոսին կողմանէ մէկ մարդ մը եկաւ, ու ըսաւ անոր թէ՝ արքեպիսկոպոսը չորեքշաբթի օրը առաւօտեան վեցերորդ ժամուն ձեզի հետ տեսնուիլ կուզէ:

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

ՍՊԱԼԱՏԻՆ *ու կայսերական դեսպանը Սթուրմ՝ ան օրը վեց ժամէն առաջ Լուտերի քովն էին: Բայց Ալէանտէր առաւօտեան չորրորդ ժամուն Կոքլէոսը իրեն* կանչել տուեր էր ։ Պապին նուիրակը՝ Կոքլէոսը առաջին անգամ տեսնելուն, հասկըցեր էր թէ անիկայ Հռովմայ պալատին բոլորովին սրտիւ հնազանդ ծառայ մըն է. և թէ իր անձին պէս կրնայ անոր ապաւինիլ ։ Ալէանտէր չկրնալով Թրէվէզի արքեպիսկոպոսին Լութերի հետ խօսակցութեանը ներկայ ըլլալ, կուզէր որ իր կողմանէ ան տեղը մարդ մը գտնուի ։ Ուստի Ֆրանքֆորթի դահերէցին ըսաւ թէ՝ "Գնա՛, Թրէվէզի արքեպիսկոպոսին տունը գտնուէ, Լութերի հետ վիճաբանութիւն մ՚ըներ. դուն միայն անոնց ըրած խօսակցութիւնը աղէկ մը միտքդ պահէ, որպէս զի կարենաս տեղն 'ի տեղը ինծի պատմել" * ։ Լութեր իրեն մէկ քանի բարեկամներուն հետ ելաւ Արքեպիսկոպոսին տունը գնաց, ու տեսաւ որ անոր գլուխը խել մը մարդիկ ժողվեր են. Պրանտէպուրկի Յովակիմ իշխանը, Սաքսոնիացի Կէորգ դուքսը, Պրանտէպուրկի ու Աւկզպուրկի եպիսկոպոսները, քանի մը ազնուականներ, ազատ քաղաքաց վերակացուները, իրաւագէտներ ու աստուածաբաններ. ու նաև Կոքլէոսը և Պատայի ատենադպիրը Հերոնիմոս Վէհէն ալ հոն էր ։ Աս Հերոնիմոս Վէհէն խելացի իրաւագէտ մը ըլլալով, կուզէր որ բարուց ու կրթութեանց մէջ բարեկարգութիւն մը ըլլայ. ու նաև կըհաստատէր թէ՝ "Պէտք է որ Աստուծոյ Խօսքը, որ այսչափ երկար ժամանակ գրուանի տակ ծածկեցաւ, նորէն իր բոլոր պայծառութեամբը երևայ" ։ Աս խաղաղասէր մարդուն յանձնուած էր, որ աս բարեկամական խորհուրդը ու խօսակցութիւնը ընէ. վասն որոյ քաղցրութեամբ մը Լութերին դառնալով ըսաւ. "Մ՝ենք զքեզ հոս չբերինք որ քեզի հետ վիճաբանութիւն ընենք, այլ քեզի եղբայրական խորհուրդներ ու խրատներ տանք ։ Դուն աղէկ գիտես թէ Սուրբ

---

*Aleander, mane hora quarta vocaverit ad se Cochlœum, jubens ut . . . audiret sonum . . . (Cochlœus, p. 36.)

Գիրքը ո՞րպիսի ջանքով զմեզ կըյորդորէ, որ զգուշանամք Թռչող նետէն ու օրհասրակուան դևէն *: Ես մարդկային ազգի թշնամին զքեզ դրդեց որ հաւատքի դէմ բաներ հրատարակես: Պէտք է որ դուն՝ թէ քու փրկութիւնդ և թէ Տէրութեան փրկութիւնը մտածես: Զգո՛յշ կեցիր որ չըլլայ թէ Քրիստոսի մահուամբը՝ յաւիտենական մահուանէ փրկուած մարդիկը, քու խօսքովդ խաբուին սխալին, ու յաւիտեանս յաւիտենից կորսուին . . . Սուրբ ժողովքներուն դէմ մի՛ կենար: Թէ որ մենք մեր հարցը վճիռները չպահեմք, եկեղեցւոյ մէջ մեծ խառնակութիւն ու խռովութիւն կըծագի: Ես երևելի իշխանները՝ որ իմ խօսքս մտիկ կընեն, մասնաւոր կերպով մը քու փրկութեանդ ու ազատութեանդ օգնութիւն ու պաշտպանութիւն կընեն . բայց թէ որ քու խօսքիդ վրայ հաստատ կենաս ու մեզի դէմ դնես, կայսրը զքեզ աս Տէրութենէս կաքսորէ, և բոլոր աշխարհիս մէջը քեզի ապաստանարան մը չես կրնար գտնել: Մտածէ՛ անգամ մը քու ապագայ վիճակդ": Լուտեր պատասխան տուաւ. "Ո՜վ վսեմական իշխաններ, ես ձեզի շնորհակալ եմ ձեր խնամքը համար. վասն զի ես պզտիկ ու պինտ անարգ մարդ մը ըլլալովս՝ արժանի չեմ որ ձեզի պէս մեծ իշխանները զիս յորդորեն ու խրատեն": Ետքը շարունակեց. "Ես բոլոր ժողովքները պարսաւած չեմ. միայն Կոստանդիայի ժողովը պարսաւեր եմ. վասն զի անիկայ՝ դատապարտելով Յովհաննէս Հուսին ան վարդապետութիւնը՝ Թէ Քրիստոնէից եկեղեցին՝ նախասահմանելոց ժողովն է†, կըդատապարտէ մեր Հաւատամքին ան մասը, Հաւատամ յընդհանրական սուրբ Եկեղեցի, և զնոյն ինքն զԲանն Աստուծոյ: Կըսեն թէ՝ իմ վար-

---

*Սաղմ. Ղ. 6, 7. ըստ գրաբառ Թարգ:

†Ecclesia Christi est universitas prædestinatorum. (L. Opp. Lat. p. 167)

դապետութիւններս գայթակղութիւն կուտան։ Ես պատասխան կուտամ թէ՝ Քրիստոսի Աւետարանը առանց գայթակղութեան չքարոզուիր ։ Մի՞թէ այսպիսի վտանգի վախը կամ կասկածը կընա՞յ զիս՝ զատել Աստուծմէ, ու ան Աստուածային խօսքէն որ զուտ ճշմարտութիւն է։ Քա՛ւ լիցի. ես աւելի կըփափաքիմ իմ մարմինս, արիւնս ու կեանքս տալ . . .":

Իշխանները ու վարդապետները աս խօսքիս վրայ խորհուրդ ընելէն ետքը, նորէն Լուտերը կանչեցին. ու Վեհէն քաղցրութեամբ մը այսպէս ըսաւ. "Պէտք է տէրութիւնները պատուել, թէ և անոնք սխալելու ըլլան, ու սիրոյ համար մեծ զոհեր ընել": Ետքը աւելի ստիպողական կերպով մը ըսաւ. "Դուն զքեզ կայսեր դատաստանին յանձնէ, ու բանէ մը մի՛ վախնար":

Լուտեր. "Ես յօժար սրտով կըհաճիմ, որ կայսրը՝ իշխանները ու նաև քրիստոնէից մէջ պինտ անարգ մարդը՝ իմ գրքերս քննեն ու դատեն. բայց աս դաշինքով որ Աստուծոյ խօսքը իրենց կանոն բռնեն։ Պէտք է որ մարդիկ միայն անոր հնազանդին։ Իմ խղճմտանքս անկից կախուած է, ու ես անոր հնազանդութեանը տակը գերի եմ":

Պրանտենպուրկի Իշխանը. "Տէ՛ր վարդապետ, ես քու խօսքդ աղէկ հասկըցայ. դուն Սուրբ Գիրքէն ուրիշ դատաւոր չես ուզեր ճանչնալ":

Լուտեր. "Հրամերես Տէր իմ, ճշմարիտը աս է. ու իմ ետքի խօսքս ալ աս է":

Ան ատենը իշխանները ու վարդապետները ետ քաշուեցան. բայց Թրէվէրի բարեսիրտ արքեպիսկոպոսը չկրնալով իր սկսած գործքէն ետ կենալ, "Եկո՛ւր ըսաւ Լուտերին. ու զանիկայ իրեն մասնաւոր սենեակը տանելով, նոյն ատենը Յոհաննէս Էքին ու Քոքլէոսին մէկ կողմանէ, Շուրֆին ու Ամստորֆին ալ մէկալ կողմանէ հրամայեց, որ անոնք ալ իրենց ետևէն գան: Էք բարձր ձայնով մը ըսաւ. "Ինչո՞ւ համար զմեզ անդադար Սուրբ Գրքին կըհրաւիրես. վասն զի բոլոր հերետիկոսութիւնները Սուրբ Գրքէն առաջ եկան": Բայց Լուտեր՝ ինչպէս որ Մատթէսիոս իրեն բարեկամը կըպատմէ, Աստուծոյ Խօսքին վրայ հաստատուած ըլլալով, անդրդուելի վէմի պէս անշարժ կեցեր էր, ու պատասխան տուաւ թէ "Պապը՝ Աստուծոյ Խօսքին մէջ բնաւ չկրնար դատաւոր ըլլալ: Իւրաքանչիւր քրիստոնեայ ինքը պիտի տեսնէ ու հասկընայ, թէ ի՞նչպէս պէտք է ապրիլ ու մեռնիլ": Ան ատենը ամէն մարդ իր տեղը գնաց. ու պապականութեան կուսակիցները՝ Լուտերին գերազանցութիւնը ու վրայ ելլելը հասկըցան. ու ըսին թէ՝ պատճառը աս է որ, աս տեղս անանկ մարդ մը չկայ որ կարենայ անոր պատասխան տալ: "Թէ որ կայսրը խելացութեամբ վարուէր, ըսաւ Քոքլէոս, Լուտեր Վորմս կանչուած ատենը՝ քանի մըն ալ աստուածաբան կըկանչէր, որ անոր մոլորութիւնները նուաճեն:

Թրէվէզի արքեպիսկոպոսը ելաւ ժողովը գնաց, և իր միջնորդութեան անյաջող երթալը անոնց իմացուց: Նորահասակ կայսրը որչափ զարմացաւ նէ, այնչափ ալ բարկացաւ ու ըսաւ. "Ժամանակը հասաւ որ աս գործը լմնցընեմք": Արքեպիսկոպոսը նորէն երկու օր ժամանակ ուզեց, ու բոլոր ժողովականներն ալ անոր խօսքին օգնութիւն ըրին: Կարոլոս՝ արքեպիսկոպոսին խնդիրքը ընդունեց. բայց Ալէանտէր խիստ տաքցաւ, ու սաստիկ պարսաւեց զանոնք:

Երբոր ժողովին մէջ աս բաները կըլլար, Քոքլէոսն ալ կըփափաքէր որ ինքը ընէ ան յաղթութիւնը, որն որ թագաւորները ու արքեպիսկոպոսները չկրցան ընել: Թէպէտև ատեն ատեն Թրէվէզի արքեպիսկոպոսին քովը քանի մը խօսք ըսեր էր, բայց Ալէանտէր իրեն ապսպրած ըլլալով որ խօսքի մէջ չխառնուի, իր լեզուն զսպեր էր. ուստի միտքը դրաւ որ իր լռութեան վրէժը հանէ.

վասն որոյ էր պաշտօնին ինչպէս երթալը պապին Նուիրակին իմացընելէն ետքը, չիտակ գնաց Լուտերին ներկայացաւ. ու բարեկամաբար անոր մօտենալով, "Շատ կըցաւիմ, ըսաւ, որ կայսրը քեզի համար ասանկ որոշում մը ըրաւ": Կերակուրէն ետքը՝ խօսակցութիւնը սաստկացաւ. Քոքլէոս կըբռնադատէր զԼուտեր, որ իր խօսքը ետ առնէ. բայց անիկայ բացասական նշան մը ըրաւ: Սեղանին վրայ գտնուող բազմաթիւ ազնուականները հազիւ թէ կըցան զիրենք զսպել. վասն զի շատ կընեղանային, երբոր կըտեսնէին որ Հռովմայ կողմնակից եղողները կուզէին բռնութեամբ ստիպել զԼուտեր, և ո՛չ թէ Սուրբ Գրքով համոզել: Քոքլէոս չկրնալով անոնց ըրած անարգութեանը համբերել, Լուտերին ըսաւ թէ՝ "Խիստ աղէկ, ես յանձն կառնեմ քեզի հետ հրապարակաւ վիճելու, թէ որ դուն ապահովական թղթէն հրաժարիս": Լուտերին ուզածն ալ հրապարակական վիճաբանութիւն էր. բայց ի՞նչ ընէր արդեօք. քանզի թէ որ ապահովական թղթէն հրաժարէր, զինքը պիտի սպաննէին. իսկ թէ որ Քոքլէոսին առաջարկած՝ վիճաբանութենէն ետ կենար, իրեն դատին ու փաստին վրայ երկբայութիւն մը ցըցուցած պիտի ըլլար: Լուտերի սեղանակիցները կարծեցին որ Քոքլէոսին աս նենգամիտ առաջարկութիւնը՝ Ալէանտէրին կողմանէ է, վասն զի չիտակ անոր տունէն եկած էր: Ուստի անոնց մէջէն Վօլլրաթ Տը Վաթղթորփ անունով ասպետ մը՝ աս դժուար ու վտանգաւոր ընտրութենէն ազատեց զԼուտեր: Աս ասպետը՝ եռանդուն բնութիւն մը ունենալով, ու շատ բարկանալով աս որոգայթիս համար, որով Լուտեր անտարակոյս դահիճին ձեռքը պիտի մատնուէր*, կատաղութեամբ մը ոտք ելաւ, քահանան բռնեց և սենեակէն դուրս հանեց, ու նաև պիտի մեռցընէր, թէ որ մէկալ սեղանակիցները իսկոյն ոտք չելլէին, ու միջնորդութիւն ընելով, երկիւղալից Քոքլէոսը՝ կատղած ասպետին ձեռքէն չազատէին: Քոքլէոս շփոթելով Ռոդոսի ասպետաց իջեւանէն հեռացաւ: Անտարակոյս այն խօսքը սաստիկ վիճաբանութեան մէջ Քոքլէոսին բերնէն փախեր էր, ու Ալէանտէրին հետ առաջուց բնաւ խորհուրդ մը ըրած չէր, Լուտերը ասանկ նենգամիտ որոգայթի մը մէջ ձգելու համար: Քոքլէոս աս բանը ասանկ կըպատմէ. ու մենք անոր վկայութեանը յօժար կամօք կըհաւատամք: Սակայն ստոյգ է որ Քոքլէոս Լուտերին քովը չգացած, պապին նուիրակին հետ խօսակցութիւն մը ըրեր էր:

---

*Atque ita traderet eum carnificinæ. (Cochlœus, p. 36.)

Ան նոյն իրիկունը Թրէվէզի արքեպիսկոպոսը՝ առաւօտեան խօսակցութեան մէջ գտնուող մարդիկը կերակուրի հրաւիրեց. վասն զի կըյուսար որ աս միջոցով ամէնուն սիրտը կակղցընէ ու իրեն դարձընէ: Լուտեր ժողովքներու ու դատաւորաց առջեւը որչափ որ համարձակ ու անդրդուելի կերպով կըկենար, ընտանի ու մտերիմ խօսակցութեան մէջ ալ այնչափ քաղցրաբարոյ ու զուարթերես կերեւար, անանկ որ ամէն բան անկից կըյուսացուէր: Արքեպիսկոպոսին ատենադպիրը՝* որ իր մասնաւոր պաշտօնին մէջը այնչափ խստութիւն ցըցուցեր էր, քաղցրութեամբ ու սիրով աս փորձիս ու քննութեանս մէջը մտաւ, ու կերակուրին լմննալու ատենները՝ Լուտերին կենդանութեանը գինի խմեց: Լուտեր ալ անոր փոխարէնը հատուցանելու համար՝ գինին գաւաթին մէջը լեցուց. իսկ երբոր սովորականին պէս իր գաւաթին վրայ խաչ կըհանէր, մէկէն 'ի մէկ գաւաթը ձեռքին մէջը ճաթեցաւ, ու գինին սեղանին վրայ թափեցաւ: Կոչնականները տակն ու վրայ եղան. ու Լուտերին մէկ քանի բարեկամները բարձր ձայնով ըսին, "Անոր մէջը մահադեղ ըլլալու է": Բայց վարդապետը առանց չփոթելու՝ ծիծաղելով պատասխան տուաւ. Ո՛վ սիրելի տեարք՝ կամ աս գինին ինծի համար չէր, կամ թէ ինծի վնաս պիտի տար”: Ետքը հանդարտութեամբ մը շարունակեց. “Անտարակոյս գաւաթը անոր համար կոտրեցաւ, որ զանիկայ տաք ջրով լուանալէն ետքը՝ շուտ մը պաղ ջրի մէջ ձգեր են”: Աս պարզ խօսքերը ասանկ նշանաւոր վայրկեանի մէջ՝ անոր վեհանձնութիւնը ու անշփոթ խաղաղութիւնը յայտնի կըցուցընեն:

---

*Տե՛ս երես 520:

Հինգշաբթի առաւօտուն՝ որ Ապրիլ 25 էր, Վէհէ ատենադպիրը ու Աւկսպուրկցի Պէօթինկէր վարդապետը՝ կայսեր խորհրդականը, որ Լուտերին շատ սէր ցըցուցեր էր Տը Վոյին հետ տեսութիւն ըրած ատենէն՝ եկան Հռոգոսի ասպետաց իջեւանը մտան: Սաքսոնիայի կայսրընտիրը՝ իր կողմանէ Ֆրիդերիկոս Տը Թունը ու մէկ ուրիշ խորհրդական մըն ալ խրկեց, որ աս խօսակցութեան մէջ ներկայ գտնուին: Վէհէ ու Պէօթինկէր՝ որ յօժարակամ սրտիւ ամէն բան կըզոհէին, որ եկեղեցւոյն կործանմանը պատճառ եղող բաժանումը խափանեն, մեծափափաք եռանդով մը Լուտերի ըսին. “Դուն աս բանը մեզի յանձնէ. մենք քեզի խօսք կու տանք, որ աս գործքը քրիստոնէաբար պիտի լմննայ”:

Լուտեր անոնց այսպէս պատասխան տուաւ. “Ես աս երկու խօսքէն ուրիշ խօսք չունիմ ձեզի ըսելու: Ես իմ կամօքս ապահովական թղթէն կըհրաժարիմ, և կայսեր ձեռքը կըյանձնեմ իմ անձս ու իմ կեանքս, բայց զԲանն Աստուծոյ . . . ո՛չ երբէք”: Ֆրիդերիկոս Տը Թունը աս խօսքիս վրայ ոտք ելաւ, ու եռանդով մը ըսաւ մէկալներուն. “Արդեօք այսչափ բաւական չէ՞. արդեօք ասկից մեծ զոհ կրնա՞յ ըլլալ”: Ետքը անոնց հասկըցընելով թէ ինքը ա՛լ չուզեր ուրիշ խօսք մը մտիկ ընել՝ ելաւ գնաց: Ան ատենը Վէհէ ու Պէօթինկէր յուսալով որ աւելի բան մը կարենան ձեռք ձգել, եկան Լուտերին երկու քովը նստան, ու ըսին թէ “Դուն աս թանը ժողովին յանձնէ”։ “Ո՛չ, ըսաւ Լուտեր. վասն զի անիծած է, ո՛վ որ իր յոյսը մարդու վրայ կդնէ”։ Երեմ. ժէ. 5։ Վէհէ ու Բէօթինկէր իրենց յարձակումը ու խրատը կրրկնապատկեցին. և աւելի սաստիկ բռնադատեցին զԼուտեր, որ ձանձրանալով ու յոգնելով ոտք ելաւ, ու զանոնք ճամբեց ըսելով. “Ես թող չեմ տար, որ մէկ մարդ մը Աստուծոյ Խօսքէն վեր նստի”։ Անոնք գացին ըսելով, “Դուն տակաւին աղէկ մը մտածէ. մենք կէս օրէն ետքը նորէն կըդառնամք կուգամք”։

Յիրաւի նորէն եկան. բայց աղէկ գիտնալով որ Լուտեր իրենց գլուխ պիտի չծռէ, հետերնին նոր առաջարկութիւն մըն ալ բերին։ Լուտեր չէր ուզեր ճանչնալ, ո՛չ զպապը, ո՛չ զկայսրը և ո՛չ Վորմսի ժողովը. մէկ դատաւոր մը միայն մնացեր էր, ու ինքը մէկ հեղ մը զանիկայ ուզեր էր, այ՟՝ ընդհանրական ժողովք մը. և թէպէտև Հռովմ աս բանիս շատ կընեղանար, բայց ասկից ալ ուրիշ փրկութեան պատսպարան մը իրեն չէր մնացեր Աստի վերջապէս աս ընդհանրական ժողովը առաջարկեցին անոր։ Լուտեր կրնար աս ժողովը անորոշ կերպով մը ընդունիլ. վասն զի տարիներ պիտի անցնէին, մինչև որ կարենային խափանել ան արգելքները ու դժուարութիւնները, որ պապին կողմանէ պիտի ծագէին, աս ընդհանրական ժողովին հրաւիրմանը համար։ Եւ յիրաւի Լուտեր ու Բարեկարգութիւնը՝ թէ որ աս միջոցիս քանի մը տարի շահէին, ամէն բան շահած կըլլային։ Բայց Լուտեր ուղղութիւնը ու ճշմարտութիւնը ամէն բանէն մեծ սեպելով, չէր ուզեր ճշմարտութեան վնասովը զինքը ազատել, և ո՛չ իսկ լուռ կենալով, որ չըլլայ թէ կեղծաւորութիւն մը ըրած ըլլայ. ուստի պատասխան տուաւ. “Ես ընդհանրական ժողովը կընդունիմ. բայց աս դաշինքով որ անիկայ Սուրբ Գրքին խօսքովը դատէ”. որ ըսել էր թէ ինքը ժողով չընդունիր։ Բէօնթինկէր ու Վէհէ չմտածելով՝ թէ ժողով մը ուրիշ կանոնով ալ կրնայ դատել, ուրախութեամբ մը արքեպիսկոպոսին տունը վազեցին ու անոր ըսին. “Մարտինոս վարդապետը իր գրքերը ընդհանրական ժողովի մը դատաստանին կը յանձնէ”։ Արքեպիսկոպոսը աս բարեյաջող լուրը կայսեր տանելու կը պատրաստուէր, բայց ան նոյն ատենը միտքը տարակոյս մը գալով՝ Լուտերը իրեն կանչել տուաւ։

Երբ որ Լուտեր ներս մտաւ, Ռիքքարտոս Տը Կրէյֆէնքլաւ մինակ էր։ “Սիրելի՛ տէր վարդապետ, ըսաւ արքեպիսկոպոսը մեծ քաղցրութեամբ և բարեկամութեամբ, իմ վարդապետներս իբրև ստոյգ ինծի պատմեցին, թէ դուն կը հաճիս առանց խտրութեան քու դատդ ժողովի մը դատաստանին յանձնելու”։ Լուտեր պատասխան տուաւ. “Տէ՛ր իմ, ես ամէն բան աչքս առեր եմ, ու ամէն բանի կը համբերեմ. միայն Սուրբ Գիրքը չեմ կրնար թողուլ”։ Անատենը Արքեպիսկոպոսը իմացաւ, որ Վէհէն ու Բէօթինկէրը ծուռ հասկըցուցեր են իրեն։ Հռովմ բնաւ չէր կրնար հաճիլ ու հաւանիլ, որ ժողով մը՝ Սուրբ Գրքին խօսքովը միայն դատաստան կտրէ։ “Լուտերի աս պահանջմունքը, կըսէ Պալլավիչինին[*], ուրիշ բան չէ, բայց եթէ խնդրել որ տկար աչք ունեցող մարդ մը խիստ մանր գրեր կարդայ, բայց բնաւ ակնոց չգործածէ”[†]։

Բարեմիտ արքեպիսկոպոսը հաւանելով ըսաւ. “Հա աղէկ եղաւ, որ քեզ կանչել տուի։ Ի՞նչ պիտի ընէի ես, թէ որ աս լուրը շուտով մը կայսեր տանէի”։

---

[*] Pall. 1. 110.

[†] Հոս տեղս խիստ մանր գիրերը՝ Սուրբ Գիրքը կընշանակեն, և ակնոցը՝ աւանդութիւնը. ու Պալլավիչինի կուզէ ըսել թէ ժողովը չկրնար Սուրբ Գիրքը հասկընալ, առանց աւանդութեան դիմելու։ Զարմանալի բաղդատութիւն. Դաւիթ կըսէ թէ՝ “Քու խօսքդ իմ ոտքերուս ճրագն է, ու իմ շաւիղիս լոյսն է”, բայց Պալլավիչինի կըսէ թէ՝ Սուրբ Գիրքը թէպէտև տկար աչք ունեցող մարդու համար է, սակայն անանկ մանր գիրերով գրուած՝ որ առանց ակնոցի չկրնար կարդացուիլ։ Ո՛րչափ յիմարութիւն պիտի ըլլայ, թէ որ տկար աչք ունեցողներուն համար խիստ մանր գիրերով գիրք չինուի. ուստի Պալլավիչինի և բոլոր իր կողմնակիցները աս յիմարութիւնը Աստուծոյ տուած կըլլան։ (Ծանօթ. Թարգ.)

Լուտերի անդրդուելի հաստատութիւնը ու խստութիւնը շատ զարմանալի է. բայց Աստուծոյ իրաւունքը ու ճշմարտութիւնը ճանչցող մարդոց առջեն ալ շատ գովելի ու դիւրիմաց բան մըն է։ Խիստ քիչ կըգըտնուի Լուտերի պէս մէկ մարդ մը՝ որ իր կեանքը ու ազատութիւնը վտանգի մէջ դնելով, Աստուծոյ անփոփոխ Բանին այնչափ մեծ յարգ ու պատիւ տայ։

Ան ատենը բարեսիրտ արքեպիսկոպոսը Լուտերին ըսաւ. “Շատ աղէ՛կ. ուրեմն դո՛ւն մեզի մէկ դեղ մը ցըցուր”։

Լուտեր. (վայրկեան մը լուռ կենալէն ետքը) “Տէ՛ր իմ, ես Գամաղիէլին խօսքէն ուրիշ դեղ չեմ գիտեր”։

“Եթէ աս խորհուրդը կամ գործը մարդոցմէ է նէ, կը քակուի. հապա թէ որ Աստուծմէ է, չէք կրնար ատոնք քակել. չըլլայ թէ Աստուծոյ դէմ կռիւ ընող գտնուիք”*։

“Կայսրը, կայսրընտիրները, իշխանները ու տէրութիւնները՝ աս պատասխանը պապին թո՛ղ խրկեն”։

Արքեպիսկոպոս. “Գոնէ գրուածներուդ մէկ քանի յօդուածը միայն հերքէ՛”։

Լուտեր. “Միայն թէ չըլլան ան յօդուածները՝ որ Կոստանդիայի ժողովը դատապարտեր է”։

Արքեպիսկոպոս. “Ո՜հ, շատ կըվախնամ որ քեզմէ ուզածնին ան յօդուածներն են”։

Լուտեր. “Ապա ուրեմն՝ ես աւելի կըփափաքիմ որ իմ մարմինս ու կեանքս զոհ ընեմ, ու իմ թեւերս ու ծնկուըներս կտրել տամ, քան թէ Աստուծոյ յայտնի ու ճշմարիտ խօսքը թողում”։ Վերջապէս արքեպիսկոպոսը հասկըցաւ Լուտերին ինչ մարդ ըլլալը. վանորդ դարձաւ ըսաւ իրեն առանց բարկանալու. “Ուրեմն գացէք ձեր տեղը”.

---

*Գործ. Ե. 38. 39։

Լուտեր պատասխան տուաւ. “Տէ՛ր իմ, ձեզի կաղաչեմ որ կայսերական վեհափառութենէն՝ ետ դառնալու համար հարկաւոր եղած ապահովական թուղթը ինծի առնել տաք”: Ես ատ բանը կըհոգամ, ըսաւ բարեմիտ արքեպիսկոպոսը”: Աս խօսքիս վրայ իրարմէ զատուեցան:

Այսպէս լմնցան միջնորդական զրոյցները*. բոլոր տէրութիւնը աս մարդուս ետեւէն ինկեր էր, թէ սաստիկ աղաչանքով եւ թէ սոսկալի սպառնալիքով†. ու բնաւ չէին կրնար աս մարդը շփոթել ու խախտել: Լուտեր չուզելով պապին երկաթեղէն բազուկին գլուխ ծռել, զեկեղեցին կազատէր անոր իշխանութենէն, ու նոր դար մը ու թուական մը կըսկսէր:

Լուտեր՝ Սպալատինին հետ՝ դուրս ելաւ. վասն զի արքեպիսկոպոսին հետը խօսած ատենը՝ անիկայ ալ վրայ եկեր էր: Սաքսոնիայի կայսրընտրին խորհրդականը Յովհաննէս Տը Մ՛ինքվիթզ, Վորմսի մէջ հիւանդացեր էր: Աս երկու բարեկամները անոր տունը գացին. Լուտեր անոր շատ մեծ մխիթարութիւններ տուաւ. ու զատուելու ատենը ըսաւ, “Մ՛նաս բարով. վաղը Վորմսը պիտի թողում երթամ”:

Լուտերին խօսքը շիտակ ելաւ. վասն զի իր իջեւանը հասնելէն իրեք ժամ ետքը, Էք ատենադպիրը՝ իր հետը առնելով կայսեր ատենադպիրը ու մէկ նօտար մը՝ եկաւ Լուտերին սենեակը մտաւ, եւ այսպէս ըսաւ. “Ո՛վ Մ՛արտինոս Լուտեր՝ կայսերական վեհափառութիւնը, կայսրընտիրները, նախարարները ու տէրութեան իշխանները՝ զանազան անգամ եւ զանազան կերպով դքեզ յորդորեցին որ միաբանութիւն ընես. բայց անոնց յորդորանքը ու խրատը պարապը երթալուն համար, կայսըլ իբրև փաստաբան և պաշտպան ուղղափառ հաւատոյ, պարտաւորեցաւ ուրիշ միջոց մը գործածել։ Ուստի քեզի կըհրամայէ, որ քանի մէկ օրուան մէջ քու տեղդ դառնաս. ու ճամբան մարդոց հանդստութիւնը չպղտորես, թէ քարոզութեամբ և թէ գրուածքով"։

---

*Տես երես 546:

† Totum Imperium ad se conversum spectabit; Pallavicini I, p. 120.

Լուտեր իսկոյն հասկըցաւ որ աս ծանուցումը իրեն դատապարտութեանը սկզբնաւորութիւնն էր. ուստի քաղցրութեամբ մը պատասխան տուաւ. "Աստուած ինչպէս կամեցաւ նէ, այնպէս եղաւ. Աստուծոյ անունը օրհնեա՛լ ըլլայ"։ Ետքը շարունակեց. "Ամէն բանէն առաջ՝ խոնարհութեամբ ու յօժար սրտիւ շնորհակալ կըլլամ կայսերական վեհափառութեանը, կայսրընտիրներուն, նախարարներուն ու բոլոր տէրութեան իշխաններուն, որ քաղցրութեամբ ու փափաքով իմ խօսքիս ականջ դրին։ Ես մէկ բանի մը միայն փափաքեցայ. կըփափաքիմ որ Բարեկարգութիւն մը ըլլայ եկեղեցւոյ մէջ՝ Սուրբ Գրոց համեմատ։ Ես պատրաստ եմ ամէն բան ընելով, ամէն նեղութիւն քաշելով, կայսեր կամացը խոնարհութեամբ հնազանդելու։ Կեանքը ու մահը՝ պատիւը ու անարգանքը՝ ինծի համար մէկ է, բայց Աւետարանին քարոզութենէն ետ չեմ կրնար կենալ. վասն զի Պօղոս առաքեալ կըսէ թէ, "Աստուծոյ խօսքը չկրնար կապուիլ"։ Անատենը դեսպանները ելան գացին։

Ուրբաթ առաւօտուն՝ որ Ապրիլ 26 էր, Լուտերի բարեկամները ու խիստ շատ ազնուականներ անոր քովը ժողովեցան։ Կուզէին որ աս քաջասիրտ ու վեհանձն կրօնաւորին հեղ մըն ալ երթաս բարով ըսեն, որ գուցէ անկէց ետքը ամէնևին ողջոյն տալու չէին անոր։ Լուտեր նստաւ անոնց հետ քիչ մը կերակուր կերաւ. և ահա հիմա իր բարեկամներէն պիտի զատուի, և անոնցմէ հեռու պիտի փախչի խաւար և մթկալից ատեն մը։ Ուզելով որ աս հանդիսաւոր վայրկեանս աղօթքով անցընէ, իր հոգին ու միտքը առ Աստուած ուղղեց, ու իր քովը գտնուողները օրհնեց ։ Առաւօտեան տասներորդ ժամը զարնելուն՝ Լուտեր՝ իջևանէն դուրս ելաւ, զինքը Վորմս բերող մարդոցը հետ ։ Քսան ձիաւոր ազնուականներ՝ իրեն կառքին ընկերակցութիւն կընէին ։ Անհամար բազմութիւն ժողովրդոց՝ անոր ընկերութիւն ընելով, զանիկայ քաղաքին դռնէն դուրս հանեցին ։ Կայսերական դեսպանը Ստուրմ՝ քանի մը ժամէն ետքը անոր հասաւ Օբբէնհէյմի մէջ, ու հետևեալ օրը Ֆրանքֆորթ եկաւ ։

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

ԱՅՍՊԷՍ Լուտեր Վորմս քաղաքէն ազատեցաւ, ուր որ կըկարծուէր թէ անոր գերեզմանը պիտի ըլլայ ։ Բոլոր սրտով Աստուծոյ փառք կուտար, ու կըսէր. “Սոյն ինքն սատանան պապին միջնաբերդը կըպահպանէր. բայց Քրիստոս հոն լայն խրամատ մը բացաւ, ու սատանան պարտաւորեցաւ խոստովանելու, թէ Տէրը իրմէն զօրաւոր է” ։

Լուտեր Ապրիլի 27ին՝ շաբաթ իրիկունը Ֆրանքֆորթ հասաւ. ու հետևեալ օրը պարապ ժամանակ գտնելով, որն որ շատ ատենէ 'ի վեր չէր կրցեր գտնել, ազդու ու ընտանի ոճով թուղթ մը գրեց իր բարեկամին՝ երևելի Լուկաս Կրանաք պատկերհանին, որ Վիդդէմպէրկ կընստէր. “Ով սիրելի եղբայր իմ Լուկաս. ես կըկարծէի որ կայսերական վեհափառութիւնը՝ Վորմսի մէջ յիսուն աստուածաբան պիտի ժողվէ, բանաւոր փաստերով ու իրաւամբ միաբանը համոզելու համար ։ Բայց բնաւ ասանկ բան մը չեղաւ ։ Աս գիրքերը քո՞ւկդ են —։ Այո՛ ։— Կուզե՞ս զանոնք հերքել ։— Ոչ ։— Ուրեմն գնա՛ բանդ ։ Ահա բոլոր պատմութիւնը այսչափ է ։ Ո՛վ կոյր Գերմանացիք . . . . մենք ո՛րչափ տղայութիւն կընեմք , ու թող կուտամք որ Հռովմ զմեզ խաբէ ու մեր վրայ խնդայ . . . . ։ Քիչ մը ատեն լուռ կենալու է , ու նեղութիւն քաշելու է . . . . ։ "Քիչ մը ատենէն ետքը ալ զիս չէք տեսներ , դարձեալ քիչ մը ատենէն ետքը նորէն զիս կըտեսնէք" , ըսաւ Յիսուս Քրիստոս ։ Յովհ. ժզ. 16 ։ Յուսամ թէ՝ ինծի ալ այնպէս պիտի ըլլայ . Մնաս բարով ։ Ես զձեզ ամէնդ ալ Աստուծոյ կը յանձնեմ , որ անիկայ Քրիստոսով ձեր միտքը ու հաւատքը պահէ , Հռովմայ գայլոց ու վիշապաց յարձակումներէն . ամէն" ։

Լուտեր աս նամակը գրելէն ետքը՝ որ քիչ մը խորհրդաւոր կերեւար , ժամանակին կարճութենէն ստիպուելով անմիջապէս Ֆրիէտպէրկ գնաց , որ Ֆրանքֆօրթէն վեց փարսախ հեռու է ։ Հետեւեալ օրը Լուտեր նորէն գրիչը ձեռքը առաւ՝ որ Եերորդ Կարոլոսին ալ թուղթ մը գրէ . վասն զի չէր ուզեր որ ինքը մէկալ ապստամբ յանցաւորներուն կարգը անցնի ։ Բացայայտ կերպով մը թղթին մէջը Կարոլոսին հասկըցուց , թէ թագաւորաց ի՞նչ կերպով հնազանդութիւն ընել պէտք է , և Աստուծոյ ի՞նչ կերպով . ու երբ պէտք է թագաւորաց հնազանդութենէն ետ կենալ , Աստուծոյ հնազանդելու համար ։ Լուտերին գրուածքը կարդացողը՝ անշուշտ պիտի յիշէ Նաբոլէոնի մեծազօր ինքնակալին աս խօսքը . "Իմ տէրութիւնս կըլմննայ հոն , ուր տեղ որ խղճմտանքինը կըսկըսի" * ։

---

* Նաբոլէոնը՝ կայսր ըլլալէն ետքը՝ Բրոթէստանդներէն իրեն գրուած նամակին աս պատասխանը տուաւ . Ma domination finit où celle de la conscience commence.

“Աստուած՝ որ մարդուս սիրտը կըքննէ, ինծի վկայ է ըսաւ Լուտեր, որ ես պատրաստ եմ ձեր վեհափառութեանը բոլոր սրտով հնազանդութիւն ընելու, թէ փառաց մէջ, թէ անարգանաց մէջ, թէ կեանքով և թէ մահուամբ· ամէն բան զոհ ընելով՝ բացի Աստուծոյ խօսքէն, վասն զի մարդս անով կապրի ու կենդանի կըմնայ։ Աս ներկայ աշխարհիս գործառնութեանցը մէջ՝ իմ հաւատարմութիւնս անփոփոխ պիտի մնայ· վասն զի հոս շահիլը կամ կորսնցընելը՝ հոգւոյ փրկութեան քովը անտարբեր բաներ կըսեպուին։ Բայց Աստուած չուզեր որ մարդս մարդու ծառայէ՝ յաւիտենական բարեաց վերաբերեալ նիւթերու մէջ· քանզի հոգևոր բաներու մէջ ծառայելը՝ տեսակ մը երկրպագութիւն ընել է, որ միայն Ստեղծողին կըվայլէ”։

Լուտեր թուղթ մըն ալ տէրութեան իշխանացը գրեց Գերմանական լեզուով· ու կայսեր ինչ որ գրեր էր նէ, իշխանաց ալ գրեթէ նոյն բանը գրեց· ու ան թղթովը՝ Վորմսի մէջ եղած բաները կըպատմէր։ Աս թուղթը շատ հեղ օրինակուեցաւ, և բոլոր Գերմանիոյ մէջ տարածուեցաւ· ու Կոքլէոսի խօսքին նայելով՝ ամէն տեղ ժողովրդեան զայրացումը գրգռեց՝ կայսեր ու բարձրագոյն կարգի եկեղեցականաց դէմ *։

Հետևեալ օրը Լուտեր կանուխկեկ Սպալատինին տոմսակ մը գրեց, ու նախընթաց իրիկունը գրուած երկու թուղթն ալ անոր մէջը դրաւ· կայսերական դեսպանը Սթուրմ ետ դարձընելով Վորմս խրկեց, որ աս ալ Աւետարանին վարդապետութիւնը սրտով ընդուներ էր· Լուտեր Սթուրմէն զատուածին պէս՝ արտորնօք ճամբայ ելաւ որ Կրունպէրկ երթայ։

Նոյն օրը երեքշաբթի երբոր Լուտեր Հիրշֆէլտէն երկու մղոն հեռու էր, ան քաղաքին Աբբայ իշխանին ա-

---

*Cochlœus, p. 38.

տենադպիրը զինքը դիմաւորեց, որպէս զի իրեն ընդունելութիւն ընէ: Նոր ետեւէն անմիջապէս Աբբայ իշխանն ալ հասաւ գունդ մը ձիաւորներով, ու ձիէն վար իջաւ. Լուտեր ևս իր կառքէն վար իջաւ. երկուքը իրար գրկեցին, ու ետքը Հիրշֆէլտ մտան: Ծերակոյտը ու ատենակալները քաղքին դուռը սպասելով՝ զանոնք դիմաւորեցին ու ընդունեցին: Այսպէս եկեղեցական իշխանները կըվազէին որ պապին նզոված կրօնաւորը տեսնեն. ու երեւելի աշխարհականներն ալ՝ կայսեր աքսորած ու անարգած մարդուն առջեւը գլուխ կըծռէին:

“Մենք վաղը առաւօտեան հինգերորդ ժամուն եկեղեցին պիտի գտնուինք”, ըսաւ իշխանը ան իրիկունը սեղանէն ելլելէն ետքը, վասն զի Լուտերը կերակուրի հրաւիրեր էր, նաև ուզեր էր որ անիկայ իրեն յատուկ անկողինին մէջը պառկի: Հետեւեալ օրը Լուտեր քարոզ տուաւ, և Աբբայ իշխանը իր ծառաներովը՝ անոր ընկերակցութիւն ըրաւ:

Լուտեր իրիկուան դէմ Այզէնախ հասաւ, ուր որ իր տղայութեան ժամանակը անցուցած էր. հոն բոլոր բարեկամները իր քովը ժողովեցան, ու իրեն աղաչեցին որ քարոզ մը տայ. ու հետեւեալ օրը զինքը եկեղեցին տարին: Ան ատենը ան տեղի ժողովրդապետը՝ մէկ նօտարով ու երկու վկայով եկեղեցին մտաւ, ու դողալով առաջ գնաց. վասն զի մէկ կողմանէ կըվախնար որ իր հացը չկորսնցընէ, մէկալ կողմանէ ալ՝ անանկ զօրաւոր մարդուն դէմ դնելու կըվախնար: Վերջապէս դողդոջուն ձայնով մը ըսաւ. “Ես քու համարձակութեանդ դէմ կենալս ահա կըվկայեմ”: Լուտեր ամպիոնը ելաւ. ու ան ձայնը որ քսանուիրեք տարի առաջ աս քաղաքիս փողոցներուն մէջ կըերգէր ու հաց կըմուրար, հիմա աս հին եկեղեցւոյն գմբեթները կըհնչեցընէ ան խօսքերովը, որ սկսեր էին աշխարհս սարսելու: Քարոզէն ետքը՝ ժողովրդապետը ամչնալով ու շփոթելով մը Լուտերին մօտեցաւ ։ Նօտարը վկայական յայտարարութիւնը գրեր էր. վկաները ստորագրեր էին, ու ամէն բան ըստ օրինաց կարգի դրուեր էր, որպէս զի քահանան իր պաշտօնին մէջը ապահով մնայ ։ Անատենը ժողովրդապետը խոնարհութեամբ մը վարդապետին ըսաւ. "Թողութիւն ըրէ՛. ես աս բանս՝ զեկեղեցին տանջող բռնաւորներուն վախէն ըրի"։

Արդարեւ անիկայ իրաւունք ունէր անոնցմէ վախնալու. վասն զի Վօրմսի մէջ ժողովական խորհուրդները ուրիշ ձեւի դարձեր էին ։ Հոն միայն Ալէանտէր իր խօսքը կըքալեցընէր ։ Ֆրիդերիկոս իր եղբօրը Յովհաննէս դքսին գրեց թէ, "Լուտերին վախճանը անշուշտ աքսոր է ։ Մարդ մը չկրնար զանիկայ ազատել. և թէ որ Աստուած թող տայ որ ես նորէն քեզի հետ տեսնուիմ, շատ անհաւատալի բաներ պիտի պատմեմ քեզի ։ Ոչ միայն Աննան ու Կայիափան, այլ նաև Պիղատոսը ու Հերովդէսը Լուտերի դէմ միացեր են"։ Ֆրիդերիկոս չուզելով որ այլ ևս Վօրմսի մէջ մնայ, ելաւ գնաց. Նմանապէս Ֆալադինեան կայսրընտիրը, ու Կողոնիոյ արքեպիսկոպոս կայսրընտիրը ժողովէն զատուեցան, ստորնագոյն իշխաններն ալ անոնց հետևեցան. վասն զի տրուելու հարուածը ետ դարձընելը անկարելի սեպելով, որոշեցին՝ գուցէ անխոհեմութեամբ, որ ան քաղքէն հեռանան ։ Հոն միայն Սպանիացի, Իտալացի ու պապականութեան նախանձայոյզ Գերմանացի իշխանները մնացին ։

Պատերազմին ասպարէզը ազատ մնացեր էր, ու Ալէանտէր կըյաղթանակէր ։ Ուստի հրովարտակ մը շարադրելով՝ զանիկայ Կարոլոսին ներկայացուց, որ ժողովը անոր օրինակին համեմատ՝ Լուտերին դէմ իրենց հանելու հրովարտակը շտկեն ։ Նուիրակին աշխատանքը՝ զայրացած կայսեր ընդունելի եղաւ ։ Ժողովին մնացորդ մարդիկը էր սենեակին մէջը ժողովեց, ու Ալէանտէրին շինած հրովարտակը անոնց առջևը կարդալ տուաւ ։

Պալավիչինին կըվկայէ թէ՝ հոն գտնուողներուն ամէնն ալ զանիկայ ընդունեցին :

Հետեւեալ օրը՝ որ մեծ տօնի մը օր էր, կայսրը բոլոր իր պալատականներովը եկեղեցւոյն մէջը գտնուեցաւ : Եւ երբոր եկեղեցական հանդէսը կըկատարուէր, ու ժողովուրդը խուռն բազմութեամբ տաճարին մէջ լեցուած էր, Ալէանտէր իր զանազան պաշտօններուն փառաւոր նշաններովը զարդարուած, Եւ Կարոլոսին մօտեցաւ . ձեռքը Լուտերի դէմ հրովարտակին երկու օրինակը բռներ էր, մէկը Լատինական լեզուով, մէկալն ալ Գերմանական լեզուով . ու կայսերական վեհափառութեանը գլուխ ծռելով, Կարոլոսին աղաչեց որ իր ստորագրութիւնը ու տէրութեան կնիքը դնէ : Եւ այն վայրկեանին մէջ յորում Սրբութիւն Սրբոցը վեր կըվերնար, եկեղեցին խնկով կըլեցուէր, ու շարականները եկեղեցւոյն գմբեթները կըհնչեցընէին, Հռովմայ թշնամւոյն դատապարտութեան հրովարտակը պիտի ստորագրուէր՝ իբր թէ Աստուծոյ առջեւը : Կայսրը ուրախ երեսով մը գրիչը ձեռքը առաւ ու ստորագրեց : Ալէանտէր յաղթանակելով եկեղեցիէն դուրս ելաւ . իսկոյն այն հրովարտակը տպել տուաւ, ու Եւրոպայի ամէն կողմը խրկեց :

Պապականները մինչեւ որ աս բանը գլուխ հանեցին, որքան շատ նեղութիւն քաշեր էին : Նոյն ինքն Պալլավիչինին մեզի կիմացընէ որ այն հրովարտակին թուականը՝ թէպէտեւ Մայիսի 8 գրուած էր, բայց շատ ուշ ստորագրուեցաւ . ու անոնք կամօք աս ծուռ թուականը դրին, որպէս զի ամէնուն հաւատացընեն թէ աս հրովարտակին ստորագրուած ատենը, բոլոր ժողովին անդամները տակաւին Վորմսի մէջ էին :

"Մեք Կարոլոս Հինգերորդ, եւ եւ (կըսէր կայսրը) ամէն կայսրընտիրներուն, իշխաններուն ու արքեպիսկոպոսներուն ու ամէնուն, որոնց կըվերաբերի :

"Ամենակարողն Աստուած՝ իր սուրբ հաւատքը պաշտպա-

նելու համար՝ մեզի աւելի թագաւորութիւններ ու իշխանութիւններ յանձնելով , որն որ մեր նախորդացը բնաւ տրուած չէր , մեզի պարտք կըսեպեմք որ բոլոր մեր զօրութիւնները գործածեմք , ու թող չտամք որ մէկ հերետիկոսութիւն մը՝ մեր սուրբ Տէրութիւնը աղտոտէ :

“Օգոստինեան կրօնաւորը Մարտինոս Լուտեր՝ թէպէտև մեզմէ շատ խրատուեցաւ , 'ի վերայ այսր ամենայնի կատղածի մը պէս՝ սուրբ եկեղեցւոյն վրայ յարձակեցաւ , և ուզեց որ հայհոյիչ գրքերով զանիկայ ընկղմէ : Անիկայ ամօթալից կերպով մը ամուսնութեան անլուծանելի օրէնքը խանգարեց . ջանաց աշխարհականները ոտք հանելու , որպէս զի ձեռքերնին քահանայից արեանը մէջ լուան . ու ամէն տեսակ հնազանդութիւնը բնաջինջ ընելով՝ զանոնք անդադար կըգրգռէ որ ապստամբութիւն , երկպառակութիւն , պատերազմ , սպանութիւն , գողութիւն ու հրկիզութիւն ընեն . ու կաշխատի որ քրիստոնէական հաւատքը բոլորովին կործանէ . . . : Ու անոր անթիւ չարութիւնները մէկիկ մէկիկ չյիշելու համար , մէկ խօսքով հասկըցընեմ որ անիկայ մարդ չէ , այլ մարդակերպ ու մարմնաւոր սատանայ մըն է , ու զինքը միաբանի վեղարով ծածկեր է . և բոլոր հին ու անցած ժամանակներուն անզգամ ու չարաչար հերետիկոսութիւնները մէկ հոտած ճախինի մը մէջ ժողվեց , ու ինքն ալ իրմէ ուրիշ նոր հերետիկոսութիւններ անոնց վրայ աւելցուց . . . :

“Աս պատճառաւ մենք մեր առջևէն վռնտեցինք աս Լուտերը , որ ամէն բարեպաշտ և խելացի մարդիկը՝ զանիկայ խենդի կամ դիւահարի տեղ կըդնեն . ու միտքերնուս մէջ որոշեցինք , որ անոր ապահովական թղթին ժամանակը լմնալէն ետքը , զօրաւոր ու ազդու միջոցներով անոր կատաղի բարկութիւնը խափանեմք : Ասոր կըհրամայեմք որ աս վտանգաւոր պայմանաժամը լմնալէն ետքը , մարդ մը չկարենայ Լուտերը իր տունը առ-

նուլ , պահել , կերակրել , խմցընել , կամ թէ խօսքով՝ թէ գործքով՝ թէ յայտնաբար և թէ ծածկաբար կամ ո՛ և իցէ օգնութիւն մը ընէ անոր . ապա թէ ոչ՝ իբրև ապըստամբ կայսերական հրամանաց՝ ծանր պատիժներով կը պատժուի : Ու նաև կըհրամայեմք որ զանիկայ ուր որ գտնէք նէ բռնէք ու անյապաղ մեզի բերէք , կամ ապահով տեղ մը պահէք , մինչև որ մեզմէ հասկընաք թէ անոր ի՞նչ ընելու էք . ու ձեր աշխատանացը պարտուպատշաճ վարձքը ու հատուցումը մեզմէ առնէք , ասանկ սուրբ ու բարի գործքի մէջ գտնուելնուդ համար : Ու անոր հետևողները բռնեցէք , բանտարգեցէք ու անոնց ապրանքը արքունի գանձը խրկեցէք :

“Գանք անոր գրուածքներուն : Թէ որ խիստ պատուական կերակուրի մը մէջ կաթիլ մը մահադեղ խառնուի , ան կերակուրէն ամէն մարդ կըվախնայ ու կը զզուի : Աս գիրքերուն մէջն ալ հոգւոյն մահադեղը խառնուած ըլլալուն համար՝ ո՛չ միայն անոնցմէ խիստ վախնալու և զզուելու եմք , այլ նաև զանոնք բոլորովին բնաջինջ ընելու եմք : Ուրեմն դուք զանոնք այրեցէ՛ք , կամ մէկ ուրիշ կերպով մը բոլորովին ոչնչացուցէք :

“Իսկ պապին կամ եկեղեցւոյ թշնամի եղող հեղինակները , բանաստեղծները , գիրք տպողները , պատկերհանները , ու արգիլեալ գրուածքներ , երգիծաբանութիւններ ու պատկերքներ գնող ու ծախող մարդիկը բռնեցէք , ապրանքնին ձեռքերնէն առէք , ու իրենց ալ ի՛նչ կուզէք նէ անիկայ ըրէք :

“Ու ո՛ և իցէ իշխանաւոր մարդ՝ թէ որ մեր կայսերական վեհափառութեան հրովարտակին ու վճռոյն դէմ դնել համարձակելու ըլլայ ՝ կըհրամայեմք որ անիկայ զրկուելով իր իշխանութենէն՝ աքսորուի , ու անոր ստացուածքը արքունի գանձը երթայ :

“Պէտք է որ ամէն մարդ աս հրովարտակիս կանոնը ու հրամանը բռնէ” :

Ահա Վօրմզի մայր եկեղեցւոյն մէջը ստորագրուած հրովարտակին օրինակը ասիկայ է։ Այս հրովարտակը Հռովմէական կոնդակէ մը աւելի սաստիկ էր. վասն զի անիկայ Իտալիայի մէջ հրատարակուած ըլլալուն համար, կարելի է որ Գերմանիայի մէջ 'ի գործ չդրուէր: Բայց հիմա նոյն ինքն կայսրը իր բերնովը վճռեր էր, ու ժողովն ալ անոր հաւանութիւն տուեր էր: Բոլոր Հռովմայ կողմնակցութիւն ընողները՝ յաղթութեան ձայնով մը գոչեցին, "Ասիկայ ողբերգութեան վերջն է": Բայց Ալփոնսոս Վալտէզ անունով Սպանիացի մը՝ որ Կարոլոսի պալատականներուն մէկն էր, ըսաւ. "Ես աղէկ գիտեմ որ ասիկայ վերջը չէ, այլ սկիզբն է"*: Վալտէզ աղէկ կըհասկընար որ եկեղեցւոյ մէջ, ժողովրդոց մէջ ու ան դարուն մէջ շփոթութիւն մը ու այլափոխութիւն մը մօտեր էր. ու Լուտեր իյնար ալ նէ, իր դատը ու փաստը իր հետը պիտի չիյնար: Սակայն մէկը չկար որ Լուտերի անձը անելանելի ու մերձակայ վտանգի մէջ ըլլալը չգիտնար և չվախնար. և բոլոր սնապաշտ մարդիկը կըսոսկային, երբոր միտքերնին կըբերէին ան մարմնաւոր սատանան միաբանի մը վեղարով ծածկուած, որն որ կայսրը բովանդակ ազգին կըցուցընէր:

Իսկ ան մարդը՝ որուն դէմ աշխարհիս զօրաւորները այսպէս իրենց նետերը կարձակէին, հիմա Այզէնախի եկեղեցիէն ելեր էր, ու պատրաստութիւն կըտեսնէր, որ իրեն քանի մը խիստ սիրելի բարեկամներէն զատուի: Չէր ուզեր որ Կոթայի ու Էրփուրթի ճամբան բռնէ երթայ, այլ կուզէր որ Մօրայի գեղը երթայ. վասն զի իր հայրը հոն տեղացի ըլլալով, կըփափաքէր որ իր մեծ մայրը անգամ մըն ալ տեսնէ (որն որ անկէց չորս ամիսէն ետքը մեռաւ,) ու իրեն հօրեղբօրը Հենրիկոս Լուտերին և ուրիշ ազգականացը այցելութիւն ընէ:

---

*Non finem sed initium. P. Martyris Epp., p. 412.

Շուրփ՝ Յովնան և Սուավէն՝ Վիդդէմպերկի ճամբան բռնեցին գացին ։ Լուտեր՝ Ամստորֆին հետ իր կառքը նըստաւ , ու Թիւրինկիայի ընդարձակ անտառները մտան ։

Նոյն իրիկունը հինգշաբթի օր , իր հայրերուն գեղը մտաւ ։ Ան աղքատ և գեղջուկ պառաւը սիրով գրկեց իր թոռը , որն որ քիչ մը առաջ Կարոլոս կայսեր ու Լեոն պապին դէմ գրեր էր ։ Լուտեր հետեւեալ օրը իր ազգականացը քովը անցուց . ու Վորմսի բազմամբոխ խառնակութենէն ետքը աս քաղցր հանգստութիւնը՝ իրեն երջանկութիւն կերեւար ։ Շաբաթ օրը նորէն ճամբայ ելաւ Ամստորֆին ու իր Յակոբոս եղբօրը հետ ։ Ահա Լուտերի վիճակը՝ աս առանձնութեանս մէջ պիտի որոշուէր ։ Անոնք Թիւրինկիայի անտառներուն մէջը՝ Վալթերսհաուսէն քաղաքին ճամբան բռներ կերթային . երբոր կառքը խոռոչաւոր ու խորին ճամբայ մը իջաւ , Կլիսպաքի կիսաւեր եկեղեցւոյն ու Ալթէնսթէյնի բերդին մօտ՝ յանկարծ ձայն մը լսուեցաւ , և իսկոյն հինգ ծպտեալ ձիաւորներ ասոնց վրայ յարձակեցան , որ ամէնուն վրայ ալ զէնք լեցուն էր ։ Լուտերի եղբայրը Յակոբոս՝ յարձակող ձիաւորները տեսածին պէս՝ կառքէն վար իջաւ , ու առանց բան մը զրուցելու վազելով փախաւ ։ Կառավարը ուզեց որ զէնքը պաշտպանէ՝ . ‘‘Կայնէ’’, ըսաւ անոր զարհուրելի ձայնով մը ան անծանօթ մարդոց մէկը . ու կառավարին վրայ յարձակելով՝ զանիկայ գետինը կործանեց ։ Ծպտեալ մարդոց մէկն ալ Ամստորֆը բռնեց , ու զանիկայ մէկդի քաշեց տարաւ ։ Աս միջոցին՝ մէկալ իրեք ձիաւորները խորին լռութիւն մը պահելով , Լուտերի վրայ հասան , բռնութեամբ զանիկայ կառքէն դուրս հանեցին ու անոր ուսերուն վրայ ասպետի վերարկու մը ձգելով՝ հետերնին բերած պարապ ձիուն վրայ հեծուցին զանիկայ ։ Ան ատենը մէկալ երկու ձիաւորները՝ Ամստորֆը ու կառավարը թող տուին ։ Հինգն ալ ձիու վրայ հեծան . անոնց մէկին գլխարկը գետինը ինկաւ , բայց անոնք բնաւ կանկ չառին զանիկայ առնելու համար . ու վայրկեանի մը մէջ՝ ան թանձրախիտ անտառին մէջը իրենց գերիին հետ անյայտ եղան ։ Առաջ Պրօտեռոտին ճամբան բռնեցին , ու ետքը վաղվաղակի ուրիշ ճամբով մը նորէն իրենց առջի ճամբանին դարձան , ու առանց անտառէն դուրս ելլելու , անտառին ամէն կողմը պտըտեցան . որպէս զի փնտըռողը՝ իրենց քայլէն ու հետքէն զիրենք չգտնէ ։

Լուտեր ձիով ճամբորդութիւն ընելու սովրած չըլլալով , շուտով մը յոգնեցաւ . զինքը բռնողները թող տուին որ ձիէն վար իջնայ . ու քանի մը վայրկեան բաղեղի մը քով յոգնութիւն առնելէն ետքը , մէկ աղբիւրէ մը պաղ ջուր խմեց , որ անիկայ մինչեւ հիմա Լուտերին աղբիւր կըսուի ։ Անոր Յակոբոս եղբայրը անդադար վազելով ու փախչելով , իրիկուան դէմ Վալթէրսհաուսէն հասաւ ։ Կառավարը դողալով իր կառքը հեծեր էր (ուր որ Ամսդորֆն ալ նորէն ելեր նստեր էր ,) ու իր ձիերը քշելով ու շուտով ան տեղուանքէն հեռանալով , Լուտերին բարեկամը մինչեւ Վիդդէմպէրկ քաղաքը տարաւ ։ Վալթէրսհաուսէնի մէջ , Վիդդէմպէրկի մէջ , միջանկեալ գեղերուն ու քաղաքներուն մէջ ու ամէն ճամբաներու մէջ՝ Լուտեր վարդապետին կորսուելուն լուրը տարածուեցաւ ։ Թէպէտեւ ոմանք կուրախանային երբոր աս լուրը կըլսէին , բայց շատերն ալ զարմացմամբ ու բարկութեամբ կը լեցուէին ։ Իսկոյն բոլոր Գերմանիայի՛ մէջ ամէնն ալ սկսան ցաւակցական կերպով մը զրուցել , "Ահ , ահա Լուտեր իր թշնամեաց ձեռքը ինկաւ" ։

Լուտեր ան սաստիկ պատերազմին դիմանալէն ետքը , կամեցաւ Աստուած որ զանիկայ խաղաղ ու հանդիստ տեղ մը տանի ։ Վորմսի հռչակաւոր թատրոնին վրայ կայնեցընելէն ետքը զԼուտեր , ուր որ անոր բոլոր հոգեկան զօրութիւնները փայլեր էին , անոր մթին ու խոնարհեցուցիչ բանտ մը կուտար , որ հոն առանձին նստի ։ Աստուած՝ խիստ խորին ու խաւարչտին տեղերէ տկար գործիքներ կըհանէ , ու անոնցմով մեծ բաներ ընել կուզէ · ու յետոյ զանոնք քիչ մը ատեն փառաւոր տեսարանի մը վրայ մեծ պայծառութեամբ փայլեցընելէն ետքը , նորէն աւելի խորին մթութեան մէջ կըխրկէ ։ Բարեկարգութեան գործը՝ չէ թէ զօրաւոր կռիւներով կամ փառաւոր հանդէսներով ու երեւոյթներով պիտի կատարուէր , չէ թէ աս կերպով խմորը ժողովրդեան զանգուածին մէջ կազդէ , քանզի Հոգին Սուրբ աւելի խաղաղ ճամբաներ կըսիրէ ։ Ան մարդը՝ որ Հռովմէական քաջամարտ զինուորներէն միշտ անգթութեամբ կըհալածուէր , պէտք էր որ քիչ մը ատեն մարդոց աչքէն անյայտ ըլլայ ։ Պէտք էր որ Լուտերի փառքը նսեմանար , որպէս զի ան բարեկարգ փոփոխութիւնը՝ որ պիտի կատարուէր , մինակ մէկ մարդու մը գործք չըլլար ։ Պէտք էր որ մարդը մէկ դի կենար , որպէս զի Աստուած միայն մնար , ու շրջէր իրեն Հոգւովը՝ անդնդոց վրայ , ուր որ արդէն միջին դարուն խաւարները կընկղմէին · ու ըսէր , "Եղիցի լոյս" , և լոյս ըլլար ։

Վերջապէս գիշերը վրայ գալով ու մարդ մը չկենալով Լուտերի պահապանացը ետեւէն երթալ , ան ատենը իրենց ճամբան փոխեցին , ու կէս գիշերէն մէկ ժամ առաջ լեռան մը տակը հասան ։ Յոգնած ձիերը կամաց կամաց ան լեռնէն վեր ելան ։ Լեռանը վրայ մէկ հին բերդ մը կար , որուն ամէն կողմը Թիւրինկիայի լեռներուն մթին անտառներովը պատած էր , ու միայն դրանը կողմը բաց էր ։ Լուտեր՝ աս բարձր ու առանձին բերդը տարին , որ Վարդպուրկ կըսուէր , և ուր որ ատենօք հին իշխանները կըպահուէին ։ Երկըթէ նիգերով ու կղպակներով գոցուած դռները բացուեցան · Լուտեր ներս կըմանէ , ու նորէն դռները կըգոցուին ։ Ձիէն իջնալուն պէս՝ ձիաւորներուն մէկը՝ որ Պուրքարտ Տը Հունտ կըսուէր , ու Ալթէնսթէյնին իշխանն էր , ետ քաշուեցաւ գնաց ։ Մէկալը՝ որ Յօհաննէս Տը Պերլէպշ կըսուէր ու Վարդպուրկ բերդին վերակացու իշխանն էր , վարդապետը ան սենեակը տարաւ , որն որ իրեն բանտը պիտի ըլլար . ու հոն ասպետի մը հագուստ ու մէկ սուր մը դրուած էր ։ Մէկալ իրեք ձիաւորները որ իշխանին ծառաներն էին , Լուտերի եկեղեցական զգեստները հանեցին , ու ան ասպետի զգեստները անոր հագցուցին , ու հրամայեցին որ մօրուքը մազերը թող տայ որ երկըննան , որպէս զի նաև բերդին մէջի մարդիկը չկարենան հասկընալ անոր ո՛վ ըլլալը . ու անոնց անանկ հասկըցուցին , որ ան գերիին անունը՝ Գէորգ ասպետ է ։ Լուտեր աս հագուստովը հաղիւ թէ ինքզինքը կը ճանչնար ։ Վերջապէս զանիկայ մինակ թողուցին , որ Վօրմսի մէջ եղած զարմանալի բաները՝ իր ապադայ անստոյգ վիճակը և իր նոր ու անսովոր բնակարանը մտածէ . ու նաև իր սենեակին նեղ պատուհաններէն՝ շրջակայ մութ՝ անհուն ու անբնակ անտառները դիտէ ։ Մաթէսիոս՝ Լուտերի վարքին պատմիչը ու բարեկամը կըսէ թէ "Վարդապետը հոն մնաց , ինչպէս սուրբ Պօղոս Հռովմայ բանտին մէջը" ։

Փրիդերիկոս Տը Խունը , Փիլիպպոս Փէլիթյուքը ու Սպալատինը Վօրմսի մէջ՝ կայսրընտրին հրամանաւը Լուտերին յայտներ էին մէկ ընտանի խօսակցութեան մը մէջ , թէ իր ազատութիւնը Կարոլոսին ու պապին բարկութեանը զոհ պիտի ըլլայ [*] ։ Ի վերայ այսր ամենայնի աս յափըշտակութիւնը կամ կորուստը՝ այնպիսի ծածուկ կերպով մը եղաւ , որ նաև նոյն ինքն Փրիդերիկոսը խել մը ժամանակ Լուտերին եղած տեղը չկրցաւ հասկընալ ։ Բայց Լուտերի ու Բարեկարգութեան բարեկամաց ցաւը ու կսկիծը շատ երկընցաւ ։ Գարունը անցնելէն ետքը , ամառ մը՝ աշուն մը ու ձմեռ մըն ալ անցաւ . արեգակն ալ իրեն տարեկան շրջանը կատարեց , ու տակաւին Լուտեր իբրև գերի Վարդպուրկի պարիսպներուն մէջը փակուած էր ։ Ճըշմարտութիւնը ժողովին ձեռքովը խափանեցաւ ու արգիլ-

---

[*] Seckend , P . 365 .

ուեցաւ ։ Իր պաշտպանը ամուր բերդի մը մէջ փակուեցաւ ու աշխարհիս տեսարանէն անյայտ եղաւ, և մէկը չգիտցաւ թէ ի՞նչ եղաւ անոր. Ալէքսանտէր կը յաղթանակէ. Բարեկարգութիւնը կորսուած կերևայ ...... բայց Աստուած կը թագաւորէ. ու ան հարուածը՝ որ կարծես թէ Աւետարանին դատը ու փաստը պիտի ոչնչացընէր, ուրիշ բանի չծառայեց, բայց եթէ Աւետարանին քաջասիրտ պաշտօնեան ազատելու, ու հաւատոյ լոյսը ալ աւելի տարածելու ։

ՎԵՐՋ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻՆ

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՍ ԳՐՔԻՍ ՄԷՋ ԳՈՐԾԱԾՈՒԱԾ ԳՐԱԲԱՐ

ԲԱՌԵՐՈՒՆ

	ԵՐԵՍ	ՏՈՂ	
Ազգապիղծ	113.	15.	ազգը պղծող. տես. Ա. Կորնթ. Ե. 1.
Ալետանջ	526.	3.	տալղալանմիշ ընող:
Ախոյեան	137.	4.	թարաֆ ելլող.
Ական հատած	353.	28.	լաղըմ բացած.
Ակնածութեամբ	198.	16.	խաթրի չդպչելով.
Ակնթարթ	206.	30.	աչք բանալ գոցելու չափ ժամանակ:
Ահեղաձայն	17.	27.	վախցընելու ձայնով:
Աղանդ	224.	18.	ծուռ վարդապետութիւն:
Աղաւաղութիւն	171.	12.	աւրուիլը:
Աղբիւս	14.	24.	չէօփլիւք.
Աղետալի	197.	31.	ցաւ տուող.
Աղերսարկու	360.	26.	աղաչանք ընող.
Աղմուկ	524.	2.	վէլվէլէ.
Աճապարել	332.	22.	աճէլէ ընել.
Աճառային պղպջակ	478.	14.	սապոն քէօփիւյիւ:
Աճիւն	52.	20.	մեռելոց հողը.
Ամեհի	ժա.	24.	եապանի
Ամենազուտ	155.	16.	բոլորովին մաքուր:
Ամուլ	256.	17.	գըսըր.
Ամուրի	373.	14.	ազապ:
Ամպիոն	48.	10.	քարոզ տալու բարձր տեղ:
Այլայլել	145.	21.	չփոթուիլ.
Այլանդակ հրէշ	334.	20.	անձոռնի ցուցանք մը.
Այծեամ	320.	19.	եապան քէչիսի.
Այպանել	252.	28.	ծաղր ընել.
Այցելու ըլլալ	432.	18.	տեսութիւն ընել:
Անաչառ	35.	11.	խաթրի չնայող.
Անառիկ բերդ	259.	30.	չառնուելու խալէ.
Անդղ	306.	29.	աք պապա.
Անգոսնելի	406.	15.	քամահրուելու.
Անդրդուելի	69.	26.	անխախտելի, չշարժուող.
Անընդհատ	126.	14.	շարունակ, տայիմա.

Ընթարթափ	255 .	5 .	աչքը բացած :
Ընթերի	37 .	8 .	ամբողջ , թէքմիլ :
Ընիւ	516 .	11 .	թէքէրլէկ :
Ընխախտ	440 .	7 .	չշարժուող , հաստատ :
Ընկատակութիւն	48 .	24 .	ծանր բարք ունենալը :
Ընկեղակարծ	66 .	33 .	անկեղծ :
Ընկիւն	200 .	7 .	պուճաղ :
Ընհեթեթ ճոռոմութիւն	92 .	8 .	անճոռնի ճարտասանութիւն :
Ընձանձրոյթ	45 .	33 .	ուսանելու չըլլալով :
Ընձկութիւն	86 .	4 .	նեղութիւն տուող փափաք :
Ընմոլար	178 .	29 .	անսխալելի :
Ընյողդողդ	300 .	14 .	անշարժ :
Ընշուք	48 .	16 .	անզարդ :
Ընողոքելի	178 .	19 .	չհամոզուելու , խօսք մըտիկ չընող :
Ընջատել	205 .	15 .	զատել :
Ընսովոր դրութիւն	67 .	20 .	չլսուած վարդապետութիւններ :
Ընվաւեր	126 .	20 .	բան չարժող , փուճ :
Ընվեհեր	206 .	4 .	չվախցող :
Ըշխարհագիր	504 .	21 .	աշխարհքս գիրը անցընող :
Ըշխոյժ	534 .	23 .	էշխլի եւ ուժեղ :
Ըշտարակ	58 .	30 .	բերդ • գալէ :
Ըպաստանարան	446 .	19 .	սըղընմիշ ըլլալու տեղ :
Ըպարանք	138 .	21 .	սարայ :
Ըպերջանիկ	29 .	30 .	թշուառ , եւ ողորմելի :
Ըպստամբութիւն	135 .	23 .	զօրպալըդ :
Ըպուշ	ա̃ .	13 .	անմիտ :
Ըռանց յապաղելու	214 .	4 .	չուշացընելով :
Ըռասպել	134 .	15 .	մասալ :
Ըռնաբար	408 .	16 .	կտրիճութեամբ :
Ըռոյգ	62 .	17 .	կէնճ , տինճ :
Ըռու	184 .	25 .	ջրի ճամբայ :
Ըռուակ	209 .	32 .	պզտիկ վազուն ջուր :
Ըսպարէզ	37 .	20 .	աթ մէյտանը :
Ըսպետ	363 .	17 .	ազնուական զինուոր :
Ըստուածադաւանութիւն	ա̃ .	13 .	տեսակ մը անհաւատութիւն :
Ըտենադպիր	453 .	24 .	տիվան քեաթիպի :
Ըտենակալ	496 .	16 .	դատաւոր :
Ըտրճանակ	361 .	17 .	փիշտօֆ :
Ըրագաբար	182 .	4 .	շուտով :
Ըրատաւոր	377 .	15 .	լէքէլի :
Ըրդաւանդ	358 .	14 .	մահսուլլու :
Ըրդարակորով	1 .	14 .	խիստ արդար :
Ըրեւակէզ	324 .	15 .	արեգակէն այրած :
Ըրիութիւն	132 .	10 .	կտրիճութիւն :
Ըրիւնաթաթաւ	518 .	18 .	արիւնի թաթխուած :

Արիւնախանձ	558.	6.	արիւն թափող
Արծարծել	157.	3.	ալէվլէնտիրմէք :
Արծարծիլ	Ժդ.	8, 9.	փառլամիշ ըլլալ :
Արկղապետ	114.	29.	գանձապետ, սանտըգ էմինի :
Արձագանք	25.	4.	ետ դարձող ձայն՝ որ լեռներու մէջ կըլլայ :
Արձան	220.	21.	քարէ փորուած պատկեր :
Արմատաքի խլել	468.	19.	քէօքէն փրցունել կամ հանել :
Արշաւանք	Ժ.	26.	վրայ վազելը :
Արշաւասոյր ընթացք	273.	21.	կրակի պէս վազելը :
Արուարձան	161.	23.	գիւղ :
Արուսեակ	77.	11.	սապահ եըլտըզը :
Արտայայտիչ դէմք	48.	19.	սրտի եղածը յայտնի ցուցընող դէմք :
Արօրադրել	39.	16.	սապան տէմիրով գետինը փորել :
Աւան	213.	26.	մեծ գիւղ, գասապա :
Աւար	115.	1.	եաղմա եղած բան :
Աւերակ	Դ.	9.	վէրանէ :
Աքսորել	171.	16.	սիւրկիւն ընել :

Բազմակնճիռ	25.	9.	անլուծանելի, խիստ խառնուած :
Բազմահռչակ	17.	17.	Չօք նամտար :
Բաղկացած	Դ.	14.	շինուած :
Բաճկոն	487.	10.	ճէլէկ կամ զըպուն :
Բանակ	440.	9.	օրտու :
Բանիբուն	455.	17.	բան գիտցող :
Բառաչում	96.	15.	եզին պօռալու ձայնը :
Բարդել	384.	15.	դիզել, եըղմաք :
Բարդուիլ	37.	12.	գաթ գաթ օլմաք :
Բարեպատեհ	529.	6, 7.	մինասիպէթլի :
Բարձիթողի ընել	426.	24.	զանց ընել :
Բարօրութիւն	200.	20.	բարիք :
Բեկեալ	22.	2.	կոտրուած :
Բեղմնաւորիլ	190.	2.	պէրէքէթլի ըլլալ :
Բերկրապատար	5.	30.	ուրախութեամբ լեցուն :
Բիծ	100.	4.	լէքէ :
Բիրտ	7.	7.	անձոռնի, կոպիտ :
Բիւրեղ	66.	9.	պիլլօռ :
Բնական որդի	55.	21.	առանց ամուսնութեան ծնած որդի :
Բնաջինջ ըլլալ	184.	28.	աւրուիլ :
Բոկոտն	500.	8.	բոպիկ :

Բողոք	135.	25.	տաթ ֆիրեատ :
Բովք	3.	14.	երկաթ հալեցընելու օճախ :
Բուրել	278.	17.	հոտ հանել :
Բռնաբարութիւն	262.	5.	զօռ, սըգլէթ :
Բռնակալ	306.	25.	զօռպա :

Գահ }	162.	23.	աթոռ, թախտ :
Գահոյք }	Ղ.	28.	
Գահերէց	63.	2.	աւագերէց :
Գաղափար	62.	13.	խորհուրդ. և օրինակ :
Գամուիլ	136.	33.	մըխլանմաք :
Գաւիթ	526.	15, 16.	ավլու :
Գերահռչակ	87.	3.	անունը խիստ տարածուած :
Գերան	146.	6.	տիրէկ :
Գերապանծ	247.	33.	իւստիւն, մէնչիւր :
Գերդաստան	110.	21.	ֆամիլեա :
Գիշատուիլ	209.	33.	փառալանմաք :
Գլխապարտութեան տեղ	174.	21.	գլուխ կտրելու տեղ :
Գլխարկ	11.	30.	շափգա :
Գնահատութիւն	ԻԳ.	29.	գին կտրելը :
Գոհար	66.	8.	ճէվահիր :
Գողարնակ անտառ	498.	10.	գողերու կեցած օրման :
Գոռոզամիտ	ԺԷ.	20.	ամբարտաւան :
Գորովալից ժպիտ	247.	8.	գթալից խնդում :
Գորովանօք	219.	13.	սիրով :
Գուժալի լուր	16.	27.	գէշ լուր :
Գունդագունդ	97.	1.	քիւմէքիւմէ :
Գրաւ	463.	8.	ռէհին :
Գրաւել	19.	25.	զապթ ընել :
Գրուան	547.	24.	չինիք :

Դաժանութիւն	56.	25.	զալըմլըք :
Դայեակ	335.	14.	սիւտանա :
Դանդաղ	438.	28.	ծոյլ, յամր :
Դաշնակ	402.	29.	խանչէր :
Դաշնակից	ԺԱ.	8.	մէկ տեղ խաւլ ընող :
Դաշտ	141.	5.	օվայ :
Դառնակսկիծ	20.	19.	խիստ դառն :
Դատախազութիւն	65.	20.	չէքվայ ընելը :
Դատարկասուն	17.	11.	ծուլութեամբ ապրող :
Դար	1.	1.	հարիւր տարիի չափ ժամանակ :

Դարբնոց	117 .	5 .	տէմիր խանայ :
Դարման	289 .	13 .	իլաճ :
Դաւակցութիւն	410 .	26 .	մէկ տեղ նենգութիւն հընարելը :
Դաւաճանութիւն	227 .	19 .	հիյլէպազլըղ :
Դափնի	354 .	4 .	թէֆնէի ծառ :
Դեղթափ	165 .	4 .	փանզէհիր :
Դեսպան	216 .	24 .	էլչի :
Դէտ	135 .	15 .	վերակացու , ՚կեօզճիւ :
Դժկամակութիւն	253 .	23 .	չուզելը , չհաւնիլը :
Դժուարատար	6 .	26 .	անտանելի :
Դիակ	148 .	4 .	մեռած մարմին , լէշ :
Դիմադրաւ ըլլալ	226 .	12 .	յանձնուիլ իր դիմացինին :
Դիւթական զօրութիւն	դ̄ .	14 .	կախարդական զօրութի̄ :
Դիւցազուն	164 .	22 .	պէհլվան :
Դղեակ	լա̄ .	28 .	բերդ , գալէ :
Դողդոջուն	401 .	29 .	դողդղացող :
Դուզնաքեայ	199 .	26 .	քիչ , ճիզվի :
Դպրոցական վարդապետներ .	ծդ̄ .	26 .	Հռովմէական եկեղեցիին առջի աստուածաբանները՝ որոնք ժբ̄, ժգ̄ և ժդ̄ երորդ դարերուն՝ չընչին խնդիրներու կըպարապէին :
Դրամանոց	94 .	8 .	պանքա :
Դրդել	309 .	7 .	յորդորել ֆիթ տալ :
Դրօշակ	182 .	17 .	պայրախ :

Եզրակացութիւն	259 .	18 .	նէթիճէ :
Եկամուտ	91 .	17 .	կէլիր :
Եղանակ	154 .	28 .	թարզ :
Եղեռնաւոր	99 .	31 .	մեծ յանցաւոր :
Եղծել	199 .	29 .	աւրել :
Եպիկիւրեան	51 .	5 .	զէվք սէֆայ սիրող :
Եռանդուն մտօք	172 .	5 .	աշգիլէ :
Երագել	353 .	16 .	շուտովցընել :
Երաժիշտ	լէ̄ .	32 .	խաղ կանչող . խանէնտէ :
Երակ	138 .	12 .	տամար :
Երաշխաւոր	229 .	11 .	քէֆիլ :
Երասանակ	133 .	1 .	տիզկին . Նաև կէմ :
Երգիծաբանութիւն	354 .	6 .	սիրտ ցաւցունելու խօսքեր :
Երգիծական	54 .	30 .	սիրտ ցաւցունող :
Երեսփոխան	232 .	21 .	փոխանորդ , վէքիլ :
Երկնառաք	22 .	8 .	երկինքէ իջած :

Երկչոտութիւն	160 .	12 .	վախկոտութիւն :

Զայրանալ	205 .	22 .	բարկանալ :
Զայրացընել	423 .	16 .	աղտրմիշ ընել :
Զգածեալ	120 .	30 .	մտածմունքի մէջ թողուցած , և միաւորուած :
Զեղխութիւն	493 .	31 .	ուտել խմելը սիրել :
Զինագործ	217 .	5 .	սիլահճը :
Զինարան	463 .	13 .	սիլահ խանէ :
Զիջանիլ	144 .	33 .	խոնարհիլ :
Զկեար	72 .	22 .	մուշմուլայ :
Զննել	499 .	12 .	սէյիր ընել :
Զուարթադէմ	526 .	11 .	ուրախ երեսով :
Զսպել	123 .	1 .	զապթ ընել :
Զտել	3 .	22 .	մաքրել :
Զրահ	187 .	5 .	զրըխ :

Ըղձանք	6 .	3 .	բաղձանք , արզու :
Ընդարոյս	522 .	14 .	բնական , զաթը :
Ընդդիմադրող	148 .	31 .	դէմ դնող :
Ընդոստուցանել	532 .	22 .	վեր ցաթկեցընել :
Ընձիւղ	130 .	32 .	ֆիլիզ :
Ընչաքաղցութիւն	իե .	27 .	ստըկի կամ ապրանքի վըրայ մարիլը :

Թախանձել	176 .	27 .	խիստ շատ աղաչել :
Թակարդ	258 .	29 .	տուզախ :
Թանգարան	169 .	17 .	խազնէ :
Թանձրամած	28 .	22 .	խիստ թանձր :
Թաւիշ	90 .	11 .	խատիֆէ :
Թելադրել	175 .	5 .	ֆիթ տալ և սորվեցունել :
Թզենի	325 .	25 .	թուզի ծառ :
Թզուկ	342 .	13 .	կարճահասակ մարդ , ճիւճէ :
Թիկնապահ	524 .	16 .	թագաւորը պահող զինուոր , սօլախ .
Թիկնաւէտ	324 .	21 .	արգալը :

Թիւր	151 .	22 .	ծուռ :
Թմբուկ	116 .	7 .	տաւուլ :
Թշնամանել	332 .	29 .	նախատել , սիթէմ վէրմէք :
Թոթովախօս	218 .	22 .	փէլթէկ :
Թոյն	381 .	26 .	զէհիր :
Թոշակ	109 .	7 .	մշտնջենաւոր յիշելիքի ստակ , Ա.՝ եկամուտ կելիր , Բ.՝ էօլիւֆէ :
Թում	կէ .	33 .	պէնտ :
Թոք	324 .	22 .	աք ճիյէր :

Ժամադրեալ տեղի	317 .	26 .	ժողվուելու տեղ :
Ժայթքել	354 .	16 .	փսխել :
Ժայռ	153 .	8 .	գայա թաշ :
Ժանիք	438 .	31 .	գաղանի ակռաներ :
Ժանտախտ	345 .	21 .	եումուրճաք :
Ժիր	152 .	20 .	գայրէթլի :
Ժխտական	223 .	30 .	դէմ դնող :
Ժխտել	305 .	6 .	ուրանալ :
Ժպտիլ	139 .	5 .	քիթին տակէն խնդալ :
Ժրութեամբ	220 .	7 .	ջանքով :

Իմաստ	155 .	1 .	բանին միտքը :
Իմաստակութիւն	247 :	19 .	զինքը իմաստունի պէս ցուցընող
՚Իզննին կեցող	90 .	28 .	սէյիրճի :
՚Ինպաստ	207 .	14 .	օգնութեան համար :
Իջեւան	503 .	13 .	գօնաք , մէքեան .

Լաբիւրինթոս	25 .	11 .	ծուռ ճամբաներով լեցուն տեղ մը՝ ուրկից որ ելք չկայ :
Լայնապատառ	344 .	32 .	լայն պատռուած :
Լծակից	2 .	7 .	կողակից կամ կնիկ :
Լրտես	237 .	22 .	ճաշուս :

Խաճարար	լդ .	32 .	աչքի :
Խաղաղաւէտ	46 .	11 .	խաղաղութեամբ լեցուն :
Խայտալ	340 .	29 .	ուրախուէն վեր ցաթկել :
Խանդարիչ ,	149 .	6 .	աւրող :
Խանդակաթ	17 .	5 .	խիստ սիրելի :
Խարաղան	իբ .	21 .	ղամչի :
Խարդախեալ	408 .	13 .	կեղծեալ , սուտ .
Խարդախութեամբ	185 .	20 .	հիլլէպազութիւնով :
Խարոյկ	խե .	2 .	վառած կրակ :
Խաւարչտին խուց	482 .	14 .	մութ օտայ :
Խելաբերել	403 .	24 .	խելքը գլուխը բերել :
Խելագար	162 .	31 .	խենթ :
Խթան	251 .	31 .	պիզ :
Խիթալի	319 .	2 .	շիփէլի :
Խիտ առ խիտ	437 .	1 .	սըմ սըխը :
Խմորիլ	439 .	14 .	մայալանմաք :
Խնջոյք	221 .	12 .	զիյաֆէթ , և մէճլիս :
Խոկալ	329 .	6 .	մտմտալ :
Խոյ	450 .	6 .	գօչ :
Խոչընդոտն	149 :	2 .	էնկէլ :
Խոլամուխ	30 .	14 .	խորունկը մտնող :
Խորարմատ	57 .	24 .	խորունկ տնկուած :
Խորասոյզ ըլլալ	խը .	8 , 9 .	պաթմիշ ըլլալ :
Խորգ	450 .	4 .	խալի :
Խորխորատ	418 .	6 .	փոս :
Խորշ	432 .	1 .	պուճախ :
Խորտիկ	192 .	30 .	ազնիւ կերակուրներ :
Խռովայոյզ	155 .	16 .	խռովութիւն հանող :
Խտտղել	379 .	19 .	գամաշտրմաք :
Խրամատ	559 .	17 .	խանտէկ :
Խրճիթ	142 .	32 .	գուլիպէ :
Խրոխտ	274 .	22 .	խիստ հպարտ :
Խրոխտալ	237 .	13 .	վրան քալել :

Ծաղրածու	342 .	13 .	սօյթարի :
Ծաւալումն	225 .	28 .	եայմիշ ըլլալը :
Ծերպ	խէ .	11 .	գօվուք , արալըք :
Ծէս	207 .	6 .	արտաքին արարողուի :
Ծպտիլ	55 .	27 .	հագուստը այլափոխել , թէպտիլ օլմաք :

Կազդուրել	536 .	33 .	հաստատել :

Կաթիլ	566.	14.	տամլա ։
Կալանաւոր	284.	11.	բանտը դրուած ։
Կալուածք	203.	17.	մուլք ։
Կաղալ	450.	16.	թօփալլանմաք ։
Կամակորութեամբ	194.	32.	ինատճիութիւնով ։
Կամարակապ յարկ	27.	26.	խուպպէլի թավան, և՛ քէմէր ունեցող ։
Կայսերընտիր	44.	11.	կայսեր յաջորդը ընտրող իշխան ։
Կանանոց	Լ.	33.	հարէմ ։
Կառավար	109.	18.	առապաճի ։
Կատակերգութիւն	219.	11.	բանաստեղծութեան մէկ տեսակը, և՛ թատրոնական խաղեր ։
Կացին	402.	30.	պալթա ։
Կաքաւել	լա.	7.	խաղալ, հօրա թէփմէք ։
Կեղծիք	197.	5.	տուզմէ բաներ ։
Կենդանագիր	կթ.	32, 33.	պատկեր,
Կենդանագրութիւն	323.	25.	թասվիր ։
Կիզանող	52.	1.	այրող ։
Կիրառութիւն	379.	9.	գործածութիւն ։
Կից զարնել	251.	31.	չիփտէ զարնել ։
Կծծութիւն	449.	6.	նէքէսլիք ։
Կնգուղ	55.	26.	վեղար ։
Կշտամբանք	152.	27.	յանդիմանութիւն, թազիր ։
Կոթող	52.	15.	տիքիլի թաշ ։
Կոկորդիլոս	301.	23.	թիմսահ ։
Կոճղ	438.	14.	քիւթիւկ ։
Կոմս	195.	2.	պէյ ։
Կոչնատէր	301.	27.	զէյաֆէթ ընող ։
Կոպար	88.	11.	սահման, սինօր ։
Կորաքամակ	ծա.	31, 32.	երկու խաթ ծռուած ։
Կուսակալ	433.	18.	փաշայ ։

Հազուագիւտ	2.	2, 3	քիչ գտնուող ։
Հակադրել	234.	5.	դէմը դնել ։
Հակամէտ	324.	17.	մէյիլլի ։
Համադամ խորտիկ	50.	23:	ինճէ դաամ ։
Համախոհ	213.	16.	մէկ խորհուրդ ունեցող ։
Համահաճութիւն	458.	28.	մէկ կամք ունենալը ։
Համրանալ	238.	21.	տիլսիզ օլմաք ։
Հանգամանք	Է.	24.	ինչպէս ըլլալը ։
Հանքագործ	109.	27.	մատէնճի ։
Հատավաճառ	244.	14.	սարրաֆ ։

Հարեւանցի ակնարկութիւն ։	148 .	8 .	պզտիկ իշարէթ մը ։
Հարկ	532 .	15 .	պարտաւորութիւն ։
Հարկադրել	499 .	19 .	պարտաւորել ։
Հարկատու	309 .	12 .	խարաճկիւզար ։
Հարստահարել	397 .	10 .	նեղել ։
Հաւ	217 .	30 .	տէտէ ։
Հեգնութիւն	246 .	22 .	զէֆքլէնմէ ։
Հեշտութիւն	378 .	27 .	զէֆք ու սէֆայ ։
Հետազօտական տաղանդ	50 .	4 .	բանի մը իսկութիւնը փնտրելու զօրութիւն ։
Հետազօտական նայուածք ։	97 .	17 .	մանր քննող նայուածք ։
Հետամուտ ըլլալ	25 .	16 .	ետեւէն ըլլալ , փնտռել ։
Հետամտութիւն	135 .	30 .	բանի մը ետեւէ ըլլալը ։
Հետաքննութիւն	241 .	31 .	բանի մը ետեւէ իյնալ քննելը ։
Հետի	185 .	29 .	եայան ։
Հետք	569 .	7 .	իզ ։
Հերակտրութիւն	372 .	28 .	մազ կտրելը ։
Հերկել	346 .	24 .	գետինը փորել ։
Հերքել	172 .	29 .	դուրս ընել , ետ՝ մերժել , վար զարնել ։
Հեգ	162 .	14 .	թշուառ , սէֆիլ ։
Հիանալի	48 .	19 .	զարմանալի ։
Հիւր	230 .	22 .	միսաֆիր ։
Հնոց	444 .	20 .	ֆուռուն ։
Հոգաբարձու	295 .	30 .	վէքիլ ։
Հոյակապութիւն	50 .	22 .	փառաւոր շինուածքը ։
Հոսանք	304 .	3 .	ուժով վազելը , ագընթը ։
Հունձք	194 .	2 .	օրագ պիչիմի ։
Հռետոր	46 .	29 .	ճարտասան ։
Հռչակաւոր	137 .	26 .	նամլը ։
Հսկայ	311 .	7 .	քաջ , կէօվտէլի ։
Հրազէնք	409 .	5 .	թօփ թիւֆէնկ ։
Հրապարակ	499 .	10 .	մէյտան ։
Հրատարակել	65 .	3 .	չաւ ընել ։
Հրաւէրք	150 .	17 .	տաւէթ ։
Հրկիզութիւն	565 .	16 .	եանկըն ։
Հրճուանք	41 .	18 .	սրտի ուրախութիւն ։
Հրովարտակ	504 .	14 .	ֆէրման ։

Ձանձախարիթ	իթ .	4 , 5 .	օճաք գուրումու ։
Ձեռնածու	է .	9 .	օքքապազ ։
Ձեռնամուխ ըլլալ	226 .	22 .	ձեռք զարնել ։

Ձեռնարկած	62 .	4 .	ձեռք զարկած ։
Ձիադարման	ԼԴ .	32 .	սէյիս ։
Ձիրք	13 .	6 .	միտքի շնորհք ։
Ձկտող	18 .	28 .	ջանացող ։
Ձուլել	170 .	29 .	հալեցընելով թափել ։

Ղենջակ	Իբ .	29 .	փէշտըմալ ։

Ճախարակագործուհի	141 .	18 .	չըգրըգճըլըգ ։
Ճախին	565 .	23 .	պաթագ .
Ճայթող	478 .	14 .	չաթլամիշ եղող ։
Ճանկ	278 .	1 .	փէնչէ ։
Ճարակել	230 .	28 .	ուտել ։
Ճնճղուկ	275 .	22 .	սէրչէ ։
Ճնշում	141 .	13 .	իր անձը չարչարելը ։
Ճոխութիւն	198 .	12 .	զէնկինութիւն ։
Ճոռոմաբանութիւն	258 .	14 .	տիլպազլըգ ։

Մակագիր	434 .	29 .	վերի գրուածը ։
Մահահանգոյն	277 .	6 .	մահուան նման ։
Մայել	304 .	1 .	ոչխարին պոռալը ։
Մառախուղ	225 .	7 .	փուս տուման ։
Մատակարար	285 .	13 .	բաշխող , տուող ։
Մատենադարան	13 .	32 .	գրքատուն ։
Մատուռ	19 .	17 .	փոքրիկ եկեղեցի ։
Մատրանապետ	65 .	31 .	մեծ մարդու մը տանը քահանան ։
Մարաջախտ	510 .	20 .	սէրասքէր ։
Մարդախանձ	458 .	5 .	մարդ ուտող ։
Մարտ	313 .	14 .	ճէնք ։
Մաքառիլ	196 .	7 .	կռիւ ընել , մուճատէլէ էթմէք ։
Մեթոտոս	220 .	27 .	ձև կամ եղանակ ։
Մեծաշուք	43 .	7 .	շատ փառաւոր ։
Մեծեղեռն	21 .	5 .	խիստ չար ։
Մենամարտող	322 .	20 .	մինակ պատերազմող ։
Մենաստան	158 .	2 .	վանք ։

Մետրապօլիտ	143 .	25 :	մայրաքաղաքի մը արքեպիսկոպոս :
Միականի	342 .	20 .	թէք կեօղ :
Միմոսական	54 .	23 .	ծաղրաբանական :
Միմոսութիւն	197 .	12 .	խենթ ու մենթ շարժուածք .
Միութիւն	է .	30 .	արտաքին արարողութիներու հաւասարութիւն :
Միջահատեալ	515 .	2 .	կիսատ , կտրուած :
Միջամուխ	234 .	31 .	միանձր :
Միջամուխ ընել	168 .	3 .	մէջ մտցունել :
Միջնաբերդ	353 .	24 .	իչ գալէ :
Մղել	310 .	18 .	հրել :
Մոլեգնաբար	252 .	32 .	խենթի պէս կատղելով :
Մոլեգնեալ	202 .	27 .	կատղած :
Մունետիկ	324 .	24 .	թէլլալ :
Մուշտակ	կթ .	11 .	քիւրք :
Մուրհակ	303 .	6 .	թէմէսիւք :
Մուրճ	136 .	33 .	բեւեռ քամելու գործիք մը , չէքիճ :
Մռնչել	118 .	2 .	առիւծի պէս մռմռալ :
Մտրակ	78 .	14 .	մահմուզ :
Մռմնջել	179 .	18 .	մռմռալ :
Մրուր	24 .	20 .	տորթու :
Մրջիւն	283 .	18 .	գարընճա :
Մրտենի ու դափնի	483 .	14 .	մերսին և դէֆնէի ծառ :
Մրրիկ	226 .	21 .	ֆուրթունայ :
Մօտալուտ	426 -	32 .	շատ մօտեցած :

Յաղթանակել	441 .	3 .	յաղթել :
Յամառեալ	479 .	18 .	ինատճի :
Յանկուցիչ	293 .	16 .	մէյիլլէնտիրիճի :
Յանձնապաստան	128 .	8 .	իր անձին յուսացող :
Յանձնարարական գիր	186 .	7 .	թավսիէ :
Յապաղումն	164 .	28 .	ուշացընելը :
Յաջորդել	ժթ .	27 .	տեղը անցնիլ կամ բռնել :
Յարդ	276 .	11 .	սաման :
Յարձակիլ	60 .	12 .	վրան վազել :
Յաւէտ	45 .	30 .	մանաւանդ , իլլաքի :
Յաւէտ իմն	17 .	11 .	էվելօք :
Յերկիր կորացունել	323 .	5 .	գետինը ծռել :
Յիշողութիւն	86 .	27 .	յիշելու զօրութիւնը :
Յորդահոս հեղեղ	49 .	3 .	ճօշկուն սէլ :
Յուզմունք	137 .	12 .	դրգռութիւն , վէլվէլէ :

Յուղարկաւորութիւն	165 .	22 .	թաղման հանդէս :
Յստակ	58 .	22 .	պայծառ :

Նախանձայուզութիւն	171 .	14 .	գըսգանճըլըք :
Նախորդ	48 .	28 .	իրմէ առաջ եղող :
Նահանգ	433 .	28 .	էյալէթ :
Նահանջելու	209 .	3 .	արգիլելու :
Նահանջիլ	261 .	10 .	ետ մնալ :
Նարտ	101 .	28 .	թավլու :
Ներդաշնակութիւն	90 .	16 .	անուշ խայտէլի ձայն :
Նեցուկ	48 .	8 .	տայագ , կամ մանձըլըգ :
Նժոյգ	396 .	22 .	քէօհլան :
Նիգ	570 .	27 .	սիւրկիւ :
Նիզակ	319 .	14 .	մզրագ :
Նիհար	323 .	29 .	զապուն , զայիֆ :
Նկատում	257 .	26 .	դիտաւորութիւն :
Նկարագրել	147 .	33 .	պատմել :
Նշմարուած	176 .	2 .	տեսնուած :
Նորասքանչ	242 .	33 .	զարմանալի :
Նորեկ	90 .	4 .	նոր եկած :
Նուագարան	90 .	5 .	չալկը :
Նուաղիլ	388 .	32 .	մարիլ :
Նուաճել	150 .	13 .	զապթի տակ դնել :
Նուաճութիւն	51 .	14 .	միտքին նեղութիւն :
Նպաստ	131 .	31 .	եարտըմ :
Նպաստել	353 .	19 .	օգնել , եարտըմ ընել :
Նպատակ	82 .	16 .	դիտաւորութիւն , նիյէթ :
Նրբամիտ	113 .	21 .	բարակ միտք ունեցող :
Նօտար	321 .	15 .	քեաթիպ :

Շաղակրատ	91 .	19 .	պօշ պօղազ :
Շաղփաղփութիւն	133 .	15 .	ափեղցփեղ խօսք :
Շամանդաղ	133 .	30 .	դէրրէ :
Շանթ	215 .	10 .	եըլտըրըմ :
Շեղիլ	325 .	6 .	ծռուիլ :
Շիւղ	146 .	5 .	չէօփ :
Շնչերակ	76 .	32 .	շահ տամար :
Շունչ	261 .	23 .	փափուք , եա՛ շամաթա :
Շողոքորթութիւն	295 .	10 .	կեղծաւորաբար գովուն :

Շուայտութիւն	լա .	3 .	ուտելու խմելու ետեւէ իյնալը :
Շռայլութիւն	177 .	24 .	դէշ կերպով սատկ փրճացընելը :
Շրթունք	433 .	8 .	պռկունք :
Շքեղութիւն	16 .	1 .	փառաւորութիւն :

Ոխերիմ	226 .	6 .	ոխ ունեցող , գարէզլի :
Ողողել	371 .	18 .	չալքանմագ :
Ողջ ողջ	495 .	23 .	տիրի տիրի :
Ոսկեզօծ	403 .	15 .	եալտըզլը :
Ոստիկան	Է .	21 .	պէյ :
Որոգայթ	227 .	18 .	տուզագ :
Որոտումն	137 .	1 .	կէօք կիւռլէմէսի :
Որսորդութիւն ընել	232 .	21 .	աւ էթմէք :
Ուղեկցութիւն	493 .	13 .	եօլտաշլըգ :
Ուղերձ	20 .	30 .	դիրքի մը սկիզբը դրուած նուիրման նամակը :
Ուղեցոյց	185 .	30 .	ճամբայ ցուցընող :
Ուս	350 .	21 .	օմուզ :
Ուրուական ոգի	29 .	24 .	աչքի երեւցած բաներ :

Չառաքելական	499 .	27 .	ան որ առաքելական չէ :
Չարագուշակ նշան	233 .	4 .	գէշ նշան :
Չնաշխարհիկ	65 .	11 .	աշխարհի մէջ նմանը չեղող . նատիր պուլունան :

Պախարակելի	151 .	33 .	զէմմ օլունաճագ :
Պայծառանշոյլ	Է .	4 .	պայծառ լոյս ունեցող :
Պանդխտանալ	51 .	33 .	օտար քաղաք կենալ :
Պանդոկ	294 .	16 .	խան :
Պանդուխտ	180 .	5 .	օտարական :
Պաստառակալ	321 .	17 .	բարակ ու սուղ փռոց :
Պատաղել	200 .	7 .	մէշղուլ օլմագ :
Պատառաբոյծ	394 .	30 .	տալգավուգ :
Պատգամ	228 .	11 .	խապէր :
Պատգամաւոր	89 .	17 .	լուր տանող :

Պատեան	423 .	24 .	գըն :
Պատկառելի	176 .	19 .	պատուելի :
Պատմուճան	284 .	2 .	էնթարի :
Պատնէշ	353 .	26 .	թապիէ :
Պատշգամբ	483 .	15 .	շահնիշին :
Պատուաստել	ժդ .	15 .	աշլամագ :
Պատսպարել	259 .	30 .	ապահովցընել :
Պատսպարութիւն	204 .	9 .	սըղընաճագ եէր :
Պարիսպ	147 .	18 .	հիսար :
Պարկ	91 .	24 .	չուվալ :
Պարսաւելի	304 .	21 .	զէմմ օլունաճագ :
Պերճիմաստ	221 .	19 .	չատ իմաստուն :
Պոռոտախօսութիւն	330 .	29 .	աղաղակով խօսիլը :

Ջահ	526 .	14 .	մաշալա :
Ջատագով	233 .	3 .	թարաֆ չըգան :
Ջերմախտութիւն	467 .	2 .	սըթմա :

Ռմբաձիգ	474 .	8 .	կիւլլէ նետող :
Ռումբ	366 .	11 .	կիւլլէ :

Սակարկութիւն	107 .	28 .	գինը կորելը , փազարլըգ :
Սակաւապէտ	26 .	22 .	քիչ բանով բաւականացող :
Սահմանադրութիւն	244 .	26 .	վճիռ , կանոն դնելը :
Սայլ	318 .	13 .	առապա :
Սանձահարել	37 .	32 .	զապթ ընել :
Սաստել	522 .	30 .	շարժել , թնտացընել :
Սարդ	343 .	31 .	էօրիւմճէք :
Սեղանաւոր	114 .	31 .	սառրաֆ :
Սեմ	418 .	25 .	էշէք :
Սենեկապան	443 .	2 .	իչ օղլանը :
Սերել	31 .	10 .	սօյ քշել :
Սերունդ	194 .	30 .	սօյ :
Սերտ	16 .	26 .	սըգ :
Սիրապատար	286 .	13 .	սիրով լցուած :
Սիւն	137 .	3 .	տիրէկ :

Սղոց	329 .	10 .	տէստէրէ :
Սմբակակոխ ընել	321 .	22 .	ձիու կամ իշու ոտքի տակը առնել :
Սոսկ	380 .	26 .	սալթ :
Սուսեր	131 .	24 .	գլըճ :
Սուսերամարտ	518 .	22 .	խլըճով պատերազմ ընող :
Սուրհանդակ	267 .	9 .	սայը , կամ փօսթա :
Սպեղանի	248 .	25 .	մէհլէմ :
Ստորերկրեայ սենեակ	հը .	8 .	գետնէ օտայ :
Սրահ	462 .	9 .	սալա , կամ մեծ օտայ :
Սրինգ	9 .	26 .	զուռնայի մէկ տեսակը :
Սրտաբեկութիւն	148 .	10 .	սիրտկոտրութիւն :
Սփոփանք	36 .	10 .	մխիթարանք :
Սփռել	136 .	25 .	սէրփմիշ ընել :

Վահան	515 .	33 .	գալգան :
Վաղաբոյս	6 .	24 .	հին ժամանակուան :
Վաղանցիկ	149 .	29 .	շուտով անցնող :
Վաղեմի	147 .	17 .	հին :
Վաղվաղկոտութիւն	202 .	23 .	թէզիկլէք :
Վաճառարկու	243 .	28 .	թէլլալ :
Վանատուր	240 .	28 .	մէքեան վէրէն :
Վաշխառութիւն	117 .	11 .	մամէլէճիլէք :
Վատթար	153 .	25 .	գէշ :
Վատնել	128 .	19 .	թէլէֆ ընել :
Վարանմունք	386 .	28 .	վախնալը :
Վարսակ	151 .	30 .	եուլաֆ :
Վաւերացընել	290 .	10 .	իբրեւ օրինաւոր հաստատել :
Վեհանձն	հ .	2 , 3 .	զատէ :
Վերջին նուագ	19 .	19 .	ետքի անգամ :
Վին	9 .	28 .	սանթուռ :
Վիշապ	560 .	14 .	մեծ օձ , աժտէր :
Վճիռ	դ .	20 .	սիճիլ :
Վճռահատ	16 .	18 .	վճիռ կտրող :
Վշտակիր	180 .	9 .	նեղութիւն քաշող :
Վրան	450 .	2 .	չատըր :
Վրէժխնդրութիւն	489 .	17 .	էօճ առնելը :

Տաղանդ	9 .	5 .	քանքար . տե՛ս Մատթ . իե . 25 :

Տաղտկալի	390 .	29 .	զզուելի :
Տաղտկութիւն	49 .	17 .	ձանձրութիւն , ուսանմաքլըգ :
Տաճարապետ	լդ .	3 .	քիլէրճի պաշը :
Տանիք	517 .	19 .	տամ :
Տապար	467 .	13 .	պալթա :
Տատանիլ	514 .	33 .	սալլանմագ :
Տարակուսութիւն	110 .	14 .	շիւփհէ :
Տարապայման	143 .	13 .	չափէն դուրս :
Տարտարոս	56 .	28 .	դժոխք :
Տարփածու	ժդ .	13 .	սիրող , աշըգ օլմուշ :
Տեսաւորութիւն	229 .	32 .	կէօրիւշմէ :
Տժգոհ	217 .	19 .	խօշնութսուզ :
Տժգոյն	442 .	29 .	ռէնկսիզ :
Տիբերիս	ժբ .	2 .	գետի մը անունն է , որուն վրայ շինուած է Հռովմ քաղաքը :
Տիղմ	95 .	26 .	չամուռ :
Տիտղոս	481 .	23 .	պատուոյ անուն :
Տհաճութիւն	81 .	6 .	չհաւնիլը :
Տղմալից	471 .	27 .	չամուռլու :
Տղմուտ ու ճախին	346 .	20 .	չամուռլուգ , վէ պաթագ :
Տոկալ	32 .	33 .	դիմանալ :
Տոյժ	119 .	20 .	ճէրիմէ :
Տոչորիլ	262 .	18 .	այրիլ :
Տուտ	416 .	25 .	պոչ :
Տրամախօսութիւն	168 .	25 .	հարց պատասխանի ձև :
Տօնավաճառ	89 .	5 .	փանայիր :

Ցանկապատ	354 .	10 .	մէթէրիզ :
Ցանց	299 .	12 .	որոգայթ . տուզագ , թօռ :
Ցնդիլ	345 .	3 .	տարածուիլ :
Ցուլ	96 .	17 .	պուղա :
Ցօղուն	309 .	30 .	բոյսի մը բունը :

Փարախ	306 .	9 .	ոչխարներուն բնակարանը :
Փարսախ	2 .	25 .	երեք մղոնի չափ երկայնութիւն :
Փոթորիկ	17 .	26 .	փուրթունա :
Փոխանակագիր	109 .	23 .	փոլիցայի թուղթ :
Փորձաքար	350 .	9 .	մէհէնկ թաշը :

Փքացընել	188.	20.	հպարտացընել :

Քայլափոխ	132.	29.	ատըմ ·
Քանդակուած	55.	32.	փորուած :
Քաջահնչիւն ձայն	90.	32.	ուժով ձայն :
Քարտուղար	250.	8.	գրագիր , քեաթիպ :
Քաւչական	34.	27.	քաւութիւն ընող :
Քերթող	218.	6.	ոտանաւոր շինող :
Քուրմ	Ի.	26.	կուռքերու քահանայ :
Քրէական յանցանք	174.	18.	շատ մեծ յանցանք :

Օգոստափառ	49.	23.	Թագաւորական փառք ունեցող :
Օթեւան	504.	18.	բնակելու տեղ , գօնաք :
Օժանդակուած	438.	19, 20.	օգնուած :
Օժիտ	111.	26.	ճեհէզ :
Օրհաս	287.	15.	էճէլ :
Օրօրոց	44.	23. }	օրան , պէշիք :
Օրոց	540.	19. }	

ՀՍՍՌ ԳԱ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ ССР
им. А. Мясникяна
ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՎՐԻՊԱԿ

ԵՐԵՍ	ՏՈՂ	ՍԽԱԼ	ՈՒՂԻՂ
Է .	23 .	հաւատարի :	հաւատարի .
ԼԲ .	17 .	իշխանութիւ–,	իշխանութիւ–
3 .	19 .	կենդանի	(Այս բառը աւելորդ է)
6 .	9 .	Յովհաննէսին	Յովհաննէսին ,
14 .	31 .	գիտեր	գիտէր
21 .	17 .	սիրոյ զրկեալ	սիրոյն իր զրկեալ
26 .	1 .	Լանժ	Լանկէ . (և ուրիշ շատ տեղեր ալ)
27 .	17 .	յայտնելով	յայտնելով՝
36 .	1 .	կրիմխիթարէ	կըմխիթարէ
57 .	1 .	հաւանակաբար	հաւանականաբար
63 .	6 .	լզբունքները	սկզբունքները
67 .	29 .	չմատուցանէր	չմատուցաներ
67 .	31 .	պատույո	պատուոյ
73 .	15 .	չընէր	չըներ
75 .	3 .	ուզեր	ուզէր
75 .	9 .	պիտի սկսեր	պիտի սկսէր
76 .	9 .	չհանէր	չհաներ
80 .	7 .	հոդ	հոգի
83 .	30 .	չկատարէր	չկատարեր
101 .	14 .	ելլեր	ելլէր
101 .	27 .	բնակարաններու	բնակարաններուն
109 .	5 .	չցարձընէր	չցարձըներ
114 .	15 .	հոգ տաներ	հոգ տանէր
116 .	19 .	զօր օրինակ	զոր օրինակ
126 .	21 .	չըերէր	չըերեր
128 .	8 .	չընէր	չըներ
128 .	32 .	այրեր	այրէր
135 .	24 .	հանողի մը	հանողներուն
145 .	6 .	ուզեր	ուզէր
145 .	20 .	անարդութեանը	անարգութեանը
152 .	28 .	հանճարեղներուն	քամահրանքներուն
162 .	14 .	զարնուէր	զարնուեր
165 .	31 .	ակռա"	ակռայ"
168 .	27 .	ծաղրաբանութիւն	ծաղրաբանութիւն՝
176 .	17 .	անուն	անունն
187 .	5 .	զինարանին	զինարանին՝
188 .	18 .	ՐԻ	ԳՎՆ
193 .	23 .	հաւ սակոմը	հա– սակոմը
193 .	24 .	բացմտրելու–	բացատրելու

ԵՐԵՍ	ՏՈՂ	ՍԽԱԼ	ՈՒՂԻՂ
203.	11.	կուգայ	կուգայ՝
209.		ՀՌՈՎՄԸՑ	ՀՌՈՎՄ
210.	2.	բռներ	բռնէր
214.	13.	մէքենայ	մէքենայ
227.	18.	և որոգայթ	որոգայթ
232.	22.	պատահեր	պատահէր
239.	15.	ուղեր	ուղէր
239.	14.	վճռեր	վճռէր
239.	16.	վտանգաւորը	վտանգաւոր
240.	4.	պարտաւուրոթիւնդ	պարտաւորութիւնդ
243.	27.	արդիւքները	արդիւնքները
259.	17.	արդիւքները	արդիւնքները
267.	1.	խրկեր	խրկէր
271.	26.	կ՚ըլլեր	կ՚ըլլէր
277.	31.	ըներ	ընէր
301.	5.	կարդէ	կարդէ
327.	12.	չընէր	չըներ
349.	25.	վեմ	վէմ
355.	1.	ճառ	ճար
355.	15.	փոթորոկին	փոթորկին
368.	25.	չգտնէր	չգտներ
377.	24.	պատասխաւ	պատասխան
407.	8.	քրիստոնէից	քրիստոնէից՝
408.	22.	վաւերակութեանը	վաւերականութեանը
434.	13.	գրքոյկ	գրքոյկ
437.		ՈՒՏԵՐԻ	ԼՈՒՏԵՐԻ
442.	28.	դժուարի ,	դժուարին
442.	29.	էրն	էր ,
452.	28.	փռնկցընե-	բռնկցընե-
454.	31.	հաւնե-	հաւնե-
		ցա՝	ցաւ՝
457.	13.	ելլեր	ելլէր
460.	19.	դադրեցընէ	դադրեցընէ
467.	18.	բարբա-	բարբարո-
478.	26.	ցուցրի	ցուցը-
488.		ԼՈՒՏԵ	ԼՈՒՏԵՐ
501.	15.	հեր հետը	ձեր հետը
504.	25.	ռովանդակ	բովանդակ
517.	9.	առջը	առջի
533.	25.	որոշեր	որոշէր
537.	21.	Հոգեւարքին	Հոգէվարքին
540.	21.	աս-	աս
542.	8.	վասն դի	վասն զի
551.	23.	վասն դի	վասն զի
556.	30.	բաս	բաւ